

స్వచ్ఛమైన సంభవాభ్యాసవి

అడన్:-

స్వర్ణ సుబ్రహ్మణ్య కవి

పెదపాలెం.

పొన్నసరోవరం, గుంటూరు జిల్లా.

నాగార్జున ప్రెస్, నిడుబ్రోలు.

1951

ప్రథమ ముద్రణము

వెల. రూ. 10-00

1000 ప్రతులు

[పోస్ట్ ప్రత్యేకము]

పండితాభిప్రాయములు

“సుధాతరంగిణి”

కందుకూరి రుద్రయ నిరంకుశోపాఖ్యానమునకు వ్యాఖ్య

కర్త: శ్రీ స్వర్ణ సుబ్రహ్మణ్యకవిగారు

పేరెన్నికగన్న ఆంధ్రీకవులలో శ్రీ కందుకూరి రుద్రయ ఒకడు. రుద్రయ ప్రతిభను విననివారు, ఆయన కృతులను చదువనివారు, చాటువులతో ఆనందింపని వారు తెలుగువారిలో ఉండరు.

రుద్రయ నెల్లూరుజిల్లా కందుకూరు గ్రామనివాసి. విశ్వబ్రాహ్మణుడు. శాలివాహనశకము ౧౮౩౦ ప్రాంతములో రుద్రయ, శ్రీకృష్ణ దేవరాయల వారి ఆస్థానమున తన కవితను ప్రదర్శించి, నర్మ నములను బడిసినాడు. రుద్రయ వంశమువారు ఇప్పటికీని కందుకూరులో గొందరున్నారు. రుద్రయ ప్రతిభకు చిహ్నముగా వారిప్పటికీని కవివంశము వారుగాఁ బిలువబడుచున్నారు.

రుద్రయ సహజ కవితావిశారదుడు. చిన్నతనముననే ఆయన పెక్కకృతులను రచించెను. రుద్రయ కృతులన్నిటిలో మిక్కిలి ప్రతిభకు వచ్చినది నిరంకుశోపాఖ్యానము. రుద్రయ చెప్పికొనినట్లు బాల్యచాపలముతో నిబంధించినను నిరంకుశోపాఖ్యానము ప్రౌఢ కావ్యముగా కవితలో పరాకాష్ఠ నందుకొనినది.

నిరంకుశోపాఖ్యానము చక్కని శృంగార కావ్యము. పేరుకుతగినట్లు నిరంకుశోపాఖ్యానము, రుద్రయ లేఖనలో నిరంకుశ ప్రతిభతో రూపొందినది.

నిరంకుశోపాఖ్యానము కథాసందర్భమున సుగమముగానున్నను, రసవత్కవితా పాకమున గంభీరముగా నున్నది. అందలి లోకుపాత్రులను బరచి తెలిసికొనవలెనని చక్కని వ్యాఖ్యానముతో అనుసరించుచున్నది.

బాపట్ల తాలూకా పెదపాము వాస్తవ్యులు, కవులు, పండితులు అగు శ్రీ స్వర్ణ సుబ్రహ్మణ్య కవిగారు తమ సుధాతరంగిణి వ్యాఖ్యతో నేడు ఆకారతను తీర్చివేసినారు.

శ్రీ సుబ్రహ్మణ్య కవిగారి సుధాతరంగిణి చాల హృదయంగమముగా నున్నది. పుష్కలమైన సామగ్రితో జాలువాటి సుధాతరంగిణి, మధుర ధ్వన్యాది విశేష ప్రకటనములతో, మూలగ్రంథమును మరింత రసవత్తరము నొనరించుచున్నది. ఈ సుధాతరంగిణి, కవి పండిత రసిక సమాలోచక జనామోదమును బడయుననుటలో సందేహములేదు.

శ్రీ సుబ్రహ్మణ్య కవిగారు ఇంకను ఆంధ్రీ ప్రబంధములకు మధుర వ్యాఖ్యలురచించి, ఆంధ్రీలోకమునకు మహోపకారము చేయగలరని విశ్వసించుచున్నాను.

సాహితీసమితి
తె నా లి.
22-11-1951

కావ్యతీర్థ, కవితావతంస
ఘట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి

పండితాభిప్రాయములు.

సర్వభాషలకు సంస్కృతముమూలము. ఎల్లభాషలకంటె సంస్కృతముతో సంబంధ మొక యాంధ్రభాషకే చెల్లినది. వర్ణసమామాయమందును, వ్యాకరణ నియమములందును, ఛందోవృత్తములందును, నలంకార సామాగ్రియందును, వికృతి రూపములందును, దీర్ఘసమాసములందును, విమృశించి చూచిన ననుబంధము తప్పక యొప్పుకొనఁదగియున్నది. అందువలననే “దేశభాషలందు తెనుఁగులెన్న” యనుసిద్ధాంత మేర్పడినది. ఆంధ్రవాఙ్మయరచనకు మూలకందము భారతము. కవిత్రయ రచితము. రాజనరేంద్ర మనుమసిద్ధులకాలమునాటిది. తత్సమకాలీనములు. తత్సదృశములు నిర్వచనోత్తరరామాయణ “నృసింహపురాణ” “హరివంశ” త్తరహరివంశాదులు. మొదటి తరగతిలోనివి. భావికవిమార్గదర్శకములు.

తదనంతర రచనలు. “శ్రీనాథ” “నూరన” కర్తృకములు. భాషాపోషకములు. “నారవిలాస” “శాలివాహనసప్తశతి” “భీమఖండ” “కాశీఖండ” “శృంగార నైషధ” “రాఘవపాండవీయ” “ప్రభావతీప్రద్యుమ్న” కళాపూర్ణోదయాదులు. “పాండు రంగవిజయ” “పారిజాతావహరణ” “మనుచరిత్ర” “వసుచరిత్ర” “రాజశేఖరవిలాస” “కాళహస్తిమాహాత్మ్యము” మొదలైనవి, యాంధ్రభాషాని సభాలంకారములై యలరారినవి.

వానికేమాత్రముతీసిపోనిది “కందుకూరి రుద్రమహాకవికృత” “నిరంకుశోపాఖ్యానము” న్వతంత్రకృతులలోఁజేరినది. ఇమ్మహాకావ్యమునకు “సుధాతరంగిణ్యాఖ్య వ్యాఖ్య (నల్లర్లసుబ్రహ్మణ్యకవి కర్తృక) యుభయ వాఙ్మయ రససింహాసకలవారసుభ వింపఁదగియున్నది. ఇందునందర్బోచితముగా వివిధనిఘంటువులు, వ్యాకరణాలంకారాది శాస్త్రములు, సకలగీతాభినయ భరతకలాలక్షణగ్రంథములు పెక్కులుదహరింపఁబడినవి. “కవిసమయములు” “ప్రకృతిసాక్షాత్కృతి” “కవిహృదయము” “లోకోక్తులు” “న్యాయములు” మున్నగు కవితాసామాగ్రి సమగ్రముగా హృదయంగమముగా వివరించి సంధానింపఁబడినవి. దీనిని జాగ్రత్తగాఁజేరించి, ధారణజేసిన కలార్థి కొకయాంధ్రభాషయందేకాక సంస్కృతభాషాకావ్యముల న్వయించుట యందును, నిరాఘాట పాండిత్యముతప్పకచేకూరఁగలదు. మఱియు నీవ్యాఖ్యవ్యాఖ్యాతకుఁగల భాషాభివృద్ధియందలి నిరంతరాభినివేశము, తన్నిమిత్తబహుగ్రంథ పర్యవలోకనము ప్రకటించుచున్నది. పరమేశ్వరుఁడీవ్యాఖ్యాతకు, విద్వత్కవి కింకను ప్రసిద్ధమహాకావ్యములకు వ్యాఖ్యలు రచించుట కెల్లవేళలయందును దోడ్పడుఁగాతమని ప్రార్థించుచున్నాఁడు.

దేవస్థాన సంస్కృతకళాశాల, }
పొన్నూరు.

కతాపథాని,

చేల్లా పిచ్చయ్యశాస్త్రి.

నిరంకుశోపాపాఖ్యాన ముద్రణమునకు సహాయమొనర్చిన

రాజ పోషకులు.

శ్రీ సత్యనారాయణ దైన్యమిల్లు కంపెనీవారు	నిడుబోలూ.	రూ 50—0—0
,, వెంకటేశు దైన్యమిల్లు మేనేజరు యడ్లపాటి సుబ్బారావుగారు,	,,	50—0—0
,, గొట్టిముక్కల వెంకటేశ్వర్లుగారు, (సాహుకారు) కంకటపాలెం.	,,	50—0—0
,, చుంపూరు వెంకటసుబ్బయ్యగారు, (గ్రామమునలు) రేటూరు.	,,	40—0—0
,, గుంటూరుపుర దేశీయ విశ్వభాగ్యహృదయసంఘవారు గుంటూరు.	,,	30—0—0
,, పమిడి రంగయ్యగారు, (పంచాయతీలో ప్రసిద్ధులు) రేటూరు.	,,	25—0—0
,, దొప్పలపూడి రంగారావుగారు, (సాహుకారు)	,,	25—0—0
,, దొప్పలపూడి నారాయణగారు, (భూస్వామి) పూండ్ల.	,,	20—0—0
,, కాండ్ల బండయ్యగారు (తండ్రి ఆద్యయ్యగారు) చమళ్ళమూడి.	,,	25—0—0
,, కందిమళ్ళ సుబ్బయ్యగారు, (భూస్వామి) పునులూరు.	,,	25—0—0
,, కొత్తపల్లి వీరయ్యగారు, (సాహుకారు) పెద్దవారిపాలెం.	,,	25—0—0
,, గడ్డాల నాసరాచార్యసిద్ధాంతిగారు, పొన్నూరు.	,,	25—0—0

రూ 10—0—0 యలు వంతున సహాయమొనర్చిన పోషకులు

శ్రీ నందిపాటివీరభూరిలింగంగారికుమారుడు సుబ్బయ్యగారు (శ్రీవీరబ్రహ్మలయట్రప్పి)	వరగాని.
,, నందిపాటి వీరయ్యగారికుమారుడు సుబ్బయ్యగారు, (శ్రీవీరబ్రహ్మలయట్రప్పి)	,,
,, నందిపాటి బ్రహ్మయ్యగారికుమారుడు నరసింహాచార్యులుగారు (శ్రీవీరబ్రహ్మలయట్రప్పి)	,,
,, కొమ్మూరి లింగయ్యగారి కుమారుడు కామయ్యగారు (శ్రీవీరబ్రహ్మలయట్రప్పి)	పెననందిపాడు
,, కోడూరి శ్రీరామయ్యగారు, మురికిపూడి శివలింగాచార్యులుగారు పూండ్ల రామకోటయ్యగారు,,	,,
,, వరగాని సుబ్బారావుగారు, వరగానిరామలింగంగారు,పొన్నూరి పున్నయ్యగారు,	,,
,, గిరిజాల వీరబ్రహ్మచార్యులుగారు, కుప్పెల చిరంజీవులుగారు, కుప్పెలకామరాజుగారు, కొమ్మూరు	,,
,, ముక్కల రామమూర్తిగారికుమారుడు కోటేశ్వరరావుగారు, కుప్పెల కామరాజుగారు,	,,
,, కామమాను సుబ్రహ్మణ్యంగారు, వెలగలేటి కృష్ణాచార్యులుగారు,	పాలపర్రు.
,, కామమాను రామబ్రహ్మచార్యులుగారు,	,,
,, వేల్పూరి వీరబ్రహ్మచార్యులు గారు, (హైస్కూలు సీనియర్ పండితుడు)	కామమాను
,, నల్లమోతు రత్నయ్యగారు, నల్లమోతు మల్లయ్యగారు, నల్లమోతు వెంకటప్పయ్యగారు.	,,
,, గోపరాజు సత్యనారాయణ గారు, (కలపటితీ)	నిడుబోలూ
,, మాగులూరి సుబ్బారావుగారు, (హైస్కూలు డ్రాయింగుమాస్టరు)	,,
,, సింగంకెట్టి వెంకటచలపతిరావుగారు, (కలపటితీ)	,,
,, తురగా నారాయణగారు, (హోమియోస్టోర్స్)శీలం కోటయ్య (స్టూడుంట్) పొన్నూరు	,,
,, కొల్లిపర వీరాంజనేయులుగారు, (పరామి వ్యాపారం)	,,
,, ఆలపర్తి వెంకయ్యచౌదరిగారు, ఆధరపురపు శేషగిరిరావుగారు, (సినిమా భాగస్వామి)	,,
,, పులికొండ సుందరరామరాష్ట్రీగారు, (లక్ష్మీ జ్యూయలరీమాస్టరు)	,,
,, రాచపూడి రంగారావుగారు, (పచారిపాపు), కొడాలి పిచ్చయ్యగారు, (భూశీతి)	,,
,, ఆధరపురపు శ్రీనివాసరావుగారు (స్టాంపులెండరు)	,,
,, పాతకమూరి నాగభూషణాచార్యులుగారు, (తండ్రిరామయ్యగారు)	,,
,, మురికిపూడి రామలింగాచార్యులుగారు, మురికిపూడి సుబ్బారావుగారు.	,,
,, పాతకమూరి శంకరాచార్యులుగారు, (గుంటూరుజిల్లాబోర్డు గుమస్తా)	,,
,, పాతకమూరి కోటయ్యగారికుమారుడు నాగాచార్యులుగారు, (పరిషత్ కలెక్టర్లు)	,,
,, పాతకమూరి వెంకటాచార్యులుగారు, దీవి లక్ష్మీకాంతరావుగారు,	,,
,, గుడివాడ నారాయణగారు, బంగారు బాలచంద్రాచార్యులుగారు,	,,

1. కొత్తపాటి వీరయ్యగారు, వడ్డెపాటి కోటయ్యశాస్త్రిగారు, (పండితుడు) ప్రత్తిపాడు
 2. కొత్తపాటి చాలకృష్ణమూర్తిగారు, కాసుమాను నుబ్బయ్యగారు, ,,
 3. పూమర్తి నాగభూషణశాస్త్రిగారు, (పండితుడు) వున్నవ
 4. పూసపాటి సాంబశివరావుగారు, (యనమదల), ముంతా రామయ్యగారు, వెంగళాయపాలెం
 5. కొండేపాటి వీరభద్రాచార్యులుగారు, (వెనిగంట్ల), కొమ్మూరి ఓంకారముగారు పల్లపాడు
 6. కొత్తమాను రాఘవయ్యగారు, (శ్రీసత్యనారాయణ ఆండ్ కంపెనీ), అప్పాపురం
 7. లకం శెట్టి కోటయ్య వరిఫ్ చింపిరయ్యగారు, నన్నపనేని నాగభూషణంగారు, రేటూరు
 8. పెనుమెచ్చ వెంకట్రామరాజుగారు, శ్రీ బాపూజీగ్రంథాలయంవారు, కల్లపాలెం
 9. కంఠం వెంకటప్పయ్యగారు, (భూస్వామి) రావూరి కోటింగాచార్యులుగారు, పూండ్ల
 10. యలవర్తి రామకోటి ఆచార్యులుగారు, పూండ్ల సింహాచలంగారు, (ప్రాంపువెండరు) ,,
 11. ములుకుట్ల వెంకటాచలపతిగారు, దాసరిసోమయ్యగారు, (హైస్కూలుమాస్టరు) ,,
 12. పుట్టి రామకృష్ణయ్య, మట్టి శ్రీరామయ్య, మట్టి పెదసదాశివయ్యగారు, తిక్కెరెడ్డిపాలెం
 13. కొట్టపూడి మణిభూషణాచార్యులుగారు, కోళ్ళపూడి నాగభూషణాచార్యులుగారు, బ్రా.కోడూరు
 14. నందవోలు చంద్రశేఖరయ్యగారు, (వట్టి చెరువూరు) కొణిదల కోటయ్య, చమళ్ళపూడి
 15. పండికట్ల మయ్యబ్రహ్మచార్యులుగారు, బండికట్ల ఆంజనేయులుగారు, ,,
 16. అల్లూరి బసవాచార్యులుగారు, (పండరీపురము) గుంటూరు
 17. సాతకంసారి శ్రీమణాచార్యులుగారు, ఇంకొంట్ల గోవిందాచార్యులుగారు, (అరంబకపేట) ,,
 18. పొన్నపల్లి పిచ్చయాచార్యులుగారు, (కొరకొపాడు.) పొన్నపల్లి విశ్వనాథరావుగారు,, ,,
 19. సాలకమూరి నాగ బ్రహ్మంగారు, (హెచ్.గుమాస్తా జిల్లాబోర్డు) ,,
 20. గుండిమొద విశ్వనాథశాస్త్రిగారు, (శ్రీ శారదానికేతనోపాధ్యాయులు) ,,
 21. కోడేగల్లి కృష్ణమూర్తిగారు, (రెవెన్యూపాంశం) మేమూరి శేషగిరిరావుగారు, (అగ్రహారం) ,,
 22. ఆచార్యం కోటింగాచార్యులుగారు, భవిరశెట్టి పూర్ణచంద్రరావుగారు,వి.వి., ,,
 23. బండికట్ల కోటిశ్వరశాస్త్రిగారు, అంగలకుడిటి వెంకటేశ్వర్లుగారు, సత్రంధర్మకర్త. ,,
 24. మాస్టర్ ఆచార్యులుగారు, సాయిచాచా (ట్రంబుగల్లిపల్లి (ఇన్ స్పెక్టర్) ,,
 25. పొన్నపల్లి పిచ్చయ్యగారు, (శ్రీ కంచుచాచా (కొండ్ల) (ఇన్ స్పెక్టర్) ,,
 26. పొన్నపల్లి పిచ్చయ్యగారు, (రెవెన్యూ పాంశం) (ఇన్ స్పెక్టర్) ,,
 27. బ. మాస్టర్ గుండేనులు, చందలూరి మాణిక్యరావుగారు కో-ఆపరేటివ్ సీనియర్ ఇన్ స్పెక్టర్ ,,
 28. కొట్టపాటి రామబ్రహ్మంగారు, కూచినపూడి
 29. వీరేశ్వరపు పద్మాచార్యులుగారు, (చోడిపాలెం.) చందవోలు కనకయ్యగారు, భవనంవారిపాలెం
 30. దీవి శ్రీరాములుగారు, (కొల్లిపర.) కొండూరి విశ్వనాథాచార్యులుగారు, వల్లభాపురము
 31. వోలేటి సుబ్రహ్మణ్యశర్మగారు, (దేశహిత గ్రంథమాల పబ్లిషర్) తెనాలి
 32. చెన్నూరి బ్రహ్మయాచార్యులు, బంగారు వెంకటప్పయాచార్యులు, ధర్లవెంకటేశ్వర్లుగారుగు త్రికొండ
 33. సిద్ధి పుల్లయాచార్యులుగారు, (నాదెండ్ల) అదిమాలం కోటయ్యగారు, అడుసుమల్లి
 34. అరెకపాటి కన్నయాచార్యులుగారు, (రివిన్యూ ఇన్ స్పెక్టర్) ప్రత్తిపాడుఫిర్కా
 35. దొప్పలపూడి పెదవీరాస్వామిగారు, తిక్కరాజుగుంటపాలెం.
 36. గురజాల బసవయ్యాచార్యులుగారు, (భవానీ టింబర్ డిపో) పూట్ల కనకయ్యగారు, గురజాల
 37. పులివర్తిశరభాచార్యులుగారు, (సీనియర్ డిప్యూటీ ఇన్ స్పెక్టర్ అఫ్ స్కూల్స్) ,,
 38. కన్నకంటి వీరభద్రాచార్యులుగారు, (శతావధాని) ,,
 39. బొల్లపల్లి రాఘవరాజుగారు, (బోర్డుహైస్కూలు ప్రధానోపాధ్యాయులు) పాలువాయి
 40. కడియాల వీరభద్రాచార్యులుగారు, చినలింగాయిపాలెం
 41. అత్తలూరి వెంకటార్యులుగారు, కంకటపాలెం.

నిరంకుశోపాఖ్యాన వ్యాఖ్యయందుదాహరింకబడిన గ్రంథములయొక్క సంకేతాక్షరవివరణము

అగ్నిపు అగ్నిపురాణము
అచ్చతె.రా. అచ్చతెనుగు రామాయణము
అజ. అజయ నిఘంటువు
అధ. అధర్వణకారి కావళి
అనం. అనంతుని చందస్సు
అనిరు. అనిరుద్ధ చరిత్రము
అప్పు. అప్పుకవీయము
అభి. ద. అభినయదర్పణము
అమ. అమరకోశము
అమ. శే. అమరశేషము
అమరు. అమరుకము
అలం. సా. సంఅలంకార సారసంగ్రహము
అష్ట. అష్టమహిషీ కళ్యాణము
అష్టా. అష్టాధ్యాయ
అం. అమ. ఆంధ్ర అమరుకము
అం. చంద్రా. ఆంధ్ర చంద్రాలోకము
అం. చరి. ఆంధ్రుల చరిత్రము
అం. దీ. ఆంధ్రదీపిక
అం. ప. ని. ఆంధ్రపద నిధానము
అం. ప. పా. ఆంధ్రపద పారిజాతము
అం. భా. ఆంధ్రభాషాన్యాయము
అం. సం. ఆంధ్రనామ సంగ్రహము
అం. వా. ఆంధ్రవాచస్పత్యము
అం. వి. స. ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వము
ఆదిపు. ఆదిపురాణము
అము. అముక్తమాల్యద
ఉ. రా. ఉత్తర రామాయణము
ఉ. హరివం. ఉత్తర హరివంశము
ఉద్భ. ఉద్భూతలంకారము
కకు. వి. కకుత్స్థ విజయము
కళా. కళాపూర్ణోదయము
కళాశా. కళాశాస్త్రము
కవిచిం. కవిచింతామణి
కవిక. కవికర్ణరసాయనము
కవిగ. కవిగజాంకుశము

10

20

30

క. చా. కవిచాడప్ప శతకము
కవిజ. కవిజనాశ్రయము
కవిస. కవిసర్వ గారుడము
కామ. కామశాస్త్రము
కామం. కామందీయనీతిసారము 40
కాళి. పు. కాళికాపురాణము
కా. క. ల. కావ్యకల్పలత
కా. ప్ర. కావ్యప్రకాశము
కావ్యాద. కావ్యాదర్శము
కావ్యా. చూ. కావ్యాలంకార చూడామణి
కావ్యా. సం. కావ్యాలంకార సంగ్రహము
కాళికా. కాళికావృత్తి
కాశీ. కాశీఖండము
కిరా. కిరాతార్జునీయము
కుట్టి. కుట్టిసీమతము 50
కుమా. కుమారసంభవము
కువ. కువలయానందము
కూర్మపు. కూర్మపురాణము
కేశవ. కేశవనిఘంటువు
క్రీడా. క్రీడాభిరామము
ఖండ. ఖండప్రశక్తి
గరు. గరుడపురాణము
గాధా. గాధాసప్తతి
గురు. గురుబాలప్రబోధిక
చం. వి. చంద్రచేఖా విలాపము 60
చంద్రా. చంద్రాలోకము
చ. మం. చమత్కార మంజరి
చాణ. చాణక్యనీతి దర్పణము
చిరి. చిరితోండభక్తునికథ
జై. భా. జైమినీభారతము
తా. శ. తారాశకాంకవిజయము
దశ. దశరూపకము
దశా. చ. దశావతార చరిత్రము
దేవీ. దేవీ శతతకము
ద్వి. ఉ. రా. ద్విపదోత్తర రామాయణము 70

- శ్రీకృష్ణానుభూతి పీఠయ్యగారు, వడ్డేపాటి కోటయ్యశాస్త్రిగారు, (పండితుడు) ప్రతిపాడు
- ,, కోనూరి బాలకృష్ణమూర్తిగారు, కాకుమాను సుబ్బయ్యగారు, ,,
- ,, సామర్ల నాగభూషణశాస్త్రిగారు, (పండితుడు) వున్నవ
- ,, పునసపాటి సాంబశివరావుగారు, (యనమదల), ముంతా రామయ్యగారు, వెంగళాయపాలెం
- ,, కొంకెపూడి పీఠభద్రాచార్యులుగారు, (వెనిగంట్ల), కొమ్మూరి ఓంకారముగారు పల్లపాడు
- ,, కొత్తమాను రాఘవయ్యగారు, (శ్రీ)సత్యనారాయణ అండ్ కంపెనీ, అప్పాపురం
- ,, లక్ష్మి కెట్టి కోటయ్య వరఫ్ చింపిరయ్యగారు, నన్నపనేని నాగభూషణంగారు, రేటూరు
- ,, పెనుమెచ్చ వెంకట్రామరాజుగారు, శ్రీ బాపూజీగ్రంథాలయంవారు, కర్లపాలెం
- ,, కరణం వెంకటప్పయ్యగారు, (భూస్వామి) రావూరి కోటింగాచార్యులుగారు, పూండ్ల
- ,, యలవర్తి రామకోటి ఆచార్యులుగారు, పూండ్ల సింహాచలంగారు, (స్తాంపునెండరు) ,,
- ,, ములుకుట్ల వెంకటాచలపతిగారు, దాసరిసోమయ్యగారు, (హైస్కూలుమాస్టరు) ,,
- ,, మట్టి రామకృష్ణయ్య, మట్టి శ్రీరామయ్య, మట్టి పెదసదాశివయ్యగారు, తిక్కిరెడ్డిపాలెం
- ,, కోళ్ళపూడి మణిభూషణాచార్యులుగారు, కోళ్ళపూడి నాగభూషణాచార్యులుగారు, బ్రా.కోడూరు
- ,, చందవోలు చంద్రశేఖరయ్యగారు, (వట్టి చెరువూరు) కొణిదల కోటయ్య, చమళ్ళమాడి
- ,, బండికట్ల మయబ్రహ్మచార్యులుగారు, బండికట్ల ఆంజనేయులుగారు, ,,
- ,, ఆత్మలూరి బసవాచార్యులుగారు, (పండితపురము) గుంటూరు
- ,, సోతకవసారి శ్రీమణాచార్యులుగారు, ఇంకొల్లు గోవిందాచార్యులుగారు, (అరండ్లకోట) ,,
- ,, పొన్నపల్లి పిచ్చయాచార్యులుగారు, (కొంకెపాడు.) పొన్నపల్లి విశ్వనాథరావుగారు,, ,,
- ,, సోలకమూరి నాగ బ్రహ్మంగారు, (హెడ్ గుమాస్తా జిల్లాబోర్డు) ,,
- ,, గుండిమెద విశ్వనాథశాస్త్రిగారు, (శ్రీ రారదానికేతనోపాధ్యాయులు) ,,
- ,, పోలేపల్లి కృష్ణమూర్తిగారు, (రిత్తువ్యాపారం) మేడూరి శేషగిరిరావుగారు, (అగ్రహారం) ,,
- ,, ఆనారం కోటింగాచార్యులుగారు, భవీశెట్టి పూర్ణచంద్రరావుగారు, బి.ఏ., ,,
- ,, బండికట్ల కోటిశ్వరశాస్త్రిగారు, అంగలకుడిటి వెంకటేశ్వర్లుగారు, సత్రంధర్మకర్త. ,,
- ,, మున్నా అంకమ్మగారు, సాయిదాదా ట్రంబుస్టాన్ట్స్ ప్రెస్ ప్రెసిడెంట్. ,,
- ,, చింతలపాటి హనుమయ్యగారు, (శ్రీ కంచికామాక్షి కళింగంపావన ట్రాస్ట్రీటర్) ,,
- ,, చిమినెర్ల పెదకటాచార్యులుగారు, (తిరువర్తి ఎక్కలంకంటి అండ్ అడిటర్స్) ,,
- ,, డి. మార్గంజేయులు, చందలూరి మాణిక్యరావుగారు కో-ఆపరేటివ్ సీనియర్ ఇన్ స్పెక్టరు ,,
- ,, కొట్లపాటి రామబ్రహ్మంగారు, మాచినపూడి
- ,, వీలేశ్వరపు పద్మాచార్యులుగారు, (చోడిపాలెం.) చందవోలు కనకయ్యగారు, భవనంవారిపాలెం
- ,, దీవి శ్రీరామలుగారు, (కొల్లిపర.) కొండూరి విశ్వనాథాచార్యులుగారు, పల్లభాపురము
- ,, వోలేటి సుబ్రహ్మణ్యశర్మగారు, (దేశసిత గ్రంథమాల పబ్లిషర్) తెనాలి
- ,, చెన్నూరి బ్రహ్మయాచార్యులు, బంగారు వెంకటప్పయాచార్యులు, ధర్లవెంకటేశ్వర్లుగారుగ్గుత్తికొండ
- ,, సిద్ధి పుల్లయాచార్యులుగారు, (నాడెండ్ల), అదిమాలం కోటయ్యగారు, అడుసుమల్లి
- ,, అరెకపాటి కన్నయాచార్యులుగారు, (రివిన్యూ ఇన్ స్పెక్టర్) ప్రతిపాడుఫిర్కా
- ,, దొప్పలపూడి పెదవీరాస్వామిగారు, తిక్కరాజుగుంటపాలెం.
- ,, గురజాల బసవయ్యాచార్యులుగారు, (భవానీ టింబర్ డిపో) పూట్ల కనకయ్యగారు, గురజాల
- ,, పులివర్తిశరభాచార్యులుగారు, (సీనియర్ డిప్యూటీ ఇన్ స్పెక్టరు అఫ్ స్కూల్స్) ,,
- ,, కన్నెకంటి పీఠభద్రాచార్యులుగారు, (శతావధాని) ,,
- ,, బొడేపల్లి రాఘవరాజుగారు, (బోర్డుహైస్కూలు ప్రధానోపాధ్యాయులు) పాలువాయి
- ,, కడియాల పీఠభద్రాచార్యులుగారు, చినలింగాయిపాలెం
- ,, ఆత్మలూరి వెంకటాచార్యులుగారు, కంకటపాలెం.

నిరంకుశోపాఖ్యాన వ్యాఖ్యయందుదాహరింపబడిన గ్రంథములయొక్క సంకేతాక్షరవివరణము.

అగ్నిపు	అగ్నిపురాణము	
అచ్చతె. రా.	అచ్చతెనుగు రామాయణము	
అజ.	అజయ నిఘంటువు	
అధ.	అధర్వణకారి కావళి	
అనం.	అనంతుని చందస్సు	
అనిరు.	అనిరుద్ధ చరిత్రము	
అప్పు.	అప్పుకవీయము	
అభి. ద.	అభినయదర్పణము	
అమ.	అమరకోశము	
అమ. కే.	అమరకేషము	10
అమరు.	అమరుకము	
అలం. సా.	సంఅలంకార సారసంగ్రహము	
అష్ట.	అష్టమహిమ్నీ కళ్యాణము	
అష్టా.	అష్టాధ్యాయము	
ఆం. అమ.	ఆంధ్ర అమరుకము	
ఆం. చంద్రా.	ఆంధ్ర చంద్రాలోకము	
ఆం. చరి.	ఆంధ్రుల చరిత్రము	
ఆం. దీ.	ఆంధ్రదీపిక	
ఆం. ప. ని.	ఆంధ్రపద నిధానము	
ఆం. ప. సా.	ఆంధ్రపద పారిజాతము	20
ఆం. భా.	ఆంధ్రభాషార్ణవము	
ఆం. సం.	ఆంధ్రనామ సంగ్రహము	
ఆం. వా.	ఆంధ్రవాచస్పత్యము	
ఆం. వి. స.	ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వము	
ఆదిపు.	ఆదిపురాణము	
ఆము.	ఆముక్తమాల్యద	
ఉ. రా.	ఉత్తర రామాయణము	
ఉ. హరివం.	ఉత్తర హరివంశము	
ఉద్భ.	ఉద్భూతాలంకారము	
కకు. వి.	కకుత్స్థ విజయము	30
కళా.	కళాపూర్ణోదయము	
కళాశా.	కళాశాస్త్రము	
కవిచిం.	కవిచింతామణి	
కవిక.	కవికర్ణరసాయనము	
కవిగ.	కవిగజాంకుశము	

క. చా.	కవిచాండప్ప శతకము	
కవిజ.	కవిజనాశ్రయము	
కవిస.	కవిసర్వ గారుడము	
కామ.	కామశాస్త్రము	
కామం.	కామందకియనీతిసారము	40
కాళి. పు.	కాళికాపురాణము	
కా. క. ల.	కావ్యకల్పలత	
కా. ప్ర.	కావ్యప్రకాశము	
కావ్యాద.	కావ్యాదర్శము	
కావ్యా. చూ.	కావ్యాలంకార చూడామణి	
కావ్యా. సం.	కావ్యాలంకార సంగ్రహము	
కాశికా.	కాశికావృత్తి	
కాశీ.	కాశీఖండము	
కిరా.	కిరాతార్జునీయము	
కుట్టి.	కుట్టిసీమలము	50
కుమా.	కుమారసంభవము	
కువ.	కువలయానందము	
మూర్తపు.	మూర్తపురాణము	
కేశవ.	కేశవనిఘంటువు	
క్రీడా.	క్రీడాభిరామము	
ఖండ.	ఖండప్రశక్తి	
గరు.	గరుడపురాణము	
గాధా.	గాధాసప్తతి	
గురు.	గురుబాలప్రబోధిక	
చం. వి.	చంద్రరేఖా విలాసము	60
చంద్రా.	చంద్రాలోకము	
చ. మం.	చమత్కార మంజరి	
చాణ.	చాణక్యనీతి దర్పణము	
చిరి.	చిరిత్రాండభక్తునికథ	
జై. భా.	జైమినీభారతము	
తా. శ.	తారాశశాంకవిజయము	
దశ.	దశరూపకము	
దశా. చ.	దశావతార చరిత్రము	
దేవీ.	దేవీ శతతకము	
ద్వి. ఉ. రా.	ద్విపదోత్తర రామాయణము	70

ద్వి. హ.	ద్విపదహరిశ్చంద్ర చరిత్రము	
ధనం.	ధనంజయ నిఘంటువు	
ధ్వన్యా.	ధ్వన్యాలాకిము	
నన్న.	నన్నయభట్టియము	
నరస.	నరసభూపాలీయము	
నవ.	నవనాథ చరిత్రము	
నవసా. చ.	నవసాహసాంక చరిత్రము	
నానా.	నానార్థ రత్నమాల	
నార. పు.	నాసింపురాణము	
నియ.	నిరక్షము	80
నిర్వ.	నిర్వచనోత్తర రామాయణము	
నీతి.	నీతిశాస్త్రము	
నీ. సా.	నీతిసారము	
నృ. స.	నృత్యసర్వస్వము	
పర. వి.	పరమయోగివిలాసము	
పరా.	పరాశరస్మృతి	
పద్మ. పు.	పద్మపురాణము	
పాంచా. ప.	పాంచాలి పరిణయము	
పాం. మా.	పాండురంగమాహాత్మ్యము	
పారి.	పారిజాతాపహరణము	90
పుంజ.	పుంజరాజీయము	
పుష్ప.	పుష్పబాణ విలాసము	
ప్రతా.	ప్రతాపరుద్రీయము	
ప్రబం.	ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వరవిలాసము	
ప్రభా.	ప్రభావతీ పృథ్వీమన్నము	
ప్రా. వ్యా.	ప్రాణవ్యాకరణము	
బహు. చ.	బహులాశ్వ చరిత్రము	
బా.	బాహుము	
బా. వ్యా.	బాలవ్యాకరణము	
బిల్ల.	బిల్లణీయము (సం)	100
బ్ర. వై.	బ్రహ్మ వైవర్తపురాణము (సం)	
బ్రాణ్య	బ్రాణ్యనిఘంటువు	
భగ.	భగవద్గీత	
భట్టి.	భట్టికావ్యము	
భట్టే.	భట్టేందు రాజనీతి	
భర్తృ.	భర్తృహరిసుభాషితము	
భర్తృ.	భర్తృరాణ చరిత్రము	
భవి.	భవిష్యోత్తర పురాణము	
భాగ.	భాగవతము	
భార.	భారతము	110

భా. ప్ర.	భావప్రకాశము	
భాస్క. రా.	భాస్కరరామాయణము	
భాస్క. శ.	భాస్కర శతకము	
భీమ.	భీమఖండము	
భీమే. పు.	భీమేశ్వర పురాణము	
భోజ.	భోజరాజీయము	
మత్స్య. పు.	మత్స్యపురాణము	
మం. శా.	మంత్రశాస్త్రము	
మరి.	మరిరాగివము	
మధుసే.	మధుసేవనము	120
మను.	మనుస్మృతి	
మ. భాగ.	మహాభాగతము (సం)	
మ. స్తో.	మహిమ్నస్తోత్రము	
మాఘ.	మాఘ కావ్యము	
మాధవి	మాధవి	
మాల. మా.	మాలతీమాధవము	
మార్కం.	మార్కండేయ పురాణము	
మూక.	మూకపంచాశతి	
మృచ్ఛ.	మృచ్ఛకటిక	
మే.	మేదినీకోశము	130
యా.	యాదవ నిఘంటువు	
యో. వా.	యోగవాసిష్టము	
రఘు.	రఘువంశము	
రతి.	రతిరహస్యము	
రత్న.	రత్నపరిక్ష:	
ర. గం.	రసగంగాధరము	
రసాక.	రసాకరము	
రసా. సు.	రసార్ణవసుధాకరము	
రసిక.	రసికజన మనోభిరామము	
రాఘ.	రాఘవపాండవీయము	140
రాజ.	రాజశేఖర విలాసము	
రాజసం.	రాజసందర్శనము	
రామాభ్యు.	రామాభ్యుదయము	
రామా.	రామాయణము	
రామాశ్ర.	రామాశ్రమి	
రావ.	రావణార్జునీయము	
రాష్ట్రా.	రాష్ట్రాధిపంశ మహాకావ్యము	
రుక్మాం.	రుక్మాంగద చరిత్రము	
రుద్ర.	రుద్రటాలంకారము	
రె. శా.	రెట్టమతశాస్త్రము	150

వజ్ర. శ.	వజ్రపంజర శతకము	
వరా.	వరాహపురాణము	
వసు.	వసుచరిత్రము	
వాచ.	వాచస్పత్యము (సం)	
వా. నూ.	వామన సూత్రములు	
	(కావ్యాలంకారసూత్రములు)	
వాల్మీ. చ.	వాల్మీకి చరిత్రము	
విక్ర.	విక్రమోర్వశియము	
విజ.	విజయవిలాసము	
విజ. నే.	విజయనేనము	
విద్ధ.	విద్ధతాలభంజిక	160
విప్ర.	విప్రనారాయణ చరిత్రము	
విశ్వ.	విశ్వకోశము	
వి. పు.	విష్ణు పురాణము	
విష్ణుమి	విష్ణుమిత్రోపాఖ్యానము	
వీర.	వీరభద్రవిజయము	
వేమ.	వేమనఃద్యములు	
వైజ.	వైజయంతి	
వ్యాస.	వ్యాసస్మృతి	
శంఖ.	శంఖస్మృతి	
శంభు.	శంభురహస్యము	170
శబ్దచిం	శబ్దచింతామణి *	
శ. చం.	శబ్దార్థచంద్రిక	
శశాం.	శశాంకవిజయము	
శ. ర.	శబ్దరత్నాకరము	
శ. రూ. ర.	శబ్దరూప రహస్యాదర్శము	
శబ్దా.	శబ్దార్ణవము	
శబ్దా.	శబ్దార్థరపద్ధతి	
శాశ్వ.	శాశ్వతకోశము	
శి. ర.	శిల్పరత్నము	
శిశు.	శిశుపాలవధ	180
శు. ప. పా.	శుద్ధాంధ్రపద పారిజాతము	
శృం. తి.	శృంగారతిలకము	
శృం. నై.	శృంగార నైషధము	
శృం. భూ.	శృంగార భూషణము	
శృం. కా.	శృంగార కావంతలము	

శృం. మ.	శృంగార షష్టము	
శేష.	శేషభక్తము	
శ్రీ. మా.	శ్రీరంగ మాహాత్మ్యము	190
శ్రు.	శ్రుతి	
సోడ. తు. చ.	సోడశశతమారచరిత్రము	
సం. గరు.	సంస్కృత గరుడపురాణము	
సం. పద్మ	సంస్కృత పద్మపురాణము	
సం. ర.	సంగీతరత్నాకరము	
సం. భాగ.	సంస్కృత భాగవతము	
సం. వికృ.	సంస్కృత వికృమోర్వశియము	
సం. వి. ద.	సంగీత విద్యాదర్శము	
సం. విష్ణు.	సంస్కృత విష్ణుపురాణము	
స. కం.	సరస్వతీ కంఠాధరణము	
సాం. ని.	సాంబనిఘంటువు	
సాహి. చిం	సాహిత్యచింతామణి	200
సా. ద.	సాహిత్యదర్శము	
సా. ర.	సాహిత్యరత్నాకరము	
సిద్ధాం.	సిద్ధాంతకాముది	
సుగ్రీ.	సుగ్రీవవిజయము	
సుల.	సులక్షణసారము	
నూ. సం.	నూక్తిసంగ్రహము	
నూ. ఆం. ని.	నూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు	
సౌం. ల.	సౌందర్య లహరి	
స్కాం. పు.	స్కాందపురాణము	
స్వా. మ.	స్వారోచిషనుచరిత్రము	210
హంస.	హంసవింశతి	
హర.	హరవిలాసము	
హరివం.	హరివంశము	
హరి.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	
హరిసు.	హరిహరనుభాషితము	
హర్ష.	హర్షచరిత్రము	
హలా.	హలాయుధ నిఘంటువు	
	(అభిధాన రత్నమాల)	
హేమ. }	హేమచంద్ర నిఘంటువు	
హై. }	(అనేకార్థసంగ్రహకోశము)	

ఉ పొ ద్దా త ము

‘కందుకూరి రుద్రకవి’

నెల్లూరుమండలమునందలి కందుకూరను గ్రామమునఁగల విశ్వబ్రాహ్మణ వంశీయులలో నుపర్వరి గోత్రేయుఁడయిన కందుకూరి నాగయ్యకుఁ బెదలింగన చినలింగన యనుకుమారులుండిరి. అందు పెదలింగన భార్య చెన్నమ్మ, ఈదంపతులు సోమేశ్వర వరప్రసాదంబుర రుద్రయ్య యను పుత్రునింబడసిరి, కొందఱు భద్రకవికూడ గలఁడందురుకాని “బిల్వఁగోమల్లణేశేత్పిద్వావేతో సరసౌ కపి తయోస్తు బిల్వఁగోనామ కవిరాట్కథ్యతేబుధైః” అనినట్లిరువురుండిన నుండవచ్చును.

విద్యాభ్యాసకాలము

ఈతఁడు చంద్రగిరి కళాశాలలో విద్యనభ్యసించుచుండ నొకనాఁడు కృష్ణరాయలు వేకువ జామున బాహ్యప్రదేశమునకు బోవుతఱి నెదురుపడెను. అతనికెవ్వరెదురురాకూడదను నియమము కలదట. అట్టిసిఠిలో నీతఁడెదురువచ్చుటనుగూర్చి రాజుగారికిఁ గోపమువచ్చి యీవిద్యార్థిని సభాస్థల మునకు రప్పించి యీయదుయమున నాకు మొట్టమొదట నీముఖదర్శనము కలుగుటచే నారాజ్యమున కేమియాపద రాగున్నదో? అని నీకు బదిరెండుదెబ్బలు శిక్షవిధించితి ననెనట. వెంటనే యీతఁడు పక్కననవ్వి మీరాజ్యమునకుఁ జేరెప్పడోవచ్చునని భయపడుచుంటిరి నాకీయదుయమునఁ బ్రపథమ మున రాజవర్ణనమైనందుకు స్థలము పదిరెండుదెబ్బలశిక్ష యిప్పడే యనుభవించవలసి వచ్చినదిగదా? అనుచు ధర్మశాస్త్రములను వ్రాసినవారి ననవలెనుగాని మీరలననేమికలదు. ఆయనంతలో రాజు విభ్రాంతుఁడై యతని నెన్నియోవిధములఁ బ్రశంసించి యదిమొదలు కళాశాలలోఁ జరిగినంతకాలము తానే వేతనము, భోజనవ్యయము, మున్నగువానికి వలయు సహాయమొనర్చెనట. అటనుండి కొంత కాలము కంచిలోనున్న శిల్పకళాశాలయందలి పండితాగ్రేసరుల వలనఁగొన్ని సంశయాంశములను దెలిసికొని రాయలసంస్థానమునకుఁ జేరెను.

వం శో త్క ర్ణ ము

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయం దపాఠసాండిత్యము కలవాఁడేకాక వేదాభ్యాసమునందును, మంత్రశాస్త్రములయందును, ధర్మశాస్త్రములయందును, తర్కశాస్త్రములందును గూడ నసమానప్రజ్ఞకల వాఁడనుట కీతఁడు వ్రాసిన మహాకావ్యములఁదలి కొన్ని భాగములుబుజువుపఱుపగలవు. ఇతనినిపండిత వంశము కాకున్నచో నింతటి ప్రజ్ఞాగికుండగుటయరిది. ఇతనింగనినసాధ్య సోమవారవ్రతనియమమున వర్తించుచున్నట్లు నిరంకుశోపాఖ్యానాంతమునఁ గననగును. ఇతఁడు స్మార్తరూఢయ్యును “మహేశ్వరే వాజగతామధీశ్వరే జనార్దనేవాజగదంతరాత్మని, నవస్తుభేద ప్రతిపత్తిరస్తిమే తథాఽపిభక్తిస్తరుణేందు శేఖరే” అనిభర్తృహరియును “మార్గఃకారవీచ” అని బిల్వణకవియును వచించినట్లును, శ్రీనాగుని వలె శివభక్తిని విశేషముగ జూపుచును, దనకావ్యములను వ్రాసియుండెను. ఇట్టదేవతలను ధ్యానించు

వపుడందఱు విష్ణుశ్వరుని బ్రాహ్మీంచుచుందురు. ఇతఁడు శివ, విష్ణు, బ్రహ్మలను, పార్వతి, లక్ష్మి, సరస్వతులను మాత్రమే ప్రార్థించెను. “మద్భక్తోశంకరద్వేషీ మద్వేషీ శంకరప్రియః, తావుభానరకం యాంతి యావచ్చంద్ర దివాకరా” అను నియమమును “బ్రహ్మణమర్కమీశానం విష్ణుంవాద్వేష్టియో జనః శ్రేయాంశితస్యనశ్యంతి రారనంచ భవేన్ధృవమ్” అనుశాస్త్రమును బాటింపక భగవద్గూఢణ మొనరించి తత్ఫలము ననుభవించిన కొందఱుకవులవలెఁగాక శివశేషపుల సమానద్వష్టితోఁజూచుచుచే వ్రాసినట్లేని కావ్యములగపడుచుండును. “గురులఁబ్రణమించి” అని నామమాత్రముగ వచించుటచే “శ్రీమత్కృతీవరప్రసాదలబ్ధ” మనుపదము సార్థకమై యతఁడు విద్యారంభగురువై యుండునని తోచెడిని. “అసీతోఁగై మహీసురేంద్ర ముకుటాలంకార హీరావలీ, తేజః పుంజునితాంతరంజిత పద్మో నాగేశ్వరాఖ్యోబుధః, విద్యవృండల మండనం సమభవత్తస్యాగ్ర లింగోఽభిధ, స్తత్పుత్తోజగదం బికాంఘ్రి కమలద్వంద్వార్చనాప్రాప్తస్థః” అనియున్నాఁడు.

ఇటుమహీసురశబ్దమునకు భూమికిదేవతవంటివాఁడని యర్థమగుటంజేసి “విప్రకోటిసహస్రాణామేక శిల్పిప్రతిష్ఠితమ్” అనుధర్మముననుసరించియు “శిల్పిరూపంతుమద్రూపంనభేదఃశ్రుణుపార్వతి” అను వచనమునుబట్టియుఁబ్రయోగింపఁబడెను, సామాన్యమానవులలో బ్రాహ్మణుండుపూజ్యుఁడు. వారిలో యజ్ఞాదులను జేయుచువారగ్రగణ్యులు. అట్టి యజ్ఞకర్తములంగను శిల్పి పూజ్యుఁడు “యజ్ఞకర్తణియే వ్యగ్రః పూరుషః శిల్పినస్తథా, తేషామపి విశేషేణ పూజాకార్యాయధావిధిః” అని వాల్మీకివచించి యున్నాఁడు. ఈగ్రంథము బోధాదౌక్యారు మహారాజుగారి వైబ్రలీలోకిఁ జేరినతదనపరి యచటివారు చాలవఱకు మార్పుచేసిరి. అవియెల్ల పేటొకచో విమర్శింపఁబడును. రుద్రకవి కాలమునఁ గందుకూరు చాల ప్రసిద్ధికెక్కియున్నది కనుకనే “క. ఉదయగిరి రాజ్యలక్ష్మికి, సదనము నెల్లూరు అట్టి సాధ్వీ మణికిన్, వదనంబు కందుకూరున్, బదయుగళం బాత్మకూరు సప్తేపాడున్” అనియొక కవి వర్ణించి యున్నాఁడు. ఈయన పాలేటియు త్తరపు టొడ్డురనున్న రెంటుచింతల (చింతలపాలెము) అనునగ్రహారమును సంపాదించుటతోనే కవివారను నామముకూడ వచ్చినది. వీరుతరువాత నాయగ్రహారముననే కాపురముండియుందురు. ఇప్పుటికి నాగ్రామమునందుఁ దద్వంశీయులు కలరు. ఈకవిగారు సంపాదించిన గ్రామము నేటికిని దనవంశీయుల యనుభవములోనే యున్నది. సుగ్రీవ విజయపీఠికయందు కీ॥శే॥ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు “ఇబ్రహీం ప్రభువులిచ్చిన యగ్రహారముల నిన్న మొన్నఁటిదాఁక తద్వంశ్యులే అనుభవించుచుండిరి” అని వ్రాసిరి. ఇందు నిన్న మొన్న పదములకు శ్రీశాస్త్రిగారియర్థమేమో తెలియదు. గత ముదిత పీఠికయందు శ్రీ ఉత్పల కాశిక వేంకటనరసింహాచార్యులుగారు “ఈకవిస్వర్ణకారుడయ్యను నిప్పుటి దురభిమాన దుర్విదగ్ధులవలెఁగాక” అనియుండిరి. వీరిట్లు విశ్వబ్రాహ్మణసంఘమునెల్ల దూషించినందల కేమునవయునో? మేమునువ్రాయఁదలఁచినచో నిట్లే వజ్రపుటంపముతోహృదయమును గోయునట్లు వ్రాయఁగలుగుదుము. కవిని స్వర్ణకారుడనుట వీరి పాండితివిశేషముగాఁబోలు.

కవిరాఘవమ్మ

రుద్రకవిగారి పుత్రిక రాఘవమ్మ యనునామె “సత్యభామా పరిణయము” అనుప్రబంధమును వ్రాసినది. ఆమెకుఁ దనతండ్రిగారు మట్టెపాడు అనునగ్రహారమును పసుపుకుంకుమకుగా నిచ్చినాఁడు. అందిప్పుటికిని కవిరాఘవమ్మతోఁపు కలదు. అదియే కాక నందపూరు, కనమళ్ళ, కుడుములదిన్నెపాడు,

అనునవికూడ నామెయగ్రహారములే. వీనింబట్టికూడ వీరికెన్ని యగ్రహారములూనాడుండెనో తెలియకున్నది. కవివారివంశమున నిటీవల రుద్రయ్యలు చాలమంది జన్మించిరి. దేశహితప్రవీషికాధిపతియగు శ్రీ వి. యస్, శర్మగారి వలననే కవిరాఘవమ్మగారి చరిత్రము ప్రకటితమైనది.

రాయలసందర్శనము

చాటుపన్య రత్నాకరము 23, 29 పుటలు “ఇతఁడు నిరంకుశోపాఖ్యానము రచించిన కవియని యీ క్రింది పద్యములవలన నూహింపఁదగి యున్నది. ఈరుద్రకవికొకపరి తాతాచార్యులను వైష్ణవునితో వాదము ఘట్టిల్లఁగా నీతఁడు వ్రాసిన పద్యము:—

సీ॥ పరదానయాచక ధ్రువాణులరు మీరు, పరతత్వమునఁ బర ధ్రువాణేను
భూమిలో సత్పాత్ర భూషణాత్ములు మీరు, కనకకుండల పరి ధ్రువాణేను
తరిదెట్టుకున్నట్టి బిరుదువారలు మీరు, వేషశీఘ్రమునంత బిరుదువాఁడ
వరశంఖ చక్రాంక గురువులు మీరలు, గుఱిమీరగా జగ ధ్రువఁడనేను.

గీ॥ మీశుమాకును సాటియే లోకస్పష్టి, కర్త నాటయుఁ దెలియదా కలియుగమునఁ
దారతమ్యంబులేదుగా తాత యార్జు, రూఢికెక్కిన కందుకూర్ రుద్రకవిని.

ఈ కవి కమసాలి. (ఈయనవృత్తి వాచకమునే సంఘపరముగ నన్వయించుటయు మహాకవిని నగలు చేయువాడనుటయు సెంతటి విజ్ఞానమోబోధపడదు.) ఒకానొకప్పుడితఁడొక సంస్థానపతి దర్శింపనేగదదా స్థానముననున్న భద్రయ్యయనునొకనియొగి కవి రుద్రకవిని రానిచ్చినదనసేరు దక్కనుతలంపుతో నాతని రాకను రాజుగారికిఁ దెలియరానీక కట్టుబాటు చేసెను. రుద్రకవి కొంతకాలముట్లే కడపి సంస్థానమునం జొచ్చునుపాయముతోపక తుదకు రాజుగారిమంగలియగు కొండనినాశ్రయించెను, ఒకనాఁడుకొండడు వచ్చుట యాలస్యమయి రాజుగారు మరిచిపై కూరుచుండి యట్లే కూరుకు జెందిరి. నిదురపోవుచున్న రాజు కదలకుండ దనపని ముగించుకొని కొండడు అక్కడ నిలచియుంచెను. ఒకటి రెండు నిమిషము షములకు రాజుగారు మేలుకని యెదుటనున్న మంగలివానిని “యేమిరా నేడింతయాలస్య,” మన. వాఁడు మహాప్రభూ నేనిటకు వచ్చుచుండగా ద్రోవలో లూకకవి తటస్థమయి “నేనిట నెలదినముల నుండి రాజదర్శనమునకై వేచియున్నాను, భద్రకవి యేకారణముననో నారాకను రాజుగారికిఁ దెలియ నీయకుండ జేయుచున్నా” డని యేమేమో తనసంగతులు చెప్పికొనసాగెను. “అయ్యా! నేను త్వరితముగాఁ బోవలయునని చెప్పి వచ్చితి, ననిచునవిచేసెను. అందుపై ప్రభువు భద్రకవియంత యసూయా పరుఁడా చూచెదగాక! అనుచు ఓరీకొండా! ‘నీపని కానిమ్మననియెను’ వాడు మహారాజా! అరగంట క్రిందనే యయినదని మనవిచేయుచు నద్దము నెదుట నిలిపెను. కొండని కొశల్యమునకు రాజుసంతసించి యోరీ! నీవేమి కోరెదవనగా నామంగలి ‘యయ్యా! తమయనుగ్రహము వలన నాకేమియుఁ గొదువ లేదు కాని రుద్రకవిని జక్కగా సన్మానింపుడని మాత్రము మిమ్ము గోరుచున్నాననెను.’ వానిగుణ సంపద కాస్తానాధిపతి మెచ్చి వానికేగో బహుమానమొసంగి పంపివేసెను. రుద్రకవిని వెంటఁబెట్టు కొనివచ్చిన మంగలి కొండప్పును దూషించుచు తాతాచార్యులు.

“కం. ఎంగిలిముచ్చకులమ్మలు, సంగతిగాఁగులము జెలుపజనుడెంతురయా, అనుటతోనేరుద్రక వి యింగితమెఱిగిన ఘనుడీ, మంగలికొండోజిమేలు మంత్రులకన్నకా” అనిప్రశంసించెను.

భద్రమంత్రియను కవియొకడు రుద్రకవినిగూర్చి యిట్లు పద్యమును చదివెను.

చ॥ జబగడ దష్టులణ్ణుశవః స్రుకఫయ్య యుభక్తుటంచువా

జబజలెల్లజేసియగః సాలల బేల బోయపాలెపుం

బబువులగెల్చి చేతగలః పైకిముదోచుటగాదురుద్రసి

డబడబ బద్రపంత్రి యెదుః టం గొనసాగదు పొమ్ముపొమ్మికక,

చాటుపద్య మణిమంజరియందుగూడ నిట్లే “రుద్రకవి కృష్ణరాయల కాలమునాటి వాడు రాయలయాస్థానమున కీయనను ద్రత్యులు మంత్రులు రాసీయరైరి. రాయలసన్నిహిత భృత్యుడగు మంగలి కొండోజియను వానితోడ్పాటున రాయలసందర్శనము. పొసగగా రుద్రకవి యీక్రిందిపద్య మును జెప్పినాడు “క. ఎంగిలిముచ్చు.....మంగలికోండోజిమేలు మంతులకన్నక” అనినట్లు వ్రాయబడియున్నది.

చాటుపద్య మణిమంజరియందుండిన “సీ. వరనిజకర్మనూర్వహతవిప్రులుమీరు” అనుపద్యమే కించిద్దేదముగఁ జాటుపద్య రత్నాకరమునఁ గనబడుచున్నది. కానిభద్రమంత్రి యాసభయందే రుద్ర కవిగారితోఁ బ్రసంగించినట్లేవ్వరును జెప్పియుండలేదు. వారిరువురికి వాదోపవాదమెప్పుడో జరిగినట్లు మాత్రము విశదమగుచున్నది. “జబగడదష్టు” అనుపద్యమును జదువఁగానే కవిగారిశిష్యులిరువురిలోఁ గొప్పొలు తివుర్రాంతకుండు.

క॥ భద్రాశ్వానము మొఱిగిన, రుద్రాంకిత జంగమయ్యః రూఢికిగొదువా

చిద్రూపుడయిన సాక్షా, ద్రుద్రుడయా కందుకూరిః రుద్రుడుధాత్రిక.

అనుచుండ నాగళ్యచిట్టప్పయను రెండవశిష్యుండు

క॥ రుద్రకవి వాక్పటుత్వము, భద్రప్రదయుక్తిదనరుః భాసురలీలక

రుద్రస్వరూపు నెదురను, త్పుద్రులెదుర్కొనఁగఁగలరెః కుంభినిలూనక.

అని చదివెను. రుద్రకవి యావాదమునే విననట్లొకప్రక్కనున్న కోడినిజూచి యొకపద్యమును జదివెను. కా॥ రంతుల్ నేయకు కుక్కుటాధమదరిః ద్రక్షుద్రశూద్రాంగనా

త్రాంతప్రాంగణమూల తండులకణః గ్రాసంబుచేఁగ్రావ్విది

గ్దంతిస్థాలనశేషభీషణభణాం తర్మాంససంతోషిత

స్వాంతుండైన ఖగేంద్రుచెంగటనునీః రుంఝూర్భటుల్ సాగునే.

ఇందన్యాపదేశముగలదు. రుద్రకవి పద్యమును వినినప్పిమ్మట భద్రమంత్రి మాటుమాటాడలే దనియు, నంతటితో నాకథ విరమింపఁబడినదనియు వినికి. ఈభద్రమంత్రి, అయ్యలరాజురామభద్రుఁ డై యుండనోపు. రుద్రుండీపద్యమును జదువఁగానే తాతంభట్టు సంస్కృతభాషతోఁ బ్రసంగింపమను కొని “పాగుణవన్! కాపల్లి! తేవర్ణకః? కించనామ? వద. అనెను. ఈవాక్యములను పద్యముగా వ్రాసినవారెవరో కాని యధార్థమునే తెలియఁజేయుచున్నది “క. ఆపలు కాలించి మహాః కోపంబునఁ దాతయార్యః ఃకోవిదుండనియెన్, కాపల్లి తేవర్ణకః, కోఽపితువదకించనామః గుణవన్ననితాన్” రుద్రునిసమాధానము. ఉ॥ బంధురవప్రవిప్రగృహః భాసురగోపుతసాధవీధికా

బంధుతటాకకూపవరిః పక్వఫలాన్వితవృక్షవాటికా

గంధమదభ్రమద్రుమరః గానవిహారికః గందుకూరికె

సింధుపరీత భూములకుఁ జెప్పఁగనొప్పుగుసామ్యమబ్బునే.

అని పైనుదహరించిన సీసపద్యమును బదివెను. అందు 'సత్కృతులలోనఁదాతయా చార్యయేన, రూఢికెక్కిన కందుకూర్ రుద్రకవిని' అనగానే తాతాచార్యులుగారికి గోపమువచ్చి 'నిషీద' అనఁగా గూర్చునుమనుట రుద్రకవి 'ఎక్కడ' అనెను.

తాతాచార్యుల 'సమీచీనం అద్యసమస్యా ఇమావహ' సరే సమస్య నిచ్చుచున్నాను. పూరింపు మనుట. అని దుస్ప్రసములతోఁ గొన్ని సమస్యలనిచ్చెను. తాతంభట్టుగారి సమస్యయనిన నాటుమాస ములకైనను పూర్తికాదనుచుండెడు వారు. అట్టిసమస్యల నవలీలఁబూర్తిచేసెను. వానినిదిగువ నుదహరింతును శ్రీదిగవల్లి 'పెంకటకేవరావుగాన, మంగలికొండోజినిగూర్చి కొంతవ్యాసమును వ్రాసిరి వారు కొండోజి, పుట్టలేదనినను రుద్రకవి రాయలకాలమున నున్నట్లు రూఢిపడుచున్నదిగదా! ఈకథయుఁ బద్యముగనే వ్రాయఁబడియున్నది.

సీ॥ ఆమాటతప్తలో ♦ హశలాకతోపీటు, గానాటిచేవిబుట్టు ♦ కఠినబాధ
యిట్టట్టుగాఁజేయ ♦ నిట్టూర్పునిగుడించి, యూరకేతలయూఁచి ♦ హుంకరించె
తాతయతానిషీ ♦ దేవీపాక్కడుగగా, రుద్రుఁడెక్కడయ ♦ నిరూఢిఁబలికె
నపుడు సమీచీనమద్య ♦ సమస్యాయీ, మావదయని దుస్స ♦ సస్యలెన్నొ
తే॥ యిచ్చెనన్నిటిఁబూరించె ♦ హృదయలసద, నూయఁదాతయాశ్లేకవి ♦ భేయుఁడైన
రాజుముందతి బడగోష ♦ రక్తరూక్ష, వీక్షనీస్థించియిట్లనె ♦ దఱుఁడగుచు.
(దుగ్ధపయోధి మధ్యమున దుమ్ములు రేఁగెనభేమిచిత్రమో)

ఉ॥ సిగ్గుపువర్ణఁడీశ్వరుఁడు ♦ విచ్చఱకంటను బంచబాణునిన్
దగ్ధముచేసెనంచువిని ♦ తామర సేక్షఁబ్రమోలనున్నయా
ముగ్ధపులచ్చిమోదుకొన ♦ మోహనగంధము పిండిపిండియై
దుగ్ధపయోధిమధ్యమున ♦ దుమ్ములురేఁగెనభేమిచిత్రమో.
(వక్త్రంబుల్ పదికన్నులైమకరముల్ వర్ణింపఁగావేయగున్)

శా॥ ఈక్తాప్రాసము కష్టమాననుచు మీ ♦ రెంతేసివారాడఁగా
వాక్త్రాసంబిది సత్కవీశ్వరులతో ♦ వల్ గామినేఁడెప్పెదన్
దిక్తాప్రాసానికి బాధ్యతీశ్వరులకున్ ♦ దిగ్మప్రభారాధికిన్
వక్త్రంబుల్ పది, కన్నులైదు, కరముల్ వర్ణింపఁగావేయగున్.
(అస్థలిత బ్రహ్మచారికార్గురుభార్యల్)

క॥ ఈస్థాప్రాసముదుష్కర, మస్థలనతనియఁదగునె ♦ యదిమకవులకున్
సస్థలితలయి గుహుంగని, రస్థలితబ్రహ్మచారి ♦ కార్గురుభార్యల్.
(దృఢసత్త్వంబునఁ జీమ తుమ్మెనహహా దిగ్గంతులల్లాడఁగన్)

మ॥ సఢునీశోర్వి చలింపనిర్జరవరుల్ ♦ శంకింపభేగీనికా
యథమతార్కరత నిద్రలేచి దశకంఠా ♦ మర్త్యవిద్యత్పరీ
వృఢసోదర్యుఁడులేచి రావ్యధయెన ♦ ర్చెన్నాసికాంతస్థమై
దృఢసత్త్వంబునఁ జీమతుమ్మెనహహా ♦ దిగ్గంతులల్లాడఁగన్.

(దోగ్గిరీధేనువు గర్భమందుఁ బులికం ♦ దుల్ పుట్టెనుగ్రాకృతిక)

శా|| దేగ్గిరిశాంత తపోనిధీగుణ మహా ♦ తేజస్విపాపాటవీ
దగ్గిరై నలుండైన కశ్యపునకు ♦ దృద్ధర్షులై యాగభు
గ్గిరిశుల్ నుతులుగ్గిరై తులుబిడౌ ♦ జాకర్లివీక్షించితే
దోగ్గిరీధేనువు గర్భమందుఁ బులికం ♦ దుల్ పుట్టెనుగ్రాకృతిక.
(దంష్ట్రులమీఁద శంకరుఁడు తాండవమాడెను రాముకై వడిక)

ఉ|| రింప్రహియేమిటంగఱచు? ♦ ఋక్షములెక్కడనుండు? నంధకున్
నంప్రసుఁజేసెనే విభుఁడ ♦ నంతగమం దతఁడేమిచేసెఁ జే
రుంప్రఖిలాత్ముఁడైన లవు ♦ రూపమదేగతినుండెఁ జెప్పమా
దంష్ట్రుల, మీఁద, శంకరుఁడు, తాండవమాడెను, రాముకై వడిక.
(తలలొక్కేబది నాల్గు కానఁబడియొక దద్రోరివత్తుంబునక)

మ|| లలితా కారుఁగుమారు మన్మథునిఁ దా ♦ లాలించి చన్నిచ్చుచో
గళగల్గఁగహరత్తు దీప్తకళికా ♦ గాంభీర్యహేమాంచితో
జ్వలరత్న ప్రతిబింబితానములన్ ♦ శంభుండువీక్షింపఁగాఁ
దలలొక్కేబది నాల్గు కానఁబడియొక ♦ దద్రోరివత్తుంబునక.
ఇట్లు పూర్తించి యాసనమొసంగమికిఁ గోపించి చెప్పినపద్యములు.

ఉ|| పండితులైనవారుదిగు ♦ వందగనుండఁగ నల్పుడొక్కఁడు
ద్వఁడతఁచీత మెక్కిన బు ♦ ధ ప్రకరంబులకేమి యెగ్గుకు
గొండొక కోఁతి చెట్టుకొన ♦ కొమ్మకు నెక్కినఁ గ్రిందగండభే
రుండ మదేభసింహములు ♦ రూఢిగనంతట నిండియుండవే.

ఈపద్యమును జదువఁగనే రాయలవారికిఁగూడ లజ్జయై వెంటనే యుచితాసనంబొసంగిన నందాసీనుఁడై యూపభయందలి యసూయాపరులగు పండితులనుగూర్చి యిట్లు పద్యమునుజదివెను.

ఉ|| కొందఱుపార్థు లెక్కిములుఁ ♦ గొందఱు కాలునివాహనంబులున్
గొందఱు భైరవాశ్వములు ♦ గొందఱు యీశ్వరవాహనంబులున్
గొందఱు కృష్ణజన్మమునఁ ♦ గూసినధన్యులు నెంచిచూడఁగా
నందఱకందఁతొ మఱియు ♦ నందఱకందఁతొయందఱందఁతొ.

రాయలుకవియయ్యును దుస్సాసముతోఁగూడిన సమస్యల నిన్నియిచ్చిన పండితులనేమి యనక యూరకుండుటయు నిట్టి సమస్యల నిమిషమాత్రములలో నవ్యాహతముగఁ బూరించిన మహాకవిని సన్మానింపకయుండుటనుజూచి కోపించిచదివిన పద్యములు.

ఉ|| తిట్టుదునా మహోగ్రతర ♦ తీవ్రవచోవర గద్యపద్య సం
ఘట్టఘరట్టఘట్టవధ ♦ గావిధిగాచిన నైనమానినీ

పట్టణ వప్రసాధమణి ♦ బంధురసింధుర వైభవాధ్యులన్
బట్టపురాజులన్ మోరలన్ ♦ బండితులన్ దురహంకృతాదులన్.

ఉ॥ తిట్టుదునా భుజ గవివ. ♦ దిగ్గదవానలధాగ్ధైగచి
ట్టిట్టచిటాగ్ధైప్రకట ♦ శీఘ్రమహోగ్రత దంతనిష్ఠుగో
దట్టన విస్ఫులింగలయ ♦ కాండనానల లంఘనరా
ట్టట్టణ గోపురధ్వజని ♦ పాత్రమాతాపాత్రాగంగనుద్ధానన్.

ఉ॥ తిట్టుదునా మహోగ్రతఃతీవ్రవచో పరగద్యపద్యసం
ఘట్టభణింద్రకోటిభున ♦ కంఠవిషాగ్ధైలతీతి పాట్టునన్
సెట్టనదాకకగావలయు ♦ నిందయొసర్పక పద్యమిచ్చినన్
బట్టపురాజురీతిబహు ♦ భంగులతెప్ప సుఖంపగావలెన్.

ఇట్లుసింహాలోకనముగాఁ బలుకరాయలు భయభ్రాంతచిత్తుడై మీసామగ్ధ్యము మాకుఁదలియదాయె ననిస్తుతించినట్లుఁగఁచెను. పరువాతనీశాన్యసింహాసనా యాసనిఁగఁగావించెను. ఈ చరిత్రమునుబట్టియే అష్టావధాని శ్రీ పింబల సుబ్రహ్మణ్యకవిగారు.

సీ॥ అక్రాంతమును నిగ్ర ♦ హాసుగ్రహస్రభా, వాస్యంధుని ధృతి ♦ నాడినావు
అమితదుష్కరసమ ♦ స్యలనెల్ల నదలీల, నింపుమీంఁగఁగూ ♦ రించినావు
కృష్ణరామేంద్ర మె ♦ ప్పించియాశాన్యసిం, హాసనాగ్ధైవత్వ ♦ మంగినావు
కలుషాత్ములై నింద ♦ గావించు నానిగ్ర, కివిముఖ్యులట బుద్ధి ♦ గలవానావు

తే॥ ఘనతరానేకసత్పుత్రుల్ ♦ గాంచినావు, సమస్తాగ్రాన్తశ్చెల్ల వ ♦ ర్ణంపనేర్చు
ననుమకవిత్వ చాతుర్య ♦ విమతస్థైర్య, యుద్ధవిజృంభణ్య గుద్రక ♦ పేంద్రవర్ణ.

అని వర్ణించినారు. ఈశాన్యసింహాసనమునఁ గూర్చుండుట శీఘ్రమందువచ్చున నేతస్థ మనవులకు సాధ్యముగాఁగూడదను తలంపుతో చూచిని నిర్మించెను. అంతయు నే నే కవియైన నీశాన్యసింహాసన మనిన నీరాజ్యముపై న వదలిపోయి ప్రాణములున్న బలుమందిని బ్రహ్మచర్యమును మండడివారట. అట్టిది నేఁడీదుద్రకవిగారివొసంగఁబడుట కొపండితులయొక్క చుటయే కారణము. అయిన నీశాన్య సింహాసనము పాడువడకుండఁ జేయుట కవతరించినవాడెట్లు బానిని వీడును ! గుద్రకవి యీశాన్య సింహాసనము నధిష్ఠించియు నేపాటి యాపద ననుభవించునందుటచే నితని నెంతయో గొప్పగఁజూచు చుండెడివారు. రాయలకొకప్పుడు రత్నములు పాడువడబడిన బంగారపు చిరుక (నాసికాభరణము) దొరకినది. దానినొకసమస్త్యగాఁజేసి 'పచ్చని రా చిరుకమీఁదఁ ♦ బచ్చిక మొలచెన్' అని కవులకీయ నారంభించెను. దీనినెవ్వరును బూర్తిసేయకున్న రుద్రకవికచ్చెను. అతఁడు 'పంట' నే.

క॥ పచ్చలు కెంపులు హేమము, నిచ్చలముగ విశ్వకర్మ ♦ నిర్మించెరయా

యచ్చులకొఱకై తాపిన, పచ్చని రాచిరుకమీఁదఁ ♦ బచ్చిక మొలచెన్. అని పూరించెను.

వరకవి కొండయ్య యనువాఁడు రుద్రకవిగారి కవిత నాక్షేపింపఁగాఁ గొప్పలు త్రిపురాంతకుఁ డీపద్యమును జదివెను.

క॥ విదితంబుగఁ గవిరుద్రుని, సదమలవాగ్దనితశాస్త్రు ♦ సంహితపదముల్
కుదిరికఁతెలియక యూహక, వదనకురా నెట్టిముంద! పరకవికొండ!
నవఘంటసురతానను పండితునితో నాసించుచు శ్రీ కృష్ణరాయలకగూర్చి రుద్రకవిగారి
శిష్యుఁడు త్రిపురాంతకుఁడు చదివినపద్యము.

చ॥ గడియకు నూలుపద్యము ల ♦ ఖండతర ప్రతిభకా ఘటింతునో
బడిబడి నూలుఘంటములఁ ♦ బద్యములకా లిఖింతునూ పదం
పడి వివిధాంధ్రభాషలఁ బ్ర ♦ బంధములొక్కొక్క నాఁడు చేతునూ
యడుగుఁడి మీమనంబుకకు ♦ హన్ మెలర్పగఁ గృష్ణహవరా.

చాటుపద్య మణిమంజరియందు 'ఇది కృష్ణరాయలకగూర్చినది కామిష్టము. మోచర్లదత్తప్ప
గారి నాదరించిన తెట్టుప్రభువు వేజుండ్ల వేంకటకృష్ణరాజుగారింగూర్చి చెప్పబడినది కాదగును' అని
వ్రాయబడియున్నది. ఇందు 'హన్ మెలర్పగ' అనుచోట 'హన్ మువేంకట' అని మార్చితే కాని
యర్థము సరిపడకున్నను యెట్లో సరిపుచ్చుకొని యిట్లు వ్రాయుట కచ్చెరువగుచున్నది. శ్రీ ఆ. తా.తా
చార్యులొకప్పుడు రుద్రకవి కవితనుగూర్చి యిట్లు ప్రశంసించెను.

ఉ॥ వ్యగ్రకవిత్య తత్త్వచతు ♦ రాసులు కైయటభాష్యఫక్కికా
సుగ్రహకక్తి కల్గిన ఘ ♦ నుల్ కవులెందఱువేరు నీదుప్ర
త్యగ్రవచోధురీణకవి ♦ తల్ తగురా కవిరుద్రరుద్రఘ
కాగ్ర సముజ్జ్వల స్ఫురిత ♦ హల్లులకున్ స్వగపాళికొజ్జలె.
కృష్ణరాయలొకప్పుడు పెద్దనాధ్యునితో నిట్లు వచించె.

ఉ॥ తాతలనాటనుండి కవి ♦ తావనితామణులకా గణించు వి
ఖ్యాతీయటుండ మావలనఁ ♦ గాలికి రిత్నమయంపు నూపురం
బాతఁడిగొంటిపప్పటికి ♦ నల్పవయస్కుఁడు రుద్రయాభిదం
డాతఁడు విశ్వకర్మ ♦ యఖిలగమవేత్త సమర్థుడన్నిటకా.

అద్దంకి తాతయాచార్యులుగారికి కృష్ణరాయలును తదితర కవులును సమస్కరించుచుండిరి,
రుద్రకవి సమస్కరించువాడుకాదు. అట్టియొక నాచార్యులుగారికిని రుద్రకవిగారికిని 'మితచర్చజరిగి
యందు గురుశబ్దమునిట్లు నిర్వచించినారు.

సీ॥ కుండలిస్థానశూ ♦ కుంభినిచక్రంబుఁ, గురుగౌనిశ్చిర ♦ గురుఁడు గురుఁడు
మాతృగర్భములూన ♦ మాతృతాత్మజునకు, గోచియొసంగిన ♦ గురుఁడు గురుఁడు
పాపాణమునఁ బర ♦ బ్రహ్మస్వరూపంబు, గుఱుకుమాపిన జగ ♦ ద్గురుఁడు గురుఁడు
అలరాము కార్తీర్థ ♦ మభిని బంధించి, కోతులనడిపించు ♦ గురుఁడు గురుఁడు

గీ॥ వైరిసంహార జయమేను ♦ నాహనాశ్య, విజయసద్ధర్మ శ్రీమహా ♦ విశ్వకర్మ
గాకభుజములు చీములు ♦ గట్టఁగాల్చి, పదధనాపేక్షఁజెంచడి ♦ నరుఁడు గురుడె.
వాద ప్రతివాదాంతరము రుద్రకవియే గెలుపొందెనని చెప్పదురు.

పండితుల యసూయ

రాజనరేంద్రునికాలమున నన్నయభట్టు భారతమును చెవిగించుచుండ నధర్వణాచార్యుడంతకు మున్నె భారతమును సంపూర్ణముగా రచించి యా ప్రభువున కంకితమిరాగా నన్నపాద్యుడతడు బసచేసినయింటినే యగ్నికర్పణము చేయించెను. అయ్యెడ నెవరో చదువుటకుఁ గొంపోయిన విరాట పర్యమ మాత్రమే యిప్పటికి నిలిచియున్నది. అందలిపద్యము లిది.

కా. “తృష్ణాతంతునిబద్ధబుద్ధులగు రాధే ♦ యాదులంగూడి నీరి
కృష్ణం గేవలమర్త్యుఁగాఁదలఁచి బం ♦ ధింపగ నువ్వోగవ
ర్థిష్ణుండయ్యెనుయోధనుం డకట ధా ♦ తీరినాథ యోచింపుమా
యష్టివంబునఁగట్టవచ్చునె మద ♦ పూర్వోగశుండాలముకా”

క॥ “క్రికంతుఁడెదురునపుడు వ, నాకోధ్వజ మింద్రమకు ♦ ట మున్న తురగానీకము
దివ్యకతాంగము, నాకవ్వడికల్పియున్న ♦ నతఁడేమగునో.” అథ. భార.

శ్రీకృష్ణరాయలకాలమున దుద్రకవియేకాక 1525 పాఠితమున కవికర్ణ రసాయనమును వ్రాసిన టంకపాలనృసింహకవి తన మహాకావ్యమును రాయలవారికంకితమిరాగా నచటి పండితులును, మంత్రి లును రాసీయరైరి. ‘పంచాననస్యసుకనేః గజమాఁసైర్వృషప్రశియా, పారణాజాయతే క్వాపిసర్వ త్రైవోపవాసినః, అనినట్లు, కొంతకాల మాపట్టణమున నేయుండి తుట్టుతుదకు బత్తెమునకు వైతమిబ్బంది పడి వీధిలో నంగడివెట్టి పద్యముల విక్రయింపమొదలిడ నువ్వొకపద్యమును గృష్ణరాయలవారి కొమార్తె రు 400-0-0 లకు కొనితెచ్చినది. తండ్రియును గూతురును జవరంగమాడు సందర్భమున నామె “ఉద్ధతులమధ్యమునఁబేద ♦ కుండఁదరమె” అనిన విని, అమ్మయ్యా! పద్యమునంతయుఁజదువునఁగా గీ॥ హత్తికొనివచ్చుకటికుచో ♦ ద్వృత్తిఁజూచి నెలఁదితనుమధ్య మెచటితో ♦ నడలిపోయె, నుండియున్నను గనుపడ ♦ కున్నెయహహ, యుద్ధతులమధ్యమునఁబేద ♦ కుండఁదరమె” అని చమవఁగా రాయలాశ్చర్యమునుబొంది యీ పద్యమెక్కడిదని యడుగ నెవనో యొకకవి వీధిలో నమ్ముచుండఁ గొనితెచ్చితి ననెను. రాయలు విచారించఁగా మంత్రిలును బండితులును నేకీభవించి చేసిన కుట్రయని తెలిసి వారలపైఁ గోపించి యమ్మాహాకవియున్న గ్రామమునఁగి, యయ్యా! మీరాకడ నాకుఁ దెలియదు. చాలపొరపాటు జరిగినది. మీరు రచించిన కవికర్ణరసాయనమును నాకంకితమొనర్పఁడన నతఁడు నేనప్పడే విష్ణువునకంకితమిడితి ననుటతోనే విచారిగ్రుత్తుఁడై తనపట్టణమునకు వచ్చెను. ఐన్నపట్టణములోను, నెల్లూరులోను టంకపాలవారివీధియని యీనాటగి ప్రసిద్ధికలదు. ఆచంగీయు లీనాటికిని గలరు.

బొబ్బిలివారి సంస్థానములోను కొమ్మిగూటిలోను నాగకవిగానిని పంపింపఁబఱానిన వారిగర్వము నడఁచి శ్రీ రాయఁడప్పు రంగారాయ ప్రభువు భయభ్రాంతుఁడగుచున్న కౌశ్ఠీనీరు ప్రతాపమిగిల్పవల నిష్కంబోష్ణు, నని పూనుసరికిగదా కవికర్త యెల్లగకు నెల్లడించెనని. ఈకవికర్తయగు విచిత్రరామాయ ణము పండితాదరణీయమయ్యు నింతవఱకు ముగ్ధింపఁబడనందుటకు ధనబోపమే కాగణము.

ఇబ్రహీం పాదుషా సందర్శనము

ఇబ్రహీం పాదుషాకు ‘మల్కిభరాం’ అను నామాంతరముఁగలదు. ఇతఁడు తెలఁగుకవిత్వము సందర్శించి కలవాఁడును, సత్కవీశ్వరులయాశీర్వాదమునం దాసక్తి కలవాఁడును, అయియుండ నతని

పట్టమహిషి యాతని కాంక్ష తెలిసికొని యతనితో 'మోక్షివాంఛతగదు' ఇందువలన సేదైన ముప్పు వాటిల్లునని చెప్పినను వినకుండెను. అప్పుడు మనయాస్థానమునకు వచ్చినకవిని వెంటనే 'కవీశ్వరుడవైతే చంకనాకేది' అని యడుగుచు. అతడు సమాధాన మొసంగిరట్లయిన 'ఎద్దుకవివా? గుట్టపుకవివా?' అని ప్రశ్నింపుము. అందుల కారణమెద్దుకవిననిన నుండుచునుము. గుట్టపుకవిననిన బొమ్మనుము. అట్టి యెడ నేనుగూడనుండి యాపద్యములను విందుచనిపలికెను. ఆపలుకుల కానవాలు సంతసించి తమసన్నిధానమున కాగతులయిన కవులకుఁ దైవశ్శల నిడుచుండెను. కొందఱు 'చంకనాకుమనుచున్నాఁడీయన మనకేమియిచ్చునని యంతటితోనే మరలువారును' మఱి కొందఱు మరికొంతసేపుండి యెద్దుకవివా? గుట్టపుకవివా? అనినప్పుడు తమలోదాము గుట్టము వడిగాబలుగెట్టును, ఎద్దు నెమ్మదిగా నడచుచు. అనుకొని నేను గుట్టపుకవిని, అనినపుడు సరే జెల్లునుచుండెడివాఁడట. ఒకనాఁడీ రుద్రకవి ఇబ్రహీంపాదుషాగారి దర్శనమనకుఁజని యచట దనపాండిత్యమును బ్రకాశింపజేయవలయునను తలంపుతో నేగ నచటివారయ్యా! తనుచెవరన నేను రుద్రకవినని భీషణముగాఁ బలుక నారాజెప్పటివలెనే "కవీశ్వరుడవైతే చంకనాకేది" అని నాఁడట. కవి వెంటనే 'ఇదిగోనాచంకనాకు' అని చేయియెత్తి తనచేతనున్న తాళపత్రగ్రంథమును చూపెను. అనఁగా చంకకు + ఆహ, చంక + నాకేది, అని యిందు రెండర్థములు గలవు. ఇదిగోనాచంకను + ఆహ, ఇదిగోనాచంక + నాకు అని యిందు రెండర్థములుగలవు. ఈపలుకులు వినుటతోడనే ముక్తిభరామునకు సంతోషముదయించి, యెద్దుకవివా? గుట్టపుకవివా? అనినంతనే తనలో వృద్ధము శ్రేష్ఠమైనది. అశ్వము భారవాహమే కాని యట్టిగౌరవము నందదగినదికాదు అనియుద్దేశించి, ఎద్దుకవినే అని వజ్రనిష్ఠోష్ఠభీషణముగాఁ బలికెను. అపుడు రాజు తనపురంద్రునికి గణపరంప నామెనూడ నచటికివచ్చినతోడనే యిట్లు పద్యముఁజనిపెను.

ఉ॥ ఏడుకులాదులెక్కి వెస ♦ నేడుపయోధులుదాటి లీలమై
యేడగుదీవులం దిరిగి ♦ యెన్నికతోఁ బ్రపహించుకీర్తి యీ
రేడు జగంబులందు నుతి ♦ కెక్కిన చుట్కిభరామచంద్రుడే
యేడవచక్రవర్తి పదు ♦ నేడవ రాజు ధరాతలంబునకొ.

ఈపద్యము పూర్తియగునప్పటి కాప్రభువు సింహాసనమునుండి క్రిందబడి మూర్ఛచెంద నా రాజ్ఞి కవీశ్వరునితో బాటా! నాపతి మూర్ఛశీర్షి నాకు బురుషభిక్షుఁడైట్టవే యనవుడు రుద్రుం డమ్మా! నేనీమచేసితిని. దీనించితినిగాని తిట్టితివా? అగుచుండు నామె 'మీ శాస్త్రములయందేమి యుండెనో మీనాద్యుక్తి మహత్త్వమెట్లనో మనుబోంట్ల జేమియెఱుక! ఇట్టిశక్తి మీకుఁగలదో లేదో తెలియుటకై మొట్టమొదట నే యెద్దుకవివా? గుట్టపుకవివా? అని యడిగితిమి. ఎద్దుకవినేయని యుంఁగిరికదా! ఎద్దు నేనెత్తవేసినతనవాత మఱల నెనుచువేయునుగదా? గుట్టమునకన్న నే నెవరు వేయుట యుండును.' ఇట్లు నడిపిన గూమె బుద్ధినిశేషమునకు, విశయోత్తలకు నచ్చెరువును, జాలి యును గలవాఁడై మఱల నిపద్యమును జరిపెను.

చ॥ పొలుపుగ సంతోషాపము ♦ బూదినపూవును, బూవులొసఁపె
పలకనఁజ్జి, పట్టుచిను ♦ గానన బండినపండు, ప.డుపై
గొలనలపిండు, సంబుల ♦ కొమ్మయు నీకుఁ గళావిభూతి ని
శ్చలగుభద్రా ముపుష్పతి ని ♦ సంగును నుత్కిభరామభూపరా.

అనినంతనే ముక్తిభరాం ప్రభువు లేచి సింహాసనమున గూర్చుండెను. అంతట నిట్లు చదువ నారంభించెను.

చ॥ మలికిభరామ భూప మహి ♦ మండలరాజ కులప్రదీప నీ
 పలుకు శిలాక్షరం, బితర ♦ పార్థివకోటులపల్కు లన్నియుకొ
 జలలిపు లెండమావులు.....బూడిదపొల్లునీరు లు
 గ్గులువడగన్ను.....కాగదమేఘజాలముల్.
 ఇందు 3, 4, పాదములలోఁ గొన్నియక్షరములు శిథిలము లయినవి.

ఉ॥ రాముఁడు దుక్కిముచ్చు, రఘు ♦ రాముఁడు కోటులరాజు రేణుకా
 రాముఁడు పోటుబుటు, పటు ♦ రాగస మంచితఁడైన గోసికా
 రాముఁడు వెట్టిగొల్లడిఁక ♦ రాప్త్రయులందు సమానులేరయ్యా
 రాములసెంచిదూడ నిభ ♦ రామమసీధర భవ్యవైభవా.

ఉ॥ రానుతుడైన మల్కియిభ ♦ రాముని నీర్తిమువెండి కొండయుకొ
 ద్రాసునబెట్టి తూన్పు రజ ♦ తాచల మెత్తున రాకయుండినకొ
 భాసురలీల నిల్వెనల ♦ బ్రహ్మ సదాశివు బాహ్నువీపతికొ
 వాసుకికంకణాకొ వృషభవాహను జంద్రకళావలంబునికొ.

ఉ॥ రాజును రాజుగాఁ దత్తఁడు ♦ రాహుయుభుంబున జిక్కివాహినీ
 రాజును రాజుగాఁదత్తఁడు ♦ రానుశరాహతిఁ దూలె దేవతా
 రాజును రాజుగాఁదత్తఁడు ♦ గావణిగూతికి నోడెనాటిగో
 రాజున రాజు మల్కియిభ ♦ రాముఁడె రాజవరేణ్యఁ డెంచగలకొ.

అప్పుడు మల్కిభరాం ప్రభువు పనమసంస్థాపితరంగుడై కలిగారికి బరుగుంబల్లిగామంబునకు
 నైరతిదిశయందు రెంటుచింతల (చింతలసాలెము) యనుగ్రామము నొసఁగినాఁడు. తూర్పుదిశవారి
 పొలము, దక్షిణముసాలెను, పడమర గూఁడుపొలిమేర, ఉత్తరము దిగి రాజుగారి పొలము, ఈ
 హద్దులవధ్యయున్న పదునైదుపచ్చెన్ను ఇందుకు కాసనము.

‘అవ్యాసీతి చతుశ్చతాగ్రక సప్తస్రంవైశకాష్టాగితా
 స్త్ర (అ) స్మిక్ శ్రీ జయవత్సరే జయతిభామానేచమాభితభా
 పంచమ్యాంద్యయశింత్రీజీజన పదం గుద్రస్య కిద్వత్కనేః
 ప్రీత్యా శ్రీ ఇభగామభంపతిచాత్ షోణీభగ్నాంబుః’

దీనింబట్టిచూడ కాలివాహనానకం 1490. క్రీ. శ. 1555న ప్రాంతమున గుద్రకపి యుండినట్లు
 స్పష్టమగుచున్నది. పై శ్లోకము నాధారముగాఁ జేసుకొని తద్వందీయు లిట్టిచరిత్రకారు రచించిన పద్యము

సీ॥ ఇలశక వత్సరం ♦ బులు జేయురన్నాఁడు, రెండుబనియును జను ♦ సెవ జయాబ్ధి
 మున మాసుమాసంబు ♦ నను శుద్ధపంచమి, నాఁడు మల్కిభరామ ♦ నరవరుండు
 తగు కందుకూరి రు ♦ ద్రకపీఠునకు జను, గుంబల్లిపురిని మా ♦ న్యంబాసంగె
 నైఋతిభాగంబు ♦ నచ్చుదేన్నుచ్చెన్ను, పొలమరి రెంటుచి ♦ తలయనంగ
 గీ॥ నలరపుర యుత్తరమునఁ గా ♦ నగయ ద్దిగి, రాజుగారి పొలంబుతూ ♦ ర్వ దిశయైడ్డ
 వారిపొలము దక్షిణము పా ♦ లేరుపడమ, గమగగూఁడురు పొలిమేర ♦ హద్దులివియు.

ఇబ్రహీం ప్రభువు తనపట్టణమున నాలుగునైపుల నాలుగుకుంటలను నిర్మించెను. ఒకానొక సమయమున నాలుగుకుంటలు వచ్చుచున్నాక పద్యమును చెప్పమనగా.

క॥ ఆకుంటే ఫలవృక్షము, ఈకుంటే లోభితనము ♦ యెన్నటికైనకా

మీకుంటే మాకిచ్చుట, మాకుంటే యడుగునేల ♦ చుల్కిభరామా.

అని చదువగా సంఠించెనని చెప్పదురు.

కానిరయము

రుద్రకవి శ్రీకృష్ణరాయల సంస్థానమునకుఁజేరి యచట నీశాన్యసింహాసన మధిష్ఠించిన యేకొలఁది దినములలోనో రాయలు స్వర్ణస్థుఁడైయుండును. వెనువెంటనే క్రీ. శ. 1530 - 40 మధ్యకాలములో ‘ఇబ్రహీం పాదుషా’ రాజ్యమును బాలింపసాగెను. రాయలసంగిన యగ్రహారములకు శాసనము లగపడకుండినను మట్టెపాగు, నందపూరు, కనమళ్ళ, కుడుములదిన్నెపాడు, మున్నగు గ్రామములన్నియు రుద్రకవిగారికిచ్చినవారెవరైయుందురు? ఇబ్రహీంపాదుషా ఇచ్చినది శాసనమే కనబడుచున్నదిగదా! రుద్రకవినిగూర్చి యేకవియో ఇట్లు ప్రశంసించినాఁడు.

మ॥ హరియాస్కందపురీజనార్దనువరం ♦ బండెక మహాసత్కవీ

శ్వరులౌ రాయలవారిసన్నిధిని హ ♦ ర్నంబందె బట్టంబుగ

ట్టిరి యాందోళికలుకా జనోగ్రతర ఘో ♦ టీలగ్రహారంబులం

దఱుచూడక బహుమానమందె గవిరు ♦ ద్రాఖుండు చాముఖుడై.

బట్టమూర్తి రుద్రకవి తరువాతివాఁడగుచేతనే తన వసుచరిత్రమున “శా॥ ఈవట్టుండవు... అనుపద్యమున “ అయ్యోకలాదుండు చే, తోనీధిక సహబాధ నాపహరణో♦ద్యోగంబు నెగ్గించునే ” “నీ॥ నరకపాతు పిరణ్య ♦ హరణవృత్తి జరించుకొమ్ముకాని భజించుకొదువలెల్ల” ఇట్లు శేషరూప మున వ్రాసిన వ్రాతలకు సమాధానము పుట్టలేదు. ఇటీవల శ్రీ గున్నేపల్లి మృత్యుంజయ కవిగారు స్వవీరచిత సావిత్రిచరిత్రమున మాత్రము,

మ॥ అలినీలాలక మీనకేతనధను ♦ ధ్యాటంక్రియామోహ శృం

ఖలయైసోలుచు గీరశారికలనే ♦ కగ్రీవ భావంబున

న్నిలువన్ గర్జకతోరముల్ వలుకఁబూ ♦ నెక నోటికిక వచ్చిన

ట్టులుగాఁగూతలు గూయుటబురమె బ ♦ ట్టుల్ పొట్టకక్కురితిక. అని వ్రాసిరి

ఈ॥ పిల్లడవా వృకంబ వ క ♦ పి ప్రవరండ్లవ బట్టుదిట్ట నీ

తల్లికలాదహస్తపద ♦ తాడితల్పముదాల్చి సాధ్యియై

చల్లనిదీవనల్ గొని య ♦ శంబును సంతతిగాంచియుండ నీ

యుల్లము శిల్పిమాపణకె యు ♦ విష్ణులూరెనె చిత్రమయ్యెడున్.

అనియొక పద్యము గూడప్రచారములో నున్నది.

రాష్ట్రాధిప వంశమహాకావ్యమున ‘శాకేభోగిశరాద్భి భూపరిమి తేసంవత్సరేదుర్మఖే, మానేచాశ్వ యుజే నీ తప్రతిపది’ అని చెప్పియున్నాడు. అనగా శా. 1450 కనుక క్రీ. శ. 1536 అయినది.

రాయల నిర్మాణము క్రీ. శ. 1530. కృష్ణరాయలవంశో యిన్నియొక తామ్రశాసన పత్రముపై ‘రద్రకవిగళి’ అని యానాటియనికని నెఱుఁపుచున్నది. ఇది 27-9-1915 సం॥ ప్రబోధనియంసు బ్రకటింపబడియున్నది. శ్రీ వెంకటాద్రినింహాచార్యులు గారు గత ముద్రితపత్రకయందు “ఇతఁడు గుంటు పల్లి భాస్కరుని కాలమువాడగుటచే క్రీ. శ. 1620 ప్రా తమువాఁడని కవుల చరిత్రనుడువుచున్నది. అని వ్రాసిరి. కృష్ణరాయల కాలమున దుర్రుకరిని పురికొండకు పండ్లకులకును వాదోప వాదములు జరిగినట్లును, చామలవారిసలనఁ గొన్ని బహుమానములనంది యాశాస్యసింహాసనమధి స్థించినట్లును, ఇబ్రహీం పాదుసాపలన నిగ్రహించుచు పొందెనట్లును స్పష్టముగాఁ జెలియుచుండ నిప్పుటి ద్వివాదియైన దనకుఁగల దురభిమాన దుష్టస్వభావము నదింకనలెప్పుడు. ఆనాఁడు తాతాచార్యులు గూడ దుర్రుకరికి సమాధానము వ్రాసెనని ‘ముగిలెలయొకది ముంకరించె’ నని ప్రతీతి కలదుగదా!

అగ్రవాక్యమునూచికయ దు ‘బలవదగతకము’ క్రీ. శ. 1530 భక్తి అని వ్రాయఁబడి యున్నది. అప్పకవి పితృకయందు “అప్పకవి 17 శతాబ్దాంభమున బుట్టియుండవచ్చునని వ్రాయఁబడి యున్నది. అతనికంటెఁ బాలపూర్వకము ప్రసిద్ధి కెక్కిన దుర్రుకవి కృతద్యము నుచాహరించిన యప్పు కవికంటెఁ దరువాతివాఁడునుట యెంతవివేరహితము.

ఈ కవి కృతగ్రంథములు

1. నిరంకుశోపాఖ్యానము. “చ. అనిముని సన్మతలనను ధూధన మూళికసంప్రదించి చెప్పి నకథ బాల్యచాపలము ధి పంపున స్వామిక విన్నవించితిన్, అని కవిత యిచ్చినాడు.
2. సుగ్రీవవిజయము (యశ్వగానము)
3. స్మరచరణ. (కామశాస్త్రము)
4. సరసజన మనూనంజనము, (ప్రేమకావ్యము)
5. రాష్ట్రోపపంశమహాకావ్యము (రాష్ట్రోపపంశమహాకావ్యము చరిత్రము)
6. బలవదగతకము (భక్తియంతము)
7. గువ్వలచెన్నని శతకము (నీతియంతము)
ఇది యేకాదశమునకుఁ గూర్చి వ్రాసిన సూచికయందుఁ జేసినదని
8. జనార్దనస్తోత్రాష్టకము
9. శృంగారజనార్దనాష్టకము (గేయము)

గుల్మసా చరిత్రముననుక గ్రంథముకలదు. అది రాష్ట్రోపపంశ మహాకావ్యమును వ్రాసినకవి గారియతని శిష్యుడగు నింకొకకవిగాని వ్రాసియుండెనేమో యనునట్లు గోచరించుచున్నదని కొందఱు పండితులభిప్రాయపడినారు.

మఱియు “తంత్రీశీఘ్రనగాధ్యక్ష బగవద్గీతా” అను గ్రంథముపయోగ శబ్ద మొకటి కలదు. అది యేకవి రచించెనని తెలియదు. తంత్రీశీఘ్రము దుర్రుకవిగారి గ్రామముకనుక సహకరించిన తాను స్వగ్రామవాసుల నాక్షేపించుట యసంభవము. కృష్ణరాయలవారి సభలో “బంధురవిప్రవప్రగృహ” అను పద్యమును చదివెను. ఒకానొక బట్టుకవిమాత్రము రచించినట్లునుగూర్చి యీ శతకమును వ్రాసినట్లొక వదంతికలదు.

సుగ్రీవ విజయము

ప్రపంచమున యక్షగానములు లక్షలవశ్యంతమున్నవి. అయినను సుగ్రీవవిజయ మన్నిటిలో నగ్రస్థానములంకరించినదని 1920 ప్రాంతపు పారస్వతసభిలలో శ్రీ చింతా దీక్షితులు మున్నగువారిచే దత్తాత్రేయస్వయం విఫులముగాఁ జర్చింపఁబడి పండితజనాదరణీయమై యలరారుచున్నది. అందలి యిట్టజేవతాప్రార్థనము.

ఉ॥ శ్రీవిభుఁగొల్పి శంకరు భ + జించి చతుర్ముఖుఁడెంచి భార్గవీ
గ్రామముతా సరస్వతులఁ + బ్రార్థనసేసి గణపాద పూ
జావిధిసల్పి జేరికుల + సంస్తవనంబొనరించి కావ్యవి
ద్యావిదులన్నులించి కవి + తాజులన్నిరసించి వేడుకన్.

కథాప్రాసంభమున

‘త్రిపుట’ ‘అలితాగ్రతుఁడు’ శుభవర్గతుఁడు దళితశక్తుఁడు సుజనమిత్రుఁడు నళిననేత్రుఁడు కందుకూరి జనార్దనుఁడు.’ 1

‘ఇందిరాద్యుఁడు సాధువర్మఁడు పృథ్వీలక్ష్మీద్యుఁడు మేరుధైర్యుఁడు నందితార్యుఁడు, కందుకూరిజనార్దనుఁడు.’ 2.

‘ధృతివికాశుఁడు గానలోలుఁడు దివిజపాతుఁడు ధర్మశీలుఁడు నతదయాళుఁడు కందుకూరి జనార్దనుఁడు.’ 3

వర్ణనము: “ముక్కులు చెక్కులు + మూపులు శీపుల్, ప్రక్కలు పిక్కలు + బరులును దరులున్.
స్వరములు శిరములు + జానులు బీచుల్, కరములు నురములు + కాళ్ళును వ్రేళ్ళున్,
ఎక్కువతక్కువ + లింతయులేకన్, ఒక్కరూపమున + నున్నవి చూడకొ”

ద్విపద.....నిఖిలేశుఁ, డగు కందుకూరి జ + స్వాస్థ్యవేర, నంకింతంబుగఁ గాళి + కాంబాప్రసాద,
సంకలితకవిత్వ ! చారుర్యధుర్య, తావర్య పెదలింగ + నార్యతనూజ,
కోవిద స్తవనియ + గుణుడ్రదధీర, విర్గచిత సుగ్రీవ + విజయాభిధాన
కరుణభాసురయక్ష + గానప్రబంధ, మోచక్రవాళికై + లావనియందు
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పుఁగాత.

ఈగ్రంథమిప్పుడు ముద్రితమైయున్నది. ఇందు త్రిపుట, జంపె, కురుచజంపెలు విశేషముగా నున్నవి. విశేషాంశములు వేరొ చర్చింపఁబడును.

స్మరదీపిక

స్మరదీపికను గుఱించి వాత్సల్యయన కామనూత్రములు సంగ్రహించి ముద్రింపించిన శ్రీ పంచాగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రిగారి విజ్ఞప్తియందిట్లున్నది. “9. స్మరదీపిక: ఈరుద్రకవియొవ్వకో ర్మొలుంగరాదు. కాని యీయన దాదాపు 200, శ్లోకములు గలుగునట్లుగాఁ తనగ్రంథమును రచించి నాఁడు. ఇందుఁగూడ మొట్టమొదట కొక్కొకపండితునివలెనే.

“స్వసాగీరక్షణంపుంసాం శ్రీకాంచదనంతరం, బంధభేదేంగితజ్ఞాన మేతత్ఫలముదాహృతమ్” అని కామతాత్ప్రప్రయోజనమును వివరించుచున్నాఁడు. ఇంతయే కాక గ్రంథరచనమునకంతకుఁగూడఁ

గొక్కొక్కవియే యీతనికి మార్గదర్శకుడు కాబట్టి యీయన చాల నవీనుడనియు 17 వ శతాబ్దము వాడై యుండుననియు ననుకొందును. ఈక్రిందిశ్లోక మితని రచనాశీతుల నొక్కొంత తెలుపఁగలదని తలంచెదను.

“యానిర్లజ్జాకృతాగాఢం మదనేన మదేనచ, అభిమాతిపశుసాభి, సాకాకాశితాయుడైః,
భవేద్వాసకసజ్జా సా దూతీద్వారేణనిర్లసే, నిశ్చిత్వాగమనం భస్మిత్వాశేషజపరాయణాః; ప్రియైకవీతనీ
చోష్ణే ధావత్సున్మాదినీతథా, తత్త్రైవావధితేకాంతే విరహోత్పంతితామతా.”

వాత్సర్యయనసూత్రపీఠికయందు 17 వ శతాబ్దమువాడై యుండునని యూహించుటకుఁ బ్రబలనినర్థనము లేవియులేవుకాని 14 వ శతాబ్దమువాడయి గొక్కొకనితర్వాతివాడని యుష్వ కొనకతప్పదు. “సీ. ప్రతివార పంచాంగ పఠనసేయుటమాని, కొక్కొకకాస్త్రంబు గొణగఁగదివర” (నిరం) కొక్కొకని తర్వాతివాడయిన మాత్రమున శతాబ్దమును నిర్ణయించుటకు వీలులేదుగదా! 16 వ శతాబ్దమువాడయినట్లు నిదర్శనములున్నవికదా.

సరసజన మనోరంజనము

ప్రాచ్యుల్లిఖితపుస్తక భాండాగారములో సరసజన మసూరంజనములోని పద్యములు.

ఉ॥ ఎన్నఁడు నేరిచెకా దెరువు ♦ నీచెలి కన్నులు కారుకమ్ముల
న్నన్నకురులో పిటుందుపటు ♦ వైపట్టువై ఖిరి గైకొనెంగదే
మొన్నగదమ్మ పిన్నమొల ♦ మొల్మలు నేడిదెవన్నెలాడిలేఁ
జన్నులు మిన్నలై పయఁట ♦ సందునదాఁగిలి మాతలాడెడుకా.

సీ॥ కొప్పువఁజుట్టిన ♦ గొజ్జంగివిరిదండ, నటనతోవిపున ♦ నాట్యమాడ
బటువైన ముత్యాల ♦ పావడవిరజాడి, తీరుగాఁజెంపలఁ ♦ ధిమురుగట్ట
ధగధగధగలచేఁ ♦ దనరుకెంపులతాళి, సరులతోఁ దెగగొని ♦ చాకళింప
గబ్బిగుబ్బలమీఁది ♦ కస్తూరి చెనుటలఁ, గరఁగివాసనలచేఁ ♦ గ్రమ్మకొనఁగఁ

తే॥ వింతమాటలఁదేటల ♦ విభునిఁగూడి, కాంతరతికేళిమిక్కిలి ♦ గారవింపఁ
దప్పితీరంగ నధరామృ ♦ తమునొసంగి, చంద్రబింబాస్యమగ్గలాగు ♦ సలిపెనపుడు.

ఈపద్యములను బ్రానుదారగారుకూడ జాల ప్రశంసించిరి.

ఆక్షేపములకు సమాధానము

ఇందలి మొదటిపద్యమున ‘మొల్మలు’ అను ప్రయోగమునుగూర్చి వినుకొండలో గుంటుపల్లి భాస్కరయ్య గారి సముఖమున నొకకవి యిట్లు సమాధానమొసంగె.

చ॥ వెలగకువెల్లయంచు సర ♦ వికా జలికొండ నృసింహుండాడఁగా
మొలకకు మొల్మయంచుఁ గవి ♦ ముఖ్యుడగు రుద్రయపల్క దోసమే
భళిభళి మంచిమాటయె ప్ర ♦ బంధమునాజలరాశి. యందులో
పలనెరసుతో గ్రహింతురె య ♦ పారములొ మఱులెన్నొయుండగకా.
అప్పుకవి.

చ॥ కొలదిగ మున్నుజెప్పెఁ జలి ♦ కొండ నృసింహుండు వెల్లయంచుని
పల నగసాలిరుద్రపను ♦ వాఁడును మొల్మలటంచుఁ గూరిచెకా.

దెలియకొండజిట్టా విక్రమ తిలకచక్రమునకు లకానరే

ఫలతలపై య కమును పాపుమరాత్మలు నవ్వునట్లుగన్. అని వ్రాసియున్నాడు.

లక్షణగ్రంథము వ్రాసినను విజ్ఞానము కవికి గోచరింపని ప్రయోగములన్నియో కన్నట్లుచున్నవి.

1. నన్నయభట్టా: “చ. నిన్నును, బుడమిని తమ్ముగోల్పడిరి పూర్తిభవత్తుతులైన పాండవున్” భాగ. ఉ. భోగనవినునింగములు పొడ్డుగన్ గ్రహించుట గ్రమ్మచుక భార.
2. తిక్కనసోమయాజి: “చ...వెల్వలబాకెడు మోముతోడవత్తునె” భార.
3. శ్రీనాథుడు: “మ. గణుతింపంగనితుండు పొల్కుడలికిక పారాపులుతుండు” శృ. నై. “వారిధితటి కాల్పుటాధిశ్వరున్” భీమశంధము.
4. బమ్మెరపోతన: “శా. వల్లించుక జెప్పిన మానడంగమున బుత్తాకారతక వ్యాధిజన్మించెక” భాగ.
5. సింగయకవి: “శా. దీననో, రల్పాపొల్పిటివంచు” “వల్లనడయ్యె” భాగ. (భాగ.
6. అల్లసానిపెద్దన: “మ. వెల్వలబాకెవిషకళికా వ్రాతంబుకావోదకి” “చ...వెల్వలబాకెవిటానాబ్జముల్” “చ...పొల్తుకకెప్పలనప్పించుచుక” స్వా. మ.
7. కంకంటి పాపరాజు: “చ. అయ్యలముమంటజేసి చంగమంటిని దానిని దల్పరైరిగా” ఉ. రా.
8. రామరాజభూషణుడు: “ఉ. పొల్తుకయోమటికైలకన్యయో” వసు.
9. తెనాలిరామకృష్ణుడు: “ఉ. కాకమా, కావలిదావకీలగు పొల్కులు ముంగల మొల్కులెత్త” “సీ. జనియించె నొక్క ప చ్చనిమొల్కుయనుబుద్ధి” పాం. మా.
10. ముక్కుతిమ్మన: “చ. వెన్నెలల్, మొలచిన పాదుపొల్కుడలి ముద్దలపట్టి” పారి.
11. మాచిమంచి తిమ్మకవి: “సీ. నిక్కవంబుగఁ దూర్పు దిక్కువెల్వలబాకె” రాజశే.
12. పిల్లలమట్టి పినపిరభద్రుడు: “చ. ఉడుపది వంశకర్త మహిమోన్నతి కెయ్యది మేరనాడు పొల్కుడలి జనించినప్పడు” జై. భా.
కీ. శే. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు: “ఉ. తమ్ముని బిడలంచుడయడల్పడు” కీ. శే.
కవిబ్రహ్మ యేటుహారి వేంకటనరసయ్యగారు: “ఉ. ముత్తెముస్వాతి చిమ్మలకు మొల్కులు తొల్కరి కుమ్మదమ్మలన్”
శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతకవిగారు: కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు: “చ. మరువము మొల్కులన్న సుకుమారము నాతనువంచు భ్రాంతులై మురియుదురు”
అప్పకవి యితరకవుల సేమనజాలక యొకరుద్రకవిని నిందించుటనుగూర్చి:
చ. ఆకలుపు రుద్రుడెట్టగ చ యంబునబూనితిమ తెనాని యా సుకవిని గామకృష్ణకవిః జూచియు నాతని మొల్కుజంటలో నొకటియు బైటదెట్టకయ యుగకయుంటివి తప్పటన్న నా సిక మొదలంటఁగోయు నొకొ యెప్పనఁగొట్టినో యంచుమానితే. (అరుణోదయ)

తెనాలిరామకృష్ణనిపద్యము.

చ. ఒకని కవిత్వమందెనయ యొప్పులు తప్పలు నాకవిత్వమం దొకనికెదప్పఁబట్టఁబని యుండదు కాదని తప్పఁబట్టినన్ మొకమటుక్రిందుగాఁదిగిది మొక్కలుపోయినయిన్నకత్తితో సిక మొదలంటఁగోయుదును జెప్పనఁగొట్టదు మోముదన్నుదుక.

గొక్కొక్కవియే యీతనికి మార్గదర్శకుఁడు కాఁబట్టి యీయన చాల నమించునదియు 17 వ శతాబ్దము వాఁడై యుండుననియు ననుకొందును. ఈక్రిందిశ్లోక మితని రచనానీతుల నొక్కింత తెలుపఁగలదని తలంచెదను.

“యానిర్లజ్జాకృతాగాఢం మదనేన మదేనచ, అభియాశిపతిసాధి, సారి కాకథితాబుడై,
భవేద్వాసకసజ్జా సా దూతీద్వారేణనిర్లజే, నిశ్చిత్వాగమనం భర్తృద్వారేక్షణపరాయణా; ప్రియైకవీతనీ
చోష్ణా ధావత్సున్మాదినీతథా, తత్రైవావధిలేకాంతే విరహోత్ప్రంతితామతా.”

వాత్సర్యయనసూత్రపీఠికయందు 17 వ శతాబ్దమువాఁడై యుండునని యూహించుటకుఁ బ్రబలనినదర్శనము లేవియులేవుకాని 14 వ శతాబ్దమువాఁడయిన కొక్కొకనితర్వాతివాఁడని యొప్పు కొనకతప్పదు. “సీ. ప్రతివార పంచాంగ పతనసేయుటమాని, కొక్కొకశాస్త్రంబు గొణఁగఁదివిర” (నిరం) కొక్కొకని తర్వాతివాఁడయిన మాత్రమున శతాబ్దమును నిర్ణయించుటకు వీలులేదుగదా! 16 వ శతాబ్దమువాఁడయినట్లు నిదర్శనములున్నవికదా.

సరసజన మనోరంజనము

ప్రాచ్యులిఖితపుస్తక భాండాగారములో సరసజన మనురంజనములోని పద్యములు.

ఉ॥ ఎన్నఁడు నేచెకా బెళుకు ♦ శీచెలి కన్నులు కారుకమ్ముల
న్నన్నకురుల్ పిఱుందుపటు ♦ వైపట్టువైట్లరి గైకొనెంగదే
మొన్నగదమ్మ పిన్నమొల ♦ మొల్కలు నేడిదెవన్నెలాడిలే
జన్నులు మిన్నలై పయట ♦ సందునదాఁగిలి మూతలదెడుక.

సీ॥ కొప్పువఁజుట్టిన ♦ గొజ్జంగివిరిదండ, నటనతోవీపున ♦ నాట్యమాడ
బలుపైన ముత్యాల ♦ పావడవిరజాజి, తీరుగాఁజెంపల ♦ ధిమరుగట్ట
ధగధగధగలచే ♦ దనరుకెంపులతాళి, సరులతోఁ బెగగొని ♦ చొక్కెంప
గల్పిగుబ్బలమోడి ♦ కస్తూరి చెమటలఁ, గరఁగివాసలచే ♦ గ్రమ్మకొనఁగఁ

తే॥ వింతమాటలఁదేటల ♦ విభునిఁగూడి, కాంతరతికేళిమిక్కిలి ♦ గారవింప
దప్పితీరంగ నధరామృ ♦ తమునొసంగి, చంద్రబింబాస్యమగలాగు ♦ ఫలిపెనపుడు.

ఈపద్యములను బ్రాసుదొర గారుకూడ జాల ప్రశంసించిరి.

ఆక్షేపములకు సమాధానము

ఇందలి మొదటిపద్యమున ‘మొల్కలు’ అను ప్రయోగమునుగూర్చి వినుకొండలో గుంటుపల్లి భాస్కరయ్య గారి సముఖమున నొకకవి యిట్లు సమాధానమొసంగె.

చ॥ వెలగకువెల్లయంచు సర ♦ వికా జలికొండ నృసింహుఁడాడఁగా
మొలకకు మొల్కయంచుఁ గవి ♦ ముఖ్యుఁడు రుద్రయపల్క దోసమే
భళిభళి మంచుమాటయె ప్ర ♦ బంధమునాజలరాశి, యందుతో
పలనెరకుల్ గ్రహింతురె య ♦ పారములొ మనులెన్నెయుండగకా.
అప్పుకవి.

చుట్టొలదిగ మున్నుజెప్పెఁ జలి ♦ కొండ నృసింహుఁడు, వెల్లయంచునీ
వల నగసారిరుద్రపను ♦ వాడును మొల్కలటంచుఁ గూర్చెకా.

దెలియకొండజిట్టా వెళ్ళు ♦ తింబదను ప్యముడక ల కానో

ఫలతలపై య క మును ♦ చావునుగా త్యలు నవ్వునట్లుగక. అని వ్రాసియున్నాడు.

లక్షణగ్రంథము వ్రాసినట్లుని విశ్లేషించి కనిపి గోచరింపని ప్రయోగములన్నియో కన్పట్టుచున్నవి.

1. నన్నయభట్టా: “చ. నిన్ను గుం, బునిని నమ్ముగోల్పజేరి పొత్తిభవత్తుతులై న పాండవున్” భాగ. ఉ. భోరనవిన్నులొంగములు ♦ పొద్దుననుగ్రనేడుంబుల గ్రుక్కుచున్” భార.

2. తిక్కనసోమయాజి: “చ...వెల్వలబాకెండు మోముతోడవత్తునె” భార.

3. శ్రీనాథుడు: “మ. గణుతింపంగనితుండు పొల్కుడలికె ♦ గారావుబుత్రుండు” శృ. నై. “వారిధితటి కాల్పట్టాకాశ్చర్యున్” ఫిఘుంధము.

4. బమ్మెరపోతన: “శా. వట్టించుకా కెప్పిన మానడంగమునఁ బుత్తాకారతక వ్యాధిజన్మించెకా”

5. సింగయకవి: “శా. దీననో, రల్పాపొల్పిటివంచు” “వల్లరడయ్యె” భాగ. (భాగ.

6. అల్లసానిపెద్దన: “మ. వెల్వలఁబాకెవీపకలికా ♦ వ్రాతంబుకాతోదసి” “చ...వెల్వలఁబాకెవిటాననాబ్జముల్” “చ...పొల్తుకకెప్పలనప్పించుచుకా” స్వా. మ.

7. కంకంటి పాపరాజు: “చ. అయ్యలమమంటఁజేసి చంద్రమంటిని దానిని దల్పరైరిగా” ఉ. రా.

8. రామరాజభూషణుడు: “ఉ. పొల్తుకయోమజితైలకన్యయో” వసు.

9. తెనాలిరామకృష్ణుడు: “ఉ. కాకమూ, కావలిదావకీలగు ♦ నాల్కలు ముంగల మొల్కలెత్త” “సీ. జనియించె నొక్క ప ♦ చ్చనిమొల్కయనుబుద్ధి” పాం. మా.

10. ముక్కుతిమ్మన: “చ. వెన్నెలల్, మొలచిన పాదుపొల్కడలి ♦ ముద్దులపట్టి” పారి.

11. మాచిమంచి తిమ్మకవి: “సీ. నిక్కవంబుగ్ల చూర్పు ♦ దిక్కువెల్వలఁబాకె” రాజశే.

12. పిల్లలమట్టి పినపీఠభద్రుడు: “చ. ఉడుపది వంశకర్త మహిమాన్నతి కెయ్యది మేరనాడు పొల్కడలి జనించినప్పడు” నై. భా.

కీ. శే. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు: “ఉ. తమ్ముని విడలంచుడయడల్పడు” కీ. శే.

కవిబ్రహ్మ యేటుకూరి వేంకటనరసయ్యగారు: “ఉ. ముత్తైముస్సాతి చిమ్మలకు మొల్కలు తొల్కరి కుమ్మదమ్ములన్”

శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంధకవిగారును: కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారును:

“చ. మరువము మొల్కపుష్ప సుకుమారము నాతనువంచు భ్రాంతులై ♦ మురియుదురు”

అప్పకవి యితరకవుల సేమనఁజాలక యొకరుద్రకవిని నిందించుటనుగూర్చి:

చ. ఆకలుంపు రుద్రుఁడట్టగ ర ♦ చుంబునఁబూనితిమఁతెకాని యా

సుకవిని రామకృష్ణకవిఁ జూచియు నాతని మొల్కజంటలో

నొకటియు బైటఁబట్టకయ ♦ యూగకయుంటివి తప్పటన్న నా

సిక మొదలంటఁగోయు నొకొ ♦ చెప్పనఁగొట్టునొ యంచుమాని తే. (అరుణోదయ)

తెనాలిరామకృష్ణునిపద్యము.

చ. ఒకని కవిత్వమందెనయు ♦ నొప్పలు తీప్పలు నాకవిత్వమం

దొకనికిదప్పఁబట్టఁబని ♦ యుండదు కాదని తప్పఁబట్టినన్

మొకమటుక్రిందుగాఁదిగిచి ♦ మొక్కటంపొయినయిన్నక త్తితో

సిక మొదలంటఁగోయుదును ♦ జెప్పనఁగొట్టుదు మోముదన్నుదుక.

గోక్కోకకవియే యీతనికి మార్గదర్శకుఁడు కాఁబట్టి యీయన చాల నవీనుఁడనియు 17 వ శతాబ్దము వాఁడై యుండుననియు ననుకొందును. ఈక్రిందిశ్లోక మితని రచనానీతుల నొక్కింత తెలుపఁగలదని తలంచెదను.

“యానిర్జ్జాకృతాగాఢం మదనేన మదేనచ, అభియాతిపతింసాభి, సారికాకథితాబుధైః,
భవేద్వాసకసజ్జా సా దూశీద్వారేణనిర్జ్జనే, నిశ్చిత్వాగమనం భర్తుగ్వా రేక్షణపరాయణాః; ప్రియైకవీతినీ
చోస్థా ధావత్యున్మాదినితథా, తత్త్రైవావధితేకాం తే విరహోత్క్రంతితామతా.”

వాత్సాన్యయనసూత్రపీఠికయందు 17 వ శతాబ్దమువాఁడై యుండునని యూహించుటకుఁ బ్రబలనిదర్శనము లేవియులేవుకాని 14 వ శతాబ్దమువాఁడయిన కొక్కోకునితర్వాతివాఁడని యొప్పు కొనకతప్పదు. “సీ. ప్రతివార పంచాంగ పతనసేయుటమాని, కొక్కోకకావ్యంబు గొణగఁగిదివిర” (నిరం) కొక్కోకుని తర్వాతివాఁడయిన మాత్రమున శతాబ్దమును నిర్ణయించుటకు వీలులేదుగదా! 16 వ శతాబ్దమువాఁడయినట్లు నిదర్శనములున్నవికదా.

సరసజన మనోరంజనము

ప్రాచ్యలిఖితపుస్తక భాండాగారములో సరసజన మనోరంజనములోని పద్యములు.

ఉ॥ ఎన్నఁడు నేరచెకా బెళుకు ♦ నీచెలి కన్నులు కారుకమ్ముల.
న్నన్నకురుల్ పిటుండుపటు ♦ వైపట్టువైఖరి నైకొనెంగదే
మొన్నగదమ్మ పిన్నమొల ♦ మొల్కలు నేడిదెవన్నెలాడిలే
జన్నులు మిన్నలై పయట ♦ సందునదాఁగిలి మూతలొడదుకా.

సీ॥ కొప్పువఁజాట్టిన ♦ గొజ్జంగివిరిదండ, నటనతోపీపున ♦ నాట్యమాడ.
బటువైన ముత్యాల ♦ పావడవిరజాజి, తీరుగాఁజెంపలఁ ♦ ఇష్టురుగట్ట
ధగధగద్దగలచే ♦ దనరుకెంపులతాళి, సరులతోఁ బెనగొని ♦ చాకలింప
గచ్చిగుబ్బలమీఁది ♦ కస్తూరి చెమటలఁ, గరఁగివాసలచే ♦ గ్రమ్మకొనఁగఁ

తే॥ వింతమాటలఁదేటల ♦ విభునిఁగూడి, కాంతరఁజిక్కిమిక్కిలి ♦ గారవింపఁ
దప్పితీరంగ నధరామ్మ ♦ తమునొసంగి, చుండ్రబింబాస్యమగలాగు ♦ ఫలిపెనపుడు.

ఈపద్యములను బ్రానుదొరగారుకూడ జాల ప్రశంసించిరి.

ఆక్షేపములకు సమాధానము

ఇందలి మొదటిపద్యమున “మొల్కలు” అను ప్రయోగమునుగూర్చి వినుకొండలో గుంటుపల్లి భాస్కరయ్య గారి సముఖమున నొకకవి యిట్లు సమాధానమొసంగె.

చ॥ తెలగకువెల్లయంచు సర ♦ వికా జలికొండ నృసింహుఁడాడఁగా
మొలకకు మొల్కయంచు గవి ♦ ముఖ్యుఁడూ రుద్రయ్యపల్ల దోసమే
భలిభలి మంచిమాటయె ప్ర ♦ బంధమునాజలరాళి యందులో
పలనెరనుల్ గ్రహింతురె య ♦ పారముల మఱులెన్నొయురదగకా.
అప్పుకవి.

ఈశ్లోకములకు మున్ను జెప్పెఁ జలి ♦ కొండ నృసింహుఁడు వెల్లియంచుని
జలి మగపాలిరుద్రపను ♦ వాఁడును మొల్కలటంపుఁ గూరిచెకా.

దెలియకొందట్టిట: విక్య ♦ తింబదచున్దముచక లకాన్
ఫలతలపై య క నమును ♦ బాపుచురాత్యలు నవ్వునట్లుగక. అని వ్రాసియున్నాడు.

లక్షణగ్రంథము వ్రాసితినని విన్నవించునదికి గోచరించని ప్రయోగములన్నియో కన్పట్టుచున్నవి.

1. నన్నయభట్ట: “చ. నిన్నుచూ, బుద్ధిమినితమ్ముగోల్పడిరి ♦ పొత్తిభవత్తుతులైన పాండవుల్” భాగ. ఉ. భోరనవిన్నులింగములు ♦ పొద్దుగిన్నుగ్రహించుట గ్రక్కుచుక” భార.

2. తిక్కనసోమయాజి: “చ...వెల్వెల్లబాకెడు మోముతోడవత్తునె” భార.

3. శ్రీనాథుడు: “మ. గణుతింపంగనితుండు పొల్కుడలికిక ♦ గారాపులుతుండు” శృ. నై. “వారిధితటి కాల్పట్టణాక్షిప్యన్” భీమభంధము.

4. బమ్మెరపోతన: “శా. వల్లించుక జెప్పిన మానడంగమునఁ బుత్తాకారతక వ్యాధిజన్మించెక”

5. సింగయకవి: “శా. దీననో, రల్పాపొల్పిటివంచు” “వల్లనడయ్యె” భాగ. (భాగ.

6. అల్లసానిపెద్దన: “మ. వెల్వెల్లబాకెవికపకళికా ♦ వ్రాతంబుకాతోదసి”

“చ...వెల్వెల్లబాకెవిటాననాబ్జముల్” “చ...పొల్కుక తెప్పలనప్పించుచుక” స్వా. మ.

7. కంకంటి పాపరాజు: “చ. అయ్యనలముమంటజేసి చోరమంటిని దానిని దల్పరైరిగా” ఉ. రా.

8. రామరాజభూషణుడు: “ఉ. పొల్కుకయోసుటిశైలకన్యయో” వసు.

9. తెనాలిరామకృష్ణుడు: “ఉ. కాకమా, కావలిదావకీలలగు ♦ నాల్గులు ముంగల మొల్కులెత్త” “సీ. జనియించె నొక్క ప ♦ చ్చనిమొల్కయనుబుద్ధి” పాం. మా.

10. ముక్కుతిమ్మన: “చ. వెన్నెలల్, మొలచిన పాదుపొల్కుడలి ♦ ముద్దులపట్టి” పారి.

11. కూచిమంచి తిమ్మకవి: “సీ. నిక్కవంబుగఁ దూర్పు ♦ దిక్కువెల్వెల్లబాకె” రాజశే.

12. పిల్లలమట్టి పినవీరభద్రుడు: “చ. ఉడుపది వంశకర్త మహిమోన్నతి కెయ్యది మేరనాడు

పొల్కుడలి జనించినప్పడు” నై. భా.

కీ. శే. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు: “ఉ. తమ్ముని విడలంచుదయఁదల్పెడు” కీ. శే.

కవిబ్రహ్మ యేటుకూరి వేంకటనరయ్యగారు: “ఉ. ముత్తైముస్సాతి చిన్మలకు మొల్కులు తొల్కరి కుమ్మదమ్ములన్”

శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతకవిగారును: కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారును:

“చ. మరువము మొల్కుపుష్ప సుకుమారము నాతనువంచు భ్రాంతులై ♦ మురియుదురు”

అప్పకవి యితరకవుల నేమనఁజాలక యొకరుద్రకవిని నిందించుటనుగూర్చి:

చ. అకలుషు రుద్రుఁడట్టగ ర ♦ యంబునఁబూనితిహితెకాని యా
సుకవిని గామకృష్ణకవిఁ జూచియు నాతని మొల్కుజంటలో
నొకటియు దైటదెట్టకయ ♦ యూరకయుంటివి తప్పుటన్న నా
సిక మొదలంటఁగోయుదును ♦ చెప్పనఁగొట్టునొ యంచుమాని తే. (అరుణోదయ)

తెనాలిరామకృష్ణునిపద్యము.

చ. ఒకని కవిత్వమందెనయు ♦ నొప్పలు తప్పలు నాకవిత్వమం
దొకనికెడప్పఁబట్టఁబని ♦ యుండదు కాదని తప్పఁబట్టినన్
మొకమటుక్రిందుగాఁదిగిని ♦ మొక్కటపోయినయిన్నకత్తితో
సికమొదలంటఁగోయుదును ♦ చెప్పనఁగొట్టుదు మోముదన్నుదుక.

మఱియు నప్పకవీయమున.

క. విరచించెను శ్రీనాథుఁడు, ధరణినిశ్చంఘాదైవం ♦ భజునఁగూర్చుం
డిరియిండ్డొరుననికానక, పరరూపక్రియలఁ బ్రకృతి ♦ భావముకలదే. అనుటకు.

మ. పగ శ్రీనాథునిదిట్టజూచెదవుగా ♦ పల్కాటివాడౌట నా
నుగుణాధ్యుండు యధార్థవాదిమకవి ♦ స్తోమనిలవాటియుకా
జగదాశ్చర్యకరప్రయోగరచనా ♦ సంపూర్ణజ్ఞానంధులొ
సగమా! పాతికయా! శతాంశమగునా! చర్చింప నీకావ్యమునో.

గీ. తాల పెనుచిన్న తెలుఁగఁబో ♦ రాడినావు, కందజాతుల రుచులెల్లఁ ♦ గాంచినావు
చిత్ర బంధానురక్తి వై ♦ చెలఁగినావు, భావ రసహినుఁడవకా య ♦ భాగ్యముకవి.
(అరణ్యోదయ)

రాష్ట్రాధిపత్య మహాకావ్యము

అందలి యిష్టదేవతా ప్రార్థనము

శ్రీమాన్ భూతసమాహనిర్మితి విధా యః సంస్మృతోవేదసా
గోవిందేన చరాచరస్థితి విధా యః సాదరం వందతిః
యః స్వాత్మస్వభిల ప్రపంచవిలయే సంభావితః శంభుపా
సోఽయంవిశ్వజనీన చారుచరితో లంబోదరః పాతు నః

కవితాశైలి తెలియుటకై కొన్ని శ్లోకములిచట నుదాహరించుచుంటిని.

తదీయసూనుర్మహనీయ సేనః, పరాక్రమస్యక్ష్మత భీమసేనః
శశాసభూమిమధ విరసేనః, ప్రతాపసంకోచిత విరసేనః.

“సృజేణ తేనాజనికాంతి వీరః, ప్రచండమాస్త్రాండవృత్తైః వీరః
యాత్రానుపంక్షిక్యత సింధునీరః, పరావల్బిషశిఖాసమీరః”

“తస్మాదధూదద్యుతభాగధేయః, శ్రీసాహసీయాద్భుతసామధేయః
నారీచకోరీనియనైకపేయః, క్షీరోదధేరిందురి వాక్రమేయః”

“సాదితానురకదంబకీర్తయే, దేవదైత్యనరగీతకీర్తయే

కల్పితత్రిభువనైకపూర్తయే, మామికాప్రణతిరప్తమూర్తయే.”

“కాలాంతకాయకలికల్మష నాశనాయ, బ్రహ్మాదిదేవసుత పాదసరోరుహాయ
విశ్వేశ్వరాయ భవసాగరతారకాయ, భూప్రమాణమధ్యనిలయాయ నమశ్చివాయ,
శంభవాయ చ మయోభవాయ తే, శంకరాయ చ మయస్కరాయ తే
శ్రీనివాయ సకలార్థదాయ తే, సర్వదాశివతరాయ తేనమః”

“భవసాగరస్యపరమంతరణం, కరణంసుఖస్యవిపదాంహరణం
వరణంవిముక్తిసదృశః శరణం, చరణంహరస్య కరణాణిచిరం?”

“నమనీయపదాంబుజంసురైః. కమనీయం హిమశైలకన్యయా
భజనీయమనన్యచేతసా, మననీయం మునిభిఃశివంభజే”

“అనందసందోహ గలన్మరందే, కాలీచలాపాదగ మిలన్మిలిందే
సానందబృందారక బృందవంద్యే, వందేసుసాదేవ పదారవిందే”

“శాశ్వతాయనీ కేలివిభాసభోలర, సముల్లసస్కంభర షర్మచేలిం

వక్షస్థులవ్యాధిభజానదూరం, చేతశ్చిరంచితయ చంద్రమాదం
 'సంసారహరి సుఖకారి సుధానుసారి, శ్రీమన్మరారి పదవారినివారితారి
 గోదావరీ విమలవారి వివస్నీవారి, శేయస్తనోత్తమదనారి శిరోవిహారి'
 'రాష్ట్రోపక్షితిపాలవంశముటటాలంకార చూడాసుజీ
 శ్రీనారాయణకామాదీపవ విశేః సత్కీర్తిముక్తావలీం
 విద్యతుండల భూషణాని వికడశ్లోకరగుంధములు
 సాక్షిఃపలడితమండలాంబుజవిఃశ్రీరూప్రవామాకవిః'
 'నిస్సాగీయతి కాచికాపికమలం రంగీయతివ్యాకులం
 హంసాలీపరమానుభీయతికుశీ మాలాపిమూకీయతి
 యామాకర్ణకలాధరీయతి తరాంసౌధాధరీ మాధురీ
 సేయంకాఽపిసంస్కరీరసవతీ తద్రవ్యవిద్యోతతే'
 'శాశ్వతీగిరీకాద్భి భూపతిమితే సంవత్సరే దుర్ముఖే
 మాసేచాశ్వయుజీవిత్రసభిషిషాడే మయూరాచలే
 శ్రీమల్లిక్ష్యుణ పండితోదితకథా మాకర్ణ్యరద్రఃకవిః
 శ్రీనారాయణకామాకీర్తినికం కావ్యంవ్యధాన్నిర్మలం'

[గంధాంతశ్లోకము

శ్రీమద్వాగుల భూమిపాలతిలక శ్రీకామానారాయణ
 మూర్త్యుత్కీర్తి చరిత్రచిత్రితపదే రాష్ట్రోపవంశాభిధే
 భవ్యేష్టందపురాస్యయేన కవినా రుద్రేణసృష్టేమహా
 కావ్యేఽస్మిన్ కృతజైరీరవిజయః సర్వమిహోఽగమత్'

కవి యిట్లే కడవయేకోనవింశతి స్వగ్ధములయందును బహుచమత్కారముగ నీశ్లోకాంతిమ
 పాదమునఁ గథనుదలియఁజేయుచు సర్గసంఖ్యను వివరించుచుఁ జిత్రించినాఁడు. ఇంతకుమున్ను గాని,
 యిటీవలగాని, యేకవియ్యం నింతటి చాకచక్యముగా నొకేశ్లోకపాదము నిరుపది విధములుగా మార్చి
 యుండలేదు. కావ్యనిర్మాణకాలమును దనవంశమును దన శక్తియును దెలియఁజేసిన శ్లోకములు
 గూడ నిందుఁ జూపఁబడినవి.

ఇవి కవినారివంశమున లభించిన తాళపత్రగ్రంథములందలి శ్లోకములును బొంబాయిలో
 ముద్రింపఁబడిన గ్రంథమునందలి శ్లోకములును, పరీక్షించి వ్రాయఁబడినవి. బరోడాలో ముద్రితమైన
 ప్రతియంకుఁ జాలవ్యత్యాసములగపడుటయేకాక కవివ్రాయని గద్యమునుగూడ సృష్టించి యందుఁ
 దాక్షిణాత్యరూద్రకవీంద్ర విరచితే, అనినాడు. ది 13-9-1910 వ తేదీన మాకు శ్రీ గైక్వాంట్లైబరరీ
 వారొసంగిన సమాధానము. "మాయెద్ద 60 పుటలుగల తాటియాకుల గ్రంథము మాత్రమున్నది.
 సమగ్రముగా లేదు. గ్రంథముయొక్క కడపట గద్యముగూడలేదు. ఇంక నెక్కడనైన గొప్పతైబ్ర
 రీలలో విచారించుడు"

బ ల వ ద రీ శ త క ము

బలవదరీ! దక్షిణహారభాస్వదతీ! యుద్ధవీరహరీ!

ఇందు 31 పద్యములు కీ. శే. వే. ప్రభాకరశాస్త్రిగారికిని 4 పద్యములు కీ. శే. మంచానన పత్రి
 కాధిపతులకును లభించినట్లు ప్రకటించఁబడినవి.

చ. కలశపయోధిమీఁద దరఁ + గల్ మఱిహోయనిమోయ వేయభం
గుల తలపాన్పు పాము బుస ♦ కొట్టఁగ నేగతి నిద్రఁజెంచెదో
యలసతఁ దండ్రి చీమచిటు ♦ కన్నను నిద్దురరాదుమాకు నేనా
బలవదరీ! దరికుహరభాస్వదరీ! యదరీదరీహరీ! 1.

చ. కలుష సరిత్తరీ! పుషిత ♦ గంధకరీ! మహిభృత్కరీ! భవా
చలభిదురీ! దయారసవి ♦ కాలయరీ! నిగమాన్ధమాధురీ!
ఖలగజకేసరీ! విభవ ♦ కంపితమేరుగరీ! లతాదరీ!
బలవదరీ! దరికుహరభాస్వదరీ! యదరీదరీహరీ! 2.

చ. ఆలపగవానితమ్ముఁడు భ ♦ యాతురుఁడై చనుచెంచినంతనే
బలిబలి వచ్చితివనుచుఁ ♦ బట్టముఁగట్టనె లంకకప్పడే
కొలిచిననిన్న కొల్వవలెఁ ♦ గోరికచిచ్చిన నీవ యీవలెక
బలవదరీ! దరికుహరభాస్వదరీ! యదరీదరీహరీ! 3.

చ. పిలువని కూటికిక, వెతలఁ ♦ బెట్టు ధరావరుఁడేలు వీటికిక
జలములులేని యేటికిని, సారెకు బందుగులున్నచోటికిక
బలుపురతోడి పోటికి, నృ ♦ పాలురసాటికి బోవరాదయా
బలవదరీ! దరికుహరభాస్వదరీ! యదరీదరీహరీ! 4.

గువ్వల చెన్నని శతకము

రుద్రకవిగారు హంపీయాత్ర నొనర్చుసమయమున నచట యాదవకులస్థుఁడగు గువ్వలచెన్నఁడు
కవిగారికి సహాయుఁడుగా నుండెనట. వీరు తిరిగి యింటికివచ్చునపు డతనికిఁ గొంతరొక్కమీఁబోఁగా
స్వామీ! మీరు కవీశ్వరులు కనుక మీకు నేనుసాయముచేసినందులకు నాపేరువచ్చునట్లు కొన్నిపద్య
ముల రచింపుఁడని కోరఁగా నతనిని సంబోధించుచు నీశతకమును జెప్పెనని చెప్పుచుందురు. అందలి
పద్యములు నీతియుక్తములు.

క. కలిమిగల లాభికన్నను, విలసితముగఁజేదమేలు ♦ వితరణియైనక
జలధికిఁ జెలమేమేలగుఁ, గులపావనమూర్తివన్న ♦ గువ్వలచెన్నా. 1.

క. సారాసారంబెఱుఁగని, జేరజమును మ దలింపఁ ♦ బెద్దలవశమా
నీరెంతపోసిపెంచిన, కూరొనానేలవేము ♦ గువ్వలచెన్నా. 2.

క. గుడికూలును నయివూడును, వడినీళ్ళను చెరువుతెగును ♦ వనములుఖిలమా
చెడనిది పద్మంబొక్కటి, కుడియెడమలఁ జూడకన్న ♦ గువ్వలచెన్నా. 3.

క. కలవిద్య తెన్నియైనను, కులవిద్యకు సాటిరావు ♦ కుంభినియందుక
వెలకాంత లెందైనను, కులకాంతకు సాటిరారు ♦ గువ్వలచెన్నా. 4.

జనార్దన స్తోత్రాష్టకము

జనార్దనస్తోత్రాష్టకము కలదని వదంతికలదుగాని చాటుపద్య మణిమంజరియందు 'స్తోత్రపంచ
రత్నములు' అనియున్నారు. ఏవియైనసేమి యిప్పటికి లభించినదొకటేపద్యము.

పంచచామరము. అనాధనాధనాగతల్ప ధ యజ్ఞకల్పమానిరం
జనాజనార్తినాశనాది ధ శాపతీవృధార్థ శా
సనాసనాతనాయనాది ధ సత్య కందుకూరి శ్రీ
జనార్దనాజనార్దనాస ధ సాహసాదిమర్దనా.

శృంగారజనార్దనాష్టకము

చాటుపద్య మణిమంజరియందు ముద్రితమైనవి.

“సిరులుమించిన పసిమిబంగర ధ బిలుంగుమప్పటిజారంగా
చరణపద్మముమీద దేహము ధ చంద్రకాంతులుండేరంగా
మురువుదూపంగ వచ్చినాడవో ధ మోహనాకృతి మీరంగా
గరుడవాహన దనుజమర్దన ధ కందుకూరి జనార్దనా” 1.

“ఆనపెట్టినరాకపోతివి ధ ఆయెబో అటుమొన్ననూ
పూనిపిలువంగ వినకపోతివి ధ పొంచిపోవుచుమొన్ననూ
నేనుజూడంగ గడచిపోతివి ధ నీటుచేసుకనిన్ననూ
కానిలేరా దనుజమర్దన ధ కందుకూరి జనార్దనా” 2.

“నిన్నరాతిరి చవికలోపల ధ నీవు చెలికూడుంటిరా
ఉన్న మార్గములన్నియును నే ధ నొకతెచేతనువింటిరా
విన్నమాత్రమే కాదురా నిను ధ నీధిలోగనుగొంటిరా
కన్నులారంగ దనుజమర్దన ధ కందుకూరి జనార్దనా” 3.

“దబ్బులన్నియుండెలునుకొంటిని ధ తప్పుబాసలు సేయకూ
మబ్బుదేరెడి కన్నుగవతో ధ మాటిమాట్టికిడాయకూ
ఉబ్బుచేనుక తత్తరంబున ధ నొడలిపై జెయివేయకూ
గబ్బితనమున దనుజమర్దన ధ కందుకూరి జనార్దనా” 4.

“బిత్తరంబున మొలకకెంపులు ధ పెదవిసెవ్వతెయుండెరా
గుత్తమైన మిటారిగుబ్బుల ధ గుమ్మయెవ్వతెమెచ్చెరా
చిత్తగించక జీర్ణవారను ధ జెక్కిలెవ్వతె నొక్కెరా
కత్తిగోరుల దనుజమర్దన ధ కందుకూరి జనార్దనా” 5.

“జంటనేత్రము లంటిచూచితే ధ జాజిపూవులు పూసెరా
మింటిత్రోవను జూచుచుండంగ ధ మేళువర్ణము గప్పెరా
కంటిలో నొక పండువెన్నెల ధ కాయుచున్నదియేమిరా
కంటిలేరాదనుజమర్దన ధ కందుకూరి జనార్దనా” 6.

“అండబాయక కూడియుంటిమి ధ ఆయబోయెనునాటికి
ఖండిమండిపడంగ నేటికి ధ గదలు మెప్పుటిచోటికి
ఉండరా నీమాటలకునే ధ సూర్యజాలను మాటికి
గండిదొంగవు దనుజమర్దన ధ కందుకూరి జనార్దనా” 7.

“అటుకలన్నియు దీట నివునా ధ అండకెప్పుడు వస్తవి
పిలిచి నవరత్నాలసొమ్ములు ధ ప్రేమతో నెపుడిస్తవి

వలచి వలపించియును గూరిమి • వలకపప్పుడు మెన్దివి
కలసి వేడుక దనుజువర్దన కంఠమూరి జనార్దనా” ౧.

కావ్యప్రామాణికత్వము

ఉ. కోమలవర్ణధామయును. నిరం. ప్ర. 19 అని కవియే వచించియుండెను. విశ్వక్సేయః కావ్యమ్ అని జగత్ప్రసిద్ధియే కనుక ప్రామాణికత్వమును గుతించి వేఱాయాలోచింపదగినంతటి యగత్యములేదుగదా? కీ. శే. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులుగారు తమ శబ్దరత్నాకరమున (మూడు) అను శబ్దమును నిర్ణయించుకనుని భ్రమించి వాదించు. బ్ర. భాగవతుల లక్ష్మీపతిశాస్త్రిగారు (శ్రీచూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటు కావ్యస్థానసితవిద్వాంసులలో నొకరు) స్వక్రీయ సంస్కృతాంధ్ర సంఖ్యార్థ బోధినియందు “క. వాఁడానాలుగు గడియలు, నేఁడాదిగడిపి సూర్యుఁ • డీకఁ దూర్పువతున్, రాఁడోయని విలపించఁగ, మూడవజామయ్యె నంత • మోద మెల్లప్పుడొ” నిరం. అని యగ్ధానుస్వార ప్రాసముగల పద్యమునుదహరించి భారతకర్ణావృత్తులలోని “క. మూడవజామెల్లమొయ్యి” అను పద్యమును, శైమినీభారతములోని “ఉ. వాఁడిమిలోడ వెండియు న • వారణసెంతయునాగ్రహించి ము, మూఁడు శరంబులేయ ” అను పద్యమును నుదాహరించి సార్థబిందుకముగాఁ జేటకెల్లమునర్పి యానిరాధారవాదమును మాన్పించుటయేకాక సంఖ్యార్థబోధకములగు సతబారాపనిదచ్చియిత్తిగదుగా చావంచతీవంచబొం,కితినా వర్తకియంచు నాడెను భయాంగికారమేపాదంక్షా” నిరం. ఇట్టి ప్రమాణముల నెన్నింటిసూచూపి భాషాభివృద్ధికిఁ దోడ్పడిరి. ఆంధ్రవాఙ్మయ సూచికయందు యప్రసిద్ధ కవులలో రుద్రకవిగారు చేర్చబడియుండుటయేగాక తన్విత నిరంకుశోపాఖ్యానమును శృంగార ప్రధానకావ్యమును, భక్తిరస ప్రధానముగు బలవదశతకమును, గూడఁ బ్రశంసించబడియుండెను. శ్రీ సూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటువునందు గందుకూరి రుద్రయగారి నిరంకుశోపాఖ్యానము ప్రమాణ గ్రంథముగాఁ గైకొనఁబడినది. శబ్దరత్నాకరమున కందని శబ్దములు నిరంకుశోపాఖ్యానమునకు జాలకలవు. కాని యేకారణమునో శ్రీ ఆచార్యులుగారికి “మూడు పదమువకు సార్థబిందుత్వము గోచరింపనట్లే నిరంకుశోపాఖ్యానముగూడ నగపడకుండుట కెంతయు జిత్రము. మహాకావ్యములయందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన శబ్దజాలము నాధారముగాఁ జేసికొనియే నిఘంటువులు, వ్యాకరణములు సృష్టింపఁబడుచున్నవి.

శ్రీ సూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటువునందలి యుదాహరణములు

- ఇల్లటము — “సీ. అఖిలలోకాధీశు.....నిలిపె, నిరం. ప్ర. 6
చేల — “మ. హేమపుణ్డేలల్ దిగజాఱి” నిరం. ద్వి. 69
గుదిగుంపులు — “క. అదిగనుక దివిజవేశ్యల.....గుదిగుంపులుజేసి” నిరం. ద్వి. 92
గుమగుమ — “క. గుమగుమనునిశోకవహ్ని గుబ్బితిలంకా” నిరం. ద్వి. 99
చూఱపుచ్చు — “గీ. కటకటాచూఱిదిచి” నిరం. ద్వి. 52
తురుఫీ — “ఉ. మందరధీరు.....తురుఫీలుకొన్ని” నిరం. చ. 62
చేర్వ — “సీ. చిచ్చార్పఁగాఁబోవు చేర్వముట్టములునా” నిరం. చ. 69.

ఆంధ్ర వాచస్పత్యమునను 1089 వ పుటలో నుదాహరించిరి. గుదిగుంపులుచేయుట. జా. అవి చ్చిన్నముచేయుట. “అదిగనుక.....నుధింపద” నిరం. శ్రీ శ్యామల కామశాస్త్రిగారి గ్రంథ పీఠికయందు దాహ్యత గ్రంథములలో నిరంకుశోపాఖ్యానమును జూపకుండుట ప్రమాదవశకైయొంద నోపునని యూహింపవలసి యున్నది.

కావ్యోత్కర్షము

“యేనామకేచిదిహః ప్రధయంత్యవజ్ఞాః, జానంతితేకిమపితాకా ప్రతివైషమయత్నః
ఉత్పత్స్యతేఽస్తి మమకోఽసిసమానధర్మా, కాలోహ్యాయం నిరవధిర్విపులాచపృష్ఠే”

వికాలమైన విశ్వమునందు చేకకాలపాత్రల స్థితులననుసరించి కావ్యములేర్పడుచున్నవి. వానిని గూడ జదువువారును, సృష్టియందలి పదార్థములవలె వాఙ్మయప్రపంచమునందలి కావ్యములేనో కొంత ప్రయోజనము నొందగూర్చుట నిశ్చయము. స్వల్పప్రయోజనము సమకూర్చెడు గ్రంథములు చిరంజీవిత్వములేక యంతరించును. మహాప్రయోజనమును సమకూర్చెడి సత్కావ్యములు చిరంజీవిత్వము గలిగి ప్రకాశించును. ‘చ. చకవికృత ప్రబంధములు ♦ కొంచెపు నూతులలోని నీళ్ళలో, చిక్కెలి కెక్కెజాలక చ ♦ లింపుచునుండు నిశ్ఫలయులకా, సుకవికృత ప్రబంధములు ♦ లోభిలు దివ్యులచే యుంయుల, ట్లకలుడువృత్తియూని మహా ♦ యందు సమస్తజనుల నులింపంగ’ గానెట్లైవకవులు చిరంజీవులు. జయంతితే సుకృతినిరస సిద్ధాః కవిశ్వరాః నాస్తితేనాం యఃకాయే జరామణజంభయమ్. కావ్యమునువ్రాయుట యడఁగాఁ బుష్పమాలనుగూర్చుటనంటి. ఒకప్పుడు కాలుఁద్రెవను గావ్యమును వ్రాయఁగలుగును. ‘జన్మజన్మ యదభ్యస్తం’ అనివృత్తికారుఁడు. జన్మాంతరేయమైనసత్త్వముచే నట్టిప్రతిభ లభించుచున్నది. ఎవనికి నిపుణతాభ్యాసము అసంభవమైయుండెనో యతనికిజన్మాంతరీయమనియే చెప్పవలయును. ఈకావ్యమునుజూచి నామిత్రులు కొందఱు యద్రకవి స్వానుభవముతో నిక్కావ్యమును వ్రాసియుండెనేమోయని శంకింప నేను చ. ‘అన్ని మునిధర్మశీల వసు ♦ ధాధిపమాణికి నేర్పమించి చె, ప్పికకథ బాల్యచాపలము ♦ పెంపున స్వామికి విన్నవించితికా’ ఈపద్యమును చదివి మనకు వర్ణనాతీతముగఁ గన్పట్టుచున్నను బరమేశ్వరుఁడట్టికత్తి యాకవికొసంగియుండెనని యు. 16. సం. వయస్సుగల నిడమక్తి సుబ్బారావు విచిత్రతన్నవలి వ్రాసియుండెనుగదా కొందఱు 60. సం. వయస్సుగలవారు వైతము అంతటి రసవత్తరముగ బద్యములను వ్రాసియుండలేదుగదా! అనిసమాధాన మొసంగితిని. కావ్యమనఁగా కర్మవాశాచం మానమిత్యాదివత్ కనేర్పావః కర్మవాకావమితిప్రా ప్నోతి తత్కథం కావ్యమితి ‘కవిశబ్దస్య బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిన్’ అనుసూత్రముచేత బ్యాఖ్య విధానమువలనఁ గావ్యము అగును. సామాన్యముగాఁ గావ్యపదము సాధ్యమైనను దన్నిబంధనముల ననుసరించవలసి యున్నది. ఎట్లనఁగా సర్వదా ఆర్షగ్రంథానుసరణ మనౌచిత్య మనువాక్యమునుబట్టి రామాయణమునందును రామకృతమయిన వాలివధాదుల ననుగమింపఁదగదనియు, రావణకృతమైన శివపూజాదికమును గ్రహింపవలయుననియు, నిట్లు గుణవిశిష్టముగాఁ గావ్యములలరా రినఁగాని లోకకల్యాణము లభింపదు. శాస్త్రము రథగజతురగ ఖడ్గాదులవలె నలరు ఛందోవ్యాకరణాభిధాన కోశ కలాచతుర్వర్గ యుతమైనను గావ్యమునకు సరిరాదు. ఛందోవ్యాకరణాది విరోధాభావమాత్రగుణకపద్యములు గలది దానికంటె శ్రేష్ఠము. అంతకంటె దోషాభావగుణాలంకార విశిష్టమై రసోద్బోధ సమర్థమునై లక్ష్యమగు కావ్యముశ్రేష్ఠము. కావున సామర్థ్యాధిక్యముచే రచింపఁబడిన కావ్యము సహృదయంగమమై నీతిదాయకమై, చిరంజీవియై ప్రకాశించును. అందువలననే శాస్త్రజ్ఞు

లు త్రేమమధ్యమాధమకావ్యముల నిర్ణయించిరి. ఉత్తమకావ్యమనందును, ఉత్కృష్టత్వము, ఉత్కృష్ట తరత్వము, ఉత్కృష్టతమత్వము, అని మూడుభాగములుచేసిరి. వ్యాసమహర్షియు 'అదోషంగుణవ త్కావ్య మలంకారైరలంకృతం, :రసాన్వితంకవిః కుర్యాత్ కీర్తింప్రీతించవిందతి' అనియుండెను. దోషయుక్తములైనవానికిని గావ్యత్వమున్నది. కాని దోషయుతములగు కావ్యములు గీటవేదగలరత్న ములవలె దూష్యములు. 'గీటానువిద్ధరత్నాది సాధారణ్యేన కావ్యతా, దుష్టేష్వపిమతాయత్ర రసా ద్యవగమస్సుటః' రత్నములకుఁ గీటవేదవలన జాతిత్వముపోనట్లే కావ్యమునకు వ్యంగ్యములేనందునఁ గావ్యత్వము పోదని కొందఱుపచించిరి. 'గుణదోషాబుధోగృహ్ణాన్నిందుక్ష్యేడావివేశ్వరః శిరసా శ్లఘ తేపూర్వం పరింకంఠేనియచ్ఛతి' నూ. సం. అనగా గుణమును శిరసావహించి దోషమునుఁజెలిబుచ్చు వలదనిరి. 'త్యజంతిశూర్పవర్షోషాన్ గుణాగ్యాహ్యంతిసాధవః దోషగ్రాహీగుణత్యాగీ చాలనీఇవ దుర్జనః' చాణ. స్వల్పలోపములున్నను, వానినెంచక గుణములనే గ్రహించుట యుత్తమమనిరి. కాని దోషరహితమయిన రత్నముతో సమానముగఁ గీటవేదగలరత్నము గౌరవింపఁబడదుకదా! 'వాక్యం రసాత్మకంకావ్యం' ప్రస్తుతః నీరసమై యలంకారస్సుటమైనను గావ్యముకాదు. రసానుగుణ విశేష నిబంధనమలంకార రహితమనందును ఛాయాతిశయముచేతఁ బోషింపవచ్చును. 'మునిర్జయతియోగీం ద్రో మహాత్మాకుంభసంభవః, యేనైకచులుకేదృష్టా దివ్యోతామత్యన్యకచ్ఛపా' ఇచట నదృశ్యత రసాను గుణమేకచులుకమునందు మత్యన్యకచ్ఛపదర్శనమును ఛాయాతిశయముచేతఁ బోషించినాడు. నీరసము నందదిస్సుటాలంకారముకాదు. చమత్కారముతోఁగూడిననేకాని కావ్యముకాదనిరి. 'శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్ర మవ్యంగ్యమవరంస్మృతం' వ్యంగ్యహీనమున నధమకావ్యమగుచున్నది. కనుక సర్వేసాం ప్రాయశోఽర్థానాం వ్యంజకత్వమస్మివ్యతే' అని చెప్పఁబడియున్నది. 'శబ్దార్థామూర్తి రాఖ్యాతా జీవితం వ్యంగ్యవైభవమ్' అనియు వివరించిరి. మహాకవియగు రుద్రయ్య తనప్రప్రథమ కావ్యమగు నిరంకుశోపాఖ్యానమున వ్యంగ్యమును జూపుటచేత నదియుత్తమోత్తమ కావ్యముగ గణింపఁబడు చున్నది. ఇంతేకాక 'ప్రతిపాద్యమహిమాచ ప్రబంధో హి మహత్తరః' అను వాక్యమునబట్టియు నీకావ్యము శ్రేష్ఠతమమై యలరుచున్నది. అల్పజ్ఞులకీకావ్యములందలి గూఢభావములు తెలియకున్నను మహాకావ్యగుణములు మహాకవులేగ్రహింతురు. 'గూఢభావాస్పదత్వేన యదనాదేయవద్భవేత్, సజా నతే తత్కవయో గూఢంసారస్వతామృతమ్' అని కవిరాక్షునాడు. కావ్యము లోకోత్తరవర్ణనానిపుణ కవికర్మ. 'ఉ. వెం. నరసింహాచార్యులుగారు గత ముద్రితపీఠికయందు ఈతని కవిత్వము మిక్కిలి రసవత్తరమును, మృదుమధురపద భూయిష్టంబును, కైశికీవృత్తిప్రవిష్టంబును, ద్రాక్షాపాశోపశోభితం బును నైవతిత్వత్రోత్యజనంబుల హృదయంబుల మహానందాంబుధి నోలలాడించుచున్నది. ప్రాథమిక ప్రయోగమును, సమాససంవిధాన చాతుర్యమును, బట్టిమాడ నీతని వ్యాకరణశాస్త్ర పాండిత్యమపార మని తోచుచున్నది. వర్ణనాసందర్భములయందు సమయానుగుణముగఁ జక్కని లోకోత్తరనిమిద్ధి రసభావాదులఁ బోనాడక స్వభావోక్తిని వర్ణించుకవులలో నీతని నెవ్వరుఁబోలనఁదగును. ఈ గ్రంథమున విటజనుల వేదభాషలును, వారిపై వేశ్యకాంతలు ప్రయోగించు మాయోపాయములును, నెంతముచ్చటగ నెంతరమ్యముగ వర్ణింపఁబడియున్నవో చూడుఁడు. ఈగ్రంథము నెట్టివేశ్యాలంపఁబుఁ

డైనను జక్కగఁ జదివి యర్థము గ్రహించినచోఁ దోడన వారియందాతనికి రోతజనించుట యబ్రము గాదు. ఈయని కవిత్వమును గుఱించి సక్రమముగ నెంతేని వ్రాయవలసియున్నను దీక్షికలేమిఁ గాలాం తరమున నగుఁగాక యని మంహాకవులి యొచ్చుచుండులకెంతయుఁ జింతగఁగే యున్నది' అనియుండిరి.

1901 సం॥ కాకినాడ బాలసరస్వతి ముద్రాక్షులశాలయందు ముద్రితమైన ప్రతీయందు “ఈతని కవిత్వము మిక్కిలి రసవత్తరమై వినువారి చెవులకు జవులు తెల్పుచున్నయదికాని యచ్చటచ్చటఁ గొన్ని పద్యములు వ్యర్థపదభూయిష్టములై చప్పగానుండుటకుఁ గారణమూహింపరాదు. ఇందుగల స్థాలిత్యములన్నియు యధామతినస్మదాస్థానకవులు శతావధానులగు బ్ర॥ తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవుల సహాయమున బడిపూరించి సరస్వతియను మాసపత్రికలో ప్రచురించితిమి.”

కొ. రా. వేంకటకృష్ణారావు.

వీరి పరిష్కరణమునుగూర్చి ‘పూర్వముద్రణము - సవరణ, అనుపట్టిక చూచినఁ జాలును. కొన్ని పద్యములు వ్యర్థపదభూయిష్టములైనవనుట యెంతయుచిత్రము. కీ. శే చిక్కేశ్వర వేంకటశాస్త్రి గారితో నీవిషయమునుగూర్చి నేను ప్రస్తావించగా సవరణవిషయమే నాకుఁ దెలియదనిరి.

ప్రయోజనము

కవి సమస్తధర్మముల నుపదేశింపనర్హుఁడు. “కవేర్యచః పరంశుచిమతంవిద్యాత్” మహాకవుల యొక్క సద్వాక్కులను శ్రవణానందముగా నాకర్ణించి యందలి రహస్యములెఱిగినగాని కావ్యప్రయోజనముబోధపడదు. అది మూడు విధములు. 1. ప్రభువువలె శాసించుట, 2. స్నేహితునివలె బోధించుట, 3. ప్రియురాలు మందహాసముచేతను, క్రేగంటిచూపులచేతను, కంచకుచవిక్షేపములు మున్నగు విలాసములచేతను, ప్రియునిమనము నొవ్వనిరీతిఁ దన యిష్టమును దెలియఁజేయునట్లు కావ్యముఖమున మనోహరముగ నుపదేశించుట. దానినే పెద్దలు ప్రభుసమీతము - సుహృత్సమీతము - కాంతాసమీతము” అనిరి, విషయోపరక్తచేతన్కులకుఁ గావ్యశ్రవణానంతరమునఁ దన్మహిమవేద్యంతరమున నేమియుఁ బ్రకాశించదు. కావ్యశ్రవణానంతరమే వృక్షారోహణాదివద్యవేకముగల వాఁడగుచున్నాఁడు. సుఖలాలసులకు నీరసములైన నీతిశాస్త్రములనుసరించి ప్రవర్తించుట యశక్యమైనను, అట్టివాని సైతము కావ్యము కాంతవలె సరసాపాదనముచేత సభిముఖులనుగా నొనర్చుకొని యుపదేశమొనర్చుచున్నది. శిశువుల కొషధమును మధురమిశ్రమముచే నొనంగినట్లు బోధించునది స్వాదుకావ్యము. “స్వాదుకావ్యం రసోన్మిత్రం వాక్యార్థమపభుంజతే, ప్రథమారీధమధవః. పిబంతికటుభేషజమ్” కవి సమస్తమైనవారిని మెప్పింపకుండినచో యశము నార్జించలేడు. “కింకవేస్తస్యకావ్యేన కింకాండేన ధనుస్మతః, పరస్యహృదయేలగ్నం సఘూర్ణయతి యచ్ఛితః” కవివాక్యము పరులయొక్క హృదయమునఁ దగిలి తలయూపింపనిది కవిత్వముకాదు. శత్రునియొక్క హృదయమును భేదించి తలయూపింపనిది ధనుస్సుకాదు. “ఇచ్ఛుహాకావ్యమాదికావ్యమగు రామాయణము పితృభక్తి యాశ్రితసంరక్షణము మున్నగునీతులనువలె లోకములో నెంతధనికుఁడైనను వేశ్యాలోలుఁడైయ్యెనేని నిష్కందరిఁడై

మహావమానమునంబడి చెడుననియు. మాగ్ధ్యముచేతనైనను భగవద్భక్తి గలిగినచో దరిద్రుడైనను భగవత్కృతాక్షంబున నత్యంతైశ్వర్య సంపన్నుండగుననియు. నిట్టినితుల నత్యంతమనోహరముగ నుపదేశించుచున్నది.” అని పూర్వపుష్పికలో శ్రీ ఊ. వెంకటాచారసింహాచార్యులు గారిచే వ్రాయబడియుండెను. కావ్యములయొక్క శక్తిని విమర్శించువారుందురు. కళాప్రపూర్ణ శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు గారు తమ అంధ్రవాఙ్మయసూచికయందు “పెద్దనకావ్య నిర్మాణమునకు బరమార్థమును గల్పించి యుండలేదు.” “వసుచరిత్ర హృదయములైన పద్యములతో నిండియున్నను కావ్యప్రయోజనము సంకుచితమైనది.” “వేమనాస్తమలయందాటవెలది యాటబంతిసైనది” “కళాపూర్ణోదయము కళాపూర్ణమై ప్రకాశించుచున్నది.” అనియుండిరి. ఈప్రబంధమును 1914 సం॥ కాలేజీలలో బి. ఏ. తరగతికి పఠనగ్రంథముగా నియమించిరి. దీనినిబట్టియే చెళ్ళపిళ్ళవారి శ్రవణానందము, కాళ్ళకూరివారి చింతామణి. బహుశాశ్చర్యచరిత్రము. రంభాగర్వభంగము సినిమాకథ. అవతరించివని. “నిందతు నందతువాసన్న సూయనసూయ రత్రకిం తేన యత్సన్మానస గమనాయైవేదం నుమతుసత్యముపాదేయమ్” వ్యాఖ్యాత.

కథాసంగ్రహము

ప్రథమాశ్వాసము

ద్వాపరయుగమునందు భూలోకములో మాచిక్యపురమను నగరరాజమొండు విలసిల్లుచుండెను. ఆ పట్టణమునందు బుద్ధివైభవమున బ్రహ్మను బోలిన వాడగు సురశర్మయును బ్రాహ్మణుఁ డొక్కఁగుండు గలఁడు. అతడు నాలుగు వేదములను, ఆఱు శాస్త్రములను జదివి కావ్యనిర్మాణమునేయ సమర్థుడై, పిష్టుసేవా పరతంత్రుడై యుండెను. అనుకూలురాలగు నాతని భార్యయుఁ బ్రతిదినమును భక్ష్యభోజ్యమునుచేసి యతిభులకుఁ బెట్టుచు భర్తయుం దానును వారి యాశీస్సు లందుచుండును. యెంత యైశ్వర్యమున్నను సంతానము లేనందున సురశర్మ సంసారము రాయించలేని కాసార మయ్యెను. అతఁడు బిడ్డలకోసమై విష్ణుదేవుని ప్రార్థించుచుండెను. ఒకనాటి వేకువను శ్రీమహావిష్ణువు సురశర్మకుఁ గలలో నగవడి నీకోక కొడుకుదయింపగలఁడని యొక పండతనికిచ్చెను. ఆకల తెఱంగును సురశర్మ భార్యకుఁజెప్ప నామెయు సంతసించినది. ఇట్లుండఁ గొన్నాళ్లకాసతి గర్భవతియై యొక్క శుభదినమునఁ గుమారుని గనెను. అతనికి నిరంకుశుడని పేరుపెట్టిరి. అన్నప్రాసన చొలోపనయనాదులుచేసి వేదశాస్త్రములు పఠింపించిరి. సంగీతము, కవిత్వముగూడ నేర్పిరి. వైదికకులావిహితయు, చక్కనిదియు, గుణవంతురాలునగు నొక్క కన్యనుదెచ్చి పెండ్లిచేసిరి.

ద్వితీయాశ్వాసము

నిరంకుశుడని విద్యాప్రభావమునఁ దనకీర్తి దిక్కుల వ్యాపింపజేయుచుండెను. ఇంతలో నాతనికి యశావనమంకురించినది. మన్మథుని సైతము తిరస్కరించునట్లాతని యందచందములు విజృంభించెను. అట్టి పడుచుప్రాయమున నాతఁడు వైదికాచారమును గట్టిపెట్టి విటచర్యయందుఁ జిత్తముజేర్చెను. వాని వైదిక వేషము మాటి శృంగార వేషముగాఁ బరిణమించినది. వాడు బ్రాహ్మణ స్నేహము మాని కాముకులతోడి సంగతమునకు దిగెను. వింత వింత విలాసములతో సాయంసమయముల, రాత్రుల వేశ్యావీధులఁ జరించుచుండును. వేశ్యాలోలుడగు నాతనికి గ్రమముగా గురు జనమునందును, సంఘానందనాది వైదికాచారములందును ఏవ జనించినది. వారవనితల కోసమై యింటఁగల ధనధాన్యములను, సొమ్ములను ఆతడు హరింప మొదలు పెట్టెను. నిగమశర్మకు వేశ్యాంగనలందఱిలో చంపకగంధి యెంతయు నచ్చినట్టిది. ఆమె సంగీత సాహిత్యముల సాటిలేనిది. విలాస విభ్రమముల దేవవేశ్యల ధిక్కరింప జాలునది. ఈ చంపకగంధి తల్లి విటుల ప్రాణములగొఱకు రాక్షసి.

నిరంకుశుడిట్లు పెక్కువత్సరములు దుర్వ్యాపార పరాయణుడై యుండ నాతని భార్యయోషికపట్టజాలక కొడుకునుమందలిచుమనియత్తగారినిబ్రేరేపించెను. ఆతల్లియు నొకనాడర్ధరాత్రమున నింటికవచ్చిన సుతునికి నీతులుపదేశించి చక్కబడినాడని తలంచి, యలంకరించి కోడలి పడకటింటిలోని కనిపెను. నిరంకుశుని భార్యయు తన యదృష్టము పండినదని భావించి మడుగులు ధరించి, నగలువెట్టుకొని, పూవులుదాల్చి యాతనిని సమీపించెను. భర్త మాటాడలేదు. అయినప్పటికి నామె తాంబూల మియబోయెను. ఆతఁడా వీడ్వమునుగూడ నొల్లక నిట్టూర్పుపుచ్చి మాటుమొగము వెట్టెను. అయిల్లాలును తన దురదృష్టమును నిందించుకొనుచు కొంగుపఱచుకొని యా గదిలోనే పండుకొనెను. వేకువజాముననే నిరంకుశుడు మేల్కొంచి, భార్యపైనున్న నగలు నల్లపూసాదిగా నొల్చుకొని వేశ్యావాటికేగెను. ఇట్లాతడు క్రమక్రమముగా నున్న సామ్యునంతయు చంపకగంధికి సమర్పించి దరిద్రుడాయెను. ఇంతలో చంపక గంధికి గర్భముగూడ వచ్చెను. ఈ దరిద్రునెట్టులయిన నిల్లు వెడలింపబూని వేశ్య మాత కాటులుప్రేలి యాతనిపై విజృంభించి, కూతును మందలించు నట్లామెను బెత్త ముతో మెత్తబోవ, నిరంకుశుడు దనకును నట్టి ప్రాయశ్చిత్తమగునని యెటకోపోయెను.

శ్రుతి యాశ్వాసము

ఆతఁ డట్లు పోయిపోయి యొక భయంకరారణ్యమున పాడువడియున్న గుడిని, అందు స్వచ్ఛమై వెలుగుచున్న లింగమును గాంచి యా శివునితో సాగటాలాడ బూనెను. ఇరువురి పందెములును నిరంకుశుడే యాడుట. ఓడినవారు గెలుపరికి లంజను పణముగా నీయవలయును. ఈ జూదములో శివుడే యోడెను. నిరంకుశుడు లంజగారంభము దనకీయవలసినదని పట్టువట్టెను. తాముగూ శివుడు పలుకఁడాయెను. అంత నిరంకుశుడు తన యుత్తరీయమును లింగమునకుఁ జాటి పన్నిదమీయమని లాగ జొచ్చెను. సత్యవాక్కుగూ శివుడు వాని తెగువకుమెచ్చి వృషభవాహనాహుఁడై ప్రత్యక్షమాయెను. ఆయనవెంట బ్రహ్మ విష్ణుబ్రహ్మదాదులును వచ్చిరి. నిరంకుశుడు వీరినందఱినిజూచి భయభ్రాంతుడగుచు మోక్షమిమ్మని శివుని గోరెను. శివుడు నీవుకోరిన రంభనే యిచ్చెదనని, యింద్రునితో నిరంకుశునికి రంభనిమ్మని జెప్పెను. ఆ యింద్రుడును రంభంగాంచి నిరంకుశునికి గౌరీలినిచ్చిరమ్మని యాజ్ఞాపించెను. పిమ్మట రంభా నిరంకుశులు ఆకాంతారమున నభిమత సురతక్రీడపరులైయుండ రంభ యాతని సురతకౌశలమునకుఁ దన్మయురాలై మన్మథకేళికి “నీతో నలకూబరాదులు గూడ సాటిరాక”ని నిరంకుశుని మెచ్చుకొనుచుండెను. ఇట్లు వారొకరినొకరు పొగడి కొనుచు గాంతదూరము పోవునప్పటి కక్కడ నొక నగరము గానుపించెను. వారాపట్టణమున నిద్రభోగములఁ దేలుచు సుఖులై యుండిరి.

చ తు ర్థా శ్వా స ము

ఒకనాడు రంభా నిరంకుశులూ పురము వెలుపలనున్న సుందరోద్భాసమునకేగి రతీకీడా పరాయణులై యుండిరి. ఆసమయమున రంభా నిరంకుశుని తన పయ్యెడకొంగుతో పీచుచు నాతని సురతకళాపాండిత్యమును మెచ్చుకొనుచుండెను. అప్పుడే యాకాశ మార్గమునబోవు నారదుంగాంచి, నిరంకుశుఁ డీతడెవ్వఁడని రంభను బ్రశ్నించెను. రంభ నారదుఁడు తన్ను గుర్తించునేమోయని నిరంకుశుని కన్నుగీటెను. అంతనారదుఁడు వీరిం గాంచి రంభా నిరంకుశులనుగా నెఱింగి, తనకు నమస్కరింపనండ్లులకుఁ గోపించినవాడై యీ సంగతి నింద్రునితో జెప్పి రంభ గర్వమునణంపఁ దలంచి స్వర్గమునకేగెను. రంభయు నిరంకుశునిగాంచి “నీతెలివి యేమయ్యెను? నాలుకమీద నువుగింజయు నానని తగవులమారిగదా యాతఁడు. అట్టి నారదుఁడు వినునట్లు నన్ను బేర్కొన వచ్చునా? ఈ విషయ మింద్రుడువిన్న మనకు జేటురాదే?” యని మందలించెను. స్వర్గమునకేగిన నారదుఁ డింద్రునిగాంచి రంభ నిరంకుశునిపై గాఢానురాగముగలిగి యున్నదనియు, అంతఃబోక సురతనయుల సంతోగమును సైతమూపె నిరసించుచున్న దనియును జెప్పి యింద్రున కాగ్రహము గలిగించెను. ఇంతలో కథయట్లము తిరుగునని యూహించిన రంభ చెచ్చెట నింద్రుకడకువచ్చి నమస్కరించి, సిగ్గుపెంపుర దూరమున నిలిచియుండెను. నారదునిగాంచి యామె మనసట్టిట్లయ్యెను. అంత నింద్రుడు రంభం గాంచి యీ సాహసకార్యమునకు ఫలముగా నిరంకుశుఁడున్న పట్టణమున భయంకర పాషాణమవు కమ్మని శపించెను. ఆశాపమునకంతము శిల త్తున్నురైపోవుట. ఇట్లు భయంకర శాపమునబొందిన రంభ నిరంకుశునిజేరి యంగలార్చెను. నిరంకుశుఁడామె నూటడించి శాపమోక్షము చేసెదనని యభయమిచ్చినాడు. రంభ శాపప్రకారముగా శతతాశప్రమాణమగు శిలయై పోయినది. అట్టి మహాశిలంగాంచి పోరులాశ్వర్యపడి యడియొక దుర్నిమిత్తమని భావించిరి. ఆపట్టణమునేలు ధరిందముడను రాజు మంత్రి సామంతులతో నా పెనుశిలను జూడవచ్చెను. అద్దానిం జూచినంతనే రాజునకు జడువుదయించినది. ఈ సందుగనిపెట్టి యక్కడి రావిచెట్టుపైనున్న బ్రహ్మరాక్షసుఁడు సరనాధు నావహించెను. బ్రహ్మరాక్షసుఁడావేసించినందున రాజునర్చు పిచ్చికళిల్లిన్ని గాపు. కార్యము దప్పివచ్చినదని మంత్రులొతని నిఁటికిఁజేర్చిరి. చికిత్సలు ప్రారంభ మైనవి. భూతవైద్యులు, మంత్రగాండ్రు పలువురువచ్చి తమ సామర్థ్యమును బ్రకటించు చున్నారు. కాని భూతముమాత్ర మెవ్వరికిని లొంగుటలేదు. ఈ వార్త నెఱింగిన నిరంకుశుఁడు రంభ శాపమోక్షముఁజేయ నిదియ యదనని తలంచి, మంత్రులవద్ద కేతెంచి, తనకొక దైవశక్తిగలదనిచెప్పి యాపులించి దేవత యావేశించినవాడువోలె నటనమొనర్చి “ఇపుడు పుట్టిన పాషాణమును పగులగొట్టి పొడిపొడిచేసినచో రాజుఁ బట్టిన బ్రహ్మరాక్షసుని వదలు” నని చెప్పెను. ఆపన్నులగు మంత్రులును బౌఁగాములు

విచారింపక ఆ తాతని జూర్ణము చేయించిరి. అందుండి రంభ వెలువడి నిరంకుశుని జేరి
కొంగలించుకొని, యాతనిం బలుంభగులఁ బొగడి స్వర్గమున కేగివచ్చెదనని పోయెను.
ఇంద్రుడీ వృత్తాంతము నెఱుంగనందున రంభనుగాంచి శాపము ననుభవింపకేల వచ్చి
తివని కోపించినాడు. ఆమెయు నిరంకుశునిచే శాపమోక్షమైన విషయమును మనవి
చేసెను. ఇంద్రుఁడు నిరంకుశుని యుపాయశాలిత్వమున కచ్చెరువుపడి, ఎంతవాడు
కాకున్న శివుని నెత్తమున గెలుచునా! యని సరిపుచ్చుకొని యైరావతమునెక్కి నిరం
కుశుంజూడ బయలుదేఱెను. ఆయనవెంట తమతమ వాహనములతో వేల్పులెల్లరును
వచ్చిరి. అట్లు తనకుఁ బ్రసన్నుడయిన ఇంద్రుని నిరంకుశుఁ డనేకభంగుల స్తుతింప,
నదేవతాసార్వభౌముఁ డభీష్టవరముం గోరుకొమ్మనియెను. అంత నాతఁడు రాజును గ్రహ
విముక్తునిచేయ ప్రార్థింప నయ్యింద్రుఁ డట్లుచేసి యొండొకవరము గోరుకొమ్మనెను.
నిరంకుశుఁ డో దివిజనాయకా! రంభపై నాకింకను మక్కువ తగ్గలేదు. కావున రంభ
నొసంగుమని ప్రార్థించెను. ఇంద్రుఁడును దివిజకాంతలు భూలోకమున నుండరాదు.
అయినను సీకోరికదీర్ప వచ్చుచుఁ బోవుచుండునని చెప్పి దిక్పాలాదులతో దివికేగెను.
అరిందముఁడును గ్రహ నిర్ముక్తుఁడై నిరంకుశుని సమ్మానించెను. రంభ నిరంకుశుననేక
విధంబులఁ బొగడి వచ్చుచుఁబోవుచుండునని దేవలోకమున కేగెను. ఈనంగతినంతయు
నెఱింగిన నిరంకుశుని తల్లిదండ్రులు సంతోషించి, పుత్రునిఁ గౌగిలించుకొని యనేక
రీతుల నాతని సామర్థ్యమునగ్గించిరి. నిరంకుశుడును తల్లిదండ్రుల సత్కరించి రంభ
యనుమతితో నిజభార్యయందు సీతీయుతులగు సుతులగాంచి ధన్యుడై యొప్పెను.

స తై న ప ల్లి

10—10—1951

ఖర, ఆశ్వయుజ మహానవమి.

కొండూరు వీరరాఘవాచార్యులు

కార్యదర్శి

శిల్పకళా పరిషత్తు.

కావ్య మిమాంస

విశ్వశ్రేయోనిదానమైనది కావ్యము. ఇట్టి కావ్యజగత్తులో నాదికావ్యము వాల్మీకిరామాయణము. ఆది కవియగు వాల్మీకి మహాదాత నాయకులగు సీతారాములచరిత్రము సభివర్ణించి లోకమున కాదర్శమునుజాతినాడు. వాల్మీకిరామాయణముడయించిన పిమ్మట పురాణములును, భారతాదీతిహాసములును వెలసినవి. ఆ పురాణేతిహాసములయం దెన్ని కావ్యములుపాఖ్యానభూతములు లేకపోలేదు ?

సహృదయులు వేదవాఙ్మయమును ఒరిగేలించినచో అందే కావ్యములనిచెప్పఁ దగిన-లేక, కావ్యలక్షణ లక్షితములైనకథలు, గాథలు, చరిత్రలు నెన్నియోకలవు. వానిలో పెక్కులు రసప్రచురములు, నుపదేశప్రధానములునై కావ్యములనఁ జాలి యున్నవి. వేదములో కథోపాఖ్యానములేగాక, పెక్కువర్ణనలు, సౌందర్యోజ్వలము లగు సనేకశబ్దార్థాలంకార గుణాదులుగూడఁ గలవు. ఇట్లు కావ్యలక్షణములు బీజభూతముగా వేదమునందే యున్నను అయ్యది అతాకికమగుటచేత అలంకారికు లద్దానిని కావ్యముగా భావింపరైరి. మఱియు శబ్దప్రధానమగు నావేదము ప్రభుత్వల్యమగుట వలనను అలంకారిక సిద్ధిప్రకాశసిద్ధికి భిన్నము కావలసివచ్చినది. వేదము తగువాత పురాణాదుల సర్వప్రధానములుగా నెన్ని ఆవి స్నేహితునివంటివనినారు. ఇక కావ్యమో, రసప్రధానమై సహృదయుల మానసముల సనిర్వచనీయానందము గలిగించుచు కాంతవలె స్వసౌందర్య గుణవిలాసములచేత హితాహితములను మృదువుగా బోధించుచున్నది. ఇట్లాలంకారికులు వేదపురాణాదులకన్న కావ్యమును ప్రత్యేకించి లక్షించినను పై గ్రంథములయందే యీకావ్యలక్షణములు లేకపోలేదు. ఉన్నను ఆలక్షణముల కందు సమగ్రతగాని, ప్రాధాన్యముగానిలేదు. వానియందానుషంగికముగా కావ్యధర్మ మాభాసించిన నాభాసింపవచ్చును. అందలి కథాంశమునుమాత్రము బంగారమువలెఁ గైకొని, దానిని కావ్యశిల్పముచే రమణీయమొనర్చి రసప్రచురముచేసినఁగాని అది కావ్యముగాదు. అనఁగా కావ్యమున శబ్దార్థములుగాని, గుణాలంకారరీతి వృత్తిపాకాదులుగాని రసప్రధానములు కావలయుననుట. కనుకనే-

“రసప్రధానాశ్శబ్దార్థాగుణాలంకార వృత్తయః

రీతయశ్చే యతీ కావ్యప్రమేయం శాస్త్రపద్ధతిః.

అనియు “సావాగ్ యారసవృత్తిః” అనియు లాక్షణికులన్నార. రసము సవ్యాహతముగా సాధించుటలోనే కవియొక్క కృతార్థత. పండితరాయలు రమణీయార్థమును బ్రతిపాదించినంతమాత్రముననే శబ్దము కావ్యవ్యవదేశమునందునని నుడివి యున్నాడు. ఈతనిలక్షణమునుబట్టి చూచిన వేదమునందెన్నియో కావ్యములను మనము గాంచగల్గుదుము. రమణీయార్థ ప్రతిపాదన కావ్యత్వసిద్ధికి లక్షణమన్న

పండితరాయలు పైతము రసవృత్తిరేకి కాఁడు. మహాకావ్యములో సాధ్యము రసమనుట నాతఁడును ప్రతిఘటించఁడు. కావున కవులకు రసము సాధ్యమనుట తథ్యము.

ఈదృష్టితోఁజూచిన నాదికావ్యముగు రామాయణమునందుఁగాని, భారతము నందుఁగాని రసమవ్యాహతముగా సాధింపబడినదని తెలియగలదు. వానియందనేక కథోపాఖ్యానములలో ననేకవిధముల నాయారసములు సాధింపఁబడి నహృదయుల మానసముల నలంకరించుచున్నవి. కావున కావ్యమునందు ముఖ్యధర్మమీ రసము సిద్ధించుట. రససిద్ధినిదని కావ్యము గుణభూతమగుట సుత్రమకావ్యము కాఁజాలదు. నానా రసోల్లాసియగు భారతములో శాంతరసమవ్యాహతముగా సాధింపఁబడినదని ఆలంకారికాగ్రగణ్యుఁ డానందవర్ధనాచార్యుఁ డబాధ్యమగు సిద్ధాంతము చేసినాఁడు.

కావ్యమున కాత్మర సము. (ధ్వని) అయినను అద్దాని శరీర మష్టదశవర్ణనలతో నిండియుండవలయుననియు లాక్షణికులన్నారు. ఈపదునెనిమిది వర్ణనలును ప్రధానమగు కావ్యరసమును బరిపుష్టమొనర్చుటకే యుపయోగింపవలయును. గాని శాస్త్రకారుని లక్షణతా సిద్ధికోసము కారాదు. అట్లగునేని ఆకావ్యము సర్వాలంకార శోభితమగు చిత్తరువు (చిత్రము) కాఁగలదు. చిత్రము చైతన్యరహితమయిన ట్లి కావ్యమును జీవ రహితము. ఇట్టిది ఆధమకావ్యవర్ణమునకుఁ జేరును. అందుచే రసనివిష్టబుద్ధియును మహా కవి రసోపనిబంధనైకతానహృదయుఁడై అంగభూతములగు గుణాలంకారముల నిబంధించుటయందేమి, అయ్యైవర్ణనలు సేయుటయందేమి ఔచిత్యమును బాటించును. కాళిదాస మహాకవి రఘువంశాదికావ్యములయందును, శాకుంతలాది నాటకముల యందును ఈ లక్షణమును మనము భూయిష్ఠముగాఁ గాంచగలము. కాళిదాసునికే బిష్ణుటివారగు మాఘ, భారవి, శ్రీహర్షాదులుకొందఱు శబ్దార్థాలంకారములకును, ఔచిత్యధూరములగు సుదీర్ఘవర్ణనలకును లోఁగి తమకావ్యముల సౌందర్యమును గొంతఁ చెడఁగొట్టుకున్నారనకతీతదు. ఈ రహస్యమును గమనించియే ఆనందవర్ధనాచార్యుఁడు కావ్యమున కాత్మ ధ్వనియని నిరూపించుచు “ఈ ప్రపంచములో నేటివఱకును మహా కవులనడగినవా రే యైదఱుగురో” అనినాఁడు. ఇట్టి వీరికావ్యములే దేశకాలభేదము లేక సాహిత్యపీఠమునం దుపాస్యములై యొప్పును. సంస్కృత మహాకావ్యముల స్థితియే యిట్లున్నప్పుడు తెలుఁగువానిమాట చెప్పెడిదేమి ?

కావ్యప్రబంధములు

సంస్కృతములో రఘువంశాదులకు కావ్యములని వ్యవహారమున్నది. తెలుఁగు కవులు తమకృత్యములను కావ్యములనియు, ప్రబంధములనియు, బిలుచుచువచ్చిరి. అష్టాదశవర్ణనములతోఁ గూడినది మహాకావ్యమని చెప్పకొంటిమి. కావ్యశబ్దముయొక్క వ్యుత్పత్తి త్వరమును విచారించినచో, ఒకవిషయమును మనసునకెక్కునట్లు వర్ణించు వాఁడు కవియనియు, అట్టికవి చేయు రసప్రధానమురమణీయము నగుగ్రంథము కావ్య.

మనియుఁ దెలియుచున్నది. అట్లే ప్రబంధమున్న కల్పనాశ్మకమగు కథ. (ప్రబంధః కల్పనాకథా) యని తోచుచున్నది. వీని లక్షణములిట్లు ఇంచుక భిన్నముగా నగపడుచున్నను, సంస్కృతభాషలోనే వీనిని పర్యాయపదములుగా వాడినట్లు పెక్కుప్రయోగము లగపడుచున్నవి.

“ప్రబంధానాం ప్రబంధ్యణామపిక్తిర్ని ప్రతిష్ఠయోః

మూలం విషయభూతస్యనేతుర్లుణ నిరూపణమ్”

ఆంధ్రమునఁగూడ నీరెంటిని పర్యాయపదములుగనే వాడినారు. ఈరెంటికిఁ దోడు “కృతి” శబ్దమునఁగూడ దేవఁగుకవులు పర్యాయపదముగనే యుపయోగించిరి. తెలుగున కావ్యమును వ్రాసిన ప్రతికవియును షష్ఠ్యంతములయినపిమ్మట “అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పఁబూనిన...మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమంబెట్టిదనిన” అనుట సామాన్యమయినది. ఆంధ్రమున పెక్కుకృతుల నొనర్చిన శ్రీనాథుఁడు తన కాశీఖండమున “నాయొనర్పఁబూనిన కాశీఖండంబు” అనినాఁడు. ఆశ్వాశాంత మునమాత్రము తనగ్రంథ మే జాతిదో సూచించుటకుఁగఁబోలు “కాశీఖండంబనుమహా కావ్యంబునందు” అన్నాఁడు. ఆతఁడే హరవిలాసములో “నాచెప్పఁబూనిన హరవిలాసంబను ప్రబంధమునకు” అనినాఁడు. అల్లసానిపెద్దనయు “స్వారోచిషమనుసంభవంబను మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమంబెట్టిదనిన” అనినాఁడు. తెనాలిరామకృష్ణకవి “నాయొనర్పఁబూనిన పౌండరీక మాహాత్మ్యంబునకుం గథావిధానం బెట్టిదనిన” అని ఆశ్వాసాంతగద్యమునకు ప్రబంధశబ్దమును వాడలేదు. కళాపూర్ణోదయములో సూరన తనది ప్రబంధమనియే చెప్పుకొనినాఁడు. వసుచరిత్రకారుఁడును తనది ప్రబంధ మనియే చెప్పుకొనినాఁడు. రుద్రయ్యతనగ్రంథములో కృతి, కావ్యము, ప్రబంధము, అనుమాటిని బర్యాయపదములుగనే నుపయోగించెను. పైప్రయోగములంబట్టిచూడ కావ్యప్రబంధ శబ్దములలో లాక్షణికముగా నర్థభేదము కొంచెమున్నట్లు తెలియుచున్నను కవులు మాత్రము వానిని బర్యాయపదములుగనే భావించినట్లు తోచుచున్నది.

మొదటి ప్రబంధకర్త యెవఁడు ?

తెలుగులో తొంటి ప్రబంధ కారుఁడెవ్వఁడను నదియొక ప్రశ్న. తంజనగరము తేవప్పైరుమాళ్లయ్యగారు మనుచరిత్ర వీతికలో ప్రబంధమునగా కొంతకల్పనతో గూడిన కావ్యమనియు, నట్టి ప్రబంధములలో తెలుగున నవతరించిన మొదటి ప్రబంధము మనుచరిత్రమనియును వ్రాసినారు. దీనింబట్టి ప్రబంధమును మొదటగా నిర్మించిన వాఁడు పెద్దనార్యుఁడు గావలయునుగదా! ఇది సమంజసమా? ఆలోచించిచూచిన పెద్దనకుఁబూర్వంబుగ శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముఁడే “నైషధాది మహాప్రబంధములు పెక్కు”లు వ్రాసినవాఁడుగదా! ఆయనకించుక పూర్వంబుగ నెఱాప్రెగడ ప్రబంధరచనామార్గ

ములు వెలయించి “ప్రబంధపరమేశ్వరుడని బిరుదమునుగూడ నందియున్నాడనుట నిర్వివాదము. ఈతని స్మరింపపురాణము, రామాయణమును గావ్యములుగావా? స్మరింపపురాణములో సీతఁడు “అట్లు మహాప్రబంధకల్పనాయ త్తంబగు చిత్తంబుతో”

ఉన్నత సంస్కృతాది చతుః + రోక్తిపదంబులఁ గావ్యకర్తవై,
యెన్నికమైఁ బ్రబంధ పరః + మేళుడనంగ నరణ్యవర్వశే,
ఊన్మయమంద్రభావ నుజః + నోత్సవమొప్పుగ నిర్వహించి యా,
నన్నయభట్టు తిక్కకవి + నాథులకెక్కిన భక్తిమొపునన్.”

“కావున ప్రబంధరచనా ప్రావీణ్యము నీకు సహజపరిణతసిద్ధిఁ బై వెలసినయది.” “అన్నదీయప్రబంధసామాగ్రివలన” అని ప్రస్తావించియు ప్రస్తావింపబడియును నున్నాఁడు. కావున సీతఁడు ప్రబంధరచనకు మార్గదర్శకుఁడు కావలయుఁగదా? ఇంకను ఆలోచించి నచో కవిబ్రహ్మయగుతిక్కన మొదటి ప్రబంధకారుఁడు కాఁదగుననితోచును. ఆతఁడు తన భారతములో సనేకప్రబంధములున్నవని సూచించుచున్నాఁడు. నిజముగా నందనేక ప్రబంధములున్నవనటయు రూఢియే. తిక్కన—

క॥ అని రచనాకాతుకమున,

మనమలరఁగ నీ ప్రబంధః + మండలి కథినా

ధునిగను నే పురుషునిజే,

క్కొనువాడనో యను తలంపుఁ + గూరినమదితోన్.

అనియును, “వ. అనిపూని యీ దృశ్యంబులగు పుణ్యప్రబంధములు దేవరసన్నిధిం బ్రసంసించుటయునొక్కయారాధన విశేషంబగుటంజేసి” అనియునుజెప్పి తన భారతమనేక ప్రబంధముల సమూహమని స్పష్టపరచినాఁడు. ఇంకను “ఏచు విన్నవంబునేయు తెఱంగుగా నంతస్సన్నిధిఁ గలిగించుకొని యమ్మహాకావ్యంబు నర్థంబు సంగతంబుచేసెద.” అని తనది మహాకావ్యమనియును నుడివినాఁడు. తిక్కనకుఁ బూర్వుఁడగు తెలుఁగున నాదికవియని ప్రసిద్ధినందినవాఁడును నగు నన్నయభట్టుగూడ భారతరచన సందర్భమున “.....నానేర్చు విధంబున నిక్కావ్యంబు రచించెద.” నని తనది కావ్యమనియును జెప్పుకొనినాఁడు. ప్రబంధశబ్దమును మాత్రమితఁడు ప్రయోగింపలేదు. అయినను సీతని భారతభాగమునందును కావ్యములని చెప్పుకొనఁ దగిన పెక్కు కథలు లేకపోలేదు.

కవిత్రయమును, సోమన శ్రీనాథులనుగూడ నటించుచూచిన మొదటిప్రబంధ కారుఁడుగా మనకుఁబొడకట్టువాఁడు కవిరాజశిఖామణియగు నన్నెచోడదేవ మహాకవి. ఈతని కాలనిర్ణయము వివాదాస్పదమైయున్నది. ఈతఁడు నన్నయకంటెను బూర్వుడని కొందఱు విమర్శకులు తలంచుచున్నారు. కాని ఆవాదసకు—

క॥ మునుమార్గ కవిత లోకం, బుర వెలయంగ జేసెనుతం బుట్టించి తెను
గును నిలిపిరంధ్రవిషయం, బుర వెలయంగ జేసెనుతం బుట్టించి తెను.

అను పద్యము పేర్కొనబడుచున్నది. ఇది మునుమార్గ కవిత. ఈ దేశీయతబుట్టిం
చిన ఘనులు రాజరాజులగుచో నన్నియ భారములు, అను అధ్యక్షావాద్యుని
భారతమునకును బిమ్మటి దేశీయ కుమారసంభవము కావలయును. కాని నన్నెచోడ
కవి పై కవిద్యయమును బేర్కొనలేదు. కావున దా కవి బాధ్యుడ? ఎటుచూచినను
నన్నెచోడకు తిక్కన్నకుం బూర్వ్యుడనగుచో నెట్టి కవి కవిత్వమును చేర్చి ఈకవి తిక్క
న్నకుం బూర్వ్యుడనువాడను మెప్పుకను సొంతయగుచుండు సేతం శాస్త్రమున తొలి
ప్రబంధ కర్తగాఁ బేర్కొనబడిన మహానీయుడగుచున్నాడు. ఈతడు తన కృతిని
కావ్యమనియును, ప్రబంధమనియునుచెప్పి కావ్యప్రబంధములు సమానార్థకములని
భావించినట్లగుపడుచున్నది.

ఉ॥ జంగమ మల్లిఖార్జునుని ♦ సర్వవిస్తరితమునూత్రె యు
క్తింగొనియాడి, సత్కవితం ♦ గేయములేకను రక్తమైన భా
షాంగనఁ దక్కనేలిన మ ♦ హత్వము లోకమునం బ్రసిద్ధిగా
భంగిగ విస్తరించెదఁ బ్ర ♦ బంధము సద్రస బంధురంబుగాఁ.

అనియు,

“రవికులశేఖరుండు గవిరాజ శిఖామణి కావ్యకర్త,
సత్కవి భువి నన్నెచోడుడటె, కావ్యము దివ్యకథం గుమార సంభవమటె.”

అనియును జెప్పినాడు. ఈతని కుమారసంభవ మష్టాదశ వర్ణనములతోడను
నింక విశేషలక్షణములతోడను గూడియున్నది. తన కావ్యములో

క॥ వన, జల కేళీ, రవి, శశి, తనయోదయ, మంత్ర, గతి, రత, క్షిత్, పరిణాం
బునిధి, మధు, ఋతు, పురో, ద్వాప, సగ, విరహ, దూత్యవర్ణనాష్టాదశముఁ.

అను సష్టాదశవర్ణనలు నున్నవనిచెప్పి యట్ల చేసినాడు. ఇంకను దన కావ్య
ము “దశప్రాణంబుల సప్రాణమనియు, సమసభావభరితమనియు, పట్టించెదలంకార”
ములుకలదనియును జెప్పుకొనినాడు, కవిత్వమునుగూర్చియు నీతనికి విశేషాభిప్రాయ
ములుకలవు.

క॥ ముదమున సత్కవి కావ్యము, సదరంగ విలుకానిపట్టి ♦ నమ్ముచుబర హృ
ద్భిదమై తలయాపింపని, యదికావ్యమె? మలరిపట్టి ♦ నది యుంగరమే?

ఈ పద్యమునకు సంస్కృత మూలమునుగలదు. మొత్తముమీఁద నీతని కుమార సంభవ మద్భుతమైనకావ్యము. చిత్ర విచిత్రములగు వర్ణనలు, పాత్రల సంభాషణలు, కల్పనలు, సంవిధానములుకలిగి యిది తరువాతి కవులకు మార్గదర్శకమైనది. తిక్కన, నాచన, సోమనాది మహాకవులే యీతని ననుసరించి తమ కృతులలో పెక్కు పద్యములను, గవి తారీతులను జిత్రించుకొన్నపు డాతఁ డెంతవాఁడు కాఁడు? కాని ఆతని ననుకరించిన తిక్కనగాని, సోమనగాని వానిని బేర్కొననరైరి. ఇందుకీతఁడు బ్రాహ్మణేశ్వరుడగుట కారణము కాఁబోలు. ఆహా! కులతత్వముహిమ! కావున తెలుఁగున మొదటి కావ్యకర్త, లేక ప్రబంధకర్త నన్నెచోడ మహాకవి. తరువాత నిర్వచనోత్తర రామాయణమును, భారతమును వ్రాసిన తిక్కన, పిమ్మట ప్రబంధ పరమేశ్వర, సోమన, శ్రీనాథాదులును ననుట సముచితమైయుండును.

ప్ర బంధ యు గ ము

ఇట్లాంధ్రమున తొలిప్రబంధము కుమారసంభవమైనను, తిక్కన, యెఱ్ఱన, సోమన, శ్రీనాథాదులు తరువాతి ప్రబంధ కర్తలైనను, విశేషించి యెఱ్ఱన ప్రబంధ పరమేశ్వరుడయినను, శ్రీకృష్ణ దేవరాయల యుగమునకే ప్రబంధయుగమని పేరువచ్చినది. “నన్నయ తిక్కనాదుల రచనలు పురాణేశిహాసముల కనువాదములగుటను, కథా వస్తువుచూత్రము గైకొని స్వకపోలకల్పితములగు వర్ణనాదులతో కథలోమార్పులు చేర్పులుచేసి వ్రాసినకావ్యములు పూర్వము విశేషించిలేనందున కృష్ణరాయలకుపూర్వపు కాలము ప్రబంధయుగము కాలేద”ని కవిచరిత్రకారులు, నాంధ్రవిమర్శకులును వ్రాయుచున్నారు. వావిరిబుట్టురత్నములవంటి ఆద్యనత్కథలు సత్కవి కల్పనా విశేషావహములై సానదీతిన జాతిరత్నములగుచున్నవని రామరాజభూషణుఁడు పల్కినాఁడు. ఈసానదీతి పూర్తిగా కృష్ణరాయలయుగముననే జరిగినదనియు, నందు మొదటగా సానదీతిన జాతిరత్నము మనుచరిత్రమనియు తంజనగరము తేనప్పకమాళ్లయ్యగారి మతము. రచనా వైచిత్రయొంతయుండినను, కల్పనానైపుణ్యములేని పూర్వవృత్తము ప్రబంధముకాదని మనవారుకొందఱు భావించినట్లగపడుచున్నది. వారి లక్షణముననుసరించి యట్టిది ప్రబంధము కాకపోయినను, మహాకావ్యమగుటలో నెట్టి విరోధమును లేదు. ఏకొంచెపాటి కల్పనమునో గైకొన్నమాత్రమున మనుచరిత్రము తొలిప్రబంధ మనటయు సరసముగాలేదు. పెద్దనాథ్యుఁడు రచనా వైచిత్ర్యము, గల్పనానైపుణ్యము, వర్ణనవిశేషమును గలిగిన ప్రబంధమువ్రాసిన వ్రాయవచ్చును అది యుత్తమ ప్రబంధ మైనంగావచ్చును. కాని తొంటిప్రబంధయే ఆతఁడనుట యెంత యుక్తిసహము? నవిమర్శముగాఁ జదివించినచో పైలక్షణములు కుమారసంభవములో నద్భుతముగా నున్నవి. మహాకవులకు ననుసరణీయములైన కావ్యగుణములు, కవితావిశేషములు

నందెన్నియో కలవని మనవిచేసియుంటిని. కావున మొదటిప్రబంధకారుడనుగౌరవము నన్నె చోడదేవునిచే యనియును, అతని కుమారసంభవమే తెలుగున తొలిప్రబంధ మనియు నాకుఁ దోచుచున్నది.

ఇట్లు కృష్ణరాయల యుగమునకుఁ బూర్వమే ప్రబంధములు పుట్టినను, కృష్ణ రాయలకాలము ప్రబంధయుగమనుట తథ్యమే. అనాటికి పురాణాదులనూదితము లైనవి. సాహితీసమరాంగణ సార్వభౌముడగు నాతనికాలపు కృతులన్నియు నించు మించు కల్పనామహితములును, వర్ణనప్రధానములును, రసబంధురములునగు ప్రబంధ ములే. పురాణేతిహాసములనుండి యేకథనోగ్రహించి, దానిని కవిప్రతిభావశమున కావ్య గుణములాపాదించి సౌందర్యోజ్వలము చేయుట అనక్రియ ప్రచురముగా ప్రచార మునకు వచ్చినది రాయలకాలముననే. ఇట్లు నూతనే ప్రబంధముల రుచివిశేషమును గ్రహించి అనేక కావ్యములను వెలువరింప నవకాశము కల్పించిన ఆంధ్రభోజాంధ్రుల కాచంద్రామారాధనీయుడు. ప్రబంధముల రసమహత్తను గుఱ్ఱించి, స్వయముగా నాముక్తమాల్యదవంటి సత్ప్రబంధమును వ్రాసియు, పెద్దనార్యునిచే లోకోత్తరమగు మనుచరిత్రమును రచింపఁజేసియు, ముక్కుతిమ్మనచే ముద్దుపలుకుల పారిజాతాపహరణ మును వెలయింపఁజేసియు, పెక్కప్రబంధముల సరికేతమందియు నానావిధముల నాంధ్ర సరస్వతి సర్పించి వన్నెకెక్కిన యిమ్మహానీయుడు ఆంధ్రప్రబంధ యుగాచార్యుడు కాడా? “మనుచరిత్రం బందుకొనువేళఁ బుకమేఁగఁ బల్లకిఁ దనకేలఁ బట్టియెత్తి”వ యిమ్మహాకవి సప్తప్రబంధకవితాప్రీతి యెంత దొడ్డదోగదా!

రాయలయుగమున వెలసిన రసవత్ప్రబంధములలో మనుచరిత్రము మొదటిదిగా నగపడుచున్నది. కాని యిందు మూఁడుతరములవారి కథలు ప్రస్తావింపఁబడి చిట్టచివ రకు మనుసంభవమయి కథాశ్రము ముగియుచున్నది. అయినను రసోత్తరమగు నుజ్జ్వల ఘట్టము వహాధినీ ప్రవరులచే. స్వారోచిషమను వెల్లుపుట్టినను వానికథాంశము పాఠకు లను బ్రధానముగా నాకట్టుటలేదు. పెద్దన “కుమారసంభవము” ననుసరించి తనగ్రంథ మునకు “స్వారోచిషమనుసంభవ” మని పేరిడినట్లున్నది. అయినను కుమారసంభవ ములో కుమారునికథవలె నిందు స్వారోచిషమనువుకథ విస్తరింపఁబడి పాఠకుల నాక ర్పించుటలేదు. ఆకర్పించునది వహాధినీ ప్రవరులవృత్తాంతమే. మూఁడాశ్వాసముల వలకునుకథ. వర్ణనాదులు, మహానీయముగా నడచిపోయినవి. తరువాత పఠనోత్కంఠ కలుగదయ్యెను. కవి కావ్యములోని ప్రధానకథ ననుసరించి కావ్యమునకుఁ బేరుపెట్ట వలయును. అట్టి సముచిత నామకరణ మీ కావ్యమునకుఁ బొందుపడలేదు.

మనుచరిత్రము తరువాత కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద వెలసియుండును. ఇది యొక అసదృశ ప్రబంధము. ప్రాథపాకమున బడ్డప్పటికిని కావ్యగుణములు, విశిష్టా దైత్యమహిమము నిందు ప్రముఖముగా బ్రస్తావింపఁబడినవి. కావ్యముపదేశ బహు

ముగా నున్నదిగూడను. అట్లే తిమ్మనాచార్యుడగుడ పారిజాతాపహరణములోఁ గృతకృత్యుడయినాడు. పెద్దన మనుచరిత్రమునవలెగాక తన కావ్యమునకుఁ దాను పెట్టుకొన్న పేరు సార్థకమగునట్లాతఁడు కృత్రిమ సరసముగను, బొచితీయతముగను నిర్వహించుకొని ధన్యుడయినాడు. అట్లే నిరంకుశోపాఖ్యానము, తెనాలి కవి పాడురంగ మాహాత్మ్యము, స్థునిహాకవి, కవికర్ణ రసాయనము, రామరాజభూషణుని వసుచరిత్రము, పింగళిసూరిన్న ప్రభావతీప్రహ్వము, కళాపూర్ణోదయములుమున్నగు ప్రబంధములుగూడ రాయలయుగమున వన్నె కెక్కినవి వీనిలో కళాపూర్ణోదయ మాంధ్రమున ననన్యతమగుకృతి. అద్భుతకల్పవలతోఁ గూడిన ప్రబంధము. వీని విమర్శకిది తావుగామి విరమించి ప్రకృతము నననరితును.

కల్పనాకథలు నింద్యములుకావు

“కేవలకల్పనా కథలు కృత్రిమతత్వము” అను నీనశింపు సమంజసముకాదు. కథ కల్పితమైంతమాత్రమున కృత్రిమ రత్నమా ఇట్లనుట మనవారికి ప్రాచీనవస్తువులయెడ గల భక్తిని, నవీనములయెడలగల విరక్తిని సూచించుచున్నది. సుస్మృతము లోని కల్పితములగు కాదంబరీ, మాలతీనాథవామల కద్భుతమగు గౌరవమున్నది. అవి మహాకావ్యలక్షణ లక్ష్మితములు. కవిలోకమునకు గురుస్థానముగదా కాదంబరీ! వైమాటనుబట్టి ఇంకను తెలుగులోని నిరంకుశోపాఖ్యాన, కళాపూర్ణోదయాదులును కృత్రిమరత్నములవలె నింద్యములు కావలసివచ్చునే. అట్లుకాక వానికి లోకమున సాటిలేని ప్రతిష్ఠయున్నదే! కథ ప్రఖ్యాతముగాని, కల్పితముగాని, మిత్రముగాని కవి ప్రతిభాశాలి యగునేని దానిని తన కావ్యశిల్పముచే రమణీయమొనర్చి, సహృదయులకుపాదేయముచేసి కావ్యప్రయోజనమును సంపాదించగలడు. ప్రతిభలేనివాడు ప్రఖ్యాతవస్తువునుగూడ పాడొనర్చి భంగపాటునందును. కావున కావ్యవస్తువు కల్పితమైనను, ప్రఖ్యాతమైనను కవి కవితాకల్పనా శిల్పములను బట్టియే తత్కావ్యముపాదేయముకాని, అనుపాదేయముగాని కాగలదు. ఇట్టి కల్పితవస్తువుగల కావ్యములలో నగ్రేసరము కాదగిన కృతులలో నిరంకుశోపాఖ్యాన మొకటి.

నిరంకుశోపాఖ్యానము

ఇందలికథ పూర్తిగా కల్పితమే యనవలయును. ఇట్టి కథలు పురాణేతిహాసములందు కొన్ని యగపడుచున్నవి. శ్రీనాథుని కాశీఖండములోని “గుణనిధి” కథయు, రామకృష్ణుని పాండురంగ మాహాత్మ్యములోని ‘నిగమశర్మ’ కథయునిట్టివే. శ్రీనాథుని గుణనిధి జూదగాండై, డబ్బుకొల్లవెట్టి దురాచారపరాయణుడాయెను. రామకృష్ణుని నిగమశర్మ వ్యభిచారియై కులముచెడి భ్రష్టుడగును. శివమహిమను బ్రకటించుటకు

గుణనిధికథ చెప్పబడినది. అతఁడు శివరాత్రినాడు శివాలయములో పక్కాన్నమును దొంగిలించి తలారులచే జంపబడును. శివరాత్రినాడున్నము దొరకకైనను ఉపవసించి దొంగతనముకొఱుకైనను శివదర్శనము చేసికొన్నాడు. గావున వానికి సద్గతికలిగినది.

నిగమశర్మ సృసింహతీర్థమున మరణించుటవలన తస్మాహిమచేత వైకుంఠమున కేగినాడు. కావున ఆ కథలకు శివకేశవుల మహిమను బ్రకటించుటతో సఫలత చిక్కినది. మన నిరంకుశుని కథకును, నిగమశర్మ కథకును మూలభూతము గుణనిధి కథ యనవచ్చును. నిగమశర్మ కథకు సంస్కృత స్కాందపురాణములోగూడ కథ యుండియుండును. దేవతాతీర్థముల మహిమలఁ బ్రకటించుటతో పైరెండు కథలును ముగియుచున్నవి. అందు కథానాయకుల శక్తిగాని, ప్రతిభాచాతుర్యముగాని వ్యక్త మగుటలేదు. అట్టి కథలను మూలముగా, గైకొన్న మనకవి నిరంకుశోపాఖ్యానమును లోకోత్తరముగాఁ జిత్రించినాడు. వేశ్యమాతచే వెడలగొట్టబడిన నిరంకుశునకింకను వెలయాండ్రమీద వ్యామోహము తగ్గలేదు. అందుకాతఁడొక ఘోరారణ్యములో శివునితో జూదనూడి గెలిచి రంభను తనకీమ్మని కోరినాడు. రంభనుబొంది దానితో దివ్యసౌఖ్యముల ననుభవించి కృతకృత్యుడైనాడు. ఇంతియేకాని నిగమశర్మవలె త్రాగుబోతై స్లవకన్యనుగూడి కులముచెడఁగొట్టుకొనలేదు. పైపెచ్చు రంభకు శాప మోక్షమును గూర్చుటలో తన తెలివి తేటల నగపఱచి, ఇంద్రుని మెప్పునంది వాని యనుగ్రహముచేత అరిందమునికిఁ బట్టిన బ్రహ్మరాక్షసునిగూడ వదలించి రాజనన్యా నమునొంది ప్రకాశించెను. ఈ విధముగ నిరంకుశుని కథ భూలోకమునుండి స్వర్గ లోకమువఱకు బ్రాకినది.

ఆంధ్ర ప్రబంధములు పెక్కులు కథావైచిత్రిలేనివనియు, నొక్కటి చదివినచో తక్కినవి చదువవలసిన యక్కఱలేదనియు నొకయపప్రథయున్నది. ఈమాట సన్యధా కరించు గ్రంథములలో నిరంకుశోపాఖ్యాన, కళాపూర్ణోదయము లగ్రేసరములు. కవి యీ నిరంకుశోపాఖ్యానమును “సమస్త రసనిస్తంద్రంబు” గా రచింపఁబూనినాడు అనేకరసములు కథలోసిద్ధిపందవలయునన్న ఆకథయెంతయో పెద్దదైనట్లు యెన్నియో సన్ని వేశములతో నలరారవలయును. ఆయా సన్నివేశములఁ గల్పించుకొని కథ నటునిటుమలిచి కవికృతకృత్యత సందేనాయనుటకుఁ దొలుత కథాసంవిధానాదికమును బరిశీలించుము.

కథాసంవిధానము.

ఈ కావ్యకథను నాయకుడు వేదాది విద్యలలో నిరంకుశుడగు నిరంకుశుడు. వైదిక కేళిరుడగు సురశర్మకును ఉత్తమగృహిణియగు నాదర్శమాతకు లేకలేక కలిగిన యల్లారుముద్దుగొమరుడు. వేదములు, శాస్త్రములు చదివినవాడు. కవిత్వము వ్రాయగలవాడు. సంగీతము పాడగలవాడు. ఇంక చక్కదనములతో చక్కెరవింటివాని నెకసక్కెములాడగలవాడన్న నొక్కమాటలో సరిపోవును. ఇట్టి నిరంకుశునకు ఆకారసంపదుపేతయగు కన్య భార్యయైనది. ఈతని విద్యా విశేషమును గాంచిన యానాటి పండితులీతడు సాక్షాత్తు బ్రహ్మయేకాని బ్రాహ్మణమాత్రుడు కాడని భావించినారు.

అసలే చక్కనివాడు. దానికిదోడు నవయావనము. ఇంక నాతని యందచందము లెంతగా నాకర్షణీయములైయుండునో యూహింపుడు. సర్వాసర్థములకు మూలముగు నాయకావనములో నిరంకుశుడు వైదికాచారముఁ గట్టిపెట్టి, శాస్త్రపురాణపరిశ్రమయు నిస్సాగముని తలంచి విటచర్యకుఁ జిత్తము చేర్చినాడు. ఏమి! పడుచుదనపుచుమా!! ఆతని వేషమంతయు మారిపోయినది. నీర్కావి ధోవతులు గట్టుటమాని సన్నని చల్వధోవతులు మరగినాడు. గోపించనము దట్టముగా మొగమున మెత్తుటమాని కొనగోటితో తిరుమణి నిద్దమూనినాడు. పచ్చడము పైనవేసుకొనుటమాని దుష్పట్టు, ఖండువాలు తాల్చుబూనినాడు. ప్రతిదినమును బంచాంగమును బఠించుటమాని కొక్కోకమును జనువ సాగినాడు. బ్రాహ్మణస్నేహముమాని కాముకులతోడి నేస్తమునకు దిగినాడు. సమిధలకటనట నరుగుటమాని లంజమందులకుఁ దిరుగబూనినాడు. నిన్నటివరకును సదాచారసంపన్నుడు. యావన భూతమావేసించి యా యాచారమును గూలఁద్రోసి కొత్తపిచ్చి రేకెత్తించినది. అయినను చూచువా రేమనుకొందురు? అందుకే విటవృత్తిలోఁ దనచాతుర్యమును జూపుచు కొంతకాలమొదిగియొదిగి చాటు మాటుగఁ దిరిగినాడు. ఈ చాటుమాటు లెంతకాలముచెల్లును? ప్రజలు గుర్తింపరాదేమి? గుర్తించిన నేమి? కాముని ప్రభావమట్టిని. కాముకవృత్తి తనకు రాచబాటకాగా నిరంకుశుడు నానాఁటికి చవివిడిచి తిరుగఁజొచ్చినాడు.

ప్రతిసాయంకాలము నాతఁడు బాగుగా నలంకరించుకొని, చెరకువింటినిదాచి శరీరముతో మారుడు విహరించుచున్నాఁడా యనునట్లు వారవనితల గబ్బిగుబ్బలమీఁద చూపులు వొలయించుచు వీధికి వచ్చుచుండును రాత్రులయందు వేశ్యావీధుల జరించు నిరంకుశుని వేషమేత సుందరమో! చూడుడు.

సీ॥ చల్లడమామీఁదఁ జలువఁబట్టిన దట్టి, దలిమంపుదుప్పటి దానిమీఁద
మొలజముదాళి చాయల పిడియంబుచేఁ, బడగ సూరియుఁ జిల్లబటువుచేతఁ
దనువున మంచిగందము దానిపై గంద, వొడియందు మీద గవ్వరపురజము
వలకారి సిగతాయెతులు వానిపై జాజి, విరులండుపై నొంటిపార రుమాలు

గీ॥ మీర ఘనసార తాంబూల సౌరభ, వాహవహగంధ వాహప్రదోహమోహ
వశవిశాలేక్షణా జనస్వాంతుడగుచు, రాత్రుల జరించుచుండునా బ్రాహ్మణుండు.

తెల్లవాగు వజ్రము వేశ్యాంగనలతో వివిధ సంభోగములచేలి ప్రభాతమున వీధికివచ్చు నీ విట కేళిరుని సొంపు బరికింతము.

నీ॥ జాతిన వెండుకల్ నవరించిట్టిన, చనిడివ్రాతరుమాలు దుసికిలంగ
నిదురచాలమి మాంధ్య మొనవజూచెను కన్ను, లుపిరికొడమ్మి విరులుదాల్చి
వాడు జూపినలేతవాతెరవలు చాకి, జిలుగుతుండల జనుచును యనంగ
వలిపెదుప్పటి వల్లెచాలుజాతీయెయారి, చిలులుగండపుంటాత చెలువనుమర.

గీ॥ మారశాస్త్రాధికార దుర్వారవార, వాచిజా న్యూతి సారస్వతచవరచర
కృతపరీరంభ స భోగకేలి దేలి, పిథికేతెలు చెపటివేళుతడు.

ఇట్లు కామపరతంత్రుడైన నిరంధరునికీ పవలేమి, రాత్రుయేమి తీరినవని. నెలయాండ్రతో
పొచికలాడుచుండును. ఒక తరుణికీ కన్నూతిలకు ముచ్చెను. ఇంకొక తెర క్రొమ్మడిలో పన్నీరు పూలు
తులుముచుండును. వేటొకతెకు జక్కవలవంటి చన్నులమీద హామలచిక్కులు సవరించును.
కుటొకతెకు శరీరమున గప్పుగండమలచుచుండును. ఒక రైతు చెక్కులమీద మకరికలు వ్రాయు
చుండును. ఒకతెకు జడబందులు చిక్కులుతీయును. అది యిది యననేల? ఆతడెప్పుడును మోపదగము
గాని కార్యభారముతోఁ గ్రుంగుచుండును.

ఇట్టివానికి కులాచారముపై మనసు నిలుచునా? వేదములు చెప్పిన గురువగపడిన కోపము, తీర్థ
యాత్రల కేగువారింగాంచిన మదిలోమంట, నైదికాచారపరాయణునిగాంచిన నేవగింపు, శమాన్వితు
డగు సన్న్యాసింగాంచిన ఎన్నడునులేని కనరు, సంధ్యయన్న తలనొప్పి, విభూతిభారణమన్నతీవరము.
దేవపూజయిన నేలము. ఆహా! ఎంతటిమార్పు!

తన విటవ్యాపారము సాగుటకు చక్కదనము, ప్రాయము, మాటలుమాత్రము చాలవుగదా?
అదియు వేశ్యలతోడి పొత్తుగావున విత్తముకావలయును. తలిదండ్రులకు నచ్చజెప్పి అతిధి సత్కార
మునకని కొంతధనమును గైకొనును. పొరుగుగూళ్ళలోని మాన్యములందు వచ్చు ధాన్యములమ్మి కొంత
సొమ్ము పడయును. ఇంటివారు పరాకుగానున్నప్పుడు ఆయాయివస్తువులు తీసికొనిపోయి యమ్ము
చుండును. ఆక్కలెల్లెండ్రను లాలించి వారిచ్చిన ధనముగైకొనుచుండును. ఇన్నిమాటలేల? బలపమును
గత్తినిబట్టి వాడు ప్రజలయిండ్లకు గన్నములు వేయలేదన్నమాటేకాని తక్కిన దుర్వృత్తులన్నియు
నేర్చి డబ్బు కొల్లవెట్టెను.

నిరంకుశుడు సంగీతసాహితీ విశారదుడు. కేవలము సౌందర్యమునకే విలాసవిభ్రమములకే
దానుండగునట్టివాడుకాడు. గుణములయందుగూడఁ బ్రేమమితనికగ్గలము. కావుననే అభిలవారాం
గనా మనోహర విహార నిరతుడైనను గాన విద్యలో సాటిలేనిదగు చంపక గంధీకీతడు మేటివాఁ
డయినాడు. చంపకగంధీమాత్రము సామాన్యరాలనుకొన్నారా? పురుషుల ధైర్యసారమును డిందుపఱ
చుట కామెకు మన్మథుడుగాని, చంద్రుడుగాని, చల్లగాలిగాని ఇంకేయిద్దీపకములు నక్కరలేదంట.
ఆమెకడకంటిచూపులలోనే యన్నింటి ప్రభావమున్నది.

క॥ మరుండేల చంద్రుండేటికి, మరుదంకురమేమి పనికి మనుజేశ్వరయా
తరుణి కడకంటఁగాదె. పురుషులధైర్యంబులేదు పొమ్మనిపింపన్.

గాన విద్యావిశారదయగు నామె అమృతరసము బట్టిపడునట్లు వీణవాయింపుచు గీతముఁ
బాడుచో నెవ్వరికిఁగాని దమకము పుట్టుకుండదు. ఎవనికేనిపుట్టదో! వాని హృదయముతాయన్న
మాట! ఇన్నిమాటలెందుకు? అదిగనుక దేవవేశ్యలయిండ్లలో నున్నచో మునుల తలంపులు గుది
గుంపులు చేసి మధింపఁజాలును. ఇట్టి చంపకగంధీ:-

- సీ॥ వాలుఁగన్నులచేత వలలఁబెట్టుటెకాక, యభ్యసించినదొక్క యదలుఁజూపు
ముఖచంద్రుచులచే ముఖ్యువెట్టుటెకాక, సంతరించినదొక్క వింతనవ్వు
బటువుగుబ్బులచేత బ్రమలఁబెట్టుటెకాక, సంఘటించినదొక్క జారుఁబైట
వెలిదొక్కు సిగ్గుచే వెతలఁబెట్టుటెకాక యలవరించినదొక్క కులుకుఁబలుకు.
- గీ॥ గాఢయావనమున గాసివెట్టుటెకాక, నేర్చుకొన్నదొక్క నెఱతనంబు
తరుణి విభ్రామంబుఁ దలపోయశక్యమే, ధాతకైన వాని తాతకైన.

నాయికావర్ణనమునెయు పట్టుల నిటీవలి కవులుకొందఱు ముక్కునకొకటి మోమునకొకటిగాఁ
బద్ధములుచెప్పి తమ కావ్యముల సాచిత్యమును జెఱచుకొన్నారు. జౌచిత్యధర్మ మర్హజ్ఞాడగు రుద్రకవి
యాతెఱువు ద్రొక్కక యొకటిరండు పద్యములలోనే రసవంతముగాఁ దనపాత్రల గుణసౌందర్యములు
తల మున్నలగునట్లు వర్ణించును. ఈచంపకగంధి వర్ణనము అట్టిది. ఆతరుణి విభ్రమము తలపోయుటకు
భాతకు మఱి వాని తాతకుఁగూడ సాధ్యము గాదనుటలో దాని విలాసమహిమ మిన్నల కంటిపోయినది.
ఇట్టి చంపకగంధికి విటలనెలయించుట కనేకమార్గములున్నవి. సంగీతము, సాహిత్యము, వీణపాట,
సాగటాలాట, వింతమాటలు. ఓ! ఒక్కటేమి? ఇన్నింట నావెలఁది రసికురాలు. ఎంతగొప్పది!
ఇంతయే కాదు. తగవరి, మాటకారి, కంతుకేలిలో గడిదేతినజాణ రసజ్ఞులమెప్పులనందినదిట్ట. ఇట్టి
సకల విద్యావిశారద మనవానికి నచ్చుటలో వింతయేమి? ఈతఁడును సంగీతసాహితీ ధర్మమర్హజ్ఞుడును,
రతి కళాపండితుఁడునుగదా! పూర్తిగా చంపకగంధి కీతఁడమ్మడుపోయినాడు. కాని చంపకగంధి
తల్లిమాత్ర మొకబ్రహ్మరాక్షసి. ధనముమీఁదికోరిక చేత నది యిప్పటికొక లక్షకాఁపురములు జెఱచి
యుండును. కుబేరకుమారుఁడైనను కాంచనభూషణాంబర నికాయములిచ్చి యా లంజతల్లిని మెప్పింప
లేఁడు. దాని యాశయట్టిది. ఇట్టితల్లియును, చంపకగంధియు నిరంకుశుని సర్వస్వము దోచినారు.
వారఁడుగుటయేతడ వీతనికీయరాని వస్తువేలేదు. అయినను చంపకగంధి చాలమంచిది. అడుగదుగాని
పాపము ప్రాణమైన నొసంగునట యీబాపఁడు.

ఇట్లు పెక్కువత్సరములు నిరంకుశుని దుర్వ్యాపారము సాగిపోయినది. పాపమాతని భార్య ధైర్యము
వహించి యొషికపట్టినది. మగని నడవడిలో మార్పులేదు: తానేమి కుంటియా? కురూపియా?
త్రిభువనాశ్చర్యకర సౌందర్యగదా! తన సౌందర్య విలాసములు బుగ్గిపాలు కావలసినదేనా? పతి
ప్రతాధర్మమునకుఁ గట్టువడి తాను మిన్నకుండుటేటిపాడి? అయినను అది పతిప్రతాపక్షణముగూడ
కాదు. మగనిని మందలింపఁ దలచిన యీ పతిదేవత స్వయముగాఁగాక అత్తగారిచే నాపనిచేయింప
దొరకున్నది. ఈ యత్తయోగ్యత పాతకులెఱుంగుదురు, ఒకనాడీ కోడలు కన్నుల నశ్రువులుగ్రమ్మ
కరుణాయు త్తయగు నత్తగారింగాంచి కొడుకు నడవడిమార్పు ప్రార్థించినది. కోడలిమాటల నేర్పునంద
ర్భమునకుఁ దగిన పలుకుల పొందికయందెంతయో సహజముగను, సముచితముగను గవి వర్ణించినాడు.
“అత్తా నీకొడుకు మూఢతమాన్వవమ్మా! ఆతఁడు రోతొత్తులమారియై యొకొకదానిని గుత్తగా నుంచు
కొని కోకలు, రూకలు నిచ్చుచున్నాఁడు. ఇట్టివానిని బరిభవింప కూరక చూచివిడుచుట మీకు న్యాయ
ముకాదు”

ఉ॥ కోరికమీఁతగాఁ గుడిచి, కుంకుమ సంకుమదాంకగంధ మొ
య్యారముగా నలందుకొని, యాకులుఁ బోతలుఁజాలునట్లు దు
ర్వారతరేచ్చ బుచ్చుకొని, వారలతాంగుల యిండ్ల కేగఁగా
నూరకచూచుచుండెదర, యో యదలింపక మీరు మామయుకొ.

మగఁ డవ్యనాయికావత్తడగుటయే యిష్టాంప్రకారం దలంపింపె. అట్టిస్థితిలో నిరంకుశుని యీ చేత నామెయిట్లు సహించును? అందుకు భోగ్యముకావలసిన వస్తువాయెను. ఆ భోగానుభవము లన్యాయక్రాంతమగుటనే సైపద్యము నూచించించుచున్నది. అతడింటిలో పైకితిగా “ముస్తాబై” తత్ఫలము నన్యాయకంఠించుట దురసహితమై పోయెను. తన భోగ్యముమాట యటుంచినను “ధరణిసుర గులాచారస్మము చూపుచున్నవనిని మిశ్రేష్టము”కి చూచుచున్న పరువునలూటు తో నగుచుంటు రాదా?” యని యామె భయపడుచున్నది. ఈమె పంకాచారపరామిత మెచ్చదగినది. “మామ గారైనను, మీరైనను, వదిలెయ్యెను కివరకు బిడ్డలులైనను చూచుచునునెవల నాకడిత శిష్టేతరాచార మునకుఁ బాలువకఁడు. అత్తా! నన్ను నేమి భోగముకొంటు కాదు. మగఁడు సుసారమునుజ్జగించి యిట్లు తిరిగినచో నేమగనాలు సహించియుండును?” అని అత్తచుపై నెఱపుచున్నవమునగూడ “అత్తపు నన్యాయక్షణసమగ్రగుణాస్యపు నన్నుగట్టనున్న తనకాని నీకొడుకు మూలకమానుపవేళ” నని మెత్తగానెత్తి పొడిచినది. ఇట్లు మౌనమునగాని సుధామయును నెవలఁగిక్కి మరలొని మఃభూమలేక కన్నుల నీరు జలజలప్రవహింప వలచుల యెచ్చినది.

ఆయు త్రమాంగన యాడిన పలుకులకు, ఆమెయేడ్చునకు అత్తమామలేకారు, ఎవరు కరిగిపోయి అత్తగారును “అమ్మా! ఎందుకేడ్చెదవు? నీమహావ్యభి శేషమునదును. వానికస్త్రమెట్లున్నచోకాని ఆణిముత్యము మసిపోగ్గయినది.” అని కొడుకు గుఱమును, నేటి ప్రవర్తనను నూచించినది. ఆతనిదగు రీతి మందలించునన్నని.

నిరంకుశుఁ డధర్మాత్రమగుదాఁక వేశ్యలయిండ్ల విహరించి చంపకగంధేయింటికిఁ బడుకకేగఁ దలంచి భోజనముకోసమై యింటికివచ్చినాఁడు. ఆతఁడెంత దుష్టుఁడైనను మాతృమేమి దొడ్డనికదా! అతల్లి కొడుకాఁకలిగొనెనని మిడుతకు మెత్తనిమాటలఁ బలుకుచుండ సిగ్గుచియి వగ్గరకువచ్చినతనయున కన్నపానాదులూసఁగి పీకముపైఁ గూర్చుండఁజేసి వైదికధర్మ సమన్వితముఁజేయఁ దలంచి తగురీతి మంద లించినది. “ఇంట నెన్నడులేనియూహనవిద్య యెన్నఁడభ్యాసమాయెరా కన్నతండ్రి!” అని ఒక్క మాటలూ పూర్వగారతమును ఆతని చెడునడవడిని నూచించి—

శా॥ వేరా భోగవరాయణుల్ జగతిలో, లీలావినోదంబుగాఁ
బోరా వేశ్యలయిండ్లకుఁ వివిధ సం, భోగాన్ములై గుట్టుతో
రారా వైదికధర్మచూర్ణ పధిక, పాపిణ్యముం జూపరా
యేరాతండ్రి పరిత్యజింతురటరా?, యీరీతి సత్కర్మముల్?

అన్నది. ఇంటవైదికధర్మమును నెఱపుచు వేశ్యావాటికలో గుట్టుగా విటధర్మమును జఱపుచునుట యిచ్చట తల్లియుద్దేశ్యముకాదు. అమె సామాన్యముగానన్నది. “నాయనా యెందఱు భోగాసత్తుల లేరు? వారుగుట్టుగా వేశ్యలయిండ్లకేగివచ్చి ధర్మము ననుసరించుటలేదా? ఇట్లు సత్కర్మములు వీటి పుట్టురా?” అని. ఈమందలంపుచేత ఆతనిలోగొంత మార్పువచ్చినచోఁ దరువాత ఒండు రెండుపన్యా సములలో వానిఁ జక్కఁజేయవచ్చునని యామె తలంపు. లేకపూర్తిగా నిష్పడే వేశ్యాసంగము మాను మన్ననాకామాంధుఁడు తనమాట నాలకింపడని యాతల్లి యీమార్గము త్రొక్కినది, ఇదియెంతయు నుచితము. ఈరహస్యమును గ్రహింపక అతల్లికొడుకును గుట్టుగా వేశ్యలయిండ్లకు బొమ్మనదని భావించుట సహృదయధర్మముగాదు.

ఆమెయెన్నిమాటలు చెప్పినను గోడలిపై నెనురక్తి గలిగించుట ప్రధాన ప్రయోజనముకావున ఆమె గుణాల సౌందర్యములనుగూర్చి—

క॥ చక్కనిది కాదో, మదిపెం పెక్కనయని కాదో, కులసమీహితకాదో,
 . యక్కట యిన్నిగుణంబులం, జొక్కటమగునతిని విడువజూతురై తండ్రీ!

క॥ రతిగదయాశ్వుతి, మతిభారతిగద, హైమవతిగద నిరంతరసమ సం
 భృతి, పతియందు నరుంధతిగద యిన్నియునుగలవు తావకనతికొ.

తగురీతిఁబొగడినది. “ ఇది మొదలు వారకాంతాసదన వ్యాపారచింత చాలించి సంసారస్థితి వదలక వైదికమణివై చరియింపును”ని చెప్పి తనమంత్రము పాఠించుకొన్నదా పిచ్చితల్లి. మొదట గుట్టుగా వేశ్యలయొద్దకుఁబోయిరారా యన్నయామె యిపుడు వారకాంతాసదన వ్యాపారచింతయే చాలించుచున్నది. ఆమె హృదయము నిపుడైనను మనఃస్థు గ్రహింపవచ్చును. మాతృభోధనాలించిన నిరంకుశుఁడు ఆమెమాటల నంగీకరించిన వాఁడువోలే మనస్సులో చంపకగంధిని ధ్యానించుచు మానముపూసెను. ఆతల్లి యాతని నలంకరించి శోడలి పడుకటింటికిఁ దీసికొనిపోయి సంసారము జరుపుకొనుము నాయనా యనినది. నిరంకుశుఁడానాఁడు ప్రొద్దుపోవుటఁజేసి తలారులకు వెఱచి యెట్లో యింట నేయుండఁ దలంచినాఁడు.

కామోపవాసములచే కాఁగి కాఁగియున్న యాతని తరుణియు “ జలకంబాడి మడుంగుగట్టి వరభూషాసంఘముతోదాల్చి చెంగలువలో గొప్పన గీలుగొల్చి” రతికాంక్షతోఁ బాన్పుఁజేరవచ్చినది. వచ్చిననేమి? మాటా? పలుకా? పాపమాయెల్లలూ లజ్జాభయాభిమానములు ముప్పిరిగొనఁ దాంభూల మీయఁబోఁగా నాతఁడు దయావీహీనుఁడై యొకనిట్టూర్పుపుచ్చి యవ్వలిమోమయినాఁడు. అవును, వారాంగనాభోక్తకు కులసతులు రుచితురామటి? ఇక నీగృహిణి యేమిచేయును? శోకాగ్నిగుబ్బి తిలఁగా కామకేళివాంఛ చాలించి, చంపకగంధిని మెచ్చుకొనుచు విధిని దూఱుచు పాన్పునకు దగ్గఱగా నున్న సేలపై వికలచిత్తయై పండుకొన్నది. అంతఁ దెల్లవానజామున నిరంకుశుఁడు మేల్కొంచి భార్యవద్దకేగి ముసుగుఁదీసి నల్లపూసాదిగా నామెనగలాల్చుకొని వేశ్యావాటికేగినాఁడు. చంపక గంధికి రాత్రినడచిన తెఱంగెఱింగించెను. నిరంకుశుఁడిట్లు చంపకగంధికి దాసుఁడై ధనమంతయుఁ గోలుపోయెను. చంపకగంధి చుట్టపక్కములుగూడ నీతని సర్వస్వమును దులిపివేసిరి.

నీ॥ అత్తవారిచ్చిన యపరజిగంటీలు, సంశయింపక వేగఁ జనుగఁబెట్టె
 తండ్రీచేయించిన దర్భాగుళీయకం, బావృత్తిగాఁగఁ దానమ్ముకొనియె
 మేనమామ ప్రియంబుతో నొసంగినపైఁ, మొలత్రాడు ప్రాతయప్పులకుఁ గట్టె
 జననిచేయించిన జాళువారాయెతుర్, వడ్డిలెక్కకుఁ జిందువందుచేసె

గీ॥ తులసిపోగులు మొదలుగాఁ గలుగువెట్టి, చిక్కుబాకీలు పిదప నిశ్శేషపఱచె
 బ్రతిదినము దాని సంసారబాధలెల్ల, నెత్తుకెత్తుగ నడపె దుర్వృత్తి నతఁడు.

ఇప్పుడ్య మెంతయు హృద్యము. దీనినీనాటి కవులు కొందఱు పూర్తిగా ననుకరించిరి. ఇట్లు చేతికానెల్లఁడుల్లఁజేసికొన్న నిరంకుశుని నింక వేశ్యమాత చేరనిచ్చునా? ఆమెవానిని “శేషర మేశా” అనిపింపవంచి తనయాధర్థ్యమును జూపినది. ఈసందర్భమున నిరంకుశుని కనేక కపటనీతులు బోధించినది. విటవ్యాపారమువాఁడు ఎందఱి నేడ్చింపవలయునో చూడుఁడు.

నీ॥ కడుఁ బిన్నసౌయమప్పుడ తాళిగట్టిన, కులము నిల్లాలెంత కుండవలయు?
 పుట్టినిల్లని పెట్టుపోతలాసించిన, యక్కనెల్లెండ్రెంత యడలవలయు?

తనయుండు మాకు ముప్పునకందుననియున్న, తలదండ్రులెంత చింతిలంగవలయు?
అందఱిండ్లకు నానందయుండు నితఁడని, నిక్కుబందుగులెంత పొక్కవలయు?

గీ॥ చల్లగాఁ జేతికాన్పెట్లడుల్లి చొల్లై, కాడవై యిడనైన నీకాపురంబు
బ్రదుకు పని చిచారింపకీపనికిఁ జొరంగ, బడినవానికి నెక్కడి భారబుద్ధి.

విత్తముడిపోయినందున నిట్లాయాశీతులు బోధించి చివరకన్నని—

గీ॥ జపతపంబులుగావు శాస్త్రములుగావు, వేదములుగావు సత్క్రియావిధులుగావు
వైదికపు బాపలేడ భూవరుమార, యోగ్యసౌభాగ్యలగువార యుత్తులేడ?

ఇట్లాతని మనస్సు నొప్పనాడి తుదకు తన యభిప్రాయము తెలియపఱచినది—

గీ॥ చదువుకొన్నాడవటుమీఁద నరనముద్ర, కొంతయామీఁద భూసుర కులవరుండ
వయ్యయో నీవెఱుంగవే యర్థమీక, యూరకే పిల్చునే లంజవారి పడుచు.

అని వేశ్యమాలయార్థత్యమును నిరంకుశుఁడు సహింపలేక పోయినాఁడు. మీమమిక్కిలియూమె
తన్ను కొట్టననియు భయపడినాఁడు. అట్లు భయపడి పలాయనమంత్రము పఠించెను. ఇట్లు పర్యెత్తిన
యాతఁడు నాలుగుకాసులు సంపాదించుకొని మఱల వేశ్యాంగనదరిఁ జేరునేమోయని మనము భావిం
తుము. కాని అట్లానర్చినచో కథలో కల్పన లోపించినదగును. పాఠకులవృత్తిని కథ ఆకర్షింపలేని
దగును. కవి ప్రతిభ గాని, కావ్యనాయకుని చాతుర్యముగాని వృత్తముకానిదగును. అందుకని కవి
యీభూలోక వృత్తాంతమునకు స్వర్గసంబంధమును గల్పించి నిరంకుశుని కాముకతా ప్రాధిమ్యము,
లోకోత్తర ప్రతిభనుజాటుచు పాఠకుల నాశ్చర్యచకితులనొనర్చి తుట్టుకుదవఱకుఁ గథ చదువకుండ
వదలనట్లు చేయుచున్నాఁడు. ఈ ధలో నీకల్పన మద్భుతమైనది. కవి ప్రతిభకిది యొజసిడితాయి.
నిరంకుశునకు భోగలాలసత తగ్గలేదు. మాణిక్యపురమునఁ దనయాటలు సాంగనందున నాతఁడీశ్వర
సంఘటనయుగా నెట్టి సహాయసంపదలు వెంటఁదీసికొనక యొక ఘోరారణ్యమున కేగినాఁడు. అట
నొక పాడుగుడి యగపడినది. అందొక శివలింగముం జూచినాఁడు. మన కావ్యనాయకుఁడు జారత్వము
లోవలె జూదమునందును మేటియే. కావున శివునేనే త్రమాడఁ బిలిచినాఁడు. ఇరువురి పందెములును
దానయొడ్డును ఓడినవారు గెలిచినవారికి లంజనిచ్చు పన్నిదముతో అటకుఁబూనినాఁడు. దైవగతిచే
గెలుపు నిరంకుశునిదేయైనది. ఇంకనేమి? తానుజేసిన ప్రతిజ్ఞనుసరించి లంజనిమ్మని పట్టుపట్టినాఁడు.
అయిన నెవ్వతెయో యీవిటి? లోగడతాననుభవించినవారవనితలలోనొకటియా? లేకచ పకగంధియా?
ఇంకఁత్రోత్తపడుచా? భూలోకముననున్న విలాసవతుల శృంగారములు తనకుభుక్తప్రాయములే. అందును
సకలవిద్యావిశారదయగుచంపకగంధిశృంగారమును జవిసూచిన తనకు పెఱవనితలనచ్చుదురా! అదియుం
గాక తానిపుడు శివునంతవాని నోడించినాఁడు. మర్త్యాంగనలనిమ్మని యేల కోరవలయును? నాకవని
తలతోడి సౌఖ్యమెట్లుండునో ఈశరీరముతోన యనుభవించవలయును. సముద్రమున మునిగి కాకి
చిప్పలేరుకొనుట నీతియా? నవరత్నములను బొందుట లెస్సయా? యమకుని నలకూబరు నంతవాఁడేరి
కోరివరించినత్రిభువనాశ్చర్య సౌందర్యపతీయగురంభనిమ్మనికోరినాఁడు. పెద్దనగారిప్రపరుఁడుచేజిక్కిన
సశరీర స్వర్గమును గాలఁదన్నిన విరాగి. రుద్రయ్యగారి నిరంకుశుఁడు సశరీర స్వర్గముఖమును జవిసూడ
నిచ్చుగింపిన మహాభోగి. ఈ భోగవాంఛతో కథ స్వర్గమునకుఁ బ్రాకినది. నిజముగాఁ జెప్పవలయు
నన్న స్వర్గమునే భూతలమునకు దింపినదనవలయును. లేకున్న రంభాసంభోగమునకై నిరంకుశుఁ డేకామ
గమనమునోపొంది నాకమునకు నడువవలసివచ్చును. అట్లుచేసినచో రంభకు శాపమును, తడిమివృత్తిని
గల్పించి నాయకుని మహిమను విస్తరించుటకు వీలుండదు. కావున నీమహాకవి యిమ్మార్గమును
ద్రొక్కినాఁడు. సెబాస్ ! కల్పనయన్న నిట్లుండవలయును.

నిరంకుశుడంత మొత్తుకొన్నను శివుడు పలుకలేదు. చివరికాతడు మోటుడనమునకు దిగి తనయుత్తరీయమును లింగమునకు వేసి అంగబూనినాడు. సత్యశిలుండగు శంకరుడీతని తెగువకు మెచ్చి వృషారూఢుడై దర్శనమిచ్చెను ఆయనవెంట బహ్మ విష్ణుబ్రాహ్మలు వచ్చిరి. ఈ దేవగణమునుగాంచి నిరంకుశుడు భయభ్రాంతుడై “శంకరా! లక్ష్మీపతి నేవ్యమానముగు నీరూపముగన్నంత నాపాపము లోపమైనది. కావున నీపదపద్మములయందు నన్ను జేర్చుకొని రక్షింపు” మన్నాడు. శివుడందు కంగీకరింపలేదు. నేనూశినదానినే యిత్తుగాని నొండీయననినాడు. నిరంకుశుడందొక్కొప్పుకొనక తప్పెడిదేమి? అయినను యుక్తిగా “నిన్ను జూచినపిమ్మట మోక్షమున కనుమానమా?” యని పెక్కుభంగుల శివునిస్తుతించెను. అంత శివుడిద్రునితో జెప్పి నిరంకుశునికి రంభనిప్పించెను. ఇంద్రుడొకసారి విప్రునకు కౌగిలిచ్చిరమ్మని రంభకాజ్ఞ యొసంగినాడు. దేవతాగణ మంతర్ధానమైనది.

రంభా నిరంకుశు లాననములోనే విహరించుచుండిరి. నిరంకుశుని లోకోత్తర సంభోగకళాతిరేకమునకు దనిసిన రంభ మనసుండబట్టలేక—

క॥ ఈతీరున నుత్తసయుల, చేతను దనియంగనేరఁ జెప్పెడిదేమి

రాతిరి పగలై పగలే, రాతిరియై వెయ్యుచుండె రతిపరవశతన్.

క॥ మనసిజకేళికి భూసుర, తనయా నీసాటిరారు దలఁపంగనేలా

యనరాదుగాని దాసులు, వినుమీ నలకూబరాది విజయవిశాలుల్.

అని వానిం బొగడినది. ఆతడంత కామకళాపండితుడు గావుననే రంభను గోరినాడు. కోరి దాని మనస్సునాకర్షించికరించి నాడు. ఇట్లు దేవతరుణీలలామచేత మానవుల సురతకళాపాండిత్యము నగ్గింపజేసి కవి మనుష్యజగత్తునకు విశిష్టతను సూచించినాడు. అసలు ఒకజాతికి మఱొకజాతిమీడనే మక్కువయెక్కువగానుండునేమో! మానవస్త్రీయగునహల్యగూడదేవేంద్రుడు తన్నుగలియవచ్చినపుడు దేవసంభోగ స్త్రీతిచే లొంగిపోయినదని వాల్మీకి వ్రాసియున్నాడు. (మతించకారదుర్మేధా దేవరాజ వతుహలాత్.) మనరుద్రయ్య వాల్మీకి యభిప్రాయమునకు బ్రతీకారముగా మనుష్యభోగముగూడ లెస్సయినదేయని నిరూపించుటకీ వర్ణనము చేసినాడో! ఎట్లయినను నిది ప్రశంసనీయమే. కళాపూర్ణోదయములో మణికంధరుని గలసినరంభ ఆతనిమది చివుక్కురుమఱునట్లు “నలకూబర విడువిడురాయలసితినని” మన్మథవివశయై పలికినది. మణికంధరుని గలసికొన్నను నలకూబరుడే ఆమెచిత్తములో నున్నాడన్నమాట. అతని సంభోగమే ఆమెకు ప్రీతికరమైనది కనుకనే సంభోగసమయమున దనకిష్టుడైన నాయకునే స్మరించినది. ఇక్కడనో, కవి నలకూబరాదులు దాసులని ఆ నాలుక చేతనే చెప్పించి మానవజగమునకు వాటిల్లిన లోటును దీర్చినాడు.

ఇక నాయరణ్యములోనే వారినంచినచో రంభ కాకలిదప్పలు లేకున్నను నిరంకుశుని కున్నవి. కావున వారినొక నగరమునకు జేర్చినాడు కవి. అది యుపమాహుస్త్యముగు నరిందమునిపురము. రంభమాత్రమపుడపుడు స్వర్గమునకు బోవుచు వచ్చుచునే యున్నది. ఒకనాడు వీరిరువురు పురమునకు వెలుపలి యుద్యానకు బోయినారు. యిష్టభోగములఁ దృప్తులయినారు. తమచేతలకుఁ దామె నవ్వుకొనుచున్నారు. అపుడు రంభ—

డి॥ జారిన కుంతలంబులు పొ, సంగఁగ దువ్వుఁడు జల్పవయ్యెదన్

దోరపుఘర్మబిందువులు, దూలఁగ వీవుచు వీడియంబుక

యాదపువానల్ దిశలఁ, బొల్పడనించి మనోభవాహావో

దారకళా విశారదుండ, వాదుపురాయని తన్ను మెచ్చుచో.

సభోమార్గమున నేగు నారదుడు చూచినాడు, కామకళి పరతంత్రుడైయున్న నిరంకుశుని తెలివి కంటువడ్డదిగాఁబోలు “రంభా! ఆకాశవీధి నేగునాతఁ డెవ్వఁడని” యడిగినాడు. ఆమాటచే నీవనిత రంభ యనియువాఁడునిరంకుశుఁడనియుమానికఁడెలియకుండునా? రంభ మాటాడవలదని నిరంకుశుని కన్నుగీటి నది. పైపెచ్చు నారదునికి నమస్కారములేదు, పురస్కారములేదు. ఆతఁడలిగి కలహభోజనుఁడు గావున నీసంగతి నింద్రునితోఁ జెప్పి రంభ మదమడంప తంత్రముదొరకినదని నాకమునకేఁగినాఁడు. ఇక్కడ రంభయు నిరంకుశుని మందలించి యిది యింద్రుఁడువిన్న చేటుమాడునని యెంచి తానుకు దేవతాక మునకేగి లజ్జాభయభక్తులతో నింద్రునికి నమస్కరించి యొదిగినిలిచినది. ఇత ముందఱికథ వినుటకుఁ బాఠకులెంతయుఁ దొందరించుచుందురు. శాపమువచ్చునని సామాన్యముగాఁ దెలిసియున్నను అదెట్టి శాపమో, తన్నివృత్తియెట్లో, అది ప్రధానకథతో నెట్లుకలియునో యని మనకు వేగిరపాటెక్కువగు చుండును. ఇంద్రుఁడును రంభను మందలించి—

ఆ॥ చంచలింపకిట్టి సాహసకృత్యంబు, చేసినావుగానోసి! పోయి

భయదరూపమైన పాపమైపుట్టు పల్లవుఁడు వసించు పట్టణమున.

అని శపించినాఁడు. శాపములు, వరములు, మహిమలు కథలు నడుచుటకును సంవిధానములు స్పష్టించుకొనుటకును చక్కనియుపాయములు. వీనిసాయమున నెంతలేసి పవలయినను సాధ్యముల గునుగదా! సరే! ఈ శాపమున కంతమేమి? అది తుమురై ధరణిఁబడుట. ఇట్టిశాపమున కంతముండదని రంభ తలఁచినది. తానొక పెనుగొండకావలయును. అది యెన్నటికిఁ బగులగొట్టఁబడి దుమ్ముగును? రంభ దుఃఖమణచుకొనేక పోయినది. నిరంకుశునివద్దకువచ్చి సాలవక యేడ్చినది. ఆతఁడును రంభకు దైర్యముచెప్పి నీవు తాయివగుము. పైపని నేను చూచుకొందునన్నాడు. సరే. రంభ నూరుతాళ్ళ ప్రమాణమగు పాపాణమైనది. దానింజూడ పారులెల్లరు గుంపులుగూడి వచ్చిరి. ఇదియేదో కీడుమాడఁ జేయు దుర్నిత్యుని భావించిరి. కాకున్న, నిన్నటివరకేమియు లేదాయె, నేఁడిదియేమి వింత! ఆ వింతనుగాంచ మంత్రివర్గముతో రాజుగారుగూడ వచ్చినారు. పాపమా పిటికిరాజునకు పెనుకొను జూడఁగనే జడుపుదయించినది. వెంటనే చేపవన్న రావిచెట్టుమీఁది బ్రహ్మరాక్షసుఁడు సందు చేసుకొని భూపతి నావేశించినాఁడు. శాపమోక్షమునకు మార్గమెట్లేర్పడుచున్నదో చూడుండు. మంత్రులు వచ్చిరి. మంత్రములు ప్రయోగించిరి. భూతముమాత్రము వదలలేదు. అందఱిని దిట్టియొక గొట్టియొక బంపుచున్నది బ్రహ్మరాక్షసు. ఈ సంగతి నిరంకుశునికఁ దెలిసినది. ఆతఁడు మంత్రుల వద్దకు వచ్చి తనకొక దైవలీలగలదనిచెప్పి, నిట్టూర్పుపుచ్చి ఆవులించి దేవతయాశేషించినట్లభినయించి—

గీ॥ ఇప్పుడుబుట్టిన పాపాణమెల్లఁగొట్టి, తుమురుగాఁజేసి ధరణిపైఁ దూడుపెత్త

రాజుఁబట్టి నయాబ్రహ్మరాక్షసుండు, విడుచుఁగాని మరేమిట విడువఁడని? నాడు,

ఆపన్నులకొగాములు తోచవుగదా! మంత్రులట్లే చేయించిరి. కొండపిండియగునప్పటి కందుండి—

సీ॥ గబ్బిగుబ్బలమీఁది కస్తూరికాపంక, మాణిముత్యపుసార్ల నంటుకొనఁగ

జాభువాబంగారు జలపోతకుచ్చుపై, నొడిదారములకాంతి జడికొనంగ

కులుకుఁజెక్కులలోన గురివెందతాటంక, రోచులు దాఁగిలి మ్రుచ్చులాడ

ఉడురాజుచెంగట నున్నరోహిణిమాడ్కి, మోముపైముంగర ముత్యమలక

గీ॥ కాళిఘనకల్ప కైశికా కల్పకల్ప, పుష్పగంధంబు దిక్కులఁ బుష్పములకొనఁగ

నెలఁది పాపాణచూరంబు వెడలి నాఁడు, కడలిలోపల బుట్టినక్రమమున...’.

రంభయుదయించినది. ఇందు కవివర్ణించిన రంభ పాలుపద్మతము. రంభ శాపము తీసినది. మఱి రాజుగతియో! శాపము క్షిణించిన రంభ నిరంకుశుని సంభావించి స్వర్గమునకేగినది. ఇంద్రుఁడామె శాపము ననుభవించలేదని తలంచి యాగ్రహించినాఁడు. రంభ గడచినవృత్తాంతమును వినిపించెను. ఇంద్రుడాశ్చర్య చకితుఁడై సాగటాలాడి హయంజయించిన వానికిదియొక లెక్క కాదనిభావించి వానింజూడ నైరావతమునెక్కి ధాత్రికేతెంచినాడు. ఆయనమెట దేవలోకమంతయుఁ గదలినది. ఇంద్రుఁడు నిరంకుశునిగాంచి మెచ్చుకొని వలసిన వరము వేడుకొమ్మన్నాడు. నిరంకుశుఁడు రాజును గ్రహనిర్ముక్తుఁడేయ వేఁడెను. అదంతపనియని యట్లచేసి యింద్రుడింకొకవరము వేడుకొమ్మనెను. సందువారకినదని సుతసించిన నిరంకుశుఁడు తనకు రంభమీద కామముచల్లారనందున నాసారసగంధినే తనకిమ్మని ప్రార్థించెను. ఇంద్రుడందుకు సమ్మతించి దివిజకాంతలు వసుధాస్థలి నుండరాదని సాకు చెప్పి వచ్చుచుఁ బోవుచునుండుననియు, పూర్వపురీతినే భోగముఁ జేకొనుమనియు ననుగ్రహించెను.

కవి యిట్లు రంభకుఁ దగినశాపమును గల్పించి ఆ శాపమునకు విముక్తి సంపాదించ బ్రహ్మ రక్షస్సును సృష్టించియు, దానిని వదలించ యింద్రునే భూతలమునకు దింపియు నద్భుతమును కల్పనా చాతురిం బ్రకటించినాడు. తుదకు నిరంకుశుని మఱల గృహధర్మమును నిర్వహింపఁజేసి సంతాన వంతు నొనర్చి యాదర్శమునుగూడఁ జూపెను.

ఒక్క య సంగతి

ఇంత హృద్యమగుకథలో—రమణీయమగు కల్పనలోనొకయసంగతి కన్పట్టుచున్నది. తృతీయాశ్వాసముచివర రంభానిరంకుశులు ఉపవసమును బోలినయొక కానలో విహారపరవశులై యుండిరిని వర్ణింపఁ బడినది. ఆసమయముననే రంభ నిరంకుశుని సురతకళా పాండితికలరి “మనసిజకేళికి భూసురతనయా నీసాటిరారు.” అని ప్రశంసించినది. ఆమాటలు నారదుఁడు వినలేదు. తరువాతవారు ఆవిపులారణ్యము చెంగటనుపమానాన్యమగు నొక పురముగాంచిరి. అదియే అరిందమునిపట్టణము. అటనుండి యొకనాఁడు తనతోఁగ్రీడింప తిదివంబుననుండి వచ్చిన యనిమిషంగనతోఁగూడి యాతఁడు పురమునకు వెలుపలనున్న యొకయుద్ధానమునకు వచ్చెను. అప్పటి రంభానిరంకుశుల విహారములో రంభ “మనోభవాహవాదార కళావిశారదుఁడ”వాడువని నిరంకుశుని మెచ్చుకొన్నది. ఈమెచ్చుకోలును మింటనేగు నారదుడు విన్నాఁడు. నారదుడు విన్నప్పుడు రంభ నలకూబరాదులు దానులనియనలేదు. కాఁగా నారదుఁడు సురపురికేతెంచి యింద్రునితో— “సురతనయుల సురభోగము నిరసింపఁగవంటి దానినేమనఁగలమో సురనాథ” అనియు, “మననలకూబరాదు లవమానమునందెదరంచుఁ బెత్తెనో యనిమిషలోకనాథ, యదియాధరణీసుర పుత్రుతోడనాడిన వచనంబులెల్లఁ బ్రకటింపను వానినిబైటఁ బెట్టఁగా మునులకు మాకునేల” అనియు పలికినాఁడు. నారదుఁడీ మాటలెప్పుడు విన్నాఁడు?

నారదుఁడు విన్నప్పుడుగూడ రంభ మఱల పూర్వపాతమునే యేకఋతుపెట్టెనని సమాధానము చెప్పకొనవలయునా? నారదుఁడువిన్నప్పుడు రంభయన్నమాటమనమెరిగినంతలో “మనోభవాహవాదారకళావిశారదుఁడవాడు”వనునదియే కావున నీయసంగతిమాత్రము వారింపరాకున్నది. వారింపవలె నన్న పూర్వవచనము లన్నియు నామె యిప్పుడుగూడ నన్నట్లూహించుటకన్న గత్యంతరములేదు. ఇది యెంతవఱకు సమంజసము? అంతమాత్రముచేత కథాకల్పన లోపభూయిష్టమనఁగాదుగాని మహాకవుల విషయమున నట్టిపుండుట యోగ్యముగాదు. దీనికి “ఏకోహిదోషోగుణ సన్నిపాతేనిమజ్జితోదోః కిరణేష్యివాంకః” అనుకొందము.

కవి యీకావ్యమును సమస్త రసనిస్తంద్రముచేయ నెంచినాఁడు. కాని అదియట్లు కాలేదు. ఇంట్లోబ్రాహ్మనరసము కృంగారము. అది చంపకగంధి నిరంకుశులయెడను, అంతకన్న రంభానిరంకుశుల

విషయమునను సముజ్వలముగాఁ బరిపుష్టమయినది. ఈశ్వంగారమున కాలంబనములయిన యిరువురి నాయికలలో రంభ అగ్రేసర. ఈ మెసంగతి తరువాత ముచ్చటెంతము. రంభశూకాపము సంప్రాప్తమయి నష్టదోకింతకరుణమును, తరువాత నొకింతయద్భుతరసమును నీకావ్యమునఁగలవు. నిరంకుశునిభార్యయు కొదిది కరుణము నగపఱచినది. నిరంకుశుఁడు సోగటాలాడి శివునిగెలిచి తన మనోరథమును బండించు కొనుటయు నద్భుతమే. అతని శివస్తుతిశాంతము ఇట్లటనటఁ బ్రసక్తములైన కరుణాద్భుతములు రెండును సంగభూతములై ప్రధానమైన శ్వంగారమునకే పరిపుష్టినిచ్చినవనవలయును.

కవిత్వము

ఈకవి కృష్ణదేవరాయల యాస్థానములో నప్టదగ్గజములలో నొక్కఁడుగా నుండఁదగిన యర్హత సంపూర్ణముగాఁ గలవాఁడని ఈకావ్యముచెప్పుచున్నది. దీర్ఘ దీర్ఘసమాసములతోడను, అలఁతి యలఁతి పదములతోడను గూడ నీతఁడు కవిత్వముల్లి, సహృదయుల మెప్పింపఁగలడనుట కిందనేక దృష్టాంతములున్నవి. అఖండమగు వ్యాకరణశాస్త్ర పాండితి యీకవికిఁగలదు. వేదశాస్త్రాదులయఁ దీతని కపారమగు ప్రవేశమున్నట్లు పెక్కుఘట్టములు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి. శ్రీనాథునినాటి నుండియు తెలుఁగుకవిత్వము సంస్కృతభాషా ప్రచురమయినది. తిక్కయజ్ఞనాటి తెలుఁగు కులుకు తరువాతఁగానము. పోతన సోమనాథులు కొంత తెలుగుఁదనమును వెలయించిరి. కృష్ణరాయల ప్రబంధ యుగముగూడ మఱల సంస్కృతభూయిష్ట రచనకే పట్టాభిషేకమొనర్చెను. రాయలుమాత్రమాముక్త మాల్యదలోఁ దెలుఁగుఁదనమును నింప యత్నించివాఁడు. రుద్రయ్యయు సమకాలీనప్రభావమునకు లోఁగక దప్పదయ్యెను అయినను తెలుఁగుపలుకుల కులుకును అవసరమయినపట్టుల నీతఁడువెలయించె ననుట కనేకపద్యము లుదాహరింపవచ్చును. తెలుఁగుసాగమును గుర్తించి దానినింపుమెయి కావ్య మున నిముడ్చుకొనకున్న నాకావ్యమును తెలుగుగఁబ్బుచునుట వింతగానుండును. తెలుఁగుఁదనములో హాయిలుగులుకు రుద్రయ్యపద్యములు 2 వ యాశ్వాసములో 10, 21, 74, 116, 128, 129 నాల్గవ యాశ్వాసములో 39 మొదలగు సంఖ్యలవిచూడఁదగినవి. శ్వంగారరసమును వర్ణించుచున్నట్లున్న దిగువ పద్యముల నుదాహరింపకుండఁజాల—

- సీ॥ జోటజోటఁ గురియునో జంటితేనియ మోవి, నొదవునో జాబిల్లి కొదమ నడుట
వినరునో శ్వంగార రసవృష్టికొప్పునఁ, దొలకునో యమృతంబు పలుకులందు
రాలునో కుముదపత్త్రములు చూపులయందు, వెడలునో సింగిణి విండ్లుబామల
వెళ్లఁబెట్టునో పూర్ణవిధుకాంతి మొగమున, దిగఁబాటునో పైఁడితెలివిమేన
- గీ॥ వెడలఁబొంగునొ చెక్కులవిమలరత్న. దర్పణద్యోత నిగనిగల్ తఱచుగాఁగ
జోడుకూడి చెలంగునోచూడఁ జూడ, గబ్బిగుబ్బులఁ గోడె జక్కవలకవలు.

ఇది శాపవిముక్తిగన్న రంభ చెలువమును వర్ణించుపద్యము. ఇందు తెలుగుసాగను పిక్కటిల్ల రంభ సౌందర్యము చవులూరించుచున్నది. ఇట్టిదే మతోక్కపద్యము.

- ఉ॥ గుత్తపుగుబ్బలాడి, నుమకోమలి, ముద్దులగుమ్మ, మల్లెపూ
గుత్తి, మెఱుంగుదీఁగె, లతకూన, మనోజురవాళి, జాళువా
ముత్తెపుఁగోల, చంద్రకళ, మోహనమంత్రము, కాంతిరాశి యీ
పుత్తడి బొమ్మయేకరణి, బుట్టెనొకోయువలంపుధూళిలో!

కాళిదాస మహాకవీంద్రుని “అనాఘాతంపుష్ప” మనుపద్యమువలె నిదియు ధ్వనిప్రధానమై రుద్రయ్యకవితా సామర్థ్యమునకు నికపోవలమై యొప్పుచున్నది. ఎంతటి దీర్ఘ సమాసములనుగాని సృష్టించి, పద్యమునకు నగ్గమునకు జెలువమును ఘటించి పతితల నాకర్షించునేర్పు కవికి వలసినంత యున్నది. ఇట్టి సంస్కృతభూయిష్ట రచనకు ప్రథమాశ్వాసములోని 29, 44, 62, తృతీయాశ్వాసములోని 5, 52, చతుర్థాశ్వాసములోని 5, 7, 37 సంఖ్యలపద్యము లారయఁదగినవి. తెలుగునపెద్దన్నతోఁ బ్రారంభమయిన రతివర్ణనము నాయాకవీశ్వరులు ననుకరించి చేయుచునేవచ్చిరి. రుద్రయ్యయు రతివర్ణనమును “వదనచత్వర విస్ఫుర్తర” అనుపద్యములో సంప్రదాయము చెడకుండఁజేసినాఁడు. “మొత్తముమీఁద నీకవి యద్భుతమగు కవితాప్రతిభ గలవాఁడు. బొచ్చిత్యమును గుఱైఁగిన యీకవి శబ్దార్థాలంకారాదుల నుపయోగించుటలో పిచ్చిపోకడపోఁడు. ఈతఁడుపయోగించిన యలంకారములు, ఉపమ, అతిశయోక్తి, అర్థాంతరన్యాసము, కావ్యలింగము, ఉత్పేక్ష, దృష్టాంతము మున్నగుప్రసిద్ధములు కొన్ని మాత్రమే. తనకృతికన్య “సముజ్వలాలంక్రియాభిరామ”మని చెప్పకొన్నను ఈతఁడు మణుగులతరబడి సామ్యులతో నాకన్నెను వికృతమొనర్పలేదు. “బొచ్చిత్యం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యసృజీవితం” అన్న త్నేమేంద్రుని నూత్తిని జీర్ణింపజేసికొన్న యీకవి వర్ణనాదులలో చక్కగా నాచితినిపాటించి ఆయా పాత్రములను బోషించినాఁడు. శృంగారానుగుణమైన కైశికీవృత్తిలో ద్రాక్షాపాక శోభితమైన కవనమునల్లి, రసానుగుణరచనమునజేసి యీతఁడు కవులకు మార్గదర్శకుఁడాయెను. కావుననే తనకృతి “కోమలవర్ణధామయును కోవిదసంస్తవనీయ” అని యీతఁడు చెప్పుకోగలిగెను. రుద్రుని కవితలోని వర్ణనములు నిజముగా కోమలములే. ఆతని కృతియును గోవిదసంస్తవనీయయే.

పాత్రచిత్రణాదులు

ఈ కవి కథాసంవిధానమునను గల్పించుటయందువలెనే ఆయా పాత్రలను జిత్రించి వారిస్వభావాదులను నిదితీర్చుటలోను, ఆయా సందర్భములందు రసభావానుగుణమగు వర్ణనలు వర్ణించుటలోను సిద్ధహస్తఁడు. వర్ణింపఁబోవు కథకు బీజభూతములగు విషయములనీతఁడు మున్ముందుగనే నూచించి పోకులకుతృప్తంఁజెంచును. మాణిక్యపురమును వర్ణించునపు డీతఁడు వేశ్యలను వర్ణించినాఁడు. ఈవేశ్యా వర్ణనము కావ్యమాత్ర సాధారణమైనను తన కృతిలోని నాయకునకు వారు పరమాదర పాత్రములు గావున వారిని కెండుపద్యములలో నింపుమీఱ వర్ణించెను. “చెక్కుటద్దములపైఁ జిలువవ్వుచినుకులు వాఱుమాచివలించు పాటపలుకు” నా వెల వెలందులు “కచభార కుచభార కటిభారములచేత కాయంబుత్రైభంగికంబుగాఁగ” నిలిచినారట. ఏమి యీ త్రైభంగికము సొంపు? వీరియందెంతగా నింపునొంపులు పొంపిరివోవకున్న మన నిరంకుశుఁడు వీరిని వదలకుండును? కవి యీ యొక్కపద్యముతో వారిని విడువడయ్యెను.—

ఉ॥ ఒక్కొక్కవేళ దేవపతియొద్దకు నారదుఁ డేగుదెంచి యా
జక్కెవగేల్చిగుబ్బెత్తల చక్కెదనంబును, నాట్యవిద్యయున్
మృత్కువసేతలున్ విటులమత్మమెఱుంగుటలున్ గణింపఁగా
గ్రక్కునదేవలోక గణికల్ తలవంతుడు సిగ్గుపెంపునన్

దేవవేశ్యలకుగూడ సిగ్గుగలిగించు వారుగావుననే యీ వేశ్యలను మఱగి నిరంకుశుఁడు భార్యానురాగమునుగూడ వడిసాఁడు కాఁబోలును. ఈ వేశ్యల వర్ణనలో నారదుని ప్రసక్తియేలనో? రానున్న కథలోఁగూడ నారదుఁడు స్వర్గమునకేగి రంభివృత్తాంతమును వినుచునుగావున కవివాని నిక్కడనే పాఠకుల దృష్టిపథమునఁ బడవేయుచున్నాఁడు. అట్లే నిరంకుశుని తల్లినిగూడ కవి ముందు

గనే పాతకులకు బరిచయముచేయును. ఈ మే ప్రవరుని భార్యవలెనే అతిశయింపజేసిన పదాయణ. ప్రతివారమును భక్త్యభోజ్యముల ననుచ్చి వచ్చువారికి నడ్డింప నలసటలేని యిల్లాలు. ఇంకను గుటుంబములోని కష్టసుఖములలో భర్తతో బాలుపంచుకొను నుత్తమాంగన. కావుననే కోడలిప్రేరేపణమున గొడుగును చక్కగా మందలించినది. ఆ మందలింపుగూడ నెంతయును మారముగ! ఎంతసహజముగ! ఈమె కల్పితగుణములులేని సామాన్యసంసారినీ. ఈయర్థకు దగినకోడలి గొరికినది. నిగమశర్మభార్యవలెగాక యీమె యాచిత్యముచింగి మగినిని సన్మార్గమునకు ద్రిష్టకొని సంసారమును జక్కజేసికొనఁ బ్రయత్నించినది. అర్థగారిద్వారా కార్యము సాధింపజూచినది. కాని ఫలములేదు. ఈకోడలి పాత్రమును జిత్రించుటలో కవి కృతకృత్యుడయినాడనవలయును. పతివ్రతా ధర్మమని మగఁడెట్లు చేసినను మూగ మొద్దువలెనుండి కర్తవ్యమును విస్మరింపక యీమె తనసతీనాడుట యెంతయొప్పియున్నది! ఈమె అంతమాఁగగాని, అంతటాఁగగానికాక నేటి యిల్లాండ్రకును నాదర్శభూతురాలయిన దనవచ్చును.

ఈ కావ్యములో వేశ్యమాతస్మృతి అద్భుతము— అసదృశమును. పాతకుల మనస్సులకు వేశ్యలపై రోతఁబడుటచుటకును, తన కావ్యకథానాయకునికి గలిగిన విఘ్నమును నిరూపించుటకును కవి దీనిని లోకోత్తరముగాఁ సృష్టించినాఁడు. ఆమె నేడెనిమిది పద్యములలో వర్ణించి యీమె దుష్టత్వమును బెక్కుతెలుగులఁ బ్రకటించెను. ఈదిగువపద్యము నొక్కదానిని గమనించినచో వేశ్యమాతల క్రూరస్వభావము నున్నట్లుమగును.

సీ॥ కాలకూటమునందుఁగల మేలు విసమెల్ల, రాలలోఁగల్గు కార్కశ్యమెల్లఁ
బై శాచనమితిలోపలి వికారంబెల్లఁ, గవిగోటిలోనుండు కాంక్షలెల్ల
సెలయేళ్లలోన వర్తలెడు వక్రతలెల్ల, మయశంబరులలోని మాయలెల్ల
ఘర్తరాష్ట్రులలోనఁ దనరు మత్సరమెల్లఁ, బంచపాతకులలో బాపమెల్ల

గీ॥ దీసి విటదోషరాశిచే ద్విగుణింజేసి, యన్యతపంకంబులోఁ గల్పి యశుచిభావ
తనముఁ జిల్కించి నిర్మించె బ్రహ్మకృపణ, తరుణహృద్భల్లియగు లంజితల్లిగాఁగ.

ఈమెను బ్రహ్మయెట్లు సృష్టించినను కవిబ్రహ్మమాత్రముదారుణముగనే సృష్టించినాఁడు. ఇది నిజముగా విటులప్రాణములుగొను రాక్షసియే. రంభనుదీర్చుటలోను, ఆమె యనురాగమును వ్యక్తపఱచుటలోను గవికి ప్రత్యేకోద్దేశ్యమున్నట్లున్నది. నిరంకుశుని నురత చాతుర్యమునకు రంభలోబడి పోయినది. కావుననే యింద్రుఁడు ఒకసారి విప్రునికి కౌగిలిచ్చి రమ్మనిచెప్పినను చాటుగనోమాటుగనో “పదే పదే” యీమె నిరంకుశునిగలయవచ్చి తుదకు భయంకర శాపమునకును గుఱియైనది. ఇట్లు చేయుట కామెకును నిరంకుశునకును శరీరములతో బాటు మనస్సులునుగలియుటయే కారణము. ఆసంగతి నామె..

“వనితకు నిన్ను వంటి మగవాని కవుంగిలి గల్గుటల్ మనం
బునఁదలపోయఁ బూర్వకృతపుణ్య విపాకముగాక కొంచెమే.”

క॥ తనువుందనువుంగూడుట, ఘనతర సంస్కరణముగాదు తలంపన్
మనమున్ మనముంగూడుట, యనుపమ సంస్కరణమహిమ యవని సుకేంద్రా!

క॥ అదిగాక మనకు మదియున్,
మదియుం గలసినది యింక మఱివులుగలవే ?

క॥ అనివలికి ధారణీసుర, తనయాగ్రణి! పూర్వమైనదయఁ దప్పకుమీ
నిను మఱివ నే నెవత్తున్, గనియుఁ గనకుండగా నొకానొక వేళన్.

ఆని వ్యక్తముచేసినది. రంభమనస్సు నింతగా ఓవి తనకావ్యనాయకునిపై ననురక్తముచేయుటఁ జూడ మనస్సులుగలసిన ప్రేమయే మహనీయునియ్య, నట్టిది సర్వసాధారణము కాదనియుఁ దెలుప నెంచినట్లున్నది. నిరంకుశుఁడంతవఱ కనుభవించిన వేశ్యాసంగమనుభవము నిష్కళంకముగాదు. వారు స్వార్థముతో నీతనిఁజేరఁబట్టిరి. ఇప్పుడు రంభయో యీతనిలోని విశేషమునెఱింగి నిర్వాణముగా వీనిని ప్రేమించుచున్నది. కనుకనే వారికి మనస్సులును గలసినవి. దేవతలకంట దుర్ముచర్చియైనను అప్పుడప్పుడు దాను దన నాయకుని గలయవత్తుననుట సామాన్యమామఱి ?

ఈకావ్యమునకు మనుచరిత్రముతోఁ గొన్ని పోలికలున్నవి. కథలోగాకపోయినను పెక్కువిషయముల దానిని మించవలయునని యీకవి తలంచినట్లున్నది. అట్టిప్రయత్న మీకావ్యరచనములో నున్నదని నిరూపింపవచ్చును. మనుచరిత్రములోని స్వరోచి మనోరమాదులగు మువ్వయ భార్యలతో విహరించునప్పుడు చక్రవాకదంపతులు వారిప్రేమనుగూర్చి చర్చించి టుట్టుతుదకిట్లు తేల్చుకొన్నవి.

ఆ॥ తగులు నెవ్వఁడొక్కతరుణికి నొకనికి, మెలఁతవలచు నదియ మేలనంగ
వచ్చుగాని పెక్కువనితలపైఁగూర్చి, గలుగుననుట చొంకుగాదె తరుణి !

మను ఆ ౬. ప ౭౪.

ఒక్కస్త్రీయందనురాగము గలవాఁడును, ఒక్కపురుషునియందు ప్రేమగలదియు నగువారే దివ్యసుఖమనుభవించుతురని పైపద్యము తెలుపుచున్నది. కాని అట్టి నాయికానాయకులను సృష్టించునవ కాళము మనుచరిత్రములో పెద్దన్నకుఁ జిక్కలేదు. ఆ కొఱత నీకవి యీకావ్యమున నిట్లు తీర్చినట్లు న్నాడు. మనసులు గలసిన యనన్యమగు నాయికానాయకులప్రేమ యిందిట్లు నిరూపింపఁబడినది. కావున నిందలి రంభతీర్పు ప్రత్యేకత నందినదని నాతలంపు.

రుద్రకవి ఆయాసందర్భములను, పాత్రలను వర్ణించుటలోమేటి యనుకొంటిమి. రసమును భంగముసేయు ననుచితవర్ణనముల నీతఁడుసేయఁడు. ఇటీవలి ప్రాబంధికులవలె అవయవమునకొకటిగాఁ బద్యముల నల్లుటయు నీతనికిఁ గిట్టనిపని. నిరంకుశుని వర్ణించుటలో నీతఁడొకటిరెండు పద్యములను మాత్రమే వ్రాసినాడు. అందిపద్యము లోకోత్తరము.

ఉ॥ ఆతరుణావసీనురుడొకప్పుడు వీధికి రా విలాసిని

వ్రాతకఠోర దైర్యకుఠరంబులు తుత్తుమురైచనం దయా
ద్రోతర వృత్తినేయు నతఁడింటికిఁ బోవ నిరస్తచావుడై
చేతులు తీయఁగా మరుఁడు సెజ్జపయింబడు భూవరోత్తమా.

నిరంకుశుఁడు పీడికివచ్చినప్పుడు దొంగలు తెలియక విలాసినుల నేసిన మన్మథుఁడు అరచింటికి నేగిన పిమ్మట తానుజేసినపనికి చేరులు పీయఁగా నెక్కడయి బడుచున్నాడంట! ఎంతయిదా ప్రమయిన వర్ణనము! కావ్యనాయకుని సౌందర్యమెట్టికో యావర్ణనము తెలుపుచున్నది. అట్లే చంపకగంధిని వర్ణించు నప్పుడును ఒక్కమాటలో నామె ప్రాథమమును జెప్పినాఁడు. చంపకసుకార్పి యెప్పుడవచ్చుడును “త్రిభువ నాశ్చర్య సౌందర్యరేఖ చంచ లాలతాంబులై యింతి వేలుబంతి” అని గంభీరముగఁ బలికినాఁడు.

వీలున్నను లేకున్నను కావ్యములో నస్తవదశవర్ణనము భావార్పి పాకకులను విరిగించు పాపము నీతడు కట్టుకొనలేదు. అవసరమైనప్పుడుల మూగోష్ఠిదయాని వర్ణనములను చక్కగా సందర్భమును గుర్తుచుకొని చేసినాఁడు. నిరంకుశుఁడు వేద్యానాటికలో సంచరించుట కనువ్ర నేర్పించుటకు సాయం సంభాషణవర్ణనము చేయఁబడినది. ఆతని కాముకత్వోన్మేషికి కాముచిహ్నము, ఆతఁడాగాత్ర నిర్మించి, తెల్లవారుజామున వేళయింటివేగు ననవలయున మూగోష్ఠిదయవర్ణనము, అట్లే కాననోద్యాననర్థనాదులును సందర్భకుద్ధిని బాసఁగించుకొన్నది. లక్షణతార్కికతోస మీత చే వర్ణనమునుగానిచేసి యకాచిత్యమును జెడఁగొట్టలేదు.

వర్ణనయనుగు నేఘట్టమునుగాని రసోజ్వలము నేయుట మహాకవిగృహము. ఆఘట్టమున పాకకుల నానందమునొనర్చి దానితోసహానుభూతిని గలిగించినచే కాని కవి చరితార్థుఁడుగాఁడు. ఈ శక్తి రుద్రకవి కవ్యాహతముగాఁగలదని యీ కావ్యమునందలి ప్రతిఘట్టమును, బద్ధమును జాటుచునేయున్నది. సంతానసీనుల దుఃఖము, పుత్రవంతుల సౌభాగ్యము ప్రథమాశ్వాసమున హృద్యముగా వర్ణితమయినది. “సుతసీనతపదించింతిలు టెంతవారు మానసుమిమ్మా!” “పురుషుండాత్మజహీనుఁడై నుగతికింబోనేరఁ డుక్వీశ్వరా!” “పరమఖకారణము తనూభవుడునువ్వై!” “కొడుకులుగల్గిన మనుజుఁడు బడుగైనను మేలు కుమరు బంధుకులీనా!” పైపద్యపాదము లెంతమనోహరములు! వేద్యాలులనులకుఁ బాటిల్లు ననర్థములును వేశ్య మాతృముఖమునఁ గవిచుందరముగాఁ జెప్పించినాఁడు. అట్లే విభుఁడు ప్రత్యక్ష మయినప్పుడు నిరంకుశుఁడొనర్చిన ప్రోతఫణితి భక్తకోటికెల్లరకును ధ్యేయమై యొప్పుచున్నది. దిగుర పద్యములను జిత్తగింపుఁడు.

మ॥ అపరాధంబులు పెక్కుచేసితి మహాహంకార కామక్రియా
విపులాంభోనిధిఁగ్రుంకువెట్టి జడతావేశంబునన్ మిమ్ము ది
వ్యసభోద్వృత్తిని గొల్పవైతిని మనోవాక్కాయకర్షణంబులన్
జపలాత్మ్యున్ననుబ్రోవ మీదయయకా సాక్షాత్కటాక్షేక్షణన్.

మ॥ నిలువంజాలను నీశివాఖ్యునిదిలో, నిక్కంబుగా నీకథల్
బలుకంజాలను వాక్కులన్, వెలయనీపాదాబ్జ సునేవనల్
గెలువంజాలను దేహాకర్మములు దుష్కృత్యాశ్మృడన్ నా మన
శ్చలనంబుల్ దొలగించి ప్రాననె శివా నదృక్తకృతూచణా!

సందర్భవశమున శతకఘక్తకంబోలిన యొండొక సుందరపద్యము నుదాహరింప కుండఁజాలను.

ఉ॥ ఆపదకై న బంధుజన, మక్కటచీర్పు ధనంబు, రోగమున్
బాపగఁజాలు నౌషధము, పాపవిముక్తినిఁ జేయు పుత్రుఁడున్
గోపమడంచు తెల్వి, బుధకోటికి మెచ్చగువిద్య, దీన సం
తౌషముఁ జూడలేని దయ దైవ వశంబునఁ కాక కలునే.

ఈకవి కవనమేమి, వర్ణనలేమి మిక్కిలియు స్వభావోక్తి నుందరములు. స్వభావనిర్దేశిని వర్ణించుటలో నీతఁ డందెవేసినచేయి. ఈయంశము ప్రతిపాత్రము విషయమునను, ప్రతిసందర్భమునను దేటతెల్లమగును. శాపమునుగన్న రంభ దుఃఖపుట్టము, మాత్రములు బ్రహ్మరిక్షమును వదలించు నప్పుడు చేయుప్రయత్నములు, నిరంకుశుని మాతృభోధ మున్నగునవిందుకు దృష్టాంతములు. ఈస్వభావ వర్ణనములలో నీతఁడు ముద్దుమచ్చుటలు గూర్చు లోకోత్థలను, జాతీయములను జక్కగా నిమిడ్చి నుందరతరము చేయును.

“కాదు లాటిపిటశూల రోకండ్లఁగాని” “అణిముత్యము మనిబాగు నయ్యెనేడు” “పచ్చ పయికంబు గుఱ్ఱము చచ్చినదాఁక నెయటన్న సామెతవినజే.” “నాలుకపయి న్నువుగింజయు నానవట్టి,” “జగదీరుదుముండ మొఱ్ఱయు, అటచేతంబుండువచ్చినప్పుడు మమ్మంగలచెదవుగాక, గుల్లగుట్టగదిన” “గుదిగుంపులుచేయు” ఆవశ్యంపితురాచారం, ఆశాపరమందుఃఖం, పృథ్వీతాడనాద్దంతపతనం, మన సక్కునాంఘృత మరోచకం” ఇట్టివితని కవనమునకొక సొంపుగూర్చినవి. అదనెఱింగి వానినీకవి వాడి నాడు. “రుచింతురే కులసతుల్ వారాంగనా భోక్తకున్” “చపలాత్మంగనిపెట్టి యుండుఁగదయస్సా పంబులై యాపదల్” ఇట్టి యర్థాంతరస్యాసముల నీతఁడు పొందికగానదికి మనము సంభాషణలో వాడుకొనుటకు సుపయోగించుచున్నట్లు చేసెను.

ప్రబంధాంతర సాదృశ్యములు

ఒకరి రచనమునకు మఱొకరి రచనముతోఁ గొన్నికొన్ని విషయములందు సాదృశ్యములుండుట సాహిత్యసాధారణమైన ధర్మము. పూర్వపూర్వకపుల రచనముల నుత్తరోత్తర కవులు చదువుచుండుట సామాన్యము కావున నాపూర్వకపుల రచనావిధానము లుత్తరకవులకృతులలో బొందుపడుచుండును. మఱియు నాయాసమానపుట్టములను, సమానాంశములను వర్ణించుచున్నచో పూర్వరచనల పరిచితి లేనన్నిను విషయ సాదృశ్యమునుబట్టి యట్టి రచనాకీతులు దొరలుచుండును. ఈధర్మము వేదకాలము నుండి వెలువడిన గ్రంథములయందునుగలదు. మొట్టమొదటిదగు ఋగ్వేదములోని రచనావిధానములు, వర్ణనాదులు తరువాతివగు యజుస్సామాధర్మములలో పూర్వరూపములతోడను, గ్రీతపరిణామముల తోడను నిరవుకొన్నవి. వేదవాఙ్మయమునందలి కొన్నివర్ణనలు బ్రాహ్మణారణ్యకములందు, మఱ నిషత్తులయందును సదృశములైయున్నవి. ఆ ప్రాచీనవాఙ్మయములోని రచనాకీతులు రామాయణ, భారతాదీతిహాసములయందును, బురాణములయందును వ్యాసపాల్మీకాది కవులచే ననుసృతములై యొక క్రొత్త చెలువమును నేకరించుకొన్నవి. తరువాత భాస, సామిల్లక, కాళిదాసాది సంస్కృతకవులు ఆర్షవాఙ్మయములోని సొగసులను బుణికిపుచ్చుకొని కొన్నికొన్ని ఘట్టముల బూర్తిగా వ్యాసపాల్మీ కాదుల వనుకరించియు కావ్యసాహిత్యమును సృష్టించియున్నారు. అట్లే తెలుఁగులో నాదికవులని

చెప్పడగిన నన్నయ, నన్నెచోడకవుల రచనములను తరువాతి తిక్కన, సోమన, పోతన, శ్రీనాథాదు లనుసరించిసారు. ఎవరేయేసందర్భముల నెట్లనుకరించినదియు, ఏయేపద్యముల కెట్టిపద్యములను దమ కృతులలో తీర్చుకొన్నదియు నిక్కడ వివరింపజాలను. సమ్యగ్దృష్టితో సాహిత్యమును బరిశీలించిన వారికిది తెల్లముకాఁగలదు. పెద్దనార్యుఁడు శ్రీనాథుని కవితామార్గములను బెక్కింటి ననుసరించి తన మనుచరిత్రమును నుండరితర మొనర్చుకొన్నాఁడనుట మనమెఱుంగనిదికాదు. పెద్దన మనుచరిత్రములోని పద్యములకు, వర్ణనములను దరువాతివారగు రామరాజభూషణ, రామకృష్ణాదికవులు పెక్కరనుస రించిరి. ఇంతమాత్రముచేత నీకవులను గ్రంథచార్యుడోషమంటఁగట్టఁ బూనుట సాహసము. ఎంత ప్రతిభాశాలియైనను పూర్వమార్గములపై నవ్యసృష్టి సేయఁజాలునే కాని సమస్తమును నూతనముగా సృష్టించి కృతార్థుఁడుకాలేఁడు. కావున పూర్వగ్రంథముల రచనావిధానాదుల ననుసరించినంతమాత్ర మున నది కవులకవకర్షి కాఁజాలదు. అట్లే యొకఁగాలిదాసాదులే గణ్యతకు రాఁబోవలసివచ్చును. ఈ రహస్యమునెఱింగియే పూర్వకవుల గౌరవమును గుర్తించిన కవికులశిరోమణి కాళిదాసుఁడు తనరఘు వంశములో వివయనూచకముగను, కృతజ్ఞతాబుద్ధితోడను— “అథవాకృత వాద్వారే వంశేఽస్మిన్ పూర్వసూరిభిః మణౌపజ్రసమత్క్లే శ్రే నూత్రస్యేవాస్తిమేగతిః” అని పూర్వుల కంజలించినాఁడు, నిరంకుశోపాఖ్యానములో మనుచరిత్రను దలపించునంశము లలంతిగానున్నవని పూర్వమే చెప్పియుంటిని. సురశర్మవైదికప్రీతి, అతిథి సంతర్పణ పరాయణత, ఆతని గృహిణీ లలామము యోగ్యత, భక్త్యభోజ్య ములు వండిపెట్టు శీలము, ప్రవరదంపతులను దలపించుచున్నవి. సురతవర్ణనములో మనుచరిత్రమునకును దీనికిని సాదృశ్యమున్నదని యంటిని.

నిరంకుని కథతోఁ గొంతపఱకెక్కువ సాదృశ్యముగలది రామకృష్ణుని నిగమశర్మకథ. ఈ యిరువురి కథలలోను నాయకులు వేశ్యాలంపటులే. ధనమును కొల్ల బెట్టువారే. అందుచే బెక్కింట సాదృశ్య మనివార్యము. నిగమశర్మకు ఆతనియక్క హితబోధ చేసినది. నిరంకుశునికిఁ దల్లి హితము చెప్పినది. నిగమశర్మ భార్య మాటపలుకాడని యమాయిక. నిరంకుశుని చెలువ నలుపులేని శీలముగలిగి, యుక్తిశక్తులతో వాచాప్రాగల్భ్యమును జూపి, యత్తెగారిచేసినను జెప్పించి మగనిని తనమార్గమునకుఁ ద్రిప్పకొనఁజూచిన సేర్పరి. ఈమె మనయింటికోడండ్రను బోలిన వధువు. ఇంతవరకే కథలో నాయకు లకు సాదృశ్యము. ఈ యిరువురి బోధలైనపిమ్మట కథాంశములు భేదించుచున్నవి. వర్ణనాదులలోను. ఇతివృత్త నిర్ణయములోను ఎవరెవ్వరి కనుకరించిరోయని సిద్ధాంతకరింపవలెనన్న నీకవుల పౌర్వాపర్య మును మొదట గుర్తింపవలయును. ఏతద్రంధవ్యాఖ్యాతలు శ్రీ స్వర్ణ సుబ్రహ్మణ్య కవిగారు, రుద్రకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కాలమువాఁడని నిర్ణయించుచున్నారు. అనఁగా కృష్ణదేవరాయల కాలము నాటికితఁడు పిన్నవాఁడయి యుండవలయును. ఈ కృతిని తాను “బాల్యచాపలము పెంపున స్వామికివిన్నవించితి” ననుచున్నాఁడుగదా కవి ఈ కృతివ్రాసినపిమ్మట కృష్ణదేవరాయల యాస్థాన మున “కేగనో, లేక యటకేగినపిమ్మట నీకృతిని రచించెనో” ఎట్లయినను మనుచరిత్ర రచింపఁబడి ప్రసిద్ధి నందినతరువాతనే యిది రచితమైనదని నా యభిప్రాయము. ఈతఁడు కృష్ణరాయల యాస్థానముననే యున్నచో రామకృష్ణునికింనుక పూర్వుఁడు కావలయును. అప్పుడు పాండురంగకవియే యీతని ననుసరించినాఁడనవలసి వచ్చును. లేదా ఈభయమును సమకాలమువారైన నొకరిరచనము నొకరు పూనుకొనక యభివృద్ధిగా వ్రాసికొన్నారన వలయును. దేశకాలముల భిన్నులైన కవులు సదృశ రచనముల నొనర్చుట వింతకాదనియు నేఁదలంతును. నిగమశర్మకథా సాదృశ్యము నటుంచి చూచి

నచో రంభావృత్తాంతమునుబట్టి కళాపూర్ణోదయము పోలికయు నిందుకొంచెమగపడుచున్నది. అందును నీకవిని సూరసే యనుసరించెనో, లేక సూరన్ననే యీతఁడనుసరించెనో తేల్చువలయునన్న నిర్భాగముగా కాలనిర్ణయము గావలసి యున్నది. కీ|| శే|| వడ్డేపాటి నిరంజనశాస్త్రిగారు బళ్ళారి జిల్లాలోని 'గినిగెర' యను గ్రామములో శ్రీ సాంబమూర్తి స్వాములవారియొద్ద నొక తామ్రశాసనమును గాంచితిమనియు, నందు నలుగురు మంత్రులతో రుద్రకవి. కృష్ణరాయల సంతకములున్నవనియు వ్రాసినారు. ఆ శాసనము లభించినచో మన సంజేహములన్నియును దీఱును. అంతవఱకును ఎవ్వరెవ్వరి ననుకరించిరో సిద్ధాంతీకరించుట సాహసమేమో. ఏదియెట్లయిననగుగాక. రుద్రకవి, పాండురంగకవుల రచనల సాదృశ్యములను దిగువ నుదాహరింతును.

“..... మీ బావయు”
నీరాకల్ మడిగోరు చంద్రపాడు పున్నీరాకరంబుంబలెక.”

—పాండు.

క|| నందను నిన్నుంగనుంగొను, నందనుకను నెదురుచూచు నకట నముద్రం
బిందునకుఁబోలె జనకుఁడిందునకా నీ మహాత్మ్యమేమన నేర్తున్.”

—నిరం.

“కలదు లేదను వాదములకోర్చి మీను మీ
నమువంటి యెంటి జందెము మెఱవంగ” —పాండు.

“జాతినవెండ్రుకల్ సవరించికట్టిన, పసిడివాతరుమాలు దుసికిలంగ” —నిరం

“తలిదండ్రులకు సమృతంబుగా నతిధి న,
త్రియయటంచు నొకింత గిలుబునేయు” —నిరం

“దినవెచ్చమునకునై తన మేనఁగలసొమ్ము
కొదుకకబచ్చింటఁ గుదువవైచు” —పాండు

“వృద్ధానుసారంబు విడిచి కొంచెపుఁగాని, నీతులుగైకొంటివే తనూజ” —నిరం

“పరమేష్ఠినుండి నీతరముదాఁక విశుద్ధ, తరమైన వంశంబుదలఁచవైతి” —పాండు

“లేరాభోగపరాయణుల్ జగతిలో లీలావిసోదంబుగా” —నిరం

“కామవికార మాత్మనవగాఢతఁ దాల్చినయేలి” —పాండు

“కఠినకాకోలూకికావి లోకససాధ్య, సాక్షిగోకిలాకోకిలంబు” —నిరం

“కఠినకంఠీరవాక్షత నఖక్షతజర, త్కరశ్చిరశ్శుక్తి శార్కరితలము” —పాండు

పై పద్యములెంతయు సాదృశ్యముగలవై యొప్పుచున్నవి. పాండురంగ మాహాత్మ్యములోఁగూడ మనుచరిత్రలోని పద్యములం బోలినవి కొన్నిగలవు. కావున నీరెండు కృతులును మనుచరిత్రకుఁ బిమ్మటివనుటలో సంజేహములేదు.

కావ్యగౌరవము

అంధ్రమునగల యుత్తమోత్తమ కావ్యములలో నొక్కటగు నీనిరంకుశోపాఖ్యానము వేశ్యా సంగమముచే గలుగు ననర్థములను గంటగొట్టి చెప్పచున్నది. దీనిని బ్రతించిన వాడెట్టి కామియైనను తప్పక వెలయాండ్రు నేవగించుకొని గృహస్థస్థులపరాయణుల దగుననుట నిజము. ఈ కావ్యమున నుపదేశము కంటెను కావ్యశిల్పము, కథాకల్పనాపటిమ, రచనావైచిత్రీ ఒకదానినొకటి మించి యున్నవి. ఇంత చిన్న కావ్యము నింత సహృదయ మనోరంజకము గా వ్రాసి సాహిత్యసేవచేసిన కవి తెలుగువారికి జరస్మరణీయుడు.

ఈ కవి చక్కని శీలముగలవాడుగను, వేదాది వివిధవిద్యావిద్యోగిగను నగపడుచున్నాడు. ఈతడు శివభక్తి పారాయణుడు. పెక్కు ప్రబంధకారులవలె దనకావ్యము నేరాజునో, రంగఘో యంకితమియలేదు. దీనింబట్టిమాడ నీగంధమును రచించునప్పటి కేవలకిందగిన యార్థకపుష్టియు నుండి యుండునని యూహింపవచ్చును. తన యిష్టదైవముగు కందుమారి సోమేశ్వరస్వామికి దన కావ్యకన్య నిచ్చి ధన్యుడాయెను. బాల్యకాలముననే యింతటి శివభక్తితత్పరుడగు నీతని తత్పర్యుష్టి యంతగాఢ మైనదో. ఆ శివుడైనను దనకృతి కన్యం బరిగ్రహింప నవ్వఁడోనా, కాదాయని యీ కవి శంకించి నాడు. “శూలినామ ధన్యుడయ్యుండుకాడె మత్కావ్యమునకు” అనుట యెంతవంత! ఆతనికైనను స్వప్నములో నడిగించుకొని మఱియిచ్చినాడు. కావున నితనికి తన కృతిపై పవిత్రభావమగ్గలము.

గంధపాతమా?

ఈ కావ్యము కవి వ్రాసినదన్నదున్నట్లు తోచుటలేదు. నిగువ పద్యములో—

క॥ అని యిట్లు దేవతా ప్రార్థన మాపాదించి, గురులఁ బ్రణుతించి పురా
తన కవులనెంచి దుమ్మవి జనపశువుల నోసరించి నమ్మద మొదవక.

అని దేవతాప్రార్థనము, గురుప్రణుతి, పూర్వకవిస్తుతి, దుమ్మవినిద చేసినట్లు కవి కఠోక్తిగాఁ జెప్పినాడు. కాని గంధములో దేవతాప్రార్థనానంతరము కవి ప్రస్తావనమాత్రమే యున్నది. గురు ప్రణుతిగాని, పురాకవిస్తుతిగాని లేదు. ఆపద్యములు అచ్చుప్రతులందుగాని, వ్రాతప్రతులందుగాని యగుపడుటలేదు. దీనింబట్టి గంధపాతమున్నదేమాయని నాయూహ. లేకున్న తానుజేయని గురు, పూర్వకవిస్తుతులనేల కవి యీపద్యములలోఁ జేసెనును? తాళపత్రలేఖకులప్రమాదము వల్లనో, ఒకటిరెండు పత్రములు జారిపోయి నశించినందుననూ ఆ స్తుతులుగల పద్యములు నశించియుండ వచ్చును. లేఖకులు విమర్శదృష్టిలేక ఉన్నవానినున్నట్లే వ్రాసికొనియుండవచ్చును. అట్లే లోకగడ నేనుచూసిన “నారదుండు విననిమాటలింద్రునితో జెప్పినాడన్న” యసంగతిగూడ గంధపాతమునకు సంబంధించియో లేఖకుల తారుమాలు వ్రాతలనుబట్టి గలిగినట్టిదై యుండునని నా యుద్దేశ్యము. లేకున్న కవియే యెఱిగి యెఱిగియు యిట్టి యసంగతినేల దొరలనిచ్చును? ఈ విధముగా నిరంకుశోపాఖ్యానము లేఖకప్రమాదభూయిష్టమై పెక్కులపపాతములతో నిండియున్నది. సమర్థులగు పండితు లద్దానిని జక్కగా బరిష్కరించి పరిశుద్ధమొనర్ప మొనమొన్నటివఱకును గృహిచేయలేదు. ఈసంగతి

నెఱింగి, విచారకార్య విరుదాంకితులగు శ్రీ స్వర్ణ సుబ్రహ్మణ్యకవిగారు బహుకాల పరిశ్రమచే పెక్కు సంస్కరణములుచేసి, సుభాతరంగణీ వ్యాఖ్యానమును వ్రాసి ముద్రించి యాంధ్ర సారస్వత సేవచే ధన్యులయినారు. ఆంధ్రశిల్పకళా పరివత్సభ్యుడగు నీపండిత ప్రకాండుని సేవ నాంధ్రులు కొనియాడుదురని నమ్ముచున్నాను. ఈ కవిగారు శిల్ప సారస్వత కాఖిలలో బహుశక్తిని చేసి యున్నారు. అనేక గ్రంథములను కంఠస్థముచేసినబహుశ్రుతులు. ఇట్టివీరు నాయందలి సదభిప్రాయముచే నీ నిరంకుశోపాఖ్యానమునకు విచార్యము, గణాసంగ్రహమును వ్రాయవలసినదని కోరియున్నారు. పెద్దలయాజ్ఞమీఁది గౌరవముచేత నే నీ కావ్యమును యథామతిఁ బరిశీలించి, నాకుఁదోచిన యభిప్రాయముల వెలువరించితిని ఈ కావ్యమునుగూర్చి సూత్రప్రాయముగా నేను కొంతవ్రాసితిని. ఇంకను బహుళముగా వ్రాయవలసిన విమర్శాంశములు లేకపోలేదు. అయినను గ్రంథము పెరిగిపోవునని విరమించినాఁడను. ఆంధ్రకావ్యములమీఁద సమగ్రమగు విమర్శలులేని లోపము చాలపెద్దదని నాయభిప్రాయము. ఒక్కొక్క కావ్యముపై నించుమించు ఆకావ్యములంత విరివిగల సద్విమర్శలు వ్రాసి ప్రకటింప వీలున్నది. ఇట్టి విమర్శలు పాఠకులకత్యంతోపకారు లగుటయేకాక, సాహిత్యలక్ష్మి యొక్క సర్వాంగసుందరతను గౌరణభూతములగును. ఈ విధమగు నాయుద్దేశ్యమునెఱింగి నన్నె యీపనికిఁ ప్రోత్సహించిన ఈ గ్రంథ వ్యాఖ్యాతలకు హృదయపూర్వక ధన్యవాదముల నర్పించుచున్నాను. సుభాతరంగణీ వ్యాఖ్యానములంకృతమగు నీ నిరంకుశోపాఖ్యానమును శిల్పకళాపరివత్సభ్యులమున నాంధ్రలోకమునకు సమర్పించుకొనుచున్నందుల కెంతయు సంతోషము.

న తై న ప ల్లి
ఖర, ఆశ్వయుజ విజయదశమి.
10—10—51

కొండూరు రాఘవాచార్యులు

కార్య ద ర్శి
ఆంధ్ర శిల్పకళా పరివత్తు.

నిరంకుశోపాఖ్యాన

విషయసూచిక

ప్రథమాశ్వాసము			
ఇష్టదేవతాస్తుతి	1	నిరంకుశుని విటచర్య	90
విష్ణుస్థవము	3	నిరంకుశుని కాచారామలయం దసనము	102
బ్రహ్మస్తుతి	5	నిరంకుశుని గృహదాహ్యారంభము	103
కాళికాస్థానము	6	నిరంకుశుని జంపకగంధయందనువాగము	105
లక్ష్మీస్తోత్రము	9	చంపకగంధి వర్ణనము	"
సరస్వతీ స్తోత్రము	10	చంపకగంధి యొక్క విద్యాభ్యాసము	110
కుక్కురమాచారము	12	వేశ్యామాతవర్ణనము	112
కృత్తి పశంస	14	నిరంకుశుని భవవ్యయమొనర్చుట	122
షష్ఠ్యంతములు	21	నిరంకుశుని భార్యయైత్రోజ్జ్వలపించుట	123
ధర్మశీలుడు కొలువుంచుట	25	అత్రోదయి యుగళమంచునకు	
ధర్మశీలుని సభితుల బుజిహుచున్నదిచుట్ట	26	బ్రహ్మచర్యము	133
ధర్మశీలుని ప్రశ్నము	29	సూర్యాస్తమయవర్ణనము	136
పులహుని ప్రత్యుత్తరము	30	సాయం సంధ్యాకాలవర్ణనము	138
మాణిక్య పురవర్ణనము	33	చంద్రోదయవర్ణనము	139
బ్రాహ్మణవర్ణనము	39	చంద్రోదయవర్ణనము	141
క్షత్రియవర్ణనము	40	నిరంకుశుని వేశ్యావాటి కా సంచారము	142
వైశ్యవర్ణనము	42	నిరంకుశుండు భోజనాగ్నిమంటికివచ్చుట	146
సూద్రవర్ణనము	"	తల్లి కుమారునకు నీతులుబోధించుట	148
వేశ్యాసమాహార వర్ణనము	43	అతనిని వసూగృహంబున కనుపుట	153
పుష్పలావీకా వర్ణనము	46	నిరంకుశుని భార్య శయ్యదాళనకువచ్చుట	155
గజవర్ణనము	47	నిరంకుశుని దానాదరముతోనుండుట	156
అశ్వవర్ణనము	"	భార్య తాంబూలమియబోగా	
సురశర్మ వర్ణనము	48	విముఖుడగుట	157
సురశర్మ గృహవర్ణనము	52	భార్య విచారపడి వ్యాకులముతో	
సురశర్మకు సంతానహీనత్వచింత	54	నిద్రించుట	159
సురశర్మకు స్వప్నమున భగవంతుడు		నిరంకుశుండు పరితిపించుట	160
సంతానఫలమొసంగుట	61	నిరంకుశుండు సతిగూఢరణముల హరించి	
సురశర్మ తనస్వప్నమును భార్యకుఁజెప్పట	62	వేశ్యయొంటికిఁగనుట	164
భార్యసంతానము కలుగునని నిర్ణయించుట	63	ప్రాతస్సంధ్యాకాలవర్ణనము	165
బ్రాహ్మణపత్ని గర్భమును ధరించుట	67	సూర్యోదయవర్ణనము	166
బ్రాహ్మణుని భార్యకుఁబుత్తుఁడుదయించుట	70	నిరంకుశుండు వేశ్యను కేనబోవుట	169
సురశర్మ సుతునకు జాతకర్మంబునేయుట	71	వేశ్యపెళ్లించుట	170
సురశర్మ సుతునకు నామకరణమునేయుట	73	నిరంకుశుఁడాపెతో నారాత్రికభవెప్పుట	171
అన్నప్రాశన చోలొపనయనములు చేయుట	75	వేశ్యయొక్క ధనాకర్షణచతురము	172
సమస్త శాస్త్రములు నేర్పుట	"	వేశ్యకు గర్భముగుట	173
ధర్మశీలుని ప్రశ్నము	76	వేశ్యమాతకు నిరంకుశుండు భయపడుట	175
ఆశ్వాసాంతము	77	ఆపె నిరంకుశుని దర్శితమగునీపెట్టుట	179
ద్వితీయాశ్వాసము		వేశ్యమాత నిరంకుశునకునీతులుబోధించుట	180
నిరంకుశుని విద్యావిశేషములు	82	వేశ్యమాత నిరంకుశుని నిందించుట	183
నిరంకుశుని యావనారంభము	86	వేశ్యమాత కూతురిని గొట్టబోవుట	188
నిరంకుశుని సౌందర్యవర్ణనము	87	వేశ్యమాతకు భయపడి నిరంకుశుండు	
		పారిపోవుట	189

రాజు ప్రశ్నించుట.	190
అశ్వాసాంతము	190
శ్రీ తీ యా శ్వాసము	
నిరంకుశుఁ డరిణ్యమునకేగుట	194
అచట శిథిలదేవాలయమునుగాంచుట	197
నిరంకుశుఁడందలి శివలింగమును	
జూదమాడఁగోరుట	199
నిరంకుశుని పన్నిదపు వస్తునిర్ణయము	205
నిరంకుశుఁ డుభయక్షయలనాడఁబూనుట	207
నిరంకుశుని యాటగెలుచుట	209
నిరంకుశుఁ డా లింగముతో నాకు వేశ్య	
నిమ్మని కలహించుట	213
నిరంకుశుఁ డు శివునియాపించుట	217
ఈశ్వరుడు దేవగణముతోఁబ్రత్యక్షమగుట	220
నిరంకుశుఁ డు శివునిఁజూచి భయపడుట	220
శివుఁడు నిరంకుశుని భయమును దీర్చుట	221
నిరంకుశుఁ డు శివునకు దండప్రమాణము	223
లానచ్చుట	223
నిరంకుశుఁ డు మోక్షమిమ్మనుట	225
శివుఁడు నీవుకోరిన వేశ్యనే యిచ్చెదననుట	225
నిరంకుశుఁ డు శివుని స్తుతించుట	230
శివుఁడింద్రునితో రంభనుబంప నాజ్ఞ	231
యొసంగుట	232
ఇంద్రుఁడు రంభకాజ్ఞయిచ్చుట	233
రంభానిరంకుశుల విహారము	237
రంభానిరంకుశుల సంభోగ వర్ణనము	240
రంభ నిరంకుశుని శ్లాఘించుట	242
రంభానిరంకులొకపట్టణంబున నుండుట	
అశ్వాసాంతము	
చతుర్థాశ్వాసము	
రంభానిరంకుశు లుధ్యానవనమునకుఁజేరుట	245
రంభానిరంకుశుల నురతకేళివర్ణనము	247
నిరంకుశుఁడు నారదునిఁగాంచి రంభతోఁ	
బ్రశ్నించుట	250
రంభ నిరంకుశునకు నైగఁజేయుట	252
నారదుఁడీపె రంభయని గ్రహించుట	254
నారదుఁడు దేవలోకమునకేగుట	255
రంభ విచారపడుట	256
ధర్మశిలుఁడు ప్రశ్నించుట	258
పులహుని సమాధానము	260
నారదుఁ డింద్రసభకుఁజేరుట	261
ఇంద్రుఁడు నారదుని సమాచారముల	
నడుగుట	261
నారదుఁడు రంభ సేరములఁజెప్పట	261

ఇంద్రుఁడు రంభపై నాగ్రహించుట	264
రంభ యింద్రసభకు నేగుట	267
రంభ నారిదునిఁజూచి భయపడుట	269
ఇంద్రుఁడు రంభను బ్రశ్నించుట	270
ఇంద్రుఁడు రంభకు శాపమిచ్చుట	271
రంభ యింద్రుని ప్రాశ్నించుట	272
ఇంద్రుఁడు శాపవిమోచన విధమానవిచ్చుట	273
రంభ నిరంకుశునికడకువచ్చి దుఃఖించుట	276
నిరంకుశుఁడు రంభతోఁ బ్రశ్నించుట	277
రంభ నిరంకుశునితోఁ దనశాప	278
కథను జెప్పట	279
నిరంకుశుఁడు రంభనోదాచ్చుట	279
రంభ శిలారూపమును దాల్చుట	282
శత్రుండముఁడు శిలను చూడవచ్చుట	283
బ్రహ్మరాక్షసుఁడు శత్రుండము	286
నావేశించుట	287
మంత్రులతని సంతోపురమునకు జేర్చుట	289
మాంత్రికుల రక్షించుట	291
మాంత్రికుల ప్రయత్నము నిష్ఫలమగుట	292
ప్రధానులు విచారపడుట	294
నిరంకుశుఁడా రాజుదగ్గరకుఁజనుట	294
నిరంకుశుఁడు నాకు దేవతావేశము	
కలదనుట	295
నిరంకుశుఁడు తిత్సరహారమును జెప్పట	296
మంత్రులు శిలను పిండిచేయుట	298
శిలారూపమునుండి రంభ జనించుట	300
రంభ నిరంకుశునియొద్దను వచ్చుట	301
నిరంకుశు డు రంభతోఁ పి చుట	304
రంభ నిరంకుశుని బ్రశ్నించుట	305
రంభ స్వర్గలోకమునకుఁ జనుట	309
రంభ యింద్రసభకుఁ బోవుట	310
ఇంద్రుఁడు కోపించుట	312
రంభ తన శాపవిమోచనమును జెప్పట	313
ఇంద్రుఁడాశ్చర్యపడుట	314
ఇంద్రుఁడు భూలోకమునకు వచ్చుట	317
నిరంకుశుఁ డింద్రునిస్తుతించుట	318
నిరంకుశుఁడు రాజాపిచ్చి పోఁగోరుట	319
నిరంకుశుఁడు రంభ నిమ్మనుట	320
రంభనిత్యము వచ్చుచుండునట్లు వరమిచ్చుట	321
ఇంద్రుఁడు దివికేగుట	321
నిరంకుశునకు రత్నాభిషేకమొనర్చుట	321
రంభ దేవలోకమునకుఁబోవుట	321
తలిదండ్రులు నిరంకుశుని గౌరవించుట	321
నిరంకుశుఁడు తనభార్యయందు నుతులఁ	322
గాంచుట	322
అశ్వాసాంతము	326

శ్రీరస్తు

నిరంకుశోపాఖ్యానము

—❖❖❖❖❖❖—

సుధాతరంగిణీవ్యాఖ్యానసమేతము

—❖❖❖❖❖❖—

ప్రథమాశ్వాసము

—॥ ఇష్టదేవతాస్తుతి ॥—

శ్రీ భాషారమణీవిమృష్టపదరా ♦ జీవోత్తమాంగార్చ్యుఁ డా
 ర్యాభామాపరిణేత సర్వజగదా ♦ రాధ్యుండు మూర్తిత్రయీ
 శోభాకందము కందుకూరినగరి ♦ సోమేశ్వరిస్వామి లో
 కాశీష్టంబులొసంగుఁగాతఁ గరుణా ♦ యత్తైకచిత్తంబునన్.

1.

రుద్రకవి యీ కావ్యమును బరమేశ్వరున కంకితముగా రచించువాడై “మంగళాదీని మంగళ మభ్యాని మంగళాంతాని కాస్త్రాణిఃప్రథంజే, ” అనుప్రమాణము ననుసరించియు, శిష్టపరంపరాగత మయిన యాచారముంబట్టియు, నంతరాయములు దొలఁగి యీ కావ్య మభివృద్ధి నొందుటకును, నాది యందు మంగళ మాచరింపఁబూని యదియు “అశీష్టమస్మిన్” యా వస్తునిర్దేశోవా ౭.పితన్మృఖమ్” కావ్యారంభమున నాశీర్వాద మైనను, నమస్కార మైనను, వస్తునిర్దేశ మైనను గావచ్చును, అని మూఁడువిధములగుటంజేసి యందాశీర్వాదరూపమంగళము నిందుఁ గల్పించెను.

అర్థము: శ్రీభాషారమణీ.....గార్చ్యుండు. శ్రీ-లక్ష్మీదేవిచేతను, భాషారమణీ-సరస్వతి చేతను, విమృష్ట-పరిశుద్ధిచేయబడిన, పదరాశీవ-కమలములవంటి పాదములును, ఉత్తమాంగ-శీర్షమును - అనఁగాముఖమును, శరీరమునఁగల యవయవములన్నింటిలో నుత్తమమైన దనిభావము. ని. ‘ఉత్తమాంగఃశరీరశీర్షం’ అమ. ఇచట లక్ష్మీ రాశీవములయందుండునది కావునఁ బదరాశీవ మనియు సరస్వతి ముఖమందుండునది కావున నుత్తమాంగ మనియుఁజెప్పఁబడినది. అర్చ్యుడు-పూజింపఁ దగినవాఁడును, అర్యాభామాపరిణేత. అర్యాభామా-పార్వతియొక్క, పరిణేత-నాథుఁడును, ‘వృ. అరణియా విలాసిభి రభిగమ్యే త్యార్యా.ని. అర్యా పోడశపర్వాతు’ అమ. అయియుండుటవలనఁ బది యాటువత్సరముల ప్రాయముగల జవ్వనికి మనోహరుఁడనియు భావము. సర్వజగదారాధ్యుండు. సర్వజగత్-సమస్తప్రపంచముచేత, అనఁగా నఖిలజగజ్జనులచేత ననుట. ఆరాధ్యుండు-నేపింపఁబడుచున్నవాఁడును, మూర్తిత్రయీశోభాకందము. మూర్తిత్రయీ-బ్రహ్మ, విష్ణువు, శుక్లేశ్వరుండు, అను

మూఁడురూపములయొక్క, శోభా-కాంతికి, కందము-దుంపయును, అనఁగా మూలస్థాన మనుట. అగు కందు.....స్వామి. కందుకూరినగరీ-కందుకూ రనుపట్టణమునఁగల, సోమేశ్వరస్వామి-సోమేశ్వరుఁ డనుపేరుగలదేవుఁడు, కరుణా.....చిత్తంబునన్. కరుణా-దయకు, ఆయత్త-అధీన మయిన, అనఁగా దయతోఁగూడినయనుట. ఏక-ముఖ్యమైన, చిత్తంబునన్-మనస్సుతో, లోకా.....గాతన్. లోక-జనసమూహముయొక్క, 'ని. లోకస్తు భువనే జనే' అను. అభీష్టంబులు-కోరికలు, ని. అభీష్టే-భీష్మితం హృద్యందయితం వల్లభం ప్రియమ్'అను. ఒసంగున్ గాతన్-ఇచ్చును గాక, ఇందు'లోకాభీష్టంబు లొసంగుఁగాక.' అనుట నిరపేక్షత్వము. 'సర్వకర్మ జ్యోతి సదా కుర్వాణో మ ద్వ్యపాశ్రయః. మత్ప్రసాదా దవాప్నోతి. శాశ్వతం పద మవ్యయమ్, భగ. సమస్త కార్యములను నిష్కాముముగా నెల్లప్పుడు నొనరించువాఁడు నాయందు నియమింపఁబడిన మనస్సుగల వాఁడై నాయనుగ్రహమువలన నిత్య మైనదియు, శాశ్వత మైనదియు నగు నాయొక్క ప్రాప్త్యస్థాన మను బొందుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి 'విశ్వక్రేతుః కావ్యమ్, విశ్వమునకు క్రేతుస్సు నొడగుఁబెడి సుత్రబంధములు మాత్రమే కావ్యార్థములై చిరంజీవిత్వమునకుఁ దగియుండు ననియు, బరమేశ్వరుండు భాషాప్రపంచమును గూడ నభివృద్ధి యొనర్చుఁ గాక యనియుఁగవిభావము. 'కందుకూరినగరీ సోమేశ్వరస్వామి' అనుటకు 'నూ. భేదద్విరుదశబ్దేషు యధేచ్ఛం వర్ణకల్పనా గ్రామమానుష్యవీరుద శబ్దానా మపి సో మతః' 'నూ. గ్రామనామ్న స్సమానేతు. వికారో ఽపి క్వచి ద్భతః' "క్వచి త్స్యా దుత ఈదిచ్చ యజ్ఞాన్యస్మి న్నయజ్మాతః" స్వరూపత స్సరూపస్యా ద్వి కారస్య శ్రుతావపి, అథ. ఉదా'యాగంటిపట్టణమహేశ మహం భజామి, 'యాగంటిపట్టణంబున! నేఁగంటి నశేషజైవ తేషు మహేశున్, ఇంకను 'విరూరిపట్టణపతిన్-విరూరిమందిరు జగద్విఖ్యాతకీర్తిశ్వరున్, పాం. మా. ప్రథమపాదమున శ్రీ భాషా.....ర్చ్యుండు, అనుటలో సరసయతి నెప్పఁబడినది. 'ఆ. నణలు నెల్లుఁగమలఁకాభ యొండొంటికి, నయహ లొనరఁ జెల్లుఁకాహస్తివరద, శషస లొందు నంద్రు చభజర్పంబుతోడ, సరసయతులు నాఁగఁక జలధిశయన, అనం. చతుర్థపాదమున 'లోకాభీ... ..యత్తైక, అనుటచే స్వరప్రధానయతియు, ఉదా'తే. అతులగుణధామ భానువంశాబ్ధిసోమ' అప్ప. పద్మాదియందు మగణము శ్రీప్రదము. "మోభూమి స్త్రిగురు క్రియం వితనుతే" "సర్వ మూలంతునుగణం ప్రాప్యసర్వేగణాశ్శుభాః" అని లక్షణము. మగణసగణములపాండిక యింకను క్రేయోదాయకము, కరసలం జెప్పిన మేలగు. మఁలం జెప్పినను గర్తృమండల మేలున్, సుల. కనుకనే మగణసగణములపాండిక గలది యగుశార్దూల విక్రీడితవృత్తమును జెప్పినాఁడు. "సారాచార వికారదా యినయతికృత్ శార్దూలవిక్రీడితా! కారం బైసుసజమ్మలిమ్ముగసతాఁగప్రాప్తమైచెల్విగుఁ" సుల. కావ్యగంభీరమన శ్రీ కారము సంపత్కరము 'క. శ్రీ కారము కృత్యాదిని, బ్రాకటముగ నున్నఁ జాలు * బహుదోషములం బోకాద్వి శుభలొనఁగును, సుల. శ్రీకారము విధి యనియుఁ చెప్పఁబడు చున్నది. 'తే. వేదముల కెల్ల నోంకారఁకూడాదియె' కరణిఁగృతులకునెల్ల క్రిఁకారమాది! గానఁ గవి వరులెల్లను * దానిఁ దక్క! నితరవర్ణంబు లిడరు సస్యత్కృతుల 'మొదల, అప్ప. సోమేశ్వరస్వామి యొక్క పాదపద్మములను లక్ష్మీయు, ముఖమును సరస్వతియును, బరిశుద్ధి యొనర్చుచున్నా రని. చెప్పటలో నాణి సితాంభోజనివజ్రయై చిరస్థాయిగను, లక్ష్మీ పద్మాసనాసీనయై చిరస్థాయిగను నుండు రనుభూవప్రకటితముచే నీశ్వరునియొక్క సర్వోత్కర్ష వర్ణనమున నుదాత్తాలంకారము. 'క.

విశ్వోన్నత మై చెలంగెడు! నైశ్వర్యము గలుగువస్తువునభినుతి సేయన్! శాశ్వతమగుచునుదాత్తము' కా. సం. 'ఉదాత్త మృద్ధిశ్చరీతంక్లాఘ్యం చాన్యోపలక్షణం' ప్రతా. మతీయుఁ జవ్యమునందలివిశేషణ విములవలనఁ బరికరాలంకారము 'అలంకారః పరికరః సాధిప్రాయవిశేషజ్ఞః' ప్రతా. ఇంకను 'క సామాతము లై సఫలతఃచేకొన్నవిశేషణములుఁజెలంగఁ జరికఁ'దై కృతుల జలయుచుండు మహా కవిసంస్తుత్య మగుచు' కా. సం.

ఇందు శంకరసకు గంగాపార్వతుల నిరువురినే చెప్పక త్రిమూర్త్యాత్మకునిగా వర్ణించి, యార్యా నాథుండనియు, లక్ష్మీసరస్వతులచేత మిక్కిలినిర్మలముగాఁ జేయఁబడినచరణములును, ముఖమును, గలవాఁడనియు, జెప్పటచేత నిమృషాకావ్యము శృంగారరసప్రధానము గలది యగుటయేకాక కథా నాయకుఁడు సమస్తవిద్యలయందు సుపూర్ణుఁడును, విశేషశృంగారలోలుఁడును, సర్వజ్ఞుఁడును, నగుచు ముఖ్యనాయికపాణిగృహీత కులశీలామలుఁగలదియు, నొకనాయిక విద్యాకాశలము గలదియు, నింకొక నాయిక సమస్తసంపదలకు నిధియు, నైయుండుననియు, మరియు నార్యాసమేతుండనక నాథుఁ డనుటచే ముఖ్యనాయికకు నాయికాప్రకాశత్వ మున్నయు, గడమయినపురు వారి నేర్పరితనమును వెల్లడింపఁజేయుచుండురనియు, నీతీరున కావ్యము ప్రకాశించగల దని యిందు ధ్వనించుచున్నది. "మహా కావ్యమునకు ధ్వని ప్రాణమువంటిది. ఓజోమాధుర్యాగుణములు శౌర్యాదికములవంటివి. అలంకారములు హారములవంటివి. శబ్దార్థము లంగములు. రసము ఆఁగి. మాధుర్యాదిగుణము లెప్పుడును రసమును విడువవు. రసముండినచోటనే యవియును, అవియుండినచోటనే రసమును, బుట్టును. అలంకారము లట్లుగాక యంగద్వారమునమాత్ర మొకానొకప్పుడు రసము నభివృద్ధిచేయును. గుణములు రసముయొక్కధర్మములుకాకున్నను రసములేనితావున నవియుండవు. అలంకారములు రసము నుత్పత్తి చేయకున్నను గుణములుమాత్రము రసమును బుట్టించును రస మనునది కావ్యమున కాత్మయగును. ఉత్తమకావ్యమునకు ధ్వనిప్రధానము. ఎందువాచ్యార్థమునకంటె వ్యంగ్యార్థమెక్కువ రమణీయముగ నుండునో యదియే యుత్తమ కావ్యము. దీనినే గుణిభూతవ్యంగమందురు. ఇట్లులేనిది యధమ కావ్యము. ఉపమాద్యలంకారము లన్నియు వాచ్యార్థమున సిద్ధింపవచ్చును. వ్యంగ్యార్థమున సిద్ధింపవచ్చును. మొదటిది యలంకారము. రెండవది ధ్వని." అం. వి. స. 'శబ్దార్థా మూర్తిరాఖ్యాతా'. జీవితవ్యంగ్య వైభవమ్, ప్రతా. 'క. తను వగుశబ్దార్థంబులు ధ్వని జీవ మలంక్రియాన్నితాననుసాముల్! దనరు గుణంబులు గుణములు! ఘనవృత్తులు వృత్తు లౌరస్యకావ్యేందిరుగన్, కా. సం.

తా॥ లక్ష్మీదేవిచేత నిర్మలముగాఁ జేయఁబడినపాదములు గలవాఁడును, సరస్వతీదేవిచేత స్వచ్ఛముగాఁ జేయఁబడినముఖముగలవాఁడును. ఆర్యాదేవిని వివాహము చేసికొనినవాఁడును, పదునాలుగు లోకలముచేఁ గొనియాడఁబడుచున్నవాఁడును, బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులను మూఁడురూపములకు మూలమైనవాఁడును, అగు కందుకూరి సోమేశ్వరస్వామి దయతో జనులకోరికలు నెఱవేర్చునుగాక.

—: విష్ణుస్తవము :—

సీ॥ పక్కిరాతేజిపై ♦ నెక్కిడునభ్యాసి, చాణూరుఁ ద్రుంచిన ♦ సత్త్వరాశి
- సీరిమనోధనము మ్రు ♦ చ్చిల్లినకన్నపుదొంగ, గొల్లచేడెలతోడు ♦ కోడెకాఁడు .

భువనమంతయుఁ గన్న ధి పుత్రుఁగాంచినతండ్రి, స్వర్ణాంబరముఁ గట్టు ధి వన్నె బెట్టు
 పౌర స్వభోగివైఁ ధి బవళించునుఖవాహి, పరమపదం బేలు ధి పాదుసాహి
 తే॥ మానవులకెల్ల నిజపద ధి స్మరణమాత్ర, నై హికాముష్మికము లిచ్చు ధి నట్టిదాత
 కందపురజనార్దనుఁడుభీకరవిరోధి, మద్దనుఁడు భక్తలోకంబు ధి మనుచుఁ గాత. 2.

అ॥ పక్కిరాతేజపైక - పక్షులకు రాజయిన గరుడవాహనముమీద, ఎక్కడునభ్యాసి-అరే
 హించు నలవాటు కలవాఁడును, అనఁగా నున్నతస్థానాధిష్ఠాతయనుట. ఇట గరుడునిపై
 నెక్కుట దివ్యతిరయోగాభ్యాసులకుఁ దక్కు నొరుల కసాధ్యము. ఏల యనఁగా యోగాఁగము లగు
 యమ, నియ, మానస, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధులం దధిక్షణుడైనఁగాని
 భేదరుఁ డగువైనతేయునిపై నెక్కఁజాలఁడు. అట్టియభ్యాసము మహత్తర మైనదికనుకనే కవి యిందు
 వర్ణించినాఁడు. 'ఎక్కడు నభ్యాసి, యనుటకు నూ. "తద్దగ్రప్రథమేస్యాతాం. దుడివర్ణావసాంతకా"
 డోస్తుభేదకతాపిస్యాదితికేమించిదిరికమ్ అధ. ఇట(అభ్యాసి, ఆనియున్ననుసమన్వయమేయగును)చాణూ
 ...రాశి. చాణూక - చాణూకుఁ డనుమల్లని, త్రుంచినసత్త్వరాశి - చంపినట్టి బలమునకుఁ బ్రోవ
 యినవాఁడును, 'సి. ద్రవ్యానువ్యవసాయేషు సత్త్వం, అ. సిరి...దొంగసిరి మనోధనమున్ - అక్షీడేవి
 యొక్క-మనస్సనిడిసామును, మ్రుచ్చిలినకన్న పుదొంగ - దొంగిలించినట్టి కన్నులులుకేసిడి న్నరుఁ
 డును, ఇచట మనోధనమొడలిపైనుంచునగలవలెఁ గాక లోపలనుండునది కావునఁ గన్నపుదొంగయని
 కవివర్ణించినాఁడు. ఇచ్చట 'మ్రుచ్చిలిన, ఆనుట నవర్ణకమునచ్చుటకు 'నూ॥ భూతార్థానాంతునః
 క్రియాణాంస్యాత్' శబ్దచిం. గొల్లచేడెలతోడు. కోడెఁగాఁచు - గోపి కాంగనలకుఁ జేరియైన యువ
 కుఁడును. అనఁగా నెప్పుడును దాపుననుండెడివాఁ డనుట. భువ...తండ్రి. భువనమంతయున్ - ఈ
 లోకమునెల్లను, కన్నపుత్రుక - పుట్టించినకొమరుని, కాంచినతండ్రి - కనిన జనకుఁడును, అనఁగా
 బ్రపంచమును నిర్మించినబ్రహ్మకుఁ దండ్రి యనుట. ఇది పురాణద్రవీధియు. స్వర్ణాం...బెట్టు. స్వర్ణాంబ
 రమున్ - పసిండిపుట్టమును, కట్టున న్ని బెట్టు - తాల్చినట్టి కాంతియొక్కయతిశయము కలవాఁడును,
 పౌర...వాహి. పౌరస్వభోగివైక - మొదటిది యైనపాముమీద, అనఁగా నాదికేషునిపై ననుట.
 ఇచటఁ పౌరస్వభోగియనఁగాఁజాలస్వనామకకుండలిపైననియుఁ జెప్పనొప్పు. 'రలయోరభేదః,
 అనునూత్రముచేతఁ పౌరస్వయరియున్ననుసహజమే 'యమకాదౌ భవేదైక్యం రలో గ్వభో ర్థలో
 స్తథా, సా, ద. పవళించునుఖవాహి - శయనించునట్టిసుఖానుభవముగలవాఁడును, అనఁగా శేషుఁడే
 భోగానుభవమునం దధిక్షుడు. అతనిపై శయనించువాడగుటచేత నత్యధిక సుఖానుభవకాలి యని
 భావము. పర.....సాహి. పరమపదంబున్. ఉత్కృష్టమైన స్థానమును, అనగా వైకుంఠమును, ఏలు
 పాదుసాహి - పాలించునటువంటి చక్రవర్తియును, ఇది హిందూస్థానిపదము. 'పాదుసా' కు
 రూపాంతరము. మానవులకెల్ల మనుజుల కందఱికిని, నిజపదస్మరణమాత్రక - తన చరణములపూజ
 యొక్క తలంపుగల్గుటతోడనే, విహికాముష్మికములు - ఇహలోక సంబంధ మగుసుఖమును, బర
 లోకసంబంధ మగునానందమును, ఇచ్చునట్టిదాత - ఒసంగునట్టి యుదారస్వభావముగలవాఁడును,
 భీకర.....నుఁడు. భీకర-భయమును బుట్టించువారయిన, విరోధి - శత్రువులయొక్క, మద్దనుఁడు -
 నలుపుటగలవాఁడు, అనఁగా బగతురఁజంపువాఁడు ననుట, (అయిన) కందపురజనార్దనుఁడు - కందు
 నూర్చుగ్రామమునగల జనార్దనస్వామి, భక్తలోకంబు - తనయొక్కభక్తులైనజనులను, మనుచుకా

గాతక - పోషించునుగాక. ఈపద్యమున 'కోడెకాడు, అనుటకు నూ॥ కాడు గాడు గట్టవే దీడురస్తీత్యా ద్వర్ధబోధకాః, ఏకత్వవాచకా త్పుంసిస్యా దాడు స్వస్యభా మతః' అధ. ఉదా, చ.ధను అగుకోడెకాడ్రక్షును దంగెటిజున్నులు, రామాభ్యు. "ఐహికాముష్మికము లిచ్చునట్టిదాత" అనునొంట ద్వితీయకుఁ బ్రథమ చెప్పినందులకు "నూ॥ 'కవచి దన్యవిభక్త్యర్థే ప్రథమాదిః ప్రద్యశ్యతే' అధ. "సిరిమనోధనము మ్రుచ్చిలిన కన్నపుదొంగ" అనునొంట మిత్రసమాసము చేయుటకు నూ॥ సంస్కృతవైకృతశబ్దై ర్మిత్రసమాస స్స ఏవ విక్షేయః" నన్న. పద్యాంత నకారలోపమునగుర్చి 'నూ॥ వాక్యావసానగన్య స్యాల్లోపో న ప్రాయశోఽత్రహి' అధ. 'కందపుర మనుటకు 'నూ॥ గ్రామనామ్న స్సమాసేతు వికారోఽపి కవచిద్భితః' అధ. 'మానవులకెల్లన్, అనుటలో మ నవు లక్షక + ఎల్లక - మానవులకెల్లక . అని సంధిగూర్చగా ద్రుతము లోపించినది. 'నూ॥ అచాం సంధౌ ద్రుతోఽద్యశ్యస్థితోఽపి చ భవే త్సదా' అధ. ఇందలి కందపురజనార్దనస్వామియొక్క విశేషణము అన్నియు సుత్యుష్టతను బ్రతిపాదించుచున్న వగుటచే నుదాత్తాలంకారము 'ఉదాత్తం వస్తుః సంపత్. మహతాం చోపలక్షణమ్' కా॥ ప్ర॥ ఈపద్యమునం దంతట ననుప్రాసాలంకారము 'కర్ణ సామ్య మనుప్రాసః' కా॥ ప్ర॥ "సిరిమనోధనము" రూపకాలంకారము.

తా॥ గరుడవాహనము నధిష్ఠించునలవాటుగలవాడును, చాణూరమల్లనిఁ జంపిన బలికాలియును, లక్ష్మీదేవికి నత్యంతప్రియుడును, గోపికాంగనలను వెంటనంటియుండుయువకుడును, బ్రహ్మదేవునకుఁ దండ్రయును, పసిఁడిపుట్టుచులు గట్టినవాడును, శేషునిపై శయనించినవాడును, కైకుఁతమును బాలించువాడును, తన్నుదలంచినంతనే జనులందరికి నిహపరసౌఖ్యముల నొసంగువాడును, భయంకరులైనశత్రువుల నశింపఁ జేయువాడును, అయిన కందుకూరిజనార్దనస్వామి దయతో భక్తుల రక్షించునుగాక.

—: బ్రహ్మస్తుతి :—

క॥ శతకోటి కల్పవాటి, శతకోటిద్యుతుల నవ్వు ♦ సతి గల్గిన యా
✓ చతురాస్య నఖిలవిద్యా, చతురాస్యః దలంతుఁ గావ్య ♦ సర్గంబునకున్. 31.

అ॥ శత...తులక॥ శతకోటి-వజ్రాయుధముయొక్కయు, 'వ్యు॥ శతం కోటయో ధారా యస్య స శతకోటిః, 'ని॥ శతకోటి స్వర్ణ శృంభో దంభోలి రశని ర్వయోః' అప॥ కల్పవాటి-వేలుపుఁజెల్లు గలతోటయొక్కయు, శతకోటి-అనేకకోట్లయొక్క, ద్యుతులక॥-కాంతలను, నవ్వు సతి-పరిహాసముచేయునట్టిభార్య, అనఁగా మిక్కిలితెల్లగా నుండునది యనిభావము. 'శుభ్రాణిభారతీ ధర్మ శేషేశతరణేందవః.....రణైకేశతకఖర్జుర్యోఃకటాక్షావోసభస్మి' కా॥ క॥ ల॥ ఇందు 'శత కోటికల్పవాటి, అనునది ద్విపదేతరయోగద్వంద్వసమాసము. కల్గినయొచతురాస్యక॥-ఉండినట్టి నాలుగు మేములుగలవానిని, 'ని॥ వక్త్రాస్యవదనంతుండమానసంలపనంముఖమ్, అ॥ అఖిలవిద్యాచతురాస్యక॥-అఖిల-సమస్తమైన, విద్యా-విద్యలయందు, చతుర-చేరుగల. ఆస్యక॥-వాక్యములుగలవానిని, అనఁగా బ్రహ్మను, అనుట. 'ని॥ ఆస్యం వక్త్రే వక్త్రాభిరే వక్త్రాభవే త్రిపు' నానా॥ కావ్య సర్గంబునకు॥-నాప్రబంధముయొక్క నిర్మాణముకొఱకు, అనఁగా సర్వతోముఖపాండిత్యముతో.

గావ్యమును రచించునట్టి సామర్థ్యముకొఱకు, తలంతుక - స్మరించెదను, 'శతకోటి కల్పవాటిశత కోటి-చతురాస్య నఖిలవిద్యాచతురాస్యక', ఇవి పదయమకాలంకారము. 'యమకం పానరుక్త్యేతు స్వరవ్యంజనయుగ్మయోః' ప్రతా|| 'అర్ధేస త్యర్థభిన్నానాం వర్ణానాం సా పునఃశ్రుతిః' కా|| ప్ర|| 'శత.....ద్యుతులక' నవ్వుసతి, అనుటచే నుపమాంకారము "స్పర్ధతే జయతిద్వేష్టి ద్రుహ్యతిప్రతి గర్జతి ఆక్రోశ త్యవజానాతి కదర్థయతి నిందతి, తస్యచానుకరోతీతి శబ్దాఃసాదృశ్యవాచకాః|| ఉప మాయామిమేప్రోక్తాః కపీసాంబుద్ధిసౌఖ్యదాః" కావ్యాద. మఱియు 'అఖిలవిద్యాచతురాస్యక దలంతుక గావ్యసర్గంబునకుక' అను వాక్యార్థమువలనఁ బరికరాలంకారము 'అలంకారః పరికరః సాభిప్రాయవిశేషణైః| సుధాంశుకలితోత్తంఽస్తాపం హరతు వశివః' కువ|| 'విశేషణై ర్య త్సామ్యతై| రుక్తిః పరికరస్తు సః' కా. ప్ర. కావ్యనిర్మాణమునకుఁ జాతుర్య మవసరము కనుక నఖిల విద్యాచతురాస్యని స్మరించుచున్నా నని కవి వచించివాఁడు. అనందవర్ధనాచార్యుఁడు నిట్లే స్తుతించినాఁడు, 'సరస్వతి ప్రసాదం మే స్థితింఽత్తసరస్వతి, సరస్వతికురుతేత్రకురుతేత్రసరస్వతి'దేవీ (ఒకాదేవీ! నీయొక్కయనుగ్రహము బాగుగానుండనిమ్ము. తేత్ర మగుకురుతేత్రమున సరస్వతీనది ప్రవహించినట్లు నాయొక్కశరీర మనుకురుతేత్రమునుండిహృదయముద్రమువకు బ్రవహించి నిలువుము నదులు సముద్రమునకుఁజేరుట యుక్తమేకదా : అనిభావము)

తా|| అనేక వజ్రాయుధములయొక్క-కాంతులను, గల్పవృక్షములయొక్క-కాంతులను, బరిహ సించునట్టిస్వచ్ఛ మైనశరీర కాంతిగల సరస్వతితోఁగూడినవాఁడును, సమస్తవిద్యలయందు సమర్థత గల వాక్కులు గలవాఁడును నగు నలుమోములవేల్పును మత్కావ్యనిర్మాణముకొఱకుఁ బ్రశంసించున్నాను.

—: కా లి కా ప్రా ర్థ న ము :—

నీ|| చంద్రరేఖానమాఃసంగరంగన్మాలి, శోభితహారవఃక్షోజపాలి
శమదమాన్వితమనఃస్సుచుధూలినమదాలి, లనమాననానాకఃఖావ్రతోలి
వ్రతిపక్షరాక్షసః ప్రాణానిలవ్యాళి, దీప్రానుకంపారఃసప్రణాలి
రాజీవగేహఃసఃరస్వతీముఖ్యాళి, సతజనవ్రాతమాఃససమరాలి
తే|| రాజశేఖరచేతఃపయోజహేలి, సకలనిగమార్థ కుసుమభాఃస్వస్త్వధూలిః
జరకృపాలోకపోషితఃసేవకాలిః, గాలిః బ్రణుతింతు నుపదరింఁఘోలికొఱకు. 4.

అ. చంద్రరేఖా.....హాలిన్. చంద్రరేఖా - చంద్రునికళయొక్క, అనఁగా సన్ననిగీర వంటి చంద్రశకలముతోననుట. 'ని. రేఖాస్యాదల్పకే ఛద్యన్యాభోగోల్లేఖయోరపి' విశ్వ. సమా సంగ - మిక్కిలి కలయికతో, రంగల్ - ఒప్పుచున్న, హాలిక - కిరీటుముగలదానిని, 'ని. చూడా కిరీటు కేకాశ్చ సంయతా హాళయః కచాః, అ. హాలిః కిరీటేధమ్నిల్లే, విశ్వ. శోభి..... పాలిక. శోభిత - ప్రకాశించబడిన, ప్రకాశించుచున్నయనుట, నూ, కర్తరిక్తః. హర-పేరులతోఁ గూడిన, వత్సోజపాలిక - సునప్రదేశముగల్గినదానిని. శమద.....దాలిన్. శమ- ఒప్పుతోను, దమ - ఇంద్రియ నిగ్రహముతోను, అన్విత - కూడుకొనియున్న మనః-సుమధూలి=మనస్సనేడి

మకరందమునకు, సమదాళిక్ - సంతోషముతోఁగూడుకొనిన తుమ్మెదయైన దానిని, అనగా శమదమాన్వితులగు మహర్షులయొక్క హృదయమగుండుదానిని యనుట. ఇచట సంతోషార్థమున మదశబ్దప్రయోగమును. గూర్చి .ని. మదో కేతసి కస్తూర్యాం గర్వే హర్షేభదానయోః, విశ్వ. మతియు .ని. గజదానగ గర్వ హర్ష దేవోమృగమదా మదాః నానా. ఆశిష్టమునుగూర్చి .ని. ఆళి ర్భృంగ శిలీమఖః భ్రువర వ్షటప్రదో జ్ఞేయో ద్విరేకశ్చ మధువ్రతః, ధనం. అసమా..... తోళిక్. అసమాన- ప్రకాశించుచున్న, నానాకళా - పలువిధము లగువిద్యలకు, .ని. కలా స్యా స్మృతైరైవృక్షో, శిల్పదావంశమాత్రకే. షోడశాంశే చచంద్రస్వకలనా కాలభేదయోః|| విశ్వ. ప్రతోళిక్ - రాజబీధియైనదానిని, .ని. రథ్యాప్రతోళివీఖా, అ. ప్రతి.....వ్యాళిక్. ప్రతిపక్ష రాక్షస- శత్రులగు ననురథయొక్క, పాణిణిల- అసువు లనెడు వాయువులకు, వ్యాళిక్ - సర్ప మైనదానిని, దీపా.....గాళిక్ - దీప్ర- ప్రకాశించుచున్న, అనుకంపారస- దయారసమునకు, ప్రణాళిక్ - ద్రవమార్గమును కాండయైనట్టిదానిని, రాజీవ.....ఖ్యాళిక్ - రాజీవగేహ- కమలమే యిల్లుగాఁ గలలక్ష్మియును, సరస్వతీ- వాద్దేవియును, ముఖ్య - ప్రధానమయిన, అళిక్ - చెలికత్తెలు గలదానిని, నత.....రాళిక్ - నతజనవ్రాత- నమస్కరించుచున్న జన సమాహమయొక్క, .ని. స్తోమాఘనికరవ్రాత వారిసంఘాతసంచయాః, అ. మానస- మనస్సనెడి సరోవరమునకు, మరాళిక్ - రాజహంస యైనదానిని, మానసము మానసరోవరము. హంసకు మానస సరోవర ముని వాసమగుట సుప్రసిద్ధము, రాజ...హేళిన్ - రాజకేఖర- చంద్రుడే సిగయందుఁ గట్టఁబడిన పూల దండగాఁ గలిపునియొక్క, .ని. రాజా నృపే లతాభేదే. పతౌ త్కత్రియచంద్రయోః, నానా. చేతఃపయోజ- చిత్తమనెడి కమలమునకు, హేళిక్ - నూర్చుఁ డైనదానిని, సకల.....ధూళిక్, సకల- సమస్తమైన, నిగమార్థ మును- వేదములయొక్క యర్థములనెడి పుష్పములయందు, భాస్వత్ మధూళిన్ - ప్రకాశించుచున్న మకరందమైనదానిని, చిర...కాళిన్. చిరకృపాలోక - ఎల్లప్పు డునుదయతోఁగూడిన చూపులచేత, చిర-|కృపా-|అలోక. అనిపదచ్ఛేదము ని. అలోకాదర్శన ద్యోతౌ, అ. పోషిత-రక్షింపఁబడిన, సేవకాళిక్ - ఊడిగముచేయువారియొక్క వరుఁగల్గినదానిని .ని. ఆళి సేతు సృభీ పంక్తిః, నానా. కాళిన్ - పార్వతీదేవిని, ఇచట దీర్ఘముహూస్వమగుటకు నూ. ఈదంతాఇద్యదేవ కృతహ్రస్వాః, నన్న. సుపదరింఛోళికొఱకున్ - మంచిజబ్బములయొక్క సముదాయమునిమిత్తము. ప్రణుతింతున్ - స్తోత్రము చేయును. ఇందుఁ గవి సుపదరింఛోళికొఱకుఁ గాళిఁ బ్రణుతింతు నని చెప్పట యుక్తమే. క. పలుకునది భాగవతముట. పలికించెడువాఁడురామ భద్రుండట నేఁ, బలికిన భవహరమగునట, అనిన బమ్మెర పోతనామాత్యుఁడు సయితము .ఉ. అమృతగన్నయమ్మ ముగ్ధురమృతమూలపుటమ్మ చాలపెద్దమ్మ సురారులమ్మ కడు పారడిపుచ్చిన యమ్మమిమ్మలో, నమ్మినవేల్పుటమ్మలక్ష్మసునమ్మలనుండెడి యమ్మ దుర్గ మా, యమ్మ కృపాభియావు తమక్ష్మాహత్వకవిత్వ పటుత్వసంపదల్, అనిపార్థింపియున్నాఁడు.

ఈపద్య మంత్యానుప్రాసాతంత్రముతోఁ జెప్పబడినది. ప్రతిపక్షరాక్షసప్రాణానిలవ్యాళి, ఇత్యాదులు రూపకాలంకారము. తద్రూపక మభేదో య ఉపమానోపమేయయోః, అలిసామ్యాత్ (అనపహ్నుతభేదయోః) అభేదః, కా|| ప్ర|| 'రాజీవగేహసరస్వతీముఖ్యాళి, అనుటచే నుదాత్తా లంకారము.

తా|| బాలచంద్రుని గిరీటమున ధరించినదియును, స్తనములపై దివ్యమణిహారములు గలదియును, శమదమాన్వితులవృద్ధయమున నుండునదియును, సమస్తవిద్యలకు వికాలమార్గ మైనదియును, శత్రుదానపుత్రప్రాణముల హరించునదియును, దయారసము గలదియును, అక్షీసరస్వతులే ముఖ్య స్నేహితురాండ్రుగాఁ గలదియును, నమస్కరించునట్టిభక్తులయొక్క మృదయములందుండునదియును, ఈశ్వరునియొక్క మనస్సును వికాసము గలుగఁజేయునదియును, సమస్తవేదములయందుఁ బ్రకాశించుచున్నదియును, సేవించువారి నెల్లప్పుడును గాపాడునదియును, ఆయిన పార్వతీదేవిని నాకుఁ బరిశుద్ధమైనవాక్కుల నిచ్చుటకై ప్రస్తుతించెదను.

ఉ|| ఏలికసానియై యనిమి + మేందునిభాస్యల కాదరంబుతో
వాలికచూపులం బనుల + వైపులు దెల్పునమస్తదేవతా
పాలికఁ జంద్రజూటకుల + పాలిక రాజదురోజపాలికం
గాలికఁ బాదసేవకళి + ఖావళకాలికఁ బ్రస్తుతించెదన్.

5.

అ|| ఏలికసానియై-దొరసానియై. అనిమి-మేందునిభాస్యలకు - తెప్పపాటులేనివారయిన దేవతా స్త్రీలకు, 'ని|| సురమత్స్యావనిమిహే, అ|| అదరంబుతో - గౌరవయుక్తమగుస్వభావముతో. వాలికచూపుల - వాలుచూపులతో, సోగయ్యినవీక్షణములతో, ఉదా 'చ|| వనజదళాయతాక్షినిదు వాలికచూపు' వసు|| 'చ|| ఆవ్వనరుహనేత్ర కన్ముగవః పాలిక తెప్పలగప్పి' విష్ణుపు. వ్రాతప్రతియందు 'వ్రాలికచూపుల, అనియున్నది. పనులవైపులు కార్యములయొక్క యుపాయములను, తెల్పునమస్తదేవతా పాలిక - తెలియజేయునట్టి దేవతలందఱిని బాలించునట్టిదానిని, చంద్రజూటకుల పాలిక - శివునియొక్క భార్యయైనదానిని, 'ని|| కులస్త్రీ కులపాలికా, అమ|| రాజదురోజ పాలికన్ - ఒప్పుచున్నస్తనప్రదేశము గలదానిని, పాదసేవకళి ఖావళ కాలికన్ పాదసేవక - తనయొక్క చరణములనుగొలుచుచున్న, శిఖావళక - నెమిళ్ళయొక్క, అలికన్ - చాలుగలిగినదానిని, అనగా గమన వైపుణ్యమును గాంచి నెమిళ్ళు పదసాన్నిధ్యమునకుఁ జేరినవనుట. కాలికన్ - పార్వతీని, ప్రస్తుతించెదన్ - స్తోత్రముచేసెదను, ఇందు 'వాలికచూపులంబనుల, అనునొంటిబిందువునచ్చుటకు 'క|| నాంతము లైనపదంబుల, పొంతంబై యున్నశబ్దములఁ గచటతపల్, దొంతి గజడదబ లగున, య్యంతన కారంబు సున్ను యభినవదండీ' అని కావ్యము. ప్రథమపాదమున స్వరయతి చెప్పఁబడినది. 'గీ|| ప్రాదినిత్య సమాన శక్తిబ్దులుగాక, పెరపదంబులపై నచ్చు పెనసినప్పు, డన్నియును స్వరయతు లగుసాంబ గురుఁడ, ఇంద్రుఁ డమరావ్యయాభిర్భూత్యైర్దేందుఁ డనంగ' అనం|| 'పనులవైపులుదెల్పు, అనునొంటిబిడ్డతీయకుఁ బ్రథమచెప్పబడుటకు 'మా|| ఇతరత్ర చద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాన జడపదానాంస్యాత్' నన్ను ఈపద్యమున ద్విప్రాసమును, పాలికన్ - పాలికన్, పాలికన్ - కాలికన్ - కాలికన్ ఇవి యంత్యానుప్రాసాలంకారమును జెప్పఁబడినవి.

తా|| దివ్యలోకప్రభుత్వాధికారిజయై దేవతాస్త్రీలకు గార్యముల నియమించి పనులనేర్పుచు నన్యాయముగ గట్టాక్షదృష్టియించి పాలించుచుండునదియును, ప్రకాశించుచున్న వత్సస్థలముగలదియును, పరమేశ్వరునకు, బత్నియును, పాదము నాశ్రయించియున్న మయూరసమదాయము గలదియును, అగు పార్వతీని స్తుతించుచున్నాను.

—లక్ష్మీస్తోత్రము—

సీ॥ కొమ్ముపై సవతిఁ ♦ డైకొనిసిల్చె నని నాథుఁ, అొమ్ముపై సిల్చెనా ♦ రూఢీమహిమ
 సఖిలలోకాధీశుఁ ♦ డగునాయకునిఁదెచ్చి, యిల్లటం బిచ్చిపు ♦ ట్టింటనిలిపెఁ
 దనపేరు మున్నగా ♦ ననిమిషాదులచేతఁ, బ్రణుతించఁగాఁ జేసెఁ ♦ బ్రాణవిభుని
 వినమజ్జనులఁ బ్రోవ ♦ నొనరించె బతివారుఁ, గన్నదామరలందుఁ ♦ గాఁపురంబుఁ
 తే॥ జక్కదనమున నీరేడు ♦ జగములందు, నవతుగాంచనినుతుఁ గాంచె ♦ ధవునికరుణఁ
 దలవఁ జెల్లదె గుణధన్యఁ ♦ గలువశూన్య, సాధుమాన్యగృహనన్య ♦ జలధికన్య. 6.

ఆ. కొమ్ముపై - భర్త తనయొక్క కొమ్ముమీఁద, సవతి - తనసవతి యైనభూదేవిని, డైకొనిసిల్చె - గ్రహించి నిలుచుండెను, అని - ఇల్లుదలంచి, యజ్ఞవరాహరూపమున విష్ణువు భూదేవిని గొమ్ముపై నిల్పినాఁ డనిభావము. అరూఢీమహిమన్ - నిశ్చయ మైనమాహాత్మ్యముచేత, నాథుఁకొమ్ముపై - పెనిమిటియొక్క యురస్థలముమీఁద, నిల్చెన్ - ఉండెను, అఖిలలోకాధీశుఁడు. అఖిల - సమస్తమైన, లోక - జగములకు, అధీశుఁడు - ప్రభువు. అగునాయకుని - అయినట్టి తనయొక్కభర్తను, తెచ్చి - రప్పించి, ఇల్లటంబు - చదునికి శ్వశురగృహవాసము, అల్లుడు తనభార్యతో నత్తవారియింటనే కాపురముండుట. ఇచ్చి - నిర్ణయించి, ఇచట ఇల్లు + అట - ఇల్లటము. పుట్టింటన్ - తానుజన్మించిన గృహమునందు, నిలిపెన్ - నిలుకడయగునట్లు చేసెను, అనఁగా నెల్లప్పుడును బాలకడలియందుండునట్లుచేసె ననుట. 'ఇల్లటంబుగఁ బుట్టి + నింట నిలిపె' అని వ్రాతప్రతి. ఉదా. 'గీ. అర్జునైఁ బ్రేమ యెట్టిదో + యద్రయింట, నిల్లటంబుండెఁ ద్రిభువనాధీశ్వరుండు' హర. 'అనిమిషాదులేతన్ - దేవతలు మొదలగువారిచేత, తనపేరు - తనయొక్క నామధేయము, మున్నగాన్ - ముందువచ్చునట్లుగా, ప్రాణవిభునిన్ - తనయొక్కపతిని, ప్రణుతింపన్ గాన్ - స్తుతించునట్లుగా, చేసెన్ - చేసెను, అనఁగా లక్ష్మీవారాయణ యనునట్లు చేసినదనుట తా నెల్లప్పుడును విరువకయుండుట చేతనే లక్ష్మీవారాయణుఁ డనఁ దగియుండె ననియూహ్యము. వినమజ్జనులన్ - నమస్కరించుచున్నవారలకు, ప్రోవన్ - రక్షించుటకొఱకు, పతివాలుఁగన్నదామరలందున్ - పెనిమిటియొక్క వాఁడయినపులు గలకన్నులనెడు పద్మములయందు, కాపురంబున్ - నివాసమును, ఒనరించెన్ - చేసెను, ధవునికరుణన్ - పతియనుగ్రహముచేత, చక్కదనమునన్ - సౌందర్యమునందు, ఇచట 'చక్కదనము అనుటకు "నూ. తనేచకుత్రచిదతో వికారాచ్చాపికేచన, అమిత్రేష్ఠ్రీ సమాత్మేచిత్ ప్రయోగశ్చరణింకే?' అధ. ఈరేడుజగములందున్ - పదునాలుగు భువనములయందును, సవతుగాంచనినుతున్ - సామ్యములేనినుమారుని, 'ని. గీ. సవతు నాఁగ సమానము సామ్య మాను' అం. ప. ని. ఉదా 'ప. సవతు లేని యభినవాకారంబుతోడ' భోజ. కాంచెన్ - కనెను, అట్టి గుణధన్యన్ - పుణ్యంతల మగుగుణములగలదానిని, 'ని. ధన్యం పుణ్యవతి త్రిపు' 'మే. కలమ శూన్యన్ - సాపరహితయైనదానిని, సాధుమాన్యన్ - సజ్జనులచేతఁ గొనియాడఁ దగినదానిని, కృపానన్యన్ - దయచేత అధిపరాధుడానిని, 'ని. అన్యో భిన్న సమానయోః విశ్వ. జలధికన్యన్ - కడలిపూతు రగులక్ష్మీదేవిని, తలఁపన్ + చెల్లదె - స్మరించుట యొప్పుదా.

ఇందు 'గుణధన్య - కలుషకూన్య - సాధుమాన్య - కృపానన్య' అను శబ్దములను నాలుగుపాదములకుఁ గ్రమముగా నన్వయింపఁబడి యుండుటచే యథాసంఖ్యాలంకారము. "యథాసంఖ్యం క్రమేనైవ క్రమికాణాం సమన్వయః" కా. ప్ర. లక్ష్మీదేవియొక్క సర్వోత్కర్ష వర్ణనముచేత నుదాత్తాలంకారమును, 'ధన్య - శూన్య - మాన్య - నన్య - కన్య' ఇవియును ప్రాసాలంకారమును 'అఖిలలో.....నిలిపె' అనుటచే లక్ష్మీదేవిని స్వాధీనపతికగా వర్ణించినాఁడు. "వరుఁడు కైవసమైనవనిత స్వాధీనభర్తృక" కా. సం. ఏకాయత్తోఽనుకూలఃస్యాత్" అనియుండుటచే విష్ణువుననుకూలనాయకునిగను వర్ణించినాఁడు. 'కొమ్ముపై.....మహిమ' అనుటచే దక్షిణ నాయకత్వము కూడవిశదమగుచున్నది. 'తుల్యోఽనేకత్రదక్షిణః' ప్ర. తా. అయినను కవిసమర్థనమే ముఖ్యమైనది.

తా|| తనసవతి యగుభూదేవిని విష్ణుమూర్తి యాదివరాహరూపముతోఁ దనకోఁటమీఁద నిలిపె, నని తానును గుణగరిష్ఠయగుటచేఁ బతియొక్కననే వసించినదియును, జగన్నాథుఁ డగుయజమానునిఁ దనపుట్టింటికి రప్పించి కాఁపుర ముండునట్లొనరించిన నిష్కల్మషకయును, దేవతలు మున్నగువారిచేఁ దనపేరు ముందుగా వచ్చునట్లు పతిని బిలువఁ జేసిన సజ్జనగణనీయయును, నాయకుని నేత్రకమలముల యందుండి భక్తులను గాపాడుచున్న దయామయయును, పదునాలుగులోకములయందు సాటి లేని యందగాఁడగు కొడుకునుగనినదియును, అగు కడలిపట్టిని స్తుతించెదను.

—: న ర స్వ తీ ప్రార్థనము :—

శా|| భూషాహక్తికకాంతి దేహరుచితోఁ ♦ బోరాటమాడన్ మరు
ద్యోపారత్నకిరీటరూటనుషమా ♦ యోయుజ్యమానాంఘ్రి ని
శ్శేషశ్రీ విరిదమ్మిగద్దియ నమా ♦ శ్లేషేంపఁ గొల్పుండు నా
భాషాదేవిఁ దలంచెదన్ రసలన ♦ దాభాషావిశేషార్థినై.

7.

అ|| భూషాహక్తికకాంతి. భూషా - ఆభరణములయందలి, హక్తిక - ముత్యములయొక్క, కాంతి - శోభ, దేహరుచితోఁ - తనయొక్కశరీరకాంతితో, పోరాటమాడన్ - సాటిరావలయునని ప్రయత్నించఁగా, (పాఠాం. పోరామిఁజూపన్ - స్నేహమును దెలియఁజేయఁగా) మరుద్యో... ..షశ్రీ. మరుత్ + యోషా - దేవతాస్త్రియొక్క, రత్నకిరీట - మణిమయము అగుమకుటములయొక్క, రూట - సమాహమయొక్క, 'ని. రూటము - స. సమాహమ' శ. చం. నుషమా - ఆధికమైనకాంతిని, 'ని. నుషమాపరమాశోభా' అను. యోయుజ్యమాన - మిక్కిలి కూడుచున్న, అంఘ్రి - పాదములయొక్క, నిశ్శేషశ్రీ - సంపూర్ణమైనసంపద 'ని. విశ్వమశేషం కృత్స్నం సమస్తనిఖిలాఖిలాని నిశ్శేషం' అ. విరిదమ్మిగద్దియన్ - వికసించిన సితపద్మపీతమును పుండరీకపీతమును, సమాశ్లేషేంపన్ - మిక్కిలి కలియఁగా 'నూ. శ్లేషఅలింగనే' ఉదా 'పతిం సమాశ్లేషుదపాంతికన్ధమ్' రావ. కొల్పుండునాభాషాదేవిన్ - కొలుపుదీరియున్న సరస్వతీదేవిని, రసలనదాభాషావిశేషార్థినై. రస - శృంగారాది నవరసములచేత, అసత్ - ఒప్పుచున్న, భాషా-పలుకులయొక్క, విశేష-రమ్యమును, 'ని.విశేష స్త్రీలకేఽవ్యక్తా ప్రతికేఽత్యంతభేదతే' విశ్వ. అర్థిన్ + బి-శోరువాడనై, తలంచెదన్ - స్మరించెదను, ఇందు 'భూషా.....పోరాటమాడన్' అనుటచే

నుపమాలంకారము, “స్ఫుర్తజేషయిచ్చేష్టి ద్రుహ్యతిప్రతిగర్భతి, ఆక్రోశత్యవజానాతి కదర్థయతినిందతి తస్య చానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః, ఉపమాయామిమేప్రోక్తాః కవీనాంబుద్ధి సౌఖ్య దాః” అనిచెడి. ‘వివిదమ్మి గద్దియ’ గూపకాలంకారము.

తా|| ఆభరణములయందలి మత్స్యములకాంతి శరీరచ్ఛాయతో సాటిరాఁ దలంచుచుండఁగాను, దేవతాశ్రీలయొక్క మకుటములయందుఁగూర్చబడిన వివిధమణులయొక్క కాంతులతోఁ గూడినవై పాదములసంపద పుండరీకాసనమునఁ గలియుఁగాను, గొలుపుదీరియున్న వాద్దేవతను నవరసపూరితములై మనోహరము లగు వాక్కుల నొసంగుటకొఱకుఁ బ్రణుతించెదను.

ఉ|| చెక్కిటఁ బత్త్రీవల్లరి నృ + జింపఁగఁబూని మనోజకేళి నా
యక్కఱ దీర్పచేయుచు + నక్షరపాక్తి లిఖింపఁగాఁ దద
న్యక్త్యతకైతవంబు హృద + యంబున నారసి ప్రాణనాథుతో
నొక్కపిసాళినవ్వు నస + పొత్తఁగనవ్వెడువాణిఁ గొల్చెదన్.

8.

అ|| బ్రహ్మ అధ్యాహరము. చెక్కిటన్-చెక్కిలియందు, పత్త్రీవల్లరి-(కస్తూరితో) మకరికా పత్త్రీములయొక్క-తీగలను, ‘ని|| పత్త్రావళిఃప్రత్తిలతాపత్త్రీభంగశ్చపత్త్రీకమ్’ అను|| కే|| ని, ప్రతతి వల్లరి లతా| వల్లినామాని యోజ్యాని. ధనం. సృజింపఁగన్-లిఖించుటకు వ్రాయుటకు, పూనికడంగి, మనోజకేళిన్-మనస్థగ్రీవమును, నాయ్క-అదీగ్వే-నాపనినవరించుము, అనుచున్-ఇట్లు తెలియఁ జేయుచు, ఆక్షరపంక్తిన్-అక్షరములచాలను, లిఖింపఁగాన్-వ్రాయఁగా తదన్యక్త్యతకైతవంబు తత్ - అయొక్క, అన్యక్త్యత-తీగ్స్కారముగాని- ఇష్టమైనయనుట, కైతవంబు-మర్మమును, ‘ని కఃటోఽస్త్రీన్యాజదఃభోషణయశ్చన్యక్తకైతవే, అ|| హృదయంబునన్-తనముననుసరి, అరసి-పరిశీలించి, ప్రాణనాథుతోన్-తనవల్లభునితో. భర్తవంకఁజూచియనుట. ఒక్కపిసాళినవ్వు - ఒకనెపముతో గూడిననవ్వును, నసలొత్తఁగన్-అచెక్కిలిపై వ్రాయఁబడిన చిగురుటానులను ద్రోచునట్లు, నవ్వెడు వాణిన్-హాసముచేయుచున్న సరస్వతిని, కొల్చెదన్-సేవించెదను, ఇందు ‘నవ్వునసలొత్తఁగనవ్వెడు వాణిక్’ అనుటకు “నూ|| ప్రసిద్ధాస్వా ద్విశేషస్య పునరుక్తిగ్నదోషకృత్’ అథ|| గోర్వాణిభాషయం దును. “వాచ మూచేసుభాధారాంశుధురాం మధుమాదనం, ఇత్యాదులుదాహరణములు. ఇచట ‘చెక్కి ట...దీగ్వే, అని యక్షరములను లిఖించుటచే బ్రహ్మయనుకూలనాయకుఁడుగా వర్ణింపఁబడినాఁడు. “ఒక్క కాంతకే, వలచి గుణాభిరాముఁ డగుఁవాఁ డనుకూలఁడు, కా|| సం|| ఉదా “లోలయన్నుల కాప్రాప్తాన్ రచయన్ పత్త్రీమంజరిః, ఏకాంవిసోదయన్ కేకాంతాఞ్చాయావదనువర్తతే. సరస్వతియు “అన్యక్త్యత...వాణిన్, అనుటచేఁదియునిచేలాల్పంపఁబడుటవలన స్వాధీనపతికా వర్ణింపఁబడినది. ‘ప్రియోపలాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికా మతా, ప్రతా. ఈభావముచే సరస్వతి స్వీయగా వర్ణింపఁబడి నది. పత్త్రీవల్లరివ్రాయుచు నక్షరపాఠలిఖించుటచేత నిచట బ్రహ్మకువిభ్రమమును చేష్టాభావముచెప్పఁ బడినది. త్వరయాహర్షరాగాదీ ద్దయితాగమనాదిషు, ఆస్తానభూషణాదీనాం విన్యాసో విభ్రమా మతః సా|| ద|| “క|| త్రపా|| సామగ్రీతీలాదృప| కొమలకమనీయ స్వీయగుణములఁ జెలంగన్, నరస. సరస్వతిని శృంగారప్రసంగావస్థలో నున్నట్లు వర్ణించుటచేతఁ దన కావ్యము శృంగారరస భూయిష్టమై ప్రకాశింపఁగల దనిభావము. ఈ కవియే మఱొకచోట “కల్యాణి వాణి కరవాణి తవాపికామం

దుర్వారజాద్యహరణం చరణప్రణామం, ఏషానవీనరచనా మమ యేన విద్య, శ్చేతశ్చమత్కృతికరీ ప్రసరీ సరీతి, అని ప్రార్థించినాడు.

తా|| బ్రహ్మ తనచెక్కిలియందు మకరికాపత్తములను వ్రాయుచు రతికేళియందు నాశోక దీర్ఘ మను నక్షరములను వ్రాయఁగా నది కనుఁగొని యందులకు సమ్మతించినభావముతో నేదియో యొకనెపమునఁ దనచెక్కిటఁగల మకరికాపత్తములు చూడుచుకొనునట్లు నవ్వుచున్న సరస్వతీదేవిని నేవించెదను.

—♦ కు క వి దూ షణ ము ♦—

ఉ|| శుష్కవచశ్శిలాతతుల ♦ నూటిగఁ జూచి మహాకవిశ్రవ
శ్శుష్కలికావిదారణము ♦ సల్పఁగ నేర్చినజాణలార మీ
ముష్కరతాసమున్నతికి ♦ మ్రొక్కెద నాయెడఁ జూపరాకుఁడీ
దుష్కవులార సాధుజన ♦ దూషణభూషణ భూషితాత్ములై.

9.

అ|| శుష్కవచశ్శిలాతతులః. శుష్కవచః - శిలాతతులః - వృద్ధమైనవాక్కులనెడు రాల యొక్క సముదాయముతో, నూటిగఁ - గుటిగా, చూచి - కనిపెట్టి, మహా.....ణము. మహాకవి - గొప్పకవ్యరూపయొక్క, శ్రవఃశుష్కలికా - కర్ణరంధ్రములను, విదారణము - బ్రద్దలుచేయుట, చల్పఁగఁ - ఆచరించుటను, నేర్చినజాణలార - బ్రహ్మసించిన చాతుర్యముగల పురుషులారా, 'నూ|| అమస్త్రజనుజసోస్త్రః క్రమేణచాదారదాగమావస్తే' శబ్ద చి|| మీముష్కరతాసమున్నతికిఁ - మీ మూఢత్వముయొక్క యధికమునకు, ఇచ్చట ముష్కరశబ్దమునుగూర్చి 'నూ - ఊషసుషిముష్క మధోరః, సిద్ధాం|| 'ఊషరః - సుషిరః - మసో - జ్జఃముష్కరః మధు - మాధుర్యంమధురః, ఉన్నతిశబ్దమునుగూర్చి. 'ని|| ఉన్నతి స్తార్థ్యాదారేషు. సమృద్ధావుదయేఽపిచ, విశ్వ. మ్రొక్కెదఁ - సమస్కరించెదను, దుష్కవులార - దుష్టత్వముగలకవులారా, దుష్కవులనఁగా నిషేధింపఁ దగినకవులు 'ని|| దున్నిషేధే చ కష్టేచ, మేది. సాధు.....లై. సాధుజన - మంచివారియొక్క - సజ్జనులయొక్క, దూషణ - నిందలే, భూషణ - ఆభరణముగా భూషణములుగా, భూషిత - ఆలంకరింపబడిన, అత్ములై - దేహములుగలవారై, నాయెడఁ - నాయందు, చూపరాకుఁడీ - కనఁబఱచుటకుఁ బ్రయత్నింపకుఁడు, ఇందు 'శుష్కవచశ్శిలా తతు, అనుటచే రూపకాలంకారము. 'తద్రూపకమభేదోయ, ఉపమానోపమేయయోః ఆతిసామ్యాద భేదః. కా|| ప్ర|| 'మికతోరవాక్కులచే మాత్రవణరంధ్రముల బ్రద్దలునేయుండు మీసంపూర్ణమూఢ త్వమునకు మ్రొక్కెద, ననుటచే వ్యాజస్తత్వలంకారము. 'క|| సతతంబు నిందచేతను స్తుతియుఁ స్తుతిచేత నిందఁచొప్పడ వ్యాజ స్తుతి యై చెలువగు, నరసు. కువలయానందమునను 'ఉక్తి ర్వాన్య జస్తుతిర్నిందా. స్తుతిభ్యాంస్తుతినందయోః, అని వచింపఁబడియున్నది. ఉదా 'నీ|| ఏమహాత్ములు గల్గః భూమికనభలలో|| గవులకు మిగులవిఖ్యాతిగల్గె, ఇది పైకిస్తుతిగా నున్నను నిజముగ నిందయే. దుష్కవులు పుట్టుటవలననే కవులకు నుకవులనుప్రసిద్ధి కలిగినదనిభావము. ఇచ్చుచోకవియే వేటోకచూట యొట్టుచెప్పినో తిలకింపుఁడు 'సంత సృమస్తనిగమాగమతత్త్వనిష్ఠాః|| శ్రీ మత్ప్రజానువిధయే కర పు|| టో - సా|| ఏనం మహాభినవనిర్మిత మాదరణా నిర్మత్సరేణ మనసా పరిశీలయంతు, రాష్ట్రే.

పింగళినూర నాద్యుడు శ్లేషకావ్యమును వ్రాయఁగలిగియు దుష్కృతుల నింత వృద్ధులుగాఁ దిట్టినేరక రాఘవపాండవీయమున 'క॥ ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి, వైవరతకవి సుతియొనర్చితప్పొప్పుమదికా, భావించి దిద్దకుండను, దేవానాంప్రియులమొక్కితెలతుఁ గుకవులకా' 'అనినాఁడు-బట్టుమూర్తిమాత్రము.

సీ॥ ఏమహాత్ములుఁగల్గ + భూమిశఁభలలోఁ, గవులకు నధికవి + భ్యాతిగల్గె
నేకృతార్థులుగల్గ + నెల్లపామరులకు, గణనమిరుప్రబంధ + కములుగల్గె
నేవాఙ్మధులుగల్గ + నిరనొందురసికుల. కమితలీలావినిో + దములుగల్గె
నేప్రవీణులుగల్గ + నిలనలంకృతికృతో, ద్యములకుదోషల + త్యములుగల్గె

తే॥ నేదయాభులబుధవందా + హేతిచకిత, విసరదపశబ్దభరణలా + లసమభాజ్జు
లట్టినిఖిలోపకారధీ + రాత్ములయిన, సకల కవిధూర్వహులకునం + జలియొకర్తు' అనినాఁడు.

తా. మహాకవులచెవి సోఁకినంతనే కళోరములుగాఁ దోచునపశబ్దముల నచ్చటచ్చట నేర్పు గాఁ గూర్చుచు సత్కృతులచే నెల్లప్పుడు నిందింపఁజడుచుండుటయే యలంకారముగాఁ గల యొ చెడ్డకవులారా! మీయొక్క యవివేకాతిశయమునకుఁ గేల్పొడ్చుచున్నాను. మీఁకుర్రతన మాత్రము నాపాత్రమునఁ జూపకుండు.

క॥ అని యిష్టదేవతాప్రార్థన మాపాదించి గురులఁజెఱుఁగించి పురా
తనకవుల నెంచి దుష్కవి, జనపశువుల కోఱడించిసమ్మదమొదఁజన్. 10

అ॥ అని=ఈప్రకారంబుగా, ఇష్టదేవతాప్రార్థనము-ఇష్టదేవతలనువేఁడుకొనట, ఇచట'అని+ ఇష్టదేవత, ఈపదములకు సందిలేదు 'నూ॥ సందిరానోచ్యనుతః' నన్న. ఆపాదించి-చేసి, పైనూత్రము చేత నేయిచ్చట సందిసిక్యము, 'నూ॥ దుష్కవిహత్యదానాంవా, నన్న. గురలక-గురువులను, ప్రణుఠించి-స్తోత్రముచేసి, పురాతనకవులక-యనుపటికవిశ్వరులను-తోల్లించికవులను, ఎంచి-కలంచి, దుష్కవిజన పశువులకా, దుష్కవిజనపశువులక-చెడ్డకవులయొక్క సమూహమనెడి పశువులను, అనగాఁ బశువులవంటి దుష్కవిసమూహమును ననుట. కోఱడించి - ఆపహసించి, 'కోరసించి, అనివ్రాత పత్రి, ఈపద్యమున, క్షార్థకపదప్రయోగములనుగూర్చి 'నూ॥ క్రియయా ఉపచారస్యాత్ ప్రథమా పదసంగతః, అకర్మకశ్యం ప్రాయస్సస్య త్వరతోభయ సమ్మతిః' అథ, సమ్మదము - సంతోషము, ఒదఁగక - కలంగఁగా. ఇందు'దుష్కవిజనపశువులు, రూపకాలంకారము 'దించి-తించి-నెంచి-డించి, అను ప్రాసాలంకారము.

తా॥ ఈప్రకారముగా నిష్టదేవత సర్పించి గురువులను స్తుతించి పూర్వకవులఁ దలంచి దుష్కవుల నపహసించి సంతసముతో.

వ॥ ఏ నొక్కమహాప్రబంధంబు నేయ నూహించియున్న సమయంబున. 11

అ. ఏను, ఒక్కమహాప్రబంధంబు - ఒకమహాకావ్యమును, చేయక- రచించుటకు, ఇచట ద్వితీయకు బృధిను చెప్పఁబడినది. 'నూ॥ ఇతగత్ర చ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచజడప దానాంస్యాత్' శబ్దచిం. ఊహించి+ఉన్న సమయంబునకా - భావించియుండిన కాలమునందు,

—♦ కృతి ప్రశంస —♦—

సీ॥ శార్దూలచర్మమో ♦ జాభువాచేలయో, కాని నిద్దపుమేనఁ ♦ గట్టినాడు
కమనీయ భస్మమో ♦ గంధచూర్ణమొ కాని, వాసనల్ పెదఁజల్లఁబూసినాడు
ధవళ భుజంగమో ♦ తారహారమొ కాని, మృదుతరగ్రీవధ ♦ రించినాడు
తతజటాజూటమో ♦ ధమ్మిల్లమొ కాని, పాలుపార నొదలఁబూసినాడు

తే॥ చంద్రఖండంబో పుష్పగు ♦ చ్ఛంబో కాని, మూర్ధసీమ సత్రిప్రేమముడిచినాడు
జంగమొక్కండు నిర్జితా ♦ నంగమూర్తి, నిదురవోవంగ వచ్చినా యెదురనిల్చె 12.

అ॥ శార్దూల చర్మమో - (పసుపు యెఱుపు నలుపు గూడిన మూడువన్నెలు గలదియైన) పెద్దపులియొక్క యజినమో 'ని॥ 'అజినంచర్మకృత్తిః శ్రీ' అ॥ జాభువాచేలయో - అపరంజన శ్రుమో, కాని - ఇదిసంజేహార్థకము. 'ని॥ గీ॥ కాని కానీ యనంగ వికల్పమునకు, నెమటివాగ్విరుద్ధమునకు, అం. ప. ని. అంతటనిట్లెగ్గహించునది. నిద్దపుమేనఁ - సున్ననిశరీరమున, కట్టినాడు - ధరించినాడు, కమనీయభస్మమో - మనోహరమైనభూతియో, గంధచూర్ణమొ - పరిమళముగల గంధపుంబొడియో, కాని, వాసనల్ - పరిమళములు, పెదఁజల్లఁ - చెల్లాచెదరుకాఁగా, అంతట నిండఁగాననుట, పూసినాడు - రాచినాడు, ధవళభుజంగమో - తెల్లనిచైనసామో, తారహారమొ - ముత్తెములయొక్కసరమో, కాని, మృదుతరగ్రీవఁ - కోమలమైనకంఠమున, ధరించినాడు - తాల్చినాడు, తతజటాజూటమో - విస్తారముగాఁ జుట్టిన జడలయొక్కముడియో, ధమ్మిల్లమో - పూవులు మొదలగునవి చుట్టినముడియో, కాని, పాలుపార - ఒప్పునట్లుగా, ఒదలఁ - తలమీఁద - నడితలను, పూసినాడు - తాల్చినాడు, చంద్రఖండంబో - చంద్రునియొక్కకళయో, పుష్పగుచ్ఛంబో - పువ్వులయొక్కగుత్తియో, కాని, మూర్ధసీమఁ - తలయందు, అత్రిప్రేమఁ - మిక్కిలి ప్రేమితో, ముడిచినాడు - ఆకుంచనము చేసినాడు, నిర్జితానంగమూర్తి - ఓడిపోఁగొట్టబడిన మన్మథుండు గలశరీరముతోఁ గూడినవాఁడు, జంగమొక్కండు - ఒకజంగముదేవర, ఇ చ ట ఒక్కండు, అనుశబ్దమనుగూర్చి 'నూ॥ విశేషజానాంమహతో డుక్షోస్యాదుభయధాఽపిచ, క్వచిద్దుష్కృత్రకే స్వార్థవిశేషణ మిహోచ్యతే' అధ. నిదుర + పోవంగఁ - నేను నిద్రించుచుండఁగా' వచ్చి - అగతుడై, నాయెదురనిల్చెఁ - నామ్రాంతిలంబడెను, అనఁగా స్వప్నమునఁబ్రత్యక్షమయ్యె ననుట. ఇందు 'నిదురవోవంగఁ, అనుటకు 'నూ॥ గనడదవా స్యుః ప్రథమమాత్రా దాత్మాస్మదోర్వివై వేతే, నన్ను: 'పదురనిల్చె, అనుటకు 'నూ॥ ప్రకృత్యుక్తప్రకారేణ. రచనా రసరంజనీ, అధ. ఉదా. 'క॥ అమృనియెదుర నిలువ భయపడి, విష్ణు పు. ఇందు 'జంగమొక్కండు నిర్జితానంగమూర్తి' అనుటచే నిశ్చయాంతరసందేహాలంకారము. 'విషయే విషయా యత్ర' సాదృశ్యా త్కవిసమ్మతాత్ సందేహగోచరా స్యాతాం సందేహాలంకృతిశ్చ సా, ప్రతా "ససందేహస్తభేదోక్తా. తదనుక్తాచ సంశయః, ఉదా 'ఇందుఃకింకృతంకః సరసిజమేతత్ కి మంబు కుత్రగతం. లలితవిలాసవచనై ర్యుఖ మితి హరిజాతీ నిశ్చితం పరతః, కా॥ ప్ర॥ 'క్రిమన్థికాలాకిముకాస్తుభంవా, పరిష్క్రియాయాంబ హనునృసేత్వం, కింకాలకూటః కిమనా యశోదాస్తన్యం తప స్వాదురదప్రభో మే,

తా|| పులితోలువలువయో పసిడిదోవతియో కాని తననునుపైనమేనఁ గట్టికొనినాఁడు. ఇం పైనబూడిదయో మంచిగంధపుపంకమో కాని తావు తల్లెడ నిండునట్లులఁచుకొనినాఁడు. సర్పహ రమో ముత్తయములఁగరమో కాని కోమల మగుకంఠమున ధరించి నాఁడు. జడలను జుట్టియుండెనో పువ్వులు కుట్టి ముడివైచికొనెనో కాని శిరోమధ్యమున నొప్పచున్నది. బాలచంద్రుఁడో పూగుత్తియో కాని తలయందు ముడిచినాఁడు. ఇట్టి సోయగముతో మన్మథునిఁ గెలిచినయొకజంగముడేవర నేను నిద్రించుచున్నతఱి స్వప్నమున సాక్షాత్కరించెను.

క|| నిలిచినఁ దచ్చరణాంబుజ, ములకు ననేకప్రణామ ♦ ములు సేసి కృతాం జలివైన నన్నుఁ గని కో, మలవిరళగభీరధీర ♦ మధురోక్తులచేక. 13

అ|| నిలిచినక - అట్లునిలువఁబడఁగా, తచ్చరణాంబుజములకు - ఆయనయొక్కకమలముల కంటి పాదములకు, 'ని|| పదంఘ్రీశ్చరణోఽస్త్రీయామ. అ. ఆనేకప్రణామములు - ఆనేకములగు నమస్కారములు, చేసి - ఒనరించి, కృతాంజలిక - అందలిబద్ధుడను, ఐననన్నుక - ఆ యి నట్టి నన్ను, కని - చూచి, కోమ.లచేక. కోమల - మృదువైనట్టియు, విరళ - ఎడమై నట్టియు - నిలుపుదలగలిగినట్టియు, గభీర - గంభీరమైనట్టియు-అనఁగా విశేషభావముకలిగినట్టియు ననుట, 'ని|| నిఘ్నం గభీరగంభీరం, అ. ధీర - ధైర్యముతోఁగూడినట్టియు, మధురోక్తులచేక - తీయనిమాటలతో, మిఁదిపద్యముతో నన్వయము. ఇట్లన్వయించుటకు "నూ|| పద్యంబులకుఁగులకం బగు" పౌ|| వ్యా|| ఇందుఁ బద్యాంతమున 'మధురోక్తులచేక, అనిద్రుతముతో నుండుటకు 'నూ|| పద్యభేదావసానేకు శ్లిష్టతా నస్య కధ్యతే, అథ. ఉదా"క. ఏతాద్యశగుణమహిమ, ఖ్యాతానమస మరవిధికిఁగ రుణాంబుధికిక, గీతపద్యాదులయందుమాత్రము నకారములోపించును, 'కోమల..... మధురోక్తులు, ఉపమాంబులకారము 'సాధర్మ్యముపమాభేదే, కా|| ప్ర|| భీరధీర, అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| అట్టియొక నాయకుడును యాశంకరునకు సాష్టాంగనమస్కారములొనర్చి దోసిలొగ్గి యున్న నన్ను జూచి మృదువైనతీయనిమాటలతో గంభీరభావమును జూపుచుఁ దిన్నఁగా.

వ|| కపీంద్రా! నమస్తరసనిస్తంద్రంబుగా నీవు సృజింపంబూనిన కావ్యకన్యాలలా మంబున కుంకుమగా నాయురారోగ్య మహాభాగ్యంబు లొసంగెద నన్నుం బరిణేతం జేయు మనియానతిచ్చెఁ దదనంతరంబ. 14.

అ|| కపీంద్రా-కవులలో శ్రేష్ఠుడవైనవాఁడా, సమస్తరసనిస్తంద్రంబుగాక. సమస్తరస-సమస్త మయిన రసములచేత, నిస్తంద్రంబుగాక-ఏమటుపాటులేకుండునట్లు - జాగ్రతతప్పకుండునట్లు, నీవు, సృజింపఁబూనిన-నిర్మించుటకుయత్నించిన, కావ్యకన్యాలలామంబునకుక - ప్రబంధమునెడి శ్రేష్ఠమగు కన్యకు, 'ని|| అలామోఽస్త్రీలలామాపిప్రభావేపురుషేద్యజే, శ్రేష్ఠభూషాపుండ్ర శృంగపుచ్చచిహ్నశ్చ లింగిషు, యా|| ఉంకుమగాక-కన్యాశుల్కధనముగా. అనఁగా వధువునకు వరుఁడిచ్చు ధనముగాననుట. ఉదా 'ఉ|| భవదీయశౌర్యమే. యుంకుమచేసి కృష్ణపురుషోత్తమచేకొనిపొమ్మ, భాగ|| ఆయురారోగ్య మహాభాగ్యంబులక - ఆయుష్యమును, ఆరోగ్యమును, గోష్ఠయైశ్వర్యమును, ఇది బహుపడేతరతర యోగద్యంధ్యసమాసము. ఒసంగెదక - ఇచట భాగ్యము అనుశబ్దమును 'భాగ్యంబు, అనుటకు నూ|| స్వాధ్యయమాతానిభక్తసోశ్చము, తదుపరి పునర్దుబాప్రాచాం'నన్ను, ఇచ్చెదను, నన్ను, పరి

శేతక + చేయుము - భర్తగానొనరించుము. అని యానతిచ్చెన్ - ఇట్లాజ్ఞయిసంగెను, తదనంతరంబు - అటుపిమ్మట, ఇచట 'కావ్య.....'లాసంగెద, అనుటచే రూపకాలంకారము.

తా|| ఓకవిశ్రేష్ఠుడా శృంగారరసప్రధానముగా నీవు సృష్టిపయ్యించిన కావ్యమును శ్రేష్ఠ మైనకన్యకు శుక్లముగా నాయురాశోగ్యైశ్వర్యముల నిచ్చెద నాకొసంగు మనిసెలవిచ్చె.

క|| తలతల మనుచీకటితో, దెలతెలవాటంగ లేచి ♦ తెలియఁగ నపుడా

కలచందము నామనమునఁ, గలచందము నొక్కటైనఁ ♦ గడువేడుకతోన్. 15

అ|| తలతలమనుచీకటితో - తళుకుతళుకుమను కాంతిగలతిమిరముతో, ఇది. తళతళమను టకు రూపాంతరము. ద్వియ క్షినిగూర్చి 'నూ|| క్వచిదర్థవిశేషేతు. పునరర్థసమాగమః, అథ|| ఉదా 'క|| ధశ్ధశమని జలములలో, బలిపువ్రాయుధంబుప్రతిబింబింపన్' శృం|| నై|| తెలతెలవాటంగ - తెల్లఁగాఁదెల్లవాటంగనే, ఉదా 'క|| తొలివేల్పుల మొగములు తెల, తెలవాటంగఁ దెల్లవాటఁ దెలువలమోములో, అచ్చు|| తె|| రా|| లేచి-మేల్కొంచి, తెలియఁగ - తెలిసికొనఁగా, అపుడు-అసమ యమున. వచ్చినదైన, ఆకలచందము - అయొక్క స్వప్నము తెఱఁగును, నామనమున - నాయొక్క హృదయమునందు, కలచందము - ఉన్నవిధమును, ఒక్కటైన - ఏకము కాఁగా, గడువేడుకతో - మిక్కిలికుతూహలముతో, ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఇందు 'ఆకలచందము నామనమునఁ గల చందము, ఇది పదయమకాలంకారము. యమకం పౌనరుక్త్యేతు. స్వరవ్యంజనయుగ్మయోః; ప్రతా|| 'తలతల మనుచీకటితో, దెలతెలవాటంగ, అనుటచేత ననుప్రాసాలంకారము. 'వర్ణసామ్య మను ప్రాసః, కా|| ప్ర||

తా|| అచీకటియంతయుఁ బోయి తెల్లవాటంగనే యాకలతెరంగును, నాహృదయమునఁగల తెరంగును, ఏక మైనందున మిగులఁ గోరికతో.

ఉ|| ముంగలనిల్చి నర్వజన ♦ మోహన దేహన వీనకాంతి మీ

రం గరుణానిరీక్షణప ♦ రంబుగ నీగతిఁ బల్కినట్టియా

జంగమసౌర్యభాముని భు ♦ జంగమభూషణుఁ గా నెఱింగి యు

ప్పొంగి తరంగితప్రమద ♦ పూరితమానసపంకజుండ నై.

16

అ|| ముంగలనిల్చి - నాప్రేమలబిబువఁబడి, సాక్షాత్కరించియుంట, ముందు + కలను ముంగల. ఇది ముంగడయొక్కరూపాంతరము. ఉదా 'ఉ|| మోదమునం దమాభ్రువి ♦ ముంగలిగా నడపించు దాను, నిర్వ|| నర్వ.....కాంతి. సర్వజన - సమస్తమైనమానవులకు, మోహన - భ్రాంఠినిగలి గించునట్టి, దేహ - తనువుయొక్క, ననీన - నూతనమైన, క్రొత్తదియైనయుంట, కాంతి - శోభ, మిర - అతి, శయించఁగా, కరుణానిరీక్షణపరంబుగ, కరుణా - కృపతోఁగూడిన, నిరీక్షణ - చూపులయొక్క, పరంబుగ - ప్రధానముగా, 'ని|| పర స్వాస్తి దుత్తమాన్యాత్మజైరిహారేషు కేవలే, విశ్వ. 'పరందూ రాన్యముభ్యేషు. యా|| ఈగతి - ఈతిరున, పల్కినట్టియాజంగమసౌర్యభాముని - సంభాషించినటు వంటి యాయొక్కజంగములలో మిగులశ్రేష్ఠుఁ డయినవానిని, భుజంగమభూషణుఁగా - హామణి పోషింపఁగూఁ గలకిత్తుగా, ఎఱింగి - తెలిసికొనినవాడనై, ఉప్పొంగి - మిక్కిలి. సంతోషించి.

ఉద్బి+పొంగు-ఉప్పొంగు. తగ.....డనై-తరంగిత - అలలుగాఁజేయఁబడిన, ప్రమద - సంతోషముచేత, పూరిత - నిండిపఁబడిన, మానసపంకజుండనై - పద్మమువంటి హృదయముగలవాడనై, 'ని|| స్వాంతంహృత్వానసంమనః, ఆ|| ఇందు 'ముంగిల, ఆనుప్రయోగమునకు 'నూ|| అచ్చిక్సమా సంబులం దఱచుగ వర్ణలూపాగమాదేశవి కారములు నిత్యున్దైల్పిక్సములుగాఁ బెక్కులుగానంబడియెడి, ప్రా|| వ్యా. 'మానసపంకజుండన, ఇది యుపమాంశం కారము. 'మోహనదేశ, ఆను ప్రాసాలంకారము. జంగమసౌందర్యభూముని భుజంగమభూషణం, యనుకాలంకారము, 'ఏజ్జి-ఉప్పొంగి-తరంగిత, వృత్త్య 'నుప్రాసాలంకారము 'వర్ణసామ్య మనుప్రాసః. ఛేక వృత్తి గతోద్విధా, సో ౭ నేకస్య సకృత్సావర్వః. ఏకస్యాప్యసకృత్సవః, మాధుర్యవ్యంజనై ర్వర్ణై. రుపనాగతివ్యతే, ఓజఃప్ర కాశకైస్తైశ్చపరుషా, కోమలాపరైః, కా|| ప్ర|| ఉదా 'తతో ౭ రుణపరిస్పృత ముండికృతవపుఃశశి, దధే) కామపరిక్షామ కామినీగండపాండుతామ, మ|| భార||

తా|| ప్రత్యక్షమై సమస్తజనులకు నాశ్చర్యమునుగలిగించునటువంటి యందముతోఁగూడిన శరీరముయొక్క స్రవకముగలిగి దయాదృష్టితో నిట్లాజ్ఞయొసంగిన యాజంగమశ్రేష్ఠుని గేవల పరమేశ్వరుఁ డని తెలిసికొని సంతోషాతిశయ మనునలలతోఁ గూడిన హృదయకమలము గలవాడనై.

ఉ|| నామదీ నెప్పుడుంబ్రమఛః ♦ నాయకు నిష్టసుఖప్రదాయకుఁ
సోమశరీరు దానవన ♦ మూహశరారుఁ గృతీశుఁ జేయఁగాఁ
బేమజనించు నాదరణ ♦ వేశలుఁ డమ్మహనీయమూర్తియే
మామకభాగ్యసంపద ను ♦ మానముదంచితవామభాగుఁ డై.

17.

అ|| నామది - నాయొక్క మనస్సునందు, ఎప్పుడు - ఎల్లప్పుడును, ప్రమథనాయకు - పారిషదులకు యజమానఁ డైనవానిని, 'ని|| ప్రమథా స్వ్యః పారిషదాః, అను. ఇష్టసుఖ ప్రదాయకుఁ. ఇష్ట - కోరఁబడిన, సుఖ - సంతోషములను, ప్రదాయకుఁ - ఇచ్చునట్టివానిని, సోమశరీర - పార్వతీతోఁ గూడినమేను గలవాని, 'పు|| ఉమయా సహ వర్తత ఇతి సోమః, దానవ సమూహశరారు - రాక్షసులను జంపువానిని, 'ని|| 'శరారు రాక్షసోహింసరి, అను. ఇచట ప్రత్యులను. దానవులను, నిఃషాత్మజులను గలిపి యొక రాక్షసశబ్దముతోనే సమన్వయముచేయుట ప్రసిద్ధియైయున్నది. 'కమలాసంపదోః, కామ ధ్వజే మకరమత్స్యయోః, దానవాసురదైత్యానా. మైక్యమేవాభిసమృతమ్' కా. క. ల. మఱియు. దానవసమూహాః - శరభ - దానవసమూహశరః, దానవసమూహశరారు - అనఁగా తెల్లువంటి దైత్యులసమదాయమున కంగారకుండైనవానినియుఁ జెప్పవచ్చును, ఇది యుపమానోత్తరపద కర్మధారయ సమాసము. ఆరు - అంగారకుండైనవానిని 'ని|| ఆరః క్షీణితుతే ౭గ్మజే, విశ్వ. ఇచట వ్యక్తితత్పురుషసమాసము. అనఁగా రాక్షసుల సంహరించువాని ననుట, కృతీశు - నాప్రబంధమునకధిపతిని; అనఁగా నంకితమును బొందినవానినిగా, చేయఁగా - ఒనరించుటను, ప్రేమజనించు - ఇష్టముకలుగుచుండును, ఆదరణపేశలుండు. ఆదరణ - భక్తులు మొదలయినవారియందు దయగలిగియుండుటయును, పేశలుండు - నేర్పుగలవాఁడు, అమ్మహనీయ మూర్తియే - (అయినట్టి) గొప్పవాడయిన యాయాశ్వరుండే, మామకభాగ్యసంపద - మామక - నాయొక్క; భాగ్యసంపద - పుణ్యముయొక్క యధికమువలన, ఉమాసము

దంచిత వామభాగుండై. ఉమా - హైమవతితో, సమదంచిత - ఒప్పుచున్న, వామభాగుండై - ఎడమవైపుగలవాండై, హైపద్యముతో నన్వయము.

ఇందు ద్విత్వీయపాదమున 'సోమశరీర దానవసముహారారు, అని నిత్యమాసయతి సెప్పంబడినది. సోమశబ్దమునందలి. 'ఉ, కారమునకును, సమాహశబ్దగతమైన 'ఉ, కారమునకును యతియొప్పుచున్నది. "వృత్తి సవ్యక్ + ఊహ్యతే + ఏకత్ర + ఇతి - సమాహాః" 'గీ|| ఒక్కసమసనమున శబ్దాయుగము గూడి. పదము లేర్పాటుగాఁ గానఁ బడనిప్రాణి, సంధులకు నిత్యసమసనఁ క్రాంతులును నఁ ఖండవిశ్రమములు ననఁ రెండుఁ జెల్లు, అప్పు. 'నాయకుఁ, దాయకుఁ, ఇత్యాదు అను ప్రాసాలంకారమును 'దానవ.....శరారుఁ, అనునూట సుపమాలంకారమును.

నా|| నామనమ్మన సెల్లప్పుడును గామితార్థప్రదుండును, త్రిపురధ్వంసకుండును, పార్వతీ సహితుండును, అగు శంకరుని కంకితమియఁ గోరిక గలుగుచుండఁగా నింతలో నాయదృష్టమువలన, దయామయుఁ డగు నామహానుభావుండే పార్వతీసహితుండై,

తే|| వచ్చి కృతికన్యకాసముద్యాహమునకు, శుల్కముగ నాయురారోగ్య + సుప్రసిద్ధులిత్తు నని యల్లుండగుటకు + నిచ్చుగించె, నింతకంటెను సౌభాగ్యమెందుఁగలచె? 18

అ|| వచ్చి - నాసమీపమున కాగతుండై, కృతికన్యకా సముద్యాహమునకుఁ. కృతికన్యకా - కావ్యమనెడు కన్యయొక్క, సముద్యాహమునకుఁ - కల్యాణమునకు. శుల్కముగ - వధువున కొసంగునట్టి ధనముగా - పెండ్లికూతుఁ కిచ్చునట్టి సొమ్మునకు బదులుగా ననుట. ఆయురారోగ్య సుప్రసిద్ధులు - ఆయుష్యమును, ఆరోగ్యమును, ఆత్యంతప్రఖ్యాతియును, ఇతనుని - ఒసంగెదనని, అల్లుండగుటకుఁ - నాకుజామాతయగుటకును, 'ని|| జామాతాదు హితుఃపతిః, అమ. ఇచ్చుగించెఁ - సమ్మతించెను, ఇంతకంటెను - ఇంతకు మించినట్టి, సౌభాగ్యము - గొప్ప యదృష్టము, ఎందుఁ - ఎచ్చటనైనను, కలద - ఉన్నదా - లేదనుట.

తా|| సాక్షాత్కరించి నా యీ కావ్యకన్యకు బాణిగ్రహణ మొనర్చుకొనియుండునగా నాయురారోగ్య సత్కిర్యల నిత్తు నని ప్రేమపూర్వకముగా నిష్పపడెను. ఇంతకన్న గొప్పయదృష్ట మెందు యినఁ గలదా?

ఉ|| కోమల వర్ణధామయును + గోవిదనంస్తవనీయ లక్షణ
స్తోమఫలాభిరామయును + శంభదలంకరణ ప్రసాధన
స్థేమయు నప్రతర్క్యగుణ + సీమయు నైన మదీయకావ్యక
న్యామణి నిచ్చి మంచుమల + యల్లుని నల్లుని గానొనర్చెదన్. 19

ఈపద్యమునఁ గావ్యమునకుఁ గన్యాత్వ మారోపిని యర్థద్యయమునకు నభేదాధ్యవసాయముగాఁ జెప్పినాడు.

అ|| (కా) కోమల వర్ణధామయును. కోమల - మృదువైన, 'ని|| సుకుమారంతు, కోమలం మృదులంమృదు, అ. వర్ణ - అక్షరములకు - శబ్దములకుననుట, ధామయును - ఉనికిపట్టుయి నట్టియును, (క) కోమల - సుకుమారమైన, 'వృత్తి|| కావ్యతే జనై రితి కోమలిఁ, వర్ణ - వంశమున,

ధామయును - పుట్టుక, గలదియును, 'ని|| ధామ జన్మ ప్రభా స్థాన ప్రభావ సుఖసద్గుణు, నానా, (కా) కోవిద.....యును. కోవిద - విద్వాంసులచేత, సంస్తవనీయ - పొగడదగిన, లక్షణ-కవిత్వ లక్షణములయొక్క, స్తోమ - సమాహమయొక్క, ఫల - ప్రయోజనముతో, అభిరామ యును - రమ్యమైనట్టి యును. (క) కోవిద - తెలిసినవారిచేత, సంస్తవనీయ - నుతింపదగిన, లక్షణ-శుభలక్షణములయొక్క, స్తోమ - సమాహమయొక్క, ఫల - భోగములతోను, 'ని|| ఫల మిష్వక్రే సస్యే ఫలకే జాఘలే ధనే ఫాలే. భోగబీజే లాభహేతుత్పన్నే ఫలితు ఫలిసి స్యాత్, నానా, అభి గామయుక్ - మనోహరమైనట్టిదియును, (కా) శుంభద.....మయుక్, శుంభతో - ఒప్పుచున్న, అలంకరణ - ఉపమాద్యలంకారములయొక్క, ప్రసాధన - ఉపాయములందు, స్థేమయుక్ - సామర్థ్యయుతమైనట్టియు, (క) శుంభతో - ప్రకాశించుచున్న, అలంకరణ - అభరణాదులంధరించుట యుండను, ప్రసాధన-వస్తువార్యాగుల నలంకరించుకొనుటవలని యొప్పదమునందును-అనగా వేషమును ధరించిన కాంతియుందును, 'ని|| ఆకల్పవేషో నైపథ్యం ప్రతికర్మప్రసాధనమ్, అమ|| 'నేపథ్యంతు ప్రసాధనే రంగభూమావేషభేదే, హె|| స్థేమయుక్-శక్తిగలదియును, (కా) ఆప్రత...మయుక్. ఆప్రతక్ర్య-ఊహింపనలవిగాని, గుణ - కావ్యప్రసిద్ధ మైనశ్లేషప్రసాదాదిగుణములకు 'శ్లేషప్రసాద స్సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా అర్థవృత్తి రుదార్యం తథాకాంతి రుదాత్తతా 'ఓజః సుశబ్దతా ప్రజేయా, నాదీత్య వధవిస్తరః సమాధి సౌత్కృగాంభీర్య సంక్షేపా భావికంతథా' సమ్మితత్వం తథా ప్రాధీ రీతి రుక్తి ర్గతి ర్దథా చతుర్వింశతి రేతే స్యు ర్గుణాః కావ్యప్రకాశకాః' ప్రతా|| నీకయుక్-ప్రదేశమైనట్టియును, (క) ఆప్రతక్ర్య-ఊహింపదగని, గుణ-సద్గుణములకు, స్థేమయుక్-ప్రదేశమైనదియును, విసమదీయ కావ్యకన్యానుజీక్ - ఆయినట్టి నాయొక్క-ప్రబంధమలెడి కన్యారత్నమును, ఇచ్చి-దానముచేసి, కన్యారానమొనర్చియనుట. మంచుమలయల్లునిక్ - హిమవంతునికిజామాత యయినశివుని, ఇచట 'మంచుమలయల్లుడు, అనుటకు 'నూ|| పశ్చిభవేద్విత్రియా తుల్యతత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్' నన్న. అల్లునిగాక్-నాయొక్కయల్లునిగా, ఒనర్చెదక్-చేసుకొనెదను, శ్లేషాలంకారము 'క|| ప్రకృతములప్రకృతఃకులు, ప్రకృతాప్రకృతములుశబ్దపాటవమాత్ర, ప్రకటితసామ్యముఁజెందిన, నకలంకరిశ్లేషమయ్యె, కా|| స|| 'వైషేషవాక్యేవీకస్మిక్ యత్రావేకార్థతాభవేత్, కా|| ప్ర||

తా|| వృదుపదభూయిష్ట మైనదియును, పండితులచేత బ్రశంసింపదగినలక్షణములతోఁ గూడి యిం పాలయునదియును, శబ్దార్థాలంకారములకు నిధియైనదియును, ఊహింపనలవిగాని యోతో మాధుర్యాదిగుణములచే నలరారుచున్నదియును, అయిన నాయొక్క-శ్లేష్ఠ మైన కావ్యకన్యను బర మేశ్వరున కంకితముగా నొసంగి యంతటివాని నల్లునిగాఁజేసికొని యానందించెదను.

నీ|| తలపై వియద్గంగ ♦ గలుగునిత్యస్నాత, కైలాసగిరిదుర్గ ♦ మేలు నేత
త్రిపురంబు లొకకోల ♦ ద్రెల్లనేసినవాఁడు, కందర్పు గెల్చిన ♦ యందకాఁడు
పాఁపరాఁ దాల్చిన ♦ పరుఁ డువిక్రమరంహఁ, గరిద్రైత్యుఁబారిగొన్న ♦ పురుషసింహు,
డంబుజాక్షికి దేహ ♦ మర్ధ మిచ్చినదాత, కలితసారుఁ గుమారుఁ గన్నతాత
తే|| మదవదరిదరిద్రాణదో ♦ ర్మండలాగ్ర, జాగ్రదసురాగ్రచరనిహిం ♦ ననవిశాల
శూలరాజపరిష్కార్య ♦ శూలినామ, ధన్యుఁడర్జుండు కాఁడెమ ♦ తా-వ్యమునకు20

తా|| తలపైకొ-నెత్తిమీద, వియదంగ-మిన్నవాచక, కలుగునిత్యస్నాత - ఉండినయెడతెగని మజ్జనము కలవాడును, అనంగా నిత్యస్నానముచేయువారలలో నెవ్వరును శివునివలె నాకాశగంగా జలములతో నెడతెగక చేయువారులే రనిభావము. క్రూరగిరియర్థము - వెండికొండమీదికోటను, ఏలినేత - కాపాడునట్టిప్రభువును, అనంగా నొరుల కెవ్వరికి శక్యముగాని రజతాచల శిఖరమున దుర్గమునిర్మించుకొని యచ్చటఁ బరిపాలన మొనర్చుచుండె ననిభావము. త్రిపురంబులు-దానవులవైన మూడునగరములు, 'నూ|| తద్ధితార్థోత్తరపద సమాహారేచ, ఇతిసమాహారసమాసః. పాత్రాదిత్వాన్న పుంసకమ్. 'త్రయాణాంపురాణాంసమాహారః త్రిపురం, సిద్ధాఁఁఁకకోలకొ-ఁఁక-బాణముతో, త్రైశ్య వేసినవాడు-పడునట్లుగాఁ గొట్టినయతఁడును అనంగా బూర్వ మొకప్పుడు దేవతలకు నోడి యెదురులు మయునిశరణుజొచ్చిరి. దయామయుఁ డగునమ్మయుఁడు వారికి గగనమున వెండితో నొకపట్టణమును, బంగారుతో నొకపట్టణమును, ఇనుముతో నొకపట్టణమును, నిర్మించి యవియదృశ్యముగా సంచ రించునట్లునర్పించెను. అనురు లాపట్టణములచేఁ బోయి దేవదూలను బాధించుచుండఁగా బ్రహ్మ యును విష్ణువును మాకుశక్యముకాదనిరి. అప్పుడు దేవతలందఱును శివునివ్రాధింప నతఁడు భూమి రథముగను, మహామేరువు విల్లుగను, విష్ణువుసాయకముగను, నూర్యచంద్రులు రథచక్రములుగను, బ్రహ్మ సారథిగను శేషుఁడు వింటివారిగను, వేదములను గుఱ్ఱములుగను, అమర్షిని వారితో యుద్ధముచేసిచంపినట్లును, అపట్టణముల మూడింటిని దనయగ్ని నేత్రముచే నిర్మాతమొనర్చినట్లును, పురాణములయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. కనుక నట్టిజయశీలుఁడనిభావము. కందర్బుకొ-మన్మథుని, గెల్చినయందకాఁడు - జయించినట్టి సౌందర్యవంతుఁడును, అనంగా నీ మూడులోకములయందును లోకోత్తరసుందరుఁడు మన్మథుడుగనుక నట్టిగానినిజయించినవాఁ డగుటచే నిట్లువర్ణించినాఁడు, పాఁపరాకొ-పాములకురాజయినశేషుని, తాల్చిన-యఁడు - అభ్రాణముగాధరించిన పరమాత్ముఁడును, ప్రపంచమున సహజముగా సర్పమును జూచి భయపడుచుందురు గదా. అట్టిసర్పములకురా జగు శేషునిజూచి యెంతభయపడవలయును? ఆశేషునిసామ్యులుగాధరించినవా, డెంతటిమహానీయుఁడో వర్ణించదరముగాడుగదా! అనిభావము. విక్రమరంహకొ-కౌర్యమయొక్క యధికముగలవానిని, కరిదైత్యుకొ-గజాసురుని, పొడిగొన్న పురుషసింహుఁడు-నాశముచేసినట్టి పురుషశ్రేష్ఠుఁడును, ఇచట కౌర్యసమృద్ధిగలగజాసురుని సంహరించినసింహవిక్రమండునిభావము, అంబుజాక్షికికొ-పార్వతీదేవికి, దేహముకొ-తనయొక్కశరీరమును, ఆర్థము-గగపాలు, ఇచ్చినదాత - ఒసంగినయుదారస్వభావము గలవాఁడును, లోకమున దాతలు ధనమో ధాన్యమో యేవో యిచ్చుచుందురు. వారివలెగాక తనదేహములో సగ మిచ్చినవాఁ డగుటచే నితటిమహాదాతలేఁ డనిభావము. కలితసారుకొ-పొందఁ బడినబలముగలవానిని, కుమారుకొ-షణ్ముఖుని, కన్నతాతకనినతండ్రియును, అనంగా శివుఁడు పంచముఖుఁ డగుటచేఁ దనకంటె నెక్కువశక్తి గలషణ్ముఖునిఁ గనినతండ్రి యనిభావము, మదన.....ధన్యుఁడు. మదనతో-ఆహంకారముతోఁగూడిన, అరి-శక్రపులయొక్క, దరిదాణ-అత్తుముగాఁజేయబడిన, దోర్లండల-భుజప్రదేశముగలవారిలో. అగ్ర-ముందర, జాగ్రత్-తెలివి గలిగిపదిలపడుచున్న, అసుగ-రాక్షసులలో - అగ్రచర-ముఖ్యులైనవారిని, ఉదా-గీ|| జాగ్ర దుగ్రప్రతాపుఁడైనవిభుండు. శృం వై|| నిహింసన - చఁపునట్టి. విశాల-విరివియైన. 'ని|| విశాలః పృథులేఽన్యవత్, విశ్వ. కూలరాజ-శ్రేష్ఠమైనకూలముతో, పరిష్కార్య-అలంకరింపఁబడిన, కూలి నామ - కూలముధరించువాఁడనుప్రసిద్ధిగల, 'ని|| నామ ప్రాకాశ్యసంభావ్యతాన్యభ్యుపగమేషుచ,

విశ్వ. ఉదా 'హిమాలయోనామ సగాధిరాజః, కుమా. ధన్యుఁడు-పుణ్యవంతుఁడు, మత్స్యావ్యము నకుఁ-నాయొక్క-ప్రబంధమునకు, అర్జుండుకాండ - తగినవాఁడు కాఁడా. ఇంతకంటె నెవ్వరుకల రనుట, ఈపద్యమున అంద కాఁడు, అనుప్రయోగమునకు 'నూ॥ కాఁడుగ్గాఁడుభవేదీఁడు. రస్త్రీ) త్యాత్యర్థబోధకాః. ఏకత్వవాచకాత్పుంసి. స్యాదాఁడు ప్రవృత్త్యామతః అభి ఇందుఁగృతీపతియొక్క- తీల, సౌందర్య, పరాక్రమ, దాతృత్వాది సర్వోత్కృష్ట వర్ణింపబడినందన సుదాత్రాలంకారము. పద్యమునం దంతట ననుప్రాసాలంకారము. 'కరితైత్యు.....సింహుఁడు, ఇచట సుపమాలంకారము. మఱియుఁ గృతినాయకుని లక్షణముల వర్ణింపఁబడినవి. 'క॥ కులము మహాభాగ్యము ను, జ్వలిత యుదారత మహోవిశాలత ధర్మా, కలనయుఁడైన ధీయు నన, నిలనాయకుఁగుణము లమరు, నరస.

తా॥ శిరమున నాకాశగంగను. ధరించి యెడతెగనిస్నాన మాచరించుచున్న పవిత్రుండును, వెండికొండవై బట్టణమును గట్టుకొని యందుఁ గాఁపురమునేయునుఁ ద్రిజగముల నెల్లప్పుడు నేలుచున్న భ్రువును, దానవులయొక్క మూఁడుపురముల నొక్కయచ్చుననే కూల్చిన పరాక్రవవంతుఁడును, మన్మథుని జయించిన సౌందర్యవంతుఁడును, సర్పరాజగు శేషుని భూషణములుగా ధరించిన పరమాత్ముఁడును, గొప్పశౌర్యవంతుఁడగు గజాసురుని సంహరించిన మహాబలశాలియును, హిమవత్పుత్రుకకు సగముమేను నొసంగిన దాతయును, మిగులసమర్థుఁడయిన కుమారస్వామిని గనినతఁడై యును, శత్రుబాహుబలమును దృఢాప్రాయముగాఁ జేయఁగల దానవులలో ముఖ్యులను జంపునట్టి త్రిశూలముతోఁ బ్రకాశించుచున్నశూలి యను ప్రసిద్ధనామముగలవాఁడును, ఆ గుళంకరుఁడు నాకావ్యమును గ్రహింపఁదగినవాఁడు కాక యింకెవ్వఁడగును?

వ॥ అని యుద్దేశించి.

21

అ॥ అని. ఈప్రకారముగా, ఉద్దేశించి - నామవస్తులలో నిశ్చయించినవాఁడనై,

—ప థ్యం త ము లు—

క॥ దుస్సాధు ప్రథమసుధా, భిస్సాఽబలాతిరేక , భీదానునకుఁ

నిస్సీమకామదోహిప, యస్సురధేనునకు నాశ్రీ + తాధీనునకుఁ.

22

అ॥ దుస్సా..... నకుఁ. దుస్సాధు. భరింపనలవిగానిదయిన. మహాభయంకరమైనదయినయనుట. ప్రథమసుధాభిస్సా - మొదటి యమృతాన్నముచేత, ప్రథమసుధయనగా సుమద్రమున ముందుపుట్టినది. ఉదా "నిర్మధ్యమానా దుదరేరభూ ద్విషగ, మహోల్బణా హాళిహాలాహ్న మగ్రతః, తదుగ్రవేగం దిశిదిశ్యుపర్యణో. విసర్పదుస్సర్పదసహ్యమప్రతి, భీతాః ప్రజా దుద్రుప్తరంజనే శ్వరాః, అరక్ష్యమాణాః శరణం సదాశివమ్" తతఃకరతలీకృత్య, వ్యాపిహాలాహలవిషం, అభక్షయ స్మహాదేవః. కృపయా భూతభావనః, భాగ. సం. కనుకహాళి హాలాన్నముచేతననుట, "ని॥ భిస్సా స్త్రీ భక్తమఁగోఁన్న మేదనోఁ స్త్రీసదీదివిః, అ॥ ఉదా"క. పరమాన్నభైక్ష్యభిస్సా, పరిపూర్ణతరంబులయిన పాత్రములయ్యే, పురు నిత్యంబు నివేదిం, తురు దక్షిణిక గరముభక్తి తో వినయమునక, భార. అరిబల - శత్రువులయొక్క వైద్యమునకు, అనఁగా రాక్షససమాహమునకనుట. అతి

రేక—అత్యధికమయిన, 'ని|| అతిరిక్తః, సమధికః, అను|| భేదమును, దానునకు— కలిగించిన వానికిని, నిస్సీ.....నకు. నిస్సీను— మేరలేని, కామ— కోరికలను, దోహి— విడువచున్న, పయః— పాలుగల, సురధేనునకు— వేల్పులయొక్క, లేగటియావునకును, ఇచట దోహిశబ్దమును గూర్చి 'నూ|| అచః కల్పకర్తరి, దుహశ్చ, సిద్ధాం. ఉదా 'అకారియత్రాతిథిపూజ నంఘనం మనో రవశ్చస్వయమామయోఽకృతః, అద్భుతధేనుః స్వయమాగతాంగనం. మృగీయాధాఽదోహినిరీక్ష్యకాబ కమ్' రావ అ. కామదోహిపయస్సురధేనునకు, అనుప్రయోగము 'ను|| లింగభేదోభవేద్విష్ట అహోషేయదివారుచిః' అథ. ఆశ్రితాధేనునకు— ఆశ్రిత— ప్రాపుచేరినవారికి, అధీనునకు— వశమైనవానికిని, ఇందు 'నిస్సీనుకామదోహిపయస్సురధేనునకు, అనుప్రయోగములంకారము.

క|| ధూపాయిత గోపాయిత, పాపాయిత తనుజ సుకృత ♦ భాసిత దనుజా

టోపున కగజాపున కగ, చాపున కానక్తభక్త ♦ సల్లాపునకున్.

23

అ|| ధూపా..... పునకున్. ధూపాయిత— తపింపఁజేయఁ బడినట్టియు, గోపాయిత— రక్షింపఁబడినట్టియు. పాపాయిత— పతనముగాఁజేయఁబడినట్టియు, ఇచట ధూపాయితాది శబ్దము లనుగూర్చి 'నూ|| గుపూధూపవిచ్చి పణితనిభ్య ఆయః, సిద్ధాం. ఉదా. ధూపాయితేజ సా విపక్షం, గోపాయిత సారరత్న భాండం, రాఘ. తనుజ— సున్మధుఁడును, సుకృతభాసిత— పుణ్యముచేతఁ బ్రకాశింపఁబడినవారును, దనుజాటోపునకు— అసురులయొక్క గర్వమును, గలవానికిని, అగజా పునకు— పార్వతికి నాధుఁడైనవానికిని, ఇచట 'అగజా+పః—అగజాపః, తెలుఁగునడుప్రత్యయ ముగాఁగానగజాపుండగును. అగజాపునకు— కొండయే విల్లుగాఁగల వానికిని, ఆనక్తభక్త— అధిక మైన యాశతోఁగూడినభక్తులయొక్క, సల్లాపునకు— విహితమైన సలభాషణములు గలవానికిని, ఇందు మొదటిశబ్దములు మూడింటికిఁ గ్రమముగ నన్వయము వచ్చునట్లు మూఁడుశబ్దములను గూర్చి టచే యథాసంఖ్యలంకారము 'క|| సమముగ నేవగున బహు, ర్థము లుద్విష్టంబులయ్యెఁ దగ నా పర్యా, యమున ననుద్విష్టము లై, యమర యథాసంఖ్య మయ్యె, కా. సంః మఱియు 'యథాసంఖ్యం కృషేజైవ. క్రమికాణాం సమన్వయః, శత్రుం మిత్రుం విపత్తిం చ, జయ రంజయ భంజయ, చంద్రా. 'ధూపాయిత గోపాయిత పాపాయిత, ఇచట ననుప్రాసాలంకారము|| 'టోపున— చాపున. చాపున. లాపున, అంత్యాన ప్రాసాలంకారము.

క|| రంగత్కరుణారసహృద, యంగమ భృంగారుచకు ల ♦ తాంతాయుధఘా

సాంగారున కాశ్రితగిరి, శృంగారున కపరిమేయ ♦ శృంగారునకున్.

24

అ|| రంగత్క.....నకు. రంగత్— ఒప్పుచున్న, కరుణారస— దయారసమనెడి రసమునకు, వృత్త— కుర్వంత్యాత్మాన మధీనమనేతీకరుణా, రసశబ్దమునుగూర్చి 'ని|| శృంగారముఖ్య మధురాది సువర్ణరేతో, నిర్వాసరాగ గరళద్రవపారజేషు, అస్వాదనధ్వని సుధాంబుర సాఖ్యధాతు, స్విప్టోరసోఽధరసనాధరణీ రసాస్యాత్, నానా! హృదయంగమ— మనోహరమైన, భృంగారున కు— సువర్ణ కలశమైన వానికిని, 'ని|| భృంగారః కనకాంకు, విశ్వ. ఇచట దయకు సువర్ణకలశ కలశమును బోల్పినాడు. "ఉదా. "సాగరే మధ్యమానేతు. పీయూషార్థం గురాసురైః. పీయూ షాధారణార్థాయ. నిర్మితా విశ్వకర్మణా" కలాకలాస్తుజేవానా, మనీశాసాః పృథక్ పృథక్.

యత్ కృతాస్తు కలశా. సతస్తే పరిక్షిర్తితాః” కాళి పు. అమహచ్ఛస్థుగు. ‘భృంగార, మనకు
‘భృంగారుడు, అని డుప్రత్యయమునుజేయుటకు “నూ॥ తత్రాసు రంజనాతుఎంసాం. డుజ ప్యమ
హతో భవేత్” అధ, అతాం.....నకుత్. అతాంత - పుష్పములే, ఆయుధ - బాణములుగా
గల మన్మథుండనెడి, ఘాస - లేతపచ్చికకు, అంగారునకుత్ - అంగార కగ్రహమైనవానికిని, ఆశ్రి
తగిరి శృంగారునకుత్. ఆశ్రిత - ఆశ్రయింపబడిన వారలకు, గిరిశృంగారునకుత్ - పర్వతశిఖరము
వలె భయరహితుడైన వానికిని, ‘గిరిశృంగ + అ + క్, అని పదచ్ఛేదము, దరిజేరిన వారలకుం
కొండవలె నండయై భయమును బోగొట్టువాడని భావము. అపరిమేయ శృంగారునకుత్. అపరి
మేయ—మితి చెప్పకకముగాని, శృంగారునకుత్ - నాట్యరస ప్రధానమైన వానికిని, ‘నిశృంగారః
సురతే నాట్యరసేచ, మే, అనంగా మహానటుండ నిభావము - ఇందు ‘కరుణా.....భృంగా
రునకుత్, రూప కాలంకారము, అతాంతాయుధ ఘాసాంగారునకుత్, ఉపమాంకారమును
‘సాధర్మ్యముపమా, కా. ప్ర.

క॥ కటకాయిత ఫణికి శిఖా, ఘటితామృతఘృణికి నర్థ + కాంతామణికిన్
గుటిలాఖిల దనుజగజ, స్ఫుటనకళాస్ఫణికి దేవ + చూడామణికిన్.

25

అ॥ కటకాయిత ఫణికి. కటకాయిత - కంకణముగాండేయబడిన, ఫణికి - సర్పము
గల వానికి, శిఖా.....ణికి. శిఖా - సిగయందు, ఘటిత - కూర్చబడిన. పొందించ
బడిన యనుట, అమృతఘృణికి - సుధాకిరణములుగల వాండయన చంద్రుండు గలవానికిని, అర్థ
కాంతామణికి - సగము పార్వతిగలవానికిని - అనంగా బార్వతితోగూడిన మేయగలవానికిని,
‘శిఖా, తటకీతల ఘృణికి భృతన తగ్రామణికిన్, అని సాహం. కుటిలా.....ణికి కుటిల-
కృత్రిమముగల, అఖిలదనుజ - రాక్షసులందఱిలో, గజ - గజామరుని, స్ఫుటనకళా - భేరించు
నట్టి విద్యయనెడు, స్ఫణికి - అంతుశముగలవానికిని, దేవచూడామణికి - దేవతలందఱు కిరమున
దాల్చి రత్న మైన వానికిని, అనంగా దేవతలలోశ్రేష్ఠుడైనవానిననుట, ఇందు ‘దనుజ.....
స్ఫణికి. దేవచూడామణికి, ఉపమాంకారము.

క॥ ప్రేయస్నితగల్లునకుత్, సాయకముఖ దళితరాత్రి + చరమల్లునకుత్
గాయజగురు భల్లునకుత్, మాయాభిల్లునకు మంచు + మలయల్లునకుత్.

26

అ॥ ప్రేయస్నిత గల్లునకుత్ - ప్రియతమమైన చెక్కిళ్ళుగలవానికిని, ని॥ ప్రేయః ప్రియత
రాఖ్యానం, దండిగల శబ్దప్రయోగమునుగూర్చి ‘నూ॥ అతి ప్రయుక్తం దేశభాషాపదమ్, హాలా
శబ్దముదేశ్యమయిననుగాలిదాస ప్రయోగమువలన సాధువైనట్లేగల్గి శబ్దమును మహాకవి ప్రయోగము
లచే సాధువుగా గ్రహింపఁదగినది. ఉదా ‘నీ॥ అతివేలమణితయాష్టాంగగల్గచపేటము. స్వా. మ,
‘గల్లపాలీల సత్కామముద్రాంకురా, శృం. నై. ‘మళకి మంగళగీతైః, మక్షికలలనారదత్తుతై శ్చాపి.
మాషీగల్లచపేటైః, నిద్రాం నాపూర్తితి కుంభకణ్ఠోఽపి, ప్రాస్తావికణ్ఠోకము. సాయక.....
నకుత్. సాయకముఖ - బాణములయొక్క అగ్రములచేత, దళిత - చీల్చివేయబడిన, రాత్రిచర
మల్లునకుత్ - రాక్షసులయొక్క తేట్టిలుగల వానికిని, రాక్షసశ్రేష్ఠులుగలవానికి ననుట, ‘సాయకము
ఖనళిత. అని వ్రాతప్రతి, కాయజగురు భల్లునకుత్, కాయజగురు - విష్ణువే, భల్లునకుత్ - బాణము

గాఁగల వానికిని, 'ని॥ భల్లోభల్లీచ బాణేస్యాత్, విశ్వ, మాయాభిల్లంనకు - మాయచే బోయ వానివేషము ధరించిన శివునకును, మంచుమల యల్లునకున్ - హిమవంతున కల్లుండైన వానికిని. ఇందు నాలుగు పాదములను. 'గల్లునకున్ - మల్లువకున్ = భల్లునకున్ - యల్లునకున్, అనుటచే, త్ర్యక్ష రాంత్యాను ప్రాసాలంకారము.

క॥ కాశీపట్టణముఖ్యని, వేశున కవనీశసాధ ♦ వేశునకు వియ
త్రే-శునకుఁ గందపురసో, మేశునకుఁ బ్రభానిరస్త ♦ హిమకాశునకున్ . 27

అ॥ కాశీపట్టణముఖ్యనివేశునకున్. కాశీపట్టణ-కాశియనుపేరుగలనగరమే, ముఖ్యనివేశునకున్ - ప్రధానమైనవనతిగలవానికిని 'ని॥ కాశీర్వరాణసీవారణాసీవపురీతినా, హేమ. ఇచటఁగానిగూర్చి 'అయోధ్యామధురామయా కాశీకాంచ్యపృథంతికా, పురీద్వారవత్తినైన సప్తతామోక్షదాయకాః, సాం॥అ॥ అవనీశసాధవేశునకున్. అవనీశ-రాజులయొక్కసాధ-మేడలయందు,వేశునకున్-నివాసముగల వానికిని, వియత్రే-శునకున్-అకాశమే సిగ గాఁగలవానికిని, శివుఁడు వ్యోమకేశుఁ డగుటప్రసిద్ధము. ప్రభానిరస్తహిమ కాశునకున్. ప్రభా-తనయొక్కకాంతిచేత, నిరస్త-తిరస్కరింపఁబడిన, హిమ కాశు నకున్-మంచును, పూచినతెల్లయ, గల వా ని కి ని, 'విభానిరస్త, అని పాఠాంతరము కందపురసోమేశునకున్ - కందుకూరనుగ్రామమునం దుండిన సోమేశ్వరుఁ డనుదేవునకును, ఇందువష్టివిభక్త్యంతముగలపద్యముల నాటించిని జెప్పటకు 'నూ॥ ద్వికం చతుష్కం పట్యం వా, పృష్ఠకం వా-త్ర విన్యసేత్, అవృత్తానా మధికతా త్వైచ్చికి సమతా మతా, నైషాం విషమ విన్యాసః, కర్తృనాయకయోర్నితః, అధ॥ 'వేశునకున్-వేశునకున్-కేశునకున్-మేశునకున్-కాశు నకున్, అనుటచే, త్ర్యక్షరాంత్యానుప్రాసాలంకారము.

వ॥ సముజ్జ్వలాలం క్రియాభిరామంబుగా నానమర్చింపంబూనిన నిరంకుశో
పాఖ్యానం బను కృతికన్యాలలామంబున కాజన్మకథ యెట్టిదనిన. 28

అ॥ సమ.....బుగాన్. సముజ్జ్వల-మిక్కిలిప్రకాశించుచున్న, అలంక్రియా-ఉపమా ద్యలంకారములతో, భూషణాద్యలంకారములతోననిభావము. అభిరామంబుగాన్ - రమణీయమగు నట్లు, నానమర్చింపంబూనిన-నేతభక్తితోనీయఁగడఁగినటువ టి, నిరంకుశోపాఖ్యానంబు అను కృతి కన్యాలలామంబునకున్-నిరంకుశోపాఖ్యాన మనుపేరుగల శ్రేష్ఠ మయినకావ్య మనెడుకన్యకకు, ఇచట లలామము, అను శబ్దమునుగూర్చి నూ॥ త్రిమల్లింగేశ్వరమృతస్వాస్థ్యఖ్యసామర్థ్యలక్ష్యను, అధ. శ్లోనూత్రము లలామశబ్దమునకేకాని 'లలామము' అనుశబ్దమునకన్వయింపఁబడలేదు. ఉదా॥ రామండు దేవలలామండు-భూమిజకాంతాలలామ - పక్షిలలామంబునెక్కు బలియునిదలఁతున్, కనుక లలా మము, అనుశబ్దమునుగూర్చి. 'ని॥ లలామంచలలామచ, అమ. ఉదా 'అక్కాంతాలలామంబు - రాజ హంసియుఁబోలెరమణీలలామంబు, శృం॥ నై॥ఉదా 'శా-పాతిద్రత్యగుణాభిరామయగు నాభామాలలా మంబు, పాం॥ మా॥అజన్మకథ-పుట్టుకమొదలుగాఁగలవృత్తాంతము,ఎట్టిదనినన్ - ఎటువంటిదఁగా-చెప్పబోవుచున్నాను వినుమనుట, ఇచటఁ గవి సాలంకృతకన్యాదాన మొనర్చుచున్నా ననివచిం చుచున్నాఁడు. రూపకాలంకారము.

-: ధర్మశీలుఁడుకొలుపుండుట :-

మ॥ అసహాయాపరిమేయదుర్జయబలా ♦ హంకారదుర్వారవై
రి సహస్రప్రతిఘనమారణచణో ♦ ద్రేకాశివిద్యుత్సము
ల్లసనానంతర జాయమానమహిత ♦ ద్రాఘిష్ఠ్యగర్హాఘనుం
డసమానాకృతి ధర్మశీలుఁడనురా ♦ జత్యంతసంతుష్టుఁ డై.

29

ఈ పద్యమున రాజానకును, మేఘమునకును, అభేదాధ్యవసాయముచేసి చెప్పినాఁడు.

అ॥ అస.....నుండు. అసహాయ-సహాయరహితమైన, అపరిమేయ - మితిచెప్పనలవిగా నట్టియు, దుర్జయ-గెలువనశక్యమైనట్టియు, బల-శరీరపాటవముచేతను, అహంకార - మదముచేతను, దుర్వార-నివారింపనలవిగాని, కైరిసహస్ర - అనేకశత్రువులయొక్క, ప్రతిఘనమారణచణ - నిత్యమును జంపుటయందు నేర్పుతోఁగూడిన, ని॥ ఘనోద్దివాహనీవాతుక్లీ భేదసవాసరా, అ॥ ఉద్రేక-దుడుకుతనముగల, అనీవిద్యుత్ - మెఱుపువంటి ఖడ్గముయొక్క, సముల్లసన - ప్రకాశముయొక్క, అనంతర-పిన్నుట, జాయమాన-కలుగుచున్న, మహిత-గొప్పయైన, ద్రాఘిష్ఠ్య-అతీదిర్ఘమైన, 'ని॥ అతిశయేనదీర్ఘఃద్రాఘిష్ఠః, గురు. 'మా॥ ప్రియస్థిరస్థిరోఽయ బహులగురువృద్ధతృప్తదీర్ఘబృందారకాణాం ప్రస్థస్థగ్నంహిగర్వదీత్రాస్త్రా'ఘివృద్ధాః, అష్టా సిద్ధాం. (వ్యా॥ ప్రియాదీనాం క్రమాత్ప్రాయః స్మరిష్టాదిషు. ప్రేష్ఠః. ఘేష్ఠః. శేష్ఠః. వరిష్ఠః. బంహిష్ఠః. గరిష్ఠః. కర్షిష్ఠః. త్రపిష్ఠః. ద్రాఘిష్ఠః. వృంధిష్ఠ. ఏవమీయా సుకా. ప్రియోఽయ బహులగురుదీర్ఘాణాం పృథ్వాదిత్యాత్ ప్రేమా ఇత్యాది) గర్హాఘనుండు-గర్హమునుఁడయిన వాఁడు, 'ని॥ గర్జితంబృంహితేమేఘధ్వనా నాతు మదద్విపే, నానా. ఇవట సింహనాదముచేత రాజాను, గర్జచేత మేఘమును, అని తెలియవలెను. ధర్మశీలుఁడు-ధర్మముగాఁ బ్రవర్తించుటయే స్వభావముగాఁ గలవాఁడగుటచే ధర్మశీలుఁ డనుసార్థక నామమును వహించినయారాజా, అసమానాకృతి-సమానములేని చక్క-ఁడనముచేత, అత్యంతసంతుష్టుఁడై - అధికమైనసంతోషముగలవాఁడై, మీఁది కన్వయము. ఇందుఁ బ్రథమపాదమున సరసయతి నెప్పఁబడినది. 'క॥ హయ లత్యమునకు శవసలు. నయవర్తనచఛజర్ఘులకు ♦ నలి మధ్యచువ, గ్గయుతానునాసికము ని, శ్చయముగ ద్రుతమునకుఁజెల్లు. సరసభులనన్, అప్ప. మఱియుఁ జతుర్థపాదమున 'సము, ల్లసనా..... మహితః ద్రాఘిష్ఠ, అనుఁట వికల్పయతి 'గీ॥ వ్యాకరణనూత్రములసంధుఁబతుకునపుడు, రెండువిధముల రూపబుఁబుండునేని, నమధ నయ్యక్కరములకా వ్యలవికల్ప, సంధి విరమణ మన రెండుఁ సాగుచుండు, అప్ప. 'ఉదా 'గీ నందసుకుమార గూఢసాఁ నృదవిహర, దలితకిశుపాల గోత్రభిఁ నృణివి నీల, నాగపర్వంకశాయి సఁ స్థార్యయాయ ,ధాతృనుతనాను యోగివృఁ నృధ్యధామ, మఱియు 'మ. ఒకనాఁ డిందుధరుండుఁ బార్వతియు లిఁ లోద్యానకేళీసరి, న్నికటానేకవనప్రదేశముల దైఁ తేయేంద్రకన్యాప్సరో, నికురంబులు, అదిపు. ఇందు అశ్లిష్టకేవలపరంపరిత రూపకాలంకారమును 'క॥ కాతరతర విమతధ్వజి, నీ తత కాంతారతతికిఁ నీచేతిమహా, హేతిదవజ్వలనోజ్జ్వల, హేతినుమీయోబ ధారుఁజీశ్వరనరసా, నరస. శ్లిష్టకేవలపరంపరితరూపకాలంకారమును. 'క॥ ఇతి సంధిగూడిపదములు సెలకొని యొకపదమరీతిఁ నిలిచినట్లేషం, బలరు, నరస. 'నియతాలోపలోపాయః. స్వాదాలోప కురస్యయ, తత్సరంపరితంజిషేఁ వాచకేభేదభాజివా, కా॥ ప్ర॥ ఉదా 'విదవస్తానసహంస జెరి,

పాలునీరుకొ-పాలనునీటిని, ఏర్పఱచినట్లు-విభజనచేసినవిధముగా, ఎవ్వఁడు-ఏపురుషుఁడు, ఏర్పఱప నేర్చుకొ-వేఱుచేయుటకుఁదగియుండెను, అనురాదికమనీయము-దేవతలు మొదలగువారికిఁనుహరము, అగుతపస్సామ్రాజ్యపట్టంబు-అయినట్టితపస్సనెడి సమస్తమైనప్రదేశమునకు దొరతనము, (సట్ట మనఁగా రాజ్యాభిషేకసమయమున నొసటఁ గట్టెడుపట్టె) ఎవ్వఁడుకట్టుకొనియొకొ-ఎవ్వఁడు కట్టుకొనియుండెను, అనఁగాఁ దపస్సుచేయువారలలో శ్రేష్ఠుఁడవనుట, లోకంబునకు-ఈప్రపంచ మునగలజనులందఱికిని, దురాలోకంబు-చూడ నశక్యమైనది, బ్రహ్మవలోకము-బ్రహ్మనుజూచుట, ఎవ్వఁడునేయుకొ-ఎవఁడుచేయఁగలిగెను, ఇందు 'మీరు, అనుబహువచనప్రయోగమునకు 'నూ॥ స్వా త్పుజ్యత్వవివక్షాయాం. మహతాం బహుతా మతా', అధి॥ మీరుదక్కంగకొ-అనుటకు 'నూ॥ అన్వయస్వాపిగమ్యత్వం. రూఢశబ్దేషు కుత్రచిత్, అధి॥ ఉదా 'కా॥ ఈపాండిత్యము నీకుఁదక్క- మఱ యెంజేఁ గంటిమే'స్వా. మ. సంబోధనమేకవచనమున నుండుటకు 'నూ॥ పూజ్యతయేదో క్క-చో నామతదేతద్యవృ దస్మచ్ఛబ్దంబుల యేకవచనంబునకు బహువచనంబగు, అగుచో సఁబోధ్య వాచకంబునకు బహువచనాంతరంబు కాదు.' ప్రా॥ వ్యా॥ ఉదా 'క॥ ఆతఁడు, మీకుఁబ్రయోగమ్యుఁ డటయ + మిధ్యావచనా, భార. 'నీ॥ మహితాత్మ మీరలి + మృహినుఁడ'కళా' ఇందుధర్మా ధర్మములను బాలునీరువిభజించినట్లునుటచే ననుపాత్తవాచకధర్మోపాదాన లుప్తోపమాంకారము 'ధర్మోపమానయో ల్లోపే, పృత్తి వాక్యేచదృశ్యతే, కా॥ ప్ర॥ పులహ-కలహ, అనుప్రాసాలంకారము. 'తపస్సామ్రాజ్యపట్టంబు, రూపకాలంకారము. 'లోకంబునకు దురాలోకంబు బ్రహ్మ వలోకము, అంత్యానుప్రాసాలంకారము. ఇందుఁ బులహునియొక్క మహోత్సర్గ వర్ణింపఁబడినది.

తా॥ ముల్లోకరహస్యములఁ జూచునొసటికన్ను గలశివునియందలిభక్తిచే నరిచెద్వర్గమును జయించినయోపులహమహర్షీ! మీరుగాక యీప్రపంచమున వచ్చాత్మములలో నెచ్చట నేయంశ మునుగూర్చి ప్రశ్నించిన నీదియి ట్టనిచెప్పువాఁడును, కాత్మములఁ జదివిన నందలిన్యాయాన్యాయముల క్షీరనీరముల వేటుపఱచురాజహంసతెఱంగున విభజించి చెప్పఁగలవాఁడును, దేవతలునున్నగువారి కిష్ట మైనతపస్సు నొనరించినవాఁడును. జగజ్జనులచేఁ గనుఁగొననలవిగాని పరమాత్మ దగ్గరను నేసిన వాఁడును, లేఁడుగదా!

క॥ ఒకవేదమే యొకశాస్త్రమే, యొకధర్మమే యొక్కనయమే + యొకవినయంచే యొకశమమే యొక్కదమమే, సకలము నీయందకలపు + చాతుర్యనిధి. 34.

అ॥ చాతుర్యనిధి - నేర్పునకుగనియైనవాఁడా, ఒకవేదమే - ఒకవేదార్థవివరణమునందు మాత్రమే, కాదనుట. ఒకశాస్త్రమే-ఒకశాస్త్రపరిశీలమునందా, ఒకధర్మమే-ఒకధర్మవిచక్షణయందే యనుకొందుమా, ఒక్కనయమే-ఒకనీతియందువిమర్శింపఁగలమా, ఒక వినయంచే-ఒకనమ్రత్వము నంజూహింతుమా, ఒకశమమే-ఒక్కసహనమునందుఁజెప్పఁగలమా, ఒక్కదమమే-ఒక్క యింద్రియ నిగ్రహమునందాలోచింపఁగలమా, సకలముకొ-అన్నియును, నీయందకలపు-నీయందేయున్నవి. ఇంకొ కరియందెన్నిగుణంబులులేవనుట. 'అంగానివేదాశ్చత్వారోమిహమాంసాన్యాయవిస్తరః, పురాణం ధర్మ శాస్త్రం చ విద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశః, ఇట్లు చతుర్దశవిద్యలని చెప్పఁబడుచున్నవి.

తా|| ఓమహర్నీ! శ్రుతులయర్థమును వివరించుటయందును, కాస్త్రములఁ జర్పించుటయందును, వేదోక్తవిధి నిర్ణయమునందును, న్యాయప్రవర్తనమునందును, నమ్రతయందును, సహనమునందును, జితేంద్రియత్వమునందును, నీకుఁడప్ప సమర్థు లెవ్వరునులేరు.

ఉ|| ఓమునిసార్వభౌమ సుజ ధ నోత్పలశీతలధామవాక్స్పతి
స్వామి తలంక కేను మది ధ సందియమొక్కటి విన్నవించెడన్
దామరసాక్షుకీర్తనమొ ధ తత్త్వరహస్యమొ యిస్సిరో యితం
డేమి తలంచె నివృణ్డని ధ యెన్నకుండీ మిముఁ జాల వేఁడెదన్.

35

అ|| ఓమునిసార్వభౌమ-ఋషులలోఁజక్రవర్తియైన యౌపులహుఁడా, సుజనోత్పల శీతలధామ. సుజనోత్పల-సజ్జనుల నెడు కలవపులును, శీతలధామ-చంద్రుఁడవైనవాఁడా, వాక్స్పతిస్వామి-వాక్కులయందు సర్వములకురా జయినశేషునినంటివాఁడా అనఁగా శేషుఁడు వేయినోళ్ళుగలవాఁ డగుటచే సంభాషణమునం దధికుఁడనిభావము. ఏను-నేను, ఇచట 'ఏను, అనుటకు 'నూ|| నీమీనేమే హల్లులకు లోపంబు విభాషనగు' ప్రా|| వ్యా|| 'నూ|| కృచిదన్య స్యచాన్యస్యాల్లోపాద్విర్భక్తుతచిత్', అధ. తలంక-భయపడక, తమవఁటిగొప్పవారితో నిట్టియల్పవిషయమునుగూర్చి నిర్భయముగాఁ బ్రసంగించుటకు సంజేహింపక యనుట, మది-నామనస్సున, సందియము-సంశయము, ఒక్కటికలదు-ఒకటియున్నది. విన్నవించెడన్-అది యిప్పుడు తమతో మనవిచేసుకొనున్నాను, 'దామరసాక్షుకీర్తనమొ - నారాయణునియొక్క స్తుతియా, కాదనుట, తత్త్వరహస్యమొ - పరమాత్మయొక్కయేకాంతమా, ఇస్సిరో-విసికి డేవునిఁడలఁచునప్పడనునది. ఇప్పుడు-ఈసమయమున, ఇతండు-ఈరాజు, ఏమి తలంచె-ఎందుకిట్లు విచారించుచున్నాఁడు, అనియెన్నకుండీ-అని మీమనస్సులోఁ దలంపకుండు, అన్యథా తలంపకుఁ డనిమనవిచేసికొనుట, మిమ్ము-మిమ్ము, చాలవేఁడెడన్-అత్యంతముగాఁ బ్రార్థించుచున్నాను. ఈపద్యమునమిమ్ముకొ, అనుటకుబలు మిముకొఅని ప్రయోగించుటకు 'నూ|| అన్యతరలుకృయుక్తస్య, నన్న. 'నూ|| నిన్ను నన్నుఁడన్ను వీనియందలి ద్విత్వమునకేని ద్విత్వయుక్త నువర్ణంబునకేనియు, మిమ్ముమమ్ముఁడమ్మువీనియందలి ద్విత్వమునకును లోపంబువై కల్పికంబు. ప్రా|| వ్యా|| ఇందు 'భౌమ-ధామ-స్వామి, ఇవి యంత్యానుప్రాసాలంకారము. 'సుజనోత్పలశీతలధామ, వాక్స్పతిస్వామి, అనునొట్లునుపమానకావము.

తా|| సజ్జనులమనంబును రంజిల్లఁజేయువాఁడవును, ప్రసంగమునందు శేషునినంటివాఁడవును, అగు నోయత్తిత్వండా! పెద్ద లైనతమతో నొకసంజేహమును విన్నవించుకొనఁ దలంచి జంకులేక ప్రశ్నించుచున్నాను. ఇదియొక బ్రహ్మజ్ఞానమా? భగవద్భావనమా? అని తాము వినుగుఁజెందకుండు రని ప్రార్థించుచున్నాను.

—: ధర్మశీలుని ప్రశ్నము :—

క|| వ్యసనములలోన బ్రథమ, వ్యసనము సంభోగకాంక్ష ధ యది దోషమలీ
మన మనఁగ వింధు నందం, బ్రసరించినవాఁడు పాప ధ బాహ్యుడుకలఁడే ? 36

అ॥ వ్యసనములలోనకా-అత్యాసక్తిగల స్త్రీ ద్యూతః పాన మృగయా వాగ్దోష దండదోష నిగర్థకవ్యయము అనునేడింటిలో, ప్రథమవ్యసనము-మొదటిది యగువిచారము, సంభోగకాంక్ష-స్త్రీసంగమవాంఛ, అది-అకోరిక, దోషమలీమసము-పాపముతోమాసి నది. అనఁగా బాపమనెడు మలినముతో నిండినదగుటచే, నపకీర్తియని తెలియవలెను. 'ని॥ మలీమసంతు మలినం. కచ్ఛరం మల దూషితం, అమ॥ అనఁగఁ-ఇట్లుతమవంటిపెద్దలు చెప్పచుండఁగా, విందుకొ వినియున్నాను. ఇచట దద్దర్పార్థకమున భూతార్థము స్ఫురించినది. 'నూ॥ తద్దర్పార్థకవిశేషణం బసహాయతం ద్రికాలవాచి యగు.' ప్రా॥ వ్యా॥ అందుకొ - అట్టివ్యసనమునందు. ప్రసరించినవాఁడు - తనయొక్క-మనస్సును వ్యాపింపఁజేసినవాఁడు, ప్రవర్తించినవాఁడనుట, పాపభాష్యుఁడు-కలుషమునుండి విహరతుడైనవాఁడు, పాపవిముక్తుడైనవాఁడనుట, కలఁడే-లోకమునందెచ్చటనయిననున్నాఁడా? ఈపద్యమున 'విందుకొ. అందుకొ' అను ప్రాసాలంకారము.

తా॥ స్త్రీలఁగోరుట, జూదమాడుట, కల్లుద్రాగుట? వేటాడుట, పరులనిందించుటయు, గొట్టుటయు, నిష్ప్రయోజనమగువ్యయము, అగు నీయేడింటిలో మొదటిది యగు స్త్రీవాంఛ పాపపూరితమయినదని తమవంటిపెద్దలు చెప్పచుండఁగా వినియున్నాను, అట్టి వ్యసనమునఁ బ్రవర్తించి పాప విముక్తినిొందినవాఁడెచ్చటనయినను గలఁడా?

—: పులహుని ప్రత్యుత్తరము :—

క॥ నా విని మునిశేఖరుఁ డో, భూవల్లభ వెఱవనేల ♦ బుధసంస్తుత్యం
బీవాక్య మేమి యల్పమె, నీ వడిగినయంత మోహ ♦ నిర్విద్రుఁడవే? 37

అ॥ నాకొ-అనఁగా ఇట్లుపలుకఁగా, విని-అకర్ణించినవాఁడై, మునిశేఖరుఁడు-ముఘలలో శ్రేష్ఠుఁడయిన యాపులహుఁడు, ఓభూవల్లభ-ఓరాజా 'ని॥ వల్లభోదయతే-ధ్యతే సల్లక్షణతురంగమే, మే.శెఱవకొ+ఏల-భయమును జెందుట యెందులకు, భయపడనక్క-అలే దనుట, బుధసంస్తుత్యంబు-పండితులచేత నెక్కువగా గణింపఁదగినది, అయిన, ఈవాక్యము-ఈమాట, ఏమి-అల్పమె-స్వల్పమైనదాయేమి, తృణీకరింపఁదగినదికా దనుట, నీవు. అడిగినయంతకొ-ప్రశ్నించినమాత్రముననే, మోహ నిర్విద్రుఁడవే-వలపునందు జాగరూకతగలవాఁడవా, అడిగినంతమాత్రముననే నీ వట్టిభ్రాంతిగలవాఁడవని నేను దలంప ననుట.

తా॥ ఇట్లడుగఁగా విని యాయతీంద్రుఁ డోరాజా! భయపడనవసరములేదు. పండితులచే మన్నింపఁదగిన యీప్రశ్న యల్పమైనదికాదు. నీ విట్లుప్రశ్నించిన మాత్రముననే కామాతురుఁడవగుదువా?

చ॥ అడిగిననేమి దోసమె న ♦ మస్తధరాతలనాథ! కోరిక
ల్నుడుపులనున్నవే మనను ♦ లోపలఁ గాక రతిప్రసంగము
ల్లడవనియంతమాత్రమె వి ♦ దారితమోహుఁడె యీ విచారముల్
విడుపుము వాగ్విశేషమును ♦ విశ్రుతవేషము మోక్షహేతువే? 38

అ॥ సమస్తధరాతలనాథ - ఈశుడమియంతటికినధిపతివైనవాఁడా, అడిగిననేమి-నీవు ప్రశ్నించిన మాత్రముననే యేమయినది, దోషమే - ఇదియొక నేరమా, కాదనుట, కోరికల్-మనుజులకుఁ గల యపేక్షలు, మనసులోపలఁగాక-చిత్తమునందుఁగాకుండ నుడువులకొ-నునము ప్రసంగించెడుమాటల లోనే, ఉన్నవే-ఉన్నవాయేమి, అనఁగా నన్నియు మనస్సునం దుండును గాని వాక్కులలో నేమిలే దనుట, రతిప్రసంగముల్-సురతసంబంధ మైనవాక్యములు, తదవనియంతమాత్రమే-విచారించక యుండినంతలోనే, విదారికమోహుఁడై-భేదించఁబడినమోహము గలవాఁడా, అనఁగా మోహభ్రమిత మైనవాఁడా యనుట, ఈవిచారముల్-ఈయాలోచనలు, విడువ్రము-వదలిపెట్టుము, వాగ్విశేషమును-మాటలయొక్క-యధికమును-వాగాడంబరమును, విశ్రుతవేషముకొ-ప్రసిద్ధిగల వస్త్రధూషణా ద్యలంకారమును, మోక్షపాతువే-ముక్తికిఁగారణమా-కాదనుట, ఇందుఁబ్రభవపాదమున 'అడిగిన..... సమస్తధరాతలనాథ, అనుచోట 'అ, కారమునకు మకారముతలపైఁగల 'అ, కారముతో విశ్రమమునెప్పుఁబడినందుకు 'అ॥ నాస్తియనక మహిస + నంతసంపదలు నా,రాయఁబుడొసంగు + రమ్యమగుర, సాయనంబు బుధులకతఁ డన నిత్యస, మాసయతులు రెంటి + నంటియుండు, అనం॥ ఇందు 'విశేషము-వేషము, అంత్యానుప్రాసాలంకారము. కోరికలు మనస్సున నుండును గాని వాక్కుల యందుండునా? మాటలాడనియంతమాత్రమున మోహబుధవిముక్తుఁడగునా? వాచాడంబరమున, వేషధారిత్వమును, మోక్షపాతువులా? అనుటచే అర్థాంతరన్యాసాలంకారము 'సామాన్యం వా విశేషో వా తదన్యేన సమర్థ్యతేయత్రసోఽర్థాంతరన్యాసః. సాధర్మ్యేణేతరేణ వా, కా॥ ప్ర॥

తా॥ ఓరాజా! ఈయంశమునుగూర్చి నీవుప్రశ్నించినంతనే నేరముగాదు. మానవులకుఁ గోరికలన్నియు మనస్సులోనుండును గాని మాటలలోనుండవు. సంభోగసంబంధమయిన ప్రసంగములు బయటికిఁ గనుపఱచనంతమాత్రముననే స్త్రీవాంఛారహితుఁ డగునా? ఈయాలోచనల మానుము. అధిక ప్రసంగాడంబరమును, డాంబిక వేషమును; మోక్షసాధనములు కావు.

క॥ కావున విచారమేటికి, భూవర విను సకలదోష + ములకు నిరాఘాటావాసమానె శివకరు, జావేధురీణచిత్తుఁ + డైన ధరిత్రీన్.

39.

అ॥ కావునకొ-అటులగుటంజేసి, కాంబుట్టియనుట, విచారము-అలోచన, ఏటికికొ-ఎందునకు, భూవర-ఓరాటా, విను-అలకించుము, ధరిత్రీకొ-భూమియందు, శివకరుజావేధురీణచిత్తుఁడు, శివకరుజా-అపరయోశ్వరునియొక్క దయతోఁగూడిన, ఆవేశ-ఒడలెఱుఁగనియొక్క, ధురీణ-భారమును వహించిన, చిత్తుఁడు-మనస్సుగలవాఁడు: ఐనకొ-అయినయెడన, సకలదోషములకుకొ-సమస్తమయిన పాపములకు, నిరాఘాట+ఆవాసమానె-అడ్డములేని నివాసమగునా, 'ని॥ అసూటస్తుభుటోఽవధిః. అంతేఽవసానసీమాచ మర్యాదాపిచసీమని; పేము॥ ఈపద్యమున 'విను, అనుచోట, మధ్యపురుషైకవచన మయినందున మువర్ణము రావలసియున్నను 'నూ॥ పార్థనాథే ము రేకత్వే కథ్యతే మధ్యమార్థకః, విభాషితం వచం త్యేకే, న ప్రాణేకు కదాచన, అను నధర్వణవచనము వలన హల్లుపర మగుచుండఁగా వైకల్పిక మువర్ణము రాదయ్యె. 'ఏటికికొ, అనుప్రయోగమునకుదా 'ప॥ నీవితరులఁగొలువనేటికి, భార. మఱియు "ఉ 'నీ, కింతభయంబులేకడుగ + నెల్లిదమైతిమి 'ఘాటలేటికిన్, స్వా॥ మ॥

తా|| కనుక దీనినిగుఱించి యాలోచింపవలసినపని లేదు. ధర్మకీలా! వినుము లోకమునఁ బరమేశ్వరానుగ్రహసమృద్ధిగల హృదయముతోఁగూడినవానికి నేలాటి కలుషములు నటవుగదా!

చ|| కలరునుమీ మనోజశర ♦ కంపితధైర్యశరవృత్తై తలం
పుల వచనంబులం గ్రియల ♦ భోగవతీజనమంద యిచ్చ ని
చ్చలముగఁ బూని తక్కినవి ♦ చారము దూరము చేసినట్టిమొ
క్కలపుమనుష్యులుం బుధులు ♦ గాననిసద్గతిఁ గన్నవా రిలన్.

40

అ|| ఇలకా-భూమియందు, మనోజశరకంపితధైర్యశరవృత్తై. మనోజశర - మన్మథునియొక్క బాణములచేత, కంపిత-చలించబడిన, ధైర్యశరవృత్తై-ధైర్యమునెడితత్వముగలవారై, కామోద్రేకులై యనుట, 'ని|| అక్షం అక్ష్యంతరవ్యంఛ, అ|| వేధ్యంతక్ష్యంతరవ్యంఛ, హలా, ఉదా 'వ|| కుసుమ బాణపరంపరా శరవ్యంఛైనతనహృదయంబు, శృ|| నై|| తలంపులకా - శోరికలయందును, వచ నంబులకా-పలుకులయందును, క్రియలకా-పనులయందును, అనఁగా మనోవాక్కాయకర్మంబు లను మూఁడింటియం దనుట, భోగవతీజనమంద - బోగమురాండ్రయందే, ఇచ్చ - కాంక్షను, నిచ్చల ముగ-స్థిరముగా, ఉదా 'ఉ|| నిచ్చలమమృతాపహుః ♦ నేత్రములజ్జము లొట, కవిక. పూని-వహించి, 'భోగవతీజనసంగమేచ్ఛ, అని పాఠా|| తక్కినవిచారముకా - శేషించినచింతను, దూరముచేసినట్టి మొక్కలపుమనుష్యులకా - ఎడమచేసినటువంటిమూఢమానవులు నైతము, బుధులుగాననిసద్గతికా- పండితులుగూడఁ గనుఁగొనలేని స్వర్గలోకసౌఖ్యమును, మంచిజ్ఞానము ననియుఁ జెప్పవచ్చును, కన్న వారు-కనుఁగొనినవారు, కలరునుమీ-ఉన్నారనుచూడుమా, ఇందు 'మొక్కలపుమనుష్యులుం బుధులు గానని, అనుటలో సరళమునకు వెనుక నున్ననకారము విందు వగుటకు 'నూ|| ఆద్యే తృప్తియే చకపా స్తృప్తియా న్యుః కపేతరే, ఆద్యే తృప్తియే తుర్యే చ. ప్రాప్తువంతి నిమిత్తతామ్, అథ|| ఉదా 'ఉ|| ఎక్కడివాడో యత్తతన ♦ యేండు జయంతవసంత కంతులం, జక్కదనంబునం గెలువఁ జాలెడువాఁడు, స్వా|| మ|| ఇంకను 'చ|| మెలఁతలు కైలరాడనయ ♦ మేడడియొత్తఁగఁ గూర్చు నిండు వె, స్నేహపారవంటిదవ్యలువఁ నిర్దపుగుబ్బలవ్రాలుయం గళం, బలముచు, వసు. ఇందు 'ఇచ్చ నిచ్చల-చారమదూరము, అనుప్రాసాతంకారము. బుధులనఁగాదేవతలు. వారికినివాసము నక్షత్ర గమనము గలస్వర్గము. (ఆ కాశము) కనుక దివ్యులకు సయితము లభించనికాశ్వతపరమపదమును బొందినవారనిభావము.

తా|| ఈ పుడమియందుఁ గామవశులై నిరంతరము మనోవాక్కాయకర్మంబులం చేమఱక కాముకీజనమునందే నిక్క మగుశోరికతోఁ బ్రవర్తించుచుఁ గడమయాలోచనలను గడఁచ్రోచినమోటు బాండ్రు నైతము విద్వాంసులకు లభించని మోక్షమును బొందిన వారున్నారనుచితివా!

మ|| అది యీజన్మమునందుఁ జేసినవివే ♦ కాయత్రనద్వైత్యేనం
పదకా దోసరపాల పూర్వకృత మా ♦ మాహాత్మ్యవిస్ఫూర్తి యెం
తదురాచారధూరిణుఁ డైన నఘనం ♦ తాపంబు రాదేని య
మృదనారాతికృపావిపాక మది సం ♦ భావ్యుండు వాఁడేరికిన్.

41

అ॥ ఓనరపాల-ఓ రాజా, అది-అట్టిపుణ్యస్థలప్రాప్తి, ఈజన్మమునందు-ఇప్పటిపుట్టుకయందు చేసినవివేక+అయత్త+సద్వృత్త+సంపద కాదు, అచరించినటువంటి జ్ఞానమునకధీనమయిన మంచి నడతయొక్కయతిశయము కానేరదు, అమాహాత్యైవిన్మాస్మి - ఆ గొప్పతనముయొక్క సమృద్ధి, పూర్వకృతము - క్రిందటి జన్మమునఁజేయఁబడినది, ఎంత + మరాచార+ధురీణుడు+వనఁ - ఏలాటిచెడ్డపడతగలవాడయినప్పటికిని, అఘసంతాపంబురాదేని - పాపమువలని దుఃఖమురాకుండినట్లయిన, అది-అట్టిగొప్పయదృష్టము, అమృదనారాతికృపావిపాకము-అపరమేశ్వరునియొక్కదయవలన అభించినభాగ్యము, 'అఘసంతాపంబునుండెందఁడ + మృదనారాతి, అని సాతాం. వాఁడు-అట్టిపురుషుఁడు, వీరికిఁ-ఎవ్వరికైనను, సంభావ్యుండు-మిక్కిలి కొనియాడఁదగిన వాఁడు, ఈపద్యమున ద్వితీయ చతుర్థ పాదములయందు బిందుయతి సెప్పఁబడినది. అక్షణము 'క॥ పనిఁబూని నిలుచుఁ దమతమ, యనునాసికములకు బిందు + యతులనుచెనుకఁ, గనుపట్టు నాల్గు లిపులను, బెనుసున్నలు డానితమకుఁ బిలుచుఁ గదియునొన్, ఆపు॥ ఉదా 'గీ॥ మనసీజాతాయ గోపడింభా యనంగ, దేనినే సులక్షణసారమున ననున్వరయతి యని చెప్పఁబడియున్నది 'క॥ పంచమ వర్గాక్షరములు, పంచమవర్ణములఁ గూడి + పరఁగ నటించుకొ, వంచించక పెర్వనాబుగు, నంచితముగఁ బిలుచుదనున్న + అంటిననొటకొ, ఉదా 'గీ॥ మాకు వడిసెల్లువిజితశం + బహుఁడనంగ, ఇందు 'అయత్త సద్వృత్త-మరాచారధురీ-కృపావిపాక, ఇవి యనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ పుడమి-తేడా, అట్టి మహాభాగ్య మీజన్మమునఁ జేయఁబడినదాన యజ్ఞ తపోనియ మాదులవలన అభించునదిగాదు. పూర్వపుణ్యసాఫల్యము. ఏలాటిదుష్ప్రివర్తనము కలవాడయినను నతనికిఁ బాపభార మంటనియెడల నది పరమేశ్వరానుగ్రహోత్కర్షము. అతఁ డెవ్వరిచేత నయినను స్తుతింపఁ దగినవాఁడునుమా !

వ॥ దీని కొక్కయితిహాసంబు కలదు. చెప్పెద సావధానంతరంగుడ వై విను మని యిట్లు చెప్పందొడంగె. 42

అ॥ దీనికిఁ-ఈవిషయమునకు, ఒక్కయితిహాసంబు - ఒకపురాతనకథ, కలదు - ఉన్నది, చెప్పెదకొ - దానిని పచింపఁబోవుచున్నాను, సావధాన+అంతరంగుడవై - ఎచ్చరికతోఁగూడిన మనస్సుగలవాడవై-త్రధతోఁగూడినహృదయము గలవాడవై యనుట, వినుము- అకర్ణింపుము, అని యిట్లు-అనియీప్రకారముగా-చెప్పఁబోవురీతిగా ననుట, చెప్పందొడంగె-చెప్పటకు నారంభించెను.

—: మాణిక్య పురవర్ణనము :—

సీ॥ కమలాకరము తొట + కమలాకరము తొట, జలజాతవిన్సూర్తిఁ + దెలియఁబడక రాజమండల మాట + రాజమండల మాట, కుటలయప్రియవృత్తి + వివరపడక మాణిక్యచయ మాట + మాణిక్యచయ మాట, క్రొత్తజాలుసెలంగ + గుఱుతుపడక యమరదీర్ఘిక తొట + యమరదీర్ఘిక తొట, ఘనసువర్ణాబ్జతఁ + గానఁబడక

తే॥ గోపురము లొటమణిమయ ♦ గోపురంబు, లొట గురుసమున్నతిమెయి ♦ దేటపడక
ద్వాపరంబున విలసిల్లు ♦ ద్వాపరంబు, గరిమందనరారుమాణిక్య ♦ పురమనంగ. 43

ఇందు మాణిక్యపురమునకును, స్వర్ణమునకును, అభేదాధ్యనసాయము చేసి చెప్పినాడు

అ॥ జలజాతవిస్ఫుర్దికై - జలమునందు బుట్టబడినపద్మములయొక్క, ప్రకాశముచేత, 'ని
వార్వారిజలమంభోఽంబు, కమర్ణస్సలింపయః శరంవనకుశంతోయం. నీరంజీవనమబ్విషమ్, తత్పర్యా
యోద్భవం పద్మం, ధనం. కమలాకరములొట-లక్ష్మీనివాసములగుటయును, 'ని లక్ష్మీపద్మాలయా
పద్మాకమలాత్రిర్వర్ణిప్రియా, అమ॥ జలజాతవిస్ఫుర్దికై - జలసమూహముయొక్క పరిపూర్ణతచేత,
'ని జాతంజనిసమూహయోః, కాశ్వ. కమలాకరములొట-తఱుంగనిజలము గలవి యగుటయును 'ని
సలింకమలంజలమ్, అమ॥ తెలియఁబడక-బోధపడక, ఇచటఁ గమలములయొక్క శోభచేతఁ గమలా
కరసార్థకనామమును బొందినదియు నెఱుకపడక యనియు, జెప్పవచ్చును. 'ని సహస్రపత్రిం
కమలం శతపత్రిం కుశేశయమ్, అమ॥ కమలయప్రియవృత్తికై-కలువలకు నిష్ప్రమేనప్రవర్తనముచేత, 'ని
స్యాదుత్పలంకువలయం, అమ॥ రాజమండలమాట - చంద్రునియొక్కబింబ మగుటయును, కమలయ
ప్రియవృత్తికై-భూవలయమందుఁ గలజనులకు సమృత్త మైనవ్యాపారముచేత 'ని గోత్రా కుః
పృథివీ పృథివీ, అమ॥ రాజసంహల మాట-రాజులయొక్కసమూహము గలది యగుటయును, 'స్వా
న్మండలం ద్వాదశరాజశేవ, దేశేచ బింబేచ కదంబశేచ, విశ్వ. వివరపడక-విభజనము కాక, క్రొత్త
డాలుసెలంగై-నూతనమైనకాంతలతోఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, మాణిక్యచయమాట-మాణిక్యముల
యొక్కసమదాయ మైయుండుటయును, ఇచట మాణిక్యములు దేవలోకములలోనివిగ వర్ణింపఁబడు
టకు 'క॥ ధరఁ బద్మరాగ మెందును, దొరకదు కలియుగమునందు, అని వచించఁబడియుండుటను
బట్టి దివ్యలోకముననే యుండు ననిగ్రహింపవలయును. క్రొత్త డాలుసెలంగై-నవీనమైన కోటబురుజు
లతో నొప్పచుండఁగా, మాణిక్యచయమాట - మాణిక్యపురజనమై యుండుటయును, అని చెప్ప
వచ్చును, గుఱుతుపడక-ప్రత్యేకము కాక, ఘనసువర్ణాబ్జతై-అధికమయిన యపరంజితామరపూవుల
చేత 'ని స్వర్ణం సువర్ణం కనకమ్, అమ॥ అచుదీర్ఘికలొట - ఆకాశగంగా ప్రవాహములగుటయును,
'ని స్వర్ణదీ సురదీర్ఘికా, అమ॥ ఘనసువర్ణాబ్జతై - గొప్పవైనమంచినన్నెలుగల పద్మములచేత, 'ని
వర్ణో ద్విజాదిశుక్లాది. యశోగుణకథానుచ, మే. అమరదీర్ఘికలొట-ఎన్నఁటికి నాశములేకుండునట్టి
గొప్పనడచావు లగుటయును. వృత్తి అమ్రియం తీర్థమరః, 'ని వాపీతు దీర్ఘికా, అమ॥ దేవతలచే
ద్రవ్యబుడిన లోతయిన నడచావులగుటయు ననిచెప్పనొప్పును. కానఁబడక-ఆనవాలు తెలియక, గురుస
మున్నతిమెయి-బృహస్పతియొక్క యతిశయముచేత 'ని గురుస్త్రిలింగాం మహతి దుర్జరాల
ఘనోరపి, పుమాన్మిషే కాదికరే. పిత్రాదౌ సురమంత్రిణి, మే. గురుస్త్రిగీష్వతో శ్రేష్ఠేగురౌపితరి
దుర్భరః, శబ్దా॥ గోపురములొట-స్వర్ణపట్టణము లైయుండుటయును, 'ని గౌః స్వర్ణే వృషే రక్కా,
విశ్వ॥ గురుసమున్నతిమెయి-అధికమైన యాన్నత్యయచేత, మణిమయగోపురంబులొట-రత్నములతోఁ
గూడినపట్టణద్వారములు గలిగియుండుటయు, 'ని పురద్వారంతు గోపురమ్, అమ॥ తేటపడక-
స్పష్టము కాక, ద్వాపరంబున-ద్వాపరయుగమునందు, విలసిల్లుద్వాపరంబుగరిమన్ - ఒప్పుచున్నసంశ
యముయొక్క గొప్పతనముచేత, 'ని ద్వాపరౌ యుగసంశయౌ, అమ॥ మాణిక్యపుర మనంగకై-

‘ద్వాయామప్రహరేసమా, అ. నూ|| అదంతయోర్ధయామయో ద్వివ్యవహారాత్రియామా; అనిక్షీర
స్వామి. త్రియామా-రాత్రులచేత, వ్యు|| త్రయోయామాః యస్యాంసా త్రియామా, యామమ
నఁగా జాము. మూఁడుజాములగలది. రాత్రియందుఁ బ్రథమయామము చేష్టాకాలముగనుకను, ఆం
త్యయామము విబోధకాలము గనుకను. ఈరెండుయామములందు సగము దివససమానము గావున
త్రియామ, అనఁబడును. ఉదా. ‘కృచిదసమేత పరిచ్ఛగస్త్రియామాం. అని కాళిదాసోక్తి.
అణూర్ధ్వాత-లేశముగాఁగాఁబడిన-అల్పముగా నయిన యనుట. సితాన్యపక్ష-శుక్లపక్షేతరముయొక్క,
అనఁగాఁగొప్పపక్షముయొక్క తతికంబు-సమాహముగలది, ఆపట్టణంబు-అపురము, అల్పమే-పామాన్య
మైనదా, ఈపద్యముయొక్క ద్విత్వీయపాదమున సమాసవశమున వచ్చినయైత్వమునందుఁ గలయైత్వము
వకును, సమాసగతద్విర్లుమునకును, యతిసెప్పఁబడినది. ఇది వృద్ధియతి ‘క|| తలకట్టులపై సంస్కృత, ములఁ
గదియుపదాదిపక్ర+ ములకు వరుసతో, నెలకొను వక్రతమఁబుల, కిలనుభయముఁ జెల్లుచుండు, వృద్ధి
వకులినన్, అప్పు. ఉదా ‘ఉ|| అకమలాక్షిరూపమహి+ మాతిశయంబు మనోహరంబు భో, గైక
పరాయణతో : పురుష+ అంగజుఁ డప్రతిమానచేష్టిత, స్వీకృతలోకుఁ డట్లుగుటఁ జేటుపురంబున
వారికెఱ్ఱెయ్యక, గాకెటులంధు నిట్టియన+ గాఢపుంబొత్తు మనంగవచ్చునే, భార. తృతీయపాద
మున సంయుక్తయతి చెప్పఁబడినది. ‘క|| వెలయఁగ సంయుక్తాక్షర, ములలో నెద్దానినైన+ మును
కొని వడిగా, నిలుపందగుఁ బాదంబుల, నలఘుగుణాన్వితుఁడ రేఁ+ యసదృశదానా, సుల. చతు
ర్థపాదమున స్వరయతి ‘గీ|| ప్రాదినిత్య సమాశ+బ్దములు గాక, పెరవదంబులపై నచ్చు+ బెరసి
నప్పు, డన్నియును స్వరయతులగు+ సాంబగురుఁడ, యింద్రుఁ డమరాన్వయాభిప్రా+ శ్లేందుఁ డనఁగ,
సుల|| ఇందు మాణిక్యకాంతులచే మాయాప్రవాహ మేగ్గుడిన దనుటచే విశేషాలంకారము ‘అధార
రహితాధేయ, మేకంచానేకగోచరం, ఆశక్యవస్తుకరణం. విశేషాలంకృతి స్త్రీధా, ప్రతా. ఆమా
యాప్రవాహమును దాఁటుటకు స్త్రీలు భయపడుచున్నారనుటచే భ్రాంతిమదలంకారము. ‘క|| అల
యుపమేయము ఛన్నత, నలరఁగనారోప్యమాణ+ మగునుపమానం, బిల నెఱుకపడఁగ భ్రాంతిమ,
దలంకరణ మయ్యె. కా|| సం|| ప్రతాపరుద్రీయమునను ‘కవిసమ్మతసాదృశ్య విషమేపిహితాత్మని,
అరోప్యమాణానుభవో, యత్రసభ్రాంతిమాన్మతః, అని చెప్పినాఁడు. ఉదా ‘కపాలేమార్జారః
పయఃపిఠికరాకలోధి శశిన, స్తరుచ్ఛిద్రప్రోతాఁ బిసమితి కరీ సంకలయతి, రతాంతేతల్పస్తాఁ
హరతి వనితాఽప్యంశుకమితి, ప్రభామత్రశ్చంద్రో జగదిదమహో విభ్రమయతి, కాఙ్గ. మఱియు
“అత్రై నీమంతవిహ్నీమరకతిన్మృపే హేమతాటంకపత్రే, లుప్తాయాం మేఖలాయాం ఝటితి
మణికులాకోటియుగ్మ గృహీతే, శోణంబింబోష్ఠకాంత్యా త్వదరిమృగదృశా మిత్యరిణామరణ్యే,
రాజక గుంజాఫలానాం స్రజపిఠి శబరా నైవహరం హరంతి, ఖండ. గగనచరులహాసము చీకటినిఁ
బోగొట్టుచున్న దనుటలో హాసముతెలుపు గనుక కవిసమయము. ఇచట నధికాలంకారము ‘అధారా
ధేయయో రాసు రూప్యాభావోఽధికో మతః, ప్రతా. కూచిమంచి తిమ్మకవియు నిట్లే వర్ణించి
నాఁడు. ‘మ|| శశికాంతోపలజాలనిర్మితమహా+ సాధాగ్రభాగోల్లస, ద్విశదాబ్జారిముఖీజనాంచితముఖా+
విర్భూతమందస్మితా, తిశయప్రస్ఫుటకామదీముదితహృ+ ద్వేకానిశోద్యచ్ఛకో, రశమంతావళియై
తనర్పుఁ జెలువా+ రందత్పురం బెంతయున్, భక్త. రుద్రకవి సంస్కృతమున మయూరాచలము
నున్నతమైనదానినిగా నిట్లువర్ణించెను. ‘యత్తుంగశృంగస్థులనప్రసంగ, ప్రకామసంభావితభంగభీత్యా.
ద్విశేషృర ప్రార్థితవిశ్వకర్మా, చక్రే నిజస్యందన మేకచక్రమ్, రాష్ట్రా.

తా॥ అందుఁ గలస్వచ్ఛ మైనసౌధములయందు మాణిక్యములయొక్కకాంతులు సమృద్ధిగాఁ బ్రసరించుటచే నేర్పడినమాయాప్రవాహము నప్వరాంగన లిది నిజమైనయొకనది యని దాఁటనిచ్చ గించి వెంటనే భయమును, తొట్రుపాటును, నిదానమును గల్గి పెనుకకుఁ దగ్గటనుజూచి, యీపాటి మాయను చెలిసికొనఁజాలక యిన్నియవస్థలకు లోనైతి రని పకపకనవ్వుచున్న వియచ్చరుల నివృత్తి యొక్కతెల్లనికాంతులచేతఁ బోఁగొట్టఁజేసిన కృష్ణపక్షము గలదియగునాపురి సామాన్యమయిన దని వచింపఁగలమా.

సీ॥ వైడూర్య కల్పితఁ ద్వారదీప్తులు పుష్ప, రాగకవాటజఁ ప్రభలఁబెనుప
మరకత కుడ్య సంఁ పాతదీధితి మహా, నీలవేదిక్రీకిఁ నెనరుఁ జూపఁ
బద్మరాగోజ్జ్వలఁ ప్రాసాదరుచి విద్రు, మస్తంభకాంతులఁ మమతఁ బ్రోవ
వజ్రకుట్టిమశోభఁ వర్తమాక్తికస్యంద, నచ్చాయకేప్రాద్దుఁ నట్టునేయ
తే॥ దీప్రగోపురగోమేధిఁ కప్రకాశ, మనుదినంబును దనకుఁ దోఁ డభిలషించు
నిఖిలమణిసంపదలు నందుఁ నెరయుకతన, మణిపురంబంద్రు దానినాఁమమునృపాల 45

అ॥ నృపాల. ఓరాజా, వైడూర్యకల్పితద్వారదీప్తులు-వైడూర్యములచేతఁ జేయఁబడిన ద్వారములయొక్కకాంతులు, పుష్పరాగకవాటజప్రభలఁ - పుష్పరాగములయొక్క తలుపులయందుఁ బుట్టినప్రకాశమును. పెనుపన్-వృద్ధిచేయఁగా, అనఁగాఁబుష్పరాగము చకచకాయమాన మగు చిత్రకాంతిగలది వైడూర్యము తెరబారునది కనుక బ్రకాశమధికమైనదనట, 'క॥ మకరందచిందుఁ మరుచి, బ్రకటం బగుఁ బుష్పరాగరత్నము, అనియును 'అ॥ పగలు గొండిఁ గానఁబడెడువిఢాలంబు, కన్నుఁబోలె వెల్లఁగల్గినూలు, దిరుగునట్లుమీఁదఁదెరబారు వైడూర్య, రత్నమునకు దీప్రఁయత్నమునకు, అనియును, రత్నప. మరకతకుడ్యసంపాతదీధితి - మరకతపుగోడలమీఁదనుండి నక్కఁగాఁబడిన కిరణ ప్రసారము, నీ॥సంపాతఃపతనేవేగే ప్రవేశేభేదనంవిదోః శబ్దా॥ మహానీలవేదిక్రీకఁ-మహానీలపుటరుఁగు నందలిసంపదకు, నెనరుఁజూపఁ-ప్రేమను గనుపఱచఁగా, అనఁగా మహానీలమునలుపు మరకతము పసరుచాయగలది. కనుక నీరెంటికిని జతకూర్చఁబడినది. 'క॥ కప్పెనఁగు వెన్న వెదిరికి, బుప్పారవన్ని యకు సవతుఁ బోలుననంగా, ముప్పాటికరంగులతో, నొప్ప మహానీలము, అనియును. 'క॥ దినకరున కెదురుబెట్టిన, ఘనముగ నిరుడెసలనిగుడుఁ కాంతుల నిచ్చుక, గనకమణిఘటపటాదులఁ దనవన్నెకుఁ దెచ్చు మరకఁ తము శుద్ధ మిలన్, అనియును. రత్నప, మరకతము వివహరమనియుఁ జెప్పియున్నది. 'వివహాగోపశమనే, కర్మస్వాధర్వజేషుఁ, శంస్యతేమునిభిగ్యస్యా, దయం మరకతో మణి, రత్న, పద్మరాగోజ్జ్వలప్రాసాదరుచి. పద్మరాగఁ ఉజ్జ్వలఁప్రాసాదరుచి-పద్మరాగములచేతఁ బ్రకాశించు చున్నరాజగృహములయొక్కశోభ, 'ని॥ హర్మ్యాదిర్ధనినాంవాసః ప్రాసాదోదేవభూభుజాం, అ॥ విద్రుమస్తంభకాంతులఁ-పగడపుస్తంభములయొక్క ప్రకాశమును, మమతఁప్రోవఁ-ప్రేమాతిశయములతోఁ గాపాడుచుండఁగా, అనఁగాఁ బ్రవాళము లెఱునివియైనను వానికంటె బద్మరాగము తక్కుఁ గాంతియధికము. 'సీ॥ ఉదయార్క-బింబసఁ ముజ్జ్వలప్రభ గల్గి, కరమొప్పుఁ బద్మరాగంబు, అని రత్నప. వజ్రకుట్టిమశోభ-రవలతో. నిర్మింపఁబడిన కట్టడపు నేలయొక్క వెలుఁగు, 'ని॥ కుట్టి మో2 శ్రీనిబద్ధాభూః. అ॥ వరమాక్తికస్యందనచ్చాయకుఁ-శేష్ఠమయిన మత్స్యములతోఁ గల్పించు

చంబడిన రథములయొక్క ప్రకాశమునకు, ఏప్రాద్దుక్-ఎల్లప్పుడును, నట్టునేయట్-నిలుకడయగునట్లు సేయఁగా, అనఁగా మత్స్యములు వజ్రములు తెల్లనివైనను రవలకే తేజముధికము. ‘క॥ ఒప్పెనఁగుఁ బలుఁజెఱంగులఁ, జిప్పెఁలాఁ స్వాతివానఁచినుకులమున్నె, చొప్పనఁబడునప్పరుసున, నొప్పదవును మాక్తికంబుఁ లొక్కొకభంగి’ ‘క॥ రూపాదవి చులుకనై మెఱు, గేపారఁగ వానిధారఁ లెని మిదియగుచుక, దాపొల్పు మూల లాఁఁ, చూపట్టుట వజ్రమణికి, శుద్ధగుణంబుల్, అనిరత్నప. దీప్ర గోపురగోమేధిక ప్రకాశము-రాజద్వారమునందలి గోమేధికములయొక్క తేజస్సు, అనుదినంబుక- పృథిదినమును, తనకుక-తనకు, తోడభిలషించుక-సహాయము నక్షేపించుచుండును, అనఁగా గడమ రత్నములన్నియు జతలయ్యెను. నాకుఁ దోడులేకుండెను గదా యనుట, గోమేధికము గోమూత్రచాచ్య యగలది ‘క॥ గోమేధిక వణిసర్పల, గోమూత్రచాచ్యఁజాలఁగొమరై, అనిరత్నప, నిఖిలవణిసంప దలు-సమస్తమైనరత్నములయొక్కసమృద్ధులు, అందుక-అనగరమున, నెరయుకతనక-వ్యాపించు టచేత, దానినామముక-దానియొక్కపేరును, వణిపురంబండ్రు-వణిపురమనిచెప్పదురు, ‘పురంబు, అనుటకు ‘నూ॥ స్వా దమవతాం విభక్తా సోశ్చ ము తదుపరి పునర్దుబూ ప్రాచామ్, అని నన్ను. ‘అండ్రు, అనుటకు నూ॥ నాత్పరస్య భవే ద్వస్య డాదేశో వాదవర్ణకే, అధ. ఇందు వైదూర్యలెనుప, ఇట్లునాలుగుపాదములయందుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేతనిది తద్గుణాలంకారము ‘సమత్స్పృజ్య గుణంయోగా. దత్తుజ్వలగుణస్య యత్, వస్తు తద్గుణతా మేతి, భణ్యతే సతు తద్గుణః’ కా॥ ప్ర॥ ఉదా ‘విభిన్నవర్ణగరుడాగ్రజేన, సూర్యస్య రథ్యాఃపరితః శుభ రంత్యా, రత్నైః పునర్యత్రుచారుచంస్వా, మానిన్యిరేవంశక రీరసీలైః, మాఘ. వఱియు ఉ॥ కానతి కేగి నీవిమతఃకాతరలోచన ప్రాణినాథుఁడుం, దాను భుజింపఁగా ఫలవిఠానముఁ గోసెద నంచుఁ బోయి నా, నానిరవద్యకోకనద + నగ్నసఖాంగుళిపాటలాంశురే, ఖానిబిడంబు లైసకసు + కాయలె కోయు నృసింహభూవరా, కా॥ సం॥ దీనినే యనుగుణాలంకార మనికొందఱు ‘ప్రాక్సిద్ధస్వగుణో త్కర్షోమో, 2. సుగుణః పరసన్నిధేః. నీలొత్పలని దధతే, కటాక్షై రతిసీతాం, చంద్రా ‘క॥ స్వగుణము విడిచి యొకటియ, న్యగుణంబుం గొనినఁ దద్గుణాలంకృతియో, మగువకు ముంగఱ యధరపు, జగిచేతం బడసెఁ గెంపుఁసింగారంబుక. అని. అల॥ సా॥ సం॥ ఇట్లుండుటంబట్టి తద్గుణాలంకార మనుటయేసమంజసము. అపట్టణ మమూల్యరత్నముయ మైనదని వర్ణించుటచేత నుదాత్తాలంకారము. ‘ఉదాత్తంవస్తునఃసంపత్, కా॥ ప్ర॥ ఇటదీప్రగోపురగోమేధికప్రకాశ, మనుదినంబును దనకుఁ దోడ భిలషించు, అనుటచే నీకావ్యమునఁగలప్రధాననాయక నిరంతరమఁ దనపత్తికై యభిలషించుచుండు ననియు నూచించుచున్నది. వైదూర్యము శుభ్రచ్ఛాయకు దాదావుగ నుండును. తదితరరత్నములకు దోషము లుద్దేశింపఁబడినవిరత్నా నామిహసర్వేషాఃదోషాఃసామాన్యతో నర, రేఖా బిందుఃకలంకశ్చ. కాకాఽప్రి క్షతధూళయః. తుషార త్రాస రంధ్రాణి. యత్నా ద్రత్నేషు వర్ణయేత్, రేఖా బిందుః కలంకంచ, త్రాసః కాకపదం క్షతం, ఖద్యోతో మక్షి కాఛాయా, భేదాః సంధి తుషారకే, నిమ్మ మస్తకతా చేతి దోషా రత్నభవా స్తథా, శి॥ ర॥ గోమేధికమున కీచెప్పఁబడినదోషము లేవియు నుండ వని రత్నములఁ బరీక్షించువారు చెప్పుచుండుటయే కాక రత్నపరిక్షయందు గోమేధికమునకు దోషములు వివరించియుండలేదు. కనుకనే కవి ద్వి రీతి, ‘తే॥ నలుపు నాకేయోడలనైనఁ, చెలువఁ గలరె, అనువాక్యముతో సమన్వయ మగునట్లునర్చినాఁడు.

కవిసారస్వభాముఁడును జాలవఱకుశ్రమపడి వర్ణించెను గాని యంతటిమనోజ్ఞత్వమురాదయ్యె.

సీ॥ రమణీయహక్తికః ♦ రచితసాధంబులు, మేలైనహానిల ♦ జాలకములు
విమలచంద్రోపల ♦ వేదికాశ్రితములు, గురుతరాంబుజరాగ ♦ కుష్మములును
సురుచిరవైడూర్య ♦ సోపానవిభతులు, బాటింపవజ్రక ♦ వాటములును
బటుపుష్పరాగనం ♦ ఘటితాశ్రితములు, భూరిగారుత్మత ♦ ద్వారములును
తే॥ శుంభదున్నతవిద్రుమ ♦ స్తంభములును, గలిగినంతతత్త్వంగా ♦ గరిమతోడ
బాలుపుమీఠాశుభశ్యాణ ♦ పురవరంబులు, దగల బ్రవేశించె నగ్గజ ♦ వైశ్యహరుడు, రాజు.

ఇంకను

సీ॥ చాలుచాలునజాల ♦ నీలంపులగడంపుల, గంబముల్మితితేని ♦ కాంతిదనర
గారుత్మతపురుణుల్ ♦ గదియించినట్టిమే, త్రేవగోడలుసాంపు ♦ మీటి యలర
నిందు కాంతముల బా ♦ ల్వాంద నొనర్చిన, సోపానముల వింత ♦ శోభితరంగ
వెలరేనివజ్రంపు ♦ వేదికల్ చెలువార, గోమేధికపుగవా ♦ తులు చెలంగ

తే॥ నతులవైడూర్య పుష్పరాగాదిసీల, రత్నవస్తువు లెంతయు ♦ రమణమణయ
గొత్తముతైపులబాత్తులు ♦ కొమరుమిగుల, గొలుపుకూటమునందున ♦ గూర్చితోడ, రాజు.

శ్రీనాథుండును మాణిక్యముతోడ దాంపూలపులబెట్టెను జేయించినట్లు వర్ణించినాడు 'తే॥
మలచి యే కాండముగనొక్కమానికమున, వేడ్కనెద్దానినిర్మించె విశ్వకర్మ, యట్టి దేవేంద్రదత్త
మహర్షి నూత్న ♦ వీటి కాపేటి మామ భూ ♦ విభున కొనఁగె' శ్లో॥ ౩॥

తా॥ నవరత్నములు : మైనయాపట్టణమునఁ గల మీడలయొక్క ద్వారబంధములు వైడూర్యము
లతోడ జేయఁబడిన కాశించుచు బుష్పరాగములచే నిర్మించఁబడినతలుపులయొక్క కాంతులను వృద్ధి
చేయుచున్నది. గరుడపచ్చలతోడ జీతించినగోడలయొక్క శోభ యింద్రసీలములతో నమర్చబడిన
యరుంగులతేజసును బెంపొందించుచున్నది. పద్మరాగములతో సృజించఁబడినరాజభవనములయొక్క
దీప్తి యచటఁగల పగడపుస్తంభములయొక్క కాంతులనభివృద్ధియొనర్చుచున్నది. వజ్రములతో రచించఁ
బడిన శిరోగృహముయొక్క ప్రకాశ మచ్చటఁగలముతైపులదేరులయొక్క తేజస్సు నతియింపఁజేయు
చున్నది. పట్టణద్వారమున నున్న గోమేధికములు తమ కీడయినరత్నములు దొరకనందున నిజగుణము
తోనేవిరాజిల్లుచున్నవి. ఇట్లు నవరత్నములచేత నొప్పమండుటం గని దానినిమణిపురమనిపిలువసాగిరి.

—బ్రాహ్మణవర్ణనము—

క॥ గురుతరము తత్పరాంతర, ధరణీసురశాస్త్రకోవి ♦ దత్వం బాహా
గురుతరముగాదు నారద, గురుతరముంగాదు వారి ♦ గూడివచింపన్.

46.

అ॥ తత్పు.....త్వంబు. తత్పరాంతర-అపట్టణములోనున్న, ధరణీసుర-బ్రాహ్మణుల
యొక్క, శాస్త్రకోవిదత్వంబు-శాస్త్రములన్నిటియందుఁ గలపాండిత్యము, గురుతరము-అధికమ
యినది, ఆహా-ఔరా. ఇనిప్రశంసార్థకము. వారి-ఆవిద్యాంశులను, కూడివచింప-కలసిప్రసం
గించుటను, గురుతరముగాదు-బృహస్పతికిని శక్యముగాదు, అనఁగాబృహస్పతికి గీష్మతి యనుప్రసిద్ధి

తా|| అపట్టణమున నున్నరాజకుమారు లందఱు మిక్కిలిచిన్నతనమునందే శత్రురాజులు విభ్రాంతినిొందునట్టి పరాక్రమముగలవారును, యావనారంభమున శృంగారాతిరేకముచే భయంకరస్వభావమును మఱుంగుపఱచి భూజనులందఱు దాపుచేరునట్టి బలసంపన్నులై ప్రపంచమునఁ గల యెల్ల వారలచే సన్మానింపఁబడిన ప్రదేశమున నుండి యత్కున్నతలనుప్రఖ్యాతివహించి సముద్రునికంటె గంభీరత్వమును బొంది ఘనతగలరాజువిహ్నుల ధరించి ప్రతిభావిశేషమునఁ గుజేరునిమించినవారై దుష్టుల నరికట్టుచు నత్యంతబలసమృద్ధిచే రాజ్యాభిషేకమునుబొంది పూర్వపురామునివలెఁ జరిత్రాత్మక ప్రిసిద్ధపురుషు లనున ప్లోప్పఘండిరి.

—♦వై శ్య వ ర్ణ న ము♦—

క|| ఇచ్చెద నని సురశైలముఁ, దెచ్చియుశోధించి విలువఁ ♦ దీర్చుగ నడుగఁ
బుచ్చుకొనఁ దిరుగ నమ్మఁగ, నచ్చటఁగలవైశ్యులందు ♦ నధముఁడె చాలున్. 48.

అ|| ఇచ్చెదనని-అమ్ముచున్నానని, సురశైలముఁ-దేవతలకు నివాస మయిన బంగారపుగొండను సైతము, తెచ్చియుఁ-తీసికొనివచ్చి, శోధించి-పరీక్షించి, విలువఁదీర్చుగఁ-జెలసు జక్కపఱచుట కును, అడుగఁ-ఇంకొకరు తెచ్చిరేని కొనుటకై యడుగుటకును, పుచ్చుకొనఁ-తీసికొనుటకును, తిరుగఁ-మరల, అమ్మఁగఁ-విక్రయించుటకును, అచ్చటఁ-అపురమునందు, కలవైశ్యులందుఁ-ఉం డిన వణిగ్యాపారులలో, అధముఁడె-అల్పుఁడైనను, చాలుఁ-తగియుండును, గొప్పధనవంతు లవ సరములేదనుట. 'కృయవిక్రయములయందు నువర్ణపర్వతము నైన సరకునేయనివారును నాపట్టణ మున నల్పధనవంతులే, అనుటచే. ఆతిశయోక్త్యలంకారము. 'నిగీర్వాణధ్యవసానంతు. ప్రకృతస్య సమే నయత్, ప్రస్తుతస్య యదవ్యత్వం. యద్యత్ ధోక్తా చ కల్పనమ్, కార్యకారణయో ర్యశ్చ, పార్వాపర్య విపర్యయః. విక్షేయాతిశయోక్తిః సా, కా. ప్ర.

తా|| అనగరియందుఁ గలవైశ్యులలో నల్పుఁడైనను బంగారపుగొండను దెచ్చి దీని నమ్మెద నని సరిచూచి యంతవెల యనినిర్ణయించుటకును, మఱియొకరు తెచ్చినప్పుడు కొనుటకును, దాని నెద్దైన నడిగిరేని మరల విక్రయించుటకును దగియుండును.

—♦శూ ద్ర వ ర్ణ న ము♦—

క|| అం దరుదారుజఘన్యజు, లందఱు దారుణబలాధ్యు ♦ లగుదురు ధృతిచే
మందరములయ్యుఁ దెలియ న, మందరము ల్నింతగాదె ♦ మహిమండలిలోన్. 49.

అ|| అందుఁ-అపురియందు, అరుదారుజఘన్యజులు-వింతగలశూద్రులు, వ్యు|| బ్రహ్మజఃజఘన్యాంగే జాతాః జఘన్యజాః, బ్రహ్మయొక్క యల్పాయుషమునఁ బుట్టినవారు. అందఱుఁ-ఎల్ల రును, ఇదినిత్య బహువచనాంతము 'నూ|| అందఱొద్దులు నిత్యబహువచనాంతములు' శ్రీ|| వ్యా. ఇచట శకట రేఫాదేశమునుగూర్చి 'నూ|| అంతాదులకు వారుపరంబగున్. వాకులోపంబును, రుర లక్షణు లలాదేశంబునగు' 'నాలోపంబుతఱివాని తకారంబునకు దకారంబగు,' శ్రీ. వ్యా.

దారుణజలాధ్యులు-భయంకర మయినశరీరపాటవముయొక్క సంపన్నతగలవారు, అగుదురు-అయి యున్నారు, ధృతిచేత-చైర్యమునందు, మండరములయొక్క-మందరపర్వతముతో సమానులైనప్పు టికిని, తెలియక-చూడకగా, మనుష్యులయొక్క దృష్టికిమాత్రము, అమందరముల్-మందరగరివంటి యొక్కతి కలవారుకారు, ఇట్లు కనబడుట. మహిమండలిలోన్-భూమియందు, వింతగాచె-అచ్చె రువు గాదా, ఈపద్యమున 'అందరు.....అందఱు, మందరము...మందరముల్, ఇవియుమకా లంకారము. ద్విపాసమును జెప్పబడినది. భేదాభేదాతిశయోక్తియు. వ్యతిరేకాలంకారమును 'వ్యతిరేకో విశేషశ్చే దుపమేయోపమానయోః, చంద్రా. 'ఉపమానా ద్య దన్యస్య వ్యతిరేకం స ఏవ సః, హేతోర్దుక్తా వనుక్తీనాం. త్రయే సామ్యే నివేదితే, శబ్దార్థభ్యా మభావీతే. స్తద్వే తద్య త్త్విరష్టసః, కా. ప్ర. ఉదా "అఖండమండలః శ్రీమాన్. పశ్యేషస్పృశేషతి, సనికాకరవజ్జాతు. కలాజైశద్యమాగతః"

తా|| అపట్టణమునఁ గలకూద్రులు బలమునందును చైర్యమునందును మందరపర్వతమువలె నొప్పుచుందురు. అకృతియందు మాత్రము సామాన్యమానవులే.

—♦వే శ్వా స మూ హ వ ర్ణ న ము♦—

సీ|| చెక్కుటద్దములపైఁ ♦ జిలునవ్వు చినుకులు, వాఱ మోవిచలించు ♦ పాటబలికి కనుతెప్ప లరవంచి ♦ కర్ణాంతములు దాట, నలుసాల నృత్యంబు ♦ దొలుకఁ జూచి కొదమజక్కవవంటి ♦ గుబ్బుచంటికెలంక, గానరా జిలుంగుచెం ♦ గావి గప్పి కచభార కుచభార ♦ కటిభారములచేత, గాయంబు త్రైభంగి ♦ కముగ నిలచి

తే|| ప్రియవయస్యాభుజానను ♦ ర్నితక రాబ్బ, లగుచుఁ దమయింద్ల ముంగిళ్ల ♦ నప్పురమున విటులతో మాటలాడెడు ♦ వెలవెలందు, లన్యవేశ్యలకుఁ గొలందు ♦ లాజయింప. 50

అ|| అప్పురమున-అపట్టణమున, చెక్కుటద్దములపైఁ - అద్దములవంటి చెక్కిశృమిఁద, వి చిలుననవ్వు-మందహాసము, చినుకులుపాట-ధారలుగావ్యాపించగా, మోవిచలించుపాట-పెద కదలునట్టిగానమును, పలికి-వీణాదిస్వరయుక్తముగాఁబలికి, కర్ణాంతములు దాట-చెవులయొక్క తుదలు ఆతిక్రమించునట్లుగా, కనుతెప్పలు-అరవంచి కంటితెప్పలు రెండును సగముమాసి, అనఁగా నేత్రము అర్ధనిమిత్త మెనర్చి, 'సస్మితా చ భవే త్తారా, కించి దున్మృషితా పుటా, స్యా దర్థముకుశోదృష్టి, శ్వాసందాహ్లాదగోచరా, అభి|| ద|| నలుసాల-చుట్టుకొల్లారుగా వేయబడిన చావడియందు, 'నాలుగు+సాల-నలుసాల, మఱియు 'నలుపు+సాల-నలుసాల, ఈయర్థమువలన నొప్పిద మైనచవికయిం దనియొక జెప్పవచ్చును. నృత్యంబు-శరీర హస్త నేత్రాభినయములచేత బాడునట్టిపాటయొక్క భావమును చెలియంజేయుచు నాడెడునాటను, తొలుకఁజూచి-వర్షించునట్లు చూచి, అనఁగా నాట్యమును దట్టముగాఁగనఁబఱచియనుట, 'రసభావవ్యంజకాదియుతం నృత్య మితిర్యతే, అభి|| ద|| రసము, భావము. అభినయము, ఈమూఁడును గూడినదియే నృత్యము. 'ఖడ్గ కందుకవస్త్రాది దిండి కా చూమరస్రజః, వీణాదిభృత్యాదుక్తు-య్యర్చ్యైత్యంత్యైశికంభవేత్, నృ|| స||

శుభకార్యామలయం దీనృత్యమును జూడవలయు నని శాస్త్రప్రసిద్ధము. 'సృత్యం తత్రనిరేంద్రాణా, మాభిషేకమహోత్సవే, యాత్రాయాం దేవయాత్రాయాం, వివాహే ప్రియసంగమే, నగరాణా మగారాణాం, పృథ్వీ పుత్రజన్మని, శుభాక్షిభిః ప్రియోక్తవ్యం, మాంగళ్యం సర్వకర్మసు, అగ్నిః ద్విశోదనుజక్మవవః టి గుబ్బచంటికళంకు - చక్రవాకః క్షీయోక్మ షిల్లలకంటి వట్టువస్త్ర నములయొక్కపార్శ్వములు, కాన రాక్ష-అగపడునట్లు, జిలుగుచే-గావి - వివిధకర్మములతోఁజిత్త రువు వ్రాయఁబడిన కుంకుమవంటి యెఱ్ఱనివస్త్రమును, కప్పి-అచ్చాగనమొనర్చి, కచభార కుచభార కటిభారములచేత- కొప్పుయొక్కయు, నెముయొక్కయు, పిఱుగులయొక్కయు, బరువులచేత, కాయంబు-మేను, త్రైధంగికముగ-మూడవకలుగా, నిలిచి-నిలువఁబడి, అనఁగాఁ గచకటిభారములూక వైపునకును, కుచభార మొకవైపునకును, వచుచుండుటచేత శరీరము మూడు వంకలు గలదయ్యె ననుట, ఇట్టిసౌందర్యముల నెల్లోరాదిగుహలయందుఁ జిత్రింపఁబడియున్న శ్రీ ప్రతిమలను నాట్యభినయములయందు నేర్పుగులై యెయోముగానిలచిన యందగతైలను జూచిననే తప్ప వినినమాత్రమున సంపూర్ణముగా విశదముకాదు. ఇచటఁ గచకుచ భారములనుగూర్చి 'పుష్పక్షి కేశహీనాచ, పీనోష్ఠీ లంబకస్తనీ, అతిస్థూలా పృథీకృతా, పృథ్విచాచ పృథివామనా, కుబ్జాచ స్వరహీనాచ, వేశ్యా నాట్యవివర్జితా, అని చెప్పఁబడియుండుటచే. కేశహీన, అతికృశ, లంబ కస్తని, మున్నగువారు నాట్యమున కుపయోగింప రనితెలియుటయే కాక 'తన్వీ రూపవతీ శ్యామా పీనోన్నతపయోధరా, ప్రగల్భా సరసా కాంతా, కుశలా గ్రహమాక్షయోః, చారుతాశలయాభిజ్ఞా మండలాస్థానపండితా, హస్తాంగస్థాననిపుణా, కరణేషు విహసిన్ వికాలలోచనా గీత, వదన్య తాళానువర్తినీ, పరార్థభూషాసంపన్నా, ప్రసన్నాః ఖంకజా. నాస్థూలా నాతికృతా, నాత్మ్యచాచ నాతివామనా, ఏవం విధగుణోపేతా, నర్తకీ సముదాహృతా' అట్లే ద్వి ఇట్లు సర్వాంగసందరి యైనంగాని నాట్యశ్రీగాఁ బరిగణింపఁబడ దని వచి చియుండుటనుబట్టి శరీరసౌష్ఠవముతోఁ గూడిన త్రైధంగికత్వము వర్ణించినాడు. ప్రియవయస్యా భుజాసమర్పిత కర్ణజ్జలు. ప్రియవయస్యా-తమ నెయ్యిపుండ్రలికతైలయొక్క, భుజా-బాహువులయందు, 'నిద్రో న్ద్రోహ బాహు బాహుచ, భుజాభుజ ఇతీ రితః, ధనం. సమర్పిత-ఉంచఁబడిన, కర్ణజ్జలు-చక్కఁగులవంటి హస్తములుగలవారు, అగుచు-అయి, ఇది వర్తమానార్థకముకనుక. చు, వచ్చును. నూ|| చురితక్రియావదానాం సర్వేషాం వర్తమాన కాలే స్యాత్, నన్ను|| తమ యింద్లముంగిళ్ళ-వారివారి గృహ. గణించుచుండు, విటులతో-కాదుకు లతో, మాటలాడెడు కలకలంబులు-సంభాషి-చుచున్నటువంటి గణికాంగలలు, అన్యవేశ్యలకు- ఇతరవార కాంతలకు, జయింప-గెలుచుటకు, కొలఁదులా-శక్యమగుదురా, ఈపద్ధతున 'చెక్కు-టుద్దము, అనుటకు 'నూ|| సమానాధికరణ్యేషా దంతానాం టుగాగమో చిస్యాత్, శబ్ద చిం|| 'ఇంద్ల', అనుటకు 'నూ|| సలలో ర్పిందుయతో దుర్వా యోలలః, అనియును 'నూ|| ఉల్లగపి తయోః పరతః, అనియును, నన్ను. 'ముంగిళ్ళ, అనుటకు 'నూ|| డటా ముదితాం తస్యచ వాలుకో, శబ్ద చిం|| ఈవద్యాంత గీతముయొక్క కడపటిపాదమున 'అన్యవేశ్యలకుఁ గొలండుల జయింప, అనుచొటఁబుతయతి నెప్పఁబడినది. 'క|| పలుకులతలఁ గలవ్రాలన, వలసగువోఁ బుతమునిలిపిపానికి రెండుక, వశులుగఁ జెప్పినఁగావ్యం, బుల నదికాకుస్వరంబుఁబుతవళియు నగుక, అన్ను|| ఉదా హరి|| అనుమానింపక తోడఁబుట్టులనె కాదా తున్నీ తూటాడె, భార|| 'కలకలంబు లన్యవేశ్యలకుఁ

గొలందులూ, అనుటచే. అంత్యానుప్రాసాలంకారము. 'చెక్కుటద్దములు-కొదమజక్కవవంటి గుబ్బు చఁటికెలంకు, ఇత్యాదులుపమాలంకారము. పద్యమంతయు స్వభావోక్త్యలంకారము, అన్యవేశ్యలకుఁ గొలందులూ, అనుటచే నతిశయోక్త్యలంకారము. 'క॥ ఉపమేయ మింతదడవక, యుపమానమె నుడువనతిశయోక్తి' కా. సం. "స్వభావోక్తిరసాచార. యథాపద్యస్తుభర్ణనమ్" ప్ర. తా.

తా॥ ఆపురమునఁ గలవేశ్యలు తమనిద్రంపుచెక్కిళ్ళయొక్క ప్రకాశము నతిశయింపఁ జేయునట్టి లేగవుతోఁ బెదవిగదల్చిపాడుచు మిగులగొప్పవైననేత్రములు నగముమాసి చతుశ్చాలయం దధికముగా నాట్యముచేసి చక్రవాకపోతములవంటి కట్రువస్తనములయొక్క ప్రక్కలగపడునట్లు చిత్రలేఖనము గలచెంగువినలువను గప్పికొని కేశబంధముయొక్కయు, జన్నులయొక్కయు, బిణుదులయొక్కయు, భారములచేత నొడలు మూడువంకలుగాఁగ నిలిచి తమగృహంగణములయందలి చెలికత్తెలయొక్క భుజములమీఁదఁ బద్మములవంటిపాస్తములను వైచి సోయగమగఁ గోడెగాండ్రతో ముచ్చటించు చున్న వెలయాండ్ర జయింప నికరవేశ్యలకుఁ దరమగునా?

ఉ॥ ఒక్కొక్కవేళ దేవపతి ♦ యొద్దకు నారదుఁ డేఁగుదెంచి యా
జక్కవగబ్బిగుబ్బెతల ♦ చక్కదనంబును నాట్యవిద్యయున్
మక్కువనేతలున్ విటుల ♦ మర్క మెఱుంగుటలుం గణింపఁగా
గ్రక్కున దేవలోకగణి ♦ కల్తలవంతురు సిగ్గుపెంపునన్.

51.

అ॥ ఒక్కొక్కవేళ ఒక్కొక్కసమయమున, దేవపతియొద్దకు - ఇంద్రునిదగ్గఱకు, నారదుఁడు-నారదమహర్షి, ఏఁగుదెంచిపోయి, ఆజక్కవ గబ్బిగుబ్బెతలచక్కదనంబును - చక్రవాక పత్యులవలె గుండ్రములై బిగువైన గుబ్బుచును గల యావేశ్యలయొక్క సౌందర్యమును, గుబ్బు + ఎత్తుగుబ్బెత, గుబ్బులాడి, నాట్యవిద్యయున్ - నృత్యవిద్యయును, మక్కువనేతలున్ - ప్రేమను గనఁబఱచుచేపులును, విటులమర్క మెఱుగుటలున్ - కృత్రిమచారపురుషులయొక్క రహస్యములను చెలిసికొనుటయును, గణింపఁగా-పొగడుచుండఁగా, గ్రక్కున-వెంటనే, దేవలోకగణిలో- స్వర్గలోకమునం దుండెడురంధ్ర మొదలుగాఁగలవేశ్యలు, సిగ్గుపెంపున-అజ్ఞయొక్క యధికముచేత, తలవంతురు-తలలువంచుకొనెదరు. ఇందు 'జక్కవగబ్బిగుబ్బెతల చక్కదనంబును, అనునొంటి గేవలాధిపదములతోఁ గూడినసమాసము 'నూ॥ కేవలవికృతిపవైర్య స్వరూపకం తిం బ్రువన్తి వాక్యజ్ఞాః, నన్ను॥ 'గణికలో తలవంతురు, అనునొంటి సమాసగతపూర్వపదం బగు జహువచనమున వుత్తరపద మగునేకవచనముతో నన్వయమగుచున్నది. 'నూ॥ ఒక్కొక్కచో సమాసగత పూర్వ పదంబు వ్యవహితోత్తరపదం బొందితోడను వానిపెక్కింటితోడను నన్వయించెడి, ప్రా॥ వ్యా॥ ఉదా 'క॥ నాయింటం బదిగడఁగతి, నేయఁ బెరుంగు బాలుండ్రావె, నీప్రియతనయుండు, హరివం॥ 'క॥ ఒక్కొక్క కన్నును జెవియును, జెక్కును జనుబొడ్డు మూపుఁ బెలువగుచేయున్, బ్రక్కయుఁ బిణుదును గాలును, నక్కజముగ మనుజుకల ♦ మపు డుదయించెన్, భార॥ మగ్గు మెఱుంగుటలుం గణింపఁగా, అనునొంటి సరళాక్షరమును బొందినద్రుతము బిందువునటను 'నూ॥ లుగ్వాద్రుతప్రకృతికా త్వరత స్సగతే, స్థితేచనస్య స్యాత్, ఆలుకిచసంక్షేపస్యాత్ బిందుం ప్రవదన్తి తం క్వచి త్కే చిత్' శబ్దచిం॥ ఉదా॥ ఉ॥ ఇంతి యురిం గిరిం బొడమునో యనిపల్కిరి, వసు॥

ఈశద్యమన 'వేశ్యలగుణముల కల్గించినంతనే దేవవేశ్యలు తలలవంతుడనుటచే అసంబంధ సంబంధాతి శయోక్తి ఉదా|| 'చ|| చందనశైలసానువులఁజాలఁజెలంగుభుజంగబాలికా, బృందము శ్రీ నృసింహ విభుఁజేర్చొనిపాడఁదడియగానని, వ్యందములానువేడ్కుఁబెరఁయంగఁగురంగతురంగమేగమిఁ, వందగతిసంగములఁమానవు దక్షిణగఁగదవాహమల్|| నరస.

తా|| ఒక్కొక్కసమయమున స్వర్గలోకమునఁ గలయంద్రసభకు నారముం డరిగి యామణిపురము నం దుండినవేశ్యాఁగనలయొక్క సొంపును, నాట్యవిద్యానిపుణత్వమును, వలపును గలఁగఁజేయు వ్యాపారములును, కాముకులయొక్క రహస్యముల నెఱుంగుటయును, పొగడినతోడనే దేవలోక ముననున్నరంభమున్నగువేశ్యలు సిగ్గుతోఁ దలలువంచికొందురు. అట్టివెలయాండ్ర వర్ణింప నెవరితరము.

—: పుష్పలావికావర్ణనము :—

ఉ|| దండకు నేఁగుదెంచి విరి ♦ దండకు విల్వయొసంగి పుష్పకో
దండనిశాతమార్గణవి ♦ దారితభావముఁ జెందలే మయో
దండకు నీకు నోయబల ♦ దండము దండము దండ మంచు దో
ర్దండము లెత్తి మొక్కుదురు ♦ స్రక్కరిఁ గన్గొని పౌరపల్లవుల్. 52

అ|| పౌరపల్లవుల్—అనగరమునఁ గలవిట కాండ్రు, స్రక్కరిఁ—పూలదండ ల'మైడుపడుచు
అను, కన్గొని—పీక్షించి, దండకుఁ—వారిసమీపమునకు, ఏఁగుదెంచి—పోయి, విరిదండకుఁ—పూలఁరము
నకు, విల్వయొసంగి—వెలయిచ్చి, పుష్పకోదండ నిశాత మార్గణ విదారిత భావముఁ, పుష్పకోదండ—
మన్మథునియొక్క, నిశాతమార్గణ—వాఁడియైనబాణములచేత. విదారితభావముఁ—భేదిఁచఁబడినచిత్త
మును, చెందలేము—పొందియుండఁజాలము, అయో—ఇది సంతాపమును జెలియఁజేయును. ఓయబల—
ఓచిన్నదానా, దండకుఁ—ఈపుష్పపౌరమునకును, నీకుఁ—నీకును, దండము దండము దండమంచుఁ—
మరలమరల నమస్కారములనుచు, దోర్దండములు—దండములవంటి తమబాహువులను, ఎత్తి—మీఁది
కెత్తి, మొక్కుదురు—నమస్కరించుచుదురు 'పౌరపల్లవుల్, అనుఁటఁ గడపటియు కారలోపము
నకు 'నూ|| పదాంతంబులై యసంయుక్తంబు అయిన నుబురులయుత్పంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ
నగు' బా|| వ్యా|| ఇందు 'దండకు, అనిపలుమారుచ్చరింపఁబడుటచే వృత్త్యనుప్రాసాతంకారము.
పుష్పలావికలను సమీపించి పూదండకు వెలయిచ్చి గ్రహించునంతలోనే విటులు కామోద్రేకు
లగుదు రనుభావముచే విభావనాలంకారము. 'విభావనా వినాఽపిస్యా త్కారణం కార్యజన్మచేత్',
'హేతునా మనమగ్రత్వేకాకోత్యుత్తి శ్చ సా మతా, కుప|| క్రియాయాః ప్రతిపేధేఽపి ఫలవ్యాప్తి
ర్విభావనా, కా|| ప్ర|| ఉదా 'దివమప్ర్యపయాతానా మాకల్ప మనల్పగుణగణాయేషాం, రమయంతి
జగంతిగిరః కథమివ కవయో నలే వంద్యాః, రుద్ర.

తా|| ఆపురమునఁ గలజారులు పూవులమైడుయవతులం గని వారినిసమీపించి యొకపూదం
డకు వెలయిచ్చి దానిం బట్టికొనయత్నింప వాఁడియైనమన్మథబాణములు విశేషముగా మేనఁసోకు
టచేఁ గలిగిననుసోవ్యాకులములను వైఁచుకొనలేక యోకాంతా! నీవిరులధండకును నీకు ననేకభంధనము
లనిశ్చేతోచ్చి యూరకపోవుచుందురు.

—: గజవర్ణనము :—

తే॥ ప్రకటకటకంబుఁ బాదవి ♦ భ్రాజితంబు, నైనయగసంఘ మనిచూచి ♦ యచల భావ, హైన్యమున నాగసంఘాత ♦ మండ్రు సుకవు, లచటిమదకంజముల నే ♦ మనినుతింతు. 53

ఇందుఁ బర్వతములకును, గజసమూహమునకును, అభేదాభ్యుపసాయము చేసి చెప్పినాఁడు.

అ॥ సుకవులు—గొప్పపండితులు, ప్రకటకటకంబు—స్ఫుటమైనదంతములయొక్క యలంకారమును ‘ని॥ ప్రకాశంప్రకటంస్పష్టం. విశదంస్ఫుట ము ల్పణమ్, యా॥ ‘ని॥ కటకం వలయే సానా. రాజధానీ నితంబయోః, సాముద్రలవణే దంత. మండనే దంతినా మసి’ విశ్వ. (పర్వ) ప్రకటకటకంబు—స్పష్టమైనపర్వతసానువులను—అనగా విభజింపఁబడిన కొండచరియల ననుట. ‘ని॥ కటకో ౭ శ్రీ నితంబో ౭ ద్రేః’ అను. పాదవిభ్రాజితంబు—పాదములయొక్క ప్రకాశమును, (పర్వ) కొండసమీపమునందుఁ జాట్టువాఱ నుండెడుచిన్నతిప్పలప్రకాశమును, ‘ని॥ పాదాః ప్రత్యస్తపర్వతాః, అను. ఐన + అగసంఘము—అయినట్టి కదలికయుండు సముదాయము, (పర్వ) ఐన + అగసంఘము—అయినట్టి కొండలయొక్కగుంపు, ‘వృ॥ నగచ్ఛంతీత్యగః, అని—అనుకొని, చూచి—బాగుగాఁబరిశీలించి, అచలభావహైన్యమున—చలింపనిస్వభావముయొక్కరేమిచేత, అనగాసంచరించుచుండుట చేతననుట, నాగసంఘాతము—ఏనుఁగులయొక్క సమూహము, (పర్వ) నాగసంఘాతము—అగములయొక్కగుంపుగాదు, అనగాఁ బర్వతములయొక్కసమూదాయము కాదనుట. అండ్రు—అనిచెప్పుదురు, అచటిమదకుంజరములక—ఆపురియందుఁ గల మదపుటేనుఁగులను, ఇచట కుంజరశబ్దమును గూర్చి ‘నూ॥ ర ప్రకరణే ఖ ముఖ కుష్ఠేభ్యశ్చపసంఖ్యానమ్, (సిద్ధాం. వా) ఖరః, ముఖరః, కుష్ఠో హస్తీహనుః కుష్ఠరః, ఏమనినుతింతు—ఏవిధముగా వర్ణింపఁగలను, ఇచటఁబాదములును, దంతములును, గనఁబడుటచేతను, నడచునట్టిస్వభావముచేతను, గుర్తించుటయే కాని లేకుండినఁ బర్వతములనియే చెప్పవచ్చుననుటచే నసంబంధ సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారమును, క్లేషాలంకారమును, మరియుఁ బర్వతములకుఁ జూసముండినగాని కుంజరములనుబోలె వనునర్థముచే. ప్రతీపాలంకారమును. “అతేప ఉపమానస్య ప్రతీప ముపమేయతా, తస్యైవ యది వా కల్యాణితిస్సా—రనిబంధనమ్, కా.ప్ర. తా॥ ఆపురమునందలి గొప్పయేనుఁగులు దంతములతోఁ బ్రకాశించుచుఁ జక్కఁగా నడచుచుండఁ బాదములు గలపర్వతములవలె నుండెను. అదిచూచి తెలిసినవారు వానిని నాగము లనివ్యవహరింపసాగిరి. అట్టివానిని నే నేమనివర్ణింపఁగలను.

—♦అశ్వవర్ణనము♦—

క॥ మనసైన నీడుగుట్టముఁ, గనుఁగొనలే రచటిఁఘాట ♦ కములకు భవితలో
మనసైన నీడుగాదా, యనిశ నిరాఘాటజవన ♦ మగ్రతచేతన్. 54.

అ॥ అచటిఁఘాటకములకుక—ఆపురమునఁగల గుట్టములకు, అనిశనిరాఘాటజవనమగ్రతచేతక. అ—అయొక్క, అనిశ—ఎడతెగని, నిరాఘాట—అనర్గళమైన, అడ్డములేని, జవనమగ్రతచేతక—శీఘ్రము

యొక్క-సమృద్ధిచేత, మనసైనకొ-మనోవేగమయినను, ఈడుగాడు-సమానము కానేరదు, ఇచట 'ఈడు, శబ్దము నిత్యైకవచనాంతము, 'నూ|| సమానార్థకములయిన యీ డెనసరిసాటిలోనగు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును" ప్రా, వ్యా. భువిలోన్-ఈపుడమియందు, మనసైనకొ-మదిలో-వాంఛగల్గినను, ఈడుగుట్టుముకొ-ప్రాయపువారువమును, కనుగొనలేరు-చూడఁజాలరు, ఇందు 'మనసైన-మనసైన, యనుకాలంకారము. వానివేగమునకు మనోవేగముకూడఁ జాల దనుటచే భేదాతిశయోక్త్యలంకారము, "క|| సాధారణ మగుదాని క, సాధారణతొక్తి భేద. కాతిశయోక్తిక్" అలం. సా. సం.

తా|| అనగరియందలి యశ్వములయొక్క యధిక మైనగమనవేగమునకు మనోవేగమయినను సమ ముగాదు, ఇక్కడ ప్రాయపుగుట్టుములక జూడవలె నన్నసీతప్రపంచమునం చెప్పరికిని వలసపడదు.

క|| ఒకకొన్ని మదికిందోచినఁ, బ్రకటించితిఁ గాని యచటి + బహువస్తుసమృద్ధిత శతపత్రిసంభవు, నకునైన గణింపరాదు + నరనాథమణి. 55.

అ|| నరనాథమణి-రాజులలో శ్రేష్ఠుడవైనవాఁడా, మదికి-నామనమునకు, తోచినకొ - స్ఫురించఁగా, ఒకకొన్ని-కొన్నింటినిమాత్రమే, ప్రకటించితి-వివరించితిని, కాని-ఇదివఱకుతార్థ కము, అచటిబహువస్తుసమృద్ధిత-అపురమునందలి యనేకము లగు వస్తువుయొక్క సంపూర్ణత్వము, శతపత్రిసంభవునకు-బ్రహ్మదేవునకైనను, గణింపరాదు-నించవలవి కాను, ఇందు 'ఒకకొన్ని, అనుటకు 'నూ|| ఒకశబ్దం బొక్క-నా నల్పార్థకం బగు, పా|| వ్యా|| ఉదా "మ|| ఒకమున్నులు గదల్చి తెచ్చినలటా + టోగ్రాక్షుచాపంబు, భాగ + 'ఒకనూ-తేఁదులో, మార్కం. 'కొన్ని, యనుటకు "నూ|| జడతావాచకశ్లేకు స్వంతతాత్రదృశ్యతే" అధ. అచటిబహువస్తుసమృద్ధిత శత పత్రిసంభవునకునైన గణింపరాదు, అనుటచే నతిశయోక్త్యలంకారము:

తా|| రాజా! నాకు జ్ఞాపకమున్నవఱకే కొన్నింటిని మాత్రము చెప్పితిని గాని యాపురమునఁ గల వివిధవస్తుసమదాయమును వర్ణింప-బ్రహ్మదేవునకైన శక్యముకాదు.

—+సు ర శ ర్మ వ ర్ణ న ము+—

క|| ఆపురమునందుఁ జేయుం, గాఁపురము నమస్తజనులు + గణుతింప బుధ హ్మపతి మతిరెండవభా; పాపతి సురశర్మ కర్మ + సౌప్తవగురుఁ డై. 56.

అ|| ఆపురమునందుకొ-అనగరమున, సమస్తజనులుకొ-మనుష్యులందఱును, గణుతింపకొ- స్తుతింపఁగా బుధహ్మపతి-పండితులలోరాజయినవాఁడును, అనఁగా విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠుడనుట. మతికొ-ప్రజ్ఞయందు, 'ని|| ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః, అమ|| రెండవభాపాపతి-ద్వితీయుండైన చతుర్థులుఁడును, అగు సురశర్మ-సురశర్మ యనుపేరుగలబ్రాహ్మణుఁడు, కర్మసౌప్తవగురుండై- సత్కర్మములను జక్కఁగాఁజేయుటయందధికుండై, కాఁపురముచేయుకొ-నివాసముచేయుచుండెను. ఇందు 'కాఁపురము, అనుపదమునుగూర్చి 'నూ|| పురవర్ణకంబు కాఁచు + దాఁచు + దాయాదులకగు, పా|| వ్యా. 'ఆపురమునందుఁ జేయుం గాఁపురము-బుధహ్మపతి మతి రెండవభాపాపతి, ఇదియను ప్రాసాంతంకారము. 'మతి-రెండవభాపాపతి-అనుటచేత సుభయతాద్రూప్యరూపకాలంకారము.

తా|| ఆమణిపురంబునందుఁ గల ప్రజలందఱిచే న్నుతింపఁబడుచుఁ బండితశ్రేష్ఠుఁడును, ప్రజ్ఞ యందు బ్రహ్మదేవునిబోలినవాఁడును, సత్కర్మముల నొనర్చుచుండువాఁడును, అగుసురశర్మయను భూసురోత్తముఁడు నివసించుచుండెను.

శా|| చాతుర్వైద్యపరాయణుండు బహుశా ♦ శ్రుగంధనిశ్లేతవి
ఖ్యాతాచారధురంధరుండు హరిపా ♦ దాంభోజసేవాకళా
సాతత్యప్రథితుండు లక్షణవిరా ♦ జత్కావ్యసగ్గక్రియా
ద్వైతీయీకసరోజసుంతి యతఁడే ♦ తన్మాత్రుఁడే భూపరా.

57

అ|| భూపరా-ఓరాజా, చాతుర్వైద్యపరాయణుండు- నాలుగువేదములనుజదివినవాఁడును 'చతురోవేదానధీశే చతుర్వేదః. స ఏవచాతుర్వైద్యః, "సూ|| చతుర్వేదస్యోభయపదవృద్ధిశ్చ, గణనాశ్రయము. బహుశాశ్రుగంధనిశ్లేత-అనేక మయినశాస్త్రములను, ప్రబంధములను, నిర్ణయము చేయువాఁడును, విఖ్యాతాచారధురంధరుండు-ప్రసిద్ధిగల మంచినడవడికయొక్క భారము వహించినవాఁడును, అనఁగా సత్త్వవర్తనము గలవాఁడనుట, హరిపాదాంభోజసేవాకళాసాతత్యప్రథితుండు- హరిపాదాంభోజ-శ్రుమహావిష్ణుమూర్తియొక్క పద్మములవంటి చరణములయొక్క, సేవాకళా-పూజించుట యనెనువిద్యయందు, సాతత్యప్రథితుండు-ఎవతెగకయుండెను ప్రసిద్ధుఁడైన వాఁడును, లక్షణ.....సూతి. లక్షణ-కావ్యములకు వలయులక్షణములతో, విరాజిత-ప్రకాశించుచున్న, కావ్యసగ్గక్రియా-ప్రబంధములను రచించునట్టి పనియందు, ద్వైతీయీకసరోజనూతి-ద్వితీయుండుగానయి నబ్రహ్మగలవాఁడు, అనఁగా బ్రహ్మదేవునికంటె శ్రేష్ఠుఁడనుట, "సూ|| తీయాదీకస్యాశ్లేవావాచ్యః, ద్వైతీయీకః, ద్వితీయః, సిద్ధాంత, అతఁడు-అబ్రాహ్మణుఁడు ఎతన్మాత్రుఁడే-ఈసాటి ఆసాటి వాఁడా, సామాన్యమానవులవంటివాఁడు కాడనుట, ఇందు 'లక్షణ.....సూతి, అనుటచే నధికతాద్రూప్యరూపకాలంకారము, 'అతఁడేతన్మాత్రుఁడే, అనుటచే భేదకాతికయోక్త్యలు కారము. సామాన్యమనెను సామాన్యమనుట భేదకాతికయోక్తి యని శాస్త్రప్రసిద్ధి.

తా|| నాలుగువేదములఁ జదివినవాఁడును, వివిధశాస్త్రములను, ప్రబంధములను, ధ్రువపఱచు వాఁడును, సత్త్వవర్తనమునం దధికుఁడును, శ్రుమహావిష్ణువుయొక్క పాదకమలములను నిరంతరము సేవించువాఁడును, లక్షణయుక్తముగాఁ గావ్యములసృజించుటయందు బ్రహ్మదేవునికంటె మిన్న యైన వాఁడును, అగు నాసురశర్మ మానవమాత్రుఁడని యెల్లు చెప్పఁగలము.

క|| పరకాంతాముఖదోషా, కరకాంతిస్పర్శనమునఁ ♦ గడుమొగుడుచునా
ధరణీసురునేత్రంబులు, నరసీజము లన్నమాట ♦ సహజముగాదే.

58

అ|| పర.....నమునక. పరకాంతా-ఇతరశ్రీతియొక్క, ముఖదోషాకరకాంతి-వదన మనెడుచంద్రునికాంతియొక్క, స్పర్శనమునక-తగులుటచేత, (శ్లేషార్థము) పరకాంతాముఖ-అన్య శ్రీతిముఖముయొక్క, 'ని|| ముఖంతు వదనే ముఖే ద్వారేతారాభ్యుపాయయోః, యా. దోషాగర-పాపములకునివాసమున, 'ని|| దోషః స్యాద్దోషణే సాపే. దోషా రాత్రౌ భుజీ ౭౩౩, మే. ఉ.దా. దోషా ౭౩౩నూన మహిమాంకు రసాక్షరేతి. వ్యాకోచకోకనవతాం దధతే ననిన్యః" మాఘ.

కాంతి-శోరికయొక్క 'ని|| కాంతిశ్శోభాభిలాషయోః. విశ్వ. గృహ్యసమునః'-సోఁకుటచేత, కడు మొగుడుచుకొ-అధికముగాముఖించును, అధరణీమరునేత్రంబులు-అబ్రాహ్మణునియొక్కకన్నులు, సురసీజములు-తామరపూవులు, అన్నమాట-అనునట్టివాక్యము, సహజముకాదే-న్యాయమేకదా, పరాంగనలను జూచుటతోనే యతనినేత్రములు నిమిలనము అగు ననుటలోఁ గలములకుఁ జంద్రునిప్రకాశము విరుద్ధమైనందున ముఖించుటయే కాక శ్లేషానుప్రాణితమై చంద్రునకు దోషాకరత్వము వివక్షితమైనందునఁ బరాంగనాముఖదర్శనము పాపములకు నివాసమైనశోరికలను బుట్టించునని కనుకఁ దద్దర్శన మెఱుంగఁ డనునపుడు నిరుక్త్యలంకారము. 'క|| యోగముచే నామములకు, బాగుగ నన్యార్థక్షప్తి పరఁగునిరుక్తిఁ. ఈగతి వేఁపురు వీవుని, యోగుల దోషాకరాఖ్యః యొప్పుచె నీకుఁ, అలం. సా. సం. సురశర్మ పరశ్రీముఖమును జూడఁ డనుటను గూర్చి "మాతృప త్వరదారాశ్చ, పరద్రవ్యాణి లోబ్ధవత్, ఆత్మవత్సర్వభూతాని, యః పశ్యతి స పండితః, చాణ.

తా|| అబ్రాహ్మణునియొక్కకన్నులు చంద్రునివంటిముఖము గలపరశ్రీలదర్శనముచేత మిక్కిలి మూఁతలుపడును. కనుక నతనినేత్రములు పద్మము లనిచెప్పట యుక్తమే కదా.

శా|| శిష్టత్వంబున వేదశాస్త్రపఠన + శ్రీచేత నాధాతకుం
దృష్టింపంగ నశక్యుడైన ధరణీ + దేవోత్తముఁ శ్రౌతని
ద్విప్తాచారధురంధరత్వమున నా + ద్విజ్యంబు సల్పంగ న
గ్నిప్రోమాదులు సేసె నాతఁడు భువిఁ + గీర్వాణసంతుష్టిగన్. 59.

అ|| శిష్టత్వంబున - సదాచారసంపన్నత్వమునను, వేదశాస్త్రపఠన శ్రీచేత - వేదములను, శాస్త్రములను, చదువుటయొక్కసమృద్ధిచేతను, ధరణీదేవోత్తముఁ-బ్రాహ్మణులలో శ్రేష్ఠుఁ డయిన యాసురశర్మను, దృష్టింపంగ - చూడఁగా, పరిశీలింపఁగాననుట, ఆధాతకుఁ - ఆయొక్కబ్రహ్మదేవునకు నైతము, ఇచట ధాతృశబ్దములనుగూర్చి 'నూ. డాబదిధాత్రాదేరుః, 'తస్యచనా, 'తాపుభారమేశసహ, అనునాత్రములచేత ధాత, యగును. అశక్యుడైనఁ - సాధ్యముకానివాఁ డైనప్పటికిని, అతఁడు-ఆబ్రాహ్మణుఁడు, శ్రౌతనిద్విప్తాచారధురంధరత్వమునఁ - శ్రౌతనిద్విప్త - శ్రుతులనుండి నిర్ధారణచేయఁబడిన, ఆచార-మంచినడవడికయొక్క, ధురంధరత్వమునఁ - భారమును వహించుటచేత, అద్విజ్యంబు - యజ్ఞకర్మమునందుఁ గర్తచే ధనముపుచ్చుకొనియజ్ఞమును జేయించునట్టివనిని, సల్పంగ - ఆచరించుటకుఁ గాను, ఇచట 'చలుపు - సలుపు, అను రెండురూపములు కలవు. భువిఁ-భూమియందు, గీర్వాణసంతుష్టిగఁ - వేల్పులకు సంతోష మగునట్లు, అగ్నిప్రోమాదులు చేసెఁ-అగ్నిధానము మున్నుగాఁగలవి చేసెను. అనఁగా వసంతకాలమునఁ దైదుదినములలోఁ జేసి ముగించెడుయాగము మొదలగునవి యాచరించె ననుట. 'అగ్నిప్రోమ, మనుటకు 'నూ. అగ్నేః స్తుత్రోమసోమాః. సిద్ధా. వ్యా. అగ్నేః పరేషామేంషాసస్యషఃస్యాత్ సమాసేఽగ్నిప్రోత్ - అగ్నిప్రోమః-అగ్ని పోమా-అగ్ని పరయో, ఉదా 'అగ్నిపోమచ్ఛాయయా త్వం పరిత, స్తాపహాదా శత్రుమిత్రేతేషు ఖర్వఁ-అగ్నిప్రోమద్వేషినా, రావ. ఇందుఁ తృతీయపాదమున నిరుదృష్టం గలసంయుక్తములతో యథా నెప్పబడినది. 'అ|| ఒకటి రెండు జడ్డులుండెనుచచ్చులు, విశ్రవస్థులు! శబసెన్నె.

యశల దాని కెట్టియైన నయ్యుక్తవి, త్రావనందుకే నీవనగుచుండు, అప్పు, 'అథాశక్తః-
దృష్టింపఁగ నశక్యుఁడు, అనుటచే. అసాధారణోపమాంకారము.

తా॥ ఆతఁడు విధివిహితకర్మాచరణమునందును, వేదశాస్త్రపఠనమునందును, బ్రహ్మచేవునకు
వైతముసాధ్యముకానివాడయినప్పటికిని, వేల్పులకుసంతోషమగునట్లుగ్ని స్తోమాదియాగములనొనర్చెను.

మ॥ అతిభక్తిఁ గృహిణీశిరోమణిపద † వ్యాసంగచంద్రాత్మయై

ప్రతివారంబును భక్త్యభోజ్యములు సం † పాదించి వడ్డింపఁగా

నతిఘోర భోజనమాచరించి నుఖులై † యాశీర్వదించఁగ నా

చతురాస్యాన్వయవార్ధిచంద్రమునకుఁ † సంతోష మెంతోయగున్.

60.

అ॥ గృహిణీశిరోమణి-గృహస్థురాండ్రలో శ్రేష్ఠురా లయినయతనిభార్య, అతిభక్తిఁ-ఎక్కువ
విషయముతో 'ని॥ భక్తిర్ని పేవణేభాగే-రచనాయాం, శబ్దా. పదవ్యాసంగచంద్రాత్మయై. పదవ్యా
సంగ-అతనిపాదముల నాశ్రయించుటయందు. చంద్ర-శేషరితకముగల, అత్మయై-మనస్సుగలదియై,
ప్రతివారంబును-నిత్యమును, భక్త్యభోజ్యములు - పిండివంటలును, అన్నమును, సంపాదించి-సమ
కూర్చి, వడ్డింపఁగాఁ-అన్నము మొదలగువానిని శోక్తముంచుచఁగా, అతిఘోర-భోజనార్థమింటికి
వచ్చివారు, అతిభి-అస్థి-ఒకచో (స్థితి) నిలకడలేనివాడు. కావున అతిభి యని మనుస్మృతి. అత
భాతువునకు నతఁగతియని యర్థము కావున (ఒకచో నిలువక) నిరంతరము దిరుగుచుండువాడు. అతిభి
యని శబ్దశాస్త్రజ్ఞులు వ్యుత్పాదించుదురు. 'ని॥ స్వావావేళికఆగంతు రతిథిర్నాగృహగతః, అ. అతిభి
లక్షణము. 'యస్య నజ్ఞాయతే నామ, న చ గోత్రం న చ స్థితిః, అకస్మాద్గృహ మాయాతః, సోఽ
తిభిః ప్రోచ్యతే బుధై.' మను॥ 'అజ్ఞాతకులనామాన మన్యతస్సమపస్థితం. పూజయేదతిథింసమ్యజ్ఞైక
గ్రామనివాసినం, సం. విష్ణు. తనయొక్కచంశము, నామధేయము, ఆధికారము, మన్నగునవి తెలియ
నీయక తటాలన గృహమునకు వచ్చినవాడే యతిభి యని చెప్పబడుచున్నాఁడు భోజనాపేక్షచే
దనకులనామప్రతిష్ఠాద్యుత్కర్షణములను దెలియజేయుఁగూడ దనికూడ మనుస్మృతియందే వచింపబడి
యున్నది. అతిభికి భోజనమును బెట్టలయునా? అనుప్రశ్నకు 'దురాగతం పథిత్రాంతం, వృథా
చ గృహమాగతః, అనర్చయిత్వా యో భుక్తే, స వై చుండాల ఉచ్యతే' చాణ. భోజనమాచరించి-
ఆపదార్థములనుభుజించి, నుఖులై-ఆనందముగా నుండినవారై, అశీర్వదించఁగఁ- దీవించుచుండఁగా,
అచతురాస్యాన్వయవార్ధిచంద్రమునకుఁ-బ్రహ్మచంశమనెడుసముద్రమునఁ జంద్రునివలెబుట్టినవానికి
'ని॥ అన్యవాయోఽన్యవాహంశో గోత్రంచాభిజనంశతమ్, హల్. 'ని॥ హిమాంశుశ్చంద్రమాశ్చంద్రః,
అ॥ సంతోషము-ఆనందము, ఎంతోయగుఁ-ఎక్కువగాఁ గలుగుచుండును. ఇందు నాల్గవపాదమున
సరసయతి నెప్పుఁబడినది. 'గీ॥ నణలు నెల్లుఁ గనుతాభయొడొంటికి, నయహ లానరఁజెల్లుఁ హస్త
వరద, : శషసలొందు నంద్రుఁ చచ్చజర్పుంబులతోడ, సరసయతులు నాఁగఁజలధిశయల, ను॥
'చతురాస్యాన్వయనార్ధిచంద్రముఁడు, అనుటచే నుపమాంకారము. 'గృహిణీశిరోమణి,
అనుప్రాసాంకారము.

తా॥ మిక్కిలిశ్రేష్ఠురా లయినయతనిభార్య నిత్యము నతిఘోరకుఁ బిండివంటలును, భోజనమును,
బరిశుద్ధముగాఁ దయారుచేసి వడ్డించినంత వారు భుజించి యానందముతో నాశీర్వాదము లొసంగు
చుండఁగా నాబ్రాహ్మణున కెంతయో సంతోషము గలుగుచుండును.

ఉ॥ ఎంతకృపా విపాకభరః మెంతనిరంతరధైర్యమాదరం
 బెంత వివేకమెంత భయః మెంత ససమ్మదభావమెంత యా
 శాంతమనస్కమాళికిని శాంతమునక ధరణీసుపర్యుల
 శాంతము భోజనోత్సవము ధర్మపక్షి గణనాధికంబుగన్.

61.

అ॥ ఆశాంతమనస్కమాళికి-ఓర్పుగలవారిలో శ్రేష్ఠం యైన బ్రాహ్మణులకు, నిశాంత
 మనక-తనయింటియందు, ధరణీసుపర్యులు-పుడమికి వేలుపు లైనవారు. అనగా బ్రాహ్మణులూ,
 ఆశాంతముక-ఎల్లప్పుడూ, గణనాధికంబుగక-లెక్కకుమించినవారై, భోజనోత్సవము-భుజించు
 టవలనిపండుగను. సల్పుతటిక-చేయునట్టి సమయమున. ఎంతకృపావిపాకభరము-ఎంతటిదయయనెడు
 భాగ్యముయొక్క భారము, ఎంత నిరంతరధైర్యము-ఎంతటి యెడతెగనిధీరత్వము, అదరంబెంత-ఎం
 తటిగౌరవము, ఎంతవివేకము-ఎటువంటిజ్ఞానము, భయమెంత-ఎంతటిభీతి, అనగా నతిథుల కేమి
 లోపముజరుగునో యనుభయము, ససమ్మదభావమెంత-ఏలాటిసంతోషముతోఁగూడినభావము, ఈ
 చెప్పినగుణము లన్నియు నతనియందధికముగ నున్న వనుటచే ద్వితీయమున్నయాలంకారము. ఇందు
 'ఎంత-ఎంత, అని పలుమారుచ్చరింపఁబడుటచేత ననుప్రాసాలంకారము. 'శాంతమనస్కమాళి
 నిశాంతమునక, అనునాట యమకాలంకారము.

తా॥ మిక్కిలియోర్పుగలవాఁడయినబ్రాహ్మణుఁడు దగయింట మితిమించినబ్రాహ్మణ
 సంఖ్య భుజించుచుండుసమయమున నానందమును దయయును గౌరవమును ధీరత్వము గనఁజూచును.
 జ్ఞానసంపత్తితో మెలఁగుచుండును గాని యేపాటిగృహమును జెందడు.

—సురశర్మ గృహవర్ణనము—

సీ॥ అభ్యాగతారాధః పాద్యమానార్ఘ్య, పాద్యపాదః పూరః పంకిలంబు
 భోజనానంతరః భాజనస్రతేఘృత, స్వచ్ఛమధుద్రవః పిచ్చిలంబుఁ
 బుశీలితాగమో పన్యాసపరశిష్య, బృందవాక్సందర్భః తుందిలంబుఁ
 గాంచనవేద్యలం కారచూర్ణాయిత, ప్రకటితకర్పూరః సికతిలంబు

తే॥ దేవపూజావసరముః స్త్రీవ్యమాన, చారుమణిరంగవల్లికాః శర్మరిలము
 మహిప! నుతి సేయఁజెల్లదే! యహరహంబు, నాతనిగృహంబునకలభాః గ్యావహంబురి

అ॥ మహిప-ఓరాజా, అభ్యాగత.....కిలంబుక- అభ్యాగత-అతిథులుగావచ్చినవారిని,
 ఆరాధన-పూజించుటకు, ఆపాద్యమాన-ఏర్పడుచున్న, అర్ఘ్య-పూజార్థమయినయందకముయొక్కయు,
 పాద్యపాదః-పాదోదకముయొక్కయు, పూర-ప్రవాహముచేత, ఇచట 'అర్ఘ్యపాద్యశబ్దములకు
 'మా॥ పాదార్ఘ్యాభ్యాంచ, సిద్ధాఁ.పాదార్థముదకంపాద్యం. అర్ఘ్యం. పంకిలంబుక-బురదగాఁ
 జేయఁబడినదానిని, 'అతిథింత్రసంప్రాప్తం పూజయేత్ స్వాగతాదినా, అర్ఘ్యాసనత్రదానేన పాద
 పుష్పాశీనేన చ శ్రద్ధయాచాన్మదానేన, ప్రియప్రశస్తితరణచ, గచ్ఛంతంచానుయానేన, ప్రీతి

ముత్వానయేద్ధుహీ" పరా. భోజ.....చ్చిలంబుక, భోజన-భుజించుటయొక్క, ఆనంద-తరువాత, భాజన-విశ్రాంతి, 'నిఃఖాజనంయోగ్యపాత్రయోః, విశ్వా-స్థుత-కాజంబుజి, 'నిఃస్థున్నం రీణంస్థుతంస్థుతే. ఆ|| ఘృత-అజ్యమతోఽగూడిన, స్వచ్ఛ-నిష్కలమయిన, పథుద్రవ-తీక్షణదాహకములయొక్క-రగముచేత, ఇచట వధుశబ్దమునకు తీర మనియర్థమును జెప్పట యుక్తము "ని|| వధుతోదేర్చి జలే తీరే. మధ్యే పుష్పరసే వధుః" విశ్వ|| పిచ్చిలంబుక-పేరుగులదానిని, అనగా జడ్డుతోఁ గూడినదాని ననుట, పరి.....దిలంబుక. పరిశీలిత-అంతటను జెనకఁబడిన, ఆగమ-శాస్త్రములయొక్క, ఉపన్యాస-విస్తరించి చెప్పబడుచుండు, పర-ఉత్కృష్టమైన, శిష్యబృంద-ఛాత్ర సమాహమయొక్క, వాక్-ఫలములచేత, సందర్శ-ఆనుకూలమైన, 'ని|| సందర్శము-ఆనుకూలము, ఆం. పీ. తుందిలంబుక-పెద్దబొజ్జలగులవారు కలదానిని, ఇచట తుందిలశబ్దమునగూర్చి 'నూ|| తుందిలాభ్యుదయించు, ఉదా. 'సాతుందిలంసిద్ధులమాత్రమాయం, రావ. కాంచ.....తిలంబుక! కాంచనవేది - బంగారపుటగునందు' అలంకార-శృంగారముగ, చూడ్వాయిత-పిండిగానయిన, ప్రకటిత-ప్రసిద్ధమయిన, కర్పూర-కన్నులయొక్క, నీకతిలంబుక-ఇసుకగులదానిని, దేవ.....రిలముక. దేవపూజ-దేవతార్చనయొక్క, అవసర-సమయమున, సమస్తీప్యమాన-మిక్కిలిప్రకాశించుచున్న, చారుమణి-సుందరమయినతల్మలయొక్క, రంగవల్లి కాశర్కరిలముక-ముగ్గులనెడు మొరముగులదానిని, మొరము, అనగా గండ్రయమునకు ఇచట 'నీకతిలము-శర్కరిలము, అనుశబ్దములనగూర్చి 'నూ|| నీకతా శర్కరాభ్యాంచ, సిద్ధాం. నైకతో ఘటః శార్కరః. 'నూ|| దేశేబలించుచు, సిద్ధాం. చాదబ్బుకువచ్చు నీకతాః సంత్యస్మిన్దేశే నీకతాః-నీలతిలః. నైకతః, నీకతావాక్. ఏవం శర్కరేత్యాది. శబ్దరూపరహస్యాదర్శమునశర్కరిలః-శార్కరిలః, అనిరూపద్వయమగుపడుచున్నది. 'జప్యం దేవార్చనం హోమం స్యాధ్యాయంచైవమభ్యసేత్, ఏకద్విత్రిచతుర్విప్రాక్ భోజయేత్ స్నాతకాక్ ద్విజః, పరా. అహరహంబుక-ప్రతిదినమును, సకలభాగాన్యవహంబుక-సకలభాగ్య-సమస్తమయినసంపదలను, ఆవహంబుక-కలిగించునట్టిదానిని, ఆతనిగృహంబుక-ఆవిప్రునియొక్కనివాసమును, నుతిసేయఁ జెల్లదే. స్తోత్రముచేయుట యొప్పుదా, అనగాఁ బ్రశంసింపఁ దగిన దనుట, ఈపద్యమంతయు సంత్యానుష్ఠానముగఁ జెప్పఁబడినది. 'ఆతనిగృహంబు సకలభాగాన్యవహంబు, అనుటకు. "స్వర్గస్థితానామిహ జీవతోశ్చేత్యాది చిహ్నాని వసంతి గేహే, దానప్రసంగో మధురా చ వాణీ, దేవార్చనం బ్రాహ్మణుకర్తవ్యం చ, చాణ. ఏగృహమునందు దానము, మధురవాక్కులు, దేవతాపూజనము, బ్రాహ్మణులను తృప్తిపఱచుట, కలదో యది స్వర్గముతో సమానము. 'న విప్రపాదోదకకర్దమాని, నవేదశాస్త్రధ్వనిగర్జితాని, స్వాహాస్వధా కారవిపర్జితాని, శృణానతుల్యాని గృహాణితాని, చాణ. ఏగృహములయందు విప్రపాదమును గడుగకుండుట, వేదశాస్త్రములఁ బఠింపకుండుట, స్వాహాస్వధా, అనుశబ్దములు విసఁబడకుండుట, కలదో అగృహములు శృణానముతో సమానములు. 'యథామాతరమాశ్రిత్యసర్వేజీవంతిజంతపః, వర్తంతేగృహీణంతద్వదాశిత్యేతర అశ్రమాః, మను. ఇందు 'కాంచనవేది-చారుమణిరంగవల్లి కాశర్కరిలము, ఇత్యాదులచే నుదాత్తాలంకారము. 'ఉదాత్తవస్తునఃసంపత్, కా. ప్ర. ఉదా'ముక్తాశ్శేలి. విమూత్రవరగలితాః సమూర్జనీభిర్ద్వితాః, ప్రాతఃప్రాంగణీమ్నిమంథరచ తదాబ్జలాంఘ్రిలాతౌరుణాః, దూరాద్దాడినదీజశంకితధియః కర్షంతిశేలీశుకాః, యద్విద్యదభవశేషు భోజనృపతే స్వత్త్వాగరీలాయితమ్."

తా|| ఆతిథులఁబూజించినపాదోదకముయొక్క ప్రవాహముచేత బురదయైనదియును, బ్రాహ్మణ సముదాయమంతయు భుజించినవెనుక తీసివేయఁబడుచున్న విస్తృతముండి స్రవించుచున్న నేతితోఁ గూడిన మధురపదార్థములయొక్క జిడ్డుకలిదియును, సమస్తశాస్త్రములఁ బరిశోధించి యుపన్యసించు చున్న శిష్యసమాహమయొక్క పలుకులు విని సమృద్ధించిన పెద్దబ్రాహ్మణులవారు కలిదియును, పసిండియరుఁగునం దలంకారముగా నమరినకప్పురపుచిండి కలిదియును, దేవతార్చనాసమయ మున మిగులఁదేజరిల్లుచున్న చక్కనిరత్నములయొక్క మ్రుగ్గులు గలిదియును, నిరంతరము సమస్తసంపదలు గలిదియును, ఆయినయా బ్రాహ్మణునియిట్లు పొగడ్తకుఁ దగినదిసమా;

క|| అలరెండువేలజిహ్వలు, గలవానికిన్దైనఁ దరమె ధ గణుతింపఁగఁ ద

జ్జలజాననకలజార్చిత, కలమాన్నసమోదవేద ధ గర్భశ్రేణిన్.

63.

అ|| తజ్జల.....శ్రేణిక్. తత్ - ఆయొక్క, జలజానన - బ్రహ్మదేవునియొక్క, కలజ - వంశమునం దుబుట్టినవాఁడయిన యా బ్రాహ్మణునిచేత, అర్చిత - సమర్పించఁబడిన, కలమాన్న - భరియన్నముచేత, ని|| కాలయఃకలమాద్యాశ్చ పక్షికాద్యాశ్చ పుంస్యమి. అ|| సమోద - సంతోషముతోఁగూడినవార యిన, వేదగర్భశ్రేణిక్ - గర్భమునందు వేదములుగలివారి సమాహమను. అనఁగా వేదములను జక్కగాఁజదివినవారి సముదాయముననుట. గణుతింపఁగ - వర్ణించుటకు, అలరెండువేల జిహ్వలుగల వానికి - ఆయొక్క ద్విసప్రసంఖ్యతోఁగూడిన నాలుకలుగల శేషునకు, ఐనక్ - ఆయినప్పటికిని, తరమే - కక్యమగునా : కాదనుట. ఆతిశయోక్త్యలంకారము. 'జలజాననకలజార్చిత కలమాన్నసమోద వేద, అను ప్రాసాలంకారము.

తా|| ఆ బ్రాహ్మణునియింటికి నిత్యము సతిథులుగా వచ్చి భుజించి సంతోషపడుచుండెడు వేదాధ్యయనపరులగు బ్రాహ్మణులసంఖ్యను వర్ణింప రెండువేలనాలుకలు గలవాఁడయిన శేషునకు పైతము సాధ్యముగాదు.

—: సురశర్మకు సంతానహీనత్వచింత :—

క|| అది యెంతైననుగలదో, కదనజయాధార తజ్జ ధ గన్నతమహిమా

స్పదచరితుఁడు సుతహీనత, మదిఁ జింతిలు పెంతవారు ధ మానరునుమ్మి. 64.

అ|| ఓకదనజయాధార - యుద్ధమునందు గెలుపునకు మాత్రమైనయోరాజా, అది - ఆప్రళంస, ఎంతైననుగలదు - చాలఁగలదు, తజ్జగన్నతమహిమాస్పదచరితుఁడు. తత్ - ఆయొక్క, జగన్నత - ప్రపంచమునఁ గలిజనులందఱిచేఁ బొగడఁబడిన, మహిమా - మహాత్మ్యమునకు, అస్పద - నివాసమైన, చరితుఁడు - చరిత్రముకలివాఁడు; సుతహీనత - బిడ్డలులేకపోవుటచేత, మదిక్ - మనస్సునందు, చింతి లుట - విచారపడుట, ఎంతవారు - ఎంతటి ధైర్యముగలివారయినను, మానరునుమ్మి - విడువరునుమా, సంతానము లేనప్పు డెవ్వరయినను వ్యసనపడుదు రనుట, ఆధాంతరన్యాసాలంకారము.

తా|| ఓరాజా! ఆ బ్రాహ్మణునియొక్క ప్రసిద్ధిగల వర్తనమునుగురించి యెంతయైనను జెప్ప వలసియుండును. అదియట్లుంచి యతనికి సంతానములేనందున మనస్సులో విచారపడుచుండెను. అలాగున విచారపడుట లోకమునం దెవ్వరికైనను గలిదుగదా?

తే॥ విప్రుండింటికివచ్చిన ♦ విమలభక్తి, సన్నపానాదు లొనగి నెయ్యమున జేరి
యయ్యపుత్రులుమీకెందఁజనుటకాని, యితర మేమియునడుగఁజాక్షితిసురుండురే

అ॥ అక్షితిసురుండు - అబ్రాహ్మణుండు, విప్రుడు - ఒక బ్రాహ్మణుండు, ఇంటికి - తన
యొక్క గృహమునకు, వచ్చినట్ - వచ్చినట్లయిన, రాఁగానేయనుట, విమలభక్తి - పరిశుద్ధ
మైన భయముతోగూడిన స్నేహముతో. అన్నపానాదులు - భోజనమునిడుట మన్నగనవి, ఒనగి-
నమర్చించి, నెయ్యమున - ప్రేమతో, చేరి - ఆతనిని సమీపించి. అయ్య - ఆయ్యా. ఇది
గౌరవమును దెలియజేయు సంబోధనము. మీకు - తమకు, పుత్రులు - కొడుకులు, ఎందఱు-
ఎంతమంది కలరు, అనుటకాని - అనుటయేతప్ప, ఇతరము - ఇంకొకటి, ఏమియు - ఏమట
యును, అడుగఁడు - ప్రశ్నించఁబోఁడు.

తా॥ ఆవిప్రుడు తనయింటి కొకయతికి వచ్చెనేని భక్తియుక్తముగా భోజనాదుల నిడి
యతనిచెంకకు జేరియయ్య: మీకుసంతాన మొందఱని యడుగుటయేతప్పచటియొకమాటయడుగఁడు.

సీ॥ నందనుం డాత్మాభి ♦ నందనుండై ముద్దు, మాటలఁ గరఁగింప ♦ మలయువారిఁ
దనయుండు సముదంచి ♦ తనయుండై చదువనా, గమపురాణాదులు ♦ గఱపువారి
సూనుండు వాక్యప్ర ♦ సూనుండై పెద్దలఁ, బూజింప వేడుకఁ ♦ బొందువారి
నాత్మజుం డధికరూ ♦ పాత్మజుండై భార్యయును దాను మెలఁగంగఁ ♦ దనరువారిఁ

తే॥ జూచి హాకృష్ట ! బ్రహ్మది ♦ సుతులఁగాంచి, నట్టిత్రైలోక్యగురుని దే ♦ వాధిసాధు
నిన్ను నేవించువారికినిస్తనూజ, భావమా? యంచు జింతించు బ్రాహ్మణుండు. రి.

అ॥ బ్రాహ్మణుండు - అనురకర్మ, నందనుండు - కుమారుండు, ఆత్మాభినందనుండై -
మనస్సునకు సంతోషమును గూర్చువాడై, 'ని. నందనోహర్షకేసులే, విశ్వ. ముద్దుమాటల -
ముచ్చటయిన పలుకులచేత, కరఁగింపన్ - హృదయమును ద్రవముగాజేయఁగా, సంతోషపెట్టఁగా,
మలయువారిన్ - సంచరించునట్టివారిని, తనయుండు, పుత్రుండు, సమదంచితనయుండై - అత్యం
తముగాఁ బ్రకాశింపఁబడిననీతి గలవాడై, చదువన్ - పఠించునట్లు, అగమపురాణాదులు - శాస్త్ర
మాలును, పూర్వపు చరిత్రములును, మొదలగునవి, కఱపువారిన్ - బోధించువారిని, అధ్యాపింపఁ
జేయువారిననుట. సూనుండు - కొమరుండు, వాక్యప్రసూనుండై - సద్వాక్యము లిసెడుపుష్పములు
కలవాడై, పెద్దల - తెలిసినవారిని, పూజింప - సేవచేయఁగా, అనఁగా బెద్దవారియొడ
వినయభాషణములతోఁ బ్రవర్తించువాడు కాఁగాననుట, వేడుక - వినోదమును, పొందువారిన్ -
కూడినట్టివారిని, అత్మజుండు - కొడుకు, అధికరూపాత్మజుండై - ఎక్కువయిన చక్కఁదనముతోఁ
గూడిన మన్మథునివంటివాడై, భార్యయును - తయినల్లాలును, తాను - ఆతఁడును, మెలఁ
గంగ - ప్రవర్తించుచుండఁగా, తనరువారి - ఒప్పుచున్నవారిని, చూచి - పీక్షించినవాడై,
హాకృష్ట - ఓకృష్టా, ఇది శోకమునుదెలియజేయు సంబోధనము, 'ని. హా విషదేవ శో కేచ,
అను. బ్రహ్మదిసుతుల - బ్రహ్మదేవుండు మొదలగునిట్లను, కాంచినట్టి త్రైలోక్యగురుని -

కనినవాడ వైనటువంటి మూడులోకములకుఁ దండ్రువైనవానిని. దేవాధినాథుఁ - వేల్పులకుఁ బ్రభువైనవానిని, నిన్నున్ - నిన్ను, సేవించువారికి - పూజించునట్టివారికి, నిస్తనూజభావమా - సంతానములేని మనోవికారమా, అంచుక - ఇట్లుపలుకుచు, చింతించుక - తనమనస్సులో విచార పడుచుండును, ఈపద్యమునందు మూటలఁ గరఁగి - పక్ష, అనుటకు దా “ఎ, గీ. ప్రథమ సురతంబు గంధర్వపతిఁ గరంచె” స్వా. మ, ‘నందనుం డాత్మాభినందనుండై’ ఇట్లు నాలుగు పాదముల యందును యమకాలంకారము. “యమకం పానసక్త్యేతు, స్వరవ్యంజనయ్యుగ్మయోః” ప్రతా. ఇట్టి చోట్ల వే. వెంకటరాయశాస్త్రిగారు శబ్దావృత్తి లాటానుపాసమనియు, వృత్త్యనుపాసమనియు వ్రాసిరి. ‘వలయములవియాలవాలవలయములయ్యె’ శృంగ. నై. ‘బ్రహ్మో సుతులఁ గాంచిన త్రైలోక్యగురుని నిన్ను సేవించువారికి నిస్తనూజభావమా, అనుటచే బరికరాలంకారము. “విశేషణై ర్య త్నాకుతై రుక్తిః పరికరస్తు సః” కా. ప్ర.

తా|| ఆవిప్రుఁడు దనయూరివారిలోఁ గొడుకు తండ్రుకి సంతోషమునుగలిగించు ముద్దు మాటలతోఁ దిరుగుండువారిని, బిడ్డఁడు మిగులసీతిపరుడై చనువున ట్టితిహాసములు బోధించు వారిని, సుతుఁడు వినయభాషణములం దధికుడై కలకాతతోఁ గాఁపురముసేయుచుండ నెలయు వారిని, గాంచి హాస్యచరీ బ్రహ్మకులఁ గనిననీవంటి ముల్లోకజనకుని సురనేతను సేవించుచున్న నాకు సంతానములేకుండుటయా ! అని తనమనస్సులో విగారపడుచుండును.

ఉ|| ఏమిజపంబుఁజేసిరోకో ♦ యేమితపంబొసరించిరోక్కో యే
మేమిసపర్య లార్యతతి ♦ కిచ్చిరోకో జగదేకపూజ్యులై
తాముఁ దనూజరత్నములుఁ ♦ దామరతంపరయై చెలంగువా
రీమహిఁ దొల్లి యంచు నుతి ♦ యిచ్చు మహీచురుఁ డాత్మలోపలక. 67.

అ|| మహీచురుఁడు-అబ్రాహ్మణుఁడు, ఆత్మలోపలక - తనమనస్సునందు, ఈమహిక-ఈ భూమియందు, జగదేకపూజ్యులై-లోకమున ముఖ్యముగాఁ బూజింపఁదగినవారై, తాముక-వారును, తనూజరత్నములుక-వారియొక్క-శ్రేష్ఠు లయినకుమారులును, తామరతంపరయై-అభివృద్ధితోఁ గూడిన వారై, ఉదా ‘ప|| తామరతంపరైనచెలఁబుఁ జుట్టలుఁ గలసి, భార. చెలంగుచున్నవారు - ఒప్పుచున్న వారందఱును, తొల్లి-పూర్వజన్మమున, గత కాలమున. ఏమిజపంబుక-ఎంతటియుత్కృష్టమైన మంత్ర పతనమును, చేసిరోకో-అనేకపర్యాయములుచచ్చరించినారో కదా, ఏమితపంబుక - ఏయొక్కకష్ట తరమైనతపస్సును, ఒసరించిరోక్కో-అచరించివారోకదా, ఆర్యతతికి-సెదలయొక్క సముదాయము నకు, ఏమేమిసపర్యలు-ఏయేఘనమైనపూజలు, ని|| పూజానమస్కాపవిత్రీః సపర్యై రాచ్చైర్వజ్ఞాః సమాః, అ|| ఇచ్చిరోకో-అర్పించియుండిరోకదా, ఇచట ‘ఏమిజపంబు, అనుటకుదా ‘క|| ఏమి తపంబొసరించితి, భూమిశ్వర’ భార, అంచుక-ఇట్లు తలంచుచు, సుతియిచ్చుక-పొగడుచుండును. ఇచట ‘నుతించు. ననుట కి కారాదేశంబగుటనుగూర్చి ‘నూ|| అఘ్నే కాక్షరపూర్వక్రియాన్తిమస్కాన యోభవేదిద్యా’ శబ్ద చిం|| ఇందుఁ గడపటిపాదమున భిన్నయతి సెప్పఁబడినది. ‘తే|| గుడున్నుపైఁ గ్రియనడుమ నాగుడునుదచ్చి, భిన్నయతి యగు రానినొ. బెఱుకె యగు, నెవను అచ్చిని హరిధరిఁ యొచ్చె ననఁగ, రిపునెల్లను బోరహరించెననఁగ’ అప్ప|| ‘క|| అంచితలకముకొరిధ, రించెననకొ

జగదమధ్యఃరేఫ విఠియే, యంచితతలకము హరి ధరి, యిచ్చె ననకా భీష్మవడికినిత్యము వచ్చుకా?
అనఁ|| 'చేసికొనా' ఇత్యాదుల స్రయోగించుటను గూర్చి 'సూ|| అన్యే వ్యర్థవిశేషే. స్యురంతే శ్రుతి
మనోహరాః' అథ|| అతఁడు సత్సంతానముకులఁ జూచి వీర లేమహాపుణ్యసలప్రాప్తిచే నిట్లుసంతాన
ముతోఁ దులఁద్దూఁగుచుండిరో? అటులఁ గానినో పీరి తేమహోన్నతదశ యెట్లులభించును? అను
టచేతఁ గావ్యలింగము. 'కావ్యలింగం హేతోర్వాక్యపదార్థతా' ఉదా|| వపుఁ ప్రాదుర్భావా దను
మిత మిదం జన్మని పురా, పురాకే నప్రాయః క్షణమప భవంతం ప్రణతవాక్, సమన్ముక్తః సంప్ర
త్యహ మతసురగ్రేవ్యనలిభాక్, మహేశక్షంతవ్యం తదిద మపరాధద్యయమపి' కా||ప్ర||

తా|| అవిప్రచుప్రపంచమునఁ బుత్రపౌత్రాభివృద్ధిగ నున్నటుంబయులఁ జూచి తనమనస్సులలో
వీరలు పూర్వజన్మమున నేలాటిగొప్పసంత్రమును జపించిరో, యేకవంతం మైనతపము నాచరించిరో,
యేవిధముగాఁ బెద్దల బూజించిరో, యని ప్రతించుచుండును.

ఉ|| ఓరమణీమనోభవ స + మున్నత దుష్కృత దావపావకా
సారము పుత్రుఁడౌ డాప్తవన + చైత్రుఁడు గల్గిమి సంచలేనికా
సారమువోలె నాసరసి + జప్రభ వాన్వయవార్ధిచంద్రసం
సార మసారమై మిగుల + సన్నతి కెక్కవోయె దుస్థితిన్.

68.

అ|| ఓరమణీమనోభవ-సుందరులై శ్రీలక్ష్మణమన్మథునిచంటివాఁడా, సమున్నతదుష్కృతదావ
పావ కాసారము. సమున్నత-అధికమయిన, దుష్కృతదావపావక-పాపము నెదుదవానలమునకు, దవా
నలమునఁగానడవిగాల్చుకాటుచిచ్చు. 'ని|| దావస్తు, దవోవనహుతాశనః, ఆ|| దావశబ్దమునకునవమని
నను వనవహ్నియేయగును 'ని|| వనేచవనహ్నాచ దవోదావఇహేవ్యత, యా. అసారము-ఎడ
తెగనివర్షమైనవాఁడు, అనఁగా జడివాన యైనవాఁ డనుట. "|| ధారాసంపాత అసారః" అను.
"పుష్ట. అనమంతాత్ సరతీ త్యాసారః" అంతటను వ్యాపించునది. పుత్రుఁడు-కుమారుఁడు, ఆప్తవన
చైత్రుఁడు-కోరిక యనునట్టియడవికి వైత్రమాన మయినవాఁడు, అనఁగా వసంతర్తు లైనవాఁ డనుట,
"ని|| ఆప్త స్సత్యే హితే లభే, విశ్వ. కల్గిమి-పుట్టుకుండుటచేత, అసరసిజప్రభవాన్వయవార్ధిచంద్ర
సంసారము. అ-అయొక్క, సరసిజప్రభవాన్వయవార్ధి-బ్రహ్మవంశమనుసాగరమునకు, చంద్ర-చంద్రుఁ
డైనవానియొక్క, సంసారము-కుటుంబము. అంచలేని కాసారమువోలె-హృదయలేకుండినకొలనువలె,
మిగుల-ఎక్కువగా, అసారమై-సారములేనిదై, "పుష్టనివిద్యతే సారో ౭స్యేత్యసారం" దుస్థి ని
తి-నిషేధింపఁబడినయునికిచేత, ని|| దుష్టిషేధే చ కష్టేచ," మే. అనఁగా. "అప్రత్యుస్య గతి
ర్నాస్తి" అని చెప్పఁబడియున్నది కనుక సంతానహీనునకుఁ బుణ్యలోకప్రాప్తి లేదు. కావుననే
"పుష్ట. పుంనామసరకా త్రాణా త్పుత్రః" సన్నతికి. సక-శ్రేష్ఠులయొక్క "ని|| సక సత్య
విదుషి శ్రేష్ఠే సాధో భవతి చ త్రిపు"నానా. నుతికి-పొగడ్తను, చక్కనిస్తోత్రమునకు ననియుఁ
జెప్పవచ్చును. ఎక్కవోయె-ఇష్టము కాకపోయెను, ఇక్కడఁ జంద్రుఁ డనిచెప్పుటలో 'సంసా
రము-నిందానిశక్తియగును. "ని|| సార శ్రేష్ఠే బలే విత్తే శ్లేశే జలచరస్థితే" ధనం. అసారమై-హీ
నమై, అనఁగాఁ గృష్ణపక్షమునందుఁ జంద్రుఁడు క్షీణించుటచే ననుట. దుస్థితి-కూడనియునికి
యందు, అనఁగాఁ గృష్ణపక్షచంద్రుఁడు శుభకార్యములయందు నిషేధింపఁబడువాఁ డని జ్యోతి

శ్వాస్త్రప్రమాణప్రసిద్ధము. సత్-చక్షత్రములయొక్క, 'స॥ సత్ స్థైర్య మృత్యేచ' నానా. సుతిక్ - స్తోత్రమునకు. ఎక్కకపోయె-పనికిరాకపోయెను, ఇందు ద్విప్రాసము చెప్పబడినది. మఱియు. 'సార-సార, అని పెక్కుమాటు లుచ్చరింపఁడుటచే వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము. 'దుష్కృతదావ పావకాసారము-అంచలేని కాసారము, ఇవియుపమాంకారము. 'చంద్రుఁ డనిచెప్పి సన్నతి కెక్క-కపోయె ననుటచే శ్లేషాలంకారము. పొగడ్త కెక్కకపోయె ననుటకు 'అపుత్రస్య గృహం శూన్యం దిశః శూన్యా స్త్వబాంధవాః, మూర్ఘస్య హృదయః శూన్యం సర్వశూన్యం దరిద్రతా, చాణి. మఱియు, "నతజ్జలంయన్న సుచారుపంకజం నపంకజంయద్యదతీనపట్పదం, నపట్పదోఽసౌకలగుం జితోనయః, నగుంజితంతన్న జహరయన్మనః" ధట్టి. పుత్రుఁడులేనిసంసారము నిస్సారమైయంచలేని కాసార మువలె లెక్కకురాకపోయె ననుటచే అచారుతావిరోక్త్యలంకారము. "ఓనోక్తిః సా వినా ఽస్యేన, యత్రాన్యః సన్న నేతరః" కా. ప్ర. ఉదా "అచవి ర్వికయావినాశశీ, శశినా సాఽపి వినా మహా త్రయః, ఉభయేనవినా మనోభవ, స్ఫురితంనైవచ కాన్తి కామినోః" మూర్తికవియునిట్లై, క. సంబంధి బాసి మఱియొక, సంబంధికఁ జారుతయు నాచారుతయుఁ బ్రా, ప్తంబుగఁ బ్రజ్ఞాధికులను, తంబున నదియును వినోక్తి" అనినాఁడు. ఉదా. "క॥ కవిలేనిరాజాక్షి న్రియు, రివిలేనినభంబు రూపరసభావ ములం, జనిలేనిభామపాండును, రవలేనివిభూపణంబురహ నరిసింహ" కా. సం.

తా॥ నక్కనివాడ వైనయోరాజా ! దవానలమువంటి సంతానహీనదుఃఖమును నిర్మూలింపఁ దగినజడివానను బోలినవాఁడును, లోకకలసెడువనమును జగిరింపఁజేయుటకు వనఁతస్తువువంటివాఁడును, అగుసుతుఁడు జనింపనుండుటచే నతనిసంసారము సారములేనిచై లోకమునఁ బూజనీయుఁడైనను గణ్యతకక్కయ్యుండెను,

మ॥ నరలోకంబునఁగల్గు తీర్థముల మా ♦ న్యప్రక్రియంగుంకనీ
నరకక్షేత్రనివారకంబు లగు నా ♦ నాక్షేత్రముల్ మెట్టనీ
యరరీకారముతోడ యజ్ఞములు వే ♦ దోక్తింబుగాఁ జేయనీ
పురుషుం డాత్మజహీనుడై సుగతికిం ♦ బోనేరఁ డుర్విశ్వరా. 69.

అ॥ ఉర్విశ్వరా-ఓపుడమితేఁడా, పురుషుండు-మానవుఁడు, నరలోకంబునఁ-భూలోక కమున, కల్గితీర్థములకా - ఉండినపుణ్యనదులను, మాన్యప్రక్రియకా - గౌరవింపఁదగిన శ్రేష్ఠమయిన కార్యములతో, శ్రుంకనీ-మునుంగనిమ్ము, నరకక్షేత్రనివారకంబులు. నరకక్షేత్ర-దుర్గతివలనిదుఃఖములను, నివారకంబులు-రానీయక యడ్డగించునవి, అగు నానాక్షేత్రముల్-అయినట్టి యనేకపుణ్యభూము లను, మెట్టనీ-త్రోక్కినిమ్ము, సంఛరించనిమ్ము, ఉరరీకారముతోడకా-జనార్గీకారముతో, మనుజు లందఱికి సమ్మతిగా ననుట. యజ్ఞములు-యాగములు, యజ్ఞము లనఁగా దేవతలకుఁ బ్రీతికొఱకుఁ జేయఁబడుచు, వేదోక్తింబుగాకా-వేదములందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగా, చేయనీ-చేయనిమ్ము, అశ్రుజ హీనుడై-కొడుపులేనివాడై, సుగతికికా-పుణ్యలోకమునకు, పోనేరఁడు-పోఁజాలఁడు, మాన వుండు పుణ్యకార్యము లెన్నిచేసినను సంతానహీనుడైనచో స్వర్గప్రాప్తిలే దనుటకుప్రమాణము. "దుర్గతిః కథితా పూర్వ,మపుత్రాణాం చ పాపినాం,పుత్రిణాం ధార్మికాణాంతు, న కదాచి త్తగేశ్వర" పుత్రిజన్మాచరోధస్సృద్వది కేనాపి కర్మణా. తదా కత్తిదుసాయేవ, పుత్రోత్పత్తిం

ప్రసాదవేత్త" హరిహరభక్తా ప్రవాహం, రత్నావళిభాగం, సుప్రసాదవహానం. పుత్త్ర మతాప
దమే మృగీ, పుష్పాన్నా మిత్రా వ్యసానం, పుత్రం ప్రామద్యే వసు. తస్మాత్ పుత్త్ర ఇతి
ప్రాకృత, స్వయమేవ వ్యయంభూతం, ఏకోఽపి పుత్త్రో నిర్మాతృ, కర్తృ తావయతే పతం,
పుత్త్రేణ లోకాకా జయతి, ప్రతి లోకా ననాసి, ఇతి దేవే పరి ప్రోక్షం. పుత్త్రమాహత్య
ముత్తమం, తస్మాత్పుత్త్రముఖంభవస్య, మన్యతే మైత్య కా దృశాత్, పౌత్త్రస్య సుపూనా
నృత్త్యో, మన్యతే చ ఋణతయా, లోకానల్పే ద్వికప్రాప్తా, పుత్త్రపౌత్త్రప్రపౌత్త్రైః, గరు.
పుత్త్రుజలేనివా రెన్నికత్కర్మముల నాచరించినను స్వస్థపాత్ర తే నమటచేత నక్షమతప్రశంసా
లంకారము. "అప్రస్తుతప్రశంసా యా, సా వైవ ప్రస్తుతా ప్రమా" కాశ్యేరిమిక్తే సామాన్యే, విశేషే
ప్రస్తుతే సతి, తదన్యస్య వచస్తుత్యే, తుల్యవైశేషికావధానం కావ్యం ఉవా "అనాయవాది పతిః
సరితాం ముఖేభ్యః, కిం తావదాత్మ తునేనమర్చ్యేన, సాదకృతం తే నివాసమానే హృతం చ,
పాతాళకుక్షిమహాచే వినివేళితంచ, భట్టే.

తా|| ఓభర్మకీలా ! మనుజుల డిలొకమునఁ గల పుణ్యనదు అన్నింటి లో మునిగినను, సావ
రహితము అగుననేక పుణ్యస్థానులఁ దిగినను, ఎల్లవారును మెచ్చునట్లు నుత్తమునఁ జేదోక్షముగా
నానరించినను, సంతాపహీతులై ననగా బుద్ధిలోకి నువకుల బోజాలను.

సీ|| సిద్ధాంజనము వేజె ♦ సిద్ధింపవలయునే, పుత్త్రుండు గల్గిన ♦ భూవరేణ్య
సురమహీజము వేజె ♦ దొరకంగవలయునే, తనజుండు గల్గిన ♦ మనుజునాథ
యమరత్నము వేజె ♦ నమకూరవలయునే, తనయుండుగల్గిన ♦ భారుణీశ
దైవధేనువు వేజె ♦ దక్కఁగవలయునే, పూనుండు గల్గిన ♦ మానవేంద్ర

తే|| సుతుండుగల్గినఁబరలోక ♦ సుఖముఁగాంచు, నాత్మజుండుగల్గఁగులమెల్ల ♦ సతిశయిల్లుఁ
గొడుకుగల్గినబుణశుద్ధిఁ ♦ బడయవచ్చు, బరమసుఖకారణముతనూ ♦ భవుండునువ్వె.

అ|| భూవరేణ్య-ఓరాజా, పుత్త్రుండుగల్గినకొడుకుపుట్టినట్లయిన, సిద్ధాంజనము-ఓషధుల
యొక్కశక్తితోను, మంత్రములయొక్కసామర్థ్యముతోను, మహాయోగిశ్వరులచేతజేయఁబడిన కాటుక.
ఇది నేత్రములకుసోఁకినమాత్రముననే స్వర్గమర్త్యపాతాళలోకములలోని నిధి (ద్రవ్యాదులు కలుగ
కుండునట్టిగని) నిక్షేపము (పాతిపెట్టుఁబడినధనము) మున్నగు రహస్యములున్నయితమెఱుకపడును. అది
వేతసిద్ధింపవలయునే-విభజనగా దొరకవలెనా, దొరకినట్లేయనుట. మనుజునాథ-ఓస్వపాలా, తను
జుండుగల్గినకొనుతుండుగలిగెనేని, "ని|| శ్రీయామూర్తిస్తనస్తనూ|| అమ|| సురమహీజము-దేవ
లోకముననుండెడుకల్పవృక్షము, ఇది యెల్లపుడును అమృతఫలములుగా నంగుమండును. ఈ ఫలముల
భుజించినవారికి నాఁటికినిమృత్యువురాదు. అట్టిది వేత దొరకంగవలయునే-ఇంకొకవస్తువుగా లభించ
వలయునా, లభించినట్లేయనుట భారుణీశ-ఓపుడమితేఁడా, తనయుండుగల్గినకొ - కొమరుండు
జన్మించెనేని, అమరరత్నము-స్వర్గలోకముననుండెడు చింతామణి, ఇది కోరినవానినెల్ల సెడతెగక
యిచ్చునది. అలాటిది వేత సమకూరవలయునే - నిడిగాప్రాప్తించవలెనా, ప్రాప్తించినట్లేయనుట.
మానవేంద్ర-మనుజులకుఁ బతియైనవాఁడా, నూనుండుగల్గినకొ - బుడుతండుదప్పించినట్లయిన, వైవ

ధేనువు-దేశలోకముననుండెడుపాడియావు (కామధేనువు) ఇది యెల్లప్పుడును క్షీరమునిచ్చుచుండును అటువంటిది వెంటె దక్కంగవలయునే-ప్రత్యేకముగా బ్రాహ్మించి యనభవయోగ్యమై యుండవలయునా, దొరకియనకులవైయుండినట్లేయనట. సుతుండగల్గినకొ - పుత్రుండుగంభవించినయెడల, పరలోకముఖముగాంచుకొ - పుణ్యలోకమునంగలయనందమును బొందును, ఆత్మజ్ఞాడుగల్గెకొ - కుమారుడుజన్మించినశత్రువున, కలపెల్లనశయిల్లెకొ - కలశముతయను వృద్ధిబొందును, కొడుకుకుమారుడు, ఇచ్చట డుప్రత్యయముతోగూడుకుండటన గూర్చి “నూ|| హితాఃప్రత్యయభేదేన, శబ్దా ఏకార్థవాచకాః” అధ|| కల్గినకొ - కలిగెనేని, ఋణశుద్ధికొ - క్షోభావిముక్తిని, పడయవచ్చు - పొందవచ్చును, పరమసుఖకారణము - ఉత్కృష్టవయినయానందమునకమూలము, శుభనాభవుండఁగువ్వె - కొడుకు సుమా, ఇందు ‘చువ్వె, ఆనందయోగమునకు “నూ|| చంద్రశోభవద్భవమాశ్లేషే ప్రార్థనే నుమ్ముడుజ్జో శ్శితః, ఏతి వాంతో హ్రస్వదీర్ఘోద్భిత్వ ముదాతా క్వడిత్” అధ|| ఉదా “ఉ|| సంపదచేతఁగాని కొనసాగవు సువ్వె గృహస్థధర్మముల్” పా|| మా|| “శిశోఃక్షీదనక్షకశ్ర కలాల్పపైర పిశ్రుతిః, వపురంగరజోభిశ్చే న్నాకులజగదాకలం” హరి.సు. ఇందు ‘పరమసుఖకారణము తనూభవుండు సువ్వె, ఆనటచే. ఆప్రస్తుతప్రళంసాలంకారము. “నచంద్రశ్చంద్రమాపుత్రం, చంద్రమామూర్ధసీషిణః, దృష్టేగృహప్రేక్షుతేనోక్తే హ్రూతేయత్రేంద్రయోత్సవః” హరి. సు.

తా|| ఓధర్మశీలా గృహస్థునకుఁ గొడుకుజన్మించెనేని నిద్ధాజనము, కల్పవృక్షము, చింతామణి, కామధేనువు, ఇదియన్నియు లభించినట్లే. స్వర్గలోక సౌఖ్యమనన, వంశాభివృద్ధికిని, విశ్వాణవిముక్తికిని, సుతుండే మూలముగదా! అటు లగుటచేతనే పుత్రుండు పరమానందమునకుఁ గారణభూతుండు సుమా.

అ|| కొడుకులు లేనిమనుష్యుండు, విడిముడి గలఁడైనకంటె ♦ విశ్వములోనకొ
గొడుకులు గల్గినమనుజుండు, బడుగైనను మేలు కుముద ♦ బంధుకలీనా. 71.

అ|| కుముదబంధుకలీనా - తెల్లకలువలకుమిత్రుండయిన చంద్రునివంశమునఁబుట్టిన యోరాజా. విశ్వములోనకొ - ప్రపంచమునందు, కొడుకులు లేనిమనుష్యుండు - సంతానహీనుండయినమానవుండు, విడిముడిగలఁడైనకంటె - ధనముగలవాండయినదానికిన్న, ఉదా “క|| కొడుకులు పుట్టనిమానిసి, తొడుకులుబల్లియునునిండ్లుండవలయుమావుల్, పుడమియునెక్కుడుమెకములు, విడిముడియుం జుట్టములును, వితగాండలతున్” అచ్చు|| తె|| రా|| కొడుకులగల్గినమనుజుండు - సంతానయుతుండయిన మనుష్యుండు, బడుగైనను - ఆశక్తుండయినప్పటికిని, ఉదా ‘మ|| అడుగొనిన్నవరంబుజేగమయహాల్యాజార విచ్చేయునా, కుడురాజార్థవిభూషణుండు వరమీశున్నాడుయుష్మాదృశుల్, బడుగుల్వాంభితమీసమర్థుల్” కాశీ|| మేలు - యోగ్యము - ఇదిప్రళంసార్థకము. ఇందు “సంతానహీండగుధనవంతునికంటె సంతానయుతుండగు దరిద్రుండే శ్రేష్ఠుండు. అనునర్థముచే, ఆప్రస్తుతప్రళంసాలంకారము. “ఆప్రస్తుతప్రళంసాయా సావైవ ప్రస్తుతాశ్రయా కాశ్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి, తదన్యస్య వచస్తుత్యే కుల్యన్త్యేనేతి పంచభా” కా|| ప్రి|| ఉదా “సుహృన్యభూబాష్పజలప్రమార్దనం, కరోతి హృత్ప్రతియాశనేనయః, సవీవపూజ్యః స పుమాక స నీతిమాక, సుజీవంతస్య సభాజనం క్రియః”

“పుంసామౌనర కాదేవపుత్రా నత్రాణికారిణః, విస్మరయంతి శ్రీహంస నరకక్షేపమప్యహి”
 “బాహైఃపరిచ్ఛేదంవేళ్ళి నశ్మకానాద్విరప్యతే,యత్రస్థాదేహినోనిత్యంబహ్యం తేగతచేతసః” హరి.సు.

తా|| సంతానహీనుఁ డగుమానవుఁడు పంపద్యస్త్రుఁడయినను వానికిఁ బై సంతకుగల్గిననునుష్ఠుఁడు
 చీడవాఁ డయినను శ్రేష్ఠమే.

క|| కావునఁ దనయావాప్తికి, భావంబున నమ్మహాను + భావుఁడు ధరణీ
 దేవుఁడు నతఁగతి శ్రీయో, మావల్లభు దూఁ నతని + స్వప్నమునందుకొ. 72.

అ|| కావునకా-కాఁబట్టి, అమృహనుభావుఁడు-అయొక్క గొప్పసామర్థ్యముగలవాఁడు, ధరణీ
 దేవుఁడు-పుడమికివేలు పయినసురశర్మ, తనయావాప్తికిన్ - పుత్రులను గాంచుటకు, భావమునకా-
 తన మనస్సునందు, శ్రీయోమావల్లభుకా-అక్షీదేవికి నాఁకుడగువిష్ణుమూర్తిని, నతఁగతికా-ననుస్కార
 రీతిని, దూఁకా-నిఁించఁగా, అతనిస్వప్నమునందుకా-తనయొక్కకలలో, మీఁదిపద్యముతో నన్వ
 యము. “నూ|| పద్యంబులకుఁ గులకం బను” ప్రా|| వ్యా|| కులకం బనఁగాఁ బద్యమునకుఁ బద్యాంత
 రముతో నన్వయము. ఇందు ‘భావమున నమ్మహాను-భావుఁడు ధరణీదేవుఁడు - నతఁగతి, వృత్తి
 నుప్రసాసించుకారము.

తా|| కనుక నామహనీయుఁడు తనకు సంత లేమికి మనస్సున భగవంతుని దీనత్వముతో
 నిందింప నారంభించఁగా నొకనాఁటికేయి, దనకలలో.

—: సురశర్మకు స్వప్నమున భగవంతుఁడు సంతానశల మొనఁగుట :—

ఉ|| ఓనియమానుషంగ భవ + నోన్నత భాగ్యతరంగ దీనర
 త్నానిపుణాంతరంగ సుతుఁ + గాంచెడు చంచదుపాయశాలి భా
 మానతసర్వచాలి హిత + సారసహేళి నటంచు నిందిరా
 ప్రాణనఖుం డొనంగె శల + రాజము నద్భుతదివ్యతేజముకొ. 73.

అ|| ఇందిరా ప్రాణఁఖుండు-అక్షీదేవికి నాఁకుడగు విష్ణువు. ఓనియమానుషంగ-ఓక్రతనిష్ఠ
 అతోఁగూడినవాఁడా; భవనోన్నతభాగ్యతరంగ, భవన-గృహమునందు, ఉన్నత-అతిశయమైన, భాగ్య
 తరంగ-పుణ్యములనెడు తరంగములగులవాఁడా, అనఁగానలలతలె నెడతెగని పుణ్యములయొక్కచరం
 పరలుగులవాఁడాయనట. దీనరత్నాని పుణాంతరంగ. దీనరత్నా-దిక్కులేనివారిని గాపాడుటయందు, నిపు
 ణ-నేర్పరితనముతోఁగూడిన, అంతరంగ-మనస్సుగలవాఁడా, చంచదుపాయశాలికా-ప్రకాశించుచున్న
 చాతుర్యముతో నొప్పుచున్న వానిని, భామానతసర్వచాలికా. భామా-వాక్కులయందు, నత-వంగిన,
 సర్వచాలికా-సమస్తజనులకు శిరోధూషణమైనవానిని, హితసారసహేళి-మంచిచా రనెడుపద్యము
 లకు నూర్చుండైనవానిని, సుతుకా-ఒక కుమారుని, కాంచెడు-కనియెదవు, అటంచున్-ఇట్లుపలుకుచు,
 అద్భుతదివ్యతేజమున్-అశ్చర్యకరమైనట్టిమనోహరమైన కాంతిగలదానిని, ఇందుఁదేజశ్శబ్దమునకు సకా
 రములోపించుటనుగూర్చి “నూ|| సాస్తా దపయః ప్రభృతే స్తోపః” నన్న. ఫలరాజమున్ - శ్రేష్ఠ

మ యిసరండును, ఒంగంగేన్-ఇచ్చెను. ఈపద్యమున 'సుతుఁ గాంచెను, అని ప్రయోగించుటకు 'నూ|| భావిక్రియాను యస్య స్యా దేత్వమేవ ప్రయోగతః, డుడ్డాదివశ్చే భూతాశ్చే చాపి తద్వద్భవేత్సదా,' అధికడపటిపాదమున నణలకు మైత్రిఁగూర్చినందులకు 'నూ|| అంద్రపద్యావశో ప్రాసం. వైవ్రీయికం తథా ౭౭దిమం, ౪౬౦ తన్నియమస్థానే తద్ధి తన్నియతః విదుః' అధ|| ఉడా. "క.పోసుద్యోగము చేసిన, ప్రాణంబా యింక నీకు' మధుసే. '౩|| విను మతిగుహ్యము నారా, యణకవచకము' శృం|| ష|| ఇందు 'అనుషంగ-తరంగ-అంతరంగ, "శాలి-మాళి-హేళి, రాజమున్ - తేజమున్, ఇవి యంత్యాను ప్రాసాలంకారము. 'కాంచెను-చంచను, ఇది వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

తా|| శ్రీవనోహరుఁడు ప్రతనివృతతోఁ గూడినవాఁడవును, గృహమునం చెడతెగని సుకృతములు గలవాఁడవును, బీదల రక్షించువాఁడవును, అగు నో బ్రాహ్మణుఁడా! విక్కిలి యుక్తి గలనాఁడును, సమస్తజనులచే నెన్నఁదగినమాటలు గలవాఁడును, సజ్జనులకు సంతోషమును గూర్చు వాఁడును, అగు పుత్రునిఁ గనియెదవని యెక్కువప్రకాశముగల యొకశ్రేష్ఠ మైన ఫలమునొసంగెను.

వ|| ఇట్లేచిన్న.

74.

అ|| ఇట్లు - ఈప్రకారము, ఇచ్చినట్ - ఇయ్యఁగా.

—: సురశర్మ స్వప్నవృత్తాంతము తన భార్యతోఁజెప్పట :—

మత్తకోకిల|| లేచి యంతకమున్నె మేల్కొని ♦ లీల నాస్యకదద్వయీ
సేచనాదులు దీర్చి ధాతపుఁ ♦ జీరఁ గట్టి రయంబ కా
లోచితం బగుగేహకృత్యము ♦ లోలిఁ జేయుసతీమణిన్
జూచి యిట్లను వింటివే యొక ♦ చోద్యపుంగల యంగనా.

76.

అ|| లేచి - నిద్రనుండి మేలుకొనినవాఁడై, అంతకుమున్నె - అంతకుఁబూర్వమే, మేల్కొని-మేలుకాంచి, లీలక - విలాసముగ, అస్యపదద్వయీసేచనాదులు. అస్య - ముఖమును, పదద్వయీ - రెండుపాదములును, సేచనాదులు - కడుగుట మొదలయినవి, తీర్చి - చక్కఁబఱచుకొని, ధాతపుఁజీరక - ఉతికిన పరిశుద్ధమైనకోకను, 'ని. ధాతముద్గమనీయంస్యాత్' హలాకట్టి - ధరించినదై, రయంబ - శీఘ్రముగా, కాలోచితంబు - సమయమున కనుకూలము, అగుగేహకృత్యములు - అయినట్టి యింటియొక్కపనులు, 'ని. కృత్యాక్రియాదేవతయోః కార్యేత్త్రీకుపితే త్రిషు, య. ఓలిక-చరుసగా, చేయుసతీమణిక-చేయుచున్నట్టిశ్రేష్ఠురాలయినతనభార్యను, చూచి-విశించి, ఇట్లనుక-ఈవిధముగాఁబలికను, అంగనా-ఓచక్కనిదానా, ఒకచోద్యపుంగల-అశ్చర్యమైనయొక స్వప్నమును, వింటివే-విన్నానా, ప్రభావతీప్రవృత్తమునందుఁకూడనిట్లై 'చ. కమలదళాక్షిరో విసవుఁగా' కలయొక్కటి గంటి వేకువక" అనియున్నాడు. ఇందు 'తీర్చి, అనుటకు "నూ|| చాకే రుపధాత్మసశ్చ లుగ్వా స్యాత్" నన్న. స్వభావోక్త్యలంకారము. "స్వభావోక్తిరసాచారు యథానద్యస్తు వర్ణనమ్" ప్రతా..

తా|| ఆతనికంటె మనుకే మేలుకాంచి కాలక్షేపముగము గడిగొని యుద్ధమును దాల్చి యాచుయ్యున కనుకూల మగునింటికిమలను జక్క-చెట్టుకొనుదుంకిన తనభ్రాతృనుజూచి యోకాంతా: నా కొకహోద్య మయినకల వచ్చినదిగా యనెను.

ఉ. ఓకలకంటకంకి జల + జోదరుఁ డాదరపూర్ణచిత్తుండై
నాకలలోన వచ్చి నలి + సప్రభవాన్వయ చింతయేటికిన్
నీ కొకపుత్తుఁడ డార్యమహా + నీయచరిత్రుండు గల్గు నంచు ల
క్షీకుచగంధలిప్త మగు + చేత ఫలం బొకటిచ్చె నావుడున్. 77.

అ|| ఓకలకంటకంకి - కొంచెలవంటి కంఠస్వకముగలదాచా, జలజోదరుండు - కమలనాభుడయినవిష్ణువు, నాకేయుదరమునగలదియే కనుకనిట్లు ప్రయోగించినాడు. ఉదా 'ఎ. గీ. అయితోదరు దివ్యసాదారవింద' భాగ. మఱియునుదా 'ఉ.....చీనబొందుమరంబుజోదరా' భార.ఉచ్ఛో. ఆదరపూర్ణచిత్తుండై-దయతోనిండినమనస్సుగలవాడై. నాకలలోనక - నాయొక్క స్వప్నమునందు, వచ్చి-ప్రత్యక్షమై, నలినప్రభవాన్వయ-బ్రహ్మయొక్క-వశమునందుఁబుట్టినవాఁడా, చింతయేటికిక-నీకుచిచారమెందులను, వలదనుట. నీకుక-నీకు, అర్యమహానీయచరిత్రుండు-పూరింపఁదగినగొప్పచరిత్రముకలవాఁడు, ఒకపుత్తుఁడు-ఒక్కకొడుకు, కల్గునంచుక-పుట్టుచుచెప్పను, లక్షీకుచగంధలిప్తము-లక్షీదేవియొక్క-స్రవములయందలి పరిమళద్రవ్యముతోఁబూయఁబడినది, అగుచేతక-అయినట్టి తనహస్తముతో, ఫలంబొకటిచ్చెక-ఒక్కపాడునుదానముచేసెను, నావుడుక-ఇట్లు చెప్పగా, స్వప్నమునందలివృత్తాంతమునంతయుఁజెప్పఁగాననుట. ఇందు "లక్షీకుచగంధలిప్త మగు చేత ఫలం బొకటిచ్చె" ననుటచేత నుచ్చరించుచున్న నిరంకుశనియొక్క శృంగారప్రధాననాయకత్వము ధ్వనించుచున్నది. 'జలజోదరుఁ డాదర, అనుప్రాసాలంకారము 'పుత్తుఁడు-చరిత్రుండు, అంత్యానుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఓకాంతా! శ్రీపతి దయాపమృద్ధుండైనాయొక్కస్వప్నమున సాక్షాత్కరించి యోబ్రహ్మంకజా! నీవు విచారపడవలను. నీకు బెద్దలచే స్తుతింపఁదగిన గొప్పచరిత్రము గలయొకపుత్తుఁడుదయింపనున్నాడనిపల్కుచు లక్షీవక్షస్ఫలమునందలి సుగంధముతోఁ గూడినయొకఫలము నొసంగె ననిచెప్పఁగా.

—♦ భార్యసంతానముకలుగునని నిర్ణయించుట ♦—

క|| మనపాలిటనున్నాఁ డా, వనరుహలోచనుఁడు లోక + వంద్యుండు లేకుం
డిన వచ్చునె దయ నిట్టి, చున్నె వక్లంబైనఫలము + సుతఫల మనుచున్. 78.

అ|| లోకవంద్యుండు-ప్రజలందఱిచేరమస్కరింపఁదగినవాఁడు, 'ని||లోకస్తుభువనేజనే, అమ|| అవనరుహలోచనుండు-పద్మములవంటికన్నులుగల యావిష్ణువు, మనపాలిటక-మనపక్షమున, ఉన్నాఁడు-కలఁడు, లేకుండినక-అటులఁగానియెకల, వచ్చునె-సాక్షాత్కరించునా, దయన్-కరుణతో, సుతఫలమున్-పుత్రిలయొక్క-లాభమునుగలిగించుదానిని, 'ని|| ఫలంబొకటిఫలేనస్మే హేతుత్థేత్ర్యష్టిలాభ

యోః” మే. పక్వంబైనఫలమున్-బాగుగాబుడిసినపండును, ఇట్టిచ్చునె-ఈవిధముగానొసంగునా, ఆసుదున్-ఇట్లునుడువుచు, ఇందు ‘వచ్చునె-యిచ్చునె, ఫలము-సుతఫలము, ఇవి యనుప్రాసాలంకారము. ‘వనరుహలోచనుఁడు, ఉపమాలంకారము,

తా|| ఈలోకమునఁ గలజనులందఱిచే స్తుతింపఁబడుచున్న శ్రీమన్నారాయణుఁడు మనసా లిటఁ గలఁడు. ఆటులఁగానిచో స్వప్నమునఁ బ్రత్యక్షమగుటయు, సంతానప్రాప్తికర మగుఫలము నొసంగుటయు, గలుగునా? అనిపలుకుచు.

ఉ|| ఓనరసీరుహాననకు ♦ లోదధికల్పమహీజ భక్తర
క్షాసముదగ్రమానచుఁడు ♦ శౌరి దయాగుణహారి మీనిధి
ధ్యానకుఁ జాలమెచ్చి వర ♦ దానమొసంగె నొసంగఁజెల్లదే
దాసులఁబ్రోచుచింత ముర ♦ దానవహంతకు నేఁడు వింతయే. 79.

ఆ|| ఓనర.....హీజ. సరసీరుహానన - కమలమే పీతముగాఁగల బ్రహ్మదేవునియొక్క, కులోదధి - వంశమునెడి సముద్రమునకు, కల్పమహీజ - దేవతావృక్షమైనవాఁడా, అనఁగా బ్రహ్మవంశమునెడు పాలసంద్రమునందుఁగల్పవృక్షమువలెఁ బుట్టినవాఁడాయనట. భక్తరక్షాసముదగ్ర మానచుఁడున్. భక్తరక్షా - తనయొక్కనేవచేయువారిని రక్షించుటయందు, సముదగ్ర మాన చుఁడున్ - మిగులశ్రేష్ఠమైన మనస్సుగలవాఁడును, ‘సంఘాతః-అగ్ర - సముదగ్ర’ అనితెలియ వలెను. దయాగుణహారి-కారుణ్యముయొక్క యధికముచేత రమ్యమైనవాఁడును, అగుశౌరి-అయినట్టి విష్ణువు, మీనిధిధ్యాసకున్ - మీయొక్క తఱుఁగనిధ్యానమునకు, చాలమెచ్చి - ఎక్కువగాఁ బ్రశంసించి, వరదానమొసంగెన్ - వరమనెడు దానమునిచ్చెను, ఒసంగఁజెల్లదే - ఆప్రకారమొసంగుటయొప్పుదా, దాసులన్ - నమ్మిసేవించెడువారిని, ప్రోచుచింత - కాపాడునట్టి యాలోచన, మురదానవహంతకున్ - మురాసురునిఁజంపినట్టి యావిష్ణువునకు, నేఁడువింతయే - ఈదనున నిట్లు వరమిచ్చుటయాశ్చర్యమా, అనఁగా భక్తులఁ బాలించుయోచనయెల్లప్పు డుండునదియేకదా యనుట. ఇందు‘శౌరి హరి, ‘ఒసంగె, నొసంగ’ చింత - హంత - వింత’ ఇవి వృత్తీయప్రాసాలంకారము. ‘కులోదధికల్పమహీజ’ ఉపమాలంకారము.

తా|| బ్రహ్మవంశ మనుసాలకడలియందుఁ గల్పితమవువలె జనించినవాఁడా! నిరంతరము భక్తులఁ గాపాడునట్టియాలోచన గలవిష్ణువు యెడతెగని మీయచంచల స్మరణమునకు మిగులసమృ తించి యీవర మొసంగెను. సేవించువారలఁ బ్రోచునట్టి యాలోచన యాభగవానునికి నేఁడు క్రొత్తగాఁగలిగినది కాదుగదా! ఇం దాశ్చర్య మేమియున్నది.

సీ|| అన్నచేఁ బరిభూతుఁ ♦ దగుదైత్యుఁ గాచిన, శరణాగతత్రాణ ♦ పరిచయంబు
మకరపీడిత మైన ♦ మదదంతిఁ బ్రోచిన, యార్తరక్షాసము ♦ ద్యమనిరూఢి
తండ్రినిర్బంధింపఁ ♦ దనయు రక్షించిన, భక్తలోకాధీన ♦ భావరేఖ
రారాజువలన ధ ♦ ర్మజు నుద్ధరించిన, యాశ్రితపక్షపా ♦ తానువృత్తి

తే|| మఱచెఁగాఁబోలు ననుచుఁగవ్వరె నమస్త, జనులు ననవత్సరుతడుఁససహసమీర
సముదయోద్ధూతచేతోంబుఁజాతుబుధవిసీతుమిముఁగావకున్ననోఁనిర్మలాత్మ. 80.

అ॥ ఓనిగ్మలాత్మ - ఓపంశుప్తమైన మనస్సుగలవాడా, అనప.....జాతున్. ఆనపశ్య-
సంతానములేమియొక్క, మరెవరున్న హసమీర - సావనులనెడు ఓప్పుకొనందరముగాని వాయు
వులయొక్క, సముదయ - సమూహముచేత, శ్మశాత - బాగుగాఁ గడలెంపఁబడిన, చేతోంబు
జాతున్ - చిత్తమనెడు కమలముగలవారిని, యథావీరున్ - విద్వాంసులలో వినయముగలవానిని,
మిమన్ - మిమ్ము, కావశన్నన్ - రక్షించనివత్తుమన, సమస్తజనులు - మనుష్యులందఱును,
అన్నచేబరిభూతుఁడు - అగ్రజునిచేతఁ జిక్కిరింపఁబడినవాఁడు, అగుత్తున్ - అయిన దాన
వుని, అనఁగా విశేషణుని, కాచిన శరణాగతత్రాణపరివయఁము - రక్షించినట్టి శరణుజొచ్చిన
వారిని గాచినటువంటి స్నేహపూర్వకవిశ్వాసమును, మకరరక్షితము - మొలచిచేత బాధింపఁబడినది,
ఐనపదదంకిన్ - ఆయినట్టి మదపుతేమలగును, ప్రోచినయాత్తకమౌసముద్యమనిరూఢి - కాపాడి
నట్టి మఱియునొందినవాని రక్షించుటయొక్క యత్నమునందలి నిశ్చయమును, “నిగ్గురణముద్యమే,
అ. తఃక్రినింబింధింపన్ - జనకుఁడు బలివంతపెట్టఁగా, తనయున్ - కొడుకును, రక్షించిన భక్తలో కాఢీన
భావరేఖ - పాలించినట్టి భక్తులయొక్క సమూహమున కధీనమయిన యభిప్రాయముయొక్క సౌప్తవమును,
రాశావలనన్ - మర్యాదనుండి, ధర్మజ్ఞన్ - యుమునికై గొడుక్కై నధర్మరాజును, నిగ్గురణరాజః
పితృపతి గృహవర్తీ పరేతరాట్, అను. ఉద్ధరించినయాత్రతపక్షపాతానువృత్తి - చైతలేవదీనినట్టి దాపు
చేరినవాఁడయొక్క ప్రక్కనుండివారి ననుగరించి నవచెడువ్యాపారమును, నిగ్గు పక్షపార్శ్వగరుత్
సాధ్య సహాయబలభిత్తి ఘ, కేశవ. పక్షఃసహాయేఽపి, అ. మఱచెఁ గాఁబోలున్ - విస్మృతిఁ జెంది
యుండెనేమో, అనుచు నవ్వఁ - అని హేళనముచేయురా, ఈపద్యమునమియు, అను బహువచన
ప్రయోగమునకు “సూ॥ స్యాత్పూజ్యత్వవివక్షాయాం హహతాం బహుతా మతా” అథ. ఎత్తుగీతి
యొక్క ప్రథమపాదమున రెఫద్యము మైక్రిల్పించుటకు “సూ॥ కశ్చిద్వ్యదతీసాంగత్యం. యతావే
వానయో స్తథా, అవదచ్చాప్రసాంగత్యం, ప్రాసేవ్యపిచకశ్చన్” అథ. ఉదా “క. పురసతులవిలో
కనములు, సురసాలాపములు నగ్మ + సంభోగంబుల్, మఱిగి హరిమనల నొల్లఁడు, నరవరు లోయమ్మ
నూతనప్రియులు గదే” భాగ. పెద్దనామాత్యుఁడును “ఁ॥ సురపాన్నక్రిన్ననల్ + సాచ్చి నలుగడ
వెదకు, తఱుంగదందులతావి + తండంబుక్రిన్వేనకు” స్వా. మ. బట్టుమూర్తియు “గీ॥ వేణ వివరిం
పనేల బంగారమునకు” అనియును, “ఁ, శ్రీరంగప్రభుతిస్మశారిభుజకా + క్షేయంబుచే నాజులక,
వీరారాతులఁ ద్రుంపనాక్షితిపతల్ వేవేగమూర్తాండునిం, దూఱందూఱ” అనియును. నరస.
కూచిమంచి తిమ్మకవియు “చ. సురచిరపల్లవప్రకట + చూతలతాస్థిత శోకిలావళు, ల్వరుసఁజెలంగ
మాధవుఁడు + వావిననవ్వనలక్ష్మీకంతయుక, గుఱుకుగఁ బ్రేమతోడుతను + గూర్చియొసంగిన శోణ
నీరజ, స్ఫురదనీతోత్పలౌఘములు + పొల్పుగుమాలికలో యనంగడుక” చ. పురములు వాహనం
బులునుభూషణముల్ ధనధాన్యముల్ నవాంబరములు బాఁడిధేనువులుఁ బ్రార్థనసేయకజంగమయ్య
యే, తెఱఁగునవేశ్యఁ గోరె” రాజ. కూడదనిన యప్పకవియును దప్పించుకొనలేక “నీ. అట్టడి
కాకునూరి పెద + రంగయ” అని యప్పకవీయమునను బ్రయోగించియుండిరి. ఇందు “ఆనపశ్య...
జాత, అనుటచే సావయవరూపకాలంకారము. ‘జాతుక - నీతుక - వృత్త్యుప్రసాసాలంకారము.
నీకు సంతాన మియకున్నచో నార్తరక్షణపరాయణత్వ మతనియందు లేదనిలోకులు నవ్వెద రను
టచే, నీకువరమిచ్చినాఁడు. అర్తరక్షణపరాయణత్వ మాయనయం దున్నది. అనుభావ ముత్పన్న
మైనది. వాక్యాల్లహేతుకకావ్యలింగము. “కావ్యలింగం. హేతోర్వాక్యపదార్థతా” కా. ప్ర.

తా|| ఓపరిశుద్ధమైనవనస్సుగలవాడా సుతానహీనత్వమువలని పాపముచే వికలమనస్కుడై నైననిన్ను గావనిష్ఠాఁ బ్రపంచమునఁ గలజనులెల్లరును, అన్నదూషింపఁగావచ్చినవిభేషణుని రక్షించుటయును. మొసలిబాధింపఁగాఁ బ్రార్థించినయేనుఁగును గాపాడుటయును, తండ్రియగుహిరణ్య కశిపుడు కష్టపెట్టఁగాఁ గొడుకగుక్రష్ణునిఁ బాలించుటయును, దుర్యోధనునిబారినుండి ధర్మ రాజు నుద్ధరించుటయును, మఱచియుండెనేమో యని యొకతాళిచేయరా?

క|| అక్కమలాక్షుం డాద్యుఁడు, దక్కఁగఁ బోవకులు గలరె ♦ తలపోయంగా

నిక్కల నిక్కల నందియ ♦ మొక్కించెయు లేదు కోర్కు ♦ లొనఁగూర్చుఁజుడి. 80.

అ|| తలపోయంగా - అలోచింపఁగా, ఆద్యుఁడు - మొదటివాఁడు, ఈప్రపంచమునకు మూలమయినవాడనుట. అక్కమలాక్షుండు - పద్మములవంటి కన్నులుగలవాడగు విష్ణువు, తక్కఁగన్ - కాకుండ, ఇదివిచారకము. పోవకులుగలరె - రక్షించువారులేరు, కనుక. అక్కల - ఈస్వప్నము, నిక్కల - కన్నదియనభవమునకుఁ దెచ్చెడుకల. నిక్కము - కల-నిక్కల. ఉదా. “క. నాకలనిక్కలయయ్యెడు ♦ శోకింపకుమమ్మ” భార. సందియము - సంశయము, ఒక్కింతయు లేదు - కొంచమైననులేదు, కోర్కులు - మనకుఁగలవాంఛలు, ఒనఁగూర్చుఁజుడి-అభింపఁజేయును సుమా, ఇందు ‘నిక్కల’ అనుటకు ‘నూ. నిక్కలామలు యథాప్రయోగంబుగ గ్యాహంబులు, బా.వ్యా. ‘నిక్కలనిక్కల’ ఇది యమకాలంకారము.

తా|| మనోహరా! ఈచతుర్దశభువనములకుఁ గారణభూతుఁ డయినపుండరీకాక్షుండు గాక మనల రక్షించువా రింకొకరున్నారా? కనుక నీస్వప్నము నిశ్చయముగ ఫలము నొసంగునదియేకాని నేఱుకాదు. ఇందేమాత్రము సంశయింపఁ బనిలేదు.

చ|| అని యనిరోధబోధమహి ♦ మాన్వితమానస యైనయాదళ

ద్వనజదళాక్షి భర్తఁ గల ♦ వాక్కలనంబునఁ దేర్చి మించి య

త్యనుపమితాన్నదానవిభ ♦ వాతిశయంబున విప్రకోటులఁ

దనువుచు నెప్పటట్ల సము ♦ దగ్రత నుండఁగఁ గొన్నినాళ్ళకుఁ.

81.

అ|| అని - ఇట్లుచెప్పి, అనిరోధబోధమహిమాన్వితమానస. అనిరోధ - అటంకములేని, బోధమహిమా - తెలియఁజెప్పనటువంటి మాహాత్మ్యముతో, అన్విత-కూడుకొనియున్న, మానస-మనస్సుగలిగినటువంటిది, ఐనయాదళద్వనజదళాక్షి - అయినట్టి వికసించుచున్న తమ్మితేకుళవంటి కనులు గలదైనయాతనిభార్య. భర్త - తనయొక్క పెనిమిటిని, కలవాక్కలనంబున - మధుర భాషణంబుల పొందికచేత, తీయనిమటలయొక్క పొంకములచేత ననుట. తేర్చి - స్పష్టపఱచి. నిలుకడ కలవానినిగాఁ జేసి యనుట. మించి - అతిశయించి, అత్యుపమమితాన్నదాన విభవాతిశయంబున. ఆత్యుపమిత - బొత్తిగానమానములేని - ఏమాత్రము పాటిరానియనుట, అన్న... బునక. అన్నదానవిభవ - అన్నదానమనెడుసంపదయొక్క, అతిశయబునక - ఎక్కువచేత, విప్రకోటులక - మితిలేని బ్రాహ్మణులగుంపులను, తనువుచుక - తృప్తిపఱచుచు, ఎప్పటట్లక - ఎప్పటి యట్లు, యథాప్రకారముగానే యనుట. సముదగ్రక - ఒప్పినమాగా, ఉండఁగక - ఇట్లుం

దంగా, కొన్ని నాశ్వుఁ - కొంతకాలమునకు, పైపద్యముతో నవ్యయము, ఇందుఁగడపటిపాదమున నిత్యగమానయితి సెప్పఁబడినది. 'తే|| ఒక్క- సుగుణమున శబ్దః + యాగము గూడి, పదము లేర్పాటుగాఁ గానఁ + బడనిప్రాణ, సంభుతు నిత్యసమనన + శ్రాంతులును నఖండవిశ్రమములునన + రెండుఁ జెల్లు' అప్పు. ఉదా. ఉ. మానుగ విశ్రమాత్మనన + మంచితమై స్వరమూదినం దదీ, యాసుగుణాత్మరంబుఁ గొని + యైసయ జెప్పఁగనొప్పు నీక్రియక, భానుఁహస్తభాసి వృష + భాధిపుఁడన్నటు లర్థయుక్తమై, పూనిననో నభూడము + పొల్పుగు నాదికవిప్రణీతమై" కవిజ. ఇందు 'దశ ద్వనజదళాక్షి' ఉపమాలంకారము, ఇందు 'అదశద్వనజదళాక్షి భక్తగలవాక్క-లనఁబునఁజేర్చి' యతుటను గృహిణినిగూర్చి యిట్లుచెప్పఁబడియున్నది. "తపత్యుపరిసంసార దుఃఖసంభారభాస్వతి, పూర్వపుణ్యతరుచ్ఛాయా సావ్యిగానూ సుజన్మనః" హరిసు. సఁసారభారదుఃఖమునుండి తపించు నజ్ఞానను సాధ్యయగుభాస్వతి పూర్వపుణ్యమును వృక్షముయొక్క నీడయనిభావము. "సుకృతేనతీ భార్యా" హరి. సు.

తా|| హితవాక్యములను భారాళముగాఁ చెలియఁజెప్పునట్టి నేర్పుకలది యైనయతనిభార్య మృదుమధురభాషణంబులతోఁ బూర్వోక్తప్రకారంబుగా నాగునకుఁ జెప్పి యతనిని మనశ్శాంతిగఁ జేసి వానినిగా నొనర్చి తా నెప్పటివలెనే యధిక పైనయన్నదానయతో బ్రాహ్మణసముదాయములను దృష్టిపఱచుచు నుండఁగాఁ గొన్నిదినంబులకు.

— : బ్రాహ్మణుడత్ని గర్భమునుధరించుట : —

క. శరణాయిత భరణాయిత + కరుణారతుఁ డైనదనుజ + ఘన్రుకృపచేఁ దరణి భరియించుప్రాగ్దిశ + కరణిక్ భూసురునితరుణి + గర్భముదాల్చె. 82.

అ|| శరణా.....తుఁడు. శరణాయిత - రక్షణముకొఱచు సిద్ధముగానున్నవారిని, భరణ - భరించుటకు, అనఁగా భారమునువహించుటకనుట. ఆయత - విస్తారమయిన, కరుణారతుఁడు - దయతోఁ గూడినవాఁడు, వినదనుజఘన్రుకృపచేత - అయినట్టి అసురుల సహరించువాడయిన విష్ణువు యొక్కయనుగ్రహముచేత, 'ని. భక్షకోఘన్రుకో-ద్వరః' అ. తరణిక్ - నూర్చుని, 'వృ. తరం త్యనేనతను ఇతి తరణిః' అంధకారము నితనిచేఁ దొరుకురు. "ధాత్వశ్చా ప్లవతరణయోః" భరియించుప్రాగ్దిశకరణిక్ - గర్భమునునుంచుకొని మోయుచున్నట్టి తూర్పుదిక్కువలె, భూసురుని తరుణి - అబ్రాహ్మణునియొక్కభార్య. గర్భముదాల్చె - గర్భమునుధరించెను, ఇందు 'శరణాయిత భరణాయితకరుణారతుఁడు, ఇది వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము. "ఏకద్విప్రభృతీనాంతు వ్యంజకానాం యథాభవత్, పునరుక్తి రసౌ నామ వృత్త్యనుప్రాస ఇవ్యతే" ప్రతా. 'తరణి భరియించుప్రాగ్దిశకరణిక్ భూసురునితరుణిగర్భముదాల్చె' అనుటచే నుపమాలంకారము. 'సాధర్మ్యముపమా' కా. ప్ర. వాక్యగతపూర్ణార్థియని తెలియవలయును.

తా|| దాపుచేరినవారిని గాపాడునట్టిదయామయుఁడయిన నారాయణునియొక్క యనుగ్రహముచే నాబ్రాహ్మణునిభార్య నూర్చుని గర్భమునుంచుచు దాల్చిన తూర్పుదిక్కువలె గర్భమునుధరించెను

క॥ నలుపెక్కెం జనుముక్కులు ♦ తెలుపెక్కెం జెక్కలారు ♦ తీరు వహించెక
బలిసె నునుగొను శశికళ ♦ గెలసెన్ నెమ్మెన గమన ♦ భేలన మొలసెన్. 83.

అ॥ చనుముక్కులు - ప్రసములయొక్క చివరలు, నలుపెక్కెం - నల్లనయ్యెను, “అమ్మెప్ప
తాస్తనాపీసా సుందరాకృష్ణచూచుకా”బా, చెక్కల - గంధస్థలములు, చెక్కిళ్ళు తెలుపెక్కెం -
తెల్లనయ్యెను, అరు - నూగారు, తీరు - చక్కనిదేటి, హెచ్చె - పూసెను, నునుగొను -
నున్ననినడుము, బలిసెన్ - ఆధికవయ్యెను, నెమ్మెన - రవ్యుపై నయొడలియందు, నెటి + మేను
నెమ్మెను. శశికళ - చంద్రునియొక్క కాంతివటిప్రకళము, గెలసెన్ - విజృంభించెను, గమన
భేలనము - నడకయొక్క తీవ్రతము, అనంగామాంశము. బలసెన్ - బలపెను, గగ్గలక్షణము
‘తామతాగరిమాకుక్షేర్మాచుర్చుర్దారోచకం, జృంభాప్రసేకం నదనం రోమరాజ్యాః ప్రకాశనమ్’
బా. ఇది స్వభావోక్త్యులకావదు. “స్వభావోక్తి రసాచరు, యథావ ద్వస్తువర్ణనమ్” ప్రతా.
‘బలిసె - గెలసెన్ - మొలసెన్’ అనుప్రాసాలంకారమును.

తా॥ గగ్గలక్షణ యైనయాబ్రాహ్మణుని భార్యకం గచగ్రములు నల్లబడెను, చెక్కిళ్ళు తెల్ల
నయ్యెను. కన్నులు వికలములై నూగారు చక్కబడెను నడచుపెంపించెను. మేనల్లగాం జంద్ర
కాంతివటి నొప్పెను. నడకమందగించెను.

తే॥ వామలోచనమధ్యంబు ♦ లేమిచేత, చాలకృశమై రమామన ♦ స్వామికరుణ
గలిగినప్పుడెయభివృద్ధి ♦ గనియెనార, హరికటాక్షేక్షదాద్ర్య ♦ హరణదీక్ష. 84.

అ॥ వామలోచనమధ్యంబు - మంచిననులగలదయిన యాస్త్రీయొక్కనడుము, లేమిచేత -
బీదతనముచేత, చాలకృశమై - విస్తారముగాజిక్కినదై, నన్నగిలినదైయనట. రమామనస్వామికరుణ -
అక్షీదేవికి హృదయేశ్వరుండు గగ్గవిష్ణువుయొక్క యనుగ్రహము, కలిగినప్పుడే - ప్రాప్తించినంతనే,
అభివృద్ధిగనియెన్ - సంపద్యద్ధినిబొందెను, అనంగాం బెంపుగలదయ్యెననట. కనుక దాద్ర్య
హరణదీక్ష - బీదతనమును బోగొట్టునటువంటి నియమముగల, హరికటాక్షేక్ష - నారాయణుని
యొక్క క్రేగంటిచూపు, బొర - బొర, ఇదియాశ్చర్యమును మెచ్చుటను తెలియజేయును.
ఇందు ‘కటాక్షేక్ష - దీక్ష’ అంత్యానుప్రాసాలంకారము. ‘అస్త్రీయొక్క కృశించిననడుము హరి
కటాక్షవీక్షణమున నైశ్వర్య ముపొంగెనోయనునట్లప్పుడే యభివృద్ధియయ్యెను, స్వరూపోత్ప్రేక్షా
లంకారము. “యత్రాన్యధర్మసంబంధా దన్యత్వే నోపతర్కితమ్, ప్రకృతం హి భవే త్రాప్తజ్ఞాస్తా
ముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షతే” ప్రతా. “సంభావన మథోత్ప్రేక్షా ప్రకృతస్యసమేన యత్” కా.ప్ర.
హరికటాక్షవీక్షణము లేమిని బోగొట్టునది గనుకనే కృశించినమధ్యము వెంటనే యభివృద్ధినిొందినది.
కావ్యలింగము “క. హేతువు వాక్యార్థంబై, యాతపవిన్నూర్తితో బ + తార్థంబును నై, ఖ్యాతి
గనక గావ్యలింగంబై తగు” నరస. “కావ్యలింగంహేతో ర్వాక్యవదార్థతా” కా. ప్ర.

తా॥ అస్త్రీయొక్కనడుము బీదతనముచే జిక్కిలక్షీవతియొక్కదయగలిగినవెంటనేసంపదలు
పొంగిపెంపించెను. బొరవిష్ణువుయొక్క యనుగ్రహదృష్టియందలిలేమినిబోగొట్టునియమసంపన్నత.

ఆ॥ పోలతులెల్లఁ మెచ్చు ♦ భూమిభృత్యులంబు, సంగ్రహించె విప్ర ♦ సారసాక్షి
యద్దిరయ్యవిత ♦ యాడురాజుగ్గంబు, నిర్వహించె సతతఁ ♦ ఖర్చుమఱులు. 85.

ఆ॥ విప్రసారసాక్షి - ఆబ్రాహ్మణునియొక్కపత్ని, పోలతులెల్లమెచ్చు - శ్రీలంకను
క్లాపించుటలు, భూమిభృత్యులంబు - భూమివలనభరింపబడుచున్న సత్తువను, సంగ్రహించె -
సంపాదించెను, భూమిభృత్యులవనగా రాజులయొక్కన్యాయమనిభావము. “ని. సాక్షిబలేస్థిరాం
శేచన్యాయేక్షే బేతిషుపుమా” అను. సంగ్రహించె - స్వీకరించెను, అడురాజుగ్గం
బు - శ్రీ ప్రభుత్వమును, నిర్వహించె - సహకరించెను, అద్దిరయ్య - బౌరా, వింత -
ఆశ్చర్యము, ఇచట ‘అద్దిరయ్య’ అనుప్రయోగమునకు “నూ. ప్రాస్వవ్యస్త త్రికంబుమింది
విపులక ద్విత్వంబునగు” ప్రా. వ్యా. ఉదా. “అద్దిరావగలు” శకా. ౨. శతులు - అడువారు, అఖర్చుమ
ఱులు - విస్తారమైనబుద్ధిగలవారు, ఇందు ‘భూమిభృత్యులంబుసంగ్రహించె, అనుటచే శ్లేషాలంకా
రము. “నానార్థసంశ్రయశ్లేషో వర్ణాన్వయోభయోక్రితః చందా.

తా॥ ఆబ్రాహ్మణునిభార్య వంటిపెళ్ళలను దినవారంభించెను. అదిమాచువారలకు భూమి
భృత్యులమును గ్రహించి శ్రీప్రభుత్వమును నిర్వహించు నేమో యనునట్లుండెను. ఇదియేచోద్యము.
కనుక శ్రీలు విస్తారమైన బుద్ధిగలవారు సుమా!

మ॥ హృదయేశప్రమదంబుతోఁ గుచయుగీ ♦ హేరాశనీలత్వసం
పదతో నాననపద్మపాండిమముతోఁ ♦ బ్రస్తూయమానాంగరా
గదుకూలాఁజుగుప్పతో జడిమితోఁ ♦ గార్జ్యబుంతోఁ బ్రావృడం
బుదకల్పాలక గర్భ ముద్ధురభురా ♦ పూర్ణత్వముం జెందగన్. 86.

ఆ॥ ప్రావృడంబుదకల్పాలకగర్భము. ప్రావృడంబుద - వర్షర్తువునందలి మేఘముతో,
కల్ప - సమానమయిన, ఇచటఁ గల్పశబ్దమునకు “ని. కల్పస్తు ప్రళయే న్యాయే కాస్త్రే బ్రహ్మ
దినే విధౌ, సురద్రుమే వికల్పే చ ప్రత్యయశ్చే త్సమార్థః” నానా. ఈశబ్దము వ్యాకరణకాస్త్ర
మున విధింపబడినకల్పప్రత్యయ మాయెనేని సమానార్థకము. అనగా “ప్రభాతకల్పారాత్రి-ఆగ్ని
కల్పశ్శత్రుః” ఇత్యాదిస్థలములయందుఁ బ్రాతఃకాలసమానము రాత్రియనియును, ఆగ్నికురుబ్బుఁడు
శత్రువనియును, తెలిసికొనునది. ఉదా. ‘చ. అలజడిఁబొందఁగాఁదగనిఁయట్టిది .ప్రొపదిమేదక
ల్పాలం. గొడుకుల” భార. ఆలక - ముంగురులుగలదయిన యావిప్రునిభార్యయొక్క, గర్భము-
చూలు, కడుపులోనిపిండము, ‘ని. గర్భఃకుక్షిస్థజంతుః’ ‘గర్భాన్వయవరకేన్మేన్గౌ సుతే
పవనసంకతే, కుక్షేకుక్షిస్థజంతౌచ,యా. హృదయేశప్రమదంబుతో - తనభర్తయొక్క సంతో
షముతోను, ‘ని. హృదయంజీవితేచిత్తే వక్షస్యాకూత పృక్కయోః’ శబ్దా. కుచయుగీ హేరాశనీల
త్వసంపదతో. కుచయుగీ - సైనములజంటయొక్క, హేరాశ - అధికమైన, నీలత్వసంపదతో -
నలుపుయొక్కసమృద్ధితోను, అననపద్మపాండిమముతో - అననపద్మ - తామరపూవుపంటిముఖము
యొక్క, పాండిమముతో - తెలుపుతోను, బ్రస్తూ.....పుతో. బ్రస్తూయమానస్తోత్ర
ఘుఘేయఁబడుచున్న, అంగరాగ - మేననలందికొనునట్టి ముగంధద్రవ్యములయందును, ధుకూలాది

వెలిపట్టువస్త్రము మొదలగువానియందును - సన్ననివస్త్రములు మొదలగువానియందును, జుగుప్సతోక్ - అసహ్యముతోను, అనాదరముతోను, జడివతోక్ - మాంద్యముతోను, కాత్వ్యంబుతోన్ - చిక్కుటతోను; కృశత్వముతోను, ఉద్ధరఘరాపూర్ణత్వముక్. ఉద్ధర - భరింపశక్యముగాని, ధర - భారముయొక్క, అపూర్ణత్వముక్ - మిక్కిలినిండారటను, చెందగక్ - పొందగా, నవమాసములు పూర్తికాగిననుట. ఇందు 'అననపద్మపాండినుముతో' ఉపమానంకారము. స్వభావోక్త్యలంకారము. 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావద్యస్తువర్ణనమ్' ప్రతా. "ప్రమదంబుతో - సంపదతో" ఇత్యాదు లంత్యానుప్రసాసాలంకారము.

తా|| ఆ బ్రాహ్మణునిభార్య గర్భమునుధరించి యని తనపతికానందము కలిగించుచును మిక్కిలినల్ల నగుచున్నచనుదొయితోను, ముఖపద్మముయొక్క తెలుపుతోను, ప్రకృందనాది పరివశవస్తువులయందును, సన్ననిపట్టుచీరలు మొదలగువానియందును ననాదరముతోను, మాంద్యముతోను, కృశించుటతోను, మోయలేనిఋరపుగఁదియై వృద్ధి నొందెను. తదవత.

—: బ్రాహ్మణుని భార్యకఁబుత్తుఁడుదయించుట :—

క|| అమృతపయోధిలలామం , ఒమృతకరం గాంచినట్లు ♦ హాక్షపవలనక్
! నుముహూర్తంబున భూసుర , రవణీరత్నఁబుత్తు ♦ రత్నముఁగాంచెక్. 87

ఆ|| భూసురతయజీరత్నంబు - శ్రేష్ఠరాలయిన యాబ్రాహ్మణునిభార్య, 'ని. రత్నంశ్రేష్ఠే మణావసి' అను. హరికృపవలనక్ - పాపములను బోగొట్టువాఁడయిన క్షిగవానసియొక్కడయవలన, నుముహూర్తంబునక్ - శుభకరమయిన యొకరిగ్గుచున, 'ని. ముహూర్తమల్పికాలేస్యాన్లటి కాద్విత్తయేషిచ' శబ్దా. అనఁగా బదియవమాసమున 'ప్ర. దశమేమాసి నూతవః' అమృతపయోధిలలామంబు - శ్రేష్ఠమయిన పాలకడలి, అమృతకరక్ - సుధాకిరణములుగలచంద్రుని, కాంచినట్లు - కనినవిధముగా, పుత్తీరత్నముక్ - శ్రేష్ఠఁడయినకొడుకును, కాంచెక్ - కనెను, ప్రసూతియయ్యెను. ఇందురమణీరత్నంబు పుత్తీరత్నముఁగాంచెక్ - అనుటలో మహాతీ మహాచ్ఛబ్దములపైఁ గలరత్నశబ్దమునుగూర్చి "నూ. క్వచిదర్థ విశేషేతుః క్లి బేతూభయరూపతా" అధ ఉదా. "క. నీమాణుదల్లి త్రిభువన ♦ భామారత్నంబు" హరివం. "వ. అదియట్లుండె వినుము గృహస్థరత్నంబు" స్వా. మ. ఇచట క్షీరసముద్రము చంద్రునిఁ గనినవిధమున నాబ్రాహ్మణపత్ని కళావిధియగు నిరంకుసునిఁ గనె ననుటచే నుభయత్ర సమానధర్మము గనుక నుపమాలంకారము. "పాదర్మ్య ముపమా" కా.ప్ర. వాక్యగతపూర్ణార్థి.

తా|| ఆబ్రాహ్మణునిభార్య భగవానునిదయవలన శుభప్రద మైనయొకవేళయందుఁ బాలకడలి చంద్రునిగనినవిధమున శ్రేష్ఠఁ డయినయొకకొడుకును గనెను.

క|| వైదిక శేఖరునకుఁ బు ♦ త్త్రిదయకాలమ్మునందు ♦ నుదూభతము లా
మేధురపుష్కకాంతురములు ♦ మోదారంభంబునకును ♦ మొలకలువోలె, 88

అ॥ వైదికశేఖరునకు - వేదమునభ్యసించినవారిలో శ్రేష్ఠుడయినయాసురశర్మకు. పుత్రో
దయకాలమ్మనందు - కొడుకుపుట్టినట్టిసమయమున, ఉద్భూతములు - పుట్టినవి, జౌ-ఆయనట్టి,
మేదురపులకాంకురములు - దట్టమయినగగుర్పాటు యొక్క-మొలకలు, ఉదా. 'వ. మేనబులకలిష్ట
దుంపాడమెడు' స్వా. మ. మోదారంభంబునకును - సంతోషముయొక్క మొదలికి, మొలకలు
వోలె - అంకురములోయనునట్లుండెను. ఈపద్యమున 'కాలమ్మ' అనప్రయోగమునకు "నూ.
స్యాదహహతాంబిభక్తాసోశ్చు. తదుపరి పునర్ముఖాప్రాచాం"నన్న. "నూ. ముద్వనాదికశబ్దభ్యో
ముబాస్యాతాంచతత్పరం, బాపరేసుస్యబిందుస్స్య నౌపరేమేకసంభవేత్" అథ. 'మొలకలు
వోలె' అనప్రయోగమునకు "నూ. క్వచిత్సాన్యశ్యకష్టస్య తమత్కన్యేవ్యవస్థిరే" అథ. ఉదా.
"ఏ. గీ. కమలవండంబు నాగలో + కంబుదలిరు, బాన్పుకల్పాంతమునజము + బానసంబు, నింటి
లోపలవోలె" నిర్వ. "ధవుఁగూర్చిఁగొనరుచున్నవివోలె" స్వా. హ. 'జౌ' అనుటకు "నూ.
వాయి రపు ర్వక్రతహా" శబ్దచిం. ఇందు 'పులకాంకురములు మోదారంభమునకును మొలకలు
వోలె" అనుటచేనుత్పేక్షాంతంకారము. "సంభావనమథోత్పేక్షాప్రకృతస్యసమేనయతో" కా.ప్ర.

తా॥ వేదాధ్యయనపరులలో శ్రేష్ఠుడయినయాసురశర్మకు సుతుఁడు జన్మించినకాలమునఁ
బుట్టినగగుర్పాటు దనయానందమున కంకురమువలె నుండెను.

—: సురశర్మ సుతునకు జాతకర్మంబు నేయుట :—

వ॥ ఇట్లుపరిమితసంతోష సంతర్పితాంతఃకరణుండును, సంభృతసమయసమా
నేయ సముపరతకరణుండును, దనయోత్సవ సమాలోకనోత్సాహ సాహచర్యసమా
యాత సమీపగ్రామ సకలగోత్రామరసన్నిధి సంకంల్పితహరిప్రసాద ప్రసంగుండును,
గలిత కర్పూర తాంబూలదాన సంతోషస్వాంతసీరధ్రపురంధ్రీ జనవరంపరా నిరా
ఘాట కోలాహల శ్రీప్రసాదిత గృహాంగణరంగుండును, భూరిదానచంగుండును, నై
పెన్నిధానంబుఁ గన్న పేదచందబున మేఘోదయంబుఁ గాంచినమయూరంబుకరణి,
గోమలవలాహకంబుం గనుంగొన్నచాతకంబుకై వడి, హరిప్రసాదవిధంబు నాలోకించు
యోగీశ్వరునిపోలిక, నభినవభానుబింబంబు వీక్షించుకమలాకరంబు విధంబునఁ, బూర్ణ
చంద్రుని దర్శించుకలశాంబుధితెఱంగున, సరోవరంబు నిర్వర్ణించు తర్లకునిమాడ్కి,
ఫలితసహకారంబు నిధ్యానించు రాజకీరంబువడుపునఁ, బ్రియనందన సందర్శనానంద
కందశతందిల హృదయారవిందుడై, యావిజ్ఞానస్వచ్ఛందంబు జాతకర్మంబు యథా
శాస్త్రంబుగా నిర్వర్తించి తదనంతరంబు.

89,

అ॥ ఇట్లు-ఈప్రకారముగా, అపరి.....డును. అపరిమిత-అధికమైన, సంతోష-ఆనం
దముచేత, సంతర్పిత-మిక్కిలితృప్తిఁజెందబడిన, అంతఃకరణుండును-మనస్సు గలవాఁడును, సంభృ
డును, సంభృతసమయ-చక్కగాభరింపఁబడిన కాలమును, సమానేయ, సరిమాడఁగలిగి, సమాపరతకర
ణుండును - నిలుపుదల చేయుటగలవాఁడును, తన.....డును. తనయ - తనదానియొక్క,
ఉత్సవ-జాతకర్మమహోత్సవమును, అనఁగా జాతకర్మమునువేడుకను, సమాలోకన - చూచుటను.

ఉత్సాహ-ఉద్రేకముతోను, సాహచర్య-కూడఁదిగొడుమైత్రితోను, సమాయాత-రాఁబడిన-వచ్చిన, సమీప్రగామ-చెంతనుండిన యూశ్వయ దుఁగల, సకలగోత్రాదుఁడనునైన విప్రులయొక్క, సన్నిధి-దాపున, సంజల్పిత-విస్తారముగాఁజెప్పఁబడిన, హరిప్రసాద-నారాయణుని యనుగ్రహము యొక్క, ప్రసంగుండును-ప్రశంసకలవాఁడును, మాట్లాడుటగలవాఁడును, కలి.....డును. కలిత-పొందఁబడిన, కర్పూరతాఁబూల-కప్పరపు తమలముయొక్క, దాన-ఈవివలన, ఇచ్చుటవలన, సంతోషిత-అనందమునుజెందఁబడిన, స్వాంత-మనస్సుగల, నీరంధ్ర-ఎడములేని, పురంధ్రజనపరం పరా-శుటుంబముగల ముత్తైదువలవరులయొక్క, నిరాఘాట-ఆటంకములేని, కోలాహల-కలకల భ్వనియొక్క, బహుజనమువలనఁబుట్టిన గొప్పభ్వనియొక్క, 'ని|| కోలాహలఃకలకలః' అను|| శ్రు-సంపత్తిచేత-ఆధికముచేత, ప్రసాదిత-సంతుష్టుము కాఁబడిన, గృహంగజరంగుండును - ఇంటి ముంగిలి ప్రదేశముగలవాఁడును, భూవానచంగుండును - విస్తారమైన యీవులయందు నేర్పుగల వాఁడును, ఇచట. ఈవులనుగూర్చి "దేవాశ్చ పితర తైర్వైర పుత్రై" జాతే ద్విజస్సనాం, ఆయాంతి తదహ స్తస్మా త్సుజ్యం పూజ్యం చ సర్వదా" తత్ర దద్యా త్సువర్ణం తు, భూమిం గాం తురగం రథం, ఛత్రం ఛాగం వస్త్రమాత్యే శయనం చాసనం గృహమ్" ఖలయజ్ఞే, వివాహే చ సంక్రాంతౌ గ్రహణే మృతౌ, పుత్రే) జాతే వ్యతీపాతే. దత్తం భవతి చాక్షయమ్" వాక్యమ్. యత్తు కుమార ప్రసవే నాభ్యా మచ్చిన్నాయాం గుడ, తిల, హిరణ్య, గో, ధాన్య, వాసః, ప్రతిగ్రహే వ్యవోష ఇతి" శంఖ 'పుత్రీజన్మనియజ్ఞేచ, తథాచాత్యయకర్మణి రాహోశ్చదగృనేదానం ప్రశస్తం నాన్యధానిశి, పరా. ఐ-ఆయియుండి, పెన్నిధానంబుక-ధనముగల పెద్దపాఁతఱను, కన్న పేదచందంబున-చూచినబీదవానివిధమానను, మేఘోదయంబుక-మెయిశ్వయొక్క-పుట్టుకను, కాంచినమయూరంబు కరణిక-కనుఁగొనిన నెమిలితెఱంగునను, కోమలవలాహకంబుక-మృదువైనమబ్బును, కనుఁగొన్న చాతకంబుకైపడిక-వీక్షించిన వానకోయిలవలెను, హరిప్రసాదంబుక-భగవంతునియొక్కకృపను, ఆలోకించుయోగీశ్వరునిపోలికక-నిరీక్షించుచున్నట్టి ఋషీశ్వరునివగిదిని, ఆభినవభానుబింబంబుక-క్రోత్రదియైన నూర్యమండలమును, వీక్షించు కమలాకరంబునిధంబునక-దృష్టించునట్టి తామరపూవు లకు నివాసమయిన కోమలపోలికను, పూర్ణచంద్రునిక-నిండుచందురుని, పున్ననునాటి చంద్రుని, దర్శించుకలకాంబుధితెఱంగునక-విలోకించునట్టి పాలకడలిరీతిగాను, ఇచట. కలకాంబుధినిగూర్చి 'సాగరే మధ్యమానేతు, పీయూషార్థం సురాసురైః, పీయూషధారణార్థాయ, నిర్మితా విశ్వకర్మణా" కలాః కలాస్తు దేవానా మసితా ప్రాఃపృథక్ పృథక్ యతః కృతాస్తుకలకా, సుతస్తేపఃకీర్తితాః" కాళి. పు. కలకము పాలకడలియొక్క యమృతమును బోసియుంచుటకై విశ్వకర్మచేసృజింపఁబడిన యమృతఘటము. దానికిసంబంధించినదిగానఁ గలకాంబుధియునుప్రసిద్ధినొందినది. సరోవరంబుక-సరస్సును, మడుఁగును. నిర్వర్ణించుతర్జునునిమాడ్కిక-వీక్షించునట్టి దాహముఁగొన్నవానిసరణిని, ఫలిత సహకారంబుక-పండినతయ్యమామిడిచెట్టును, నిధ్యానించురాజకీరంబు వడువునక-అవలోకించునట్టి శ్రేష్ఠమైన చిరుకవలెను, ప్రియ.....దుండై. ప్రియనందన-ఇష్టముగల తనకుమారుని, సందర్శన-వీక్షించుటవలని, అనందకందక - సంతోషముయొక్కవికాసముతో, తుందిల-పెద్దదియైన, మృద యారవిందుండై-కమలమువంటి మనస్సుగలవాడై, అవిజ్ఞానస్వచ్ఛాదుండు-శిల్పకాస్త్రాది జ్ఞానము గలవాడు, మృతంక్రూడగువాసురకర్మ, "నిశ్చ విజ్ఞానం శిల్పకాస్త్రయోః" అనుజ్ఞాతకర్మంబుక - జాత

అనేకులతో, 'ని. ఏకోముఖ్యాన్యకేవలాః' అ. "ఏకోఽన్యార్థే ప్రథానేచ ప్రథమేకేవలేతథాసా
ధారణేనమానేఽత్మే సంఖ్యాయాంచప్రయుజ్యతే" విశ్వ. ఇట నష్టాపకు 'తత్సాదృశ్యమభావశ్చ
తదన్యత్వం తదత్వతా అప్రశస్తి ర్విరోధశ్చ నాన్యార్థాః షట్ప్రకీర్తితాః' అనికాస్త్రము. పరివృతా
త్మండు - చుట్టుకొనఁబడినవాఁడు, ఐయుండునతనితోక - ఆయినట్టి యాసురశరత్తుకు, అవని
నురులు - బ్రాహ్మణులు, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము. ఇట్లు పైపద్యముతో నర్థమునుజెప్పటకు
"నూ. క్వచి త్కులకసంబంధోఽప్యత్ర నాహితకృద్భవేత్, ఆధ్యాహారస్య సంయోగ స్త్యత్ర నైవ
నుఖావహః" అథ. ఇందు 'అత్యేక' శబ్దమునకు డుప్రత్యయము కల్పించుటకు "నూ. అత్యన ఇమ
నస్తానాం డా వా" నన్న. "నూ. అత్యేమనిజంతంబులకు నాంతము అగు పురుషసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు
బహుళంబుగా నగు" బా.వ్యా.

తా|| పదిరాత్రులు జాతాకౌచమును వెళ్ళిబుచ్చి యదునొకండవదినంబునఁ బుణ్యాహవాచ
నమును జేయఁగా నతనిబరివేష్టించియున్న బంధువులందఱు నాసురశరత్తుతో నిట్లు చెప్పిరి.

ము|| అశసప్రగ్రహదానధర్మ సురశ ధర్మ కర్మసంపన్న పం
చశరాకారుండు నీకుమారుండు నచ ధర్మసంభారదుర్వారుడై
విశదానర్గళశేముషీమహిమచే ధర్మదానివిద్యానిరం
కుశుఁ డౌనన్న నిరంకుశుండై యనియెక ధర్మోజీసురుం డాఖ్యయున్. 91.

అ|| ఆశసప్రగ్రహదానధర్మ - అన్నార్థలైవచ్చినవారలకు ఈపురినిచ్చుటయు సత్కార్యము
అనుజేయుటయుఁగలవాఁడా, కర్మసంపన్న - కర్మకర్మములయొక్క సమృద్ధిగలవాఁడా, సురశర్మా -
సురశర్మయను పేరుగలవాఁడా, పంచశరాకారుండు - మన్మథునివంటి చక్కనివాఁడు, నీకుమా
రుండు - నీయొక్కపుత్రియై, పదసంభారదుర్వారుడై. వచః - వాక్కులయొక్క, సంభార -
సమృద్ధియందు, దుర్వారుడై - నివారించునవిగానివాడై, విశదానర్గళశేముషీమహిమచేక. విశద -
స్వచ్ఛమైన, అనర్గళ - అడ్డములేని, శేముషీమహిమచేక - ప్రజ్ఞయొక్క యశముచే, వేదాది
విద్యానిరంకుశుండు - శ్రుతులున్నగాఁగల విద్యలయందసాధ్యమయినవాఁడు, ఔనన్నక - కాఁగ
లఁడనిచెప్పఁగా, ఊజీసురుండు - అబ్రాహ్మణుండు, అఖ్యయున్ - అపిల్లవానికేఁబేరును, అనఁగా
నామకరణసమయమునఁ బెద్దలచెప్పఁగా విని యాప్రకారముగానేయునుట, నిరంకుశుండైయని
యెక - నిరంకుశుండైయని నామకరణమొనర్చెను. "ప్రజాభివర్ధనాత్పుంసో జాతకర్మవిధియతః"
మన. ఇందుఅనియెక, అనుటకు "నూ. యస్యాద్దేశ్యక్రియాంతే తు భూతఏకత్వవాచకే, ఇత
ఏవ పరస్ప సస్య దిద్భవే న్నాంత కా త్వకే" అథ. 'పంచశరాకారుండు' ఉపమాంకారము.
'ధర్మః శర్మ' శర్మ 'కారుండు-మారుండు' అంత్యానుప్రాసాలంకారము.

తా|| అన్నార్థలైవచ్చినవారలకు దానములొసంగుచు సత్కార్యములఁజేయుచున్నవాడవును.
విద్యుక్తకర్మంబులనన్నింటిని విడువక యాచరించుచున్నవాడవును. అయినయోసురశర్మా! నీమారుండు
మన్మథునివంటి మందరుండును, అటుంకపలువలవిగాని వాక్సమృద్ధియై, ప్రకటమైనప్రజ్ఞతోను,
విద్యానిరంకుశుండు నిరంకుశుం డగునఁగా నాతండును నిరంకుశుండై యని చెప్పెను.

క. ఈరీతి నమ్మహీసురు ♦ డారుాధచరిత్రపాత్రు ♦ డగుపుత్తునినకన్
బేరొనగె నాణిముత్తైపుఁ ♦ బేరొనగెనీర్తి బుధులు ♦ పేరుకొనంగన్. 92.

అ॥ అమ్మహీసురుడు - అవిప్రుడు, అరూఢచరిత్రపాత్రుడు. అరూఢ - ప్రసిద్ధమైన, చరిత్ర - మంచినడతలు చెలియజేయు గ్రంథమునకు, పాత్రుడు - అర్హుడు, తగినవాడు, అగుపుత్తునినకన్ - అయినట్టితనకుమారునకు, అణిముత్తైపుఁబేరొనగెనీర్తి - గుండ్రని ముత్యములయొక్క హారమును మెడలోవైచినంతటిసొంపుగా, బుధులు - తెలిసినవారు, పేరుకొనంగన్ - స్తుతించగా ఈరీతి - ఈవిధముగా, పేరొనగెన్ - నామకరణమొనర్చెను, ఇందు 'చరిత్రపాత్రుడగు పుత్తుడు' అనుప్రాసాలంకారము 'పేరొనగెనాణిముత్తైపుఁబేరొనగెనీర్తి' యనుకాలంకారము. పునరుక్తవదాభాసాలంకారము.

తా॥ అబ్రాహ్మణుడు ప్రఖ్యాతిగలచరిత్రార్హుఁ డయినతనకుమారునకు మంచిముత్తైములపేరును మెడలోవైచినంతటి యలంకారముగా నుండె ననిపెద్దబుద్ధుఁడుచుచున్నట్లు తగినపేరునుబెట్టెను.

—: అన్నప్రాశన చొలోపనయములు చేయుట :—

క॥ అన్నప్రాశనచొలము, లున్నతిగావించె జేసె ♦ నుపనయనము వి
ద్యన్నతులెనగఁ దనూజున, కన్నలినానకలీనుఁ ♦ డాగమనరణిన్. 93.

అ॥ అన్నలినానకలీనుడు - కనులమీయాసనముగాఁగల బ్రహ్మవంశమునఁబుట్టిన యాసుర శర్మ, తనూజునకన్ - తనకుమారునకు, విద్యన్నతులు - పండితులయొక్కపాఠాద్ధులు, ఎనగన్ - విప్వనట్లు, అగమనరణి - శాస్త్రోక్తప్రకారముగా, అన్నతి - అధికతరముగా, అన్నప్రాశన చొలములు - అన్నమునుదినిపించుటయును, పుట్టినవాఁటివెంట్రుకలు దీయుటయును, కావించెను - చేయించెను, "చూడాకార్యాద్విజాతీరాం సర్వేషామేవధగృతః ప్రథమేఽద్వైత్యతీయేవా కర్తవ్యా శ్రుతిహోదనాత్" మను. ఉపనయనము - వడుగుచు, చేసెను. 'గర్భాప్తమే ప్రత్యర్థిత్రాహ్మణస్యో పనాయనమ్' మను. ఈపద్యమున 'అన్నలినానకలీనుడు' అనుటలో దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వచ్చుటనుగూర్చి "నూ. ఇదమదనేతద్యతచ్ఛబ్దా శబ్దాంతరాన్వయే బహుళం హ్రస్వం ప్రపద్యదీర్ఘా ద్విత్వముపర్యక్షరస్యజనయంతి" శబ్దచిం. "నూ. ఉష్మరే ఘాన్విసాద్విత్వమయ్యుక్తస్యహలోమతమ్" అధ.

తా॥ అవిప్రుడు బుధజనులు మెచ్చునంతటి శాస్త్రోక్తముగాఁ దనసుతున కన్నప్రాశనమును, కేశఖండనమును, ఉపనయనమును చేసెను.

—: సమస్తశాస్త్రములు నేర్పుట :—

మ॥ చదివించెంద్రయివాక్యముల్ గజపెశా ♦ స్త్రుంబుల్ పఠింపించె సా
మ్యదవిష్టప్రతిభం గవిత్వము రచిం ♦ వంజేసె గానక్రియా
విదుగుం గా నొనరించె వైదికకులా ♦ విరూఢత నాకారసం
పదుపేతక గుణధన్యఁ గన్యఁ గరమొ ♦ ప్పంజేసె నుద్భాహమున్. 94.

అ|| త్రయవాక్యముల్ - ఋగ్వజుస్సానుశేదములు మూడింటయొక్క మంత్రములను, “వ్యు. త్రయోవేదా అవయవాః అస్యాఇతి త్రయా” మూడవేదములయొక్క యవయవములగులగు, పంచెక్ - పఠింపజేసెను, “వేదానధీశ్వరేదేవా. వేదంవాఽపియథాక్రమం. ఋష్టోఽహ్మః+రోవ్ గృహస్థాశ్రమమాశ్రయేత్” మను. శాస్త్రుంబుల్ - వేదాంత, వైశేషిక, భాట్ట, ప్రాభాకర, పూర్వోత్తరమిమాంసాది సమస్తపయనశాస్త్రములను కఱచెక్ - బోధించెను, సామ్యదవిష్టపతి భస్. సామ్యత్ - సమానముగాఁజేయుటయున్న, అనిష్టప్రతిభక్ - స్వచ్ఛపయనబుద్ధివిశేషమును గూర్చి, పఠింపించెక్ - కొన్నిగ్రంథములను చదువునట్లుగాఁజేసెను, కవిత్వము రచింపజేసెక్ - ప్రబంధములు వ్రాయునట్లునరించెను, గానక్రియావిదురక్గాక్ - సంగీతమునుబాడుటయందుఁదెలిసినవానినిగా, ఒనరించెక్ - చేసెను, వైకకతులాఽర్భుతక్ - వేదములనుజదివినవాఁడవంశమునందుఁ బుట్టినదానిని, ఆకారసంపదపేతక్ - చక్కఁదనముయొక్కసమృద్ధిలోఁ గూడినదానిని, గుణధన్యక్ - సద్గుణములయందు సంపన్నురాలయినదానిని, కన్యక్ - ఒకచిన్నదానినిగూర్చి, కరమొప్పక్ - యోగ్యమగునట్లు, ఉద్వాహహక్ - వివాహమును, చేసెక్ - చేసెను. ‘గురుణా నుమతస్సాన్విత్యాగమవృత్తీయథావిధి ఉద్వపేతద్విజోభార్యాంసవర్ణాంతత్తజాన్వితాం’ మను. ఇందుద్వితీయపాదమున ననుసారయతి సెప్పఁజెసెను. ‘పంచమవర్ణాక్షరములు, పంచమవర్ణములఁ గూడి + పరంగనటించుక్, వంచించక పెఱచుటగు, నంచితముఁబెఱుంచునున్న + లంటినవూటక్’ ఉదా. “గీ. మాకువడిసెల్లు విజితశం + బరుడనంగ” సుల. ‘పఠింపించె’ అనుటకు ‘నూ. క్వాభూతయోః క్రియాంతస్యేత్’ శబ్దచిం. “అవిర్భూతక్-ఉపేతక్-గుణధన్యక్-కన్యక్” ఇవి యంత్యానుప్రాసాలంకారము.

తా|| తదుపరి మూడువేదములయొక్క మంత్రములను, సమస్తశాస్త్రములనునేర్చి కావ్యములనువ్రాయునంతటి ప్రజ్ఞావంతునిగను, సంగీతమును బాడుటయందు నిపుణునిగను, చేసి వేదములఁ బఠించువారియొక్కకుటుంబమునఁ బుట్టినదియును, అందకతైయును, గుణవంతురాలును అగు కన్యను దెచ్చి యోగ్యముగాఁ గల్్యాణమొనరించెను.

—: ధర్మశీలునిప్రశ్నము :—

తే|| అనినవిని ధర్మశీలుఁ డో + మునివరేణ్య, విప్రతనయుండు వేదాది + విద్యలందుఁ జతురుండై మించె నట్టిశైశవమునంద, యమ్భుతంబుందె దద్వార్తలనతీవె. 95.

అ|| అనినక్ - ఇట్లువచింపఁగా, విని - ఆకర్ణించినవాడై, ధర్మశీలుఁడు - ధర్మశీలుఁడను రాజు, ఓమునివరేణ్య - ఓమహర్షులలోశ్రేష్ఠుఁడయినవాఁడా, ‘ని. ముఖ్యవర్ణవరేణ్యాశ్చ’ అ. విప్రతనయుండు - అబ్రాహ్మణునియొక్కకుమారుఁడు, అట్టిశైశవమునంద-అంతటి బాల్యప్రాయముననే, ‘ని. శిశుత్వంశైశవంబాల్యం’ అ. ‘నూ. ప్రాణభృజ్జాతివయోవచనోద్ధాత్రాదిభ్యోఽక్షో శిశోర్భావత్యైశవమ్’ సిద్ధాం. వేదాదివిద్యలందుక్ - వేదములునుగాఁగల విద్యలలో, చతురుండై మించెక్ - నేర్పుగలవాడైయతిశయించెను, అమ్భుతంబంచెక్ - నామనమున కచ్చేరుకయ్యెను, తద్వార్తలు - అటుతరువాతి సమాచారములు, అనతీవ - సెలవిచ్చి, ఇందు ‘అనతీవ’ అనుటకు ‘నూ. ఏదోతావ్యతిరేకాదపిసంప్రార్థన పరాక్రియాణాంస్తః’ నన్న.

తా|| ఇట్లు చెప్పగా నిని యానన్దోల్లసాఁడోక వచ్చె! అబ్రహ్మజనశాఁదలఁటి కిష్టకయమునఁచే నదనలను. తాస్త్రనలను, మొదలగునన్నివిధ్యలయందు నిశ్చలుడైయుండుట నకు నిగూఢాశ్చర్యకయ్యెను. ఇతనితపస్విజగితప్రయతయొ సకలముగా నెలవెప్పునెను.

—: ఆశ్వాసాంతము :—

శా|| గంధర్వకృష్ణశృంగిణీక వేదశ్రేణి భాగ్యధర్మేణ నమ
ద్గంధర్వకయశోవిపాక కింకరా ధన్యావలోకా లన
త్మగంధస్థాపితకాలకూట వికాసు ధైత్యాభిఘాట ప్రమా

దాంధంభానుసింధురామవర్షిణి స్రాణోపహసాస్పదా.

96.

అ|| గంధర్వకృష్ణశృంగిణీక - చాచును గఁడేరించుచున అబోతుగతవాఁడా, ఇటు శృంగిణీ + కశశశృంగిణీక యగును. 'ని. న. ఇత మార్చగంధర్వ పయస్వైధక్షకయః' అను. "ని. మా. హేయీసాధేయ గౌరసామాతాశర్మిణీ అర్జున్యఘృత్తోహిణి" అను. 'ని. ఈశశ్రవభౌవచానేవ' మే. కొంఁటు శృంగిరాజు ఆనెద్దిరికాని వ్రాఁడైత్రయం దిట్లే యున్నది. తరికేళా నర్చకేత. తరికేళా - చంద్రకళకేత, నర్చ - కట్టబడిన, ఆనఁగా అటుంక పలుకబడిన యనుట, కేతా - తలవెండ్రుకలు గలవాఁడా, 'ని. నదోఽద్యేభోద్వృత్తే బంధస్యా దౌచబంధసే' మే. 'సుగంధానర్ధకేతా' అనిపాంతాతరము. నుకద్గంధర్వకయశోవిపాక. నువత్ - స్తోత్రముచేయుచున్న, గంధర్వక - గంధర్వస్త్రీలుగలిగినట్టి, యశః - కీర్తియొక్క, 'ని. యశః కీర్తిసవజ్ఞాచు' అను. విపాక - షరణావముగలవాఁడా, కింకరాధన్యావలోకా - అనుగ్రహమునందు నమృదియైన దృష్టిగలవాఁడా, అనత్మగంధస్థాపితకాలకూట అనత్ - ప్రశాంతిచుచున్న, కంధి - కంఠమునంగు, 'ని. కంఠోన్మన్నభేష్టిబు ఉత్తైవచకమకృమమ్' నానా. తత్త్వాయనామము లతోఁగూడిన 'ధి' శబ్దము కలతననను నామముననునది. 'కంధి - కంఠోధి' స్థాపిత - ఉంచబడిన, కాలకూట - కాలకూటము విషయగలవాఁడా, విషయ తొమ్మిదివిధములు. 'ని. కాకోల, కాలకూటహలాపాలా, సారాష్ట్రీకశ్చైక్లికేనూ బ్రహ్మపుత్రేః ప్రదీపనః దాదో వశనాధశ్చ, విషభేదా ఆమోఽవ' అను. 'భృ. కాలస్యకర్ణకూటః - కాలకూటః' నలుపురంగయొక్కప్రోగు. వినపైదైత్యాభిఘాట. విననత్ - ననుస్కరించుచున్న, దైత్యారి - విష్ణువుయొక్క, ఘాట - పెడతలగలవాఁడా, ఆనఁగా సాష్టాంగముస్కారమొనగ్గునప్పడు తల వెనుక భాగమే కనబడుచుండును. కిసుక విష్ణువుయొక్క దంశప్రణామముల నంచుచున్నవాఁడా యనుట, ప్రమాదాంధంభానుసింధురామవర్షిణి స్రాణోపహసాస్పదా. ప్రమాద - హేచ్చరిక తప్పటచేరి, 'అంధంభానుక - చీఁటినిగలిగించుచున్న, సింధురామవర్షిణి - గజాసురునియొక్క, స్రాణోపహార - అయిష్టమునెఱుక నుకకు. అస్పదా - స్థానమైనవాఁడా, ఇందుజతుర్థచరణమున సమానగతిస్వరములకు యలినెప్పుబడినది, 'పుష్. ప్రక్షర్ణణేన ఆనత్యనేనేతిసాణి' ఇవట ప్ర + అర్థించి. ఉపసర్గయత్కిము వచ్చినది. ప్ర + అన. అనునిభాగముచే నుపసర్గముపైస్వరయతివికల్పముగారావచ్చును. ఉదా "గీ ఆడిగివప్పయత్తునేఁబ్రాణమైన" "నీ. హరికల్పవృక్షంబుఁ + బ్రార్థించిననగోరి" శృం.వై. ఈయాశ్వాసాంతపద్యము కృతికర్తకు సంబోధనములతోఁ జెప్పబడినది.

“నూ. ఆవాంతఃకథాసాన విక్రాంత్యా క్వాసత్యతే, ప్రత్యంతపూరణం భిన్న వృత్తై ర్దుబ్బదుదీ రితైః” అధ. ఇ ట్లంకట నెఱుంగవలయును. ఇందు ‘కృశ-కేక’ ‘యశోవిపాక - ధన్యావూక’ ‘కాలమాట - దైత్యోఘాట’ ఇవి యనుప్రాసాలంకారము.

శా|| కార్ణీ బంధురకంత మన్మథదిధ ♦ త్నాదక్షవీక్షా శిఖా

తార్వ్యజ్వలదంబకజ్వలనసి ♦ ధ్యత్వాదనేవా కళా

తార్వాద్య స్తవగమ్య వాంఛితనితాం ♦ తస్యాంతమందారకా

పార్థిసానవిభాసమాన మధుహ ♦ బ్రహ్మదిబృందారకా.

97.

అ|| కార్ణీ బంధురకంత - నలుపుచేతరవ్య మైనకంతముగలవాఁడా, మన్మథరిధత్నాదక్షవీక్షా - మన్మథునిదహించ నిచ్చగలనేర్పుతోఁగూడిన, దృష్టిగలవాడా, శిఖా...నేనా. శిఖా - ఆగ్నిజ్వాలలయందు, తార్వ - ఇచ్చచే, వ్యజ్వలత్ - ఆధికముగాఁ బ్రకాశించుచున్న, అంబక - నేత్రమునందలి, జ్వలన - ఆగ్నిహోత్రునిచేత, సిద్ధ్యత్ - లభించుచున్న. పాదనేవా - పాదములనుబూజించుటగలవాఁడా, అనగా నగ్ని నేత్రముచేత జడలయందున్న గంగయుప్పొంగి యాయుష్కోదకము పదమలపైఁబడుచున్నదనిభావము. కళాతార్వాద్య - విద్యలయందలి కోరికలకు మొదటివాఁడా, స్తవగమ్య - స్తోత్రములకు నివాసమయినవాఁడా, వాంఛితనితాంతస్యాంత మందారకా. వాంఛిత - కోరఁబడిన, నితాంతస్వాంత - అతిశయమయినచిత్తముగలవారలకు మందారకా - కల్పవృక్షమయినవాఁడా, పార్థి.....రకా. పార్థిసాన - కాలియొక్క చీలమండకు దిగువభాగమున, అనగాఁబాదములయొక్కఁగమీసమున, విభాసమాన - ప్రకాశించుచున్న, మధుహ - విష్ణువును, బ్రహ్మ - బ్రహ్మయును. అది - మొదలుగాఁగల, బృందారకా - దేవతలఁగలవాఁడా ఇందు ‘దిధత్నాదక్షవీక్షా’ ఛేకానుప్రాసాలంకారము. ‘నితాంతస్వాంత’ అనుప్రాసాలంకారము.

క|| కవితృముఖకేళివన సం, భవితృవచఃకుసుమపూజ్య ♦ పదయుగ దమున

స్వవితృహరిణాంకలోచన, భవతృష్టాహరణచణ కృ ♦ పాపరిపూర్ణా.

98.

అ|| కవితృ.....యుగ. కవితృ-కవితృముతోఁగూడిన, ముఖ-వదనమునెడు, కేళివన-ఉద్యానవనమునందు, సంభవితృ-కలుగునట్టి, వచఃకుసుమ-వాక్కులనెడు పువ్వులతో, ని|| శ్రీయః కుసుమసంపుష్పం ప్రమానం కసుమంకుమమ్, అ|| పూజ్య-పూజింపఁదగిన, పదయుగ-చణద్వంద్వము గలవాఁడా, దమున-స్వవితృహరిణాంకలోచన, దమునః-ఆగ్నిహోత్రుఁడును, ‘ని|| సప్తార్చిర్దమునా శ్శుక్రః, అమ|| “వృశ్చ. దామ్యతిగ్లాపయతీతిదమునాః, కవితృ-సూర్యుఁడును, హరిణాంక-చంద్రుఁ డును, లోచన-కన్నులుగాఁగలవాఁడా, అనగా శివునకుఁ జంద్రసూర్యాగ్నులు మూఁడునేత్రము లనుట, భవతృష్టాహరణచణ, భవతృష్టా-సంసారబంధమునెడు దప్పిని, హరణచణ-నాశమొనర్చుట యందు నేర్పరికనముగల, కృపా-దయారసమయొక్క, పరిపూర్ణా-సమృద్ధిగలవాఁడా, ఈపద్యము ఛోద్విప్రాసముఁజెప్పఁబడినది. ఇందు ‘కవితృముఖకేళివనసంభవితృవచః కుసుమపూజ్యపదయుగ, అనుటచేత, ఏకదేశవర్తిసామయవరూపకాలంకారమును. పార్థిసానవిభాస.....బృందారకా, అనుటచే నుదాత్తాలంకారమును ‘ఉదాత్తంపస్తనఃసంపత్, నూతాంతోపలక్షణమ్, కా|| ప్ర||

పంచచామరము॥ చరాచరాదరానుషక్తః * సాధులోకవజ్ర పం
జరా జరానిరాసిదేహః * సత్యనిత్య నాప్రియం
కరా కరాళరాక్షసాపః * కారకాహవక్రియా
పరా పరాశరాదివశాని * భక్తియుక్తితత్పరా.

99.

అ॥ చరాచరాదరానుషక్తః. చర-తిగైడునునృక-నృక-మృదులయునును, అచర-కదలని వృక్ష-
పర్వతాదులయునును, అదగ-దయతో, అనుషక్త-సంగతమైనవాఁడా, సాధులోక-వజ్రపంజరా.
సాధులోక-సజ్జనులయొక్క సమాహమునకు, వజ్రపంజరా-వజ్రముతో నిర్మితపఁజేసినవాఁడుమైన
వాఁడా-జరానిరాసిదేహ-జరా-ముడిమియొక్క, నిరాసి-నిరసనముగల, దేహ-శరీరముగలవాఁడా,
అనఁగా నిరంతరముయావనముతోనే యుండువాఁడాయనుట, దేవతలకు సహజముగా (త్రిదశులం)
ముప్పదివత్సరముల వయస్సుగలవారనిప్రసిద్ధి. సత్యనిత్యనాప్రియ-కరా-సత్య-నిజమైనట్టియు, నిత్య-
శాశ్వతమైనట్టియు, వాక్-మాటలచేత, క్రియంకరా-ఇష్టమునగలిగించువాఁడా, కరాళరాక్షసాప
కారకాహవక్రియాపరా-కరాళరాక్షస-భయంకరులైన యసురులయొక్క, అపకారక-క్షీణచేయు
నటునంటి, అహవక్రియా-యుద్ధకార్యమునందు, పరా-ఉత్కుహ్లాడైనవాఁడా, పరాశరాదిహాని
భక్తియుక్తితత్పరా. పరాశరాదిహాని-పరాశరుడు మొదలగు ఋషులయొక్క, భక్తి-వినయముతోఁ
గూడినసేవతో, యుక్తి-మాడుటయందు, 'ని॥ యుక్తిర్వాచనోచయోజనే, విశ్వతత్పరా-అసక్తిగల
వాఁడా, ఇందు 'చరాచరాదరానుషక్త-సత్యనిత్య-భక్తియుక్తి, ఇవి యనుప్రాసాలంకారము. 'సాధు
లోకవజ్రపంజరా, ఉపమాంకారము. ఈపద్యము ముక్తపదగ్రస్తముగాఁ జెప్పఁబడినది.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్కాలీవరప్రసాదలబ్ధ లబ్ధవల్లవల్లనీయ కవిత్వతత్త్వ
ధారేయ, పెదలింగనార్యగర్భార్ణవపూర్ణమాత్రేయ, గురువరాచార్యపదారవింద మిళిం
దాయమానమానసాశ్రేయ, పండితమ్మన్యేతరాజేయ, సకలవిద్యజ్ఞసవిధేయ, సుద్రయనామ
ధేయప్రణీతంబయిననిరంకుశోపాఖ్యానంబనుమహాప్రబంధంబునందుప్రథమాశ్వాసము.

అ॥ ఇది. శ్రీమత్.....లబ్ధ. శ్రీమత్ - సంపద్యుక్తమైన, కాలీవరప్రసాద - కాలికా
దేవియొక్క-యష్టముతోఁగూడిన యనుగ్రహముచేత, 'ని॥ దేవాద్యుత్తేవః శ్రేష్ఠేత్రిపుక్షీచే మనా
మనాప్రియే.అ,ప్రసాదో-అగ్రహే కావ్యః.ప్రాణస్వాస్థ్యప్రసక్తిఫలమే.లబ్ధ-పాండఁబడినట్టియు, లబ్ధ
వల్ల-కర్ణీయ-లబ్ధవల్ల-పండితులచేత, వల్లనీయ - గుణలక్షణామలను బ్రశంసించఁదగినట్టియు, కవిత్వ
తత్త్వధారేయ - కవనముయొక్క-స్వరూపమునెడు భారమునువహించినవాఁడును, 'పెదలింగనార్య
గర్భార్ణవపూర్ణమాత్రేయ. పెదలింగనార్య - పూజ్యుడయినపెదలింగనయొక్క, గర్భార్ణవ - గర్భ
మనెడుసముద్రమునకు, పూర్ణమాత్రేయ - పున్నమనాటిచంద్రుడును, గురువరాచార్య...విధేయ.
గురువరాచార్య - విద్యనుపదేశించినట్టి వేదమంత్రాద్యుపదేశకునియొక్క, పదారవింద - తామర
పూవులవంటిపాదములకు, మిళిందాయమానమానస - తుమ్మెదగాఁజేయఁబడుచున్న మనస్సుచేత,
ఆశ్రేయ - ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడును, పండితమ్మన్యేతర - నేనేపండితుడనని పొగడికొననట్టి
విద్వాంసులకు, అజేయ - గెలువనశక్యమైనవాఁడును, సకలవిద్యజ్ఞసవిధేయ - సమస్తమయినపండి
తులయొక్క సమాహమునందు, వినయముగలిగినవాఁడును, సుద్రయనామధేయ - రుద్రయ్యను పేరు
గలవాఁడును, అయినకవిచేత. ప్రణీతంబు - రచింపఁబడినది, అయిన నిరంకుశోపాఖ్యానంబు-
అయినట్టి నిరంకుశోపాఖ్యానము, 'అనుమహాప్రబంధంబునందుఁ - అనునట్టి మహాకావ్యమునందు,
ప్రథమాశ్వాసము - మొదటిదయినపతిచ్చేదము. ఇందు 'పెదలింగనార్యగర్భార్ణవపూర్ణమాత్రేయ,
అనుటకు, ఈకవియేమగ్రీవవిజయమున 'స్మ.....కాలికాంబాప్రసాద, సకలలితకవిత్వచాతుర్య

శ్రీ రస్తు

నిరంకుశోపాఖ్యానము

— ❦ —

సుధాతరంగిణీవ్యాఖ్యానసమేతము

— ❦ —

ద్వి తీ యా శ్వా స ము

శ్రీపతిసాయక సుమన, శ్రీపద నిర్ధూతశమన ♦ సింధురవరదే

త్యాపహ హిమవద్భూభృ, ద్భూపాల మహేశ కంద ♦ పురసోమేశా. 1.

అ॥ శ్రీపతిసాయక. శ్రీపతి - లక్ష్మీదేవికివాడుడైన విష్ణువే, సాయక - జాణముగాఁగలవాఁడా, సంపదల కధపతియగువానిని జేపట్టినవాఁడాయని భావము. సుమనశ్రీపద. సుమనః - దేవతలయొక్క, మంచిమనస్సుగలవారియొక్క, శ్రీ - సంపదను, పద - రక్షించుటగలవాఁడా, 'ని. పదంశజేచవాక్యేచవ్యవసాయపదేశయో, ఉదపచ్చిహ్నయోస్థాన త్రాణయో రంకవస్తునోః, విశ్వ. నిర్ధూతశమన. నిర్ధూత - దృఢముగాభయపెట్టబడిన, శమన - యముఁడుగలవాఁడా, 'ని. నిర్జిశ్చయనిషేధయోః' అ. 'ధూతంతుకంపితేభర్తృతేత్రిభు' మే. ఇచట చంపబడిన యముఁడుగలవాఁడా అనియుఁజెప్పవచ్చును. సింధురవరదేత్యాపహ. సింధురవరదేత్య - శ్రేష్ఠుఁడయిన గజాసురుని, త్యాపహ - తొలఁగించినవాఁడా, అనఁగా యుద్ధమునసంహరించినవాఁడా, యనుట. హిమవద్భూభృద్భూపాల. హిమవత్ - చుంచుతోఁగూడియున్న, భూభృత్ - పరవ్రతముయొక్క, భూప్రదేశమును, 'ని. భూఃపృథివ్యాస్థానమాత్రే' విశ్వ. పాల - కాపాడుచున్నవాఁడా, మహేశ - మహాప్రభువైనవాఁడా, ని. ఈశఃప్రభాశంకరేస్వాత్' విశ్వ. కందపురసోమేశా - కందుకూరిపట్టణమునఁగల యోసోమేశ్వరస్వామి, అని యాశ్వాసారంభమునఁగృహింపఁజేసి సంబోధనము. ఇచట 'సోమేశా' అనిదీర్ఘమునచుట్టుట 'సూ. సంబోధనేవాదీర్ఘస్యా త్ప్రియోగస్యతథాగతేః, భవేదత్రాదితామేద దీర్ఘత్వంప్రకృతేశ్శుచే' అధ. 'శ్రీపతిసాయక' అనుటచేఁ జరికరాఁతంకారము. 'విశేషతై ర్య తస్మాకూతై రక్తిఃపరికరస్తు సః' కా. ప్ర.

తా॥ విష్ణువే జాణముగాఁగలవాఁడవు, మంచిమనస్సుగలవారికి నిరుతిత్తి కాపాడునట్టివాఁడవు, యముని దండించినవాఁడవు, గజాసురుని రూఢుమాసినవాఁడవు, హిమవద్పరవ్రత ప్రదేశమును బాలించుచున్న ప్రభుఁడవు, నగు కందుకూరి శ్రీ సోమేశ్వరస్వామి !

గీ॥ అవధరింపుము తత్త్వవి ♦ ద్వావివేక, దళితకామాయిరిపువర్గ ♦ కలహుఁడైన పులహుఁడిట్లునివలికెనా ♦ భూవరేణ్య, కేళిరునితోడవచనవై ♦ చిత్రమెఱయ. 2.

అ॥ ఆపదరింపుము - వినుము, తత్త్వ.....కలహుండు. తత్త్వవిద్యా - వేదాంతశాస్త్రము నందలి, వివేక - జ్ఞానముచేత, దలిత - భేదించబడిన, కామాదిపువర్గ - కామక్రోధాదులగు నరిషడ్వర్గముయొక్క, అనంగాగామును క్రోధము లోభము మోహము మదము మత్సరము అను నీయాటనుట. కలహుండు - పరస్పరవివాదముగలవాడు, అనంగా వీనిని జయించినవాడనుట. ఐనపులహుండు - అయినట్టిపులహుడను నామధేయముగలబ్రహ్మ, ఆభూవరేణ్యశేఖరునితోడఁ - రాజులలోశ్రేష్ఠుడయిన యాధర్మశీలనితో, వచనవైచిత్ర - వాక్యములయొక్కయుచ్ఛతము, మెలియన్ - ప్రకాశించఁగా, ఇట్లని - ఈవిధముగానని, పల్కెన్ - చెప్పెను, అనంగా వత్సమాణ ప్రకారముగావదించిననుట. ఇట్లుభవిష్యదర్థకముగఁజెప్పటనుగూర్చి 'నూ. ఇట్లనియె, అనినననిభావ్య ర్థకథన ప్రారంభపరిసమాప్తులు క్రమంబుగనగు' శ్రా. వ్యా. ఇందు 'కలహుండు, పులహుండు' అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ వేదాంతవిద్యయంతలి జ్ఞానపరిపూర్ణముచేతఁ గామ క్రోధ లోభ మోహ మద మత్సరము అను జయించిన యాపులహుమహర్షి ధర్మశీలభ్రువున కిట్లు పెప్ప నుపక్రమించెను.

—: నిరంకుశుని విద్యావిశేషములు :—

క. వీనుభూపాల ధరామర, తనయునిమహిమంబు లెన్నఁ ♦ దరమా విద్యా వననిధి హరివరలబ్ధుం, డనఘాత్ముండు తొల్లిజన్మ ♦ మం దనితెలియున్. ౩.

అ॥ భూపాల - ఓరాజా, విను - అకర్ణింపుము, ఇచట ముకారములోపించుటకు 'నూ. ప్రార్థనార్థముచేకత్వే కథ్యతేమధ్యమార్గకః విభాషంతవదంత్యేకే నప్రాణేశుకదాచన' అధ. ధరామరతనయునిమహిమంబులు - అబ్రాహ్మణకుమారునియొక్క మాహాత్మ్యములు, ఎన్నఁగఁగిం చుటకు, తరమా - నాకుశక్యమా, కాదనుట. విద్యావననిధి - విద్యలయందు సముద్రునివంటివాడు, హరివరలబ్ధుండు. హరి - విష్ణుమూర్తియొక్క, వర - ప్రసాదమువలన, లబ్ధుండు - లభింపఁబడిన వాడు, అనంగావిష్ణువుయొక్కవరమువలనఁబుట్టినవాడనుట. ఇచట విద్యాసముద్రుడును హరివరమువలనఁ బొందినవాడనియు సర్థమగుచున్నది. (ఆతఁడు - అకుష్టవాఁడు,) తొల్లిజన్మమందున్ - పూర్వపు పుట్టుకయందు, అనఘాత్ముండు - పాపములేనివాడు, పుణ్యపురుషుండు. 'ని. అఘండురితమఃఖయోః' విశ్వ. అనితెలియున్ - అనివిశదమగును, ఇందు 'ధరామరతనయుని మహిమంబు లెన్నఁదరమా' అనుటచేత సతిశయోక్త్యలంకారమును, 'విద్యావననిధి' ఉపమాలంకారమును.

తా॥ ఓరాజా వినుము: అబ్రాహ్మణకుమారుని గొప్పతనములను వర్ణింప నాతరముగాదు. సముద్రవిద్యలయందు సముద్రునివంటివాడు. అతనిజూచినచో గతజన్మమున గొప్పపుణ్యవంతుఁ డగుటవలననే యిట్లు జన్మించియుండె నని తెల్లమగును.

సీ॥ వేదముల్ ద్రుహిణాననోదయం బగునాటి, కొందువఁదీర్చుకొనుట ♦ కొఱకువచ్చే వన శాస్త్రములు వానిశిష్యులవెంట నంటుచు, సందింతుంబులు దీర్చుకొందుమంచు

వచ్చెనో యనంగనువానివీకనె పురా, ణములును సంశయాంశములు వీడ
వచ్చెనారా యనవరగుణప్రాధిమ, తావచ్చి ప్రాశంగాదలచె ననంగ

తే॥ జదునఁ జూడంగ విన మదికొదువునంత, వేదశాస్త్రపురాణాదివిద్యలెల్లఁ
దనరెహరిలబ్ధ మగునట్టిజననమహిమ, వానికేమిటఁ గొదువెన్నవశమెభూస. 4.

అ॥ భూప - 2 పుడమి తేడా, హరిబద్ధము - నారాయణునివలనఁ బొందఁబడినది, అగు
నట్టి జననమహిమక - అయినటువంటి పుట్టువుయొక్క గొప్పతనముచేత, ద్రుహిజాననోదయంబు -
బ్రహ్మదేవునియొక్క ముఖమువలననుత్పన్నము, అగునాటికొదువక - అయినట్టి యప్పటిలోతక్కు
వను, తీర్పుకొనుటకొరకక - చక్కఁబఱచుకొనుటకు, వచ్చెననక - వచ్చెనేమోయనట్లు, వేద
మల్ - ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములను వేదములును, ఇచట 'కొదువలైతీరుటకొరకువచ్చె' నని
ప్రాతప్రతి. వానివెనువెంటక - ఆవేదములకుమిక్కిలి వెంబడిగా, అంటుమక - తాకుదు. సంది
యంబులు - సంశయములను, తీర్పుకొందుము - సరిచేసికొనియెదము, అంచుక - అనుకొనుచు,
వచ్చెనో - వచ్చినవేమో, అనంగను - అనునట్లుగా, శాస్త్రములును - తర్కవ్యాకరణాది శాస్త్ర
ములును, వానివీకనె - ఆశాస్త్రములవలెనే, సంశయాంశములు - సందేహములుగల భాగములు,
వీడక - విడిచిపుటకు, వచ్చెనారా - వచ్చినవినుమా, అనక - అనుకొనునట్లు, పురాణములును,
మత్స్యకూర్మపరాశర్యహస్తాదశ పురాణములును, అనగాఁ బూర్వపుకథలును, పురాణమున కైదు
లక్షణములు. 'పురాణంపంచలక్షణమ్' అవియేవియనగా 'సర్గశ్చ ప్రతిసర్గశ్చ పంశో మన్వంతరాణి న,
పంచానుచరితం చేతి లక్షణానాం తు పంచకమ్' అ. వరగుణప్రాధిమ. వరగుణ - శ్రేష్ఠమయిన
యథ్యాఽమతోగూడిన, ప్రాధిమ - నేర్పు, ఇచట ఇమనిప్రత్యయము మృగ్యమనునామనోక్తి
ననుసరించి శ్రీ వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారు తమ శృంగారనైషధవ్యాఖ్యానమున దీనిని ప్రయోగా
నర్హముగా భావించియుండిరి. 'ని. ప్రాధిమ' సం. వి. న్. నేర్పు. (యా. ప్రాధిమము) శ. ర.
మఱియు 'ని. ప్రాధి. సం. వి. అ. శ్రీ' ప్రాధిమ. సం. వి. న్. పుం. ప్రాధిమము. సం. వి. అ. పుం.
సామర్థ్యము. అం. వాచ. శబ్దార్థచంద్రికయందును శబ్దార్థాకరమున నున్నట్లేయున్నది. సంస్కృత
ప్రయోగములును గలవు. ఉదా. "ఇంధానే భవవీతిహోత్రనివతీ కర్మాఘచండానిల, ప్రాధిమా
బహుళీకృతే నిపతితం సంతాపచింతాకలం, మాత క్కాం పరిషించ కించి దమలైః పీయూష
వరై రివ, శ్రీకామాక్షీ తవ స్మితద్యుతిగణై శ్చైశ్చిర్యలీలాకణైః" చూక. ఇట్లుండుటచేతనే కవిసార్వ
భౌముండు 'శో. సత్కారంబొప్పంగ గారవిచి పలికెక + గంభీరవాక్ప్రాధిమన్' అని శృంగార
నైషధమునందును 'మ. దరహాసంబుల భూలతానటనచే + తక విభ్రమప్రాధిమన్' అని హరవిలా
సమునను బ్రయోగించియుండెను. రామరాజభూషణుండును "శా. నిర్వక్రప్రాధిమ విన్నవించు నని
వాగ్దైవిచిత్రితో నిట్లనక" వసు. పెద్దనామాత్యుండును "మ. నాళికపత్తాక్షులుత్సవముప్పక
వివారింపుచుక సరసవా + చాప్రాధిమలో మీఱంగక" మను. ప్రయోగించియున్నారు. తత్త్వబంధ
వ్యాఖ్యాతలను వానిసంగీకరించియేయుండిరి. తావచ్చి - తానువచ్చి, ప్రాధంగాదలచెక - యావ
నముగలదియగుట కాలోచించెనేమో, అనంగక - అనునట్లు, చదువక - పఠించుటకును, చూడక -
చూచుటకును, విక - విచుటకును, మదికొదువునంత - మనస్సునకుసమృద్ధియగునంతటి, వేద శాస్త్ర పురా
ణాదివిద్యలు, వేద - చతుర్వేదములును, శాస్త్ర - షడ్షాస్త్రములును, పురాణ - ఆష్టాదశపురాణములును అది.

మున్నగాగల, విద్యల్లెక్క - సమస్తమయినవిద్యలను, తనకే - ప్రకాశించెను, వానికి - అనిరంకుశునకు, ఏమిట - ఎందునను, ఇదిచేశ్యము. 'నూ. అందవాదినాశక్తిమన్నాత్రతాపి క్వచిదివ్యతే' అధ. కొడుక - శఱుగు, వెలితి, ఎన్నవశమె - ఎంచుటకుదరమగునా, 'వానికే మిటంగొడుకెన్నవశమె' అనుటకు 'నూ. అపుష్టాస్థాపిసాధు స్వాద్యక్షచేతస్సుఖావహః' అధ. అనిరంకుశునకు విద్యలన్నియు సమయత్నముగనే లభించె ననుటకు "జలే తైలం ఖలే గుహ్యంపాత్ర దానం వనాగపి, ప్రాక్షే కాత్రం స్వయం యాతి విస్తారే వస్తశక్తిసః" చాణ. 'వేదముల్..... వచ్చె' ఇచట సుత్రేష్టైలంకారమును, 'వానికేమిటంగొడుకెన్నవశమె' అనుటచే నతిశయోక్త్యంతకారమును.

తా|| ఓరాజా: అతడు విష్ణువరమువలన జన్మించినవాడగుటచేతనే బహుదేవునిముఖమనఁబుట్టికలకత్తువలను జక్కఁబఱచుకొనఁటకు వచ్చినవేమా? యననట్లు వేదములును, వానివెంబడించుచు సంశయములను దీర్చుకొనవచ్చినవేమా? యననట్లు శాస్త్రములును, వానివలెనే సందేహములను దొఱగించుకొనఁదలంచి పురాణములును వచ్చినవి. వానికి దగినట్లు విద్యాభ్యాసముయొక్కనేర్పకూడ వచ్చి యుక్తవయస్సు కలదయ్యెనేమా? యననట్లు చదువుటకును, జూచుటకును, వినుటకును, వనస్సున కానఁదము కలుగునట్లు సమస్తవిద్య లతనియందుండెను.

క|| అదిగనుక నన్నివిద్యలు, వదఁడడి చతురత్వ మొందె + బాల్యమునందే మొదల హరిమహిమ వానికి, బిడవన్ హరిజన్మబలము + పెనఁగొనె నటులన్. 5||

అ|| అదిగనుక - అటులయియుండుటవలన, బాల్యమునందే - చిన్నతనమననే, అన్ని విద్యలు - సమస్తమయినవిద్యలను, వదఁడడి - తరువాత - చతురత్వము - నిపుణతయును - నేర్పరితనమును, ఒండెక్ - పొండెను, కలిగెను, వానికి - అనిరంకుశునకు. అటుల - అప్రకారముగా, మొదల - ప్రథమమున, హరిమహిమ - విష్ణుమూర్తియొక్క మాహాత్మ్యమును, పిదప - అటుమట్లు, హరిజన్మబలము - గతజన్మఫలమును, వ్యవహారతీహరిః. అనఁగా హరింపబడిన జన్మమనుట. పెనఁగొనె - చుట్టుకొనెను, విద్యలభించుటకు మార్గములు. "గురుశుశ్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేనా, అథవా విద్యయా విద్యా చతుర్థేనోపభవ్యతే" అని చెప్పఁబడి యుండుటచేత నతనికి గతజన్మసంస్కార మనియేవిశ్చయాభిప్రాయము. "జన్మజన్మ యదభ్యస్తం" అని స్మృతకారని వాక్యము.

తా|| అతడు విష్ణువరమువలనఁ బుట్టుటచేతనే చిన్నతనమనందే సమస్తవిద్యలను. చాతుర్యమును, లభించినవి. వానికి మొదట విష్ణుమహిమయును, వెనుక గతజన్మఫలమును దెనవైచికొనినవి.

చ|| ఉడుపతిజాట జూట సరిదుద్యదభంగతరంగచిన్ననా
జడిమ పరాధవిష్ణుతరశబ్దసమగ్రత నాటుశాస్త్రముల్
తడయ కుపన్యసించ విబుధప్రకరంబులు వచ్చి సందియం
జడుగనలేకు ధీకృతికినర్హులె యేరు ధరాతలంబునన్,

అ॥ ఉడుపతి.....సమగ్రతత్వం. ఉడుపతి-నక్షత్రములకు రాజయినచంద్రుడు; జాట-జడగలవాడయిన శివునియొక్క, జాట-జడముడియందుగల, సరితో-అకాశగంగా ప్రవాహముయొక్క, ఉద్యతో-ఒప్పుచున్న, అభంగ-శాశనములేని ఎడతెగని, తరంగ-అలలయొక్క, నిస్సన-ధ్వనితోఁగూడిన, అజడిమ-నేగమును, ఇచట 'అజడిమ-గట్టితనమును, అనియుఁజెప్పవచ్చును. 'జడిమ, శబ్దమునుగూర్చి 'నూ॥ పర్ణద్వధాదిభ్యఃష్వఇచ్చి, సిద్ధాం, పరాభవిష్టుతర-తిరస్కారము చేయుచున్నవియైన, శబ్ద= శాస్త్రశిక్షితమైన వాక్కులయొక్క, సమగ్రతత్వం-సంపూర్ణము చేత, అణుశాస్త్రములో-చుచ్చాస్త్రములను, తడయక-అలస్యముచేయక, ఉపన్యసింపక - విస్తరించి చెప్పుచుండఁగా, ఇచటసంధినిగూర్చియుదా "చ.అపరిమితానురాగసును'నోలనయై చిగురాకు చేతులం, దపసిని గొంగిలిండు టుది తుదెకదాయననవ్వె రంభయునొ'స్వా.ను. విబుధప్రకరంబులు-తెలిసినవారియొక్క-సమూహములు, 'ని॥ప్రకరంక్షీర్ణపుష్పదాసంహతో, హేమ.వచ్చి-ఏతెంచి, సుదియంబుక-ఒక సంశయమును, అడుగనలేరు-ప్రశ్నింపఁజాలరు, ధీకృతికిక-అతనితోఁ దర్కించుటకు, ధరాతలంబునక-ఈర్ష్యామియందు, ఏరుక-ఎవ్వరైనను, అర్హులె-తగుదురా. అనఁగా నెవ్వరునులేరనుట. ఇచట 'అర్హులె, యనుటకు "నూ.ఏవారో ప్రశ్నలక్షణోభవతః" నన్ను. ఇందుసంశయములే యడుగువారు లేరుతర్కింప నెరరుసమర్థులనుటచేతఁ గావ్యార్థా పత్త్యలంకారము. "ఏకస్య వస్తునో భావా ద్యత్ర వస్త్యస్య దాపతేత్, కైయత్యన్యాయతః సా స్యా దర్థాపత్తి రలంకరియా" ప్రతా. 'క॥ వరుస నొకానొకవస్తువు, గిరికొన వస్త్యంతరంబుఁగిముతన్యాయ, సుస్థిరతం బై చనుదేఱఁగ, ధర నర్థాపత్తి యయ్యె" నరస. 'జాటజాట - అభ.గతరంగ, అనుప్రాసాలంకారమును. 'గంగానదీ నేగమును ధ్వనిని బరాభవింపనంతటి శీఘ్రముగను శబ్దజాలముతోను, ఉపన్యసింశను, అనుటచేత నుపమా లంకారమును. "స్వర్థతే జయతి ద్వేష్టిద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి, ఆక్రోశ త్యవజానాతి కదర్థయతి నిందతి, తస్య చానుకరో తీతి శబ్దాః సాదృశ్యకాచకాః, ఉపమాయా విమే ప్రోక్షాః. కపి సాం జుద్ధిసౌఖ్యదాః" దండి.

తా॥ శివునితలనుండి ప్రవహించుచున్న యాకాశగంగాయొక్క యెడనితెగని యలలతోఁ గూడిననేగమువలె షుచ్చాస్త్రముల నుపన్యసించుచుండఁగాఁ బెద్దలనేకులు వచ్చి వినుచుందురేకాని యిచ్చట నొకసందియంబు కల దనిప్రశ్నించునా యొక్కరును లేరు. ఇంక నీపుడమియం దతనితోఁ దర్కింపఁ దగినసముద్యతలవరు గలరు.

క॥ ఈరీతి సతఁడు విద్యా, పారీణత సంగ్రహించి ♦ బాల్యమునందుకొ జారుతరక్షీర్తి దిక్కుల, నారూఢిగఁ బర్వజేయ ♦ నాసమయమునన్. 7.

అ॥ అతఁడు-అనిరంకుశుఁడు, బాల్యమునందుకొ-చిన్నతనమునందే, ఈరీతికొ-ఈవిధమున, విద్యాపారీణత-విద్యలయొక్క పారంగతత్వము. అవలిదరివలకు ననుట. సంగ్రహించి-తెలికొన్న వాఁడై, చారుతరక్షీర్తి-ప్రళంఘింపఁదగినక్షీర్తిని, ఇచట కీర్తినిగుఱించి 'దానాదిప్రభవా కీర్తిశోర్యాది ప్రభవం యశః, మాధవి. (రాధా కాంతకృతము) దిక్కులకొ-దిశలయందు, అరూఢిగఁ-నిశ్చయముగ, పర్వజేయకొ-వ్యాపించునట్లు చేయఁగా, అసమయమునకొ-అట్టి కాలమున,

తా|| అనిరంకుశుఁ డిట్లు చిన్నతనమ ననే సంపూర్ణ వయసఁ ద్యవ సంపాదించి తనకీర్తి నికలై నిండింపఁజేయ నయ్యెడ.

ఉ|| భూవలయంబునం గలుగు ♦ భూసురసంఘము లేగువెంచి వి
ద్యావిభవంబుఁ జూచి యితఁ ♦ డంబురుహాసనమూర్తి గాన భూ
దేవకుమారుడే యని మ ♦ నిం దలచోయగ సంతలోపలఁ
యోవన మంకురించె నను ♦ భాగివ విద్రుగుమారమానినన్.

8.

అ|| వసుధాధిప - సీతప్రసాదాఁగా, భూవలయంబునఁ - ఈయననీచక్రమనందు, కలుగు భూసురసంఘములు - ఉన్నట్టి బ్రాహ్మణాయుక్తు - సమాహమలు, ఏగువెంచి - వచ్చి, విద్యా విభవంబుఁ - అతనినిఁగల నడువయొక్క - సమృద్ధిని. చూచి - నీశించి, కనగొని, ఇతఁడు - ఈ నిరంకుశుఁడు, అంబురు హాసనమూర్తిగాక - బ్రహ్మదేవుఁడుగాక. భూదేవకుమారుడే - బ్రాహ్మణునికొడుకా, అని - ఈప్రకరమగా, మఱిదక్షిణాగ్రా - వారివరి వనస్సులలో నాలోచించుకొనుచుండఁగా, అంతలోపలఁ - అకలమనకలోఁగా, విద్రుగుమారమానినఁ - ప్రేక్షించున యాబ్రాహ్మణుడునను. “ని|| చూడఁజేటం తాశ్చర్యంయత మాశ్చర్యస్త్రియః” అ. “నూ. లింగభేదోభవేదివ్య ఆనోదేయదివ రచిః” అథ. యోవనము - శబ్దయాశేంస్థివయస్సు, మంచిప్రాయము. అంకురించె - పొడచూపెను. ఇందు ‘ఇతఁ డంబురు హాసనమూర్తి గాక భూదేవకుమారుడే, ఇట్లుపక్షయ మనత్యము చేసి యుపమానము సత్యముగా నిలకబడుటచేత నపహ్నవాలంకారము. “ప్రకృతం యన్నిషిద్ధాన్యత్ సాధ్యతే సాత్వ్యః హృదీః” కా. పృ. “క. ఉపమేయము గాదని యిది, యుపమానమే యనగ నెంతయు నపహ్నవ మా” కా. సం.

తా|| ఈశ్రవణమున నున్నబ్రాహ్మణు లందఱును వచ్చి యతనివిద్యాసంపత్తిని జూచి శేరలము బ్రహ్మదేవుఁ డిట్లుకీర్తించియుండును గాని యితఁడు బ్రాహ్మణునమామారుఁడైతమాత్రము కాఁడనుకొనుచుండ నింతలో నావిప్రసుతునను యోవన మంకురించెను.

—: నిరంకుశుని యోవనారంభము :—

గీ|| బాల్యసంపూర్ణభావంబు ♦ పాయబాయఁ, దరుణఃసోవనలక్ష్మీన ♦ ర్తనమునూపె
సధికతర మైనతేర దీసి ♦ నంతలోనె, బిస్తేరముఁ జూపుపాతర ♦ నట్టై వోలె. 9.

అ|| బాల్యసంపూర్ణభావంబు. బాల్య-చిన్నతనమయొక్క, సంపూర్ణ-నిండారిన, భావంబు- నిజమైనగుణము, “ని|| భావశత్రాన్యభావాభి ‘ప్రాయచేష్టాత్మజన్మను” అ. పాయఁ పాయఁ- తొలఁగుచుఁదొలఁగుచునుండఁగా, అధికతరము-అతిశయము, వినతేరఁ-అయినట్టి అడ్డముతట్టినపరదాను, తీసినంతలోనె-ఒకప్రక్కనుఁ దొలఁగించుచుండఁగానే, బిస్తేరముఁ - శృంగచేష్టలతోఁ గూడినటసావిశేషమును, చూపుపాతరక తైవోలెఁ - కనఁబఱచునట్టి నాట్యస్త్రీయో యనునట్లు, ఇటు ‘పాతరకతైవోలె, అటు ‘మూ|| క్వది త్సాదృశ్యశబ్దసృతదుక్త-న్నే వ్యవస్థితః, అథ. తదణయోవనలక్ష్మీ-క్రొత్తదియైనయోవన ముగఁదీసంపద, ‘ని. తదణ సాన్యన్నతే యూని క్షణ

పుష్పేర్బుకయోః, విశ్వ. సర్వనమునూపేత్-నాట్యమును గనఁబఱచెను, ఇందు 'చిత్తరము, అనుటకుదా 'ప|| వెన్నెలపులుఁగులమొత్తఁబు చిత్తరంపుంబనులకు మెత్తవడి' నీలా, ప. ఈపద్యమునఁ పాయఁబాయత్, అనుటకు 'నూ, అద్రుతా నామజాదీనాం ద్విరుక్తావంత్యలోపితా, అన్యేషాంచ ద్విరుక్తాస్యర్పణులోపాగమామతా' అథ. 'తరుణయావనలక్ష్మి, రూపకాలంకారము, 'చిత్తరముఁ జూపుపాతరకత్తెవోలె, అను వాక్యమును గూర్పఁగా సర్వనమున కుపమానము సిద్ధించినదికనుక నుపమాంకారము. వాక్యగతశౌతి. కవి వర్ణించిన యీనాట్యమును వీధినాటకములందుఁ గననగును.

తా|| బాల్యముయొక్క సైకరికస్వభావము తొలఁగుచుఁ దొలఁగుచు నుండఁగాఁ చెరఁచీయఁ గనే నాట్యముచేయు నటియో యనునట్లు యావనలక్ష్మియొక్క సంపద పొడనూపెను.

—(1) నిరంకుశుని సౌందర్యవర్ణనము (1)—

సీ|| తొలుతఁ దుమ్మెల్లతోఁ ♦ దులఁదూగుఁనెఱికురు, లేరీతి నుండుఁ గౌ ♦ మారవేళ
మునుపు తామరలకు ♦ మొనఁజూపుతెలికన్ను, లేవిధంబున నుండు ♦ యావనమున
మొదలఁజందురునందుఁ♦గొదువలెన్నెడునాస్య, పద్మమేగతినుండుఁ♦బ్రాయమునను
మున్ను బంగారుపెం ♦ పుహసించుదేహ మే, నైఖరి నుండు మే ♦ ల్వయనునందు

తే|| నీవె తలపోసిచూచుకొ ♦ మ్మావివేక, శీలు నే వర్ణనమునేయుఁ ♦ జాల వాని
మహితసౌందర్యలీలల ♦ మన్మథుండు, యక్షరాజాత్మజుండుజ ♦ యంతఁడందు.10.

|| తొలుతఁ-మొదట. తుమ్మెల్లతోఁ-తేంట్లసమాహనుతో, తులఁదూగునెఱికురులు-సమానముగుదన్ను తలవెండ్రుకలు, కౌమారవేళఁ-రయస్సువచ్చినప్పుడు, ఏరీతినుండుఁ-ఏవిధముగా నుండును, ఇదిప్రశ్నార్థకము. నాలుగు పాదములనునిట్లే. మునుపు-పూర్వము, తామరలకుఁ-తెల్ల తామరపువ్వులకు, మొనఁజూపుతెలికన్నులు - కొననుగనిపింపఁజేయుట్టి స్వచ్ఛమైననేత్రములు, యావనమునఁ-బ్రాయమువచ్చినప్పుడు, ఏవిధంబునఁ-శుండుఁ-ఏతీరుగానుండును, మొదలఁ-అదియందు, చందురునందుఁ-పూర్ణచంద్రునియందు, కొదువలు - లోపములను, ఎన్నెడు-ఆస్య పద్మము-ఎంచుచున్న కమలమువంటిముఖము, 'నూ|| తద్ధర్మప్రథమేస్యాతాం డుడివణ్ణోచనాంతకౌ డోస్తుభేదకతాపిస్యాదితికేహించిదీరితమ్' అథ. ప్రాయమునను - ఈకువచ్చినసమయమున, ఏగతి నుండుఁ-ఏలాగుననుండును. మున్ను - క్రిందటికాలమున, బంగారుపెంపుఁ - శ్రేష్ఠమైన సువర్ణము యొక్కగౌరవమును, ఇచట 'బంగారు, శబ్దము నిత్యైకవచనాంతము. 'నూ||లోహవాచకశబ్దములును, ప్రా. వ్యా. హసించుదేహము-గేలిచేయునట్టియొడలు, మేల్వయనునందుఁ-మంచి తరుణావస్థయందు, ఎన్నెఱినుండుఁ - ఏక్రమముననుండును, నీవె - ఒకరుచెప్పవండ శీయంతటనీవే, తలపోసిచూచు కొమ్ము-అలోచించి పరిశోధించుకొనుము, అనివేకకీలుఁ-తెలివితోఁ గూడినస్వభావముగలవాడైన యానిరంకుశుని, ఏఁ-నేను, వర్ణనముచేయుఁజాలఁ-గుణవిశేషములను విమర్శించిచెప్పటకు నాకు శక్యముగాదు, మహితసౌందర్యలీలలఁ. మహిత-ఎక్కువైన, సౌందర్య - చక్కఁడనముయొక్క, లీలలఁ-రీతులచేత, వానిఁ-అతనిని, మన్మథుండు-విష్ణువుకొడుకగు మన్మథుఁడనియును, యక్ష రాజాత్మజుండు-గుణధేరుయొక్క సుతుఁడగు నలకూబరుఁడనియును, జనుకుండు-ఇంద్రునికుమార

రుడగు జయంతుడనియును, అందుకొనెప్పడును, ఇందు 'ఆవివేకశీలు' నేవర్ణమునమునేయెఱుఁగి, ననుటచేత నతిశయోక్త్యలంకారమును 'మహితసౌందర్యలీల' మన్మథుండు, యక్షరాజాత్మజుండు, జయంతు, 'డందు' అనుటచేత నపహ్నవాలంకారమును. 'క॥ ఉపమేయముగాదనియిది, యుపమానమెయనగనెంతయునపహ్నవమా' కా. సు. ఇచట సౌందర్యమునఁ బ్రసిద్ధినిొందినవారలలో శ్రేష్ఠులను విచారించుట ముఖ్యమైయున్నది. "ఉ॥ ఇందునిభాస్య వాఁడకగఁగింద్రుడో, చంద్రుడో, యాయుపేంద్రుడో, స్వా. మ. ఇందు ఇంద్రుండు చంద్రుండు విష్ణువు యీశువురు వర్ణింపఁబడినారు. మఱియు 'చ॥ చంద్రుడో యుపేంద్రుడో కంతుడో జయంతుడో యని సంధియం బందుచు, శృం॥ నై॥ ఇచట నిరంకుశుండు తరుణవయస్వి కావున వయోధికులగు నింద్రచంద్రో పేంద్రుల మాని సమానవయస్కులగుమన్మథజయంతనలకటాబరాదులను బోల్పుటయుక్తవనికవిభావము.

తా॥ బాల్యముననే తుమ్మెదలతో సమాన మైనకురులును, తెల్లతామరపువ్వులకు వల్లువలే దని చూపించునట్టి స్వచ్ఛమైననేత్రములును. చంద్రునియందుఁ గళంకముగల దని నిందించునట్టి పద్మమవంటిముఖమును, సువర్ణముయొక్క కాంతిని బరిహసించునట్టి దేహమును, గల యానిరంకుశుండు యౌవనదశయం బెట్లుండునో వర్ణింప నాతరము గాదు. నీవే యాలోచించుకొనుము. ఆతనిని జక్కఁ దనమున మన్మథుడనియు, నలకాబరుడనియు, జయంతుడనియు, జెప్పదును.

ఉ॥ ఆతరుణావనీసురుఁడో * కప్పుడు వీధికిరా విలాసిని

వాతకకోరధైర్యకుధ * రంబులు తుత్తుమునై చనం దయా

ద్వైతరవృత్తి నేయు నతఁ * డింటికిఁ బోవ నిరస్తచావుఁడై

చేతులు తీయఁగా మరుఁడు * సెజ్జవయిం బడు భూవరోత్తమా.

11.

అ॥ భూవరోత్తమా - రాజులలో శ్రేష్ఠుడయినవాఁడా, ఆతరుణావనీసురుండు - యౌవన వంతుడయిన యాబ్రాహ్మణుండు, ఒకప్పుడు - ఒక్కసమయమున, వీధికిరా - బజారునకు రాలగా. మరుఁడు - మన్మథుండు, విలాసినివాతకకోరధైర్యకుధరంబులు. విలాసినివాత - శృంగారచేష్టలగల శ్రీమతముహమయొక్క, కనిమైన - గట్టియైన, ధైర్యకుధరంబులు - ధీరత్వమునెడి పర్వతములు, 'ని. గోత్రా కుః పృథవీ పృథ్వీ' అ. భూపర్యాయశబ్దములతో 'ధృః. భృతోధర' ఈశబ్దములుచేసినపుడు పర్వతమున కర్థమగును, తుత్తుమునైచనక - పిండిపిండియైపోవునట్లు, దయా ద్వైతరవృత్తిక. దయార్ధి - దయారసమునకును, ఇతర - వేఱయిన, వృత్తిక - వ్యాపారముతో. అనఁగా నిష్కారజ్యముతోననుట. 'ని. అద్వైం సార్దం క్లిన్నం తిమితం స్థిమితం సమున్న ముత్తంచ' అ. ఏయొక - ప్రయోగించును, అతఁడు - అనిరంకుశుండు, ఇంటికిక - తనగృహమునకు, పోవక - పోయినతోడనే, నిరస్తచావుండు - తిసివేయఁబడిన ధనువుగలవాఁడు, ఐ - అయి, 'ని. ప్రత్యాదిష్ట నిరస్త స్యా త్రప్రత్యాఖ్యాతో నిరాకృతః' అ. చేతులుతీయఁగాక - చేతులునొప్పిపుట్టఁగా, సెజ్జ పయికోవడుక - అలసటనిొందినవాడై తనశయ్యామీదఁ బడియుండును, ఈపద్యమున 'ఇంటికిక' అనుటకు 'నూ. ఔపదిగ్ధక్తకసంజ్ఞా వర్ణా ప్టింట్యాదయో భవనీహ రుల్వాదే రాక్షమాం న్యస్తే హి విభక్తా సమాసే చ' వన్న. 'చనందయాద్వైతర' అనునొక ద్రుతము పూర్ణబిందువగుటకు 'నూ. అలుకిచసంక్షేపస్యాత్ వింసుంత్రవదంతి తంకృచిత్కచిత్' శబ్దచిం. "నూ. అజ్యేత్కథియేచక

సాస్త్రుతీయాస్యై కపేతరే, ఆద్యేత్పతీయేతుశ్యేచ ప్రాప్నువంతినిమిత్తతామ్” అథ. ఇందు నాయకునియొక్క లోకోత్తరసౌందర్యాతిశయము వ్యక్తికరింపఁబడినది. ‘నిరంకుశుఁడు వీధికిరాఁగానే మన్మథుఁడు కామినీసమాహమును బుగ్గుబాణములతోఁ గొట్టును’ అనుటచే విభావనాలంకారము. ‘క. కారణము లేక కార్యము’ ప్రారాధఁడైన నదివిభావన” కా. సం. “హేతూనా మసమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తి శ్చ సా మతా” కవ.

తా|| ఓరాజా! యావనవంతుఁడైనయాబ్రాహ్మణుఁడొకప్పుడు వీధికి రాఁగానే మన్మథుఁడు శృంగారచేష్టలుగలస్త్రీలను నిర్దయుఁడై తనపూవుటలుగులతోఁ గొట్టి యతఁడింటికిఁ బోయిన తోడనే తానును వెళ్ళి యంబులను విల్లును నొకఁడొటఁ బాటవైచి యలసి శయ్యపైఁ బడియుండును.

ఉ|| చక్కనివాఁడు నై మిగుల ♦ సన్నుతికెక్కిన యావనఁబు నై
దిక్కులఁ బిక్కుటిల్లుజగ ♦ తీసుర తేజము నై తలంప నే
యక్కఱ లేనికాపురము ♦ నైనధరామరసూనుఁ డెంచఁగాఁ
జక్కెరవింటివాని నెక ♦ నక్కెము లాడఁడె భూవరాగ్రణీ.

12.

అ|| భూవరాగ్రణీ - రాజులలోఁగ్రేష్ఠుఁడైనవాఁడా, చక్కనివాఁడునై - సౌందర్యముకల వాఁడై, మిగుల - ఆత్యంతముగా-ఎక్కువగా, సన్నుతికెక్కిన - ఎక్కిన - యావనంబుకెక్కిన - పొగడ్తవచ్చిన యెలజవ్వనముకలవాఁడై, దిక్కులకె - అన్నిదిశలయందును, పిక్కుటిల్లు - నిండు నట్టి, జగతీసురతేజముకెక్కిన - ఆబ్రాహ్మణునియొక్క ప్రకాశముకలిగి, తలంపక - కోరుటకు, ఏయక్కఱ - ఏమియవసరమును, లేనికాపురమును - లేనట్టి సంసారస్థితికలిగి, అనఁగా సమస్తము కలిగియుండు, ఐనధరామరసూనుఁడు - ఆయినట్టి బ్రాహ్మణుని కొడుకైన యానిరంకుశుఁడు, ‘ఐన విలాసవిభాసమాసతక, అనియొకపాఠము. చక్కెరవింటివానికె - తిరువిల్వఁడయినయామన్మథుని, ఎకచక్కెములు - అడఁడె - అపహాస్యములపలుకఁడా, అనఁగా సొగసు, లేఁబ్రాయము ప్రఖ్యాతి, సంపద, మన్నగునన్నిటియందు లేక మైనను గొఱత లేనియ్యెడ మన్మథునిసైతము వేశాకోశము లాడఁడాయనుట. ఇచట ‘దిక్కులకె పిక్కుటిల్లు జగతీసురతేజము, అనితెలుగును సంస్కృతమును కలిపి సమాసముచేయుటకు ‘సూ|| స్వ స్వ విభక్తి వికారై శ్చ బహువచ్ఛ యథా తథమ్ సమస్యస్తే” శబ్దదిం. ‘అమరసూనుఁ, డనుసాధర్మ్యముచేత సమాసగతతూర్ణాధి. “క్రౌ త్యధీ చ భివే ద్వాక్యే సమాసే తద్ధితే తథా” కా. ప్ర. ‘మఱియు సుందరుఁడును, యావనవంతుఁడును, ఇత్యాదులచే సముచ్చయాలంకారము. ‘క|| సాయక ఖలేకపోత, న్యాయమున ననేక కారణము లొకకార్యం, జేయెడ సాధింపఁగ నుత, మై యపరసముచ్చయాఖ్య + మగు” కా. సం. ‘తత్పిన్ధి హేతా వేకస్మిక్ యత్రాస్య త్రత్కరం భవేత్, సముచ్చయోఽసౌ” కా. ప్ర. ‘మతి మమలినం భద్రా మూర్తి రత్మిత్రుతికాలిని, భుజబలములం స్థితాలక్ష్మీః ప్రభుత్వ మఖండితం, ప్రకృతిసుభగా హ్యేతే భావా అమీభి రయం జనో, వ్రజతి శుతరాం దర్పం రాజం స్త ఏవ తవాంకుశాః”ర. గం.

తా|| ఓరాజా! చక్కఁడనమును, ప్రసిద్ధిగల యావనమును, ప్రపంచమునం దంతట వ్యాపించిన ప్రభావమును, సంపదమును, గలిగి యెందున నేమాత్రమున కొఱతలేని యానిరంకుశుఁడు మన్మథునిఁ దిరస్కరించుటలో నతిశయోక్తియుండదుగదా.

—♦ నిరంకుశుని విటచర్య ♦—

ఉ॥ ఆరమణీయహావస వత్సయఃపరిపాటి సతండు పైదికా
 చారముఁ గట్టిపెట్టి బహుళ శాస్త్రపురాణపరిశ్రమంబు ని
 స్సారముగాఁ దలంచి విట చర్యకుఁ జేస్తముఁ జేర్చే దుష్క్రియ.
 శూరత కట్టివార తెడ సామృదుఁ గంటి మొ వింటిమో నృపా.

13.

అ॥ నృపా - ఓరాజా, ఆతండు - ఆనిరంకుశుఁడు, ఆరమణీయ.....పాటికా - అ-అయొక్క, రమణీయ - మనోహరమైన, 'ని॥ వల్ల వామగి హరి శాలి రవణీయ మనోరమమ్, అ. యావనవయః - ప్రాయపువయస్సుయొక్క, పరిపాటికా - బుద్ధివ్యయన, అనగాఁ బదియా 'తండ్లు మిగిలినవయస్సుయొక్క చుక్కదనము వలన ననుట. పైది కాచారముకా - వేదసమ్మతమైన మంచిప్రవర్తనమును, కట్టిపెట్టి - మూటగట్టి యొక గొటముంచి, అనగా నిశ్చేషముగాఁ ద్రోచివైచి యనుట. ఉదా. "చ. ను, వ్రతములు గట్టిపెట్టి గరుఁడుపుత్రపంతుల పిటియొచ్చి" విష్ణుపు. బహు శాస్త్రపురాణపరిశ్రమంబుకా - బహు - అనేకమయిన, శాస్త్ర - శాస్త్రములయొక్కయు, పురాణ - పురాణములయొక్కయు, పరిశ్రమంబుకా - ఆభ్యాసమును, అనగా ననేకశాస్త్రములను, పురాణములను, బంధించునట్టి యలవాటుననుట. నిస్సాగముగాకా - సారములేనట్లు - నిరుపయోగములుగా, తలంచి - గణించి, విటచర్యకుకా - జారస్రవర్తనమునకు, చిత్తముకా - తనయొక్క మనస్సును, చేర్చుకా - పొందించెను, అనగా వ్యభిచారమునకిలవడననుట. దుష్క్రియాశూరతకుకా - దుష్క్రియా - చెడ్డపనులయొక్క - పాపపుకార్యములయొక్క, శూరతకుకా - సాహసమునకు, ఇట్టి వారలు - ఇంతటిగొప్పవారు, ఎడసామృదు - మధ్యప్రదేశమునఁబ్రసరించుట, కంటి మొ - ఎన్నఁదైనను జూచితిమా, వింటిమో-ఎవ్వఁడైనను వినియున్నామా, అనగా 'ఎన్నఁడును గని వినియెఱుంగ' మనుట. ఇందు 'కంటిమొ వింటిమో, అనుటకు "నూ. వర్ణాగమో విశేషః పురుషే వ్యక్తీషు చాపి వనశేషా" నన్న. "నూ. ఏనో తోవ్యతిరేకానపిసంప్రాప్తన పాక్రియాణాంస్తా" అథ. సమస్త శాస్త్రములను జదివినవా రిట్టిమర్వత్తికి లోనగుట యన్నఁడైనను గని విని యెందుమా? అనుటచేత నిసంధవాలంకారము.

తా॥ ఓరాజా! ఆనిరంకుశుఁడు చట్టియహావసమున పైది కాచారము నంతయుఁ ద్రోసిపుచ్చినానా శాస్త్రపురాణవశము నిరుపయోగముగా నెంచి వ్యభిచారవృత్తికి నవలంబించెను. ఇంతటిప్రాక్షు లిట్టిచెడుపనులకుఁ బొల్పుడుట యదివల కచ్చటనైనను మనము కని విని యెఱుంగుమా,

క॥ రాజా! యేమనిచెప్పుదు, నాజగతీసురునిమొదలి ♦ యణఁకువకును ధా
 త్రీజనలు రోయునప్పటి, యోజన కాశ్చర్యమయ్యె ♦ నొకపర్వతమై.

14.

అ॥ రాజా-ఓతేదా, అజగతీసురుని మొదలియణఁకువకును. అజగతీసురుని-ప్రాయపువాఁడయిన యాబ్రాహ్మణునియొక్క, మొదలియణఁకువకును-మునుపటిదయినవినయమునకును, ఇట్లు సమా సముచేయుటకు "నూ. స్వ స్వ విధత్తవికారై శ్చ బహవశ్చ యథాతథ సమస్యస్తే" నన్నధాత్రి

జనులు-పుడమియందుఁ గలవనజులఁదలను, రోయు+అప్పటియోజనము -నిందించుచున్నటు
వంటియా కాలమునందలి యాసంఘటనమునకు, అప్పుడు తానుండినస్థితికిని, “ని|| యోజన. సం. వి.
అ. శ్రీ. రూ. యోజనము. కూర్పు. (చూ.సంధానము) అం. వా. ఒకపర్వతమై-ఒకపెద్దకొండవలె
మిక్కిలిభారముగలదై, ఆశ్చర్యము+ఆయ్యో-హృదయము కలిగెను, ఇందు ‘రోయునప్పటి, అను
ప్రయోగమునకు దా “ఉ. కూరకకోర్చి యిందుకయు+రోయకు” భార. అతఁడు పూర్వ మెంతటి
యున్నతస్థితియందుండెనో యిప్పుడంతసీచస్థితుఁడయినాఁడనుటచే బర్యాయోక్త్యలంకారము.
“ఏకస్థి న్యదనేకం వా” పర్యాయ స్సోపి సమృత్తిః, అధునా పులిసం తత్ర యత్ర స్రోతః
పురజని” చంద్రా. “ఏకం క్రిమేణానేకస్థిక్ పర్యాయః అన్యస్తతోఽన్యథా” కా|| ప్ర||

తా|| ఓరాజా! ఆబ్రాహ్మణకుమారుఁడొక్క బాల్యదశయందలి వినయమును యుక్తవయస్సున
లోను అసహ్యపడునట్టి దుష్ప్రికర్తనమును జూడఁగా నెంతో యాశ్చర్యముగా నుండెను.

చ|| ధరణిసురాత్మజుండు గుణ + ధన్యుండు వీఁడని పెద్దలెన్న నా
దరణముతో నుతింప నము + దంచితకీర్తినమృద్ధి సంతనే
ఖర మగు తెల్ల సంతఘన + కల్మషవృత్తికిఁ దెచ్చెఁ జూడుమా
పురుషులభాగ్యమున్ జిగురుఁ + బోలులచిత్తము నెట్లు మాఱునో. 15.

అ|| ధరణిసురాత్మజుండు-బ్రాహ్మణునికొడుకైన యానిరంకుశుండు, వీఁడు-ఈచిన్నవాఁడు,
గుణధన్యుఁడు-మిక్కిలి బుద్ధివంతుఁడు, అని పెద్దలు+ఎన్నఁ-ఇట్లు తెలిసినవారు సంభాషించుకొను
చుండఁగా, అదరణముతో-గౌరవముతో, నుతింపఁ-పొగడఁగా - సమదంచితకీర్తినమృద్ధి,
సమదంచిత - మిక్కిలిప్రకాశించుచున్న, కీర్తి - యశస్సుయొక్క, సమృద్ధి-పరిపూర్ణత్వముతో,
ఖ్యాతియొక్క యతిశయముతో, అంతఃఖరము - శిరోభూషణము; - అంతఃప్రేవృత్త్యము,
అగుట+ఎల్లఁ - కలిగియుండుటయ్యతయును, అంతఘనకల్మషవృత్తికి. అంత - అంతటి,
ఘన - యొక్కువయైన, కల్మషవృత్తికి - పాపపునఃపడికను, అనఁగాఁ బూర్వ మెంత
యున్నతస్థితియందుండెనో యంతసీచమైన యనుట. తెచ్చె - తెచ్చిపెట్టెను-తీసికొనివచ్చెను,
పురుషులభాగ్యము-మానవులయొక్కయదృష్టమును, అనఁగాఁ బ్రారబ్ధము ననుట. చిగురుబోలుల
చిత్తము-శ్రీలయొక్కమనస్సును, ఎట్లు మాఱునో-ఏవిధమైన విరుద్ధరూపమును చాల్చునో,
చూడుమా-కనుఁగొనుము, ఇచట ‘అ’ వచ్చుటకు ‘నూ. ఏదాతేప్రశ్నలక్షణోభవతః’ నన్ను.
అనఁగాఁ బురుషులయొక్క ప్రారబ్ధమును యువతులయొక్క చిత్తమును బరిశీలించుట కసాధ్య
మనుట. “ఆశ్వపుతం వాసవగర్జితం చ శ్రీరాం చ చిత్తం పురుషస్య భాగ్యం, అవ్వణం చా
ప్యతివర్జణం చ దేవో నజానాతి కుతో మనుష్యః” సీతి. ఇందు ‘చిగురుబోలి’ అను ప్రయోగము
నకుదా. ‘ఎ.గీ. మేటిరతులకు సురవాతాణి+మించుబోణి, శకాం. ‘అనుటెల్లఁ’అనుటకుదా ‘చ. నా
వలు విడియేలకట్టుకొన+వచ్చునె దానవి’ భాగ. ‘ఇండిష్టు’ కశా. ‘ధరణిసురాత్మజుఁ’ డనుటకు ‘నూ.
ఈదస్త్ర ఇద్యదేనకృత ప్రాప్యాః, దీర్ఘాణాం ప్రాప్య స్సాన్యతో’ నన్ను. “ప్రాప్యా దీర్ఘసమాసే-పి
క్యచి ద్దీపఃప్రయోగతః” అథ|| ఉదా ‘చ. నదిసుతగురుకర్ణకల్యానాగపురీశుల్, భార. అధర్వణోక్తి

యందలి యశిశబ్దముచేత నజతములకును హ్రస్వమే యగును “అ. చెలవపేరుగాని + శ్రీలింగము లను విశేషణములుగా రించించుపదము, లోక్కనూపయుక్తిఃసభయల్లిగత పెల్లు, నుష్టయుల్లయుల్ల + యుష్ట మనంగ” కవిచింత. ద్వితీయపాదమున నిత్యసమాసయతి చెప్పబడింది. “కులకాంత సుందరియు, సుశీలయు, నైనను నిరంకుశుడు వ్యభిచారమునకుఁ గడంగె ననుటకు “అ. అలు రఁచ యైనఁనతిశీలవతి యైన, జారపురుషుఁ డేలఁజాడవిడుదుఁ, బాలుద్రాగుకుక్కఁబడుగుకఁ బాటదా” వేమ|| ‘అంతిశేఖర వగుపెల్ల నంతఘనకల్మషవృత్తికిఁబెచ్చె, అనుటచేత. పర్యాయోక్త్యలంకారము. “క. ప్రస్తుత కార్యస్తుతిచే, ప్రస్తుత కాగణము దోపఁబర్యాయోక్త, ఒస్తోకి సుఃవికావ్య, ప్రస్తుత మెచెలఁగుచుండు” నరస.

తా|| అనిరంకుశునిఁ జూచినపెద్దవా రందఱును వీఁడు చాలగుణవంతుఁ డనిచెప్పకొనసట్టి ప్రసిద్ధి యెంత లోకమున వ్యాపించినదో యంతటి నీచవృత్తి వచ్చెనగదా! ప్రపంచమునఁ బురుషుని యదృష్టమును, శ్రీచిత్తమును, ఎంతవిగ్రహనూపమును ధరించునో చూచితివా !

సీ|| వదులునీర్కావిదో + వతులుగట్టుట మాని, వలిపెఁపుఁజల్పదో + వతులు మరగె దళముగా గోపించు + దనము పెట్టుట మాని, తిరుమణి కొనగోర + దిద్దఁ జొచ్చె గడితంపుమేలువ + చ్చడముగప్పటమాని, దుప్పట్లు సొకాలుఁ + గప్పు దొడఁగెఁ బ్రతివారపఁచాంగ + వతన నేయుట మాని, కొక్కొక్కశాస్త్రంబు + గొణంగఁదిపిచె

తే|| బ్రహ్మకులవర్యసాహచ + ర్యంబు మాని, చేరి కాముకసంసర్గ + నేయఁ బూనె నమిథలకు నేడ కేడ కేఁజనుట మాని, పొడఁగెనేప్రొద్దులంజమం + మలకఁదిరుగె. 16.

ఆ|| వదులునీర్కావిదోపతులు. :దులు - గట్టికేకుఁడఁగట్టికొనెడు, నీర్కావిదోపతులు - నీళ్ళలోవానపెట్టియుతుకుటచేతఁ గొంచెపెట్టదాపులుగలిగి కట్టికొనెడివస్త్రములు, కట్టుటమాని - ధరింపకవిడిచి, వలిపెఁపుఁజల్పదోపతులు - చలవఁజేసియుడికి మడతలుపెట్టబడిన నన్ననివస్త్రములను, మరగెక - కట్టుకొనుటకలవాటపడెను, అనస్తవయ్యెననియుఁ జెప్పవచ్చును. ఉదా. ‘క. ఎలమి మెయిక్ మరగె నొక్కఁబయిడిగదానిక, భల్లి. ఇచట. ‘వలిపెము. వలిపె - వలిపము, అని మూఁడురూపములగలవు. దళముగా - పంచముగా, గోపించదనము - పనుపు కావిలాయించానిగలద మును, పెట్టుటమాని - మొగమునఁ బూసికొనక పరిత్యజించి, తిరుమణి - తిరుమణిమార్గమును, కొన గోరక - గొటియొక్కచివరతో, దిద్దక - చొచ్చెక - నన్న గానవరించుటకు మొదలుపెట్టెను, గడితంపు మేలువచ్చడము - ముదుగుగలిగిన చిత్రలేఖనము గలమప్పటి, ఇది పండితులు మున్నగువారు పైనజేసి కొందురు, గడితమునకు ఉదా. “సీ. గడితంపుపెలుంగుతోలోకక్షిఁ నొప్పారు, బలతేరు వేయిమా + వులు వహింప” హరివం. పన్నవము ప్రచ్ఛనశబ్దధనము. కప్పటమాని - అచ్చారనముచేసికొనకవిడిచి, దుప్పట్లు - ఉత్తరీయములును, ఇది ద్వివటిశబ్దధనము. పొకాలు - చిన్నకండువాలను, అనఁగాఁజడరముగా నుండుతుండుగుడ్డలు. ఇచట ‘చాకములు’ చాకాలనటకు “నూ|| అనఁబుడ్యాభవేద్యావ్రస్త్రీయాం ల్యావివర్ణకే, ప్రాయశోచైకృతపదేలోపాద్వివర్ణమారతః” ఆధ. కప్పక + తోడంగక - ఒడలిపైఁ గట్టికొనవారంభించెను, ప్రతివారపఁచాంగఁడన. ప్రతివార - నిత్యమును, పంచాంగపఁగన - పంచాంగ

మును జదువుట, చేయుటమాని-ఆచరింపకవిడిచి, కొక్కొక్కశాస్త్రమును - రతిరహస్యములను తెలియజేయునట్టి కామశాస్త్రమును, గోణగణ + తివిరె - శృంగారవికార మగపడునట్లు చగువ నారంభించెను, 'గోణగణనేర్చు' అనిపాఠాం. బ్రహ్మకులవశ్యసాహచర్యంబు. బ్రహ్మకులవశ్య-బ్రాహ్మణవంశమున శ్రేష్ఠులైనవారియొక్క, సాహచర్యంబు - కూడి తిగిడిమైతిని, మాని-వదలి, చేరి-సమీపించి, కాముక సంసర్గ-సంభోగేచ్ఛ గలపురుషులతోడి సంబంధమును. "ని. విలాసీ కాముకః కామీ శ్రీపగో రతిలంఘః" శబ్దా. చేయ + పూనె - చేయనువృత్తుండయ్యెను, సమిధలకు - వేలిమికి వలయుపుల్లలకు, "ని. ఇందనం శ్రేష్ఠ ఇగ్ధ మేధ స్సమిత్ శ్రీయాం" అ. ఏడేడకే - ఎక్కడికెక్కడికైనను, 'ఏడ' యను శబ్దమునకుదా 'ఉ. ఎక్కడియజ్ఞకర్మ మింక నెక్కడియూర్వ? యేడజీవనం, యెక్కడికెక్కడంచు" విష్ణుపు. "ఏనేడ నింద్రాదులేడ" భార, చనుట-పోవుట, మాని-డినివాడై, ఏప్రాద్దు - ఎల్లప్పుడును, లంజురదలకు - శ్రీవశీకరణోషధులకు, అనగా మందుచెట్లకునుట తిరుగ - సంఛరించుటకు, తొడగె - ప్రయత్నించెను, 'దోవతులుకట్టుట' ఇట్టివొట్ల ద్వితీయకుఁ ద్రధమ చెప్పఁజడినందుకు "నూ. ఇతరత్ర చ ద్వితీయా తస్యః ద్రధమా చ జడపదానాం స్యాత్" నన్న. పద్యమంతయు స్వభావోక్త్యలంకారము. "క. సమృద్ధయహృదయంగమ మై, మహి నున్నదియున్న యట్లమాటలకేటల్, బహుశంబులుగాఁ జెప్పిన, మహితోక్తియె జాతి యయ్యె" కా. సం.

తా. ఆతఁడునీరుకావిదోవతులువములుగాగట్టుటమానిసన్ననిచలువదోవకులుగట్టువారంభించెను. మఁదముగా గోపించనను జెట్టుటనిషేధించి సూక్ష్మముగాఁ గొనగోటితోఁ దిరుమణి పెట్టి మొదలిడెను. ముతకపచ్చడమును గప్పటవిడిచి సన్ననియుత్తరీయములు కండువాలు వేయ నారంభించెను. నిత్యమును బంచాంగమును జదివి యొరులకుఁ జెప్పట వదలి రతిరహస్యములను తెలియజేయుకామశాస్త్రములఁ జదువ నుద్యమించెను. బ్రాహ్మణులలో నుత్తమలగువారితో సహవాసముచేయుట వీడి వ్యభిచారులతో సాంగత్యమున కుపక్రమించెను. నిత్యమును వేలిమికి వలయుచిరుగులకుఁ బోవుట పరిత్యజించి శ్రీవశీకరణోషధులకుఁ దిరుగుచుండెను.

సీ॥ అటునంటివాఁడు గాఁ ♦ డతఁ డంచుఁబరు లెంచ, నెఱుంగరాకుండఁగఁ ♦ దిరిగితిరిగి
వినఁగలఁ డీమాట ♦ యనుచు సం దేహింపఁ, గడల సంశయముగా ♦ నడచి నడచి
కాఁబోలు నని విన్న ♦ కన్నవా రెన్న నే, ర్సునఁ గని యానలు ♦ వోయి పోయి
తప్ప దాతఁడు విట ♦ ధర్మంబువాఁ డనఁ, జతురకామువృత్తి ♦ జరపి జరపి

తే॥ చలి విడిచినాఁడునాటికిఁజగమెఱుంగ, నతఁడుమెలఁగంగఁదొడఁగెనాఁరాయనంగ
శాస్త్రపారీణతాసముజ్జ్వలభుజంగ, తత్వ మితనికి ఘంటాఘంథం బనంగ. 17.

అ॥ ఆతఁడు - ఆవిప్రుడు, అటునంటివాఁడు - అట్టి తుంటివాఁడు, కాఁడు - కానేరఁడు, అని - ఈప్రకారముగా, పరులు - ఇతరులు, ఎంచ - తలంచునట్లు, ఎఱుంగరాకుండఁగ - ఎవ్వరికిని తెలియనట్లు, తిరిగి తిరిగి - బహుకాలముసంఛరించి, ఈమాట - ఈచెప్పికొన్న వాక్యమును, వినఁగలఁడు - వినియేునుకొనునో, అనుచు - ఇట్లుపొందుకొనుచు, సం దేహింప - సంశయముకలుగునట్లు, కడల - ప్రక్కప్రక్కలుగా - దూరస్థలములందు, సంశయ

ముగా - ఆనుమానకరముగా, నడచినడచి - పెద్దకాలముప్రవర్తించి, కాక + పోలుక - అయి యుండవచ్చును, అని - ఇట్లుతలంచి, విన్నకన్నవారు - వినినవారును చూచినవారును, ఎన్నక - గణింపఁగా, నేర్పునక - సమర్థతతో కని - వీక్షించి, అనలు + పోయిపోయి - శపథములఁజేయుచుఁ జాలకాలము గతింపఁజేసి, 'నూ॥ శబ్దపల్లవక్రిమయి కొన్నిద్విరుత్తంబులగునొ నుత్తరపదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబు విభాషనగు.' ప్రా. వ్యా. అన యనఁగా నొట్టుపెట్టుకొనుట. 'దేవునితోడు, మొదలగునవి. 'వివాహకాలే రతిసంప్రయోగే, ప్రాణాత్మయే గర్వభనాపహారే, విప్రస్య చాగ్రే హ్యన్యతం వదేత, పంచాన్యతా న్యామల రపాతకాని' మ.భార. "ఆ. వారిజాత్మ లందుఁ జైవాహికములందుఁ, బ్రాణవిత్తమాన + భంగమందుఁ. జటులగోకలాగ్ర + జన్మరక్షణమందు, బొంకవచ్చు నఘముఁపొంద దధిప" భార, మానభంగము కనుక శపథమును దెట్టికొనినను దోష ములేదని తెలియుచున్నది. ఆతఁడు - అనిరంకుశుఁడు, విటధర్మంబువాఁడు - శారప్రవర్తముగల వాఁడు, తప్పదు - ఈమాటతొలఁగదు, నిజమేయనుట. అనక - అనునట్లు, చతుర కాముకవృత్తి - జాణతనముగల వ్యధిచారపునడవడికను, జరపిజరపి - కాలముగతించునట్లుచేసి, అనఁగాఁగాలమును వెల్లఁబుచ్చియనుట. నాటికి - అదియనునకు, జగమెఱుంగక - లోకమంతటికిని చెలియునట్లు, శాస్త్రపారీణతా సముజ్జ్వలభుజంగతత్వము. శాస్త్రపారీణతా - శాస్త్రముల నన్నింటిని దుదముట్ట నేర్చిన, సముజ్జ్వల - మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, భుజంగతత్వము - గర్వమువంటిస్వభావము, "దుర్జనః పరిహర్యవ్యో విద్యయాలంకృతోఽపి నః, మణినా భూషిత స్సగృః కి మసౌ న భయం కరః"భర్తృ. "గీ॥ విద్యచే భూషితుం డయిఁజెలయుచున్నఁ, గొడవివర్జింప నగుఁజామిఁ దుగ్ధుండు, చారుమాణిక్యభూషితః శస్త్రహస్త, కం బయినవన్నగము భయం + కరము గాడె" ఇతనికి - ఈ నిరంకుశునకు, ఘంటాపథంబు - పదిబారలుపెడల్పుగల రాజమాగ్ధమో, ఘంటాపథము. "దశధన్వంతరో రాజమగ్ధో ఘంటాపథః స్పృతః" కాటి. ఉదా "ఎ. గీ॥ తరుణిఁగీనియాన ఘంటాపథంబు మాకు" శృం. నై. అనక + కక - అనునట్లు, చలి విడిచినాడు - లోను లేమనియెడలో యనుభయ మును సిగ్గును వదలినాడు, 'నూ. శబ్దకర్తృపరిపాస్త సర్వత్రాశ్లోహిగృహ్యతే' అధ. "అగ్ధా తురాణాం నగురు ర్నబంధుః, విద్యాతురాణాం న సుఖం న నిద్రా, భోజ్యాతురాణాం నయచి ర్న పక్వం, కామాతురాణాం న భయం న లజ్జా" నీతి. అతఁడు - అవిప్రమతుఁడు, జెండా - మిక్కిలి యాశ్చర్యపడుట. అనక + కక - ఈతీయననుకొనునట్లు, మెలఁగకకక + ప్రవర్తించుటకు, తొడఁ గక - ఉద్యుక్తుండయ్యెను. ఇందు 'విన్నకన్నవారు'రనుటకు 'నూ. ద్వంద్వంబునంబూర్వపదాంత్యా వయవంబునకు లోపంబొండెనగు' ప్రా. వ్యా. 'నూ. క్వచిత్సమాసాంతగన్య శబ్దస్యాదావ పిసిగ్ధిః" అధ. ఉదా "విన్నకన్నుది" విష్ణుపు. ఇదివిశేషణోభయపద కర్మధారయము. "నూ. ఆయాత్మాదిఘటితంబులు విశేషణోభయపద కర్మధారయంబులు." ప్రా. వ్యా. 'తిగితిగి' ఇత్యాది ద్విరుక్తములనుగూర్చి. 'నూ. క్వచి దర్థవిశేషేణుపున రథసమాగతః" అధ. ఉదా 'మ్రానిమ్రానికి నరిగియరిగి" భార. సుష్కృతమునకు "హ. నిక్రీరస్యి యాః, ఇనిత్యాగ్రే ద్విర్భావః"నిధాం. ఉదా. "భిన్నఃభిన్నః శిఖరిషా పదం న్యస్తగంతాసి యత్ర, షీణఃక్షీణః పరి లఘుపయః ప్రాతసాం చోప భుజ్య" మేఘ. అటువంటివాఁడు గాఁడతఁడనుటసంధియందుఁ బూర్వస్వరమునకుఁ బరస్వరా దేశ మయినది. 'నూ. అద్యంతపల్లయో లైక్యంసంధి రి త్యుచ్యతే బుధైః, పూర్వస్య పరయాపత్వ మత్రైవ ని యతం భవేత్" అధ. స్వభావోక్త్యంతకారము. "స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావ

ద్వస్తువర్ణనమ్” ప్రతా. ‘శాస్త్ర.....బసంగ’ ఉత్పేక్షలంకారము. ఇచట నిరంకుశుఁడు సర పూర్ణవిద్యగలవాఁడయ్యుజ్ఞానశూన్యుఁడయ్యె ననుటకు “పతంతి చతురో వేదాన్ భర్తృకాస్త్రా) బ్యనేకశః, అత్మానం నైవ జానంతి, దర్శి పాకరసం యథా” చాణ.

తా|| లోకు లెతనినిజూచి యతఁ డటువంటివాఁడు కా దనునట్లు కొన్ని నాళ్లును ఇప్పుడు వనము చెప్పికొనుచున్న యతనిసంబంధ మయినమాటలు వినునేమా కదా యని తలంచునట్లు పృజలకు సందేహము గలిగించుచుఁ గొంత కాలమును, ఇతనినడత వినినవారును, కనుఁగొనినవారును, అయిన నయియుండవచ్చు నేమా యనుచుండ నే నెఱుంగ నని యొట్లుపెట్టుకొనుచుఁ గొన్నిదినము లును, అతఁడు నిక్క ముగా వ్యభిచారవృత్తి కలవాఁడే యనునట్లు కొడెకానిజాతిన మగఁజు చుచుఁ గొండొక కాలమును, గడపి తుదకుఁ బ్రపంచమంతటికిని దెలియునట్లు చలి విడిచి తిరుగ నారంభించెను. ఇది చూచినవా రందఱు నితఁడు శాస్త్రముల నన్నియుఁ జదివినగర్వముచేతనే సర్ప మువలె మహాభయంకరముగ సంచరించుచుండె ననుచుండిరి.

చ|| పరువడి మిత్రసంతతికిఁ ♦ బంచశరోపని షద్రహస్యముల్

నిరతముఁ దెల్పుచుండుఁ గమ ♦ నీయతరస్వరమాధురిక్ సవి

స్తరసురతాగమైకపథ ♦ చారి యనన్ విటుఁ డయ్యు మేలుగా

ధరణీసురాత్మజుండు నిజ ♦ ధర్మముఁ దప్పఁ డొకింత యేనియున్.

18.

అ|| ధరణీసురాత్మజుండు-అబ్రాహ్మణునిపుత్రుఁడు, నిరతముక్-ఎల్లప్పుడును, మిత్రసంతతికిఁ- స్నేహితులయొక్క-సమాహమునకు, చెలి కాండ్రగుంపునకు, పరువడిక్-అత్యంతముగా, క్రమముగా, పరుపు + వడి-పరువడియగును. పంచశరోపనిషద్రహస్యముల్, పంచశరోపనిషత్-శ్రేష్ఠమయిన కామ శాస్త్రమునందలి, రహస్యముల్-మర్మములను, సవిస్తరసురతాగమైకపథచారి. సవిస్తర-విస్తారముతో సహితమయిన, సురతాగమ + ఏక + పథ - సంభోగశాస్త్రమనెడి ముఖ్యమైనమార్గమునందు, ‘ని|| ఏకోమఃఖ్యాన్యకేవలాః’ అ. చారి-సంచారముగలవాఁడు, తిరుగుచున్నవాఁడు, అనన్-అనగా, కమనీయతరస్వరమాధురిక్ - కమనీయతర - శ్రవణానందమైన, పీనుకలింపుఁగూర్చుచున్న, స్వర మాధురిక్ - కంఠస్వరమయొక్క వధురస్వభావముతో, తెల్పుచుండున్ - బోధించుచుండును, అతఁడు, విటుఁడయ్యున్-వ్యభిచారవృత్తి కలవాడయినను, మేలుగాన్-శ్రేష్ఠముగా, నిజధర్మముక్- తనకులధర్మమును, అనగా నితరులకుబోధించునట్టి బ్రాహ్మణధర్మముననుట. ఒకింతయేనియున్-కొంచె మైనను, తప్పఁడు-వదలినవాఁడు కాఁడుగదా నిజధర్మముదప్పఁడులేక మేనియున్, పాతాం. ‘ధరణీసుర’ శబ్దమునందలియీకారముప్రాప్యమగుటకు “నూ, ప్రాసోదీర్ఘసమాసే-పిక్వచిద్దీపఃప్రయోగతః” అథ. బ్రాహ్మణుండుస్వధర్మమునుబరిత్యజించి తనచెలికాండ్రకు విటధర్మమునుపడేశింపుటవిరోధము. ఉపనిషద్రహస్యములను జెప్పవలసినవాఁడు పంచశరోపనిషద్రహస్యములను జెప్పచున్నాఁడను టచే నిందలియుపనిషచ్చబ్రమువలన విరోధ మాభాస మైనది. కావున విరోధాఽలంకారము. “అభా సత్వే విరోధస్య విరోధాఽలంకృతి ర్మతా” ప్రతా, ‘క, అమర విరోధం బాభా, సముగాఁగ విరోధమయ్యెఁజగతి నదియునుం, గ్రమమునజాత్యాదివిధే, దముల బహుత్వంబుఁ జెందితగు నెట్లున్నన్’ ఉదా. “సే. ధారాధరంబయ్యుఁ ♦ దనరునీకాక్షేయ, మనతవాహినికజీ ♦ వనదమయ్యె” కా.సం.

మహుటాచార్యుడును విరోధాలంకారమే యనివాడు “విరోధసోఽవిరోధోఽపి విరుద్ధ త్వేనయద్వచః, జాతిశ్చతుర్భ ర్భూతాశ్చైవై ర్విరుద్ధాస్యా న్నజాస్త్రిభిః, క్రియాద్వాభ్యానుభ ద్రవ్యంద్రవ్యేనైవేతితేదశః” కా||ప్ర||

తా|| ఆనిరంకుశుడు తనచెలి కాండ్రదడికిఁ గామశాస్త్రమునందలిమర్మములను విస్తారముగాఁ జెప్పటలో సంభోగశాస్త్రమునవాఁతీరినవాడనునట్లు వీనులకింపుగలిగించునట్టియధురస్వరముతోఁజదివి బోధించుచుండును. వ్యక్తిచారయైనను దనబ్రాహ్మణధర్మము నించుక యేనినతిక్రమించఁడాయెనుగదా.

ఉ|| చూపులు వారకామినుల ♦ చొక్కపుగుచ్చులపై చువాళపుం
గోపులు సూప రూపమునఁ ♦ గోయిలమూఁకలఁ బచ్చివిల్లుల బూఁ
దూపులు దాఁచి దేహలత ♦ తో విహరించెడుమారుఁడో యనుకొ
మాపులు గాఁగి భూసురకు ♦ మారుఁడు నిచ్చులు వచ్చు వీధికిఁ. 19.

ఆ|| భూసురకుమారుఁడు-బ్రాహ్మణునికొడుకైన యానిరంకుశుఁడు, చూపులు-తనయొక్కపీఠములు, వారకామినులచొక్కపుగుచ్చులపై-కామమగలవేశ్యలయొక్క చక్కనిస్తనములమీఁద, ‘ని|| వారస్త్రీ’ గణికా వేశ్యా పణ్యస్త్రీ రూపజీవినీ, శబ్దా. చువాళపుంగోపులు-ప్రకాశించుచున్నట్టి యందమును, చూపక-కనఁబడఁదగిన, కోయిలమూఁకలఁ-కోవెలయొక్కగుంపున, పచ్చివిల్లుల-పచ్చిగానుండడిచెఱకుపిల్లును, పూదూపులఁ-పుష్పవిజయమును, దాఁచి-అదృశ్యముచేసి-అగపడకుండునట్లొనరించి, రూపమునఁ-శరీరముతోఁగూడినవాఁడై, అనఁగా మన్మథుఁడనగుండు కాపున నిప్పుడు రూపముధరించి యనుట. దేహలతతో-తీగవఁటితనువుతో, విహరించెడుమారుఁడో-తిరుగుచున్నమన్మథుఁడేమో, అనన్-ఆనునట్లు, నిచ్చులఁ-పిల్లపృథున, ఇదియవ్యయము. బహువచన సమానముగానుండుటకు ‘సూ. కొన్నియవ్యయములు బహువచనాంత్యులును నగు’ ప్రో.వ్యా. “సూ. బహుత్వంకైచిదేకత్వం బహుత్వప్రత్యయైవ్యచితః” ఆం. మాపులుగాఁగఁ - సాయంకాల మగుటతోనే, వీధికిఁ-బజారునకు, వచ్చు-ఎత్తెచుచు, ‘భూసురుమారశిఖామణి వచ్చి వీధికిఁ, పాతాం. ఈపద్యమున ద్విప్రాసము చప్పఁబడినది. ‘దేహలతతో విహరించడిమారుఁడో, అను నప్పడధి కాభేదగుణస్వరూపా త్రేప్యలంకారము “నలభావన మథోత్తేప్యః ప్రకృతస్య సమేనయతో” కా. ప్ర. ‘దేహలత, ఉపమానంకారము. ‘నిచ్చులువచ్చు, అను ప్రాసాలంకారమును.

తా|| ఆతఁడు నిత్యమును సాయంసమయమున నందకత్తెలయిన బోగమురాండ్రవంక జూచుచు వీధి కేతెంచుచుండఁగాఁ గోయిలగుంపులను జెఱకుపిల్లును దాఁచి యాకారముతో వచ్చినమన్మథుండు యనునట్లుండెను.

సీ|| చల్లద మామీఁదఁ ♦ జలువఁ బట్టినదట్టి, దలిమఱపుదుప్పటి ♦ దానిమీఁద
మొల జముదాళి చా ♦ యలపిడియంబు చేఁ, బడగనూరియుఁజిల్ల ♦ బటువు చేతఁ
దనువున ముంచిగం ♦ దము దానిపైగంద, హాడియందుమీఁదఁ గ ♦ ప్పరపురజము
వలకారి సిగతాయె ♦ తులు వానిపైజాజి, విరు లందుపై నొంటి ♦ పొరరుమాలు

తే॥ మీఱఁ ఘనసారతాంబూలఁ ✱ సౌరభప్రస, వాహవహగంధవాహప్ర ✱ రోహమోహ
వశవిశాలేక్షణాజనఁ ✱ స్వాంతఁడగుచు, రాత్రులఁజరించుచుండునా ✱ బ్రాహ్మణుండు 20.

అ॥ అబ్రాహ్మణుండు - ఆనిరంకుశుఁడు, చల్లడము - సగముతోడవలకుఁదొడిగెడు గుడిగి,
అనఁగాఁగులుచలాగు ఆమీఁదఁ-దానిపైన, ఇచట 'మీఁచు, శబ్దమునకు. 'స' చేరి మీఁదఁ, అయి
నది. "నూ. కేహించిదుదంతానాం నే'విభక్తావునోలుక్ స్వాత్" నన్న. చలువఁబట్టినదట్టి-చలువఁజేసి
యుదికిననడికట్టును. 'దట్టి-దట్టి, అని రెండురూపములుగలవు. దానిమీఁదఁ-అపైన, దలిమంపు
దుప్పటి-సన్ననివస్త్రమును, ఇదిదడినుముయొక్కరూపాంతరము. ఉదా. "క. ఎలనాగయోర్దదలి
మపు, వదలిపంబులుగట్టనిచ్చె" యయా, మొలక-నడుమునందు, జముదాళి-అయుధవిశేషము. ఇది
జముదాడిరూపాంతరము, ఉదా. "నీ॥ జమదాడి గెల్పునా జమదాడి" రామా, చాయలపిడి
యంబు-కాంతులతోఁగూడినబాళును, ఆనఁగాఖడ్గముననుట. ఉదా. "చ. చ. ల్లడములుపూనిమీఁదఁ
బదిఁతంబుగఁగట్టినమట్టై కాసెలక, బిడియములంటఁదోఁపి" స్వా. మ. చేక - చేతియందు, పడగ
నూరియుక - పడగగలిగినచూకత్తియును, ఇది చురకత్తియొక్క రూపాంతరము. పడగ + నూరి-
పగడనూరి అగును. ఇచట 'నూరి-చూరి, ఈరెండురూపములుగలవు. "ని, నూరి త. కత్తి. ఛురిక
శ. చం. చేతక-హస్తమునందు, చిల్లిబటువు-చిన్నయుంగరమును, అంగుళీయకమును, తనువునక-
ఒడలియందు, మంచిగందముక-చందనపుపంకమును, 'దానిపైన్-అందుమీఁద, గందవొడి = పరిమళ
ముఁగూడినగందపుబుక్కాయును, ఇచట 'గందవొడి' యతుటకు 'నూ. అచ్చికిసమాసంబులం దల
చుగ వర్ణలూపాగ మాదేశవి కారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగాఁ బెక్కులు గానంబడియెడి, ప్రా.వ్యా.
ఉదా. "పుడుకు మల్లనగందవొడికి నీప్రేంకణము" స్వా. మ. అందుమీఁదఁ-అపొడిపైన, కప్పు
రపురజము - కర్పూరపుపిండియును, వలకారిసిగతాయెతులు - మోహమునుగలిగించునట్టి జుట్టుముడి
యందలితాయెతులును, ఇచట 'వలకారి' యనుటకు దా. 'నీ. పలుమాఱుఁ దనమ్రోలఁకలికిసేతల
కోడి, వలకారితనమునఁ వన్నెఁబెట్టు, పున్న, ఇచట 'తాయెతు' అనుటకు 'నూ. దోల
భూహోత్తరీయాణి వినైత్వంనాస్తిచధ్యయః' అథ. వానిపైన్-అతాయెతులమీఁద, జాజివిరులు - జాజి
పువ్వులును, అందుపైక-అపుష్పములమీఁద, ఒంటిపొరరుమాలు-ఒక్కపొరతోఁగప్పబడిన రేసు
గుడ్డయును, మీఱన్-అతిశయించఁగా, ఘనసార.....స్వాంతఁడు. ఘనసార-కర్పూరముతోఁ
గూడిన, తాంబూల - తమలముయొక్క, సౌరభ-సువాసనయొక్క. ప్రవాహ-పరంపరను, వహ-
వహించుచున్న, గంధవాహ-వాయువుయొక్క, ప్రరోహ - మొలకలచేక-అంకురములచేత. మోహ
వశ-వలపునకులొబడిన, విశాలేక్షణాజన - పెద్దకన్నులుగఁకాముఖీజనముయొక్క, స్వాంతఁడు-
మనస్సుగలవాఁడు, అగుమక-అయి, రాత్రులక-రాత్రులయందు, చరించుచుండుక-తిరుగుచుండును,
ఇందు విటునియొక్క స్వాభావిక శేషమును వర్ణింపఁబడియుండుటచే స్వభావోక్త్యలంకారము.
"స్వభావోక్తి స్తు డింభాదేః స్వక్రియారూపవర్ణనమ్" కా. ప్ర.

ఉదా. "పశ్చాదంగ్ఘ్రిప్రసార్య త్రికనతివితతం ద్రాఘయిత్యాఽంగముజ్జైః
అసజ్జాభ్యుగ్మకంతో ముఖమరసిసటాః ధూలిఘోషావిధూయ
ఘనగ్రానాశిలాహ దనవరతచలత్రోభకుండాతురంగో
మందం శబ్దాయమానో విలిఖతికయనా దుత్థితః క్షృంభురేణ."

మఱియు విటవేషమునకు గండముకట్టియే చాలు నని యిటీవల కొందఱు వదించియున్నారు. “క. కుందనపుసామ్మ లేటికి, నెందుకువలెపెండిసామ్మ” అందుల కతడే, కుందము మనుచునీమేనిక, గండమురా కుందవరపుకవిచాడప్ప” క. చా. ఇటువ నాయకుడు ధీరలలితుడుగా వర్ణింపఁబడినాడు. “వీరశృంగారప్రధానో ధీరలలితః” ప్రతా.

తా|| అనిరంకుశుఁడు కలుచలాఁగును, దానిపైఁ బలవఁజేసిన నడికట్టును, అమీద నన్ననిదోవతియును, నడుమనఁ గత్తియును, తల్లెతల్లాడెడి పెల్లబాఁకును. కిమునఁ బురకత్తియును, ప్రేలికి నుంగరమును, మేన గండపుఁబూఁతుయును, దానిపై సువాసనగల లక్కయును, అబొడి మీఁదఁ గర్పూరపు చూర్ణమును, బుట్టుమాడియందుఁ జక్కనితాయెతులను, నానిపై జాతిల్లావులును, అమీద నొఱిపారయమాలును ధరించి కర్పూరపుతాఁబూలముయొక్క పరిమళము నన్నిగాలిమొలకలతోఁగూడిపోఁ కుటవలనఁగామినులు మోహపరవశులగుచుండఁగా రాత్రుయందుదిరుగుచుండును.

సీ|| బాఱినవెండ్రుకల్ ♦ సవరించికట్టిన, ముడిడివ్రాతరుమాలు ♦ దుసికిలంగ
నిదురచాలమి మాంద్య ♦ మొదవజూచెదనన్ను, లురికికెందమ్మి ♦ విరులుదొల్ప
వాడుజూనినలేఱ ♦ వాతెల్లవలుబాఱి, జలుగుటెండలజిమ ♦ చిమయసంగ
వలిపెమప్పటివల్లె ♦ వాటుబాఱియొయారి, చిలులుగండపుఁబూఁత ♦ చెలునమమర
తే|| మారశాస్త్రాధికారదు ♦ ర్నారవార, వారిబాస్త్రాతిసారస్యనచసరచస
కృతపరిరంభసంభోగ ♦ కేఱిదేలి, వీధికేటెంచు టేవటి ♦ వేళనతలం. 21.

అ|| అతఁడు - అనిరంకుశుఁడు, బాఱినవెండ్రుకల్, ముడివిడిపోయినదిగోజములు, సవరించి-చక్కఁగాఁజేసిమడివేసికొని, కట్టిన - తలకుఁబూట్టుకొనినట్టి, ఉదా. ‘సీ పాగ గాదనుచులింపాక పాలుఁడుగట్టె, జెంగావినగింగంచు ♦ జిగుమాలు’ పొంచా, ప. పసిడివ్రాతరుమాలు - బంగారపుచిత్తరువువ్రాయఁబడిన రేసుగుడ్డ, దుసికిలంగ - బాటుచుండఁగా, ఉదా. ‘గీ ఆట్టివేసవిబెడి దంపుఁబెట్టకతన, హస్తముచమర్చిసారకులస్తకంబు, దుసికిలంగఁగాః సవరింపవశముగాక, పుష్ప బాణునిచెఱవవిల్చొప్పుడమిఁబడియే” అను. నిదురచాలమిన్ - నిద్రతక్కువయగుటచే, మాంద్య మొదవన్ - అలస్యమకలుగునట్లు, చూచెడుకన్నులు - వీక్షించుచున్ననేత్రములు, ‘నూ. డోస్తు గేదకతాపిస్యా దితికేసాంచినీరలమి” ఆధ. అరివిరికెందమ్మివిరులు - సగమువికసించిన యొద్దామ రలయొక్క వికాగమును, తాల్పన్ - గిరించఁగా, వాడుబాఱిన - కమలినట్టి, లేతవాతెల్ల - కోమలమయనపెదవి, పలుదాఱి - దంతములతెగిలి, ఇచట ‘పల్లుఁ అనుటకు ‘పలు’ అనిప్రయోగింపఁబడినది, ‘నూ. అర్చిత్యంచభవేద్దివ్యం దీర్ఘోహస్యస్యకృపాచిత్” ఆధ. జలుగుటెండలన్ - దట్టమైన యెండలవలన, జలుగు + ఎండ - జలుగుటెండ, అగును. ‘నూ. సామానాధికరణ్యేషా దస్తానాంటుగాగమోచిస్యాత్” సన్న. చిమచిమ + అనంగన్ - చిమచిమయని మంటపుట్టుచుండఁగా, ఉదా. ‘సీ. మొనపంట మొనసిసొక్కిననొక్కచేఁగెంపు, టధరంబుచిమచిమయిననయట్లు” అనియ. వలిపెమప్పటి - సన్ననితెల్లవస్త్రము, ఉదా. ‘సీ. వలిపెంపుఁజెంగావివలువగప్పు చకోరి” శృం. వై. వల్లెవాటు - మొదమట్టును దిప్పివేయఁబడిన, బాఱిదిగఁబాఱి, ఒయారిచిలుల

గందపులూత-చక్క-గాఁజిట్టుచున్న మేనఁబూసినగండము, శరీరమునకు లేపగముచేసినచండనపుపంకము, చెలువము + అచుగన్ - అంద మతిశయించుచుండఁగా, మార.....కేలిన్. మారకాస్త్ర) - కామకాస్త్రముయొక్క, అధికార - క్రభుత్వమునంగు, మర్వార - వారింపవలవిగాని, వారవారి జాస్య - పద్మములవంటి మోములగలవేశ్యలయొక్క, అతిసారస్య - మిక్కిలి రసయుక్తమయిన, వచనరచన - మాటలయొక్క పాండికచేత, కృత - చేయఁబడిన, పరీరంభ - అలింగనమువలన, సంగభోగ కేలిన్ - రతికేళియందు, తేలి - ఈడినవాడై, తేపటి నేరన్ - ప్రాతఃకాలమున, ప్రొద్దుటిపూట, ఇచట 'తేపు-రేపు' అనిరెండురూపములుకలవు. 'రేపుచుక్కలఁజూచుచుమాపుతిమిర, వైరిఁజూచుచుసంధ్యవార్వంగవలయు' విష్ణుపు. వీణికిన్ - బజాటునకు, ఏతెంచున్ - వచ్చుచుండును, 'నిదుర... ..కెందమ్మి విరులుచాల్ప' అనుటచే నుత్పేక్షాలంకారమును, కడమపద్యమంతయు స్వభావోక్త్యలంకారమును, 'మారకాస్త్రాధికారదుర్వార వారవారి జాస్యాతిసారస్య' వృత్త్యనుప్రాసాలంకారమును. 'వచనరచన' అనుప్రాసాలంకారమును.

తా|| అతఁడు కామకాస్త్రమునందు గడితేటివబోగమురాండ్రయొక్క రసయుక్త మైనపలుకులపాండికచేత సంగభోగకేలిఁ జేలి నూర్యోదయకాలమున వీణికి వచ్చుచుండఁగా ముడిపిడినవెండ్రుకలు చక్కఁగా ముడిచి తలకుఁ జాట్టినబంగారుజరీరుమాలు జాటుచున్నది. నిదుర చాలకుండుటచేఁగన్నలు మూతపడుచు నగమముడిచిన యెట్టదామరపువ్వులవలెఁ బ్రకాశించుచున్నవి. దంతక్షతములవలనఁ గమలినపదవి జిలుగుపెండలకుఁ జిమచిమ యనుచున్నది. నన్ననియుత్తరీయపు వల్లెవాటు జాటి మేనఁ గలగందపుపగుళ్ళు కనుపించుచున్నవి.

ఉ|| చూపరవుట్టు నప్రమిత ♦ శోభిత మౌక్తిక పద్మరాగముల్

తాపనఁ జేసినట్టిజిగి ♦ దంతపుమిద్దియలందు నక్షవి

ద్యాపటిమంబు సూపు వెల ♦ యాండ్రును దాను వినోదలీల బా

రా పది దచ్చి యిత్తిగ దు ♦ గా యని పన్నిద ముగ్గడించుచున్.

22.

అ|| చూపర.....రాగముల్. చూపర + పుట్టు - చక్కఁదనముగా నుండునటువంటి, అప్రమిత - మితములేని, శోభిత - ప్రకాశింపఁబడిన, మౌక్తిక - మత్త్యములును, పద్మరాగముల్ - నూత్యనికాంతివంటి కాంతిగల కెంపులును, తాపన - స్థాపించుటను, చేసినట్టి జిగిదంతపు మిద్దియలందున్ - ఒనరించినటువంటి యేనుఁగుదంతములతో రచింపఁబడిన చంద్రకాలయందు, వెలయాండ్రును - వేశ్యాంగనలును, ఇచట. అలశబ్దబహువచనము 'అండ్రు' అగుటకు 'నూ. నిత్యందారా రేశ్చస్యాల్లయోరౌ రౌచత్రస్తః' శబ్దచిం. తానును - అనిరంకుశుండును, వినోదలీలన్ - కాలయాసము కొఱకయిన విలాసముగా - ప్రొద్దుపున్నుకొనుటకై వేడుకగా, బారా - పదిరెండు, తది, దచ్చి - ఎమిది, దంట + చవుకము - దచ్చి, అగును. ఇత్తిగ - అటు ఇరు + తిగ - ఇత్తిగ ఉదా "మ. దచ్చాచిచావంచయి, త్తిగబారాదుగయంచు" కళా. దుగా - రెండు, ఇచట 'దుగ' కు దీర్ఘము వచ్చుటకు 'నూ. ఒకచో హ్రస్వంబు దీర్ఘంబగు' ప్రా. వ్యా. అధర్వణాచార్యులును. "హ్రస్వః స్వాదీగ్గు సగ్రుతిః" అనియున్నాడు. అని - ఈవిధముగాఁ బలుకుచు, శన్ని

దమున్ - పంచెమును, ఉగ్గడించుచున్ - పెద్దగాఁజెప్పుచు, అక్షవిద్యాపటిమఁబున్ - జూదము నందుఁదమకుఁగల గట్టితనమును, చూపున్ - ఆగపఱచుచుఁడును, ఈపద్యమన నాలుగవపాదము నఁగాకుస్వర యతిద్వికముగాఁ జెప్పఁజడించి. అప్పకవిదీనినిబిల్లుతయుగయతియని వర్ణించినాఁడు. ఉదా “ఉ॥ శ్రీగజగామినీమణిని + నీతనుగా నిరపాయుగాఁ ద్రిలో, కీగృహమేధిఁగా గరుడశక్తనుఁగా భవరోగవైద్యుఁగా, నాగురువాన నిన్నై మఱినన్నితి వేటొకవేల్పుఁ గొల్వనీ, వే గతి కావనే యుపపత్తి శరణాగత వజ్రపంజర” వజ్ర. శ. స్వభావోక్త్యంతంకారము. “స్వభావోక్తిరసాచారం. యథావద్వస్తు వర్ణనమ్.” ప్రతా,

తా॥ మత్తములు కెంపులు స్థాపించఁజడి ప్రకాశించుచున్న యందమైనదంతపుమేడలయందు వేశ్యలును దానును విరోధముగా జూద మడుచుచురు.

సీ॥ కొదమచందురువంటిఁనదుటఁ గన్తురినామ, మొఱపుమించఁగ దిద్దుఁనొక్కరితకుఁ జిమ్మచీకటిగ్రమ్ము + క్రొమ్మడి గొజ్జంగ, లొనరఁగాదుఱుము వే + తొక్కరితకుఁ జక్కవకవంటి + చన్నులహారఁబు, లొయ్యఁగాఁ దీర్చునొం + డొక్కరితకుఁ మించుఁదీఁగెకు మించు + మేనఁ గప్పురిగఁద, మొప్పగా నలఁదు మ + తొక్కరితకుఁ తే॥ నొకతె చెక్కలపై మఱిఁకలు వ్రాయు, నొక్కతెకు మెల్ల జడతీలు + చిక్కఁదీయు నొక్కవని యెప్పుడునుగల్గియుఁడుఁగార్యభరములేదనఁగూడదా + బ్రాహ్మణునకు 2 రి.

అ॥ అబ్రాహ్మణునకున్ - అవిప్రునకు, కార్యభరము - పనియొక్కయధికము, లేదనిన్ + కూడదు - లేదనిచెప్పుటయొప్పుదు, ఒక్కరితకున్ - ఒక కామినికి, ఇచట తకారమువచ్చుటకు ‘నూ. తవర్గకంబుత్త్యర్థకంబగు, ‘అయ్యది యేకత్వంబున సమానగత వ్యవస్థితయత్కిమర్థకా త్రైకార్థక శబ్దంబుల పయినగు” ప్రా. వ్యా. కొదమచందురువంటి నదుటన్ - బాలచంద్రునిఁదొలిన నొసటియందు, కన్తురినామమున్ - కన్తూరితిలకమును, ఒఱపుమించగన్ - అందమతిశయించునట్లు, దిద్దున్ - సవరించును, వేటొక్కరితకున్ - మఱియొకకాంతకు, చిమ్మచీకటి - వెదఁజల్లనట్టి స్వభావముగల గాఢాంధకారము, ఉదా. “ద్వి. వివరింపుమిదెపొద్దు + వేగుజావయ్యె, గవిసినచిమ్మ చీకటిపెల్లఁ బాటె” ద్వి. హ. క్రమ్ము - వ్యాపించునట్టి, క్రొమ్మడిన్ - మారినమయిన కేశబంధమునందు, ధమ్మిల్లమునందు, గొజ్జంగలు - పన్నీరుపూలు, ఒనరన్ గాన్ - ప్రకాశించునట్లు, తుఱుమున్ - గుచ్చిచ్చును, ఒండొక్కరితకున్ - వేటొకమదితకు, జక్కవకవంటి చన్నులన్ - చక్కవాకపక్షులయొక్క జంటనుబోలిన సైనములయందు, హారంబులు - పేరులు, ఒయ్యఁగాన్ - మెల్లఁగా, తీర్చున్ - చక్కఁబఱచును - సరిచేయును, మఱొక్కరితకున్ - ఇంకొకయువనికి, మించుఁదీఁగెకున్ - విద్యుల్లతకు - మెఱుఁత్రుఁదీఁగెకు, మించు - అతిశయించునట్టి, మేనన్ - ఒడలియందు, కప్పురిగందము - కర్పూరపుబురదను, ఒప్పుగాన్ - అందముగా, అలఁదున్ - పూయును, ఒకతె చెక్కులపై - ఒకనుందరియొక్క చెక్కిళ్ళమీఁద, ఇచట ‘ఒకతె’ అనుటకు “నూ. తవర్గకంబు ప్రత్యర్థకంబగు” ‘దానియత్వంబున కిత్వైశ్యంబులు సర్వాయంబుననగు. అదేకాత్వంబుమీఁది దాని కత్వంబురాదు.” ప్రా. వ్యా. మఱరికలు - మఱరికాపత్రములు, వ్రాయున్ - లిఖించును, ఒక్కతెకున్ - ఒకతన్నికి, మెల్లన్ - తిన్నఁగా, జడతీలు - జడయొక్కపాయలు, చిక్కున్ + తీయున్.

చిక్కువడినవానిని విడదీయును, కరుక. ఎప్పుడును - ఎల్లకాలమును, ఏసమయమునందును, ఒక్క-
పని - ఏదోయొకపని, కల్గియుండున్ - ఉండనేయుండును, ఇందునిరంకుశుని దక్షిణసాయకునిగా
వర్ణించినాడు. “చ॥ చెలంగుబహుప్రియా సదృశశీలుండు దక్షిణుండు” కా. సం. “ఏషాత్వనేకమ
హిశాసమరాగో దక్షిణఃకథితః” సా. ద. ‘కొదమచందురువంటివనుట - జక్కవకవంటివన్నుల-
మించుచీగెకు మించుమేన, ఇత్యాదు లుపమానంకారము ‘ఒక్కపని యెప్పుడును గల్గియుండు’
ననుటచే నతిశయోక్త్యలంకారమును. “కార్యభరములేదనఁగూడదాబ్రాహ్మణునకు” అనుటచే వ్యాజ్య-
త్యలంకారమును. ఇచట నిరంకుశుండు వేశ్యాలోలతను దృష్టిజెందకుండుటను గూర్చి “దీనేషు
జీవితవ్యేషు, స్త్రీసుచాహారకర్మసు, ఆత్మసాప్రాణిసస్పర్శే, యతా యస్యంతి యాచ” చాణ.

తా॥ అనిరంకుశుఁ డొకచంద్రమాఖికి నొకటం గస్తూరిలికమును బెట్టును. మఱియొక యలి
వేణికిఁ గ్రొమ్మడియందు గొజ్జంగపువ్వులు దులుమును, ఒకచక్రవాకస్తనికిఁ జన్నులపయినున్న పేరలు
చిక్కుదీయును. ఒకలతానికి మేనఁ గర్పూరపుపంక మలందును. ఒక కామినికిఁ జెక్కిళ్లపై
మకరి కావత్తములను రచించును. ఒకయువతికిఁ జల్లంగా జడపాయలు చిక్కుచీ దీయును ఇట్లెల్ల
ప్పుడు సేదోయొకపని చేయుచునే యుండునుగాని విసుకుఁ జెందఁడు.

క॥ వారాహము వారణగిరి, వారాన్నిధి వారణాసి ♦ వారణవరదున్
వారాంగనాజనస్మర, వారూధి నృపవఁ డాతఁ ♦ డనఘుఁడువోలెన్. 24.

అ॥ ఆతఁడు - అనిరంకుశుండు, అనఘుఁడువోలెన్ - పుణ్యపురఘండోయనునట్లు, వారాం
గనాజనస్మరణారూఢిన్. వారాంగనాజన - అందగత్యైలియిన వేక్యలగుంపుయొక్క, స్మరణ -
తలంపునందలి, అరూఢిన్ - నిశ్చయముచేత, వారాహమున్ - వారాహపురాణమును, వారాహ
మనఁగా నప్టదశపురాణములలోనొకటి. “మద్వయభద్రయం వైవ బ్రతయంచతుష్టయం, అనాప
లింగకూస్మాని పురాణానిపృథక్ పృథక్, అప్టదశపురాణాని కృత్యాసత్యవతీమతః, భారతాఖ్యా
నమతులం చక్రేతదుపబృంహితమ్” (స్కాం. మా. అ.) మద్వయం - మాత్యసమార్కం డేయ
ములు, భద్రయం - భవిష్యభాగవతములు, బ్రతయం - బ్రహ్మాండ, బ్రహ్మ బ్రహ్మజైవర్తములు,
వచతుష్టయం - వామన, వైవస్వత, వైష్ణవ, వారాహములు, అ.నా.ప.లింగ.కూ.స్క.ములు -
‘అగ్ని.నారద.పద్మ.లింగ.గరుడ.కూర్మ.స్కాందములు’ అని తెలియవలయును. వైవస్వతపురాణ
మధర్వణభారతమువలె గనుపడవన్నను “వైవస్వతపురాణే శత్రురాధేవజ్ఞవతితమోఽధ్యాయే కృష్ణ
భీమసంవాదే” అనియొకయధ్యాయము కనఁబడుచున్నది. “ఇతి శ్రీమహాపురాణే వైవస్వతే శత్రురాధే
కృష్ణభీమసంవాదే మయకృతసప్తర్షి శాపవిమోక్షకథాయాం శ్రీవిశ్వకర్మస్తోత్రం నామషణ్ణవతిత
మోఽధ్యాయః” ఇట్లుకొన్ని గ్రంథములందుఁజూచుచున్నాము. బ్ర. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారు
వైవస్వతపురాణస్థానమున వాయుపురాణమును జేర్చిరారు. ‘వాయుపురాణము వారుణపురాణము’
ఇవియొకపురాణములలోనివైయున్నవి. వారణగిరి - కరిగిరి - అనఁగాఁగాంచీపురమును, దీనినే
కంచియందురు. ఇచట వరదరాజస్వామి ప్రతిష్ఠింపఁబడియుండెను, వారాన్నిధి - శ్రీరసమంద్ర
మును, వారణాసి - కాశీక్షేత్రమును, ‘ని. వారణాసి - స. కాసి’ క. చం, “వారణాసి. సం. వి.
ఇ. పుం. కాశి” ‘వారణా + అసి’ అను రెండుపదములు కాశికి రెండువైపులఁ బ్రవహించుచు

గంగలోగలియును ఆచెందునదులమధ్య నుండుటచే వారణాసి అయినది” అం. వా. ఉదా. “ప. ముక్తిక్షేత్రంబగు వారణాసి” శృం. నై. హేమనాగ్రుండు ‘వరాణసీ వారాణసీ’ అని రూప ద్వయమునే నిర్ణయించుటకుఁ గారణము తెలియదు వ్రాతప్రతియందు ‘క. వారాహము వారాన్నిధి, వారాణసివారణాద్రి’ అనియున్నది. వారణవర్ణము - కరికివర్ణమునంగినవిష్ణువును. శ్రీకాళహస్తీ శ్వరుననియుఁజెప్పవచ్చును. మఱవఁడు - మఱపుఁజెందఁడు, వారాంగనాధ్యానమును నిరంతరమును మఱవఁకుండుటచే వారాహపురాణము మున్నగువాని నెన్నఁడునుమఱవఁడు. అనుటచే వేద్యలోలునికిఁ బురాణాదులయందు శ్రద్ధయుండుటవిరోధము. ‘వార’ శబ్దము మఱవఁకుండుటచే విస్మృతిఁజెందకుండె ననునర్థముచే నాఖ్యానము. కావునవిరోధాలంకారము. “ఆపాసత్వేవిరోధస్య విరోధాలంకృ తిర్మతా” స్రుతా. “విరోధోసోఽవిరోధోఽపి విరుద్ధత్వేనయన్వయః, జాతిశ్చతుర్విజ్ఞాత్యావైవి ధ్యరూప్యాస్యాదుజన్మిభిః, క్రియాద్యాభ్యామగోద్రవ్యం ద్రవ్యేనైవేతితేదశః” కా. స్రు.

తా|| అతఁడు నిరంతఃము వారాంగనాధ్యానచిత్తంబునగుటచే వారాహపురాణమును తిరుమల క్షేత్రమును, క్షీరసముద్రమును, కాశీక్షేత్రమును, భగవంతుని ముఱవఁకుండెను. అలోచింప నతఁ డొక పుణ్యపురుషునివలె నగపడుచున్నాఁడు.

—: నిరంకుశున కాచారాదులయందసూయ :—

సీ|| నిగమశాస్త్రంబులు + నేర్పినగురువుఁ గ, న్నోప నెన్నఁడును లేని + కోప మెత్తుఁ
దీర్ఘయాత్రాపరా + ధీనులఁ గనుఁగొన్న, మది నెన్నఁడును లేని + మంట పుట్టు
వైదికాచారప్ర + వర్తిష్టు నీక్షింప, నిల నెన్నఁడును లేని + యేవ గలుగు
శమదమాధికుండైన + సన్యాసిగనుఁగొన్న, మునునెన్నఁడునులేని + కనదుదోచు
సే|| సంధ్యయున్న శిరోవృథ + సంభవించు, భస్మధారణమన్నఁదీ + వరము మాడఁము
దేవపూజావిధానంబుఁదీర్చుమన్న, నేబ్ర ముదయించు నాబ్రహ్మాణ్యపునకు 2గ.

అ|| అబ్రాహ్మణ బ్రువునకు - జాతిమాత్ర బ్రాహ్మణుండై ద్యుతవ్యభిచారాది నింద్యప్రవ ర్తనముడైన యానిరంకుశునకు, నిగమశాస్త్రంబులు - వేదములును శాస్త్రములును, నేర్పిన గురువు - అభ్యసించఁజేసినగురువును, కన్గొనన్ - చూచినట్లయిన, ఎన్నఁడును + లేనికోపము - ఇదివఱకప్పు డునులేనట్టికోపము, ఎత్తుక - అధికమగును, తీర్థయాత్రాపరాధీనులక - పుణ్యక్షేత్రములనుజూచుటకై బయలుదేలుటయందాసక్తుడైనవారిని, కనుఁగొన్నక - పీక్షించినంతనే, మదిక మనస్సునందు, ఎన్నఁ డును - ఇంతకుముందెప్పుడును, లేనిమంటపుట్టుక - ఎఱుంగనిశరీరమునందలి యొకరీతిభాదకలుగును, అనఁగాఁగోపపాపముగనుననుట. ఇది దేశ్యము. ఉదా. “తే. పావకుండును గపటంపుఁభూవరుండు, దమ్ముఁగడుఁజేరిమందెమేలమ్మతోడ, నున్నచారికిఁగిడుచేయుచురు చారి, కంచితన్నేహమున మఱుఁ లధికమగుచు, విష్ణుపు. వైదికాచారప్రవర్తిష్టుక - వేదవిహితమైనసత్త్వవర్తనమునందు మెలఁగుచున్న వానిని, ఈక్షింపక - కాంచినతోడనే, ఇలక - పుడమియందు, ఎన్నఁడును - అంతకుఁబూర్వమెప్పు డును, లేనియేవకలుగుక - ఎఱుంగనియనవ్యామేర్పడును, శమదమాధికుండు - అంతరింపియింపఁగొని

యనిగ్రహమునందుగొప్పవాఁడు. ఐనసన్యాసికా-అయినట్టియతీశ్వరుని, కనుగొన్నాఁ -చూచినప్పుడే, మునుపు-గతించిన కాలమున, ఎన్నఁడును-ఏ కాలమునందయినను, తేనికనరుతోచున్ - తేనటువంటి యహితముకలుగును, సంధ్య-ప్రాతః కాలమునను మధ్యాహ్న కాలమునను సాయంకాలముననుజేసిడి గాయత్రియుపాసన, అన్నన్-అప్రస్తావనవచ్చినవెంటనే, శిరోవ్యధగంభవించున్-తలనొప్పి పుట్టును, భస్మధారణము+అన్నన్ - విభూతినిబూసికొనుటయనఁగానే, తీవరము+పొడమున్ - తొందరకలుగును, దేవపూజావిధానము - దేవతలనుబూజించునట్టి క్రమమును, తీర్చుమన్నన్ - చక్కఁజేయుమనఁగా, ఏబ్రము+ఉదయించున్-రోతపుట్టును, ఇటుదేవపూజనుగూర్చి “స్వయంయజతిచేదేవ ముత్తమాసాదరాత్మజైః, వధ్యమాయాజయేన్భృత్యైరధమాయజనక్రియా” శ్లో. ఇందు ‘కన్యోనన్’ అనువాటను కారములొపించుటనుగూర్చి “గీ. కాంతచన్దనచరుగవః కార్మణుపులు, కారుమెఱుపులు” అప్ప. ‘మంటపుట్టున్’ అనుటలొబ్రధనుమీఁదిపరుషమువకు సరళాదేశమునుగూర్చి “గీ సంధ గూర్పగఁ బ్రభూంతశబ్దవితతి, వైఁ గచటపలకు వికల్పించునెల్లఁ, గాకుసంబోధనావ్యయఃకర్మ ధార, య-బుల నచేతనంబులంబునాభ” అని లక్షణము. “సూ. పరువానాస్వరూపేణ ప్రథమాంతో పరిస్థితాః, కాకాసంబోధనేచాపి హ్యవ్యయేకర్మధారయే, అచేతనార్థకేవలశబ్దాంత్యాంభూషణః” అధ. ఎత్తుగీతియందు ద్వితీయపాదమున నభేదయతి సెప్పఁబడినది. “క. నబయోరభేదమనియెడి, నెవ మున పపబభలు వాకఃనేర్పనవడిగా, నుపక్రమింపవచ్చుఁగృతులందుపనిషదుచితార్థనూత్తులూననిన చూటన్” సుల. ఉదా. ‘చ. నుతజలప్రారితంబులగునూతులు నూటిటికంటెనూవృత్త, వ్రతయొకబావి మేలునుటిబావులునూటిటికంటెనొక్కసంక్రతువదిమేలు”భార. స్వభావోక్త్యలంకారము. “స్వభా వోక్తిరసాచారయథావద్యస్తువర్ణనమ్” ప్రతా.

తా|| నామమాత్రప్రాప్తాఁడుగా నుండి వ్యసనాసక్తుఁ డయినయానిరంకుశునకు వేదకాస్తా) దులు బోధించినగురువును జూచినతోడనే కోపమువచ్చును. తీర్థయాత్ర లాచరించువారిం గనినంతనే మితిలేనికొఱకొఱలు పుట్టును. వైది కాచారనిమగ్నులను జూచినంతలోనేరోతకలుగును. జితేంద్రియుఁ డగుసన్యాసి పొడకట్టినవెంటనే వెగటుకలుగును. సంధ్యవార్చుటయనినఁ దలనొప్పిగా నుండును. భస్మధారణించుట యనిన వేగముగలుగును. దేవునిఁ బూజించుట యనఁగానే రోతగానుండును,

—♦ నిరంకుశుని గృహచౌర్యారంభము ♦—

సీ|| తలిదండ్రులకు సమ్మతంబుగా నతిథిస, త్రియ యటంచు నొకింతఁగిలుబుఁజేయుఁ బొరుగూళ్లఁ గలమాన్యభూముల ధాన్యంబు, గ్రయపెట్టి విడుచుఁబఠశ్శతంబుఁ దనవైఁ బరామర్శ ♦ దప్పియుండు తెఱింగి, దొడ్డునొ మ్మేమైన ♦ దొంగిలించు నప్పచెల్లెండ్రవై ♦ నాదరంబులు సూపి, యరణముల్ గొనిపోయి ♦ యపహరించు తే|| బలవమును గత్తియును బూనిప్రజలయిండ్లఁ గన్నవెట్టని దొక్కటేకానికొదవ కడమదుర్బుత్తు లన్నియుఁగఱచె నతఁడు, లంజతెల్లులచేతి మల్లటకుఁ గాఁగ 26.

అ|| అతఁడు - అప్రాప్తాఁడు, లంజతెల్లులచేతి మల్లటకున్ + కాన్కన్ - శృంగరనాయి కలయొక్క తెల్లులవలనిబాధలకుఁగాను - వేషమాతలయొక్క పోరునుబడలేకయునుట. ఇచట

‘అంజతల్లలచేతి మల్లట’ అనుటకు ‘నూ. సమాసయుగ్మవేరాద్య అత్యాదిగవిభక్తిగః’ అధ. ‘మల్లట. మల్లాట, అని రెండురూపములకలవు. తలిదండ్రులకున్ - జననీజనకులకు, ఇదిదన్వంద్యసమాసము. కనుకద కారదేశమయినది. ‘నూ. పరుషాణాంగసవదవాన్యః పదార్థవంద్యే’ శబ్దచిం. ‘తల్లి’ అనుశబ్దమునల కారద్యత్వములేమికి ‘నూ. ప్రథమలుగపి ద్విసల్యాః’ నన్న. సర్వశంబుగాన్ - అనుకూలమతోనే, అతిశిష్యక్రియ - ధర్మార్థమింటికి వచ్చిన యాచకులకు మర్యాదలనిమిత్తము, అటంచున్ - అనిపల్కుచు. ఒకింత - కొంచెము, గిలబున్ + చేయున్ - ఆపహరించును, పారు గూళ్లన్ - సమీపగ్రామములయందు, కలమాన్యభూములధాన్యంబున్ - ఉండినదానభూములలోని వడ్లు మున్నగుధాన్యములను, క్రయపెట్టి - అమ్మి, పరశ్శంబున్ - నూటికంటెనధిక సంఖ్యగల ధనమును, విడుచున్ - పోగొట్టును, తనపైన్ - దనమీఁద, పరామన్య - పరామరిక, తప్పియుండుట - లేకుండుట, ఎఱింగి - తెలిసికొని, అనఁగా దనమగనిపెట్టియుండని యదమలోననుట. దొడ్డసామే మైనన్ - ఏదైననొక పెద్దయాధరణమును, దొంగిలించున్ - చోర్యముఁజేయును, అప్పచెల్లెండ్రపైన్ - తనతోఁబుట్టువులయందు, ఇది దన్వంద్యసమాసమయినను ద కారదేశము కాలేదు ‘నూ. కొన్ని యెడలదన్వంద్యంబునం బదంబుమీఁది చరపలకునదవలుగానంబడవు.’ శ్రౌ. వ్యా. అదిరింబులు + చూపి - గౌరవములు కనఁజూచి, అరణముల్ - తనకుమర్యాదగా నిచ్చినధనమును వస్తువులను, కొనిపోయి - తీసికొనివెళ్లి, ఆపహరించున్ - మోసపుచ్చి తీసికొనిపోవును, బలపమును - ఖటికశిలను - బలపమును పేరుగలయొక చోరసాధనమును, ఉదా ‘క. బలపముఁగన్న పుంగత్తియుఁ, దలముళ్ళును జొక్కునీలి + పట్టియినుముజీ, మలక్రోలుగద్దగోరును, ములుబంతియుఁగత్తెరయును + మొదలగువానిన్’ ౧౮. వి. కత్తియును - కన్నమువేయునట్టి కత్తియును, పూని - వహించి, ప్రజలయిండ్లన్ - లోకులయిండ్లకు, కన్న పెట్టనిది - గోడలకుఁ దూట్లువేయకుండుట, కన్నము + పెట్టు - కన్న పెట్టు. అగును. ‘నూ. ఆచ్చికసమాసంబులందఱుమగ వల్లలో పొగమారేశవికారంబులు నిత్య ప్రకల్పికములుగాఁ బెక్కులుగానంబడియెడి’ శ్రౌ. వ్యా. ‘కన్న పెట్టు’ అనియును రూపముకలదు. ఉదా. “ఉ. నానాధనంపదాధ్యసదానంబులు నిత్యయఁగన్న పెట్టఁగన్” పర.వి. ‘నూ. ప్రతివేధ వాచినానిఁ’ నన్న. ఒక్కటే - ఒక్కటిమాత్రమే, కొదవ - తక్కువ, కాని - అయినప్పటికిని, అభ్యనుజ్ఞానార్థకము. కడమచర్యపుత్రులు - మిగిలినచెడ్డపరులు - కేషించినచురభ్యాసములు, అన్నియున్ - సమస్తమును, కలచెక్ - అభ్యసించెను, ‘ప్రజలయిండ్లఁ గన్న పెట్టనిదొక్కటే కానికొదవ’ అనుటచే న్యూనాభేదరూపకాలంకారము, “తద్రూఁకమథేదోయ ఉపమానోప మేయయోః, అతిసామ్యాదభేదః” కా. ప్ర.

తా|| అనిరంకుశుఁడు వేశ్యమాతలపోరుఁ బడలేక తలిదండ్రులకు సమ్మతముగానే యతిఘోష సత్కారమునిమిత్త మని కొంతధన మపహరించును. ఇతరగ్రామములయందలి మాన్యపుభూములలోని ధాన్యము నమ్మి కర్షుపెట్టుకొనును. ఇంటిలోనివారు తనమగనిపెట్టక పరామగా నుండెడివేళ నేదైన నొకవస్తువును దొంగిలించును. తోఁబుట్టువులను మర్యాదగాఁజూచి వారొసంగినధనమును వస్తువులను దీసికొనివెళ్లి వేశ్యలకిచ్చును. ఇన్నియే పొరుగిండ్లగోడలు శ్రవ్యుట యొక్కటితప్పఁ గడమచెడపనులన్నియు నొక్కటితఱుఁగులేకుండ వధ్యసించెను.

ప|| మఱియు నొక్కనిశేషంబుగల దాకరింపుము.

అ॥ ముత్యున్-ఇంకను, ఒక్కవిశేషంబు-ఒక్కయతిశయము, 'ని. విశేష' 2 వయస్సేద వ్యేదప్రవృత్తమవస్తుని, శబ్దా. కలదు-ఉన్నది, అకర్ణింపుము-వినుము,

—: నిరంకుశునకుఁ జంపకగంధియందనురాగము :—

గీ॥ అఖిలవారాంగనామనో ♦ హరవిహార, నిరతుండౌ నైన నందులో ♦ నిరుపమాన గానపరిణత చంపక ♦ గంధి యనెడి, హలుఁగంటికి మిక్కిలి ♦ మేలువాఁడు. 28.

అ॥ అతఁడు. ఇదియధ్యాహారము. అఖిల.....నిరతుఁడు, అఖిల-సమస్తమైన, 'ని. విశ్వ మశేషంకృత్స్నంగమస్త నిఖిలాఖిలానినిశ్చేషమ్' అ. వారాంగనా-అందకత్తెనైనవెలయాండ్రు 'ని. విశేషాః కామినీ కాంతాభీరుర్భింబాధరాంగనా, శబ్దా. మనోహర-మనస్సునకింపుగలుగునట్లు, విహార-సంచరించుటయందు, నిరతుఁడు-ఎడతెగని కాలముగలవాఁడు, ఔను-అగును, ఐనన్-అయినప్పటికిని, అనఁగాముందుచెప్పినదానికి వేటొకయభిప్రాయమును చెలియఁజేయుట, ఉదా. 'గీ. నీవుచతురమతివి నీకునిక్కన్నియ, నప్పగింపనేలయైననాదు, హృదయమలరుదీనియెడఁగడునార్ద్రమై, యుండుఁగానఁ జెప్పఁకుండరాదు' భార. అందులోన్-అవేశ్యతయందు, ఇది దేశ్యము. 'సూ.వ్యతిరక్తా స్పృహదాయ తోవేద్యాః' నన్న. సాశ్రయానాశ్రాయాపిస్యా త్రత్రార్థగతసప్తమి' అథ. సాశ్రయ సప్తమియగును. నిరుపమానగానపరిణతచంపకగంధి, నిరుపమాన-సమాసరహితమయిన, గాన - సంగీతమయొక్క, పరిణత + చంపకగంధి - పరిపాకముగల సంపెంగపువ్వులవఁటిపరిమళముగలది, అనెడిహలున్ + కంటికిన్ - అనునట్టిసార్థకనామముగల నిడుదలైనకన్నులుగలదానికి, మిక్కిలి మేలువాఁడు-అత్యంతమగు వలపుగలవాఁడు, చంపకగంధిశబ్దముచుగూర్చి. 'సూ. గంధస్యేదుత్పాతిమరభిభ్యః' సిద్ధాంత. ఉదా. 'ప్రియాసుపాదద్రుదదీమరూపా, సుగంధి నీలీతృలగఁధివక్త్రా' రావ. ఇందునాయకుని వేశ్యా లోలతకంటె విద్యావైశద్యమద్యోతముచేయఁబడినది. సంగీతఫలితార్థమిట్లుచెప్పఁబడియున్నది. "త్రివర్గ ఫలదా స్పర్శేదానయజ్ఞజపాదయః, ఏకంసంగీతవిజ్ఞానం చతుర్వర్గఫలప్రదమ్" హరీశాద్విస్తృతా ధర్మో ధనకామాన్మపాదితః, నిష్కామ స్తదనుష్ఠానా నోమృత మాప్నోత్యత్యనశయః" సం. వి. ర.

తా॥ అనిరంకుశుఁడు వేశ్యలందఱియందు నిష్ఠముగనే తిరుగుచుండును గాని యందులో సంగీతమును బాగుగాఁ బాడనేర్చిన చంపకగంధి యనెడివేశ్యయందే మిక్కిలి మరులుగలిగియుండును.

—(చం ప క గంధి వర్ణనము)—

క॥ మరుండేల చంద్రుండేటికి, మరుదంకుర మేమిపనికి ♦ మనుజేశ్వర యా తరుణికడగంటఁ గాదే, పురుషులధైర్యంబు లేదు ♦ పో మ్మనిపింపన్. 29.

అ॥ మనుజేశ్వర - ఓరాజా, పురుషులన్ - మగవారిని, ధైర్యములేదుపొమ్మ - మిగుఢీర త్వములేదుగదా, అనిపింపక-అనునట్లుచేయుటకు, మరుండేల-మన్మథుఁడెందులకు, చంద్రుఁడు + ఏటికిక - పార్వతీచంద్రుఁడేమిచేయుటకు, మరుత్ + అంకురము - మందపవనము, నన్ననిగాలి, ఎమిపనికిక - ఏమిచేయుటకు, ఈమూఁడు నవసరములేదనుట, అతరుణికడగంట + కాదే -

అచంపకగంధియొక్క క్రేగంటిమాపుతోఁగాదాయేమి, 'కాడే' అనుటకు 'నూ. ఏదాతొప్రశ్నలక్షణోభవతః' నన్ను. ఇచట నావేశ్యయొక్కదృష్టి తగుబట్టతోడనే పురుషులు కామోద్రేకులగుదురనుటకు "తావదేవకృతినా మపిసుస్సర త్యేషనిర్మలవివేకదీపకం, యావదేవ న కురంగచక్షుషాం, తాడ్యతే చటులలోచనాంచలైః" భర్తృ. 'క. నీలాత్మలనయనాతర, తాలోకనమాతులుసోఁకు + నంతకు వెలుంగుకొ, ధీలితసుజనవిమలా, ద్వేలాతిస్ఫుటవివేక + దీపమునెమ్మిక్' బుద్ధికాలులైనవారికిఁగూడ నిర్మలమయివజ్జనదీపము నుండరాంగుల ప్రణయంపుమాపులు తగులకుండుచంతవఱకే ప్రకాశించును. కాని యవితగిలెనా ప్రకాశించనేరవు. కామినీనేత్రముల కిట్టిశక్తియుండు ననిపూర్వకపులుగూడ వర్ణించిరి. "దృశాదగ్ధం మనసిజం జీవయంతి దృశైవ యాః, విరూపాక్షస్యజయినీ స్తాస్తుమో వామలోచనాః" విద్ధ. శివునిమాపువలన నశించినచన్మగుఁడు చంచలనేత్రలమాపువలన నవతరించుచున్నాఁడు. కనుక నట్టిస్త్రీలను స్తుతించుచున్నా ననిభావము. కామినీపీతృణమువలనఁ జలించినమనస్సును స్థిరపఱచు నేయాధమునకునుశక్తి చాలదనియువచించిరి. "వ్యాదీర్ఘ్యేణ చలేవవక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా, నీలాబ్జద్యుతినాఽహినా వర మహం దష్టోన్మతస్పతుషా, దష్టేసంతిచికిత్సకా దిశిదిశిప్రాయేణ ధర్మార్థినో, ముగ్ధాక్షీతృణపీతీతస్య నహి మే వైవోన్మతవా ప్వాపభమ్" భర్తృ. ఇచటఁకార్యసాధనమున నుపమానములయిన మన్మథాదులకు వృథాత్వముఁజెప్పుటచేతఁ బ్రతిపాఠంకారము. "అక్షేపశుపమానస్య ప్రతిపముపమేయతా, తస్యైవ యనివాకల్పస్య తిరస్కారనిబంధనమ్" కా. ప్ర. ఉదా. "లావణ్యోకసి సప్రతాపగరిమ జ్యగ్రేసరే త్యాగినాం, దేవ త్వయ్యవనీభరత్తుమభుజే నిష్పదితే వేధసా, ఇందుఁకిం ఘటితః కిమేషవిహితఃపూషా కి ముత్పాదితం, చింతారత్న మభోముద్రైవ కిమూ సృష్టాః కులత్సౌభ్యతః" ఖండ. "క. ఉపమేయమే చాలుకధర, నుపమానం బేల యనఁగ + నొనరుఁ బ్రతిపంబు" కా. సం. "అక్షేప శుపమానస్య శ్రైమర్థశ్యేన కథ్యతే, యద్యోపమేయభావస్త్యా త్ప్రత్యతీపముదాహృతమ్" ప్రతా. ఇందుఁబురుషుల ధైర్యమును బోఁగొట్టఁదగినసాధనములు లేకుండనే కార్యముసఫలమగుననునర్థముచే విభావనాలంకారమును. "ఆధారరహితాధేయ మేకంచానేకగోచరం, ఆశక్యవస్తుకరణం విశేషాలంకృతిస్త్రీధా" ప్రతా. మమ్మటాచార్యుఁడును "క్రియాయాఃప్రతిషేధేఽపి ఫలవ్యాప్తిర్విభావనా" అనినాఁడు. "క, కారణములేకకార్యము, ప్రాయోధంబైనదివి + భావన" కా. సం. కొందఱుకవు లీకడుగంటిచూపుతోఁ గూడ నవసరములేదు ముఖావలోకన మాత్రముననే పురుషులు కామోద్రేకు లగుదురని వర్ణించిరి. "గీ. ఉత్పలాత్కులవనచం + ద్రోదయమున, నహమా పురుషావతంసుని + యంతరంగ, చంద్రమః కాంతసాషణ + సమితి గరుగు, దివిజగజయానలార సం + దియములేదు" విష్ణుమి.

తా|| ఓరాజా పురుషులకు ధీరత్వము లే దనిపించుటకు మన్మగుఁడును, చంద్రుఁడును, మందానిలమును, అనసరకులేదు. అచంపకగంధియొక్క క్రేగంటిమాపు మాత్రమే చాలును.

చ|| అమృతసరంబు లుట్టివడ + నాలతించేసిన వీణలోపలన్
దుమదుమగా వచోమహిమ + దోఁపఁగ గీతముఁ బాడుచున్న న
క్కుమలదళాయతేక్షణన + ఖంబులఁ గిన్నర మ్రోయఁ జేసినన్
దమకము పుట్టకుండ జన + తాహృదయంబులు తాతఁజేసినే.

అ॥ అక్కుమలదళాయతేక్షణ - తమ్మిరేకలకంటి విశాలమయినకన్నులుగలయావారకాంత,
అమృతరసంబులు-వధురసంబులు, 'ని. శృంగారాచా జలే వీర్యే సువర్ణే విషశుక్రయోః రిక్తాదా
వమృతే చైవ నిర్వాసే పారదే ధ్వనా, అస్వాదే చ రసం ప్రాచూః' శబ్దా. ఉట్టిపడె - అక
స్మాత్తుగా లభించునట్లు, అతిక్ర + చేసినక్ - రాగము నాలాపమొనర్చినను, వీణలోపలక్ -
వల్లకియెందు, 'ని. కీణా తు వల్లకి విపచీ సా తు తంత్రీభి. సప్తభిః పరివాదిసీ' అ. ఇచట 'లోప
లన్' అనుటకు 'నూ. లోపలనిర్ధారణోద్భవా వస్త్రీ, శబ్దచిం. దుమదుమగాక్ - జనులహృదయము
ద్రవించునట్లు, వచోమహిమ - పలుకులయొక్కయధికము, తోపంగక్ - స్ఫురించగా, గీత
ముక్ + పాడుచున్నన్ - పాటను పాడుచుండినను, నఖంబులక్ - గోళ్యతో, కిన్నరక్-తంత్రీవా
ద్యమును, మ్రోయక్ + చేసిక్ - మ్రోగించునప్పుడును, తమకము + పుట్టుకుండక్ - వలపుజనించ
కుండునట్లు, జనతాహృదయంబులు - జనసమాహమయొక్క మనస్సులు, 'ని. హృదయం వక్షసి
స్వాంతే' అ. తాతక్ + చేసెనే - తాతితో సృష్టించినాడాయేమి, అనగా మానవహృదయములు
కరంగయుండవలట. కనుకనే 'వీణా వేణు మృదంగ తాళ సహితం కిం తేన కంఠం విసా' అని
చెప్పినారు. గంఠస్వరము వధురముగా నుండనిచో నితరవాద్యము లన్నియు కృర్థములుగదా; ఆశ్రీ
కంఠస్వర మత్యంతమధురముగా నుండే ననిభావము. ఈపద్యమున 'అక్కుమలదళాయతేక్షణ' అను
చోట ద్విత్యము వచ్చినందుకు 'నూ. ఉష్పరేఫా నిన్వా ద్విత్య మయ్యుక్తస్య చలోమతః, ఋకా
రం చా విమచ్య స్యా త్రాన్వానాం ద్విత్యసంగతిః' అథ. 'దుమదుమగాక్' అనుప్రయోగము
న కదా "క. తమపాటచినుకుచినుకుల, దుమదుమగాడడిసినట్టి + దువ్వలువలతో" కళా. 'గీతముఁ
బాడుచున్నదమకము పుట్టుకుండ జనతాహృదయంబులు తాతఁ జేసెనే' అనునప్పుడు "కిశుర్యేత్తి పశు
ర్యేత్తి తేత్తి గానరసం ఫణి" అను శాస్త్రవచనము ననుసరించి శృంగారరసముచే జనులహృదయ
మును గరగించిన దనిభావము. "రాజేంద్రభృతే తథా వీరే పుంరాగేణ ప్రగీయతే, శృంగారహస్య
కరుణాః శ్రీరాగేణ ప్రకీర్తితాః, భయానకే చ భీభత్సే శాంతే గేయో నపుంసకః" కోహకుండు.
అతిశయోక్తిలంకారము. "నిగీర్ధాభవసానకప్రకృతస్య సమేన యతో ప్రస్తుతస్య యదన్యత్వం
యద్యతోక్తా చ కల్పనమ్, కార్యకారణయో ర్యశ్చ పార్వాఽర్వవిపర్యయః. విజ్ఞేయాతిశయోక్తిః సా"
కా. ప్ర. కివిసామర్థ్యము ననుసరించి యతిశయోక్తు లనేకవిధములుగా నుండును. "హృదయ మధిష్ఠిత
మాదౌ మాలత్యైకుసుమచాపబాణేన, చరమం రమణీవల్లభలోచనవిషయం త్వయాభజతా" కృష్టి.

తా॥ అచంపకగంధి వధురముగా రాగాలాపమొనర్చుచుండినను, జనులహృదయములు కరంగ
నట్లు వీణయందుఁ బలికించుచుఁ బాడుచున్నప్పుడును, తనగోళ్యతోఁ గిన్నరమీటుచున్న సమయము
నను మనుష్యులకుఁ వలపుజనించకుండుటకు బ్రహ్మదేవుండు వారిహృదయమును గరిన
మయిన తాతితోఁ జేయలేదుగదా.

చ॥ పలుకక యుండె నేని సిత + పంకజలోచన యాదరంబు పైఁ
జిలుకక యుండె నేని విట + శేఖరులన్ గరుణావిదూరు డైఁ
యలుగులపాలు సేయు విష + మాన్యుడు తత్తరుణీలలామ లో
నలుగుట కాదు ప్రాణముల + కల్గుట దేహవిసర్జనార్థమై.

అ॥ నితపంకజలోచన - తెలిదమ్మిపువ్వులవంటి కన్నలగేయావేశ్య, విటశేఖరుక్ - ముఖ్యులైన వ్యభిచారపురుషులను గూర్చి, ఇంట 'శేఖర' శబ్దము నగూర్చి. నూ. లింగ భేదోభివేదిస్త అరోషేయదివారుచి" అధ. పలుకకయుండెనేని - సుభాషించని సమయమునను, అదరంబు - మర్యాద, పైకొచ్చిలకకయుండెనేని - తపమిదవ్యాపింపజేయుకండినప్పడును, విషమాస్త్రిండు - చేసినంఖ్య గలపంచబాణములను ధరించినవన్నగుడు, కరుణావిదూరుడై - దయను బొత్తిగాఁబరి త్యజించినవాడై - కేవలము దయలేనివాడై, ఆలుగులపాలు + చేయుక్ - తనయొక్క శరములకు లోబడఁజేయును. అత్తరణీలలామ - యౌవనపువేళ్యలా శ్రేష్ఠురాలైన యౌచంపకగంధి, ఇంట 'లలామ' శబ్దమునుగూర్చి "నూ. క్రిష్ణలింగేషు రవ్యస్నాస్య స్త్రీఖ్యసావర్ణ్య లక్ష్మణు" అధ. లోక - తనమనస్సులో, ఆలుగుల కాదు - శోపమునహించుటయేరారు, దేహవిగ్ధనార్థమై - విట కాండ్రయొక్క శరీరమును విడచిపెట్టుటకొఱకును ప్రాణములక్ష - వారియొక్క యసువులకొఱ కును, అల్లుట - ఆలుగఁబూసుట, అనఁగా వేశ్య యలుకఁబూనఁ దనప్రాణములు పోక విటుల ప్రాణములు పోవు ననిచెప్పటచేత, అఁగత్యలంకారము. "శిన్న దేశతయైత్వతం కార్య కారణ భూతయోః, యగప ధ్వగ్మయో ర్యత్ర ఖ్యాతీ సా స్యా దసంగతిః, కా. ప్ర. "క॥ నేరపుతోఁ గార్యంబును, గారణమును శిన్న దేశగతములుగా ని, దూరణిలోన నఁగతి, యై రంజితుండు మకపు లది యెట్లన్న" ఉదా. "క॥ అనిలోన నీభుజాగ్రంబుపపు తరవారిధారంబున నేలా, యనయంబుఁ దాము వడయుదు, రసతారుల శ్రున్పసింహ యతిబలసింహ" కా. సం. వటియు నాయి కాసామాన్యతయు వర్ణింపఁబడినది.

తా॥ అవేశ్య తనవిటులతో నొకానొకప్పుడు పలుకకుండినను, గౌరవముఁ జూపకుండినను, మన్మథతాప వధికమగును. అది యలిగనేని విటలప్రాణము లపహరించుటకే కాని జేటుకాదు.

క॥ అది గనుక దివిజవేశ్యల, సదనంబుల నున్న మాని + సంతతితలపురే
గుదిగుంపులు చేసి మధిం, పదె యవకాశంబు గలుగ + స్వర్గమునందుక్. 32.

అ॥ కనుక - కాఁబట్టి, అవక శంబుకలుగ్ - స్థానము దొరకినట్లయిన - విటుల లిగిపట్లయిన, అది - ఆచంపకగంధి, స్వర్గమునందుక్ - దేవలోకమున, దివిజవేశ్యల సదనంబులక్ - దేవలోకమునఁబూట్టిన రంభాద్యప్రసలయొక్క యిండ్లయందు, ఉన్నక్ - ఉండెనేని, మానిసంతతితలపురే - ఋషిమూలకల యొక్క - కోరికలు, గుదిగుంపులు - గుదిగా గ్రుచ్చినగుంపులుగా, దట్టమైన వరుసలుగా, 'ని. గుది గుంపులు, గుదిగా గ్రుచ్చినగుంపులు, గుదిగుంపులుచేయు, గ్రుదిగుచ్చు, నూ. అం. ని. చేసి - కూర్చి, మధింపదె - అల్లకల్లోల మగునట్లుత్రచ్చదా, 'రంభాద్యప్రసంగన లింకటివిలాపిములు కాకుండుటచే స్వర్గమున మహద్ద లండఁగలిగి, గాని చంపకగంధికే స్వర్గమున స్థానము లభించునట్లయిన వారి హృదయముల నెవ్వడో మధిందియుండెడిది మమా! అనుభావముచేత గార్య కారణరూపాతి శయోక్త్యలంకారము "క. ఉపమేయ మింత దడవక, యుపమానమై నడువ నతిశయోక్తి కవిమహా, నిపుణోక్తిమాలమై తగు, నపరిమితప్రాధీనదియునైదువిధములై" కా. సం.

తా॥ అవేశ్యకు దేవలోకమున వసతి లభించినట్లయిన నచటినునిమూలకోరికలనెల్లఁ బ్రోవుచేసి త్రచ్చునుమమా!

సీ॥ వాలుఁగన్నులచేత ♦ వలలఁబెట్టుటె కాక, యభ్యసించిన దొక్క ♦ యదలుచూపు
ముఖచంద్రులచే ♦ ముఖ్యపెట్టుటె కాక, సంతరించిన దొక్క ♦ వింతనవ్వు
బటువుగుబ్బలచేత ♦ బ్రమలఁబెట్టుటె కాక, సంఘటించిన దొక్క ♦ జాటుపైఁట
వెలిదొక్కుసిగ్గుచే ♦ వెతలఁబెట్టుటె కాక, యలవరించిన దొక్క ♦ కులుకుపలుకు

అ॥ గాఢయావనమున ♦ గాసిపెట్టుటె కాక, నేర్చుకొన్న దొక్క ♦ నెరతనంబు
తరుణివిభ్రమంబు ♦ దలపోయ శక్యమే, ధాతకైన వాని ♦ తాతకైన. రిరి.

అ॥ అచంపకగంధిఅధ్యాహరము. వాలుఁగన్నులచేతక - విశాలమయిన శీత్రములతో. వల
లక + పెట్టుటెకాక - తనమాయలోఁ బడవేసికొనుటయే కాకుండ, ఒక్కయదలుచూపుక - ఒక
బెదరుచూపును, అభ్యసించినది - ఆలవళమకొనినది, ముఖచంద్రులచేత - చంద్రునివంటిముఖము
యొక్క కాంతిచేత, ముఖ్యపెట్టుటెకాక - బంధించుచుండుటయే కాకుండ, ఒక్కవింతనవ్వు - ఒక
యాశ్చర్యకరమైన పరిహాసమును, సంతరించినది - ధరించినది, ఉదా, 'సీ. లీలదుద్రాక్షమా + లిక
దక్షిణక్రమ - శృంగులీళియుందు, సంతరించి, కాశీ. బటువుగుబ్బలచేతక - బలిసినస్తనములతో,
బ్రమలక + పెట్టుటెకాక - భ్రాంతులగలిగించుటయే కాకుండ, ఒక్కజాటుపైఁటక - కొంచెముక్రిందికి
జాటుచున్నపైఁటను, సంఘటించినది - సమకూర్చినది, వెలిదొక్కుసిగ్గుచేత - వెలుపలకునటించుచున్న
అజ్ఞతో, వెతలక + పెట్టుటెకాక - మనోవృద్ధులు కల్పించుటయే కాకుండ, ఒక్కకులుకుపలుకుక -
కొంచెముశృంగారవికార మగఁజూపనట్టిమాటలను. ఆలవరించినది - ఆలవాటుచేసికొనినది, గాఢ
యావనమునక - దృఢమైనవయస్సుచేత, గాసి పెట్టుటెకాక - బాధించుటయే కాకుండ, ఒక్కనెర
తనంబుక - ఒకచక్కదనమును, నేర్చుకొన్నది - అభ్యాసముచేసినది, తరుణివిభ్రమంబుక - యౌవన
వంతురాలైనయావేశ్యయొక్క విలాసమును, ఇచట విభ్రమమును, గూర్చి "శ్రీరా మాద్యం ప్రణయ
వచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు" మేఘ. 'విభ్ర'ముః. విలాసఏవ..... శ్రీరా మేషస్యభావో య
ద్విలాసైరేవ రాగప్రకాశనం నకు కంఠతః, మల్లి. వ్యా. "అత్రాంతరే కిమపి వాగ్విభవాతివృత్త,
వైచిత్ర్య ముల్లసితవిభ్రమము మాతృలాఘ్యః, తద్భూరిస్వాతికవికార మపాస్త ధైర్య, మాచార్యకం
విజయి మార్కఢమావిరాసీత్" మాల. మా. వీనింబట్టిచూడ ననురాగమతోఁ గూడినచూడ్కి యని
విశద మగుచున్నది. తలపోయక - వర్ణించుటకు, ధాతకైనక - చులసృజించిన బ్రహ్మజేవునకయినను
వానితాతకైనక - అతనినిబుట్టించిన నారాయణునికైనను, శక్యమే - తరమా, కాదనుట. ఇచట వేశ్య
యొక్క బెదరుచూపు, వింతనవ్వు, జాటుపైఁట, కులుకుపలుకు, వర్ణింపఁబడుటచేత గామినీలక్షణములు
గోచరమగుచున్నవి.

"ఓంప్రస్ఫురతీక్షణే విచలతః కూపోదకే మత్స్యక, ధృమిల్లః కుసుమాంచితో రగళిత
ప్రాప్తోఽపి బంధం పునః, ప్రచ్ఛన్నా ప్రజితస్తనా ప్రకటతాం శ్రోణీతటం దృశ్యతే, నీవీ చ స్థలి
స్థితాపి సుదృఢం కామేంగితం యోషితామ్" రతి.

"చ॥ పెదవిగదల్పుఁ గన్నుఁగవఁపెంపెనలారఁ బిలుందుఁజూచుఁ బ, య్యదవిదిలించుఁజన్నులుబం
యల్పడఁ గొప్పుననున్నక్రోధ్విరుల్, చెదరినబల్మరుందులుముఁ ♦ శిశునఁజెమ్మటజీరనించుఁగ,

ట్టదరినఁజక్కఁగట్టఁ జపలాక్షి మనోహరమూర్తిఁజూచినఁకామ. ‘మఖచంద్రుచులు, ఉప
మాంకారము. ద్వితీయసముచ్చయాలంకారము. ‘క. మిగుల గుణక్రియ తెయ్యెడ, యుగపత్రా
ప్రంబులుగ సముచ్చయము కృతిం, బొగడఁ దగుఁ ద్వివిధంబై, యగణితకవిమత మగుచునది యెట్లు
న్నఁకా’ “క॥ పాయక ఖలేకపోత, న్యాయమున ననేక కారణము లొకకార్యం, చేయెడ సాధింపఁగ
నుత, పై యపరసముచ్చయఖ్యుఁడగు” కా. సం ‘తరుణివిభ్రమంబుఁ దలపోయశక్యమే, అతిశయోక్తి
యును’ ధాత కైన-తాత కైన, ఆనుప్రసాసాలంకారమును.

తా॥ అవేశ్య విటులఁ దనమాయలొఁ బడవేసికొనుటకుఁ దనవికాలవయినకన్నులు చాలక
తెదరుచూపులు గూడ నేర్పినది. జారులవాకర్షించుటకుఁ దనచంద్రునివంటిముఖము చాలక చోద్య
మగుచిటునవును గూడ నభ్యసించినది. కాముకులకు భ్రాంతిగల్గించుటకుఁ దనబలిసిన స్థనములు చాలక
జాటునయ్యెదను గూడ నలవఱచుకొన్నది. కోడెగాండ్రకు మనోవ్యధగల్గింప సిగ్గునుజూపుట చాలక
ఛలోత్తులనుగూడ నేర్పుకొన్నది. జారులను వయస్సుచే గానిఁజెందించుట చాలక యొకచక్కఁదన
మును గూడఁ చెప్పుకొన్నది, దానివిలాసమును వర్ణింప నెవ్వరికిని దరము గాదు.

—: చంపకగంధియొక్క విద్యాచాతుర్యము :—

సీ॥ సాహిత్యమార్గంబు + చౌకచేసిననాఁడు, సంగీతమునఁ బ్రీతి + నల్ప నేర్పు
సంగీతవైఖరి + నమ్మతింపనివేళ, నింపుగా వీణవా + యింప నేర్పు
వీణావిరావంబు + వెగటుదోచినయడ్లు, సొగటాలవేడుక + చూప నేర్పు
సొగటాలపైఁగోర్కి + సుదకువచ్చినయంత, వింతమాటల గార + వింప నేర్పుఁ
తే॥ జదువఁ బాడంగ నింతంత + చతుర గాదు, వీణవాయింప నింతంత + జాణ గాదు
జూదమాడంగనింతంత + జూట గాదు, ప్రతిభవల్కుంగ నింతంత + ప్రాధగాదు. 34.

అ॥ అబోగముది. అధ్యాహారము చదువక - చదువుటయందును, పాడంగక - పాడుట
యందును, ఇంతంతచతురగాదు - ఇంత, అంత. యనిపరిమితి చెప్పఁదగిన చాతుర్యముగలది కాదు,
వీణవాయింపక - వీణను మ్రోగించుటయందును, ఇంతంతజాణగాదు - ఇంతయంతయని నిర్ణయించు
టకుఁదగిన నేర్పుగలది కాదు, ఇచట ‘జాణ’ శబ్దము. మహతీవాచకమగుటకు ‘నూ. కొన్నిమహత్
మహతీవాచకముల కేకరూపముల కానఁబడుచున్నది” ప్రొ. వ్యా. జూదమాడంగక - పాచిక
లాడుటయందు, ఇంతంతజూటగాదు - ఇంత యంత యనుప్రమాణము నెన్నఁదగినమోసకత్తై గాదు,
ప్రతిభవల్కుంగక - నవనవోన్నేషకాలి ప్రజ్ఞతో సంభాషించుటయందు - అప్పటికప్పుడు వికసిం
చెడు బుద్ధివిశేషముతో మాటాడుటయందు, ‘ని॥ ప్రత్యుత్పన్నమతిత్వం ప్రతిభా, తమక్తం, “స్మృతి
ర్యవీరితవిషయా మతి రాగామిగోచరా, బుద్ధి స్తాత్కారికీ జ్ఞేయా ప్రజ్ఞా త్రైకాత్మిగోచరా,
ప్రజ్ఞాం నవనవోన్నేష కాలినిం ప్రతిభాం విదుః” ఇంతంతప్రాధగాదు - ఇంత యంత యని యెన్నఁ
దగిననిపుణతగలది గాదు, అనఁగా సమస్తవిద్యలయందు సంపూర్ణమయినసామర్థ్యము గలది యనుట.
నిటుఁడు, అధ్యాహారము, సాహిత్యమార్గంబు - పాండిత్యముయొక్కపద్ధతిని, చౌకచేసిననాఁడు

విలువచేయనిదిసమున, సంగీతమనక - పాటచేత, క్రితీకల్పనేర్పు - ప్రేమను బుట్టించగలుగును, 'నిగిరీతం గాన మిమే సమే' అ. 'సమ్యగీతం తు సంగీతం. న్యాయారంభే ప్రసిద్ధకే, తోర్యాణాం త్రితయే చాపి, శబ్దా. సంగీతవైఖరిక - గానముయొక్కక్రమమును, సమ్మతంపనివేళక - ఇష్ట పడనిసమయమున, ఇంపుగాక - ఆనందమగునట్లు, వీణవాయింపనేర్పు - వల్లకినిమోగించగలుగును, ఇచట వాద్యభేదములు నాలుగువిధములు. 'నిగిరీతం వీణాదికం వాద్య మానందం మరజాదికం, వంశాదికం తు నుషిరం, కాంస్యతాలాదికం ఘనమ్, చతుర్విధ మిదం వాద్యం, వాదిత్రం తోద్యమానకమ్, అ, వీణావిరావంబు - వల్లకినాదము, జెగటు + తోచినయట్లు - జెక్కసమయిన సమయమున, సాగటాలవేడుక - జూదమునందలివినిదమును, చూపనేర్పు - కనఁబఱచగల్గును, సాగటాలపైక - జూదపుఁగాయలిమీఁద, కోర్కి - అభిలాష, సుదకువచ్చినయంతక - తీసిన తోడనే, వింతమాటలక - చోద్యమును గలిగించునట్టి పలుకులచేత, గారవింపనేర్పు - ప్రేమను జూపుచుండును, ఇందు నాలుగుసేసపాదములకుఁ గ్రమముగా నాలుగుగీతపాదములయొక్క భావములు చెప్పఁబడినందున యథాసంఖ్యాలంకారము. "క॥ సమముగ నేవరుసఁ బదా, ర్థము లుద్దిష్టంబు లయ్యెఁదగ నాపర్యా, యమున ననూద్దిష్టములై, యమర యథాసంఖ్య జయ్యె" నరస.

తా॥ ఆశలయాలు పాండిత్యమునందును, సంగీతమునందును, మితిమించిన చాతుర్యముగలది, వీణావాదనమునం దపరిమిత మగునేర్పుగలది. జూదమునం దసమానమయినజాటనము గలది. సమయానుకూల సంభాషణములయందు మిగులనిపుణత గలది. ఒకటి యననేల యన్నిటియందును మెచ్చుకొనఁదగిన జాణెతయే. కాముకుఁడు సాహిత్యమును జాలకఁగాఁజూచేనేని సంగీతమునం దిష్టమును బుట్టించును. గాన మింపుగలుగనియపుడు చక్కఁగా వీణవాయింపును. వీణపాటయందు రుచి తగ్గినసమయమున జూదమాడి వినిదమును జూపును. పాచికలాటయం దిచ్చదీతమేని చోద్యప్రసంగములతోఁ బ్రయోమును గలిగించును.

చ॥ తగవరి మాటకారి నయ ♦ ధన్య పదార్థముపట్ల మిక్కిలిం
దెగువరి కంతుకేళి గడి ♦ దేవజాణ రసజ్ఞకోటిచేఁ
బొగడతఁగాంచినట్టిగుణ ♦ భూషణ ముద్దులగుమ్మ దానికిం
దగనిది చేసె నానలువ ♦ దారుణనిస్వనర్ముల్లి దల్లిగన్.

35.

అ॥ తగవరి - తీర్పరియును - అనఁగా వ్యవహారములను బరిష్కరించునది యనుట. తగవు + అరి - తగవరి. మాటకారి - పదుగురులో నిర్భయముగాఁ బ్రసంగమును జేయునటువంటిదియును, నయధన్య - నీతియొక్కసమృద్ధికలదియును, పదార్థముపట్ల - వస్తువులయెడల, మిక్కిలిక - ఎంతయును, ఎక్కువగాననుట. తెగువరి - ఉదారబుద్ధికలదియును, కంతుకేళిక - సంభోగమునందు, గడిదేటిసజాణ - అరితీరిననేర్పరియును, రసజ్ఞకోటిచేక - శృంగారరసానుభవముగలవారియొక్క సమానానుచేత, బొగడతక - స్తుతిని, కాంచినట్టిగుణభూషణ - పొందినదియైన సద్గుణములనియెడి సొమ్ములుగలదియును, ముద్దులగుమ్మ - ముద్దులుమాటగట్టుకట్టి యందగత్రైయును, ఇచట 'ముద్దులగుమ్మ, అనునది లుక్కచూసము. 'నూ. ద్రుతస్య. స్వత లుక్కచూసేస' - శబ్దచిం. అయిన. దాని

కిక్ - ఆచంపకగంధికి. నలువ - నాలుగు మోములుగలవాడయిన బ్రహ్మదేవుడు, ఇచట నలువ
యనుటకు “నూ. క్వది దంతిమవర్ణస్య సమాసాంతత్వమిష్యతే” అభి. తగనిది - కూడనిదానిని,
దారుణనిస్వసర్పిల్లిక్. దారుణ - భయంకరమైన, వృత్. దారయతి చిత్త మితిదారుణం, నిస్వస -
ధ్వనియందు, సర్పిల్లిక్ - ఈలపురుగుయినదానిని. తల్లిగక్ జననియగునట్లు, చేసెక్ - పుట్టించెను,
ఇందు ‘మిక్కిలిక్’ అనుటకు “నూ. నామ సర్వనామంబులకును గళలగు నవ్యయంబులకును గడపల
సముచ్చయార్థ విశేషపాదపూరణంబులయందు ను శబ్దంబులనుగ నగు. క గళలగు ననుదంతశబ్దంబుల
మీఁద నయ్యది యువర్ణపూర్వకంబుగ విభాషనగు మఱియు నది శేషషష్ఠియందు యొక్క లోపించి
నపుడు లాగమాంత బహువచనంబు మీఁదను సముచ్చయమునంజూపట్టెడు. ప్రౌ. వ్యా. ఉదా.
“చ|| భాసిలఁడత్సురికోట మిక్కిలిక్, మహిమయ”కళా|| “క|| ఏనోకటి విన్నవించెన, దానవకుల
మథన పెద్దంతడవున నుండిం, బూని వినిపింపఁగలవని” ఉ. హవం. “మ.....లాతిరాజులకు
మోచ్చే యివిధం బిట్టిదిం, గలదే” భార. ఇచట నింతగాధ యనవసరము. “నూ. ప్రతుతోపజీవిన
శృద్ధావః కేచిత్సుకవిసమృతః” అభి. ఉదా ఏత్రైన్-క్రమ్యుణిక్-గ్రమ్మనక్-అంతక్-మిక్కిలిక్-
మిగులక్-చెచ్చెరిక్-తద్దయుక్-ఇంకక్-ఇత్యాదులు. ఇందు. ఆశ్చర్యయొక్క సౌందర్యమునే
కాక యనేకనుగుణములను వర్ణించియుండుటచే సముచ్చయాలంకారము “తత్త్విన్నిహేతా వేకస్మిక్
యత్రాన్య త్రైత్యరం భవేత్, సముచ్చయోఽసౌ” కా. ప్ర. “క|| పాయక భారే కపోత, న్యాయ
మాన ననేక కారణము లాక కార్యం, చేయెడ సాధింపఁగ నుత, మైయపరసముచ్చయార్థుః మగు
నెట్లన్నక్” నరస. అదిడను సహస్రనుగుణసంపన్నురాలినిగ వర్ణింపఁబడియుండుటచేత నాయికాంత
ణములతో నొప్పుచున్నదని భావము. “రూప యోవనలావణ్య లజ్జా మాధుర్యభాసి, సోభాగౌర్య
దార్యసంపన్నా నాయికా సా పునస్త్రీణా” సాహి. చిం. విత్తమాత్రోపాధే స్వకలపురుషాభిలా
షిణి సామాన్యవనితా” ప్రతా.

తా|| వ్యవహారములయందుఁ దీర్పుకల్పెయును, పదుగురులో జంకులేకమాటలాడునదియును,
ప్రశంసించఁదగిననీతి గలదియును, ఈవియందు మిగులఁజెంపుగలదియును, రణులయం దాఠిరీనదియును,
రసికులచే మెప్పువడసిననుగుణసంపత్తి కలదియును, మిక్కిలిచక్కనిదియును, అయినయాచంపకగం
ధికి బ్రహ్మదేవుఁ డొక పనికిమాలిదానిని దర్శిగాఁ బుట్టించెను.

-♦♦ వే శ్యా మా త వ ర్ణ స ము ♦♦-

గీ|| ఆవధూమణి కాశించి ♦ యరుగుదెంచు, విటులమద్దించుకాంక్ష న ♦ వ్వేలఁదిమాత
వరనిధానగ్రహార్థులై ♦ నచ్చువారి, దున్నహోటోపమున మొత్తు ♦ దుర్గవోలె. 36.

అ|| ఆవ్వేలఁదిమాత-ఆచంపకగంధియొక్కతల్లి, ఆవధూమణికిక్-అయలజన్మనికిక్, ఆశించి,
ఆపేక్షపడి, అరుగుదెంచువిటులక్-చేరనజాయలను, మద్దించు కాంక్షక్-నలిపివేయుఁ ట్టికోరికయందు
వరనిధానగ్రహార్థులు, వరనిధాన-శ్రేష్ఠమైధనముతఁబుఁగకుండనండెడి పాఠము, వరనిధానమనియుఁ
జెప్పవచ్చును. నిధులలో వరనిధిగొప్పది. “మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకరకశ్చపా, ముకుంద,
కుండలీలాశ్చ వరశ్చ నిధయో నవ” గ్రహార్థులు-వి. పట్టుకొనఁబ్రయత్నించినవారై వచ్చువారిక్-

వచ్చినట్టివారలను, దుస్సహోపమునక, దుస్సహ-రూపరాని, అటోపమునక-గర్వముతో, దుర్గ
వోలె-కాళికాశక్తివలె, మొత్తుక-హింసించును, ఇచటఁ గాళికాశక్తి మణిభద్ర యనురూపముతో
నిధులను గాపాడునని శాస్త్రము. 'మొత్తుక, అనుట కుదా. "ఉ. దేవకిక, ముందలపట్టి వంచి
తెగఁమొత్తఁగడంగినఁగంసు" భాగ. "ఆవేశ్యకొఱ కరుదెంచినవిటులను దానితల్లి నిధిసమీపమున
నున్న కాళికాశక్తివలె బాధించును, అనుటచే గుణస్వరూపాత్మేక్ష, "యత్రాన్యధర్మసంబంధా
దన్యత్వే నోపతక్తమ్, ప్రకృతం హి భవేత్ప్రాజ్ఞా స్తామత్రేప్రేక్షాంప్రచక్షతే" ప్రతా. "మన్యేశంకే
ఘ్రివంప్రాయోనూన మిత్యేవమాదిభిః, ఉత్పేక్షాద్యజ్యలే శబ్దైవశబ్దోఽపి తాదృశః" కావ్యాద.

తా|| ఆవేశ్యతల్లి తనకూఁతు రగుచంపకగంధిపైఁ గోరికతో నేలెంచజారులను నిధిరక్షకురా
అగు కాళికాశక్తి ధనముదొంగిలింపవచ్చినవారిని హింసించునట్లు బాధించును.

క|| తుదినుండి మొదటిదనుకం, గొదవలె పచరించు సాధు ♦ గుణ మింతయు లే
దది చెఱచినకాఁపురములు, పదిలక్షలు గలవు సామ్యు ♦ పైఁ గోరికచేన్. 37.

అ|| ఆవృద్ధశేష్య. తుదినుండి-చివరనుండి, మొదటిదనుకక-మూలమువలకును, కొదవలెపచ
రించుక -లోతక్కువలెప్రకటించును, 'పచరించు, ననుటకుదా. "ద్వి. హరివద్దనదచినయవ్వార్తల్లెఁ, బ
చరించి" విష్ణుపు. సాధుగుణము-మంచిబుద్ధి, ఇంతయులేదు-కొంచెమయిననులేదు, అది-ఆముదుసలిది,
సామ్యుపైక-కోరికచేక-ధనముమీఁదియాశచేత, చెఱచిన కాఁపురములు - చెడఁగొట్టిననంసారములు,
పదిలక్షలుగలవు-వేలకువేలున్నవి, అతిశయోక్తిలంకారము.

తా|| ఆముదుసలిది యెల్లప్పుడును విటకాండ్రయందు నేరములారోపించుచుండునేకాని మంచి
గుణము దానికి లేనేలేదు. అది ధన కాంక్ష చే వేలకుటుంబములను బాడుచేసినది.

క|| లక్షయొసంగిన నది నిర, పేక్షలేవిహరింప దర్థ ♦ మివ్వునక దయా
దాక్షిణ్యంబులు పూజ్యము, రాక్షసిపుట్టినది విటుల ♦ ప్రాణములు గొనన్. 38.

అ|| అది-ఆవృద్ధశేష్య, లక్షయొసంగినక-లక్షరూపాయలనొసంగినను, అర్థముక-ఇచ్చు-
అనక-ధనమును దెచ్చియిమ్మనియడుగక, నిరపేక్షతక-అశపదకుండునట్టి యుద్దేశముతో, విహరింపదు-
ప్రవర్తించదు, దయాదాక్షిణ్యంబులు-కనికరమును మోహమియును, పూజ్యము-నున్న - లేననుట,
విటులప్రాణములు-మిండగాండ్రయొక్క యసువులు, కొనక-అపహరించుటకు, రాక్షసిపుట్టినది-
రక్కసియే మనుష్యజన్మమొత్తినది, లక్షయొనిచ్చిన నది నిరపేక్షలేవిహరింపదు, అనుటచే స్వభావోక్తి
యును. అతిశయోక్తియును. 'రాక్షసి పుట్టినది విటులప్రాణములు గొనక, అనుటచే నపహ్నవా
లంకారము, "ప్రకృతం యన్నిషిధ్యాన్యత్ సాన్యతే సాత్వపహ్నుతిః" కా. ప్ర.

తా|| దానికిఁ గోడెగాండ్రైతధనమొసంగినను మరల డబ్బులేమైనక మానదు. కనికరమును
మోగమోటును దానియొద్ద లేవు. అది కేవలము జారుప్రాణముల నపహరింపభూమిపైఁ బుట్టిన
ప్రత్యక్షరాక్షసి యనఁదగు.

క॥ ఆకంబుకంటి జూచిన, నేకొలఁదులవారినైన ♦ నించుక మోసాలో
ద్రేకంబు వుట్టుటరుదా, భీకరవర్తనులనుఖము ♦ వెడతలఁ బట్టున్. 39.

అ॥ ఆకంబుకంటి - శంఖమువంటి మెడగలదయిన నూచంపకిగంధని, చూచిన - కాంచిన తోడనే, ఏకొలఁదులవారికి - ఐనక - ఏపాటివారికైనను, ఎంతటివనస్సునిబట్టి ముగలవారికియినను, ఇంచుకమోహము - ఉద్రేకంబు - కొంచెముకాముముయ్యి ముప్పొంగుట, పుట్టుట - అరుదా - కలుగుటయాశ్చర్యమా - కాదనుట. భీకరవర్తనులనుఖము - భయంకరచూపున ప్రవర్తనముగలవారియొక్క యభివృద్ధివైతము - వెడతలక - పట్టుక - తలపెనుకటిభాగముననుటయు, ఆనఁగా భీకరాములునయితము కామోదేవులగుదురనుట. ఉదా. “గ. ఉవిదలకు బుద్ధి పెడతలఁనుండు గాదా” పాం. మా. సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము “సంబంధాతిశయోక్త స్సాన్య దయోగే యోగకల్పనమ్, యోగే వ్యయోగోఽసంబంధాతిశయోక్తః తీత్యతే” వుప.

తా॥ ఆవేద్యము వీడించినతోడనే యుల్లడినిశ్చలచిహ్నుల కయినను తగులము పుట్టకయుండదు మహాధీరులు సయితము లొంగకలసినవ.

ఉ॥ కాంచనభూషణాంబరం ♦ కాయము నిచ్చలు నిచ్చియెను మో
ప్రించుకొనంగి నేల నలగు ♦ నేరతనూభవ్రుడైన నెల్లి పా
ల్లింపెద నన్నబోవిటను ♦ నేఖకులొప్పునూనునైన న
త్యంచితశక్తి నేపగిన ♦ దానిబయింతురు కోరికాంత్రానిన్. 40.

అ॥ ఆముదుసలిదానికి. అధ్యాపారము అలకుబేరతనూభవుడు + ఐనక - ధనవతియగు మదీరుని కొడుకయినను, కాంచన భూషణాంభోని కాయముక, కాంచనభూషణ - బంగారపు సొమ్మల యొక్కయు, అంబర - వీరలయొక్కయు, నికాయముక - సమాహమును, నిచ్చలు + ఇచ్చి + ఐనక - ఎల్లకాలమును సమర్పించుచున్నప్పటికిని, “మిచ్చించుకొనంగి తేడు - దానికనుగ్రహముగలుగునట్లు చేసి కొనఁజాలఁడు, అత్యంచితశక్తి - మిక్కిలి ప్రకారముచున్న సమర్థతతో, “తేజులూధిసమానుడైనక”, తేఖకుల - దేవతలయొక్క సముదాయమునను, “ని. గోపే నీహి బనపదే నవాతీయగి శీ 2 - వ్యయో కలమ్” నానా. అధిప - ప్రభువగునింద్రునియొక్క, మూసక + ఐనక - కుమారుడగు బయ్యుని నైనను, ఎల్లి - తేపు, చెల్లింపెదను + అన్నక - ఇచ్చెదనుఆనఁగానే, పోవిండు - పోనీయదు, దానిక - అవృద్ధవేద్యను, ఏపగిన - ఏవిధముగా, బయింతురు - గెలువఁగలరు, బయింపనశక్యమనుట. ఇంచు నాలుగవపాదమున నఖండయతి సేప్పఁబడినది. “తే. ఒక్కసమనమున భక్తియుగము గూడి, పదము తేర్పాటుగాఁ గానఁబడినిప్రాణి, సంధులకు నిత్యసమసనఃక్రాంతలును నఖండవిక్రమములు ననఁ రండుఁజెల్లు” అప్పు. ఉదా. “చ. ముగదురువీతిహోత్రుని సముజ్జ్వలమేరుసమానగాత్రునిక” శ్రీ. మా. దీనిని ప్రాదియతి యనిచెప్పదురు. “క॥ ప్రపరాపసమప్ర, త్యపినిర్వరధిమ్యసాఖ్య + దాజ్ఞ్యత్యన, పర్యుపసర్గవింశతిక, శ్మృపరస్పరయోగమైన + సుభయముఁజెల్లన్” కవిగ. ఉదా. “ఉ. ప్రాంతనిరంతరాన్వితన + మస్తదురంతపరాక్రమంబు న త్యంతనవాప్తశోభనము + పాయముపాయము వీక్షణంబు ప్ర

త్యంతమభీష్టమవ్యయము + స్వంతము నీతము నంచితంబు ప
ర్యంత మనంగ సంధులం ది + రంబగు రెంటను బ్రాదు లచ్యుతా”

కోడెకాండ్రు, అనుటకు ‘నూ. స్త్రీయా మాడి బహుత్వే స్వా త్పుంసి దీర్ఘాన్నిరుచ్యతే, ఉత్తో
లోపశ్చ లలయోస్తయోః పుంసి రుతా మతా” అథ. అసంబంధసంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.
“సంబంధాతిశయోక్తి స్వాస్య దయోగే యోగకల్పనమ్, యోగే ప్యయోగోఽసంబంధాతిశయోక్తిరి
తీవ్యతే” చంద్రా.

తా|| ఆజాతికి దేవలోకమునుండి నలకూబరుడు వచ్చి బంగారునగలును జలతారుచీరలును
నిత్యము నొసంగినను మెప్పులేదు. జయంతుఁడయినను నాయొద్దపైకము లేదు కేళు తెచ్చియిచ్చెద
ననినఁబోసీయను. అట్టిదానిని బడుచువాం డ్రెట్లుజయింపఁగలుగుచును.

సీ|| నిర్జిద్రదారిద్ర్య + నిరుపాధియుతపిదగ్గ, సంజాతహృద్భల్లి + లంజతల్లి
కామితార్థవిత్తి + కర్ణాయమానప, ల్లవలోకవటర్పుల్లి + లంజతల్లి
నిజశాసనోల్లంఘు + నజిఘ్నుక్షుకామిలో, లకుంగంచయభిల్లి లంజతల్లి
శాంబరీచంగ భు + జంగ కృత్యవివేక, పింజభూరుహవల్లి + లంజతల్లి
తే|| ౧. హువిధోపాయచణపంచ + భద్రభద్ర, కుంజరమృగాధిపమతల్లి + లంజతల్లి
నిఖిలవిటజనారంభముల్ + నేలఁ గలప, నంజ కరుదెంచుపెనువెల్లి + లంజతల్లి, 41.

అ|| నిర్జిద్ర.....దృల్లి. నిర్జిద్ర - జాగరూకమయిన, దారిద్ర్య - బీదతనముచేత, నిరుపాధి-
కుటుంబపోషణరహితముతో, యుత-కూడిన, పిదగ్గసంజాత - బారపురుషుల సముదాయముయొక్క,
హృత్-మనస్సులకు. భల్లి-బాణమైనది, “ని. భల్లా భల్లీ చ సాయశే, నానా. ఉదా “తే. గీ. విపుల
భుజగర్వదర్శితవిమతరాజ, రాజహృద్భల్లి” శృం. కా. లంజతల్లి-కామితా.....ర్పుల్లి కామిత+
అగ్ధ-కోరఁబడినధనమును, విత్తి-ఇచ్చుటయును, కర్ణాయమాన - కర్ణంబుగానగుచున్న, పల్లవలోక
వట-విటసమూహమనెడు మట్టిచెట్టునకు, ర్పుల్లి-కూఁకటివేళ్ళనుపైతము నిర్మూలనముచేయునట్టి యీల
పురుగయినట్టిది “ని. భృగూరీచీరు కాచీరీర్పుల్లికాచనమాఇమాః” అ. లంజతల్లి. నిజశా.....భిల్లి.
నిజశాసన-తనయొక్కయాజ్ఞను, ఉల్లంఘన-తిరగ్కరించుటయును, జిఘ్నుక్షు - అపేక్షగల, కామి
లోలకురంగంచయ-విటులనెడి కదలుచున్న లేళ్ళగుంపునకు, భిల్లి-బోయదయైనట్టిది, లంజతల్లి. శాంబ...
వల్లి, శాంబరీచంగ-మాయయందలి నేర్పుచేత, భుజంగకృత్య-విటులయొక్కచేష్టలను, వివేక-తెలిసి
కొనునట్టి, పింజభూరుహవల్లి-బలమయిన యోషణితయైనట్టిది, లంజతల్లి, ‘ని. పింజంతుబలే క్షీబం
వధేపుమాన్, హరిద్రాతూలయోః స్త్రీ స్వాదాకులే త్వభిధేయవత్” నానా. ఇచట భుజంగశబ్దము
నకు సర్పమనియు విటుఁడనియు రెండర్థము లుండుటచే గారడీవాండ్రు సగ్గవశికరణమునకుఁ జెల్ల
యీగర నెట్లుపయోగింతురో యట్లే తనమాయ వారలపై నుపయోగించుచుండు నని భావము, ‘ని.
భుజంగః పిదగ్గసర్పయోః, విశ్వ. బహు.....తల్లి, బహువిధ-అనేకవిధములయిన, ఉపాయ-
యుక్తములందు, చణ-నేర్పుగల, పంచ-అయిదిఁటిచేత, అనఁగా మిత్రభేదము, సుహృద్భావము,
సంధివిగ్రహము, అభ్యుపకాశా, సంప్రేక్ష్యకారిత్యముఅనునైదుతంత్రములచేత ననట. భద్ర-సుఖమును

బొందునట్టివారైన, భద్రకంజర-పట్టపుఁజేనుగుఱకు, మృగాధిపమతిల్లి-శ్రేష్ఠమగుసింహమైనట్టిది, బహువిధోపాయచణులనెడిపంచవర్తాశ్వభద్రకంజరములకు సింహమైనట్టిది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. లంజతల్లి. నిఖిలవిటజనారంభముల్ - జారలందఱియుక్కు ప్రయత్నములను, నేలన్ + కలపన్ - భూమిపాలు చేయుటకు, రూపుమాపుటకు, నలజకున్ - నాటువేసినమాగానిమీఁదకు, ఆరుజెంచుపెనువెల్లి-వచ్చుచున్నప్రళయకాలమందలి యేకార్ణవమయినట్టిది. పెనుపు + వెల్లి. ఉదా “వ. అపెనువెల్లియల్ల నడంగిపోవఁదొడంగునెడ” భార. లంజతల్లి, మాచిమంచితిమ్మకవియునిట్లే వర్ణించినాఁడు.

సీ॥ పల్లవవ్రాతంబు + పాలిజల్ రాకాసి, ప్రకటితోద్యన్త ద్య + పాననిరత
గురుతరానేకదు + ర్గుణగణాలంకార, సకలమాయావాద + జననసీమ
భూరికోపవికార + పూరితనిజచిత్త, కణనవాక్యక్రయా + గ్రథితరసన
ధరననీతులకెల్ల + గుఱుతుమీసినతావు, దానధర్మదయావి + ధానహీన
తే॥ కాకినీ భూతభేతళ + సమదైత్య, భీకరాకగనిలయగం + భీరనినద
సుమశరా రావ మార్గభా + సురగమగ్ర, లగ్నకంబకయుతపల్లి + లంజతల్లి. రాజ.

ఈపద్య మనుప్రాసాంత్యప్రాసములతోఁ జెప్పఁబడినది. మాలారూపాలంకారము.

“మ॥ ఆలగంజేహమమాడ్కిఁ గాక నుపమే + యంబెన్న నచ్చన్నమై
యలఘాత్పేక్షయు నా నభిన్నమకిజం + జైయుండ కాలోప మిం
పలరంగాఁ బ్రకృతోపయోగి పఁజా + మారోపతుల్యంబుగా
కలయారోపిత మిందు రంజనమునే + యన్ రూపకందై తగున్. నరస.

“అరోపవిషయస్య స్యా దతిరోహితరూపిణి, ఉపరంజక మారోప్యమాణం తద్రూపకం మతిష్”
ప్రతా. “మాలా తు పూర్వవత్” కా. ప్ర.

తా॥ ఆముసలివేక్య యెడతెగని దగిద్రమతో జీవయాత్రఁ గడపఁజాలని వ్యభిచారులమనసును
లను బాణిమవలెఁ గలంచును. అది కోరినవస్తువులన్నియుఁ గట్టునివలె నొసగుచుండువిటలను మహా
వృక్షమునకు వేళ్ళనగొట్టివెనునట్టియాలపురుగువలె దురాలోచన చేసి నాశముచేయును. తనయాన
దాఁటినడువఁబూనుమిండగాండ్రను లేళ్ళుబోయదానివలెఁ బట్టును. కాముకులమాయలన్నియు నిమి
షములోఁ గనిపెట్టి వారి ననియాడసి యుండును. ఎన్నియుఁబ్రకటవారివైన మిగులసేర్పుతోఁ
బట్టును. వా రెన్నిప్రయత్నములుచేసినను అవియన్నియు అపప్రపాటులో విఘ్నముచేయును.

సీ॥ పిడుగుచందమ్మునక, బడిమోదుతెరువాటు, కాని కైన నొకింత + కరుణ పుట్టు
బహుధనావేక్షచే + బాధించునృపతి కై, నను జనించు నొకింత + కనికరంబు
చేరికన్నడభూమిఁ + జెఱవట్టుపాశ్చాత్య, నృపతి కైన నొకింత + కృప దలిర్చు
నతిపాతకులనొంచు + యమకింకరుల కైనక, గందళించు నొకింత + కారుణికత

తే॥ యసమసాయకసమరక + రాగంతరాయ, కరణపాణివాక్కియా + గౌరవమున
నఖిలవిటకోటిధనమెల్ల + నవహరించు, లంజతల్లికి దయలేదు + లక్ష యైన. 42.

అ॥ పిడుగుచందమ్మునక - ఇంద్రునిచేతనుండెడి వజ్రాయుధమువలె, పడి - పైనఁబడి,
మోదు తెరువాటునైనకా - కొట్టుచున్నదారులుగట్టి కొట్టెడు దొంగవానికైనను, ఒకింత కరుణ

పుట్టా - కొంచెముయినను దయగలుగును, బహుధనాపేక్షచేత - ధనమునందలి యధికమయిన
యాశచేత, బాధించునృపతికైనను - కష్టపెట్టుచున్న రాజునకయినను, ఒకింతకనికరంబు - ఇంచుక
యైననుకృప, జనించు - పుట్టును. కన్నడభూమి - కర్ణాటరాజ్యమునందు, చేరి - ప్రవేశించి,
చెఱవట్టు పాశ్చాత్యనృపతికైన - యుద్ధములోబలాత్కారముగాఁబట్టికొనివచ్చి 'నిరర్పించునట్టి
పడమటిజేశమువాఁడయిన తురుష్కప్రభువునకయినప్పటికిని, ఒకింతకృప - కొలఁదియక్కఱికము,
తలిర్చు - కలుగును. ఇతఁడు గర్భిణీస్త్రీలను బిడ్డతల్లిలను సైతము పాపమనియెంచక ఘోరదర్శన
ముగా నఱికించినట్లు చరిత్రములు చెప్పుచున్నవి. కృష్ణరాయలకుఁ బూర్వము తురుష్కప్రభువు
లాంధ్రదేశముపైకి దండెత్తివచ్చినప్పుడు జరిగినదుర్ఘటము మిందు జ్ఞప్తిచేయఁబడినది. చాటుపద్య - ణి
మంజరిలో నీవాక్యమునకు సమన్వయముచేయఁబడక యీకవి కృష్ణరాయల యనంతరమువాఁడయి
యుండనోపు ననివ్రాయఁబడియున్నది. "అనెగొందిపై తురుష్కులదండయాత్ర క్రీ. శ. 1334 సం॥
తుంగభద్రానదికి నుత్తరపుటొడ్డున గలయానెగొంది దుర్గమునందున్న జంబుకేశ్వరునిపైనిఁ దురుష్కు
చక్రవర్తి ధిల్లీనండి యసంఖ్యాకములైన సైన్యముతో దండెత్తి వచ్చుచుండ గవిశోటగమిషమున
జంబుకేశ్వరుఁ డెదురించుటయు మఱియొకమాటు ధిల్లీతురుష్కులకును, అంధ్రకర్ణాటకును. ఘోర
యుద్ధముజరిగెను. ఈయుద్ధము తనకుఁ బ్రతికూలముగాఁ బర్యవసితమగు ననియూహించి తురుష్కుల
వలన స్వయంబుమునకు మానభంగ మగునేమో యనుభయముతోఁ దనస్త్రీలనెల్లరి నగ్నిప్రవేశమగు
నట్లు చేసి రాజుశత్రువును మార్కొని పౌరుషముతోఁ బ్రాణములున్నంతవఱకుఁ బెనఁగి తుదకు వీర
స్వర్గమునే చూడఁగలిగెను. అనెగొందిదుర్గము తురుష్కులవశ మయ్యెను" అం. చరి. 3. భా. 9. పు.
"విజయనగరవైభవమును బలువురు పలువిధములఁ గొనియాడుచుండ మహమ్మదుషా చెవులకా పలు
కులు ములుకులై నాటుచుండెను. క్రీ. శ. 1366 సం॥ సైన్యముల సమకూర్చుకొని వీరబుక్కభూపా
లునిపై తండయాత్ర జేడలివచ్చెను" అం. చరి. 3. భా. 358 పు. ఇతఁడు 1358 మొదలు, 1375
వఱకు రాజ్యపరిపాలన మొనర్చెను. మహమ్మదీయచరిత్రకారులలో మఖ్యుఁడగుపెరిస్తా తనగ్రంథ
మున "తురుష్కులు వెలరేగి తొరసించినయెల్లరను నఱికివైచుచుండిరి. గర్భిణీస్త్రీలను సైతము వదలి
పెట్టక హతము చేయుచుండిరి. బిడ్డల తొమ్మలమీఁదనుంచుకొని పెనఁగులాడుచున్న తల్లలనుండి
బిడ్డలను లాగి బిడ్డలను తల్లలను గూడ నఱకుచుండిరి." అనియున్నది. కావున క్రీ. శ. 1478 లో
అగ్రహారాదిసత్కారము లందినకవి క్రీ. శ. 1334, 1336 సం॥ నాటిచరిత్రమును వర్ణించుట సమంజ
సమేకదా. శ్రీనాథుఁడును "శా. కుల్లాయుంచితిఁ గోకజుట్టితిని నేగూర్పాసముక్ దొడ్డితిఁ,
జల్లాయంబలిద్రావితిఁ దుచులు దోసంబందుఁ బోనాడితిఁ, జల్లలిం దిలపిషమున్ మెసవితిన్
విశ్వస్త వడ్డింపఁగా" దల్లి కన్నడరాజ్యవిశ్లేష దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడనన్" అనియూహానికి
తురుష్కవేషమును వర్ణించియున్నాఁడు. రామరాజభూషణుఁడును "నీ! డిగ్గకర్ణాటకీశ్చీపున
స్సౌప్తి: నెన్వానిలోకేశ్వరీశ్వరము పొసంగు" నని వర్ణించియున్నాఁడు. కనుక రాయలకుఁబూర్వమే
కన్నడరాజ్యము తురకలవశమై మరలజయింపఁబడినట్లు విశదమగుచున్నది. అతిపాతకులన్ - అధిక
మైనపాపాత్ములను, నొంచుయమకింకరులకైనన్ - నొవ్వకేయుచుండిన యమునియొక్కదూతలక
యినను; ఒకింత కారుణికత - కించిస్మాత్రముకనికరము, ఇసుమంతదయ, కందళించున్ - అంకురిం
చును. "ని, కందళం తు నవాంకూరే కలధ్వనా" హేమ. "కందళం త్రిషు కపాలే పుష్పరాగే

నవాంకురే"మే, "కందలిచు-ఆకరిచు-మేచు"బ్రాహ్మ, నూ. ఆం. ని. ఉదా"వ.కందలిచుం
గావుత" శృం. నై. ఇచట యమదూతలను గురించి పురాణములయందు యమబాహుళ్య మిట్లు వర్ణింపఁ
బడినది. "చిత్రగుప్తాయా దగ్రే యోజనానాం చ వింశతిః, పురమధ్యేమహాదివ్యం, ధర్మరాజస్య
మందిరమ్ అస్తి రత్నమయం దివ్యం విద్యుజ్జ్వాలార్కవర్చసం, ద్విశతం యోజనానాం చ, విస్తా
రాయావతః స్ఫుటమ్" పంచాశ చ్చ ప్రమాణేన యోజనానాం సముచ్చితం, ధృతం స్తంభసహస్రై
శ్చ, వైడూర్యవణిమండితం" కాంచనాలంకృతం నానాహర్మ్యప్రాసాదసంకులం, శారదాధ్ర
నిభం రుక్మ కలకైస్సువనోహరం"చిత్రస్ఫటికసోపానం వజ్రకట్టిమణోభితం, ముక్తాజాలగవాక్షం చ
పతా కాధ్వజభూషితం" ఘంటానేకనినాదాధ్యం హేమతోరణమండితం, నానాశృంగమయం
స్వర్ణ కవాళకతసంకులం" నానాద్రుమలతాగుర్వై ర్మిష్కంపై స్సువిరాజితం, ఏవమాదిభి రన్యై
శ్చ భూషణై ర్భూషితం గదా, ఆత్మయోగప్రభావై శ్చ నిర్మితం విశ్వకర్మణా"....."తస్మి
న్నస్తి సభా దివ్యా శతయోజన మాయతా, పుణ్యా శృబ్దదయ స్తస్యాం.నిత్య కామఫలద్రుమాః,
అసంబాధాచసాతార్మ్య రమ్యా కావగమాసభా, దీప్త కాలం తప స్తస్మానిర్మితా విశ్వకర్మణా"సం.
గరు. నరకము యొక్క భేదములు- "చతురశీతిలక్షాణి నరకా స్సంతి భేదర, తేషాం మధ్యే భూర
తమా, ధౌరేయా స్త్యేకవింశతిః" తామిస్రో లోహమండిశ్చ, మహారారవ శాలిలీ, రారవం కుష్మలః
కాలనూత్రకంపూతివృత్తికా" సంఘతో లోహితోదశ్చ సవివ స్సంప్రతాపనః, మహానిరయ
కాకోలా, సంజీవనమహాపదా" అవీచి రంధతామిద్రః, కుంభీపాక స్తథైవ చ సంప్రతాపనామైక,
స్తపన స్త్యేకవింశతిః" గరు. యమదూతలు పాపపులను శిక్షించుట. "క్షమాపరాధా కరుతే భగ
వాన్ హరి శ్వరః, వయం తు సాపరాధానాం, దండదా ఽపి తదాజ్ఞయా" ఏవ ముక్త్యా చ తే
దూతానిర్దయా తాడయంతి తాన్, జ్వలదంగానదృశాః పతితా స్తాడనా దధః" పతనా తస్య
పత్యై శ్చ గాత్రచ్ఛేదో భవే త్తతః, తా నభఃపతితాన్ క్వానో భక్షయంతి రుదంతి తే" సుదంత స్తే
తతో దూతై ర్ముఖ మాపూర్య రేణుభిః, నిబద్ధ్య నివిధైః పాతైర్వన్యంతే కేఽపి ముగ్ధరః" పాపినః
కేఽపి ఖద్యంతే, క్రకవైః కాప్తవ ద్విధాః క్షిప్వా చా శ్యేఽదనా పృష్ఠే కుతారైః
ఖండశః కృతాః" అర్థం ఖాత్వా వశే కేచిత్, భిష్యంతే మూర్ఛి సాయకైః అపకే యంత్రమధ్య
స్థాః పీడ్యంతే చేక్షదండవత్" కేచి ద్రవ్యజ్వలమానైః స్తుసాంగారైః పరితో భృశమ్ ఉల్ముకై
ర్యేష్టయిత్యా చ, ధ్మాయంతే లోహపిండవత్" కేచి దస్పృతమయే పాకే, తైలపాకే తథాఽపకే,
కటాహక్షిప్తవటవత్, ప్రక్షిప్యంతే యత స్త్రతః" కేచి నృత్రగజేంద్రాణాం క్షిప్యంతే పురతః పథి,
బద్ధా హస్తా చ పాదా చక్రియంతే కేఽప్యథోముఖాః" క్షిప్యంతే కేఽపి కూషేషు పాత్యంతే
కేఽపి పర్వతాత్, నిమగ్నాః కేఽపి కుండేషు, తుద్యంతే క్రిమిభిః పరే"వజ్రకుండై ర్మహాకాక్షై
ర్నై" రామిషగృఘ్నుభిః, నిష్కృత్యంతే శిరోదేశే నేత్రే చా న్యే చ చుంచుభిః".....
పాపినాం నరకాలయే, చిత్వా సందంశక్త ర్దూతా మాంసఖండాన్ దదంతి చ." సం.గరు, మీ
తప్పిదములను ఈశ్వరుడుమాత్రమే క్షమింపఁగలఁడు. ఆతనియానతిచొప్పున మేము పాపులందఱిం
తుము. యమదూత లిట్లుపలుకుచు మఱలమఱలఁ గొట్టుచుండఁగా నాపాపులు చెట్టునుండి క్రిందఁబడు
చుందురు. అపడునపుడు దానియాకులచే శరీరము తెగి పోవుచుండును. అక్రిందఁబడిన పాపులను
కుక్కలు కఱచుచుండును, అబాధ కోర్వలేక వారేడ్చుచుందురు. ఇట్లేడ్చెడి యాపాపులసోళ్ళలో

దుమ్ముగొట్టి త్రాళ్లతోఁగట్టి యమకింకరులు మద్గరములతోఁ గొట్టుచుందురు. ఆబాధలకుఁగూడ నోర్వజాలక వారేడ్చుచుందురు. యమభటులు కొందఱు పాపులను అంపములతోఁ గట్టులుగోయు నట్లుగోయుచుందురు. కొందఱిని భూమిమీఁదఁబరుండఁజేసి గొడ్డళ్లతో ముక్కలుచేయుచుందురు. కొందఱిని మొలవఱకుభూమిలోఁ బాతిపెట్టి బాణములతో శిరములు ఛేదించుచుందురు. కొందఱిని చెఱువగడవలె గానుగలోఁబెట్టి త్రిప్పించుదురు. కొందఱిని నిప్పులలోనుంచి యినుముకాల్చికొట్టి నట్లు సమ్మెటలతో సాగగొట్టెదరు. సలసల కాగునేతిలోఁ గొందఱిని నూనెలోఁగొందఱిని బడవైచి వేఁచుచుందురు. కొందఱిని గాళ్లుచేతులుగట్టి బోంగిలఁబరుండఁబెట్టి యేరుఁగులచేఁ ద్రొక్కించుదురు. కొందఱిని నూతులలోఁ బడద్రోయుదురు. మఱికొందఱిని బర్వతాగ్రములనుండి క్రింకిగొంటివేయుదురు. కొందఱిని బురుగులగుఁటలోఁ బడఁగెంటుదురు. ఆపురుషులు పాపాత్ముల ననేకవిధములగా హింసించుచుందురు. వజ్రపుముక్కు గలబాంతకాకులు శిరస్సులమీఁదను కండ్లలోను నోళ్లయందును పొడిచి మాంసమును పీకుకొనితినుచుండును. యమభటులు పాపులశరీరములను ముక్కలుముక్కలుగా ఖండించివేయుదురు.” అసమ.....వమునన్. అసమసాయక - సమానములేని సంఖ్యయగు బాణములుగలవాఁడయిన మన్మథునియొక్క, సమరకర్మ - యుద్ధ కార్యమునకు - సంభోగమునకు, అంతరాయ - విఘ్నమును చెఱుపును, కరణ - చేయుటయందు, పారీణ - ఆపరిధరివఱకుఁగల - కడపటివఱకుఁగల, వాక్ + క్రియా + గౌరవమునన్ - మాటలయొక్కయు, చేష్టలయొక్కయు, అధికముచేత, అఖిల.....నమున్. అఖిల - సమస్తమైన, విటకోటి - జారులసమాహము యొక్క, ధనమున్ - ద్రవ్యమును, ఎల్లన్ - అంతయును, ఆపహరించు అంజశల్లికన్ - ఆక్రమముగా సాధ్యమముచేసికొనునట్టి ఆవేశ్యయొక్కమాతకు, లక్షయైనన్ - ఒకనూలువేలరూపాలనిన్ని నప్పటికిని, దయలేదు - కనికరముండదు. “వేశ్యాయాశ్చ కుతః స్నేహః” నీతి. ఇందు ‘బాధించుట’ సాధర్యము. బహూపమానములతో నతిశయోక్తి చెప్పఁబడినది. ఏకానేకగోచరాలంకారమునకు సమముగానున్నది. ఎన్నిబాధలయినఁ బడఁగలముగాని వృద్ధవేశ్యబాధ పడలే మనినచో నీయిలంకారము సిద్ధించెడిదే.

“నీ || దారుణాఖండమా + త్రాండమండలము ను, ప్వాంగిగుటువ్కున + మింగవచ్చు
గంభీరఘమఘుమా + రంభసంరంభ దు, గపయోధి చంగున దాటవచ్చు
జండికాజానేయ + గండప్రకాండము, ల్వీకజరాలున + వ్రేయవచ్చు
గుటిలోగ్రశతకోటి + కోటిసంఘాటము, ల్మినిసి ఘణిల్లనఁ + దునుమవచ్చు
తే || గానిపశ్యదభీకభీ + కరద్యగ్ర, జాగ్రదనలోఽజ్జ్వలజ్వాల + జాలజటిలి
గురుభుజాశౌర్యనినుఁజెన్కు + దరమెయరుల, కాబలేంద్రున నారసి + హక్షితింద్ర. కా. సం
‘పిడుగుచందమున’ ఉపమాంకారము.

తా|| పిడుగువలెఁ బైఁబడికొట్టు దారిద్ర్యంకయినను కొంచెము దయయుండును, మితిమించినధనాపేక్షచేఁ గట్టపెట్టురాజునకైనను కొంచెము కృపయుండును, కర్ణాటకరాజ్యమునఁ జొచ్చి ప్రజలనిర్బంధించునట్టి పడమటిదేశపురాజునకైన నుంత కరుణయుండును, మహాపాపులను వేధించు యమదూతలకయిన నిండుక కనికరముండును, కాని మింహగాఁడ్రసామ్మెల్ల సపహరించు వృద్ధవేశ్యకు మాత్రము వేలకునేలిచ్చినను దయయుండదు.

సీ॥ కాలకూటమునందుఁ ♦ గలమేలువినమెల్ల, తాలలోఁ గల్లుకా ♦ ర్మశ్యమెల్లఁ
బైశాచనమితిలో ♦ పలివికారం బెల్లఁ, గపికోటిలో నుండు ♦ కాంక్షలెల్ల
సెలయేళ్లలోన వ ♦ ర్తిలెడువక్రత లెల్ల, మయశంబరులలోని ♦ మాయలెల్ల
ధార్తరాష్ట్రులలోనఁ ♦ దనరుమచ్చరమెల్లఁ, బంచపాతకులలోఁ ♦ బాపమెల్లఁ
తే॥ దీసి విటదోషరాశిచే ♦ ద్విగుణిఁ జేసి, యవృతపంకంబులోఁ గల్పి ♦ యశుచిభావ
రసముఁ జిల్కించినిర్మించె ♦ బ్రహ్మకృపణతరుణహృద్భల్లియగులంబ ♦ తల్లిగాఁగ43.

అ॥ బ్రహ్మ-సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మదేవుఁడు, కాలకూటమునందుఁ - కాలకూటమునందుఁ గల
మహావిషమునందు, ఇచట విషములు తొమ్మిదివిధములు 'ని. కాకోల-కాలకూట హలాహలాః, సౌరా
ప్రీతిక శ్యాన్తికేయాః(బ్రహ్మపుత్ర) ప్రదీపనః, దారదో వత్స వాభశ్చవిషభేదా ఆమీనవ, రామాశ్రి
కలమేలువిషమెల్లఁ - ఉండిన శ్రేష్ఠమయిన విషమునంతయును. నికరమైన గరళమునంతయును,
రాలలోఁ - తాళయందు, కల్లుకార్మశ్యము + ఎల్లఁ - పుట్టిన గట్టితనమంతయును, ఏర్పడిన కఠిన
స్వభావమంతయును, పైశాచసమితిలోపలివి కారంబు + ఎల్లఁ - పిశాచములగుంపుయొక్క మనస్సులో
నుండెడు నసహ్యపుంజేష్ఠులన్నియును, కపికోటిలోఁ - కోతులగుంపునందు, ఉండు కాంక్షలెల్లఁ -
ఉన్నట్టియాశలన్నియును, సెలయేళ్లలోనఁ - పర్వతములవలనఁబుట్టిన ప్రవాహములయందు, పర్తి
లెడువక్రతలెల్లఁ - ఉండునట్టి కుటిలప్రవర్తనములన్నియును, మయశంబరులలోని మాయలెల్లఁ -
మాయను సృష్టించినవారైన మయునియందును శంబరునియందును గల యింద్రజాలవిద్య
లన్నియును. "య త్పించి డింద్రజాలాది ♦ మూఢదృష్ట్యైవ వర్తతే, తత్పతః సర్వథా నాస్తిసా
మాయా మయనిర్మితా, న సత్యత్వం మానవవస్తువృషా మయశిల్పవత్, త్తే తే చ య చ్చిత్తం నానా
రూపాకృతిక్రియం" సం. పద్మ. ధార్తరాష్ట్రులలోనఁ - దృతరాష్ట్రునియొక్క సంతతియందు,
తనరుమచ్చరము + ఎల్లన్ - ఒప్పుమన్నమాతృస్వరూపమంతయును, పరులమేలునోర్వలేక పోవుట యంతయును,
పంచపాతకులలోఁ - మహాపాపులయందుఁ గల, పాపమెల్లఁ - కలషమునంతయును, తీసి-చేసిని, విట
దోషరాశిచేఁ - వ్యభిచారదోషమునెడిప్రాగుచేత, ద్విగుణిన్ + చేసి - రెట్టింపుగానుమార్చి, అన్యత
పంకంబులోఁ - అబద్ధమనెడిబురదలో, కల్పి - పాకముచేసి, అశుచిభావరసముఁ - మలినస్వభావమనెడి
ద్రవమును, చిల్కించి-ప్రోక్షించి-చిలుకరించి, కృపణతరుణహృద్భల్లి, కృపణ - కుత్సితబుద్ధిచేత,
తరుణ-యావన పురుషులయొక్క, హృత్ - మనస్సులకు, భల్లి-బాణమైనట్టిది, అగులంజతల్లి-అయినట్టి
తేజ్యామాతయగువట్లు, నిర్మించెఁ - పుట్టించెను, ఈపద్యయన 'రాలలోన్' అని ప్రయోగించుటకు
"నూ, కేహించి ద్యుతేశశబ్దానాం బులౌ స్వాతాం యథోచితం, క్వచి త్తాదేశ ఏవ స్వాత్వవి
నైష ప్రయోగతః" వర్ణ స్వాంత్యస్య లోప స్వాత్వ ల్లలయోః ప్రాయశః క్వచిత్" అథ.
బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రపంచమునఁ గలమహాదార్ధముల నన్నింటిని గలిపి యావృద్ధతేస్యగా నిర్మించె
ననుటచే సందేహంకారము "స సందేహ స్తు భేదోక్త తదనుక్త చ సంశయః" కా. ప్ర. భేదా
నుక్తి. ఉదా. "అస్యాః సర్వవిధా ప్రజాపతి రభూ చ్చుంద్రో న కాంతిప్రదః, శృంగారైకరసః
స్వయం ను మదనో మాసో ను పుష్పకరః, వేదాభ్యాసజనః కథం ను విషయవ్యావృత్తకాతూహలా,
నిర్మాతం ప్రథమే నృనోహర మిదం రూపం పురాణో మునిః" సం. విక్రమో. దండ్యాచార్యుని

మతమున నిది యుత్పేక్షాలంకారము. “మన్యే శంకే ధ్రువం ప్రాయో నూన మి త్యేవమాదిభిః, ఉత్పేక్షావ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపి తాదృశః” కావ్యా ద. వృద్ధవేశ్యకు మాయాశౌచనిర్దయాదు లను వర్ణించుటనుగూర్చి “అన్యతం సాహసం మాయామూర్ఛత్వ మతిలోభతా, ఆశౌచం నిర్ద యాత్వం చ స్త్రీణాం దోషాః స్వభావజాః” చాణి.

తా|| పరమేష్ఠి యాబోగముదానిని సృజింపఁగలఁచి కాలకూటములోని సత్తునను, తాళ యందలి కఠినమును, పిశాచములలోని రోఁతచేష్టలను, కోతులలోని కోరికలను, నెలయేళ్ళయందలి కుటిలతను, మయశంబరలయందలి గారడివివ్వలను, ధృతరాష్ట్రసంతతియందలి యోర్వలేనితనమును, పంచమహాపాపాత్ములయందలి పాపమును, తీసికొని వ్యభిచారదోషమునురాశితో సమానముగాఁ గలిపి యబద్ధులు నెడిబురదలోఁగలిపి మలినస్వభావ మనురసమును జిలుకరించి నీచబుద్ధిచేఁ గాముకుల మనస్సునువేధించుబాణముగా దానిని బుట్టించెను.

ఆ|| వేము పండకున్న విషనమావిష్టంబు, పుడె నేని మధుర ♦ ఫలయుతంబు
పండ్లు రాలునపుడు ♦ పణ్యవృద్ధ విషంబు, వేశ్యమాతవిషము ♦ వేమువిషము. 44.

ఆ|| వేము-వేపచెట్టు, పండకున్న-కాయలుపరిపక్వమునకురానియెడల, విషనమావిష్టంబు-చేఁదుతోఁ గూడియుండును, అనఁగాఁ గేవలవిషమైయుండును. “శర్కరామధునుధ్యే చ నింబ వీజం ప్రతిష్ఠితంక్షీరై ర్వర్ష సహస్రాణాంనిఃః కిం మధురాయతే” నీతి. పండనేని-పరిపక్వమైన ట్లయిన, మధురఫలయుతంబు-తీయనిపండ్లతోఁగూడియుండును, అనఁగా వేపచెట్టు పండ్లురాలునపుడు తీసిగలది యగుననుట. పణ్యవృద్ధ-ముదుసలితంజ, పండ్లురాలునపుడు-దంతములూడిపోవునట్టి కాలమున, విషంబు-విషస్వభావముగలది, వేశ్యమాతవిషము-లంజతల్లియైనదానియొక్క విషస్వభావము, వేము విషము-వేపచెట్టువంటివిషము, ‘వేము.వేశ్య, ఈశబ్దములయందలి ప్రథమాక్షరములనబట్టి యొకటే జాతిగవర్ణించుచు నుభయత్ర పండ్లురాలుకాలము సమానధర్మముగ నుపమించుచున్నాఁడు. వేపచెట్టు తీసిగలది యగుచుండఁగా వృద్ధవేశ్య మహావిషముగలది యగుచున్నది. కనుక వేపచెట్టుకంటె నధిక ముగావిషముగలదని భావము. వ్యతిరేకాలంకారము. “క. ధర నుపమానముకన్నను, అరుదగునుప మేయ మధికమా నన సాధ్యం, బురుభేద కారణంబై, యిరవుగ వ్యతిరేకమయ్యె” కా. సం. “భేద ప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయయోః, అధిక్యాల్పత్వకథనాత్ వ్యతిరేక స్స ఉచ్యతే” ప్రతా.

తా|| వేపచెట్టు మిక్కిలిచేఁదుగలదియయ్యు ఫలప్రాయమునకు వచ్చినప్పుడైనఁ దీపికలది యగును, పండ్లుూడిపోవునడు వేశ్యమాత మహావిషప్రాయముగా నుండును.

తే|| లంజతల్లులరీతి యీ ♦ లాగు వింటె, తలప నది లంజతల్లిమా ♦ త్రంబ కాదు
కపటతరవృత్తిఁబ్రత్యక్ష♦కాలకూట, మాజఱిభిక్కుఁతుఁ దగిలినాఁడాఘనండు. 45.

ఆ|| ఓరాజా. అధ్యాహారము. వింటె-అలకించుచున్నానా, లంజతల్లులరీతి-వేశ్యమాతలయొక్క విధము, ఈలాగు-ఇట్లుండును, తలపక్ష-విచారించఁగా, అది-ఆముసలిది, లంజతల్లిమాత్రంబకాదు-

వేశ్యమాతమాత్రమే కాదునుమా, కపటతరవృత్తికై—మోసముచేయునట్టి వ్యాపారమునందు, ప్రత్యక్ష కాలకూటము—ఎదుటఁబడియున్న కాలకూటమునుమహావిషభేదము. ఆజలభిక్షాఁతుకై—అముసలిబోగము దానియొక్క కొమరితను, జలభిక్షబ్రతునకుదా. “ఉ॥ ఒఱపుగఁ దత్కైబరము నొందిన యుగ్రపు భూత మప్పుడా, జలభిక్షి కిత్త నేయుగతిఁజయ్యన ముక్కునసాముమోడుగాఁ, గఱచిన” పోడ. కు. చ. అఘనండు - దుర్వృత్తియందు నిపుణుడైన యానిరఁకుశుఁడు, ఇది నీచార్థమును స్ఫురింపఁ జేయుఘనవాక్యము, ఇంతకుము న్ని తనిప్రపర్తన చంతయుఁ జెప్పఁబడియుండుటచే నిదిగ్రాహ్యము. తగ్గిలివాఁడు - పొందియున్నాఁడు, ఈపద్యమున ‘కూఁతు, అనుప్రయోగమునకు “నూ. ఏకత్వే చ భవే ద్వారు స్తథా తా చ భవేత్ క్వచిత్” అఫ. అది లంజతల్లిమాత్రము కాదు కపటవృత్తియందుఁ బ్రత్యక్షకాలకూట మనుటచేత నపహ్నువాళంకారము. క. ఉపమేయము గాదని యిది, యుపమా నమె యనఁగ నెంతయు నపహ్నువమా, నపుడదిప్రాకారోపము, నపహ్నువారోపమును ఛాలాదియు నయ్యెత్” కా. సం, “ప్రకృతం య నిషిద్ధాన్యత్ సాధ్యతే సాత్వపహ్నుతిః” కా. ప్ర. ఉదా. “అవాప్తః ప్రాగల్భ్యం పరిణతఃచః కైలతనయే, కలంకో నైవాయం విలసతి శశాంకస్య నపుషి, అముష్యేయం మన్యే విగల దమృతస్యందశిశిరే, రతిక్రాంతా కేతే రజనిరమణీ గాఢమురసి” కా.ప్ర.

తా॥ ధర్మపాలుఁడా! వేశ్యమాతలనడవడికల నెల్లను విశదీకరించితిని గదా. అదిమాత్రము సామాన్యవృద్ధవేశ్యలవంటిది గాదు. పుడమిపై స్త్రీరూపమతో జన్మించి మనకుఁగనుపడుచున్న కాల కూట మనుమహావిషము. అలాటిదానికూఁతును మనఘనుఁడు చేపట్టినాఁడు.

—♦ నిరంకుశుఁడు ధనవ్యయమొనర్చుట ♦—

సీ॥ ఒఱపాయెఁ జలువన ♦ న్నరుమాలు సొబగంచు,వివరింప నిదేపట్టు ♦ అవిక కనును జెలువాయెఁ గ్రొత్తనం ♦ దులవస్త్రమునియెంచి, కొననిదే పయ్యంట ♦ కోనమనును సొగసాయె నునుజెంప ♦ సిగవట్టుబొం దంచుఁ, దలపింప నిదే జడ ♦ త్రాటి కనును బాగాయెఁగునుమంపుఁబసిమిదుప్పటియంచుఁ, గనుఁగొన్న నిదేకొమ్ము ♦ కాసెకనును తే॥ వజ్రవైడూర్యవరసీల ♦ వనజరాగ, వార మది వానికెంతో త ♦ త్సార మంతె ప్రాణమైన నొసంగు నే ♦ పాటియైన, నడుగనిదే పాప మాధన ♦ భాయతాక్షి.46.

అ॥ ఆధనభాయతాక్షి—వికాలమయిన తెలికన్నులు గలయావేశ్య, చలువనన్నరుమాలుసొబగు—ఉదికిననన్ననిరేనుగుడ్డయొక్క చక్కఁదనము, చలువఁజేసియుదుకుట యనఁగా వస్త్రమును శుద్ధ పటచుటలో గలభేదము. ఒఱపాయెకై—మనోహరముగానుండెను, అంచువివరింపక - అనివిమర్శించి తెలియఁజేసినంతనే, ఇదె—ఇదియే. పట్టుఅవికకు + అనును—పట్టుఅవికకుపయోగించు కొనుటకుఁదీసికొను మని చెప్పెను. క్రొత్తనందులవస్త్రము - జాలెలుగలనూతనమైనయుత్తరీయము, ‘జెలువాయెకై’—సొబ గుగానుండెను, అనియెంచికొనక—ఇట్లుదలంపగానే, ఇదె—ఇదిగో, పయ్యంటకోసము - నీయొక్క పైఁటనిమిత్తము, అనును—ఈప్రకారముగాఁబలుకును, ‘కోసము’ అనుటకుదా “ఉ. భూసుతకోస మేఁగనుకఁబొంకితి నేనియు” ఉ. రా. నునుజెంపసిగపట్టుబొండు - నున్నపై చెంపసిగకుఁగట్టిన పట్టు

దారములయొక్క మొత్తము, ఇందునునుపుకబ్బము మీఁదివర్ణములోపించినది. నునుపు + చెంప - నునుఁ జెంప, అగును. సాగసాయె - సాంపు గానుండెను, అందుకొకతలపింపక - అనిష్ట స్థితికేదేగానే, ఇదె జడత్రాటికి + అనును - ఇదియేనీజడయందు వేసికొనునట్టి బొందుగానుపయోగించుకొనునునును, కునుమంపుఁబసిమిదుప్పటి - పుపులువేసి కట్టఁబడిన యెఱుపుగల పసుపువన్నె యుత్తరీయము, బాగాయెన్ - చక్కగానుండెను, అందుకొకనుఁగొన్నక - అనిపలుకుచుఁజూచినంతనే, ఇదె - ఇదియే, కాసెకుక - జెనుకదోఁపుకొనెడు కోకచెఱఁగునకు, కొమ్ము - వేసికొనుము, అనును - ఇట్లు చెప్పను, వజ్ర.....వారము. వజ్ర - రవలును, వైడూర్య - వైడూర్యములును, వరసీల - శ్రేష్ఠమయినసీలములును, వనజరాగ - పద్మరాగములును, అనువానియొక్క, వనజమనునదిపద్మమునకుఁ బర్యాయనామము. వారము - గమూహము, అదివానికెంతో - అతనికేపాటిగానుండునో, తత్సారము + అంతె - అతఁడనుభవించుఫలితమును అతీరుననేయుండును. అతఁడుయీవియందెంతతెంపుగానుండునో సౌఖ్యముగూడ దానిననుసరించియే యుండుననిభావము. ఇచట 'విటకానియీవిమెంతో' అంజవలపుగూడనంతే' అను లోకోక్తి యనుసరణీయము. ఏపాటి + వివక ఎంతమాత్రమయినను - కొంచెమైనను, అడుగనిదె పాపము - ఇమ్మనియడుగకుఁడుటయేలోపము, అనఁగా నది కోరినవస్తువు నిరభ్యంతరముగాఁ దత్తఱమే యిచ్చుననుట. ప్రాణము + వివక - తనయనువును సైతము, ఒసంగుక - ఇచ్చివేయును, 'ఇందుఁ గునుమంపుఁబసిమిదుప్పటి, అనుటకు 'నూ. సామానాధికరణ్యే తు బహుత్వాన్తే పతః పి చ, ముబోవ్ గ్భవతాం పుంపావ్యఖ్యా వాదేశా వ్రత సర్వదా' ఆధ. స్వభావోక్త్యలంకారమును "స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావ దస్తువర్ణనమ్" ప్రతా. ఆంత్యానుప్రసాసాలంకారమును.

తా|| ఆవలయాలు నిరంకుశుఁడుధరించిన వానినిజూచి యీచలువఁజేసినచేసుకఁడువా చాలా బాగుగానున్నది. అనిపెచ్చరించినంతనే యిది నీలవికకొఱకే తెచ్చితిని తీసికొనునును. జాలెలు గల క్రొత్తయుత్తరీయమును గాంచి యిది సాగసుగానున్నదనినతోడనే యిది నీవైఁటనిమిత్తమే తెచ్చితి నని యిచ్చును. చెంపసిగకుఁగట్టిన పట్టుదారపుగుత్తినిఁజూచి యిది చాలా సింగారముగా నున్నదనినవెంటనే యిది నీజడబొందునకే సంపాదించితి ననియుసుంగును. పూలువేసికట్టిన యెఱుపు పసుపురంగులయుత్తరీయమును బరిశీలించి యిది మరువుగా నున్నదను చుండఁగనే యిదిసీపరికిణీపై వేసికొను కాసెకుడ్డుకుఁ గొనునును. మఱియు వజ్రవైడూర్యాది నవరత్నములతో రచింపఁబడిన నువర్ణాధారజాదుల నెంతతెగువగా నిచ్చుచుండునో యంతసౌఖ్య మనుభవించుచుండును. అభిడ యేమాత్రమయిన నడిగినఁజాలును దనప్రాణమును సైతము నొసంగుననుటలో సందియములేదు.

—: నిరంకుశునిభార్య యత్తోజెప్పి విలపించుట :—

క|| ఈరీతి నతఁడు దుర్వాన్య, పారంబున సంచరింప + బహువత్సరముల్ ధీరమతిఁ జూచిచూచి య, వారితదుఃఖావ్రనన్న + వదనాంబుజయై.

47.

అ|| అతఁడు - అనిరంకుశుఁడు, ఈరీతికొకప్రకారముగా, దుర్వాన్యపారంబునకొక - దుష్ప్రవర్తనమునందు - చెడ్డనడతయందు, బహువత్సరముల్ - అనేకసంవత్సరములు, సంచరింపక - తిరుగుచుండఁగా, పైవచనమందలి యతనిభార్య యనువాక్యముతో నవ్వయము. ధీరమతికొదైర్యముతోఁ

గూడినచిత్తముతో, చూచిచూచి-చాలకాలము నిరీక్షించి వినువుజేసి, అవారితదఃఖాప్రసన్న వదనాంబుజయై. ఆవారిత-ఆడ్డగింపశక్యమగాని, అటంకంబుపడవిగాని. దుఃఖ-శోకముచేత, ఆప్రసన్న-సంతుప్తముగాని-వికసింపజడని, వదనాంబుజయై - మఖాద్యమగలదియై, తనపతి వేశ్యా లోలుండై చరించుచుండ బహుకాలము చూచిచూచి దుఃఖించినదనుటచే నిందు విరహావస్థ వర్ణింపంబడియున్నది. “కాలక్షేపే కు సంప్రాప్తే కార్యా ద్యవృత్తంత్రయః, ఏకగ్రామ స్తయోర్యునోర్విరహ స్సౌఖ్యేభిధీయతే” సాహి. చిం. నాయకప్రోషితభర్తృక, “తే. అనుశయముఁ జెందునతి కలఁహఁత రితని, జేతుఁడు విదేశగతుండైనఁగృశతఁదాల్చి, నతివ ప్రోషిషపతిక కాంతాభిసరణ, శీల యభిసారి కాఖ్యయైఁచెలుపు మెఱయు” కా. సం.

తా॥ అనిరంకుశుఁ డీవిధముగాఁ జెడునడఁయఁడుఁ చిరకాలము మెలంగుచుండుటచే నాతని కులసతి కొంత కాలమనకైన నావగని కీదరభ్యాసము పోకుండునా యనుభైరవముతోఁ జూచి చూచి యాటంకంబురహితుని దుఃఖముతోఁగూడిన మఖాద్యవిండుము గలదియై.

వ॥ ఒక్కనాడు త్రిభువనాశ్చర్యకరసౌందర్యయగు సతసభార్య కరుణాయత్త చిత్తయగునత్తముందఱనిలిచివాసరారంభసముజ్జ్వలభమాణ శతపత్త్రపత్త్రజైత్రంబులగు నేత్రంబుల సశ్రువులుగ్రమ్మఁ గరుణంబుగా నిట్లనియె. 48.

అ॥ ఒక్కనాడు-ఒకదినమన, త్రిభువనాశ్చర్యకరసౌందర్య-త్రిభువన-స్వర్గమర్త్యపాతాలము లనేదిమాఁడులోకములయందుఁగలివారలకు, అశ్చర్యకర-చోద్యమునుగలిగించునట్టి, సౌందర్య-చక్కదనముతోఁగూడినది, అగు + అతనిభార్య-అయినట్టియా నిరంకుశునియిల్లాలు, కరుణాయత్తచిత్తకరుణాదయకు, అయత్త స్వాధీనమయిన, చిత్త-హృదయముగలది, అగు + అత్తముందఱకా - అయినట్టి తనయత్తగారియెదుట, నిలిచి-నిలువఁబడి, వాసరా.....త్రంబులు. వాసర + అరంభ-ప్రాతఃకాలమున, సముజ్జ్వలభమాణ-సమధికముగా వికసించుచున్న, శతపత్త్ర-తామరపూవులయొక్క, పత్త్ర - కేసులను, జైత్రంబులు-జయించి నట్టివి, అగు నేత్రంబులకా-అయిన తనకన్నులయందు, అశ్రువులు-కన్నీరు, క్రమ్మకా-వ్యాపింపఁగా, కరుణంబుగాకా-దయకలుగునట్లు, ఇట్లు + అనియెకా - ఈప్రకారముగాఁ బలికెను. ఇందు ‘అనియెకా’ అనుప్రయోగమునకు “నూ. ఇక ఏవపరస్పస్యా దిద్భవేన్నాంత కాత్పరే” అథ. “నూ. అద్యఃక్రియానుభూతార్థదోషితినమాద్యగంవిసాసర్వః” నన్న. ఇందు అశ్చర్య దర్య-భార్య-అయత్తచిత్తపత్త్ర-పత్త్రపత్త్రజైత్రనేత్ర, వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము. ‘అరంభ సముజ్జ్వలభ’ అను ప్రాసాలంకారము. ‘శతపత్త్రపత్త్రజైత్ర’ంబులు, ఉపమానంకారము. ‘తమ నేవృత్త్యను బద్ధాతితచ్ఛీలంతన్నిషేధతి, తస్యైవానుకరోతీతి శబ్దఃసాదృశ్యవాచకః, ఉపమాయా మిమీ ప్రోక్తః, కవీనాంబుద్ధిసౌఖ్యదాః” కావ్యాద. ఇందు శోకమునుస్థాయిభావముకలదు. “క. హితజన విరహావస్థధనే, నతిశయమైజనులమానసాంభోజమునకా, బ్రలిదినము వొడనుదుఃఖం, బలిధూమి వహింపశోకమగు” నరస.

ఉ॥ అత్తవు సత్త్వలక్షణన + మగ్రగుణాధ్యవు నన్నుఁ దిట్టనుకొ
మొత్తనె కాని నీకొడుకు + మూఢత మానుపవేల పాడురో

తోత్త్రుమారి యై గృహముఁ ♦ ద్రొక్కకయొక్కొకదానిఁ బూసికన్
గుత్తకు నఁచు నఁచుకొని ♦ కోటలరూకలు జోక నీయఁగన్.

49.

అ॥ అత్త - నాభరక్షణనిపైనదానవు, సత్వలక్షణసవగ్రగణాధ్యవు, సత్వలక్షణ - సాత్త్వికస్వభావవ తోఁగూడిన, సవగ్రగణ - నిఁదారెనుగణముయందు, అధ్యవు - సంపన్నురాలవు, నన్ను - నన్నుమాత్రము, తీర్చుట - శరించుటను, మొత్తనెకాని - కొట్టుటకేకాని, నీకొడుకు - నీకుమారుఁడా, మూఢత - అవివేకము చేతఁజేరెమిచేత, గృహము త్రొక్క - ఇంటిలోనడగుకట్టక, పాడు + రోతోత్త్రమఁ + ని - చెడబద్ధిగల పడవుఁగలైయిండ్లకిఁబోవు స్వభావముగఁబడై, పూసిక - కట్టడతో, ఒక్కొక్కదానిక - ఒక్కొక్కబోగముదానిని, గుత్తక - మొత్తముగా, గుత్తయఁగా నొకసొత్తునదలి ఫలముభవించుటకు నాసొత్తుగఁవారికిఁ దగ్గలార్థముగఁ దగినధనమిచ్చి తనయనభవమునఁచుకొనట, అఁచుక - అనిచెప్పఁచు, ఉంచుకొని - తానుంచుకొని, జోక - బగుగా, కోకలక + రూకలక - చీరెలును రొక్కమును, ఈయఁగ - ఇచ్చుచుండఁగా, మనఃపు + వల - ఎందునకుఁబోఁగొట్టవు, నీచేతఁగాదాయనట. ఇందు 'గృహము ద్రొక్క' యనచూట ద్వితీయకఁద్రవచెప్పఁదినది "నూఇతరత్రచ ద్వితీయా తస్యాః క్రథమా చ యదాదానం స్యాత్" కర్తవ్యం. 'పాడురోతోత్తు, అనుటకుదా "గీ॥ పతులు వొలియుట విన్నవై + పాడువటి, యన్నదాన" హరివం. "ప. పాడుగావునాగతి" కళా. అత్త గారూ: నీవుసమస్తమునెఱిగినదానవు. లోపముండిన లేకున్న నన్నుదిట్టుచుందువుకాని యింతటి దుష్టుడైననుగల నీకొడకను మఁడలించట నీకుచేఁగానిక ర్యమా? వ్యాకస్తత్వలకారము.

తా॥ అత్తగారూ! నీవు సమస్తమును తెలిసినదానవు, ఓర్పుగలదానవు. ఇంటిలో నన్నుదిట్టుట కొట్టుటయే కానినీనుతుఁడవివేకియై ఇంటికిఁగూడ నడుగుకెట్టక పనికిమాలిన బోగమురాలద్రును మొత్తముగా బేరముచేసికొని యుంచుకొనుచు నింటఁగలడబ్బునఁతయుఁ గర్పుకెట్టుచుండినను మానుపలేకుంటివి. ఇది నీకు చేతఁగాని కార్యమా?

ఉ॥ చిత్తములోనఁ బ్రేమవిల ♦ సిల్లఁ దనూభవులక సమస్తలో
కోత్తర రత్నభూషణన ♦ ముజ్జ్వలితాంగులఁ జేసి వారియ
త్యుత్తమధర్మవృత్తిఁ బరి ♦ తోషముఁ గాంతురుగాక యిట్టి దు
ర్వృత్తిఁ జరింపఁగాఁ బరిభ ♦ వింపక చూతురై మీవిధంబునన్.

50.

అ॥ ఈప్రపంచమున నెవ్వరైనను, చిత్తములోనక - తమకునన్నునందు, ప్రేమవిలసిల్లక - అధికమైనయిష్టముతో, తనూభవులక - కొడుకులను, సమస్త.....తాంగులక - సమస్తలోక - జనులందఱిలో, ఉత్తర - శ్రేష్ఠమయిన, రత్నభూషణ - మణిమయములగు సామ్యులతో, సముజ్జ్వలిత - ప్రకాశించఁబడిన, అంగుక - శరీరముగలవారినిగా, చేసి - ఒనిరించి, వారియత్యుత్తమధర్మవృత్తిక. వారి - హరియొక్క, అత్యుత్తమ - మిక్కిలిశ్రేష్ఠమయిన, అత్యంతయోగ్యమయిన, ధర్మవృత్తిక - న్యాయప్రవర్తనముచేత - నేదవిహితమయిన వ్యాపారముచేత, పరితో

నము - సంతోషమును, కాంతురుగాక - పొందెదరుగాని, ఇట్టిదుర్వృత్తి - ఈలాటి చెడ్డ నడతయందు, చరింపఁగాక - తిరుగుచుండఁగా - ప్రవర్తించుచుండఁగా, పరిభవింపక - దూషించక - చీకొట్టక, మీవిధంబునక - మీవలెనే, చూతురె - చూచియురకుందురా, ఇందు మూడవ పాదమున 'అ, తృప్తమధర్మవృత్తిఁబరితోషము, అనునొంటి సంయక్తయతిసెప్పఁబడినది. "అ. ఒకటి రెండు జడ్డలుండెడువర్ణంబు, విశమస్థలమునఁ జెలసె నేని, యవల దాని కెద్దియైన సంయక్త విశ్రామసంజ్ఞ చేర బోసంగుచుండు" అప్పు. లోకమునఁ దలిదండ్రులు తమపుత్తుని సత్ప్రవర్తనము నకు మొదమందుదురు గాని యిట్టిమద్రప్రవర్తనముగలవానిని నిందింపక మీవలెనే యూరకుందురా, అనుటచే. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము. "తే॥ మహి విశేషంబుచేత సామాన్యమును బ్ర, సత్తసా మాన్యమునవిశేషము సమర్థి, తమగ నర్థాంతరన్యాస మమరుచుండునెలమి రెండువిధంబులై" నరస. తా॥ లోకమునఁ దలిదండ్రులు తమసుతులను విశవలేనిగతనాలు దాపనబంగారునగలతో నలంకరించి వారియొక్క సత్ప్రవర్తనమును జూచి సంతసించుచుందురు గాని యీలాటి చెడునడత గలకొడుకుం గని మందలింపక మీవలెనే యూరకుందురా.

ఉ॥ కోరికి దీరఁగాఁ గుడిచి ♦ కుంకుమసంకుమదాంకగంధ మొ
య్యారముగా నలందుకొని ♦ యాకులుఁ బోకలుఁ జాలునట్లు దు
ర్వారతరేచ్ఛఁ బుచ్చుకొని ♦ వారలతాంగులయిండ్ల కేగఁగా
నూరక చూచుచుండెద ర ♦ యో యదలింపక మీరు మామయున్. 51.

అ॥ కోరికి + దీరఁగాక - ఇష్టమువచ్చినట్లు, కుడిచి - భోజనముచేసి, కుంకుమసంకు మదాంకగంధముక - కుంకుమ - కుంకుమపువ్వుయొక్కయు, సంకుమద - జవ్వాజయొక్కయు, అంక - చిహ్నములుగల - అనఁగా గుఱుకులను దెలియజేయునట్టియనుట గంధముక - పరిమళ ద్రవ్యమును, ఒయ్యారముగాక - అందముగా, ఉదా 'గీ॥ రతివిధంబునఁ గడునొయ్యారమునఁ బొదలి" చంద్రభా. అతిమృగిని - పూసికొని, అకులుక - తమలసాకులును, పోకలుక - వక్కలును, చాలునట్లు - సమృద్ధిగా, దుర్వారతరేచ్ఛక. దుర్వారతర - వారింపనలవిగాని, ఇచ్చక - కోరికతో, పుచ్చుకొని - తీసికొని, వారలతాంగులయిండ్లకున్ - వెలశెలందులయొక్క గృహము లకు, ఏగఁగన్ - పోవుచుండఁగా, మీరున్ - మీరయినను, మామయున్ - మామామగారయినను. అదలింపక - మంధలింపక, ఊరకచూచుచుండెదరు - వృథాగాఁజూచి యేమియు ననకుండెదరు, అయో - అయ్యయో - ఇది సంతాపమును దెలియజేయును. ఉదా "ఉ॥ నన్నొల్లకవీడనాడెద పయోతగవా మగవారిచి త్తముల్" విష్ణుపు. ఇందు 'కోరికి' అనుప్రయోగమునకు "నూ. అజన్య జన్యభేదేన కద్దా స్ఫురివికృతా మతః, జన్యాంతగతవర్ణానాం భూయసీ స్యా ద్విచిత్రతః" అధ. ఉదా "క॥ నీకోరికి యప్రతిపాత, మేకార్యముఁ గోరి వచ్చి లెజిఁగింపుము" భార. "చ॥ ఇత్రైఱంగు కోర్కిఁగతమేమి పొండవులఁగల్గి భరణ సగమిడఁతంచితే" భార. మఱియు నత్తగారిని మీరు అని బహువచనముతోఁ జెప్పటకు "నూ. స్యా త్పుజ్యత్వవివక్షాయాం మహతాం బహుతా మతః" అధ. "మాసాన్ దళోదరఘం యాధృత్యా కూలై స్సహకులా, వేదనా వివిధై ర్దుఃఖైః ప్రమాతా చ విమూఢితా, ప్రాజై రపి ప్రియాన్ పుత్రాన్ మన్యతే సుతవత్సలా, క ప్రస్యా

నిష్క్రూరిం కర్తుంశక్తో వర్షశతై రపి” వ్యాస. “గర్భధారణసోమభ్యాం పితు ర్మాతా గరీయసీ” మతీయు “ఉపాధ్యాయాన్ దశాచార్యః. ఆచార్యాణాం శతంపితా, సహస్రం తు పితౄణా మాతా గౌరవేణాతిచ్యతే” మను. ఇత్యాదిస్మృతులవలనఁ జెలియఁబడుచుండుటచే నత్తగారవట యుక్తము. కవిసార్వభౌముఁడును “ఉ॥ ఎట్టివిషాద మాత్మజనియించెనొ మానుకు నత్తగాఁకిన్” అనిశృంగారనైషధున నుడివినాఁడు; ‘కుంకుమసంకుమదాంక’ వృత్త్యను ప్రాసాలంకారము. ‘అకు లున్ - పోకలున్, అనుప్రాసాలంకారమును.

తా॥ ఇంట సంతృప్తిగాభుజించి మేనఁబరిమళద్రవ్యముల సింగారముగాఁబూసికొని గుప్పెడు వక్కలాకులు బట్టికొని గడనకత్తెలచేత కేగుచుండుటఁ జూచియును మీరును మామగారును నించుక యైన దండించెయెఱుంగదు గదా! అయ్యో: ఇట్టివింత యెచ్చటనైనను గలదా?

సీ॥ మామగారైనను ♦ గామాంధవర్తనం, బోజగా దనిపల్క ♦ నుడుగ కున్నె
వదినెయైనను వార ♦ వనితాప్రసంగంబు, లర్హమా యనిపల్క ♦ నడఁగ కున్నె
బంధువులైనను ♦ బంధముదప్పించరించు, లేనీతి యనిపల్క ♦ మానకున్నె
మీరైన నీదురా ♦ చారపారీణత, వలదురా యనిపల్క ♦ వదలకున్నె

తే॥ కటకటా చూఱవిడిచి యీ ♦ కరణిధరణి, సురకులాచారధర్మంబుఁ ♦ జూఱపుచ్చు
నుతునిదు శ్చేష్టలూరక ♦ చూచుచున్న, బరువునకులోటుతో నగుఁ ♦ బాటురాదొ. 52.

అ॥ మామగారైనను - మాయొక్కమామగారయినప్పటికిని, కామాంధవర్తనంబు - సుర తేచ్చచేతఁ గన్నుఁగాననినడత, ఓజ+కాదు+అనిపల్కన్ - క్రమముగాదనిచెప్పినట్లయిన. ఉడు గకున్నె - చాలించకుండునా, ఇచట ‘ఉన్నె’ అనుటకు ‘నూ. ఒకానొకఁడఁ దధర్మార్థకంబు లగు నుండు చను చేచు కొనులుప్రశ్నార్థకై కారపరంబులగునపుడు వానికడ యచ్చులకు లోపంబు విభాషనగు. అగునొనుండుడకారంబునకు నకారంబగు.” ప్రౌ. వ్యా. వదినెయైనను - మావదినె గారియినను, ఇదివధూసీశబ్దభవము. వారవనితాప్రసంగంబులు - బోగమురాండ్రతో సంభాషించు టలు - వెలయాండ్రతో మాట్లాడుటలు, అగ్గమా+అనిపల్కన్ యోగ్యమగునా యనినట్లయిన, ఆడఁగకున్నె - ఈప్రవర్తనము తగ్గిపోకుండునా, బంధువులైనను - చుట్టములయినను, పథమున్+తప్పించించుట-తప్పదూరినినడచుట. పద్ధతినదప్పి వర్తించుట ఇచట పథమునుగూర్చి ‘ని. ఆయినంపర్త్య మార్గాధ్వపంథానః పదపీఠ్యతిః, సరణిః పద్ధతిః పద్యావర్తన్యైకపదీచి’ అ. ‘వర్త్యాధ్వసరణిః పంథామార్గప్రసరసంచరాః” మే. ‘నూ. అన్యేషాం చ వాలుగస్తస్య” శబ్దచిం. అను నూత్రముచేతఁ బథము అయినది. ఈపంథాశబ్దమునుండి పథశబ్దముకలిసది. “ఇంద్రశ్రీ భువనైశ్వర్య మదోల్లంఘితసత్పథః” సం. భాగ. ‘తారాపథః, ఇత్యాదులు. ఏనీతి - ఎక్కడివ్యాయము. అని పల్కన్ - ఇల్లుసంభాషించినయెడల, మానకున్నె - ఈయువ్యోగమును విడువకుండునా, మీరై నన్ - మీరయినను, ఈమరాచారపారీణత. ఈమరాచార - ఈచెడ్డనడతయొక్క, పారీణత - ఆనలిదరినఱకుఁజూచుట - అంతమునుచెలిసికొనుట, వలదురా+అనిపల్కన్ - వద్దురాయనిదండించి నట్లయిన, వదలకున్నె - విడిచిపెట్టకుండునా, కటకటా - అయ్యయ్యా, ఇదిసంతాపమునుచెలియఁ

జేయును. ఈకరణిన్ - ఈవిధముగా, చూచివిడిచి, బొత్తిగాఁబోగొట్టి, చెడఁగొట్టి, ఉదా. “గిలిచోరబాధాదికములచేఁ + జూలవోవు, ధనము ధనమానె యొన్నిచం + దములఁ దలఁప” కాశీ, “ఉ. నాదగునట్టిదైత్యము మఁసంబును మిక్కిలిచూపుచున్నన్” పద్మపు. ధరణిసుర - బ్రాహ్మణులయొక్క, కులాచార - వంశమునందుఁగల సదాచారముయొక్క, ధర్మంబున్ - వేదోక్తవిధిని, చూపుచున్నటుని దుశ్చేష్టులు - కొల్లపెట్టునటువంటి కొడుకుయొక్కచెడు పనులు, ఊరకచూచుచున్నన్ - కనిపెట్టి వ్యర్థముగానుండినట్లయిన, పరువునకులాటుతోన్ - గౌరవముతక్కువయగుటయేకాకుండ దానితోఁగూడ, నగుబాటురాదో - లోకులపహసింపు నటువంటిస్థితిరాకుండునా, ఉదా “న. నీవులోకంబుచేత నగుఁబాటుపొందంగలవాడవనికర్ణుండు సెప్పిన” భార. ఇందు నగుఁబాటువచ్చునటులనుగూర్చి “దురాచారస్య విప్రస్య నిషిద్ధాచరణస్య చ, అన్నం భుక్త్వా ద్విజః కుర్యాద్దినమేక మభోజనమ్” పరా. ‘మామగాయ’ అనుపూజ్యత్వ శబ్దప్రయోగమును గూర్చి “నూ. పూజ్యత్వేన మ్రతః కారు. భేదకం తూభయాత్మికం, తన్నుబ్రహ్మ ద్భవముత్వే స్వాత్త్రతా తత్ర ద్రుతస్థితిః” అథ. ‘కటకటాచారవిడిచి’ అనునాట, ‘కటకటా’ జ్యేష్ఠము. కళ. “నూ. తిబ్బధ్యశేషపక్షీ నుస్కర్తృపవచనీయజవిభక్తీః, కించిత్రప్రశంసనాద్భుత సత్తాపదాతదాకి మేవాంశ్చ. క్షాంతిమాస్తిమాద్యానభిదధతి కలాద్రుతోనయేషాంస్యాత్” నన్న. ఇందు బృహత్సాహచరములు నాలుగు వంశ్యానుప్రాసముతోఁ జెప్పఁబడినవి. మినుకుని దుష్ప్రవర్తనములను జూచి యూరకున్నచో మినుకు నగుఁబాటుకలుగు ననుటకు “ఏకేన శుక్లవృక్షేణ దిహ్యమానేన వహ్నినా, దహ్యతే తద్వనం సర్వం కుపుత్రేణ కులం యథా” చాణ. “కలి కొలగానికొడుకు పుట్టినఁ, కొలగామియే కాదు తండ్రి గుణములఁ జెలుమన్, జెలువకుడ వెన్నుపుట్టినఁ, జెలువనఁదీపెల్లఁజెలువ సిద్ధము” సు. “జాతమాత్రేణ పుత్రేణ కఃప్రమానో మనీషిణాం. యదినామ నవిద్యాది గుణైః సార్థం సవర్ధతే” హరి. సు.

తా॥ ఇట్టిదురాచారమునఁ బ్రవర్తించుచున్నటునిఁ జూచి మామగారైన నీ కీవేశ్యాలోలత తగదనిన వినకుండునా? మాయాదువిడ్డయైనను నీ కిట్లుజెయుండ్రతోఁ జెలిమికూడునా? అన వితకుండునా? చుట్టసులైనను నీ కీదుర్వృత్తి వలదనినఁ జాలించకుండునా? మిరయినను బోగము కొంపలచుట్టు దిరుగుట చెల్లదనిన మానకుండునా? అయ్యో! ఇట్లు విచలవిశిగానవలిపెట్టి బ్రాహ్మణాచారవిధుల నన్నింటిని నేలపాలుచేసి నకమగొడుగును గని యూ కుండినట్లయిన మనపశువు పోవుటయే కాక లోకులచే నవింఁచుకొనవలసి వచ్చునుగదా!

క॥ మీకతనఁ గాదె యీమని, వేకం బాయనకు నుద్య + విల్లుట మీయా

త్రీకరణ మిత యుగినిన, జేకొనునే యారఁ డింతఁకి ప్లేతరతన్.

౧౩.

అ॥ మీకతనన్ + కాదె - మీవలననేకదా, అయనకున్ - నీసుకునకు, ఈ + అవివేకంబు - ఇట్టితెలివితమితనము, ఉద్యవిల్లుట - ఏర్పడుట, మీయాత్రీకరణము - మీరాక్షయనహించుటను, అనఁగా నీయుద్యమమునకు మీక సహాయులుగానుండుట. ఇంత + ఉడిగినన్ - కొంచెముతగ్గనైన, అతఁడు - ఆమానవుఁడు, ఇంతకిష్టేతరతన్ - ఇంతటిదురాచారమునందుఁ బ్రవర్తించుటను, చేకొనునే - అశ్యనించునా - అలవాటుపడునా,

తా|| మీ రిట్లారకుండినందుననే నీకొడుకున కిట్టితెలివిమాలినపని యలవడినది. మీరే సహాయులుగా నుండనిపక్షమున నతఁ డింతటిదుష్కార్యములకు సాహసించఁడు.

క|| మీకెఱుంగరాదె తనయుని, పైకరుణఁదలంపరో య ధి పారశ్రీచేఁ

గైకొనరొ కాక దినముకొ, గోకలు మొదలైన వెన్ని ధి కొంపోఁ డింటకొ. 54.

అ|| మీకెఱుంగరాదె - మీకుఁదెలియుటలేదా, తనయునిపైకరుణకొ - కొడుకుమీఁదిదయచేత, తలంపరో - యోచించరేమో, అపారశ్రీచేకొ - అంతములేని సంపదచేత, కైకొనరొ - లక్ష్యపెట్టరేమో, కాక - అటులఁగానిపక్షమున, దినముకొ - నిత్యమును, ఇంటకొ - మనగృహమునందు ఇచట 'ఇంటకొ' అనుటకు "నూ. ఔపవిభక్తికానామ్న మత్వం స్యా త్సప్తమీ తృతీయాశ్లే" శబ్దచిం. కోకలు మొదలైనవి - చీరలుమున్ను గాఁగలివి, ఎన్నికొంపోఁడు - ఎన్నింటినిదీసికొని పోవుచుండుట లేదు, అనేకము సంగ్రహించుకొనిపోవుచున్నాఁడుగదా యనుట. 'కొంపోఁడు' అనుటకుదా. "క. చంపినఁజంపునునన్నటు, కొంపోకుండిననుజాలు" ప్రభా. ప్ర. ఇచట 'తద్ధర్మార్థకము త్రికాలవాచి యగుటకు "నూ. తద్ధర్మార్థకవిశేషణం బసహాయతం ద్రికాలవాచి యగు, ప్రా. వ్యా. ఉదా. "అ. ద్రుపదుపిటిలోన ధి దొమ్మికయ్యముకేచెఁ, బసులఁబట్టె విరటుఁపట్టణము న, నుజియునెన్నిలేవు మాత్రాఁడతనయుండు, తొడరిమనకుఁజేయుఁడుండగములు, జై. భా.

తా|| ఇదియంతయు మీకుఁ దెలిసినదేకదా! అయినను గొడుకుమీఁది ప్రేమచేతనో, దరిలేని కలిమిచేతనో, మీకునుల కెంతమాత్రము గోచరింపదయ్యె. అటులఁగానిచో; మనయింటఁగల వస్త్రాభరణాదుల నెన్నిటిని సంగ్రహించుటలేదు?

తే|| అన్నియుచుజూచుచుండెనంతోయింతో, యంతచనుమానమునకురానింతెకాని నేనె పట్టెదనన్నచోనానెధనము, డులిచినప్పుడు తెలియు నాఁగులువులెల్ల. 55.

అ|| అన్నియును సమస్తమును. అంతోయింతో - గొప్పగనోకొద్దగనో, చూచుచుండెదకొ - కనిపెట్టుచునేయున్నాను, అంతచనుమానమునకుకొ - అంతగారాబమునకు, రాకొ - వచ్చినట్లయిన, ఇంతెకాని - ఈవిధముగా జరుగుటయేతప్ప, నేనెపట్టెదనన్నచోకొ - నేనొక్కదాననే పోకుండఁబట్టుకొనెదమని తలంచినపక్షమున, ఔనె - నానల్లనేయగునా, ధనముడులిచినప్పుడు - ద్రవ్యమునుబొత్తిగాఁబోగొట్టినపుడు, అసులువులెల్లకొ - అటువంటిసులభములన్నియును, అచులకనలన్నియును, తెలియుకొ - ఎఱుకపడును, ఇందు 'అంతోయింతో' అని ప్రయోగించుటకు "నూ. లోకోక్తి నాం భవే ద్యోగో యది స్యా చ్చ్యుతిరంజనమ్" అధ.

తా|| ఈజరుగుచున్నపనులన్నియు గొప్పగనో కొలఁదిగనో చూచుచునేయున్నాను. అంతగారాబముగాఁ బెంచుచుండుటవలననే యీలాటి దురాచారము లలవడుచున్నవి. ఇంటిలో నెవ్వరికిఁ బట్టనిది నేనొక్కదాననే డబ్బుపోకుండ బట్టుకొనయత్నించినను నావలన నగునా? రొక్కనుంతయు డులిపినప్పుడుగాని బాగుగాఁదెలియదు.

క॥ నా కేమిదేహసుఖము పు ధ రాకృతమే కాక నేడు ధ రాబోనే యీ
లోకమున నేనె యరుదా ధ మాకోడలుగాదో ధ పొరుగుమంచముగాదో. 56.

అ॥ నాకేమి. నాకెందులకు, దేహసుఖము - శరీరసౌఖ్యము, 'ని. సుఖేహేతేనుఖేసుఖమ్' శబ్దా. నాకేమిదేహసుఖము-నాకెక్కడిదేహసౌఖ్యము - అనియుఁజెప్పవచ్చును. పురాకృతమే కాక- పూర్వజన్మమునఁజేసికొనిన పాపఫలమేతప్ప, నేడురాబోనే-ఈదినమునవేటొకటి రాఁగలుగునా. అనఁగా ఆగామి సంచితప్రారబ్ధములు ఆను మూడింటిలోఁ బ్రారబ్ధముననుభవించితివలయునుకనుక నిప్పుడుతొలగించుకొనవీలులేదు గదాయనుట. ఈలోకమునక - ఈప్రపంచమున, నేనె-నేనొక్కదాననే యిట్లున్నానా, అరుదె-ఇదియొక యాశ్చర్యమా, ప్రపంచమున నావంటివారెందలో కలరు గనుక యిదియొక వింత కాదనుట. మాకోడలుగాదో పొరుగుమంచముగాదో - మాకోడలు నావలెనే కొటటికమునకువచ్చినదిగాదు, యెదుటివారిమంచము నామంచమువంటిది కాదు, అంతటియశ్రద్ధగా జూచుచుంటివనునిష్ఠురోక్తి, ఇందు మాకోడలుగాదో, అనుప్రయోగమునకు "నూ. అన్యేపృథ్విశేషే స్యు రంతే శ్రుతిమనోహరాః" అధ. ఉదా "ను. తొలి దేవేంద్రుడు మాకులఃకుజోరలేదో మేము నారోమురా, యలయంకసిథిఁ గాంచలేదో స్వరవిద్యలో మున్న మావారికి, క్షులచేఁ బాణిని నేర్వఁడో యనికులఃస్థానప్రతిష్ఠలోత్రిభం, గులఘోషించెడు నాఁగఁ గోళ్ళు గలయంఁగూసెక ధరా మండలిక" తా. శ. "నూ. సంబంధంబున యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకుం గొన్నియెడలఁచుత్వంబగు." ప్రా. వ్యా. లోకోక్త్యంతకారము. 'దేహసుఖముపురాకృతమే కాక నేడురాబోనే, అనుటనుగూర్చి "పాత్రం నైవ యదా కరీరవిటపే దోషవసంతస్యకిం, నోలూకోఽప్యవలోకతే యది దివా సూర్యస్యకిందూషణం, వర్షానైవపతంతి చాతకముఖే మేఘస్యకిందూషణం, యత్సూర్యం విధినా లలాటలిఖితం తన్మార్జితం కఃక్షమః" చాణ. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము. సామాన్యం వా విశేషో వాతదన్వేన సమర్థతేయత్ర సోఽర్థాంతరన్యాసఃసాధర్మ్యే జేతరేణ వా" కా. ప్ర.

తా॥ నాకు శరీరసౌఖ్యమిప్పుడెక్కడనుండివచ్చును. పురాతనజన్మమునఁ జేసికొనినపాపఫల మనుభవించి తీరివలయును. గదా! కానిమ్మో ఈలోకమున నావంటివారెందలులేరు. మాకోడలు నావలె సౌఖ్యమునుభవించఁ గోటటికమునకు వచ్చినది కాదు. పొరుగుమంచమునామంచమువంటిది గాదు.

క॥ ఆలోగని చేతోధృతి, చేలింపక మిమ్ముఁ గూడి ధ చేప్పితినిదియున్
జాలింపక కైశికజిత, రోలంబకదంబయే న ధ రుంధతిఁ గానన్. 57.

అ॥ కైశిక.....దంబ కైశికజిత-తలపెండ్రుకలసమాహమచేత జయించఁబడిన, రోలంబక దంబ-తుమ్మెదలయొక్క సమాహమగలవానా, ఏన్-నేను, అరుంధతిక-కానక - అరుంధతి నక్షత్రమునాకుఁగనఁబడుటలేదు, అనఁగా నాటుమాసములకు మరణమురానున్న వారికరుంధతీనక్షత్రము కనుపించదుకనుక నేను గోలఁచిదినములలోనే చనిపోవునని నూచింపఁజేయుట. అలోక-అమర ణించుకాలమునకులోగడనే, కని-చూచి, చేతోధృతి-నామనస్సునఁగలధైర్యమును, 'ని. ధృతి ధౌరణ ధైర్యయోః' అ. చేలింపకక-తగ్గించుకొనక, అదియున్-అమాత్రపుమాటయును, చాలింపక-నిలుపు కొనక, మిమ్మున్-కూడి-మిత్రోగలిసి, చెప్పితిన్-అంటిని, నేను భర్తృవియోగదుఃఖమునఁ గృశించు

చుంటి నిక నాటుమాసములలో మరణమాసన్నమైయున్న దనితెలియజేయుటచే నిది మృతి యను సంచారిభావము. ఉ. “క. వలపెటిగిరాడు కాంగిట, నలమడు నరసావసీంద్రుండనివగఁ వజ్రమి, చెలులును జలుకయు నెవ్వత, వలనగునో యనుచుఁ గొంతవగచెద నాత్మన్” నరస. నాయక ప్రోషితభర్తృక. “ప్రోషితే మలినా కృతా” ప్రతా. నేనరుంధతిఁగాన ననుటచే మరణహేత్వర్థకము గాన గావ్యలింగము “క. హేతువు వాక్యాభ్యంత్రై, యాతతతీస్ఫూర్తితోఁ బదార్థబునునై, భ్యాతిఁగనఁగావ్యలింగం, బైతగుసత్కృతులయందుఁ నదియెట్లున్నన్” నరస. “కావ్యలింగం హేతో ర్వాక్యపదార్థతా” కా. ప్ర.

తా॥ అత్తగారూ నా కరుంధతీనక్షత్ర మగపడుటలేదు. నేను మృతినొందనున్న యాయల్ని కాలములోనే నాకుఁగలప్రేమను విడువఁజాలక మీతోఁ జెప్పుచున్నాను.

తే॥ ఇంతనాఁడు కరగ్రహ ♦ వంతురాలి, జేసి తోడ్కొనివచ్చితి ♦ చెప్పినట్లు
చేయుచుంటిని గోట్రంబుమీయనుజ్ఞ, నలుపునాకేయెడలనైనఁదెలుపఁగలరె. 58.

అ॥ ఇంతనాఁడు-బాల్యమునందే, హస్తసంజ్ఞాపూర్వకముగాఁ దనవయస్సును చెలుపుట. కరగ్రహవంతురాలిన్-పాణిగ్రహణచయినదానినిగా, చేసి-చేసికొని, తోడ్కొనివచ్చితి - తెంటఁబెట్టుకొనివచ్చియుంటిని. మీయనుజ్ఞన్-మీయొక్కసెలవుచొప్పున, గోట్రంబున్-కోటటికమును, ఉదా. “నీ॥ వైవాహికక్రియావ్యవసంబుకొన్నేండ్లు, గొన్నేండ్లుకోడండ్రఁకోట్రములును” విష్ణుపు. చెప్పినట్లు-చెప్పినప్రకారముననే, చేయుచుంటిన్-అచరించుచుచున్నానుగదా, నాకున్ + నాకు, ఏయెడలనైనన్-ఎందుననయిఁపప్పటికిని, ఏవిధముగానైనను, నలుపు-మలినమును, అనఁగాఁగళంకముననుట, తెలుపఁగలరె-కనఁబఱచఁగలుగుదురా, ఇదిలోకోక్త్యలంకారము. ఇందు “తోడ్కొనివచ్చితి” అను ప్రయోగమునకు “నూ. క్వచి ద్యువర్ణకే చాపికేచి త్రస్య స్థితిం జగుః” అధ. ఉదా. “ఉ. చేసితి జన్మములో తపము” స్వా. మ.

తా॥ చిన్నతనముననే పెండ్లిచేసి కోటటికమునకుఁ దీసికొనివచ్చితివి. నాఁటనుండి మీయానతిచొప్పున జవదాఁటక ప్రవర్తించుచుంటిని. నాయం చేమయిన నలుపుజూపఁగలరా !

క॥ ఒకతెవలె నాడియాడిం, చుకొనుట నేయిరుగుపొరుగు ♦ చూచెనోకో యు
ప్పుకుఁ జప్పుకుఁ గాననుజూ, చుక నడువఁగవలెఁ గులీన ♦ శుకసల్లాపల్. 59.

అ॥ ఒకతెవలెన్-ఒకదానిమాదిరిగా, ఇంటి ఒకతె అనుటకు. “నూ. ఎవ్వరితాదలయందలి రివర్ణంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ప్రా. వ్యా. ఉదా. ‘క. నీ. వలెనాకిక నావులైనవారుంగలరే, రుక్మి. అడి-ఒకరినొకమాటయని, అడించుకొనుటన్-మరలననిపించుకొనుటచేత, ఉప్పకున్-చప్పకున్ కాన్-ఉప్పుచప్పనగా-అనఁగా నిష్ఠములేనిస్వభావముతో ననుట, ఏయిరుగు-ఏయొక్క-మనయింటి ప్రక్కనున్నవారుగాని, ఉదా. “క. ఇరుచెవియెఱుంగకయుండన్” ఉ. హరివం. పొరుగు-ఏయొక్క-ఎదుటింటివారుగాని, ఉ. “గీ. కరుణనింపారనిమ్ము నీపొరుగునందు” కాశీ. చూచెనోకో - ఎవరైననుజూచియున్నారా, కులీనశుకసల్లాపల్. కులీన-మంచినంశమునందుఁబుట్టిన, ‘ని. అభిజాతః కులీన

స్వాత్, ఆ. శుకసల్లాపర్-చిలుకపలుకుటచటి యశ్వత్థమధురస్వరమతో విహితముగా సంభాషించుకొను స్త్రీలందఱును, ననుచూచుక-వాప్రవర్తనమునే మార్గముగా లక్ష్యముంచి, ఉదా. “క. అోలెక్కుక నీపుట్టుడు?” “ఉ. దేక్షిన్, బట్టకవచ్చి యాడ్చి సిగంజిబట్టివధి పంగలును కంసు” భాగ. “సీ. కొంగవల్లరకునంగుభలబట్టుక జబ్బి, లంబగుట్టిన వెట్టినరయువారు” అము. నడువంగన్ + వలెన్-సంచరించవలయును. అనగా వాడలెనే నడుచుకొనవలెననట.

తా. ఒకదానివలె నొకకొకమట యని యనించుకొనటం జూచి యిరుగుపొరుగువారెవరైన నన్ను జెక్క-సముగాఁ జూచియున్నారా? నత్కలప్రసూత లగుయువతులు నాయడగువాడల ననుసరించి నడువవలయును ముమా.

క॥ నను నేనె పొగడికొనఁగాఁ, జన దిలఁబెయకాని వగఁడు ♦ సంసారనివర్తనఁ జేసి యిట్లు తిగిన, మనమునఁ గోపింప కెట్టి ♦ మగనా లుండన్. 60.

అ॥ ననునేనె-నాయంబటనేనేనన్న. పొగడికొనఁగాన్ - క్షుతించుకొనట, చనదు-చెల్లదు, ఇంటియకాని-ఇంతమాత్రమేకాని, అనగా నిజము నుజెప్పకొనట తప్పుగాదనట. వగఁడు-భర్త, సంసారనివర్తనన్ + చేసి-కాపురమునుకడిచికెట్టి, ఇంట ‘నికరైన్’ అనటకు “నూ. చరిత్రాదులకు మువర్తలొపము విభాషనగు. బా. వ్యా. బట్ట-ఈవిధముగా, తిరిగిన-సంచరించుచున్నట్లయిన, ఎట్టి మగనాలు-ఏలాటియిల్లలయినను, మనమున-తనమనస్సులో, కొరింపక, ఉండన్ - ఉండఁగలుగును, లొకములో మగఁడు సంసారమును వదిలి యిట్లు తిరుగుచున్నఁ గని యేయిల్లలయినను గోపపడక యూరకుండఁగలదా? అనటచే నర్థాంతరస్యాసాంకాము. “తే. వహి విశేషంబుచేత సామాన్యమును బ్ర, సక్తసామాన్యమున విశేషము నవధి, తమగ నర్థాంతరస్యాసావవరుచుండు, నెలమి రెండువిధంబులొయెట్లునన్న” కా. సం. ఉదా. “గుణానా మేవ చారాత్మ్యాత్, ధురిధు ర్హ్యో యిజ్యతే, అనఁజాతేజస్కందః, సఖింస్పృశితి గౌర్వలిః” కా. ప్ర.

తా॥ నన్ను నేనేస్తుతించుకొనట యొప్పుదనుకొందము. ఇంతేకాని లొకములో భర్త సంసారమును విడిచి యాతీరవసంచరించుచున్నపుఁ డెటువంటిగృహస్థురాలయినఁ గోపపడకుండునా?

వ॥ అని యనేకప్రకారంబుల విలపించి. 61.

అ॥ అని-ఇట్లని, అనేకప్రకారంబులన్-పలువిధములుగా, విలపించి - తలచుకొనివిచారపడి,

క॥ కలకంఠకంఠి మదిలో, పలిదుఃఖం బాఁపలేక ♦ బాష్పజలంబుల్ జలజల జలప్రవహింపంగ, వలవల నత్తచైన నమ్ర ♦ వక్త్రాంబుజ యై. 62.

అ॥ కలకంఠకంఠి-కొఱవంటికంఠస్వరముగలదయిన యాకొడలు, ఉదా. “వ. ఒక్క కలకంఠకంఠి” శృం. నై. మదిలోపలిదుఃఖంబున్ - తనహృదయమునందుగలశోకమును, ‘ని. దుఃఖై నోవ్యసనేవ్యఘమ్’ యా. ఆంపలేక-అటకాయించనేరక, బాష్పజలంబుల్-కన్నీరు, జలజల-జలజలముని, జల-అశ్రుప్రాయుక్కుధార, ప్రవహింపన్ కన్-సాముండఁగా, ఉదా. ద్వి. కన్నుల జలజల

కాటెడునీరు" హరి. అత్తదెనన్ - తనయత్తగారివైపునకు, నమ్రవక్త్రాంబుజయై. నమ్ర-వంచినట్టి వక్త్రం + అంబుజయై - ముఖకమలముగలదియై, అనంగాబద్ధమువంటి ముఖముగలదియైయునుట. వల వలన్ - మిక్కిలిధ్వనియగునట్లుగా, ఇది దుఃఖమునకు విశేషణము. ఉదా. "నీ. తగుకునిద్దంపు టందపు మోము కళ్ళదప్పె, వలవల కన్నీరుఁడువకమ్మ" అనిరు. వైవచనమునందలి 'యేడ్చుచున్న' నను క్రియతోనవ్యయము. ఇందు జలజల-వలవల, అనుప్రయోగములకు 'నూ. కాంతిశబ్దాదిశబ్దా స్తుద్వి రుక్తా స్సంతి'నైక శే, సాధారణా స్తదన్యే చవైదిత్యం భూరి వర్తతే" అథ, ఆకోడలు తన మనస్సులోనిదుఃఖము నాఁపఁజాలక యత్తగారిముందు మొగమువంచి వలవలయేడ్చెను. అనుటచే నిందుఁ గరుణాత్మకవియోగశృంగారము సాంబుదినది. "క. వనిత పరోక్షంబునఁబడి, యును బ్రియునిపరోక్షమునఁబఁయోజాక్షియు రో, దనమొనరించుట వర్ణిం, చినఁ గరుణాత్మకవియోగ శృంగార మగున్" నరస. "నాధిగచ్ఛతి చాభీష్టవిప్రలంభ స్తథోచ్చతే" అను శాస్త్రవచనముననుస రించి విప్రలంభయని తెలియవలెను. శోకమునుసంచారిభావముకూడఁ గన్పట్టుచున్నది. "క. హితజన విరహాశ్చధచే, నతిశయమై జనుకమానసాఁభోజమునన్, బ్రతిదిము నొడముదుఃఖుం, బతిధూమి కహింప శోకఁసుగు నెట్లన్నన్" కా. సం.

తా|| కోయిలకంటికంకస్వరముగల దయినయాకోడలు తనమనోదుఃఖమును వారింపఁజాలక తనయత్తగారిమోఁత దలవంచి కన్నీటిధార వెల్లువయగునట్లు వలవల యేడ్చునాగెను.

—♦ అత్తకోడలి దుఃఖోపశమనమునకుఁ బ్రయత్నించుట. ♦—

వ. జనమనోరంజన ఖంజన వరాంజనమిశద్బాష్పధారాప్రకల్పితా నల్పసారంగ మదపత్త్ర) భంగహృదయంగమ కపోలంబుగా నేడ్చుచున్న నవ్యధూరత్నంబుంగాంచి నమంచిత చేలాంచలంబునఁ గన్నీరుదుడిచి నముదాత్త కృపాయత్తచిత్తయైన యత్త యిట్లునియె. 63

అ|| జనమ.....లంబుగాన్. జనమనోరంజన - ప్రజలనునమ్మన కనురాగమునుగలిగించు నట్టి, ఖంజన - కాటుకపిట్టవలె, వరాంజన - శ్రేష్ఠమయిన కాటుకతో, మిశత్ - కూడుచున్న, బాష్పధారా - కన్నీటిపటదలచేత, ప్రకల్పిత - కల్పించఁబడిన. అనల్ప - అధికమయిన, సారంగ మద - కన్తూరియొక్క, పత్త్ర) - ముకరికాపత్త్ర)ముల, 'ని. పత్త్రం పలాశంఛదనందశంపర్ణంచదః పుమాన్' అ. భంగ - చెడునట్లు, హృదయంగమ - మదికింపును గలిగించునట్టి, కపోలంబుగాన్ - చెక్కిళ్లు కాఁగా, ఏడ్చుచున్నన్ - దుఃఖించుచుండఁగా, ఆవ్యధూరత్నంబున్ - ఆశ్రేష్ఠురాలయిన కోడలిని, కాంచి - చూచి, సమంచితచేలాంచలంబునన్. సమంచిత - ఒప్పుచున్న, చేలాంచలంబు నన్ - శోకయొక్కవైలంకొంగున - మైజాటున, కన్నీరుదుడిచి - అశ్రువులనుదోలఁగించి, సము దాత్తకృపాయత్తచిత్త. సముదాత్త-ధారాశయిన, కృపాయత్త-దయకుస్వాధీనమైయున్న, చిత్త- మనస్సుగలది, విషయత్త - అయినట్టి యామెయొక్కయత్త, ఇట్లు + అనియెన్ - ఈవిధముగాఁ బలికెను - వక్ష్యమాణప్రకారముగా వచ్చించెను, ఇచట 'అత్తయిట్లునియెన్' అనుటకు నూ.

ఒక్కనా విశేషణంబులును విశేష్యంబులగు.” ప్రా. వ్యా. ఇందు ‘అనియెన్’ అనుటకు “నూ. ఇతవీవ పరస్పస్యాన్య దిద్భవే న్నాంత కా త్పరే” అథ. “రంజన-ఖంజన. అంజన—కల్పితానల్ప-సారంగమదపత్రి భృంగహృదయంగమ - కాంచినమంచితచేలాంచల - ఉదాత్తకృపాయత్తచిత్త యైనయత్త” ఇవియునుప్రాసాలంకారము. ‘ఖంజనవరాంజనము’ ఉపమాలంకారము.

తా|| కాటుకపిట్టవలె నల్లనివర్ణముగల కాటుకకంటిసీరు ప్రవహించుటచేఁ జెక్కులయందలి కస్తూరిమకరి కాపత్రములు మాయమండ లోకులమనంబులకు జాలికలుగునట్లు దుఃఖించుకోడలిం జూచి యత్త మిగులదయగలది యై తనపైఁటచెఱంగుతో నశ్రువులందుడిచి యిట్లు చెప్పఁబూనెను.

క|| ఓయమ్మ యేల యేడ్చెద, వో యుజ్జ్వలబాష్పధార + లుట్టిపడక శో
కాయత్తచిత్తసీరజ, వై యెఱుంగుదు నీమనోవ్య + థాగతి తల్లి. 64.

అ|| ఓయమ్మ - ఓయమ్మాయీ, ఇచట యడాగమంబగుటకు ‘నూ. సంధిలేనినొట స్వరంబు కంటేఁ బంఠైన స్వరంబునకు యడాగమంబగు” బా. వ్యా. ఉజ్జ్వలబాష్పధారలు - ప్రకాశించు చున్న కన్నీటివల్లువలు, ఉట్టిపడన్ - ఆకస్మాత్తుగా సంభవించునట్లు, శోకాయత్తచిత్తసీరజవు. శోకాయత్త - దుఃఖమునకధీనమయిన, చిత్తసీరజవు - పద్మమువంటిమనస్సుగలదానవు, ఐ - అయి, ఏలయేడ్చెదవో - ఎందుకువీలపించుచున్నావు, నీమనోవ్యథా + అగతి - నీకువిచారముసంభవించిన తెఱఁగునంతయును, ‘ని. పీడా బాధా వ్యథా దుఃఖం” అ. ఎఱుంగుదున్ - తెలిసికొనియే యున్నాను, తల్లి - ఇదిప్రేమనుచెలియఁజేయు సంబోధనము, ‘అయత్తచిత్త, అనుప్రాసాలంకారము ‘చిత్తసీరజ’ ఉపమాలంకారము.

తా|| అమ్మాయీ! ఇట్లు మనోవ్యాకులముచేతఁ గన్నీరువల్లువయగున స్లేలయేడ్చెదవు: నీవిచారము నంతయు నేనెఱుంగుదును.

తే|| ఏమిసేయుదు మదిలోన + నెన్నఁడైన, మఱచియుండెడిదాననా + మగున వాని
కర్మకాశలమెట్లుకాఁ + గలదొకాని, యాణిముత్యముమసిబొగ్గె + యయ్యెనేడు 65.

అ|| మగున - ఓవిన్నదానా, మదిలోనన్ - నామనస్సునందు, ఎన్నఁడైనన్ - ఎప్పుడైనను, మఱచియుండెడిదాననా - వానినివిడిచి పరాకుతోనుండియెఱుంగుదునా, ఏమిచేయుదున్ - ఇప్పుడు నేనేమిచేయఁగలదానను, వానికర్మకాశలము - అతనిపూర్వజన్మముయొక్కఫలపరిపాకము, అనఁగాఁ బ్రారబ్ధమును నిప్పుడనుభవించుచున్నాఁడు. ఆగామి సంచితము తెల్లున్నవో యనుట. ఆగామి యనఁగా రానున్నకర్మఫలపరిపాకము. సంచితమనఁగాఁ గూడఁలెట్టఁబడిన కర్మఫలరాశి. ఎట్లుకాఁ గలతా - ఏవిధముగాఁ బరిణమించుటకు సిద్ధమైయుండెనో. కాని - నాకుఁజెలియఁబడుటలేదుగాని, ఆణిముత్యము - స్వచ్ఛమైన గుండ్రనిముత్యము, నేడు - ఈదినమున, మసిబొగ్గె - కాలినల్లఁబడిన బొగ్గుగానే, అయ్యెన్ - అయ్యెను, ఉదా “నీ||మసిబొగ్గు బోనానసనలు గొల్పినకన్ను, కొడుపుచేఁ దాటించునెడపడదప” క్రీడా. ‘కర్మకాశలమెట్లు కాఁగలదొ, అనుటకు కాస్త్రవిహితకర్మముల శూచరింపనివానికిఁ బాతములేదని తెలియుచున్నది. “య కాస్త్రవిధి మత్స్యజ్వరరతే కామ

కారతః' న స సిద్ధిమవాప్నోతి న మఖం న పరాంగతిమ్' భగ. శాస్త్రవిధి నతిక్రమించి యిష్ట ప్రకారము వర్తించెడిపురుషుఁడు పరలోక హేతు వైనసిద్ధిని గాని, ముఖమును గాని, ఉత్తమగతిని గాని, పొందఁడు, ఉదా "ఉ॥ ఎవ్వఁడు మీదెఱుంగకయి, తేచ్చును తైకరతింజరింపఁగా, నవ్వలవంశ హని త్రత + హనియశోధనహనిపుట్టుఁదా, నవ్వెడగమ్మనువ్యవశు + వయ్యవివేకిచెడున్ జగంబునన్, నవ్వఁగఁబాలు రౌరవము + సంబడఁజాలును నిందపాలునై" స్వా. మ. "ఆ. ఆకుమీడివ్రాతఁయం దటికెఱుకయే, చేతిలోనివ్రాతఁ జెప్పవచ్చు, దోలుక్రిందివ్రాతఁదొడ్డవాఁడెఱుంగును, విశ్వ" వే.

"నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం మురా సైన్యనికాః
స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రై రాణో వారణః
ఇత్యాశ్చర్యబలాన్వితోఽపి బలభి ద్భగ్నః పరై స్సంగరే
తస్యైక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిక్ ధిక్ వృథా పాయషమ్" భర్తృ.

'చ॥ గురుఁడుగురుండు వాలుశత + కోటి సుపర్వులు వాహినీపతుల్
సురభవనఁబుగోట వధు + నూదనుఁడున్ సయిదోడు దంతిది
క్రూరిపతి గాఁగ నొప్పుబలఁ ఘాతీయరాతులకోడె నాజిలొ
శరణముదైవమే పురుష + శక్తినిరర్థక మెన్నిభంగులన్."

ఇంద్రుఁడణిముక్త్యము మసిబొగ్గె యమ్యోనసుటచేఁ బర్యాయోక్త్యలంకారము. "ఏకం క్రమేణానేకస్మిన్ పర్యాయః" కా. ప్ర. ఉదా "బింబోష్ఠి తవ రాగస్తే తన్వి పూర్వమదృశ్యత, అధునాహృదయేఽశేష మృగకా బాక్షిలక్ష్యతే" నవ సా. చ.

తా॥ అమ్మయీ! వాని నెన్నఁడునువిడిచియుండి యెఱుంగను. వాని! పురాకృతకర్మఫలపరి పాక మెటులఁబరిణమింపనున్నదో కాని యిదివఱకు సమస్తవిధముల నెన్నఁదగిన ముగుణసంపత్తి కలవాఁడే. నేటికిఁజ్ఞిమచ్చివర్తనమనకుఁ దలయొగ్గి మంచిముత్యము మసిబొగ్గయిన ట్లయినాఁడు నేనేమిసేయఁగలను.

క॥ ఓనాతి వారకాంతా, ధీనగుణాతురుని మగుడఁ ద్రిప్ప నవశ్యం
బైనం గానిమ్ము సమ, స్తానునయాలాపసరణి + నాతనిఁ దేర్తున్. 66.

అ॥ ఓనాతి-ఓపాలఁతీ, వారకాంతాధీనగుణాతురునికొ. వారకాంతా-బోగముదానికి, అధీన- లోఁబడిన, "ని॥ అధీనోనిఘ్న అయత్రోఽస్వచ్ఛందోగృహ్యకోఽప్యసా" ఆ. గుణ-అభ్యాసముచేత, 'గుణఅభ్యాసే'ధాత్వర్థము. ఆతురుకొ-ఆశగలవానిని, మగుడకొ-మరల, త్రిప్పన్-వెనుకకుమరల్పుటను, అవశ్యంబు తప్పకచేయవలసినపని, ఐనకొ - ఆయినప్పటికిని, కానిమ్ము - అటులనేయుండనిమ్ము, అతనిన్-నీయొక్కభర్తను, సమస్తానునయాలాపసరణికొ, సమస్త-ఆన్నివిధములయిన, అనునయ-మంచి మూటలయొక్క, ఆలాప-సమృద్ధియగు సంభాషణములతోఁగూడిన, సరణికొ-పద్ధతిచేత, తేర్తుకొ-స్వస్థతనొందించెదను-గృహమున నెప్పుడిగా నుండునట్లొనర్చెదను, వేక్యాలోలుఁడుమున్నగుదువచ్చి వర్తనముగలవారితోను, రాజు మొదలగు గొప్పవారితోను, సంభాషించుట చాల యుక్తియుక్తము గను, జాగరూకతగను, ఉండవలయును. "ఆ. హీనజనులతోడనింతులతోడను, బదుచువాండ్ర

తోడఁబ్రభువుతోడఁ, బ్రాజ్ఞజనులతోడఁబ్రహ్మజ్ఞుతోడను, వైపుడలిసిపలుకవలయు వేమ” వే. ఈపద్యమున ‘ఐనంగానియ్యి, అనుప్రయోగమునుగూర్చి “నూ. పునర్నిధారణాద్యధాత్వవి దిష్టో నవర్ణకాత్” అధ. ఇచట నీతులుబోధించియు విఫలమేయగు ననునంశయమునకు “యావన్నయావన ప్రాప్తః శిక్ష్యతేతావదాత్మజః, వ్యతీతకాలేకేదారే కర్షణైః కింకరవ్యతే” హరిసు.

తా|| ఓయలీవా! వెలవెలందులకు లోఁబడినచిత్తముగలవానిని మరల్చుట ముఖ్యకర్తవ్యము. ఆయన నటుండనిమ్ము. తగినన్ని మంచిమాటలతో నాతనికి మదినిలుకడయగునట్లొనర్చెదను.

వ|| అనియూరడించి పలుకుచున్నంత.

67.

అ|| అని-ఇట్లువచించి, ఊఁజించి-శాంతిపఱచి, ఓదార్చి, పలుకుచున్నంత-మాటాడుచున్న సమయమున,

—: సూర్యాస్తమయవర్ణనము :—

ఉ|| సంగతి నిష్ఠ నేతము ♦ సల్పుగ నెన్నఁటికబ్బెనో నుతిం
చంగల దేవతాపదవి ♦ సాధునమస్కరణీయభావమున్
భంగుర మైనయాతపము ♦ వాయుఁ డ్రయీమయుఁ డయ్యయో దివా
సంగమజాతపాతకము ♦ చాలక వారుణి కేగె భూవరా.

68.

అ|| భూవరా - ఓరాజా, త్రయీమయుఁడు - మంచిబుద్ధిగల స్త్రీతోఁగూడినవాఁడు, ‘ని. త్రయీత్రివేద్యాంత్రితయే, పురంద్రాన్యంసుమతావపి, విశ్వ. మూడుస్వరూపములతోఁగూడిన సూర్యుఁ డనిభావము, అనఁగా నుదయమున బ్రహ్మస్వరూపము, మధ్యాహ్నమున మహేశ్వరస్వరూపము, సాయం కాలమునవిష్ణుస్వరూపము; కలవాఁడు. సంగతి-జ్ఞానముచేత, బాల్యాద్యవస్థాత్రయముయొక్క యనిభావము. “ని.గతిస్తుగమనే మార్గే దశాయాం బుద్ధ్యపాయయోః” నానా.సం+గతిః”సంగతి యగును. “ని.ఉపస్థానుతుసంగతిః”య. నిష్ఠ-నిశ్చలత్వముతో, ఏతపముసల్పుగ-ఎటువంటియు త్కృష్టమైనతపస్సునుజేయఁగా, తపోలోకమునుసృష్టించఁగాననిభావము. అనఁగానీలోకములన్నియు సూర్యనివలననే పుట్టుచుండు ననుశాస్త్రవచన మిచ్చటగ్రాహ్యము. ‘ని తపశ్చాంద్రాయణాదౌ స్యా ద్ధర్మేలోకాంతరేఽపి’చ.విశ్వ. ప్రపంచమునఁ గలజీవకోటికిఁ దాపముగల్గించఁగా ననియుఁ జెప్ప వచ్చును. ఎన్నఁటికి-ఎంతకాలమునకు, నుతించంగలదేవతాపదవి - స్తోత్రముచేయఁడనిగదేవత్వమని యెడి యున్నతస్థితియును, దేవతలలో నైశ్వర్యమనిభావము. ఇచట ‘నుతించంగల, అనుప్రయోగము నకు “నూ. భవతి క్రియపదానాం త్రివిధానా మించుగాగమః” అనుబంధప్రార్థనయో ధ్యావ్యతిరే కాదికే చ హోష స్సూర్యో, శబ్దచిం. అని సూత్రీకరించియు నిచటఁ గొందఱు వర్ణవ్యవధానముచేత నున్నానుబంధకము పరమగునపు డించుగాగమ సంధియగు చువర్ణంబునకుఁ బాదేశంబులేదని వక్కా చింతురు. ఉదా. ‘పోషించుచున్నాఁడు-నుతించుచున్నాఁడు- జయించుచున్నాఁడు’ ఇత్యాదులు. “నూ. యథా ప్రసిద్ధి భాతూనాం ప్రయోగ స్సమ్మతో భవేత్, ఏవోపపదభాజ స్సృష్టి, స్సాధవో భ్యాదయః క్రియాః” అధ. ప్రాథవ్యాకరణమునను “నూ. కవిత్వయేతరప్రయోగంబులం గొన్ని

యెడల నన్నృత్యయాదులు పరంబులగునపుడు పకారంచించుకృతారంబునకేని గానబడదు” ఉదా.
 “క. ఎవ్వారినిబో, రించనిక్షణమొక్కటియుఁ దరింపఁగవళమే, కళా. ‘క. ఊ, హించనొకనాల్గు
 గడియల, సంచారమువలయు, కళా. సాధునమస్కరణీయభావము - సజ్జనులచేత నమస్కరింపఁ
 దగినస్వభావమును, యోగ్యమయిన నమస్కారములను బొందుచుండువాఁడనిభావము. ‘సాధుః
 సవర్థో నిపుణో వా, కాశికా. ఆచ్యుతో-లభించియుండెనో, భంగురము-నశించునట్టిస్వభావముగలది,
 విసయాతపము-అయినట్టి యాయొక్కతపస్సు, ఆతపమనఁగా నెండ అది నిత్యమును నశించునట్టి స్వభా
 వముగలది. కావున సాయంసమయమున నెండయేమియులేకుండ. పాయ - వదలిపోవునట్లు,
 అయ్యయో-ఇదిసంతాపమును దెలియజేయును, దివాసంగమజాతపాతకము దివాసంగమ-పగటియందు
 వ్యభిచరించినందువలన, ‘దివాయాం సంగమం దివాసంగమం, పగటితోఁగూడియుండినందున నని
 భావము. జాత-సంభవించిన, పాతకము-పాపము; అధఃపతనమని భావము. చాలక-సరిపోయెనని
 తృప్తిపడక, ఇంకను బాపమును సంపాదించుకొనవలయునని యనుట. ఆపరయామద్యముపూర్తికాక
 యనిభావము. వారుణిక్-కల్లుత్రాగుటకు-మద్యపానమునకు, పడమటిదిక్కున కనిభావము. ‘ని.
 వారుణీగండ దూర్వాయాం ప్రతీచి సురయోరసి” విశ్వ. ఇచట సురతాసప్తులు మద్యపానముచేయు
 చుండు రనుటకు “తాలక్షీరసితామృతామలగుడోన్మత్తాస్థి కాలావ్వయా, దార్వింద్రద్రుమమోర
 క్షేత్యుకదళీగుల్లు ప్రసూనైర్యతం, ఇత్థంచేన్మధుపుష్పభంగ్యుపచితం పుష్పద్రుమాలావృతం, క్యాధేన
 స్సౌ దీపం రతిఘృత్యం స్వామశీతంపుః” మది. మద్యమువలనఁబడితుండననుటకు “నేదత్రయ
 మయోయఃస్యాత్ సోఽపిహిసక్షణాదభినేత్ స్వస్వైవరుచ్యా పీతాయాం వారుణ్యాంసత్పథా
 చ్యుతః, దేవాశ్చభూమిదేవాశ్చ నిత్యమప్యమృతాశనాః హీయంతేస్వాధికారాత్తే యేనేపంతేనవా
 సవం” నూ. సం. ఇంచు ‘వారుణిక్గెన్’ అనుప్రయోగమున ద్వితీయకు పక్షిచెప్పబడినది. “నూ.
 పక్షిస్థానికంబగు కువర్ణకం బొక్కొక్కచో ద్వితీయాదివిభక్తులకు మాటుగాఁ దత్తదర్థంబులం జూప
 టైడిని” ప్రా. వ్యా. ‘త్రయాయుండు’ అను శబ్దముచేక్షేపాలంకారమును, “క్షేపః స వాక్యే
 పీఃస్మిక్ యత్రానేకార్థతా భవేత్” కా. ప్ర. మఱియుఁబ్రస్తుతార్థప్రతిపాదకవాక్యమున క్షేప
 సామర్థ్యముచేత సప్రస్తుతమయిన కావ్యకథ నిందుసూచింపఁజేయుటచేత సమాసోక్త్యలంకారము.
 “పరోక్తి ర్భవతః శ్లిష్టైః సమాసోక్తిః” కా. ప్ర. ముక్కుటిమృనార్యుండు నిట్లే వర్ణించినాఁడు
 “చ. ఇనుదెనఁజూడ నోడి తల + తైత్రిక నీటందదీయలింబుముం, గని వగ జక్కరలో మొగము +
 గంబులునూచుచునుండి మూర్చజేరి, దినదెనఁ జూడలేక జల + దేవత వోయనికన్ను మోడ్చె నా,
 వనరుహములో ముడింగె సహ + వాసులదుఃఖము నెయ్యురోర్తురే” పారి. ఇచట నిరంకుశునియొక్క
 నేశ్యాలంపటత్వమును దొలగింపనున్న తల్లిప్రయత్నము సైతము నిష్ఫలమై మరలనుదయముననే
 గణికాంగనయింటికిఁ జనఁగొనూహలుండగుట యిందుద్దేశించుచున్నది. ఇంకను మంచిబుద్ధిగల
 శ్రీతోఁగూడినవాఁ డయినయితఁడు జ్ఞానముచే దృఢబుద్ధితో నేలాటిక్రేవ్రమగు తపస్సుచేయఁగా
 గణింపఁదగినభూదేవత్వ మనునున్నతస్థియు, సజ్జననమస్కార ప్రాప్తార్హతయు, లభించియుండెనో
 యట్టికావ్యతమయిన తపస్సంతయు నశించునట్లకూ పగటివ్యభిచారమున సంపాదించికొనినపాపము
 చాలక మద్యపానమున కరిగెనుగదా ! అనునర్థముచేత శబ్దశక్తిమూలాలంకారభంగనియును.

తా|| ఓరాజా! త్రిమూర్త్యాత్మకుఁ డగుసూర్యుఁడు బాల్యాద్యవస్థాత్రయముయొక్క నిశ్చయ త్వముతోఁబ్రపంచమునఁ గలజీవకోటిని దపింపఁజేయుచు స్త్రోత్రార్వాత్రగల దేవతాప్రభుత్వమును యోగ్యమయిననమస్కాములను స్వీకరింపఁదగిన స్వభావమును గలిగియుండెనో యట్టిక్షణభంగుర మగు నెండయంతయుఁ బోవునట్లు పగటితోఁగూడుటవలని యథోగమనము పూర్తిగాక పశ్చిమదిక్కున కరిగెను.

—: సంధ్యాకాలవర్ణనము :—

ము|| అపు డంభోజహితుండు కృష్ణుఁడనఁగా ♦ నాకాశపుంజీతుబం
డపయన్ వేడుక నెక్కి జాటుకొనుచుం ♦ డన్ సాంధ్యరాగంపుపే
మపుఁజేలల్ దిగజాఱ వక్త్రములకుం ♦ బైఁ జాటుగా సంధికా
రపునీలాంబరముల్ ధరించిరి నమ ♦ గ్రవీడ దిగ్గోపికల్. 69.

అ|| ఆపుడు - ఆసమయమున, ఆంభోజహితుండు - కమలములకుమిత్రుఁడయిన సూర్యుఁడు, కృష్ణుఁడు + ఆనఁగా - కృష్ణుఁడగునట్లుగా, ఆకాశపుంజీతుబంధపయన్ - ఆకాశమనెడి చివి కిసరాతిమిఁద, ఆనఁగా నానిజాటుచున్నతాతిమిఁద ననుట. వేడుక - అభిలాషతో, ఎక్కి - ఆరోపించి, జాటుకొనుచుండఁ - క్రిందికిదిగుచుండఁగా, సాంధ్యరాగంపుపేమపుఁజేలల్ - సంధ్యా కాలపుటరణచ్ఛాయ యనుతమ బంగారపుండేరలు, దిగఁ + జాఱ - ఊడిక్రిందఁబడుచుండఁగా ఇచట 'చేల, చేలము' అను రెండురూపములుకలవు. "ని. చేలం వస్త్రే" బహుచ్ఛేదే త్రిపుత్యమను నిందయోః" అ, విశ్వకోశము, నానార్థరత్నమాల, మేదినికోశము, ధనంజయనిఘంటువుకూడ నిట్లే చెప్పచున్నవి. కాని 'ని. చేలా. ఆ. నీ. చేలం. ఆ. న. వస్త్రము. శ. రూ. ర. 'చేలము - చేల. వస్త్రము' శ. చం. 'చేల-ఆ. స్త్రీ. చేలము' సూ. ఆం. ని. దిగ్గోపికల్ - దిక్కులనెడి గొల్లజన రాండ్రు. సమగ్రవీడఁ - నిండాకిసిగ్గుతో, వక్త్రములకుఁ - తమమొగములకు, పైఁ - మీఁద, చాటుగాఁ - ముటుగుపడునట్లు, అగోచరమగునట్లు, ఆంధకారపునీలాంబరముల్ - చీకటియనెడి నల్లనికోకలు, 'ని. అంబరం వ్యోమ్ని వాసః' అ. ధరించిరి - కట్టుకొనిరి, సూర్యుడుసాయు కాలము విష్ణుస్వరూపుడని ప్రసిద్ధికనుక నతనినిగృష్ణునిగను దిశలను దిగ్గోపికలనుగా వర్ణించెను. పద్యమంతయు సావయవరూపకాలంకారము, "మ. ఆల సందేహముమాడ్కిఁగాక యుపమేయం బెన్ను నచ్చిన్నమై, యలఘూత్రేక్షయునా నభిన్నమతిజం + బైయుండఁ కారోప మిం, పఠరంగాఁ బ్రకృతోపయోగి పరిణా + మారోప్యతుల్యంబుఁగా, కలయారోపిత మిందు రంజనముసేయఁక రూపకంబై తగుఁ" కా. సం. 'ఆంభోజహితుండు కృష్ణుఁడనఁగా' ఉత్త్రేక్షాలంకారము. 'సంభావనమథో త్రేక్షా ప్రకృతస్యసమేతయతో' కా. ప్ర. "మన్యే శంకే ధ్రువం ప్రాయో నూన మిత్యేవమా దిభిః, ఉత్త్రేక్షావ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపి తాదృశః" కావ్యాద.

తా|| ఆసమయమున సూర్యుఁడనెడికృష్ణుఁడాకాశమనెడి జారుబంధమిఁద వినోదముగానెక్కి క్రిందికి జారుచుండఁగా సుజకాలపుకెంజాయునునెడి తమపండిగోక లూకిపుకమపైఁ బడుచుం

దఁ గా కృత్కలనెడి గోపికగఁగలు నిఁ దారినన్గతోఁ దమమోము లగపడకుండునట్లు చీఁకటి యనెడి నల్లచీరలను గట్టుకొనిరి.

—: చంద్రోదయవర్ణనము :—

చ॥ భిరుదిదిశాయశోద దివి + వేటికృష్ణున కుగ్గువెట్టువో
నుదరములో జగఁబుల న + మున్నతిఁ గాంచి పరిభ్రమించి చే
వదలిన జాటిబోరగిల + వ్రాలిన మేలిమిగిన్నెవోలె సా
ముదయముఁ జెంది యున్నశశి + యొల్కినపాలును బోలె వెన్నెలల్. 70.

అ॥ భిరుదిదిశాయశోద - ఇంద్రునిదిశయొనెడియశోదాదేవి, కవిశేటికృష్ణునకన్ - అకాశ మనెడి కృష్ణునకు, ఉగ్గు+వెట్టువో - ఉగ్గుఁబాలుత్రాగించెడిసమయమున, ఉదరముతో జగం బులనమున్నతిఁ - ఉదరములో - తనగర్భమునందుఁగల, జగఁబులనమున్నతిఁ - లోకముల యొక్క యతిశయమున, కాంచి - క్షీఁచి, పరిభ్రమించి - మిక్కిలిభ్రాంతి నొందినవై, చేవదలి నన్ - తనచేతనండిజ జడదఁగా, జాటి - క్రిందఁబడి, బోరగిలన్ - బోర్లపడునట్లు, వ్రాలిన మేలిమిగిన్నెవోలె - క్రిందికిగిన్నకేవలమున గిన్నెయొయననట్లు, సాముదయముఁ+చెంది - సగమువెలువడి, సాము+ఉదయము - సాముదయము, చక్రనియుదయముననియుఁజెప్పవచ్చును గాని యథోఽయదుమనకే వెన్నెలవెల్లివిరియునుగనుక సగమువెలువడియనుటయేయొప్పు. ఉన్నశశి-ఉండి నట్టి చంద్రుఁడు, ఒల్కినపాలునుబోలె - చిందునట్లుచేసినక్షీరమువలె, వెన్నెలల్ - చంద్రికలు, ఒప్పుచుండెను. అధ్యాహారము, 'భిరుదిదిశాయశోదదివిశేటికృష్ణున కుగ్గువెట్టువో' యాపకాలంకారము. "తద్రూపకమభేదోయ ఉపమావోపమేయయోః, అతిసామ్యాదభేదః, సమస్తవస్తువిషయం శ్రాతాఽరోపితాయదా" ఉదా "జ్యోత్స్నాభిస్స చుష్కణధరలా బిభ్రతీవారకన్ధీ, న్యంతర్ధాన వ్యసనరసి కా రాత్రికాసాలీకీయం, ద్వీపద్వీపం ద్రుమతి దధతీ చంద్రముద్రాకపాలే, న్యస్తం సిద్ధాం జనపరిపమళం లాంఛనస్య భలేన" కా. ప్ర. శ్రీకృష్ణుఁడు తాను మున్నుతినలేదని నోరుతెరిచి తల్లికి విశ్వముంజూపినకథ "యద్యేవం తర్హి వ్యాజేహీ క్షుక్త్యైః స భగవాన్ హరిః, వ్యాదత్తా వ్యాహతైశ్వర్యః క్రీడామనుజజాతకః, సా తత్ర దదృశే విశ్వం జగత్ సాన్ముచ ఖండికః, సాద్రిద్వీ పాగ్నిభూగోళం సవాయ్యగ్నింయతారకమ్" జ్యోతిశ్చక్రం జ్వలత్రేజో వివరాణి రసాతలం, వైకారి కాణీంద్రియాణి మనోమాత్రా గుణాస్త్రయః" ఏతద్విచిత్రం సకాశీవకాల, స్వభావకర్మాకయలింగ భేదం, మానోస్తసా వీక్ష్య విదారితాస్యే, ప్రజంసహత్మాన మవాప శంకామ్" సం. భాగ. 'బోర గిలవ్రాలిన మేలిమిగిన్నెవోలె సాముదయముఁచెంది యున్నశశియొల్కినపాలునుబోలె' గుణస్వరూ పోత్సేత్సాలంకారము. "క. ఉపమేయముకుఁ గలిగిన, యుపమానగుణక్రియాది + యోగముచే నా, యుపమానమే యనితలంచిన, నపు డది యుత్సేత్స యయ్యోనదియును ధరణిక్" నరస. "స్వభా వన మథోత్సేత్సా ప్రకృతస్య సమేన యత్" కా. ప్ర.

తా|| తూర్పుదిశయనెడియనోడ యాకసమనెడి బాలకృష్ణున కుగ్గులబాలు త్రాగించునప్పు డతనికుక్షియందుఁ గలలోకములనెల్లను జూచి మిగులభ్రాంతిఁజెంది తనహస్తమునందుండిన యుగ్గు గిన్నెను జూబిడిచెనో యనునట్లు సగముదయించిన చంద్రుఁడును, అగిన్నె బోరగిలుటవలన నందుఁ గలపాలు భూమిపై విస్తరించెనో యనునట్లు వెన్నెలలును, ప్రకాశించుచుండెను.

తే|| జారచోరప్రవర్తన ♦ జరగదయ్యె, మండలస్ఫూర్తి దిశలెల్ల ♦ నిండుకొనియెఁ
గానరా దయ్యెఁబ్రతిపక్ష ♦ గౌరవంబు, రాజధర్మబుత్తత్సకా ♦ రంబకాదె.71.

అ|| జారచోరప్రవర్తన. జార - వ్యభిచారులయొక్కయు, చోర - దొంగలయొక్కయు. ప్రవర్తన - సంఘాతము, ఇచట 'ప్రవర్తన' అనుటకు 'నూ. చంద్రాదులకు ము వర్ణలోపము విభాష నగు' బా. వ్యా. జరగదయ్యె - సాగకుండెను, మండలస్ఫూర్తి - దేశముయొక్క సమృద్ధి, బిగబము యొక్క ప్రకాశమని భావము. "ని. స్వావృండులం ద్వాదశరాజకేచ, దేశేచబింబేచకదంబకేచ" విశ్వ. దిశలెల్ల - దిక్కులన్నియును, నిండుకొనియె - పూర్ణీభవించెను, ప్రతిపక్షగౌరవంబు - శత్రువులయొక్క ఘనత, కృష్ణపక్షముయొక్క గొప్పతనమనిభావము. "ని. ప్రతిప్రతినిధావీపాస్స లక్షణాదా ప్రయోగతః" విశ్వ. కానరాదయ్యె - అగుపడకుండెను, అనఁగాఁ 'చంద్రుఁడొక పక్షమునమాత్రమే ఘనబింబముగా గనఁబడుననుట. రాజధర్మంబు - రాజులయొక్క న్యాయము, చంద్రునియొక్క స్వభావమనిభావము. 'ని. రాజాన్యపేలతాభేదే పతేక్షత్రియచంద్రయోః" "ధర్మోస్త్రీపుణ్యితచారే స్వభావోపమయోక్తతా" నానా. తత్ప్రకారంబకాదె - అదియేవిధము గదా, ఇచట, జారచోరప్రవర్తనములు చీఁకటియందు జరుగుననుటకు "వాణీశ్యేనగతః సమేగృహ పతిర్యారాపినక్రూయతే, ప్రాతస్తజ్జననీప్రసూనతనయా జామాతృగేహంగతా, బాలాహంసవయావనా నిశికథం స్థాతవ్యమేకాక్షినీ, సాయంసంప్రతి వర్తతేపథః హేస్థానాంతరం గమ్యతామ్" శృం. తి. నాచెనిమిటి వ్యాపారమునవై వెళ్ళినాఁడు. ఎప్పుడువచ్చునో వార్తయైన చెలియలేదు. ఈవేళయుదయ ముననే మాయత్త తనకూతురుప్రసవించినదని యల్లునియింటికిబోయినది. నేనుచిన్నదాన నీయింటిలో నొంటరిగానుండలేను. ఇప్పుడేమూర్తాస్తమయమయినదికనుక నోబాటసారి యీరాత్రి యిక్కడ శయనించుము. 'యామిన్వేసా బహులజలజైగ్ధధభీమాంధకారా, నిదాంయానోమమపతిర సాక్షేతః కర్మదుఃఖైః, బాలాచాహంఖలు ఖిభయాత్ప్రాప్తగాధప్రకమా, గ్రామశ్చోరైరయము పహతః పాంధనిద్రాంజహితీ" శృం. తి. ఈరాత్రి బాగుగామబ్బుపట్టి గాధాంధకారమైయున్నది. ఈయనే నామగఁడు. కర్మవశమునక్యాధిగ్రస్తుడై పడియుండినిద్రించుచున్నాఁడు, నేనుచిన్నదానను. ఈగ్రామమున దొంగలభయముకద్దు, నాకుఁజాల భయముగానున్నది. కనుక నీచేయి యిక్కడపండు కొనుము. 'వ్యభిచారులకును, దొంగలకును అడుగుసాగకుండెను. మండలసమృద్ధి యెల్లెడలనిండెను. విరోధులగౌరవ మగుపడుటలేదు. రాజధర్మమున నిరియేకదా' ఇందుఁచంద్రునకు రాజధర్మంబు నారోపించుటచే శ్లేషాంతంకారము. "క. ప్రకృతము లప్రకృతంబులు, ప్రకృతా ప్రకృతములు శబ్దం పాటవమాత్ర, ప్రకటికసామ్యముఁ జెందిన, నకలంకత శ్లేషమయ్యె" నరస. "శ్లేషః స వాక్యే ఏక స్మిన్ యత్రానేకార్థతా భవేత్" కా. ప్ర. ఉదా "ఉదయమయతే దిక్పాలినన్యం నిరాకురుతే

తరాం, నయతి నిధనం నిద్రామంద్రాం ప్రవర్తయతి క్రియాః, రచయతి తరాం స్వైరాచారప్రవర్తనకర్త
నం, బలబల లసత్ప్రజఃపుంజో విభాతి విభాకరః” శిశు.

తా|| వెన్నెలలు పశుద్ధిగానుండుటచే జొంగతనములు, అంకుతనములు సాగకుండెను. చంద్ర
బింబము సంపూర్ణముగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. చీకటియగుపడుటలేదు.

—: చంద్రికావర్ణనము :—

సీ|| గగనసిద్ధుఁడు భస్మ ♦ కక్షపాలికఁ గ్రుమ్మ, రింప వెల్గుడుభస్మ ♦ రేణు వనఁగ
రాజు విభావరీ ♦ రమణిపైఁ గరనాడి, కలఁ జిమ్మినతుషార ♦ జల మనంగ
యామినీగణికాంబు ♦ జాన్య దిగ్భిత్తులఁ, జల్లిననవమార్గ ♦ సలిల మనఁగఁ
గమనీయసితపక్ష ♦ ఘనసారతరునిశా, త్వన్జాతకర్పూర ♦ వార-మనఁగఁ

తే|| గాసె నమృతాశనాశన ♦ కాశకేశ, కాశలోకేశవేల్లిత ♦ కేశపాశ
కాశదేశబిలేశయా ♦ ధీశసుప్ర, కాశసంకాశకొముది ♦ యాశలందు. 72,

అ|| గగనసిద్ధుఁడు - అకాశమునెడియోగీశ్వరుఁడు, ‘ని. సభాంతరిక్షంగగనం’ అ. భస్మకక్ష
పాలిక - విభూతితోఁగూడినకకపాలను, సన్యాసులు చంకముంచుకొనునట్టియొకవిధమయినసంచినీ,
గ్రుమ్మరింపఁ - బోరగిలునట్లువంచఁగా, వెల్గుడుభస్మరేణువు-బయటఁబడిన బూడిదయొక్కనూత్న
రూపమో, అనఁగఁ - అనునట్లుగాను, రాజు - చంద్రుఁడు, విభావరీరమణిపైఁ - రాత్రియనెడి
సుందరియైనస్త్రీమీఁద, ‘ని. విభావరీతమన్విశ్వా’ అ. కరనాడికలఁ - కిరణములనెడి గొట్టము
లతో, చిమ్మినతుషారజలము - చిందునట్లుచేసినమంచునీతో, ‘ని. అపశ్చాయస్తునీహరస్తుషారస్తుహినం
హిమం’ అ. అనఁగఁ - అనునట్లుగాను, యామినీగణికాంబుజాన్య-రాత్రియనెడివేశ్యాయువతి, ‘ని.
రజనీయామినీతమా’ అ. దిగ్భిత్తులఁ - దిశలనెడిగోడలయందు, చల్లిననవమార్గసలిలము - ప్రోక్షించిన
నూతనమయినసున్నమతోఁగూడినజలమో, అనఁగఁ - అనునట్లుగాను, కమనీయ.....వారము.
కమనీయ - ఇంద్రుని, సితపక్ష - శుక్లపక్షమనెడి, ఘనసార - కర్పూరముయొక్క, తరు - వృక్ష
మన, “ని. వృక్షోమహీరుహఃశాఖీ విటపీపాదపస్తయః” అ. నిశా - రాత్రియనెడి, త్వక్ - పట్టు
వలన, “ని. త్వక్స్త్రీ వల్కలంకలంకలపశ్చియాం” అ. జాత - పుట్టుబడిన. కర్పూర - కపురము
యొక్క, వార - సముదాయమో, అనఁగఁ - అనుకొనునట్లుగాను, చెట్టుబంకయని యూహించు
నట్లును, అమృతా.....కొముది. అమృతాశన - దేవతలకు, అశన - భోజనమయినటువంటి,
కల్పవృక్షమునకుఁగల - కాశ - శోభయొక్కయును, ప్రకాశముయొక్కయును, కాశ్ - ధాతువు
నుండి యుత్పన్నమయినది, కః - సముద్రమయొక్కయును, అనఁగాఁ బాతకక్షలియొక్కయును.
‘ని. కోబ్రహృత్పానీలారాగ్ని చిత్తధీయమకేకిష, విష్ణుహతశబ్దైశ్చా సితవల్లనసౌద్యతో” నానా.
ఈశ - శివునిదైన, కం - కిరమునఁగల, ‘ని. కంవారిణిచమూర్ధని’ అ. అశ - స్వర్గమునటకును,
“ని. అధశంక్షితే వాస్తే” శ్రేయసిమంగళే, కీర్తైశక్రాయుధేఽప్యగ్లే పరోక్షేచత్రింగకః శమవ్యయంచ
సౌఖ్యాగ్లే” నానా. ‘ని. అజ్ఞోనీమాయామభివ్యాప్తా క్రియాదోగేషదర్శయోః’ విశ్వ. ఇచట సీశ్వ

దుండన్ని లోకములందుఁ దనకరీరమునుగనఁజుచున్నాఁడను పురాణకథనాహింపవలెను. లోకేశ-
దిక్పాలకచేత, వేల్లిత - చుట్టుకొనఁబడిన, కేశపాశ - తలవెండ్రుకలకొప్పుయొక్కయు, “ని.
పాశః కచాంతే సఽపూర్ణః కర్ణాంతే శోభనార్థకః” విశ్వ. శివుఁడు వ్యోమకేశుఁ డనిపురాణ
ప్రసిద్ధియే ‘ని. వ్యోమకేశో భవో భీమః’ అ. “కా. అకాశోజ్జ్వల కేశపాశుఁడు త్రిశూలాంకుఁడు”
చం. వి. కాశదేశ - పూచినతెల్లదీపయొక్కయు, కుశద్వీపముయొక్కయు, బిలేశయ - సర్పము
లకు, “నూ. తత్పురుషేకృతిజహుళమ్, ఇతిహుళగ్రహణాత్ అలంబ్యభవతి బిలేశయః బిలేశయః”
సిద్ధాం. అధీశ - ప్రభుఁడన, కేహసియొక్కయు, సుప్రకాశ - లెన్నెనలేజమునకు, సంకాశ -
సమానమయన, ఇదివిశేష్యలింగము. ఇదియొకపథమున కుత్తరపథమయినపుడే సదృశార్థమునిచ్చును.
గాని ప్రత్యేకముగా సమానార్థమియ్యదు. “ని. స్య రుత్తరపథే త్వమీ నిధంసకశ నీకాశ ప్రతి
కాశోపమాదయః” అ. ఉదా “చంద్రనిభః-లక్ష్మీసంకాశ-పద్మనీకాశం-సూర్యప్రతీకాశం-సూర్య
ప్రతీకాశః-ఽష్టాపవః” ఇత్యాదులు. కామది - వెన్నెల, కుమదానా మియంకాముదీ తద్వికాస
హేతుత్వాత్ వ్య. కలఁగలు పుష్పించుటకు హేతువైనది. “కామోదంతే జనాయస్మాత్ తేనాసా
కామదీ మతా” భవి. అకలఁడక - అన్నికలయందు, కాకె - ప్రకాశించెను, ఈపద్యము
యొక్క పెద్దపాదములునాలుగు సంత్యానప్రాసమును, ఎత్తుగీతయందు వృత్త్యనుప్రాసమును చెప్పఁ
బడినవి. “తే. ఒక్క-కర్ణః బు కడదాఁకఁ నుద్ధరింపఁ, బఁగుజ్యుఁఁ ధణ వృత్త్యను + ప్రాస మయ్యో”నరస.
ఇందు రూపకాలంకారమునకు నత్రేత్యలంకారమునకు నంగాంగీభావసంకరము. “క, అనిజిహ్వ
భయదంతై, యగవవహఃబిశేషహరియై నైయి, వ్యసుధ భవద్భజదండము, పాసగుణ ఫణి
మాడ్చి నోఁబ్బువదనరసా” కా.సం. “అఽక్రాంతిజపా మాతృ న్యంగాంగిత్యంతుసంకరః” కా.ప్ర,

తా|| అకాశమనెడిసన్యాసి తనచంకనున్నబూడిదసంచిని గ్రుమ్మరింపఁగాఁ గ్రిందఁబడిన
తెల్లని బూడిదయోనునట్లును, చంద్రుఁడు రాత్రియనెడియందకత్తెమీఁదఁ గిరణములనెడి కరము
లతోఁ జిమ్మినమంచునీరో యనునట్లును, రాత్రియనెడిశవ్య నిశలనెడిగోడలయందుఁ గ్రొత్తనున్నము
తోఁగలిపి చల్లినతెల్లనిజలమో యనునట్లును, శుక్లపక్షమనెడి కర్పూరవృక్షమునందు రాత్రియనెడి
పట్టువలనఁ బుట్టినకప్పురపురాసులో యనునట్లును, కల్పవృక్షము యొక్కయు, క్షీరసముద్రము
యొక్కయు, దిక్పాలకరునైతము మట్టడించియున్న శివునిజటాజూటముయొక్కయు, కుశద్వీపము
యొక్కయు, సర్పరాజగు కేహనియొక్కయు, బ్రకాశముతో సమానమయినవెన్నెల సమస్త
దిక్కులయందుఁ బ్రకాశించినది.

ప|| ఆనమయంబున.

73.

అ|| ఆనమయంబునక - అట్టికాలమున.

—: నిరంకుశుని వేశ్యావాటికాసంచారము :—

సీ|| తుదిగోళ్ళ నున్నఁగా + దువ్వీకీలించిన, సిగజాజివిరులు వా + సిగధరించి
కమనీయునానపైఁ + గస్తూరినామంబు, దీరుగాఁ గొనగోర + గీటి దిద్ది

చలువ దీర్చిననన్న ♦ వలిపెదోవతిమీఁద, నపరంజిమొలత్రాడు ♦ హవణపటచి
జంగాళముగ మేన ♦ జాళువాబంగారు, వ్రాతచందురకావి ♦ వలువ గప్పి

తే॥ కలితకర్పూరకాశ్మీర ♦ గంధసార, ఘుమఘుమమామోదవిభవంబు ♦ గుబ్బతిలంగ
గొడుగుపావాలుదొడిగిమఁక్కువఁజరించు, విశ్రతనయుండువెలయాండ్రఁపీఘులందు.

అ॥ విప్రతనయుండు - ఆబ్రాహ్మణకుమారుండు, తుదిగోళ్ళతో - నఖాగ్రములతో, గోళ్ళ
యొక్కచివరలతో. నున్నగాదువ్వి - నునుపుపడునట్లుగాఁ దనతలనునువ్వుకొని, కీలించినసిగ్గ -
తగిలించినకేశబంధమునందు, అమర్చినజుట్టుముడియందు, జాజివిరులు - జాజిపువ్వులు, వాసిగ్గ -
అధికముగా, ధరించి-తాల్చి, కనువీయనానపై - సుందరమయినముక్కుమీఁద, అనఁగా భ్రూము
ధ్యమున ననుట. కస్తూరినామంబు - కస్తూరితిలకమును, తీరుగా - చక్కఁగా, కొనగోరక -
గోటియొక్కచివరతో, గీటిదిద్ది - గోఁకినవరించి, చలువదీర్చిన - నన్న వలిపెదోవతిమీఁద -
పరిశుభ్రముగానుదికి మడతగాఁబెట్టిన నాణెమయినవస్త్రముపైన, అపరంజిమొలత్రాడు - చొక్కపు
బంగారుతోఁజేయఁబడిన కటిసూత్రము, హవణపటచి - ప్రకాశముగానలంకరించి, ఉదా - "నీ. ధన
శంబువినిచొక్క - హవణపటచిమీద" విజ. జంగాళముగ - నిడువాటుగా, ఉదా "వ.
పాలసినపచ్చియేనికతోలుపచ్చడంబు జంగాళంబుగావైచుకొని" భీమ. మేన - ఒడలియందు,
జాళువాబంగారువ్రాతచందురకావివలువ. జాళువాబంగారు - అపరంజియొక్క, వ్రాత - లేఖ
నముగఁ, చిత్తరువువ్రాయఁబడిన, చందురకావి - సింధూరవర్ణముగల, చందురము + కావి - చందుర
కావి, వలువగప్పి - ఉత్తరీయమునువేసికొని, కలిత.....వంబు. కలిత - పొందఁబడిన, కర్పూర -
కప్పరముయొక్కయు, కాశ్మీర - కుంకుమపువ్వుయొక్కయు, గంధసార - చందనముయొక్కయు
మంచిగందముయొక్కయు, 'ని. గంధసారోమలయజ్ఞోభద్రక్రిచందనోఽస్త్రీయాం' అ. ఘుమ
ఘుమ - ఘుమఘుమయనెడి సువాసతోఁగూడిన, ఆమోద - పరిమళముయొక్క, 'ని. విమల్లోత్థేపరి
మలోగంధేజనమనోహరే, ఆమోదస్సేతినిర్హారీ' అ. విభవంబు - సంపద, గుబ్బతిలంగ - అధి
కముకాఁగా, గొడుగు-చత్రమును, పావాలు - పాదుకలను, తొడిగి - తొడుగుకొని, మక్కువతో -
ప్రేమతో, వెలయాండ్రపీఘులందు - వేశ్యయొక్కబజాటులందు, చరించు - తిరుగుచుండును,
పద్యమంతయుస్వభావోక్త్యలంకారము. "స్వభావోక్తి రసా చారు యథావ ద్వస్తువర్ణనమ్" ప్రతా.
ఇందు నాయకునియొక్క శృంగారప్రాధాన్యత యుగ్గడించఁబడినది.

తా॥ అనిరంకుశుండు దనకిరోజములను మునిగోళ్ళతో నున్నగాదువ్వి కీలుముడివేసి దానిపై
జాజిపువ్వులుధరించి కనుబొమలసంధునఁ జక్కఁగామృగమదపంకముతోఁ దిలకమును గొన
గోటితోఁదీర్చిపెట్టి చలువచేసిన నన్నదోవతిమీఁద పసిఁడికటిసూత్రమును జక్కపఱచి, బంగారు
జలతారుతోఁ జిత్తరువువ్రాయఁబడిన చందురకావినుప్పటి బుజమున నొల్లెవాటుగావైచికొని మంచి
గందమును గర్పూరమును కుంకుమపువ్వును గలిపి మేననెల్ల నలఁదికొని ఘుమఘుమయను పరిమ
ళము వ్యాపించఁగా గొడుగునట్టి పాదుకలుదొడిగి పదుపుఁజేడియల బజాటులందు దనురాగముతోఁ
దిరుగుచుండును.

మ॥ ఒకలీలావతిఁ గాఁగిలించి యవురా + యోరీ యటన్నన్ గికా
కికగా నవ్వును హారమేడదిలతాం + గీ యటంచు వక్షోజపా
ళికపై వ్రాయు నఖాంక మొక్కతెకుఁ గే + లిం జూళికం బుష్పమూ
లికఁ జుట్టం జనుఁ గానకుండ నొకప్రా + లేయాంశు బింబాస్యకున్. 75.

అ॥ ఒకలీలావతిఁ - శృంగారచేష్టలుగల యొక కామకురాలిని, కాఁగిలించి - అలింగనము చేసి, ఇదికవుఁగిలించునకురూపాంతరము. ఆయువతి. ఇదియధ్యాహారము. అవురాయోరీ - తగుదువురా, మిక్కిలియాశ్చర్యపడుట, అటన్నఁ - ఇట్లుపలుకఁగా, కికాకికగానవ్వును - కిలకిలనవ్వును, ఇదికికకికయొక్కరూపాంతరము ఉదాహరణ. మిగులొందగాఁ గికాకిక నగుచు; కళా. ఒక్కతెకుఁ - ఇంకొకదానికి, లతాంగీ - ఓపువ్వుబోడి, హారమేడది. ఈపుష్పమాల యొక్కడిది, ఆంచుఁ - ఆనిపల్కుచు, వక్షోజపాళికపైఁ - స్రవణముమీఁద, నఖాంకముఁ - గోటియొక్కగుఱుతును, వ్రాయుఁ - లిఖించును, ఇచటనఖాంకమునుగూర్చి “స్తనే నఖక్షతం ప్రోక్తం జనునేపి క్వచి ద్భవేత్” కామ. నఖక్షతార్హప్రదేశము లేవియనఁగా. “నఖాఘాతః ప్రదాతవ్యో. యథాస్థానానికర్మసు, పార్శ్వయోః స్తనయో వైవ ఊరౌ వైవ నితంబకే” కక్షస్థలే చ కర్ణాంతే కపోలే బాహుమూలకే” కామ. ఒకప్రా లేయాంశుబింబాస్యకుఁ - చంద్రబింబమువంటి మొగముగలయొకవిలాసినికి, కేళిక - విలాసముతో, కానకుండఁ - తానుండిచేసినట్లాజవ్వనికిఁ దెలియకుండ, చూళికఁ - కొప్పున, పుష్పమాలికఁ - పూలసరమును, చుట్టఁ చనుఁ - చుట్టఁబోవును, ఇందు నిరంకుశుని దక్షిణబాహుకునిగ వర్ణింపఁబడియున్నది. “తుల్యైనేకత్ర దక్షిణః” ప్రతా. పలువురు శ్రీమలయందు సమానముగానుండువాఁడు. “చ. చెలఁగు బహుప్రియాసదృశశీలుఁడు దక్షిణుఁడు” నరస. ఇందు హాసిత మనుశృంగారచేష్టఁ చెప్పఁబడినది. “చికస్మికం తు హాసితం యౌవనాదివికారజమ్” ప్రతా, ఇందు ఒకలీలావతిఁగాఁగిలించి, అని చెప్పఁబడియున్నందున నాలింగనమునుగూర్చి పరిశీలింప నది నాలుగువిధములని తెలియుచున్నది. ఒకరి కెదురుగాఁబోయి యన్యాపదేశముతో మేరుకుమేను దాకించుట స్పష్టకము. ఒకరు ప్రత్యేకముగాఁబోయి యొకరి నాలింగనమొనర్చుట విద్ధకము. ఉత్సవాదులయందును అంధ కారమునందును ఒకరినొకరు తాకుట పృష్టకము. గోడ మొనలైన వానిని రాచుకొనుట పీడనము.

“యద్యోషిదసమ్మఖ మాగతాయా, అన్యాపదేశా ద్రవ్యజతోనరస్య
గాత్రేణ గాత్రం ఘటతే రతజ్ఞా, అలింగనం స్పష్టక మేత దాహుః”
“యద్గృహ్లాతి కించన వంచితాత్మం, స్థిరోపవిష్టం పురుషం స్తనాభ్యాం
నితంబీనీ విద్యతి తాం చ గాఢం, గృహ్లాత్యసౌ విధక ముచ్యతే తత్”
“యత్రోత్సవాదా తిమిరే ఘనే వా, యదిచ్ఛతో స్యా చ్చిర మంగసంగం
తత్ స్పృష్టకం తత్పునరేవ కుడ్యే, నిషీదనా త్పీడనసంజ్ఞికా స్యాత్”
“భావప్రబోధార్థ మజాతరత్యా, శ్చతుర్విధోక్తా పరిరంభలీలా”

మఱియు విలునియొక్కయుపాయములలో మొదటిదియగుసామ మనుపేరుగల మానాపవయనోపాయము వివరింపఁబడినది. “సామాన్య భేదేన దానేన నత్యుపేక్షా రసాంతరైః, మానాపవయనం

తాసా ముపాయై వృద్ధి రాచరేత్” సాహి. చిం. పెద్దనార్యుడును “ఉ. పశ్చాతాన వేసరంజన దుపాయములం దగునిచ్చకంబులం, జిక్కగఁజేసి డాసి సరిచిత్తముఁబట్టి నుఖింపఁగాఁ దగున్” అనినాడు. ‘కేలింజాలిక’ అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ ఒకశృంగారనాయిక నాలింగమొనర్చు నది యారా యనినంతనే పకపకనవ్వును. నుటియొక యెలజవ్వుని కెదురేగి నీకీహులదండయొక్కడి దని స్తనగ్రహణమొనర్చును. వేటొకయంద గత్తెను జేరి యాబిడకుఁ దెలియరావండఁ గొప్పన విరిసరముఁ జాట్టనుంకించును.

మ॥ శుకవాణీ యొకయేకతం బనుచుఁ ద + చోక్రిత్రంబులోఁ బంచసా
యకమంత్రంబు నముచ్చరింప నిటుతా + ల్కంచుక నముద్దీపిత
భుక్కుటికంబుగ తొమ్ముపట్టి తొలగఁ + ద్రోయంగ నాయంగనల్
నకులుక నవ్విరి మోసపోయి తని హ + సచ్యాన మేపారఁగన్. 76.

అ॥ శుకవాణీ-ఓచిలుక పలుకులపంటిపలుకులుగలదానా, ఒకయేకతంబు-ఒక్కరహస్యముగలదు, అనుచు-ఇట్లు చెప్పుచు, శత్రు + శ్రోత్రంబులో-అవిడయొక్క చెవిలో, పంచసాయకమంత్రంబుక-సంభోగరహస్యమును, సముచ్చరింక-ప్రసంగింపఁగా, ఇచట రతిలక్షణము వర్ణింపఁపడినది. “విభావైరసభావైశ్చ, సాత్వికైర్వ్యభిచారిభిః, నీతాదస్యరస్యత్వం, రతిశృంగారఉచ్యతే” రతియనఁగా నిచ్చావిశేషము. “యానో రన్యోన్యవిషయ, స్థాయినీచ్చా రతిస్సృతాః, భావం మనోగతం సాక్షాత్, స్వహేతుం వ్యంజ్యయంతి యే, తేనైసుభావా ఇతి భ్యాతాః, భూవిక్షేపస్మితాదయాః, తే చతుర్థాచిత్రగాత్ర, వాగ్మధ్యారంభసంభవాః” రసా. సు. ఇటు తాత్పర్యంబు - ఇంతటనిదా నించుమనుచు, సముద్దీపితభుక్కుటికంబుగ, సముద్దీపిత - మిక్కిలిప్రకాశించఁబడిన, భుక్కుటికంబు గక-కనుబొమలుముడిచినదికాగా, ‘ని. భుక్కుటికృచ్ఛికుటిస్త్రియాం’ అ. తొమ్ముపట్టి - పాలిండ్లనుబట్టికొని, తొలగక + ద్రోయంగక-ఒకప్రక్కనుఁ దొలగనట్లునెట్టివేయఁగా, అయంగనల్-అందగత్తెలయిన యావేశ్యులను, కులుక-చారియొక్కన్నే హేతురాండ్రును, మోసపోయితి-మోసపోయితినిగదా, ఇచట ‘మోసపోతి’ అనుటకు “నూ. క్వచి ద్యువర్ణకే చాపి, కేచి త్రస్యస్థితిం జగుః” అథ. ఉదా. “క. ఏమిటికే కృష్ణుఁ జూడనేగితి రాధా” భాగ. “ఉ. చేసితి జన్నముల్ తపము” స్వా. మ. అని-ఈప్రకారముగా, హాసవ్యాసము-నవ్వుయొక్కవిస్తారము, ఏపారఁగక-అతిశయించఁగా, నవ్విరి-పరిహాసముచేసిరి, అనురాగయుక్తముగానవ్విరనుట. స్వభావోక్త్యలంకారమును. హాసితమనశృంగారచేష్టయును. ఉదా. “చ. కేరలి ప్రియుండు మోవివయఁగంపులు నింపుట పొరవశ్యత, త్వరత నెటుంగలేక పిదప న్నిలువద్దముచూచి సిగ్గునం, దరుణి చెటు ల్లనుం గొననఁదా రిక నేనునియాడుకొందురో, వరుని నటించు జిల్మకు నవారణముద్దులు వెట్టు సారెక్క” కా. సు. “గీ॥ ఒకరహస్యము దెలిపెదఁను విదయనుచు, చేల నను దండేరిచి పీనులకడ, మోము గదియించి నామోముఁమూర్కొనివెసఁ, గొప్పపట్టి పెదవి తేనెఁగ్రోలివాడు” అం. అను. ‘ద్రోయంగనాయంగనల్’ ఇత్యాదు అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ మంజువాణి: ఒకరహస్యాలోచనకల దనుచు వావిటకత్తెచెవిలో రతివాంఛాప్రసంగ ముఁజేయ నది యింకఁజూలలే మృని మొగమును జిట్టించఁగాఁ బాలిండ్లనంటి యొకచెనకునెట్టివెన నాతలిరుంబోఁడులును వారిహేతు రాండ్రును వంచించఁబడితినిగదా యని పశ్చాతాననవ్విరి.

క॥ ఈరీతి దుర్జివారవి, హారంబున నర్ధరాత్రుఁ ♦ మగుదాఁకఁ బ్రమో
దాయాధీఁ దిరిగి నిజవే, శ్యాతర్నముకడకు నిదుర ♦ కరిగెడు బుద్ధిన్. 77.

అ॥ ఈరీతిఁ-ఈరీతిగా, దుర్జివారవిహారంబునక, దుర్జివార -అడ్డుపటుపనలవిగాని, విహారంబునక-సంచారముతో, అర్ధరాత్రము-అగుదాఁక - నడుకేయునుగువలకు, 'అర్ధరాత్రేర్ధరాత్రః, అర్ధంసపుంసకమ్, ఇత్యేకదేశసమాసః, సర్వైకదేశసంఖ్యాత పుణ్యాచ్చరాత్రేః ఇతిసమాసాంతోఽచ్చిత్వయః, రాత్రాహ్నుచూఃపుంసిఇతినియమాత్పుంస్త్వమ్ ప్రమోద-అయాధీ-సంతోషముతోఁగూడిన నిశ్చయముతో, తిరిగి-సంచరించి, నిజవేశ్యాతర్నముకడకు - శ్రేష్ఠురాలయిన తన సంబంధముయిన బోగముదాని దగ్గఱకు, రత్నశబ్దమునకు 'ని. జాతౌజాతౌయనుత్కృష్టం, తద్రత్నమితి కథ్యతే' యా.నిదురకుఁ-నిద్రించుటకు, అరిగెడుబుద్ధి - పోదలంపుతో, 'ఈరీతి దుర్జివారవిహారము' అనుప్రాసాలంకారము.

త॥ అతఁ డీతీరున యథేచ్ఛగా నిశీధనుగువలకు ద్రిమృతి తనయుంపుడుకత్తె యగు చంపక గంధియింట శయనింపఁదలఁచినవాఁడై.

—: నిరంకుశుఁడు భోజనార్థమింటికివచ్చుట :—

ఉ॥ రాజముఖిపయోధర వి ♦ రాజితకుంకుమగంధలేప వి
భ్రాజిత మైనదేహముఁ బ్ర ♦ భాసురకాంచన చిత్రితాంచల
భ్రాజితశాటిఁ గప్పకొని ♦ పాదము లల్లన నేల మోపుచుక
భోజన మాచరించుటకు ♦ భాసురసూనుఁడు వచ్చె నింటికిన్. 78.

అ॥ భాసురసూనుఁడు-బ్రాహ్మణునికొనుకయిన యానిరంకుశుఁడు, రాజము.....జితము. రాజముఖీ-చంద్రునివంటి ముఖముగలదయిన యాశేష్యయొక్క, ఇచట రాజముఖీ శబ్దమునకు. "సూ. స్వాంగాచ్చాపసర్జనాదసంయోగోపధానాత్ ఇతిజీవ్" ఉపసర్జనాత్మకంఘాస్వాంగంత్రిథా. ఉదా. చంద్రముఖీ-చంద్రముఖా, ఇత్యాదులు సిద్ధాం. "అద్రేజేశ్వంగంహరితిపవనః కింస్వీదిత్యన్యన్యభీభిః" మేఘ. పయోధర-స్తనములయందు, విరాజిత-ప్రకాశించఁబడిన, కుంకుమగంధ-కుంకుమపువ్వుయొక్క పరిమళముతో. లేప-పూయఁబడి, విభ్రాజితము-ఒప్పుచున్నది, విసదేహముక-అయినట్టి తనయొక్క శరీరమును, ఇచట 'సూ. విశేష్యమాత్రే శ్రీ తా స్యాడ్డు జూ స్యాతాం తు భేదకే' అధ. ప్రభా.....శాటిక, ప్రభాసుర-మిక్కిలిప్రకాశమయిన, కాంచన-బంగారముతో, చిత్రిత - చిత్రరూపు వ్రాయఁబడిన, చిత్రలేఖనము రచింపఁబడిన, అంచల - కొంగులతో, భ్రాజిత - ప్రకాశింపఁబడిన, శాటిక-ఉత్తరీయముతో, కప్పకొని-ఒడలేమియునగపడకుండునట్లు చాచిననుచేసికొని, పాదములు-అడుగులు, అల్లననేలమోపుచుక - మెల్లఁగా భూమియందానునట్లు నడచుచు, భోజనము-అచరించుటకుక-అన్నమునుదినుటకు, ఇంటికిక-తనగృహమునకు, వచ్చెక-చేరిన, స్వభావోక్త్యలంకారము. "క. సహృదయహృదయంగమమై, మహినున్నది యున్నయట్లు ♦ మాటలలేటల్, బహుళంబులుగాఁ జెప్పిన, మహితోక్తియై జాతియయ్యె" నరస.

తా|| అనిరంకుశుఁడు వెలయాలియొక్క స్తనములయందలి కుంకుమపూఁదావియఁజిన తనమే నొరులకగపడకుండునట్లు బంగారుజలతారుతోఁ జిత్తరువువ్రాయఁబడిన దుప్పటిఁ గప్పుకొని యడుగులచప్పుడు కాకుండ మెల్లఁగానడచుచు నోగిరమారగింపనింటికిఁ తెంచెను.

వ|| అప్పుడు.

79.

ఆ|| అప్పుడు-ఆసమయఁబున,

క|| తడవాయె నేమిసేయుదు, నెడవాయనిసఖులతోడ ♦ నెందున్నాఁడో

కొడు కాకలిఁ గొనె నంచుక, మిడుకుదయోపేత మాత ♦ మృదువాఙ్గాతన్. 80.

అ|| తడవాయె-ఆలస్యమయ్యెను, ఏమిచేయుదు-నేనేమిచేయఁగలదానను, ఎడ+పాయని సఖులతోడ-ఎప్పుడును దనతోడుపదలని స్నేహితులతోఁగూడి, ఎందున్నాఁడో-ఎక్కడనుండెనో కదా, కొడుకు - నాబిడ్డఁడు, అకలిఁగొనె-అఁకొనియుండెను, తుల్యిడితుండైయుండెను, అందుక-ఇట్లుపలుకుచు, మిడుకుదయోపేత-పరితపించుచున్నటువంటి దయతోఁగూడినదానిని, ఇచట 'మిడుకు' అనుటకు ఉదాహరణ. నడుకుచు నపశబ్దంబులు, దొడుకుచు బురుడునకుఁగవితఁబుట్టెలు గట్టె, వడుకుచుముందఱతోచక. మిడుకుచుగర్జించుకువి ♦ మెత్తురెనుకవుల' కవిస. మృదు వాఙ్గాత-మెత్తనివయన వాక్కులయొక్క సముదాయముగఁదానిని, మాత- తనయొక్కతల్లిని, 'చేరఁజనుచెంచి, యనుపైపద్యమునందలి వాక్యముతోనన్వయము 'తడవాయె-నెడవాయని-కొడుకు మిడుకు-దయోపేత-మాత-మృదువాఙ్గాత, అనుసాహిత్యంబు.

తా|| నాబిడ్డఁడు చెలికాండ్రతోఁ గలిసి యెచ్చటనుండెనో యింతదనుక రాఁడయ్యె నేమిసేతును. అకలిచే నెంతసాలియుండెనోకదా! అని వ్యాకృలపడుచున్న తల్లిచెంతకు.

తే|| చేరఁజనుచెంచిపరమల ♦ జ్జితుఁడు వోలె, నమ్రవాదనాబ్జుండై యున్న ♦ నందనునకు

నన్నపానాదు గొనఁగినోయ్యముననొక్క, యున్నమిత్రపీఠమందుఁగూర్చుండఁజేసి81

అ|| చేర-సమీపించునట్లు, చనుచెంచి-వచ్చి, పరమలజ్జితుఁడువోలె-అధికమయిన సిగ్గు గలవానివలె, నమ్ర+వదన+అబ్జుఁడు-వంచినముఖపద్మముగలవాఁడు, వి+ఉన్ననందనునకు-అయి యుండిన తనకుమారునకు, అన్న+పాన+అమలు-భుజించువయియును త్రాగువయియును మున్నగునవి, ఒసఁగి-ఇడి, నెయ్యమునక-ప్రేమతో, ఒక్క+ఉన్నమిత్రపీఠమందుక- ఒకయెత్తయిన పీటమీద కూర్చుండక+చేసి-అసీనుడగునట్లొల్పి, మీడిపద్యముతోనన్వయము. 'నమ్రవదనాబ్జుఁడు, ఉపమా, లంకారము. 'పరమలజ్జితుఁడువోలె', ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా|| వచ్చి మిగులసిగ్గుగఁదానివలెఁ దలవంచికొని యున్నపుత్త్రునకు భోజనమిడి పేరిమితో నొకయెత్తయినపీటమీదఁ గూర్చుండఁబెట్టి,

క|| సుతు వైదికధర్మనను, స్వీతుఁ జేయం గోరి చేరి ♦ నిపుణతఁ బలికె

శతధృతి సతిగతిసతియుత, మతి యైనతదీయజనని ♦ మనుజాధీశా.

82.

అ|| మనుజాధీశా-ఓరాజా, శతధృతిగణగణై - బ్రహ్మయొక్క భార్యయగు సుస్వతివలె, అతియుతమతి-మిక్కిలికూడిన బుద్ధిగలది, ఐనశరీరమున - అయినట్టి యానిరంకుశునియొక్కతల్లి, సుతుక-తనకొడుకును, వైదికధర్మసమన్వితక-వేదవిహితచారముతోగూడినవానినిగా, చేయకొరి-చేయుటకనేతీంచినదై, చేరి-అశనినిఁమీపించి, నిపుణక-నేర్పితో, కలకక-ఇట్లుచెప్పెను, ఇందు 'సుతుక-వైదికధర్మసమన్వితక' అనుప్రాసాలంకారము. 'శతధృతిగణగణైయుతమతి' వృత్తనుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఓరాజా! బ్రహ్మదేవునిభార్య యగు సుస్వతితో నమానవయిన బుద్ధిగల యతనితల్లి సుతుని వైదికాచారసంపన్నునిగా, శేయదలచి యతనినిఁమీపించి నేర్పుగలమాటతో నిట్లనియెను,

—: తల్లి కమారునకు నీతులుబోధించుట :—

నీ|| వృద్ధానసారంబు ♦ విడిచి కొంచెపుఁగాని, నీతులుకొంటి ♦ వేళనూజ గ్రామణ్యవిభవంబు ♦ గాడంచు జూడఁపు, గనుల కాశించి ♦ తే సుతుండ విప్రధర్మంబెల్ల ♦ వీటింబుచ్చి విరాళి, పోకలం బోనేర్చి ♦ తే కమార కులముగోదావరి ♦ గలిపి వేశ్యాసంగ, మానచే గావించి ♦ తే సుపుత్ర

తే|| వేదశాస్త్రప్రసంగంబు ♦ వీడుకొల్చి, నడచుఁగూఁగలు గూయఁబాల్పడితే తనయ యింట నెన్నఁడులేనియా ♦ హీనవిద్య, యెన్నఁడు భ్యాసమాయెరా ♦ కన్నతండ్రి. 83.

అ|| శనూజ-ఓకొడుకా, వృద్ధానసారంబుక-వైదవ సమగఁజినడచటను, విడిచి-వదలి పెట్టి, కొంచెపుఁగానినీతులు-అల్పయొక్క నడవడికలు, కైకొంటి-ఆశ్శసించితివా, సుతుండ-పుత్ర, గ్రామణ్యవిభవంబుక-గ్రామాధిపత్యముయొక్క సంపదను, కాడంచుక-కూడదనుకొని, జూడఁపుఁగానులకుక-జూడమాడఁగావచ్చిన రాగిడబ్బులకు, ఆశించితే-కోరికపడితివా, కమార-తనయండా, విప్రధర్మంబెల్లక-బ్రాహ్మణాచారమంతయును, వీటింబుచ్చి-వీటింబోవఁజేసి-అనఁగా బొత్తిగాఁబోగొట్టియనుట, విరాళిపోకలక-వలపుతోగూడిన నడవడికతో, ఉదా "చ. మొలతు కరంగవల్లభుని ♦ మీదివిరాళిఁబ్రయంబుతోడనె, చెప్పలవచించు పల్కు-చెవిఁ జేప్పుదు" పర. వి. పోనేర్చితే-తిరుగుటనేర్చుకొంటివా, సుపుత్ర-కుమారా, కులముక-మనవంశమును, గోదావరి గలిపి-గోదావరిలోఁగలియునట్లుగాఁజేసి, ఆనఁగా నిర్మూలముగాఁజేసియనుట. గృహమును నాశ మొనర్చికొనియనియును జెప్పవచ్చును. "ని కులంకుశ్యేగ జేజేహే, శహేజనపజేన్వయే" హేమ. ఉదా. "వసకఁబుషికులేషునః" రఘు, వేశ్యాసంగము - బోగమురా-ద్రవండు, ఆచేక-కోరికతో, కావించితే-చేసితివా, తనయ-కొమరుండా, వేశ్యాస్త్రప్రసంగంబుక-వేశములనుగూర్చియు శాస్త్రములనుగూర్చియు మాట్లాడుటను, వీడుకొల్చి-పోగొట్టి పడుచుఁగూఁతలు-చారశృపుఁజెడ్డ మాటలు, ఉదా. "ద్వి. పడుచుఁజేతలుమానిపావృత్తిశ్వరుడు" రాజశే. కూయక-కాగుటకు, అక్కఱలేనిమాటలు మాట్లాడుటకు, పాల్పడితే - ఆలయపడితివా, కన్నతండ్రి-నాయనా, ఇది చేసునుచెలియఁజేయుమనియును. ఇంటక-మనకుటుంబమున, అనఁగాబూర్పిమునుండి మనవంశమున

ననుట. ఇచట 'ఇంట' అనుటకు 'నూ. జౌపవిభక్తికనామ్న, సత్వంస్యాత్సప్తమిత్యతీయాశ్' నన్న. ఎన్నడుకొ-ఇదివఱకెప్పుడును, లేనియీహీనవిద్య - లేనట్టియినీచక్షుయినతెలివి, ఎన్నడుకొ + అభ్యాసము + అయెరా - ఎప్పుడుపట్టుపడెనురా, ఇచట సుతునివృత్తిసీచముగా భావించుటనుగూర్చి "ఏకాహారేణసంతుప్తః, పట్కర్మనిరత స్సదా, ఋతుకాలే లభిగామీచ, సవిప్రో ద్విజ ఉచ్యతే" చాణ. కఠక బ్రాహ్మణధర్మ వ్యతిరేకమని తెలియవలయును.

తా|| అబ్బాయీ! పెద్దలనుసరించి ప్రవర్తించుట మాని నీచధర్మముల గ్రహించితివి! గ్రామాధిపత్యమన లభించునందనువదలి జూదపుఁగాసుల కిచ్చగించితివి. బ్రాహ్మణధర్మంబుల నన్నింటినిరూపుమాపి వ్యభిచారపునడత కలవడితివి. మనవంశమును నేలఁగలిపి పడుపుఁగఁజైలసాం దాశించితివి. వేదకాస్త్రపురాణాది ప్రసంగమును వదలి పలువక్కుఁతలుగూయ నేర్చుకొంటివి. మన యింట నేనాడు లేని యానీచవృత్తి యెప్పుడుపట్టువడినదిరా.

శా|| లేరా భోగపరాయణుల్ జగతిలో ♦ లీలావినోదంబుగాఁ
బోరా వేశ్యలయిండ్లకున్ వివిధనం ♦ భోగార్థులై గుట్టుతో
రారా వైదికధర్మమార్గపథిక ♦ ప్రావీణ్యముం జూపరా
యేరా తండ్రి పరిత్యజింతురంటరా ♦ యారీతి సత్కర్మముల్. 84.

అ|| ఏరాతండ్రి - ఏమిరానాయనా, ఇదిప్రియముతోఁబిడుచుటను చెలియఁజేయును, జగతి లోన్ - ఈప్రపంచమునందు, భోగపరాయణుల్ - గంభోగమునం దాసక్తిగలవారు, లేరా - లేక పోలేదుగదా, ఉన్నారగదాయనట. వివిధగంభోగార్థులు. వివిధ - నానావిధములయిన, సఁభోగ - సంయోగములను. అర్థులు - కోరినవారు, అపేక్షించినవారు. వి - ఆయి, అనఁగాఁ జోశీతిబంధ ములయం దపేక్షగలవారైయునట. వేశ్యలయిండ్లకు - వెలయొండ్రనివాసములకు, లీలావినో దంబుగాఁ - శృంగారచేష్టలతోఁ గాలయాపనముసేయుటకు - స్త్రీపురుష పరిహాసములతోఁబ్రొద్దు పుచ్చుకొనుటకు, పోరా - వెళ్ళుచుండుటలేదా. పోవుచున్నారగదాయనట. గుట్టుతో - ఇత రులకుఁచెలియనీయకుండునట్టి స్వభావముతో, రారా - వచ్చుచుండుటలేదా - వచ్చుచుండురుగదా, వైదికధర్మమార్గపథికప్రావీణ్యము. వైదికధర్మ - వేదసమృతమయిన యాచారముయొక్క, మార్గ - పద్ధతియందు, పథిక - నడచుచున్నటువంటి, ప్రావీణ్యము - నేర్పును, చూపరా - కనఁబఱచుటలేదా, ఈరీతి - ఈతీరుగా. సత్కర్మముల్ - విధివిహితకార్యములను - మంచిననులను, పరి త్యజింతురంటరా - వొట్టావిడిచిపెట్టువారుండురా, అర్థాంతరన్యాసాలంకారము. "సామాన్యం వా విశేషో వా తదన్యేన సమర్థతే, యత్ర సోఽర్థాంతరన్యాసః సాధర్మ్యేణోతరేణ వా" కా.ప్ర.

తా|| బాబూ! ఈలోకమున వేశ్యలయందు వాంఛగలపురుషులలేకులున్నారగదా! వారం దఱును గణికాఁగనలతో నర్మసంభాషణలు మున్నగువానితోఁ బ్రొద్దుపుచ్చుకొని రహస్యముగాఁ దమయిండ్లకు వచ్చి తామువేదసమృతమయిన యాచారమును దపకప్రవర్తించుచున్న ట్లగపడుట లేదా? నీవలె వైదికధర్మముల నన్నిటి వర్జించి ఎల్లప్పుడుభోగచ బజాటులలోనే తిరుగుచున్నారా?

క|| కొదలం బొందనిబహునం, పదలన్ నీతోడివారు ♦ బ్రతుకఁగ నయ్యో
మదనాతురుండ వైతివి, చదివినదోషంబొ కాక ♦ జన్మఫలంబో. 85.

అ॥ నీతోడివారు - నీతోహితముగానుండువారు, కొదలక - లోతక్కువలను, పొందని బహుసంపదలక - చెందనిమిక్కిలియైశ్వర్యములతో, బ్రతుకంగ - జీవించుచుండగా, మదనాతురుండవు - కామాతురుండవు-వ్యభిచారిని, వితివి - ఆయుయుంటివి, ఆయ్యో - మిక్కిలి కనికరముతో-బలకుట, ఇది చదివినదోషంబో - సమస్తశాస్త్రముల నామూలాగ్రముగాఁజదివిన నేరమయియుండునా, కాక - అటులఁగానిపక్షమున, జన్మఫలంబో - నీవుపుట్టినవాఁటి కాలదోషవిశేషమైయుండునా, ఇందు నీతోడివారు నీవలెఁజదువకుండియుఁ దఱుంగనిసంఘదలతోనుండ నీవు సంపూర్ణపాండిత్యముగఁబాఁడవయ్యు వేశ్యాలోలుండవగుట నీచదివినదోషమా' అనునప్పుడు లేకాలంకారము. "లేక శ్యాద్దోషగుణయో గ్గుణదోషత్వకల్పనమ్, అఖలేషు విహంగేషు వాస్తవ్యచ్ఛందచారిషు, శుకపఞ్జరబంధస్తే మధురాజాం గిరాం ఫలమ్" కువ. 'మదనాతురుండవైతివి' అనుటచే నీచవృత్తిగలవాఁడవయితని భావము. "ద్విపేంద్రోఽపికులాధ్యోఽపి కానుచారిభవేత్సదా, నిత్యం నిమజ్జన్నపృథ్వా నాస్త్రశుద్ధోభవత్యలం' నూ. సం.

తా॥ ఓరీ! నీచెలికాండ్రందఱు నధికైశ్వర్యములతోనుండి బ్రాహ్మణధర్మంబుల నిర్వర్తించుచుండ నీవిట్లు గణికాంగనాధీనుండవగుట నీయొక్కపాండిత్యాతిశయమువలని దోషమా? లేక జన్మకాలదోషమా?

క॥ నందను నిన్నుఁ గనుంగొను, నందనుకను నెదురుచూచు ♦ నకట సముద్రం డిందునకుఁ బోలే జనకుం, డిందునకా నీమహత్త్వ ♦ మేమననేర్తున్. 86.

అ॥ జనకుండు-నీకండ్రి, నందనుక-నుతుండవైనవానిని, "ని. ఉద్యహస్తయఃప్రోదారశో నందనోఽభిక్షః" ధనం. నిన్ను-నిన్ను, కనుంగొనునందనుక-చూచునంతపర్యంతము, సముద్రండు - సాగరుండు, ఇందునకుఁపోలే-చంద్రునకువలె, ఎదురు+చూచుక-నిరీక్షించుచుండును-నీరాక కెదురుచూచుచుండును. ఇందునకా-ఇట్లుప్రవర్తించుటకేనా, నీమహత్త్వముక-నీయొక్కప్రభావమును, ఏమి+అననేర్తుక - ఏలాటిదని పొగడఁగలుగుదును, ఇందునముద్రమును సముద్రుండనుటకు "నూ. భవేదమహతోఽశ్రద్ధ విశేషేమహదాకృతిః" ఆధ. ఉదా. 'నీ. ఘనుఁగొండలపాలుఁగాఁజేసిన గొఱంత, విషమగోత్రులనంటువృజినమెల్ల" వసు. ఈపద్యమున ద్విప్రాసమును, 'నందను నిన్ను... నందనుక-ఇందునకు.....డిందునకా' ఇవియమకాలంకారమును, సముద్రుండు చంద్రునిరాక కెదురుచూచినట్లు నీరాక కెదురుచూచుచుండు ననుటచే నుపమాంకారము వాక్యగతశ్రౌతి. ఉదా "స్వప్నేఽపి సమరేషుత్వానిజయశ్చి" ర్నముంచతి, ప్రభావప్రభవం కాంతం స్వాధీన పతికాఢ్ధా" కా. ప్ర.

తా॥ మీతండ్రి నీవింటికివచ్చునంతవఱకుఁ జంద్రోదయమున కెదురుచూచు సముద్రునివలె నీకై వేరియుండుట నీవిట్లుప్రవర్తించుటకేనా! నిశ్శేమనవచ్చును.

చ॥ కొడుకులు సర్వవిద్యల న ♦ కుంతితులై సభలందు శాస్త్రముల్ దడయ కువస్వసించి వను ♦ ధాతలనాథులచేత గుట్టముల్ గొడుగులు గాంచి సర్వగుణ ♦ కోవిదులై విహరింప సంపదన్ బాడ వగునట్టిగేహినులై ♦ పుణ్యశరీరలు గా కుమారకా.

అ॥ కుమార కా - ఓరిపుత్త్ర) కా, ప్రపంచమున-కొడుకులు - గుతులు, సర్వవిద్యలకా-సమస్త మయినవిద్యలయందు, అకుంఠితులై - మొక్కవోవనివారై, సభలందుకా - వేదశాస్త్రపురాణాదులు చెలిసిచవారి సన్నిధానమున, - బహుసంఖ్యగలిగి భగ్గువిచక్షణతోఁగూడిన జనసమూహములో, 'ని. సమజ్యాపరి వద్దాస్తి సభాసమితిసంపదః, ఆస్థానక్లిబమాస్థానం శ్రీనపుంసకయోఃసదః' అ. ఇచట 'సభలందు' అనుటకు "నూ. విశాలువర్ణగనో సంధిర్మిత్రతన్నయోహ్మకీ" అధ. గభసుగూర్చి "సభా కల్పతరం వందే వేదశాఖో వదిశితం శాస్త్రపుష్పసమాయుక్తం విద్యద్రుభమరణోభితమ్" అనిచెప్పఁ బడియున్నది. శాస్త్రముల్ - సమస్తశాస్త్రములను, తడయక - ఆలస్యముచేయక, ఉపన్యసించి - విస్తరించిచెప్పి, వసుధాతలనాధులచేతకా - బుడమికిఁబతులైన రాజులచేత, గుఱ్ఱముల్ - ఆశ్వము లను, గొడుగులు - ఛత్రములను, కాంచి - పొంది, సర్వగుణకొవిద్యలై - సమస్తగుణములయందు నగ్రగణ్యులై, విహరింపకా సంపరించఁగా, సంపదకా - విశ్వర్యముచేత, పొడవు - అతిశయము, అగునట్టిగోపీనులై-ఆయుఁటువంటి గృహస్థురాండ్రై, పుణ్యకరీరలుగా-పుణ్యాంగనలుగదా, ఈపద్య మున 'వసుధాతలనాధులచేత గుఱ్ఱముల్ గొడుగులుగాంచి' యనుచోట ద్వితీయకుఁ బ్రథమసెప్పఁ బడుటకు "నూ. కొన్నియొడల నజవంబు ద్వితీయకుఁ బ్రథమ కానంబడియెడి" ప్రా.వ్యా. ఉదా, "చ. అనిలజవంబునం బలుచు నమ్మదనాగ మెదిర్చి" భార. లోకమునందుఁ దమగుతులు విద్యాపరి పూర్ణులై రాజసభలలో సన్మానములంది సంపద్యుత్తులై యుండఁగాఁ జూచి సంతోషించుచున్నట్టి తల్లులే పుణ్యశ్రీలుగదా, అనుటచే నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము. "అప్రస్తుతప్రశంసా స్యా త్స యత్ర ప్రస్తుతాశ్రయా" కువ. "అప్రస్తుతప్రశంసాయా సా వైవ ప్రస్తుతాశ్రయా, కార్యే నిమిత్తే సామాన్యే వికేషే ప్రస్తుతే సతి, తదవ్యస్య వచ స్తుల్యే తుల్యస్యై వేతి పంచథా" కా.ప్ర. ఉదా "సుహృద్వధూ బాష్పజలప్రమాదనం, కరోతి చైరప్రతియాతనేన యః, స ఏవ పూజ్యః సపుమాకా సనీతిమాకా, సుజీవితం తస్య సభాజనం శిక్షుః" గాథా "వరం వుధ్యత్వవాదోఽసి యోషిత్పు రుషయో నయో, యాభ్యాం లాలనలుభ్యాభ్యాం నవినీతః స్వయం సుకః" హరి. సు.

తా॥ తండ్రి! ప్రపంచమున గుమాదులు విద్యాపరిపూర్ణులై రాజసభలలో విద్యాగోష్ఠినొన రించి వారలచే వస్తువాచనాది పారితోషికముల నంది బుద్ధివికేషముతో నైశ్వర్యయుక్తులైయుండు టంజూచి మోదమందునట్టివారై పుణ్యశ్రీలుగదా.

క॥ ధారుణి నేమియు నెఱుంగని, వారల కొకరీతిగా "నవశ్యంపితురా చార" మని నీవె చదివి కు, మారా జనకానుచరణః † మఱవం దగునే. 88.

అ॥ కుమారా - ఓరిబిడ్డా, ధారుణికా - ఈపుడమియందు, ఏమియుకా - కొంచెమైనను ఎఱుంగనివారలకుకా - తెలియనివారికి, ఒకరీతిగాకా - ఒకవిధముగా, నీవెచదివి - నీవుకొన్నిధర్మ శాస్త్రములు మొదలయినవానినిజదివి, అవశ్యంపితురాచారం - తండ్రియొక్క యాచారము తప్పక యాచరించఁదగినది, అని - చెప్పి, అట్టినివేమఱల ఇది యధ్యాహరము. జనకానుచరణ - తండ్రి యొక్క నడతననుసరించినడచుట, 'జనకానుసరణ' పాఠాం. మఱవందగునే - మఱపుంజేందుట మొగ్యమా, 'అవశ్యంపితురాచార' మనునది పద్యమధ్యమమునఁబ్రయోగింపఁబడుటచే లోకోక్త్య లంకారము. ఏమియు నెఱుంగనివారలకునైతము నీవు శాస్త్రములనుజదివి చేప్పచున్నావుకదా. నీకే యీదుప్ర వర్తనముతగునా అనుటకు ధర్మము.

“పశ్యన్నపి ప్రస్థతి శృణ్వన్నపి నబుద్ధ్యతి, పశ్యన్నపి న జానాతి దేవమాయావిమోహితః”
 “తన్నిచజ్జగదదం గంభీరే కాలసాగరే, మృశ్యురోగజరాగ్రాహై ర్మృకశ్చిదపిబుద్ధ్యతే”
 “ప్రతిక్షణమయం కాలః క్షీయమాణోనలక్ష్యతే, అమకుంభ ఇవాపృష్ఠోవికీర్ణోనవిభాష్యతే” సం.గరు.
 అట్టిసీతే భగవద్విరుద్ధముగఁ బ్రవర్తించితివేని ప్రజలందఱు నిన్నుఁజూచి దుష్ప్రవర్తనులగుదురనుటకు
 “యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్రదే వేతరో జనః, స యత్సైమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే” భగ.
 ఉత్తమపురుషుఁ డేకర్మ నాచరించునో యాకర్మమునే జ్ఞానహితుఁ డాచరించును. అజ్ఞానవంతుఁ
 డేని బ్రమాణముగానొప్పుకొనునో దానినే పాపరులు ననుచరింతురు, ఇచట ‘అవశ్యంపిమరా
 చార’ మని యెల్లరకుఁజెప్పుచు నీవేయటలాచరింపలేకు టివి, అనుటచే విశేషోక్త్యులంకారము
 “క. పెక్కులో, కారణములయ్యుఁ గార్యము, చీరకయుండుట మహిన్వి + శేషోక్తియగు” నరస.
 “విశేషోక్తి రఖండేషు కారణేషు ఫలావచః” ఉదా “ని ద్రా ని వృ త్తా వ్రదితే ద్యురత్నే సఖీ
 జనే ద్వారపదం పరాప్తే, శక్తికృతాశ్లేషరనే భుజంగే, చచాల నాలింగనతోఽంగనా సా” కా.ప్ర,

తా॥ లోకమున విద్యాగంధమెఱుంగని మూఁడులుసయితముతొడిగడవడికచొప్పున నడువ
 వలయుచునెడిసీతిని నీవు చదివిబోధించుచు విద్యాధికుఁడ వయిననీ బిల్లుప్రవర్తించుట యుక్తమా.

క॥ చక్కనిది కాదో మది పెం, పెక్కినయదికాదో కులస + మీహిత కాదో
 యుక్కట యిన్నిగుణంబులఁ, జొక్కట మగునతిని విడువఁ + జూతురెత్తండ్రి. 89.

అ॥ తండ్రి నాయనా, చక్కనిదికాదో-అందముగలదికాదా, మదిపెంపెక్కినయదికాదో-
 బుద్ధివిశేషముగలదికాదా, కులసమీహిత కాదో - వంశముచేతఁగోరఁబడునది కాదా - మంచినశమునఁ
 బుట్టియుండలేదా, అక్కట-అయ్యో, ఇదిసంతాపమును తెలియఁజేయును ఇన్నిగుణంబులకా-ఇన్ని
 గుణములచేత, చొక్కటము-పరిశుద్ధతగలది, ఉదా. “ఎ. గీ, పలుకుఁజెలిచొక్కటపుఁబాట+పట్టి”
 చంద్రా. అగునతిని-అయినటువంటిభార్యను, ఇచట ‘చొక్కటమగునతిని’ అనుట ‘నూ. కన్యనిదే
 కత్వమిష్టం సాక్షదప్రాణి శ్రీవిశేషణే, సిద్ధమ్యంతశ్రీసమయోస్తన్వి శేష్యకయోస్తథా’ అధ. విడువకా
 చూతురె-వదలిపెట్టుటకుఁబ్రయత్నింతురా, ఈపద్యమున ‘చక్కనిది కాదో’ అనుప్రయోగమునుగూర్చి
 “నూ. ఏదోతావ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థనప్రరాక్రియాణాంస్తః” నన్న. ఇందుఁగల యపిశబ్దమువలన
 సందేహప్రకృత్యర్థములయందు వర్తించును. ఇందు నాయకయొక్కకులసౌందర్యగుణశీలాద్యత్యక్త
 వర్ణింపఁబడినది. అకటా! ఇన్నిగుణములయందుఁ బరిశుద్ధమైన నతినివిడువయ్యింతురే, అనుటచేత
 నర్థాంతరన్యాసాలంకారమును, భార్యనువిడచుటనుగూర్చి భర్మకాస్త్రములం దిల్లుచెప్పఁబడియున్నది
 “పతివ్రతాంసాధుశీలాంకులీ నాంవినయాన్వితాం, శ్రీయంత్యజంతియోద్యేషా, వ్యతరణ్యాంపతంతితే”
 సం.గరు. మంచితమనునబుట్టినదియు, వినయముతోఁగూడినదియు, సత్ప్రవర్తన గలదియు, నగుపతివ్ర
 తుల ద్యేషించి యెవ్వరువిడిచిపెట్టుదుకో వారువైతరణియను నగణమునందుండెడి యేటిలోఁబడుదురు,
 మఱియు“బుతున్నాతాంతుయోభార్యాం. స్వస్థపన్నాభిగచ్ఛతి, బాఁగోఘ్నఁబరాధేన, యుజ్యతేనా
 త్రసంశయః” పరా. “సత్కులం భూషణం పుంసః, సదృశ్యకులభూషణం, సత్కుత్రిభూషణా
 భార్యాపుత్రాసన్మతిభూషణాః” హరి.సు.

తా॥ అబ్బయీ! నీభార్య సౌందర్యవతికాదా! ప్రజ్ఞా విశేషముకలది కాదా? సత్కుల
 ప్రమాత కాదా! అయ్యో! ఇట్టి భార్య ను విడువనుదొంగిలెరురా?

వ్రాతప్రతియందొకపద్యము కనపించుచున్నది.

క॥ పులకండముచదిగాదని, తెలిమిడిభుజియించునట్టి + వీటిండికరణిక్
కులకాంతానుఖముల్లక, వెలజవ్వని నెవ్వడనుభ + వించుచుమారా.

క॥ రతి గద యాకృతి మతి భా, రతిగద మైమవతి గద ని + రంతరసమనం

భృతిఁ బతియందు రతి నరుం, ధతి గద యిన్నియును గలపు + తావకనతికిన్. 90.

అ॥ అకృతిక్-రూపమునందు, రతిగద-రతీదేవివంటిదిగా, మతిక్-బుద్ధియందు, భారతిగద-
సరస్వతీదేవితో సమానమయినదిగా, నిరంతరసమగంభృతిక్. నిరంతర-ఎల్లప్పుడును, సమసం
భృతిక్-ఓర్పునందు, మైమవతిగద-పార్వతీదేవికిసాటియైనదిగా, వతియందుక్-పెనిమిటియందు,
రతిక్-అనురాగమున, ఆరుంధతిగద-ఆరుంధతివలెనుండునదిగా, తావకనతిక్-నీయొక్క-కులాంగ
నకు, ఇన్నియును-ఈచెప్పినలక్షణములన్నియును, కలపు-ఉన్నవి, ఇందు, రతి, కృతి, ఇట్లు తకా
రము పలుమారుచప్పరింపఁబడుటచే వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము, రతిగదయాకృతిక్, ఇత్యాదు లుప
మాంకారము. ఇచట నాయికయొక్క సోపాన-స్వర్ణవర్ణింపఁబడినది. మఱియు నత్తయే తనకోడలిని
తనకంటే నధికురాలినిగ వర్ణించినది.

తా॥ సీభార్య చక్కడనమున రతీదేవివలెను, బుద్ధియందు సరస్వతివలెను, ఓర్పునందుఁ
బార్వతివలెను, అనురాగమున నరుంధతివలెను బ్రకాశించుచున్నది.

—: అతనిని వధూగృహంబున కనుపుట :—

వ॥ అనివలికి నిజవచన రచనాంగీకారహృదయుండునుం బోలె నవ్వారాంగనా
ధ్యానపరాధీనమానసుం డై ప్రత్యుత్తరం బీకయున్నకుమారు నున్నతాకారు వేమాఱు
గారవించుచు నమంచితకాంచనచిత్రితాంచలంబు లగుచేలంబులు గట్టుకొన నిచ్చి
యమంధరగంధబంధురసౌగంధిక ధురంధరచికురబంధురుం జేసి గఁదంబుపూసి వధూ
గృహంబునకుం దోడ్కొనిపోయి యిట్లనియె. 91.

అ॥ అనివలికి-ఇట్లుచెప్పి, నిజ.....బోలెఁగనిజ-తనయొక్క, వచనరచన-మాటలయొక్క
మాపును, అంగీకారహృదయుండునుక్ + పోలెక్-సమ్మతించినమనస్సుగలవానివలె, ఇచట-హృద
యుండునుంబోలెక్-అనుటకు'నూ. ప్రథమాంతములమీఁద పోలెబలెపో'నిశబ్దములు ద్రుతపూర్వకంబులు
విభావనగు'త్రా.వ్యా.ఉదా. సమిధవ్యవహుండుంబోలెక్ పారివం. అవ్వారాం....సుండు. అవ్వారాం
గనా-అందగత్రైలయినయోజేశ్వలయొక్క, ధ్యాన-స్మరణమునందు, అనఁగా మనస్సునిల్పియాలోచించుట
యందనుట, పరాధీన-పరతంత్రమయిన, 'ని.పరతంత్రపరాధీనపరవాన్నాధవానపి' అ. మానసుండు-మన
స్సుగలవాఁడు వి-అయి, ప్రత్యుత్తరంబు-ప్రతివాక్యము, సమాధానము, ఈక-చెప్పక, ఉన్నకుమారుక్-
ఉండినట్టితనయొక్క-సుతుని-ఉన్నతాకారుక్ - అతిశయించిన చక్క-దనముగలవానిని, వేమాఱు-
పలుమాఱు-మాటిమాటికిని, గారవించుచుక్-ప్రేమనుజూపుచు, నమం.....బులు, నమంచిత-
ఓర్పుచున్న, కాంచన-సునర్ణముచేత, చిత్రిత-చిత్రరపువ్రాయఁబడిన, అంచలంబులు-అంచులంగలవి,
'ని.చిత్రం లిఖితరూపం స్వా, దాశేఖ్యం తు ప్రయత్నః, నిర్మితోత్తమచిత్రం'శబ్ద. అగుచేలంబులు-
అయినట్టిదోషములు, కట్టుకొనక్-ధరించుటకు, ఇచ్చి-ఒసంగినదై, అమం.....ధురక్, అమం

ధర-శీఘ్రముగా వ్యాపించుటవంటి, గంధ-వాసనతో, బంధుర-గమ్యమైన, సౌగంధిక-కొంచె మెఱుపుగలిగి వాసనగల కలవపువ్వుయొక్క, ధురంధర-భారమునువహించిన, బరువునుమోయుచున్న, చివరబంధుర-తలపెండ్రుకలయొక్క మనోహరమైనవానిని, 'ని. చివరం కుంతలో వాలిః, క-చః కేశ శ్శిరోరహః, అ. చేసి-ఒనరించి, గండంబుపూసి - చందనమునులేపనముచేసి, వధూగృహంబు నకుట - తనకోడలియొక్క శయనగృహములోనికి, 'ని. వధూ స్తుషే నవోధా శ్రీ, విశ్వ-తోడ్కొనిపోయి-పెంటలెట్టుకొనిపెట్టి, ఇట్లనియెక, ఈప్రకారముగాఁబలికెను, 'వచనరచన-అచిత కాంచన, అనుప్రాసాలంకారము. 'అంగ నాధ్యానపరాధీనమానస - కుమారునున్నతాకారువేమాటు- అమంధరగంధబంధురసౌగంధి కధురంధరచివరబంధురంజేసి, వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఈగతి బోధించుచున్నతల్లిసీతులను సమృద్ధించినచానివలె నుంపుడుకత్తెయగు చలపక గంధిపైఁ గల యాసక్తితో మాటుపల్క-క యున్నకుమారుని మిక్కిలిగారవించి పసిడిసరిగంచువలన ధరింపఁజేసి తావికొలుపుచున్న చెంగలవపువ్వుల నతనితలయందు ముడిచి తనకోడలి యొక్క శయన గృహమునకు పెంటనిడుకొనిపోయి యిట్లు వచింపనుద్యమించె.

క|| ఇదిమొదలు వారకాంతా, నదనవ్యాపారచింతఁ ♦ జాలించి సన మృదగతి సంసారస్థితి, వదలక చరియింపవయ్య ♦ వైదికమణి వై. 92.

అ|| ఇదిమొదలు - ఈదినముమొదలుకొని, వార.....చింతఁ, వారకాంతా - వేశ్యల యొక్క, నదన-ఇండ్లయందు, వ్యాపారచింతఁ-ప్రవర్తించుటయగు విచారమును, జాలించి-నిలుపు దలచేసి, సనమృదగతి-సంతోషముతోఁగూడిన పద్ధతితో, సంసారస్థితి-కుటుంబముయొక్క నిల కడను, అలవిడ్డలతోఁగూడియుండుటను, వదలక - విడిచిపెట్టక, వైదికమణివై - శేషసమృత్తమైన ధర్మములనాచరించువారలలో శ్రేష్ఠుడవై, చరియింపవయ్య-మెలఁగుము, ఇది ప్రార్థనార్థకము. "నూ. ఆర్యాదికబ్ధయృక్తస్సాన్య, దసంబంధార్థబోధనే" అధ.

తా|| నేటినుండి రోజెలదులయిండ్లకేగుట మాని వైదికాచారముతోఁ బ్రవర్తించుచు గాఁపురముసేయుచుండుము.

తే|| అనుచు జనయిత్రి సీతివా ♦ కృప్రసన్న, హృదయుఁ జేసితినుతునంచు ♦ నేగనతఁడు ప్రొద్దువోయినదనితలా♦రులకువెఱచి,యొకవిధంబున నారాత్రి♦యుండఁదలఁచె, 93.

అ|| జనయిత్రి-తనయొక్కతల్లి, అనుచుకొ-ఇట్లువచ్చుచుచు, సుతుకొ-కొడుకయిననిరంకుశుని, సీతివాకృప్రసన్నహృదయుకొ-సీతివాకృష్ణ-ధర్మవచనముచేత, ప్రసన్నహృదయుకొ - సంతుష్టమైన మనస్సుగలవానిగా, చేసితికొ-ఒనరించితిని, అంచుకొ-ఈప్రకారముగాననుకొనుచు, ఏగెకొ-ఆవ లికఁబోయెను, అతఁడు-అనిరంకుశుఁడు, ప్రొద్దు + పోయినది-కాలముగడచినది, అని-ఇట్లుదలంచి, తలారులకుకొ-రాత్రి కావలికాచుదొరతనపు బంటులకు, వెఱచి-భయపడి, ఒకవిధంబునకొ - ఏదోయొక రీతిగా-ఇట్లములేకయునుట, ఆరాత్రి-ఆరేయి, ఉండకొ-తలఁచెకొ - అయింటిలోనేయుండుటకు నిశ్చయించెను. ఈపద్యమున 'అంచుకొ' అనుటకు "నూ. శత్రుత్వతాతత్సాన్యోః" శబ్దచిం. 'జనయిత్రి, అనుశబ్దమునగూర్చి "నూ. శ్రీలింగంబులెల్లస్వస్వనియతేంబులగు శ్రీప్రత్యయంబులం గూడి యుండుప్రవర్తిల్లు" బా. వ్యా.

తా|| ఈవిధముగాఁ జెప్పి కొడుకును సఁసారమునం దిచ్చగలవానినిగాఁ జేసితినిగదా యని సంతసించుచుఁ దనహందిరమున కరిగెను. నిరంకుశుఁడును దనమదిలో నిప్పటికర్ధరాత్రవయినది. వీధి కేగినవోఁ దలారివాఁడు పట్టుకొందురేమో యనుభయముచే నారాత్రి యెట్లు కాలముగడుప నిశ్చయించుకొనెను.

వ|| అంత.

94.

అ|| అంతః-అంతట.

—♦ నిరంకుశునిభార్య శయ్యదాపునకు వచ్చుట —

మ|| జలకం బాడి మణుంగు గట్టి వరభూ ♦ మాసంఘముల్ దాల్చి చెం
గలువల్ కొప్పునఁగీలుకొల్చి రతికాం ♦ క్షం జేర నేతెంచెద
త్కులికాంతామణి వారసారసముఖి ♦ దుర్వార మారావహా
త్కులికాఘూర్ణిత మానసుండయికడుం ♦ దాపించుప్రాణేశ్వరున్.

95.

అ|| తత్కులికాంతామణి-శ్రేష్ఠురాలయిన యానిరంకుశునియొక్కభార్య, జలకంబు-అడి-
న్ననముచేసి, మణుంగుగట్టి-పరిశుభ్రముగానదికి మడతవెట్టిన-చీరధరించి, వరభూషాసంఘముల్-
శ్రేష్ఠమైనయాభరణములయొక్క సముదాయమును, తాల్చి-ధరించినదై, చెంగలువల్ - ఎఱ్ఱకలువ
పూలను, కొప్పునఁ-కేశబంధము, కీలుకొల్చి-తగిలించి-గ్రుచ్చి, రతికాంక్ష-సంభోగమునందలి
వాంఛతో, వార.....నుండు, వారసారసముఖీ-పద్మమువంటి ముఖముగల యాశేష్యకొఱను,
దుర్వార-వారింపనలదిగాని, మారావహ-మన్మథుఁడుప్రవేశించుటచేత, ఉత్కులికా-గొప్పతరంగ
ములవలె, 'ని. తరంగే భంగ వీచ్యార్య త్కులికా మహతిత్విహ, అహ ర్యుల్లోల కల్లోలాః
పేమ. ఘూర్ణిత-తిరుగుడుపడిన, మానసుండు-మనస్సుగలవాఁడు, ఉత్కులిక యనగా గోరినవస్తు
వును బొందుటకుఁ గావించునము నోర్వఁజాలక తహతహపడుట 'ని. ఉత్కుంతోత్కులికే సమే,
అ. "ని. కథితోత్కులికోత్కుంతాపేలాసలిలవీచిపు, మే. ఆయి-ఆరుచు, కడుక - లెస్సగా,
తాపించుప్రాణేశ్వరుక -వ్యాకులపడుచున్న తనయొక్కభర్తను, చేరక-వీతెంచెను-సమీపమునకు
వచ్చెను, ఇచట శ్రీలకలంకారము నాలుగువిధము లనిచెప్పఁబడుచున్నది. "కచధార్యం దేహధార్యం,
పరిధేయం విలేపనమ్, చతుర్థా భూషణం ప్రాహుః, శ్రీతా మన్య శ్చ వైకికమ్" రసాక, కచ
ధార్యము కురులయందు ధరించుకొనునది, దేహధార్యము దేహమునందు ధరించుకొనునది. పరిధేయము
అచ్చాదించుకొనునది వస్త్రము. విలేపనము పూసికొనునది. పరిరాకడకు సంతోషించి వస్త్రభూష
ణాద్యలంకృతయై సంభోగ కాంక్షతో నేతెంచినదని చెప్పటచే నిందు వాసకసజ్జికా లక్షణ మగు
పడుచున్నది. "ప్రియాగమన వేశాయాం. మండయంతీ మహుర్ముహుః, కేళిగృహం తదాత్మానం,
సా స్యాద్యాసకసజ్జికా" ప్రతా. ఇచట "జలకంబాడి మణుంగుగట్టి వరభూషాసంఘముల్ దాల్చి
చెంగలువల్ కొప్పునఁగీలుకొల్చి రతికాంక్షంజేరనేతెంచె" నని బహుక్రియలతోఁ దత్కులికాంతా
మణి యనునొక కర్తృకారమునకు నన్వయబగుటచేత కారకదీపకాంతకారము. "క. కారకదీపక
మగునొక, కారకముం జెందు పెక్కుక్రమికంబులచేక" అలం. సా. సం. శృంగారచేష్టలు నాలుగు
అనియేనియనభావ, హావని, విలాసవి, భ్రమములు అందు విలాసపునుశృంగారచేష్టయిందుఁగన్పట్టుచున్నది.

“క. బిట్టనిజప్రియు నంగన, కట్టెనురం జూచియంగళంబులమీదఁగ, బుట్టించినయ్యయ్యారము, చిట్టాడుట యపి విలాసచిహ్నంబరయఁగ” కావ్యా. మా. “రతి కాంతంజేరనేతెంచె, ననుటచేత నభిలాషయనుమనస్థావస్థయు వర్ణింపఁబడినది. “క. కలయుటకు ముక్కు గోరిక, యిలనభిలాషంబు” కా. సుం, ముక్కుటాచార్యుఁడను విప్రబ్రహ్మగా వివరించి అభిలాషవిరహము, ఈర్ష్య, ప్రవాసము, శాపము, అను నైదువిధములు విశదీకరించియుండెను. అభిలాషకీయుదాహరణముఁ జూపించియుండెను, “పేమార్ద్రాః ప్రణయస్పృశః పరిచయాదుద్గఢరాగోదయా, స్త్రాతాముగ్ధవృణోనిసగ్ధమధురాశ్చేష్టా భవేయ్యుర్మయి, యాస్వంతఃకరణస్య బాహ్యకరణవ్యాపారోధీ క్షణా, దాశంసాపరికల్పితా స్వపి భవత్వానందసాంప్రోలయః” మాల. మా.వటియ ‘వారసారసమభి.....ప్రాణేశ్వరయఁ’ అను టచే నాయకునకుఁ జింతయనువస్థ చెప్పఁబడినది. ‘ఇష్టానభిగమాద్భావనం కీంతాశూన్యత్వతాప కృత్’ ప్రతా. ఇఁడు నిరంకుశునిపత్ని పతియఁడుఁ గోరికతో సమీపించిన దనుటగుఱుచ్చి ‘నిమంత్రణోత్సవా విప్రా గావో నవత్పణోత్సవాః. పత్యత్సాహాయతా భార్యా, ఆహం కృష్ణ రణోత్సవః’ చాణ. ‘ఉత్కలి కాఘ్నూతమానసుండు, అనఁగా నుత్కలికకు సంచారిభావమని యన్వయము “శంకానూయాభయంబుని, రావ్యధిశ్చింతాస్ఫుర్తిర్ధృతిః, బౌతున్యవిస్మయావేగా, వ్రీదోష్మాదోష్మ దాస్తథా, విషాదోజడతానిద్రావహితాచాపలంఘ్యుతిః’ ఇతిభావాః ప్రయోక్తవ్యా, శృంగారశక్యభిచారిణః, ఈశంకానూయాది సంచారిభావములును దగంగసదృశములై మనస్సును జలంపఁజేయుచుండును. ‘వజ్రంతశ్చనిమజ్జంతః కల్లోలాస్తేయధార్ణవే, తస్యోత్కర్షం వితన్వంతి, యంతితద్రూపతాపః’ తథాస్థాయినీర్మగ్నా, ఉన్మగ్నావ్యభిచారిణః, పువ్యంతిస్వామినంస్వాంశ్చ తత్రయాంతితసాత్మతామః

తా|| అనిరంకుశునిభార్య స్నానమాచరించి శుభ్రపై నవస్త్రములనుధరించి నవరత్నకలిత సువర్ణాభరణముల దాల్చి చెంగలువలతోఁ గేశబంధమును బ్రకాశింపఁజేయుచు సంభోగాభిలాషతో ధనాంగనాస్వాధీనమానసుం డైకలగుండువశియున్న మగనిచెంతకుఁ జేరెను.

—: నిరంకుశుడనాదరముతోనుండుట :—

క|| చనుదెంచి యతనిమోమునఁ, గనికర మొకకొంత యయినఁ ♦ గానక యపుడ వ్వసజాతేనయన సాధ్వన, మును సిగ్గును మానుషంబు ♦ ముప్పిరి గొనఁగన్. 96.

అ|| అవ్వసజాతనయన - పద్మములవంటి కన్నులుగలనయిన యానిరంకుశునిభార్య, చనుదెంచి - వచ్చి, అతనిమోమునఁ - తననాగ్నియొక్కగుళిమునందు, గనికరము - దయ, ఒక కొంతయయినఁ - ఇంచుకయైనను, కానక - కనఁబడకుండుటచే, అపుడు - ఆసమయమున, సాధ్వనమును-భయమును, సిగ్గును-లజ్జయును, మానుషంబుఁ - మర్యాదయును, తనకవమానమునుగల్గుటను గూర్చిన యాలోచనయును, ముప్పిరిగొనఁగఁ - మూఁడుపురులుగాఁజుట్టుకొనఁగా, అనఁగా నివి యన్నియు నేకీభావముఁజేందఁగాననుట, ఇందుముప్పిరియనుటకు “నూ. ద్విగోరమిత్రతాయాంతు ప్రాయ ఏకత్వమివ్యతే, మిత్రతాయాంబహుత్వంస్యా తన్వత్రాపకృద్విదృశితే” అథ. సంభోగాభిలాషతోవచ్చి యతనిమోమునఁ గనికరమును గానకవిచారప్రస్తుతాయినటచే విషాదాలంకారము. “ఇవ్యమాణ. విమధార్థ సంప్రాప్తిషువిషాదనమే దీపముద్యోతయద్యావన్నిర్యాణస్తావదేవసః”చంద్రా.

తా|| అతనిసమీపించి కనికరము లేనివానినిగాఁ జెలిసికొని భయలజ్జావమానము లంతరం గలబుస నిండఁగా.

—: భార్యతాంబూలమీయఁబోఁగా విముఖుడగుట :—

మ|| అలివేణీమణి సిగ్గుచేత నతవ + క్త్రాంభోజ యై రెండుచే
తుల బాగా లొనఁగంగఁ బోయినఁ గృపా + దూరీకృతుం డై ఘన
జ్వలనజ్వాలక రాళ మైనయొకని + శ్వాసంబుఁ గావించి య
వ్వలిమో మయ్యె గుచింతురే కులనతుల్ + వారాంగనాభోక్తకున్. 97,

అ|| అలివేణీమణి - తుమ్మెదలవలె నల్లనిజవగలిగి శ్రేష్ఠరామయిన యతనిగృహిణి, సిగ్గుచేత -
అజ్ఞతో, నతవ క్త్రాంభోజయై. నత - వంచుకొనఁబడిన, వక్త్ర - ముఖమనెడి, అంభోజయై - కమల
ముగలదియై, రెండుచేతుల - తనయొక్క రెండుహస్తములతో, బాగాలు - చక్కపాడిని. ఒనఁ
గంగఁగ + పోయినఁ - ఇయ్యఁబోఁగా, కృపాదూరీకృతుండై, కృపా - దయను, దూరీకృ
తుండు + విదూరముగాఁజేయఁబడినవాండై, ఘన.....సంబుఁ. ఘన - గొప్పయగు, జ్వలన -
అగ్నిహోత్రముయొక్క; జ్వల - మంటవలె, ఈజ్వాలకజ్వలము పుం శ్రీ లింగములయందుఁగలదు.
'ని. వహ్నిర్ద్వయోర్జ్వాలకీలా' అ. కరాళ - భయంకరమయిన, ఒకనిశ్వాసంబుఁ - ఒకనిట్టూ
ర్పును, ఇదిమక్కిలి విసుగుజెందినప్పుడు కనఁబడుచునది. కావించి - కలిగించి, అనఁగా నొకనిట్టూర్పును
విడిచియునుట. అవ్వలిమోము + ఆయ్యె - పెకముగమును బెట్టెను, వారాంగనాభోక్తకుఁ -
వెలయాండ్రతోఁగూడి నుఖించువానికి, కులనతుల్ - సంసారశ్రీలు, కుల శ్రీలు, గుచింతురే -
హితవుగానుండురా, ఇచ్చును కారనుట. ఇందు 'బాగములు' అనుపదమును 'బాగాలు' అని ప్రయో
గించుటకు "నూ. అసంబుద్ధాభవద్వాప్త రశ్మియాంలాప్తివర్ణకే, ప్రాయశోచైకృతపదే లోపాద్విర్భ
శ్చమారతః" అథ. ఉదా. 'క. కర్పూరంబుతోడిబాగా, లీరాదోయాకుమడిచిఁయీరాదొచెలీ
కళా. ఇందు 'గుచింతురేకులనతుల్ వారాంగనాభోక్తకుఁ, అనుటచే అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.
'క. భాషింపఁగ సామాన్యవి, శేషములార్థారాఖ్య + చెన్నువహించుక, ఓషధిపతినహిమింగుక,
భాషాపతివ్రాలుదాటు + వశమెవ్వరికిక' అలం. సా. సం. 'సామాన్యంబావిశేషావా, తదన్యేన
సమర్థతే, యత్రసోఽర్థాం తరన్యాసః, సాధర్మ్యేణేతరేణవా' కా. ప్ర. 'అలివేణీమణిసిగ్గుచేత నత
వక్త్రాంభోజయై, అనుటచేత 'చకిత' మనుశృంగారచేష్టవర్ణింపఁబడినది. 'క. అలకుటచకితమునవ్వును,
నలదుటహాసితంబురతుం + నశిసమృద్ధో, జ్వలసౌఖ్యము కుట్టమితము, లలనకుఁ జపలమితూహ +
లఁబెట్లన్న' కా. సం. మఱియు 'కృపాదూరీకృతుండై.....యవ్వలిమోముయ్యె, ననుటచేత,
బలిగగర్వాళికముచేత నిష్టవస్తువునందయినను గలిగెడు ననాదరభావమును నాయకునియొక్క
విబోధికచేష్టగాఁ జెలియఁదగినది. 'మనాకప్రియకథాలాపే, విబోధోఽనాదరక్రియా' ప్రతా.
ఇందు నాయకునియొక్క ఘనజ్వలనజ్వాలకరాళ మైన నిశ్వాసము తనహృద్గత పరితాపమును వెలి
దొక్కుచున్నదికనుక నిచట శంకయనుపంచారాభావము 'అనిష్టాభ్యాగమోత్పత్తి, శంకాబోసాది
కారణమ్' "హర్షస్త్యస్తావాప్తేర్మనః ప్రసాదోఽశ్రుగద్గదాదికరః, ఉపాయాభావజన్మాతు విషాదః
సత్త్వసంతుయః, నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసహృత్తాప, సహాయాన్యేషణాదికృత్' సా.ద. నిరంకుశు

నకుఁ దల్లి యెన్నియో నీతులబోధించినను దనదుర్గుణమును విడువఁజాలకుండుటనుగూర్చి “నదుర్జనః సాధుదశాముపైతి, బహు ప్రకారైరశిశ్మమాణః, అమూలసిక్తః పయసాఘృతేన, ననింబవృక్షో మధురత్యమేతి” చాణ.

తా॥ అతనిభార్య సిగ్గుతోఁ దలవంచికొని నోయిటఁ దాంబూలమందీయఁబూనిన నతఁడు దయమాని యొకపెద్దనిట్టూర్చువిడిచి పెడమొగము పెట్టెనుగదా! జలయాంధ్ర పొందుగోరువారి కిల్లాండ్రిప్రమగుదురా?

సీ॥ లేదువో గృహిణిపై ♦ మోదంబు లోకాప, వాదంబునకు నైన ♦ వణకవలదె
కాదువో సఁసార ♦ కాంక్ష మేనికి దాని, వినయసంభృతి కైన ♦ వెఱవవలదె
యీదువో దయ్యమా ♦ యిభకుంభకుచపొందు, జననియానతి కైన ♦ జడియవలదె
రాదువో మనసు వా ♦ రవధూవిలగ్న మై, కలకాంత యని యైన ♦ గొంకవలదె

తే॥ కారుణికభావమాత్రవి ♦ దూరదుర్గి, వారహృదయాబ్జుఁ డైయాప ♦ యోరుహాక్షి
వీడెమీయంగఁబోయిన ♦ విరసముద్ర, నవలిమోమయ్యెనతనినే ♦ మనఁగవచ్చు. 98.

అ॥ గృహిణిపైక-గృహస్థురాలయిన భార్యమీఁద, మోదంబు-సంతోషము, లేదుపో-లేదుగదా, లోకాపవాదంబునకుఁ-జనులయొక్కయపనిందకు, విన-అయినను, వణకవలదె-కంపము నొందవలదా, సఁసారకాంక్ష-కాపురముమీఁదికోరిక, మేనికి-తనకు, కాదుపో-కూడదుగదా. దానివినయగంభృతికిఁ-అబిడయొక్క నమ్రతతోఁగూడిన కలయికకు, విన-అయినను, వెఱవవలదె-భయపడవలదా, దయ్యము-వైవము, అయిభకుంభకుచపొందు - ఏనుఁగుకుంభస్థలమువంటి స్థనములుగలదయిన యాయిల్లాలియొక్కకూడికను, “ఉదా. చ. మదగజరాజకుంభముఁ * మచ్చరికించుచురోజకుంభములో” శృం. నై. ఈదుపో-ఇయ్యలేదుగదా, జననియానతికిఁ - తనతల్లియొక్క-యాజ్ఞకయినను, జడియవలదె-జంకవద్దా, వనస్సు-హృదయము, వారవధూవిలగ్నమై - వేశ్యాశ్రీయందు మిక్కిలి తగలూనినదై, ‘ని. భుజిమ్య లంజికా రూపాజీవా వారవధూఃపునః’ హేమ. రాదుపో-రాదుగదా, కలకాంత-పాణిగ్రహణమొనర్చుకొనఁబడినది, అనియైన-అనునట్టికనికరముతోనయినను, కొంకవలదె-భీతిఁజెందవలదా, కారుణిక.....బుఁడు, కారుణిక - దయతోఁగూడిన, భావమాత్ర-స్వభావమయినను, “ని. భావో లీలా క్రియాచేష్టా, భూత్యభిప్రాయజంతుః” యా. “భావ స్సత్రా స్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మసు” అ. విమార-మిక్కిలిమారముగాఁ జేయఁబడి, దుర్లివార-అడ్డగింపవలవిగాని, హృదయాబ్జుఁడు-పద్మమువంటి మనస్సుగలవాఁడు, వి-అయి, అపయోరుహాక్షి-కమలములవంటి నేత్రములుగలదయిన యతనిభార్య, వీడెము - తాంబూలమును, ఈయంగ-పోయిన-ఇచ్చుటకు దగ్గఱకుఁబోగా, విరసముద్ర-వైషమ్యమనెడి మానముద్రతో, అనఁగా విరుద్ధస్వభావముతోననుట. అవలిమోమయ్యె-పరాజుఖాండయ్యెను-పెడమోముపెట్టెను, అతని-అయొక్కనిరంకుశుని, ఏమనఁగవచ్చు-ఇట్లు ప్రవర్తించుటనుగూర్చి యేమనిచెప్పవచ్చును, ఈపద్యమున ‘లేదువో’ ఇట్లు నాలుగుపాదములయందుఁ జెప్పఁబడుటనుగూర్చి “నూ. అన్యేపృథ్వికేషేష్యు, రులే శ్రుతిమనోహరాః, అథ. ఉదా. “ఉ. యాయు క్తి-మనెందునుంగలర ♦ యొప్పుదవోభృతరాష్ట్రినందనులో” భార. ఇచట. ప కారమునకు వకారాదేశమయినందు

లకు 'నూ. పరుషాణాంగసడదవాన్సుక్తిః, పవార్హ్యంధ్వే' నన్న. వీడెము. ఇది వీడియముయొక్క రూపాంతరము. ఈ ప్రయోగమునుగూర్చి "నూ. ఇయాంత్యే కుత్రచిత్ స్వా దెత్వం యశ్చాసి తద్భవే, లఘు స్సోఽపి చ సంయుక్త ఇతి కేషాంచి దీరణా" అధ. ఈ సీసపాదములు నాలుగును బాదాదియందుద్విప్రాసముగను, అంత్యానుప్రాసముగను జెప్పబడినది. ప్రథమపాదమున నను ప్రాసముకలదు. ఇందుఁగారణములెన్నియోయుండియును గార్యమభావమగుటచే విశేషోక్త్యలంకారము. "విశేషోక్తి రఖండేషు, కారణేషు ఫలావళిః" కా. ప్ర. ఉదా. "నిద్రానివృత్తా వుదితేద్వ్య రత్నే, గభీజనే ద్వారపదం పరాప్తే, శ్లథీకృతాశ్లేషరసే భుజంగే, చచాల నాలింగనతోఽంగనా సా"

తా|| ఇల్లానిపైఁ బ్రేమలేఖన్నను అోకులు నిందింతురనియొక భయపడవలయునుగదా ! కారపు రమునం దిచ్చలేకున్నను భార్యయొక్కనప్రమతకయినను జంకవలయునుగదా ! పరమేష్ఠి యాసతి పొందుఁ గూర్చకున్నను దనతల్లియొక్కయాజ్ఞ ననుసరించియైన మెలఁగవలయునుగదా ! వెలయాల్పిపై నున్నచిత్తముమరలకున్నను అగ్నిసాక్షిగా వివాహమైనపత్ని యనియెనను జెలపుఁజూపవలయును గదా ! తనకులాంగన తాంబూలమీయఁబోఁగా నిందుకయైన జాలిలేక మొగమటుత్రిప్పెను. అట్టి దుష్పథచారి నేమనవలయును.

క|| తమకంబు లేక కారు, ణ్యముఁ జూప కతఁడు కులాంగ ♦ నాపరవీక్షా
విముఖత్వ మిట్లు చూపిన, గుమగుమమని శోకవహ్ని ♦ గుబ్బతిలంగన్. 99.

అ|| అతఁడు-ఆనిరంకుశుఁడు, తమకంబులేక-తగులములేక, కారుణ్యము-చూపక-దయను గనఁబఱచక, కులాంగనాపరవీక్షావిముఖత్వము, కులాంగనా-కులస్త్రీయయిన తనభార్యకు, అపర-వ్యతిరేకమయిన, వేఱయిన, వీక్షా,-దృష్టిచేత, విముఖత్వము-పరాజ్ఞుభము - పెడమోము, ఇట్లు-ఈ ప్రకారముగా, చూపిన-అగపఱచఁగా, గుమగుమమని-గుమగుమమనెడిధ్వనితో, అనఁగా నగ్ని మండునప్పుడు గుమగుమమనిధ్వనికలిగినట్లునుట. 'ని, గుమగుమ, అగ్నిమండుటయందనుకరణము, నూ. అం. ని. శోకవహ్ని-అగ్నివంటిదుఃఖము, గుబ్బతిలంగ-అతిశయించఁగా, ఇందు గుమగుమమనశబ్ద మున ముగాగమంబగుటకు 'నూ. ధ్వన్యనుకరణశబ్దముల కనుభాతువుపరంబగుచోఁ గొన్నియెడల ముగాగమంబగు' ప్రౌ. వ్యా. ఉదా. "కనకనను" రామా. ఇందు 'శోకవహ్ని' ఉపమాంకారము. ఇచట నాయికయొక్క శోకమును సంచారిభావము చెప్పఁబడినది. "ఇష్టజనవియోగాదినాఽత్మని దుఃఖాతిభూమిఃశోకః" ప్రతా.

తా|| ఆనిరంకుశుఁడు భార్యయందలి వ్యతిరేకచిత్తముతోఁ బ్రేమను గనఁబఱచక పెడమొగము జెట్టియుండుటఁజూచి యాయల్లాలు దనమనంబున దుఃఖానలమతిశయించఁగా.

—: భార్య విచారవడి ప్యాకులముతో నిద్రించుట :—

మ|| అకటా ! యింతకుందెచ్చెనే యనుచు న ♦ త్యాపన్న యై జాలవ
ల్లికలో వీడియ ముంచి పంచశరకే ♦ భీవాంధ చాలించి చం
పకగంధిన్ దనలోన మెచ్చుకొనుచుం ♦ బద్మాననుం దిట్టుచు
న్వికలం జైనమనంబుతో నిదురఁజెం ♦ దె దత్సమీసనలిన్.

అ॥ అకటా-అయ్యో, ఇంతకు-ఇట్టిసిరికి, తెచ్చినే-తెచ్చిపెట్టెనుగాదా, అనుచు-ఇట్లు తలంచుచు, అత్యపన్నయై - మిక్కిలికష్టమునొందినదై, జాలవల్లికలో - చిత్రపుపనిచేసిన తముల పాకులపల్లెములోపలనే, తాంబూలపాత్రములోనే, ఇచట, జాల+పల్లిక-జాలవల్లిక అగును. 'నూ. ఆచ్ఛికసమాసంబులఁదలచుగవర్ణలోపాగమాదేశవికారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగాఁ బెక్కులు గానంబడియెడి' ప్రా. వ్యా. ఉదా. "నీ. జాలవల్లికలముత్యాలజాలీలుపెక్" వింజామరలువట్టి వేళ్ళసురటి" రసిక. వీడియముంచి-తాంబూలమునుబడవైచి, పంచశరశ్రీవాంఛ-సంభోగమునందలి కోరిక, "ని. ద్రవకేళిపరీహాసః. క్రీడాఫేలాచనర్మన" అ. చాలించి-మానుకొని, చంపకగంధి-చంపకగంధియనుపేరుగల బోగముదానిని, తనలోన-నయొక్క-మనస్సులో, 'మెచ్చుకొనుచు-శ్లాఘించుచు, పద్మాసను-తె మరపువు పీటగాఁగల బ్రహ్మదేవుని, తిట్టుచు-తూలనాడుచు, వికలంబు-విచ్చేదమునొందినది-కలఁతఁజెందినది, ఐనమనంబుతో-అయినట్టిహృదయముతో, తత్సమీప స్థలి-అతనియొక్క-సమీపమున-అతనికిదగ్గఱగా, నిమర-చెంచె-నిద్రించెను, తపద్యమన'వీడి యము' అని ప్రయోగించుటకు "నూ. ఏదనైచనామాన్మ మన్యతరస్యామియన్తానాం" శబ్దచి. ఉదా. "క. వీడియముక్తొత్తలైతగ" కవిక. ఇచట 'చంపకగంధిందనలోన మెచ్చుకొనుచు' అనుటచే వ్యాజస్తుత్యలంకారము. "వ్యాజఃస్తుతిర్మథేనీదా, స్తుతిర్వారూఢీరన్యథా" కా. ప్ర.: 'పద్మాసనుం దిట్టుచు, అనుటచేత బ్రహ్మనునిందించుటకు హేతువు కనఁబడుచున్నందున గావ్యలింగము. "కావ్యలింగం. హేతోర్యాకృతపదార్థతా" కా. ప్ర. ఇందునాయీక య ధీరగావ్యంపఁబడినది. వ్యంగ్యముగాఁ గోపప్రకాశముచేయు నాయీకయే యధీర, అమర్షణ మనుసంచారిభావమును జెప్పఁ బడినది. "అమర్షః సాపరాధేషు చేతః ప్రజ్వలనం మతమ్" ప్రతా.

తా॥ అయ్యో! ఎంతటికష్టముసంభవించె ననిదుఃఖించుచు బళ్ళెరమునఁ దాంబూలమునుంచి సంభోగాభిలాష మాని తనపతి నిట్లుసంసారవృత్తికేసునిగాఁ జేసి తనకులోఁబఱచుకొనిన చంపకగంధి యొక్క చాతుర్యమును శ్లాఘించుచు సతిపతుల కిట్లువియోగమును గూర్చిన బ్రహ్మదేవుని దూషించుచుఁ గలఁతనొందమనంబుతో నతనిదాపున నిదురించెను.

—:నిరంకుశుఁడు పరితపించుట :—

మ॥ తలఁచుం దల్లడమందుఁ దాల్చివదలుం ♦ దాపించుఁ గోపించు నీ
తులువల్లించినతల్లిమీఁద విధికిన్ ♦ దుర్వారు లెవ్వారనున్
దలయాఁచుం దనబుద్ధిహీనతకు నా ♦ ధాత్రీసురుం డప్పు డా
పెలయాలిన్ వలయాలిమత్కరయుగన్ ♦ వీక్షింపఁగా లేమికిన్.

101.

అ॥ అధాత్రీసురుండు-అబ్రాహ్మణుఁడు, అప్పుడు-అకాలమున, వలయాలిమత్కరయుగఁ, వలయ చుట్టకొనుచున్న, అలిమల్-తుమ్మెదలుగల, కరయుగ-హస్తములయొక్క జంటగల దానిని, అకలయాలి-అబోగముదానిని, వీక్షింప-కా-శ్రమి-చూచుటశ్రమంతుకు, చూడవీలుగాకున్నందుకు, తలఁచు-తలించును, ఉదా "క. అప్పురుగునబాణాసురుఁ, దప్పటికప్ప టికిఁ దలంకె, నధికభయమున" ఉ. హరివం. తల్లడము+అందు-వ్యాకులపడును, ఉదా. "ఉ. తామరపాకునీరువలెదల్లడమందిరి-హేతుంబయి" ఉ. హరివం. తాల్చివదలు-లొందరపడును,

తాపించుకొ-జ్వరముచే గాఁగును, నీతులు-మంచిమాటలు, వల్లించినతల్లిమీఁదన్ - చెప్పినమాటలనే మరలమరలచెప్పిన తనయొక్కజననిపై, ఉదా “ను వల్లించుశ్రీరామనా, మనుధామాధురిసాధురీతి” పాం. మా. కోపించున్-క్రోధమునువహించును, విధికికొ-బ్రహ్మవ్రాతకు, దుర్వారలు-అలవిగాని వారలు, ఎవ్వారు-అనుకొ-ఎవ్వరుకలరనుకొనును, తనబుద్ధిహీనతకుకొ - తనయొక్కమతిభ్రష్టత్వమునకు, తలయూచుకొ-శిరఃకంపమొనరించును, కారకదీపకాలంకారము. “క్రమికైకగతానాం తు. గువ్యః కారకదీపకమ్, గచ్ఛత్యాగచ్ఛతి పునఃపాఞ్ఞః పశ్యతి పృచ్ఛతి” కువ. “సకృద్వృత్తిస్తు ధర్మస్య ప్రకృతావ్రకృతాత్మనాం, నైవ క్రియాను బహ్నిషు. కారకస్యేతి దీపకమ్” కా. ప్ర. ఉదా. “ఖద్యతి కూఱతి వేల్లతి, విచలతి నిమిషతి విశాకయతి తిర్యక్, అంతర్నందతి చుంచితమచ్చతినవపరిణయావహూః శయనే” ధ్వన్యా. ఇందు నాయకునికి జితమునుచేప్వ చెప్పబడినది. “ఇష్టానభిగమాత్ ధ్యానం, చింతాశూన్యత్వతాపకృత్” ప్రతా. ఈకవి సీతకనుపించనిసమయమున రామునిచేతఁగూడఁ గుడియెడనుగానిట్టివనులే చేయించినాఁడు “కన్నులనశ్రులుఁగ్రమ్మఁగవగచుకొ, ఔరావిధివశముని తలయూచుకొ, ఏటికిఁబ్రాణముఁలింకననితలచుకొ, క్రమ్మరసొమ్ములుఁ రొమ్ముననొత్తుకొ, ఏగతిసోరుతుఁనింకననిపలుకుకొ, బాపురె విధియనిఁఫాలముముట్టుకొ” సుగ్రీ. వసుచరిత్రమునను, చ.ఉసురసుఁగన్న మోడ్చుఁడలఁయూచుఁ డలంచునగుంజెరుచ్చునఁ దైసలుగనుంగొనుంబారలుఁలేచువడంపఁజలింపకుండువో, ప్రసవసుగంధియంచు బువ్వుపానునవ్రాలు నృపాలపుంగవుం, డసమశరప్రపీరనిశితాశుగ దుద్దినధూయమానుడై” అనియున్నాఁడు. ఇచట నిరంకుశుఁడు నీతులుబోధించినతల్లిపైఁ గోపించునచటనుగూర్చి “ఒబ్ధానాయాచకఃశత్రు ర్ముగ్ధాణాంబోధకోరిపుః, జారస్త్రీణాం పతిశ్శత్రుః చోరాణాంచఁద్రమారిపుః” చాణ. “తాపించుకొ - కోపించుకొ-వెలయాలిక-వలయాలి, అను ప్రాసాలంకారము.

తా|| అనిరంకుశుఁడు నిజనేత్రును జూడవలనుపవకపోవుటచేఁ దాపమునుజెందును, బుద్ధినిలుకడలేకుండును, మిక్కిలివ్యాకులపడును, హితవాక్యములుబోధించినతల్లిపై నాగ్రహముఁజూపును, బ్రహ్మవ్రాతకెదురులే దనుకొనును, పెందలకడనే యోగిరమారగించి పోఁజాలనయితిని గదా యనితనబుద్ధిలోపమునకు శిరఃకంప మొనరించును.

క|| వాఁడానాలుగుగడియలు, నేఁడాదిగఁ గడపిసూర్యుఁ ఁ డింకఁ దూర్పునకుకొ
రాఁడో యులితలపోయఁగ, మూఁడవజా మయ్యె సంతఁ మోద మెలర్చుకొ. 102.

అ|| వాఁడు-అనిరంకుశుఁడు, ఇది తచ్చుట్టుముకనుక “తదిదమోర్వట్”, అనుపైకృతచంద్రికా నూత్రముచే వకారాగమును “సూ. “భవేత్తదాదిశబ్దేభ్యోడుష్టిరస్తుభవేన్నచోత్, జసస్థానేతతత్రస్యాత్, క్వచిదత్వంభవేల్లలే” అథ, అనాలుగుగడియలు - అశీలదికాలమును, ఏఁడాదిగఁ-ఒక సంవత్సరమైనట్లుగా, ఉదా. “క. ఏఁడాదిచటకొ, నిలువును” ఉ. రా. కడపి-కాలమును వెళ్ళుచుచ్చి, సూర్యుఁడు-భాస్కరుఁడు, ఇంకకొ-ఇంకమీదట, తూర్పునకుకొ-తూర్పుదిక్కునకు, రాఁడో-రాఁడుకాఁబోలును, అని-ఇట్లని, తలఁపోయఁగకొ-అలోచించుకొనుచుండఁగా, మూఁడవజాము-తృతీయయామము, ఇచట మూఁడుశబ్దములేర్పించుకమని శ్రీ. బ. సీతారామాచార్యులుగారు తమశబ్దరత్నాకరమునవచించియుండిరి. కాని “క మూఁడవకొహిమైయు” అను భారతప్రయోగమును. “ఉ. ము, మూఁడుకుశలములే” అను జైలునిభావతప్రయోగమును, జూచియుండరని తలంపవలయు.

యును. శ్రీ సూర్యారాయాంధ్రనిఘంటువునందుఁగూడ నీనిరంకుశోపాఖ్యాన పద్యమును భారత జైమినీ భారతపద్యములను జూపియున్నారు. అయ్యె-అయిపోయెను, కడచిపోయెను, అనఁగా వేషవజామయ్యెననుట. 'ని. నికానిశీధినీరాత్రి స్త్రియామాత్మణదాతాపా' అ. రాత్రియందలి ప్రథమ యామముచేష్టాకాలమును, అంత్యయామమువిభోధకాలమును, అగుటచే నీరెండుయామములందు సగము దివససమానము, కావున రాత్రికిఁద్రియామ. అనుపేరువచ్చినది. ఇచటనిరంకుశుఁ డింకనూర్యుఁ డుదయింపఁడని విలపించుచుండఁగ నింతలో వేషవజామయ్యెననుటచే సమాధ్యులంకారము 'సమాధిః కార్యసౌకర్యం కారణాంతరసన్నిధేః, ఉత్కంఠితా చ కలటా. జగామాస్తం చ భానుమాన్' చంద్రా. "సమాధిః సుకరం కార్యం, కారణాంతరయోగతః" కా.ప్ర. ఉదా. మాన మస్యా నిరాకర్తం పాదయో శ్చే పతివ్యతః, ఉపకారయ దిష్టేద, ముద్గర్భం ఘనగర్భితం" కావ్యాద. వటియు వ్రాతప్రతియందు. "మూఁడోజామయ్యె, ననియేయున్నది. దానిఁజూచియే శ్రీ. అ. అదిభట్టనారాయణదాసుగారు తమగేయకవిత్యమున "లేజవ్యనంపుపగందు- నా ల్గోజాముక్తొంప్రాద్దువేగినసఁడు" అని ప్రయోగించిరి.

తా|| అతఁ డాకొలదికాలము నొకసంవత్సరముగాఁ దలఁచి యింక నూళ్ళోదయము కాదు నుమా! అని విచారపడుచుండఁగా వేషవజామయ్యెను.

శా|| పాయంజొచ్చె విలాసినిసురతసౌ ♦ భాగ్యంబుచే దారకల్
మేయంజొచ్చె జకోరపంక్తులు గడుం ♦ బ్రేమక శరచ్చంద్రికల్
దూయంజొచ్చె మరుండు లేజగురుగు ♦ త్తుల్ జంక నుంకింపుచున్
గూయంజొచ్చె దృతీయయామకృకవా ♦ కుల్ కొక్కొరోకోధ్వనిక్. 103.

అ|| విలాసినిసురతసౌభాగ్యంబుచేత్, విలాసిని - కామముగలస్త్రీలయొక్క, సురత-సంభోగమువలన, సౌభాగ్యంబుచేత్-సమృద్ధిచేత, తారకల్-చుక్కలు, నక్షత్రములు, పాయక్ చొచ్చెక్-తొలఁగనారంభించెను; చకోరపంక్తులు-బెన్నెలపులుఁగులయొక్కవరుసలు, కడుక్ - లెస్సయిన, ప్రేమక్-పేరిమితో. శరత్ + చంద్రికల్-ప్రకాశించుచున్న బెన్నెలలను, మేయక్ + చొచ్చెక్-భుజించుటకునారంభించెను, మరుండు-మన్మథుండు, లేజగురుగుత్తుల్ - లేతచిగురుటాకులయొక్కగుచ్చుముతను, చంకక్-తనయొక్కబాహుమూలమున, ఉంకింపుచుక్-లెస్సగాఁబూనుచు - అధికముగావహించుచు, తూయక్ + చొచ్చెక్ తూపులుగాఁజేయఁబూసెను, బాణములుగా నొనర్పనారంభించెను, తృతీయయామకృకవాకుల్ - మూడవజామనఁగూయుకోళ్ళు, "ని. కృకవాకుస్తామ చూడః, కుక్కుటశ్చరణాయుధః" అ. కొక్కొరోకోధ్వనిక్ - కొక్కొరోకోయనెడుశబ్దములతో, కూయక్ + చొచ్చెన్-కూయనారంభించెను, ఉదా. "ఉ.కొక్కొరో, కోయనికూయఁడేయతఁడు" శృం. వై. "ఉ. మ్రోసెఁగొక్కొరో, కోయనికుక్కుటస్ఫురదాకుంఠితకంఠకతోరనాదముల్" విక్ర. ఈ పద్యమునఁ ద్రిప్రాసముచెప్పఁబడినది. స్వభావోక్త్యులంకారము. "స్వభావోక్తిరసౌచారు యథావద్యస్తువర్ణనమ్" ప్రతా.

తా|| కామినిసమాహమయొక్క సంభోగాతిశయములచేత నక్షత్రము లేడఁబాయుచుండెను. చారకములు చంద్రికవలన సంతృప్తినిొందుచున్నవి. మన్మథుండు లేజగురాకుటమ్ములను బాహు

మూలమున వహించి సంధించుచున్నాడు. తెల్లవారుజామునఁ గూయుకోళ్ళు కొక్కిరియని ధ్వనిచేయుచున్నవి,

చ॥ వనరుహబాంధవుండు పగవఁ డరుదేగలఁ డింకఁ బోద మా
వనమున కన్నసాధుజన ధాన్యము లొక్కచోర మా ర్తితో
విని తమిదీట వెక్కనము ధవన్మలముద్ద భుజింపఁబోయి గొం
తునఁ బడవేసికొన్న హిమ ధ తోయ మొసంగిరి నెయ్యలయ్యెడఁ. 104.

అ॥ వనరుహబాంధవుండు-కమలకుంజుట్టుమయిన సూర్యుండు, పగవఁడు-మనకువిరోధి, అరుదేగలడు-అరుఁడెంచగలఁడు - రాబోవుచున్నాడు, ఇంకఁ-ఇంతటితో, అవనమునకుఁ-అజలమునకు, అయరణ్యమునకనిభావము. 'ని. వనం కానన నీరయోః. నానా. పోదము-పోవుదము, "నూ. భాషేయమమితాత్ర దేశ్యాచిత్రస్వభావయుక్, తచ్చిత్రతాతుద్రప్తవ్యా పూజ్యపాదనుభాషితైః" అని యధర్వణాచార్యులు. అన్నసాధుజనవాక్యములు-అనినట్టిసజ్జనులయొక్కపలుకులు-అనినట్టిమంచి వారియొక్క మాటలు, 'ని. జనస్సమూహేభాక్తేపి. నానా. ఒకచోరము - ఒకచక్రవాకపక్షి, విని-అకర్ణించినదై. అలకించినదై, ఆర్తితోఁ-దుఃఖముతో, తమిదీటఁ-కోరికదీరునట్లుగా, వెక్కనము-మిక్కుటమయిన, వెన్నెలముద్దఁ-చంద్రికయను కబళమును, భుజింపఁబోయి-తినుటకుఁబోని, గొంతునఁ - గొంతులో, పడవేసికొన్నఁ - పడునట్లువైచుకొనఁగా అయ్యెడఁ - ఆసమయమున, నెయ్యలు-న్నేహితులు, హిమతోయము-మంచుబిందువులనెడినీళ్ళను, ఒసంగిరి-ఇచ్చిరి. ఈపద్యమున 'నెయ్యలఁడు' అనుప్రయోగమునుగూర్చి "నూ. కేచిత్తుజైకృతాఃశబ్దాః, పుంసీచాన్యత్రసఁగతాః" అథ. పద్యమంతయును రూపకాలంకారము. 'తద్రూపకమభేదో య ఉపమానో పమేయయోః అతి సామ్యాదభేదః, క్రాంతాఽహోపతాయదా" కా. ప్ర. ఇచట చకోరములు వెన్నెలముద్దను దినుటవి సమయసిద్ధము. 'బోత్వాన్విషేయాచకోరైర్జలధరసమయే మానసంయాతిహంసాః, ఇత్యుద్యన్నేయ మన్యతోకవిసమయగతం సత్కృషీనాంప్రబంధే" సా. ద. 'వనరుహబాంధవుండు పగవఁడరుదేగలఁ డింకఁబోదమా, వనమునకు. ఇది శ్లేషాలంకారము. 'నెయ్యలయ్యెడఁ' అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ మనకు శత్రువగు కమలబాంధవుండు రానున్నాడు మనమింక వనమునకేగవలయునుమా! అను సద్వాక్యమును వేరొకచాతకము విని దుఃఖముతో నీవెన్నెలను గోరికదీటఁ దినిపోవుదమని మ్రొగ నది కుత్తుకజాఅకుండిన యపాయస్థితిలోఁ దనహితులు మంచనెడిజలమును దెచ్చియిచ్చిరి.

ఉ॥ అప్పుడు విప్రసూనుండు రః యంబునఁ బానుపు డిగ్గి వేడ్కతోఁ
జెప్పకు మింక నొక్కదరిఁ డజేరెద నంచుఁ దలంచువేళ లా
గొప్పంగ ధౌతచేలము న ధ మున్నతలీల మునుంగువెట్టి నీ
ర్గప్పిననిప్పుచందమున ధ రాజనిభానన నిద్రవోవఁగన్. 105.

అ॥ అప్పుడు-ఆయవనున, విప్రసూనుండు, అబ్రాహ్మణునికుమారుండు, రయంబునఁ-శిఘ్రముగా, పానుపుడిగ్గి-శయ్యనుండిదిగి, వేడ్కతో-కుతూహలముతో, ఇంకన్ - చెప్పకుము - ఇంకఁ జెప్పఁచోకుము-ఇంకవీలుచిక్కినది లేవునుట, ఒక్కదరిఁ-ఏదోయొకతైపునకు, జేరెదఁ-పోగలను, అందుఁ-ఇట్లునుకొనుచు, ఇచట 'అనుచు' అనుటపదములు 'అచు' అని ప్రయోగించుటకు "నూ.

శత్రుచేతూరిశ్చిహ్నోః” (తస్యస్యాచ్చపూర్ణబిందురపి) నన్న. తలంచువేళకొకటి - అలాంటిచునట్టి సమయమున, రాజనిభావన-చంద్రునితో సమానమైన మఖముగల యాగృహిణి, ఇంటు నిశబ్దమునకు “ని నిభోవ్యాజసదృశ్యతోః” విశ్వ, “ని. స్యురత్తరపదేత్వమి. నిభంక శసీక శ, ప్రతీకాశోపమాదయః. అ. ఉదా. “చంద్రసింహాశ్చిహ్నోకాకా, పద్మినీకాశం, నూర్యత్రీక శః, విష్ణూపవః, ఇత్యాదులు. ధౌతచేలముకొకటి - ఉడికినవస్త్రమును, లాగొప్పగకొకటి - ఇచ్చవచ్చినట్లు - ఇష్టానుసారముగా, మునుంగువెట్టి - నిండారంగప్పుకొని, నీర్గప్పిననిప్పుచందమునకొకటి - బూడిదగప్పిన యగ్నిహోత్రమవలె, నీలు + కప్పిన - నీర్గప్పిన - అగును. ఇది నిగుణయొక్క రూపాంతరము. ఉదా. “అ మ ఋకొన్నవారి నీలుచేయము, భార. ఇచట సంధినిగూర్చి “నూ. నలదాదేరంతరుతశ్చ” నన్న. నిద్రవోవగకొకటి - నిదురించుచుండగా, ఇచట “నీర్గప్పిననిప్పుచందమున రాజనిభావనిద్రవోవగకొకటి, ఆనటచేత నుపమానింకారము. ‘సాధర్మ్యముపమా’ కా. ప్ర. ‘అంచుడలించు - కప్పిననిప్పు, అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| అయ్యెడ నిరంకుశుడు వేకువజావయ్యె నింక నెచ్చటికైనబోవచ్చు నని యూహించి తన శయ్యనుండి దిగి చంద్రునిఁబ్రవేశింపి మౌనముగలకొనక ననిగొప్పిననిప్పువలె నిద్రించుచుండఁగా,

—: నిరంకుశుడు సళియాభిరమల హరించి వేశ్యయింటికేగుట:—

శా|| బౌరా దైవము దెచ్చిపెట్టె ననుచున్ + సామోదచిత్రాబ్జుఁడై
చేరంబోయి మునుంగుఁడేసి కడువై + చిత్ర్యంబు మీఱన్ దురా
చారాగ్రేసరుఁ డాధరాసురుఁడు కాం + యన్ నల్లపూసాదిగా
నారామామణిసామ్మ నాచుకొని వే + శ్యావాటికేగె న్నృపా. 106

అ|| నృపా - ఓరాజా, దురాచార + అగ్రేసరుడు - చెడ్డనడతయందు పరించువారిలో మొదటివాఁడు, “ని. పురోగాగ్రేసర ప్రస్థాగ్రతః సరపురస్సరాః” అ. అయిన. అధరాసురుఁడు - అబ్రాహ్మణుఁడు, అభూమియందుండెడి రాక్షసుఁడని భావము, బౌరా - ప్రళంసార్థకము, ఉదా “కా.... బౌరా యెంతసౌఖ్యప్రదం, బైకన్నట్టి నదీస్థలఁబు” ఉదా. దైవము - దేవుఁడు, తెచ్చి పెట్టెకొకటి - నాకుసంప్రాప్తించునట్లుచేసెను, అచుక - ఇట్లుకలించుచు, సామోదచిత్రాబ్జుఁడై - సామోద - సంతోషముతోఁగూడిన, చిత్ర + అబ్జుడు - పద్మమువంటి మనస్సుగలవాఁడు, వి - అయి, చేరకపోయి - తనయొక్క భార్యను సమీపించి. మునుంగుకొకటి - అమెకప్పుకొనిన మునుంగును తొలగించి, కడువైచిత్ర్యంబు - తెచ్చిన విచిత్రవృత్తిభావము, మీఱకొకటి - అతిశయించఁగా, కాంక్షకొకటి - అశతో, ఆరామామణిసామ్మకొకటి - అభార్యయొక్క నగలను, నల్లపూస + అదిగా - నల్లపూసలుమొదలుగా - నల్లపూసలతో సహితముగాననుట, ఇచట ‘నల్లపూసాదిగా’ ననుటకుడా “న. నిజపురోహితుండయిన ధామ్యుండాదిగా ననేకవిద్యనృహితుర నివహించుతో” భార. నాచుకొని - అపహరించి, ఉదా. “శ. ఫల్గునుండఁడణుమీటిసైంధవ, ప్రాణమునాచి కోలునర + పాత తలంపంగ మర్త్యకృత్యమే” భార. వేశ్యావాటికొకటి - బోగమురాండ్రుండెడి యిండ్లవరుసకు, ఏగెకొకటి - పోయెను, ఈపద్యమునఁ ప్రథమపాదమున స్వరప్రధానయతి నెప్పుఁబడినది. ‘దురాచారాగ్రేసరుఁ డాధరాసురుఁడు’ అనుశబ్దమునందలి భూనికాచరార్థమున శ్లేషాలంకారము.

రిమును, 'చిత్రాబ్జుడు' ఉపమాంకారమును, 'మిత్రాదురాచార - అగ్రేసరుఁడాధరాసురుఁడు' అనుపాసాలంకారమును.

తా|| ఓరాజా! దుష్పథచారి యగునానిరంకుశుఁడు తనలో నాహా భగవానుఁ డీదినమున నాకు ధనసహాయమొనర్చె ననిసంతపించుచుఁ దనభార్యచెంతకేగి యాయందుచుఁగి కన్నకొని యున్న వస్త్రమును తొలగించి మెడలోనున్న సొమ్మలను నల్లపూసలతోఁగూడ నపహరించి వెలయాండ్రయిండ్లవరుస కరిగెను.

—: ప్రాతస్సంధ్యాకాలవర్ణనము :—

శా|| నీడాంతంబులనుండి పక్షులు మెడల్ ♦ నిక్కిరించి నల్లిక్కులన్
జూడన్ దుమ్మెదగాణ పాడఁ దెలిమిం ♦ చుం గూడ నబ్జేక్షణల్
మేడన్ నిద్దురమంపు వీడఁ గమసుల్ ♦ మినాంకుతోఁ గూడఁ గ్రీ
డాంబమ్ములు వీడనాడఁ దమితో ♦ డం దెల్లవాటె న్నృపా. 107.

అ|| నృపా - ఓరాజా, పక్షులు - పిట్టలు. నీడ + అంతంబుల - గూండ్లయొక్కచివరలను, "ని. కులాయోనీడమస్త్రీయాం" అ.పుష్ట. : నీయతేతృణాదికమశ్రేణీనీడం. తృణాదులు దీని యందుంచబడును. ఉండి మెడలోనిక్కిరించి - అట్టులనుజూచి, నల్లిక్కుల - నాలుగుదిశనను, చూడఁ - చూచుచుండఁగా. తుమ్మెదగాణ - తుమ్మెదయనుగానముచేసెడి స్త్రీ-తుమ్మెదయను పాటకత్తె. పాడఁ - సంగీతమునుబాడఁగా, తెలిమించు - తెలుపుయొక్క యధికమును, కూడఁ - కలియఁగా, అబ్జేక్షణల్ - కమలములవంటి కన్నులుగలస్త్రీలు, మేడఁ - హర్యమునందు, ఇచట 'మేడ' దేశ్యము "నూ వ్యతిరిక్తాస్సంప్రదాయతోవేద్యాః" నన్న. నిద్దురమంపు వీడఁ - నిద్రయొక్కచుత్తు వదలిపోఁగానే, కమసుల్ - ఇచ్చగలవాండ్రు-అనఁగాఁగాముకులనాట. "ని. కమనః కామకే కామే" విశ్వ. మినాంకుతో - మన్మథునితో, కూడఁ - కలియఁగా, అనఁగా వలపుకాండ్రు కనిపింపకపోఁగాననుట, క్రీడాంబమ్ములు - రతికేలియొక్కపట్టు, వీడనాడఁ - విడిపోఁగొట్టఁగా, తమితోడఁ - మోహముతో, తెల్లవాటె - ప్రభాతకాలమయ్యెను, అనఁగా నుదయమయ్యెననుట. ఈపద్యమయొక్క నాలుగవపాదమున నభేదప్రాసము చెప్పబడినందులకు "గీ. పెద్దలాకును దనకు న + భేద మగుట, అశలకు నభేదమట్లుచు + గలగు కతన, షీతిని మూడవసరశంబు + యతులఁ బ్రాస, ములను లఘులఘులకార + ములకునిలుచు" అప్పు. 'రలయో ర్లడమో స్తవ్య ల్లశయోశ్శసయోరశి, వబయో ర్బణయో శ్చాతే సవిసర్గా విరగ్గయోసబిందు కాబిందుకయోస్సాన్య భేదేనకల్పనమ్"భోజ. ఉదా. 'తొటకము. తాలిమిందూలినతాపస పత్తుల్, వీడవనఁబునఁకీడ్కో జిజ్ఞాజ్' కూర్మపు. 'చ. చిలుకలుగూయునో చెవులుఁ నిల్లులువోవఁగ నంచు నెన్నడు, న్యేడలఁడు నందనోపవన + వీధులకై' శృం. నై. 'చూడఁ-పాడఁ-వీడఁ - కూడఁ-అడఁ-తోడఁ' ఇట్లు చెప్పటచేత సంత్యానుపాసాలంకారమును, స్వభావోక్త్యలంకారమును. 'తుమ్మెదగాణపాడ' ఇచటరూపకాలంకారమును, 'కమసుల్ మినాంకుతోఁగూడ' ఉపమాంకారము. 'తమన్వే శ్యసంబధ్నాతి తచ్ఛీలం తన్నిషేధతి, తస్యైవానుకరో తీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః, ఉపమాయా మిమే ప్రోక్తాః కవీనాం బుద్ధిసాఖ్యదాః" కావ్యాద. చిల్లాణకవియు నిట్లే వర్ణించియున్నాడు. ఇది శైలికిమాత్రమే యుపహరింపబడుచున్నది.

“స్వైరం కైరవకోరకా విదళయన్ యూనాం మనఃఖేలయన్,
అంభోజాని నిమిలయన్ మృగదృశాం మానం సమున్మలయన్
జ్యోత్స్నాం కందళయన్ దిశోధవళయన్ న్నంభోధి ముద్వేలయన్,
కోకా నాకులయన్ తమఃకబళయన్ నిన్దు స్సముజ్జ్వంభతే” సం. బిల్వ.

తా|| ఓరఃజా! పక్షులు గూండ్లనుండి మెడలనుజూచి నాలుగువైపుల జూచుచున్నవి. తుమ్మెదలు గానముచేయుచున్నవి. కళలెల్లను దెల్లవడించి, మేడలయందు శయనించిన కామినులకు నిత్రవత్తుపీచుచున్నది. ప్రియురాలంద్రయొక్కయుఁ బ్రియులయొక్కయుఁ గలయొకపట్టు విడిపోయి నవి. కాముకులప్పుడేష్వస్థానములకుఁజేరిరి. కాంతలకు మోహముండియు నింతలోనే తెల్లవారివదిగదా!

క. తమి తీతై రమణరమణుల, తమతీతైన్ సాంధ్యరాగ ధారాశ్రయచుత్

గమిగూడె రథాంగవిహం, గమి గూడెం బ్రాణనాథు ధాధప్రేమన్. 103.

అ|| తమితీతై చీకటి పోయెను, వ్యు. “తామ్యంబిరహిణః త్రేతీతమి” ర మణరమణులతమితీరై - కాముకులయొక్కయు కామినులయొక్కయు మోహము పూర్తియయ్యెను, సాంధ్యరాగధారాశ్రయచుత్ - సంద్యాకాలపు శ్రేణుని కాంతియొక్క యడ్డపాటులేని కాంతులు, గమిగూడె - గుంపుగాఁగలిసెను, బ్రాణనాథు ధాధప్రేమన్ - పతియొక్క యధికమయినస్నేహముచేత, రథాంగవిహంగమి - అడుచక్రవాకపక్షి, కూడె - పతితోఁగలిసెను, “తెల్లవారగనే రాత్రియొక్కయు జారిణీబారులయొక్కయుఁ దమినశించెను, చక్రవాకపక్షులును సంద్యాకాలపు టబుజుకాంతులునుగూడెను” యిది తుల్యయోగితాలంకారము. “వర్ణ్యానామితరేషుంవా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా, సువచన్తి సరోజాని సైరిణీవదనానిచ” భవ. “నియతానాం సకృద్ధర్మః సాపు నస్తుత్యయోగితా” కా, ప్ర. ‘తమితీతై రమణరమణుల తమితీతై - గమిగూడెరథాంగవిహంగమి గూడె’ పదయనుకాలంకారమును.

తా|| చీకటిమంతయు నశించెను, సతిపతుల మోహమడంగెను. అరుణోదయపు కాంతి యెల్లెడనిండెను. జక్కవలు జతగూడెను.

— సూర్యోదయవర్ణనము —

సీ|| బటువుగా నాకాశ ధౌధచూడామణి, పెట్టినకుంకుమ ధాట్రనంగ
సమయవర్తకసురే ధౌధరదిశావిపణిలం, బిత మైనలత్తుక ధాట్ర్యయనంగ
నఖలజగత్ప్రాణ హరణకాంక్షు బురారి, కెంగేలఁ బట్టిన ధాట్రే మనంగ
బహునిహంగమకులా ధౌధవిష్ణుపదపట, ప్రథమదిక్పాఖ్యాగ్ర ధాట్ర మనంగ
తే|| వానవాళాధరాధర ధౌధాసమాని, వల్లభుడు ‘నదైవంకేత ధాట్రయం, బ
టంచునెత్తినహస్తాయ ధాట్రమనంగ, భానుఁ డుదయించె దేదీప్య ధాట్రనుండగుచు 109

అ|| ఆకాశధౌధచూడామణి. ఆకాశ - అంతరిక్షమనెడి, ధౌధచూడామణి - బుద్ధునిచేఁ గల్పింపఁబడిన మతస్థులలో శ్రేష్ఠుడయినవాఁడు, బటువుగా - గుండ్రముగాను పెద్దదిగాను, పెట్టినకుంకుమబొట్టు - మొగమునందుఁబెట్టుకొనిన యెఱ్ఱనికుంకుమబొట్టు, అనంగ - అనునట్లుగాను, సమయ.....భిక్తు, సమయ - కాలమనెడి. వర్తక - వర్తకము చేయువానియొక్క.

జేరముచేసెడివానియొక్క, సురేశ్వరదిశావిపణి - తూర్పుదిక్కునెడిఅంగశృషీధియందు, అంబితము - వ్రేలాడంగట్టినది. వివలత్తుకవిశృ - అయినట్టి అక్కతోంగుండముగాఁ చేయఁబడిన యొకవస్తువు, అనంగ - అనుకొనునట్లుగాను, పురారి - దానవులయొక్కమూఁడుపట్టణములను నాశనముచేసిన శివుడు. అఖిల.....కాంత్య. అఖిల - సమస్తమయిన, జగత్ - లోకములయొక్క; ప్రాణి హరణ - ప్రాణిములను నాశమొనర్చుటయందు, కాంత్య - కోరికతో, కంగేళ - ఎట్లనికాంతి గల తనయొక్కచేతితో, పట్టినకేడెను - ధరించినదాలువాటు, అనంగ - అనితలంచునట్లును, బహు.....ఫలము. బహు - అనేకమయిన. విహంగము - పక్షులయొక్క, అనేకులయిన శేచ రులయొక్కయని భావము. కుల - సమదాయమునకు, అప్పుద - స్థానముయిన, విష్ణుపద - ఆకాశ మనెడి, కట - మట్టిచెట్టుయొక్క, 'ని. విమృష్టాపదంవాతు పుంస్యాకాశవిహాయసీ' అ. ప్రథమ దిక్ - తూర్పుదిశయందుండెడి, కాఖ - కొమ్మయొక్క, అగ్ర - చివరనున్న, ఫలము - పండు అనంగ - అనియూహించునట్లును, వాస.....భుండు. వాసవా - తూర్పుదిశయందలి, ధరా ధర - పర్యతమనెడి, వ్యాస - వ్యాసుడనుపేరుగల, మానివల్లభుండు - మహర్షులలో శ్రేష్ఠుడైన వాఁడు, 'నదైవంకేశవాత్పరం' విష్ణువుకంటె నితరమయినదేవుఁడులేడు, అటంచు - అనిచెప్పమ, ఎత్తినహస్తారణాబ్జము - మీఁదికెత్తిన యెట్టుదామరవంటి చేయియో, అనంగ - అనునట్లును, ఇచట వ్యాసమహర్షి కాశీత్రయముననిలిచి విష్ణువుకంటె భగవంతుఁడింకొకఁడులేడని తనకుడిచేతిని బైకత్తగా భృంగీశ్వరుఁ డాహస్తమును స్తంభింపజేసినందున నాచేయిక్రిందికిరాక యల్లేయుండఁగా శివస్తుతియొనర్చినంత నాహస్త మెప్పుటివలెఁచెనని కొన్నిపురాణములయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. "కా. కాకితవ్యాసుండు చంద్రశేఖరుని ధి + క్కారించి విష్ణుఁడ లో, కేశుండంచు వచింపఁగా నతని యాత్యేపంబువారించియు, క్లేశంబొప్ప భుజద్యయిన్నిలిపి కి + క్షింపకమదింబూనునం, దీశుం డీచ్చు సమస్త కామ్యములు" చిరి. వ్యాసునిహస్తముతోఁబోల్చుటకుదా "వహ్నిస్సులింగఇవభానుర యంచకాస్తి" వా.నూ. చెన్నపురప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకబాండాగారమున వ్యాసభుజస్తంభము అని యొకగ్రంథమేకలదు. తత్కర్త రొద్ది పీఠభద్రకవి. భానుండు - సూర్యుడు. దేదీప్యమానుండు - మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నవాఁడు, అగుచు - అయి, ఉదయించె - పుట్టెను, అనంగబ్రొద్దు వొడిచెనట, ఇచట వ్యాసునిహస్తము స్తంభింపఁబడినట్లే సూర్యుండాకాశముననుండెనని యుప మానము గ్రహింపవలయును. ఈపద్య మంత్యానుప్రాసముతోఁ చెప్పఁబడినది. ఆకాశబౌద్ధ చూడామణి, ఇత్యాదులు రూపకాలంకారమును, 'కుంకుమబొట్టనంగ' ఇత్యాదు లుత్పేక్షాలంకారమును అగుటచే అంగాంగిభావసంకరము. "క. అసిజిహ్వభయంద్రై, యసమమహాబల విశేషః హరియునై యి, వ్యసుధభనమ్భుజదండము, పాసగున్ ఫణిమాడ్కినోబభూవరునరసా" కా. సం. "అవిక్రాంతిజామహాత్మ న్యంగాంగిత్యంతుసంకరః" కా. ప్ర.

తా|| ఆకాశమనెడి బౌద్ధసన్యాసి తనముఖమునందు గొప్పగాఁబెట్టుకొనిన కుంకుమబొట్టను నట్లును, కాలమనెడివర్తకుడు తూర్పుదిక్కునెడి దుకాణమునందు వ్రేలంగట్టిన అక్కవిశృయో యనునట్లును, ఈశ్వరుండు చతుర్దశభువనములను నాశమొనర్చుటయొన తనచేతఁబెట్టుకొనిన దాలు వలెను, ఆకాశమనెడిమట్టిచెట్టుయొక్క తూర్పుకొమ్మచివర నున్న ఫలమొయనంగు, ఉదయపర్యత మనెడి వ్యాసమహర్షి 'నదైవంకేశవాత్పర' మని యెత్తినకుడిహస్తమో అనంగను, సూర్యుండు మిక్కిలి ప్రకాశముతో నుదయించెను.

వ॥ ఇట్లు సూర్యోదయం బయ్యె సంతకు మున్న యన్నామమాత్రబ్రాహ్మణ కలాప కోకిలాలాప దురాపస్వాపసమాప సమయసమాలోకితాశేషభూషా విశేష వర్జితప్రతీకయై సామ్మహోవుటకు నొకింత చింతలేక యతనివివేకహీనతకు దుఃఖంపు చుండె నిట నతండును బ్రకటితవిటర్కూటహాటకసంఝాట సముచ్చాటన నిరాఘాటంబైనవేశవాటంబు చేరి యందుఁ బ్రకల్పితమోహం బగుచంపకగంధి గేహంబు చొరంబడిపోవు సమయంబున.

110.

ఆ॥ ఇట్లు - ఈవిధముగా, సూర్యోదయంబు + అయ్యె - (ప్రాద్దువొడిచెను, అంతకుమున్ను - అతేభకుముందుగానే, అన్నామ. ప్రతీకయై. అన్నామమాత్ర - అయ్యెక్కపేరునకు మాత్రము, బ్రాహ్మణ - విప్రుడుగా, కలాప - భూషణమున, కోకిల + అలాప - కోయిల వంటి నిండుగాఁగలమాటలచేత, దురాప + స్వాప - బాంధవగూడనినిద్రయొక్క, సమాపసమయ - కడపటికాలమున, సమాలోకిత - చూడఁబడిన, అశేష - సుస్థమయిన, భూషావిశేష - ఆభరణములయొక్కభేదములను, అనఁగా ననేకవిధగులగు సామ్మలననుట, వర్జిత + ప్రతీకయై - విడువఁబడిన యవయవములుగలదియై, సామ్మ + హోవుటకును - తనమేనఁగల నగలన్నియుఁబోయినందులకు, ఒకింత - కొంచెమయినను, చింతలేక - విచారపడక, అతనివివేకహీనతకు - అపెనిమిటిదయిన తెలివితక్కువనుగూర్చి, దుఃఖంపుచుండె - ఏడ్చుచుండెను. ఇట - ఇక్కడ, అతండును - అనిరంకుశుఁడును, ప్రకటిత ఘాటంబుఁ ప్రకటిత - ప్రసిద్ధికెక్కిన, విటర్కూట వలపు కాండ్రసముదాయముయొక్క, 'ని. ఝాటము - సమాహము' శ. చం. హాటక - బంగారమనెడి, సంఝాట - అరణ్యమును, 'ని. ఝాటోనికుంజే కాంతారే' విశ్వ. సముచ్చాటన - శేషతోఁ బెనుటయందు, నిరాఘాటంబు - అడ్డులేనిది, ఐనవేశవాటంబు - అయింట్టివేశ్యావాటిక, 'ని. వేశోవేశ్యాజనసమాశ్రయః' ఆ. చేరి - పొంది, అందున్ - అయిండ్లవరుసలో, ప్రకల్పిత మోహంబు - కల్పించఁబడినమరులుగలది, అగుచంపకగంధిగేహంబు - అయినట్టిచంపకగంధియొక్కయిల్లు, చొరంబడి - ప్రవేశించి, హోవుచుయంబునన్ - హోవుచున్న కాలమున, ఇందు 'కలాప కోకిలాలాప దురాప స్వాప సమాప - ప్రకటిత విటర్కూట హాటక సంఝాట సముచ్చాటన నిరాఘాటంబు' ఇవి వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము. 'అశేషభూషావిశేష - నిరాఘాటంబైనవేశవాటంబు - మోహంబగు చంపకగంధిగేహంబు' ఇత్యాదులనుప్రాసాలంకారము. 'హాటక సంఝాట సముచ్చాటన' మనుటచేత నిరవయవకాలంకారము. 'నిరంగంతు శుద్ధం' కా.ప్ర. 'క. అవయవమాత్రంబుననే, కవినతి విక్రాంతి మైనఁగననిరవయవం, బవనిదిశేవలంబును, ద్వివిధతమాలికయునయ్యె' నరస.

తా॥ ఈవిధముగా ప్రాద్దువొడిచెను. అంతకుఁబూర్వముననే బ్రాహ్మణుఁడనుపేరుతోమాత్రము సంపదించుచున్న యానిరంకుశుని వ్యతిరేకప్రసంగములచేతఁ గష్టముగనిదించి మేలుకాంచినవెంటనే తనమేనఁగల నగలన్నియు సంగ్రహించినట్లుగ్రహించి యిందుల కిండుకయైనను విచారపడక యాతని వివేకహీనతకు మిగుల విలపించుచుండెను. ఇచట నిరంకుశుఁడు మిండలధనమునంతయు మోదలంబు గుల్కొగించుటయందు ముందంజగల అంజులగిది శేతెంచి యిండుపుడుకత్తె యగు చంపకగంధి యింటం జొచ్చిన.

—: నిరంకుశుడు నేశ్యనుజేరఁబోవుట :—

ఉ॥ నిద్దుర మేలుకాంచి రమణీయతఁ ♦ బూర్ణసాధామరీచికిం
బెద్దటికంబు దెచ్చు తన ♦ మెచ్చులమోము నిషేచనక్రియం
దద్దయు గారవించి ప్రమ ♦ దంబున నద్దముఁ జూచి నామముం
దిద్దుచు నున్నయున్నమిత ♦ దీప్రకుంచం గని చేరఁబోవఁగన్.

111.

అ॥ నిద్దుర-నిద్రనుండి, మేలుకాంచి-మేలుకొనినచై, రమణీయత-2. ప్రియచేత, పూర్ణ సాధామరీచికి - అమృతకిరణములుగలవాడయిన నిండుచందరునకు, పెద్దటికంబు - వృద్ధత్వమున, ముగిసినమను, తెచ్చు తనమెచ్చులమోము - తేగలిగినటువంటి తనయొక్క మనోహరమయిన ముఖమును, నిషేచనక్రియ-నీళ్ళతోగడుగుటచేత, తద్దయు-ఆత్మ్యంతముగా, గారవించి-గొప్పతనముగలుగునట్లుచేసి, ప్రమదంబున-సంతోషముతో, 'ని. మాత్ప్రితిఃప్రమదోహర్షః ప్రమోదామోదసమృదాః' అ. అద్దము-దర్పణమును, చూచి-వీక్షించి, నామము-బొట్టును, దిద్దుచు-చక్కఁగా సవరించుకొనుచు, ఉన్న + ఉన్న మితదీప్రకుంచ - ఉండినటువంటి ఉన్న తద్దములతో నొప్పచున్నదానిని, కని-చూచి, చేర + పోవఁగ-సమీపించఁబోగా, ఈపద్యమున 'నిద్దుర' అను ప్రయోగమునకు 'నూ తద్భవేసుస్కృతీయేస్య, రాజేశాద్వాస్తదన్యతః, స్వాద్యవస్థస్యకృత్యయ్యభి. కృతచిత్ కివవృత్తః' అధ. ఉదా. "ఉ. నిద్దురమేలుకొమ్మరజనీకరవంశవతంసః" శృం. వై. 'చ. ఏషిచెప్పనిద్దురమనున్న గాఁడెలిసి' రా. పాం. 'పెద్దటికము' అనుటకు 'నూ. అన్యేచ బహవోదేశ్య, వర్ణకా ఆర్థభేదకాః, క్వచిదంత్యస్యలోపస్యాత్. క్వచిదవస్థాగమోమతః' అధ. 'పూర్ణసాధామరీచికిం బెద్దటికంబుదెచ్చు తనమెచ్చులమోము' అనుటచే నుపమానంకారమని దండి మతము. 'స్ఫుర్తేజయతిజ్యేష్ఠి. ద్రుహ్యతిప్రగర్జతి, అత్రోశత్యవజానాతి. కదర్థయతినిందతి, తస్య చానుకరోతితి శబ్దాఃసాదృశ్యనాచకాః, ఉపమాయామిమేప్రోక్తాః. కవీనాంబుద్ధి సౌఖ్యదాః' కావ్యాద ఇచట నుపమానంకారమయిన చంద్రునికంటె ముఖము నతిశయకాంతిగలదానినిగా వర్ణించుటచే ఆనందబంధసంబంధాతి శయోక్త్యలంకారము. "నిగీర్వాధ్యవసానంతు ప్రకృతస్యసమేనయత్, ప్రస్తుతస్యయద్యత్వం, యద్యర్థోక్తాచకల్పనమ్, కార్యకారణయోర్యశ్చ పార్యాపర్యవిపర్యయః, విజ్ఞేయాతిశయోక్తిసా" కా. ప్ర. ఉదా. "రాకాయామకలంకచేః దమృతాంశోర్భవేద్యపుః, తస్యాముఖంతదాసామ్యపరాభవమ వాప్నుయాత్" చుద్ర. కొందరుదీనినే విరోధాలంకారముగ నిర్ణయించిరి. "ఉమానాద్యదన్యస్య. వ్యతిరేకస్స ఏవనః, హేతోర్వరుక్తావనుక్తీనాం. త్రయేసామ్యే నివేదితే, శబ్దార్థాభ్యామధాక్షిప్తే, శిష్టేతద్యత్తిరవ్వనః" కా. ప్ర. ఉదా. 'ఇయం నునయనా దాసీ కృతతామరసాశ్రియా, ఆననేనాకలంకేన. నిందతింతుం కలంకినమ్" ఉద్భ. అభరణాదుల నేమియుఁ జెప్పక ప్రత్యేకముఖవర్ణనమే చెప్పఁబడుటచేత నిందు మాధుర్యచేష్ట వర్ణింపఁబడియున్నది, "అధూషణే-పి రమ్యత్వం. మాధుర్యమితి కథ్యతే" ప్రతా,

తా॥ నిద్రలేచి పున్నమనాఁటిచంద్రునిఁ దిరస్కరించునట్టి తనముఖమును గడిగికొని యద్దముఁ జూచుచుఁ దిలకముమదిద్దుకొనుచున్న యాగచ్ఛిగుబ్బలాడినీ గాంచి దాయంబోగా.

—: వేశ్యప్రశ్నించుట :—

మత్త॥ మత్తకోకిలనాడ విప్రకు ♦ మారమన్మథుతోడ వే
పోత్తరంబుగ నిట్లు పల్కె న ♦ ముజ్జ్వలస్థితి నోరి నన్
జిత్తజాశుగపాళిపాలుగఁ ♦ జేసి యన్యవిలాసినిన్
దత్తరంబుగఁ బోయి కూడితి ♦ దాని కేమని పల్కికన్.

112.

అ॥ మత్తకోకిలనాడ—మరించినకోయిలవంటి కంఠధ్వనిగలదయిన యావేశ్య, ఇచట, కోయిల
ధ్వనినిగూర్చి ‘మయూరచాతకచ్ఛాగ, క్రాంచకోకిలదర్శరాః, గజశృపప్రవృజ్ఞాదీన్. క్రమాదుచ్ఛాప
యంత్యమ్’ ‘పికఃకూజతిపంచమమ్’ సం. ర “చపలయాగీతిః” సం. బిల్వ. విప్రకుమార
మన్మథుతోడన్—మన్మథునివంటిచక్కనివాడయిన యాబ్రాహ్మణసుతునితో, వేశోత్తరంబుగన్—
వస్త్రభూషణాద్యలంకారములయొక్క యతిశయముతో, ముజ్జ్వలస్థితిన్—మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నట్టి
యునికిచేత, ఇట్లు—ఈవిధముగా, చెప్పబోవువిధముగా, పల్కెన్—వచించెను, ఓరి శృంగారావేశ
ముననుండి స్నేహముతోఁబిలుచుట. ‘నూ. ఓరియోసిమైత్రియందుంగలవు’ బా. వ్యా. అధర్వణా
చార్యులును ‘నూ. నీచతాయాంరిసీస్యాతాం క్వచిన్నైత్ర్యంచ తచ్చుతిః’ అని వచించియుండెను.
నన్—నన్ను, చిత్తజాశుగపాళిపాలుగన్. చిత్తజ—చున్మథునివైన, ఆశుగ—బాణములయొక్క, పాళి—వరు
గలకు, పాలుగన్—వశమగునట్లుగా, లోఁబడునట్లుగా, చేసి—కలిసి, అన్యవిలాసినిన్—మఱియొక
శృంగారనాయికను, తత్తరంబుగన్—త్వరితముగా, ఇది తంద్రాశబ్దభవముని కొందఱందురుగాని తర
శబ్దభవము ఇచటఁ గొందఱు శకటరేఖమగునందురుగాని, తత్తరము తత్తరము ఈ చెందురూపము
లునగలవు. ‘నూ. యథాశాస్త్రం యథాశక్తి, యథాశోత్రానురంజనం. యథాప్రసిద్ధిరవ్యత్ర
శబ్దానాంకల్పనామతా’ అధ. పోయి—జెల్చి, కూడితి—సంగమముచేసితివి, దానికిన్—అనేరమునకు
ఏమని—ఏమిసమాధానముచెప్పెదవో, ఇచట ‘ఏమని’ అని సంధిచేయుటకు. ‘నూ. ప్రాయస్తుస్యా
త్కిమాదికన్యేతః’ నన్న. పల్కికన్—ఇకఁజెప్పము. ఈపద్యమున ‘పల్కికన్, అనుప్రయోగము
నకు ‘నూ. ప్రార్థనార్థమురేకత్వే, కథ్యతేమధ్యమార్థకః, విభాషాంతవచనం త్యేకేనప్రాణేతుకదాచన’
అని యధర్వణాచార్యులు వచించియుండినను ‘నూ. మధ్యమపురుషమువర్ణంబున కచ్చుపరంబగునపు
డును గొన్నియెడల లోపంబు చూపబడి’ ప్రా. వ్యా. ఉదా. “అడిదెనీదుపంజెము” కళా. ‘భవ
చ్చిత్తేప్పీతంబెద్దిచెప్పనిన్’ మార్కం. కవిమత్తకోకిలయను శబ్దమును సార్థకముచేయుచు మత్త
కోకిలా వృత్తమును తెప్పినాడు. ఇందు వేశ్యప్రార్థగావుననే నిర్భయముగా సంభాషింపఁగలిగినది.
“ఉదయద్యోవనామధ్వాజ్జావిజితమన్మథా, లజ్జామన్మథమధ్యస్థా. మధ్యమోడితయావనా, స్మరమండీకృత
ప్రీదా. ప్రాధానంపూర్ణయోవనా” మఱియు ఖండితనాయికగా వర్ణింపఁబడినది. “నీత్వాన్యత్రనిశాం
ప్రాత రాగతేప్రాణనల్లభే, అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు కుపితాఖండితామతా” ప్రతా. మఱియు
“జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే. ఖండితేర్ష్యాకషాయతా” దశ. “నీ. విభుండవ్యసతిఁజెంది ♦ వేకువ
రాఁగుందు, నబలిఖండిత” మధ్యధీరగావర్ణింపఁబడినది. “తే. తప్పగలభర్త్రమాలసోత్ప్రాసఫణితఁ,
గేరడములాడు సతిమధ్యధీర” ఉదా. “మోమునఘర్మఃకరస ♦ మూహముగానఁగనయ్యెనిప్పుడూ,
రామవిచారకేళిని భారంబడినాడవొనన్నుఁబాసియీ, రేమదనాస్త్రఘాతము ♦ వేగితోనీయురమెల్లఁ
దద్యుని, స్త్రీమము సోకియున్నయదిఁ నొప్పడఁగాంత యెఱుంగఁజెప్పమా” కా. ౧౦.

తా|| కోయిలవంటికంఠస్వరముతో విససాంపయినపలుకులుగలి యాచంపకగంధి యందగాఁ
డగునిరంకుశునితో నోయీ! ఈరేయ్యనన్న మరులుకొలిపి యింకొకవిటకత్తెదాపుచేరి దానిం గలిసి
వచ్చితివి. అందుల కిపు జేమిసమాధాన మిచ్చెదవు?

—: నిరంకుశుఁ డాపెతో నారాత్రికథచెప్పట :—

క|| ఆమాట వివిధమాయా, స్తోమపుఁబలుమూట గాఁగఁ + జూడక వాఁ డా
యామద్వయప్రవర్తన, కోమలి కెఱిగించెఁ బూన + గుచ్చినరీతిన్. 113.

అ|| వాఁడు-అనిరంకుశుఁడనెడి బ్రాహ్మణుఁడు, ఆమాట - ఆచంపకగంధియొక్క-పలుకు
వివిధ-మూట, వివిధ-నానావిధములయిన, మాయ-కపటముయొక్క-, స్తోమపుఁబలుమూట - సమా
హమతోఁగూడిన యధికమయినబరువు, కాఁగఁ - అయియుండఁగా, చూడక - అందలియర్థమును
చెలిసికొనక, కోమలికిఁ-అబోగముదానికి, యామద్వయప్రవర్తన - గతించినరాత్రియందలి రెండు
జాములలో జరిగిన యావృత్తాంతమంతయును, పూసగుచ్చినరీతిఁ-దారమున వరుసగాఁబూసలుగ్రుచ్చి
నట్లెగుడుదిగుడులేకుండ, సక్రమముగాననుట. ఎఱిగించెఁ తెలియఁజేసెను, చెప్పెను, 'అవేశ్యయొక్క-
కపటవాక్కులను చెలిసికొనలేకపోయెననుటకు 'భోగదూర్వాంకురా కాంక్షీ శ్వభ్రహతాతమచింతయఁ',
మనోహరిణిఁబ్రహ్మక, దూరఁవిపరిధావతి' యో. వా. ఇచట నిరంకుశుఁడు తనకుఁడనభార్యకు
జరిగినకథయంతయుఁజెప్పెననుటనుగూర్చి 'అర్థవాశంకనస్తాప . గృహీణీచరితానిచ, సీచనాక్యాం
చాపమానం. మతిమాన్సప్రకాశయే' చాణ ఇట్లు వచింపఁబడియుండుటచే దుష్ప్రవర్తనలకిట్టి
గుణములుండునని చెలియఁదగినది. ఇచటఁబూసగుచ్చినట్లునుటలో సర్ధరమణీయులుగలిచు. ఇట్టి
ప్రయోగములను జూచియే కాఁబోలునాధునికులును బ్రయోగించుచుండుిరి. "చ. అని తనకన్న స్వప్న
మినుఁవంతయుపిడిక పూసగుచ్చిన, ట్లనఘుఁడు భార్యకున్ వినిచే' రాజ సం. అవేశ్య మాయలలోబడి
నందున రానున్న గతిగానలేకపోయెను. "మాంసలభ్యోదామతోస్త్రి, లోహశంకునంపశ్యతి, సుఖలుబ్ధ
స్తథా జేహీయమబాధానంపశ్యతి" గరు. "అజానయాహత్య్యంతతు శలభాదీపదమానే. సమానోఽ-
ప్రజ్ఞానాద్బడిశయతమశ్చాతుసిశితం, విశానంతోఽప్యేలేవయమిహవిపజ్జాలకుటిలా, న్నమంచామః
కామానమాహగహనోమోహమహిమాం" భర్తృ. మిడుతయజ్ఞానమున నగ్నిలోఁబడి నశించుచున్నది.
చేఁపమోసపోయి యెరకై నోయచాపి చచ్చుచున్నది. అందుకొంత సబబున్నదికాని మానవులు
తెలిసియుఁచెలియనివారై దుఃఖభూయిష్టమయిన శ్రీ సంపర్కమును విడువలేక చిక్కులపడు
చున్నారు. 'ఆమాట వివిధమాయాస్తోమపుఁబలుమూట, అనుప్రాసాలంకారము. 'కోమలికెఱిగించెఁ
బూసగుచ్చినరీతిఁ, ఉపమానంకారము.

తా|| అనిరంకుశుఁ డాపెయాలిపలుకులయందలి కపటమును చెలిసికొనలేక గతించిన రాత్రి
యందు జరిగిన వృత్తాంతమంతయు నాపెతో వరుసగాఁజెప్పెను.

వ|| అదియు విశ్వసించినదియు బోలెఁ దదీయవచనంబుల నాకర్ణించి నిరంతర
సౌఖ్యాంబుధి నతనిం దేల్పుచుఁ జిత్తంబుఁడుల్పుచుఁ గొన్నిదినంబులు గడపినంతట 114.

అ|| అదియుఁ-అవేశ్యయు, తదీయవచనంబులఁ-అనిరంకుశునియొక్క- వాక్యములను, విశ్వ
సించినదియుఁ-భోలెఁ-నమ్మినదానినై. ఆతనిన్-అవిప్రుని, నిరంతరసౌఖ్యాంబుధిఁ - ఎడతెగని

సుఖమనెడి సమద్రమునందు, తేల్పుచున్ - తెప్పకలెడేలిందును - ఓలూడి - చును, చిత్తంబున్ - చున
 స్సును, తుల్పుచున్ - వేగిర పెట్టుచు, కొన్నిదినంబులు - కొంత కాలము, కడపిన - తలటన్ - దాటి
 పోవునట్లు చేసినపిమ్మట, ఇచట నిరంతరసౌఖ్యాంబునెంతనిండేల్పుచు, నపటనేత నివయవసూప
 రూపకాలంకారము. “తద్రూపకమభేదోయ ఉపమానోపమేయయోః, అతిసామ్యానభేదః, ‘నిరం
 కంతుశుద్ధమ్’ కా. ౩౮.

తా|| ఆవెలయాటను వానిమాటలునమ్మినదానివలెనటించి పూర్వమునకన్న మిగులసౌఖ్యము
 నొడఁగూర్చుచు గొన్నిదినంబులు గతి చినతరువాత.

—౦: వేశ్యయొక్క ధనాకర్షణచతురియ :-

సీ|| దేవాదులకు మ్రొక్కు ♦ తీజ దాయె నటంచు, జెల్లెంపుచును దాని ♦ తల్లికొంత
 యేరి కెద్దులుదూఁగ ♦ మేమింక నిడుమంచు, దనుకించి దానిసో ♦ దరుఁడు కొంత
 యంగడి నేమేమొ ♦ యమ్ముచున్నా రంచు, గండ్రలై గానిచె ♦ ల్లెండ్రు కొంత
 యన్న రాదాయెఁగా ♦ వన్నెచీర యటంచు, వానిఁదెల్పుచు దాని ♦ వదినకొంత
 తే|| యక్కతోడు సుమీ నాకు ♦ ముక్కలైన, జేసి తెప్పించుమని దాని ♦ దానికొంత
 మెల్లమెల్లనఁ జేతినా ♦ మ్మెల్ల నిట్లు, గుల్లగుట్టగఁ దిని తల్లి ♦ డిల్లఁజేయ. 115.

అ|| దానితల్లి - ఆబోగముదానియొక్కతల్లి, దేవాదులకున్ - వేల్పులుమొదలయినవారికి,
 మ్రొక్కు - ఆపత్నీలమనఁబెట్టినదండము, తీజదాయెన్ - ఇప్పటికిని నీవృక్షానలేకపోతిమి, అటుచున్ -
 అనిచెప్పుచు, జెల్లెంపుచును - ఆమ్రొక్కుబడితీర్చుపనిని జరిగి చుచు, కొంత - కొంతధనమును, దానిసోద
 రుఁడు - ఆవేశ్యకుఁడోడబుట్టినవాఁడు, ఏము - మేము, ఇచట ‘ఏమ’ అనుటకు ‘నూ. నీమీనేమేమాల్లు
 లకులోపంబు విభాషనగు’ ప్రా. వ్యా. ఇకన్ - ఇకమీఁదట, ఏరికిన్ - సర్వావయములుగలవాగలికి
 అనఁగానన్నిటితోఁగూడినదనుట. ఎద్దులు - ఎడ్లకుగొనుటకు, తూఁగము - తూఁగలేము, ఒకవస్తువును
 దులయందుంచ దానితోనింకొకవస్తువును సరిచూచుటకై రె చరవైపున నుంతురు. అదియే తూఁచుట.
 అధనమును భరించలేమనుటయే తూఁగలేమనుట “నూ. లోకోక్తిసాంభవేద్యోగోయదిస్యాచ్ఛృతి
 రంజనమ్” అథ. ఉదా. “సీ. అండవాధీశనీయాకారరేఖతోఁ, దులఁదూఁగలేవునస్తువులు జగతి”
 శృం. నై. ఇడుమంచున్ - ఇమ్మనియడుగుచు, తమకించి, త్వరితపడి, కొంత - మఱికొంతద్రవ్యమును,
 దానిచెల్లెండ్రు - ఆబోగముదానికిందరువాతఁబుట్టిన యాడువాండ్రు, అంగడిన్ - సరకులమ్మెదు
 కొట్టులో, ఏమేమొ - ఏవేవోవస్తువులను, అమ్ముచున్నార - విక్రయించుచున్నార, అంచున్ - అనిపలు
 మిచు, గండ్రలై - గడుసుతనముగలవారై, కొంత - ఒకకొంతసామును, దానివదిన్ - ఆయింపుడుకత్తె
 యొక్కయన్న పెండ్లాను, అన్న - ఓయన్నయ్యా, వన్నెచీర - రంగులకోక, రాదాయెఁగా - రాకపోయెను
 గదా, అటంచున్ - ఇట్లుచెప్పుచు, వానిన్ - బుద్ధుశ్చపువనసను, తెల్పుచున్ - తెలియఁజేయుచు,
 కొంత - కొంతగొక్కమును, దానిదాసి - అదివయొద్ద నుడి గముచేయునది, నాకున్ - నాకు, ముక్క
 లైనన్ - నాసాధరణమయినను, చేసి తెప్పించుము - చేయించి తెప్పించుము, అక్కతోడునునూ - నూ
 అక్కయ్యతోడునునూ, శపథపూర్వకముగాఁబలుకుట, అని - ఇట్లని, కొంత - కొన్నిరూకలను, మెల్ల
 మెల్లనిన్ - చల్లచల్లఁగా, చేతినా మ్మెల్లన్ - ఆతనిచేతఁగలగొక్కమంతయును, ఇల్లు - తల్లిపరమగా,

గుల్లగుట్టగన్ - తుండ్రశంఖములగుట్టగా, అనఁగాధనమునగవ్వలగుట్టవలెఁ జాలకనగాఁజూచియునుట.
గుల్లయునుటకు 'ని. తుండ్రశంఖముదనరారు, గుల్లయునఁగ' అం. భా. తిని-మ్రుంగివేసి-కర్చుపెట్టి, ధన
మునుదృఢీకారభావముతో వెచ్చించియునుట, తల్లడిల్లఁజేయున్ - అతని వ్యాకులపడుటచేయఁగా,
ఈపద్యమున 'గండ్రలై' అనుటకునా 'కా. తండ్రీ నాకుననుగ్రహింపఁగవైఁద్యంబంచుఁ బ్రార్థిం
చినన్, గండ్రల్లానటులాడి' స్వా. మ. 'చెల్లెండ్రు' అనుటకు 'నూ. నిత్యందారాజేశ్వస్యాధ్యులయోరు
రాత్రతస్తః' శబ్దచిం. 'తల్లడిల్లఁజేయున్' అనుప్రయోగమున నూ, యథాకాస్త్రంయథాశక్తి, యథా
శ్రోత్రానురంజనం, యథాపసిద్ధిరవ్యత్ర, శబ్దావాంకల్పనామతా' అధ. ఇందు నీసపాదములు
వాలుగు నంత్యానుప్రాసములగను, గీతపద్య తృణీతుచతుర్థపాదములయం దనుప్రాసముగను, జెప్పి
నాఁడు. ఇఁచట వేశ్యాకుటుంబములోనివారెల్ల నిరంకుశునిద్రవ్యమంతయుహరించి బాధించిరనుటను
గూర్చి 'అగ్నిరాపః శ్రీయోమూర్ఛః, క్షోరాజకులానిచ, నిత్యంయత్నేనసేవ్యాని, సద్యఃప్రాణ
హరానిషట్' చాణ. అగ్నియును, జలమును, శ్రీలును, మూర్ఛఁడును, సర్పమును, క్షత్రియులను వీరిని
బహుజాగ్రతగా నేవించిననేతప్ప క్షేణముగా మరణమునగలిగి తురు. "అత్యాసస్థావివాకాయాదుర
స్థానఫలప్రదాః, సేవ్యంత మధ్యభాగేన, రాజవహ్నిగురుశ్రీయః' చాణ. రాజ, అగ్ని. గురువు,
శ్రీ, యానిలగురు మిక్కిలి సమీపముననున్నవారిని జంపుదును. నేవించువారిని బ్రతుకనియకుండఁ
జావనీయకుండ మధ్యస్థితిలోనుంతురు. దూరముగానున్నవారికే బ్రయోజనము గలిగి తురు. 'దానీమాన
ధనంహంతి, హంతివేశ్యాధనాధికమ్' ఇఁచట వేశ్యాధనమును హరించునదియేకనుక నాలిదనేయు ధనా
కర్షణసంబంధమైన వివిధమార్గములను వర్ణించియుండుటచేత స్వభావోక్త్యలంకారము. "స్వభావోక్తి
స్తు డింభాదేః స్వక్రియాయావర్ణనమ్' కా. ప్ర. దీనినిజూచియే కాఁబోలు నొకకవి యిట్లు వ్రాసి
యున్నాఁడు. 'క. పండుగలని గుడిలోపలి, దండుగలని కొండలయ్యవాసుశృంచున్, మిండల
మిత్తిమీటారులు, తెండోయని దోచకున్న దినములుగలవే' బహు. చ.

తా|| దానితల్లియగు వృద్ధవేశ్య దేవుళ్ళమొక్కటతీర్చుచున్నా ననికొంతవబ్బుకు, బావా!
ఎడ్డనుగొనుట కీయేడుతూఁగలేను పైకమేయిననున్నచో సర్దువని దానియన్నయును, అంగడిలో
నీప్రాద్దు వింకలవస్తువులఁ జూచితిని వానిఁదేవయును రొక్కమిమ్మనిదాఁచెల్లెండ్రును, అన్న
గారూ! రంగువీరకొనుటకు రుకలనొసఁగు మనిదానివదియెయును, బావగారూ! నాకు ముక్కుకు
బులాఁజి చేయించిపెట్టెదవా లేదా! అని యూడిగముచేయునదియును, పెల్లపెల్లఁగా నతనిద్రవ్య
మంతయు గవ్వలరాసినివాడినట్లు కొలఁదిదినములలోనే కర్చుపెట్టి యతనిని గలఁతనొందఁజేసిరి.

సీ|| అత్తవారిచ్చిన ♦ యపరంజిగంటీలు, సంశయింపక వేగఁ ♦ జదువఁ బెట్టెఁ
దండ్రీ చేయించిన ♦ దర్బాంగుళీయకం, బావుత్తి గాఁగఁ దా ♦ నమ్ముకొనియె
మేనమామ ప్రియంబు ♦ తోనొసంగినపైఁడి, మొలత్రాడుఁబ్రాణయ ♦ పులకుఁగట్టె
జనని చేయించిన ♦ జాళువాతాయెతుల్, వడ్డిలెక్కకుఁ జిందు ♦ వందుఁజేసె

తే|| దులసిపోగులు మొదలుగాఁ ♦ గలుఁగువెట్టి, చిక్కుబాకీలు పిదప ని ♦ శ్చేవవఱచెఁ
బ్రతిదినము దానిసంసార ♦ బాధలెల్ల, నెత్తుకెత్తుగఁగడపె ♦ దుర్వృత్తి నతఁడు.

అ|| అతఁడు - అనిరంకుశుఁడు, దుర్వృత్తిన్ - చెడునడకచేత, అత్తవారు - తనయత్త
మామలు, ఇచ్చిన - అపరంజిగంటీలు - ఒసంగిన శ్రేష్ఠమయినసువర్ణ హస్తాభరణములు, ఇదిదేశ్య

శబ్దము. ఈశబ్దమునకుఁ జాలనిఘంటువులు పోఁగలని యర్థముచెప్పదున్నది. కాని కవిమురుగులనియే చెప్పినాఁడు. ఈపదము పోఁగలకేయర్థమైయుండినచో నెత్తుగీతియందు “మలసిపోఁగలమొదలుగాఁ గలుఁగువెట్టి” యనఁడు. ఆంధ్రవాచస్పత్యున నస్తేతము గంటిలు-దే.వి కర్ణవేదనము చూ. భూషణము. అనియేయున్నది. ఇందు శబ్దవేద్యుఁడైనదాని తదర్థము ధృవపడలేదు. పశ్చిమదేశమున నీ శబ్దముచ్చటచ్చట వినియున్నాను. సంశయింపక - సందేహపడక, వేగన్ - శీఘ్రముగా, చదువఁ బెట్టెన్ - తెచ్చివేసెను, చదువఁబెట్టుటయనఁగా శుభకార్యములయందు బంధువులులోనగువారు పహారముగానొసంగెడు వస్త్రాదులను దుపయోగమును బుచ్చుకొనువారి కగుదుట్టరికమును తెలియునట్లు పురోహితునివలన మంత్రపూర్వకముగాఁ జెప్పించియిచ్చుట. ఇదికొన్నిచోట్ల నాచారమైయున్నది. కనుక నావిధముగా నిచ్చెననిపరిమాణపూర్వకముగాఁ బలుకుట. తండ్రి - తనయొక్క జనకుఁడు, చేయించినదర్శంగురీతుకంబు - చేయించిపెట్టిన దర్శముడిగల బంగారుపుటుంగరమును, తాను - తనంతటతానే, ఆవృత్తి - కాఁగన్ - ఒకతడవయ్యిపోయి, రెండవతడవరాఁగానే - అనఁగాదాని వెంటనేనుట, అమ్మకొనియెన్ - విక్రయించుకొనెను, మేనమామ - తనతల్లియొక్క తోబుట్టువు, ప్రియంబుతోన్ - ప్రేమతో, ఒసంగినవైడిమొలత్రాడున్ - ఇచ్చినసువర్ణకటిసూత్రమును, ప్రాంతయప్పలకున్ - పూర్వపుబాకీలకు, కట్టెన్ - చెల్లఁగట్టెను, జనని - తనతల్లి, చేయించిన జాళువాతాయెతుల - చేయించికట్టిన బంగారుతాయెతులను, వడ్డితెక్కకున్ - వడ్డితాబాకుబాకీకి, చిందువందుజేసెన్ - చెదరఁగొట్టెను, చిందువందనుటకుదా “వ. ఆందందముందటంగ్రండుకొను మణిమయస్యందనంబులం జిందువందుజేసియు” జై. భా. పిదపన్ - తరువాత, తులసిపోఁగులు - తనయొక్క కర్ణాభరణములు, అనఁగాతులసికాయలవలె జేయఁబడినబంగారుపుచెవి పోఁగులు, మొదలుగాన్ - మొదలయినవన్నియును, కలుఁగువెట్టి - బొక్కవెట్టి, చిక్కుబాకీలు - సంకటముగలయప్పలు, నిశ్చేషపటకెన్ - మిగులులేకుండజేసెను, అనఁగాఁబూర్తిగాఁదీర్చివేసెను. ప్రతిజనున్ - నిత్యమును, దానిసంసారభాదలెల్లన్ - ఆవేశయొక్కకుటుంబసంబంధమైన కష్టముల నన్నింటిని, ఎత్తుకెత్తుగన్ - దానియారంభమునకంటె యధికముగా, కడపెన్ - జరుగునట్లుచేసెను. ఇందు ‘ఎత్తుకెత్తుగన్’ అనుప్రయోగమునకు “నూ. సంధిస్తుద్రుతపూర్వస్య ప్రాయశోనభవేదితః” అధ. స్వభావోక్త్యంతరము. “స్వభావోక్తిరసాచార యథావద్యస్తువర్ణనమ్” ప్రతా.

తా|| అనిరంకుశుఁడు తనమామగారు తనవివాహకాలమునఁజదివించిన బంగారుమురుగుల నావిడకేచదివించెను. రెండవతూరి తండ్రిచేయించిన దర్శముడియుంగరము నమ్ముకొనెను. మేనమామచేయించిపెట్టిన సువర్ణకటిసూత్రమును బురాతనముగానులకుఁగట్టెను. తనతల్లి చేయించికట్టిన కనకపుఁదాయెతులు వడ్డిలక్రిందజనుకట్టెను. తుదకు జెవినున్న తులసిపోఁగులుసయితము కర్చువెట్టి చిక్కుబాకీలు పూర్తిపరిష్కారము చేసెను. ఇట్లు దినదినము మిగిలించిన కర్చుతో దాని కుటుంబమును బోషించుచువచ్చెను.

—: వేశ్యకుగర్భముగుట :—

క|| ఈతీరున వారపయో, జాతముఖన్ దుర్ణివార ♦ సంభోగకళా
ఛాతురి రాత్రిందివములు, బాతరలాడించి గర్భ ♦ వతి నొనరించెన్.

అ॥ ఈతిరునన్ - ఈప్రకారముగా, వారపయోజాతముఖన్ - పద్మమునంటిముఖముగలయా
 శేష్యును, దుర్జి . . . తురిన్. దుర్జివార - నివారింపనలవిగాని, సంభోగ - సంపర్కమునందలి,
 కళా - విద్యయొక్క, చాతురిన్ - నేర్పుచేత, రాత్రిందినములు - రేయింబగళ్లు, ఆహారాత్ర
 ములు, పాతరలాడించి - నడింపఁజేసి, ఇచట 'పాతరలాడించి' యనుటకు "నూ. కేచిత్తుణిచమి
 చ్చుంతి థాతోరేవాన్నతాగమాత్" అథ. ఉదా "క. ప్రితిన్ గోపకులందఱు, గీతఁబులువాడ
 దరుల + కిందనునగుచున్, జేతులుత్రిప్పుచుజెడజెడ, పాతరలాడెను యశోద + పాపండువనిన్" భాగ.
 గర్భవతిన్ - కడుపులోఁబిండముకలదానినిగా, "ని గగ్భఃకుక్షిస్థజ-తుః" "గగ్భోఽపవరక్తే
 గ్నోనుతేపవనసంకటే, కుక్షీకుక్షిస్థజంతౌచ" యా. ఒనరించెన్ - చేసెను, ఇందు 'రాత్రిందిన
 ములు' అనుచోట బింద్యాగమమునకుదా "కా. తల్లిందండ్రులనన్నఁగానని మన + స్తాపఁబునం
 బొక్కఁగా" ఇతట నిరంకుశుఁడు సామాన్యవిలులవలెఁగాక 'దుర్జివారసంభోగకళాచాతురిరాత్రిం
 దినములు, పాతరలాడించి' అనుటచేత నతిశయోక్త్యలంకారము. "నిగీర్వాధ్యవసానంతుప్రకృ
 తశ్యసమేనయత్, ప్రస్తుతశ్యయదస్యత్వం యదర్థోక్తాచకల్పనమ్, కార్యకారణయోగ్యశ్చ పౌర్యా
 పర్యవిపర్యయః, విజ్ఞేయాతిశయోక్తిసా" కా. ప్ర. ఉదా 'ఆస్యత్ సేకుమర్యం అన్యైవచకా
 పివర్తనచ్చాయా. శ్యామాసామాన్య ప్రజాపతేఃరేఖైవచనభవతి' ఇటశేష్య యావనమధ్యస్థకుక
 శ్యామాశబ్దమున కర్థమిట్లుచెప్పఁబడినది. 'శ్యామా-శీతోష్ణకాలే ఉష్ణశీతాయోదశవాన్వీకీయం కాంతా'
 సంభోగ కాలమునుగూర్చి యిట్లుచెప్పఁబడియున్నది. "హపాదకంబలచ్చాయా తాంబూలంతరుణీ
 కుచా. శీతకాలేభవేదుష్ట ముష్టకాలేచశీతలమ్" చాణ.

లూ॥ అనిరంకుశుఁడు తానవ్యసించిన కొక్కో-కాదికాస్త్రములయొక్కనేర్పుతో నాచంపక
 గంధిని రేయింబవళ్ళు గలయికచే గర్భవతినిగాఁజేసెను.

—: వేశ్యమాతకు నిరంకుశుఁడు భయపడుట :—

మ॥ ఒకనాఁ డాధరణీసుపర్వఁడు తదీ + యోదగ్రగేహగ్రవే
 దికపై నొక్కఁడు పట్టితెచ్చినగతిన్ + దీనత్వ మేపార న
 వ్యకపోలంబున హస్తపద్మమిడి న + మ్రాస్యాంబుజుం డై కకా
 పిక లై నట్టిమనంబుతోఁ గృపణతా + భీతిన్ విచారింపఁగన్. 118.

అ॥ ఆధరణీసుపర్వఁడు - అపుడమివేలుపు, ఒకనాఁడు - ఒకదినమున, తదీ . . . కపైన్.
 తదీయ - అబోగముదానిదైన, ఉదగ్ర - ఉన్నతమైన, ఎత్తయిన, "ని. ఉచ్చప్రాఁకూన్నతోదగ్రో
 చ్చిప్తాస్తుంగేఽభి" అ. 'గేహగ్ర - ఇంటిమందున్న, వేదికపైన్ - అరుఁగుమీఁద, ఒక్కఁడు
 పట్టితెచ్చినగతిన్ - ఒకఁడుపట్టుకొనినచ్చి 'కూర్చుండఁబెట్టిన నేరఘనివలె, దీనత్వము - బీదతనము,
 ఏపారన్ - అతిశయించఁగా, సవ్యకపోలంబునన్ - ఎడమచెక్కిలియందు, 'ని. వామశరీరేసవ్యం
 స్యాత్' అ. 'సవ్యంవామప్రతిపయోః' విశ్వ. 'ని. గండా కపాల్ తత్పరా' అ. హస్తపద్మమున్ -
 కమలమునంటిచేతిని, ఇడి - ఉంచినవాఁడై, కకాపికలు - చెల్లాచెదరు, యథాయథలు, విసట్టి
 మనంబుతోన్ - అయియున్న మనస్సుతోఁకూడినవాఁడై, ఉదా "చ. పాలుపుగరంగధామునకుఁ +
 బువ్వులతోఁటయొన్న తొంటినా, కలిగినపాతకంబులుక + కాపికగావిడనాడి" విప్ర. కృపణతా

భీతిన్ - బీదతనమువలనిభయముచేత, విచారింపఁగన్ - ఆలోచించుచుండఁగా. ఇందు 'హస్తపద్మము - ఆస్యాబుజము' ఉపమాంకారము. పద్యమంతయు స్వభావోక్తియే, 'ఉదగ్రగోచగ్ర' అనుప్రాసాంకారము.

తా|| ఒకదినమున నానిరంకుశుఁ డావేశ్యవాకిటనున్న యెత్తయినయరుఁగుమీఁదఁ దనయెడల చ్చేయి చెక్కిటఁజేర్చి తప్పుచేసిననేరఱ్ఱుని బట్టుకవచ్చి కూర్చుండఁచెట్టినప్పుడు తలవంచికొనినట్లు కూర్చొని విచారింపుచుండఁగా.

సీ|| కీలుగుట్టువుఁగాళ్ళ ♦ పోలికి హతశేష, దంతద్వయంబు న ♦ ర్తనము సలుపఁ
గల్గబాసలచేతఁ ♦ తెల్లవాటిసచేతు, లతివిపాకసితాబ్జ ♦ మనుకరింపఁ
గునుమాస్త్రుతమటంపు ♦ గొడుపులోయనవేలుఁజన్నులునాభిపా ♦ ర్థ్యములదనర
గుమిడికంబులరీతిఁ ♦ గొనలువంగినబొమల్, పగఁజాటు కన్నుల ♦ పై నటంప

తే|| రుబ్బువిడియంపుఁబలుతుంపు ♦ చులు చలింప, నింటిబిడ్డలపైఁ బెట్టి ♦ కంటనంబు
లాడుచున్న వచ్చె విటనమూ ♦ హావిలంఘ్య, మాననానావచోర్పుల్లి ♦ దానితల్లి.

ఆ|| విట ఝల్లి. విటఁమాహ - జారపురుషులసముదాయమునకు, అవిలంఘ్యమాన - దాటనలవిగానివగుచున్న, నానావచః - పలువిధములయినమాటలయందు, ఝల్లి - కీమరాయి, ఆయినదానితల్లి - ఆవేశ్యహత, హతశేషదంతద్వయంబు - ఊషిపోగామిగిలిన ముందలిరెండుపండ్లు, 'ని. రదవాదశనాదంతరదాః' అ. కీలుగుట్టువుఁగాళ్ళపోలికిన్ - కీలుగుట్టువుఁగాళ్ళవలె, కీలుగుట్టు మనఁగా పగటివేషములవాండ్లును మఱికొందఱును కట్టితోగుట్టుమునుచేయించి దానిముందు కాళ్ళొడు నట్లు కీర్ణుపెట్టింతురు. అదియేకీలుగుట్టుము. నర్తనము - నాట్యము, చలుపన్ - చేయఁగా, కల్ల బాసలచేత్ - బూటకపుఁబ్రమాణముచేత, తెల్లవాటిసచేతులు - తెల్లగానయినహస్తములు. అతి విపాకసితాబ్జమున్. అతివిపాక - మిక్కిలిపండి రాలిపోవుటకునిర్ధయమున, సితాబ్జమున్ - తెల్ల తామరపువ్వును. అనుకరింపన్ - పోలియుండఁగా, కునుమాస్త్రుతమటంపుఁగొడుపులో - మన్మథుని తప్పెటయొక్క వాయించెడిసన్ననికొయ్యలేమో, 'ని. సీ. తమ్మటంబనఁగను దమటంబనంగను, దమటాభిధానింబు ♦ దనరుచుండు' అం. భా. 'కొడుపు' అనుటకుదా 'సీ. మనీబొట్టువోనాని ♦ నసలుకొల్పినకన్ను, కొడుపుచేదాటిచుఁనెడపడడప' క్రీడా. అనన్ - అనునట్లుగా, వేలఁజన్నులు - వ్రేలాడునట్టిస్తనములు, నాభిపార్శ్వములన్ - బొడ్డుయొక్కప్రక్కలను, తనరన్ - ఒప్పుఁగా, గుమిడికంబులరీతిన్ - గుమ్మెటమూతవలె, ఈపదముదేశ్యము. మననిఘంటువులయందులేదు. కొనలు వంగినబొమల్ - చివరలువంగినకనుబొమలు, పగఁజాటుకన్నులపైన్ - కోపమునవెలిచుచ్చునట్టిశ్రేత ముమీఁద, నటింపన్ - వర్తించఁగా, రుబ్బువిడియంపుఁబలుతుంపురులు. రుబ్బు - టోటిలోవేసి పొత్తిమతోరుబ్బుచున్నట్లుగా, బోసిసోటిలోనుంచి యటునిటు మెదుపుచున్నయెనుట. విడియంపుఁ బలుతుంపురులు - తాంబూలముయొక్క యధికమయినతుంపరలు - అనగాకీకరములు, తుంపురులనుట కుదా "సీ. కనుకులైతమ్మిచ్చెఁ ♦ గ్రమ్మమంచునుబోలె, 'కొగమునఁజేసుట తుం ♦ పురులెల్ల' యాయ. చలింపన్ - చిందుచుండఁగా, ఇంటిబిడ్డలపైఁపెట్టి - తనగృహమునఁగఱి పిల్లలమీఁదఁ పెట్టి, అదఁగాదనపిల్లలననుకొన్నట్లుగాననుట. కంటనంబులు - కోపోద్రేకములగుమాటలను, ఐదు

చును - మాట్లాడుచు, వచ్చెన్ - అచ్చటికిఁజేరెను, ఇందు 'యబ్బవిడియంపుఁబలుతుంపురులు' అనునొంటఁబువర్ణము వచ్చినందున 'మానాధికరణ్యేతు బహుత్వాధేపరే'పివ, ముఖ్యార్థవేతాం పుంస్యఖ్యా వాదేశావత్రార్థదా' అధ. 'నూ. మోస్తువిభక్త్యేకవచనేపుంపు' శబ్ద. కంటసమ్మ అనుటకు 'ని. గీ. కంటసమ్మనాగనవిశ్రలా + పమ్మచెఁగు' అం. భా. ఉదా 'ద్వి. కంటకం బులనొచ్చి + కన్నీరుచెచ్చి, కంట 'ంబులఁజిక్కి + కఱవలఁజ్జిక్కి' ద్వి. హ. 'కీలుగుట్టుపుగాళ్ళ పోలికి హతశేషదంతద్వయంబు నర్తనమునలుప' ఇత్యాదులఁజేయఁలంకారము. "సంభావనమథో త్రేప్తి ప్రకృత్యసమేయత్" కా. ప్ర. ఉదా "లింపతీవతమోఽంగాని వర్షతీవాంజననంభ, అస త్పురుషసేవేన దృష్టిర్విఫలతాంగతా" 'నానావహ్నిర్బులి' ఉపమాలంకారము. 'ర్బులిదానితల్లి' అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| కోడెకాండ్రకుఁ దిరక్కురింపనలవిగాని వివిధకార్యములయందుఁ గీమరాయివంటిది యైనయాజరభి తనయూడిపోయినదంతములలో శేషించినముందఁజేరిండుపండ్లును గీలుగుట్టుపుగాళ్ళ వలెఁ గదలుచుండఁగను, అసత్యప్రమాణములచేత నెండినవేమో యనునట్లు పరువుదప్పినతెలిదమ్మి వలె నున్నకరములును. మృత్యుండు వచ్చునప్పుడు మందుగావాయించు తప్పెటలనుఁజ్రాగించెడు కఱ్ఱలవలె నాభికిరువైపులఁచెలాడున్ననములును; గుమ్మెటమూతలవలె వంగినకనుబొమలు కోపమును చెలియఁజేయుచున్నకన్నులపైఁ బడుచు డగను. నోటిలోనన్నతాంబూలము తోటిలోవేసినరబ్బినట్లు త్రిప్పుచుండఁగాఁ దుప్పరలు వెలికివచ్చుచుండఁగను, తనయింటిపిల్లలను దిట్టుచున్నదానివారెఁ గోప పూరితమగు ప్రసంగములతో నెటువచుచున్న.

వ|| అయ్యవనరంబున.

120.

అ|| అయ్యవసరంబున్ - అనవయమున,

తే|| అధికతరరోషభీషణ + వ్యాఘ్రిఁజూచి, బెగడినలుదిక్కులకుఁబోవుఁమృగమువోలె నందడింపుచు వచ్చునా + జరతిఁ జూచి, ధాన్యదేవతనయందు + తల్లడిల్లి. 121.

అ|| సందడింపుచున్ - ఎడమ లేక నిండుగాఢవిచేయుచు, ఉదా. "ఎ. గీ. సందడించుచుఁ బుష్పపంచయమునలిపి" కళా. వచ్చురాజరతిన్ - తనసమీపమునకుఁజేరుచున్న యాముసలిబోగము దానిని, ధారుణీదేవతనయందు - బ్రాహ్మణునుకుండయిన యానిరంకుతుండు, చూచి-వీక్షించి. అధిక తరరోషభీషణవ్యాఘ్రిన్. అధికతర - ఎక్కువయైన, రోష-కోపముతో, భీషణ - భయంకరమయిన, వ్యాఘ్రిన్ - అండుపెద్దపులిని, చూచి-కనుఁగొని, బెగడి-భయపడి, నలుదిక్కులకున్ - నాలుగువైపులకు, పోవుమృగమువోలెన్ - పాటిపోవుచున్నటువంటి లేడియోయనునట్లు, తల్లడిల్లి-మిక్కిలి కఠఁతపడిన మనస్సుగలవాఁడై, ఇచట 'తల్లడిల్లి' యనుపదమునకుదా. "ఎ. గీ. వచ్చెనకులండమితఁవాహినిపద నాతిఁ, దల్లడిల్లుచుండఁధానితము" భార. 'అధికతర.....మృగమువోలె, అనుటచేను త్రేప్తి యలంకారము. "మన్యేకంకేంద్రవంప్రాయో, నూనమి త్యేవమాదిభిః, ఉత్ప్రేక్షావ్యజ్యతేశబై, రివ శబ్దోఽపితాదృశః" కావ్యాద. కవిసౌరభౌముండు నిట్టెగల్గించినాడు"చ. మదనకిరాతతీత్రతరం. మార్గణపంక్తులకాత్ర నెంతయున్, గదిసినభీతిఁబల్లవమృగంబులువారవధాప్రదేశముల్, కుదురుగఁజేరి గుచ్చుచనుఁగొండలచాటునదాఁగరాఁగఁడ, త్వదనమునందు తెబ్బులుఁచాడ్చున వేళ్యులకలులుద

ద్రాగిన్” రాజుకే. ఇందు భయమనుభావమునూచితము. “రాద్రసందర్శనాదిభి రనర్థాశంకం
భయమ్” ప్ర. తా.

తా|| మిగులఁగోపముతో నల్లరిచేయుచునచ్చుచున్నమునుసలిసి జూచి యానిరంకుశుఁడు భయం
కరమైన యాఁడుపెద్దపులిని జూచి బెదరి పర్యటనున్న లేడివలెఁ దల్లడిల్లెను.

క|| వచ్చె గద విటులపాలటి, చిచ్చుఱివిడు గింకనేమి ♦ నేయుదు ననుచున్

ఱిచ్చవడి యంతలో ధృతి, దెచ్చుక రక్షకుఁడు నాకు ♦ దేవుఁడె యనుచున్. 122.

అ|| విటులపాలటిచిచ్చుఱివిడుగు - శృభీచారలపాలఁబడియున్న యగ్నిమయమైన పిడుగు,
ఉదా. ‘జ. చిచ్చుఱివిడుగుల్వడిఁదొరఁగుఁచాడ్చుననంబరపిఠినుగ్రమై’ భార, వచ్చెగద-వచ్చెను
గదా, ఇంకన్-ఇంకమీఁద, ఏమిచేయుచున్ - నేనేమిసేయఁగలవాఁడను, అనుచున్-ఇట్లుతలంచుచు,
ఱిచ్చవడి-నిశ్చేష్టితుండై-చేష్టలుదక్కినవాఁడై, ఱిచ్చ+పడు-ఱిచ్చవడు ఉదా. “క. ఱిచ్చవడియు
భయబలులు, నచ్చెరువుగఁజిత్రయాపుఁజిట్టుండ” భార. అంతలోన్ - ఆకాలములోపల, ధృతి
దెచ్చుక-ధైర్యమునవలించి, నాకున్-నాకు, రక్షకుఁడు-కాపాడునట్టివాఁడు, దేవుఁడె-భగవంతుఁడై,
భగవంతుఁడుదప్ప నితరులెవ్వరులేరనుట, అనుచున్-ఈవిధముగాఁదలంచుచు, ఈఁడ్యుచున ‘ధృతి
దెచ్చుక, అనుప్రయోగమునకుదా. “క. ఱిక్క-కనీపుత్రి” యు. “విటులపాలటిచిచ్చుఱి
పిడుగు” ఉపమాలంకారము.

తా|| మిండగిండ్రపాలటి యగ్నిమయముగు పిడుగువంటి యావృద్ధవేళ్య సమీపించినదిగదా!
ఇప్పుడేమిసేయుదును. దీనిపాలిటనుండి నన్నరక్షించువారెవరు? అని నిశ్చేష్టితుండై పిదప ధైర్యము
నవలించిచి,

సీ|| అల్లంతటనె రాఁగ ♦ నావలికంతలో, దాటలేనైతి నె ♦ చచ్చిటి కైన
మునుమున్ను తెలిసి యీ ♦ ముదివరాకమునకై, కొంచురా లేనైతి ♦ గోకవాక
మోసిపోయితి దీని ♦ ముంతపాటునకైనఁ, జేకూర్ప లేనైతి ♦ రూకరుట్ర
దాసీజనులకైనఁ ♦ దగఁజెప్పి యూరలే, డనిపించలేనైతి ♦ హవులుదప్పి
జే|| తోలుతనేబొంకినట్టిబొం ♦ కులు సహస్రసంఖ్యలవియెల్లఁదలఁచిరో ♦ సముననేడు
వచ్చుచున్నది మాటల ♦ వశముగాదు, ధూళిదర్శన మేమైన ♦ దొరకదయ్యె. 123.

అ|| అల్లంతటనె-అకనుపడునంతదూరమునకు, అల్ల+అంతటనె-అల్లంతటనె, అగును. ‘అల్ల’
యనునది తచ్చబృథాకమును, ప్రసిద్ధాథకమును, అగును. రాఁగన్-వచ్చినప్పుడే, అవలికంతలోన్-
అవతలిసండులోనుండి, ఏచచ్చిటికైనన్-ఏప్రదేశమునకైనను, దాటలేనైతిన్-కడవిపోజాలనయితిని
గదా, ఇచట ‘వలిన్’ అనుటకు “నూ. భూగమిక్రియయారంతే ఘటకాఖ్యానముచ్యతే” అథ. మును
మున్న-మొట్టమొదటనే, తెలిసి-ఎఱిగియుండి, ఈముదివరాకమునకై - ఆనామకురాలయిన యీ
ముదుగులిదానికి, గోకవాక-గోకయైననునుఁజేదయినను, కొంచురా లేనైతిన్ - కొనియిచ్చుచువచ్చిన
వాఁడను గాకపోతినిగదా, మోసిపోయితిన్-వంచింపఁబడితిని, దీనిముంతపాటునకైనన్-ఈవిడయొక్క.

కల్లుముంతకొఱకుఁజేయుప్రయత్నము నకయినను, ముంత + పాటు - ముంతపాటు అగును. ముంతయనఁ గాఁదోడైవెలవఁజేయుఁజేపాత్రము, రూకరుట - డబ్బుగాని యింక నేదయిననుగాని, చేహుర్పలేనైతిన్ - చేతిలోఁబడవేసినవాఁడను గాకపోతినినుమా, దానీజనులకైనన్ - ఊడిగవుఁబొలఁతులకయినను, తగఁ జెప్ప - యుక్తమగునట్లుగాఁజెప్పి, హవుణుదప్పి - ఈవేషముతోలేకుండ, ఇచట 'హవుణు - హవణు' అని రెండురూపములుకలవు ఊరలేఁదనిపించలేనైతిన్ - గ్రామమునందులేఁదని చెప్పించకపోతినిగాదా, నేన్ - నేను, తోలుతన్ - మొదట, బొంకినట్టిబొఁకులు - అడినట్టియబద్ధములు, సహస్రసంఖ్యలు - వేలకు వేలు, మితిలేవనుట, నేఁడు - ఈదినమున, అవియెల్లన్ - వానినన్నింటిని, ఇచట సంధినిగూర్చి 'నూ. అన్ - చిక్కుత్రచిల్లోపో, బహుళంస్యాత్ప్రయోగతః' ఆధ. 'నూ. తద్వత్తదాదిజస్య' శబ్దచిం. తలచి - జ్ఞాపకమునకుఁదెచ్చుకొని, తోసమునన్ - తోసముతో, వచ్చుచున్నది - సమీపమునకుఁజేరుచున్నది, మాటలవశముగాదు - వాడుకులకెంతమాత్రములోఁబడదు, ధూళిదర్శనము - దుమ్మునుజూచుట, ఏమైనన్ + దొరకయ్యె - ఏమాత్రమయినను తిలించకుండెనుగాదా, అనఁగాదానికన్నులలో దుమ్ము కొట్టియెననుబోవుటకు వీలులేకుండెనుగాదాయనుట. ఈపద్యమున 'మోసపోయితిన్' అనుటకుదా. 'ఉ. మాయపుం, జొక్కు - లున్ననిక్క - ముగఁజూచిననంబున మోసపోయితిన్' భార. అలం. స్వభావోక్తి.

తా|| అది యంతదూరముననున్న పృథ్వీ యవతలిసందులోనుంచి యెఱచితి కైనఁ బోకుంటిని. ఈ సంగతి ముందుగానే తెలిసికొని యియ నానుకరాలి కొకకొకయైనఁ గొనకపోతిని. ఈయనమానము రాకుండుటకు దానికల్లుముంతకర్చుకయిన డబ్బియనైతిని. ఇచ్చటిదానీలకైనఁ జెప్పి మాటువేషముతో నుండి గ్రామమునలేఁ దనిపించకపోతిని. మొదట నేనాడినయబద్ధములు వేసవేలుగలవు. అవియన్నియు జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొని తోసముతో నిటకువచ్చుచున్నది. గుప్పెడుదుమ్ముయినను గనపడలేనుగాదా !

స|| అని యనేకప్రకారంబుల వితర్కించి,

124.

అ|| అని - ఇట్లని, అనేకప్రకారంబులన్ - బహువిధములుగా. వితర్కించి - ఊహించినవాఁడై.

—: అపె నిరంకుశుని దరిద్రతనుగనిపెట్టుట :—

ము|| ధగణీనాథ దరిద్రతాపిశునవ ♦ శ్రుస్థూర్తి నాభారతీ

వరవంశోత్తమసూతి చింతిలఁగ న ♦ వ్యారాంగనామాత దు

ర్భరపాండిత్యముఁ జూపి దీనదశకున్ ♦ రాఁబోలు నీయయ్య "జే

పరమేశ్వ" యనిపింపఁగా వలదె వి ♦ ప్రస్వామి నంచున్ మదిన్.

125.

అ|| ధగణీనాథ - ఓరాజా, ఆభారతీవరవంశోత్తమసూతి, ఆ - అయొక్క, భారతీవర - బ్రహ్మ జేవునియొక్క, వంశ - కులమునందు, ఉత్తమసూతి - శ్రేష్ఠుఁడుగాజన్మించిన యానిరంకుశుఁడు. దరిద్రతా పిశునవశ్రుస్థూర్తిన్, దరిద్రతా - లేమిచేత, పిశున - నీచమైన, వశ్రుస్థూర్తిన్ - వశ్రుములయొక్క పరి పూర్ణతచేత, చింతిలఁగ - విచారపడఁగా, అవ్యారాంగనామాత - అబోగముదానియొక్కతల్లి, దుర్భర పాండిత్యమున్ - భరింపనలవిగాని విద్యాచాతుర్యమును, చూపి - కనఁబఱచి, మదిన్ - దానియొక్క మనస్సునందు, ఈయయ్య - ఈతఁడు, దీనదశకున్ - దరిద్రావస్థకు, రాఁబోలున్ - రాఁదగియుండును,

విప్రస్వామిన్ - బ్రాహ్మణులలో నధికఁడయినవానిని, జేపరమేశ్వర - ఓదేవుఁడా నీకునవస్కారము, నమస్తమనుగోలుపోయి యింకొకదారిఁబట్టఁబూనునప్పుడనవడి. ఉదా. “క. క్షీణదేవమాళయతివి, స్మితుఁడైచేదోయిమోడ్చిజేయనుచునను, స్కృతులరిజేసికివ్యవ, హితుఁడై తనయాశ్రమమున కేతెంచెనా” శేష. అనిపింపఁగావలచె - అనునట్లుగాజేయవద్ద, అంచున్ - ఈప్రకారముగాననుకొనుచు, ఈపద్యమున ‘ఈయయ్య’ అనుప్రయోగమునకదా. “క. ఈయయ్యఁబట్టితెచ్చుట” కళా. ఇచట నిరంకుశుఁడు చిఠించినాఁడనటకు “ఈక్ష్యఘృణ్యోంతఃప్రేః, క్రోధనోనిత్యశఃకితః, పరభాగ్యోపజీవీచ, వృద్ధతేనిత్యదుఃఖితాః” అనుకాస్త్రానసాగముగ ననఁతువ్వమనస్కుఁడు చిఠించును. వేశ్యమాత నిరంకుశుని వెడలఁగిట్టఁదలంచుటనగున్చి “యత్రోదకంతత్రవనంతిహంసా, నైదైవశుష్కంశరివర్జయింతి, సహంశతుల్యేననరేభావ్యం. పునస్త్యజంతః పునరాశ్రయంతః” చాణ. లోకోక్త్యలంకారము. ఇచట వేశ్య నిరంకుశుని ‘జేపరమేశ్వర’, అనిపింపవలెననుట పుష్పద్రవరస్వాయనుని తెలియవలయును.

తా|| ఓధర్మపాలనృపతి! కడు బీదకనఁగి తోఁ జనిగిగుడ్డలను ధరించెయిన్న యాబ్రాహ్మణ కుమారుఁడు విచారపడుచుండఁగా నావృద్ధవేశ్య తనమాతావిద్యలయొక్క నేర్పుతోఁగనిపెట్టి యాతఁడు దరిద్రావస్థనొందియుండనోపు నీకనిఁటినుండి జేపమేశ్వర! అనిపింపవలయునుగదా యని తలంచెను.

వ|| చిరంతనన్నేమా మొక్కింత తలఁచి యాజగజంత యిట్లనియె. 126.

అ|| అజగజంత - ప్రపంచమునకెల్ల ధూర్తులయిన యావృద్ధవేశ్య, జగమా + జ త, గయ్యాళి. “సి. నీగట్టివాజంతతాఁగగయ్యాయనఁగను, ధూతయోమభిధాదోచుచుండు” ఆం. భా. సాంబసిఘంటువునఁగూడ నిల్లేయున్నది. చిరంతనన్నేమామక - పురాతనపుమైత్రిని, ‘సి. పురాణ ప్రతనప్రతన్న పురాతనచిరంతనాః’ అ. ఒక్కంతతఁచి - కొంచెముజ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చుకొని, ఇట్లనియెక - ఈవిధముగాఁబలికెను. చెప్పఁబోవురీతిగాఁబలికెననుట

—: వేశ్యమాత నిరంకుశునకు నీతులనుబోధించుట :—

క|| ఒకపండువ పబ్బంబున, నొకయూటలు మైనవేళ + నొక్కొకతటి వే
డుకతనము గాక యిటునలె, నకలము వర్జించినడువఁ + జనునాయోయీ. 127.

అ|| ఓయీ - ఓపడుచువాఁడా, ఇదిసీదనఁబుద్ధి ఒకపండువ పబ్బంబునన్ - ఒకానొక సంతోషముతోఁగూడిన యుత్సవదినమునను. అతిథిగావచ్చినప్పుడును, ఒకయూరటమైనవేళక - ఒకస్థితిగానున్న సమయమునను - ఏదోఒకానొకసమయముననుట. వేడుకతనముగాక - కోరిక కలిగినప్పుడురాఁదగునుగాని, ఇటువలెన్ - ఈవిధముగా, సకలమున్ - అన్నిటిని, వర్జించి-విడిచి పెట్టి, నడువఁజనునా - సంచరించుటచెల్లునా - లోకులుమెత్తురాయుట.

తా|| ఓయీ! ఒకసంక్రాంతిపంటి పర్వదినముననో, ఒకవిందుగానో, ఒక నెమ్మదిగానున్న సమయముననో వేడుకగా మాయండ్లకువచ్చుటపాడిగాని యిట్లన్నిటినివిడిచి సంచరింపఁదగునా?

సీ॥ కడుచిన్నప్రాయము ♦ పృథ తాళిగట్టిన, కులమునిల్లా లెంత ♦ కుండవలయుఁ
పుట్టిని ల్లనిపెట్టు ♦ పోత లాశించిన, యక్కసెల్లెండ్రెంత ♦ యడలవలయుఁ
దనయుండు మాకు ము♦ప్పున కందుననియున్న, తలిదండ్రులెంతచింతిలగవలయు
నందఱిండ్లకు నాన ♦ యెయుండునితఁడని, నిక్కబందుగులెంత ♦ పొక్కవలయుఁ

దే॥ జల్లగాఁ జేతికాసెల్లి ♦ డుల్లి లొల్లె, గాఁడ వై యికనైన నీ ♦ కాపురంబు
బ్రతుకుపని విచారించ కీ ♦ పనికిఁజొరగఁ, బడినవానికినెక్కడి ♦ భారబుద్ధి. 128.

అ॥ కడుచిన్నప్రాయముపృథ - మిక్కిలిచిన్నతనమునందే, తాళి - తాలిబొట్టును, కట్టిన
కులమునిల్లాలు - మెడలోగట్టిన నీజాలియందుద్భవించిన గేస్తురాలు, ఎంతకుండవలయు - ఎంత
దుఃఖపడవలెను, పుట్టినిల్లు - మేముజన్మించినగృహము, అని - అనుకొని, పెట్టుపోతలు -
భుజించుపదార్థములను బెట్టుట, పానముచేయుపదార్థములను పోయుటమొదలగునవి ఆశించినయక్క
సెల్లెండ్రు - ఆశపడియున్ననీతువులును చెల్లెండ్రును, ఎంతయడలవలయు - ఎంతగావలసించ
వలెను. తనయుండు - కొడుకు, మాకు - మాకు, ముప్పునకు - ముఁలితనమునకవ్వకాలమున,
అందు - అక్కఱకురాగలఁడు, అని - ఇట్లుతలంచి, ఉన్నతలిదండ్రులు - ఉన్నతల్లియును,
తండ్రియును, ఎంతచింతిలగవలయు - ఎంతగాశోకించవలయును, ఇతఁడు - ఈచిన్నవాఁడు,
అందఱిండ్లకు - మాయందఱిగృహములకు, అసయ్యె - ఆశగానున్నవాడై, మేచుందరమాశించి
యొన్నానునుట, ఉండు - ఉండఁగలఁడు, అని - ఇట్లుహించి, నిమ్మబందుగులు - గర్భించు
నట్టిచుట్టుములు ఎంతపొక్కవలయు - మనస్సులో నెంతదుఃఖపడవలెను, చల్లగా - మెల్లగా
చేతికాసెల్లి - చేతనున్నరొక్కసుంతయును, డుల్లి - చేజారి, అంతయునుబోయియునుట. 'ని.
కాసు.త.ధనము.శం' 'కాసు.త.దుగ్గానిలో 10 వ పాలు. నూ, అం. ని. ఉదా 'ద్వి. మరగి
చొచ్చియిట్లుఁజుత్తపోవనము, సురుఁగకచొచ్చి కాసుగనన్నుఁగొనక' ద్వి. హ. ఇచట ధనమగియే
కవిభావము. 'దుల్లి' అనుటకుదా "గీ, తుప్పుడుల్లిననొప్పారుతోయజాస్తు, చిలినద్దంపుకైదువుఁ
చెలువుదోప" హంస. లొల్లెగాఁడవై - మిగులబీదవాడవై, 'లొల్లెగాఁడు. వా. విణి చూ.
బీదవాఁడు, ముష్టింపడుచు' అం. వా. ఇంకనైనక ఇంకమీదటనైనను, నీకాపురంబు - నీయొక్క
సంసారము, బ్రతుకుపని - జీవించునట్టికార్యమును, విచారింపక - ఆలోచించుకొనక, ఈపనికి -
ఈవ్యభిచార కార్యమునకు, చొరగఁబడినవానికి - చొచ్చినట్టివాడవైననీకు, ఎక్కడిభారబుద్ధి -
ఘనమయినబుద్ధియొక్కడగలదు - అనగా నల్పబుద్ధిగలవాడవలెను, ఇచట నిరంకుశునకు వేశ్యనీతులు
బోధించుటనుగూర్చి 'వేశలమపిఖలవచనఁదహతినితరాంమానసం, సుతత్వవిదాం, క్షోషమపి సుజన
వాక్యం మలయజగదనత్ ప్రమోదయతి' చాణ.

తా॥ బాల్యముననే వివాహముచేసికొనిన నీభార్యయును, పుట్టినెల్లని వస్త్రాభరణాదుల కషే
క్షించుతోఁబుట్టువులును, వృద్ధాప్యమున మమ్మఁబోషింపఁగలఁ డనుకొనిన జననీజనకులును, మా
కుటుంబములకన్నింటికి నితఁడొక్కఁడేయాధారమని కాంతించిన బంధువులును, దుఃఖించునట్లు
మెల్లమెల్లగాఁ జేతఁగఁబొక్కమంతయుఁ బరాధీనమై దరిద్రుఁడవైతివిగదా ! ఇంతటితోనైనఁ

దలివిదెచ్చుకొని కటుంబమునుబోషించుకొనక యిట్లువ్యభిచారిగా సంచరించువానికి మంచిబుద్ధి యెట్లువచ్చును.

సీ॥ గుఱి తప్పిపోవు ముం ♦ దఱివిచారము లేదు, సాపడికడుగు మ ♦ చ్చరము పుట్టు
నగరివారు హసించు ♦ రగడొను బిన్నపె ♦ ద్దలకఁజుల్గున తలి ♦ దండు లోర్వ
రిఁటికి నేగియు ♦ నెవరుమెచ్చరు లేని, గర్వంబుదొట్టుఁ జే ♦ కాసు డుల్లు
నొడ లోడుగాఁజొచ్చు ♦ నొడువులపాలగు, సందులుదూఱు వి ♦ శ్వాసమెడలుఁ
డే॥ జిన్నపనిగాదు లంజర్కఁమన్నవినుము, ప్రజలు మీరొకటైన మాఁపయికివచ్చుఁ
బడుచుండవు నీవు మాబిడ్డఁపనరుమొగ్గ, మ్రొక్కెదము రాకు నీ విదిఁమొదలుచేసి.

అ॥ లంజర్కమన్నకఁవ్యభిచారమనగా, చిన్నపనిగాదుఁకొలది కార్యముగాదు, వినుము-
నేఁజెప్పుచున్నదాని నాకర్ణిపును. గుఱితప్పిపోవుకఁ - దైవభక్తిమొదలగువానియందు లక్ష్యము
తొలఁగిపోవుచు, ముందఱివిచారములేదు - రాఁగలకష్టసుఖముల నాలోచించుటయుండదు, సాపడి
కుడుగుకఁ - భుజించుటకన్నముతైత్తము దొరకకుండును, ఇచట 'ఉడుగు' అనుపదప్రయోగమన
కుదా "ఉ. ఉత్పలగంధినన్నడిగి యొడ్లచుంపుచు" భార. మచ్చరముపుట్టుకఁ - పరలమేలుజూచి
యోర్వలేనికనముకలుగును, నగరివారుహసించుచు - పురజనులెల్లనవ్వుచురు, అగడొను - నిందలు
పుట్టును, పిన్నపెద్దలకున్ - బాలురకు వృద్ధులకును, చుల్కన - మిక్కిలితేలికయగును, తలిదండ్రు
లోర్వరు - తల్లియును తండ్రీయునునహించరు. ఇంటికినేగియుకఁ - ఇంటికిఁబోయినప్పుడును, ఎవరు
మెచ్చరు - ఎవరునులెక్కచేయరు, లేనిగర్వంబుదొట్టుకఁ - ఏన్నఁడునులేనియహంకారముకూడును,
చేకాసుడుల్లుకఁ - తనిచేతఁగలసామృంతయును కర్చుకగును, హస్తగతధనమంతయు వ్యయపఁగును,
ఒడలు - మేను, ఒడుగాఁజొచ్చుకఁ - పటుత్వముతొలగవారంభించును, నొడువులపాలగుకఁ -
పరులయొక్కమాటలకు లోఁబడవలసివచ్చును, సందులుదూఱుకఁ - గొండులలోఁ జొరఁబడుట
యగును, విశ్వాసమెడలుకఁ - నమ్మకమంతయునుబోవును, ప్రజలుకఁ - లోకులును, మీరుకఁ -
మీకుటుంబమును, ఒకిటైనకఁ - ఏకమయినయెడల, మాపయికివచ్చుకఁ - ఈనేరము మామీఁదఁ
బడును, పడుచుండవునీవు - నిన్నుఁజూడఁగాఁబ్రాయపువాండవు, ఇచట 'పడుచుండవు' అనుటకు
'నూ. కేచిత్తువైకృతాకబ్ధా దాదిత్వేనైవసాధవః' అథ. మాబిడ్డ - మాపిల్ల, పసరుమొగ్గ - లేత
మొగ్గ, లేఁబ్రాయముగలది. కనుక ఇదిమొదలుచేసి - ఈదినముమొదలుకొని, నీవు-నీవుమాత్రము,
రాకు - రాకుము, మ్రొక్కెదము - నీకుననుస్కరించుచున్నాము, అనఁగానీకు ననుస్కారముచేయు
దును మాయంటికిరావలదనుట ఈపద్యమున 'మాపిల్లపసరుమొగ్గ' ఇచట "నూ. లోకోక్తిసాం
భవేద్యోగో యదిస్యాచ్ఛ్చిరంజనమ్" అథ. 'ఇందుమ్రొక్కెదమురాకు' అను హేతుబ్రాధిసార్థక
మగునేకవచనమున. ముకారములోపించుటనుగూర్చి 'నూ. ప్రార్థనార్థముచేత త్వే కథ్యతేమధ్యమా
ర్థకః, విభాసాంతంబదంత్యేకే నప్రాజేతుకదాచన" అథ. ఉదా "ఉ. తోయజేతుణననుగృహ
తోడఁజూడు" "ననుంగృహఁజూడుభారతి" 'మాబిడ్డపసరుమొగ్గ' ఉపమాంకారము. 'మ్రొక్కె

దమురాకు నీవిదిమొదలుచేసి' అనుటచే వ్యాజస్తుత్యలంకారము. “వ్యాజస్తుతిర్మథే నిండాస్తుతిర్వాహాధీరన్యథా” కా. ప్ర.

తా|| ఓయీ! వ్యభిచారము సులభమనియొంచితివేమో చెప్పుచున్నానునినుము. గత్కర్మ మలయందు అత్యుచుండదు. రానున్న కష్టసుఖములను బెలిసికొనలేడు. అన్నచునకుఁ గఱకగును, పరులమేలుచూచి యోర్వలేకుండును. పౌరులందఱు నవ్వచుందురు. నిందలువచ్చును. పిన్నపెద్దలు చులకనగాఁజూతురు. తలిదండ్రులు కోపింతురు. ఇంటనెవ్వరును మర్యాదగాఁజూడరు. అజ్ఞానము వృద్ధియగును. చేతఁగలవి త్రమూడును. శరీరపాటవముదప్పను. మాటలపడవలసివచ్చును. సందుల యందు దిరుగవలసివచ్చును. నచ్చుకముపోవును. మియింటఁగలవారును గ్రామములోనివారును గలసిలేని యీనీరము మాపయిఁబడును. కనుక నీవుఁడుచువాఁడవు, మా పిల్లలేతది. నీకొకదండము గాని యిదిగుత మాయింటికిరాకుము.

—: వేశ్యమాత నిరంకుశుని నిందించుట :—

క|| అనరాదుగాక నీవొక, మనుజుఁడవా దుర్విదగ్ధ + మార్గమే మార్గం
బని విప్రమార్గ ముద్యా, పనసేతురె నిన్నునంటి + బ్రాహ్మణకుఁజుల్. 130.

ఆ|| అనరాదుగాక - మేమనఁగూడదుగాని, నీవు + ఒకమనుజుఁడవా - నీవొక మనుష్యుం డవేనా, నిన్నునంటి బ్రాహ్మణకుఁజుల్ - బ్రాహ్మణజాతియందుబుట్టిన నీవంటివారు, దుర్విదగ్ధ మార్గమే - చెడ్డతనమునందు నేర్పరితనముగలపద్ధతియే, మార్గంబని - దారియనుకొని, విప్రమార్గముకా - బ్రాహ్మణపద్ధతిని, ఉద్యాపన - ఆంతమును, అనఁగానుపవాసాదివ్రతనియమముయొక్క కడపటఁ జేయుపనివలెననుట. చేతురె - ఇట్లుచేయుదురా, ఇట్లుచేయఁగూడదనుటకు “అ. సంధ్యవార్చనేమి + జపమునేయఁగ నేమి, వేదశాస్త్రమెఱిగి + వెలయనేమి, పడఁతిఁగవయువాఁడు + బాపండుగాఁ డయా” విశ్వ. నేను. ఇచట వేశ్యమాతనీతులుబోధించుచున్నట్లే యగపడుచు నిందించుచున్నది. “పే శలమపిఖలచనం దిహతినితరాఁ మానసం, సుతత్త్వవిదాం పరుషమపిసుజనవాక్యం మలయజ రసవత్ప్రమోదయతి” “నీవంటిబ్రాహ్మణులిట్లు కులధర్మములవదలి ప్రవర్తించుదురా” అనుటచేత నర్థాంతరన్యాసాలంకారము. “సామాన్యంవావిశేషోవా తదన్యేనసమర్థతే, యత్రసోఽర్థాంతరన్యాసః సాధర్మ్యేణేతరేణవా”

తా|| వ్యభిచారవృత్తివలన సామ్యుగడించెడి మేమెట్టిధర్మంబులను జెప్పఁగూడదుగాని నీవొక మనుష్యుడవేనా? దుష్స్వృత్తియందుఁ జరించుటయే మంచిమార్గముగానెంచినివంటివారు బ్రాహ్మణ ధర్మములనన్నిటిని బోఁగొట్టుకొందురా!

డే|| జపతపంబులుగావు శాస్త్రములుగావు, వేదములుగావు నక్రియావిధులుగావు
వైదికపుబాఁప లేడ భూవరకుమార, యోగ్యసాభాగ్య లగువారయ్యవతు లేడ.

ఆ|| జపతపంబులుగావు - భక్తితోనుంక్రముల నీకపర్యాయములు చదువుటయును, కష్టమైన తత్వస్థులుచేయుటయునుగావు. శాస్త్రములుగావు - అఱుశాస్త్రములను చదువుట చెప్పటకాదు,

వేదములుగావు - వేదముయొక్క సంహితపదక్రమానుసారము తెలిసికొనుటకాదు, సత్క్రియాలగుటగావు - యజ్ఞాదిసత్కర్మములయొక్క నియమములుగావు, వైదికపుబాంపలేడ - పురోహితవృత్తిచే జీవించు బాంపనవాండ్రొక్కడ, భూప.....గ్యలు. భూవరకుమార - రాజపుత్రులకు, యోగ్యతగిన, సౌభాగ్యలు - అధికభోగాంశగలవారు - స్వభావముచే సుందరమయినవారు, 'సుహృద్భగ సింధ్యంతే' సిద్ధాంత. పూర్వపదస్యచేత్యుభయపదవృద్ధిః సౌభాగ్యం సుభగత్వం, 'ని. సుందరేంద్ర కభోగాంశే దుర్జినేతరవాసరే, తురీయాంశే శ్రీమతివ సుభగః' కబ్దం. ఇచట రాజకుమారులు శ్రీసుభగ + అసత్తలని భావము. కానుకాస్త్రమునందును, "అశ్వత్థదళసంకాశం గుహ్యగూఢమణిప్రభం, యస్యాసానుభగానారీ" అనిచెప్పబడియున్నది. అగువారయువతులేడ. అయినట్టి యౌవనపు వేళకొక్కడ, మిరలులు మేముత్తములము. కనుక మినువూసు సంతోషవృత్తాంతముకలదనుట. ఇందు వైదికపు బాంపలేడ భూవరకుమారయోగ్యసౌభాగ్యులగు వారయువతులేడ! అనుటచేయూప ఘటనాలంకారము. ఉదా "హయగజారాధులైయలరు రాజస్వపుం, గవులేడకవులేడకంబుకంబి" నరస. దీనినే వివరాలంకారమని కొందఱు "విషమగర్భజేయత్ర ఘటనానరయూపయోః, క్షేయంకిరీషమృగ్యంగీ కృతాదృబ్ధదనజ్యుః" కువ. శ్రీహర్షపండితుని కావ్యమునందెట్లొకము కించిద్వేదముగఁగన్నట్లుచున్నది. "కిరీషాదపిమృగ్యంగీ క్షేయమాతతలోచనాతయంక్యచకులాలగ్ని కర్కశోషదనావలః" మఱియు "వైదికపుబాంపలేడ" అనుటకు నరరాధస్తవముననిట్లు చెప్పబడి యున్నది. "పూరోహిత్యం రజనిచరితం గ్రామజిత్యం నియోగం, మాతాపత్యం హ్యన్యతీవచనంసాక్షి వాదః పరాన్నం, బ్రహ్మద్వేషం ఖలజనరతిః ప్రాణినాం నిర్దయత్వం, మాభూద్దేవో మరుపశువతే జన్మజన్మాంతరేషు" ఈనిరంకుశోపాఖ్యానమునుబాచియే కాంబోలు నొకానొకవిషయములన్నిచినాడు.

ఉ॥ ఎక్కువచెచ్చితక్కువగ + నింటికడక బెరకమ్మజూచుటో,
 తక్కువనాకు అమ్మబుధ + వారపుసంతకు జట్టిగట్టుటో,
 లెక్కలసంపుటంబుఁబ్రబ + లించుటో, కోమటివారిపిన్న వా
 లెక్కడ? లంజవేరమది + యొక్కడ? నెక్కడికెక్కడక్కటా!" బహు. చ,

ఈప్రద్యమునలి సుభగశబ్దమునకనుకూలమయిన యొకయైహ్యముకలదు. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు సుభలోగర్హస్థీనయగు నొకవేళ్యనాట్యముచేయుచుండ రామలింగకవి యాపెనుకాచియిట్లుపలికెను, "దుర్యోధనసభానుధ్యే కర్హస్థీనంనభోభతే" అనునంతలో నావేళ్య "భగదత్తప్రయోగన కర్ణన కిం ప్రయోజనమ్" అనెనట. ఈప్రశస్తిత్తరములయందు రెండర్థములుకలవు. దుర్యోధనసభయందుఁ గర్ణుండలెక్కును బ్రకాశములేదు. కర్ణశబ్దమువాడుటకన్న భగదత్తుండనుటశ్రేష్ఠముగదా! అనిసమాధానము. మహావీరులన్న యీసభలోఁజెప్పులేనిదావు నాట్యముసేయుటభాగుగలేదనిప్రశ్నము. వేళ్య భగమునొసంగిమఖింపఁజేయునుగాని చెవివల్ల నేమిప్రయోజనమని సమాధానము.

తా॥ ఓబ్రాహ్మణకుమారుడా! భారత్యమనఁగా జపము, తపము, వేదశాస్త్రసతనము, కర్మములనాచరించుట, పురోహితము మున్నగునానివంటిదికాదు. బ్రాహ్మణమనుజేయించి యాతండుములతో జీవించెడిబాంపలెక్కడ? రాజకుమారులకుందగినలేఁబ్రాయపుఁజక్కని బోగయవారెక్కడ?

క॥ పావ మని నిన్ను నీతి క, భావండితవాక్యనరణి + లాలించితిఁ గా
 కోపిన్నవాడ విటదు, ర్వాప్యపార మడంప లంజు + వారికిఁ బనియే. 132.

అ॥ ఓపిన్నవాఁడ - ఓపడుచువాఁడా, సాపము+అని - నీయందుజాలికలిగి, ఆయ్యా సాపము చెడిపోవుచున్నాఁడేయని, నిన్ను - నిన్ను, నీతికళాపండితవాక్యసరణిఁ. నీతికళా - నీతియనువిద్యయందు, పండితవాక్యసరణిఁ - పక్వమయినమాటలయొక్కవరుసలచేత, మృదువయిన వాక్యములతో, లాలించితిఁ - మిక్కిలియనురాగయుక్తముగాఁజెప్పితిని, కాక - అటులఁగాని యెడల, విలుదుర్యాపారముఁ - వ్యభిచారములయొక్క చెడ్డనడతను, అడంపక - తగ్గించుటకు, లంజవారికిఁ - బోగమువారికి, పనియే - అవసరమా, ఇందు 'పిన్నవాఁడా' అనుటకు "నూ, కేచిత్తువైకృతాశ్శబ్దా దాదిత్వేనైవసాధనః" అధ. ఆధారతరవ్యాసాలంకారము.

తా॥ ఓప్రాయపువాఁడా ! ఏదో నీపైదయదలంచి శ్రేష్ఠులగు నీతులనుబోధించితిని. కాని వ్యభిచారమును మాన్పుట బోగమువారి కేమియవసరము.

డే॥ అనుచు నయభాషణము లాడియూపలిక్కి, మంచిమాటల నరుగఁడీమాల్గుఁబోతు కతివతరవాక్యములచేతఁగాని చక్క, గాదు "లాటిపిటశూల రోకండ్లఁగాని".

అ॥ ఆపలిక్కి - ముసలిది, "ని. వృద్ధాపలిక్కి" అ. అనుచుఁ - ఇట్లుపలుకుచు, నయ భాషణములు - నీతితోఁగూడినపలుకుటలు, అడి - చెప్పి, ఈమాల్గుఁబోతు - సోమరియైన యీనిరం కుశుఁడు, మాలుగు + పోతు - చూచుగుఁబోతు. ఉదా "ఉ. కూలికినచ్చియాడవరి + గోయుచుఁ గూరుకుఁజెందఁజొచ్చెనే, మాలుగుఁబోతు" చెన్న. పు మంచిమాటలఁ - ఇష్టమయినవాక్యముల చేత, ఆరుగఁడు - పోఁడు, కతివవాక్యములచేతఁ - గట్టివియైనమాటలతో, కాని - తప్ప, "నూ. క్వచిదర్థవిశేషేచరూఢౌ విక్రాంతిరద్యతే" అధ. లాటిపిటశూల - ఒంటెయొక్క శూలనొప్పి, ఇచట 'లాటిపిట-లాటిపిట్ట-లాటిపిట్ట-లాటిపిట్ట' అనునాటుగు రూపములుకలవు, రోకండ్లఁ - రోకండ్లపోట్లతోఁగాని, చక్కగాదు - చక్కఁబడనేరదు; ఇచట "చక్క-చక్కన" అనిరెందు రూపములకలవు. ఈపద్యమున 'కతివతరవాక్యములతోఁగానిచక్కగాదు' అనుచోట విశేషణము లక్షకముగుటకు "నూ. విశేషణంబులు కొన్నియెడల విశేష్యలక్షకంబులగు" ప్రా. వ్యా. ఉదా 'వ బెట్టిదంబులంఁగాని చక్కఁబడఁడు' భార. 'రోకండ్లఁ' అనిప్రయోగించుటకు "నూ, ఔప విభక్తి కలివామిల్లుగృహులంఁగైవదుశ్చపిన్యాత్" నన్న. ఇందు వేశ్యయొక్క కతివవాక్యములనుగూర్చి "రాజావేశ్యాదుమశ్చాగ్ని శ్చోరోబాలకయావచకాః, పరదుఃఖంపజానంతి అష్టహోగ్రామకం టకః" చాణ. 'కాదులాటిపిటశూలరోకండ్లఁగాని' అనునది లోకోక్త్యలంకారము. 'లాటిపిట్టశూల రోకలిపోటుతోఁగానిపోదు. పరుషవాక్కులతోఁగాని యితఁడుపోఁడు' అనుటచేఁబ్రతివస్తుపమా లంకారము. "క. వేశ్యేణవాక్యయుగమునఁ, బర్వినసాధర్మ్యమమరఁ బ్రఖ్యాతంబై, యుర్వింబ్రతి వస్తుపమ" కా.సం. "ప్రతివస్తుపమాతుసా. సామాన్యస్యద్విరేకస్య యత్రవాక్యద్వయేన్ధితిః" కా.ప్ర.

తా॥ ఇట్లు నీతులగఁగిపి యావృద్ధవేశ్య యీసోమరి కతివభాషణులచేఁదప్ప మంచిమాటల చేతఁబోఁడు. లాటిపిట్టకువచ్చినశూల రోకలిపోట్లచేతనే కాని పోదు.

వ॥ అని విచారించి యిట్లనియె.

184

అ॥ అని - ఈప్రకారముగా, విచారించి-అలోచించి, ఇట్లనియెఁ - ఈవిధముగాఁజెప్పెను.

క॥ మా కేమి నీవుపోయిన, పోకలఁ బోకుండఁజేయఁ ♦ బొందువలసెనా
తే॥ చనుదేకు రూకలు, కోకలు నిష్ఫలములైన ♦ గొడవలుతగునే.

185.

అ॥ నీవుపోయినపోకలక - నీవునడచెడునడతలను, పోకుండఁజేయక - నడువనీయకుండ నడ్డగించుటకు, మాకేమి - మాకెందులకు, - మాకవసరములేదనుట. ఇచటబహువచనప్రయోగమును గూర్చి “నూ. సంబంధంబున యుష్మదస్మచ్ఛబ్దలకుం గొన్నియెడల బహుత్వంబగు” ప్రా. వ్యా. నిష్ఫలములు - ప్రయోజనములేనివి, ఐనగొడవలు - అయినట్టి యొకరిప్రమేయముతోఁగూడినప్రసంగములు, ‘ని. గొడవ-కులకలహము’ అం, దీ. ఉదా “వ. ఇట్లు తమకువలయునెడఁ బడఁతులగొడవ తడవని తమయొడయఁడు తమ్ముమిగులఁగూడి మాడియుండమికి” హు.స్థితగునే, యోగ్యమా, ఒకరి సంగతి మాకెందులకనుట బొందువలసెనా - నీకుమాతోన్నేహము కావలసియుండినట్లయిన, రూకలు కోకలు - రూపాయలను చీలను, తే॥ - తెచ్చియాయక. చనుదేకు - రాకుము, ఇందు ‘పొందు వలసెనా-గొడవలుతగునే’ అనుటకు “నూ. ఆచ్ఛశుష్కంభవేత్వాణి స్థితంప్రశ్నాదివాచకం. తత్రాదిచ్ఛభవేద్ధిర్ల ఏదోతావుభయాత్మికా” అధ. ఇచట వేశ్యపొందు వలసినచో గోకలురూకలు తే॥ చనుదేకు, అనుటకు “క. కోకోకమెల్లఁజువినఁ, జక్కునివాఁడైన రాజుఁచంద్రుండైనన్, మిక్కిలిగొక్కుములీయక, చిక్కుసురావారకాంత” సుమ. ఈపద్యమున ‘తే॥ చనుదేకు రూకలు కోకలు’ అనుటచే వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ నీవుప్రవర్తించు ప్రవర్తనములను వలదనిమేమెందులకు నిరోధించెదము? వృద్ధప్రసంగముతోఁ బనిలేదుగాని మాపొందుఁగోరితివేని కోకలురూకలుమున్నగునవి తీసికొనిరమ్ము. అటులఁ గాదేని నీవిచ్చటికిరాకుము.

తే॥ చదువుకొన్నాడ వటుమీఁదఁసరనముద్ర, కొంత యామీఁదభూసురఁకులవరుండ
వయ్యయో నీవెఱుంగవేయర్థమీక, యూరకేపిల్చునే లంజుఁవారిపడుచు. 186.

అ॥ చదువుకొన్నాడవు - వేదకాస్త్రపురాణాదుల సభ్యసించినవాడవు, అటుమీఁదక - అపైన, సరనముద్ర - రసయుక్తమయినచిహ్నము, - రసికుఁడవుగానగపడుచుండుట, కొంత-కొంత గలిగెద, అమీఁద - దానిమీఁద, భూసురకులవరుండవు - బ్రాహ్మణజాతియందు శ్రేష్ఠుఁడవు, అయ్యయో - ఇదిమిక్కిలికనికరముతోఁ బలుకుటను చెలియఁజేయును, నీవెఱుంగవే - నీకుఁచెలియదా, లంజవారిపడుచు - సానివారి నాయకురాలు, అర్థమీక - ధనమొసంగనిదే, ఊరకేపిల్చునే - వృథాగారమృనిపించునా, ఇందు ‘ఊరకే పిల్చునేలంజవారిపడుచు’ అర్థాంతరన్యాసాలంకారము. ‘చదువుకొన్నాడవు. అటుమీఁదసరనముద్ర’ ఇట్లుచెప్పటచే సముచ్చయాలంకారము. “తత్త్విద్ధి హేతావేకస్మిన్ యత్రాన్యత్తత్కరంభవేత్, సముచ్చయోఽసా” కా.ప్ర. ఉదా “కులమువలనం భద్రామూర్తిః శ్రుతికాలినీ, భుజబలమతంస్వీతఃక్షీర్తిః, ప్రభుత్వమఖండితమ్, ప్రకృతిసుభగాహ్యే భావాఅమిభిరయంజనో, వ్రజతిసుతరాం దర్పరాజంస్త ఏవతవాంకుకాః” ర. గం. ఇంతగొప్పవాఁడవు నీ కే మాత్రము తెలియదాయనుటచే వ్యాజస్తుత్యాలంకారమును. “వ్యాజస్తుతిర్మథేనిందా స్తుతిర్వా ద్ధాధిరన్యథా” కా. ప్ర. ఈపద్యమునుజూచి యొకకవియిట్లుప్రాసినాఁడు, ‘తే. కోకపదియును

లీకున్నఁగోకయొకటి, కాకయుండిఁనొకమేకఁలేకపోయె, రూకరుఁడైననీవఁలఁగాకవట్టి, రాకలకుఁ బిల్చునా గఁజిఁ కాకులఁబు” బహు. చ.

తా॥ చదువుకొనినవాడవు, రిసికుడవు, బ్రాహ్మణులలో శ్రేష్ఠుడవు అయియుండిన నీ కింత మాత్రము తెలియదా? బోగమువారి నాయకురాలు డబ్బునొసంగనిదే రమ్మనిపించునా?

క॥ ఇచ్చకపుమాట లాడుచు, వచ్చెదు మూన్నాళ్ళనుండి ♦ వదలవు నేడున్
“పచ్చపయికంబు గుఱ్ఱము, చచ్చినదాఁక నె”యటన్న ♦ సామెత వినవే? 137.

అ॥ మూన్నాళ్ళనుండి - ఇప్పటికి మూడుదినములనుండి. ఇచట ‘మూన్నాళ్ళ’నుటకు ‘నూ. కొన్ని యెడలనవర్ణంబు పరంబగునపుడు పూర్వపదాంత్యడకారంబున కారంబగు’ ప్రా. వ్యా. ఇచ్చకపు మాటలు - ప్రియచచనముల, అడుగు - చెప్పుచు, వచ్చెదు - వచ్చుచున్నావు, నేడున్ - ఈదినమునఁగూడ, వదలవు - విడిచిపోయినవాడవు కాదు. పచ్చపయికంబుగుఱ్ఱముచచ్చినదాఁకనె - పచ్చనితురాయి కరీదుగుఱ్ఱముచచ్చిపోవువలె, అనఁగా బూర్వ మొకఁడు గుఱ్ఱమునకుఁదలమీఁదబెట్టి కొనుపచ్చతురాయి నమ్మియుండెను. అదికొనినవాఁడావెల యెన్నాళ్ళనుంచియుండలేదు. ఇట్లు బహుకాలముగడచినతుద కాగుఱ్ఱమేచచ్చెను. అప్పుడతఁడు నాపచ్చకరీదుగుఱ్ఱముయడుగఁగా నీపచ్చ తురాయిగుఱ్ఱముతో నేపోయినది పొమ్మనినాడట. అటన్న సామెతవినవే - ఇట్లుచెప్పుకొనెడు లోకోక్తి నివనియుండలేదా, అనఁగా నీవిచ్చినసామ్యంతయు మాపిల్లనీదగ్గఱకున్నప్పుడే చెల్లపోయిన దనుట. వేళ్ళయిట్లునుటకు “అ. కలివిగలిగినేని కాసునిగాఁజూచు, లేమిచేతఁజిక్కిలేవలేని, మద నంతవానిమాతగాఁజూతురు” వేమ. ఇందు ‘ఇచ్చకము’ అనుటకు “అ. ఎ. ట్టిచ్చకమయ్యెనీకునివి” కళా. “వ. అప్పుడిచ్చకులగుచు బ్రాహ్మణులొందఱు” అను ‘వచ్చెదు’ అనుటకు “నూ క్వచి ద్యుర్లక్షణాపి కేలిత్రస్థిశించగుఁ” అధ. ‘పయికము’ ఇదిపైకమునకు రెండవరూపము. ఉదా ‘నీ పరవర్తకుల కల్లంపరకులిచ్చిననని, తివిపైకముఁగొనిఁతిప్పచుండు’ భృశ్శ. ‘ని. పైకము-పయికము’ క. చం. ‘పచ్చపయికంబుగుఱ్ఱముచచ్చినదాఁకనె’ అనుటచే లోకోక్త్యంతరము.

తా॥ ఇప్పటికి మూడుదినములనుండి తీయనిమాటలుచెప్పుచు వచ్చుచుంటివి. కాని డబ్బును మాత్రము తెచ్చుటలేదు. ఈవేళను గదలకుంటివి. ‘పచ్చపయికముగుఱ్ఱము చచ్చినదాఁకనె’ అను లోకోక్తిని నీవునివనియుఁజివిగదా!

దే॥ మాట లింక వేయు నేటికి ♦ నేటిరాత్రి, చీరపుత్తెంచె నుడిగాల ♦ వారిచేత నూరియేలిక రాజుకు ♦ మారుఁ డల్ల, పెద్ద చొక్కెట్లపోవుల ♦ పిల్లవాడు. 138.

అ॥ ఇంక - ఇంకమీఁదట, మాటలు - నీతోడి ప్రసంగములు, నేయున్ - అనేకములు, ఏటికి - ఎందులకు, ఇచట ‘మాటలింక వేయునేటికి’ అనుటకు ‘నూ. లోకోక్తి నాంధ్రవేద్యోగో యదిస్యాప్రస్ఫుతిరంజనమ్’ అధ. నేటిరాత్రి - ఈరేయిఁడకు, ఊరియేలిక రాజుకుమారుఁడు - ఈపట్టణమునుబాలించెడి రాజునకుఁగొడుకు, అల్ల - అయొక్క, ప్రసిద్ధిని తెలియఁజేయుట, ఉదా అల్లనాడు. పెద్దచొక్కెట్లపోవుల పిల్లవాడు - నాలుగుముత్యములు చదరముగాఁగట్టి జేయఁబడినచెని

పోగులుగలకుట్టెడు. ఇచట 'చవుకట్టులకు - చాకట్టులు, చాకట్లు' అని రూపములుకలవు. ఉడిగాల వారిచేత - సేవకురాండ్రచేత, - దాసీలచేత, చీరపుత్తైచెక్ - శోకనుబంపించినాడు. ఇచట ద్వితీయకుఁ బ్రథమచెప్పబడినది. "నూ. ఇతరత్రచద్వితీయాతస్యః ప్రథమాచజడపదానాంస్యాత్" నన్ను. 'పెద్దచాకట్టపోవులపిల్లవాడు' అనుప్రయోగమునకు "నూ. స్యాదాభౌగబహుక్రీహిః ప్రథమాంతప్రయోగతః" అధ. ఉదా 'మత్యాలః మృత్యుద్దలాడి' ఇత్యాదులు. "నేటికీ నేటిరాత్రి" అనుప్రాసాంతంకారము.

తా|| పెక్కుమాటలతోఁ జనిలేదుగాని యీపట్టణమునేలుచున్న రాజుకొడు కాపెద్దముత్యాఁల పోగులబాబాయి యప్పుడేదాసీలచేతఁ జీరనుబంపినాడు. అతఁడీరాత్రిపడకక వచ్చును. కావున నీవు వచ్చినను వర్ధముగాఁబోవలసినవాడవే.

—: వేశ్యమాత కూతురిఁగొట్టబోవుట :—

వ|| అని యిత్రైఱంగునఁ గనరెత్తి విటులపాలిటిమిత్తి మర్కంబులెత్తి పలుకుచు నత్తఁటిం దత్తరంబున గృహయత్తచిత్తయై తత్తల్లుబిత్తఁకూతుం గని బత్తివడక యోసీ మొగమొటకత్తై వై వట్టిజిత్తులుసేయురిత్తముడికాండ్ర హుజిత్తని పించక విత్తహని చేసితి వనిబెత్తంబుతీసికొని మొత్తఁ బోయిన. 139.

అ|| అని - ఇట్లని. ఇత్రైఱంగున - ఈవిధముగా, కనరెత్తి - ఇష్టములేనితనము నారంభించి, విటులపాలిటిమిత్తి - వ్యభిచారపురుషులక లభించినవృత్త్యుడేవత, అయిన యావృద్ధవేశ్య. మర్కంబులెత్తి - రహస్యములనుబయటఁపెట్టి - నెపప లవెతకి, లలుకుచక్ - మాట్లాడుచు, అత్తఁటిక్ - అననుయమున, తత్తరంబుగక్ - శీఘ్రముగా, కృపాయత్తచిత్త - దయకుస్వాధీనమయిన. మనస్సుగలదై, తత్తరిల్లుబిత్తరికూతుక్ - చలించుచున్నటువంటి ప్రాధమ్యగుహుమారెను, 'తత్తరిల్లు' అనుటకు 'నూ. యథాకాస్త్రం యథాశక్తి యథాశ్రోద్రామరఁజనం యథాపసిద్ధి సర్వత్ర శబ్దానాంకల్పనామతా' అధ. కని - చూచి, బత్తివడక - ప్రేమయించక, ఓసీ - ఇసీచనంబుద్ధి, మొగమొటకత్తైవై - ముఖప్రీతిగలదానవై - దాక్షిణ్యుగలదానవై, వట్టిజిత్తులు - బొత్తిగామాయలు, చేయురిత్తముడికాండ్ర - కొంగునదబ్బులేనివారలను, ఇచట జిత్తులనుటకుదా "ఉ. అత్తలమామలక్ష్మణగతి, నన్నలఁ దమ్ములఁ దట్టిదండ్రులక్, జిత్తులమద్దువెట్టుమను + జీటికిమాటికి నన్నేజేరఁగావత్తురు" దశా. చ. హుజిత్తనిపించక - మోసముచేసినదనుకొనునట్లుచేయక, ఏదోవిధముగావెడలఁగొట్టకయనుట, హుజిత్తుజిత్తులు హిందూస్థానీపదమునుండి రాఁబడినదగును. హిందీలోమాత్రము 'హుజ్జత్' అనికలదు. కాని యీ 'హుజ్జత్'కు కలహమునిచ్చెఁబడియున్నది. 'హూత్ - హుజ్జత్' ఇవి మోసమునకును మాయకును అర్థమునిచ్చుచున్నవి. 'జిత్తు' పదమహాద మోసమునకును మాయకును అర్థముకలదియైయున్నది. ఈపదప్రయోగమునుగూర్చి 'నూ. అహేయమన్యదేశీయం యత్తదేవప్రయుజ్యతే' అధ, విత్తహని - ధనవప్తమును, చేసితివి - కలిగించితివి, అని - ఇట్లుపలికి, ఇచట 'చేసితివని' సంధికూర్చుటకు 'నిత్యమునుత్తమపురుషక్రియాన్వితః' నన్ను. బెత్తంబుతీసికొని - ఒక

సన్ననికట్టనుదీసికొని, మొత్తంబోయినట్ - కొట్టబూనఁగా. ఇచటద్వితీయకుఁ బ్రభుమనెప్పుఁబడి నది. “నూ. ఇశరవ్రచద్వితీయా తస్యాఃప్రథమాచజడపదానాంస్యాత్” శబ్దవిం. ఇందు ‘హతుక్’ అనుచోట రువర్ణకమురామింగూర్చి “నూ. ఏక త్వేచభవేద్వారు స్తథాతాచభవేత్ క్వచిత్” అధ. ఈవచనమంతయు ననుపాసాలంకారము. తే“ఒకటిరెండునమూఁడునైఁయెలయుద్రాలు, పద్యమన నచ్చటచ్చటఁబరగునేని, పృథ్వీనప్రాగవననిది + విస్తృత, లలితరీతులకల్ల వి + లాసమగుచు” కావ్యా. చూ, ‘విటులపాలిటిమిత్తి’ ఉపమాలంకారము. ఇచటఁజంపగఁగియొక్క యుదారగుణ మును సూచింపఁజేసి నాఁడు.

తా॥ కోడె కాండ్రకమిత్తియగు నాజఱభి యిట్లు వెగటుఁ మాటలతోను, మగ్గుముతోను వదరు చుండనయ్యెడఁ గనికరముతోఁ గదలచున్నజవరాఁగుకూఁతుంగని దయమాని యోసీ మొగమోట ముచేమోసగాండ్రగువిటుల మాయచేసి : వెళ్ళఁగొట్టక జబ్బునప్తపెట్టుచుంటి వని యొకసన్నని కట్టితోఁ గొట్టఁబోఁగా.

— : వేశ్యమాతకు భయపడి నిరంకుశుఁడు పారిపోవుట : —

క॥ ఈపాటు కదలకున్నన్, గోపంబున నన్నుఁ గూడఁ + గొట్టును దీనిన్
దూపాడువంగలనే “యా, శాపరమందుఁఖి” మనుచుఁ + జయ్యన నరిగెన్. 140.

అ॥ అనిరంకుశుఁడు-అధ్యాహరము-ఈపాటు. కదలకున్న - ఇదేవిధముగాఁగదలకుండినట్ల యిన, గోపంబునఁ - కోధముతో, నన్నుఁగూడఁ - నన్నునైతము, గొట్టును - కొట్టఁగలదు, దీనిఁ - ఈముసలిదానిని, దూపాడువంగలనే - దూతూయనియుమియఁగలగుదునా, అనఁగా దీనియొక్కకోపమునకుఁ దగినంతటిపరాభవమును జేయఁగలనాయనట. ఉదా “వ, తూపాడిచిరి” హరివం. ‘తాపరమందుఁఖి’ : ఆతఁడుధికదుఃఖమును గలిగించును. అనుచుఁ - ఇట్లుతలించుచు, చయ్యనఁ - శీఘ్రముగా, అరిగెఁ - పోయెను, ఇచట మకారమునకుద్విత్యము వికల్పముగాని నిత్యము కాదు. “అహమాదీనాఁద్విత్యమ్” నన్న. ఉదా ‘దాసోహమనియె’ “నూ. అతగస్య హలోద్విత్యం భవేదనుక్యతేపతే తత్రోతోవుక్భవే నిత్వంచస్యతత్ క్వచిచ్ఛ్యతే” అధ. లోకోక్త్యలంకారము.

తా॥ అనిరంకుశుఁడు నేనికఁ గదలకుండినట్లయిన నన్నుఁగూడఁ గొట్టుటనిక్కము. దీని కోపమును తగ్గింప నాతగముగాదు. ఆశచేతనే మిక్కిలిదుఃఖముసంభవించుచు గదా ! యని తలంచుచు శీఘ్రముగాఁ బోయెను.

— : రాజప్రశ్నించుట : —

క॥ అనిననిని వదనకములం, బున లేనగవంకురింప + భూనాయకుఁ డో
ఘునినాథ విప్రుఁ డెచటకె, జనియెం దుద నేమిచేసె + సకలముఁ జెప్పుచూ, 141,

అ॥ అనినఁ - అమనీంద్రుఁడట్లుచెప్పఁగా, భూనాయకుఁడు-అధర్మశీలుఁడనురాజు, విని-
ఆకర్ణించి, వదనకమలంబుఁ - తామరపువ్వువంటిమొగమునందు, లేగవు - లేతనవ్వు, చిఱు-
నవ్వు, అంకురింపఁ - పొడవఁగా, ఓచునినాథ - ఋషులకుఁబ్రభుఁడనైన యోపులహుఁడా,
విప్రుఁడు - అబ్రాహ్మణుఁడు, ఎవటికిఁ - ఎక్కడికి, చనియెఁ - పోయెను, తుదఁ - కడ-
పట, ఏమిచేసెఁ - ఏమిచేసినాఁడు, సకలముఁ - ఈశ్వతాంతమంతయును, చెపుమా - అన-
తిమ్ము, ఈపద్యమున 'చనియొందుద' అనుటకు "నూ. పరమేశ్వరప్రకృతికాత్మరశాస్త్రి స్తద్వ్రతం
చబిందుస్సాస్యతో" నన్న. ఇచటరాజునకు హాసముచెప్పఁబడినది. "వికృతిదర్శనాదిజన్యో మనో
వికారోహః" ప్రతా. లేనగువుగుర్ని 'త్రేష్టానాంస్థితహసితే' అనికాస్త్రము. 'వదనకమలంబు'
ఉపమాలంకారము.

తా॥ పులహుఁ డట్లుచెప్పఁగా ధర్మశీలనృపాలుఁడు విని చిఱునవ్వుతో నోమహర్షిక్రేష్ఠుఁడా!
అబ్రాహ్మణుడుఁ డెచ్చటికేగనో, తదుపరియతఁడేమిచేసెనో యావృతాంతమంతయు నానతిమ్మనెను.

—: ఆశ్వాసాంతము :—

మ॥ బహుళాపుత్ర నిశాకళత్ర మునిశం ♦ పావిత్రహాభోగసం
గ్రహవాంఛా గురుకామినీరతికళా ♦ ప్రారభ్యమాణాఘ దు
ర్వహతా నిర్మథనార్థ దుస్సహతపః ♦ ప్రాబల్యసాఫల్య కృ
న్మహనీయైందవ సత్కళాభరణర ♦ మ్యస్కంధసోమేశ్వరా. 142.

అ॥ బహుళా.....సోమేశ్వరా. బహు - విస్తారముగా, "ని బహుస్సాస్యద్విపులే
త్యాది సంఖ్యాయాం చత్రితింగకః" నానా. లః - ఖండింపఁబడిన, "ని. లఃఖండితేత్రిప్యదానే"
నానా. అపుత్ర - వంధ్యాత్వముగల, నిశా - రాత్రియును, కళత్ర - భార్యగలిగినట్టియు, ముని-
అత్రిమనియొక్క, శంపా - తేజస్సుతోఁగూడిన, విగ్రహ - శరీరముగలిగి, ఆభోగ - చిత్త
పరిపూర్ణత్వముతో - నిండాదినమనస్సుతో, సంగ్రహవాంఛా - స్వీకరించుటయందలికోరికచేత, గురు
కామినీ - విద్యనుపలేకించిన గురువగు బృహస్పతిభార్యయైన తారయొక్క, రతికళా - సంభోగ
విద్యవలన, ప్రారభ్యమాణ - లంఛించుచున్న. అఘ - పాపముయొక్క, దుర్వహతా - అలవి
గానిభారము, నిర్మథనార్థ - విశేషముగాఁద్రచ్చుటకొఱకు, దుస్సహతపః - ఓరసరానికపమ్ముచేత,
ప్రాబల్యసాఫల్య - మిక్కిలిఫలసహితముయనదిగా, కృత్ - చేయుచున్న, మహనీయ - గొప్పది
యైన, విందవసత్కళా - చంద్రునియొక్క ప్రకాశించుచున్న యంశమే, ఒప్పుచున్నచంద్ర
కళయే, ఆభరణ - శిరోభూషణముగాఁగలిగి, రమ్య - మనోహరముగానున్న, స్కంధసోమే
శ్వరా - కందుకూరియందుఁగల సోమేశ్వరస్వామి, ఇదియాశ్వాసాంతమునఁగృతిపతికిసంబోధనము.
ఇచటఁ జంద్రుఁడు కాపముననుభవించుటయు వదిపరిహారముగుటయునుగూర్చి శివరాత్రిమహోత్సవ
మున "క,కళియా, మానినిఁగలయ బృహస్పతి, పూనికశపియించె త్తయముఁబొందుదువనుచుఁ"
తే॥ కాపమణిఁపఁగోరి ♦ చంద్రుండుకావేరి, తీరమునకువరిగి ♦ దేవదేవు, శ్రీపుంగుర్ని తపమునీయ

నావేల్పుప్ర + త్యక్షమగుచుపల్కెనాదరమున” క. శివరాత్రివ్రతమునడుపుచు, శివునింబూజింపు
కోర్కి - చేకూరుచు, శివుడను నేనేనిప్పుకొ, శివలీలకాహించుట సిద్ధముచంద్రా” శేష. గురు
పత్నిసంగమ దోషముచుగూర్చి యిట్లుచెప్పబడియున్నది; “బ్రహ్మహత్యానురాపానం స్తేయం
గుర్వంగనాగమః, మహానిపాతకాన్యామల సత్సంయోగశ్చపంచమమ్” మను. సంతానవతియగు
రాత్రియే భార్యగాఁగలవాఁడును, బ్రహ్మతేజస్సుతోఁగూడిన యాకారముగలవాఁడును, ఎడతెగని
కామినీసంభోగమువలన లభించినపాపభారమును నిశ్శేషముగాభిన్నపరచుటకై దుస్తరమగుతపస్సు
చేసి సఫలీకృతమనోరథుడైనబాలంచంద్రుని శిరసావహించినవాడా! అనుటతోఁగఢానాయకుని
కింకఁగలువరహితమగుననియు, సంతానప్రాప్తించుననియు, పరమేశ్వరానుగ్రహమువలన మోక్ష
ప్రాప్తుఁడుకాఁగలఁడనియు భవనించుచున్నది. ‘బహుళాపుత్ర’ అనుటతో నిరంతరసంభోగాలాలస
యగు రంభకఁగల వంధ్యాశ్వమును, అట్టిరంభాసంభోగము కఢానాయకునకును నూచించుచున్నది.
ఇందుబ్రహ్మతాద్రప్రతిపాదకవాక్యమున క్లేషసామర్థ్యముచేత నప్రకృతమయిన కావ్యార్థమును స్ఫురిం
బజేయుటచే సమాసోక్త్యంతకారము. “పరోక్తిశ్చేదకైశ్చైవై సమాసోక్తిః” కా. ప్ర.

తా|| నిస్సంతానదోషమును బోగొట్టఁబడిన రాత్రియనుకళితముగలవాఁడును, అత్రిమహర్షి
యొక్క లేజస్సుతోఁగూడిన మనోహరమయినవాఁడును, విద్యనుపదేశించిన గురువగు బృహస్పతి
భార్యయైనతారనుగూడినందున సంప్రాప్తమయిన పాపభారము నామూలముగాఁబోగొట్టుకొనుటకై
సహింపరానితపస్సుచేసి సఫలతనొందియున్న లేఁ జందురునిఁదలయందుదాల్చిన యోకంఠమూరి
సోమేశ్వరస్వామీ!

చ|| హతసుమబాణ బాణదను + జావనభాంగణవాస వాసవా

ర్చితపదపద్మ పద్మభవ + శీర్షవిఘాతనిదాన దానవ

క్షతి కృతిదక్ష దక్షమఖ + సంహృతికర్మధురీణ రీణ దు

ష్కృత పరితాప తాపన స + మృద్ధికళాలసమానమానసా.

143.

అ|| హతసుమబాణ - చంపఁబడినమన్మథుఁడుగలవాఁడా, బాణ.....వాస. బాణదనుజ -
బాణానురునిదయిన, అవసధ - ఇంటియొక్క, అంగణ - ముంగిలియందు, వాస - నివాసముగల
వాఁడా, వాసవార్చితపదపద్మ - ఇంద్రునిచేతఁబూజింపఁబడిన కమలములవంటి పాదములుగల
వాఁడాఁపద్మ.....నిదాన. పద్మభవ - బ్రహ్మయొక్క, శీర్ష - శిరస్సును, విఘాత - కొట్టుటకు,
నిదాన - కారణమయినవాఁడా, దానవక్షతికృతిదక్ష. దానవ - రాక్షసులయొక్క, క్షతికృతి -
నాశముచేయుటయందు, దక్ష - సమర్థుడైనవాఁడా, దక్షమఖసంహృతికర్మధురీణ. దక్షమఖ -
దక్షునియజ్ఞమయొక్క, సంహృతికర్మ - సంహారకార్యమునందు, చంపునట్టిపనియందు, ధురీణ -
భారమునువహించినవాఁడా, రీణదుష్కృతపరితాప. రీణ - జాతిన, ని. స్యన్మరీణంస్తుతం
ప్రసరిమ్” అ. దుష్కృత - పాపములయొక్క, పరితాప - కలుపుటగలవాఁడా, తాపన...
...మానసా. తాపన - ఋషులయొక్క, సమృద్ధి - అభివృద్ధికోరికయిన, కళా - విద్యచేత,
అసమాన - ప్రకాశించుచున్న, మానసా - మనస్సుగలిగినయోసోమేశ్వరస్వామీ, ఇందునాతపా
దము + ఋత్యసంబంధయతి సెప్పఁబడినది. “తే. సారిదిఁగాదుల మడినట్లు + మఱులకల్లు, ఋత్య

మిత్రంబులగు నచ్చు + తనయనైనను, జెల్లువాయలును స్వగమైతిఁజెందునవుడు, జెయునవియుత్వ సంబంధ + కళులనంగ" అప్ప. ఉదా "అ. ఇనతనూభవుండు + పృషదశ్వసుతునేసె, ఋభునదీ సుతుండు + కృష్ణునేసె, నేమిచెప్పనవుడు + దృఢశక్తిశల్కుఁడు, హీనబలునిఁజేసె + వృష్టికులుని" ముక్తపదగ్రస్తాలంకారము.

ఉత్సాహవృత్తము: దందశూకభూష మోహ + దాహకాజగత్త్రియీ
కందసంక్రితాచలేంద్ర + కందరాపరాక్రమా
స్పందితారి సంస్తువత్సు + పర్వపర్వతాగ్నిది
కందుకూరిపట్టణ ప్ర + కాండమండనోదయా. 144.

అ|| అందశూకభూష - సర్పములే యాభరణములుగాఁగలవాఁడా, మోహదాహకా - కామమునుదహించునట్టివాఁడా, అనఁగా మన్మథునిఁజంజినవాఁడాయనిభావము. జగత్త్రియీకంద- ఈమాఁడులోకములకు మూలమయినవాఁడా, సంక్రితాచలేంద్రకందరా. సంక్రిత - అశ్రయింపఁ బడిన, అచలేంద్ర - పర్వతరాజమయిన హిమవంతముయొక్క, కందరా - గుహగలవాఁడా, పరాదయా. పరాక్రమ - కౌర్యమునకు, అస్పందిత - స్థానముగాఁజేయఁబడిన, అరి-శత్రు వులచేత, సంస్తువత్ - స్తోత్రముచేయఁబడుచున్న, సుపర్వపర్వత - దేశతలకునివాసమయినమహా మేరువునకు, 'ని. రత్నసానుస్సరాలయ' అ. అగ్నిదిగ్ - అగ్నేయదిశయందుఁగల, కందుకూరి పట్టణ - కందుకూరిపట్టణమును, ప్రకాండ-శ్రేష్ఠమయినపురమునకు, "ని. ప్రకాండముద్భవశ్లో" అ. మండన - భూషణముగా, ఉదయా - అవతారముగలిగినట్టి యోసోమేశ్వరస్వామి, కందుకూరు శ్రీశైలమున కాగ్నేయముననున్నది. అచటివారు శ్రీశైలస్థానముననున్నదే. అనిసంకల్పనమునఁ జెప్పకొనుచుందురు. కవివర్ణించినది మహామేరువుకనుక 'మేరోర్వక్షిణదిగ్భాగ' అనియెల్లరముచెప్పు కొనుచున్నాము. కాని మహామేరువు భూమికిమధ్యనున్నదని శాస్త్రప్రసిద్ధికనుక కాగ్నేయమనినను సమంజసమేయగును. 'ఇందుఁమోహదాహకా - సుపర్వపర్వత: - ప్రకాండమండన' యని యనుప్రాసాలంకారము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్కాళీవరప్రసాదలబ్ధ లబ్ధవర్ణవర్ణనీయ కవితత్వధౌరేయ, పెదలింగనార్యగర్భార్ణవపూర్ణిమాత్రేయ, గురువరాచార్యపదారవింద మిళిందాయ మాగమానసాశ్రేయ, వండితమ్మన్యేతరాజేయ, నకలవిద్యజ్ఞనవిధేయ, రుద్రయనామధేయ ప్రణీతంబయిన నిరంకుశోపాఖ్యానంబను మహాప్రబంధంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

అ|| ప్రథమాశ్వాసమునఁబోలె నెఱుంగునది.

ఇది శ్రీమద్దాయత్రీ విరాడ్విశ్వకర్మ వరప్రసాదజనిత కవితామృత రసపాత్ర, అహభూసన గోత్ర పవిత్ర, అచ్చమాంబా వేంకటేశ్వరపాత్ర, లక్ష్మణాంబా కోటిశ్వర శుభీమజిత్ర, శిల్పవాన్తు జ్యోతిశ్వాస్త్రాదివిభవిద్యాప్రవీణ, పదనాక్యప్రమాణ నిధాన, విమర్శకాచార్యశిల్పకళాశాఖి దేత్యాది విరుద నిరుపమాన, బుధారాధన విరాజమాన, సుబ్రహ్మణ్యభిధాన; విరచితంబైననిరంకు శోపాఖ్యాన సుధాతిరంగిణీవ్యాఖ్యానమున ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

నిరంకుశోపాఖ్యానము

సుధాతరంగిణీ వ్యాఖ్యానసమేతము

తృ తీ యా శ్వా స ము

క॥ శ్రీతస్త్విధవసాయక, వీతనయాపేక్షదక్ష + వినిహతిపునరు

ద్యూతివిధాయక కటకీ, భూతభుజంగేశ కండ + పురసోమేశా. 1.

అ॥ శ్రీతస్త్విధవసాయక. శ్రీతస్త్వి - లక్ష్మీదేవియనెడి సౌందర్యవతికి, ధవ - నాభుడైనవిష్ణువే, సాయక - బాణముగాఁగలవాఁడా, వీత.....యక, వీత-పోయిన, నయ-నీతియందు, అపేక్ష-కోరికగల, దక్ష-దక్షుడనెడిబ్రహ్మయొక్క, వినిహతి-చావునకును, పునః-మరల, 'ని. పునరప్రథమే భేదే' అ. ఉద్యుతి-పుట్టుటకును, విధాయక-విధించినట్టివాఁడా, ఆజ్ఞాపించినట్టివాఁడా, కటకీభూతభుజంగేశ, కటకీ భూత-కంకణముగానయిన, భుజంగేశ-సర్పములకురాజయిన శేషుడుగలిగినవాఁడా, కండపురసోమేశా - ఓకందుకూరిసోమేశ్వరస్వామీ, అని యాశ్వాసారంభమునందుఁ గృపతికి సంబోధనము. ఇందుసోమేశ్వరస్వామియొక్క హస్తగతుడు విష్ణువనియు, నతనియసేనమున లక్ష్మీ కలదనియు, జెప్పటచేత నుదాత్తాలంకారము 'ఉదాత్తం వస్తుతః సుపత్ మహతాం చోపలక్షణమ్' కా.ప్ర. ఇష్టదేవతాసంబోధన మగుటచేఁబరికరాలంకారమును 'విశేషభైరవ్యాత్సామ్యై రుక్తిః పరికరస్తు సః' కా. ప్ర.

తా॥ లక్ష్మీపతియే బ్రాహ్మణుగాఁ గలవాఁడవును, న్యాయమును దప్పిన దక్షునిఁ జూపియును మరల బ్రతికించినవాఁడవును, బాములపరాజగు శేషుడే కంకణముగాఁ గలవాఁడవును, అగు కందుకూరి సోమేశ్వరస్వామీ,

గీ॥ అవధరింపుము తత్త్వవి + ద్యావివేక, దభితకామాదిరపువర్గ + కలహుడైన పులహుడిట్లు పలికెనా + భూవరేణ్య, శేఖరునితోడవాక్యవై + చిత్రమెఱయ. 2

అ॥ అవధరింపుము. విగుము, తత్త్వ.....కలహుడు, తత్త్వవిద్యా - వేదాంతశాస్త్రమునఁ దలి, వివేక-జ్ఞానముచేత, దభిత-భేరించబడిన, కామాదిరపువర్గ-కామముమొదలగు సరిపడ్డర్థముయొక్క అనఁగాఁగాను శ్రోధ లోర మోహ మదమాత్సర్యములయొక్కయునుట, కలహుడు - పరస్పరవివాదము గలవాఁడు, ఐన-అయినట్టి, పులహుడు - పులహుడను పేరుగల బ్రహ్మ, ఆ భూవరేణ్య శేఖరుని తోడక-రాబలలోశ్రేష్ఠుడగు నాధర్మశీలునకు, వాక్యవైచిత్రమెఱయన్, వాక్య - మాటలయొక్క, వైచిత్ర-చోద్యము, మెఱయన్-ఒప్పుగా, ఇట్లని-ఈ చెప్పబోవుకీతిగా, పలికెన్ - చెప్పెను.

తా|| వేదాంతవిజ్ఞానసంపన్నతవలనఁ గామ క్రోధ లోభ మోహ మదమత్సరము లను నరి
ఁబర్చుమును గెలిచినవాఁ డగు పులమహర్షి క్రేష్టుఁడగు ధర్మశీలవృథాలున కిట్లు చెప్ప మొదలిడెను.

—; నిరంకుశుఁ డరణ్యమున కేఁగుట :—

ఉ|| వింటివె ధారుణీరమణఁ * విశ్రకుమారకుఁ డప్రసిద్ధి నా
కంటకురాలు వల్కిన వి * కారపుమాటల దుఃఖతాత్మ్యంజే
యింటికి సైతముం జనక * యీశ్వరసంఘటనంబె తోడుగా
వెంటనహాయనంపదలు * వేడక పోయె నరణ్యభూమికి. ౩.

అ|| ధారుణీరమణ-రూపా, వింటివె-ఆకర్షించితివా, విశ్రకుమారకుఁడు - బ్రాహ్మణునికొడు
కైన యానిరంకుశుఁడు, అకంటకురాలు - ఆకటకురాలు, అనఁగా ముల్లుపతెబాధించునది, ఇచట
'కంటకురాలు' అనుటకు 'సూ. దారార్థేతఉదపిరః' నన్న. సూ. అష్టభోగాలుశబ్దేన, సమాన్యాకతా
యది, సమానస్తత్రచోద్ర సాన్యద్రేప ఏవక్వబిద్భవేత్' అథ. అప్రసిద్ధిన్-అవివేకముతో, పల్కిన-
అనిన, వికారపుమాటలక-అసహ్యమైన వాక్యములచేత, ఇచట 'కంటకురాలుపల్కిన' అనుటకు
'సూ. పరుసావాస్వరూపేణ ప్రగమాంతోపసృజితాః కారసంబోధనేనాపి హ్యన్యయేకగృధారయే,
అచేతనార్థకే శబ్దః ఇతి శృంగారిభూషణః, అథ. దుఃఖతాత్మ్యం; దుఃఖిత-కష్టమున నుండునది, అత్మ్యం-
మనస్సుగలవాఁడు, 'ని. ఆత్మాజీవే గృతాదేహే స్వభావే సగమాత్మని' నై. వి. అగుచు,
ఇంటికి సైతముక- తన గృహమునకుఁగూడ, ఉదా. 'ఉ. మేము సైతమున్ వాచినవారి
యట్ల గరు * వంబురఁ గన్గొనుచుంటినుష్పిభుక' వి. పు. చనక - పోకుండి, ఈశ్వరసంఘటనంబె-
భగవంతునివలనఁ గూర్చబడినదియే, పురాకృతకర్మఫలప్రారబ్ధమే "కర్మాయత్తం ఫలం పుంసాం,
బుద్ధిః కర్మానుసారణీ, తథాపి సుధియాచాగ్ర్యః, సువిచారైస్థవ కుగ్వతే, అనువచనము ననుసరించి.
యీతఁ డరణ్యమునకుఁ బోయి యచటఁ గల పాడుగుడియం దీప్తివనితో బాదమాడి భగవద్దర్శనము
నందవలసినట్లదృష్టముండుటచేతనే నిరంకుశుఁడేకాకియై యడవికిఁగెని భావము. తోడుగాన-తనకు
సహాయముకాఁగా "శ్లో, నుకృతం దుష్కృతం దైవ, గచ్ఛంత ముపగచ్ఛతి." అని శాస్త్రప్రసిద్ధి కనుక
తనపాపపుణ్య ఫలములే తనకుతోడగను, వెంటన్-తనవెంటడి, సహాయసంపదలు-రక్షణకుపయుక్త
మగు మనుష్యసాధనాదిసమృద్ధులు, వేడక-ఎవ్వరినిఁబ్రార్థించక, ఇది ద్రుతప్రకృతికముకాదు 'సూ.
అకప్రత్యయా తావ్యయంబుకళయ' ప్రౌ. వ్యా. అరణ్యభూమికిన్-అడవిప్రదేశమునకు, పోయెక-
వెళ్ళెను. ఇచట వేడకపోయెక, అనుటకు 'సూ. భూగమిక్రియయోగం తే ఘటకాఖ్యానముచ్యతే,
అథ. 'జాతస్య హి ద్రువో మృత్యుర్భవం జన్మ మృతస్య చ. తస్మాదపరిహార్యైర్థే నత్వం
శోచితు మ్నసి' అని భాగ. ఉత్పత్తియగుపదార్థమునకు నాశము సిద్ధము. అట్లే నాశము బొందిన
వస్తువునకు ఉత్పత్తియు సిద్ధము. కాబట్టి బరిహసింప శక్యముగాకుండెడి జన మరణముల విషయమై
శోకింపఁ దగదు. దేహంతరాజితకర్మమే దైవము. 'త్వమేవ కర్మ దైవాఖ్యం, విద్ధి దేహంతరాజితమ్'
మత్స్య.పు. దాని బలమెట్టిదన "దైవాధీనం జగత్సర్వం. జన్మకర్మ కుభా'కుభం. సంయోగాశ్చ వియో
గాశ్చ, నచదైవాత్సరం బలమ్ బ్ర. వై. పు. ఇందు 'కంటకురాలు' అనుటకు 'సూ. దారార్థే

ఉదపి గః, అనినన్న 'దుఃఖతాత్ముడు, ఇం నాత్మక శబ్దమునకు డుప్రత్యయము కల్పించుటకు 'నూ. ఆత్మన ఇమనస్తాం డా వా, అనినన్న.

తా|| ఓపుడమిఁడే! తనుపర యేమైనదో తెలిసినదా! ఆబ్రాహ్మణయువకుడు ముసలి బోగముదాని యసహ్య మైరమాటలకుఁ జాలవినారపడి తనయింటికైననుబోక ప్రారభము దప్పు మఱి యేసహాయమును లేక యింటరిగా నడవించి బోయెను.

క|| పోవుచు నెదుట ధరిత్రీ, దేవ తనూజుండు గాంచె ♦ దిగ్దంతి జగీ

మావిశ్రుతసు త్రైభ ఘ, టావార్య విహారగహన ♦ మగు గహనంబున్.

4.

అ|| ధరిత్రీదేవతనూజుండు - పుడమి వేలుపుబట్టియగు నానిరంకుసుండు, పోవుచుక - ఆట్లరణ్య మున కేగుచుండఁగా, ఎదుటక - తనమునఁజ, దిగ్దంతి... ..వము. దిగ్దంతి-దిగ్దజములను, జగీషా- జయింపనిచ్చుచేత, విశ్రుత - ప్రసిద్ధి కెక్కిన, మత్రైభుట-మదపుటేనుఁగులగుంపులయొక్క నిఘటాతు గజసంహతే, అనినానా. అవార్య-నివారింపనలవికాని. విహార-సంచారమువలన తిరుగుటచేత, గహనము- ప్రవేశించుటకు కష్టమైనదానిని, ని. 'గహనంగహ్యరేమఃఖే, విశిషేకలివేఽపిచ, విశ్వ. ని. "గహనంవనదుఃఖయోగహ్యరేకలివేచాపి" హేమ. అగు-అయినట్టి. గహనంబుక-ఒకయడవిని, ని 'అటవ్యరణ్యంగహనం' అను. కాంచెన్ - కనుగొనెను, ఈపద్యమున 'గహన' శబ్దము 'రెండుసారు లుచ్చరింపఁ బడుటవలన యనుకాలంకారము. మఱియు 'దిగ్దంతిజగీషా విశ్రుతమభత్రైభుట లనుటచే నుపమాలంకారము 'మదపుటేనుగులసంచారముచేతఁ జొరరానియడవి, యనుటచేత సతిశయోక్తి లంకారమును,

తా|| అతఁ డాహీరునఁ బోవుచుఁ దనమ్రోల నిగ్దజములను నైతము జయింపఁగలిగినమదపుటేను గులగుంపులయొక్క సంచారమువలనఁ జొరరానియొకగొప్ప యడవినిఁ జూచెను.

నీ|| కఠినకాకోలూకి ♦ కాకవిభోకనసాధ్వ, సాక్షిగ్గోకిలా ♦ గోకిలంబు

కాద్రవేయ మయూరి ♦ కాసముత్కటకఠ, ఘోషార్తసూమి కా ♦ మూషక. లు
కరటికంతీరవి ♦ కాకర్కశస్వర, వ్యాకలనూసరి ♦ సూకరంబు
కరివైరిభేరుంకి ♦ కాకతోరాక్రంద, కాకరకాసరీ ♦ కాసరంబు

గీ|| కురువకాశోకవక్షశ్చత ♦ శ్మోలకేత, కీసుండు ♦ కుటకః ♦ కేళికతి

కాకతిందుక కింశుక ♦ శ్రముకటిలక, కాంచనకదుబళితమ ♦ క్కాననంబు. 5.

అ|| కఠిన.....లంబు, కఠిన- నిర్దయతోఁగూడిన వి. 'కర్కశం కఠినంకూరం, కఠోరం నిష్ఠురం ధృఢమ్' అ. కాక - కాకులయొక్కయు, 'ని. కాకేశుకరటావిష్టబలిపుష్ట సకృత్ప్రిజాః' ఉలూకికా - గుడ్లగూబలయొక్కయు, 'ని. ఉలూకస్తువాయసారాభివేచకా' అ. విభోకన-చూచుచుండుటవలన, సాధ్వస- భయముతో, ఆక్షిగ్గ - సందులేకనింకియున్న, 'ని. సంక్షేపసంకులాక్షిణే' అ. గోకిలా

కోకిలంబు - పెంటికోయిలంబును పోతుకోయిలంబును గలదియును, కాద్ర.....కంబు. కాద్ర
 వేయ-నాగుఁబాములయొక్కయు, 'ని.నాగాకాద్రవేయాః, అ. మయూరికా-నెమిస్సయొక్కయు,
 'ని. మయూరోబ్బోణో బర్హీ, శుక్లాపాంగః శిఖావలః, యా. సముత్కృట-అర్హతమైన, కంఠఃసూప-
 కంఠధ్వనిచేత, అర్హ-దుఃఖముఁజెందిన, మాషి కామావకంబు - పెంటిపోతు సెలుకలుకలదియును
 కరటి.....రంబు, కరటి-ఏనుగులయొక్కయు, కంఠీరవికా-సింహములయొక్కయు, 'ని. సింహకో
 మృగేంద్రః పంచాస్యః హర్యక్షః కేసరీహరిః, కంఠీరవోగజిహ్వః' అ. కర్కశ-కఠినమైన, స్వర-
 కంఠధ్వనిచేత, వ్యాకుల - మిక్కిలి కలఁతనొందఁబడిన, 'ని. విశ్వాస్తవ్యాకుతాసమే' అ. సూకరీసూక
 రంబు - ఆఁడుపంతులును మగపంతులును గలదియును 'ని వరాహాసూకరోగ్భస్మైః కోలఃప్రాశ్రిగిరిః
 కిటిః' అ. కరి.....సరంబు, కరివైరి సింహములయొక్కయు, భేరుండకా - గండభేరుండముల
 యొక్కయు, గండభేరుండమునఁగా మూఁడుకన్నులుగల్గి, యేయఁగును, సింహమును శరభమృగమును
 సైతము ముక్కునబట్టికొనిపోవునంతటి గొప్పపక్షి, కనుకనే గండభేరుండమిరుద, ఇత్యాదులు ప్రయో
 గింపఁబడియున్నవి. కొన్ని నిఘంటువులయందు దేనుఁగును దినెడిపక్షియనియే యున్నది. 'ని.గండభేరుండము
 రెండుతలలు, మూఁడుకన్నులుగలపక్షి విశేషము. సంస్కృతనిఘంటువులందు భేరుండ భల్లమేకాని
 యీశబ్దము కనఁబడదు.' నూ. ఆం. ని. ఉదా. వజ్రకుండం, వజ్రసఖం వజ్రపక్షం మహాబలం,
 గండభేరుండ వదనంద్విశీర్ణం భీమవిక్రమం, జ్వాలాకగాళవదనం, త్రినేత్రంశక్రసూత్రవనం, అనేకకోటిశర
 భాన్, భక్షయంతంముహూర్తహః, ఏవంధ్యాయే స్మహావిష్ణం, గండభేరుండరూపిణం' మం. రా కొందరు
 కవులు మృగముగానే వర్ణించినారు. ఉదా. 'వ మరీచు సింహ ఋష్య శాస్త్రుల గండభేరుండ
 భల్లక పరా హది మృగంబుల నఖండ పరాక్రమంబున ఖండించి' రుక్మాం, భయంకర జంతువులలో
 నిది గొప్పది యగుటచే నీకవి మృగమేయని తలంపెనేమో? అభినయదర్పణమునందును 'అథ. పక్షి
 భేదహస్తా నిరూప్యం తే. అని చెప్పవచ్చు 'అంను గండభేరుండపక్షి అక్షణమును 'గండభేరుండకాఖ్యస్య
 వినియోగః ప్రకీర్తితః. ఇది గండభేరుండపక్షియందు వినియోగింపబడును. ఆంధ్రీవాచస్పత్యమున
 గండభేరుండము. సం. వి. అ. పుం. రూ. భేరుండము. ఒకానొకపక్షి 'పక్షివిశేషమనిచెప్పవచ్చునన్నార
 గాని ప్రయోగములయందు మృగపర్యాయములతోజేర్చి చెప్పఁబడియున్నది.' కఠీర - కఠినమైన,
 అక్రంద - బొబ్బలుపెట్టుటవలన, 'ని. ఆరావేయది తేత్రాతర్యాక్రందో బాహురేని' అ. కాతగ-వ్యస
 నముచేత వ్యాకులపడిన, 'ని. అశీకేకాతరః' అని అ. కాసరీకా-రంబు-ఎనుసులు ఎనుబోతులును
 గలదియును, 'ని. బులాయోమహిషావాహ, ద్విషత్కాసరమైభాః' అ కురు.....కలితము,
 కురువక-ఎఱ్ఱగోరంట చెట్లతోడను, అశోక - అశోకవృక్షములతోడను, చరభ - పొంగడచెట్లతోడను,
 తక్కిల - తక్కిల వృక్షములతోడను, కేతి - మొగలిచెట్లతోడను, కు రం ట క -
 పచ్చములు పెద్దగోరంటచెట్లతోను, కుటజ - కొడిసెమాకులతోను, కంఠీర - కర్కశోక
 వృక్షములతోను, కతక - చిల్లచెట్లతోను, క్రముక-ఎఱ్ఱబొద్దుగ చెట్లతోను - పోక
 చెట్లతోను, తిలక-తిలకపువ్వులతోను, కాంచన-నాగచేసఁపుచెట్లతోను, కదంబ-కదంబచెట్లతోను,
 కలితము-కూడుకొనినదైన, అనఁగా దట్టమైనదనుట. అక్కానంబు-ఆయరణ్యమును. ఇచట ద్విస్త్రీ
 యకుఁ బథముచెప్పఁబడినది. 'మూ. ఇతరత్ర చ ద్విస్త్రీయా తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్వాత్;
 అనినన్న. ఈపద్యమునఁ గవికావన మనఁగాఁ గ కారముఖముగలదియును నగ్ధమును బ్రతిపాదించి పద్యము

గ కావభూయిష్ఠముగ జెప్పినాడు. ఇందంత్యానుప్రాసాలంకారమును, మఱియు ప్రపంచమునఁ దన వైరికిఁజైరి హితుఁడుపట న్యాసును. ఇందుఁ గోకియాల కట్టుగాక తనువిరోధికి విరోధిసైతము శత్రువయ్యెను. మఱియు 'కోకియాకోకిలంబు, ఇట్లు పోగు పెంటి జంటలుగాఁ జెప్పుటలో రతివాఁడౌ పరు లగుఁగంభానిగంతుకులయొక్క ప్రియసంభాషణమయమున నారమనిమాపుచేతను, వాక్కుల చేతను నిరువురికిఁ గష్టమును సంభవింపనున్నట్లొనఁగూచితము. విరోధకంటె బలమైనవానిని జూపుటచే స్వగ్రాహిపతి యగునింద్రుఁడుగూడ జ్యేష్ఠమూనుననియు ధ్వనించుచున్నది.

తా|| అందుఁ గాకులును గుళ్లగుఁబలును జూచుచుండుటవలన భయపడి నిండియున్నకోయి లలగుంపులును, నాగుఁబాములయొక్కఁబలును, నెమిళ్ళకుఁతలు నతిశయించుటవలన దుఃఖపడు చున్న యెలుకలమొత్తములును, నేనుఁగుల స్థూకారములును, సింహములగర్జనములును వినఁబడినందునఁ గల్లోలపడుచున్న యడవిపండుల మూఁకలును, సింహములగర్జనములును గండభేయండ్ పక్షులబొబ్బలును నిండుటవలన భయపడియున్న నెనుములు నెనుబోతులదండును, ఎర్రగోరంటలును, ఆశోక వృక్షములును, పొగడలును, తక్కిలములును, మొగలిచ్చెలును, పచ్చపెద్దగోరంటలును, కొడిసెలును, ఎర్రనియశోకవృక్షములును, చిల్లచెట్లును, నాగకేసరములు, ఎర్రలొద్దుగులును, తిలకపుచెట్లును, మున్నగువానితో చట్టపైయున్నయాయడవిని.

—♦ అచట శిథిలదేవాలయమును గాంచుట ♦—

వ|| నిరంకుశతరంబుగాఁ జొరంబడిపోవునెడ దురాలోకనిరాలోక శౌకపైక కాకాతిరేక రేఖాకిమ్మిగితాకార ప్రాకారంబును, నిజభుజాదండ కోదండపాఁడిశ్య సవత్ప్రాకృతనిష్ప్రాకృతీపలపచనప ష్యశ్చుకపులిఁదనుదోహదండహ్యమాన నానామహిషపురీషకరీ పోల్లిసితభసితస్తోనుగృహకట్టినంబును, బ్రకటపటవిటపి ర్ముట పటలవేల్లిత ట్టుల్లికా ర్ముకార ప్రతిశ్ఛన్ననంధాన చంగరంగమంటపంబును, విశిర్ణ ద్వారదారుతురంగ కరేబర చరస్పహగోధికాగృహమేధి కల్పితానల్ప సౌభాగ్య సూచక శకునాతిష్ఠ నింతరాశంబును, సమందాననచల దుందుగు చుచుందరీ బృంద నందీశితాంబుగో నిర్భరగృహసంబును, సగుణోక్తచామగుణింగాంచి, సమంచితయానం బునఁగొబ్బునఁజేరింబోయింపుబ్బిలు గల్పింపురెట్టి గబ్బుజనునుబ్బినీక తదంతరంబునం గూర్చుండి బభ్రతను సహాసనావసంబున,

6.

అ||నిరంకుశతరంబుగాన్ - ఇచ్చవచ్చినట్లుగా, ముగ్ధిచ్చముగా, చొరంబడి - ప్రవేశించి, పోవునెడన్ - వెళ్లుచున్నసమయంబున, దురా.....ప్రాకారంబును. దురాలోక - మాడశక్యముగాక - అనఁగాఁ గ్రీక్రిటిరి యున్నతవైరులున్న ప్రాణులవలనఁ జూచుటకు వలనుపడక యనుట, కప్తతరమైన ధ్వనుల చేతను అనియుఁజెప్పవచ్చును. 'ని. దుఃశోభన దుఃఖిన్యా' నానా 'ని. ఆలోకోజయ శబ్దఃస్యాత్', హం. ఉన్పాదితజనుకట్టము. నిరాలోక - చూచుటలేని, శౌక - చిరుకలసమాహమయొక్కయు, పైక - కోయిలలగుంపుయొక్కయు, కాక - కాకులయొక్కయు, అతిరేక - మిక్కిలిపైచెచ్చన. 'ని. అతిరిక్తి

స్వపదకః, అని అ. రేఖాపంక్తులుగల, కిమ్మిరిత - చిత్రవర్ణములు గలనిగాఁజేయఁబడిన, ఆకార-
స్వరూపముగల, ప్రాకారంబును - చుట్టూగోడకలదియును, ప్రహరీకలనియును. నిజ.....
మంబును, నిజతమవైన, భుజాచండ-చండమువంటి బాహువులయొక్క, కోదండపాండిత్య-విలువిద్యా
నిపుణతచేత, సపత్నాకృత-అకులతోసహితముగా, హింసింపబడినట్టియు-అనఁగా జీల్పఁబడినట్టియు,
ని. 'కృతం యుగేఽపి పర్యాప్తే విహితే హింసితే పతే, అనివిశ్వ నిష్పత్తాకృత- ఆకులులేకుండఁ
హింసింపఁబడినట్టియు, అనఁగా బాణముశరీరమునఁజొచ్చునపుడు సపత్నామనియు, బయటవెనునస్పడు
నిష్పత్తామనియుభావము. ఇచట సపత్నానిష్పత్తాశబ్దములనుగూర్చి నూ. సపత్నా నిష్పత్తాదతివ్యధనే
సిద్ధాంతం, సపత్నా త్కర్మాతిమగ్రమ్. సపుంశుశనప్రవేశే సత్త్వం కర్మాతిత్యక్తః నిష్పత్తాః కర్మాతి సపుం
శుశరస్యాపరపార్శ్వనిర్గమనా నిష్పత్తాకర్మాతిత్యక్తః అతివ్యధనే కిం. సపత్నా నిష్పత్తా
వా కర్మాతిభూతలమ్. వ్యా. స. పత్నాఇతి సప్రకర్తాత్ నిష్పత్తాశ్వాచ్చ అతివ్యధనే డాబిత్యక్తః.
వ్యధతాడనే చతుర్థాంతః అతిక్రమ్యవేదః అతివ్యధామ్ లక్ష్మ్యకరాః పఠంత్యేనేనేతిపత్నా శరాజాం
పుంశుతోబర్హః భూతలమితి పుంశుపర్యంతం పుంశువర్జంవాశర ప్రవేశనేన సపత్నా నిష్పత్తా
భూతలమ్ కర్మాతిత్యక్తః. మఱియు 'నూ. సమాస్య పః సంజ్ఞాయాం' నిధం సపత్నా సధనం నిరస్తం
దృష్ట్యాసకోపేన దశానసేన' రావ. షోఠ్రీపలల-అడవిపండులయొక్క మాంసమును, 'ని. సిశితంతర
సం మాంసం పలలంక్రవ్యమామిషం' అ. పచన-పాకముచేయుటయందు, అనఁగా వండుటయందు,
పర్యుత్సక్త-మిక్కిలియిష్టముగాఁ ప్రవేశించుటగల, పులింద-చెంఱులయొక్క, సంగోహ-సమాహ
ముచేత, 'ని. భేదాః కిరాత శబర పులిందాన్లేచ్ఛజాతయః' అ. దండహ్యమాన-నమానమగుచున్న, మండు
చున్న ఇచట 'దండహ్యమాన' శబ్దమునుగూర్చి నూ. జపజగదహదశభద్రావశాం చ. సిద్ధాంత. ఉదా.
'రంరమ్యతేస్త్రప్రమాదానమేతోదండహ్యమానప్రతిపక్షచేతా' రావ. నానామహిష-ప్రశీష-అనేకమున
ఎనుబోతులయొక్క వేడవలని, 'ని. పురీషంగూఢవన్యస్యం' అ. 'ని. నానానేశోభయాగ్ధయోః
అని అ. కరీషః ఏరుషివళలయొక్క, 'ని. తత్ప్రసక్త్యంకరీషోఽస్త్రీ' అ. ఉల్లసిత-ప్రకాశింపఁబడిన,
భసిత-బూడిదయొక్క, స్తోమ-సమాహముగల, గృహపట్టిమంబును-అలయమునకుముందుగల తాతికట్ట
డపు నేలయును, ప్రకట.....పంబును. ప్రకట-ప్రసిద్ధమైన, పటవిటపి - మొగట-నెట్లయొక్క
ర్ఘూట-సమాహమునకు, పటల-అకులచేగ పుబడిన పైభాగమున, నేల్లిత-చుట్టకొనఁబడిన, స్పల్లికా -
కీచురాయిపిట్టలయొక్క, యుంకార-యుక్త నెడిరోదపలని, ప్రతిధ్వాన-మాటుప్రూతతో, సంధాన-
కూడుచున్న, చంగ-చక్కనిదైన, రంగమంటపంబును-నాట్యచండపమును, విశిష్ట.....శంబును-
విశిష్ట-శిథిలమైన-ప్రాంతసియైన, ద్వాగదారు-ద్వాగబంధపుకొయ్యయందలి, తుంగకశీబర-గుర్రముల
యెడలిమీఁద, చరత్-తిరుగుచున్న, ప్రాశుచున్నయనుట, గృహగోధికా-బల్లియనెడి, 'ని. సరటః
కృకలాసఃస్యాన్యస్ససలీగృహగోధికా' అ, గృహమేధి-గృహస్థునివలన, ఉదా. 'సీ. కలకులనున్నతం
గేటిజున్నగృహమేధి' స్వా. మ. కల్పిత-చేయఁబడిన, అనల్ప-అధికమైన, సౌభాగ్యసూచక-ధనధాన్యాది
సమృద్ధిని గనఁబఱచుచున్న, అదృష్టమును వెలియఁజేయుచున్న, శకున-శుభశకునముయొక్క, ఆశీర్వా-
అతిభిభక్తితోఁగూడిన. 'ని. క్రమాదాతిథ్యాతిభేయేఅతిభ్యర్చేత్రపాశుని' అ. నిరంతరాశంబును-నలు
ప్రక్కలుగలదియును, అమంద.....హంబును, అమంద-వడియైన, ఆనంద-సంతోషముతో,
చలత్-కదలుచున్న, ఉందురు-ఎలుకలయొక్కయు, 'ని. ఉందురు యౌషిరోఽప్యాభుః అని అ.
వృ. ఉందయంతిమభిష్పృష్టః వస్త్రీతుల్యందురుః, తనయుభుమచేతముట్టబడినరస్తువులను ద్రవింపఁజేయు,

నది, 'ని చుచుందరీ గంధమాసీ అని. అ బృంద-సమూహమువలన. సంక్షిప్త - ప్రకాశించబడిన ఆర్భటి-కోలాహల-ధ్వనియొక్క, నిర్భర - ఆతిశయముగల, గర్భగృహంబును - దేవునిగర్భాలయమును, అగు-అయినట్టి ఒక్క-పాడుగుడిన్ - ఒక శూన్యదేవాలయమును, ఒకపాడుబడినగుడిని, కాంచి-చూచి, సమంచితయానంబునన్. సుంచిత-బహుశున్న, యానంబునకొ-నడకతో, గొబ్బునన్-శీఘ్రముగా, చేరకబోయి-సమీపించి, దగ్గరకుబోయి, గుబ్బుతిలుగబ్బిలపురెట్టగబ్బు, గుబ్బుతిలు-ఆతిశయించుచున్న, గబ్బిలపురెట్టగబ్బు - గబ్బిలపురులముయొక్క చెడువాసనవలన, తనున్-శరీరమును, ఉబ్బునీక - సంతోషముతో నతిశయింపనీయక, అనఁగా నిష్టమేమియు లేక యచట, తదంతరంబునన్-తత్-ఆదేవాలయముయొక్క, అంతరంబునకొ-లోపల 'ని. స్థానాత్మియాశ్చతాదర్శ్య రంధ్రాంతర్యేషుచాంతరం' శాశ్వ. కూర్చుండి-ఆసీనుడై, పథశ్రమసమాపనావసరంబునకొ. పథశ్రమ-మార్గాయాశము-దాటినడచినబడలిక, సమాపన-తీతిన-సమాప్తి-జేందిన, అవసరంబునకొ-అట్టికాలమున, అనఁగా మార్గాయాసముతీరినతోడనే యనుట, 'నిరంకుశ తరంబుగా జొరంబడి-దురాలొకనిరాలొక శౌకమైక కాకాతిరక - పులింద సందోహదందహ్యమాననానా మహిషపురీషకరీష-ప్రకటపట విటపిగ్నూటపటల-అమందానంద చల దుందురు చుచుందరీబృందసంక్షిప్త-ఆర్భటినిర్భగగర్భ, వృత్త్యను-పాసాలంకారము. "ఏకద్విప్రభృతీ నాంత. వ్యంజనానాయథాభవేత్, పునరుక్తిరసానాను వృత్త్యను-పాసావ్యతే' ప్ర. తా. 'ఆకార ప్రాకారంబును-భుజాదండకోదండ-సపత్నాకృత - నివృత్తాకృత - ఉల్లసితభసిత - వేల్లితర్జుల్లికా, ధ్యానసంధాన-చంగరంగ-గృహగోధికాగృహమేధికల్పితానల్ప-అను ప్రాసాలంకారము, 'వర్ణసామ్య మనుప్రాసః' కా ప్ర. 'రంబును-మంబును, పంబును-శంబును-హంబును' అంత్యానుప్రాసాలంకారము.

తా|| స్వేచ్ఛగాఁ బ్రవేశించి పోవుచున్న సమయమునఁ బ్రాకారముననున్న చిలుకలగుంపులును గోయిలలబారులును గాకులమూఁకలును గ్రిక్కిరిసిపాడవైయున్న మ్రాకులవలనఁ గనుపించక ధ్వనులు మాత్రము వినబడుచున్నవి. చెంచువాండ్రు పాదలమాటున నున్నయడవిపండులను గుర్తించి నేర్పుతో బాణములను వేయఁగా వానిశరీరములు చీల్చబడి మాంసశకలములు కొన్ని చెట్ల యాకులతోను గొన్ని యథాస్థితిగాను వెలుపలకు వచ్చి కువ్వలై పడఁగా దానిని మిద్దెలోనికిఁ దెచ్చి యెనుబోతుల వేడ యెండిన యేరుపిడకలతో వండికొనిన బూడిదగుట్టలే విభూతిపండ్లుగానున్నవి, నాట్యమంటపముయొక్క పైభాగమున గొప్ప మొరటచెట్లయాకులు క్రమ్ముకొనియుండఁగా నందు నిండియున్న కీచురాయిపిట్టలయొక్క యుమ్మనెడిరొదవలన మాటుప్రహారే ప్రాయుఁచుఁజక్కఁగానున్నది. శిథిలమైన ద్వారబంధపుకొయ్యలపైఁ జిత్రింపఁబడియున్న గుర్రములమీఁద బ్రాఁకుచున్నబల్లులే గహఘ్రులుగా నలుదిశలనుండి యదృష్టమునఁ దెలియఁజేయునట్టి శుభసూచకముల నాతిధ్యముగా నొసంగుచున్నవి. గర్భాలయమునందు లెక్కకుమించిన యెలుకలును చుంచెలుకలును మిక్కిలి యల్లాసముతోఁ గిచకిచ యనుధ్వనులఁ జేయుచుఁ దిరుగుచున్నవి. అట్టి పాడువడిన గుడిం గని తొందరగానందుఁ జేరబోయి మితిమించిన గబ్బిలపురెట్టగబ్బునలన నిష్టముగాక కొంతనేపు గుడివెలుపలనే కూర్చుండి మార్గాయాసముఁ దీర్చుకొనిన తరువాతః

—; నిరంకుశుఁడు శివలింగమును జూదమాడఁగోరుట ;—

క|| జననాథ ధానుఁగీసుర, తనయుఁడు తనయెదుట విమల ♦ తరకాంతులకున్

గని యగు లింగముఁగని యిట్లనిపలికెన్ దైవపుటన ♦ కనుకూలముగన్.

అ|| జననాథ-ఓయిరాజా, ధామశీసురతరయందనుబ్రాహ్మణునికొడుకైన చూనిరంకుశుడు, తనయెదుటకు-తనసమక్షమున-తనవ్రాల, వినులతనకాంక్షలహక్కుగని, విమలతన-స్వచ్ఛమైన, కాంతులకు-దీప్తులకు, గని-ఉత్పదనస్థానము-నిధయనుట, అగు-అయినట్టి, లింగముక-శివునిఁబూజించుటకు మాటుగాఁజేయఁబడినమూర్తిని, ఇచట 'విమలమైన కాంతులహక్కుగని యగు లింగముగని' అని ప్రయోగించుటకు, సూ. విభాషయానుసంతంస్యావప్రస్థానికేదలను, భావవ్యవస్థవద్దానేను, భావవ్యవస్థనిఖలంభవే' అధ, కని-అవలూకించి, దైవపుటనకు-పుట కర్మకర్మలమును, 'ని. దైవందిప్తంభాగధేయం భాగ్యంత్రీనియతీర్విధం' అ. అనుమానముక-సంపదనముగా, ఇట్లని-ఈవిధముగా, పలికె-వచించె-వెప్పబోవుచిగాఁ బలికెననుట. 'ఇ. బ్రాహ్మకర్మానుసారీ, అని సీతి శాస్త్రవచనము. మానవుఁడేసలముననుభవింపవలసి యున్నాడో యట్టికార్యములకు బుద్ధి ప్రారబ్ధియుచుండును కనుకనే యాతనికట్టి బుద్ధిపుట్టినదని భావము. 'తాదృశియాతేబుద్ధివ్యవసాయోఽపితాదృశః, సహాయస్తాదృశా ఏవ యాదృశీభవిష్యతా' చాణ. 'గని యగు లింగముగని' యనుకాలంకారము.

తా|| ఓరాజా! ఆబ్రాహ్మణయమకుఁడు తనయెదుటఁ బ్రకాశించుచున్న శివలింగముఁజూచి తనయదృష్టమున కనుకూలముగా నిట్లుపలికెను.

మ|| జగదాశ్చర్యకరప్రభావ మగునీ ♦ సర్వజ్ఞవిఖ్యాతి నేను
నుఁగు దిన్నట్టివెలంగకాయగతి నెం ♦ దున్ లోన లోఁతు బయల్
సాగసై యుండెడిదో విశుద్ధశరమో ♦ చూడంగ నాతోడుతక
సాగలాలాడెదవే సవేదనుమన ♦ స్సోత్సన్నిహితకా. 8

అ|| సవేదనుమన స్సోత్సన్నిహితకా, సవ-నూతనమైన, ఇందు - చందుండును, బాలచంద్రుండును, సుమనః+స్రోతస్నిని - ఆకాశగంగయును, జూటకా - బటాబూటమునందుఁగలయో శివుఁడా, ఇచట జూటశబ్దమునకు, 'ని. జూటః పు, జూటం, అ. న. గుంబ్రముగాఁదలప. బట్టికబడలగుంపు' శ.రూ. పాతాంతరము "సవేదు కుసుమస్రోతవ్య జూటాంచితా" నెలబాబుండును పూవుచేత పూజింపఁదగిన సిగముడిగలవాఁడా అనియర్థము. "స్తుతిపూజాయాం" అని భాత్వర్థము. జగదాశ్చర్యకరప్రభావము. జగత్, ఈమాడులాకములకు, ఆశ్చర్యకర - చోద్యమును గలిగించునటువంటి, ప్రభావము-సామర్థ్యముగలది-మాహాత్మ్యముగలది, అగు-అయినట్టి, నీ-నీయొక్క, సర్వజ్ఞవిఖ్యాతి-సమస్తమునుదెలిసినవాఁడను. ప్రసిద్ధి-అందఱికిఁజెలిసినపేరు, 'ని. కృశానురేతాః సర్వజ్ఞో భూర్జటిర్నిలలాహితః' అ. ఏనుఁగుదిన్నట్టివెలంగకాయగతిక - ఏనుఁగుమింగిన వెలంగకాయవలె, అనఁగా నేనుఁగు వెలంగ కాయబుదినగా దానిగర్భమున నవి లోపలగుజ్జలెకుండ బిడ్డమైట్టి శల్లలేమలముగాఁ బడునుగనుక నటులనే యగు నేమాయనుట, ఎందుక-ఏవిద్యయందైనను, లోనక - లోపల, లోఁబై-హీనమై, అనఁగానంతరముననేమియులేకయనుట, బయల్ సాగసై-బహిర్భాగమురమ్యమై - వెలుపలఁ జక్కఁదనముగలదియై, ఉండెడిదో - ఉండునటువంటిదేమో, విశుద్ధశరమో - అయలఁగాక పరిశుద్ధమైనదియో, చూడంగక-పరీక్షించుటకు, తెలిసికొనుటకు - నాతోడుతక - నాతోఁగూడి, ఇచట

‘హోడుతన్; అనిప్రయోగించుటకు నూ. ఒకానొకచోఁడకుఁదోడుతనని రూపాంతరంబునుగలదు. అయిననుదానికేవలెదీనికితర కావ్యంబుగలుగదు’ ప్రా. వ్యా. ఉదా. ‘చ. పగతురచేతిలోఁబడక ప్రాణముతోడుతనున్నవాఁడవే’ భాగ. సోగటాలాడెదవే-ఈజూదపు పాచికలతో నాడగలుగుదువా, ఈపద్యమున ‘సోగటాలాఁ’అనుటకుఁ(సోగపు-అటలు-సోగటాలు) అనును ఉదా. ‘క. తగవంద అగక్క మేగమై, సోగటాలాడు నమటాచుఁసునతులుపల్క’ అని చ. మం. ఇందుద్వితీయపాదమున ‘చిందుయతి’సేప్పఁబడినది. ‘ఏమఁగు.....లోనలోఁజైబయల్ సోగ జైయుం డెడివో, అనుట చేతనుపమాలంకారము ‘ని. సాధవ్యమువమాధేదే’ కా. ప్ర. ‘నవేంధు నుమనసోన్మితస్త్రినీజాటకా, గంగను శిరమునధరించితివి గునుపత్ని సంగమ గోషయగు చంద్రునిధరించితివి, అనియర్థము కాననీవు గూడ బూదమున కన్న డైనవాడ’ పనిసారస్వము.

తా|| బ్రహ్మజాటమున బాలచంద్రుని, దేవననిని ధరించిన యోశంకరుఁడా! ఈమూఁడు లోకములయందు నచ్చెన్నపు గలిగించువటువంటి నీగొప్పతన మేనుఁగు మ్రింగిన వెలగపండువలె లోపల నేమియు లేక వెలుపలకు మాత్రమే డాంబికముగా నొప్పచున్నవో, లేక స్వచ్ఛమైన సామర్థ్యము గలవో, చూడవలసి యున్నదికాన నాతో జూదమాడుము.

సీ|| గిరిసార్వభౌముకూఁ ♦ తురుసన్నిధానంబు, నందు మేలము లాడు ♦ నట్లు గాదు
కైలాసశృంగశృంగ ♦ గారచందనవాటి, నల్లన నడయాడు ♦ నట్లు గాదు
వెలిగిబ్బు నాకాశ ♦ విభు బోడెంబుగా, నవలీల నెక్కెడు ♦ నట్లు గాదు
తొలివేలుపులమూఁక ♦ దురములో గోరింపు, లాడి తాండవమాడు ♦ నట్లుగాదు

గీ|| మానితద్యూతవిద్యోత ♦ మానకీర్తి, మన్నరాగ్రణి నైనట్టి ♦ నన్ను గూఁటి
జూదమాడుట సింధురా ♦ సురవిజేత, మూర వెక్కసితన మన్న ♦ నంటి గాని. 9

అ|| సిద్ధిధరాశురవిజేత - గజాసురుని సంహరించిన. యోమీశ్వరుఁడా, గిరిసార్వభౌముకూఁడు తురు సన్నిధానంబునందుకొ, గిరిసార్వభౌముకూఁడుతురు-పర్వతములకుఁ బ్రభువగు హిమవంతునికుమార్తె యగు పార్వతీదేవియొక్క, సన్నిధానంబునందుకొ-సమీపమున, మేలములాడునట్లుగాదు-పరిహాసము లాడుటవలెఁగాదు, ఇందుమేలములనుటకుదా‘ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటికొఁమునుట విాకులమందుఁ గంటిమయ, చల్లన మేలమాడు నచలాత్మజ, అని స్వా. మ. కైలాస శృంగశృంగార చందనవాటికొ-గంభీర కైలాసశృంగ-వెండికొండ శిఖరముయొక్క, శృంగార-అలంకారమయిన, చందనవాటికొ-గంభీర ప్రాకులతోఁగూడిన తోటయందు, అల్లనకొ-మెల్లఁగా, నడయాడునట్లుగాదు - తిరుగుటవలెఁగాదు, ఇందు ‘నడయాడు’ ప్రయోగమున కుదా. ‘క. గడకట్టిర యోడపగిది, నడయాడుఁగ్రియాభియుత్తర, డట నిష్క్రియుండై, అని శివ. సా. వెలిగిబ్బున్ - తెల్లనియెద్దను, అకాశవిధికొ - గగనమార్గమున, పోడెంబుగాకొ - ఒప్పదముగా, ఇది పోలెముయొక్క రూపాంతరము. అపలిలకొ-సులభముగా, ఎక్కెడునట్లుగాదు-అరొహించురీతిగాఁగాదు - ఎక్కుటవలెఁగాదు, తొలివేలుపులమూఁకకొ-దాన పులపమూఁడుమున, దురములోకొ-యద్ధమునందు, గోరింపులాడి-విజృంభింపఁజేసికొని, పైకొడయునట్లు చేసికొని, గోరింపులవలగాఁ బుట్టచెండ్లనడి బాలక్రిడా విశేషము)తాండవమాడునట్లుగాదు-ఏమియుఁ

దోచక చిందులుద్రొక్కుటవలెగాదు - నాట్యముచేయుచుండెడువిధమునగాదు, మాని.....
 గ్రణ్థి-మానిత - గౌరవింపదగిన, ద్యూత-జూదమునందు, 'ని. ద్యూతోఽస్త్రీయానుశ్రవతీః
 కైతవం పణిభ్రష్టి' అ. విద్యోతమాన-ప్రకాశించుచున్న, కీర్తిమత్ - కీర్తిమంతుడనైన-అనగా
 ఖాదమునందుఁ బ్రఖ్యాతిగలవాడనైనయనుట. సరాగ్రణ్థి - మనుష్యులలో ముఖ్యుడను, విసత్వీ-
 అయినట్టి, నన్ను-నన్ను, కూడి-కలిసి. నాతోజతయై, జూదమాడుట - పాచికలపంచమునాడుట.
 ఇదియసాధ్యమునుమాయనుట, ఔర-నాతోనే పంచమాడగలవాయనుట - ఇదియాశ్చర్యార్థకము.
 వెక్కిరించును-అతిశయముచేత, అన్నన్-అనినప్పటికిని, అంటిగాని-అనియున్నాననుకొనుము, 'సీవాః
 నాటలన్నియు గొప్పవిగావునాతో జూదమాడుటయేగొప్ప' అనుటచే పృథివీధాలంకారము. 'ప్రతి
 పేదఃపృథివ్య, నిషేధస్యానువర్ణనమ్, సద్యూతమేతత్కీలవ, కీదననిశితైశ్చరైః' అని చంద్రి.

తా|| గజాసుకునిఁ జంపిన యోఃపుండ్రా మంచుకొండకూతు రగుపార్వతీదేవి సమీపమునఁబరి
 హాసము లాడుటవలెననియు, 'వెండికొండయొక్క శిఖరమున నలంకారముయిన గండపుమృగములతో
 నిండిన తోటయందు మెల్లగాఁ దిరుగుటవంటిదే యనియుఁ మింటఁబరుగెత్తు తెల్లనియాబోతుమిఠ
 సులభముగా నెక్కుటవంటిదే కదా యనియు, బోరున రాకాసిమూ కల చచ్చగొట్టుకొని దరదో
 చక చిందులు ద్రొక్కుటవలెనే యనియు, దలంచుచుంటి వేమో జూదమునందు గొప్పపేరు పొందిన
 పంచగాఁడ నయిన నాతో జతగాఁ బంచము నొడ్డుట సుమా! బడాలు గొట్టుచుంటి ననిన నను
 కొనుము. ఇది సులభముకాదు! అసాధ్యకార్యము.

లయగ్రాహి

ఓచరమభాగ్యభృతః • ఖేచరదురోదరకః • భాచతురశేఖరుఁడ • నైచితరేచ్ఛక్
 బ్రాచిఁ గలప్రోడలన • వాచిఁ గలజాలలబ • తీచిఁ గలతజ్జాలను • దీచిఁగలప్రజ్ఞా
 సూచకులనన్వహముఁజూచితిఁ గరాజ్ఞమునఁ • బాచికులునుట్టి చనఁజూచినమహాత్మున్
 నీచరణ మానవల • యాచలవరీతనిభి • లాచల మెఱుంగమిముఁజూచుకొను టింకన్ . 10.

అ|| ఓచరమభాగ్యభృతఃఖేచర. చరమ-కడపటిదియు-చివరదియైన, భాగ్య - శుభరూపముగు
 నదృష్టమును, 'ని. భాగ్యంశుభాత్మకవిధాప్రాయశ్చభాశుభకర్మణి' అని వి. భృత-భరింపబడిన-అనగా
 దేవతలందఱు సంతృప్తకరమునఁగాలమృత్యువును జయింపఁజాలకుండఁగా నదృష్టవంతుఁడవగుటచేతనే
 కాలమృత్యువును జయింపఁగలిగితివనిభావము. ఖేచర - ఆ కాశమునఁదిరుగునట్టియోపరమేశ్వరుఁడా,
 ఇచట పంబోధ్య వాచకంబునకుముందు క్రియాంత్యవిశేషముండుటనుగూర్చి 'నూ. ఓశబ్దం.
 బాక్త-చో' సందోధ్యవాచకంబునకు ముందితతబ్రవ్యవహితం బియకానంబదియెడి. ప్రా. వ్యా
 ఉదా. ఓవినువీధినున్న ఖచరోత్తమలార' వీర. దురోదరకభాచతుర శేఖరుఁడ౯దురోదర - జూద
 మనెడి, 'ని. దురోదరోద్యూతకారే, పణేద్యూతేదురోదరం' అ. కళా-విద్యయందు, 'ని. కలాస్యా
 మ్మూలవిన్యస్తౌ శిల్పాధావంకమాత్రకే, షోడశాంశేచచంద్రస్య, కలనాకాలమానయోః, అని. మే.
 శేఖరుఁడ౯-శ్రేష్ఠుఁడను, వి-అయియొడి, చితరేచ్ఛక్ - బహుకాలముగఁజూరికతో, 'ప్రాచిక-
 తూర్పుదిశయందు, 'ప్రాశ్చి'ధమం అంచత్యస్యాంతవిరితిప్రాచీ, అని పుష్క. ప్రధనుమున సూర్యుఁడ౯

దిక్కుననుదయించును' అంచుగతిపూజయోః' అని ధాత్వ. కల-ఉండిన. ప్రోడలక-వివేకముగల వారిని, అవాచిక-దక్షిణదేశమున, అవాగంచతి దక్షిణాయనేనాస్యాంరవిరిత్యేవాచీ' అని వ్యు. కల-ఉన్నటువంటి, జాణలక-నేర్చుగలపురుషులను, ప్రతీచిక-పడచుటిదిశయందు, ప్రతిపశ్చాద్దివసావ సానే అస్యావంచతి సూర్యాస్తమేతీప్రతీచీ' అని వ్యు. కల-కలిగిన, తజ్జలక-అపందమునెఱింగిన వారలను, ఉదీచిక-ఉత్తరదిక్కునందు, ఉత్-ఉర్ధ్వమంచత్యస్యాముత్తరాయణేన రవిరత్యుదీచీ' అని వ్యు. కల-జతపడిన, ప్రజ్ఞాసూచకులక-బుద్ధియొక్క సూక్ష్మముగలవారిని - అనగా నొకరికి నేర్చునటువంటి తెలివిగలవారిననుట, ని. 'సూచకస్సీవనద్రవ్యే, బోధకేపిశునేశుని, అని మే. అన్వ హముక-ఆనుదినమునయెల్లప్పుడును, చూచితక-పరీక్షించుచునేయుంటిని, నీచరణమున-నీపాదముల యొక్కయాజ్ఞ-అనగా నీపాదములేసాక్షియని శపథపూర్వకముగాఁజలుకుట, కరాజ్ఞమునక-పద్మము వంటి హస్తమున, పాచికలుముట్టి-పాచికలనుబట్టుకొని, చనక-మరలిపోవుటకు, చూచిన-ఆలోచించిన-ప్రయత్నపడిన, మహాత్మక-గొప్పవానిని, వలయాచలపరీత నిఖిలాచలము. వలయాచల - చక్ర వాళపర్వమువలన, పరీత-చట్టుకొనబడిన, నిఖిల-సమస్తమయిన, అచలము-భూప్రదేశము - అనగా నంతటనుగలవారిననుట, ఎఱుంగక-చూచియుండలేదు, ఇంకక-ఇంకను, మిమ్ముక-తమరినిమాత్రము చూచుకొనుట-కనుగొనుట-అనగాఁదమరినొక్కరి జూచివెళ్ళుటయే యనుట, ఈ వృత్తమునకు లక్షణము. 'ఇంబలరగా భజనసంబులతుడక భజనసంబులు భకారమునొడంబడలయగ్రాహిం బరగఁజెప్పగలఁగబడినయట్లు యగఁగంబు కృతిమీదవచఁగుంబరహితాధీ' అనినుల. ఇందు మిమ్ముకఅనుటకు నూ. 'పూజ్యతయందొక్కచో నామతదేతద్యుష్మదస్తృచ్ఛబంబుల యేకవచనంబు నకు ఒహువచనంబగు' అని ప్రో. వ్యా. ఉదా. 'ఆ. మహితాత్మమీరలిమ్మహినుండ' అని కళా.

తా|| కాలమృత్యువును గెలిచిన యదృష్టము గలయోశివుఁడా నేను జూదమునెడి విద్యయందు నేర్చుగలవాఁడనై నిరంతరమును నాలుగుదిక్కులయందు. గలజూదగాండ్రతో నాడుచుంటిని గాని నీపాదసాక్షిగాఁ జెప్పచున్నాను. చక్రవాళపర్వతమునకు లోనలయమునఁ గలభూమియం దింతవఱకు నాతో, బందెమునకు వచ్చి పాచికలు చేశఁబట్టుకొని యోధక తిరిగిపోయినబంటును మాత్రముచూచి యెఱుంగఁగఁగ. ఇంకఁ దమరినొక్కరిని జూచుకొనుటయే కొడువ.

గీ|| వట్టిమాటలు గానెఱక ఁ ద్రైవిదియై గెలుచు : రక్షి నాని బంధ గల దటంచు

అవనిసుర నూభవుఁడుచోలఁ చనియున, ముడియగట్టిన సాగటాలు విడిచివలికె. 11.

అ|| వట్టిమాటలుగావు-ఇవివ్యర్థపువాక్యములుగావు. అబద్ధములుగావు, ఎంతవారిక-ఎటువంటి గొప్పవారిని, వి నక-అయినప్పటికిని, గెలుచునర్హక-జయించునట్టి, నటనమునేయొక్క, 'ని. నర్హక లాసికేనమే' అ. నాణలక-నాపక్షమున, కలమ-ఉన్నని, అంగంచుక - అనిపలుకుచు, అవనిసుర తనూభవుఁడు-బ్రాహ్మణముఁడగు నానిగంకుఁడు, చేఁగించలమునక - తనయు త్తరీయపుకొంగున, ముడియగట్టినసాగటాలు - ముడివేసినపాచికలు. విడిచి-విప్పి, పలికెక - ఈచెప్పఁబోవు రీతిగావచ్చి చెను, 'నేనెంతవారిని జూదమునగెలుతును' అతిశయోక్యలంకారము.

తా|| ఇవి వట్టిమాట లనుకొనుచున్నావేమో యెంత యుక్తిగా నాడఁగలవారి నైనను జయించుశక్తి నాయందుఁ గలదు. అనిపల్కుచుఁ దనయుత్తరీయపు కొంగున నున్న పాచికలమాట విప్పి యిట్లుపలికెను.

సీ|| వేళంబుగా నభో ♦ వీధి దువాళించు, గిబ్బితేజీకినా ♦ కృత్తివాన
రింగులువారఁ దీ ♦ ర్చినవేయిచుంగుల, తలపాగకా దేవ ♦ తావరేణ్య
బిరుదురాకాసులఁ ♦ రిమాహృమున్వంక, పట్టినకా వనో ♦ భవనిరామ
నలకారిచిన్ని వె ♦ న్నెలగాయపసిపూప, జాబిల్లికా శైల ♦ జావనోజ్ఞ
గీ|| పసిమిపసిదిండి వలువకా ♦ ఫాలనేత్ర, వెండినిండారుకొండకా ♦ విశ్వభర్త.
లోకసామ్రాజ్యమహిమకా♦లోకవంద్య, యొప్పుచన్నిదమిండ్లులో♦నొకటికై న 1 2.

అ|| కృత్తివాన - పులితోలు వస్త్రముగాఁ గలయోవుఁడా, వేళంబుగాకా - శిఖ్రియుగా, నభోవిధికా - ఆకాశమార్గమున, దువాళించు - వేగముననంతవేరయి సమముగాఁ బ్రాణుచున్నటువంటి, గిబ్బితేజీకినా - నీయొక్కవృషభవాహనమునకా, ఇచ్చట 'వేజీకి' అనుటకు నూ. నైకవర్తనదేశ్యైఽపి, ప్రాసోదేశ్యైశువాక్యచిత్, తద్భవస్వాపిశబ్దస్వస్థాంతర్వంక్షచిద్భవేదోఽధ. శబ్దచింతామణియందును 'ప్రీత్యాణాంప్రాప్తస్వాస్యత్, సచదేశ్యపచే న్నైకవర్తనైఽపి' అనియున్నాడు. దేవతావరేణ్య - దేవతలలో శ్రేష్ఠమైనవాఁడా, రింగులువారఁకా - వస్త్రపురుషృశ్చవలెఁ గనుపడుచుండగా, ఉదా. "ఉ. రింగులవల్లెవాటు సవరించు" అని సాగం. తీర్చినవేయిచుంగుల తలపాగకా - చక్కఁగాఁజూట్టబడిన సహస్రకోణములుగల నీయొక్కశివోవేష్టనమునకా - పదినూఱునుచ్చెలుగలగి నీతలయందుఁ జూట్టుకొనఁబడియుండెడి పాగాకా, ఉదా. "సీ. చుక్కలనొకయొకింఁచుక నిక్కశిరసునఁబదినూఱుచుంగులఁ పాగఁజూట్టి" వాల్మీ. చ. మనోభవనిరామ మన్మథునిశ్రమఁజెందించినఁడా, బిరుదురాకాసులకా - శూరులయినదాసవులను - దిట్టతెనరక్కనులను, పరిమాపురుష్యంకపట్టినకా - చంపునట్టి మూఁడుచంకలు గలదియైన నీశూలమునకా, ఇది పట్టినశబ్దభవము. అని ఆం. ప. సా. 'పట్టినముఅని. శ. చం. 'పట్టి పము' అని ఆం. దీ. సంస్కృతమున పట్టిన, పట్టినముఅను రెండురూపములునుకలవు. శైలజామనోజ్ఞ - షార్వతీదేవికి మనోహరమైనవాడా, వలకారిచిన్ని వెన్నెల - వలపించునటువంటి, ముచ్చటయిన రేతవెన్నెలను, కాయుపసిపూప జాబిల్లికా - వ్యాపింపఁజేయునట్టి, రేతపూ.బిండవంటి చందమామకా, ఇచ్చట 'పసి. పూప-జాబిల్లి' ఈ మూఁడుపదములు దేశ్యములు. ఫాలనేత్ర - నొసటఁ గన్నుగలవాఁడా, పసిమిపసిదిండివలువకా - పసుపుపచ్చగుంగుల పెద్దపులిచర్మముయొక్క వస్త్రమునకా, విశ్వభర్త - సమస్తమును భరించునట్టివాఁడా, వెండినిండారుకొండకా - నీవు కాఁపురముండెడు రజతముయొక్కసమృద్ధి గలకైలాసపర్వతమునకా, లోకవంద్య - మూఁడులోకములయందుఁ గల వారివలన స్తుతింపఁదగినవాఁడా, లోకసామ్రాజ్యమహిమకా - ఈలోకములను బాలించునట్టి నీయొక్క మాహాత్మ్యమునకా, ఇందులోకా - ఈచెప్పఁబడిన వానిలో ఒకవైనకా - ఏగీయొక దానికైనను - పన్నిదము - పంచమును, ఒప్పు - అంగీకరించుము, ఇష్టపడుము. ఇచ్చట 'ఒప్పు' అనుటకు 'నూ. ప్రార్థనార్థమురేక త్వేకధ్యతే మధ్యమార్థకః, విభాసాంతం వదంత్యేకే, నప్రాజ్ఞేకుకదాచన' ఆధ. ఆలంక. స్వభావోక్తి. ఈ పద్యంతమున ద్రుతములొపించుటకు' నూ. వాక్యవసానగస్యప్రాప్తి ణ్ణోపాశప్రాయశోఽత్రహి' అధ.

తా|| ౬ శంకరుండా! పంచమునొడ్డుచున్నాను. ఆకాశమునఁ బరుగెత్తునీవారువ మగుబసవనికా; శేయిచెఱుగులతో మడతలుగాఁజాట్టిన నీతలపాగా యగుపాములఁజేనికా; పోరాటమున గడుసరులైన రక్కసులఁ దునుమాడు నీముష్మైనవాలునకా; మనస్సునకించైన వెన్నెలగాయుచు నీతలయందున్న లేజందమామకా; పసుపువన్నెతో నొప్పచున్న నీగోవతియగు పులితోలుకా; నీపు కాఁపురమున్న వెండికొండకా; ఈమాఁడులోకముల నేలుచున్న నీయొక్కచొరతనమునకా; ఇందులో నేదియైనను సరే పంచము నొప్పకొనుము.

—: నిరంకుశుని పన్నిదపువస్తునిర్ణయము: —

క. ఏలావలవనినడి నీచేలాయుధవాహనములు ♦ చేకొ. ౧-౪న్

వాలాయముగావించెడ, ఫాలాంబక లంజలంజ ♦ పన్నిదమునకే.

13

అ|| ఫాలాంబకా - సుమటగన్నుగలయోయిశ్వరుడా, నీనీయొక్క, చేలాయుధవాహనములు. చేల. వస్త్రములును, ఆయుధ. కత్తియును, వాహనములు. గుఱ్ఱముమొదలగునవి, చేకొ. ౧-౪న్. తీసికొనుటకు, మామన్. చుముబోఁటివాండ్రకు, ఏలా. ఎందుకు, అక్క. అలేదనుట, ఉ. నా. “ఏలాయీమాటలఁబని, పోలోమీవరుడనీ ప్రభావముకంటే కాలుని పభావమున నీ, తైలిలోక్యం బెఱుఁగులకు ♦ తగువరిపలుకుకాశీ” వలవనినడి - కోరికలేని, యీ వ్యర్థమైనమాటల సందడి, (నీగూయధములవలనను వస్త్రములవలనను వాహనములవలనను మా కేమి యునుపయోగములేదు కావున నిన్ను గెలిచినను నిష్క్రియొజరమేయగును) అంతకంటె లంజలంజ పన్నిదములకు. నీవైనను నేనయినను బోగముదానినొసంగునట్టి పంచమునకు, వాలాయము. మిక్కిలి, కావించెడ. కలుగజేయఁచున్నాను. ఉద్యమించుచున్నాను, ఈపద్యమున “నీచేలాయుధవాహనములు, అని తెలుఁగునఁగల యుష్మచ్ఛబ్దమును సంస్కృతశబ్దసమాసమునఁగూర్చుటకు. ‘మూ. సమాస యుగ్భవేరాద్య ఆత్మాదిగవిభక్తిగః, అనిఆధ. మఱియు అస్మిచ్ఛబ్దమునకు ‘మాకుకా’ అను బహువచన ప్రయోగమునుగూర్చి గూ. ‘సంబంధఁబున యష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు గొన్నియెడల బహుత్వంబగు, అనిప్రా. వ్యా. ఉదా. మాయ త్తపృథ్వీ సమాసపుథాదేవి. అనిభా. ౧.

తా|| నొసటనేత్రముగల యోశివుండా! నీపులితోలు మేముకట్టుకొనునదిగాదు. నీయాయుధమును దీసికొనుటకు నేనెచ్చటను యుద్ధము చేయువాడను గాదు. నీతలపాగాను జాట్టుకొనుటకు మా కేగారడిమంత్రములు రావు. నీయెద్దునెక్కుటకు నే నాకాశసంచారిని గాను, నీవెండికొండ యిచ్చినను నేను మోసి తెచ్చుకొనలేను. నీగాబిలి చల్లదనమును భరింప నా కన్ని నేత్రము లేదు. కనుకఁ గోరికలేని యీవస్తువులను విడిచి గెలిచినవారికి నొడివవా రొకవేళ నిచ్చునట్లుపన్నిదములనొడ్డుకుందము.

ప. అని పలికి యమ్మహాదేవునివలనఁ బ్రతివచనము గానక యిట్లనియె

14.

అ|| అని. ఈప్రకారముగా, పలికి. సంభాషించి, అమ్మహాదేవునివలనకా - ఆపరమేశ్వరునివలన, ప్రతివచనంబు. ప్రత్యుత్తరము. భద్రులుమాట, కానక. వినినవాఁడు గాక. భక్తివ్యతీరకశ్లోకము, ఇట్లు. ఈచెప్పుటోపుకీర్తిగా, అనియె. ౧. భవించెను.

క. పూనిన నోటమి శప్పదు, దీనికి మాటిడక యున్న • దియె నయమనుచు •
 మానము దాల్చి గట్టు, బోసేడు నిరంకుశుడు • భుజగవిభూషా.

15

అ॥ భుజగవిభూషా-పాములేసామ్ములుగాఁగల యోశివుడా, పూనినకొ-ప్రయత్నించినట్లయిన, ఓటమి-ఓడిపోవుట, తప్పదు-తొలగదు-నిశ్చయమనుట, కనుక, దీనికి-ఈవాక్యమునకు, మాటిడక-పమాధానమియక, ఉన్నదియే-ఉండుటయే, నయమనుచు-మంచిదనుకొని, మానము-మాట్లాడకుండుట, తాల్చికొ-వహించినప్పటికిని-అనగా నీవు పలుకకుండినప్పటికిననుట, నిరంకుశుండు-నిరంకుశుడను శేరుగలయీజూదరి, గుట్టునకొ-ఈరహస్యమును బయలుగొనియకుండ, పోసేడు-పోసీయిడు-అనగాదీనినివిడుచుట యసాధ్యమనుట,

తా॥ ఓకంకరుడా! నీజూదమున కారంభించితినేని తప్పక యోడుదు ననుసందియముతో పలుకకయండినను-నేనుమాత్రము నిన్ను విడుచను.

క. తగ దింతటి సర్వజ్ఞుడగనాడుము లేక నన్ను • దీక్షింప దీక్ష

“జగబిందు ముండమొట్టమొదట”, దగవే నీ వెలుంగవే ను • ధాకిరణధరా. 16:

అ॥ సుధాకిరణధరా - అమృతకిరణములుగల చంద్రుని ధరించినవాడా, ఇంతటి సర్వజ్ఞత-సమస్తమును తెలిసినవాడ ననెడి యంతగొప్పకీర్తిని, దిగనాడుము - విడువుము, లేక - అట్లులఁగానిపక్షమున, దీక్ష - ఈజూదమునందు, నన్నుకొ - నన్ను, దీక్షింపము - ఎదుర్కొనుము, ఇచ్చట నన్ను దీక్షింపమనఁగా నాతో నెదిరించుమనస్థమునఁ దృతీయపద్ధితీయ సప్తబుడిగది. ఇది దీక్షింపటకు రూపాంతరము. ఉదా. చ. ధృతిఁ దను దేవదానవులు•దీక్షింసలేరనియున్న, అనిరాదా జగ బిందు ముండమొట్టమొదట, ఈలోకమున కంతటికిని నేనే మొనకాడ ననుసారలాంఛనమును, దెనిఱిజేరితేని యోడుదానియొక్క దుఃఖారావమును, తగవే - చెల్లునా, అనగా నీరెంటినిగూర్చి విచారించువారెవరుండురు. అనగా గర్త యొక్క దైవతో సప్తదే విమర్శించును. కాని మితిలేని యీ ప్రపంచము యొక్క మొత్తముమీదిపని యగుటచే నెవ్వరును విచారింపఁ బూరననుట, ఉదా “కట్టా ద్దాయల్ల పంచనుండఁదగవే, కారవ్యవంశాగ్రణీ, భార. నీవెలుంగవే - ఇది నీకుఁ దెలిసినదియే కదా, (కనుక లేనిపోని బిరుదులు పెట్టికొని యూరకుండుటకంటె బంధమునకు నిలువఁబడిన నామెదుట నీసర్వజ్ఞత్వమును జూపి నీప్రఖ్యాతిని నిలుపుకొనుము.) ఇందు జగబిందు ముండమొట్టమొదట, అనుటచే లోలో క్రొత్తలంకారము.

తా॥ ఓసాంబమూర్తి! నేను సమస్తమును తెలిసినవాడ ననెడి యంత గొప్పజ్ఞేయును వదలి వేయుము. అట్లులఁగానిచో నీపంధమున నాతో నెదిరించుము. ఇంతవఱకు ముండమొత్త నాలకించువారెవరు లేనట్లు నీబిరుదునుగూర్చి పరిశీలించినవారెవరు లేరు. ఇప్పుడు నాప్రయోగ నీ సామర్థ్యమునఁ గనఁబఱచి నీప్రతిష్ఠను నిలిపికొనుము.

గీ॥ ఎన్నివిధముల నూ టాడ • కున్న యాత్మి, గట్టిపూనికి నీయ ను • గలిగె నేని, దాని
 కొకయు క్తి మునుమున్నె•తలఁచినాడ, మినుక వచ్చు నెటలెళ్ళి • కునుము మెదుట 17

అ॥ ఎన్ని విధములకా - ఎన్ని కీతులచేతను, ఇచట 'ఎన్ని' అనుటకు 'నూ' అను హేద్యంబున భిన్న వస్తునముదాయం బర్థమగుచో నేకవచనంబుననంతాదుల తకారంబునకు ద్విరుక్తనివర్ణంబగు? ప్రా॥ వ్యా॥ మాటాడకున్నా - పలుకకుండినప్పటికిని, అట్టి - అటువంటి, గట్టిపూనికి - దృఢమైన ప్రయత్నము, ఇచట పూనికి, అనుటకు 'నూ' అజన్యజన్యభేదేన శబ్దాన్వయిర్వికృతమతాః జన్యాంత గతపల్గానాం. భూయసే స్వాద్యచిత్రతా' అధ. శ్రవణాదులకునికి వర్ణకంబగు. వినికి - కోరికి - పూనికి - ఇత్యాదులు. నీయందుకా - నీవుననుసరించి, కలిగినేని - ఏర్పడినట్లయిన, దానికి - ఆకార్యమునకు, ఒకయుక్త - ఒక్కసదుపాయమును, మునుమున్నె - మొట్టమొదటనే, తలచినాడెకా - అలా చించియున్నాను, విటశిఖా కుసుమ మెదుటకా - వ్యభిచారపురుషులలో శ్రేష్ఠుడైనగు నాముందర, మిథుకవచ్చునె - తప్పిపోవలెందునా - అనగా దప్పించుకొనలేవనుట, 'ని. మిసుకుకదలు' - శ. ర.

తా॥ ఎన్ని విధములచేతను నీవు పలుకుటలేదు. అయినను గట్టిగా నీ వాడెదలచితివేని దాని కొక్కసదుపాయమును మొట్టమొదటనే యాలోచించితిని. జారులలో నధికుడ నగు నాయెదుటనా తప్పించుకొను ప్రయత్నము.

—: నిరంకుశుఁ డుభయపక్షముల నాడఁబూనుట :—

క॥ నీయెత్తు నేనె యాడెద, నీయెడలకా బొంక లేక ♦ నీవిద్యకుఁ బ్రా లేయాద్రి సుతాజీవిత, నాయక నెత్తంబు కార ♦ యె బెఱుగుదువా. 18

అ॥ ప్రా లేయాద్రి సుతా జీవిత నాయక - ప్రా లేయాద్రి - మంచుకొండయొక్క, సుతా - కూతురయిన పార్వతీదేవియొక్క, జీవిత నాయక - పతియైనవాడ, నీయెడలకా - నీయందు, బొంక లేక - అసత్యమాడక, నీయెత్తుకా - నీవాడవలసిన పాచికలయెత్తునుగూడ, ఉదా "ఉ. తమ్ములయెత్తు చిత్రచరితము" అని వసు; నేనె ♦ యాడెదకా - నీకుఁగట్టునులేకుండ నేనే యాడగలను, నీవిద్యకుకా - నీకుఁగల విద్యయొక్క యతిశయమునకు, నెత్తంబు - ఈపందెమే, కారణము - హేతువు - అనగా నన్ను జయించితివేని సర్వజ్ఞుడవేయనుట, ఎఱుగుదువా - తెలిసికొనుచున్నావా.

తా॥ ఓ యమాపతి! అబద్ధము లేకుండ నీయెత్తుగూడ నేనే యాడుదును. నీవు సర్వజ్ఞుడవైనదికానిది యీపందెమే చెప్పను. సర్వజ్ఞుడవైనచో గెలుతువు. లేకున్న నోడుదువు.

క॥ అని పాళి శైలకన్యా, స్తనపాలీనామకేలి ♦ తామరసరసా యనలోలు పాళియెదుటం, బానరించె వింపించిమత ♦ భూషణ మధిపా. 19

అ॥ అధిపా - ఓరాజా, విరించివంశభూషణము - బ్రాహ్మణకులమునఁ బ్రకాశించుచున్న వాడగు నా నిరంకుశుడు, అని - ఇట్లని, పాళికా - అచ్చోట, ని 'పాళి: కర్ణలతాగ్రే2త్రా పంక్తావంకప్రదేశయోః, అనివి. పాళి: కర్ణలతాయాంస్యాత్ప్రదేశే పంక్తివిహ్నయోః, అజ. శైలకన్యాస్తనపాలీ నామకేలితామరసాయనలోలు పాళియెదుటకా. శైలకన్యా - పార్వతీదేవివైన, స్తనపాలీ - కుచప్రదేశములయందు, నామ - ప్రసిద్ధిగల, కేలి - విహారమనెడు, తామరసరసాయన -

పద్మములతోఁ చేయఁబడిన శ్రేష్ఠమైన యాపధమునందు, లోలుప - ఆసక్తిగల, ఆలి - తుమ్మెద యైన యాశివునియొక్క, ఎదుట - సమక్షమును, పొసరించె - చక్కఁబఱచెను. అనఁగా జూద మాడుట కనుకూలమగునట్లు ప్రదేశమును సరిచేసెనుట, ఇచట 'అనిపాధి - స్తనపాధి - కలి - పాలి' ఇవి యనుప్రాసాలంకారము. తామరస రసాయనలోలుపాధి, ఉపమాలంకారము.

మ॥ ధృతి పెంపొందగన్ సారసారె వయినా • రెజూచుచు న్నారెవో

పుతటిం బోవుచు జోడుగట్టుకొని • వృత్తిజ జోడించుచు

జగ్గ గారా పది దచ్చి యిత్తిగ తిగా • చౌవంచ తీవంచ బొ

కితినానర్తకి యుచు నాడె నుభయా • గీకార మేపారగన్.

20

అ॥ ధృతి పెంపొందగన్ - ధైర్యమతిశయించగా, సారసారె - పాచికను - పాచికను, పయినారె - విడిదిసాగటాలకాయను. చూచుచు - కనిపెట్టుచు - పరిశీలించుచు, సారసారె పుతటి - పాచికపోవుపయమును, పోవుచు - పెంటబోవుచు - అనఁగా నొకపాచికముండిండు బోవుచుండ రెండవదాని ననుసరించుచుననుట, జోడుకట్టుకొని - బంధములు గూడనప్పుడు, తీవ్ర శ్రీతి - పాచికలు పైకెగవేయునప్పుడు ధృని యధికమగునట్లుగా, ఉగా - 'సే. బడి' వాయుకల నగ • ప్రతతితో తీవ్రన, నెగిసినట్లయితిఁచు • మగువలార, అనిపను. జోడించుచు - జతసేయుచును, జత - రెండు, బారా - పదిరెండు, పది. దచ్చి - ఎనిమిది, దంటి + చవుకము - దచ్చియగును. ఇత్తిగ - ఆటు, ఇరు + తిగ - ఇత్తిగ యగును. తిగా - మూడు, చౌవంచ - అయి, ఉగా. 'సే. కంకణంబులు మ్రోయఁగాదుగ చాత్రి చౌ. వంచంచులుండముల్ పైచువారు' చను. 'క. అత్తివంశతగ్గ యుమగ, సత్రాదచ్చాక వంచచౌవంచీరై, దిత్తిగయిద్దగ బ్రద్దలు, చిత్తంబునదలచి నట్లు చేతికిఁదెచ్చు' హరివం. తీవంచ - నాలుగు, బొంకితినానర్తకి - ఓ పాచికల్లాటయందుఁ గలశక్తి అబద్ధమేమైననాడుచుంటినా, అంచు - ఇట్లు పలుకుచు, ఉభయాంగీకారము - ఇరువురి యాటలయందలి సమృత్తిని, ఏపారగన్ - అధికముకాఁగా, ఆడె - ఆడెను, ఈపద్యమునఁ బ్రథమ చరణమున ఋష్యడిసెప్పఁబడినది. 'క. ఇత్తైత్వంబులఁ దొలగక, ఋత్వంబును ఋవలి యనగ • రేఫముతో మి, త్రత్వంబు నెఱపు నెట్టిమ, హత్వ మె యట్లనగుఁ గాదులందున్నపుడు', అనిఅప్ప. స్వభావోక్త్యలంకారము. 'స్వభావోక్తిరసాచారు, యథావద్వస్తువర్ణనం' ప్రథా.

తా॥ ధైర్యముతో మాటిమాటికిఁ బైకాయలఁ జూచుచు నొకటితో మఱియొకటి పంటాడు నట్లు పాచికల నడుపుచు నొక్కొకప్పుడు జంట యగుచుండ తీవ్రమును ధృనులతో నాడుచు నిట్లుభ యులయాట నొక్కడే యాడుచుండెను.

క॥ ఈరితి నక్షవిద్యా, పారీణత మెఱయ నుభయ • పక్షజయూపే |

తూర్వాధచిత్తుఁ డైధీ, గౌరవ మెసగంగ నాడె • గా దైవగతి.

21.

అ॥ ఈరితి - ఈప్రకారముగా. అక్షవిద్యాపారీణత - జూదమునువిద్యమును దుందుముట్లు నేర్చునెరుఁగు, మెఱయక ప్రకాశించగా. ఉభయపక్ష జయూపేతూర్వాధచిత్తుఁడు, ఉభయపక్ష - ఇరు పైపులయొక్క - ఇద్దరిపండితులయొక్క, జయూపేక్ష - గెలువనిచ్చుగించుటయందు, ఆర్వాధచిత్తి -

పడిన, చిత్తుడు — మనస్సుగలవాడు, ఐ అగును, ధీగౌరవము — బుద్ధియొక్కయధకము, ఎసంగం గణ — ఒప్పనట్లు, ఆడంగా — జూదమాడుచుండగా, దైవగతి — అదృష్టవశమున — దైవయోగము వలన, 'ని.' దైవం దిష్టంభాగధేయం, భాగ్యం స్త్రీనియతిర్విధి' అ. అలం. సమాధి.

తా|| అతఁ డిట్లు జూదమునుదన సామర్థ్యముకొలది యిరువైపుల గెలువవలయు ననుకాంతో నాడుచుండగాఁ దన యదృష్టవశమున.

—: నిరంకుశుచియాట గెలుచుట :—

క|| తనయాట గెలువ లక్ష్యే, తనయాటవిదహను, జూచి ధరణీసురుడి
ట్లను మానవతీరత్నము, ననుమానములేక యొనఁగు మా నిపుణతమా. 22.

అ|| తనయాట గెలువక — తనయొక్కపందెముగెలువఁగా, ధరణీసురుడు — అబ్రాహ్మణుడు, లక్ష్యే తనయాటవిదహనుక, లక్ష్యే తనయ — లక్ష్యే దేవికిఁగొడుకగు మన్మథుడనెడి, అటవి. అరణ్యమును, దహనుక — దగ్ధమైనర్చినవాడయిన యాశంకరుని, చూచి — వీక్షించి, ఇట్లుక — ఈవిధముగాఁ బలికెను, నిపుణతమా — సామర్థ్యముగలవారిలో శ్రేష్ఠుడయినవాడ, అనుమానములేక — సందేహపడక, మానవతీరత్నముక — అభిమానముగల స్త్రీలలో శ్రేష్ఠమయినదానిని, ఒసఁగుమా — ఇమ్ము, ఈపద్యమున నాలుగవపాదమునఁ బ్రత్యయతిసెప్పఁబడినది. ఉదా. క. రఘుపతి, యనుజన్మునిజూచి సేమ మా జనపతికి. అని రామా. 'తనయాట గెలువలక్ష్యే తనయాటవి — ట్లనుమానవతీరత్నముననుమానము' యమకాలంకారమును 'లక్ష్యే తనయాటవిదహనుడు' రూపకాలంకారమును 'ఒసఁగుమా నిపుణతమా' అంత్యానుప్రాసాలంకారమును, ఇచట నిరంకుశుడు శివునితో జూదమాడి యొకకాంత నిమ్మనుట 'గుడోపలన్యాయము' అనఁగా బెల్లమునుగొట్టినరాతికి నదియంటుకొనినట్లు వేశ్యాసంగమ దోషమతినిని వీడలేదనిభావము.

తా|| తనయాట గెలుపొందఁగానే శివుని జూచి యానిరంకుశుఁ డిట్లు పలికె. ఇతఁ సంతయింపక యొకయువతి నిమ్ము.

—: నిరంకుశుఁ డా లింగముతో నాకు వేశ్యనిమ్మని కలహించుట:—

క|| మును లంజలంజ పన్నిద, మని యాడితిఁ గాని యిట్టి దట్టిది యని యా
డినవాడఁ గాను గద నా, మనసునుమీ వారయువతి మన్మథమథనా. 23

అ|| మన్మథమథనా — మన్మథునిఁ జంపిన యో యీశ్వరుడ, మును — మొదటనే, లంజలంజ పన్నిదము — మన యిరువురిలో నెవరు గెలిచినను గెలిచినవారికి వేశ్యనిచ్చునట్టి పందెమే, అని, చెప్పి, అడితిక — జూదము నాడియుంటిని, కాని — అంతేకాని, నూ. 'కొన్ని యెడలం గాని క్రియాపూర్వకంబు పూర్వ విరుద్ధోత్తరాధికం బగు' అని ప్రా. వ్యా. ఇట్టిదట్టిది యని — ఇటువంటిది యటువంటిది యని నిశ్చయించి, అడినవాడక — అడినవాడను, కానుగద — ఇది. నీకుఁ దెలియును

గదా యనుట, వారయువతి - యావనపు బోగముది, నా మనసునుమీ - నాకు నిష్ఠముగలదానిని
 జేపవచున్నాను సుమా, ఇచ్చట మనస్సు, శబ్దము, 'నూ. సాస్తావపయః ప్రభృతేస్థాపః' నన్న. అను
 నూత్రముచేమననుఅయినది. నూ. 'మనః ప్రభృతుల సహకారమునకు లోపద్విత్యములువై కల్పికముగనగు'
 బా. వ్యా. ఉదా "చ...బండుచో", నిరవయియుండకుండుటకై 'మీ' యతివస్థియు లాశ్రయించె"
 శృం. నై. "ఉ. నీయాన సుమీ సవం తెనకి యా...జెట్టిని నచ్చు వా...లక" పారి.

తా|| ఓ మదనాంతకుడా! నేను వెలదట బోగముది బోగముని, యని చెప్పి పంపెము నాడితిని
 గాని యిటువంటి, రూపముగలది, యీలాటి గుణముగలది, యింత పయస్సుగలది, యని నిర్ణయించు
 కొనలేదుగదా. ఆకేశ్యను గోరుట నాయిష్ట మైయున్నది. కనుక నిష్ఠుడు నెప్పుచున్నాను.

సీ|| అలకాధిపతి సూనుఁ డమరవేశ్యలలోన, మే లెంచి పొందు నే డ లోలనయనఁ
 బ్రథనగరంబులోనఁ డ బ్రాణంబు లుంకువ, గా నిచ్చి పోదు రే డ కలికితోడఁ
 క్రతుశంత్రముల దేవ డ గణముల సంతోష, వలచి కాంక్షింతు రే డ ద్భునయనఁ
 గతినంపు తపములు డ గట్టిపెట్టి మునీంద్ర, కోటి యాశింతు రే డ కువలయాక్షిఁ

గీ|| ద్రిభువనాశ్చర్య సౌందర్య డ రేఖచుచ, లాలతాంగుల కేముంతి డ మేలుబంతి
 యాదురాప పరీరంభ డ సంకయుగ్మ, రామణీయక జితరంభ డ రంభఁ దెమ్ము. 24

అ|| అలకాధిపతి సూనుఁడు - కుబేరుని పుత్రుడగు నలకాబుండు, అమర వేశ్యలలోనక -
 దేవతా వేశ్యలలో, మేలెంచి - యోగ్యమైనదని తలంచి, ఏలోలనయనక - చంచలమైన చూపులు
 గల యేస్త్రీని, పొందుక - సంభోగించునో, ప్రథనగరంబులోనక - యుద్ధభూమియందు, ప్రాణం
 బులు - తప యసువులను, ఉంకువగాక - కన్యాశుల్కముగా. ఓలిసొమ్ముగా, ఇచ్చి - ఒసంగి,
 ఏకలికితోడక - మనోజ్ఞురాలైన యేస్త్రీతోగూడ, పోదురు - కలియదురో, ఉదా "పరాప్సరః
 సహస్రాణిహరమయోధ సేహతం, త్వరితాస్యభిధానంతిమమథర్థాభవేతిచ" అగ్నిపు. క్రతుశంత్రములన
 యజ్ఞకార్య ప్రకార విచారములయందు, దేవగణములకదేవతలయొక్క - సమాహమును, సంతోష
 పఱచి - ఆనందము గలవారినిగాజేసి, ఏవద్దనయనక - కమలములవంటి కన్నులు గలవయిన యే
 స్త్రీని, కాంక్షింతురు - ఆకంక్షింతురో, మునీంద్రకోటి - యశీష్ఠులయొక్క సమాహము, కఠినంపు
 తపములు - కష్టతరమైన తపస్సులు, కట్టిపెట్టి - మాటగట్టి యొకమూలవైచి - అనగా బొత్తుగా
 విడిచి యనుట, ఏకువలయాక్షిక - కలువపువ్వులవంటి కన్నులు గలిగిన యేచక్కనిదానిని, ఆశిం
 తురు - ఇచ్చుగింతురో, త్రిభువ.....గులకుక - త్రిభువన - మాండులోకములకు, ఆశ్చర్య -
 అద్భుతమును గలిగించునట్టి, సౌందర్యరేఖ - చక్కదనమునఁ దీరిన, చంచలాలతా - మెలుపుతీరగ
 వంటి, అంగులకుక - శరీరముగలవారిలో, ఏయింతి - ఏయాండుపి, మేలుబంతి - శ్రేష్ఠురాలో,
 ఆ - ఆయొక్క, దురాపపరీరంభక. దురాప - పొందనలవిగాని, పరీరంభక - అలింగనము
 గలిగినట్టిదానిని, అంకయుగ్మరామణీయ కజితరంభక. అంకయుగ్మ - తొడల ముందటిభాగము
 యొక్క, రామణీయక - మనోహరమువలన, జిత - జయించబడిన, రంభక - అరటిచెట్టు గల
 బానిస. ఇటు రామణీయకశబ్దమునకు 'నూ. యోపధానాద్ధురాపో త్రేమాద్భ్యుఘో, ద్వంద్వ మసౌజ్ఞాది

భ్యశ్చ' సిద్ధాంతం. "భటస్య దృష్ట్యావపుషః సురాంగనా, స్థితాచిరంవ్యోమని రామణీయకమ్" రావ. సులక్షణమైన యూరపులను వర్ణించుటలో మహాకవి కాళిదాసు "నాగేంద్ర హస్తాస్త్యచికర్క శత్యా, దేకాంతశ్చైత్యా త్కదనీవిశేషాః, లభ్యాఽసిలోఽపి పరిణాహిరూపం. జాతాస్తరూఢ్యోరుప మానభాష్యోః" కుమా. రంభక - రంభయను పేరుగల వేశ్యను, తెమ్ము - తెచ్చియిమ్ము, ఇందు శని సంపుటపములు, అను ప్రయోగమునకు "సూ. సామానాధి కరణ్యేతు, బహుత్వాత్థేపరేఽపిచ, ముఖ్యో గ్భవేతాం పుంస్వాఖ్యా వాదేశావత్ర సర్వదా" అధ. 'ఇచట నిరంకుశుడు రంభనేకోరుటకు' నాడిమి రంభా పురుషేషువిష్టాః' అని యీ యిరువురియొక్క లోకోత్తర సౌందర్యము సిద్ధాంతీకరించబడి యున్నది. ఇచట నాధునికులుకొందఱు కవులు భిన్న భావమును జూపుచుండిరి.

సీ. ఊర్వశి రంభ తి ♦ లోల్లమ శశిరేఖ, హరిణి చంద్రకళయ ♦ సంగలతిక
మదనమోహినివపు ♦ మృతి కాంతిమతి సుభా, ననకశానిధి వరూ ♦ ధినిఘృతాచి
మేనక పంచాశ్వ ♦ మేధిని రాజనూ, యార్ధినిక్రతుశుల్క ♦ తీర్థ శుల్క
జలపద కర్పూర ♦ తిలక లీలావతి, దారు సంజీవని ♦ దానశుల్క.

గీ. ముని మనోహర ధాన్య మా ♦ లిని సమీచి, భుంజికస్థలప్రశ్లావ ♦ మంజుభూష.
చారునాను చకోరాక్షి ♦ సౌరభ్యేయ, హేమ మొదలైన యన్నర ♦ లేమలధిప. కకు. వి.

అయినను రంభకే జగదేక సౌందర్యము నిర్ణయింపఁబడినది.

“క. అంభోజాక్షులోపల, రంభయె కడుచక్కనిదిర, రాగంబులలో
గాంభీర్యమైనరాగము, కాంభోజియె కుందవరపు కవిచాడవా” క. చా.

తా|| దేవలోకమున ధనసంపన్నుఁడును; సౌందర్యవంతుఁడునగు నలకూబరుఁడు శ్రేష్ఠురాలని పొందునదియు, యుద్ధమునఁ బ్రాణముల నర్పించిర వీరులఁ గూడునదియు, దేవతలకు సంతుష్టికర మగు యజ్ఞము లాచరించినవారలఁ గలియునదియు, మునులచేసి గర్వతాపము తపస్సులు చాలించి యాశించునదియు, మూఁడులోకముల కచ్చేరువు గలిగించునట్టి - నక - దనముతో నందఱికుంటె మిన్న యైనదియు, సామాన్యులకు లభింపనిదియు, నగఁటిబోడెలవఁటి తొడలు గలదియు, నగు రంభనిమ్ము.

క|| విన్నావో వి.నా నీతి న, మున్నతు లజిగించుకొనగ ♦ నొప్పవిధరక
బన్నిదమును మఱియేదో, యన్నరుచుమీ మదావ ♦ శాసుభేదీ. 25

అ|| మదావశాసురభేదీ - గజాసురుని సంహరించిన యోహరుఁడా, విన్నావో, వినవో - ఈ సామెతను నీవు వినియున్నావో వినియుండలేదో, ఇచట విన్నావో వినవో, అనుటకు "సూ. ఏదో తావ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థన పరా క్రియాణాంస్తః" శబ్దబిం. ధరక - భూమియందు, నీతిసమున్నతులు - న్యాయమునం దధికులైనవారు, అడిగించుకొనగ - నాకీయవలసిన నిమ్మని యడిగించు కొనుటకు, ఒప్పునివి - కూడనివి, పన్నిదము - పంచెపుసొమ్మును, మఱియేగో - ఇది పెద్దవారి యెదుటఁ జెప్పఁగూడనిని కాని యెల్లవరకుఁ చెల్లినదియనుట, అనఁగా బంచెపుకాసును బడుపు కాసును నడ్డిగించుకొనినచో నెవ్వరైన వినినఁ బురువుపోవును. కనుక నీ రెండును ఒకటకుఁ చెలియఁ కుండ గుట్టుగానే యీయవలయు నను లోకోక్తి, అన్నరుచుమీ - ఇట్లు పెద్దలు చెప్పుచుందురునుభూ

తా|| ఓ గజాసురవైరి! ప్రపంచమున ధర్మముల నెఱింగినపెద్దలు పంచెపు కాసులును బడుపు కాసులును నితరులు విమనట్లడిగించుకొనక గుట్టుగా నీయవలె, ననిన సామెత నీవు విన్నావో వివశోగో.

ధృవకోకిల. తగునె పన్నిద మీక యీగతిఁ దప్పమానము దాల్చుఁగాఁ
 గదపు నీకును నాకుఁ బెద్దలఁ దండఁ బెట్టెదఁ జండి నై
 గగనకేశ యటంచుఁ జందురఁ కావినేలు గళంబునక
 బొగడదండ యొనర్చె నావిటఁ భూసురాగ్రణి దిట్ట యై.

26

అ|| గగనకేశ - ఆకాశమేజదగాఁగల యో శంకరుఁడా, పన్నిదమీక-నీవోప్పకొనిన పంచె
 మును జెల్లించక, ఈగతి - ఈవిధముగా, తప్ప - తప్పించుకొనునట్టి, మానముక - మాటాడకుండు
 నటువంటి స్వభావమును, తాల్చుఁగక - వహించుట, తగునె - నీకుఁజెల్లునా, నీకును నాకు -
 మన యిద్దరికినిగల, తగవుక - వివాదమును, చండిన్ - మూర్ఖపుఁబట్టుగలవాడను, ని. "చి. చండి
 పోతు గరాసు మొండికట్టె" అం. సం. ఉదా. "చ.వెండియును జండితంబున వచ్చివచ్చి, పోరెడు
 మొనలు" భార. "చండిపోతు - మూర్ఖపుఁబట్టుదల గలవాడు" శ. ర. ఐ - అగుచు, పెద్దల
 దండక - తెలిసినవారి సమీపమున, పెట్టెదక - ఉంచఁబోవుచున్నాను. అటంచుక - ఇట్లుపలు
 కుచు, ఆ - ఆయొక్క, విటభూసురాగ్రణి - జారుడైన యాబ్రాహ్మణోత్తముఁడు, నిట్టయై -
 దైర్యముగలవాడై, చందుర కావినేలుగళంబునక - చంద్రకావి వలువదాల్చిన గూళివునియొక్క
 కంఠమునందు, పొగడదండ - పొగడపువ్వులయొక్క సరమును, ఒనర్చక - కల్పించెను. గ్రచ్చి
 వైచెను, ఈధృవకోకిల వృత్తమునకు లక్షణము. "శుభవిలాస ముకుంద కేశవఁ భూలిభవ్య విగామ
 ముక, నభర సంబులు జాగముల్ దగు ధన్యమై ధృవకోకిలక" అనిసుల. దీనినే తంశశ్చుత్తై
 మందరు. "జలజలోచనుఁ ఘటభాంతకు శంఖచక్రగదాధరుక, గలశజాది మునీంద్ర సేవికుఁ
 గాలియాంతకు నమ్యతుక, బలుకుచోఁ దరళంబు లందులఁ భాను విశ్రమపద్ధతిక, గలిను నభ్రస
 జాగముల్ సమఁ కట్టి చెప్పదు రుత్తముల్" అని అప్ప.

తా. ఓ యీశ్వరుఁడా! నీవు మొదట సమ్మతించి యిప్పుడు పంచమును జెల్లించక తప్పించు
 కొనఁబూని మాటాడకుండుట తగునా. మన యిరువురికిగల జగదమును పెద్దలయెదుటఁ బెట్టెదను.
 ఇట్లుచు నాబ్రాహ్మణుఁడు శివుని మెడలో నొక పొగడపువ్వులదండను వేసెను.

గీ|| తాము గనిపించ కుండి గంఁ ధర్మయక్ష, భుజగకిన్నర ముఖ్యులుఁ సొగడ దండఁ
 బొగడదండయుఁ బోలె నఁ ప్పగడదండ, కాలకంఠగుమెడ కలఁకారదుయ్యె. 27

అ|| గంధర్వ యక్షభుజగ కిన్నరముఖ్యులు. గంధర్వ - గంధర్వులును, యక్ష - యక్షులును,
 భుజగ - పన్నగులును, కిన్నర - కిన్నరులును, మొదలగు, ముఖ్యులు - ప్రధానమయినవారు, తాము -
 వారందఱును, దండక - సమీపమున, కనిపించకుండి - అదృశ్యముగనుండి - చాటుననుండి, పొగ-
 డక - స్తుతించఁగా, పొగడదండయుక - వకుళపుష్పంబులయొక్క హారమును, అప్పగడ - ఋణము
 యొక్క యధికమునకు, దండ - సమీపమును, పోలెక - పోలికగా - అనఁగా ఋణాధికముయొక్క

చేరువవలెననుట, కాలకంధరు మొదలుకొని — నల్లని కంఠముగలవాడయిన యా హరుని కంఠమునకు, అలంకారమయ్యెను — ఆభరణముగానుండెను. అనఁగా నల్లని మొదయందుఁ దెల్లనిపువ్వులదండ వేయఁ గానే శృంగారముగా నుండెననుట, పొడిదండయుఁబోలె నప్పుగడదండ, అనుటచే ననుప్రాసాలంకారమును, ఉత్తేజమును.

తా|| అట్టిమొద గంధర్వులు యక్షులు పన్నగులు కిన్నరులు మొదలగువా రందఱునదృశ్యముగా నుండి స్తుతించఁగా నల్లని మొదయం దాపూలదండ తెల్లగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. అది యాశివుఁ డప్పునకు చేరువ ను డినట్లుగపడెను.

వ|| ఇవ్విధంబున సవ్వినకుమారుండు పుష్పకోదండ జయవిరాజితం బరాజితం జేసి యిట్లనియె.

28

అ|| అవ్విప్రకుమారుండు — బ్రాహ్మణుని కొడుకైన యా నిరంకుశుండు, ఇవ్విధంబునకొని — ఈరీతిగా, పుష్పకోదండ జయవిరాజితం — పుష్పకోదండ — పువ్వులే బాణములుగాఁగల మన్మథుని, జను — గెలిచినవాడై, విరాజితం — బ్రకాశించుచున్నవాడైన యా శివుని, పరాజితం — ఓడి పోఁగొట్టఁబడిన వానినిగా, చేసి — ఒనఁగించి — అనఁగా జూదమున నోడించుననుట, ఇట్లనియెకొని, ఈరీతిగాఁబలికెను — అనఁగాఁ జెప్పఁబోవువిధముగా వచించెననుట, ఇచట 'విరాజితం బరాజితం జేసి' యనుచోట ననుప్రాసాలంకారము.

—: నిరంకుశుండు శివునిదూషించుట:—

సీ. తగ వంటిమా నీకుఁ ♦ దగ వెక్కడిది భక్తి, పారీణిల్లాలిఁ ♦ బట్టినావు
తెగు వంటిమా నీకుఁ ♦ దెగువెక్కడిది వెండి, కొండ యుండఁగ భిక్షు ♦ గోదనావు
గుఱు తంటిమా నీకు ♦ గుఱుతెక్కడిది భక్తి, సంబికిఁ గుంటెన ♦ నడచినావు
బిరు దంటిమా నీకు ♦ బిరు దెక్కడిది పాండు, నృపకుమారునకుఁ గ్రిం ♦ దువడినావు

గీ. దొరతనం బంటిమానీకు ♦ దొరతనంబు, గలదె బాణునివాకిలిఁ ♦ గాచినావు

నిన్ను సర్వజ్ఞుఁ డని కొల్చు ♦ నిర్లగాళి, నెన్ను బంటియకాక నీ ♦ వేమిసేతు.

29

అ|| తగవు అంటిమా — న్యాయముగలదనుకొందుమా, భక్తిపారీణిల్లాలి — భక్తియందు సంపూర్ణుడయిన భక్త్యాణాజాయుక్తు భాగ్యును, పట్టినావు — గ్రహించినావు, నీకు — నీకు, తగవు ఎక్కడిది — న్యాయమెక్కడగలదు — అనఁగా నీయొద్ద న్యాయమేలేదనుట, తెగువంటిమా — బౌద్ధాగ్ర్యము కలదనుకొందుమా, వెండికొండ — ధనభుకొండ — రజతాచలము, ఉండఁగ — కలిగినపు టికిని, భిక్షు — తిరపమును, గోదనావు — ఆసించినావు, నీకు — తెగువ ఎక్కడిది — నీయొద్ద నౌదాగ్ర్యమెక్కడగలదు — దాత్వత్వమే లేదనుట, గుఱుకు అంటిమా — ఒకనిర్ణయము కలదను కొందుమా, భక్తిసంబికి — భక్తుడైనయొడయనరనికి, కుంటెనక లంజను విటునికి దార్చునట్టికార్యమున, నడచినావు — ప్రవర్తించియున్నావు, అనఁగా నొడయనంబియునునాతఁడు మిఱుమిండ్లనెనారు

వలన వెలివెట్టఁబడి సాకారుడైన వాల్మీకేశ్వరుని గోచి నెనుక చెంగునుబట్టికొని దొంగతనముగా లంజయింటికి బోయినట్లు బసవపు గాణమునందు గలదు. నీకుక్ + గుఱుకు + ఎక్కడిని - నీకునియను మెక్కడ గలదు, నీయొద్ద నియములేదనుట, బిరుదు + అంటిమా - పొరుషులు కలదనుకొందుమా, పాండునృపమారునకుక్ - పాండురాజుకొడుకైన యర్జునునకు, - క్రిందుపడినావు అగ్రఃపతియై యున్నావు, నీకుక్ + బిరుదు + ఎక్కడిని - నీకుఁబొరుష మొకటికలదా, నీయందుఁబొరుషుచిహ్ను మే లేదనుట, దొరతనంబు + అంటిమా - ప్రభుత్వము కలదనుకొందుమా, బాణానివాకిలిన్ - బాణా నురుని యింటిముంగిట, కాచినావు - కావలియింటివి, అనఁగా ద్వాగపాలకుడైతివనుట, నీకున్ + దొరతనంబు + కలదె - నీకు సధికారత్వ మొకటియున్నదా, నీకు రాచరికమేలేదనుట, నిన్ను - ఇట్టివాడవైననిన్ను, సర్వజ్ఞుఁడు - సమస్తమును దెలిసినవాఁడు - అన్నియు నెఱిగినవాఁడు, అని - ఇట్లుతలంచి, కొల్లు - సేవించుచున్నట్టి, సర్వరాశిన్ - దేవతలయొక్క సమాహారము, ఎన్నుట - గణించుట, అంతియకాక - అంతమాత్రమేకాని, నీవేమిసేతు - నీవేమిసేయుదువు, ఈసర్వమున 'నీవేమిసేతు' అని ప్రయోగించుటకు 'మూ. కృచిచ్చునన్గేనాని శేచిత్త్యస్థితింబసః' అని యగర్వణాచార్యులు.

మఱియు 'నీకుఁడగవెక్కడిది' ఇత్యాదులు. సప్తమికి షష్ఠి చెప్పఁబడినది. నూ. షష్ఠీస్థానికం బగు కువర్ణకంబాక్కింకో ద్విశీయిది విభక్తులకు మాఱుగాఁదగ్గదగ్గంబులం జూపవైడిని, అని ప్రో. వ్యా. ఉదా "కోమలిసీకమగ్త" అనిభార. పద్యమంతయును వ్యాజ్ఞమృత్యులంకారము. 'నింద యావాచ్యయాత్ర ముతిశేవావగమ్యతే, స్తుత్యావాగమ్యతేనిందా, వ్యాజ్ఞమృతీ సోమతా' అని. ప్రతా

తా|| ఓ శంకరుఁడా! నీవు న్యాయము కలవాడ వనుకొందునా భక్తీయం దగ్గనుడైన భల్లూణ రాజు భార్యనే గ్రహించినావు. కనుక నీకు న్యాయములేదు గదా! విరేణయు కలదనుకొందునా ధన పర్వతము దాపుననుండియుఁ జాలక విచ్చుమెత్తుచున్నావు. కావున నీయందు దాతృత్వములేదు గదా! నియమును కలదని యూహింతునా భక్తుఁడయిన యొడయనంబికిఁ గుంఠెనవృత్తితోఁ దిరిగినావు. కాబట్టి యెంతటి నీచకార్యము నైనఁ జేయువాడవగుటచే నీకు నియములేదు గదా! పొరుషమున్న దని తలంతునా యర్జునునితోనే పోరాడలేక క్రిందుఁబడినావు. కాన నీయందుఁ బొరుషము లేదుగదా! అధికారము కలదనుకొందునా నీవే బాణానురుని వాకిటఁ గావలియున్నావు. కనుక నీకు దొంగతనము లేదుగదా! ఇంతటి యల్పుడవైన నిన్ను సమస్తమును దెలిసినవాఁడని సేవించుచున్న దేవతలనుమాత్ర మందరమునఁ జూచుచుండువు. ఇంతకంటె నీవేమిచేయుగలవు.

గీ. నీమహాదైవ్యవృత్తిః • నీకు నార్య, భాగ్యసంపన్న గుణధుర్య • భార్య యొక్క చట్టుకూఁతురు గలుగఁనీజాము వేగెఁ, గాని లేకున్న మఱి చెప్పఁగలదెనిన్ను. 30

అ|| నీ. నీయొక్క, మహా + దైవ్యవృత్తికిన్ - దరిద్రపు నడతకు, నీకున్ - నీకు, అగ్య - పూజ్యరాము, భాగ్యసంపన్న - అద్భుతముయొక్క. సమృద్ధిగలదియును. గుణధుర్య - మంచిబుద్ధి యొక్క భారమును వహించుచున్నదియును, అయిన భార్య - ఇల్లాలు, ఒక్కచట్టుకూఁతురు - పొరుషుఁడు. మాఱురగు నొకపార్వతీదేవి, కలుగన్ - ఉండుటచేత, ఈజామువేగెన్ - ఇంతపక్షకు

దెల్లవాటిసది. ఎలాగోగుభోదయమయినది. కాని — అంతమాత్రమే కాని, మఱి — ఇంకను, లేకున్నన్ — అటులగాకున్న, ఆ మెయేలేకుండినట్లయిన, నిన్నుక — ఇట్టివాడవగు నిన్ను, చెప్పన్ — చెప్పుకొనుటకు, కలదె — వీలుగలదా — సిగ్గిత్రయేమయ్యెడిదో యనుట. ఇందు “నీమహాదైవ్య...జామువేగె” అనుటచే నిందారూపమయినస్తుతి. కనుక వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

తా|| నీ దర్శిద్రప్రవర్తనమునకు సంపూర్ణమగు నదృష్టపంతురాలయిన పార్వతీదేవి యుండుట వలన నింతవఱకేలాగో కాలము గడచినది. లేకుండిన నీయునికె డెప్పువగునా.

క. నీ గూబజంకెలకు ను, ద్వేగపడం గునుమశరుడె ♦ విటపిఁహుండు వే
వేగఁ గమలాక్షిఁ దెచ్చెద, వో గరువతనంబు వాసి ♦ పో నెంచెదవో.

31

అ|| నీ గూబజంకెలకున్ — నీయొక్క గుడ్లగూబవంటి బెదరింపులకు, ఇది జంకెనయొక్క రూపాంతరము. ఉదా ‘క. హుంకారములునదల్పులు, జంకెలు’ అనిభార. ఉద్వేగపడక — భయపడుటకు, ని ‘ఉద్వేగస్థిమితే క్షేణే భయేచందరగామిని’ అనివి. విటసింహుడు — కాముకులలో నధికుడైన యీ నిరంకుసుడను, కునుమశరుడె — మృగముడాయేమి, నీ చూపులకు భయపడి దుఃఖించుటకు మన్మథుడనుగాననుట, వేవేగె — అతి శీఘ్రముగా, కమలాక్షి — వేశ్యను, తెచ్చెదవో — తెప్పించి యిత్తునా, గరువతనంబు — నీయొక్క గౌరవప్రవర్తనమును, వాసి — తొలగించుకొని, పోక — పోవుటకు, ఎంచెదవో — తలంచుచున్నావో, ఇవటంకెచ్చెదవో — ఎంచెదవో అనుటకు సూ. “అచ్చతుష్టంభావేత్వాణి స్థితంప్రశ్నాదివాచకం. దత్తాదిచ్చభవేద్దీర్ఘ ఏవోతావుభయాత్మకా” అథ. నిన్నుజూచి భయపడుటకు నేను మన్మథుడనుకాను, అనుటచే నిందచేతస్తుతి యగుపడుచున్నందున వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

తా|| గుడ్లగూబవంటి నీబెదరింపులకు భయపడుటకు మన్మథుడనుకొనుచున్నావేమో నేను జారపురుషులలో శ్రేష్ఠుడనగు నిరంకుసుడను నుమా! శీఘ్రముగా వెలయాల్సినట్లువో లేక నీ గొప్ప తనమును బోగొట్టుకొనియెదవో చూచెదను.

క. బరిదప్పి తప్పుచేతలక, బొరలకయివుడోడినట్టి ♦ పొలఁతుకఁ దే నీ
యఱచేతఁ బండ్లు వచ్చినఁ, గఱతువుగా కిక్కుకార్చు ♦ క ప్రతిపక్షా.

32

అ|| ఇట్లు కార్చుకప్రతిపక్షా — ఇట్లుకార్చుక — చెఱకువిల్లుగలవాడగు మన్మథునకు, ప్రతిపక్షా — శత్రువైన యోశంకరుడూ, బరితప్పి — హద్దుమీఱి, బరియనఁగా బాలరాడుకొనునప్పడు గీయు వలయాకారపు రేఖ. తప్పుచేతలక — తొలగించుకొనునట్టి పనులతో, బొరలక — అటునిటు కదలక, ఇపుడు — ఈసమయమున, ఓడినట్టి — పన్నిరమున నోడినటువంటి, పొలఁతుక — స్త్రీని, ఇచట ‘పొలఁతి’ శబ్దమున ‘పొలఁతుక’ అని ప్రయోగించుటకు ‘నూ నామ్నఃకవర్ణకస్యాత్. స్వాధేస్యాదుత్పమపి పరేతస్మిక్’ నన్న. తే — తెచ్చియిమ్ము, నీయుంచేతక — కర్తలమున, పండ్లు బచ్చిక — దంతములు పుట్టినప్పడు, కఱతువుగాక — కొఱకుదువుగాని — నీకౌర్యాతిశయములను

దరువాతఁ జూచెదరుగాని నాకీయవలసిన దానినిట్లున్నట్లు, ఈపద్యమున రేపనవ్యయ మున్ద్రాత్రోఁ బ్రాసము చెప్పుబడినది. ప్రథమా. 79 వ పద్యమునఁ జూచునగును.

తా|| ఓ మదనాంతకా! నీవు న్యాయముచేతిక్రిమించి పోతావక యీ యోగి నందమునిన్ను. నీ పరాక్రమమున్నఁ దరువాతఁ జూచెదను.

చ. అని యచిమేషభూరుహాను ♦ మానమదామలలామ నానరా
ఖని యగుపార్వతీధవుని ♦ కంఠమునం దగిలించినట్టి కాం
చనమణి రుచ్యమాన నిజ ♦ శాటి చెఱ గులు గూడఁ బట్టి నీ
పసియన నెంత వేగిరమ ♦ పన్నిద మిమ్మని తీయ నయ్యెడన్. 333

అ|| అని - ఇట్లుపలికి, అని మే.....ఖని. అని మేషభూరుహ దేవతా వృక్షగుగు పారిజాతముయొక్క, నుమ - పువ్వులవలన, అసమ - సమానములేని - అధికమైనయునుట, మాన - లలామ - శ్రేష్ఠమైన మాలికయొక్క, వాసనా - పరిమళమునకు, ఖని - పుట్టుకకుఁ గాఢముగు గ్గనియొక ఇది శివుని కంఠమునకు విశేషణము. అగు - అయినట్టి, పార్వతీధవుని కంఠమున - 'హైయ వతి నాథుడగు శివునియొక్క మెడయందు, తగిలించినట్టి - పొందించుచున్న, కాంచనమణి చ్య మాన నిజశాటి చెఱంగులు. కాంచన - బంగారుమువలెను, మణి - రత్నములవలెను, రుచ్యమాన - మనోహరమగుచున్న, నిజశాటి - తన యుత్తరీయముయొక్క, చెంగులు - కొంగులు, కూడ - కలియునట్లు, పట్టి - పట్టికొని, నీపనియనెంత - నానుఁగోపమువచ్చునేని నీపనియనగా నేపాటి, వేగిరమ - దబ్బున. పన్నిదము - పంచపువస్తువును, ఇమ్మని - ఈయవలసినదని, తీయ - మరల నాయుత్తరీయమును దీసికొనఁగా, అయ్యెడన్ - ఆసమయమున, ఇందు 'కాంచనమణి రుచ్యమాననిజ శాటిచెఱంగులు, అనువిశేషణముతోఁ గూడిన సమాసమునుగూర్చి, 'మూ. విశేషణసమాసోఽపి. క్వచి దిష్టోభవేన్మమ' అనియును మూ. 'అనిందితానాంభాసాకాంక్షేహో యోగశ్చ సమృత్తిః' అనియును నధర్వణవాక్యములు, మూ. 'సంస్కృతజైకృత శబ్దైర్మిత్ర సమాసవివచితేయః' అనినన్న 'అని యని మేష' యమకాలంకారము. 'సమాసమదామలలామ, అనుప్రాసాలంకారు.

తా|| ఇట్లు వచించుచుఁ బారిజాతపుష్పములయొక్క వాసనలతో నొప్పచున్న యాశివుని కంఠ మునఁ దగిలించిన తన యుత్తరీయపు కొంగులు కలియఁ బట్టుకొని నీపనియనగా నెంత వడిగా నా పంచపు వస్తువు నిమ్మని మరల నాయుత్తరీయమును దీసికొనఁగా.

ఉ. సత్యవచోవిశేషపరి ♦ వక్తుఁడు గావున నోడియుండియో
యత్యధికుండు దేవుడను ♦ నంజలి దాష్ట్యముఁ జూచి మెచ్చియో
| భృత్యుఁడు వీఁడు మాధ్యమునఁ ♦ బేళఱుఁ డంచు ననుగ్రహించియో
మృత్యుమదాపహంత యుర ♦ రీకృతభూసుర ధూర్తమార్గుఁ డై. 334

అ|| మృత్యుమదాపహంత - మృత్యువును జయించిన యాయాశ్వరుఁడు, ఇచట 'హంత' అను టకు 'నూ. ఋకారాంతములు అకారాంతములై శ్రీసమములుగానగు' బావ్యా. సత్యవచో విశేష

పరిపక్వము. సత్యవచః - నిజమైన మాటలయొక్క, విశేష - అతిశయమునందు, పరిపక్వము - అసక్తికలవాడు, కావున - కాబట్టి, ఓడియుండియో. తాను గెలువక పోవుటచేతనూ, దేవుడు - ఈశ్వరుడు, అత్యధకుండు - మిక్కిలి గొప్పవాడు, అను - ఇట్లుతలంచునట్టి, అంజలి దోష్టమున - దోసిలాగైన దోష్టస్యమును, చూచి - వీక్షించి, మెచ్చియో - అనుగ్రహించియో, వీడు - ఈనిరంకుశుడు, భృత్యుడు - నాయొక్కబంటు, మోక్షమునక - అవివేకమునందు, పేశలుడు - నేర్పరి, అనగా మిక్కిలి యవివేకమునటు, అందుక - అనుకొనుచు, అనుగ్రహించియో - దయగలిగియో, ఉరరీకృత భూసురమార్గముండు. ఉరరీకృత - అంగీకరింపబడిన 'ని. ఉరరీకృతమురరీకృత మంగీకృత మాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం' అని అ. భూసుర - బ్రాహ్మణునియొక్క, ధూర్తమార్గము - జూధమాడెడు పద్ధతిగలవాడు. 'ని. ధూర్తక్షదేవీకృతవోక్ష ధూర్తమార్గకృతస్యమాః' అని అ. వ్యభిచారపథము గలవాడనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'ని. ధూర్తంతుఖిన్దలవశే ధుత్తారే నావిపేత్రిషు' అని మే. ఐ - అగుచు, ఈపద్యమున నాబుగవపాదమున ఋషిసెప్పబడినది. 'క. ఇత్యైత్వంబులఁ దొలగక, ఋత్వంబును ఋషియరగఁ రేఫముతోమి, త్రత్వంబు నెఱపునెట్టిమ, హత్వమొ యట్లనగుఁగాదు ఁ లందున్నపుడుకా, అని అప్పు.

తా|| ఆ మృత్యుంజయుడు సత్యవచనాభిలాషుఁ డగుటచేత నోషిండుననో, పరిపేక్షరుడు గొప్పవాడని యూహించి దోష్టస్యమును జూపుచు దోసిలాగ్గుటను గాంచి మెచ్చియో, నా దాసుఁ డగువీడు మిక్కిలి యవివేకీ యని దయగలిగియో, యతని ధూర్తమార్గమును సమృద్ధింపి.

—: ఈశ్వరుడు దేవగణముతోఁ బ్రత్యక్షమగుట :—

సీ. నిబ్బరంబునవచ్చి ఁ నిలిచినయూఁకున, వెలిగిబ్బ యిరుగెలం ఁ కులకు దాట
గమనవేగంబున ఁ బ్రమసి కేయూరంపు, దందహూకములు వ ఁ క్రీములు తెఱువ
నెగసి చివ్వునఁ గ్రుంకు ఁ గగనచాహినివ్రేక, మున జటాజూటంబు ఁ వెనుక కొరగ
జాతి హస్తపరోజ ఁ నన్నిగుడ్డాతమై. బెళబెళఁ బసిదిండిఁ పలువ మెఱయఁ

గీ. బతనభయనమూలిగక ఁ పర్వతేంద్ర, కన్యకాబాహువల్లరీ ఁ గాఢవేష
నప్రదీపితాశ్రితకల్ప ఁ నగమనంగ, సంభ్రమతనచ్చి హరుఁడుసా ఁ త్రూత్కరించె. 35

అ|| నిబ్బరంబునక - అతిశీఘ్రముగా, నిబ్బరమనగా వేగమునంతమేరయు సమముగాఁ బోయెడు నశ్వధారావిశేషము. దీనినే పుత్రమందురు. ని "నిబ్బరము - అశ్వగతి విశేషము" శ. చం. వచ్చి - ఆరుదెంచి, నిలిచిన యూఁకునక - నిలబడిన యూపువలన, వెలిగిబ్బ - తెల్లనియాఁబోతు, ఇరుకెలంకులకుక - ఉధయపార్శ్వములకు, దాటక - లంఘించగా, గమనవేగంబునక - నడచుచున్నవడివలన, బ్రమ - గిరిగిరఁదిగి, కేయూరంపు దందహూకములు - బాహుపురులైన పాములు - భుజకీర్తలుగానున్న సర్పములు, వక్రీములు తెఱువక - పడగలువిప్పుగా, ఎగసి - పైకిలేచి, చివ్వునక - శీఘ్రముగా. క్రుంకు - దిగఁబడునటువంటి, గగనచాహిని - ఆకాశ గంగయొక్క, వ్రేకమునక - భారమువలన, జటాజూటంబు - జడలయొక్కముడి, వెనుకకుక - పశ్చాద్భ్రమనకు,

ఒరగ్జ - వ్రాలగ్గా. జాటి - క్రిందికిదిగి, హస్తసరోజ సన్నిధింబంతము. హస్తసరోజ - తామర
పువ్వువంటి చేలివలన, సన్నిరుద్ధంతము - అడ్డగింపబడిన యందరిభాగము, వి-అయి, యోచితము -
తెగుటతెగుటమనుచు గన్నులు మిలుమిట్లుకొనెడి కాంతితో, పసినిండివలన - పులితోలువస్త్రము,
మెఱయి - ప్రకాశించుగా, పతన.....నగము. పటనభయ - పడుదునేమోయను ఫలివలన, సమా
లింగక - కాగలింతుటగలదైన, పవ్వతేంద్రకన్యకా - పవ్వతరాక్షస సోమపత్నీతీతయగు పార్వతీ
యొక్క, బాహువల్లరీ - తీగలవంటి భుజములదేత, గానవేష్టన - అకముగాఁ బాట్టకొనఁబడి,
ప్రదీపిత - ప్రకాశించుచున్న, ఆత్మతకల్పనగము - ఆనంగి - ప్రాపుచేరినవారికిఁ గల్గుపక్షమో
యనునట్లు, హరుడు - పగమేర్పరుడు, సంక్రమణ - తొట్రుపాటుతో, వచ్చి, అగతుడై,
సాక్షాత్కరించె - ప్రత్యక్షమయ్యెను, - ఎదుటఁగినిలఁగెను, ఇచ్చట 'కన్యకాగము' అనుటకు 'సూ.
లింగభోధవేదిక. ఆహామేయదివారచి' అగు. ఈపద్యమున 'నిల్చుండున' అను ప్రయోగంబున
కుడా 'క. హరి చూచి వెలుగువడ న, పురుష ప్రహరణమునచ్చి' పక్షింద్రుని ని, బుర్రముగఁ జూకీ
వడంకె' అని హరివం, 'కలంపలు' అనుటకు 'శ్లో. కేసాంచి స్వస్వంతకల్పనాం కుసాన్య
క్షుసాన్యభిందుకః' అని యధగ్వకానాద్యలును 'మూ. స్వస్వాన్నము కుడి' యిహువచనే' అని
సన్నయభట్టును, జెప్పియుండిరి. మఱియు, 'పవ్వతేంద్రకన్యకా బాహువల్లరీగాఁ జేర్చిన ప్రవీణతాద్రిత
కల్పనగము' ఉత్పేక్షాలంకారమును, పద్యపరిమయము స్వభావోక్తిలంకారమును. ఇట్లే గరుడ
పురాణాదీకారకుఁ డగునానిభారమునుగల యిష్టదేవతాభ్యాసమును 'అశ్రీశ్రుతాసహస్రీం, కాన్తుభ
స్త్రభోజ్యలం, స్వగ్రాపపద్మలదం హరింకల్పద్రుమంబు' అనియున్నాఁడు. యీ రుక్మిణి నిగ్రహవి
పద్యమే యనుబసముగా నున్నది. గమనవేగమున బ్రతుని చేయునింపు దండకాకములు వస్త్రములు
దెలువ, అనునప్పడు పోతనామాత్యుఁడు బృహత్ పంచమన్నాడు.

సీ॥ కుప్పించియెగిన ♦ పండలంబులకాంతి, గగనభాగంఁబల్లె ♦ గప్పకొనఁగ
నుటికిననోర్వక ♦ యుదరంబులోనున్న, బగములువ్రేలుక ♦ జగతికిఁ బలఁ
జక్రంబుఁజేపట్టి ♦ చనుదెంచురయమునఁ, యెనున్నపచ్చని ♦ పటముపాఱ
నమ్మితిసాలాపు ♦ నగుబాటుసేయక, సన్నింపుమని ♦ క్రిడిఁజులిడిగియఁ

గీ॥ గరికిలంఘించునింహంబు ♦ కరణిమెరసి, నేడుభీష్మునిఁ జంపును ♦ నిన్నుఁగాతు
విడువుచుర్జనయంచుమ ♦ ద్విశిఖవృష్టి, చిలి చనుదెంచుదేవుండు ♦ దిక్కునాట. భాగ.

తా॥ సూటిగా రివ్వనవచ్చిన యూపువలనఁ గాలూని నిలువలేక తనతెల్లయెద్దులునిటు చూకు
చుండెను. భుజములయందు బాహుపురులవలెనున్న పాములు పలుగెత్తుచున్న వడివలన నుడికిరిగి
పడగలువిప్పినవి. చివ్వునలేచి క్రిందికిఁ దిగుచున్న యాకాశగంగయొక్క బరువువలన బటాపాటము
వెనుకకొరగుచున్నది. మొలనున్న పులితోలు వలన జాటుచుండఁగా హస్తయతోబట్టికొనఁబడి కన్ను
లకు మిలుమిట్లు కొలిపెడికాంతితో నొప్పుచున్నది. క్రిందబడుదునేమో యనుభయముతో బార్వతీ
దేవి చెండుచేతులతో గట్టిగాఁబట్టుకొనియుండ నండగొనినవారలకుఁ గల్గుతరువో యనునట్టిశ్వుండు
ప్రత్యక్షమయ్యెను.

- సీ. ఎంతదూరము వోవు ♦ నీశ్వరుం డని శౌరి, విహగేంద్రుఁ బోడెంబు ♦ వెడల వినువ
నచ్యుతుం డెచటికో ♦ యరుగుచున్నాఁడని, బుద్ధు యొక్కల తేజిఁ ♦ బరువువోల
నజుఁ డంతవెడలివో ♦ యొ జును ముంచును శ్రేష్ఠుడై రావతంబుఁ గాఁ ♦ లాడిపఱవ
నిండ్రుఁ డూరకపోవు ♦ నెచటికో యుగిచున్నా పొట్టేకి నానుచు ♦ బురు గదల్చు
- గీ. వాఁడె శుచి యంచు మునుదై త్యునగుబూశ్శ్శ, వాహనంబులు జోడింప ♦ వాఁగూడఁ
బవనపౌలస్త్య దిక్పాతుల్ ♦ జవనయాధి, బరంగుల మసాహిణము లనింబురముచూప 36

అ॥ శౌరి - విష్ణువు, ఈశ్వరుండు - శివుండు, ఎంతదూరముపోవుక - ఎంతటిదవ్వున కేగునో,
అని - ఇట్లాతలంచి, విహగేంద్రుక - పక్షిగాఁగూని గరుత్మంతుని, పోడెంబు - వేగిరముగా, వెడ
లక - బురులుచేఁడగా, పనురక - పడిచిపెట్టెఁగా, బుద్ధు - బ్రహ్మ, అమృతుండు - విష్ణువు,
ఎక్కడికో - ఎచ్చోటికో, అరుగుచున్నాఁడు - పోవుచుండెను, అని - ఇట్లని, అక్కల తేజిక -
తనహంసనానాహనమును, పరువువోలక - శీఘ్రముగా నడులించఁగా, సురేంద్రుండు - ఇంద్రుండు,
అజుండు - బ్రహ్మదేవుండు, అంతవలెపోచి - అంతదూరమునెట్లెను, చుమీ - చూడుమా,
అందుక - అనిఁబుచ్చుచు, విహవతంబుక - తననెల్లఁజేయుచును, అని. 'విహవతోఽభ్రమాకం గైకా
వశాభ్రముదల్లభాః' అ. కాలాడిపఱవక - కాలుగిడునట్లు నడిగా నడిపించగా - పలుగెత్తి
చఁగా, ఇచట 'కాలాడిపఱవ' అనుటకు ను. 'బోలోస్తీనాభవేగోగోయరిస్సాస్మత్తిరంజనమ్'
అథ. వచ్చి - అగ్నిహోత్రుడు, ఇంద్రుండు - సురపతి, పొకపోవుక - ఎవ్వరితో నేమియుఁ
జెప్పకయే యరుగుచున్నాఁడు, ఎచటికో - ఎక్కడికైయందునో, అని - ఇట్లూహించి, పొట్టేకి
వారువంబును - తనతగరులేతీని, కదల్చుక - చరింపజేయుఁగా, యమదైత్యవరులు - యముఁ
డును నిగృతియును వరుడబేవుండును, వాఁడె - ఆపోవుచున్నయర. డే, శుచియంచుక - అగ్నిహోత్రుఁ
డనుచు, ఆత్మవాహనంబులు - రేమతమ యశ్వములను, జోడింపక - జతచేయుఁగా, వారిక -
అముంచుపోవువారందఱిని, కూడక - కలియుక్కగా, పవనపౌలస్త్య దిక్పాతుల్ - వాయుదేవుఁ
డును, కుదేరుండును, మొదలగు దిక్పాలకులు, జవనయాధిక - వేగమునందలి సంపూర్ణమయిన ప్రజ్ఞచేత,
ని. 'జవనోదేశభేదేస్యా, ద్వేగవేగాకావ్యయోః, జవన్యోషధిభేదేస్యా, ద్వాచ్యవద్వేగినిస్మృతః'
అని విశ్వ. పఁగు - వర్తించుచున్నట్లువ టి, తమసాహాయుల నిబ్బరము - వారివారి గుఱ్ఱముల
యొక్క యతితయవేగమును, చూడక - కనఁబఱచఁగా, ఇందు 'విరావతంబు గాలాడిపఱవక' అను
టకు 'మూ. బోలోస్తీనాభవేగోగోయరిస్సాస్మత్తిరంజనమ్' అని అథ.

తా॥ ఈశ్వరుని ప్రయాణమును జూచి విష్ణువును, విష్ణువును జూచి బ్రహ్మయును, బ్రహ్మను
జూచి ఇంద్రుండును చిహ్న మగుగా దిక్పాలకులందఱును నిట్లుచేవతాగమంతయును గలిసి తమతమ
వారువములతో నడిగా.

వ. చేరవచ్చిరప్పుడు.

37

అ॥ చేరక - సమీపించునట్లు, వచ్చిరి - అందఱునేతెంచిరి, అప్పుడు - అట్టికాలమున.

—: నిరంకుశుడు శివునిజూచి భయపడుట :—

క. గజగజ వడకుమ భూసురు, డజగవధకు జూచి సాగ్ధ్య సావేశమునన్
భజనంబు మఱచి యుండిన, రజనీకరమాళి సాద రముగాఁ బలికెన్. 38

అ|| భూసురుడు - ఆ బ్రాహ్మణుడు, అజగవధకు - పినాకమును పేరుగల ధనుస్సును ధరించినట్టి యాశంకరుని, చూచి - వీక్షించి, సాగ్ధ్యసావేశమున - భయమువలన నొడలెఱుంగక పోవుటచేత. గజగజవడకుమ, గజగజమునువదివడకుటయందునుకగణము. ఉదా. “సీ. కడుభయంబునవాడు, గజగజమేను. వడకడైవ్యంబున, వాసపు కరణి” నవ. “గీ. వానదడియును గజగజ, వడకుమన్న, సుతసతీమాని పుష్కరిలఁ జూచివగచి” ద్వి. హరి. అధర్వణాచార్యులును ‘మూ. కాంతి శబ్దాది శబ్దాన్తు, ద్విరుక్తాస్సంతినైకః, సాధాగణాన్వహస్యేన, వైచిత్ర్యంభోరివర్తితే’ అని యున్నారు. భజనంబు - నేమించుటను, మఱచి - విస్మృతించెను, ఉండెన - ఉండగా, రజనీకరమాళి - చంద్రునిశిరస్సున ధరించిన యాశంకరుడు, సాదరముగా - అపరీతుఁడగుటచేఁ గూడిన వాడై, పలికెన్ - ఇట్లుచెప్పెను - చెప్పబోవుచున్నట్లుగా సుడిచెను.

తా|| ఇట్లు సాక్షాత్కరించిన యీశ్వరుని జూచి బ్రాహ్మణుడు భయపడి వణకుచు నేమిపడుతుంటుందని యాతనియం బాదరముతో నిల్లు పలికెను.

—: శివుడు నిరంకుశుని భయముచేయుట :—

ఉ. ఓడకు మోయు భూసురుకు లోతైదు నెత్తమునందు నీకు నే
నోడితి నీవు గెల్చితి న మున్నతి న న్నతిరోషవృత్తి నీ
వాడిన యంతవట్టు నహ జార్థమ యర్థమహాభిలాషి నై
యోశిన పన్నిదం బిడక యుండిన మండునిగాఁ దలంపరే. 39

అ|| ఓడభూసురుకులోతైదు - బ్రాహ్మణవంశమున శ్రేష్ఠుడవగు నోనిరంకుశుఁడూ, ఓడకుము - భయపడకుము, నెత్తమునందు - జూదమున, నీకు - నీచేత, నేను, ఓడితి - పండమునందు గెలువలేకపోతిని, నీవుగెల్చితి - నీవేజయించితివి, నీవు, సమున్నతి - అధికముగా, అతిరోష వృత్తి - మిక్కిలి కోపముతోఁగూడిన నడవడికచేత, అర్థమహాభిలాషి - నీకు రావలసినవస్తువు నందెక్కువ కాంత్యలవాడవు, ఐ - అగును, నన్ను, ఆశ్రియంతవట్టు - అనినంతవఱకు, సహ జార్థమ - స్వభావసిద్ధమయినన్యాయమే, ఓడినపన్నిదంబు - ఓడినపందెమును, ఇడకయుండిన - నేనీయకుండినట్లయిన, మండునిగా - నపుంసకునితో సమానముగా - అనగాఁ బౌరుషహీనునిగా ననుట, పందెపుసాము నీయలేనివాఁడాఁడుదానితో సమానముగదా. తలంపరే - లోకులెంచరా - కావున నీపందెమునిచ్చెదననుట, ఇందు ‘నెత్తము’ అను ప్రయోగమునకుదా “కా. సోభాదోష్యయో నెత్తముఁ మొదలుగా యాదంబునీవాడున, వ్యేకత” అని జై. భా. ఓయి అనునది సంబోధనము. ‘మూ. ఓయిత్యా మంత్రణంచ వికృతాస్యాత్’ అనినన్న. మరియు ‘నీకు నేనూడితి’ అనుటలో

ద్వితీయకు పశ్చిచెప్పబడినది. “నూ. పశ్చిమసానికంబగు కువర్ణకం బొక్కొకచో ద్వితీయాని విభక్తులకు మాటుగాఁ దత్తదర్శంబులం జూపట్టెడి” అని ప్రా. వ్యా. ఈపద్యమున నాలుగు పాదములందును “కులః త్రమనైత్రము - మున్నతినన్నతి - జార్ణమయ్య - యుండినపండుని” ఇవి యనుప్రాసాలంకారము. ‘ఓడిన పన్నిదంబిడకయుండిన పండునిగాఁదలంపరే’ అథాంతరన్యాసాలంకారము. ‘ఓడకుమోయి భూసురకులః త్రమ నైత్రమునందునీకు నేనోడితి’ వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

తా|| ఓబ్రాహ్మణుడా! భయపడకుము. జూదమున నీవే నన్ను గెలిచితివిగాదా! నీకు రావలసిన పంచెపుసొమ్మును గుఱించి కోపముతో నన్నాడినమాట లన్నియు సహజమే. న్యాయసమ్మతము కూడను. కనుక నూడినపంచెము నీయలేకుంటినేని నన్ను నపుంసకునిగా భావించురుగాని పురుషునిగా నెంచరుగాదా.

క. అరిపురము లభ్రచరములు, గిరికార్ముకకలనఁ గలన • గెలిచిననన్నున్

ధర నాటపాట గెలిచిన, నిరుపమసాహసికమణికి • నీకుం జడువే.

40

అ|| అభ్రచరములు - ఆకాశమున విహరించుచున్నట్టివైన, అరిపురములు - శత్రువులగు దానవులయొక్క మూఁడుపట్టణములు, దానవులు సురలవలననోడిమయ్యని బ్రాధింపనతండుగగనపథమున విహరించునట్లు మూఁడుపట్టణములను సువర్ణరజతలోహములతో నిర్మించి యవి యెరులకుఁ గనఁబడకుండునట్లు చేసెను. అప్పుడు దానవులు దేవకులకలవిగాకపోగా నీశ్వరుడు పట్టణముల ధ్వంసమొనర్చెను. గిరికార్ముకకలనఁ - మహామేరువును విల్లుగా గ్రహించుటవలన, కలనఁ - యుద్ధమున, గెలిచిననన్నున్ - జయించినట్టి, - నాయంతవానిని - ఇంతటివాఁడనైననన్ను, ధరన్ - ఈపుడమి యందు, అటపాటన్ - సులభముగా, గెలిచిన - జయించినట్టి, నిరుపమసాహసికమణికిన్. నిరుపమ - అసమానమైన, సాహసికమణికిన్ - సాహసముగలవారిలో శ్రేష్ఠుడకు, నీకున్ - (అంతటివాఁడవైన) నీకుఁగూడ, ఇచట నీకున్, అనుటకు ‘నూ. మధ్యమపురుష సర్వనామములగు నీమీలకుఁడక్క ఇ ఈ వికారాంతములవృద్ధికి వచనములందుకిచ్చర్ణకమువచ్చును. నీమీలకుకు వర్ణకమువచ్చును. ప్రా. వ్యా. ‘నీకుంజడు పే’ అనుచోట బిందువు వచ్చుటకు ‘నూ, బిందుప్రపదంతితంక్వచిత్కేచిత్’ నన్న. జడువే - భయము కలదా, ‘నేను త్రిపురములను గెలిచితిని నీవు నన్ను గెలిచితివి’ అనుడు త్రోత్రోత్కర్షణ చేసారాలంకారమును “ఉత్తరోత్తరముత్కర్షణోభవేత్సూరః పరావధిః” కా. ప్ర. ‘యుద్ధముచేసి దానవులనుగెల్పిన నన్ను సులభముగా గెల్పిన సమర్థుడవు నీకిమిభయము’ ఇందు వ్యాజస్తుత్యలంకారమును. ‘కలన గలన - అటపాట, అనుప్రాసాలంకారమును.

తా|| అనురులపట్టణముల మూఁడింటిని గెలుచుటకు నేను మహాయుద్ధముజేసితిని. అట్టి నన్ను నీవనాయాసముగ జయించితివిగాదా నీకిమిభయము.

—: నిరంకుశుఁడు శివునకు దండప్రణామములొనర్చుట :—

క. అని భయముఁ దీర్పఁ దీర్ప మ, దనహంతకు నంతకుం బ • దంబునఁ బ్రహరిం

చిన యధ్వరావరాంతకు, మునుకొని దండప్రణామ • ములు చేసి తగన్.

41

అ|| అని ఇట్లు సంభాషించుచు, భయముకా - భీతిని, తీర్పుకా తీర్పుకా - తొలగించుచుగా తొలగించుచుగా, మదనహంతకుకా - మత్తుగుని సంహరించినవానిని, అంతకుకా - యగుచు, పదంబు నకా - కాలిచేత, ప్రహరించిన అవ్యసానహంతకుకా - తన్నివచ్చునుకుకు చెంపవ యముడయిన వానిని, అనగా దక్షాస్వరధ్వనియ స శంకరని యగు ఇతడు భయముచేర్చుచు పుగాణ ప్రసిద్ధి, మునుకొని - ముందుగానికొని, దువప్రశాసుకు - కష్టపశుకానిలబడి చేయుచున్నాన ముఖ. 'ని. దండోఽస్త్రీదమహింసా నేనా లగు దేవు శాసనేరాజ్ఞాం. దండే మానవిశేషే పూర్వహే రవిపార్శ్వగే పుంసి' నానా. ఇదియే సాష్టాంగనమస్కారము. "క. కరయుగమును జరణంబులు, యురము లలాటస్థంబు, నున్నతభుజయూత, సరిధరణి మోపిమ్రొక్కిన. బరువడి సాష్టాంగ మండ్రు, పరమముసింద్రుతో" తగకా - ఒప్పువచ్చుగా, చేరి - ఆచరించినవాడై. ఇందు 'మౌర్యుడు - అంతకు - రాంతకు - అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఇట్టిశ్వరుడు చనువుగా మాటలాడుచు భయమును తొలగించుగా సాష్టాంగనమస్కారము లానరించి,

గీ. పూలనేసినవాని ని ♦ యూరపఱచి, తాలనేసినవాని హే ♦ రాశమైన
లీలఁ గరుణించితివి దయా ♦ శీల నీకు, జాలనపరాధి నంచు నా ♦ కేల వెజుర. 42

అ|| దయాశీల - కృపతోఁగూడిన స్వభావముగల యోగిశ్వరుడా, పూలనేసినవానికా - మృదువైన పుష్పపాణములు ప్రయోగించిన మత్తుగుని, సర్మాలపఱచి - నాశముచేరి, తాలనేసిన వానికా - కఠినమైనరాశ్యతోఁ బూరించినవానిని - అనగా సాంఖ్యతొంపడను భక్తిగ్రుడు నిత్య మును ముప్పాస్త్ర మూ దురాలను శివలింగముపై వేయుటయే పూజయని యొకవ్రతమును నిర్ణయించు కొనెను. అటులఁ గొన్నినాళ్లు వైచి విరుకుఁ జెంది చిన్నచిన్నవి పెక్కురాళ్లు వేయుటకుఁజెల్ దెద్ద తాయి యొక్కటియే వేయుట శ్రేష్ఠముని కొందఱు నైనఁగా నావలింగముమండి యాశ్వరుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు బసవపురాణమునఁ కథగలదు. ఇచట 'పూబు - తాలు' అనుపద్యుటత్వాక్షరములలోపించుటకు 'నూ. వర్ణస్యాంత్యస్యలోపస్సాన్యత్, లులయోః ప్రాయశః క్స్వచిత్' అథ. హేనాశమైన. అధికమైన, లీలకా - క్రీడతో, కరుణించితివి, దయతోకాపాడితివి. నీకుకా. అట్టిదయాచుయు బుద్ధునిన్నుఁ జూచి, చాలనపరాధిండుకా - ఎక్కువగా నేరముచేసితినిని పురుషుని, 'వెజురక' - భయపడుట, నాకేల - నాకెందునకు, దయామయుఁడవగు నీయెదుట నాకేనిభయముగలదనుట, ఈపద్యమున నాలుగు చరణములకును బ్రాసముతియె చెప్పబడినది. వృత్తిగ్రుప్రసాసాలంకారము. అలం . విరోధా భాసము. 'క. అమరవిరోధంబాభా, సముగాఁగవిరోధమయ్యె' అని నరన. "ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఉచ్యతే" అని చంద్రా. దీనినే విరోధాలంకారమందురు. "ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాలంకృతిర్మతా" అని ప్రతా. ఉదా "అనందమందమిరుకుకలయదలలోచనే దదాసిత్వం, విరహస్తయైవ జనితస్తాపయతిగాం శక్తిరంఘే" రుద్ర.

తా|| స్వామి! నీకుఁ గోపమువచ్చెనేని పూలనేసినవానినైన బూడిదనేకువు. దయగలిగేనేని తాలనేసినవానినైన మిక్కిలి దయతోఁ గాపాడుదువు. అట్టి నీవ్రాల నాకేమిభయము,

—: నిరంకుశుఁడు మోక్షమిస్తునుట :—

ఉ. ఓసరమా శ్రీ స... గు ♦ బోన్నత యున్నతలంగు లే...
 శ్రీపతిసేవ్యురూప మగు ♦ మీజగదవృక్షమూర్తి గ టి నా
 పాపము బోప మయ్యె గడు ♦ బ్రాహ్మచర్యుడ నైతి నింకి నీ
 శ్రీపదపంకజాతమ లఁ ♦ జేసవవే కృప వేగ నామక,

43

అ|| ఓపరమాశ్రీ - పరబ్రహ్మస్వరూపుడైన యోశంకరుఁడా, సన్నతగుణోన్నత - సన్నత -
 బాగవదగిన, గుణ - సత్వాదిగుణములచేత, కొందఱీశ్వరుఁడు తమోగుణ ప్రభానుడందురు కాని
 'అంతస్సత్వంబహిస్తమః, అని శాస్త్రప్రసిద్ధము. ఉన్నత - అతీతయైనవాఁడా, లక్ష్మీపతిసేవ్య
 మానము - శ్రీమన్నారాయణునిచే గొలువబడుచున్నది, అగు - అయినట్టి, మీ - మీయొక్క,
 జగదవృక్షమూర్తి - జగత్ - ఈమూఁడులోకములకు, అమృత - ఆశ్వగ్యకరమైన, మూర్తి -
 స్వరూపమును, కంటిన్ - చూచితిని, నాపాపము - నేజేసినవిష్యుత్తమంతయు. లోపమయ్యె -
 అదృశ్యమయ్యె - కనబడకుండబోయెను, కడున్ - లెస్సగా, పాత్రచరిత్రుడ - యోగ్య
 మయిన ప్రవర్తనముగలవాడను, వితి - అయియుంటిని, ఉన్నతలంపులే - ఇదివఱకు నాకు
 గలకోరిక లెందునకు - అక్కఱలేదనుట, ఇంకన్ ఇకమీదట, కృపన్ - కనికరముతో, వేగన్ -
 శీఘ్రముగా, నీ - నీయొక్క, శ్రీ - సంపత్కరమైన, పదపంకజాతములన్ - తామరపువ్వులవంటి
 పాదముల సన్నిధియందు, చేరుపవే - చేరనియ్యు, నావుడున్ - ఆనిరంకుశుఁడిట్లునఁగా, ప్రేషద్యముతో
 సన్దయము. ఇందు 'శ్రీ పదపంకజాతములు' ఉపమాలంకారమును. 'సన్నతగుణోన్నత యున్నత -
 పాపములోపము - పాత్రచరిత్రు - చేరుపవేకృపవే' అనుసాసాలంకారమును.

తా|| ఓపరమేశ్వరుఁడా! ఈమూఁడులోకముల కచ్చెరువుగలిగించుచు శ్రీమన్నారాయణుచే
 బూజింపబడుచున్న మీస్వరూపమును గాంచితిని. నాపాపమంతయు నశించెను. మిక్కిలి యోగ్యుడ
 నయితిని. ఇంక నన్ను నీపాదసన్నిధికి జేర్చుకొనుము. అని నిరంకుశుఁడు పలుకఁగా.

—: శివుఁడు నీవు కోరనవేశ్యనే యిచ్చెదననుట :—

శా. ఓహో నిల్వ పయోరుహసంకులీ ♦ నోత్తంస నత్లాహత
 వ్యాహారంబులు పల్క సాగితివి బా ♦ గాయెం జుమీ నీవరా
 రోహరత్నము నీవు గై కొనక కో ♦ ర్కుల్కిలగా ముక్తికాం
 తామేరాశనుఖంబు గోరెదవు జూ ♦ దం బాడినె దీనికిన్.

44

అ|| ఓహో - ఇది యాశ్చర్యార్థకము ఉదా "ఓహో విస్మయమంచునే మనసులో నూహింప
 నశ్మానిభూ, యోహంకారముచేసినకా" వరా. పు. పయోరుహసంకులీనోత్తంస. పయోరుహసం -
 బ్రహ్మదేవునిదైన, కులీన - శ్రేష్ఠమయినజాతియందు, 'ని. అభిజాతః వలీనఃస్యాత్' అ. ఉత్తంస -
 శిరోభూషణమైనవాఁడా, "ని. పుం న్యుత్తంసావతం సౌద్యకర్ణపూరేచశేఖరే" అ. నిల్వు-అంతట

నాగుము, సత్యాహతవ్యాహరంబులు. సత్య - నిజమును, ఆహత - కొట్టివేయబడిన, వ్యాహరంబులు - హస్తములు, 'ని. వ్యాహరఉక్తిరపితం భాషితం పచనం పచః' అని అ. పల్లనాగితివి - పచించనారంభించితివి, బాగాయంబుమీ - చక్కగానున్నదినుమా, నీ - నీయొక్క, పరాహోహ - రత్నముకా, పరాహోహ - ఉపరిసురతమును జేసెడి యుత్తమస్త్రీలలో, రత్నముకా - శ్రేష్ఠమైనదానిని, 'ని. పరాహోహమత్తకాశిన్యత్తమాపరవర్ణినీ' అని అ. పరఃశ్రేష్ఠః ఆహోహానితంబోఽస్యా - మంచనితంబములుకలది అనివృత్తి. 'రత్నంశ్రేష్ఠేషామపి' అని నిఘంటువాక్యము. నీవు కైకొనక... తీసికొనక, కోర్కులో - కోరికలు, మిఱఁగాక - అతిశయించఁగా, ముక్తికాంతా - హేరాశసుఖంబు. ముక్తికాంతా - మోక్షమునెడుమనోహహరమైన స్త్రీ యొక్క, హేరాశ - అధికమైన సుఖంబు - ఆనందమును, కోరెదవు - అభిలాషపడుచున్నావు, ఇచట తద్ధర్మార్థకప్రయోగమును గూర్చి 'నూ. తద్ధర్మార్థకవిశేషణం బసహాయతం ద్రికాలవాచియగు' ప్రావ్యా. దీనికీక - నీవివ్వడు కోరినముక్తికాంతకొఱకు, జూదంబాడితే - సొగటాలపంచము నాడియుండలేదుగదా, ఈపద్యమున 'నిల్వ' అనుచోట ముకారములొపించుటనుగూర్చి 'నూ. ప్రార్థనార్థేయరేకత్వేకధ్యతేమధ్యమార్థక విభాసంతం వదంత్యేకే నప్రాణేతుకదాచన' అధ.

తా|| ఔరా బ్రాహ్మణుడా! ఇక నిలువుము. అబద్ధము లాడెదమే! నీవు కోరినది వేళ్ళను గాని ముక్తికాంతను గాదు. అట్టి మోక్షపేక్ష గలవాడవు జూదమేల యాడితివి.

ఉ. ఆడితి మున్ను బొంక నని + యక్షవిచక్షణవృత్తి నేల బొం

కాడెద వాడకాడకు న + లాసనవంశపయోధిచంద్ర నే

నోడినయంతె కాక మఱి + యున్నపదార్థము లీయ నేర్తునో

పాడియె నీకు వేడె సరి + పన్నిదగాండు హసింప నియ్యెడక.

45

అ|| నలాసనవంశపయోధిచంద్ర. నలాసన - కమలమే పీతముగాఁగల బ్రహ్మయొక్క, ని. 'నలః పోటగశే రాజ్ఞి పితృదేవే కపీశ్వరే, నరీ మనస్విలాయాంతు కమలే తు నశం మతం' అని వి. తృణేంబుజేనలం నాతు రాజ్ఞినావేతునస్త్రీయాం, శబ్దా. వంశ - కులమనెడు, పయోధి - సముద్రమునకు, చంద్ర - చంద్రుడవైన యోనిరంకుసుడా, మున్ను - తోలుకొనే, బొంకనని - అసత్యమాదనని, అక్షవిచక్షణవృత్తిక. అక్ష - జూదమునాడుటయందు, విచక్షణ - నేర్పరితనముగల, వృత్తిక - వ్యాపారముచేత, ఆడితి - ఆడియుంటివి, అడకాడకుక - క్రమక్రమముగా, ఏలబొంకాడెదవు - అబద్ధమాడుచున్నా వెందులకు, 'బొంకాడెదవాడకాడకు' అనుటకు నూ. మధ్యమపురుష ఇకారమునకు సంధినిత్యము. బా. వ్యా. ఇచట 'అడెదవు' అనుటకు నూ. భావిక్రియాసూయస్యస్యాదేత్వమేవ ప్రయోగతః, డుడ్బాదివర్ణేభూతార్థే, చాపితద్వద్భవేత్సదా' అధ. మఱి - మఱియును, నేను. ఓడినయంతెకాక - ఓడిపోయినమాత్రమే కాకుండ, ఉన్నపదార్థములు - నాకుఁగలవన్నపులన్నియు, ఈయనేర్తుక + ఓ - ఈయగలిగియున్నాను. ఇది నిశ్చయార్థకము 'నూ. ఏదోతోవ్యతిరేకాదపి సంప్రాధ్ధన పరే క్రియాణాంస్తః' నన్న. సరిపన్నిదగాండు - సమానులైన జూదరులు, హసింపక - నవ్వునట్లు, ఇయ్యెడక - ఈసమయమున, వేడెక - ప్రార్థించుటకు, పాడియె - నీకుధర్మమా, ఈపద్యమున 'ఆడితి' అనుటలో 'వి' లోపించినందుకు స్లో. భూతేతయోర్వికల్పత్వ, మితికేదిత్ బభావ, రే, అని.

యధర్విశోక్తిః. ఉదా 'ఉ. చేసేతి జన్నముల్ తపము' అనిస్వా. మ. 'అక్షవిచక్షణః అడద వాడ కాదకు' అనుప్రాసాలంకారమును 'వంశపయోధిచంద్ర' ఉపమాలంకారమును.

తా|| ఓయీ! నీవు మొదట జూదమారంభించుచు నబద్ధము లాడనని పలికితివి గదా? ఇప్పుడేల యబద్ధములకుఁ బాల్పడుచున్నావు? నే నోడినది సత్యమే. అందువలన నీ కియ్యవలసినదాని నిత్తును. అంతే కాని నీ విప్పడేనియో క్రొత్తది కావలెనని కోరఁదగునా? పరిపన్నిదగాండ్రెడి వినిన నవ్వరా? ?

ప. అని యనేకప్రకారంబుల నాతఁడతో మేలమాడి యిట్లనియె.

46

అ|| అని — ఈప్రకారముగా, అనేకప్రకారంబులకు — పలుభంగులుగా, అతనితో — అనిరంకుమనితో, మేలమాడి — పరిహాసపచనము లుచ్చరించి, ఇట్లనియె — ఈరీతిగా వచించెను.

ఉ. భూసురవంశపావన య ధృత్వతరంబునుగాదు ముక్తికాం
తానుఖ మేల కోరెదవు ధానికి నందియ మింక మాను మా
దానుడ వీవు నాదివిజ ధామరసాక్షి గ్రహించి మానసో
ల్లాసము నొంది మమ్ముఁ ద లంచుచు నుండఁగఁ గొన్నినాళ్లకున్ 47

అ|| భూసుర వంశపావన — బ్రాహ్మణకులమునఁ బరిత్రుండవైన యోనిరంకుశుఁడా, ముక్తి కాంతానుఖము — మోక్షమునెడి కాంతవలని యానందము, అపూర్వతరంబునుగాదు — నూతనముగా శక్యమగునదికాదు, ఏలకోరెదవు — ఎందుల కపేక్షించెదవు. నీకోరిక యిప్పుడు నెఱవేఱబడుట, దాని కింక — నీవు కాంక్షించిన మోక్షమునకు, సందియము — అనుమానము, ఇంక — ఇంకమీఁద, మానుమా — విడువుము, అనఁగా నింకొకప్పుడిచ్చెదననుట, ఈవు — నీవు, దానుడవు — నాయొక్క భృత్యుఁడవు, అదివిజతామరసాక్షి — అదేవతాస్త్రిని, గ్రహించి — కైకొని, మానసోల్లాసము — మనస్సున సంతోషమును, ఒంది — పొంది, మమ్ములకు — మాయుభయలను, అనఁగా బాధ్యతీపరమే శ్వరులననుట, దలంచుచు — స్మరించుచు, ఉండఁగ — ఉండినట్లయిన, కొన్నినాళ్లకున్ — కొంత కాలమునకు, ఇందు సందియము, అనుప్రయోగమునకు 'మా. ఇయాంతాస్సాధవశ్యభాః. క్వచిదే దంతవాపివా' అని యధర్వ.

తా|| ఓనిరంకుశుడా! ముక్తికాంతానుఖము నీ విప్పుడు కోరినంతనే వచ్చునదికాదు. కాని నీవు నాదానుడ వగుటచే నీరంభతో సుఖించుచు మమ్ము దలంచుచుండుము. తరువాత నేనే యిచ్చెదను.

—: నిరంకుశుడు శివుని స్తుతించుట :—

క|| అని పలికిన విని భూసుర, తనయుడు సాష్టాంగ మెరఁగి తగ నిట్లనియె

న్నినుఁ గనినయంత ముక్తికి, ననుమానమె తెలియఁ జాలఁ నైతిక జడతన్. 48

అ॥ అని పలికినఁ - ఇట్లు పచించగా, విని - ఆనిర్దోచి, భూమి నిలయుచు - బ్రాహ్మణునికొడుకైన యానిరంకుశుడు, తగిల - విప్పుటలు, సాష్టాంగము - చేతులు కాళ్ళు యిప్పుడొకటి నొకటి భుజములు నేల నానించి చేయునట్టి నమస్కారము, ఎఱిగి - నమస్కరించి, ఇట్లనినాఁ - ఈప్రకారముగాఁ బలికెను, నినుక - నిన్ను, కనియింతక - చూచుచున్నాడనే - చూచినంతట నే, ముక్తిక - మోక్షమునకు, అనుమానమ - సందేహముకలదా, జడత - నాయొక్క యుద్ధము వలన. నాయొక్క తెలివితేమివలన, తెలియక - తెలిసికొనుటకు, గాలప్రతిక - సమస్థితిగాకుంటిని, 'వితిక'బడతక' అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ ఇట్లానతిచ్చిన విని యాబ్రాహ్మణ కుమారుడు సాష్టాంగనమస్కరించి యిట్లు పలికెను. స్వామి! భవద్దర్శన మొనఁపెనుక మోక్షమునకు సంకయింపఁ బనియున్నదా? నాయొక్క యుద్ధానమువలన గ్రహించలేకపోతిని గాని!

మ॥ అపరాధంబులు పెక్కు చేసితి మహా • హంకారకామక్రియా

విపులాంభోనిధిగ్రంథువెట్టి జడతా • వేశంబున నిమ్ము ది

వ్యవభోద్వృత్తినిఁ గొల్వనైతిని మనో • వాక్కాయకర్మంబులం

జపలాత్ము న్ననుఁ బ్రోవ మీదయయ కా • సాక్షాత్కృతాక్షేక్షణక. 49

అ॥ అపరాధంబులు - నేములు, 'పెక్కుచేసితి' - అనేము చేసియుంటిని, మహాహంకార కామక్రియా విపులాంభోనిధిక. మహా - ఎక్కువైన, అహంకార - గర్వముతోఁగూడిన, కామక్రియా - శ్రీసంభోగమునెడు, విపులాంభోనిధిక - విస్తారమైన సముద్రమునందు, ప్రంభవెట్టి - మునుకచేసి - మెఱిగి, జడతావేశంబునక - అజ్ఞానమువలన నొడలెటుంగకపోవుటచేత, మిమ్ముక - పరబ్రహ్మస్వరూపుడైన మిమ్ములను, దివ్యభోద్వృత్తినిక - దివ్యభోదిమార్గమున, ఉద్వృత్తినిక - ఉన్నతమైన నడవడితో, కొల్వనైతిని - నేవించిరవాడను గాకుంటిని, మనోవాక్కాయ కర్మంబులక - మనః - మనస్సు యొక్కయు, వాక్ - మాటలయొక్కయు, కాయ - శరీరము యొక్కయు, కర్మంబులక - చేతలవలన, చపలాత్ముక - చలించునట్టి మనస్సు గలవాడను, అయిన నన్నుక - నన్ను, సాక్షాత్కృతాక్షేక్షణక. సాక్షాత్ - నాకంటిరుదుట, స్రవ్యక్షముగా, 'ని. సాక్షాత్ప్రక్షతుల్యయోః' అని అ. కటాక్ష - కడకంటియొక్క, ఈక్షణక - చూపు వలన, ప్రోభక - రక్షించుటకు, మీదయయకా - మీయొక్కకరుణయేకదా, ఇచట 'మీదయ యుకా' అనుటకు నూ. అకానిత్యార్థకంబగు' ప్రా. వ్యా. శ్రీశంకరాచార్య కృతాపరాధ స్తవము ననునిట్లె "ప్రాభోహం యావన్భో విషయవిషధరైః పంచభిర్మర్మసంఘా, చప్టానప్టో వివేకస్సతథన యువతి స్వాదుసౌఖ్యేనిషణ్ణః, తైవేచింతా విహీనోమమహృదయహితా మానగర్వాధిరాధంక్షంతవ్యోమేపరాధ శ్చివశివశివ భో శ్రీమహాదేవశంభో" అనినాడు 'సాక్షాత్కృతాక్షేక్షణక' అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ అపరాధము తెన్నియో చేసితిని, అహంకారమువలనఁ గామాదులుండ నై ప్రపత్తిం చుచు మైచుచి పరబ్రహ్మస్వరూపుడ పగునిన్ను నేవింపకుంటిని. నామనోవాక్కాయ కర్మముల

యందు స్థిరత్వము లేదు. ఇట్టివాడ నగునన్నుఁ బ్రోవ మీయనుగ్రహముతోఁ గూడిన ప్రేమగంటి చూపుగాక జేతొకటిలేదు.

మ. నిలువం జాలను నీశివాఖ్య మదిలో ♦ నిక్కంబుగా నీకథల్
మలుకం జాలను వాక్కులక వెలయ నీ ♦ పాదాజ్ఞాసంసేవనల్
గెలువం జాలను దేహకర్మముల దు ♦ మృత్యాత్మకృడక నామన
శ్చలనంబు ద్విలగించి ప్రోవవె శివా ♦ సద్భక్తరక్షాచరణ.

50

అ॥ సద్భక్త్యా చాచరా. సద్భక్త - శ్రేష్ఠులయినభక్తులను, రక్షా - కాపాడుటయందు, చరా. నేర్పుగలవాఁడా, శివా - ఓశంకరుఁడా, నీ - నీయొక్క, శివాఖ్య - ఆనందకరమైన నామమును - భుక్తగమైననామమును, మఱిలోక - నామమునను, నిలువంజాలను - ఉంచుటకు సమర్థుడనుగాను, నీకథల్ - నీయొక్క పూర్వపుత్రాంతములు, నిక్కంబుగా - యథార్థముగా, వాక్కులక - మాటలతో, పలుకంజాలను - చెప్పుటకు శక్తిగలవాడనుగాను, వెలయక - ప్రకాశించుగా, నీపాదాజ్ఞాసంసేవనల్ - తామరపువ్వులవంటివైన నీపాదములను మిక్కిలి భక్తితో ననుసరించుటయందు. గెలువంజాలను - జయించగలవాడనుగాను, దేహకర్మములక - నాచేతులంబులనువానితోఁజేసెడు పనులయందు, దుష్కృత్యాత్మకృడక - పాపముతోఁగూడినవాడను, నామనశ్చలనంబుక - నాహృదయముయొక్క చలింపెడుస్వభావమును, తొలగించి - ఆవలికిఁబోఁసి, ప్రోవవె - రక్షించుము, పునాతనపులును శివమహిమను వర్ణనాత్మకముగనే తలంచిరి “అనితగిరిసంసారాజ్ఞలం సింహుప్రాతే, సురతమౌళిలీలనీపత్రమునీ, లిఖితయది గృహీత్యా శారదానామకాలం, తదస్మితవగుణానామీశసాం నయాతి” మ. స్తో.

భా॥ భక్తులను రక్షించుటయందు నేర్పరితనముగల యోశంకరుఁడా! భుక్తగమైన నీనామమును నామమునను సంచికొనఁ జాలను. నీకథలను నిజముగాఁ జెప్పలేను. నీపాదసేవ దృఢముగాఁ జేయలేను. నాయంతరింద్రియబాహ్యేంద్రియములు పాపకార్యములఁ జేయునవి. కనుక నామమును చలించునందునట్లొనర్చి నన్ను రక్షించుము.

ఉ॥ దేవ మహానుభావ జగ ♦ తీర్థరకార్యక దుర్భవాపహా
మావరరోప భక్తజన ♦ మానససారసలోక బాంధవా
గోనరవాహ ద్భూనయ ♦ కుఠితకాననదానపావకా
ప్రొవగనయ్య మృత్యుహర ♦ మూర్ఖుని నన్నొక కాశ్యపీరుగుక.

51

అ॥ దేవ -- ఓపరామేశ్వరుఁడా, మహానుభావ - అధికమైన ప్రభావముగలవాఁడా, ‘ని. అనుభావః ప్రభావేన్యా నిశ్చయేభావబోధకే’ మే. జగతీర్థరకార్యక - మహామేరుపర్వతమే విల్లుగాఁగలవాఁడా, దుర్భవాపహా - దుః - దుఃఖకరమైన, ని. ‘దుస్సాన్యత్కృష్ట నిషేధయోః’ అని వి. భవ - సంసారబంధమును, ని. ‘భవఃక్షేమేశసంసారే సత్తాయాం ప్రాప్తి జన్మనోః’ అనిమే. ఆపహా. తొలగించునట్టివాఁడా, మావర - నాప - విష్ణుమూర్తియే బాణముగాఁగలవాఁడా, భక్తజనమానస

లోకబాంధవా. భక్తజన — నేమించువారి సమాహమయొక్క, మానస సారస — మనస్సనెడి, పద్మములకు, లోకబాంధవా — సూర్యుడవైనవాడా, గోవగవాహ — శ్రేష్ఠమైన వ్యవసాయవాహ సముగాఁగలవాడా, దుర్వినయకుంతితకానదాపపావకా. దుర్వినయ — చెడ్డధర్మములవలని, కుంతిర కాన — మాంద్యత్వమునెడి, ఆరణ్యమునకు. నికుంతో కన్తణ్యమార్గయో? అని వి. దానపానకా. కారుచిచ్చయినవాడా, మృత్యుహర — మృత్యుదేవతను సంహరించినట్టివాడా, ఒకకాశ్యపీసురుక్. ఒక్కప్రాహ్మణుడను, అయిన నన్నుక్ — నన్ను, ప్రోవగదయ్య — గక్షించగదయ్యా, ఇందు 'ప్రోవగదయ్య' అనుటకు 'మా. ప్రాధనార్థేభవేన్నాంతాత్కచేత్స్య విశేషడు' అని అభ. 'చన్నాక కాశ్యపీసురుక్' అనుటలో నొకశబ్దముల్పార్థమును సూచించినది. 'ఒకశబ్దంబొకచో నొప్పునకుంబను' అని ప్రా. వ్యా. ఉదా 'మ. ఒకమున్నాటుగదల్చితెచ్చిన లలా ♦ టోగ్రాక్షనాసంబు' అని భాగ. వెండియు. 'ప్రోవగదయ్య' అనుటకు 'మా. ఆర్యాదిశబ్దో యుక్త స్సన్య. చసంబంధాన్యోధనే' అనియును. ఇందు నాలవపాదమునఁ బోలికయతి నెప్పుబడినది. 'క. పోలుం బుపులుభులకు చుతి, పోలికయతి శీల ముల్ల ♦ మున కెన యనగా, శీలం బుల్లం బనగా, భూలోకం బనుసంజాతి ♦ మున కెన యనగా' అని అనం. దీనినే చక్కటియతి యని చెప్పుబడియున్నది. 'క. అక్కడముగఁ బుపులుభులకుఁ, జక్కటియతి యయ్య శృంగ ♦ సహితమకారం. ఒక్కమలజేత్వరాదుల, మ్రొక్కులు గైకొను సమస్త ♦ భవనాధీశా' అని అనం. ఇదియే ముకారయతి యందురు. 'క. హెచ్చరికను బుపులుభులకు, నచ్చపుమాకొమ్మలే మ ♦ హాకపులానిక్. మెచ్చలుగ నిలిపిరచ్చట, నచ్చటను ముకాగ యతు లటంచును బృతులక్' అనిఅప్ప. ఇచట నిరంకుశుడు శంకరుని ప్రార్థించుటనుగూర్చి 'ఆయు ర్నశ్యతి పశ్యతాం స్రతిదినం యాతిక్షయం యావనం, ప్రత్యాయాంతిగతాః పునర్ననివసాఃకాలః జగద్భక్షకః, లక్ష్మీతోయతరంగభంగచలూ విద్యుచ్చలంశీవితం, తస్మాన్మాం కనుజాకం కనుబా యా త్వం రక్షరక్షాధునా, క్షంతవోమేఽపరాధశ్చివ శివ శివ భో శ్రీమహాదేవశంభో' ఇట్లుశంకరా చార్యుడపరాధస్తవమున వచించినాడు, "భక్తజన మానససారసలోకబాంధవా — దుర్వినయకుంతిత కానన దావపావకా" రూపకాలంకారము.

నీ॥ ప్రణవన్యశృభిరామ ♦ రామాసహితవామ, వామాహిరాడ్దామ ♦ సామకామ
రజనీచరకిరీట ♦ రసజాననకరోట, గగనగంగాజూట ♦ నిగమఘోట
యచరచరాధార ♦ యచలాధరాగార, నీరధితూణీర ♦ నిగమసార
దురితాభ్రవాతుల ♦ కరధృతానమశూల, నాగాజనదుశూల ♦ నయవిశాల
గీ॥ దభితభవస్యెయాదిమ ♦ ధ్యాంతశూన్య, హితజనశరణ్య సర్వలో ♦ కైకమాన్య
నిరుపమాగణ్య విస్ఫుటా ♦ నేకపుణ్య, సత్కృపానన్య దీపర ♦ తూవదాన్య. 52

అ॥ ప్రణవన్యశృభిరామ. ప్రణవన్యతి — ఓంకారధ్వనితోఁగూడిన నాట్యమువలన, ని 'న్యతిః క్రిహానర్తనేచ'. అనివి. "న్యతి — సం. వి. ఇ. స్త్రీచర్తనము — నాట్యము" సూ. ఆం. ని. అభి రామ — మనోహరమైనవాడా, రామాసహితవామ. రామా — గౌరియనెడు స్త్రీతో, సహిత వామ — కూడుకొనిన ఎడమప్రక్కఁగలవాడా, వామాహిరాడ్దామ. వామ — సుందరమైన, ని 'వామం సత్యే ప్రతీషేచ. ద్రవణీచాతిసుందరే, పయోగరేహరేకామే విద్యాగ్వామాపితస్త్రీగూం' అహి

రాట్ - సర్పములకు రాజగు కేళుడే, దామ - హారముగాఁగలవాఁడా, సామకామ - సామవేదము నందభిలాషగలవాఁడా, రజనీచరకిరీట - చంద్రుడే మకుటముగాఁగలవాఁడా, రసజాసనకరోట. రసజ - పద్మమే, ని 'రసాంగంధరనేజలే' అనిమే. రసమునఁగా జలముకనుక జలమునందు బుట్టినది యనుట, ఆసన - పీఠముగాఁగల బ్రహ్మదేవునియొక్క, కరోట - తలపుత్రుగలవాఁడా గగనగంగా జూట. గగనగంగా - ఆకాశగంగయే, జూట - జడముడియందుఁగలవాఁడా, నిగమఘోట - వేద ములే గుఱ్ఱములుగాఁగలవాఁడా, అనరచరాధార. అచర - వృక్షపర్వతాదులకును, చర - సునుష్య పశుపక్ష్యాదులకును, ఆధార - మాలమైనవాఁడా, అచలాధరాగార. అచలాధర - వెండికొండయే, అగార - నివాసముగాఁగలవాఁడా, నీరధితూణీర - సముద్రమేయ్యులపాదిగాఁగలవాఁడా. నిగమ సార - శ్రుతులయందు, నీకరమైనవాఁడా - శ్రుతులయందు శ్రేష్ఠమైనవాఁడా, దురితాభవా తూల - దురిత + అభ్ర - పాపములనెఱు మేఘములకు, వాతూల - వాయువులయొక్క సమూహ మైనవాఁడా, కిరద్యతాసమశూల. కరద్యత హస్తమున ధరించబడిన - పట్టుకొనబడిన, ఆసమశూల - సమానరహితమైన శూలముగలవాఁడా, నాగాజినమశూల. నాగాజిన - ఏనుఁగుయొక్క చర్మమే - గజానురునియొక్క చర్మమే, దుకూల - సన్ననివస్త్రముగాఁగలవాఁడా, నయవికాల - నీతియందు విస్తారమయినవాఁడా - నీతియందుధికుడైనవాఁడా, దళితభవస్యైర్య. దళిత - భేదించబడిన, భవస్యైర్య - సంసారబంధమునెడి నేనగలవాఁడా, 'ని. భవః సత్తాప్తిజన్మను రుద్రేశ్రేయసిసంసారే' హై. ఆదిమధ్యాంతకూన్య. ఆది - మొదలును, మగ్య - నడుమును. అంత - చివర యును, కూన్య - లేనివాఁడా, హితజనశరణ్య - హిత - ఇష్టులైన, జన - సమూహ మునకు, ని 'జనస్సమాహే లోకేఽపి' అని నానా. శరణ్య - శరణాగతులు చొచ్చు దగినవాఁడా, సర్వలోకైకమాన్య. సర్వలోక - సమస్తభువనములచేత - సమస్తజజ్జనులచేత, మాన్య - కొనియాడఁదగినవాఁడా, నిరుపమాగణ్య. నిరుపమ - సమానములేని, అగణ్య - గణింపవలవిగాని వాఁడా, విన్ముటానేకపుణ్య. విన్ముట - స్పష్టమైన, అనేకపుణ్య - చాల నుకృతములుగలవాఁడా, సత్ప్రపానన్య - మంచిదయ్యుండధికుడైనవాఁడా, దీనరక్షావదాన్య. దీన - దరిద్రులను, రక్షా - కాపాడుటయందు, వదాన్య - దాశ్చేత్యముగలవాఁడా, ఈసీసపద్యపు ప్రతిపాదమునను నాలుగంత్య ప్రాసములు గలుగఁజెప్పటయేకాక యెత్తుగీతయందును నెనిమిదంత్యనియములను గల్పించి చెప్పి నాఁడు. ఈపద్యలక్షణమప్పకవీయమునఁ గనబడదుగాని వసుచరిత్రమున మాత్రము 'సీ. లలనాజనా పాంగ ♦ వలనావసదనంగ, తులనాభికాభంగ ♦ దోః ప్రసంగ' మనుపద్యము కాన్పించుచున్నది. అయినను గీతమున నిట్టి నియములేదు.

క॥ జయజయ శర్య సదాశివ, జయజయ రతిరాజవిజయ ♦ జయజయ మృత్యుం

జయ జయ మాం జయపాలా, జయశీలా సకలభక్త ♦ జనతాలోలా .

53

అ॥ శర్య - ఓయీశ్వరుఁడా, సదాశివ - ఎల్లప్పుడు శుభములుగలవాఁడా, రతిరాజవిజయ - మన్మథుని గెలిచినవాఁడా, మృత్యుంజయ - మృత్యువును గెలిచినవాఁడా, మాం - నన్ను, జయ పాలా - ఓటమిలేకుండునట్లు కాపాడునట్టివాఁడా, జయశీలా - అంతటనుగెలుచునట్లువంటి మంచి నడతగలవాఁడా, సకలభక్తజనతాలోలా. సకల - సమస్తమైన, భక్త - నేవించువారియొక్క, జనతా - సమూహమునందు, లోలా - ఆసక్తిగలవాఁడా, జయ - సోమ్యత్కృష్ణుడవుగా నుండువుగాక.

ఇచట జయశబ్దము పలుమాలు పయోగించుటనుగూర్చి “సూ. జయపదంబునుకలగవిహితంబు తెజఃకుగ నగు” ప్రా. వ్యా. ఉదా. “జయపూతనాపూత జయదైత్యదమన. దయనిమ్ము నీవితహాసమ్మునాకు” హరివం. కవిసార్వభౌములును ‘క. జయజయ పురవైత్యాంతక, జయజయ శృంగారలోల, సదమలశీం, జయజయ నాకాధిపమత, జయజయ లోకాధినాథ, జయపరమేశా’ రా. ‘నీ. బహుభాష్యవస్య శ్రీజగదేశనాయక, జయసర్వదేవతా, సార్వభౌమ’ శృం. వై.

౨॥ అని యనేకప్రకారంబుల నుతించుచుఁ గరతల కమలాంబుబంధప్రసిద్ధ. ధా శానంద దేవీప్రమానమానసు డైయున్న యవ్విప్రకుమారుఁ బాల్కొలు గార :ంచి సిద్ధాంతాంబుగఁజుట్టుగా నభయ బాసంగి పదఁపడి యమరలోక సాంద్రతరంగి ణీద్రవ్యముం డగునిఁగ్రు నిస్తంద్రత నాలోకించి విరించి ప్రముఖాంచితపంకజాం డగుశంఘం డిట్లనియె.

అ॥ అని - ఇట్లు, అనేకప్రకారంబులక - బహువిధములుగా, నుతించుచుక - స్తోత్రము సేయుచు, కక.....మానసుండు, కరతలకమల - అశుభలనెకి తామరపువ్వులను, అంబునీ బద్ధ - దోసిలిగాఁగట్టుటయుండు, ప్రసిద్ధ - ప్రఖ్యాతిగలుగునట్లుగా, నిష్ఠాంత - నిష్ఠయుండఁబడిన, ఆనంద - సంతోషముతో, దేవీప్రమాన - మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, మానసుండు ... మనస్సుకల వాఁడు, వియన్న - అయియుండినట్టి, అవ్విప్రకుమారుక - అబ్రాహ్మణయైనవని, పూర్ణుని - అనేకసారులు, గారవించి - ప్రేమనుగనఁబఱచి, తదాహ్లాదంబు - అందువలని సంతోషము, అను నట్లుగాక - అనువిధమున, అభయంబు - గన్గించుటకయిన నమ్మకము, వివంగి - బిచ్చి, సదఁపడి - తరువాత, అమర.....చంద్రుడు. అమరలోక + సాంద్ర + తరంగిణీ + ఇంద్ర...దేవతాప్రసంగాహుతమై డట్లమొక శ్రేష్ఠమొకయలలకు, చంద్రుండు - చంద్రునివంటివాఁడు, అగు యవ్విప్రకు - అయినట్టి దేవతలకు రాజమునవానిని, నిస్తంద్రతన్ - నిశ్చలముగ, చనింపకుండు, అనినాచి - చూచి, విరించి ప్రముఖాంచిత పాదపంకజాండు. విరించిప్రముఖ - బ్రహ్మదేవుఁడు కలువలనునాదితో, అంచిత - ఒప్పుచున్న, పాదపంకజాండు - తామరపువ్వులవంటి యకుసుమగలవాఁడు, శంకుంక గుండు. అయినట్టి ఈశ్వరుండు, ఇట్లనియెన్ - ఈప్రకారము గాఁబలికెను. అలం. ఉపసం. స్వభావోక్తియు.

తా॥ ఇట్లు బహువిధముల స్తోత్రము సేయుచు నంజలిపద్ధతికై తదేకభాగముతో నున్న గూ బ్రాహ్మణయవశనియందు మాటిమాటికిఁ బ్రేమనుఁ గనుపఱచుచు నభయ మొసంగి తరువాత నింద్రుని వైపుమాచి యిట్లుచెప్పెను.

—: శివుఁడొందునితో రంభనుబంప నాజ్ఞయొనుగుట :—

క॥ వినుము నూరేశ్వర భూసుర, తనయున కిపుడేను మెచ్చి + తగనిచ్చితిరం భను దానికి సొవిక్కు, వనజాననకులవర్యో + వర్ధను నెనయన్.

అ॥ నూరేశ్వర - దేవతలకు రాజవగు నొయిద్రుఁడా, వినుము - ఆకర్షింపుము, ఇపుడు - ఉన్నయమున, ఏను - నేను, మెచ్చి - అనుగ్రహించి, తగన్ - ఒప్పునట్లు, భూసురతనయుఁడున్.

అబ్రాహ్మణుని హమారునకు, రంభను - రంభయును నస్సరసను, ఇచ్చితిన్ - ఒసంగితిని, కనుక ఆ
వనజాసనకులవశ్యా వర్ధనున్. వనజాసనకుల - బ్రాహ్మణావంశమున, వరేణ్య - శ్రేష్ఠముగా,
వర్ధనున్ - పుష్కలబౌందుమన్నవాడయిన యానిరంతుకుని, ఎనయన్ - కూడుటకు, దానికిన్ -
ఆదేశనేశ్యరు, సలవిమ్ము - అనుభయొసగుము,

తా|| ఓ దివ్యలోకాధిపతీ! ఈబ్రాహ్మణాహమారునిమెచ్చి యతనికి రంభ నొసంగితిని. కనుక
నీవు దానిక సలవిమ్ము వానికేరలంపుము.

గీ|| అనిన విని పాకశాసనుఁ డామహేశుఁ, జేరి దండప్రణామము లేసి పిదప

నూరుజితరంభ కఠినవక్షోజకుంభ, హానితకఠకుంభ యగురంభఁ కనియెఁగాంచి. 56

అ|| అనినన్ - ఇట్లవచింపఁగా, విని - ఆకర్ణించి, పాకశాసనుఁడు - ఇంద్రుఁడు, ఆమహే
శున్ - పరమేశ్వరుని, చేరి - సమీపించి, దండప్రణామముల్ - సాష్టాంగనమస్కారములు, చేసి -
ఆచరించి, పిదపన్ - అటుపిమ్మట, కాంచి - ఆవిడనుజూచి, ఊరుజితరంభ, ఊరు - తొడల
వలన, జిత - జయించఁబడిన, రంభ - అరటిచెట్టుగలదియును, కఠక.....కుంభ, కఠిన - గట్టివి
యైన, వృక్షజకుంభ - స్రవములనెడి కుండలచేత, హానిత - పరిహాసముచేయఁబడిన, కనికుంభ -
ఏనుగుకుంభస్థులముగలదియును, అగురంభకున్ - అయినట్టి రంభతో, అనియెన్ - ఇట్లుచెప్పెను,
ఇందురంభకున్ + అనియెన్ అనుటలో దృఢీయకుపష్టి చెప్పఁబడినది. 'నూ. పక్షిస్థానికంబగు కువర్ణం
బొక్కొకచో ద్వితీయాది విభక్తులమూఱుగాఁ దత్తదర్శకబులంజూపట్టెడి' ప్రా. వ్యా. ఇచట రంభ
శబ్దమునకు ఊరుజితరంభ, వక్షోజకుంభ - కఠకుంభ ఇత్యాదిశబ్దయుక్తిచేత అంత్యాను ప్రాసాలంకా
రము. ఊరుజితరంభ - హానితకఠకుంభ అనుటచే వ్యతిరేకాలంకారము, "ఉపమా నా ద్య దన్యస్య
వ్యతిరేకః స ఏవసః, హేతోర్ రుక్తా వసుక్రీనాం, త్రయే సామ్యే నిశేధితే. శబ్దార్థభ్యా మధా
క్షిప్తే శ్లేష్ఠే తద్వత్ప్రసంగః" కా. ప్ర. ఉదా "ఇయంనునయనా దానీకృతతామరసక్రియా ఆననేనా
కలంకేన నిందతీండుం కలంకితమ్" ఉద్భ. దీనినే యుపమాలంకారముగ నన్వయింపవచ్చును "తమ
స్వేత్యనుబధ్నాతి. తచ్చీలం తన్నిషేధతి. తస్యైవానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః" అనిదండి.
'రంభ - కుంభ కుంభరంభ' అంత్యానుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఈశ్వరు డిట్లు చెప్పఁగా విని యాయంద్రుఁడు సాష్టాంగనమస్కృతు లానరించి పిమ్మట
రంభను పిలచి యాదిడతో నిట్లనియె.

— ఇంద్రుఁడు రంభ కాజ్ఞయిచ్చుట :—

క|| ఓనాతి యీమహీసుర, సూనునకు నభీష్టకామ ఁ సురతక్రీడా

నూననుఖ మొనఁగి రమ్మన, నానలినాక్షియును మంచి ఁ దని మొక్కి తగన్, 57

అ|| ఓనాతి - ఓరంభా, ఈమహీసురసూనునకున్ - ఈబ్రాహ్మణాయువకునకు, అభీ...
నుఖము. అభీష్ట - ప్రియమైన, కామ - కోరికగల, సురతక్రీడా - రతికేళియందు - సంభోగము

నందు అనూన - తక్కువగాని - సంపూర్ణమయిన సుఖము - ఆనందము, ఒసంగి - ఇచ్చి, రమ్మ - తిరిగిరమ్మ, అనన్ - ఇట్లునుడువగా, అనలినాక్షియును - ఆయొక్క రంభయును, మంచిదని - చిత్తమాలాగే చేయుదునని; మ్రొక్కి - నమస్కరించి, లోగన్ - ఒప్పవట్లు, వైచనముతో నన్వయము.

తా|| ఓరంభా! ఈబ్రాహ్మణుని యిష్టముఁ దీర్చి సంతోషపఱచిరమ్మ. అనఁగాఁ జిత్తమాలాగే చేయుదునని నమస్కరించి.

—: రంభా నిరంకుశుల విహారము —

ప|| అటనుండె. మహేశ్వరుండును నిఖిలామరసమేతంబుగా సంకర్థానంబుసేసె నమృహీనురసూనుండును నాదివివన్నారీరత్నంబు నవలోకించి చేరం జనుడెంచి విస్ఫుట ప్రాథాలింగనం బొసరించి పునఃకృతపరీరంభణంబు స్వలయ వెలయుచుండిర య్యరపురు.

58

అ|| అటనుండెన్ - అక్కడనేయుండెను, మహేశ్వరుండును - ఆమహేశ్వరుండును, నిఖిలామరసమేతంబుగాన్ - సమస్తపైన దేవతలతోఁగూడినవాడై, అంతర్ధానంబుసేసెన్ - అదృశ్యుడయ్యెను - మఱుగుపడెను, అమృహీనురసూనుండును - అబ్రాహ్మణపుత్రుడగు నిరంకుశుండును, అదివివన్నారీరత్నంబున్ - దేవదేవశక్తిలలో శ్రేష్ఠురాలయిన యారంభను, అవలోకించి - చూచి, చేరన్ - కలియునట్లు, చనుడెంచి - వచ్చి, విస్ఫుట ప్రాథాలింగనంబు - విస్ఫుట - స్పష్టమైన, ప్రాథ - నేర్పుగల, ఆలింగనంబు - కాఁగిలింపుట, ఒసరించి - చేసి, పునఃకృతపరీరంభణంబున్ - పునఃకృత - మరలజేయఁబడిన, పరీరంభణంబున్ - ఆలింగనమును, వెలయున్ - ఒప్పుగా, వెలయుచుండిరి - ప్రకాశించుచుండిరి, అయ్యిరువురు - అయిదైయును,

తా|| అచ్చటనే యుండెను. ఈశ్వరుండు దేవతలతోఁగూడ నదృశ్యుఁడయ్యెను. అబ్రాహ్మణుఁడారంభను సమీపించి యాలింగన మొనర్చుచుచు నాయిదైయును,

సీ|| చందనమాలూకః * మందారకేసర, తిందుకాశోకమా * కందకుంద

కేశికీవకుళకం * కేళికానచనీప, తాలహింతాలజా * తీలవంగ

ఘనసారకదళికా * క్రముకామలకనింబ, జంబీరబదరీర * సాలసాల

ప్రముఖపుష్పితలన * తృలితపల్లవితవి, స్తారభూమియహ * తతుల వెలయు

గీ|| నట్టి తత్కాననమునందు * చవ్యకీర, రవములున్నొంగ నిందింది * రములు వెలఁగఁగోకిలుగూయమృగముల * మూఁకడాయ, మరుఁడునుమశరములనిరు * పురనునేయవి

అ|| చందన - గండపుమాఁకులయొక్కయు, మాలూర - మారేడుచెట్లయొక్కయు, మందార - పారిజాతములయొక్కయు, కేసర - పొన్నచెట్లయొక్కయు, పున్నాగచెట్లయొక్కయు, నిఁకాశోకవనమున * అని అ. ఇందువలనఁ బొగడచెట్టైన కర్ణమయినను ముందరి వకుళశబ్దముచే నీయన్వయము సరి కాదు. తిందుక - తుమ్మికిచెట్లయొక్కయు, అశోక - అశోకవృక్షముల యొక్కయు, మాకంద - మామిడిచెట్లయొక్కయు, కుంద - మొల్లలయొక్కయు, కేతకీ - మొగలిచెట్లయొక్కయు, వకుళ -

పొగడచెట్లయొక్కయు, కంఠశిలా - రక్తాశోకవృక్షములయొక్కయు, అనగా నెఱ్ఱని పువ్వులుపూయ నట్టి యశోకమనుట, నవనీప - నూతనమైన కడిమిచెట్లయొక్కయు, తాల - తాడిచెట్లయొక్కయు, హింతాల - ఈతచెట్లయొక్కయు, జాతీ - జాతిచెట్లయొక్కయు, లవంగ - దేవకుసుమవృక్షముల యొక్కయు, గుససాంకివళికా - కిర్వాచీపు టచంటులయొక్కయు, క్రముక - ఎఱ్ఱలాద్దగుచెట్ల యొక్కయు, అమలక - ఈనీరిక చెట్లయొక్కయు, నింబ - వేడచెట్లయొక్కయు, బంబీర - నిమ్మచెట్ల యొక్కయు, బదర - రేగుచెట్లయొక్కయు, రసాల - తిమ్మమామిడిచెట్లయొక్కయు, సాల - మద్ది చెట్లయొక్కయు, ఏపెలనికనుచే పువచ్చును. ప్రముఖముఖ్యమైన, పుష్పిత-పూయబడినవియు, లసత్ - బప్పుచున్న, ఫలిత-పండినవియు, కాచినవియు, పల్లవిత-చిగిచ్చినవియు, విస్తార - విరివియైన, భూమియహ తతులన్ - చెట్లయొక్క - సమూహములచేత, వెలయునట్టి - ప్రకాశించుచున్నటువంటి, తత్కాననము సంఘన్ - అయిదటయందున, నవ్యవీరవములుపొంగన్. నవ్య - క్రొత్తవియైన, కీరవములు, చిలు కలయొక్కపలుకులు, ఉష్ణాంగన్ - అధికముకాఁగా, ఇందిందిములు - తుమ్మెదలు, మెలఁగన్ - సంచరించఁగా, క్షోకిలలు - క్షోయిలలు, కూయన్ - కూపెట్టఁగా, మృగములమూఁక - లేళ్ళయొక్క గుంపు, డాయక - సమీపించఁగా, మరుడు - మచ్చగుడు, నుమశరములన్ - పుష్పబాణములతో, ఇరువురును - అయిదటతీని, ఏయన్ - వేయఁగా, అనగా బుష్పబాణములను బ్రయోగించఁగాననుట, 'కంధకుండ - తాలహింతాల జాతీల' అనుప్రాసాలంకారము. 'పూయ. డాయ. ఏయ' అంత్యాను ప్రాసాలంకారము.

తా|| చిగిచ్చినవియు, బూచినవియు, బండినవియునగు వివిధవృక్షములతో నొప్పుచున్న యడవియందుఁ జిలుకలపలుకులును, గోయిలలకూతలును, లేళ్ళగుంపుల సంచారమును, తుమ్మెదల ఘోకారములును, గలిగి యాయురువురును గామోదేకులయిరి.

—: రంభానిరంకుశుల సంభోగవర్ణనము :—

క|| ఉపనమునఁ బోలె విహా, రపరవశు లగుచును దిరిగి ♦ రయమతి నతిర

త్యుపరతి సమరతి మతి మతి, నిపుణతఁ బెరఁగొనిరి చెలఁగునేర్పులకొలఁది. 60

అ|| ఉపనమునఁబోలెక - ఊరదాపునఁగల తోటయందో యనునట్లు, విహారి పరవశులు - తిరుగుటవలన మైమఱచినవారు, అగుచును - అయి, తిరిగి - సంచరించి, రయమతిక - త్వరితము తోఁగూడిన బుద్ధితో, అతిరతి - గాఢమైన సంభోగమును, ఉపరతి - కొసరి చేయునట్టి సురత మును, సమరతి - సమానముగాఁ జేయు సంగమమును, మతిమతి - ఉభయులప్రజ్ఞలయొక్క, నిపు ణతక - సమర్థతతో, చెలఁగు - ఒప్పుచున్న, నేర్పులకొలఁది - ఉభయులకు సామర్థ్యములు గలిగినపలుకు, పెరఁగొనిరి - చుట్టుకొనిరి. ఇందు 'అతిరతి ఉపరతి' చెప్పబడెనే, 'కాంతి' అను గుణము తెలియఁబడుచున్నది. "అత్యుజ్వలస్య బంధస్య. కావ్యేకాంతిరీత్యక్ష" అని లక్షణము. ఇచ్చట రంభానిరంకుశులయొక్క మోహవేశమునుగూర్చి యింనుక యుదాహరణము. పరస్పర రూప రేఖా విలాసాదులచేతఁ గలిగిన యసురాగము పెనవై చికొనియుండి సాంగత్యములభింపక యుత్సంకా వేశులై యుకానొక యేకాంతప్రదేశమున మిలితమైన కామినీకాముకులయొక్క చేష్టల నిట్లు వర్ణించిరి.

“కాంతే దృష్టిపథం గతే నయయోరాసీ ద్వికాసోమహాః, ప్రాప్తే నిర్జనమాలయం పులకితాబాతా తమస్సుభ్రువః, పక్షిజ గ్రహశోతుకే సమభవత్సర్వాంగక పోదయః, కంఠాలింగన తత్పరేవిగళితా సిపిదృఢాపిస్వయం” పుష్ప. సుభోగము. “అనుమానే నిషేవేతే యత్రాశోస్యం విహసిసా, దర్శన స్పర్శనాదీని సంభోగోఽయమదాహృతః” ఉపరతినిగూర్చి. “ఈషత్కంపపయోధానం గురుకటీ ప్రౌఢ ప్రహరాదృతం స్విద్యత్యాంల మనేకహాస్యసంసం సంకర్ష్య పాదవ్యగమ. వారంవారమురః ప్రపాత సుభగం సందశ్యమానాధరం. కించిద్దత్త నితుబదేశ నఖరంభన్యోరతంసేవతే” శార్దూల. “పల్లక్కుచంవ్యాకులకేశపాశం. స్విద్యన్ముఖం స్వీకృతమందహాసం. పుణ్యాతిరేకాత్ముమలభం తే. పుంభావమంభోరుహలాచనానాం” శార్దూల. రయమతి - సతిరతుపరతి. సమరతిమతిమతి, అలం. వృత్తనుప్రాసమును.

తా|| ఉపవనమునఁ దిరిగివల్లు తిరిగి మోహపరవశులై స్వేచ్ఛగాఁగూడిరి.

ప|| ఇట్లగణ్య పుణ్యలావణ్యతరకరకంకణ రుణాత్కార నినాదంబు లెనఁగం గొగిలించుచు నిబ్బలికనుబ్బి గొబ్బునగుబ్బటిల్లు గబ్బిగుబ్బల నురంబునం బొరయ నులుముచుఁ గంధరా పరీరంభణంబుల మొగంబు మొగంబునం శేష్యచఃడిరస్మృత కిసలయ, బింబాధర సరస మృదులనన్మాధురీ ధురీణావృతంబు లొలుక మదనకదన దాహంబు దీర్చుచుఁ దడధరసుధారసంబు గ్రోలుచు రదనక్షతంబులు గావించుచు నంతకంతకు నెక్కుడై నిశితాంతదురంతలతాంతమార్గణ గణంగణితాగ్నికీల యుద్ధతి నొలయుప హుచ్చుచి బిట్టాదవృతమకమ్మునఁ గ్రమ్ముకొను బిగిచన్దిట్టల నట్టంబున దిట్టంబుగ బెట్టెనయఁ బిక్కిటిలచణిఖచిత మహారజతకంచుకం బవియ నట్టివసు నిట్టూర్పులుల్లసిల్లఁ బయఃపారావారాంతరచలన్మ ఘరధరంబుతెఱుం గెఱింగించుమురు వునఁ బెనంగుచుఁ గుచమండలనఖక్షతార్థ చంద్రోదయంబు లుప్పొంగ, మందస్మిత చంద్రికలు వెలుంగ, స్వేదకణతార కామండలంబు వెలయ, నేత్రకుంపలయంబులు ప్రకా శింప, జివురాకశయ్యం బవ్వళించి యించుక నిదురించి మేలుకాంచి హస్తాదుబోదయ కిసలయంబులఁ గలితాలకాంధకారంబులు చొలంగ న్నవరింప, రసతోషణంబుల ముఖ కమలంబులు వికసింప, గంచుకో త్రరీయోదయరాగంబులు చక్కఁగాఁగఁ, గుచకోకం బులుడాఁగ, స్వేదకణనఖక్షతతారకాజ్ఞంబులు గ్రుంక, మానసానందామృతానననిషేచ నానంతర నిటలతట పూర్వదిగ్ధృత కుంకుమవర్తుల తిలకాబ్జ బాంధవోదయా నంతరంబున.

61

అ|| ఇట్లు - ఈప్రకారముగా, అగణ్య.....దంబులు. అగణ్య - గణింప శక్యము గాని, పుణ్య - పవిత్రములయి, లావణ్యతర - సౌందర్యముతోఁగూడిన, కర - హస్తములయొక్క, కంకణ - ఆభరణములవలని, రుణారుణాత్కార - రుణారుణయని చేయఁబడుచున్న, నినాదంబులు - ధ్వనులు, ఎనగఁ - ఓప్పుగా, కౌగిలించుచుఁ - ఆలింగనమొనర్చుచు, ఇబ్బలిక - రెట్టింపుగా, ఉబ్బి - అతిశయించగా, గొబ్బున - శీఘ్రముగా, గుబ్బటిల్లు - ఉప్పొంగుచున్న, గబ్బిగుబ్బ

లక్ష్మీ - బట్టవైన స్తనములను, ఉంగులు - అంగులములతో. పారయన్ - కూడఁగా,
 నులుముచున్ - మగ్గునీయము. కంధగళ్యము మేఘమున కర్ణము కనుక మేఘములు కలియునప్పు
 డులుముచున్నవనియో భావము. కంధరాపరీగంభీరంబులన్ - కంధగా - కంఠ
 ములయొక్క, పరీగంభీరంబులన్ - ఒకరినొకరు పెండుచేతులతోఁ దెన వైచి కొనుట
 వలన, ఉభయుల భుజాంతగాలింగములవలన, మొంగులుమొంగునం జేయుచున్ - ఒకరిమోము
 నొకరిమోమునఁ జాకించుచు, తిక్కస్సృత.....తంబులు. తిక్కస్సృత - అవమానింపఁబడిన, కిస
 లయ - చిగుగానులును, నింబ - గొంతపండునుగల, అగ్రర - క్రింగిపెదపయొక్క, సగస - ప్రేమ
 యొక్కమైన, వసవంతములైన, స్వమ - కోమలమైన, లసత్ - ఒప్పుచున్న, మాధురీ - మాధుర్య
 మును, ధురీ - వహించుచున్న, అమృతంబులు సుధారసములు, ఒలుకన్ - చిందఁగా, మదనకదన
 దాహంబు - సంభోగము చేయుటవలన దప్పిన, తీర్పుచున్ - లేకుండునట్లునీయచు, తదగ్రరనుభా
 రసంబు. తదగ్రర - ఆరంభయొక్క క్రింగిపెదవులవలన, సుధారసంబు - అమృతరసమును, క్రోలు
 చున్ - పానమునీయచు, ఆభయించుచు, గదనక్షతంబులు - మునిపంటి గాయములు, కావించుచున్.
 కలుగఁజేయుచు, అతకంతకున్ - క్రమక్రమముగా, ఎక్కుడై - అధికమై. నిశితాంత.....
 కీలబు. నిశిత - సానఁదెట్టబడిన, అంత - చివరలుగల, దురంత - అంతములేని, లతాంతమాద్రణ -
 పుష్పరాజములయొక్క - పూవులుగులయొక్క, గణ - సమాహమచేత, అగణిత - ఎంచనలవి
 గాని, అగ్నికీలబు - అగ్నిజ్వాలలు, ఉద్ధతిన్ - దుడుకుతనముతో, సహింపనలవిగానిస్వభావముతో,
 ఒలయింపన్ - వ్యాపించఁగా, హుమ్మని - హుంకారముచేసి, బిట్టిదవు - అతిశయించునట్టి, తను
 కమ్మునన్ - తగులముతో, క్రమ్ముకొను - వ్యాపించిన, కవిసెన, బిగిచన్మిట్టలన్ - గట్టివియైన చను
 గొండలను, దట్టంబునన్ - తఱచుగా, దిట్టంబుగన్ - గట్టిగా, దెట్టెచయన్ - దుస్సహమగునట్లు,
 పిక్కటిలన్ - నిండి యధికమగునట్లు, మణిఖచిత మహారజతకంచుకంబు. మణిఖచిత - రత్నములు
 కూర్చబడిన, మహారజత - సువర్ణముయొక్క, కంచుకంబు - అవిక - అమిచున్ - చీలికలుకాఁగా,
 అచయన్. అనియు రూపముగలదు. ఉట్టిపడు - అకస్మాత్తుగా సంభవించు, నిట్టూర్పులు - దీర్ఘ
 శ్వాసములు, ఉల్లసిల్లన్ - ప్రకాశించఁగా, పయః.....తెఱంగు. పయఃపారావార - క్షీర
 సముద్రముయొక్క, 'ని. పయఃక్షీరేచనీరేచ' హే. అంతర - నడుమ, చలత్ - కదలుచున్న, మంజర
 ధగంబుతెఱంగు - మందర పర్వతముయొక్క విధమును, ఎఱింగించు - తెలియఁజేయునట్టి, మురుపు
 నన్ - సంతోషాతిశయముతో, పెనంగుచున్ - ఒకరినొకరు చుట్టికొనుచు, కుచ.....యంబులు.
 కుచమండల - ప్రకృతదేశములయందు, సఖత్వత - గోళ్ళగాయములనెడు, అర్ధచంద్రోదయంబులు -
 అర్ధచంద్రాకారములయొక్క యుత్పత్తులు, ఉస్పాంగన్ - అతిశయించఁగా, మౌదస్మిత చంద్రికలు -
 చిరువపులనెడు వెన్నెలలు వెలుంగన్ - ప్రకాశించఁగా, స్నేదకణతాగకా మండలంబు. స్నేద
 కణ - సూక్ష్మమైన దెగుఱినించువులనెడు, తాగకామండలంబు - నక్షత్రములయొక్క సమాహమ,
 వెలయన్ - ఒప్పుగా, సేత్రకుపలయంబులు - కన్నులనెడు కలువపువ్వులు, ప్రకాశించన్ - ఒప్పు
 చుండఁగా, ఉపమితసమాసము. చిరుగాకుశయ్యన్ - చిరుచూపుల పాన్పువొందు, పవ్వళించి - పరుండి,
 ఇంచుకనిదురించి - కొంచెమునీపువ్వుశ్రమించి, మేలుకాంచి - మేలుకొని, హస్తాదయకీసలయంబులన్.
 హస్త - చేతులనెడు, అయశోదయ - సూర్యోదయకాలపు, కీసలయంబులన్ - చిగురుతాకులను,
 కలితాలకాంధకారంబులు. కలిత - పొందఁబడిన, అలకా - ముంగుసలనెడు, అంధకారంబులు -

చీకట్లు, తొలంగ్ - ఆవలికిపోవునట్లు, సవరింపజే - చక్కఁబఱచుకొనఁగా, రసతోషణంబులక - అనురాగములవలని సంతోషములతో, ముఖకమలంబులు - ముఖములనెడు తామరపువ్వులు, వికసింపజే - ప్రకాశించఁగా, ఉపమితసమాసము. కంచుతో తైరియోదయగాగంబులు, కంచుక - అవికయొక్కయు, ఉత్తరీయ - పైవస్త్రము యొక్కయు, ఉదయరాగంబులు - సూర్యోదయకాలము వంటి యెఱ్ఱనికాంతులు, చక్కఁగాఁగన్ - చక్కఁబడఁగా, కుచకోకంబులు - కుచ - స్తనములనెడు, కోకంబులు - చక్రవాకపక్షులు - జక్కవపిట్టలు, డాంగ్ - చురుగుపడఁగా, స్వేదకణనఖతతాని కాబ్బంబులు. స్వేదకణ - చెమటబిందువులనువట్టియు, నఖత - గోళ్ళ గాయములనువట్టియు, 'ని. ఘనగ్భవః కర మహానఖాః' - స్త్రీరఖజో స్త్రీయామ్' అ. తా. కాబ్బంబులు - చుక్కలును జంఘలును, చుంకన్ - అస్తమించఁగా - కనుపడకుండఁజోగా మానసా.....రంబుక - మారస - మనస్సుచంపక గలిగిన, ఆనంద - సంతోషమునెడు, అయ్యత - అయ్యయుచేత, జలయుచేత, ఆరవ - ముఖమును, నిషేచన - కడుగుకొనిన, అనంతర - పిమ్మట, నిటలతట - నొసటిప్రదేశమునెడు పూర్వదిక్ - తూర్పుదిశ యందు, ధృత - ధరించఁబడిన, కుంకుమ - కుంకుమయొక్క, వస్త్రల - గుండ్రవస్త్ర, శీలక - బొట్టనెడు, అబ్జబాంధవ - సూర్యునియొక్క, ఉదయ - ఉదయించుకాలమునకు, అనంతరంబునక - తరువాత. ఇట్టిసంభోగమును బురుషాయితమందురు. భవభుంధియు 'ముక్తాభూషణ నిందునింబ మబ నివ్యాకీర్ణతారంభః, స్మారం చాప మపేతచాపల మభూ నింపవేత ముగ్రితే' వ్యాఖ్యకులకంఠమంద రణితం. మందానిలై ర్మగితం, నిషన్నస్తబకాచ చంపకలతాసాఽభూన్నజానే తతః' అని వర్ణించాడు. "స్విన్నం మండలమైందపం విలుళితం స్రగ్భాగనద్ధం తమః, ప్రాగేవ ప్రథమాన్తతకః కిభా లీలాయితం సుస్మితం, శాంతం కుండలతాండవం, కువలయద్వంద్వం తిరోమీలితం, కీటం విద్రుచునీ త్కృతం సహితతో జానే కిమాసీ దితి" కా? 'ఇట్లగణ్యభూత లావణ్య-నిబ్బలికనుబ్బగొల్పుచున్నట్టి గబ్బిగుబ్బల ఇత్యాదులు వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము "ఒకటి రెండు మూడునై యెలయు వ్రాణ, పద్యమున నచ్చటచ్చటఁ బరఁగు నేని' వృత్త్యనుప్రాస మన నని విస్తరింపు 'లలితశీలకల్ల విలాసనుగుచు' కావ్య. చూ. ఇదలంకారము స్వభావోక్తియు 'మణిభువిత మహాజితకంఠకుంబిం బవియ' అనుచోట స్వభావోక్తియు, 'పయఃసారావారాంతర చలన్మంధరధరంబు తెఱంగెఱింగించు మురువున' అనుచోట ఉపమాంకారమును, 'కుచము డలనఖతతాగ్ చుద్రోవయంబు లుప్పొంగి' అనుచోట సుండి యంత్యముపఱకు సావయవరూపకమును, సంభోగావస్థయు వర్ణింపఁబడినది. "అచ కూలే నిషేనేతే, యత్రాస్యాన్యం విలాసికా. దగ్ధరస్మిన్నాదీని సా సంభోగ ఉపాహృతః" ఉపా "కూన్యం వాసగృహం విలాక్యశయనాదుత్థాయ కించిచ్ఛన్నైర్నిద్రావ్యాజ ముపాగతస్య సుచిరం నిర్వర్ణ్య పత్యుద్యుఖం విశబ్ధం పరిచుంబ్య జాతపులకా మాలోక్యగండస్థిం. లబ్ధప్రముఖప్రియోజ హసతా బాలాచిరం, ముచితా" అమరు. ఇచట "గంధప్రాశగా వర్ణింపఁబడినది. స్మరనంశీకృత ప్రీడా, ప్రోధా సంపూర్ణయావనా" అని లక్షణము.

తా|| ఈవిధముగా గణింపఁదలముగాని పవిత్రములై సౌందర్యముతోఁగూడిన, మాస్తాభరణముల యొక్క రూపరూపాభివ్యస లలితయించుచుండఁగా నాల్గింగనమొనర్చును, నినుమడింపుగానుబ్బి పెంకునే యుప్పొంగుచున్న బట్టవైనస్తనముల నురమునగలియ గ్గునేయించు నొకరినొకరు రెడ్డునెఱులతోఁ జెనఁచుచు ని యొకరిమోముననొకరిమోము ధాకించుచుఁ జివురారులను దొండపండ్లును నపహాసంఘనట్టి

యధగమనందలి ప్రేమతోఁగూఁచినప్పుడును, సుధారసము లాలుకమండ, నాదివిజకాంతకు సంభోగ జనితపాస దీర్చుచు, నాపెయొక్క యధరామృతమును బాసమునేర్చుచుఁ బలునోక్కులునల్పుచుఁ, గ్రమక్రమముగా వృద్ధిఁపొందిన మన్మథశరపరంపరలచే నెన్నఁదరముగానివేడిమిని సహింపఁజాలని స్వభావముతో హుమ్మనుచు నధిక మగువినహముతోఁ గవినదృఢమయిన స్తనదుర్గములు మిక్కిలి గట్టిగా దుస్సహకగముగఁ బెంపొందునట్లును, గత్తుఘటిత మగు బంగరుఅవిక చినుఁగునట్లును, నాక స్మిక దీర్ఘశ్వాసములువెలయుఁ, బాలకడలినడుమఁ జలించుచున్న మందరాచలవిధానముఁ దెలియఁజేయు చున్న సంతోషాధిక్యముతో నొకకినొకరు బెనఁదికొనుచు, స్తనప్రదేశములయందలి నఖచిహ్నములనెడు యర్ధచంద్రాకారము లుప్పొంగగను, జిఱునవ్వులనెను వెన్నెలలు ప్రకాశించఁగను, జిఱుచెవుట లనెడు నక్షత్రములు వెలుంగగను, గన్నులనెడు కలువలు ప్రకాశించఁగను, లేతయాకులపాన్పుమీఁద బయిండి కొంచెముసేపు విశ్రమించి మేలుకోని హస్తములనెడుప్రాతఃకాలపు చిగురుటాకులచే మంగు రులనెడు చీఱఁజల్లు తొలఁగజక్కపఱచుకొనఁగను, బ్రేమాదిశయమువలనఁ గలిగినసంతోషములచే ముఖములనెనుపద్మములు వికాసముచు బొందఁగాను, అవికయొక్కయొక ప్రైవస్త్రముయొక్కయొక నెఱ్ఱనికాంతులు ఋజుత్వముఁజూపఁగను. స్తనములనెడు జక్కవపిట్టలుదాఁగఁగాను, జెనుటచుక్క లనెడు చుక్కలును, గోశృగాయములనెడు చంద్రుఁడును, సస్తమించఁగఁగాను, మనస్సంతోషమునెడు జలములచే ముఖప్రక్షాళనముఁ గావించినతదుపరి ణాలతలప నెడు తూర్పుదిక్కున గరించినగుండని మండుమబొట్టనెడు సూర్యోదయ మయినతరువాత.

—: రంభ నిరంకుశుని స్లాఘించుట :—

క॥ ఆసుదతి ముదమెలర్చ మ, మహీసురసుతుఁ గౌగిలించి • హితమతిఁ బలికె
 న్నేనతి పుణ్యవతియొ నీ, తోసురతమునిరత మెనయఁ • దొంటిఫలమునక. 62

అ॥ ఆసుదతి: ఆదేవవేశ్య, ముదమెలర్చక--సంతోషమతిశయించునట్లు, మహీసురసుతుఁ--
 బ్రాహ్మణునికొడుకైన యానిరంకుసుని, కౌగిలించి - ఆరింగనమొనర్చి, హితమతిఁ - ఇష్టముగల
 బుద్ధితో, పలికెక - ఇట్లునెను, తొంటిఫలమునక - పూర్వపుణ్యసాఫల్యమున, నీతోక-నీతోడి,
 సుగతముక - సంభోగమును, నిరతముక - ఎడతెగకుండ, ఎనయక - పొందుటకు, ఏనతి -
 ఏయొక్కస్త్రీ, పుణ్యవతియొ - పుణ్యవంశురాలాకదా, అదృష్టవంశురాలాకదా, ఈపద్యమున
 'పలికెన్నెనతి' అనుచోఁగ ద్రుతమునకు ద్విత్వమువచ్చుటకు 'నూ. కొన్నియెడలఁబ్రామాణిక
 ప్రయోగంబులందు దృతంబున కచ్చుపరంబగుచో ద్విత్వంబు చూపఁబ్బెడి' ప్రో. వ్యా. ఉదా. మ. ఘన
 చక్రాదుద నిష్కరక్షతగళ, ద్రక్షాన్య సర్వాంగుని, న్ననుభూతాప్రతిమ ప్రగల్భ పరివారాంతర్భితో
 ద్విక్రమక' ఉ. హరి. 'మ. తరుశీకాతకటాక్ష విక్షలకొనక' దాన్కొన్న చోట్లుంబలి' న్నురు
 శోభావిభవాకరంబులగుచు • స్రోహంకురస్థానమున, పరఁగున్ కళా. అధగ్యశాచార్యులుకూడ
 'నూ. నోహద్విత్వం క్వచిద్విప్లంపర ప్రాణేశసంగతే' అనియున్నారు. ఉదా. 'మదీయభావణ మెన్న
 డున్నేని యిహాఘంబుగాదు, ఆతని ధైర్యశక్తికిన్నరదుగ, ఇత్యాదులచాగ్య ప్రయోగములు 'హిత
 మతి, ఏనతి పుణ్యవతి, సుగతము నిరతము' అనుప్రాసాలంకారము. ఇందుస్మృతియను శృంగార
 భావము చెప్పఁబడినది. క. స్మృతియగుఁ బూర్వానుభవస్మృతి అని కావ్యా. సం. పూర్వానుభూత

విషయభానం స్మృతిరుదాహృతా, అని ప్రతా. ఉ. ౪౩. నాటిపరిగంభసాఖ్యము, నేటిబలెంపాయ దాత్మనిండితోలకుచుక, బోటిచ్చునించునిబావని, పాటలనుగుంఘలెంతభాగ్యాధికలో అని కావ్యా. సం. ముదమురు ఉదా. క. అబులైకింసుక శిభిలోజెలగుచు మున్నెంతతపము, జేసెనొ చెలిచే నలిగననించుని యురముర, జెలువగు చెంగల్వదండచేరుచగలిగెక, కావ్యా. సం.

తా|| ఆగంభ సంఖ్యోపయతో నిగంతుకుని గవుగిలించుకొని ఓబ్రాహ్మణుడా నీతో నెల్ల పుడుగు గలసియుండురట్టి స్త్రీ యెంతటిపుణ్యవంతురాలొకదా యనెను.

క|| ఈతీరున సురతనయు, చేతను దవియుంగ నెఱుంగఁ జెప్పిడిదేమీ రాతిపగలై పగలే, రాతి యై వెలయుచుండఁ రతిపగవశశక్త. 63

అ|| ఈతీరున - ఇంతచక్కగా, సురతనయులచేతను - నలకూబరుడు మొదలగు దేవ లోక యావనులవలన, సురత + నయు - సురతయునందు నిపులులైనవారివలనను, అనిభావము. తనియంగఁ ఎఱు గఁ - తృప్తికొనియెఱు గను, రతిపగవశశక్త - సుభోగవృద్ధివలన మైయరచుట చేత, రాతిరి గలై - రాత్రియేవగుటగను, పగలేరాతియై - పగలేరాత్రిగను, అగుచు వెలయు చుండె - ప్రకాశించుచున్నది, చెప్పిడిదేమీ - ఇంకఁ నేమిజెప్పవలసినదేమున్నది.

తా|| నేనెల్లపుడును సురతనయులసంభోగము ననుభవించుదాననీ. అయిన నింతటితృప్తిగా నెన్నఁడు ననుభవించి యెఱుంగను. సంభోగపరవశత్వమున రాత్రియైనది పగలైనది విశదపడకయుఁ డెనుగదా! ఇంక నేమిచెప్పవలయును.

క|| మనసిజకేళికి భూసుర, తనయా నీసాటిరారు • తలపగనేలా యరరాదు గాని దాసులు, వినుచూ నలకూబరాది • విజయవిశాలుల్. 64

అ|| భూసురతనయా - ఓబ్రాహ్మణునికుమారుడా, వినుచూ - నేజెప్పవచనమునాలించుము, నలకూబరాది విజయవిశాలుల్, నలకూబరాది - నలకూబరుడు మొదలగు, విజయవిశాలుల్ - గెలుపు వలననొప్పచుండెడివారు, వినుము + ఆనలకూబరాది అనియును, విశ + మానలకూబరాది అనియును బదచ్ఛేదముజేయవచ్చును. మనసిజకేళికి - సంభోగమునందు, నీసాటిరారు - నీతో సమానులు కారు. తలపగనేలా - అలాగింపవలసినపనిలేదు, అనరాదుగాని - నేనెఱుగదనుగాని, దాసులు - నీకుబంట్లునుమా, ఈపద్యమునవిశాలుల్, అనిప్రయోగించుటకు సూ, బహువచనలు వర్ణమునకుఁజూర లోపమువైకలితముబా. వ్యా. సూ. లాస్తాస్తు రుకా తయోః క్రమేణ ద్దశి అని శబ్ద. చింబుద్ధికాబులు బుద్ధికాబులన్, మృదుతాబులు, మృదుతాబులక అనియే యుండవలయును గాని గుత్తానిశబ్దములకు మాత్ర మీసూత్రము వర్తింపదు. ఉదా. ౪౩. తనకనిపెట్టిన మణిచును, కనకొన్నతపేతమునఁ బ్రతా శంబునని,ల్పినయొడఁ దోచిరినారద, ముగిప్రమాఖులంతరిక్షముననుజ్జ్వలులై, మ. చెలులుంజుట్టలు గిద్ద భృత్యులుమహాజింబ్రాహ్మణుల్ దాపకు, జ్వలులై ౪౩. యనుమత్సవమొప్పుజేసిరిగణితబలులై భార. శ్రీవేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారు శృంగారవైషణ్యపుణ్యయందును హానవిద్యారహస్యముల సాటిఁ గనబుద్ధికాబులు (190 పు) అనియే వ్రాసిరి. ప్రతిపాలంకారము. ఈజక్షప ఉపమావస్థ ప్రతీప ముప

మేయతా తస్యైవ యది వా కల్ప్యతిరస్కారనిబంధనమ్” కా. ప్ర. ఉదా.లావణ్యకసిసప్రతాప గరిమణ్యగ్రాసకే త్యాగినాం, దేవ త్వయ్యవసీధరత్వమభుజే నిష్పదితే కేధనా, ఇంద్రుఃకే ఘటితః కిమేషవిహితః పూషాకి ముత్పాదితం, చింతారత్నమఘోముఖైవ కి మమీ సృష్టాః కలక్ష్యాభృతః, ఖండ దివ్యపురుషులలో లోకోత్తరసుందరు లగు నలకూబరాదులను పచించుటచే లోకమున నెవ్వరును నీకుసాటిరాగలవారు లే రనునర్థముచే, నర్థాపత్తియు క. ‘ఘుసూ కాసాకవస్తువు, గిరికొనవ స్త్వంత రంబుకిముత్యాయ, స్ఫురితందై చనుదేరగ, ధర నర్థాపత్తి యయ్యె’ కావ్యా. సం. ఈయర్థముచేతనే నాయుకకు గర్వ మనుసంచారిభావము గోచరించుచున్నది. గర్వము. క. ప్రతియె కలంకాంకితునకు, సతీయగుహాహిణియు సతనిసతి యగు రతియుం, జతురన్యసింహునిక జెందిన, యతిధన్యకు నాకుననుచు నంగననవ్వె. కావ్యా. సం.

తా|| ఓవిప్రతనయుఁడా దేవలోకమునఁ గల నలకూబరాది యావనులు సంభోగమునందు నీతో సమానులుకారు, నీకు బంటగుదురు.

క|| అని దివిజకాంత భూసుర, తనయునిఁ గీర్తించుచుండెఁ దా మోహితయై
విను నుగుఁ వీవు గావున, ననుఁ బొగడితి వనుచు ననియె నయముగనతఁడె. 65

అ|| అని-ఇట్లని, దివిజకాంత-దేవవేశ్య, తా-తాను, మోహితయై-మరులుగలదియగుచు, భూసురతనయునిక - ఆబ్రాహ్మణకుమారుని, కీర్తించుచుండె - పొగడుచుండెను, ఆతఁడుక - ఆయొక్క-బ్రాహ్మణుఁడును, నయముగన్-చక్కఁగా, విను - ఓసుందరీ నేఁజెప్పుదానినాకర్ణిపుము, ఈవు-నీవు, నుగుఁబు-మంచిబుద్ధిమంతురాలవు, కావునన్-కాబట్టి, నన్నున్-నన్ను, పొగడితివి- శ్లాఘించితివి, అనుచుననియెన్-అనిపలికెను, ఈపద్యమున ‘ఈవు’ అని ప్రయోగించుటకు ‘మూ. క్వచిదన్యస్యచాన్యస్యాన్యో ల్లోలో దీర్ఘశ్చక్రత్రచిత్’ అని యధ. ‘మూ. ప్రథమాయామేదన్యదః’ అవినన్న.

తా|| రంభ యిట్లుమోహపరవశయై యానిరంకుశునిఁ బొగడుచుండ నతిఁడును దివిజకాంతతో నీవు మంచిబుద్ధిమంతురాలవగుటచేతనే నన్ను మెచ్చుచుంటివనెను.

క|| అపు డాద్విజుఁడును దివిష, చ్చపలాయితనయనఁ గూడి చనుదేఱఁగనా
విపులారణ్యముచెంగట, నుపమాశూన్యమగుపురము నొక్కఁడుగాంచె. 66

అ|| అపుడు . అసమయమున, ఆద్విజుఁడును - ఆబ్రాహ్మణుఁడును, దివిషచ్ఛపలాయితన యనన్-చలింపుచున్న వికాలమైనకన్నులుగల యాదేవతాశ్రీని, కూడి. కలసి. చనుదేఱఁగన్ - రాఁగా, అ - ఆయొక్క, విపులారణ్యముచెంగట - విస్తారమయినయదవియొక్క సమీపమున, ఉపమాశూన్యము-నమానములేనిది; అగుపురముక - అయినట్టిపట్టణమును, ఒక్కఁడు - ఒకదానిని, కాంచెన్ - చూచెను, ఈపద్యమున ‘ఒక్కఁడు’ అని యమమౌళ్ళబ్ధిమునకు మహద్ధక్కువబ్ధిమును ప్రయోగించుటకు ‘మూ. విశేషణానాం మహతో డుక్ష్వా దుభయథాపిచ, క్వచి డ్దుక్ష్వాత్రకేనాన్వీధ విశేషణ మి హోవ్యతే’ అని యధ. ఉదా. ‘వ్యాఘ్ర మొక్కఁడుసనుచెంచె’ పదముల సోఞ్జ్యాధులు.

తా|| అయ్యెడ నాబ్రాహ్మణుఁడును రంభయునుఁ గలిసి యావన సమీపమునఁ గలయొక పట్టణమునుఁ జూచి.

—: రంభానిరంకుశులొక పట్టణముననుండుట :—

వ|| కాంచీ తత్పట్టణంబు చేరం జనుదెంచి.

67

అ|| కాంచీ - కనుఁగొని, తత్పట్టణంబు - ఆపురమును, చేర - వచ్చునట్లు, జనుదెంచివచ్చి,

క|| అచ్చట సుఖులై వారువి, యచ్చరరాడ్చోగ మెరయు + సతులప్రాధీన్
బచ్చవిలుకానికేళు, నిచ్చమెయిన్ జరపుచుండి + రిరవురు వెలయు.

68

అ|| అచ్చట - ఆప్రదేశమున, 'అచ్చట' యనునది నిత్యైకపదము. "సూ. దేశ్యమునందక్కడాదులు నిత్యైకపదనాంతములు" ప్రా. వ్యా. వారు - అనిరంకుశులను రంభయును, సుఖులై - అనందముగలవారై, వియచ్చరరాడ్చోగము - ఇంద్రునివంటి సుఖమును, ఎనయక - పొందఁగా, ఇరువురుక - ఆయిద్దఱును, ఇచట ఇరువురు' అనుటకు "సూ. ఆదేశశ్చపురూపకృపసింద్దుష్టః మాత్సరః" అర్థ. 'వెలయక' - ప్రకాశించునట్లు, అతులప్రాధీక - అసమానమైన శేర్షతో, పచ్చవిలుకానికేళులక - సంభోగములయందు, ఇచ్చమెయిక - ఇష్టమువచ్చినట్లు, ఇచట 'మెయిక' అనుటకు "సూ. జడపదంబుమీఁదితోఁగకు మెయిమెలుపకల్పుంబునను" ప్రా. వ్యా. మయి అను రూపముకూడ కలదు. "ఉదా. అందఱుగూడి మోసలకున్సర్గ మెయింబనుదెంచి" నిగ్య. బరవుచుండిరి - కాలమును గడపుచుండిరి.

తా|| అచ్చట నాయరువు రానందముతో నింద్రభోగముగా సంభోగించుచు స్వేచ్ఛగాఁ గాలమును గడపుచుండిరి.

—: ఆశ్వాసాంతము :—

చ|| ఘనఘన నవ్యనవ్య శితి + కంధరకంధర దానదానవే
ధనధన తప్తతప్తకృత + తారక తారక ధామధామవా
రణ రణరంగ రంగదరి + రాజ్యరాజ్య దారుదారుకా
వనవనధీనధీనవృష + వాహన వాహన సోమశేఖరా.

69

అ|| ఘన - గొప్పవాఁడా, ఘననవ్య - అధికులచేత మ్రుతింపఁదగినవాఁడా, 'ని' నననశ్చేపుమాకస్తుతే' అనిమే. నవ్యశితికంధర. నవ్య - వర్ణింపఁదగిన, శితికంధర - నలుపుతోఁగూడిన కంఠముగలవాఁడా, ని 'శితిఃకృష్ణేశిర్భూజే' విశ్వ. 'శిర్ధపశనిలయోః' నానా. 'శిర్భూజ్జేనాని తానితయోస్త్రీషు' మే. కంధరశబ్దమునకు ని 'కంధరవారివాహేస్యా. స్త్రీనాయామపికంధర' విశ్వంకంధరదాన - మేఘమువలె దాతృత్వముగలవాఁడా, ని 'దానంగజమదేత్యాగే పాలనచ్చేదకుద్దిషు' అనివి. దానవేదనధనతప్త. దాన - మదముతోగూడిన గజానురుని, వేదన - బాధించుట

యినెడి, ధర - ధముతోఁగూడిన, తప్త - దర్పముగలవాఁడా, ని 'తప్తానద్యంతరేదర్పే కస్తూ
 ర్వామస్యహంకృతో' అనిమే. తప్తకృతతారక, తప్త - తపించఁబడినవానినిగా, కృత - చేయఁబడినకి
 తారక - తారకానుమఁడు గలవాఁడా, తారకధామధామ. తారక - వెండితోఁగూడిన, ని 'తాహా
 ముక్తాపిసంకుచ్ఛే'. తరణేకుచ్ఛమాక్తికే, తారంచరణతేఽత్యుచ్చస్యరేఽప్యన్యవవీరితం, ఋక్షాక్షీమధ్య
 యోస్తారా. సుగ్రీవగురుయోషితోః, బుద్ధదేవ్యాంమతాతారా' అనివి. ధామ - ప్రకాశముగల,
 కైలాసమే. మఱియు 'వెండికి స్థానముయిన కైలాసమే యనియుఁ దెప్పకొప్పును. ని 'ధామబన్తప్రభా
 స్థాన, ప్రభావముఖపద్మమి' అనినానా. వారణరణరంగరంగ దరిరాతత. వారణ - నివారించుటగల,
 ని 'వారిణంతు. నిశ్చేన్యా. ద్వారణశ్చతురంగతే' అనివిశ్వ. రణరంగ - యుద్ధభూమియందలి,
 రంగతో - బిప్పుచున్న, అరి - శత్రువులతోడి, రాజిత - ప్రకాశించఁబడినవాఁడా, ఇచ్చట అరి
 రాజి - శత్రువులయొక్క సమూహముతో, త+రాజిత - కోపముతోఁగూడి ప్రకాశించఁబడిన
 వాఁడా, అనియుఁచెప్పవచ్చును, ని 'తశబ్దః పుంసినంభోగే నిశ్చయేకోపపుచ్చయోః' అని నానా.
 రాజితదారుదారు కావనవన. రాజిత - బిప్పుచున్న, దారు - దేవదారువృక్షములుగల, దారు
 కావన - దారుకార్యమే, వన - పురసమీపమునగల తోటగాఁగలవాఁడా, ని 'వనం నపుంసకే
 నీరనివాసాలయకావనే' అనిమే. నీనక్షేన - నీ - బుద్ధిగలవారిలో, ఇన - ప్రభువులైనవారికిని, అనఁగా
 బుద్ధివిశేషముగలవారికిని, నీన - స్వాధీనముగానివాఁడా, వృషవాహన - చృషభమే వాహనముగాఁ
 గలవాఁడా, వాహన సోమశేఖరా. వాహన - వహించఁబడిన - అనఁగా ధరించఁబడినయనుట.
 ని 'వహస్యాద్యృషభస్కంధే వాహేగంధవహేఽపిచ' అనిమే. సోమ - చంద్రుడే, శేఖరా -
 సిగయందఁ బువ్వులదండగాఁగల యో సోమేశ్వరస్వామి, అనియాశ్వాసాంతమునందుఁ గృతిఁజేసి,
 సంబోధనము. అలం - పదయునుకము. ఇదియేధేకానుప్రాసము. 'గీ. అంధసుప్రాసభేదంబు ♦ లైన
 శబ్దభవదలంకారమును మున్ను ♦ బ్రస్తుతింతు; నడర నెడ లేక రెండు శం ♦ డక్షరంబు, తనయు
 నియమంబు ఛేక మా ♦ నెట్లుటన్న' ఉదా. 'పంచ. స్ఫురత్ప్రపాబలప్రతాప ♦ భూతి ధృర్య
 భూధరా; ర్చిరంగ దానబుద్ధి వైఖ ♦ రిన్వరిన్వరిన్వధా, హరున్వరున్వరిన్వ ♦ హసలున్నలున్రమా,
 గురున్వరున్వయుంతు వౌడ ♦ గు న్నన్వసింహాహారా' అని నరస. 'భవేదవ్యవధానేన ద్వయోర్యం
 జనయుగ్మయోః. అపృత్తిర్యత్రసబుధై శ్చేకానుప్రాసఇవ్యతే' అనిప్రతా.

మా|| గగనపుర జగీషా ♦ కాలకూటాన్నతోషా

నిగమచర సువేషా ♦ నేకపుణ్యప్రభాషా

అగణితఫణిభూషా ♦ హర్యచాపామనీషా

విగతసకలదోషా ♦ విష్ఫుటానన్యదోషా.

70

అ|| గగనపురజగీషా - గగన - ఆకాశమునందుఁగల, పుర - దానవులవైన మూఁడుపట్టణము
 లను, జగీషా - జయింపనిచ్చుగలవాఁడా, హర్య మొకప్పుడు దేవతలకు నొడి యనురులు మయుని
 శరణుఁజొచ్చిరి. మయుఁడు వారికి మూఁడుపట్టణములను వేటువేయబంఁగారుతోను, వెండితోను, యినుము
 తోనుచేసి యవి యద్యక్షముగా సంచరించునట్లునర్చి యిచ్చెను. అందు లాపట్టణములచే బోయి
 దేవాదులను బాధించుచుండఁగా వారిప్రార్థనచే శివుఁడు అమూడుపట్టణములను దహించివైచెను.

కాలకూటాన్నతోహ. కాలకూట -- కాలకూటమనుచేరుగల విషమే, అన్న -- భోజనముగాగలిగి
తోహ -- సంతోషించుటగలవాడౌ, దేవతలును దానవులును సముద్రమును ముగించునప్పుడు కాల
కూటమనియు, హాలాహలమనియుఁ జెప్పఁబడు మహావిషమయందయించఁగా దానిని శివుఁడు మ్రింగి
నందున శివునకు విషాహారము కలవాడను ప్రసిద్ధికలిగినది. నిగమచతుశువేష. నిగమ -- వేదములయందు,
చర -- సంచరించునట్టి, సువేష -- మంచురూపములు గరించినట్టివాడౌ, అనేక పు ష్యప్రభాష. అనేక
పుష్య-సుకృతములతోఁగూడిన, ప్రభాష -- మంచుమాటలుగలవాడౌ, అగణిత ఫణిభాష. అగణిత-
ఎంచశక్యముగాని, ఫణిభాష -- పాములే సామ్యులుగాగలవాడౌ, అహోర్హితాపామనీష. అహోర్హి-
మహామేరువనెడి పర్వతమే, చాపా-బిల్లిగాలగలవాడౌ, మనీష- సంతూర్ణమయిన ప్రభుగలవాడౌ,
విగతసకలదోహ. విగత -- పోగొట్టఁబడిన, సకల -- సమస్తమయిన, దోహ -- పాపములుగలవాడౌ,
విస్ఫుటానన్యతోహ. విస్ఫుట -- స్ఫుట్టఁజైన, అనన్య -- అధికఁజైన, పోహ -- రక్షించుటగలవాడౌ,
ఈవృత్తమునకు లక్షణము. “ననమయయయతంత్రై, నాగవిశ్రాంతయై యిట్లునపమగుణమాలి, న్యాహ్వ
యంబయ్యేధాత్రిన్” అలం. ఈపద్యమున సంత్యప్రాసము సెప్పఁబడినది.

క॥ మోహజ్వర భైషజ్యస, మిహితకైలాసరాజ్య + మేదురతేజ
జేహీయమానదానవ, బాహాధార్మ్య త్రివిధ + పాలకపూజ్య.

71

అ॥ మోహ..... తేజా. మోహజ్వర -- అజ్ఞానమునెడు వ్యాధికి, భైషజ్య --
ఔషధముగా, సమిహిత -- కోరఁబడిన, కైలాసరాజ్య -- కైలాసమునెడు దేశమున, మేదుర-చిక్క-
నైన -- దట్టమైన, తేజా -- ప్రకాశముగలవాడౌ, ని ‘తేజఃప్రభావేదీప్తాచ. బరేశుశ్రేష్ఠి’ అనిఅ.
దీనికి నబంతమునుహలంతమునను రెండురూపములు కలవు. ఉ డా. ‘అనంతతత్త్వాయతతేజ’ అనిపము.
జేహీయ.....జ్య. జేహీయమాన -- హరించుచున్న, దానవ -- రాక్షసులయొక్క, బాహా --
భుజబలముయొక్క, ధార్మ్య -- దిట్టతనముతోఁగూడిన, జ్య -- వింటినారిగలవాడౌ, త్రివిధపాలక
పూజ్య. త్రివిధ -- స్వర్గమునకు, పాలక -- కాపాడునట్టి యింద్రునిచేత, పూజ్య -- అర్చింపఁ
దగినవాడౌ.

గద్యము. ఇదిశ్రీమత్కృత్కలీమంబ్రసాద లబ్ధలబ్ధవర్ణవర్ణసేయ విత్వత్త్వద్వైకాయ,
పెదలింగసార్వభౌమార్థ్యసార్వభౌమార్థ్య, గురువరాచార్యపదావిదేన మిళిందాయ
మానమానసాశ్రేయ, పండితమ్మన్వీతరాజేయ, నకలవిద్వజ్జనవిధేయ, వద్రయనామధేయ
ప్రణీతంబయిన నిరంకుశోపాఖ్యానంబను మహాప్రబంధంబునందు తృతీయశ్వాసము.

అ॥ ప్రభుమాశ్వాసమునబోలె నెటుంగునది.

ఇది శ్రీమద్ధామోతీ విరాడ్విశ్వకర్మి వరప్రసాదజనిత కవితామృత రసపాత్ర, అహాభాసన
గోత్ర పవిత్ర, అచ్చమాంబా వేంకటశివార్యపాత్ర, లక్ష్మీంబా కోటిశ్వర సుధీమణిపుత్ర, శిల్పవాస్తు
జ్యోతిశ్శాస్త్రాది వివిధవిద్యాప్రపీణ, పదవాక్యప్రమాణ నిధాన, విమర్శకాచార్యశిల్పకళాకోవిదేశ్యాది
విరుద నిరుపమాన, బుధారాధన విరాజమాన, సుబ్రహ్మణ్యాభిదాన; విరచితంబైన నిరంకుశోపాఖ్యాన
సుధాతరంగిణి వ్యాఖ్యానమున తృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

నిరంకుశోపాఖ్యానము

సువాతరింగిణీవ్యాఖ్యానసమేతము

చతుర్థాశ్వాసము

శ్రీరమణీరమణీయప, రీరంభన్నేహవిస్సు + రితసాయక ని
ద్వారితసుమనస్సాయక, భూనికృతావేశ కద + పురసోమేశా.

1

అ|| శ్రీరమ.....సాయక, శ్రీరమణీ - లక్ష్మీదేవియొక్క, రమణీయ - సుందరమైన, పరి
రంభ - ఆలింగనముతోఁగూడిన, 'ని. పరిరంభః. సవీరంభః. అ. పు. కాఁగిలి' శ. రూ. ర. స్నేహ-
ప్రేమచేత, విస్ఫురిత - చలింపఁబడిన విష్ణువే, సాయక - బాణముగాఁగలవాడా, నిర్దారితసుమనస్సా-
యక. నిర్దారిత - చక్కఁగాభేదంపఁబడిన, 'ని. దాతితేభిన్నభేదినా' అ. సుమనః + సాయక - పుష్ప-
ములే బాణములుగాఁగల మన్మథుఁడుగలవాడా, 'ని. స్త్రియః సుమనసఃపుష్పం. ప్రసూనం కుసుమమ్
సుమమ్' అ. 'శరేఖద్వేషసాయకః' అ. భూనికృతావేశ-భూని - విస్తారమయిన, కృతా-దయతోఁ
గూడిన, ఆవేశ - మైమఱచుటకలవాడా, కందుపురసోమేశా - కందుకూరనుపట్టణమునఁగల యో
సోమేశ్వరస్వామి, అని యాశ్వాసాదియందుఁ గృతిపతికి సంబోధనము. ఇందు లక్ష్మీదేవియందనురా-
గముగల విష్ణువు శివునకు హస్తగతుఁడై యుండెనుటచేత పరికరాలంకారము. "క. సాకూతములై
సఫలత, చేకొన్న విశేషములు" నెలఁగఁబరికరం, దై కృతుల నెలయుచుండు" కా. సం. 'రమణీ
రమణీయ' యమకాలంకారము. 'సాయక-సాయక-వేశ-సోమేశా' అంత్యానుప్రాసాలంకారము.

తా|| సంపద్యైక్తయగు లక్ష్మీదేవియొక్క గూలింగనమునందిచ్చుగల విష్ణుమూర్తియే బాణ-
ముగాఁగలవాడవును, మన్మథుని సంహరించినవాడవును, అగ్నికి దగ్ధుఁడవును, అయిన యో
కందుకూసోమేశ్వరస్వామి.

తే|| అనధరింపుము తత్త్వవి + ద్యావినేక, దళితకామూనిపుడగ్గ + కలహలుడైన
పులహుఁ డిట్లని పల్కె నాభూనరేణ్య, శేఖరునితోడ వాక్యనై + చిత్రమేఱయ. 2

అ|| అనధరింపుము - వినుము, తత్త్వ.....హుఁడు. తత్త్వవిద్యా - వేదాంతశాస్త్రము
నందలి, వినేక - జ్ఞానముచేత, దళిత - భేదింపఁబడిన, కామాని - కామముమొదలగు, రిపువగ్గ -
అరిపడ్డవలెయొక్క, అనఁగాఁ గామ శ్రోధ లోభ మోహ మదమత్సరములయొక్క యనుట. కల
హుఁడు - పగఱ్ఱగ వివాదముగలవాడు, 'ని. అ స్త్రియాంసమనానీకగణాః కలహవిగ్ధహా' అ,

ఐన పులహుడు - అయినటువంటి పులహుడను నామధేయముగలబ్రహ్మ, ఆ ధూవరేంద్రాక్షేభుని తోడ - రాజులలో శ్రేష్ఠుడయిన యాధర్మశీలునితో, వాక్యవైచిత్రమెఱయి. వాక్య-మాటల యొక్క, శైలి - ఆశ్చర్యము, మెఱయి - ప్రకాశించుగా, ఇట్లు - ఈమీదజెప్పెదంవిధముగా, పర్మ - చెప్పి, ఇందు కలహుడు - పులహుడు, అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| వేదాంతవిద్యా జ్ఞానసమృద్ధిచేత గామక్రోధ లోభమోహ మవమత్సరములను నదివద్వర్జమును జయించినవాడయిన పులహుడు శ్రేష్ఠుడయిన యాధర్మశీలధూపారున కీవిధముగా జెప్పి శారంభించెను.

క|| ఆరీతి నతడు దివిష, న్నాగ్నీతిలకంబుతోడ • సనువుగ సురతా
పారవ్యాపారశ్రీ, పారగభావమునబ్రాంతి • పసి వర్తియియె.

అ|| ఆరీతి - ఆనిరంకుశుడు, ఆరీతిన్ - ఆప్రకారముగా, దివిషన్నాగ్నీతిలకంబుతోడ - దివిషన్నాగ్నీ - దేవతాశ్రీలలో, తిలకంబుతోడ - ప్రకాశించుచున్నట్టి యాగంభతోగూడి, తిలకముశ్రేష్ఠవాచకము. అనువుగ, తగినట్లుగా, సుతా..... సునక, సురత - సంభోగము యొక్క, అపార - ఆవలిదారిని - అంతఃసరిని, వ్యాపార - ప్రవర్తనముయొక్క, శ్రీ-గుంపయొక్క-పారగ - ఆవలిదారికేన సంచరించునట్టి, సువసూక్ష్మనడచునట్టి, భావముగ - అభిప్రాయముతో ని. భావః సత్తాభిభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మసు' అ. గ్రహాతిపతి - భ్రమించినవాడై, చర్మముగ - ప్రవర్తించుచు, ఇందు 'అహంవ్యాపారశ్రీని' అని రీతియు పలుమాట చర్చింపఁబడునట్టి నృత్యసుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఆ నిరంకుశుడొవిధముగా సురకాంతతో గలసి యెవతెగని సంభోగవాంఛతోగూడిన భ్రమగలవాడై ప్రవర్తించును.

చ|| ఒక్కనాడు తనతోఁ గ్రీడింపఁదిదివంబున నుండి వచ్చిన నయ్యచ్చగలేమ
యుదానును విలాసార్థంబుగఁ బురులు వెడలి.

అ|| ఒక్కనాడు - ఒకదినమున, తనతోడ - తనతోగూడి, గ్రీడింప - విహరించుటకు, గ్రీడివంబుననుండి - దేవలోకమునుండి, ఇచట నవర్ణకమునుగూర్చి "నూ. ఉండిపదంబు పుంబగునో చలనకందువర్ణకముల్లు నవర్ణకంబునగు" ప్రా. వ్యా. ఉదా 'క. సమస్కృతమునందు మహికిం, జనుడంచె బ్రహ్మలోకం, బుననుండి భార వచ్చిన + అయ్యచ్చగలేమయొక - ఏదెంచిన యా యప్పొంగనయును, తాను - ఆనిరంకుశుడును, విలాసార్థంబుగ - శ్రీపురుషులయొక్క శృంగారచేష్టల నిమిత్తము, 'ని. విలాసోపారభేదేన్యా. వీలాయామపిపుంస్త్వయమ్' మే. 'అన్ధిభిదేయైశ్చైవైవరూజననివృత్తిసు' అ. పురులువెడలి - ఆపట్టణమునుండి భయలుదేలి,

—: రంభానిరంకశు లుద్యానవనమునకుఁ జేరుట :—

సీ॥ సరసీగుహనవీన • తరసీధురసపాన, భసలనుందరగాన • భాసమాన
మవమానసహకార • లసమానఫలవార, నసమాదరకమార • సమదకీర
మనూదరణదార • పవనాలసవిహార, భవనాగవిసార్పార • భవ్యహార
మవమానలవదూర • పవమానసంచార, భవమాంద్యవిస్తార • ఫణివిహార

తే॥ మంచితవిహంగమురాజ • మాంసచంఘ, దళితఫలసారజలపూర • మిళితఫలిత
కలిశేఘనశాలినవశాలి • ఖండమండ, లావరణదీప్యమాన ము • ద్యాన మొకటి. ౧

అ॥ సరసీ.....మానము. సరసీరమా - తామరపువ్వులయొక్క, నవీనతర - నూతనమయిన, క్రొత్తదియైన, సీధురస - మధ్యమును, 'ని, మధ్వాసవోమాధవకో. మధుమాధ్వీకమద్యయో, మైరేయ మాసవఃసీధు. శ్రౌదకోజగలఃసహ' అ. మధ్వాసవః-మాధవకః-మధు-మాధ్వీక. ఇవి మధుకపుష్పి ద్భవమద్యమునకును, మైరేయ-అసవః-సీధుః. ఇవి యిక్షుకాకాచిజన్యమద్యమునకును, మేదకః-జగలః-ఇవి సురాకల్పమునకును, అర్థములు. ఇచట 'సీధుః-సీధుః' అని రెండురూపములు కలవు. 'ని. మదిరా మఘమైరేయం' శీధుఃకాదంబరీత్విరా' ధనం. పాన - ఆస్వాదించుచున్న, భసల - తుమ్మెదల యొక్క, నుందరగాన - చక్కనిసంగీతముచేత, భాసమానము - ప్రకాశించుచున్నదానిని, అసమా... కీరము. అసమాన - సమానములేని, సహకార - మిక్కిలి పరిమళముగల తీయమామిడిచెట్లయందు 'ని. సహకాశో-తిసారభః' అ. అసమాన - ఒప్పుచున్న, ఫలవార - పండ్లయొక్క సమాహము చేత, ససమాదర - సన్మానముతో సహితమయిన, కుమార - ఎలప్రాయముగల, సమదకీరము - సంతోషముతోఁగూడిన చిరుకలుగలదానిని, "ని. ముత్ప్రీతిః ప్రమదోహర్షః ప్రమోదామోదస మృదాః" అ. అవ...హారము. అవనాదరణ - అతవియందు గౌరవింపబడనిదయిన, అనంగా సతీత యింపనిదైనయనుట. దార - చీల్చుచుండెడు, 'ద్యౌ. విదారణే, భాత్వ, పవన - వాయువువలన, ఆలస - మాంద్యముతోఁగూడిన స్వభావముతో, విహార - సంచరించుచున్నచారికి, భవన - ఇండ్లు గాఁగల, 'ని. భవనాగారమందిరమ్' అ. అగ - పృథ్వుమలయొక్క, పుష్ట. సగచ్ఛతీత్యగః. 'ని. శైల పృష్ఠానగావగౌ' అ. విసార్పార - వికాలమయిన, భవ్య - శుభకరమయినట్టి, హారము - మనోహర మయినదానిని, పుష్ట. 'హియతే చిత్తమనేవహరః' అవ.....విహారము. అవమాన - తిరస్కరింపఁ బడి, అవ - లేకములైన, తునకలయిన, దూర - దవ్వగల, పవమాన - వాయువులయొక్క, 'ని. సభస్యద్యాత పవన పవమాన ప్రభంజనాః, అ. సంచార - తిరుగుటవలన, భవ - పుట్టిన, 'ని. భవ స్సత్తారద్రగద్భ ప్రాప్తిసంసారజన్మను' నానా. మాంద్య - జడత్వముచేత, విస్తార - ఎక్కువయైన, ఫణి - సగ్గుములయొక్క, 'ని. కుండలీ గూఢపాచ్ఛత్సక్రవాః కాకోదరఃఫణి' అ. విహారము - సంచారముగలదానిని, 'ని. విహారోభ్రమణేస్సంధే లీలాయాంసుగతాలయే' మే. అంచిత - ఒప్పు చున్న, విహంగపుష్ప - పక్షిలుగలిగినదానిని, 'ని. ఖగేవిహంగ విహంగ విహంగమ విహాయసః' అ. రాజ...మానము. రాజహంస - ఎఱ్ఱనికాల్లును మాళియునుగలిగి తెల్లగానుండెడు. రాయంచల యొక్క, "ని. రాజహంసస్తుతేచంఘః చరన్త్రాహితైస్సితా" అ. చంఘ - ముకులచేత, 'ని. చంచుస్తాటిరుధే శ్రీయా" అ. దళిత - భేదించబడిన, ఫల - పండ్లయొక్క, సారజల-రసమైనది

నీటియొక్క, “ని. సాహోబలేస్థిరాంకేచ మజ్జిపుంసిజలేఘనే” మే. పూగ - సృవా నా ములతో, మిళిత - కూడినవై, ఫలిత - పండితున్న, “ని. ఫలితా సక్యదారితో” నానా. కవిత - పొందఁబడిన, “ని. కలితం విరితాస్తయోః” విశ్వ.భవశాలి గొప్పతనముతో నొప్పచున్న, నవశాలి - సూతనమువరవిధాన్యముగల, భాక - సగపాలుగల - అర్థభాగముగల, మండల - శేషము యొక్క, అనఁగాఁజుకుగ్రసమైన భూమియొక్కయనుట. ఆవగణ-కట్టతోఁగూడియున్న దీప్యమానము. బాగుగాఁబ్రకాశించుచున్నదానిని, ఉద్యానము - ఊరిగాపుననుండి సకలజనులకు భోగావస్థనుయిన తోట. “ని. పుమానాకీరణ ఉద్యానం రాజ్ఞః సాధారణంవనమ్” అ. ఇచట సుద్యానమునుపాచ్చట్లము కనుక ముప్రత్యయమువచ్చినది. నూ. “స్వాదయమాతాం విశక్తోనోశ్చయ” శబ్దనిం. ఒకటి .. ఒక దానిని, ఇచట ద్వితీయకుఁబ్రధానము చెప్పబడుటకు “నూ. ఇతనత్రైవ ద్వితీయాతస్యాః ప్రధమాచజడ పదానాంస్యాత్” నన్న. “నూ. క్వచిదన్య విప్లక్త్యగ్ధే ప్రథమానిః ప్రవృత్తతే” అధ. ఈసేనపద్యపు ప్రతిపాదమునను నాలుగంత్యవ్రాసములు గలుగఁజెప్పినాడు. ఎత్తుగతియందు ‘మిళిత-ఫలిత-కలిత’ వృత్త్యనప్రాసాలంకారము. ‘భవశాలినవశాలి - ఫలసారజలపూర - దీప్యమానముగ్యానము, ఇది యప్రాసాలంకారము.

తా|| తామరపువ్వులనుండి యప్పుడే వెడలుచున్న మద్యమును బానమునేయుచున్న శుమ్మెదల యొక్క మాధుర్యములగు పాటలచేత నొప్పిదమైనదియును, సాటిలేని యధికసరిమళముగల తియ్య మామిడిచెట్లయందలి ఫలములను భుజించుచు సంతోషముతోనున్న చిలుకలగుంపులు గలదియును పృక్షాదులతోదట్టమయినదానియందెక్కువగాఁ జొరశక్యముగాక భేదించుకొనుచు వచ్చుచుండెను వాయుపులవలని మందగమనముతోఁ దత్ప్రదేశమున సంచరించువారలకు గృహమువలెనుండి యానంద మును గలిగించుచున్న గొప్పవృక్షములతో రమ్యమైనదియును, దూరమునుండి చిన్నచిన్నవిగావచ్చు చున్న చల్లనిగాడ్పుల వరుసలయొక్క గమనమువలన నేర్పడిన మాంద్యభావముచేత సంతోషించిన త్రాచుబాములయొక్క విచారము కలదియును, మధురఫలములు గల వృక్షములపైనుండిన రాజు హంసలు పరిపక్వములయిన ఫలములను దను ముక్కులతోఁబొడుచుచుండఁగా స్రవించి వాగులైపాలు చుండెను నీటివలనఁ దమకుఁదామె వృద్ధియై పండినవద్లు గలిగి చుట్టును గట్టుతోనున్న పల్లభిభూమి సగపాలు గలదియును, అయి యలరారుచున్న భోగార్హమయిన యొక గ్రామసమీపవనమును.

తే|| చూచి యచ్చోటిచూపిమకుఁ • జోద్యబడుచు,
ముమ్మరంబుగఁబూఁదేనె • మునురు గురియ
నచ్చతేర గుచ్చములమీఁద • నల్గులు గ్రమ్మ,
దెప్పరంబగులేడిఁగె • చప్పరమున.

6

అ|| చూచి - కనుగొని, ఇచట రెండుపద్యములను గలిపి యవ్యయించుటకు ‘నూ. పద్యంబు లకుఁ గులకంబగు’ ప్రా. వ్యా. ‘నూ. క్వచిత్కులక సంబంధోఽప్యత్రనాహితకృద్భవేత్’, అగ్యా హారస్య సంయోగ. స్వత్రైవే సుఖానహః’ అధ. ఉదా “తానోకపండుచెచ్చెరన్” “గొని వచ్చెడు” భార, అచ్చోటిచూపిమకున్ - ఆప్రదేశమునందలి గొప్పతనమునకు, నోద్యపమునకు - అశ్వర్యమును కెందుచు, ఇచట ‘చోద్యపము’ అనుటకు ‘నూ. ఆదంతపానిశశ్చేతు పత్యధేనిదు

లాపకా వర్ణకస్యాత్రకథితౌ క్వచిత్సుకవిసమ్మతేః' అథ. ముమ్మరంబుగఁక - అధికముగా, పూచేసె. పుష్పములయందుఁగల మధురరసముయొక్క, ఇచట 'పూచేసె' అనుటకు 'నూ, శబ్దానామాదిభాగేషు నూతవత్వాదిబోధకాః ఏకద్వివర్ణశబ్దాన్స్య రర్థభేదేనచక్వచిత్' అథ. మనుట - ఎడతెగని వర్ణము, కురియుక - వర్షించఁగా, అచ్చతరి - తెల్లనివయిన, గుచ్చములమీదక - పూగుత్తులపైన, ఆకులు - తుమ్మెదలు, క్రమ్మక - వ్యాపింపఁగా, దప్పురంబు - అశక్యము, అగులేదేఁగ - అయి నట్టి లేతతీఁగలయొక్క, చప్పురమునక - చలిపందిరియందు, ఇందు 'అచ్చ గుచ్చ' అనుపాసాలంకారము. 'పూచేసె' ముసురుగురియ' ననుటచే నితిశయోక్తివ్యలంకారము.

తా|| చూచి యచ్చటఁ గలవిశేషముల కచ్చురువందుచు నెడతెగక కురియుచున్న పూచేసె సోనలకు పైఁపఁ జాలక తెల్లని పూగుత్తులమీద వ్యాపించిన తుమ్మెదలతో నతిశయించియున్న యొక లేతతీఁగలుగల చలిపందిరియందు.

—: రంభా నిరంకుశుల సురతకేళీవర్ణనము :—

సీ॥ వదనచత్వర విస్మ + త్వరరసజ్వరవో, నిన్ద్రతానిక్కూల + ముద్రుజంబుఁ
గనకకంకణరూప + త్కరనముత్పాత, పంచాంగుళప్రియం + భావుకంబు
మధురాధరోష్ణస + మంతాన్నివీడనా, ద్ధత్యానుకంపామి + తంపచంబు
సజ్జాతపూర్వర + త్యైన్నత్య పునరుప, క్రమణయాచ్ఛావవో + భ్రంలిహంబు

తే॥ గాఁగ సురతంబు నల్పి యొక్కమలముఖయు, నామసీమరసూనుండు + సంతఁ జాల
నలని వలయుతదివ్యాంబు + రావృతాంగు, లగుచుఁదమచేతలకుఁదామె + నగుచునుండి. 7

అ|| వదన...బంబుక. వదన - ముఖముయొక్క, చత్వర - ముంగిలియందు, "ని. చత్వరం ఘడిలేంగజే" విశ్వ. విస్మత్వర - ప్రసరించుచున్న, "ని. విస్మత్వరో విస్మవరః ప్రసారీచ విసారిణి" అ. రంభ - అమృతమును, "ని. శృంగారముఖ్యమగురాది సువర్ణకేతో, నిర్వాస రాగ గరభ ద్రవ పాటదేషు, ఆస్వాదనధ్వని సుధాంబురసాఖ్యభాతు, స్వప్నో రహితధరసనా భరణి రసాస్యాత్" నానా. జ్ఞ - తెలియజేయుఁజేయునట్టి, అగవ - రతికాలమునందు గొంతునఁ గలిగఁడు గుబుగుబ యను ధ్వనిపలన, ఉన్నిద్రతా - మేలుకొనియుండుట, బాగరుకత గలిగియుండుట. ఇచట 'ఉన్నిద్రతా' అనుటకు 'నూ. త్వతలో ర్ధణవచనస్య, సిద్ధాం. వ్యా. శుక్లాయాభావః శుక్లత్వం. శుక్లతా. త్వ లో రితి, త్వప్రత్యయే తత్రప్రత్యయే చ పరే గుహాపసర్జనద్రవ్యవాచినః పుంపత్వం వక్తవ్య మిత్యర్థః. దిక్కులముద్రుజంబుక - దిశలయొక్క దరులనొరయునదియును, అనఁగా దిగంతముల వలకు తీసికొడి గల కంఠధ్వని యనుట. కూలముద్రుజ మనునది యేకపదము 'కూల ముద్రుజ తీతి కూలముద్రుజః' 'నూ. ఉది కూలే రుజి వహాః' ఇతిఖచో 'అరుద్ధిష' దిత్వాది నాముమాగమః. 'ఉదా. కుర్వక సరిచ్ఛారిసకూలముద్రుజమ్' రావ. "సరితాం కూలముద్రుజాః" రఘు. "దిక్కులముద్రుబాటోపాః" ప్రతా. కనక.....కంబుక. కనకకంకణ - సువర్ణమయమైన హస్తాభరణములయొక్క, రుణతాగ్ర - రుణరుణయునెడి ధ్వని చేయుచు. సముత్పాత - పైనఁబడుచున్న, సం + ఉత్ + పాత - సముత్పాత. అనితెలియవలెను. పంచాంగుళ - హస్తములయొక్క, ప్రియంభావుకంబుక - ఇష్టమును గలుగఁజేయు

నున్నదియును, అనగా నొండొరులపై హస్తములుంచబడుచున్నయట్లు గుఱు...చందుకొ.
మనకు...తియ్యవైచ, అధిగోష్ఠ - క్రిందిపెదవియొక్క, సమంతాత - అంతయును, నివేదన - పొధి
పెట్టుచున్న. అనగా చంద్రామృతపానము నేయుచున్నయనట. జౌద్ధత్య - మడిచితనముచేతను. అతి
శయించెదను. అనకంపా - దయచేతను, మితంశచందుకొ - మితగావత్వపైసనట్టియును; ఇచట
'మౌని పద' శబ్దమునుగూర్చి 'నూ. పరిమాణేపచ.' 'మితశభేచ' స్థితి. 'ఉదా. ద్రోణిపచాస్త్రాది
నిశాచనానా' గాన. అజ్ఞ...లిహంబుకొ. అర్హత - అర్హులుగాఁ జేయుటబడిన, 'భత్వా
దృశ్యమభావశ్చ తదన్యత్వం తదబ్జతా, అప్రతస్తి ద్వ్యగోధశ్చ సప్తశ్చ ఘట్టవక్త్రతా' పూర్వ...
ప్రభువుసంభోగముయొక్క, జౌద్ధత్య - ఆధికముచేత, అనగా మ. పరిశీలయికి పోతెగాఁ జేలియు
కుండుటచే ననియర్థము. పునరుపక్రమణ - మరల వారంభించుట, దూర్వా - ఉడుగుటయనెడిన,
వచో-నాశ్యములయొక్క, అభ్రంశిహంబుకొ - ఆకాశము నాస్వాపించుట కిల్లినట్టియును, అనగాఁ
మిరుసస్సంగమమునకుఁ బ్రార్థించుచున్న మాటలయొక్కధ్వని యాకాశము నంటుచున్నదనట. కాఁగి...
అగునట్లుగా, సురతంబునల్పి - సంపర్కముచేరి, అక్కములముఖియుకొ - పద్మముపంటిముఖము గల
దయిన యారంభయును, ఇచట 'అక్కములముఖి' అనుటకు 'నూ. ఇదమద సేతచ్యుతచ్ఛృంగశ్చ' స్థి
రాన్వయే బహుశంప్రహస్యంప్రపద్య దీప్తిన్విత్యముపర్యక్షరస్యజనయంతి" నన్న. 'ఉచ్చితేనాన్వినా
ద్విత్యయము క్తస్యహలూమతః, ఋకారంచమిముచ్చస్యా త్రాణానాంద్విత్యసంగతిః" అధః ఆమహి
సుర తనయుండుకొ - బ్రాహ్మణునికొడుకయిన యానిరంకుశుఁడును, అంతః - అంతట, చాలక...
అలసి - ఎక్కువగా బడలినవారై, వల...గులు. వలయిత - చుట్టును జుట్టబడిన, నివ్యాంబు...
మనోహరమయిన వస్త్రములచేత, ఆవృత - ఆవరింపబడిన, చుట్టుకొనబడిన, అంగులు - శరీరము
గలవారు, అగుచుకొ - అయి, తమచేతలకుకొ - ఆయిరువురు చేసినపనులకు, తామె - వారంతట
వారే, నగుచునుండి - నవ్వుకొనుచునుండి, ఇందు 'వదన...బంబు' 'పునరుప...లిహంబు' అను
విషయస్వరూపాఁజ్ఞేక్ష. 'క. ఫలతను హేతుత వస్తుత, నలరెడు సంభావనంబు లగు నుజ్జేక్షలో,
తొలికొండును సదనద్విష, యలు కధితాకధితవిషయంబు యంతయు నగుకొ" అలం. సా. సం. ఈపద్య
మంత్యానుప్రాసమతోఁ జెప్పబడినది. ఉదాత్తాల కారమును. 'ఉదాత్తం వస్తుతః సంపత్, మహతాం
చోపలక్షణమ్" కా. ప్ర. ఉత్సాహభావమును. క. అత్యున్నతలొకొత్తర, కృత్యంబులు నేయు
నేడి * కృతకృత్య విలక, నిత్యముఁ దలఁచుప్రయత్నం, బత్సంతోత్సాహ మయ్యె" కా. సం.
"వదన...బంబు" ఇత్యాదులచే సంభోగావధి వర్ణింపబడియున్నది. "అనుకూలే నివేదన. యత్రా
నోన్యన్యం విలాసిన్, దర్శనస్పర్శనాదీని స సంభోగఉదాహృతః" ఉదా. త్వం ముగ్ధాక్షి పిన్నవకంచు
లికయా ధత్సే మనోహరీణీం, లక్ష్మీ మిత్యభిధాయని ప్రియతమే తద్వీలికాసంస్పృశి, తయ్యాపాంత
నివిష్టసస్మితముఖీనేత్రోత్సవానందితో, నిర్యాతః శనక రలికవచనోపన్యాస మాలీజరః" అమరు.
"గాఢాలింగన పీడన స్తవతటంస్పిద్యత్కృపాలస్తలం, సందహ్తగరము క్తసీత్కృత మఖిభ్రాంతభ్రువృత్త
త్కరం, చాటుప్రాయనచో విచిత్రమణితం ఘాతైరుత్తేజ్ఞాంకిత , వేద్యానాంధృతిభామపుష్పధనుషః
ప్రాప్నోతి ధన్వీరతమ్" శృం. లి. రంభానిరంకుశులు సంభోగముచే నలసియుండి రనుటకు.
'మహాస్రగర్ధ. ఒకనాఁ డాహూంకురౌపుంః బురుకుమకుడుంఃగోదరక్షోజితల్ప, ప్రకరంబై కాంక్ష
చేముః న్మతులఁ బదపైఁబ్రాధిపాటింబిట్టూ, ర్భుకదొట్టకొ దస్సి వీరాంబుతమరిమతితాఁరట్ట
మున్నట్టయనా, యికలం గందర్పు డోటంబెఁగితిమిఁజేన్వెనానంటిత్తోటకొ" అము. మణియు

“ఈమత్కృంపపయోధురంగురుకిఁ జేసి ప్రాగః ప్రహరీం ద్విత్వం, స్వీవృత్తాల్లము నేకః హోవృహాసం
 పంకి ధ్వనాదివృత్తం, వాహాహాః ముః ప్రహరీతమధిగం పంపిఁ ద్విహానాధిగం, కిం దిద్వి ప్తనితం దాన
 శేషభిం ధ్వనాత్తాం సేవ శే” ఇతి. ఈపద్యము “వెద్దిగామాత్తుని “నే. సహసానఖంబనవృత్తం నవృత్తి
 పరాంధి” అను పద్యములకు సంబంధించి యుక్తినిది. శ్రీనాథుని “నే. సహసానఖంబనవృత్తాతనితంధిని,
 వృత్తిగోలా హస్తాచురుమాంబో జిహవవ్యయి నానారంభియే ద్విమతి నీవరుకు, “వద్దెన్నగానూ,
 ఆంధ్రప్రదేశ్మహాతావే కిమయిని విక్రొక్త్యై నీవయిని రేచించి నరుగడు” అనినవినిబట్టి. ఇందున్నానా
 చాకావ్యముల 61 వ పద్యముల బానిసలుడ యానవి ప్రారంభి రింపవృత్తియగా వ్రాయునెలగేనని
 మనకు తెలిసికొనుచున్నది.

తా|| ముఖమునుండె వ్యాపంచుచున్న యమృతమును చలియఁజేయుచున్న చిత్తకాలముని
 గొంతునఁ గలిగెడు నుడుగుబద్ధవిపలన జాగరూకత నహించియున్న దిగంతములు గలదియును, కాంచన
 మయము లగు హస్తాధరణములయొక్క గుణగుణాయనెడు భవసులతో నొంకొంతుల పైఁ బడుచున్న
 హస్తములపలన స్నేహమును బుట్టించుచున్నదియును, తీయని యధరామృతపానము నెక్కవగాఁ
 జేయుటపలనఁ గనికనముతోఁ గూడి మిక్కిలిపక్వమైన మోవిగలగియును, ప్రభుసంఘోగాతిశయము
 బాగుగాఁ దెలియకయుండుటచేత పురల వారంభించుటకుఁ బ్రాధింపుచున్న పలుకులయొక్కధ్వని
 యాకాసము నంటుచున్నదియును, అయిన సంభోగమునుజేసి యారంభమును నిరంకుసుడును జాలశ్రమ
 నొంది యందమైన తమవస్త్రములను మెలచుట్టుఁ జాట్టుకొని యాయుటపురు చేసినపనులకుఁ దమలోఁ
 చాచే నవృత్తినుచుండిరి.

ఉ|| జారినగుంతలంబులు పొ • సంగఁగదువ్వముఁ జల్వపయ్యెదన్
 దోరపుఘృభిందువులు • దూలఁగ వీవుచు వీడియంపుఁ గ
 ర్యూపువాసనల్ దిశలఁ • బొల్చడ నించి మనోధవాహనో
 దాకళావిశారదుడ • వౌచువు నా యచి తన్ను మెచ్చుచోన్ 8

అ|| జారినగుంతలంబులు — ముడిపడినతలపండుకలు, “ని. చిహ్నఃసంతెలోవాలః కచఃకేశః
 శిరోమహః” అను. పాసంగఁగ — ఒప్పనట్లుగా, దువ్వచుడ — నున్నఁగాదువ్వికొనుచు, చల్వ
 పయ్యెదన్ — ధాతవస్త్రముయొక్క మైజాబుర, తోరపుఘృభిందువులు — అధికమయిన చెమట
 బొట్లు, “ని. ఘృష్ణినిదాఘఃస్నేహః” అ. దూలఁగ — చలిచుచుట్లు, వీవుచున్ — విసరికొనుచు,
 అనఁగాఁజెనుటయాబురట్లు విసరికొనుచుననుట, వీడియంపుఁ గరూర్చరపువాసనల్ — తాంబూలము
 యొక్క కష్పరముతోఁగూడిన పరిమళము, ఇవట వీడియంపుఁగరూర్చరపు” అనుచోట్లఁ బుగాగమమును
 గూర్చి “నూ. సామానాధికరణ్యేతు • బహుత్వాధ్యేప రేఽపిచ, మబ్ధోర్భవేతాం ప్రంప్ర్యాఖ్యావాదే
 శావశ్రోసర్వదా” అధ. దిశలన్ — దిక్కులయందు, పొల్చడన్ — వ్యాసంపఁగా, నించి .. నిండింపఁ
 జేసి, మనో.....దవు. మనోధవ + ఆహవ — మనస్థానియొక్క సంగరమునందు .. సంభోగము
 నందు, ఉదాచి — అధికమయిన, “ని. ఉదాహోదాత్యనుహతో” అ. ఉదా. “ఉదాఃమతయః” సం.
 విల్ల. “ఉదాచిక్తిర్దే” కిరా. కళా . విద్యయందు, “ని కలా స్వా న్ములర్థే పృథ్వీత్యావా పం”

మాత్రకే' మే. విశారదుడవు - నేర్పరివి, జౌమపుగా - అయి మున్నావునుమా, అని - ఇట్లుపాప
సేచు, తన్నుకొ - ఆరనిని, పెన్నుచో - - క్షణంబునుపు సమయమున, ఇందు సువర్ణపాదమున
'జారిన' అనుపదము రసముగా నున్నది కొంచుని దీనిని పట్టుకొనిగా వాడుచున్నది పిల్లలంభ
కర్త రెండురూపములతో నిష్పన్నుగాను బ్రహ్మగెంబిని పూర్వమువలన గొల్పెను. (స్వ 21-63-పూ)
'ని. జారు - పలాయించునపు, ముడివేచు. కాల్చెను మాట్లముగాని నిష్కలము' అం. ప. పూ. అం.
పలాయించుడవు' అం. ప. అంగ్రహపదపాదము నున్నను నిఘంటువులము పేరలమహానములు
కన్నట్లుచున్నవి. 'ని. జారు (క్షి జారు) గళపాదము, జారుట. పలాయించుట. పదలపాదము. పూ. అం.
ముడి. కేశబంధవిశేషము' అం. ప. పూ. 'ని. జారు. పలాయించుట. ముడివేచు' అం. ప. పూ.
ఉదా. 'ప. జారు కొవ్వలంబు గొలుచువలయునట్లుతో' పు. వ్యా. జారు.....రంబు, జారుకొవ్వలం
దొరంగు - జారుసిగలవల్లముండి రాలుచున్న. చతు. 23. 'మ. తల్లలమాత్రంబులు వ్రాతీ తుంపులులుగా
జారుకొ' వను. వ్యా. తుంపులుగాజారుకొ - శీకరిములుగా జారుచు, మించోయక' హిమమా
యనునట్లుగా జారునని సంబంధము. (వసు. 93 పు) మతీయు నాలుగవపాదమున 'ఉదాని' క్షయ
చందలి 'ఆ, వర్ణమునకును 'జౌ' వర్ణమునకును యతి దృష్టించివచ్చి. దీనిని నిర్వహణమానయమునను
తే. పదము విభజించి 'వస్వ'బో ♦ పువనియిరిగూ, సవ్యశబ్దముల గొని పిల్ల ♦ హిమమాత్రపు, సవ్య
నిత్యసమాసమై ♦ యతులం గొనెను, నుటి సుభరొప్పునూ ♦ ప్లయ'బోతో' చుల. 'వస్వ'వర్ణమున
'మెచ్చుచోకో' అనుటకుండు. 'మ. పూ. రొ'నానుపాదమున, 'కొల'నిగ్రం' ప' అనిగ్రం' బోతో
'సే. దేవి' గాఢ ప్రీతితోచిని నీల గాంధీ, నవీనపుచోకి పుష్పమునను, పూ. పూ. పుష్పమునను
భార. స్వభావోన్మత్తము కాము స్వభావోన్మత్తముగాను నానువృత్తివర్ణము' ప్రా. ప.

తా|| సంభోగి కాలమున ముగిసినవిశేషములును సక్కులగా మత్స్యకాలము నుమారున మత్స్య
దతో నొడలి వచ్చుటమగ్గు లాటనట్లు నివరికొనుము. తొలగాలముగ్గు. సువాసన నికలము.
దంతటను వ్యాపింపగా నెరిగితో సులలిపివ్యయముం జానువ్యయిలవాడవు పతో నవ్యుని నీగ
రిని పొగడుచున్న సమయమున.

—: సిరంకుశుండు నారదునింగాంచి రంభతోబ్రక్షిండుట :—

ప|| యథేచ్ఛగా నభోమార్గంబునం జనునారదుంగాంచి యాచిగురుబోడి
కతం డిట్లనియె.

అ|| యథేచ్ఛగా - ఇష్టమువచ్చినట్లుగా, 'యథాసాదృశ్య, ఇత్యవ్యయాభావః' 'ని. ఇచ్ఛా
కాంక్షాస్పృహహత్వద్వాంఛాలిప్సానునోరభః' అ. నభోమార్గంబునక - ఆకాశపథమున, చను
నారదుక - పోవుచున్న నారదుం డను మహర్షిని, కాంచి - చూచి, అతండు - అనిగంతుకుండు,
అచిగురుబోడికిక - అదేవవేశ్యతో, ఇచట 'చిగురుబోడి' అనుటకు 'నూ. అలరుబోడిత్యాదు
లుపమాన పూర్వపదకర్తృధారయంబులు' ప్రా. వ్యా. ఉదా 'మ. చిగురుబోడి యెఱుంగుదే' కళా
ఇట్లనియెక - ఈచెప్పుబోవుతీరునక బలికను, ఇందు 'అచిగురుబోడికతండిట్లనియె' అనుచోట
వస్తీనిభక్తియగుటకు 'నూ. వస్తీసానికంబగు మవర్ణకంబాక్కొకచో ద్వితీయాది విభక్తులకుమాటుగా
దత్తదర్శంబులం జూపట్టెడి' ప్రా. వ్యా. ఉదా 'అంగపతికదిరించె' కళా.

తా|| ఓదేవకాంతా! దయాదాసముతో నిరాశయింపబడు కష్టచరిత్రగృహిణుని దివించిన దేహి యనునట్లు ప్రకాశించుచున్న జడలతోను, నీలవర్ణముగా నున్న యాకాశమున దమ్మతము గడ్డగట్టినదేహి యనునట్లు పుచ్చుచున్న మేరఁ గలవిభూతియొక్క తెల్లనికాంతితోను, తానుగల్గుచున్నచరిత్రచేతయందుఁ నుమ్మెదలనరునలేహియనునట్లలాగుచున్న రుద్రాక్షమాలతోను, సంతోషమునెను సముద్రముయొక్కరొదయేహి యనునట్లు గాడ్పులుగా మడుచలన ప్రాసమున్న నూలుగొఱెలుగల నీయొక్కస్థనితోను, నేవయొక్క స్వప్నమైన నుచిత్రకాశమునకు బాలనూర్పుఁ దువయుచు నుండఁగాఁ జూచువారలకు గన్నులగుండువు గావించుచు నంబగవీధిం జరుచున్న యా మహానభివుం డెవరి యుండునో కదా.

—, రంభ చిరంకుశునకు సై గఁజేయుట :—

క॥ అవి యజ్ఞిగినభూసురులకు, గనునన్నమొకప్పుడేవ • కాంతామణియున్

.. మునికుంజరు డాక్టర్ గారు, దయకంభగ సహని విప్ల • శ్రమబాతుగగ్గ.

11

అ|| అని-ఇట్లు, అడిగినభూమి గుంతుకొ - ప్రశ్నించిన గూఢ్రాహ్మణునితో, ఇంచు భూమి
దయచేతు "నూ. నుగళియునిత్యయగా వయిచియు డైకల్పియగా శ్రీ సమంబులు" బా. వ్యా
భూమియనుకొ - అనివ్రయోగించుటకు "నూ. షష్ఠీస్థానంబును నువ్వగ్గంబొక్కొకటి స్థితిగా
విధిస్తులకు మాటుగా: దత్తదగ్గంబులం జూపట్టెడి" వ్రా. వ్యా. దేవకాంతామణియుకొ - చక్కని
దయిన యారంభ, ఇచట సమచ్చయమునుగూర్చి "నూ. సర్వనాచంబులకును గగళునువ్యయంబు
కును గడవల సమచ్చనూర్చినికేష పాదపూరణంబులయందును శబ్దంబులనుగగళును, కగళునువయవ
శబ్దంబులమించ నయ్యనియు వర్ణపూర్వకంబుగ విభాషణను. మఱియు నవశేషస్థితును యొక్క
లోపించినపుడు లాగమాంతబహువచనంబుమీదను సమచ్చయమునం జూపట్టెడు" వ్రా. వ్యా. కను
సన్న + జనచ్చె - కనునైగ జేసెను, మనినంబురుడుకొ - మునులలో శ్రేష్ఠుడయిన నామడు
గూడ, 'ని. న్యు రుత్తర పదే వ్యాప్తు పుంగవ గ్నభకుంబురా. సింహ శ్వాగ్మ నాగావ్యా
పుని శ్రేష్ఠార్థగోచరా" అ. తనకొ - అనిదను, గంభగ్గ - గంభ సునియును, అరనికొ - ఆ
యవకుని, విప్రతమజాతునిగకొ - బ్రాహ్మణునిదమగం ననియు, ఎలింగెను - తెలిసికొనెను, 'ఓ
రంభా! ఈమునియొవ్వ రనుముడ నాజెకునీటెను' అనుటచే నూత్నాలంకారము. "క. ఈక్షితి,
దలపోయ ననం, లక్షితనూత్నార్థకాశ * లప్రకటననై, చక్షుర్దయ నూత్నం బగు" కా. లం. సు.
"క. యావగు నూత్నము పుమ్మూకొ, భావనానూతనైవ్య * నభినన్దంపకొ, ఆపద్మయన నే గవ
బాసటమణిసెయల గప్పె" బ్రాశివల్పకొ" అలం. సా. సు. "కృతో ఒర్ని లక్షిత: నూత్నోఽప్యగ్గో
న్యన్తై ప్రకాశ్యతే, గర్తృణ కేవలి ద్యత్ర తత్సూత్నం పరిచక్షతే" కా. పృ. ఉదా. "సంకే
కాలయనం, విటం జ్ఞాన్వా విదగ్ధయా, మాస్తే శేతావృతానూతం లీలపద్మం నివాళితమ్". భృవా
నిరంశుకుండానందముతో నీమహానియుడెవరని రంభయగుచుండ గనే యాత్మండు మనకపకార ము
నించు నాతడుండునుమా! అని నైగజేయుట. విషమాలంకారభేదము. షష్టమీతీత్రభాగ్యవ్యయము.
"క్రిత్యాకర్మివ్యవహారపురాం, కులంబ్యుత్పాదంబుకాంతానూతం, నుర్వేషామేకవ్యయము

తుమ్మగూర్త, "త్యాగత్యాగపట్టకాంక్షాప్రభాతమ్" ఒకడు కొన్ని వస్తువులకమ్మకొని నుంకము పెట్టించుకొండ గాత్రీపూజ బయలుదేరి తవ్వతోచన భోగాభోగా నెల్లవాసునికి నుంకము కల్పించు కొను గృహమునకేరెకట.

తా|| ఇట్లు పత్రిశ్చించితోడనే యాగంభ నిరంకుసుకకం గ నైగం జేసెను. వానిచమూర్తి యప్పుడే యాపె రంభయనియు, నీరండు బ్రాహ్మణునును జనియు తెలికొనెను.

ఉ|| భూసురపుంగవుండు ముని • పుంగవుం గన్గొని యీశ్వరదేవుడో
కా నురకాంత యును బలు • కం గనుగీతె స్వనానగోపనే
చాప్రముదీర్గతక విజిజ • స యమియక దెలిసె రతోత్సవా
భ్యాసుల సంశతోక్తిపరి • హాసుల వారా మర్కగ్గముల్.

12

కవి పూర్వపద్యాభిప్రాయమునే పునఃపఠ్యమన్నాడు.

అ|| భూసురపుంగవుండు - పూర్వపద్యములో కేరెకం డయిచుగనిగంతుకుడు. మునిపుంగవుక - మునికేరెకం డగునాగమని, కన్గొని - చూచి, ఇనుట కన్గొని అనుటను "నూ. క్రియ గూ ఉచనాకస్యాత్ పుసహకరమౌకే కన్యకకృత్రాయ గన్యకకన్త్రోధయమృతి" అన. ఇందు ఉచనలోపమునుగూర్చి గే. కాతచర్చనచనుగన కాత్మలుపులు, గూమెనుపున అప్పు. "నూ కన్యచిన్యవేత్సమానేపి ప్రామాత్ర"స్య సంకుతిః అన, సగకార - దేవతాస్త్రీలహంజకన్యని దావా, ఈతదేవుడోకా - ఈయహాని గుర దేవుడో తెలియదుగా, అందుక - ఇట్లు, పలుకక. మాట్లాడగా, స్వనానుగోపసేనాసముదీర్గతక, స్వనాను - తనమేను, గోపన - బాండుటమందు, ఇచ్చా - అభిలాషయొక్క, సముదీర్గతక - ఉదాత్తభావముచేత కనుగీతె - కనునైగంజేసెను, దివిజసంయమియక - దేవముని యగునారమంతును, రతోత్సవాభ్యాసులక - రతోత్సవ - సంభోగమువలని సంతోషముయొక్క, అభ్యాసులక - వాసుకగ్గిగట్టివారి, సంతతోక్తి పరిహాసులక - సంతత - ఎకతెగరి, ఉక్తి - పునులతోడూకిన, పరిహాసులక - నవ్వులవారిని, వాచల మ్మకన్యముల్ - వారియొక్క రహస్యమైనవనులు, అనగా నెన్నటికి జరియింపనియిరువుగుగాటుగా, జేసినపను లన్నియుననుట; తెలిసెక - ఎరిగెను, ఈపద్యమున ఈరదేవుడోకా సుకకారత అనుటకుదా.చ.....మేనితిడ్డుదో, గడిగోనంగ వచ్చెనుకా విభాదలయేల బాదముల్, తనబడ నోలలాడును, అనికై. భా. ఓంభా! ఈతదేవుం డయింప నైగంజేయుట గనిపెట్టినవారమండుభయ మగ్మకన్యములనుగూడ గుర్తించెనుటచేత నూత్నాలంకారము. భ్యాసులకహాసులక - మమ్మకన్యముల్ - అంత్యానుపాసాలంకారము.

తా|| నిరంకుకుం డామనివలేవ్యానిం గాంచితోడనే యొంభా ఈయహానియు దేవుని యిగుగుచున్నంతటనే తనచేగాసంయమి వినమంతునగు చేయ నభిలషించిందై నూతనిని నైగంజే సెను. అదేవర్షిగూడ పీఠసంభోగమియ క్తచిహ్నములను ఎకతెగరి పరిహాసపాకన్యములనుగట్టుగాఁ జేరికొను చున్న సంజ్ఞాదిక్రియలను సమ స్తమును గ్రహించెను.

స|| అప్పుడు నారదుండు తనమనంబుక;

13

అ|| అప్పుడు - ఆసమయమున, నాగదుండు. ఆనాగదమహర్షి, తపస్వినయినా - తపస్యుక్తమనస్సుగో.

— నాగరుండివెంభయని ప్రహించుట :—

క|| ఇది నాట్యుడియీతని, మదనక్రీడావిశేషముధుగిమగుణము
వద వీశిరాదు నిర్దర, నవనముగకు ధాత్రినిశిచి * సశయత నాగా. 14

అ|| ఇది - ఈ మహర్షి శ్రీ, నాట్యమున అప్రతిభుని, ఇందు) ధాత్రిని విశేషమునంది యగుట. సతతముక - ఎల్లప్పుడును, ఈని - ఈ) ధాత్రిని మును... నద మదనక్రీడా - సంవర్గముయొక్క, విశేష - అనేకమైన, మహిమ - శీఘ్రముగ, సుఖసంపద - గుణాతిశయమును, నీడి - పరిత్యజించి వదలిపెట్టి, ధాత్రినిశిచి - ఈధుగిమగువదలి, నిర్దనమునకు - దేవలోకమునకు, గాదు - వచ్చునట్టి స్వగౌరవములనికాదు, సోలా, అప్పుగాల్సికము. అనగా దేవలోకమున సౌఖ్యమునుభవించుచుండెను రంభ మానవలోకమునుండి గాలలమందుట కచ్చెరువందుట. ఈపద్యమున నాట్యుడి, యనుప్రయోగమునకు 'నూ. పశే హి ధాత్రినిశిచి సప్తవ్యాధి వీధి క్తముః క్వచిన్నిత్యాః క్వచిన్వా స్యు రహో తాసాం ప్రకారితా' అథ.

అ|| ఈపె యింద్ర ధాత్రినిశిచి మొదలు నిత్యము నీతనితో సుఖమునుభవించుట దేలు మున్న మిట్లుగా మొన తీరిరవది యీ సుఖమునకి స్వయముగ వైకము గా నొనరునదనక! యని గూర్చునదను.

ఉ|| ఉండిననుండనీ యితట * యొగ్గ మనోభవ కేళిలయై
దుండగనున్న నె శ యిక * ముగ్ధమాషిత గాక మా కయో
నడ ముంగరాచె వెనక * దాపపు వాడుకు చచ్చి కై శవో
ద్దండత మా - - - - - దళన * తాపసముఖ్యులతోడ దుష్టక! 15

అ|| మనోభవ కేళిలయై - సుఖమునుభవించుచున్నది, 'ని. ప్రవర్తివతిహింసా ప్రధాభా' చన్ద్రవో అను షష్ఠీక్రీడానాః గామాశ్రయితవియోధా' ఈవిప్రులవద్ద, ఉండిననుండనీ ఉండిననుండనీయు, ఉండిననుండనీదనుకొందముగాని, దుండగము - ముగ్ధము, అన్ననెత్త అనగామొత్తలోనన్నది, అనగా సుగ్రులక్షణ మిహిమోకా యగుట, ఇక - ఇట్టికేళిలయ, దుగ్ధమాషితగాక, దుగ్ధ - దెబ్బబుద్ధిచేత, గుప్తిత - నిగిరిపట్టుకొని, కాక - అట్లుచేతగావున, మాకు - మానోభవమునకు, ఇచ్చి 'మాను' అనుటకు 'నూ. స్యాత్సముఖ్యులతోడనా' అనుమా తాంబహుతామతా' అథ. ఉగా మాకెన్నంగలహంబు గూరిక, ద పునూగార - స్వామి నమస్కార మనియ్యెననగూడదా, అయో - మిక్కిలికనికరముచేర బగునుట, పాపము దీనికి గట్టు ముటు సుభవింపమన్నవిగా యుట, వెనక - శిష్యుడు, తాడుకు - అనినమును, వాడుకు - అతడును, వచ్చి - నన్నుసమీపించి, తాపసముఖ్యులతోడక - ఋషిలలో బ్రహ్మమైన భూభూతి వానియేనుట, దుష్టక - దుర్మార్గుడుగ, కైతవోద్దండత. కైతవ - కపటముయొక్క, ఉద్దండత -

క్రూరత్వమును; చూపఁగాక — కనపఱచుట, తపనె — చెల్లునా, చెల్లవనుట, ఇందు 'ఉండిననుండనీ' అనుప్రయోగమునకు 'సూ. ప్రాశ్ననామలం దప్రత్యయాలత్రక్రియలగొ నియుచ్చు కీకాచ్యు విభాష సగు' ప్రాశ్నవా. ఉదా. 'మ. మునిస్త్రియలక్ష్యేష పృథి బహుర్ నవ్యనక' నవ్యనీ' కళా. 'సూ. పునర్వర్తకాద్యధ్యాత్వస్యచిష్యేనవ్యకాత్' అధ. 'ఉండెండెండన - గాకమాకయో... క్రిలాలస్తా, అనుప్రసానలంకారము.

తా|| ఫగలాలనయి యునివెంతనుండెమానె. మర్కాన్యమనిన నిదియేకదా! ఇతిటనైసు ముచ్చున్దిగలది యులొకినిదను బొందక ముండునుచున్నవను నున్నుంపగూచనా! పాపము వీనిగతి యేమి కానున్ననో అవియును వాడును పచ్చియమస్సుల మగు మాపంబికారియమట తమ పెట్టుబుచ్చి విదవసునట్లు కపటకృత్యములతోడ బ్రవర్తంప దగునా.

—: నారదుడు దేవలోకమునకేగుట :—

శా|| కానీ దీక్షకిగా నాకానాకప్రసంగం + గం బింద్రునద్దక వహో
 నూప్రప్రాశ్నిమః తేష్వి కొంతకలహం + బు బుదం జోటుండగా
 నానాభూములకేగనేటికి వృధా + నాకంబుచేగఁడనం
 గా నిట్టిప్పుడె వేళయంచు జాయె + శత్రుహానిభ్యన్నతిక.

16.

అ|| కాని - అయిదుగానియు. సకేమంచిదిలే. బెదిలించుటను చలించుకేయును. 'ని. గీ. కాని కానీయనంగ' వికల్పమునకు, 'నెమటి వాగ్విరుద్ధమునకు' అం. ప. ని. 'సూ. ప్రాశ్ననామలయంచ ఇచ్చు నుట విభాషసగు' సూ. వ్యా. ఉదా. ద్వి 'అప్రంభితులకాంతియగుచుచి కాంచి, కాని కానీ పోదు గాని బల్కునును, నా... వైతనపల... నోకలొల్లును, త్తెలునుబిత్తెము తోత్తరముచట్టిప' అప్ట. దీనికి 'గాక' - ఇందునిమిత్తము, ఇంద్రునద్దక... ఇంద్రుని సమూహము, నికానాకప్రసంగంబు. యేదిరెగొ యొకప్రస్తావన, వహోనూనప్రాశ్నిమః - వహో - వాంఛులయొక్క, నూన - నిశ్చయమైన, 'ని.నూన మవశ్యం నిశ్చయే ద్వయం' అను. ప్రాశ్నిమః - నేర్పుతో, 'కప్రాశ్నిమశబ్దమునుగూర్చి ద్వి. 1 ప పద్యమునఁ జెప్పబడియున్నది. చెప్పి - బోధించి, కొంతకలహంబుక - కొంతకయ్యమును, 'పంచక - వృద్ధిచేయుటకు, చోటుండగాక - తావుండగా - తగినసమపాదుముండగా, నానాభూములకుక - అనేకస్థలములకు, 'ని. నానానేకోభయాన్ధమాః' అని. అ. ఏగనేటికక - పోవుటయందులకు, వృధా - వృథము, 'ని. వృధానిరర్థకావిధ్యో' అను. ఇచట నవ్యయప్రయోగమునుగూర్చి 'సూ. ప్రత్యయాస్తావ్యయస్యాపి ప్రయోగః కుత్రచిద్భవేత్' అధ. దీర్ఘాంతమునుగూర్చి 'సూ అవ్యయస్యే తరస్యాపి ప్రయోగో విష్ణుశర్మణా కథితస్తద్భవస్యాపి దీర్ఘాంతత్వం క్వచిద్భవేత్' అధ. నాకంబు చేరక - స్వర్గంబునకు సమావించుటకు, చనంగాక - పోవుటకు, ఇట్టిప్పుడ - ఇటువంటిసమయ ముననే, వేళ - మంచియదను, ఉగతసమయము, అంచుక - అనుకొనుచు, శాత్రుహల - కోరిక యొక్క, అభ్యన్నతిక - అతిశయముతో, చనియెక - పోయెను, ఈపద్యమున ఇట్టిప్పుడ అని ప్రయోగించుటకు సూ. 'కుత్రచిత్ సంస్కృతీయోఽపి ప్రాణోప్యత్ర చ్యుతోభవేత్' అధ. 'ఇప్రత్య యంతావ్యయంబునకు సంధియం జూపట్టెడి' ప్రావ్యా. ఉదా. 'మ. వెల చిట్టంబుధివాదనందనుల

దోర్వ్యోంబు సాలించి యుండును పాఠంగి నిర్వచ. చ. 'ప్రియముల్ సప్తవ నన్నుగైకొనక దంపిం చిట్లు బాల్మిత్య దుర్మయకలయిన నూనకుండితివి' టై. భా. పృథా యసప్రయోగమునకుఁబూ. అశ్వ యస్యేతరస్యాపి ప్రయోగో విష్ణుకన్యకాకళత ప్రభవస్యాపి దీర్ఘాంతస్యై. కృచిద్భవేత్ అథ. ఉదా..... 'సీతు నిది చేసినదేను పృథా శపింతురే' స్వా. మ. ఇందు ద్వితీయపాదమున నమానాతి మైర 'డి. కారమునకును విక్రమస్థానమున గల బకారముపైనున్న ఉ కారమునను ఖంపముతోదప్పు బోసి యున్నది. ఉదా, జాంబవద్వీపమునందు గోవులకు నివస్థుని కేముటయు బ్రవస్థుయై, అని, కావ్యా చూ, 'కానీవీనికిగా నొకానొక' అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| కానియ్యు యిందుమిత్తమై యాసులపటితో నేనియో యొక ప్రస్తావన పతలమున నా నేర్పుకొలది వికచీకరించి కొంతగివును దెంచుటకుం బుచ్చునదిగా దా పివిధప్రదేశములఁ ద్రెమ్మును తెలిసి నిష్ప్రయోజనము. దేవలోకమున నిందునిసగితుం బోవనిదెయి మంచితరుణము. అని తనలోఁ దానూహించుకొనుచు గాంక్షతో నేగెను.

ప|| అ-త స క్కాంతాతిలకం బాతనితో నిట్లనియె, 17

అ|| అంతః - అంతట, అక్కాంతాతిలకంబు - చక్కనిదై యొప్పునున్న యాంభి, అతిని లోక - ఆనిరంకుసునితో, ఇట్లనియెక-ఈచప్పుబోవువిధముగాఁ బలికెను. ఇందు 'అంతసక్కాంతి' అనుపాదము.

—: రంభ పీఠారపడుట :—

ఉ|| ఎక్కడివాడ వోయి యొక * యింతయెఱుంగవు బుద్ధికాశలం
బెక్కడికేగె నాలుకప * యిన్నువుగింజయు నాననట్టి బ
ల్లకూరి నారదుం డతఁడు * దై వతమార్గమునందు నేగఁగా
నక్కట నన్నుఁ బేర్కొనితి * వాతఁడువిన్న నసర్థమొందగే. 18

అ|| ఓయి - ఓ బ్రాహ్మణుడా, ఎక్కడివాడవు - ఎక్కడినుండివచ్చితివి, ఒకయంత యెఱుంగవు - కొంచెమైనను తెలిసికొనలేవు, బుద్ధికాశలంబు - మతియొక్క సేగ్విరితనము, ఎక్కడి కేగెక - ఏస్థలమునకుఁబోయెను, ఏమయ్యెను, అతఁడు - ఆయని, నాలుకపయిల - నాలుకమీఁద, రసజ్ఞాతమున, నువుగింజయుక - ఒక్కనువ్వుగింజపైతము, ఒక్కటిల్చిబిడ్డమైనను, నాననట్టి - నాను నంతటికాలమైనను నిదానమును గుట్టునులేని, బల్ - అధికమైన, తక్కూరి - మోసగాడయిన తక్కు+అరి - తక్కూరి. ఇదిటక్కరియాపాంతరము, నారదుండు - కలహములుపెట్టువాఁడైన నారదమహర్షి, దైవతమార్గమునందుక - దేవతలకు సంబంధమైన యాకాశసభమునందు, ఏగఁగాక - పోవుచుండఁగా, అక్కట - అయ్యో, ఇది సంతాపార్థకము, నన్ను పేర్కొనితివి - నాసేరునఁబిలుచు చున్నావు, ఇంటకపేర్కొనెదవు, అనియైననుండవచ్చును, నాతనికిఁ జెలియునట్లునాపేరుతోఁ బిలుచు చుంటివనుట, అతఁడువిన్నక - అతఁగులమరి ముని వినినట్లయిన, అసర్థమొందగే - కీడుగలుగదా,

ఈపద్యమున 'నన్ను బోర్చితివి' అనుటకు 'నూ. వర్ణాగమోవిశేషః పురుషే వ్యక్తేషు చాపి వచనేషు' శబ్దచింత. నీపుష్కేనుటచే మనకుకష్టము సంభవించు ననుహేతువుచే గావ్యలింగము, 'కావ్యలింగం హేతోర్వాక్య పుష్కతా' కా. ప్ర.

తా|| ఓయీ! ఎక్కువనుండెనుచున్నది. నీకు గాంధేష్వరిని బెలియనే నీమతియే నైనది? నాలుక మీద నువ్వుగింజ నానునంతటికాల్పమును నిదానమును గుట్టునులేని ముక్కల మోసగాఢ డయిన నారదుడ డాకసమును బోవుచుండగా నరయ్యా నాపేనుతో బెలుచుచుంటివి. ఆతఁడీమాట విని నట్లయిన ముగ్ధుని గుట్టుముగిలుగిదా.

క|| ఆతఁడు విన్నప్పుడు పురు, హూతుఁడు విచుటయును బుద్ధి • నూహించు శచీ నేవీకెనేని నెతయును, చేతయె కా తెలిసికొనుము • సిద్ధము గాఁగె. 19

అ|| బుద్ధిక్ - నీమనసునందు, హూతు - తక్కించుచు, ఇచట మువ్వలోపమునకు 'నూ. ప్రార్థనార్థ మురేకత్వేకభ్యయేనున్యమాన్యకః, విభాషారంపదం త్యేకే, సప్రాణేతుకదాచన' అధ. ఆతఁడు - ఆనారదుఁడు, విన్నప్పుడె - వినినకాలముననే, పురుహూతుఁడు - ఇంద్రుఁడు, విచుటయును - ఆలకించుటయును, ఇచట గ్రియాన్వయ వాక్యంబు నవ్యంగ్యమువ్యోతకంబగుటకు 'నూ. క్రియాన్వయ వాక్యంబులు కొన్ని వ్యంగ్యాన్వయోత్కతంబులను' ప్రా. వ్యా. శచీనేత - శచీదేవికి భర్తయగు నాయంద్రుఁడు, వివేచన - ఆకల్పించుటయిన, నెతయును చేతయకా. కష్టముకలుగునట్టి, ననియేకదా ఇచటను వ్యంగ్యాన్వయోత్కతముకలదు. 'చేతయకా' అనుటకు 'నూ. అకానిత్యర్థకంబగు' ప్రా. వ్యా. ఉదా. అపజయకాలక్షించి, భార. సిద్ధముగాఁగె - నిక్కముగా, తెలిసికొనుము - ఎఱుంగుము, ఇందు రంభయొక్క. పోడిమ నాయకాత్వము నప్పబడినది. 'క. అన్యయనగ నన్యోభయ' అనిచంద్రుడా. అని నరన. అలం. అక్రమాతిశయోక్తి "అక్రమాతియోక్తి స్సన్యోసహ త్వే హేతుకార్యయో" అనిచంద్రుడా. ఈపద్యమున వివేద మను భావముచెప్పబడినది.

తా|| ఆతఁడు వినగానే యింద్రునకు జెప్పెను. ఇందుని చెవియడేసేని కష్టముగలుగు పనియేకదా! రూఢిగాఁ బెలిసికొనుము.

గీ|| మనము చేసినసుకృతసం • పద సతండు, వినక పోయిన బ్రతికితి • మనచువర్య విన్నయప్పుడె యొకకీడు • వెదకుఁ గాని, మానినెట్టిరథాశ్రయ • బుఁ • గానలేడు. 20

అ|| అనుచువర్య - పుణ్యపురుషుడైన యోనిరంకుశుఁడా, మనము - మనమిరువురము, ఇచట 'నూ. ఉభయాథే భవేదత్వమర్థభేదేకవచిన్నతతో' అధ. 'నూ. భూయఉభయార్థవాచీయః కశ్చిద్భవతి నిత్యబహువచనః తస్యజనోముశసోల' శబ్దచింత. చేసిన సుకృతసంపదక - పూర్వముచేసికొనిన, పుణ్యముయొక్క యతిశయముచేత, అ - ఁడు - ఆనారదుఁడు, వినకపోయినక - వినకుండవెల్లినిట్లయిన, బ్రతికితిమి - సుఖముగాజీవించుదుము, విన్నయప్పుడె - వినినకాలముననే, ఒకకీడువెదకుక - ఒకచేటును గలుగఁజేయుటకాలోచించును, కాని - ఆయుసప్పటికిని, మాని - ఆబుష్టి - పెట్టినతంత్రంతుబుక - పన్నినయుక్తిని, 'ని. తంత్రంకుటుంబకృత్యేస్యాత్సిద్ధాంతే చాపగోస్త్రవే, పృథానేతః' అనిచంద్రుడా.

వాయేచశాస్త్రభేదే పరచ్ఛదే' మే. కానలేడు - కనుగొనజాలడు, అనగా నారమండంతవెప్పిన నంతయే తప్పుక బుగునుట, ఇందు 'మమవృష్టమువలన నామహర్ని వికలుడినచో' మనము బ్రతుక గలము దురదృష్టవశమున నీపలు కతనిచెవి కబిచోఁ గెట్టయితప్పును' అనుటచే విషాదమనుసంచారి భావమువిస్తప్తమగుచున్నది. "విషాదశ్చేతనోధంగ ఈహయాహుచింతనైః" అనిపృతా.

తా|| మరయిరువురి పూర్వపుణ్యసాఫల్యమున నతఁడు వికలుండ వెళ్లెనేని బ్రతుకఁగలము. వినిన తోడనే యొకకిడు గలిగించ బ్రయత్నించును. అయిన నీముఁగెన్నుగడల నాయుర్యుఁడు తెలిసి కొనలేడు.

—: ధృక్శీలుఁడు ప్రశ్నించుట :—

క|| ఆమాట విని యొకించుక, భూమిపతి నవ్వి మాని ♦ పుంగవ కరుణా
ధాముఁ డగు నారదునకే, భామామణి యింత యేల ♦ భయపడియె నొకో. 21

అ|| ఆమాట - ఇట్లుచెప్పిన యాపులహునివాక్యమును, విని - అలకించి. భూమిపతి - పుణ్యమిక్కఁ బ్రతీయించు యారాజు, ఒకించుకనవ్వి - చిరునవ్వునవ్వినవాఁడై, మానిపుంగవ - ఓయిని శ్రేష్ఠుఁడా, కరుణాధాముఁడు - దయవనివాసమయినవాఁడు, అగునారదునకే - అయిత్తే నానందమునిలఱచిన మాత్రముననే, భామామణి - ఆనంద, ఇంత - ఇంతగొప్పగా, ఏలభయపడియె నొకో. ఎందుకు భీతిఁజెందెనుకదా, అనగా నాతాపమునకుఁ గోపములేదుగా నా యంతలోనే యానందంబు సేలభయ పడె ననుట, ఇందు హాస మనుభావము నప్పబడింది 'విక్రమి ద్వి నాణిబస్మా ముగూచి క'నో హాసః' పృతా.

వ|| అని యిడిగిన ధృక్శీలునకుఁ బు న్నూం డిట్లనియె. 22

అ|| అని - ఇట్లని, అడిగినధృక్శీలునకుఁ ప్రశ్నించిన ధృక్శీలుండనురాజు హ, పుణ్యహంతు పులహండును మహర్షి, ఇట్లనియెక - ఈప్రకారముగాఁ జెప్పెను.

—: పులహుని సమాధానము :—

నీ|| దివికాంతామణి ♦ యవనీస్థలంబున, కరుదొంచు టపరాధ ♦ మాన కాద?
అది యునుంగాక మో ♦ హావేశమున మర్త్య, ననుభవించుట నేర ♦ మాన కాద?
ఇంతమాత్రమే చాల ♦ కేప్రాద్దు వానికి, నరుకూల యాటత ♦ ప్పొన కాద?
అది కారణంబుగ ♦ నమరేంద్రునేవకు, నరుగమి యాగడం ♦ జాన కాద?

తే|| చూడు మా యెన్నివిధములఁజూచికొన్న, రంభయెడ దుండగమెధరా ♦ రమణవర్య
యది యెఱిగి చేరరాదయ్యె ♦ నమరమాని. కొండగానితనానకఁగరువు గాన. 23

అ|| ధరారమణవర్య - రాజులలో శ్రేష్ఠుడవైనవాఁడా, దివికాంతామణి - జీవలూకమున సుండెడియావేశ్య, అవనీస్థలంబునకుఁ - భూలోకమునకు, అరుడెంచుట - వచ్చుట, అపరాధము -

నేనను, శౌనకాద - అనునాకాదా, ఇనమొకనేననుట, అనియునుంగాక - అంతమాత్రమే కాకుండ, మోహవేశమునక - చురుకునియొకలెఱుంగకుండుటవలన, మర్త్యుక్ - ఒకమానవునితో గూడి, అనుభవించుట - సంభోగి సౌఖ్యములనుభవించుట. నేనను - తప్ప, శౌనకాద - అనునాకాదా, ఇంతమాత్రమేగాలక - తమయెగాని సులేకాకుండ, విశ్రాంతి - ఎల్లప్పుడును. వానికిక - అతనికి, అనునాకాదా - ఇప్పుడుగలదునుట, తప్ప - దోషము, శౌనకాద - అనునాకాదా, అనికాగణంబునక - ఆ సేవకువువలన, అనురేచుప్రేమనక - దేవతాప్రభువగు నిందునినిగొలుచుటకు, అనుగమి - కోరుండుట, ఆనంది - ముష్కత్తులు, శౌనకాద - అనునాకాదా, ఇందు 'అగడము' అనుటకునా. ౧౪. అగడితెలుకాదామానిగానుండు ప్రేమానుబంధగుణం గందగ్ధక కంబు విభక్తికంబునాగడమునను కంధగాన 'సంధ్యంబును' నాన. పు. చూచుమా - పక్షింబునా, ఎన్నివిధములక - ఎన్నిరీతులచేత, చాచికొన్నక - పరిగించినను, సంధయెనక - ఆయప్పగన యందు, మండగమె - ముష్కత్తుమే, (కలవ - ఉన్నది,) ఇనియభ్యాసోచను; అనియెఱిగి - ఆ నేననునదలిసికొని, కొండెగానితనాననుగువుగానె. కొండెగానితనానక - చాడించెప్పకలు పంటికాన్యమునకు, ఇవట - కొండెగానితనము' అనుటకు 'నా. తనవ్యక్తికంబుపదంబునిపుడు తచ్చబౌద్ధమానకు లోపంబు విభాషనకు ప్రా. వ్యా. ఉదా. 'క. పె. ల్లాకొన్నతనాన' భీమ. గురువుగానె - అధికంఁడైయందెనుగనక, అనుగమిని - అదేవర్షిని, చేరగాదనినక - సమీపమునకు గూడ గానాయెనునదా, ఈపద్యపంత్యానుప్రసాదంకారులు.

తా|| దివిజకాంత యిందునినానతివస్వన బ్రవర్తింపక భుంక్తముననే కా.పు. ముందు టను, నిరంకుసుని వీడనిప్రేమతో పద్మినుటయు, సుసభకు బోకుండుటయు, నేననులేకగా. అకాణముననే నానదుని జూచి యంతటిభయమును కెంగినది.

తే|| భూసువర్షున కొకనాడ • పోయి కాగి, లిచ్చి రమ్మని పంపినా • డిలె కాని సుతతము వానితోఁ గేళిసల్పునునుచు, బలిచెచే తన్ను లోకై • భర్త మైన. 24

అ|| లోకైకభర్త. లోక - భువనములన్నిటికిని, ఏక - యుగ్మదైన, 'ని. విశేషభ్యాన్య కేవలం' అ. భర్త - అధిపతియైయున్నందు, బున్ - ఆయిరప్పటికిని, రమ్మన్ - అరంభను, భూసువర్షునక - పుడమివేలుపై నయానింతుమనకు, ఒకనాడ - ఒక్కరినమే, పోయి - అతని దగ్గరకుఁబోయి, కాగిలిచ్చి - అనిగనుమొనరిగమ్ము, అని - ఇట్లుచెప్పి, పంపినాడు - అంపి యుండను, ఇంతెకాని - ఈమాత్రమే కాని, సుతతము - ఎల్లప్పుడును, వానితోడక - ఆప్రభావ్మణునితో, కేళిసల్పునునుచు - సంభోగించుచుండుచుని, పనిచేసే - పండిచినాడ.

క|| ఈమాటల్లు ముని ఓవిజ, స్వామికి విరిపించెచేరి • సనాథ యతం దే మనిశాసించురొ యి, యామానిని యతని కంత • యలికె జమ్మి. 25

అ|| సనాథ - ఒకాదా, ముని - ఆనామఁడు, ఈమాటలు - ఇచ్చటవరగిల సంభాషణ యంతయును, దివిజస్వామిక - దేవతాప్రభువగు నిందునకు, విరిపించెచేరి - చెప్పివట్టయిన,

అతండు - ఆయుద్రుండు, ఏమనికాసించునో - ఏవిధముగ నాజ్ఞాపించునోకదా. ఇచట 'ఏమని' అనుటకు 'నూ. ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంది వైకల్పికముగానగు' బా. వ్యా అని - ఇట్లుతలంచి, అ మానిని. ఆమానవతి, అతనికిన్ - ఆనానరువకు, అత - అతడునెకసుగా, అలికెంఁగిమ్మా - భయ పడెనునుమా.

—: సారదుండిగ్రదనభకఁజేరుట :—

॥ ఇట్లు డై 'ఆ నా దుండు చ' యెదుట హాహా, హూహూ ముఖ్య విఖ్యాతగాయన గేయ సవినూధురీ ఝరీతరంగనినదామహానమేకాద్యపురః పాత్ర విచిత్రకంకణ ఝణత్కారచామికర మేఖలాకింకిణీ ఘశఘశనూపుర కలకలధ్వనులచే సంతసించుచు సంతతవందమానత్రయస్త్రిం శత్రోక్తిదేవతా సఁసేవ్యమానుండై రత్న సింహాసనంబున నాసీనుఁడై యున్న సమాసలోచనుం గాంచి నిలిచిన. 26

అ॥ ఇ३ - ఈవృత్తాంతము, ఇట్లుండెన్ - ఇటుండనిమ్ము, అట - అక్కడనుంచి, నారదుండు. ఆనారదమహర్షిచని. పోయి, ఎదుటన్ - తనప్రమోద, హాహా.....ధ్వనులచే-హాహా..... హూహూ- హాహాహూహూపులను మేరుగల, ముఖ్య - గంధర్వ ప్రముఖులలో, విఖ్యాత - ప్రసిద్ధిగల, గాయన సంగీతమును బాడుచట్టి పురుషులయొక్క, గేయ - పాట, నవీర - నూతనమైన, మాధురీ - మాధుర్య మనెడు, ఝరీ - ప్రవాహముయొక్కతరంగ - అలలతోడి, నినదాయమాన - ధ్వనించుచున్న, మేర కాది - మేరకమొదలగు, అస్పరః - దేవవేద్యలలో అస్పరః, నీళ్లనుండిలేచినవారు అనివృత్తి. "అపుని నిర్మదనాదేవరసాత్త స్మాద్యరస్త్రియః ఉత్తేతుర్మనుజక్రేష్ట తస్మాదప్సరసోఽభవన్" పాత్ర - నాట్యమాడెడుస్త్రీయొక్క, విచిత్ర - చోద్యమైన, కంకణ - హస్తాభరణములయొక్క, ఝణఝణ త్కార - ఝణఝణయనిప్రమాంచునట్టియు, చామికర - సువర్ణమయమైనమేఖలా - మొలనూలు యొక్కయు, కింకిణీ - చిఱుగంటలయొక్కయు, ఘశఘశ - ఘశఘశయనెడు, నూపుర - కాలియందెల యొక్కయు, కలకలధ్వనులచేన్ - కోలాహలారావములచేత అనఁగా బహువిధములగు నినాదములచే ననుట, సంతసించుచున్ - సంతోషపడుచు, సంతత.....మానుండై, సంతత - ఎడతెగని, వ దమాన - నమస్కరించుచున్న, త్రయస్త్రింకతోక్తి - ముప్పనిమాడుకోట్ల, దేవతా - దేవతలచేత, సఁసేవ్య మానుండై - కొలువబడుచున్నవాడై, రత్నసింహాసనంబునన్ - దేవలోకమునఁగలమణులతోనిర్మింపఁ బడిన రాజసీతమునందు, సింహాసన మరఁగా సింహముఖమేష్టపించియుండు కనకమయ మగు సున్నత పీఠము. ఆసీనుడై - కూర్చున్నవాడై, ఉన్న సమాసలోచనున్ - ఉండిన, వేయకన్నులుగల యీయింద్రుని, కాంచి - వీక్షించి, నిలిచినన్ - నిలబడఁగా, 'ముఖ్యవిఖ్యాత'గాయగేయర-మాధురీ ఝరీ-పాత్రవిచిత్ర-కంకణఝణఝణ ఇత్యాదులనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ దీనినిఁబడనిమ్ము. అచ్చటికిండి కలహభోజనం దరిగి తనయెదుట హాహాహూహూపు లనెడు గంధర్వప్రముఖులలోఁ బ్రసిద్ధికెక్కిత సంగీతవిద్యాధికులయొక్క గాయమునందలి ఘాద్యకృ మనెడు ప్రవాహముయొక్క యలలతోగూడి ధ్వనించుచున్న మేరక మొదలగు దివిజవేద్యలలో శత్రక్తి ఝణత్కార వింతయైన హస్తాభరణములయందలి ఝణఝణ యనుప్రమోదయొక్కయు, నపరంజి మొలనూలు

యొక్కయు, బొలుగంటలయొక్కయు ఘోషములను నెఱుఁగి కానిమంసలయొక్కయు మిశ్రితములచేత నానందమునొందుచు ననిశము ననుసగ్గరించుచున్న ముప్పనినూడుతోట దేవతలచేఁ గొలువఁబడుచు దివ్యమణులతో రచించఁబడిన రాజశివమునందుఁ గూర్చుండిన వేయికన్నులవానిం గాంచి నీలువంబుడఁగా.

—: ఇంద్రుడు నారదుని సమాచారములడుగుట :—

క॥ మునినాథుఁ గాంచి సురపతి, ప్రణతసమారాధనార్హ్యః పాద్యాదివిధు ల్విసమముగ నొసఁగి యర్హాసనమునఁ గూర్చుండ నునిచిఁ సంలిఖిబుద్ధిక్. 27

అ॥ సురపతి - ఆదేవతాప్రభువు, మునినాథున్ - మునులలో శ్రేష్ఠుడగు నారదుని, కాంచి - పీక్షించి, సలలితబుద్ధిన్ - ప్రకాశించుచున్న తెలివితో, ప్రణత.....విసర్, ప్రణత - స్తోత్రము చేయఁబడిన, సమారాధన - పూజించుటయును, అర్హ్య - పూజాద్రవ్యమును, పాద్య - పాదోదకమును, ఆది - మొదలుగాఁగల విధుల్ - విధానములను, చేయుటలను, వినయముగన్ - నీతితో, ఒసంగి - ఇచ్చి, అర్హాసనమునన్, అర్హ - ఉచితమైన, అసనమునన్ - సీతమునందు, కూర్చుండనునిచి - ఉపవిష్టుడగునట్లుచేసి,

తా॥ దివస్పతి యమ్మునిశ్రేష్ఠునిఁజూచి తనబుద్ధికుశలత దీక్షింపఁ బూజాద్రవ్యమును బాదోదకము నిడి తగినపీటయందు గూర్చుండఁజేసి.

క॥ మునియనుచుతిఁ దానుచితా, ననమునఁ గూర్చుండి సత్ర్యః సంగఁబున నో యనఘాశ్మ యెచటి కరుగుచు, జనుఁడెంచితి రిటకు నాదుఁ జన్మథలమునక! 28

అ॥ మునియనుచుతిన్ - ఆనారదునియొక్కసమ్మతితో, తాన్ - ఆయింద్రుఁడును, ఉచితాసనమునన్ - తనకర్తవ్యతగల సింహాసనమున, కూర్చుండి - ఆసీనుడై, సత్ర్యసంగంబున్ - మంచిప్రస్తావనతో, ఓయనఘాశ్మ - ఓపుణ్యపురుషుఁడా, ఎచటికరుగుచుక - ఎచ్చోటికి బోవును, నాదుజన్మథలమునన్ - నాయొక్కజననకాల కుభప్రాప్తివలన, ఇటకున్ - ఇచ్చటికి, చనుఁడెంచితిరి - వచ్చితిరి, ఈ బహువచనప్రయోగమునకు “స్వాత్మాజ్యత్య వివక్షాయాం మహతాం బహుతాపతా” అని యధ. ఇచట బ్రస్తావనవశమున నారదునడుగుటయు నాతఁడు రంభయొక్క కృత్యములను జెప్పటయును యుక్తియుక్తమే “మాతాఃపౌరాణికాఃప్రోక్తా మాగధావంశశంసకాః, వందినస్త్యమలసభాః ప్రస్తావనసద్భ్రోక్తయః” అనిశాస్త్రము. “మునియనుచుతితానుచితా” అనుప్రసాదంక నము.

తా॥ ఆసంయమిసమ్మతితోఁ దానును దనసింహాసనమునఁ గూర్చుండి మంచిప్రసంగసందర్భమున నోపుణ్యాత్మా! ఎచ్చటికిఁజనుచు నాయదృష్టవశమున నిటకుదయచేసితిరి?

—: నారదుఁడు రంభనేరములఁజెప్పుట :—

క॥ అన విని ముని దరహాసితా, ననమున ముకలోకశాథః సానాదిశలం జని భువి విజితమొక్కటి, గవి వచ్చితి మీకుఁ డెలువఁ గాఁ బనిగలన్. 29

అ॥ అనన్ - ఇల్లుపలుకగా, విని - ఆకర్షించి, ముని - ఆనారదుడు, దరహానిత - చిలువవ్రువోగూడిన, అనమునన్ - ముఖముతో, సురలోకనాథ - ఓస్పదాధిపతీ, నానాదికలన్ - అనేకదిక్కులకు, చని - పోయివాడనై చిత్రము - ఆశ్చర్యము, ఒక్కటి - ఒకటి, కని - చూచి, మీకుఁడెలపఁగాన్ - దానిని మీకుఁజెప్పుటకు, పనిగలనై - కార్యముగలవాడనై, వచ్చితిన్ - ఏతెంచితిని, నారదుడు కలహములను బెట్టువాడగుటయేకాక యింద్రుని ప్రసంగవశమయినప్రశ్నయును హేతువేయయిన, అన. విని. ముని అనుపొసాలంకారము.

తా॥ అన విని నారదుడు మందహాసుతో నోత్రీవిష్టపాధిపతీనే నన్నిదిశలయందుఁజరించి యొకచిత్రము చూచి దానిని మీకుఁజెప్పఁ బనిగలిగి వచ్చితి.

క॥ మునినాథ యేగుచిత్రము, గవఁగొట్టివో యానతీయః † గదవే యనన్
న్వినవోయి నముచిసూచన, యమిమతః కణీలలామ † యవనీస్థలిలోక. 30

అ॥ మునినాథ - ఋషి శ్రేష్ఠుఁడవగు నోనారదుఁడా, ఏమిచిత్రము - ఏమిచోద్యము; కమఁగొట్టివో - చూచియున్నావో, ఆనతీయ గదవే - సెలవివ్యుగదవయా, అనినక - ఇట్లువచింపఁగా, నముచిసూచన - నముచియును రాక్షసునిఁజంపిన యొయింద్రుడా, వివవోయి - నేఁజెప్పవృత్తాంతము నాకర్ణింపుము, అనిమిమతఃకణీలలామ - దేవవేశ్యలలో యకరవతి యగునారంభ, అవనీస్థలిలోక - భూమియందొకచోట, వైపద్యముతో నన్వయము. ఈపద్యమున 'నానతీయః గదవే' అనుటకు "ప్రార్థనార్థే భవే న్నాంతాత్మదేత్యర్థ విశేషదః" అధ.

తా॥ ఓయనీంద్రా నీవు కమఁగొనిన వితమేయో సెలవివ్యుగదా స్తుతామావినుము. రంభయును నప్పగొంగన భూలోకమున దొకచోట.

క॥ అలనాటనుండి ద్విజాని, గుగోని యిటు రాక యుండె † గా దానికి నా
యిలవేల్చే యిలువేలుపు, బలభేదన యేమిచెప్పఁ † బనియున్న దికిన్. 31

అ॥ బలభేదన - బలమురుని సహారించినవాఁడా, అలనాటనుండి - శివునియానతి ననుసరించి నీవురంభకాజ్ఞయొసంగిన దినమునుండియు, ఇచట 'అల'దేశ్యము ప్రసిద్ధిని జెబుచున్నది. 'అల్ల' అనియు రూపముకలదు. ద్విజానిక - ఆబ్రాహ్మణుని, కలగొని - లోకగొని, ఇటు - ఇక్కడికి, ఇదిదేశ్యము. రాకయుండెగా - రాకయున్నదిగదా, దానికిక - అయొక్కరంభకు, ఆ ఇలవేల్చే - ఆబ్రాహ్మణుండే, ఇలవేలుపు - గృహదైవము, ఇంటియందు నిశ్యమును బూజించుచేయుట ఉదా. "చ. ప్రమదవిలాస సర్తవః భాసుర గోపకేశోరమూర్తితో, దమ కిలువేలుపై వెలయుతాంవవకృష్ణ పదాబ్జినేవ" కళా. ఇకక - ఇకమీఁద, ఈచెప్పినదానికంటెనునుట, ఏమిచెప్పబడియున్నది - నేఁజెప్పవలసిన పనియేమికలదు, సమస్తమునీకే తెలియునుట, ఈ పద్యమున 'నాయిలవేల్చే యిలువేలుపు' అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ ఓబలవైరీ శివునాజ్ఞ ననుసరించి నీవు రంభకు సెలవిచ్చిననాటనుండి యాబ్రాహ్మణుని దనవశపఱచుకొని స్వర్గమునకే రాకుండెనుగదా! దాని కతఁడే యింటిదేవగయైనాడు. ఇక నేఁజెప్పవలసిన దేమున్నది?

క॥ సురతనయుల సంభోగము, నిరసింపగ వింటి దాని ♦ నేరంబునకై
సురనాథ నిన్నయ 'చలెఁ, బరిపాలన మిట్లుచేయఁ ♦ బఱపితి వనుచుకొ.

32

అ॥ సురనాథ - ఓయింద్రుడా, సురతనయులసంభోగముకొ - దేవతలకుమారులైనయావనుల
యొక్క సంభోగమునందు నీతిగలవారియొక్క రతికేళిని, నిరసింపఁగొక - తిరస్కారముచేయఁగా,
వింటికొ - నేనువినియున్నాను, దానినేరంబునకు + వి - ఆవిడయొక్క దుష్టస్వభావముకొఱకుగాను,
ఇట్లు - ఈప్రకారముగ, పరిపాలనము - ఈస్వర్గమును గాపాడువట్టి కార్యమును, చేయకొ - చేయు
టకు, పఱపితివి - పొందించితివి, అనుచుకొ - ఇట్లుపలుకుచు, నిన్నయనవలెకొ - నిన్నేనిందించ
వలయునునుమా, ఇచటఁ బరిపాలనాలోపము నీయదియే కాని దానివల్ల నేమికల దనుటచే వ్యాజస్తు
త్యలంకారము. “వ్యాజ మ్మత్స్యత్రే నిందాస్తుతిర్వా రూశీ రస్యధా” కా. ప్ర. ఉదా. “క. ఆసమ
రణరంగములనీ, యసినటినటియింప గరులఁహరులకొ విరులకొ, వెనసొసగు నార యెంతటి, దనీకుఁడు
నీవైరి యోబరాజ్యసింహా” కా. సం. “హే హేలాజితబోధసత్వ వచనాం కింవి ప్రత్యస్తోయథే
నాస్తి త్వత్సద్వృక్షః పుః పరహితాధానే గృహీతవ్రతః, తుష్యత్పాంధజసోపకార క్షుటనావైముఖ్య
లభ్యాయశో, భారప్రొద్వహనే కరోషి కృపయాసాహాయ్యకం యచ్చరోః” పుంజ.

తా॥ ఆవిడ సంభోగవిద్యయం దావతీరన దివిజకుమారులైనతెము నిందింపఁగా నేను వింటిని.
దాని నేమిచేయఁగలము. స్వర్గపరిపాలన మిట్లున్నందులకు నిన్నే తెగడవలయును.

గీ॥ కాన నీభోగసంపద ♦ ఘనము లిదటి, సొంపుపెంపును రంభకు ♦ నింపునట్ట, దనచుఁ
దోచుచున్నవో ♦ మనిమి షేంద్ర, మానవులమీఁదియనికనఁమృతముఁజూచి 33

అ॥ ఓయనిమిషేంద్ర - సురపతివగు నోయింద్రుడా, ఆపెకు, మానవులమీఁది - నరులపైని,
అధికసచ్చుతముకొ - ఎక్కువైనయిష్టమును, చూచి - కనుగొంటిని, కానకొ - కనుక, ఉదా. ‘నీ.
కానబద్ధహితుఁడు ఘనకాలంబున’ వి పు. నీభోగసంపదఘనములు, నీ - నీయొక్క, భోగ -
సుఖముయొక్కయు, సంపద - కలిమియొక్కయు, ఘనములు - గొప్పతనములు, ఇచటి సొంపుపెంపు
ఇచటి - ఈప్రదేశమునగల, సొంపు - యోగ్యతయొక్క, పెంపు - సమృద్ధి, రంభకుకొ - దేవ
దానియగు నాయొక్కరంభకు, ఇంపు పుట్టవనుచుకొ - ఆనందము కలిగించుటలేదని, తోచుచున్నది -
నాకుస్ఫురించుచున్నది. ‘సొంపు పెంపు ఇంపు’ అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ దానికి మానవులమీఁది మిక్కుటమైన యసురాగమును జూచి నీభోగసంపదవృద్ధిలారంభ
కేమాత్రమును సంతోషమును గలిగించుట లేదని నాకు విదిత మగుచున్నది.

చ॥ మననలకూబరాదు లవ ♦ మానఘు నొందెద రంచు నాడె నో
యనిమిషలోకనాథ యది ♦ యాధరణీసురపుత్రులొడ నా
డినవచనంబులెల్లఁ బ్రక ♦ టింపను నట్టివిబైటఁబెట్టఁగా
మునులకు మూకు నేల విరు ♦ మోహముగా కది దానిపాపమే.

34

అ|| ఓమనిమిషలోకనాథ - స్వర్గాధిపతివగు నోయింద్రుడా, విను - అవధరింపును, అది - ఆయొక్కరంభ, భోజింపుత్రుతోడక - బ్రాహ్మణునికొడుకైన యానింపుమనితో, మనలకూబరాదులు - మనస్వర్గమునందున్న నలకూబరుడు మున్నుగాంగలవాడు, అపమానముక - పరాభవమును, ఒండెదరంచుక - పొండెదరనుచు, ఆడెక - పలికియు, అడినుచున్నారెల్ల - అనియనితోడ జెప్పిన మాటలన్నియు, ప్రకటింపక - స్పష్టపఱచుటకును, అట్టిని - అంటివి, బైటఁబెట్టెన్ - బహిరంగము చేయుటకును, ముచులకుక - బురుగులకు, మానుక - మామంటివారిక, అనఁగాబుగ్గుల మైరముబొట్టకనుట, ఏల - ఎందుకను, అక్కఱలేదనుట, అది - అట్టిసప్తస్వ, మోహముగాక - వలపుగాక, దానిపాపమే - దానిదోషమా, అనఁగా వానియందానివలనగల ముచుకామున నటుల జరిగినది. గాని పాపము దానినటువలన నేలప్రయోజనమునట, ఇంకముఁదవపాదమున వర్గజయతి చెప్పఁబడినది. క. తమతమ యనునాసికవర్ణములు విశిచి వెనుక విప్రు నాబ్బుచుదమలోఁ, దమకు నరలేక నిలిచిన నమకాహిత దమవర్ణముతులనఁబరగుక. అప్పు. 'అదిమోహముగాక దానిపాపమా' యనుటచేత అలంకారము వ్యాజనింద. 'నిందాయానింద యావ్యక్తిర్వాజనిందేతి గీయలేవిధేస నిందోయస్తే ప్రోగేకమేవాహుచ్ఛిరః' అని కున.

తా|| ఓ స్వర్గప్రభూ విన్నావా మననలకూబరాది యావను లాబ్రాహ్మణుమాయనకు సరిరాక యవమారమును బొందుదుర నెను. అది పలికినపలుకులెల్లఁ దేటపఱచుటకును బైటఁబెట్టుటకును ముచుల మగు మామంటివారికే దులకు? అదియంతయు ముచుకారముగాని దానినన్నందువలనఁబ్రయోజనమేమి?

— ఇంద్రుడు రంభపై నాగ్రహించుట :—

చ|| అన విని వజ్ర మండిపడి ♦ యా నవు నారద యద్దురాత్మరా
లనిమిషలోకభోగభర ♦ మల్పముగాఁ దలపోయకున్న న
మృదుజుని బాయకున్నె బలి ♦ మంచిది దానికి నేన గర్వముం
బెనిచితి నిన్నినాళ్లు నిరంకుశ ♦ బెద్దటికం బొకయింత కుంచెదక.

35

అ|| అనక - ఇట్లువచించగా, విని - ఆకర్ణించినవాడై, వజ్ర - వజ్రమే యాయుధముగా గల యాయంద్రుడు 'ని. వజ్రంతృప్తీకులిశశస్త్రయోః మణివేధంతృభేదే' కేశవ. 'వజ్రపాణిర్మహేంద్రః సురగ్రామణీర్యామనేమిర్వృషానాకనాథోహరిః' త్రి. కే. మండిపండి - కోపముయొక్క యధికముగలవాడై, నారద - ఓనారదమహర్షి, జౌనవుక - అవునవును, నీవుచెప్పినది సత్యమే యని త్వరితముగాఁజెప్పట. ఉదా. శా. జౌనానేవలయాలి దశా. చ. అద్దురాత్మరాలు - దుర్మార్గురాలైన యాయొక్కరంభ, అనిమిషలోకభోగభరముక - అనిమిషలోక - స్వర్గమునఁగల, భోగ - ఆనందముయొక్క, భరముక - అధికమును, అల్పముగాక - అణుమాత్రముగా - కొంచెముగా, తలపోయకున్నక - ఎంచకుండినట్లున, అమృతజానిక - అమానవుని, పాయకున్నె - విడువకుండునా, బలి - మెచ్చుట - మంచిది - సరియేకానిమ్ము, అనఁగా దానిపని కనుగొనియెడననికోపముతో నంగీకరించుట, దానికిక - ఆయచ్చరకు, నేన - నేనే, ఇన్నినాళ్లు - ఇంతకాలమువఱకు, గర్వముక - అహంకారమును, ని. 'గర్వోభిమానోఽహంకారో చిత్తోదేకస్మయోమదః' అని అ.

పెనిచితిక - స్పృహచేసితిని, ఇకక - ఇకమీదట, పెద్దతీకము - అవిడయొక్క ఘనము, ఒక యింత - కొంచెము, కుంచెక - తక్కువచేయుచును, ఇందు 'బౌనపుక' అనుటకు 'నూ.అద్రుతా సముజాతీనాం ద్విరుక్తావంత్యలోపితా, అన్యేషాంచద్విరుక్తస్యర్పణులోపాగమామతాః' అథ. దురాత్మ్యునానియట 'నూ. దురాత్మ్యేన ఉచపరః' అని నన్న. 'పెద్దతీకము' అనుటకు 'నూ. అన్యే చ బహవో దేవ్యస్సకాః ఆగ్నేవకాః క్విచి దంత్యస్య లోపసాన్యత్విన్ ద్వ్యన్యోమోమతః' అథ.

తా|| ఇట్లుచెప్పగా విని వేల్పునార కనలి నాచదా ఆవువును. ఆదుర్మార్గురాలు దేవలోక సౌఖ్యాధికము నెల్లముగా నెంచును నామని విడువదు. దురాత్మి దురానిసాహసము, సరే రానిమ్ము. దాని కంటటి మదమును బ్రచించి నేనే ఇక నట్టిగొప్పతనమును దగ్గించెదను.

ఉ|| ఓమునిసార్వభౌమ సరః ♦ సోత్తుల బాపనమిండగానితో

నే మని నిందనేసె జగః ♦ దీక్షితరూప విలాసనంపదు

ద్వామశరీరులం ద్రిదశః ♦ ధామకుమారుల లంజనానినే

రోష్ణి 'మనసశ్శునాంఘృతమ ♦ రోచక' మన్మలుకాచంచునో.

86

అ|| ఓమునిసార్వభౌమ - యుషులలోఁ జక్రవర్తివగు నోనారదుఁడా, బాపనమిండగానితో - బ్రాహ్మణుఁడయిన అంతులుగనితో, సరసోత్తులక - సరిసములాడుటయందు, జగః.....రులక, జగత్ - ఈమూఁడులోకములయందు, ఈడిత - స్తుతించఁబడిన, 'ని. ఈడితశస్త్రపణాయత పశాయత ప్రణుత పణిత పనిదాని అనగీర్ణపర్ణతాభీష్టు తేలితాని స్తుతార్థాని. అ. రూప - చక్కఁదనముతోఁ గూడిన, విలాస - ప్రకాశముయొక్క, సుపత్ - అతిశయముక, ఉద్దామ - మదించిన, శరీరులక - తనవుగలవారిని, త్రిదశధామకుమారులక - త్రిదశధామ - దేవతలనునివాసముగ స్వర్గమునఁగల, 'నూ. సంఖ్యయావ్యయాసన్నా దురాధిక సంఖ్యాః సంఖ్యేయే, త్రిదశరీమామేనా నిక్షీది త్రిదశాః, ఇత్యాది నాబహువ్రీహిః' 'నూ. బహువ్రీహా సంఖ్యేయేదజబహుగణాత్' నిర్ధాం. ఇతి క్షీరస్వామి. త్రిదశ తృతీయమైన కామారదశ సర్వధాకలవారినివ్రు. కుమారులక - గూఢసభ్యులగు లను, ని. 'కుమారో బాలకస్కందే యవరాజేశ్వచారకే' విశ్వ. ఏమనినిందచేసెక - ఏమని దూషించినది. లంజనానినేరోష్ణి - వ్యభిచార స్త్రీలలో నధిపురాలైనదానియొక్క. జాణితనమైయుండు నేమో, 'మనసశ్శునాంఘృత మరోచకమ్' (పక్కలయొక్క మనస్సనకు నెయ్యిరుచిదానుండదు) అన్నుటకు - అనువాక్యమును, ఆచరించునూ - నడుపునేమో, అనఁగాఁ గుక్క నేయిపనికిరాదని దుర్వాసనగల చెనుపదార్థములఁదిననట్లు దివ్యభోగముల నిరసించి మానవుని పొందుఁగోరుచున్నదేమో యనుట. ఇచట 'ఆచరించునూ' అనుటకు 'నూ. ఏదోతౌవ్యతికే కాదపి సంస్థార్థన పరాక్రియా జాంస్త్యః' నన్న. ఇందు 'సరసోత్తులక' అనుచోట 'ఇతరత్రచద్వితీయా' అనెను నూత్రముచేత సప్తమ్యర్థమునందు ద్వితీయవచ్చినది. నాలుగవపాదమున నఖండయతి చెప్పఁబడినది. ఇందు 'మనసశ్శు నాం ఘృత మరోచకం + అన్నుటకు, అని సంధియొటవలన మకారమయినది. 'నూ. శబ్దానా మంత్యభాగేషు నూ౨ మస్వారః ప్రదృశ్యతే, తస్యాచిపంతో మస్వాస్ తస్యత్రహరిసమ్మతేః' అన్ పలుకు అనుటకు నూ. పదాంతంబులై యసంయుక్తంబులయినను, లు, య, లయంత్యంబునకు లోపంబు బహుళంబుగనగు. బా. వ్యా. లోకోక్త్యలంకారము. 'ఉద్దామశరీరులక' ద్రిదశధామ కుమారులక' అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఓబుషిచక్రవర్తి! బాపనమిండగానితో సరసములాడునప్పుడు ముల్లాకమునవన్నె కక్కిర చక్కదనముగల పేలుపుకోడేగాండ్ర నేమని నిందించినది? అంతులాడులలో దొరసాగియైన దానిజాత తన మోతుక్కుతు నేయిరుచించదనినట్లు, దివ్యభోగముల నిరసించిమానవుని పొందునభిలషించియున్నదో.

సీ|| యజ్ఞతంత్రములందు ♦ హవిరన్నములచేత, ఋజీభవించిన ♦ పొట్టక్రోవు
జగదేకసౌందర్య ♦ చాతుర్యములచేత, దుర్వారతమైన ♦ గర్వరేఖ
సురతనూజలతోడి ♦ సుతసంస్కరణ, గందరించినమహా ♦ సందగరిమ
నిపుణతదీపించు ♦ స్మృత్యైఖరిచేత, బెంపావహించిన ♦ పెద్దటికము

గీ|| సరససంగీతసాహిత్య ♦ పరిచయమును, బ్రభుమండెందినబహుమాన ♦ పాటవంబు
కొంత దివ్యులలోపల ♦ గొంతతపడంగ, గొంతవేయింతుంగనుదీని ♦ కొంతకుదాని. 37

అ|| యజ్ఞతంత్రములందుకా - యజ్ఞయాగములయొక్క, తంత్రములందుకా - ప్రయోగముల యందు, ఈలాగునజేయవలయుననెడి విధానము ననుసరించి చేయునప్పుడు, హవిరన్నములచేతకా - హోమముచేయునట్టి యోగిరముతో, పుంజీభవించిన - రాశిగాఁగూడిన, ని. 'పుంజరాశీతూత్కరః కూటమస్త్రీయాం' అ. పొట్టక్రోవు - పొట్టయందుఁగలమదమును, జగ...చేతకా, జగత్ - మూడు లోకములకు, ఏక - ముఖ్యమైన, సౌందర్య-అదముతోడను, చాతుర్యములచేతకా - నేర్పుతోడను, దుర్వారతరము - వారింపవలవిగానిది, దుర్గర్వరేఖ - అయినట్టిదర్పముతోఁగూడిన శరీరసౌష్ఠ్యవమును, సురతనూజలతోడి - దేవతలకుమారులతోఁగూడి, సురతసంస్కరణ - సంభోగసంబంధమువలన, కందరించిన - అంతురించిన, మహానంద - అధికమయినసంతోషముయొక్క, గరిమ - గొప్పతనమును, నిపుణతకా - నేర్పుతో, దీపించు - ప్రకాశించునట్టి, స్మృత్యైఖరిచేతకా - నాట్యముయొక్క క్రమమువలన, పెంపు - అభివృద్ధి, అవహించిన - ప్రవేశించినట్టి, పెద్దటికము - గౌరవమును, సరస...యమును, సరస - రసయుక్తమైన, సంగీత - పాటయందును, సాహిత్య - పాండిత్యము నందును, పరిచయమును - మాలిమియును, బ్రభుమండెందిన - ప్రసిద్ధి కక్కిర, బహుమానపాటవంబు - గణ్యతయొక్కపటుత్వమును, ఇచట ప్రళయశబ్దమునుగూర్చి 'సూ. దర్పతోహలాదేర్లఘాః హలా దేర్లఘాఃకారస్వరః స్వాత్ ఇష్టేమేయస్తు 'టీ.' భస్యశ్లోపః స్వాదిష్టేమేయస్తు పృథోర్భావః ప్రళిమ' సిద్ధాం. "ష్టో. పృసుపురుంభృశంచైవ కృశంచదృఢమేవచ పరిపూర్వంవృథంచైవ షడే తాకా రవిభాస్మరేత్" అని వృత్తికారుఁడు. కొంత - కొంచెము, దివ్యులలోపలకా - వేల్పులలో, కొంతతపడంగకా - తక్కువపడునట్లుగా, దానికా - ఆయొక్కరంభను, వీనికొంతకుకా - ఈనేరము నిమిత్తమున, కొంతకా - తగ్గయినచోట - నీచస్థానమున, వేయింతుకా - పడవేయించెదను. కను- చూడుము, ఇందలి 'కొంత' యను పదప్రయోగమునకుదా, 'క. అంతలఁ గడలం దెల్లఁ గొ, అంత యెరింతయును లేక ♦ అంపిల్ల నిరుగ్, అచ్చతె. రా.' (మఱియు 'కొంతకా' అని యన్వయించుపక్ష మున ఉదా. 'మ.విరసుండై కొంతంబడుం గు కవి పృష్టిభృత్సమిషలికా' స్వా.మ. ఇట్లన్వయించుట సమంజసముకాదు. ఏలయన నిండ్రుఁడు రంభను భూలోకమునకుఁద్రోచెనేకాని కొంతునవేయించలేదు.) 'కొంతకా, కొంత, కొంతు' అనుసూచాలంకారము. సముచ్చయాలంకారము "తత్త్విద్ధిహేతావేకస్మికా యత్రాగ్నిత్యత్కంభవేత్, సముచ్చయోఽసౌ" య. ప్ర.

తా|| యాగవిధానములయందు దగ్గిల జేల్వబడుచున్న యన్నమును దినుటవలనఁ గూడినపాట్ల క్రొవ్వును, మూఁడులోకములయందుఁ బ్రధానముగ నొప్పుచున్న చక్కదనముతోను, నేర్పుతోను, చాఁచిప నలవిగాకున్నదన్నము గల శరీరసౌష్ఠ్యవమును, దివ్యపురుషులతోడి సంఘోసంగబంధమువలనఁ జిగిరించిన యధికసంతోషముయొక్క గౌరవమును, నేర్పుగల నాట్యక్రమమునఁ బెంపొందిన గొప్ప తనమును, రసయుక్తమైన సంగీతసాహిత్యములయందలి ప్రసిద్ధియును, విస్తారమైన గణ్యతాపటుత్వమును, గొంచెము దివిజాలలో డిందువడ నిందులకై దానిం గ్రిందఁ బడవేయింతును జూడుము.

ప|| అని పల్కునవనకంబున-

38

అ|| అని - ఈప్రకారముగా, పల్కు - పచించుచున్న, అవసరంబునక - సమయమున,

—: రంభ యింద్రసభకు నేగుట .—

సీ|| మోవిపైఁ గఁపించుములువాఁడెఱునొక్క, లొంగి జిన్ని కెఱుపుల సొగసుఁ జూడఁ జెక్కులపై జాతిఁ చెదనకుంతలములు, మకరికాపత్త్రీనిం పద వహింప జిగిగుబ్బచన్నులఁ జిగులుగఁధపునరు, ల్లింగుపయ్యెడలోనఁ జెంగలింప నలువొందునునుమేని పవనఖాంకురములు, బాలేందురేఖల పర నూసింప

గీ|| జాతుకొప్పన ముడిచిన జాజివిగుల, తావి తనతోడియచ్చర తలిరుబొండ్ల కై శ్యక్తల్కునూనసా గంధ్య మడఁచ, రంభ చరుదెంచ దేవతారాజసభకు. 39

అ|| రంభ - రంభమున నానుష్కస, మోవిపైకె - క్రిందిపెదవినిఁబడ, ఇచట 'మోవి' అను పదమునుగూర్చి 'నూ. అజన్య జన్యభేదేశకవైవాస్వర్వికృతమతాః జన్యాంతగతవజ్ఞానాం భూయస్వీస్యా ద్విచిత్రతా' అథ. నూ. అనుతాంస్త్రీయాం సమానాం సప్తస్యస్త్రీ సమస్యలోపః, (స్త్రీవత్సుస్త్రి స్త్రీ) సమాః నన్న. కనిపించు - అగపడునట్టి, ములువాఁడిపలునొక్కలు - ముల్లుచంటి పడునుగల దంతముల యొత్తిడివలన నూఁగిరగుంటలు, ఒగిక - వసుసగా, చిన్ని కెంపులసొగసుక - చిన్నమైన పచ్చరాగములయొక్క సౌందర్యమును, చూపక - కనబఱచఁగా, చెక్కులపైకె - చెక్కిళ్ళ మీఁద, జాతి - సిగబడి. చెదనకుంతలములు - ప్రసరించుచున్న తలపెండ్రుకలు, మకరికాపత్త్రీ సంపదవహింపక, మకరికాపత్త్రీ - చెక్కులయందలంకారముగా లిఖించిన మకరికాపత్త్రీముల యొక్క, సంపద - ఆతిశయమును, వహింపన్ - ధరించఁగా, జిగిగుబ్బచన్నులన్ - కాంతిగలిగి గుండ్రనివైన స్తనములయందు, చిలుగుగంధపునరు - తునుగున్నట్టి పరిమళముతోఁగూడిన పువ్వు మాలికలు, జిలు గుపయ్యెడలోనక - మందమునపయ్యెంటలో, చెంగలింపన్ - ప్రకాశించఁగా. ఇచట 'చెంగలింపక' అనుటకుదా "వ. కొఱ్ఱతెజుచును గసగసలివయును జెంగలింపు జాంగలిత్త్రత్రంబున పేత్రంబులకు నింపుసొపు సుపాదింప" థీమే. పు. నువొందునుమేని - ఒప్పిదమైన నున్నని శరీరమునందుఁగల, ఇచట 'పునుమేని' అనుటకు 'నూ. భవేదత్రాపిశబ్దస్య క్వచిన్యోగేనసాధుతా' అథ. నవనఖాంకురములు. నవ - నూతనమయిన, నఖ - గోళ్ళయొక్క, అంకురములు గుఱుకులు, బాలేందురేఖలపన. బాలేందు - బాలచంద్రునియొక్క, రేఖలపన - సన్ననియాకారములయొక్క

కాంతిని, బాలచంద్రుడు సన్ననివలెనుండును. 'ని. రేఖాస్యాదల్పకే ఛద్రన్యాభోగోల్లేఖయో
రపి విశ్వ. హసింపక- ఓరిహాసమచేయంగా, ఎగతాళిచేయంగా ఇచట నునుమేని సవనభాంకురము
లగు గాగానుకాస్త్రమున నిట్లు చెప్పుబడియున్నది, 'నఖామూతః ప్రదాతవ్యా యథాస్థానాని కగ్ధము
సాన్యమోః స్తనయో శైచివ ఊరాచనితంబకే, కక్షస్థలే చ కణ్ఠాంతే కపాలేవాహమూలకే'
అ. ౧౧ స్తనములు, చెక్కిళ్లు, చెవితమ్మెలు, బాహుమూలములు, ముచ్చగుచవి, జాఱుకోప్పన -
బం చెముక్రిందికి దిగబడిన ధమ్మిలమునందు, ముడిచిన జాజవిగులతావి. - ధరించినట్టి జాతీపుష్పముల
యొక్క పరిమళము, తనతోడియచ్చరతలిరుబోండ్ల, తనతోసమానులైన పుష్పమువలె మనోజ్ఞాగాం
ద్రయన యప్పగనలయొక్క, కైశ్యకల్పప్రమానసాగంధ్యము కైశ్య - కోప్పలయందలి, 'కేతానాం
సమూహః కైశికం కైశ్యం చ' 'నూ. కేతాన్యాభ్యాం యథ్యా వన్యతనస్యామ్' పిఠ్ఠాం. పక్షే
తగణే కైశ్యం కైశికం కేతానాం సమూహ ఇతివిగ్రహ- కల్పప్రమాన - దేవలోకమునఁ గలకల్ప
పుష్పములయొక్క, సాగంధ్యముక - సువాసన, అడఁడక - అజగియుండునట్లు చేయంగా,
దేవతారాజసభముక - సుగలకధిపతియగు నాయుగ్రదనియొక్క సుభక్తయనుసభకు, చనుదెంపెక -
వచ్చెను, ఇందు 'ముఖవాడి పటానిమ్మలు' అనుప్రయోగములకు 'నూ. ప్రభువులుగపిద్విసులూః'
నన్న. 'నూ. అద్విత్వం చ భవే ద్విత్వందీన్యో ప్రాస్వస్య కేషుచిత్' అగు. మఱియు నీసీసపద్మద్వితీయ
పాదమున 'మకరికాపత్త్ర) సంఘదవహిఃప' అనుచోట బిందుయతి చెప్పుబడినది. 'క. పనిబూని
నిలుచుఁ దమతమ, యనునానికములకు బిందుయతులను వెనుకక, గనుపట్టు నాల్గులిపులును, దెను
సున్నలు డాపి తమకుఁ ఁ బిఱుంద గదియఁచోన్' అన్న. ఇచట రంభయొక్క జాఱుకోప్పన నున్న
జాజిపూవుల పరిమళమును గల్పప్రమానములకంటె నెక్కువగా వర్ణించుటచేత రతికాలమునఁ గలిగిన
పరిమళమతిశయి చెనని భావము. అలం. స్వభావోక్తి. 'స్వభావోక్తి రసాచారు యథావద్వస్తువర్ణ
నమ్' ప్రతా. మోవిన్సై...సాగనుజూప - చెక్కుల...పహింప-నునుమేని...హసింప, ఇత్యాదులుప
మాలంకారము, 'స్ఫుటే జయతిజ్వేష్టి ద్రుహ్యతిప్రతిగర్జతి, ఆక్రోశత్యవజానాతి కగర్ధయతినిందతి,
తస్యచానుకరోతీతి శబ్దాఃసాదృశ్యవాచకాః, ఉపమాయామేప్రోక్తాః కపీనాంబుద్ధిసౌఖ్యదాః'
దండి. ఇచట రంభ నిరంకుశునితోఁ గూడి విహరించి కేశీగృహమునుండి యప్పడే బయటికి వచ్చిన
లక్షణములను దెలియఁజేసినాడు. సంస్కృతమునఁగూడ నిట్టివి కలవు. 'విభ్రాణాంకరఫలవేర కబరీ
మేకేన పర్యాకులా, మన్యేన స్తనమండలే నిదధతీ ప్రస్తం దుకూలాంచలం, ఏసాచందనలేకళాంధిత
తను స్తాంబూలరక్తాధరా, నిర్యాతిప్రియచుందిరా ద్రతిపతే సాన్యజ్జయశ్శీరివ' పుష్ప, ఉల్లేఖేత్తా
లంకారమును, కూచించి తిమ్మకవియు నిట్లేవర్ణించినారు.

సీ. ఎదసిన జలుగు ప య్యోదతోడ ముడివీడి, నేలజీరాడు పె య్యులతోడఁ
గరగి నెమ్మొగమెల్లఁ యెరయుకస్తురితోడఁ దొలగినచేవియాకు యోయితోడఁ
గుడుగకనినుచు ని ట్టూర్పుగాడ్పులతోడ, జాతిన నెఱివన్న యసముతోడఁ
జెదతినపాపట చచ్చుక్కబాట్టుతోఁ, బొడిసాడియైమే పూతతోడ

తే|| మగనిపిమ్మట నెమ్మేను నుఁ దినినఁ, కెందు సొంతవరిచాచి యెలువలిపుడు
చెడు తెఱంగులుగడుసఁబడఁ ద్రోవఁ, కంచుచలఘూచి చయ్యనఁచవటువదలి. అచ్చతె.రా.

తా|| రంభ మోవిపైఁ జిన్నిచిన్న పద్మరాగములతో యరునట్లు ప్రకాశించుచున్న దంతక్షత
ములతోను, చెక్కులపైఁ జెదరి మకరికాపత్త్రములవలె దీపించుచున్న శిరోజములతోను, గుర్జరని

ప్రసములపైఁ బగుళ్ళువాఁటిఁగఁదముతోఁ గూడిన భుక్కుమాల్కలను మాటుపఱచిన పయ్యెదతోను, మందరముయిన శరీరమున బాలచంద్రునికాంతిని మించుచున్న నఖిలేఖలతోను, కొంచెము దిగజాఱిన కొప్పునఁ దనకీడగునచ్చరలతలయందుఁగల దేవతాకుసుమయల సువాసన నడ్డఁగించుచున్న జాజి పువ్వుల పరిమళమతోను, నుధర్మాంతగమున కేతెంచెను.

తే॥ వచ్చి భయభక్తు లెసగంగఁ వాసవాదు, లైన పెద్దల కొకపాటిఁ యాననంబు
వంచి మడిసఁదులను హస్తఁ వారిజంబు, లిడి యొకచుక్క వెనుకకుఁ నేగి నిల్చె. 40

అ॥ వచ్చి - ఏతెంచి, భయభక్తులు - భీతియును నేవకావృత్తితోఁగూడిన యనునరణమును, ఏసగంగఁ - ఒప్పువట్లుగా, వాసవాదులు - ఇంద్రుఁడు మొదలగువారు, వివపెద్దలకుఁ-అయిట్టి గౌరవముగలవారలకు, ఒకపాటి - ఒకవిధముగా, మితముగాననుట. ఆననంబువంచి - మొగము వంచినదై, అనఁగా సంజ్ఞగాననుస్కరించినదనుట. మడిసందులను - మడుచుకొనిన దండచేతులయందు, హస్తవారిజంబులు - పద్మములవంటి కరములను, ఇడి - ఉంచి, ఒకకొంత - కొంచెము, వెనుకకుఁ - పశ్చాద్భాగమునకు, ఏగి - పోయి, నిల్చె - నిలువఁబడెను, ఈపద్యమున 'సందులు' అనిప్రయోగించుటకు "నూ. డలటా మునితాం లుక్నాస్యత్ ప్రాయశో లేలువర్ణకే, వైక్యతానాం లుకిభవే ల్లటయో రేకరూపతా" అథ. ఇందు వాసవాదులైన పెద్దల కొకపాటి యాననంబువంచి, అనుటచే రంభకుఁ గలగర్వము సూచితము. నాట్యస్త్రీలక్షణమును దెలియఁజేయుటచేస్వభావోక్త్యలంకారము.

తా॥ వచ్చి భయవినయములతో నింద్రుఁడు మొదలగు గొప్పవారలకు మితముగా ననుస్కార సంజ్ఞను గనఁబఱచి సందిక్కు మడుచుకొని కొంచెము వెనుకకుఁబోయి నిలువఁబడెను.

—: రంభ నారదుఁజూచి భయపడుట :—

క॥ తనజాడ లన్ని యచ్చటఁ, గని వచ్చినయట్టిహూనిఁ కఠోరపు న
య్యనిమిషసంయమిఁ గని య, య్యనిమిషలోచనకు హృదయఁ వట్టిట్టయ్యె. 41

అ॥ అచ్చటఁ - భూలోకమున, తనజాడలు - తానుచేసినవైగలు మున్నగు తనప్రవర్తన యొక్క రీతులు, ఇచట 'జాడలు' అనుటకుదా. "క. పరికింపరు తనజాడలు" పారి. అన్ని - సమస్తమును, కనివచ్చిన యట్టిహూనికంఠీరవుక. కనివచ్చిన - కనుఁగొనివచ్చిన, అట్టిహూనికంఠీరవుక - అటువంటి మునిక్రేస్తుని, ఇచట కంఠీరవుఁడనుటకు. "ని. సింహశార్దూలనాగాద్యాః పునిక్రేష్టార్థ గోచరాః" ౪. అయ్యనిమిషసంయమి - దేవర్షియగు నా నారదుని, కని - ఖీక్షించినతోడనే, అయ్యనిమిషలోచనకు - మత్స్యమువంటి నేత్రములు గలదయిన యారంభకు, 'ని. అనిమేషశ్చాని మేషోష్ఠేతద్వౌసుర. మత్స్యయోః" నానా. హృదయము - మనస్సు, అట్టిట్టయ్యె - కరిపరిజగముల విచారముగలదయ్యెను, ఈపద్యమున 'కనివచ్చినయట్టి హూని' అనుచోట న. వచ్చుటకు 'నూ. శర్మాదేః కర్మైత్వం ప్రథమావ నవర్ణకశ్చతద్వత్ ప్రాప్యత్' నన్న. అనిమిష కర్ణము రెండుమారులుచ్చు రిధిపఱచుటచే యనుకాలంకారము.

తా|| భూలోకమునఁ దనజాడలన్ని కనివచ్చి నారదమహర్షిం గాంచినతోడనే యా వామ లోచనకు మనస్సునఁ బరిపరివిధముల విచారముకలిగెను.

—: ఇంద్రుడు రంభనుబ్రశ్నించుట :—

ఉ|| అప్పుడు వానవుండు కడు * నాగహ మొప్పుగ నత్తలోదరిం
దప్పక చూచి నిన్ను వసు * ధామరసూతిఁ గొగిలిచ్చి నే
నప్పుడ ర మ్మటంటి హరు * రాజ్ఞ యలంఘ్యము గానఁ గోర్కి మై
నేప్పుడు వానితోడ మది * నిష్ఠము నొప్పుచు నుండు మఃటినే.

42

అ|| అప్పుడు - ఆసమయమున, వానవుండు - ఇంద్రుండు, కడుక - తలెత్తిన, అగ్రహము - కోపము, 'ని. అగ్రహంఽనుగ్రహం క్తి నిగ్బంధగ్రహణేవ్యథ' నానా. ఒప్పుగ - ప్రకాశించగా, అత్తలోదరిక - ఆసురవేశ్యను, తప్పుకూచి. దృష్టిచెదరకుండఁజూచి. పగాకులేకుండవీక్షించి. నేను, హరునాజ్ఞయలంఘ్యముగానక. హరునాజ్ఞశంకరనియానతి, అలంఘ్యముగానక. దాటనలవిగాదు కనుక, నిన్నున్ - నిన్ను, వసుధామరసూతిక - పుడమికిఁజేలుపువంటివాడయినసురకర్తృకుమారునకు, గొగిలిచ్చి. అలింగనమొసంగి అప్పుడ - ఆసమయముననే, రమ్మటంటిక - రావలయునని యాజ్ఞాపించితిని, కోర్కిమైక - కోరికతో, ఎప్పుడున్ - ఎల్లప్పుడును, వానితోడన్ - ఆవిప్రునితో, చునిన్ - చునన్చున, ఇప్పుడు సల్పుచున్ - ప్రేమకలిగించుచు, ఉండుమంటినే - ఉండుమనినెప్పిరినా, ఇందు 'హరునాజ్ఞ' యనుటకు 'మూ. షష్ఠ్యా ఉతోచినుమేచ' అనిశబ్దచిం. ఈపద్యమున ద్వితీయపాదమున నఖండయతిసేపుఁ బడినది. "ఉ. మానుగవిశ్రమాక్షున * మన్నితమైస్వరమూఁదినందదీ, యానుగుచాక్షుగంధే కొని, యైనను జెప్పగవచ్చు నీక్రియక, భానుసహస్రభాసివృషభాధిపుఁడన్నటులర్థయుక్తమై, పూనిన చోనఖండయతి * పొల్పునాదికవి ప్రణీతమై, ఉదా. "ఉ. అన్నపు తిండియట్లవిను * మంతియకాదమి రాజరాజజే, మన్నగొఱంతలేదు మణి * మండనముఖ్యులులైన కామకల్" భాస్కరాః "ఉ. దక్షతలేనియింటికి బ * దాగము వేలొకచోటనుండి వే, లక్షల చచ్చుచుండిన బ * యాడునమైచను" భాస్కర. శ.

తా|| అప్పు డింద్రుడు మిక్కిలికోపముతో దానివంకఁజూచి నేను శివునాజ్ఞఁ దాటఁజాలక యనిరంకుశుని కాలింగన మొసంగి యప్పుడేరమ్మని యాజ్ఞాపించితిని గాని కోరికతో నిరతము వాని స్నేహముతో నుండుమంటినా?

క|| ఏమీ వరచామీకర, భూమీధరకటకకుంజ * పుంజక్రీడా
సామీచీన్యము మానన, ధామవిహారంబుఁ బోల * దా దుష్టమతే.

అ|| దుష్టమతి - ఓసిచెడుబుద్ధిగలదానా, ఏమీ - ఏమిటి, త్రోధమును నూచించు ప్రశ్నార్థకమునా, ఆశ్చర్యార్థకమును, ఉదా. "క. ఏమీనిక్కమె నున్నెఱుంగఁడె త్రిగ ర్తేకుండు" భార. "క. ఏమీ యిది దేవరకను * దామెరలకు నింతవెఱుగు దలకొనిపెట్టునే * నేనునగలనహహహ్నోక, స్థామికి నబ్రమగుప్రోలు * వసుమతిఁ గలిగెక" ప్రభా. వర...చీన్యము. వర - శ్రేష్ఠమయిన, చామీ

కర - సువర్ణమయమైన, భూమిధర - పర్వముయొక్క, కటక - మధ్యప్రదేశమునందలి, మంజ - పాదరిండ్లయొక్క, పుంజ - సమాహమనందలి, క్రీడా - విహారముయొక్క, సామీచీన్యము, యోగ్యత, మానవధామవిహారంబుక - మానవ - మనుష్యులయొక్క, ధాను - ఇండ్లయందలి, విహారంబుక - సంచారమును, పోలదా - పోలియుండదా. అనగా సమానముకాదాయనుట. ఇందు 'ఏమీ' అను ప్రయోగమునకు 'క. ఏమీయెట్టోయేయన, నేమియనం బ్రశ్నమునకు' అని ఆం. ప.ని. 'ఏమీ వర, చామికర, భూమిధర' 'మంజ - పుంజ' అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఓసి దుర్మార్గరాల్! ఏమిటి? శ్రేష్ఠమైన కనుకపుకొండయొక్క మధ్య ప్రదేశమునగల పాదరిండ్లయందలి విహారము మనుజులయిండ్లయందుఁ దిరిగినమాత్రముగ నుండదా?

—: ఇంద్రుడు రంభకు శాపమిచ్చుట :—

అ|| చంచలింప కిట్టి సాహసకృత్యంబు, చేసినావు గాన నోసి పోయి

భయదరూప మైన సాహజమై పుట్టు, పల్లవుఁడు వంచు పట్టణమున. 44

అ|| ఓసి . ఓసిరంభా, నీచసంభోధనము. చంచలింపక . ఏపాటియును భయపడక, ఇట్టి సాహసకృత్యంబు - ఇటువంటి తెగించినకార్యము, చేసినావు - ఆచరించితివి, కానక - కనుక, పోయి - నీవు తిరిగియచ్చటకేవెల్లి, పల్లవుఁడు వసించుపట్టణమునక - పల్లవుఁడు - నీఱంకుమగఁడు. వసించుపట్టణమునక - కాపురముచేయుచున్న పురమునందు, భయదరూపము - భీతినిగలిగించు నట్టి యాకారము, ఐనపాహజమై - కలిగినతాయివై, పుట్టు - జన్మించుము. ఇందు 'ఓసి' అనుసంభోధనమునకు 'సూ. నీచతాయాం రిసీస్యాతాం క్వచిన్నైత్ర్యాంచ తన్నుతిః' అథ. 'పుట్టు' అనుప్రయోగమునకు 'సూ. ప్రార్థనాథే మురక త్యే కథ్యతే మధ్యమార్థకః, విభాషాంతం వదం త్యేకే నప్రాణేతు కదాచన' అథ. ఉదా. "గీ. లోయజేక్షణ ననుఁ గృపఁ లోడఁ జాడు" ఇచట రంభ శాప మున్న వింతులునుగూర్చి "ఆత్మాపరాధ వృక్షస్య ఫలాశ్శ్మేతాని దేహీనాం దారిద్ర్యరోగదుఃఖాని బంధవ వ్యసనాని చ" అనియును, "స్వయం కర్మకరోత్థాత్మా స్వయం తత్ఫలమశ్నుతే" అనియును, చాణ.

తా|| ఓసి! నిర్భయముగ నింతటి సాహసకృత్యమొనరించితివి. కనుక నీవు తిరిగివెల్లి భూలోక మున నీఱంకుమగఁ డుండెడుపురమున భయంకరమైన శిలవై పుట్టుము.

—: రంభ యింద్రుని బ్రార్థించుట :—

క|| అని శాప మొసంగిన య, య్యునిమిషవిభుఁ జూచి రంభ యత్యంతభయం

బున సాగి మొక్కి కర్షణ, జనకంబుగఁ బలికె నముచి సహారకుతో. 45

అ|| అని . ఇట్లని, శాపమొసంగిన - శపించినటువంటి, తిట్టినటువంటి, అయ్యునిమిషవిభున్ - దేవతలకుఁ బ్రభువగు నాయంద్రుని, చూచి - వీక్షించి. రంభ, ఆదేవతేశ్వర, అత్యంతభయంబునన్ - మొక్కిలిభయముతో, సాగి మొక్కి దండకారముగ నేలకువ్రాలి నమస్కరించి - సాష్టాంగ నమ

స్కారముచేసి, నముచిసంహారకుతోన్ - నముచియనుదానవునిఁ జంపిన యాయుండ్రువితో, కరుణా జగంబుగన్ - దయచుబుట్టించునట్లుగా, పలికెన్ - ఇట్లువచించెను, ఈ దేవుని ప్రవీణముగా ననెను.

తా|| అని శపించిన యాసురనాథుం గాంచి రంభ మిక్కిలిభయపడి సాగిలఁబడి మొక్కి యాప్రభువునకు దయవచ్చునట్టివిధముగాఁ బలికెను.

ఉ|| ఈమహనీయశాపమున • కెయ్యని యంతము దెచ్చ వయ్యమో
యాసురలోకనాథ నన • యంబుగఁ జూడఁగదయ్య యోశచీ
వామద్యగీశ నాకలుష • వర్తన మెన్నకు మయ్య యోసుర
స్వామి యట చు వే వగల • సన్నతి నేసిన నార్ద్రచిత్తుడై .

46

అ|| ఆసురలోకనాథ - దేవతాసంబంధమైన స్వర్గలోకమునకు రాజుడైనవాడూ, ఈమహనీయ శాపమునకు - గొప్పదియైన యీ శాపమునకు, ఎయ్యదియంతము - విమోచనమేదియో తెల్పు - తెలియఁజెప్పవైచి, అయ్యయో - అయ్యయ్యో - సంతాపాస్థికుము, ఓశచీవామద్యగీశ - శచీదేవి యనెడు మంచిక క్షులుగల శ్రీకి నాథుడవైనవాడూ, ని. బలారాదిశృచీపతిః, సదయంబుగ - దయతోఁగూడినవాడవై, చూడఁగదయ్య - కనిపెట్టియుండవలదలయ్యా, ఓసురస్వామి • దేవతల కధిపతియగునీ ప్రభూ, నాకలుషవర్తనము - నాయొక్క పాపపునఃకర్తవ్యము, ఎన్నకుమయ్య - గణించ వలదయ్యా, అటంచు - అనిపలుకును, వేవగల - అనేకవిధములైన మనోదుఃఖరూపవిచార ములచేత, సన్నతిచేసిన - ప్రోత్సహించేయఁగా, ఆర్ద్రచిత్తుడై - తడిసిరహ్యదయయుగలవాడై, మెత్తబడిన మనస్సున గలవాడై. ఆరణ్యగార్హస్థనమువలన మనస్సునగిరినయనుట, వ్యు. ఆర్ద్రతే పీడ్యత్యయ్యత్యార్ద్రం, ఆర్హస్థా, తదుష్టబడునది, ఈపద్యమునఁ దెల్పవయ్య యనుటకు నూ. ఆర్యా దిశద్దో యుక్తస్యా దసంబంధార్థబోధనే, అథ. “ప్రాశంబునంద స్రవ్యత్యయాంతక్రియలమిద గద కదపు పూర్వకంబు లన్నాదు లను ప్రయుక్తంబు లగు ప్రా. వ్యా. ఉదా. ముక్తిర్మనగదన్న” భాగ, ‘చెప్పుగదయ్య’ భాగ. “గీ. కృపదలంపగదయ్యయోశృపవకేణ్య” శృ. వై. ఇందు ‘ఆసురలోక నాథ, శచీవామద్యగీశ’ ఇత్యాది సంబోధనలతోఁ బ్రార్థించుటచేఁ బరికరాలంకారము. “విశేషతై ర్య త్సామాతై రుక్తిః” కా. ప్ర.

తా|| ఓదివ్యలోకాధిపతీ! యీగొప్పశాపమునకు విమోచనమేదియో యనతిమ్ము. అయ్యో నేనేమిచేయఁగలను. ఓశచీపతీ, నన్ను దయతోఁగాపాడుము. ఓదేవప్రభూ, నాకలుషవర్తనమును గణింపకుము. ఇట్లు బహువిధముల ముతంఘదయగలిగి.

—: ఇంద్రుఁడు శాపవిమోచనవిధమౌపతిమ్ముట :—

క|| రమణీ తప్పదు నావా, క్యము పాపాణత్యమొందు • మదియెన్నటికిం
దుమురై ధర్మిస్తలింబును, నమరగ శాపమును నాటి • కంతము నొందున్. 47.

అ|| రమణీ - చక్కనిదానవగునీరంభా, ని. సుండరీరమణీరామా అని అ. నావాక్యము - నేననినమాట, తప్పదు - తొలగిపోదు, పాపాణత్యము - శిలారూపమును, ఒందుము - పొందుము

రాయివికమ్మనుట, అది - ఆరాయి, ఎన్నటికిక - ఏదినమునకు, తుమరు - వి-పిండియై, ధరణీ
స్థలిక - పుడమియందు, పడుక - పడునో, నాటికిక - అదినమువకు, శాపమును - ఈశాపముగూడ,
అమరంగక - ఒప్పవట్లుగా, అంతమునొందుక - నశించును, విమోచనమగును.

తా|| ఓరంభా! నావాక్యము తొలగదు. కావున శిలారూపమును దాల్చుము. అది యెప్పుడు
చూర్ణమై పుడమిపైఁ బడునో యప్పటి కీశాపవిమోచన మగును.

—: రంభ నిరంకుశునికడకువచ్చి దుఃఖించుట :—

వ|| పొమ్ము ధరిత్రింబుట్టు మని నియోగించి కొలువుచాలించి శచీకాంతు
డంతఃపురంబున కరిగె. సురగరుడోరగాదుబందఱుఁ దమతమ నివాసములకుఁ జనిరి
తదీయవిద్వేషిణు లగు కలభాషిణులు కొందఱు సంభృతానందలై గృహంబులకేరి.
తదీయసఖు లగు సరోజముఖులు గొందఱు వందులుచు వెంటనచనుదెంచి రప్పడు
రంభ దుఃఖారంభయై వారల మగుడించి పుడమి కేతెంచి నిరంకుశునిగాంచి శోర
భరం బాఁపలేక.

48

అ|| పొమ్ము - ఇకఁదప్పదువెళ్ళుము, నూ. పొమ్మనిశ్చయార్థంబునందగు, అని ప్రా. వ్యా.
ఉదా. “అ, ల్లనిగల్గూణగుణోత్తయంబడయకెల్లంబోరబొమ్మంచు” అనినిర్వ. ధరిత్రిక - భూలోక
మున, పుట్టుము. జన్మించుము, అనినియోగించి - అనియాజ్ఞాపించి, కొలువుచాలించి - తనయాస్థానమును
నిలుపుదలచేసి, శచీకాంతుడు - శచీదేవికి మనోహరుడగు నాయింద్రుఁడు, అంతఃపురంబునకుక - రాణి
వాసమునకు, అరిగె - పోయెను, సురగరుడోరగాదులు - సుర - దేవతలును, గరుడ - గరుడులును
ఉరగ - పన్నురలును, అదులు - మొదలగువారు, అందఱుక - సమ స్తమయినవారును, ఇచట
‘అందఱుక’ అనుటకు నూ. “కియదగ్ధాదికాశ్వబైభవంత్యర్థవిశేషదాః, భవంత్యజడవాచిత్యైర్వ్యంతా
శబ్దామనోహరాః” అథ. తమ తమనివాసంబులకుక - వారివారిగృహములకు, చనిరి - ఏగిరి, ఇచట
‘తనుతమ’ అనుటకు నూ. కర్తృవహుత్వంబునఁదన తనకుఁ దమతమయునగు’ ప్రా. వ్యా. తదీయ -
ఆరంభయొక్క సంబంధమై, విద్వేషిణులు - విరోధురాండ్రు, అగు కలభాషిణులు - అయిన
మాధుర్యముగ మాట్లాడుఁట్టియచ్చరలు, కొందఱు - కొంతమంది, సంభృతానందలై. సంభృత - మిక్కిలి
భరింపఁబడిన, ఆనందలై - సంతోషముగలవారై, గృహంబులకేగిరి - ఇండ్లకుఁబోయిరి, తదీయ - ఆరంభ
యొక్క సంబంధమైన, సఖులు - స్నేహితురాండ్రు, అగు సరోజముఖులు - అయిన పద్మములవంటిముఖములు
గలయప్పరసలు, కొందఱు - కొంతమంది, వందులుచుక - దుఃఖపడుచు, వెంటన - ఆపెవెనువెంటనే,
చనుదెంచిరి - వచ్చిరి, అప్పడు - ఆసమయమున, రంభ - ఆదేవవేశ్య, దుఃఖారంభయై - దుఃఖము
యొక్క ఉపక్రమముగలదియై, వారలక - తనసఖురాండ్రను, మగుడించి - మరలునట్లుచేసి, అనఁగాఁ
దిరిగి స్వర్గమునకంపియనుట, పుడమికిక - భూలోకమునకు, ఏతెంచి - వచ్చి, నిరంకుశునికా -
నిరంకుశుడను పేరుగల యాబ్రాహ్మణుని, కాంచి - వీక్షించి, శోకభరంబు - దుఃఖభారమును,
ఆఁపలేక - అడ్డగించుకొనఁజాలక, ఇందు ‘విద్వేషిణులు’ అనుప్రాసము. ‘రంభ దుఃఖారంభయై’
యమకాలంకారము.

తా|| పొమ్ము భూలోకమున నవతరించు మని యాజ్ఞాపించి కొలువుచాలించి పోలోమీవల్ల భుండు రాణివాసంబున కేగెను. దేవతలు, గరుడులు, పన్నుగులు, మున్నగువారందఱును వారి వారి గృహంబులకుఁజనిరి. తన విశోధురాండ్రగు కొందఱానందించుచు నిండ్లకుఁ బోయిరి. స్నేహితురాండ్రగు కొందఱుదుఃఖించుచు నాపె వెనువెంటనే చనుదెంచిరి. అయ్యెడ రంభ యేడ్పుచుఁ జెలులను దివి కంపి భూలోకమున కరుదెంచి యానిరంకుశునిఁ గని దుఃఖభారమును నిలుపఁజాలక.

చ|| జలజముఖి నవీనసుమ ధ సాయకముండఱ మందరామరా
చలపరిమాణ మైనబీగి ధ చన్ద్రప యూర్పులఁ బిచ్చలింపఁగా
సాలవక యేడ్చె గాఢతర ధ శోకతటాకము చాల నిండి రెం
డలుఁగులఁ బాతెనో యనఁగ ధ నశ్రుకణంబులు జాతెఁ గన్నులక.

49

అ|| జలజముఖి - తామరపువ్వువంటి మొగముగలదైన యాదేవవేద్య, చంద్రునివంటి ముఖము గలదైన నయనియుఁ జెప్పవచ్చును. జలాజ్ఞాయత ఇతి జలజః అనివృత్తి. జలజముఖీశబ్దః జీబితచ్యవ్యస్తావా జలజముఖి. జలజముఖి. ఈరెండు రూపములునుకలవు. నిరం 1. 78 చూ. 7 ఉదా. 'నిద్రాచిరేణ నయనాభిముఖీబభూవ' రఘు. ఈనవీనసుమసాయకుముండఱ - నూతన మన్మథునివంటివాఁడైన యీ యొక్కనిరంకుశునియెడఱ - మందరామరాచలపరిమాణము. మందర - మందరపర్వతమును, అమరాచల - దేవతలకు నివాసమయిన మేరుపర్వతమును, పరిమాణము - ప్రమాణము. సమానము, ఐన బిగి చన్ద్రప - అయిన దృఢమైన స్తనద్వయము, ఊర్పులక - నిట్టూర్పులచేత, దీర్ఘత్వాసములచేత, పిచ్చలింపఁగాక - తల్లడిల్లఁగా, సాలవక - వెనుదీయక - నిస్త్రాణపడక, ఉదా. గీ. నాతి రాయంచ గుమిగుడినడచుమురువు, చెలుల గెలువఁగ జపనాటి, సాలపునలవు. విజ. ఏడ్చె - దుఃఖించెను, గాఢతరశోకతటాకము. గాఢతర - అధికమైన, శోక - విచారమునెడు, తటాకము - చెలువు, చాలక - విస్తారముగ, నిండి - సమృద్ధియై, రెండలుఁగులక - నీశ్వస్కృతైనపుడు పోగొట్టెడు రెండుతూములతో. 'ని. అలుగు, అలువు, మరిగొమ్ము, అం. వా. పాతెనో - ప్రవహించుచుండె నేమో, అనఁగ - అనునట్లు, కన్నులక - నేత్రములనుండి, అశ్రుకణంబులు - కన్నీటిబిందువులు, జాతె - ప్రవించెను, ఇచట రంభ తన ప్రియుఁడగపడినంతనే తనకుఁ గల్గినకష్టమును జెప్పఁజాలక దుఃఖించెనని కవివర్ణించినాడు, కాచవిభుండును విత్థలరాజు నీప్రకారముగ వర్ణించిరి.

'ద్వీ. అంతటరంభయుఁడనంభోజసరసి, దంతిచొచ్చినచొప్పుఁ తనకుఁబాటిలిస
చింతాపరంపరఁ చిత్తంబులోన, నంతకంతకుదట్టఁ మైకడల్కొనఁగఁ
దలఁకుచుఁ గొంతుచుఁ దనలోనదానె, పలుకుచుఁ బులిబారిఁ బడివడిచెడిన
హరిణీచందంబునఁ నటదొట్టుపడుచుఁ బిరిగొన్నదురవస్థఁ బ్రియుపాలి కరిగి
యడుగులఁ బడి వేచి యందందమేను, వడఁకంగ వదనంబుఁ పంచి హారములు
పెనఁగొనఁగ నయంబుఁ ప్రిదులలోఁజెరివి, కొనినవూపులుగండఁ గ్రొమ్ముడి పిడఁ
వొంగలొత్తులఁ పోఁగుబాష్పములు, తుంగ స్తనంబులఁ పొరుగనట్లున్నఁ
గనుఁగొని యదియేమిఁ కాంతనీ చండ, మనవుడు. ద్వీ. ఉ. తా.

ఇందు 'జలజముఖీ నవీనసుమనాయకుముందట అనుచోట సంధినిగూర్చి 'నూ. కుత్రచిత్సం
స్మృతీయోపిప్రాణోప్య త్రమ్యతోభవేత్' అథ. 'ఉదా. సకలశుభములు శౌరిచ్చుజనులకెపుడో.
నవీనసుమనాయకుడు, శోకతటాకము, ఇవి ఏకదేశవర్తిసావయవరూపకము 'క. ధరనొటయను వల్మీ
కము, సరభసగతి 'వెడలి నీడు, చటులాసిమదోద్ధరచర దరి ధరణి ధరం,ధర జీవానిలముగ్రోలు ♦
నరసింహస్వపా' వరస. 'మందరామరా చల పరిమాణమైన దిగిచన్దవ' ఉపమాలంకారము. రెండలుఁ
గులబాటెనోయనఁగ, క్రియాస్వరూపాత్మేక్ష. 'చ. అనఘ నృసింహనీఘనజ♦ యానకజాత భయాన
కాదిక,ధ్వనులుగుహగృహగ్రముల♦వ్రాలఁ బ్రతిధ్వనిమేదురంబులై,తనరె దిగంతతైలములు♦తమ్మనెదు
ర్గొనువైరికోటికిక, నినుశరణంబువేడు మని♦సేర్పునబుద్ధులుసేర్పుకైపడిక' కావ్యా. సం.సంభావః
మథోత్తేక్షాప్రకృతస్య సమేనయత్. కావ్ర. ఉదా. లింపతీవ తమోంగాని వర్షతీవాంజనం నభన
అసత్పురుషసేవేవ దృష్టి ర్విఫలతాం గతా. మృచ్ఛ. రంభ దుఃఖించుటకుఁ గారణమేమన "పునర్విత్రం
పునర్విత్రం పునర్భార్యా పునర్మహీ ఏకత్సర్వం పునర్లభ్యంనశరీరం పునఃపునః. చాణ. శ్రీనాథుని
సీ.ప్రవిమలాక్షి నభోనభస్యాంబుదములకు, నవవృష్టిధారలై,యవతరిల్లి... తే.వేడియశ్రులునిగుడంగ♦
వెక్కివెక్కి, యేడ్వదొడఁగెలతాంగి పృ♦ధ్వీశ్రుమోల, మృదులపరివేదనా కరోన్మిత్రమధుర, కంఠ
కాకునికరకాకలికయలర' అనుపద్యమునుజూచి రామరాజభూషణుడు "కా. ఆహబిల్లివెలుంగు
డాయకలడా♦యనేకరాకానికా, రాజశ్రీసఖమైనమోమునఁబలు♦గ్రంబెత్తియెల్లెత్తియా, రాజీవానన
యేడ్వెఁగిన్నరవధూ♦ రాజత్కరాంభోజకాం, భోజీమేళవిపంచికారవసుధా♦ పూరంబుతోలంబు,
గాన్" అనియును, పెద్దనాహ్యుడు. "ఉ. పాటునకింతులోర్తుక కృపారహితాత్మక నీపుద్రోయని
చొట్టభవన్నఖాంకురము♦ సోఁకెఁగనుంగొనుమంచు జూపియ, ప్పాటలగంధివేదననె♦పంబిడియేడ్వె
గలస్వనంబుతో, మీటిన గబ్బిగుబ్బుచను ♦ మిట్టలనశ్రులు చిందువందఁగక" అనియును. తిమ్మ
నాట్యుడు. "ఉ. ఈసునఁబట్టి డెందమున ♦ హెచ్చినశోకదవానలంబుచే, గాలినియేడ్వెఁ బ్రాణ
విభు ♦ కట్టెదుటకలలితాంగి పంకజ, శ్రీసఖమైన మోముపయిఁజేల చెఱంగిడి బాలపల్లవ, గ్రాసక
సాయకంఠకలకంఠవధూకలకాకలిధ్వనిక" అనియును వ్రాసియుండిరి. తెనాలిరామలింగ కవి యీ
మువ్వరినిగూర్చి యిట్లు చెప్పెననివదంతి. "అల్లసాని పెద్దన యల్లనల్లనయేడ్వె♦ ముక్కు తిమ్మనముద్దు
ముద్దుగానేడ్వె ♦ బట్టుమూర్తి బాపురుమనియేడ్వె" రుద్రకవి యీమువ్వరివలెఁగాక వేఱుఁఫక్కిని
వ్రాసెను.

తా|| ఆకమలలోచన నవమన్మథునివంటివాఁడయిన నిరంకుశునిప్రేమల మందరి మేరుగులతో
ఘమానములగు స్తనములు నిట్టార్పులచేఁ దల్లడమగునట్లేడ్చుచుండఁగా మిక్కుటమైనదుఃఖ మనెడు
చెఱువు విస్తారఘన నిండి రెండుతూములఁ బాటుచుండెనేమో యనునట్లు కన్నులనుండి బొప్పుములు
కాటుచుండెను.

మ|| ఇవ్విధంబు ననివ్వటిలు నెవ్వగలనేడ్చువధూమణింజూచి యుతండిట్లనియె.50

అ|| ఇవ్విధంబునక - ఈప్రకారముగా, నివ్వటిలు - అతిశయించుచున్న, నెవ్వగలక -
గొఱువుశోదుఃఖరూపమయిన విచారముతో, నెఠ + వగ - నెవ్వగ, అగును, ఏడ్చువధూమణిక -
దుఃఖించుచున్న సామాన్యస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు నారంభను, చూచి - పిక్షించి, అతండు - ఆసిధఁ

మఱుడు, ఇట్లనియెకా - ఈచెప్పఁబోవురీతిగాఁబలికెను, ఈవచనమున 'నివ్వటిలు' అని ప్రయోగించుటకు 'నూ. యథాకాస్త్రం యథాశక్తి యథాశ్రోతానురంజనం, యథాప్రసిద్ధి సర్వత్రకబ్ధానాం కల్పనానుతా' అధ. 'నూ. రంజయతిఘట్యా దీనాం బిందోశ్చస్యాపిలావుభౌభవతః' శబ్దచిం. 'ఇవ్విభంబున నివ్వటిలు నెవ్వగల' వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఇట్లుమించినవిచారముతో వగచుచున్నయారంభనుఁ జూచి నిరంకుశుండీరీతిగాఁబలికెను.

—: నిరంకుశుఁడు రంభలోఁబ్రశ్నించుట :—

చ. నెరయ విషాదహేతువుగఁగ నీతెలిగన్నుల నశ్రుబిందువుల్

దొరంగు తెఱుంగమెన్నఁడు గుఁగ తూహల కారణ బాష్పజాలముల్

గురియుటె కాని నేఁడు కనుఁగొల్కులవెంబడి నశ్రుపూరముల్.

పరఁగఁగ నేలయేడ్చెదవుఁగ వారిజలోచన యేర్పఱింపవే.

51

అ|| వారిజలోచన - తామరపువ్వులవంటి కన్నులుగలదానా, నెరయన్ - నిండునట్టి, ఉదా. "తరళనయనాబ్జదళములు, నెరయఁగఁబైమున్నచల్లిఁగ నృపసుతుఁబూజించిరి" భార. విషాదహేతువుగఁ - దుఃఖకారణముగా, నీతెలిగన్నులకా - నీయొక్కస్వచ్ఛమయిన నేత్రములయందు, అశ్రుబిందువుల్ - కన్నీటిబొట్లు, తొరంగుటఁగ్రవించుట - జాటుట, ఎన్నఁడున్ - ఏదినిమునను, ఎఱుంగము - మేముచూచియుండలేదు, తూహలకారణబాష్పజాలముకా. తూహల - కోరికకు, కారణ - హేతువైన, బాష్పజాలముకా - కన్నీటిచుక్కలసమూహము, అనఁగా సంతోషపూరితమైనబాష్పపరంపరలనుట. గురియుటెకాని - వర్షించుటయేతప్ప, నేఁడు - ఈదినమున, కనుఁగొల్కులవెంబడి - కనుఁగొనలనుండి - నేత్రాంతములనుండి, ఇచట 'కొలికి' బహువచనమున 'కొలుకులు' అగును 'నూ. ఇదుపోతై మోతైమానాం బహువచనఉపోత్తమేతఉద్భవతి' శబ్దచిం, ఆ 'కొలుకులు' "నూ. నలడాదేరంతరతశ్చ" "అన్యేసాంచ ప్రయోగమపితానాం" అనునన్నయభట్టియసూత్రములచే 'కొలుకులు' అయినవి. అశ్రుపూరముల్ - కన్నీటియొక్కప్రవాహములు, పరఁగఁగన్ - పాటుచుండఁగా, ప్రవహించఁగా, ఏలయేడ్చెదవు - ఎందులకువిలపించుచున్నావో, ఇచట 'వఱదలుగట్టనేడ్చెదవు' అనిపాఠాంతరము. అర్థము రెంటునుసమానమే. కవిరేఖ శకటరేఖములకు మైత్రినిగూడఁజూపియున్నాఁడు. ఏర్పఱింపవే - స్పృష్టమగునట్లు విభజించిచెప్పుము ఈపద్యమున 'పరఁగఁగన్' అనిప్రయోగించుట కదా. 'మ. అ. స్తోకప్రవాహంబులై పరఁగన్ రక్తనదురొ' భార. "ఎఱుంగమెన్నఁడు" అనుటకు 'నూ. వృతిరేకక్రియయర్థత్రయభోధకంబగు" ప్రా. వ్యా. ఉదా. "క. నలుఁగానమి వ్వనంబున" భార. "కేవలనిరవయవరూపకాలంకారము. "క. ఇలనిడుకీర్తిచంద్రిక, యలఘుతరన్నురైనలినఁ జాండకరండం, బులునిండివెల్లివిరిసె, న్నలనహుమ సమానశీల, సరసనృపాలా" కా. సం.

తా|| ఓకమలాక్షీ! ఎల్లప్పుడు నీనయనములయం దానందబాష్పజములు దప్పు నిండానిన వగవుతో నశ్రువులు ప్రవించుట నే నెన్నఁడును జూచియుండలేదు. నేఁడు కనుఁగొనలయందుఁగ కన్నీటి భార యెఱులైపాటున ట్లెడ్చుచున్నా వెందులకో వివరింపుము.

చ॥ తలఁపున మాటలం గ్రియలఁ ♦ దామరసేక్షణ నిన్నె కానియే
పొలఁతుల నొల్ల నీనిజము ♦ పుష్పకరాసఁడే యెఱుంగు మొ
క్కలమున నున్న నేరము లొ ♦ కానొక నాఁడును జేయ వీయెడ
నైలియదు శోకహేతువు వి ♦ నీలశిరోజ యెఱుంగ జెప్పవే.

52

అ॥ తామరసేక్షణ - పద్మమలవంటికన్నులగలయోరంభా, తలఁపునక - అలోచనయందును, మాటలక - పలుకులయందును, క్రియలక - పనులయందును, అనఁగా మనోవాక్కాయకర్మంబులయందనుట. నిన్నెకాని - నిన్నొక్కదానినేతప్ప, ఏపొలఁతులక - ఏస్త్రీలకు ఒల్లక - ఇష్టపడను, ఈనిజము - ఈచెప్పనట్టి నాయొక్కసత్యమును, పుష్పకరాసఁడే - పువ్వులుబాణములుగాఁగలమన్మథుఁడే, ఎఱుంగున్ - తెలిసికొనియున్నాఁడు, మొక్కలమున నున్నక - తెలియనిస్థితియందున్నప్పుడును, నేరములు - తప్పులు, ఒకానొకనాఁడును - ఏదోయొకప్పుడైనను, ఇచట 'ఒకానొక' యనుటకు నూ. ఒకానొకచోననిష్టార్థమందొక శబ్దమునకుంబూర్వోగమంబగు ప్రా. వ్యా. చేయవు - చేయునట్టిదానవుకాదు, ఈయెడన్ - ఈసమయమున, శోకహేతువు - దుఃఖమునకుఁగారణము. తెలియదు - నాకుబోధపడుటలేదు, వినిలశిరోజ - మిక్కిలి నల్లనైనతలవెండ్రుకలుకలదానా, ఎఱుంగఁజెప్పవే - తెల్లమగునట్లుచవించుము. యీ పద్మమున సంత్యపాదమునసంయుక్తయతిసెప్పుబడినది. "క. వెలయఁగసంయుక్తాక్షర, ములలో నెద్దానినయినమునుకొనివడిగా, నిలుపందగుఁబాదంబుల, నలఘుగుణాన్నితుండరేచ యసదృకదానా" నుల.

తా॥ ఓతమ్మికంటి నామనస్సునను వాక్కులయందును గ్రియలయందును నిన్నుదప్ప యేస్త్రీల నిచ్చుగింపను. ఈ సత్యము మన్మథునకే తెలియును. నీవుమఱపున సైనసేదోయొక నేరము నుజేయుదానవుకాదు. అట్టి నీకుదుఃఖమురా గారణమేదియో గోచరింపకుండ విశదీకరింపుము.

—: రంభ నిరంకుశునితోఁ దన శాపకథనుజెప్పట :—

క॥ అని యడిగిన భూసురునకు, ననిమిషవేశ్యలలామ ♦ యాద్యంతంబున్
వినిపించి మగుడ నేడువఁ, దనదుప్పటి మొగము దుడిచి ♦ తగ నిట్లనియెన్. 53

అ॥ అని-ఇట్లని, అడిగినభూసురునకుక - ప్రశ్నించిన పుడమికివేల్పువంటివాఁడయిన యా విరంకుశునకు, అనిమిషవేశ్యలలామ - దేవవేశ్యలలోక్రేష్ఠురాలగునారంభ, ఆద్యంతంబుక - మొదటినుండిచివరవరకును, అనఁగా జరిగినవృత్తాంతమంతయుననుట, వినిపించి - చెప్పి, మగుడన్ - మరల, ఏడువన్ - విలపించుచుండగా, తనదుప్పటిన్ - తనయొక్క యుత్తరీయపుచెఱుగుతో, మొగముదుడిచి - అబ్బిడయొక్క కన్నీరుపోవునట్లుముఖమునుదుడిచి, తగక - ఒప్పునట్లు, ఇట్లనియెన్ - ఈచెప్పబోవువిధముగాఁబలికెను. స్వభావోక్త్యలంకారము.

తా॥ అని ప్రశ్నించిన నిరంకుశునితోఁ నారంభ జరిగిన వృత్తాంత మంతయు నెఱింగించి మరల నిలబిల్లిచుచుండఁ దన యుత్తరీయపుచెఱుగుతో ముఖమును దుడిచి యిట్లనియె.

—: నిరంకుశుడు రంభనోదాగ్నుట :—

శ్లో॥ ౧౭౭౭ గాఢాని నాటి యేము యటంచు విషాద మొందితిం

జిలిన నేని యిప్పుడికి శీఘ్రము శాపవిముక్తిచేసెదన్

అంగోనరింప కీక్షణము తావము నిల్పుము భీకరంబుగా

నెంతయు పుష్పరంబుకడ నేన యెటుంగుడు బై విచారమున్.

54

అ|| లతాంగి - తీగవంటిశరీరముగలదానా, ఇంతెకదా - ఇంతమాత్రమేకదా, మఱియేమొ యటంచుక - ఇంక నేమిగొప్పయాపదయొనుకొనుచు, విషాదమొందితిన్ - విచారపడితిని, ఇప్పునికి - ఈ పటికార్యమునకు, చింతిలనేల - వగవలసిలేదు, శీఘ్రము - వెంటనే, శాప విముక్తి - శాపమునుదొలగించుటను, చేసెదన్ - చేయఁగలను, అంతు - ఒకరింపక - పరిపరివిధ ములధ్వనిచేయక, ఇప్పురంబుకడన్ - ఈపట్టణమునకుసమీపమున, ఈక్షణము - ఈసమయముననే, క్షణ మనగా గడియలోనాఱవంతు - “ని. అష్టదశనిమేషాత్తుకాస్త్రాత్రింశస్తుతాకలాతాస్తుత్రింశక్షణః” అ. ఎంతయున్ - మిక్కిలి, భీకరంబుగా - భయముగగులిగించునట్లు, తావయినిల్పుము - పాషాణత్వ మును దాల్చియుండుము, పైవిచారముక - ఆమీఁదట జరుగవలసిన యాలోచనయంతయును, నేనయెటుం గుడున్ - నేనేతెలిసికొనియున్నాను, ఇచటశాపవిమోచనమును వెంటనే చేయుదుననుటలో నిరం కుశునియొక్క సంపూర్ణసామర్థ్యము విశదమగుచున్నది. “కో-2. భారస్సన్ధానాం, కిందూర్థంవ్యవ సాయనాం, కోవిదేశస్సవిద్యానాం, కఃపరఃప్రియనాదినామ్” “క. దూరమువ్యవసాయకులకు, భారంబునమథులకు, భాసురివిద్యా, పారగులకునువిదేశము, వైతముప్రియవాదులకును, ఘనుమతిఁ గలఁజే” నీ. సా. ఇచట రంభతోనిరంకుశుడు గతించినదానికై వగవఁగూడదనుటనుగూర్చి “గతే శోకోనకర్తవ్యో భవిష్యంనైవచింతయేత్, వర్తమానేనకాలేన ప్రవర్తంతే విచక్షణాః” ఛాణ,

తా|| ఓయవిదా! ఇంతమాత్రమేకదా! ఇంక నెంతగొప్పయాపదయొ యని నామనస్సులోఁ జాలవిచారపడితిని. ఈపనికి వగవవలదు. వెంటనే నీయొక్క శాపవిమోచనము చేయఁగలను. పరి పరివిధముల ధ్వనిచేయక యిప్పుడే యీపట్టణమునకు సమీపమున నతిభయంకర మయిన శిలారూప మును దాల్చుము. ఆమీఁదట జరుగవలసిన కార్యమును నేనే చేయఁగలను.

చ|| అన విని శుష్కహాసం ద నాఁబుజ యె నురకాంత వల్కునో
కామనమహాస నీమహి + లట్టివ యాఁగద శాపమోక్షణం
భూనరంగ నెట్లు చేసెదవో + కో యొకయింత వధింపరాదె నా
మనము విషాద మార్ప నొక + మాటకు నఁటివో లేక తథ్యమో.

55.

అ|| అనక - ఇట్లుపలుకఁగా, విని - ఆకర్ణించి, నురకాంత - దేవతాస్త్రిభిలోఁ జక్కని కయిన యాయస్పరస, శుష్కహాసపదనాంబుజయై. శుష్కహాస - వట్టివవుతోఁగూడిన, మనస్సున సంతోషమేమియులేక కేవలము నవ్వుతోమాత్రమే యనుట. పదనాంబుజయై పద్మమువంటి ముఖము గలిగియు, పల్కుక - ఇట్లువచింపసారంభించెను, ఓయనుపమతూప - అనమనమున సౌందర్యము.

గల యోనిరంకుశుఁడా, నీమహిమలు - నీమాహాత్మ్యములు, అట్టివయోగద - అటునంటివేయొక్కా కిని, శాపమోక్షణంబు - ఇంద్రునివలన సంభవించిన యీశాపమును వొలగించుకాన్యము. ఓని రంగ - ఒప్పునట్లుగా, ఎట్లుచేసెదవోకో - ఏప్రకారముగా నేను గొలుసువోకదా, ఒకియింటి కొంచెము, వచింపరాదె - నాకుఁజెప్పఁగూడదా, నామనము విమోచనము - నా మనముగల ఘోషమును బోగొట్టుటకు, ఇచట నలఘురేఫములఘురేఫముగుటకు 'నూ. అలఘురేఫములుప్రాప్తము గుచోలఘురేఫంబగు' ప్రా. వ్యా. ఒకమాటకు - అంటివో - కొంచెము మాటమాత్రముగానని యున్నావో, లేక - అటులఁగాక, తథ్యమో - నిజమో, ఇందుమాఁడవపాదమునఁ గాకుస్వరయతి చెప్పఁబడినది. "గీ. వరుసదీర్ఘాంతసంబుద్ధి వచనయతులు, నమరుఁగృతులందుఁగాకుస్వరముసహస్ర, నామశోభితగోపకృష్టాయనంగ, నమరవందిత గోపకృష్టాయనంగ" ఉదా. 'ఉ. వల్లభుఁడగు దుర్లభుఁడు వానిదేసందగులూడి యిమ్మెయిక్, దల్లడనుండెదేలయుచిత్తస్థితికిన్ననుఁబాప జూపినక', దల్లియుబంధు లోకమునుదండ్రయునేనును వారెఱింగిరే, నుల్లయిట్లునీకుఁదగునో తగదో పరికించిచూడుమా' విజ. సే. 'వదనాంబుజ' ఉపమాలంకారము.

తా|| ఈరీతిగా వచించిన విని యాయందకత్తై హృదయవికాసము లేక యూరక నవ్వి యిట్లు పలుక నారంభించెను. ఓనాటిలేని చక్కఁదనముగలవాఁడా! నీమహిమ లానాటివే యైనను నింతగొప్ప శాపము నెట్లుతొలగించెదవో కొంచెము నాకుఁజెప్పము. నాదుఃఖము నుపశమింపఁజేయ నిట్లంటివో లేక నిక్కమో తెలిసికొనెదను.

వ|| అని పల్కిననతండు.

56

అ|| అని ఈప్రకారముగా, పల్కినక - వచింపఁగా, అతండు - ఆనిరంకుశుఁడు,

అ|| అతివ మాట యొకటి యున్వల నొనరి చు, చేతి యే యైఁక జెప్పనేల మాటకన్నఁ జేత మట్టు గాకు న్ను, జేత గనున - చెత వెలదె. 57

అ|| అతివ - ఓరంభా, మాటయొకటి - మాటయొకరీతిగను, అన్వలక - అటుపిమ్మట, ఒక రించుచేత - చేయునట్టిపని, ఏదియైనక - ఏదోయొకవిధముగా నయియోడ, చెప్పనేల - వచించుట యెందులకు, మాటకన్నక - వాక్యమునకంటె, చేత - కార్యము, మట్టుగాకున్నను - సాధ్యము కాకుండినట్లయిన - మితిమించినపక్షమున, చేతననుసరించి - కార్యమును బట్టియే, శక్తికొలదియే యనుట. చెలఁగవలదె - వర్తించవలదా, అనఁగా శక్తినిమించి మాట్లాడ గూడదనుట.

తా|| ఓనారీ! చెప్పటయొకటి తదుపరి చేయునదొకటియైన చెప్పఁగూడదు. చెప్పటకు నులభ మగను జేయుట కసాధ్యముగను నుండినపక్షమున దానిననుసరించియే చెప్పవలెను.

—: రంభ శిలారూపమున దాల్చుట :—

క|| నీవీమాటకు న దే, హవిస్థానంబు నొద కబల కఠోర గ్రావంబై పుట్టుము నా, నావెఁదియు నట్లు చేసె నాపురముకిడక. 58

అ॥ ఆబల - ఓయాఁడుదానా, నీవు, ఈమాటకు - నేఁజెప్పిన యీవాక్యమునకు, సంజేహ విర్భావంబుకొ. సంజేహ - సంశయముయొక్క, అనుమానముయొక్క, 'ఆవిర్భావంబుకొ - కలుగుటను, ఒందకు - పొందకుము, కఠోరగ్రావంబు - గట్టిరాయివి, ఐపుట్టుము - అయిజన్మించుము, నాకొ - అనగా, ఆవెలఁదియొక - ఆసురవేశ్య, ఆపురముకడకొ - ఆపట్టణమునకు సమీపమున, అట్లుచేసెకొ - అతఁడు చెప్పినవిధముగా నొనరించెను, అనఁగాఁ గతివశిలారూపమును ధరించెననుట.

తా॥ ఓపడతీ! నీవు సంశయింపక గట్టిరాయివగుము. నావుడు దివిజవేశ్య యప్పరప్రాంతమున నొకగొప్పశిల యయ్యెను.

క॥ శతతాశదఘ్న మగున, య్యతులగ్రావమ్ముఁ జూచి ధియప్పడు భయనం
గతులై యాశ్చర్యసమా, యతులై గజగజవడంకి ధిచ్ఛటిజనముల్. 59

అ॥ అచ్చటిజనముల్ - ఆపురమునఁగల మనుష్యులు, శతతాశదఘ్నము - నూలు తాడిచెట్లు మునుఁగునటువంటిది, అనఁగా నూలుతాడిచెట్లకంటె నెత్తయిన యుట. ఇచట దఘ్నశబ్దమునకు. "నూ. ప్రమాణేద్యయసజ్జే దఘ్నక్మాత్రచః" సిద్ధాం. ఉదా "తత్రోరుదఘ్నః క్షితిరేఋరాజౌ, తతోనితంబద్వయ సశ్చభూత్వా, క్రమేఋమూర్ఛాః కరికుంధమాత్రః, సమేత్వరక్తాభిహతః శశామ" రావ. అగు - అయినట్టి, అయ్యతులగ్రావమ్ముకొ - అయొక్క సమానరహితమయిన శిలను, చూచి - కనుఁగొని, అప్పడు - ఆసమయమున, భయసంగతులై - భీతితోఁగూడకొనినవారై, అశ్చర్యసమాయతులై - చోద్యముయొక్క విస్తారముగలవారై, గజగజవడంకిరి - మిక్కిలి కంపమునొందిరి. 'గతులై - యతులై' అనుప్రాసాలంకారము.

తా॥ అచ్చటిపారు లానూలుతాశ్చయైత్తయిన యసమాన మగు శిలకారముఁ జూచి భయమును నాశ్చర్యమును దోఁపఁగా గజగజవడంక నారంభించిరి.

క॥ అదిరా యాన్నత్యభరం, బదిరా విస్తారగరిమ ధిక్షింపఁగ ని
ట్లదిరా కాతిన్యగుణం, బదిరా యిది కొండ గాక ధియశ్మమే తలంపకొ. 60

అ॥ ధిక్షింపఁగకొ - చూడఁగా, యాన్నత్యభరంబు - పొడవుయొక్క యతిశయము, అదిరా - ఆకనుషడునట్టి శిలదేరా, అదిగాక మరియొకటిలేదనుట. విస్తారగరిమ - విరివియొక్క గొప్పతనము, 'ని. విస్తారో విగ్రహోవ్యాసః' అ. ఇదిరా - ఇదియేరా, ఇంతవిశాలమయిన దింకొకటిలేదనుట. కాతిన్యగుణంబు - కతినముతోఁగూడిన స్వభావము. అదిరా - అదియేరా, ఇంతకంటెగట్టిది వేరొకటి లేదనుట. అదిరా - దానికేతగునురా, మెచ్చుకొనుట. ఇట్లు - ఈవిధముగా, తలంపకొ - విచారించఁగా, ఇది - ఇన్నిలక్షణములుగలిగినరాయి, కొండగాక - ఒక పర్యతముగాక, అశ్మమే - సామాన్య శిలయగునా, కాదనుట 'ని. పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానః శిలాదృషత్' అ. ఇచట నశ్మశబ్దమునకు 'నూ. అస్వేషాంబాలుగన్తస్య, అను: నూత్రముచే నకారముబోపించి 'నూ. ఆత్మన శ్చునన్తానాండానా' అను నూత్రముచే ముప్రత్యయమువచ్చినది. ఈపద్యమున ద్విప్రసముసెప్పుబడి నది. 'అదిరా - ఇదిరా' ఇత్యాదులనుప్రాసాలంకారము. ఇది కొండగాక యశ్మమే' అనుటచే తన పహ్నివాలంకారము. "ప్రకృతం యన్నిషిద్ధాన్యత్ సాధ్యతే సాత్వపహ్నుతిః" కా. ప్ర.

తా|| ఇంతటి యున్నతమును విరివియును గట్టియునుగలది యొకతిష్ఠుగాక రాయయగునా.

సీ|| అస్మదాదులతోడ ♦ నాకృతి దాల్చిన, భాగ్యదేవతయొ యీ ♦ ప్రస్తరంబు
కాక లోకం బెల్ల ♦ గబళింప వచ్చిన, యాదిశక్తియొ యీమ ♦ హాదృషత్తు
బలిసద్మరంధ్రంబు ♦ వెలువడి యెగసిన, యురగేంద్రుడో యీదృ ♦ ధోపలంబు
దుస్సహానిలగతి ♦ దునిగి రాలినకాంచ, నాద్రిశృంగంబొ యీ ♦ యశ్వరాజ

తే|| మీసమున్నతశిల నీర ♦ జాననాండ, సదనసంస్థాపితోజ్జ్వల ♦ స్తంభమొక్కొ
యీధయంకరపాషాణ ♦ మిసజబాహు, దండకలిత సముద్దండ ♦ దండమొక్కొ 61

అ|| ఈప్రస్తరంబు - ఈతాయి, 'ని. పాషాణ ప్రస్తరోగ్రావోపలాశ్మాన శ్వీలాదృషతో, అ. అస్మాదులతోడక - నేను మొదలుగాగల వారందఱితోగూడ, ఆకృతి - రూపమును, తాల్చిన భాగ్యదేవతయొ - ధరించిన యదృష్టదేవతయొందునేమో, కాక - అటులగానిపక్షమున, ఈమ హాదృషత్తు - ఈగొప్పశిల ఇచటదృషత్తు, అనుటకు "నూ. ద్విత్వోత్తే సర్వహలాంప్రాప్నోత్" నన్న. లోకంబెల్ల - ప్రపంచమునంతయును, కబళింపక - మింగుటకు, వచ్చినయాదిశక్తియొ - వచ్చినట్టి యాదిశక్తియొందునేమో, ఈదృహోపలంబు - ఈగట్టి పాషాణము, బలిసద్మరంధ్రంబు - పాతాళలోకముయొక్క బెజ్జమును, "ని. అసోభవన పాతాళం బలిసద్మరపాతలం, నాగలోకః" అ. "ఛద్రం నిర్వ్యధనం లోకం రంధ్రంశ్వభం వపాశుషిః" అ. వెలువడి - బహిర్గతమై - బయటికివచ్చి, ఎగసిన + ఉరగేంద్రుడో - ఉడ్డివముచేసిన (పైకిలేచిన) సర్పములకురాజగు శేషుడై యుండునేమో, ఈయశ్వరాజము - ఈశ్రేష్ఠమయినశిల, "ని. రాజాప్రభాచ స్మృతౌ క్షత్రియేరజనీ పతో, యక్షేశక్రేచపుసిస్వాద్రాగేరక్త వికాముకే" మే. రాజశబ్దమున నకారము లోపించుటకు "నూ. అగుణవతాం సర్వహలాంప్రాప్నోషః" నన్న. ముత్ర్యయము వచ్చుటకు. "నూ. స్వాధ్యక్షధాన భావేస్యాగ్రాక్షోడుఃపుసిచేతనే" అధ. ఈనూత్రముననుసరించి పుంలింగమునందుమాత్రమే డుప్రత్యయము వచ్చునుగాని నపుంసకమునందు ముప్రత్యయమే వచ్చును. ఉదా. నమ్మనిరాజుండు. నమస్మనిరాజసీత - నిహారాజముదేశము" దుస్సహానిలగతిక - దుస్సహ - ఓరువరాని, అనిల - వాయువుయొక్క, గతిక - సంచారముచేత, అనగాఁ బ్రబలమైనవాయుతాడనము చేతననుట. తునిగి - తునుకయై, రాలిన కాంచనాద్రిశృంగంబొ - క్రిందఁబడిన మహామేరువుయొక్క శిఖరమైయుండునేమో, ఈసమున్నతశిల - ఈమిక్కిలి పొడవైనరాయి, నీర..... స్తంభమొక్కొ. నీరజాననాండ - బ్రహ్మాండమనెడు భూగోళ ఖగోళాదికమనెడు, సదన - ఇంటియందు, సంస్థాపిత - పాతిపెట్టఁబడిన, ఉజ్జ్వల - ప్రకాశించుచున్న, స్తంభమొక్కొ - కంబమైయుండునేమో, ఈధయంకర పాషాణము - భయమును గలిగించుచున్న యీశిల, ఇన.....దండమొక్కొ, ఇనజ - నూర్చునికుమారుడయిన యమునియొక్క, బాహుదండ - దండమువంటిభుజమును, కలిత - పొందఁబడిన, సముద్దండ - అత్యంత భయంకరమయిన, దండమొక్కొ - దుడ్డుకట్టయైయుండునేమో, శుద్ధసందేహాలంకారము. "విషయో విషయా యత్ర సాదృశ్యా త్కవిసమృతాత్, సందేహగోచరా స్యాతాం. సందేహాలంకృతిశ్చ సా" ప్రతా. "స సందేహస్తు భేదోక్త తదమక్తా చ సంశయః" కా. ప్ర ఉదా. "అయం మార్తాండః కిం సఖిలుతురగైః సప్తభిరితః, కృశానుః కిం సర్వాః ప్రసరతి దిశో వైషనియ

తం, కృతాంతః కిం సాక్షాన్మహిషవహనో ఒసావితి చింతం. సమాలోక్యాత్ త్వాం విదధతి వికల్పాన్ ప్రతిభటాః” “ఉ. ఇంద్రుడో యాయుషేంద్రుడో బ ధీంద్రుడో పార్వణచంద్రుడో హరి, శ్చంద్రుడో రామచంద్రుడో ర ధ సాధరణప్రసరాత్ముడైననా, కేంద్రుడో యానకేంద్రుడో మృ ధ కేంద్రుడో యంచు, దలంతు రాయలీ సాంద్రభుజప్రతాపరణ ధ సాహసు నోబయ నారసింహునికొ” కా. సం. ‘దండకలిత సముద్ధంతదంశ ముక్త్యో’ యమకాలంకారము.

తా|| ఈరాయి మాయందటియొక్కయాకారములలాక్కటిగా చాల్చియవలెంచిన యద్భుష్టదేవత యో, ప్రపంచమును మ్రింగనేతెంచిన యానిశక్తియో, పాతాళలోకమునుండి వైకించిన శేషుడో, ప్రచండవాయుతాడనమువలన భగ్నమై భూమిమీద బడినమేరుశిఖరమో, బ్రహ్మాండ మను గృహమున స్థాపించబడిన స్తంభమో, యమునిభుజమునందుండెడు భయంకర మైనదండమో,

వ|| అని యనేకప్రకారంబుల వితర్కించి యిది మహా దుర్నిమిత్తంబుగాని వేటొందు గాదని నిర్ణయించి నిజనివాసుంబుల కరిగి రంత దైవవశంబున. 62

అ|| అని - ఇట్లని, అనేకప్రకారంబులకొ - పలువిధములుగా, వితర్కించి - ఊహించి, ఇది - ఈపాపాణము, మహాదుర్నిమిత్తంబు - ఎక్కువైనదుష్టపాతువునకు - మిక్కిలి చేటుగలిగించుటకు, కాని - ఏర్పడినదేకాని, వేటొందుకాదు - మఱియొకటికాదు, అని - ఈవిధముగా, నిర్ణయించి - ఆవాక్యమునే నిశ్చయముచేసి, నిజనివాసంబులకుకొ - తమతమగృహములకు, అరిగిరి - పోయిరి, అంతకొ - అంతట, దైవవశంబునకొ - దైవయోగమువలన,

తా|| అని పలుకీతుల నూహించి యిది గొప్పచేటుగలిగింపఁ బుట్టినదేకాని వేటొకటికాదని నిశ్చయించి వారివారి యింద్లకుఁ బోయిరి. ఆనంతరమున వివసశంబున.

—: శత్రుందముఁడు శిలనుజూడవచ్చుట :—

ఉ|| మందరధీరుఁ డన్యస్మద ధ మర్దనుఁ డాపురమేలురాజు. శత్రుందముఁ డొక్కనాఁడు పరి ధ తోషభరంబున మంత్రులెల్లఁ జూడంగ దన్నమానక హ ధ తాత్తు హయోత్తరుమొక్కఁ డెక్కి పచ్చెం దురుఘీలుకొన్ని తన ధ చేరువ రా నుపలంబుఁ జేరంగకొ. 63

అ|| మందరధీరుఁడు - మందరపర్వతమువంటి ధైర్యముగలవాఁడును, అన్యస్మదమర్దనుఁడు - ఇతరరాజులను జయించుటగలవాఁడును, ఆపురమేలురాజు - ఆపట్టణమును బాలించునట్టివాఁడును, అయిన, శత్రుందము డు - శత్రువుల నిగ్రహించుటవఁడను సార్థకనామముగలయారాజు, ఒక్కనాఁడు - ఒకదినమున, ఒకానొక దినముననుట. మంత్రులెల్లకొ - తనమంత్రులందఱును, పరితోషభరంబునకొ - సంతోషముయొక్క భారముతో. చూడకొ - చూచుచుండఁగా, తగదన్నకొ - ఇది కూడదని చెప్పినప్పటికిని, మానక - విడువక. హతాత్తు - అకస్మాత్తుగా. దిడుక్కున, హయోత్తరుము - శ్రేష్ఠమయినయశ్వమును, ఒక్కఁడు - ఒకదానిని, ఎక్కి - ఆరోహించినవాడై, కొన్ని దురుఘీలు - కొన్నియశ్వదళములు - గుర్రపుదండు. ‘ని. తురుఘీ - తురువు (హిం. తురఖ్) అశ్వ

దశము' నూ. ఆం. ని. 'తురుపు - తురుఫీ - సుర్రపుదండు ప్రాణ్య. తనచేరువరాక - తనయొక్క సమీపమునవచ్చుచుండగా, ఉపలంబుక - ఆరాతిని, చేరంగక - సమీపించునట్లుగా, వచ్చెక - ఏతెంచెను. ఇందు మాయోత్తమమొక్కఁడు, అనుప్రయోగమునుగూర్చి 'నూ. విశేషనాణాం మహా తోడుడే స్వాదుభయధాపిత, క్వచిత్తాత్రకెస్వాన్ విశేషణమిహోచ్యతే' అధ. 'నూ. క్వచిద మహతోపిడుడే స్వాత్' శబ్దవి. ఉదా. 'గీ. వ్యాఖ్య మొక్కఁడు సనుదెంచె'వనములోన' ఇత్యాదులు. 'మాతాత్మహయోత్తమ - ఒక్కడెక్కి' అనుప్రాసాలంకారము. 'మందరధీరుడు' ఉపమాలంకారము.

తా|| మేరుపర్వతమువంటి ధైర్యము గలవాఁడును, పరరాజుల జయించినవాఁడును, నగు శత్రుండముఁ డనుసార్ధకనామధేయఁ డగురా జాయశ్రమును జూడఁ గోరి తనమంత్రులు వలదన్న వినక కొంతైస్వయమును వెంట నిడికొని కటాంబుర గుట్టయు నెక్కి యచ్చటి కరిడెంచెను.

—: బ్రహ్మరాక్షసుఁడు శత్రుఁడమునావేశించుట :—

క|| చనుదెంచి నయనగోచర ♦ మును వాగ్గోచరముఁ గాక ♦ భువనాద్భుతమై
తనరుబలుతాతి గనుఁగొనఁ ♦ జననాథునిమది కొకింత ♦ జడుపుదయించెన్. 64

అ|| చనుదెంచి - వచ్చి, నయనగోచరమును - కన్నులకు స్పష్టముగాగనపడుటయును, వాగ్గోచరమును - చెప్పటకునలవియును, కాక - కానట్టిస్వభావముకలదియై, భువనాద్భుతము - ప్రపంచమునంతటికి నాశ్చర్యమునుగలిగించునట్టిది, ఐతనరు - అయిబిష్టచున్న, బలుతాయ - గొప్పయైన యాశిలను, కనుగొనక - చూడఁగానే, ఇచటద్వితీయకుఁ బ్రభవమెప్పబడినది. "నూ. ఇతన్త్రచ ద్వితీయాస్యాత్ ప్రథమాచజడపదానాంస్యాత్" నన్న. జననాథునిమదిన్ - ఆరాజయొక్కచు సన్నిహి, ఒకింతజడుపు - కొంచముభయము, ఉదయించెన్ - కలిగెను, ఇందు ద్వితీయసాదనము విధక్తియతిసెప్పబడినది. తే. పున్న పుంసక తత్సయం ♦ బులకడపల, దత్సమానాంద్రదేశ్య శిష్టములతుదలఁ గదిసిన మకారశృంగము ♦ కావ్యములను బొసఁగుచువిభక్తియతులనఁబుపు బుభులకు' అప్పు. దీనినే పోలికయతియందురు. 'క. పోలుక బుపు బుభులకునుజి' సోగి - మునుకెనయనఁగా, శీలంబుల్లంబనఁగా, భూలోకంబనురలోక ♦ మునకెనయనఁగా, చక్కటి యతియనియొక జెప్పదురు. 'క. అక్కజముగ బుపు బుభులకు' శృంగ ♦ సహితమకారం, బక్కచులజేశ్వరాదుల, మొక్కులు దైకొనుసమస్త ♦ భువనాశా' అ.

తా|| వచ్చి చూచుటకును పర్ణించుటకును నలవిగానియారాతినిఁ గనినంతనే యారా జించుక భయపడెను.

మ|| అపు డచ్చో నొకరావిచెట్టున మనో ♦ జ్ఞాకారనూపత్రికి
న్విపరీతం బగుబ్రహ్మరాక్షసుఁడు ను ♦ ద్వేగాతిరేకగబున
స్నృపచూడామణి నావహించె సచిపుల్ ♦ నిర్విణ్ణులై చూడఁగా
జపలాత్ముం గసపెట్టి యుండుఁ గద య ♦ స్వానంబులై యాపదల్, 65

అ॥ అవుడు - ఆసమయమున, ఆచోక్త - ఆప్రదేశమున 'ని. చో. దే. స్థలము. కాలము. శ. చం. ఒకరావిచ్చెట్టునక - ఒకయశ్వత్థవృక్షమునందు, మనోజ్ఞాకారసంపత్తికిక, మనోజ్ఞ - మనస్సునకొంపైన, ఆకార - రూపముయొక్క, సంపత్తికిక - అధికమునకు, విపరీతంబు - విరుద్ధము - వ్యత్యాసము, అగుబ్రహ్మరాక్షసుడు - అయినట్టి యొకానొకబ్రహ్మరాక్షసుడు, సచివుల్ - మంత్రులందఱును, నిర్విణ్ణులై - వ్యసనభయములతోఁగూడిన చిత్తముననిశ్చేష్టితులై, చూడఁగాక - వీక్షించుచుండఁగా, నృపచూడామణిక - రాజులలో శ్రేష్ఠుండయిన గూఢాశ్రయముని, ఉద్వేగాతిరేకంబునక - భయముయొక్క యధికముతో. 'ని. ఉద్వేగ ఉద్భ్రమే. అ. ఆవహించెక - శరీరమునందు బ్రవేశించెను, ఆపదల్ - కష్టములు, 'ని. విపత్స్యంవిపదాపదౌ' అ. అస్వాపంబులై - జాగరూకతకలవియై, 'ని. స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపః స్వప్నఃసంవేశఇత్యసి' అ. చపలాత్మక - చంచలమయిన మనస్సుగలవానిని - నిలుకడలేని మతిగలవానిని, కనిపెట్టియుండుఁగద - కాచుకొనియుండునుగదా, ఇందు 'చపలాత్మంగనిపెట్టి యుండుఁగద యస్వాపంబులై యాపదల్, అనుటచేత నర్థాంతరన్యాసాలంకారము. 'సామాన్యంవావిశేషోవా తదన్వేన సమర్థ్యతే, యత్రసోఽర్థాంతరన్యాసః సాధర్యేణేతరేణవా, కా. ప్ర.

తా॥ అపు డచట నొక యశ్వత్థవృక్షమున భీకరాకారముతో నున్నయొకబ్రహ్మరాక్షసుడు మంత్రులందఱు నిష్వేషపడి చూడఁగా నారాజునుసోఁకెను. ఇక్కట్లుభయములనే కనిపెట్టి యుండునుగదా.

క॥ ఒకలాగున మాటలు తొక, తొక లై వెడలంగఁ జొచ్చె ♦ దుడిదుడి నెండే
నొకఁడ చనఁ దొడఁగెఁ గన్నులు, పెకలించుక చూడ సాగె ♦ భీతి దలిర్పన్. 66

అ॥ మాటలు - ఆరాజుయొక్క పలుకులు, ఒకలాగునక - ఒకవిధముగా, తొకతొకలై - తడబడుచున్నట్లే - అవ్యక్తములై, వెడలంగఁజొచ్చెక - అతనినోటనుండి బయలుదేలి మొదలుపెట్టెను. ఒకఁడ - తానొక్కఁడే, ఎండేక - ఎక్కడికయినను, దుడిదుడిక - తొందరతొందరగా, ఇచట 'దుడిదుడి' యనుటకుదా. "ద్వి. అడవియేనుఁగులు నీఁరాసననది, కిదుడిదుడివచ్చి" రామాభ్యుచనఁదొడఁగెక - పోవుటకు నారంభించెను, భీతి - భయము, తలిర్పక - చిగిరించఁగా, అనఁగా భయముగలుగునట్లుగా ననుట, కన్నులు - నేత్రములు, పెకలించుక - పెళ్ళగించుకొని, చూడ సాగెక - చూచుటకు మొదలిడెను, అనఁగా మిఱుచూపులు చూడనారంభించెననుట. ఇందు 'తొకతొకలై' అనుటకు 'నూ. కాంతిశబ్దాది శబ్దాస్తు ద్విరుక్తాస్సంతివైకే, సాధారణాస్తదన్వేచ, వైచిత్ర్యం భూవివర్తతే' అథ. స్వభావోక్త్యలంకారము. 'స్వభావోక్తిస్తుడింభాదేః స్వక్రియా రూపవర్ణనమ్' కా. ప్ర.

తా॥ ఆరాజునకు మాటలధోరణి యెక్కువయ్యెను చిప్పునలేచి యెక్కడికైన నొంటరిగాఁ బోనారంభించెను. కన్నులు పెద్దవిచేసి తొప్పలార్పక చూడ మొదలిడెను.

నీ॥ స్వప్నంబునఁ దైఁసఁ ♦ జాపల్య మెఱుంగని, సార్వభౌమునకుఁ జం ♦ చలత తోఁచె
నేకాంతమున నై నఁ ♦ హెచ్చుమాటలు లేని, వసుధేశతిలకంబు ♦ వదరఁ జొచ్చెఁ

బరిహాసమున కై న ♦ దరహాస మొందని ♦ సరనాథుఁ డూరక ♦ నవ్వఁ బూనెఁ
దలిరాకుఁబోఁడులొ ♦ ద్దను వికారము లేని, ధీరుం డహేతువి ♦ కారుఁ డయ్యె

తే॥ నూనృశమె కాని నాలుకఁ ♦ జొనుపనట్టి, నాయకాగ్రణి దబ్బట ♦ ట్లాయ సాగెఁ
బడిఁడిసమ్మాళిగలులేక ♦ పాద మిడఁగ, భరముపడురాజు బరిగాళ్లఁ ♦ బటవసాగె. 67

అ॥ స్వప్నంబునందైనకా - కలలోపలనయినను, చాపల్యము - చపలత్వమును, ఎఱుంగనియట్టి
సార్వభౌమునకుకా - తెలియనట్టి యాచక్రవర్తికి, చంచలత - నిలుకడలేనితనము, తోఁచెకా -
స్ఫురించెను, ఏకాంతముననైనకా - రహస్యాలోచనయందైనను, హెచ్చుమాటలు - అధికప్రసంగము,
లేనివనుధేళతిలకంబు - లేనివాడయిన రాజులలోఁ బ్రకాశమానుండయినయతఁడు, వదరఁజొన్నెకా -
వ్యర్థమయినమాటలు మాటాడనారంభించెను, పరిహాసముకైనకా - ఎగతాళికైనను, దరహాసము -
చిఱునవ్వు - ఇంచుకయొననవ్వు, బందనినరనాకుఁడు - పొందనివాడయినయారాజు, ఊరక నవ్వఁ
బూనెకా - వృథాగానవ్వుటకు మొదలుపెట్టెను, తలిరాకుఁబోఁడులొద్దను - స్త్రీలచెంతనయినను,
వికారము - మనస్సుయొక్కగాని రూపముయొక్కగాని మాటుపాటు, 'ని. వికారోవికృతాదోగః'
విశ్వ. లేనిధీరుండు - పొందనివాడయిన ధైర్యముతోఁగూడినవాఁడు, అహేతువికారుఁడు - నిష్కూ-
రణముగా వికారమునుజేందినవాఁడు, అయ్యెకా - అయ్యెను, నూనృశమెకాని - నిజమునుబలుకుటయే
తప్ప, నాలుకఁజొనుపనట్టి నాయకాగ్రణి - అబద్ధమును నాలుకయందుఁ జొప్పించనటువంటి ప్రభువు
లలో శ్రేష్ఠుడయినయతఁడు, దబ్బట - అబద్ధపుమాటలను, కూయసాగెకా - పలుకనారంభించెను,
పసిఁడిసమ్మాళిగలు - బంగారపుపావకోర్లు, ఇరితద్భవము. ఉవా. "సీ. అట్టిటుదొడిగిన ♦ యంఘ్రుల
రత్నంపు, సమ్మాళిగలుసారె ♦ బాటునుఁడ" కళా. లేక - లేకుండ, పాదమిడఁగకా - భూమియం
దడుగుపెట్టుటకు, భరముపడురాజు - భారమనితలంచెడి యాప్రభువు, బరిగాళ్లకా - రిత్తపాదములతో,
పటవసాగెకా - పాటిపోవుటకు మొదలిడెను, స్వభావోక్త్యలంకారము. "స్వభావోక్తిస్తుడింభాదేః
స్వక్రియా రూపవర్ణనమ్" కా. ప్ర.

తా॥ ఆరాజు కలలోనైనఁ జపలత్వ మెఱుంగకుండినను, మతినిలకడ లేనివాడయ్యెను,
రహస్యమునందైన నధికప్రసంగము నెఱుంగనివాడయినను వదరఁపోతయ్యెను. ఎగతాళికయిన
నించుక నవ్వనివాఁ డైనను వ్యర్థముగా నవ్వుచుండెను. స్త్రీలచెంత నయినను వికారమునగ
పటచని దైర్యవంతుడయినను నిర్విమిత్తిముగా వికారముగలవాడయ్యెను. సత్యమునేతప్ప యసత్యము
నెన్నడు నెఱుంగని వాడయినను దబ్బట లాడుచుండెను. సువర్ణపాదుకలు లేక క్రింద నడుగిడనివాఁ
డయినను రిత్తపాదములతోఁ బాటిపోవుచుండెను.

క॥ అప్పుడు మంత్రులు శౌర్యము, దప్పెఁగదా యనుచు మెల్ల ♦ ధరణీనాథుఁ
గప్పుక చని రంతఃపుర, మెప్పుడు చేరెద మొ యనుమ ♦ నీవు దలంకకా. 68

అ॥ అప్పుడు - అట్టిసమయమున, మంత్రులు - రాజకార్యమునెఱింగినప్రధానలు, కార్యము -
చేయదగినపని, తప్పెఁగదాయనుచుకా - తొలఁగిపోయినదిగదా యనుకొనుచు, మెల్లకా - చల్లఁగా,

ధరణీనాథుఁ — ఆయొక్కరాజును, కప్పక — వారందఱును గ్రమ్మకొని, అంతఃపురము — రాణి వాసమును, ఎప్పుడుచేరెదమొ — ఎన్నఁటికిఁబోగలుగుదుమోకదా, అనుమనీష — అనునట్టిమనస్సునఁ గల శోధికతోఁగూడిన. తలంక — భయముతో, చనిరి — పోయిరి, ఇందు ‘కప్పక’ అనుప్రయోగ మునకుదా. “నీ. కొంగవాలైనకునం ♦ గుఱులఁబట్టుకజబ్బ, లంటఁగుట్టినవెజ్జ ♦ నరయువారు” అము. “క. గోదెక్కుకనీపుత్తుఁడు” భాగ. ఈపద్యమున నాలుగవపాదమున నిత్యసమాసయతిసెప్పఁ బడినది. మనసఁ — ఈ — మనీష, అగును. “తే. పదమువిభజించి చెప్పఁజొ ♦ పుడనియదియు, నన్య శబ్దంబుఁగొని విగ్ర ♦ హంబుఁజెప్ప, నదియు నిత్యసమాసమై ♦ యతులఁగృతుల, నంటి సంధినిశచ్చు హఁలయినవిరతి” నుల.

తా|| ఆయెడ మంత్రులు మనము చేయఁదగిన పని యేఁయు లేదుగదా యని మెల్లఁగా నా నృపతిని బరివేష్టించి రాణివాసమున కెప్పుడు చేరగలమో యనుతలంపుతో.

—: మంత్రులతని సంతఃపురంబునకుఁజేచ్చుట :—

నీ|| కాలసర్పముఁ బట్టఁ♦ గడఁగుమాంత్రికులు నా, నొడిసిన నొక్కింతఁయొడియఁబాటి వనమదేభముఁ గట్టఁ♦ జరెడుచూవఁతులు నా, దిగిదిన వెంటనే ♦ తిరువుగట్టి తీవ్రప్రవాహ మీఁ♦ దెడునీతకాండ్రు నా, వెలిఁబోక కాక వెం ♦ బడిన పోయి చిచ్చార్పఁగాఁ బోవుఁచేర్వచుట్టములు నా, జులుకు దాఁకినఁబోక ♦ మఱియుఁగదిసి

తే|| యొకవిధంబున మంత్రులు ♦ యుక్తిచేత, బ్రహ్మరాక్షసనిర్వేశ♦ భరనుదుర్ని వారబహువిధచేష్టా వి ♦ కారశూర, రాజవరుఁ దెచ్చి రంతఃపు ♦ రంబుఁ జేర. 69

అ|| మంత్రులు—౬ రాజయొక్క రాజకార్య రహస్యాలోచనపరులు, కాలసర్పముఁ—ప్రళయ సర్పమును, పట్టఁ— పట్టుటకు, కడఁగుమాంత్రికులు — యత్నించు మంత్రవాదులతో, నాఁ — అన్నట్లుగా, ఒడిసినఁ — తప్పించుకొనఁబోఁగా, గుర్తునతిక్రమించివర్తింపఁ బూనఁగా, ఇచట ‘ఒడిసి’ యనుటకుదా “తే. గీ. ఒడిసి తలపట్టితిగిది మ ♦ హోగ్రవృత్తి” భాగ. ఒక్కింత — కొంచెము, ఒడియఁబాటి — పైకెగిరి పట్టుకొనఁబూని, వనమదేభముఁ — ఆడవియందుండు మదపుటేనుంగును, కట్టఁ — కట్టివేయుటకు, చనెడుమావఁతులు నాఁ — పోవుచున్నట్టి మావట్రిందో యనునట్లుగా, ఇచట మావఁతులనుటకుదా. ‘లయగ్రాహి. రావుతులతుండములు, మావతులనుగ్గు’ భార. తిరిగినఁ = సంచరింపఁగా, వెంటనే — శీఘ్రముగా, తిరువుగట్టి — నిరోధముచేసి, అడ్డగించి, తీ. వ్రప్రవాహము — అతిశయమైన యేటివెల్లువను, ఈదెడునీతకాండ్రునాఁ — ఈదుచున్నట్టి యీతకాండ్రోయను, నట్లుగా, వెలిఁబోకకాక — వెలుపలకు నెట్టుకొని పోకుండ, వెంబడినపోయి — వెనువెంటనేవెళ్ళి చిచ్చార్పఁగాఁ — అగ్నినినశింపజేయుటకు, పోవుచేర్వ చుట్టములునాఁ — వెళ్ళుచున్నట్టి సమీప బంధువులొయనునట్లుగా, ఇది చేరవయొక్కరూపాంతరము. ఉదా|| ఉ. చేర్వకుమారురాఁగని వ ♦ సింపక యిచ్చుటకొండవెల్ల” ఉ. రా. చులుకుదాఁకినఁ — వాఁడిమిసోకినను, పోక — ఆవలికిఁ బోకుండ, మఱియుఁగదిసి — ఇంకనుసమీపించి, ఒకవిధంబునఁ — ఒకరీతిగా, యుక్తిచేతఁ — ఉ

పాయముతో. (బ్రహ్మ.....శూరుక, బ్రహ్మరాక్షస-బ్రహ్మరాక్షసునియొక్క, నిర్వేశ-శరీరమునబ్రవేశించుటవలన, భర - భారముచేత, 'విభక్తిభరః' అనివ్యు, సు-లెస్సగా, దుర్నివార-వారింపనలవిగాని, బహువిధ - నానావిధములైన, చేష్ట - వ్యాపారములయొక్క, వికార - అనేకరూపములతోఁగూడిన, శూరుక - సాహసముగలవానిని, రాజవరుక - ఆరాజశ్రేష్ఠుని, అంతఃపురంబుక - రాణివాసమును, చేరక - కదియునట్లు, తెచ్చిరి - తీసుకొనివచ్చిరి, పద్యమంతయునుత్రేక్షాలంకారము, "క. ఉపమేయమునకుగలిగిన, యుపమానగుణక్రియాదియోగముచేనా, యుపమానమెయని తలచిన, నపుడదియైత్రేక్షయయ్యె" కా. సం. "చిచ్ఛా.....జాటుకుడాఁకిన, ఇదిశ్లేషాలంకారము. "శ్లేషఃసహాక్యేవకస్మిత్. యత్రానేకార్థతాభవేత్," కా. ప్ర.

తా|| బ్రహ్మరాక్షసుడు సోఁకుటవలన నలవిగానినానావిధములగు చేష్టావికారములతో నేమియుఁ దెలియక తెగించి నడచుచున్న యారాజశ్రేష్ఠుని మంత్రులందఱును గాలసర్పమును బట్టఁబూనిన మాంత్రికులవలె నొడిసి తప్పించుకొననుంకించినను బోసీయక కవియెచు, నడవియేనుంగునుఁ బట్టుమావ టీంద్రవలె నందందు తిరుగుచున్నను జుట్టుముట్టుకొనుచు, గొప్పయేటివెల్లువ నీచుచున్న యీతగాండ్రవలె వెలుపలకుఁబోవ వెంబడించుచు, మంటనార్పఁబోయిన సమీపబంధువులవలెఁ జాటుకుడాఁకిన నావలికిఁబోక డాయుచు, నెటులనో తమ యుపాయములతో నంతఃపురమునకుఁ దీసుకొని వచ్చిరి.

—: మాంత్రికుల రప్పించుట :—

తే|| తోడుకొని వచ్చి యన్యులు ♦ చూడకుండ, నొక్కయేకాంతగృహమున♦నుండ జేసి పదిలముగఁ గావలులు పెట్టి♦వెదకివెదకి, మాంత్రికులఁ దోడితే నహ ♦ గృహినినారు70

అ|| తోడుకొనివచ్చి-వెంటఁ బెట్టుకొనివచ్చి, అన్యులుచూడకుండక-ఇతరులకుఁగనపడకుండు నట్లుగా, ఒక్కయేకాంతగృహమునక - ఒకరహస్యమయిన యింటియందు, ఉండజేసి - ఉండు నట్లొనరించి, ఉంచెయనుట, పదిలముగక - జాగ్రత్తగా, కావలులుపెట్టి - ఎక్కడికి బోకుండునట్లు కావలివాండ్రనుంచి, మాంత్రికులక - మంత్రములునేర్చినవారిని, వెదకివెదకి - బాగుగాఁబరిశోధించి తోడితేక - పిలుచుకొనిరాఁగా, వారు - ఆమంత్రవాదులు, అహమ్మతిక - ఇదియెంతయునెడు నహంకారబుద్ధితో - అజ్ఞానముతోననుట, 'ని. అథాజ్ఞాన మవిద్యాహమ్మతిఃస్త్రియాం" అ, నేన నెడు స్వతంత్రబుద్ధియనివ్యు. ఇందు వెదకివెదకి, అను ప్రయోగమునుగూర్చి "సూ. క్వచిదర్థవిశేషేతు పునరర్థసమాగతః, అధ.

తా|| వా రవిధముగాఁ దీసుకొనివచ్చి యితరులకుఁ గనఁబడకుండు నట్లొకరహస్యగృహమునందుంచిజాగ్రత్తగాఁ గావలివాండ్రునిచిమంత్రవాదులను బరిశీలించిరప్పింప వారహంకారబుద్ధితో.

సీ|| ఎంతమాత్రం బిది ♦ యీక్షణంబునలేదు, బంతిఁ గావించెదఁ ♦ బ్రజ్జమీఱఁ బూనిక నప్పటి ♦ పూరిమంత్రించనే, బొమ్మన్నఁ బోదె యీ ♦ భూమి వెడలి చూతుముగా పోవు ♦ బేతాళుఁ డైనను, నాపేరు విన్నని ♦ న్నాళ్ళదాఁక దానికేమాయె నెం ♦ దాఁక నాలస్యము, తెప్పింపుడు విభూతి ♦ తేటగలది

తే॥ యనుచు నొకనాడు నొక్కొక ♦ డధికముగను,
నించు కటుమించుగాఁ బంత ♦ గించుకొనుచు
దశశిశాబంధనము చేసి ♦ ధరణినాథ,
శేఖరునిఁ జేరి మాత్రిక ♦ శ్రేష్ఠు లధిప.

71

అ॥ అధిప - ఓరాజా, మాంత్రికశ్రేష్ఠులు - మంత్రములు నేర్చినవారిలోఁ బ్రసిద్ధులైనవారు, ఇది - ఈబ్రహ్మరాక్షసావేశము, ఎంతమాత్రము - ఏపాటి - స్వల్పమునుట. 'ని. మాత్రంకాదేన్నివ ధారణే' 'మాత్రాస్వల్పదశకేపిచ,' 'స్త్రీయామాత్రాశ్రుతిః పుసి' అ. 'సూ. నిర్ధారణాదౌ మాత్రంస్యాత్ క్వచిన్మాత్రాచకధ్యతే, నవర్ణకాదేస్తద్ధర్మాత్ క్వచిత్సాన్యవ్యవహారతా' అధ. ఈక్షణంబునక - ఈసమయముననే, లేదు - పోయినదనుకొనుము, ప్రజ్ఞమీఱక - నాయొక్క బుద్ధివిశేషముకొలది, "ని. ధీఃప్రజ్ఞాశేషుషీనుతి" అ. బంతిగావించెదక - చేతియందుండు బంతి వలె నాడింతును, అంతయును నానుస్వాసనమేయనుట, పూనికక - హస్తమునందుంచుకొని, అప్పటి పూరిమంత్రించక - ఆకాలమునందలిదయిన గడ్డిపోచను మంత్రించఁగానే, నేక - పొమ్మన్నక - నేను పొమ్మనుటతోనే, ఈభూమివెడలిపోచ - ఈపుడమిచుండి యింకొకలోకమునకుఁ బోకుండునా, చూతుముగా - చూచెదముగదా, నాపేరువిన్నక - నాపేరు చెవిపోకినంతనే, ఇన్నాశ్శదాకక - ఇంతకాలమువఱకును - ఇప్పటివఱకుండునాయనుట. బేతాళుండైనను - పితాచముల కధిపతియగు బేతాళుండయినప్పటికిని, పోవుక - పాటిపోవును, దానికేమాయక - దానికేమిగాని, ఎందాక నాలస్యము - ఎంతదసుకజాగుచేసెదరు, ఎంత+దాకక - ఎంబాకక, అగును. ఉదా. 'సీ. సత్య లోకముదాక ♦ సకలలోకంబులు, నాటపట్టులుమాకుఁ నబ్జవదన' శృం. వై. విభూతి - తిర్యగ్మండ్ర ధారులుధరించెడు భస్మమును, తేటగలది - నిర్మలమయినదానిని, తెప్పింపుఁడు - పట్టికొనివచ్చునట్లు చేయుడు, అనుచుక - ఇట్లువచింపుచు, ఒకనాఁడు - ఒక్కొక్కఁడు, ఒక్కొక్క - ఒక్కొక్క మాంత్రికుఁడు, అధికముగను - ఎక్కువగా, ఇతరుకటుమించుగాన్ - ఆలాగునఁ గొంచెనుధికముగు నట్లుగా, పంతగించుకొనుచుక - ప్రతిజ్ఞలుచేయుచు, దశదిశాబంధనముచేసి - ఎక్కడికిఁబోకుండు నట్లుగా నెనిమిదిదిక్కులును భూమ్యాకాశములతోనుగూడి పదిదిక్కులను గట్టివైచి, ధరణీనాథ శేఖ రునిక - ఆరాజశ్రేష్ఠుని, చేరి - సమీపించి, దగ్గఱకుఁబోయి, ఈపద్యమున 'ధరణీనాథ శేఖరుని' అనుచోట దీర్ఘముప్రాస్వముగుటకు 'సూ. ప్రాస్వోదీర్ఘసమానేపి క్వచిద్దీపః ప్రయోగతః' అధ. భూతవైద్యులలక్షణములను యథాస్థితిగ వర్ణించినాఁడు కనుక స్వభావోక్త్యలంకారము.

తా॥ ఓరాజా! మంత్రముల నభ్యసించినవారిలోఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారు వచ్చి యీబ్రహ్మరాక్ష సునిఁ బోఁదోలుట యనఁగా నెంత యిప్పుడే లేదనిపించెదను. నాప్రజ్ఞవలన దీనిని బంతివలె నాడిం తును. చేత గడ్డిపోచను మంత్రించి వైచితి నేని పొమ్మనఁగానే యీపుడమివిడిచి వేటొకలోకమునకుఁ బోవునునుమా. నాపేరు విన్నంతమాత్రముననే యింతవఱకు బేతాళుండైనను బారిపోవుచుండెను. ఈ మాటలకేమి గాని జాగుచేయక పరిశుద్ధమైన విభూతి దెప్పింపుఁడు. ఇట్లనుచు నొక్కొక్కనాడొక్కొక్క మంత్రవేత్త క్రమక్రమముగా నెక్కువ ప్రతిజ్ఞలు చేయుచు దశదిగ్బంధనమునర్చి యీరాజశ్రేష్ఠుని సమీపించి.

—: మాంత్రికులవయత్నము నిష్ఫలమగుట :—

సీ॥ నరసింహము జపింప ♦ నరసింహము జపించు, నాదితై రవమున ♦ కదియె నుడువు
శతరుద్రయముఁ బూన ♦ శతరుద్రయముఁ బూను, హనుమజ్జపంబున ♦ కదియె చేయు
నీలకంఠముఁ బల్కు ♦ నీలకంఠముఁ బల్కు, సంభాస్తవంబున ♦ కదియె నెఱపు
శ్రీరామముఁ బఠింప ♦ శ్రీరామముఁ బఠించు, నష్టాక్షరిని నెన్న ♦ నదియె యెన్ను
తే॥ వీరభద్ర మెన్న ♦ వీరభద్రమె తెచ్చు, శరభ మన్న నదియె ♦ సంగ్రహించు
మనుజనాథ కడమ ♦ మంత్రంబు లాబ్రహ్మ, రాక్షసునకు నీళ్ళు ద్రాగినట్లు. 72

అ॥ మనుజనాథ — ఓరాజా, ఆమాంత్రికులు, అధ్యాహార్యము. నరసింహము — నృసింహ
మంత్రమును, జపింప — పఠించుచుండిరేని, నరసింహముజపించు — బ్రహ్మరాక్షసావేశుడయిన
యారాజుకూడ నృసింహమంత్రమునే చదువుచుండును, అదితై రవమునకు — అదితై రవమంత్రము
నుచ్చరించినప్పుడును, అదియెనుడువు — ఆమంత్రమునే చెప్పను, శతరుద్రయము + పూను —
రుద్రము నూఱుపర్యాయములు జపముచేయఁగడంగినట్లయిన, శతరుద్రయము + పూను — అరుద్ర
శతమునే తానునువాకొనును. ఇచట శతరుద్రయమనుటకు “నూ.శతరుద్రార్థశ్చ” (వా. 2702 సిద్ధాం.)
చాచ్చః శతం రుద్రాః దేవతా అన్యశతరుద్రయమ్ శతరుద్రయమ్. హనుమజ్జపంబునకు — ఆంజ
నేయమంత్రము నావృత్తికి మొదలిడినప్పుడు, అదియెచేయు — ఆమంత్రమునే చెప్పచుండును, నీల
కంఠము + పల్కు — నీలకంఠమును మహామంత్రమును దలంచుచుండినట్లయిన, నీలకంఠము +
పల్కు — అనీలకంఠమహామంత్రమునే వదరుచుండును, సంభాస్తవంబునకు — కాశీస్తోత్రమును
జేయ నారంభించినప్పుడు, అదియెనెఱపు — ఆకాశీస్తోత్రమునే పలుకుచుండును, శ్రీరామ
మున్ + పఠింప — శ్రీరామ మంత్రమును జదువుచుండిరేని, శ్రీరామమున్ + పఠించున్ —
శ్రీరామ మంత్రమునే జదువుచుండును, అష్టాక్షరిని — నారాయణాష్టాక్షరీ మంత్ర,
మును, ఎన్నున్ — జపముచేయుచు లెక్కపెట్టుచునుండఁగా, అదియెయెన్ను — ఆమంత్రమునే జపము
చేయుచుండును, వీరభద్రమెన్నున్ — వీరభద్రమంత్రమును దలంచినప్పుడు, వీరభద్రమె తెచ్చున్ —
అవీరభద్రమంత్రమునే జ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చును, శరభమన్నున్ — శరభమనుమంత్రమును జదువఁగా
అదియె సంగ్రహించు — ఆమంత్రమునే పఠింపనారంభించును, అబ్రహ్మరాక్షసునకు — ఆరాజు
నావేశించిన బ్రహ్మరాక్షసునకు, కడమమంత్రంబులు — తక్కినమంత్రములన్నియును, నీళ్ళు ద్రాగి
నట్లు — నీళ్ళు ద్రాగినంత చురుకడనమెయున్నవి, అవలీలయనుట. ఇచట బ్రహ్మరాక్షసునియొక్క
శక్తిని వర్ణించుటచే స్వభావోక్త్యలంకారము.

తా॥ ఆమాంత్రికు లేయేమంత్రముల జపించుచుండిరో యాయామంత్రములనే తానును చదువు
చుండెను.

క॥ మొదలఁ గడుఁ జారుషస్థితి, తుది నేమియు లేక జనులు ♦ దూషణ నేమున్

గడుపులు కడుపులు గట్టుచు, మది లజ్జాపరతఁ జనిరి ♦ మాంత్రికు లధివా. 73

అ॥ అనిపా - ఓరాజా, మాంత్రికులు - మంత్రశాస్త్రజ్ఞులు, మొదలక - ప్రథమమున, కడుక - లెన్నెన, పౌరుషస్థితి - పరాక్రమముతోనుండుటయును, తుదిక - కడపట, ఏమియు లేక - ఆపరాక్రమమంతయు నశించి, జనులుదూషణనేయక - తామును నీరిందింపగా, కడుపులు కడుపులు గట్టుచుక - గుంపులుగుంపులుగాఁ గూడుచు, మదిక - మనస్సున, అనఁగా వారివారి మనస్సులయందు, లజ్జాపరతక - సిగ్గుతోఁగూడిన పరవశత్వమున, చనిరి - పోయిరి, ఆరంభ శూరత్వమును జూపిరనుట. ఈప్రయోగమునకు “నూ. అనేక కర్తృకైయకు సమీపకర్తయొక్క లింగ వచనంబులగు” ప్రా. వ్యా. ఉదా. “వ, భూతంబులు దేవాసురులు వినాశగతులుకారె” రామా. “వ, తన సేనలు వారును విశ్రమించిరి” ఉ. హరివం.

తా॥ ఓరాజా ! ఆమంత్రివాదులందఱారంభమున మిక్కిలి పరాక్రమమును జూపి తుద శ్రమియుఁజేయఁజాలక ప్రజలు నిందించుచుండఁగా సేగ్గుతో గురిపులుగుంపులుగాఁ బోయిరి.

సీ॥ వితిహాసికమాళి ♦ యనిపించు నొకవేళ, నొకవేళ శుష్కతా ♦ ర్మికత నెఱపుఁ బాణినీయపుఫక్కి ♦ వాదించు నొకవేళ, నొకవేళ వేదాంత ♦ ముపచయించు శ్రోత్రియాగ్రియవృత్తి ♦ జూపించు నొకవేళ, నొకవేళ గడుజ్యోతి ♦ మికతఁ దనరు సంగీతమూధురి ♦ చవిదేల్పు నొకవేళ, నొకవేళ సుకవితాయుక్తి ♦ వఱలుఁ తే॥ జదువు నొకవేళగావ్యముల్ ♦ సరసఫణితి, నుడువునొకవేళమంత్రిముల్ ♦ నూర్లు వేలు సామవేదము నొకవేళ ♦ జదువుచుండుఁ బ్రతిభమూఁగనాబ్రహ్మ ♦ రాక్షసుండు. 74

అ॥ అబ్రహ్మరాక్షసుండు - ఆరాజయొక్క శరీరమునఁ బ్రవేశించిన బ్రహ్మరాక్షసుండు, ప్రతిభమూఁగక - బుద్ధివిశేష మతిశయించినట్లు, ఒకవేళక - ఒకసమయమున, వితిహాసికమాళి - పూర్వపుకథలు చెప్పునేర్పినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, అనిపించుక - అనునట్లుగాఁజేయును, ఒకవేళక - వేటొక కాలమున, శుష్కతార్మికత - పట్టితర్కమునే, నెఱపుక - ప్రకాశింపజేయును, అనఁగాఁ గేవలతర్కమునే సంభాషించుచుండుననుట. ఒకవేళక - ఒకప్పుడు, పాణినీయపుఫక్కిక - ప్యాక కరణశాస్త్రరీతిగా, వాదించుక - సంభాషించును, ఒకవేళక - ఒకయడమున, వేదాంతముపచయించుక - వేదాంతశాస్త్రమును వృద్ధిచేయును, ఒకవేళక - మఱియుక తరుణమున, శ్రోత్రియ + అగ్రియవృత్తిక - వేదమునుజదివినవారిలో ముఖ్యమైన ప్రవర్తనములే, చూపించుక - కనఁబఱచును, ఒకవేళక - ఒక్కతఱి, కడుజ్యోతిషికతక - పుష్కలైన జ్యోతిశ్శాస్త్రమును దెలిసినట్లు, తనరుక - చెలరెగున్న ఒకవేళక - ఒక్కక్షణమున, శరీరగోపనమూధురి - గోనవిద్యా మూధుర్యము యొక్క, చవిదేల్పుక - రుచియందుఁదెప్పదేలునట్లుగాఁ జేయును, ఒకవేళక - ఒక్కముహూర్తమున, సుకవితాయుక్తిక - మంచికవిత్వముయొక్క పొందికతో, వఱలుక - ప్రకాశించును, ఒకవేళక - ఒక్కకాలమున, కావ్యముల్ - సత్కవులు వ్రాసిన ప్రబంధములు, సరసఫణితిక - రసయొక్కమైన రీతిగా, చదువుక - పఠించును, ఒకవేళక - ఒక్కసమయమున, మంత్రముల్ - నానా మంత్రములు, మూర్ఖముల, మూర్ఖులు - మందలకొలదిగను వేఱకొలదిగను, నుడువుక - చెప్పుచుండును, ఒకవేళక - ఒక్కతఱి, సామవేదముక - (సంగీతమునకొదియగు) సామవేదమును, చదువుచుండుక - పఠించుచుండును, పద్యమంతయు స్వభావోక్త్యలంకారము.

తా|| ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడు తనబుద్ధికాశలముతో నొకప్పుడు పురాణములను చెప్పెను. యజ్ఞి యొకతటి కేవలతర్కమునకుఁ బూనును. ఇంకొకసారి వ్యాకిరణశాస్త్రమును జదువును. శేషాచలమున వేదాంతమును జెప్పెను. ఒక్కసమయమున వైదికశ్రేష్ఠుఁడుగఁ గన్పట్టును. ఒక్కొక్క శాస్త్రమున పరిచయమును గనఁబఱచును. ఒకానొకకాలమునఁ జక్కఁగా సంగీతమును బాడును. ఒక్కొక్క తరుణమున రసవంతముగాఁ గవిత్వమును జెప్పెను. ఒకానొకక్షణమునఁ బ్రబంధములను జదువెను. ఒక్కొక్కయెడ వేలకొలదిమంత్రములు చర్చించును. ఒక్కొక్కపట్టున సామవేదమును బఠించుచుండును.

వా|| ఇట్లు సకలమంత్రతంత్రంబులకు ససాధ్యంబైన యాబ్రహ్మరాక్షసావేశంబు సంస్తంభించి విజృంభించులాగు చూచి ప్రజాను లెల్ల రాత్రిగతంబున. 75

అ|| ఇట్లు - ఈప్రకారముగా, సకలమంత్రతంత్రంబులకున్ - సకల - సమస్తమైన, మంత్రతంత్రంబులకుఁ - మంత్రములకును, ఉపాయములకును, అసాధ్యంబైన - సాధింపనలవిగానిదియై, ఆబ్రహ్మరాక్షసావేశంబు - ఆయొక్క ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడు శరీరమునఁబ్రవేశించినస్థితి, సంస్తంభించక - ప్రసారణలేకుండనిటువలక - స్థిరపడక, విజృంభించులాగు, చూచి - చెలరేగునట్టిరీతిని గనుఁగొని, ప్రధానులెల్లరుఁ - ముఖ్యమైనమంత్రులందఱును, ఆత్మగతంబునక - వారివారిమనస్సులయందు, పైపద్యముతోనన్వయము.

తా|| ఈప్రకారముగా సకలమంత్రములకును సదుపాయములకును శక్యముగాక యాబ్రహ్మరాక్షసుఁడు సోఁకినపరవశత్వ మంతటితో నిలిచియుండక చెలరేగునట్టి యునికిం గాంచి మంత్రులెల్లరుఁ దమతమమనస్సులయందు.

—: ప్రధానులు విచారపడుట :—

ఉ|| మొత్తంగఁ జొచ్చె గౌరవన యున్నతి వాయుంగ భూతవైద్యులం దొత్తుల మొత్తినట్లు కడు * దుర్భరభావము నొంది భూమిపాలోత్తముదేహముం బడలె * నున్నను గార్యము లే దింక నివ్వే కోత్తరబుద్ధి జెప్పుఁ డొక * బుద్ధివిశేషము పెద్ద లందఱున్. 76

అ|| ఆబ్రహ్మరాక్షసునకు ఘోరమైనయీరాజు. భూతవైద్యులన్ - బేతాళాదిపిశాచములఁ బోఁగొట్టఁగల మాంత్రికులనుపైతము, గౌరవసమున్నతి - తమకీర్తియొక్కయతిశయము, పాయఁగన్ - పోవునట్లుగా, తొత్తులక - దాసజానీబనుమును, మొత్తినట్లు - కొట్టినతీరున, మొత్తంగఁజొచ్చెన్ - కొట్టుటకునారంభించెను, కడుక - ఎక్కువయైన, దుర్భరభావమున్ - భరింపశక్యముగాని మహావికారమును, ఒంది - పొందినట్లై, భూమిపాలోత్తముదేహముక - ఆరాజయొక్క శరీరముగూడ బడలెక - ఆలసటనొందినను, ఉన్నను - మనవిట్లూరక చూచుచుండినను, ఇంకన్ - ఇంకఁగొరఁగని కార్యములేదు - చేయఁదగిన పనిలేదు. పెద్దలందఱును, తెలివిన వారెల్లరును, విశేషోన్ముఖులైన గురకగుణ్య గాఢ్యాజ్ఞానమునందలి శ్రేష్ఠమైనప్రజ్ఞతో, ఒకబుద్ధివిశేషము - ఒకమేధావంతమును,

చెప్పఁడు - వచింపుఁడు, 'భూతవైద్యులను దొత్తులమొత్తినట్లు మొత్తుట కారంభించెను, ఇది ఉపమాలంకారము.

తా|| ఈరాజు భేతాశాదిగ్రహములను బట్టినేర్పిన మంత్రవాదులను వైతము భృత్యులను గొట్టి నట్లు కొట్టు మొదలిడెను. భరింపశక్యము గాని మనోవికారమువలన మనరాజుగారిదేహమంతయు నలసట నొందెను. ఇక మనమిట్లూరక చూచుచుండుటవలన బ్రయోజనము లేదు. కనుక తెలిసిన వా రేదైన నొక యాలోచన చెప్పఁడు.

వ|| అని వితర్కించుకొను చున్న సమయంబున.

77

అ|| అని - ఇట్లని, వితర్కించుకొనుచు - ఊహించుకొనుచు, ఉన్న సమయంబునక - ఉన్న కాలమున.

—: నిరంకుశుడారాజుదగ్గరకుఁజనుట :—

గీ|| బ్రహ్మరాక్షసువార్త ని రంకుశుండు, విని మరుత్కాంతశాపంబు ధవెడలఁద్రోయ నిదియెఠటియుంచువచ్చెభూ ధిమీశమంత్రు, లున్న పనిలేక చింతించుచున్న కడకు 78

అ|| నిరంకుశుఁడు - నిరంకుశుఁడను పేరుగల యా బ్రాహ్మణుఁడు, బ్రహ్మరాక్షసువార్తన్ - బ్రహ్మరాక్షసుఁడు రాజునుసోఁకిన వృత్తాంతము, విని - ఆకర్ణించినవాఁడై, మరుత్కాంతశాపంబు - దేవతాస్త్రీయగు నారంభయొక్క శాపమును, వెడలఁద్రోయక - పోగొట్టుటకు, ఇదియెఠటి - ఇది యేమంచినమయము, అంచుక - అనితనలోనూహించుకొనుచు, భూమీశమంత్రులు - ఆరాజు యొక్కచుంతురు. ఉన్న పనిలేక - అప్పుడుచేయఁదగిన కార్యములేక, చింతించుచున్న కడకు - విచారపడుచున్నచోటికి, వచ్చెన్ - వలెంచెను.

తా|| అప్పుడు నిరంకుశుఁడు బ్రహ్మరాక్షసుఁడు రాజునుసోఁకినవార్త విని రంభయొక్క శాపమును విముక్తిచేయుట కిదియే సమయమ మని యారాజుమంతులందఱుఁ గూడి విచారపడుచున్న ప్రదేశమునకు వచ్చెను.

క|| వచ్చి నమస్కారంబని, యచ్చో గల పెద్దలెల్ల ధి నాదరమునఁ జో టిచ్చి వసింపఁగఁ జేయఁగ, నచ్చతురాననకులీనుఁ ధి డనియె నృపాలా. 79

అ|| నృపాలా - ఓరాజూ, వచ్చి - వలెంచినవాఁడై, అచ్చోక - ఆప్రదేశమున, కలపెద్ద లక - ఉండిన గొప్పవారందఱును, నమస్కారంబు - దండము, అని - అనిపల్కినవారై, ఆదరమునక - సన్మానముగా, చోటిచ్చి - కూర్చుండుటకుఁ దగినస్థానము నొసంగి, వసింపఁగన్ - అచ్చట నాసీనుఁడగునట్లుగా, చేయఁగన్ - చేయఁగా, నచ్చతురాననకులీనుఁడు - శ్రేష్ఠమయిన బ్రహ్మ వంశమునఁ బుట్టిన యానిరంకుశుఁడు, అనియెన్ - ఇట్లుపలికెను.

తా|| రాఁగా నేయచ్చట గల పెద్దలుననుస్కరించియుచితాననంభాసంగనందాసీనుఁడై ఇట్లుపలికెను.

చ తు థా శ్వా న ము

ఉ॥ దుందుడుకార శాత్రువుల ♦ దోర్బలసంపదఁ జక్కుచేసి థా
త్రం దనబాహుపీఠమునఁ ♦ దిన్నదనంబుగ నిల్చి భోగనం
క్రందనుఁ డై ప్రజల్పొగడ ♦ రాచటికం బొనరించునట్టి శ
త్రుందము నంతవానికిని ♦ దుష్టభుదైవము కీడుదెచ్చెనే.

80

అ॥ దుందుడుకారక - మిక్కిలి యుద్ధతిప్రకాశించఁగా, శాత్రువులదోర్బలసంపదనే - పగ
తురయొక్క బాహుబలసంపదను, 'ని. ద్విద్విపక్షాహితామితాః దన్యకాత్రేవశత్రేవః' అ.
చక్కుచేసి - నశింపఁజేసి, థాత్రీన్ - ఈభూమిని - అనఁగానీభూభారముననుట, తనబాహుపీఠము
నక - తనయొక్క భుజమనెడు పీఠయందు, తిన్నదనంబుగక - చక్కుఁగా, నిల్చి - ఉంచి, భోగ
సంక్రందనుఁడై - నుఖముల ననుభవించుటయందు నిందుగ్నివంటివాఁడై, ప్రజల్పొగడక - ఈ
భూమియందుండు జనులు కొనియాడఁగా, రాచటికంబు - రాజ్యమునెటుట, ఒనరించునట్టి - చేయు
చుండినటువంటి, శత్రుందమునంతవానికిని - శత్రుందమునియంతటి గొప్ప వానికైనెతము, దుష్టభు
దైవము - దురదృష్టము - దుష్పాపభయము, కీడుతెచ్చెనే - హానిచేసార్యనా, ఇందు 'రాచటికము'
అను ప్రియోగమునకు "నూ. అన్వేచబహవోదేశ్య వర్ణకా అర్థభేదకాః, క్వచిదంత్యస్యలోపసాన్య
త్క్వచిద్వర్ణాగమోమతః" అనియధ. మఱియు 'శత్రుందమునంతవానికిని' అను ప్రియోగమునకు
"నూ. కచ్చితాన్వద్యశ్య శబ్దశ్య తదుత్పన్నేవ్యస్థితిః" అధ. ఉదా. "చ. అటుదగునే నుత్తేవ్యదని
యంతటివానికి" ఇత్యాదులు.

తా॥ మిక్కిలిదుండగిం ద్రగు శత్రువుల నుక్కడించి, యీభూభారమును దనభుజపీఠమున
నిల్చి యిందుగ్నివలె భోగసంపన్నుఁ డై యొప్పుచున్న శత్రుందమునివంటివానికి నైతము దురదృష్టము
కీడుచేసార్యన గదా!

గీ॥ సత్యసంధులఁ జేర్చు న ♦ సత్యపరులఁ, ద్రోచు ననఘులరక్షించు ♦ దుష్టకర్మ
గల్గువారల శిక్షించు ఘనులఁబెంచు ♦ హీనులను ద్రుంచు ధర నిట్టి ♦ నృపతికలఁడె 81

అ॥ సత్యసంధులక - నిజమతోఁగూడిన వారలను. చేర్చుక - తనసమీపమునకు రక్షించు
కొనును, అసత్యపరులక - అబద్ధములందతిశయలైనవారిని, ద్రోచుక - వెలుపలకు నెట్టిచేయును.
అనఘులక - పుణ్యాత్ములను, రక్షించుక - కాపాడును, దుష్టకర్మగల్గువారలక - చెడ్డపనులు
చేయువారలను, శిక్షించుక - దండించును, ఘనులక - గొప్పవారిని - అనగా మంచివారినినుట,
పెంచుక - పోషించును, హీనులను - నీచబుద్ధిగలవారలను, తుగించుక - తెగటార్చును,
ధరక - ఈపుడమియందు, ఇట్టిసృపతికలఁడే - ఇటువంటిరాజున్నాడా, లేదనుట, "అదండ్యాక
దండయక రాజా దండ్యాంశ్చైవాప్యదండయక, అయశోమహదాస్సోతి నరకంచైవగచ్ఛతి" మను.
"న్యాయేనార్జనమర్థస్య వర్ధనంపాలనం తథా, సత్సత్ప్రేపృతిపత్తిశ్చ రాజవృత్తంచతుర్విధమ్" కామం.

తా॥ నిజ మాడువారిని రాఁబట్టును. అబద్ధములు చెప్పవారిని బోదోలును. పుణ్యాత్ములను
కాపాడును, పాపకార్యము లొనరించువారలను దండించును. సద్బుద్ధిగలవారలను బోషించును,
దుర్బుద్ధిగలవారిని హరింపజేయును, దయతో భూమిని భాలించుటయంద నిట్టిరాజు లేఁడు,

—: నిరంకుశుడు నాకు దేవతావేశము కలదనుట :—

వ. అని యనేకవిధంబుల మనుజునాథు వర్ణనము చేసి పిదప దైవంబుఁ దిట్టి తలంచిన నాకొకదైవలీల గల ధండుఁ బల్కి మెల్లన శరీరంబు గగురుపాడువ. 82

అ|| అని - ఇట్లుపలికి, అనేకవిధంబులకా - పలుభంగులుగా, మనుజునాథున్ - ఆరాజును, వర్ణనముచేసి - గుణలక్షణములనుపన్యసించి, పిదపకా - అటుతరువాత, దైవంబుకా - పార్వరబ్ధి మును, తిట్టి - నిందించినవాడై, తలంచిన - స్మరించినట్లయిన, నాకొకదైవలీల గలదంచుకా - నాకొక దేవతాసంబంధమైన విలాసము కలదనుచు, పల్కి - వచ్చించి, మెల్లన - చల్లగా, శరీరంబు - తనయొడలు, గగురుపాడువకా - పులకాంకురముదోపగా,

తా|| ఇట్లా వృషాలునియొక్క నుగుణాతిశయముల నేకవిధంబులఁ బొగడి పార్వరబ్ధిమును నిందించి నాకొకదేవతాసంబంధమైన యావేశము గలదని చల్లగాఁ దనమేనఁ బులకలువొడను.

ము. ఒకనిట్టూరుపు పుచ్చి కన్నుగవ నీ * దుప్పొంగఁగా నావలిం
చి కరాజ్ఞంబులు మీఁది కెత్తి తనుయ * ప్రిం గంప మేపార నిం
చుత యాలాపము చేసి వెక్కనముగా * శోకించి శోకించి వేఁ
డు కొనంగా నొకకొంతనేవునకు నా * టోపంబు సంధిల్ల గన్. 83

అ|| ఒకనిట్టూరుపుపుచ్చి - ఒక్కదీర్ఘశ్వాసమునునిడిచి, ఇచట నిడు + ఊరుపు - నిట్టూరుపు "నూ. క్షిప్రమాసమున కులు, నిలు, కడు, నడు, నిడు, శబ్దముల అ, డ. ల. కచ్చుపరమయిన ద్విరుక్త టకారమగును," బావ్యా. కన్నుగవకా - కన్నులయొక్కజంబయందు, నీరు - అశ్రువులు, ఉప్పొంగఁగాన్ - పైకివచ్చునట్లుగా, అనఁగాఁగన్నీరుపైకుబుకునట్లుగా, అవలించి - జ్వంభించి - ఒప్పునిలుచుకొని, కరాజ్ఞంబులుమీఁదికెత్తి - పద్మమువంటి చేతులనుబైకెత్తికొని, తనుయప్తిన - దండమువంటియొడలియందు, కంపము - వడఁకుట, ఏపారన్ - అతిశయించఁగా, ఇంచుకయాలాపముచేసి - కొంచెమెక్కువగామాటలాడి, వెక్కనముగాకా - దుస్సహమగునట్లుగా - అతిశయముగా, శోకించిశోకించి - ఏడ్చియేడ్చి, వేడుకొనఁగాన్ పార్థింపఁగా, కొంతనేపునకున్ - కొంత కాలమునకు, అటోపంబు వేగిరపాటు, 'ని. సంభ్రమాటోపసంభ్రాంభా'యా. సంధిల్లగన్ - కూడుకొనఁగా. అలం. స్వభావోక్తి. ఇచట నిరంకుశునకు దేవతావేశము లేకున్నను జనులమెప్పింపఁజేసిన పటాటోపమునుగూర్చి "నిర్విషేణాపిసర్వేణ కర్తవ్యామహతీఫణా. విషమస్తునచాప్యస్తు పటాటోపా భయంకరః" చాణ.

తా|| ఒక్కదీర్ఘశ్వాసమును విడిచి కన్నులవెంట నీరుగార్చుచు నావలించి చేతులు బైకెత్తి వేడుకొనఁగా గొంచెమునీ పెక్కువగా మాటలాడి మిక్కుటముగా నేడ్చి యేడ్చి వేడుకొనిన తరువాత కొంతనేపటికి దర్పముతో.

—: నిరంకుశుడు తత్పరిహారమును జెప్పుట. :—

గీ. ఇప్పుడు పుట్టినపాపాణ * మెల్లఁ గొట్టి, తుమురుగాఁ జేసి ధరణిపైఁ * ధూరుపెత్త
రాజుఁ బట్టినుతూట్రవ్యా * రాక్షసుండు, విడుముఁ గాని ము ణ్ణేమిట * విడువు డనిన. 84

అ|| ఇపుడు — ఈసమయమున, పుట్టిన — ఊపెలుపల జన్మించిన, హామోనియస్ట్ — తాయి సంతయును, కొట్టి — నలుగునట్లుగాఁగొట్టి, తుమయగౌఁజేసి — పాడియగునట్లుచేసి, చూర్ణముగౌఁజేసి, ధరణిపైఁ — భూమిమీఁద, తూరుపెత్తె — తూర్పారఁబెట్టఁగా, రాజున్ — మనరాజును, పట్టిన — ఆవేశించియున్న, బ్రహ్మరాక్షసుండు — ఆయొక్క బ్రహ్మరాక్షసుఁడొక, విడుచుక — విడిచిపెట్టును, కాని — ఇంతేకాని, మఱేమిటక — ఇంకదేనివల్లను, విడువఁడు — వదలఁడు, అనినన్ — ఇట్లుచెప్పఁగా,

తా|| యీరాతిని నలియఁ గొట్టి పిండిగాఁ జేసి తూర్పారఁ బెట్టినట్లయిన రాజును బట్టిన బ్రహ్మరాక్షసుండు వదలును గాని యింతకుఁదప్పు దేనివలన విడువఁ దనఁగా.

—: మంత్రులు శిలను పిండి చేయించుట. :—

క|| ఇదియా నిది గా దనియెడి, సదమలబోధంబు లేక ♦ సచివావలియా

నిది మంచికార్య మనుచు, న్నది నెన్న విపత్తి మతికి ♦ మతికిం బొందెన్. తిర

అ|| ఇదియాను — ఈపనివల్లనగును, ఇదికాదు — ఈకార్యమువలనఁగానేరదు, అనియెడి — అనిచెప్పనట్టి, సదమలబోధంబు — పరిశుద్ధమైన జాగరూకత, లేక — మనస్సుననేపాటియైలేక, సచివావలిమంత్రులయొక్కవరుస — అనగా మంత్రులయొక్కసమూహమనుట, ఔను—ఈవాక్యము నిజమేను, ఇది మంచికార్యము — ఈ పనిచేయఁదగినదియే, అనుచున్ — ఇట్లు చెప్పకొనుచు; మది నెన్నక — తమతమ మనస్సులయందుగఁజింపఁగా, విపత్తి — అపద, మతికిమతికిన్ — ప్రతిజ్ఞల బుద్ధికిని, పొందెన్ — తగిలెను.

తా|| అతఁ డిట్లు చెప్పినతోడనే మంత్రులందఱు నిది యగునా కాదా యనువిచారణ లేకయే యేకగ్రీవముగా నిజమే యీపని చేయవలసినదే యనుచుండఁ బ్రజలు సంగీకరింపుట.

గీ|| రాయి దిగులంగఁగొట్టిన ♦ రాజునొడలి, బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెగునే ♦ పాడ్డివేంద్ర
ధరణిపైఁ 'బృథ్మతాదనా ♦ ద్దంతపతన,' మనిన పరిహాసవాక్యము ♦ సార్థమయ్యె 86

అ|| పాడ్డివేంద్ర — ఓరాజు, రాయిదిగులంగఁగొట్టినక — ఆతాయి చిన్నచిన్నముక్కలుగాఁ బగులఁగొట్టినట్లయిన, రాజునొడలి బ్రహ్మరాక్షసుండు — రాజును బూనియున్న బ్రహ్మరాక్షసుండు, ఏగునే — పోవునా, ధరణిపైక — ఈభూమియందు, 'బృథ్మతాదనాద్దంతపతనం,' పరిహాసఁబఁగొట్టిన చుంతములురాలట' అనిన పరిహాసవాక్యము — అనెడు హేళనముతోఁగూడిన పలుకు, ఇచట 'బౌత చతనం + అనిన' అని సంధికలుపుటకు "నూ. శబ్దానామంత్యభౌగేషు యోజనసాక్షరః ప్రద్యుభ్యతే, తస్మాచ్ఛబ్దరతోహస్యాత్, సర్వప్రపంచినమ్మతే" అథ. సార్థమయ్యెక — ప్రయోజనముగలదాయెను, ఇంచుఁచేతుర్థ చరణమున స్వరయతి చెప్పఁబడినది అలం. లోకొక్తి 'లొకప్రహాసవాక్యతి ల్లోకొక్తి తితికథ్యతే' అని టవ.

తా|| ఆపాపాణమును జీతుకఁగొట్టిన రాజును సోఁకిన బ్రహ్మరాక్షసుఁడు పోవునా? ‘పృథ్వి తాడనాద్దంతపతన’ మనిన యెగతాళిమాటయే యిప్పుడు సార్థకమైనదిగదా!

ప|| ఇట్లు నిశ్చయించి వారు సకల భూప్రజల రప్పించిన. 87

అ|| వారు - ఆమంతులందఱును, ఇట్లు - ఈప్రకారముగా, నిశ్చయించి - స్థిరపఱచుకొని, సకల భూప్రజలక - భూమియందుండెడి సమస్తమానవులను, రప్పించిరక - వచ్చునట్లుచేయఁగా, పిలిపించఁగాననుట.

క|| శతతాళదఘ్న మగున, య్యతులగ్రావంబుఁ జూచి ♦ యఖిలగ్రామా గతులై న మానవులు తమ, శ్రుతసాధనవిధులచేతఁ ♦ జూర్ణము నేయన్. 88

అ|| అఖిలగ్రామాగతులు, అఖిల - సమస్తమయిన, గ్రామ - గ్రామములనుండి, ఆగతులు - వచ్చినవారు, ఐనమానవులు - అయినట్టిమనుష్యులు, శతతాళదఘ్నము - నూలుతాటిచెట్లమితమగు నట్టిది, అగు - అయినట్టి, అయ్యతులగ్రావంబుక - అసమానమైన యాశిలను, చూచి - పరీక్షించి, తమ శ్రుతసాధనవిధులచేతన్, తమ - వారివారియొక్క, శ్రుత - శాస్త్రములయొక్కయు, ‘ని. శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోః’ అ. సాధన - అభ్యాసముయొక్కయు, విధులచేతక - నిర్ణయములచేత, చూర్ణము నేయన్ - పొడుముచేయఁగా.

తా|| సమస్తగ్రామములనుండి వచ్చినవా రానూలుతాళ్ళ యెత్తయినరాతిని తమ వినికిడి వలనను వాడుకవలనను దెలిసినప్రకారము పిండి చేయఁగా.

—; శిలాచూర్ణమునుండి రంభ జనించుట. ;—

సీ|| గబ్బిగుబ్బలమీఁది ♦ కస్తూరికాపంక, మాణిముత్యైవుఁజేర్చ ♦ నంటుకొనఁగ జాళువాబంగారు ♦ జలప్రోతకుచ్చపై, నొడిదారములకాంతి ♦ జడికొనంగఁ గులుకుఁజెక్కులలోన ♦ గురివెందతాటంక, రోచులు దాఁగిలి ♦ మ్రుచ్చులాడ నుడురాజు చెంగట ♦ నున్నరోహిణిమాడ్కి మోముపై ముంగర ♦ ముత్యమలరఁ గీ|| గాలఘనకల్పకై శికా ♦ కల్పకల్ప, పుష్పగంధంబు దిక్కుల ♦ బుగులుకొనఁగ వెలఁది పాపాణచూర్ణంబు ♦ వెడలి నాఁడు, కడలిలోపలఁ బుట్టిన♦క్రమముదెలిపె 89

అ|| గబ్బిగుబ్బలమీఁది కస్తూరికాపంకము - బటువులైన స్తనములపైనున్న కస్తూరితోఁ జేయఁ బడిన బురద, ఆణిముత్యైవు జేర్చన్ - గుండ్రని ముత్యములయొక్కసరములను, ‘అంటుకొనఁగన్’ - తగులఁగా, జాళువాబంగారు జలప్రోత కుచ్చపైన్ - చొక్కపుబంగారముయొక్క నీటిమొలాము పోయఁబడిన పట్టుజడకుచ్చమీఁద, జలకము-ప్రోత - జలప్రోత, ఉదా. “వ. అజాండకరం డంటు వెండిజలప్రోతగావించిన లెఱంగు” అనిపాది. ఒడిదారములకాంతి - చీరపైటకొంగులయొక్క చివరగల దారములయొక్క ప్రకాశము, జడికొనంగన్ - ఎడతెగకప్రకాశించఁగా, కులుకుఁజెక్కుల

లోనన్ - శృంగారవికార మగపటచునట్టి చెక్కి శృయందలి, గురువెందతాటంకరోచులు - గురిగి జ
గుత్తులవంటి చెవికమ్మలయొక్క కాంతులు, దాగిలిముచ్చలాడన్ - దాగురుమాతలాడుకొను
చుండగా, బాల్యక్రీడా విశేషము. (దాగిలు + ముచ్చలు) ఉదా. “గీ. గచ్చకాయలు దాగిలి
ముచ్చలాట, బంతి మెకమాట చిందఱపటపులాట, లనెడువైశవదుర్వృత్తి నధిగమించి” ప్రలం. వే.
ఉడురాజుచెంగటన్ - నక్షత్రములకధిపతియగు చంద్రునిసమీపమున, ఉన్న రోహిణిమాడ్కిన్ -
ఉండిన రోహిణివలె, మోముపైన్ - మొగముమీద, ముంగరముత్యమలరక - నాసికాభరణము
సందుగల ముత్యము ప్రకాశించుచుండగా, కాల.....గంధంబు. కాలఘన - నల్లనిమేఘము
వలె, కల్ప - చేయఁబడిన, ని కల్పస్తుప్రళయేన్యాయే శాస్త్రీబ్రహ్మదినేవిధా, సురద్రుమేవికల్పేచ
ప్రత్యయ శ్రేష్ఠసార్థకః, అని నానా. “ఉదా. ప్రభాతకల్పారాత్రిః” అగ్నికల్పశృతః, (ప్రాతః
కాలసమానము రాత్రియనియు, నగ్నితుల్యుడగు శత్రువనియుఁ దెలిసికొనునది) కైశిక - తలవెండ్రు
కలయొక్క ముడియందు - కొప్పునందు, ఆకల్ప = అంతటను గల్పించఁబడిన, కల్ప - దేవలోకమునఁ
గల కల్పవృక్షముయొక్క, పుష్పగంధంబు - పుష్పలయందుగల పరిమళము, దిక్కులన్ - అన్ని
దిశలయందును, బుగులుకొనఁగన్ - వ్యాపించగా - గుప్తవఁగొట్టఁగా, ఇది గులుబుకొనుటకు
మాటురూపము. ఉదా ‘సీ. బుగులుకొంచుఁడనర్చు భూరిసారిభముచే, నొటపైనమేఘాతయొప్పు
తోడ’ పరమ. వి. వెలఁది. ఒక శ్రీ - కాపవళమునఁ బాషాణపై నయారంభ, పాషాణచూర్ణంబు వెడలి
యారాతిపిండిలోనుంచి బయటికివచ్చి, నాడు - పూర్వమొకప్పుడు, కడలిలోపలన్ - (శ్రీర)
సముద్రమునందు, పుట్టినక్రమమున్ - జన్మించినవిధమును - అనఁగా - బాలకడలిలో లక్ష్మీదేవి యుద
యించినట్లుద్భవించినదనుట, తెలిపెన్ - తెలియఁజేసెను, అనఁగా - జూచువారందఱికిని సముద్రము
నందుఁబుట్టిన లక్ష్మీదేవియో యనునట్లుండెను. అలం. ఉల్లేఖ. ‘యత్రాన్యధర్మ సంబంధాదన్యత్వే
సూపతర్కితమ్, పృథ్వీం హి భవేత్ ప్రాజ్ఞా, స్తా ముత్తేక్షాం పృథక్తే’ అనిపృతా. ‘సంభావన
మథోత్తేక్షా పృథ్వీస్య సమేనయత్’ కా. పృ.

తా|| తేటగల గుండ్రని ముత్యములపేరుల నంటుకొనుచున్న వట్టువగుబ్బలవై గల కన్దుర్బల
యడుగుతోను, అపరంజయొక్క నీరు పోయఁబడిన పట్టుజడకుచ్చలమీద నెడతెగక ప్రకాశించు
చున్న పయ్యెద చెఱఁగునందలి జలతారుకాంతితోను, గురిగింజ గుత్తులవంటి చెవికమ్మలయొక్క దీప్తి
కనఁబడి కనఁబడకుండునట్లు చేయుచున్న చెక్కిశృయొక్క కాంతితోను, చంద్రుని సమీపమున నున్న
రోహిణీనక్షత్రమువలె నొప్పుచున్న నాసికాభరణమునందలి ముత్యముతోఁగూడిన ముఖప్రకాశము
తోను, నల్లనిమబ్బతో సమానమైన తలవెండ్రుకలయందు గుప్తనవెదఁజల్లుచున్న తావిగల వేల్పు
జెట్టుపువ్వులతోను, బాలకడలియందుఁ బుట్టిన లక్ష్మీదేవివలె నారాతిపాడినుండి రంభ వెలువలకు
వచ్చెను.

వ|| ఈరీతి నన్నాతి రాతిపాడి వెడలి నిలిచిన సకలజనంబులు సమమనంబులు 90

అ|| ఈరీతిన్ - ఈవిధముగా, అన్నాతి - అత్త్రీ, రాతిపాడివెడలి - ఆశిలామూర్త్యున్నట్టి
బయటికివచ్చి, నిలిచినక - నిలఁబడఁగా, సకలజనంబులు - సమస్తగుమానవులు, తమమనంబులన్ -
వారివారి మనస్సులయందు, ఇందు ‘ఈరీతినన్నాతిరాతి’ వృత్త్యుప్రసాసము ‘జనంబులు మనంబులు’
అంత్యానుప్రాసము.

సీ॥ జొటజొటఁ గురియునో ♦ జుంటితేనియ మోవి, నొడవునో జాబిల్లికొదమ నుడుట
 విసరునో శృంగార ♦ రసచృష్టికొప్పునఁ, దొలఁగునో యుప్పుశంబు ♦ పలుకులందు
 రాలునో కుముదవ ♦ త్రిములు చూపులయందా, వెడలునో సిఁ గిణి విఁడ్లు బొమల
 వెళ్లఁబెట్టునొ పూర్ణ ♦ విధుకాంతి మొగమున, దిగఁబాటునో పైఁడి ♦ తెలివి మేన
 గీ॥ వెడలఁ బొంగునొ చెక్కుల ♦ విమలరత్న, దర్పాద్యోతనిగనగల్ తతమ గాఁగ
 జోడుకూడి చెలంగునో ♦ చూడఁ జూడ, గబ్బిగుబ్బిఁ గోడెఁ ♦ క్కవలకవలు. 91

అ॥ మోవిన్ - కిందిపెదవియందు, జుంటితేనియ - తేనెటీగలుహుచ్చెడు తేనెవంటి తేనె,
 జొటజొట - జొటజొట యను ధ్వనికలుగుఁట్లు, పరియునో - వర్షించునేమో, ఇచట 'జొట
 జొట' యనుద్వార క్రిగిగుఱించి 'నూ. కాంతిశబ్దాదిశబ్దాన్తు ద్విరుక్తాస్సంతనైకతే సాధారణాస్తదన్యేచ
 వైచిత్ర్యం భూరివర్తతే' అని అధ. ఉదా 'చ. జొటజొట ధారగావడియుచున్' అని పాం. మా.
 నుడుటన్ - నొసటియందు, జాబిల్లికొదమ - బాలచంద్రుఁడు, ఒదవునో - పుట్టునేమో, కొప్పునన్ -
 కేశబంధమునందు, శృంగారరసవృష్టి - శృంగార - సంభోగమునుగూర్చిన 'ని. శృంగారస్ఫురతేనాట్య
 రసేఽపిగజమండనే' అని వి. రస - ప్రేమయొక్క, 'ని. శృంగారముఖ్య మధురాతి సువర్ణరేతో
 నిర్వాసరాగగర్భద్రవపారదేవు, ఆస్వాదనధ్వనినుధాంబురసాఖ్యధాతు ప్షిప్తరసో' అని నా. వృష్టి-
 వర్షము, విసరునో - వ్యాపించునేమో, పలుకులందున్ - సంభాషణములయందు, అమృతంబు - మధ,
 తొలఁగునో - చలించునేమో, చూపులయందున్ - వీక్షణములయందు, కుముదపత్రములు - తెల్ల
 గలువపూరేకులు, రాలునూ - క్రిందఁబడునేమో, బొమల - కనుబొమలయందు, భూపులయందు,
 సింగిణివిడ్లు - శృంగధనుస్సులు, వెడలునూ - వెలుపలకు వచ్చునేమో, మొగమున - ముఖము
 నందు, పూర్ణవిధుకాంతి - నిండుచుదురునియొక్క ప్రకాశము, వెళ్లఁబెట్టునొ - వెలువడఁజేయు
 నేమో, మేనన్ - ఒడలియందు, పైఁడితెలివి - బంగారముయొక్క పరిసృష్ట్యము, దిగఁబాటునో - క్రిందికి
 జాటునేమో, చెక్కులన్ - చెక్కిళ్ళయందు, విమలరత్న దర్పణ ద్యోతనిగనగల్, విమల - నిగ్మలమైన,
 రత్నదర్పణ - మణులతోఁజేయఁబడిన యద్దముయొక్క, ద్యోత - ప్రకాశమునందలి, నిగనిగల్ -
 నిగ్గణిగలునుకాంతులు, తలుచుగాఁగన్ - అధికమగునట్లు, వెడలఁబొంగునొ - ఆతిశయించి బయటికి
 వచ్చునేమో, చూడఁజూడక - మిక్కిలిపరిశీలించఁగా, గబ్బిగుబ్బలక - బటువులైనవట్లువస్త్రముల
 యందు, జోడెకక్కువలకవలు - యావనపు జక్కవలజతలు జోడుకూడి - ఒండొంటితోఁగలిసి,
 చెలంగునూ - ఒప్పునేమో, రూపకాతిశయోక్త్యలంకారము. 'రూపకాతిశయోక్తి సాన్య నిగీర్వా
 ధ్యవసానతః. పశ్యసిలోత్పలద్వంద్వా నిస్సగంతి కితా శృరాః' కువ. 'నిగీర్వాఢ్యవసానంతు ప్రకృ
 తస్య సమేతయోక్త ప్రస్తుతస్య య దన్యత్వం యదన్యోక్తౌ చ కల్పనమ్' కార్యకారణయో ర్యశ్చ.
 పౌర్యావ్యవసర్యయః, విజ్ఞేయోఽతిశయోక్తిఃసా' ఉదా. 'కమల మనంధసికమలేచ కువలయే
 తానికనకలతికాయాం సాచ నుకుమారసుభగే, త్యుత్పాతపరంపరా కేయమ్' కా.ప్ర. జక్కవల
 కవలు యమ కాలంకారము. 'యమకంపౌనరుక్త్యేతు' కా. ప్ర.

తా॥ ఈ శ్రీ యిందైనపెదవియు, బాలచంద్రుని వంటి నొసలును, మరులుకొలుపునటువంటి
 కొప్పును, తియనిపలుకులును, తెల్ల కలవపూరేకులవంటి కన్నులును, వంచినవిల్లువంటి కనుబొమలును,

నిండుచందురునిబోలిన మోమును, బంగారుచాయగల మేనును, వజ్రపుటద్దముల కెనయైన కాంతిగల చెక్కిళ్ళును, జక్కవజంటవలె గుండ్రని స్తనములు గలిగియున్నది.

ఉ॥ గుత్తపుగుబ్బలాడి నును ♦ కోమలి ముద్దులగుమ్మ మల్లె పూ
గుత్తి మెఱుంగుదీగె లత ♦ మాన మనోజురవాళి జాభువా
ముత్తైపుగోల చంద్రకళ ♦ మోహనమంత్రము కాంతిరాశి యీ
పుత్తడిబుచ్చయేరణి ♦ బుట్టెనొకో యువలంపుభూళిలోన్.

92

అ॥ గుత్తపుగుబ్బలాడి - చిగువైనయావనము గలదియును - కఠినమైన స్తనములు గలదియును - నునుకోమలి - పుష్పమువలె మృదువైన మసూజ్జమైనదియును, ముద్దులగుమ్మ - ముద్దులుగులుగునట్టిది యును, మల్లెపూగుత్తి - మల్లెపూవులగుత్తివలె నింపైనదియును, ఇది మల్లీశబ్దమునకుఁ దత్సమము. మెఱుంగుదీగె - ఉత్కృష్టకాంతిగల విద్యుల్లతవంటిదియును, మెఱపుదీగెను బోలినదియును, లత మాన - లేగిఁగనంటి తనువుగలదియును, మనోజురవాళి - మన్మథునియొక్క ధ్వనియైనదియును, ఇది రవళయొక్క రూపాంతరము ఉదా. 'సీ. కెరలికెమ్ములు సేయుకేకారవమ్ములు లావుకలెత్తునీలలరవాళి' ఆం. చంద్రా. జాభువాముత్తైపుగోల - అపరంజితోఁగూర్చిన ముత్యములయొక్క బాణమువలె సొగసైనదియును, చంద్రకళ - చంద్రునియందలి భాగమువలెఁ బ్రకాశమైనదియును, మోహనమంత్రము - మరుబుకొలుపునట్టి యింద్రజాలవిద్య యొనదియును, మోహనమంత్ర మనుటకు 'వశ్యము, ఆకర్షణము, విద్యేష్టణము, ఉచ్చాటనము, మోహనము, స్తోభనము, మారిణము, శమనము, అనునవి యెనిమిది విధములు గలవు. వానినెల్ల మంత్రశాస్త్రములయందుఁ జూడవగును. ఉదా. 'ఓం క్లం క్లం దేవి జగన్మోహిని క్లిం క్లిం మాయాన్వయాపిణి సకలజనానాం మోహం కరు కరు క్లిం క్లిం స్వాహా' మం. కా 1. కాంతిరాశి - ప్రకాశముయొక్క ప్రోగుగాఁగూడినదియును, అయిన ఈపుత్తడిబొమ్మ - ఈయపరంజి ప్రతిమ, ఉపలంపు భూళిలోకా - రాతిపిండియందును, ఏకరణికా - ఏప్రకారముగా, పుట్టెనొకో - ఉద్భవించియుండెనొకదా, ఇందు 'పుత్తడిబొమ్మ' అనుటకుదా. 'సీ. తరతరంబులనుండి తనయింట నలరపు, త్తడిపైడి బుట్టకుఁ స్తమన వెలయ' అని శృం. మ. అలం. మాలారూపకము. 'మాలా తు పూర్వవత్' కావ్ర. ఒకచోట బహుళమానములు కూడినప్పు డెటులమాలోపమ యగుచున్నదో యటులే యొకచోట ననేకధర్మముల నాలోపించినపుడు మాలారూపక మగుచున్నది. ఉదా. 'సౌందర్యస్య తలంగిణీ తరుణిమోత్కర్ష స్య హస్తోద్గమః కాంతేః కర్మణి కర్మనర్మరహసా ముల్లాసనా వాసభూః, విద్యా నక్రగిరాం విధేనవధి ప్రావీణ్యసాక్షాత్క్రియా, బాణాః పంచశలీముఖస్య లలనా చూడామణిః సా స్రీయా' ర. గం.

తా॥ దృఢమైన యావనముగలదియును, బుష్పమువలె మనోజ్ఞమయినదియును, ముద్దులుగులుగుచున్నదియును. మల్లికాగుచ్చుమువలె నింపైనదియును, విద్యుల్లతవలెఁ బ్రకాశించుచున్నదియును. లేచివహితిదియును, మన్మథునివారువమగు చిరుకవలె నొప్పచున్నదియును, బంగారుమతో నమర్చు బడిన ముత్యములబాణమును బోలినదియును, చంద్రకళతో సమానముగఁ బ్రకాశించుచున్నదియును. మోహమును గలిగించునట్టి యింద్రజాలవిద్యవలె నొప్పచున్నదియు నగు నీచొక్కపు బంగారుభూషణ తాతిపాడియం దెట్లుజన్మించినదోకదా! అని తలంచెరి.

—: రంభ నిరంకుశునియొద్దకు వచ్చుట .—

సీ॥ జలుంగుపయ్యెద జాఱు ♦ జికిలిగుబ్బలకాంతి, దిగఁబాఱుదిశల్లె ♦ దేలివిపఱవ
నలవోకగాఁజూడ ♦ ననమాస్త్రనిశితమా, ర్గణపరంపరలొక్క ♦ రాశిఁబడఁగఁ
గరపంకజములూఁపఁ ♦ గనకకంకణర్పణ, నాదసంపదగుమా ♦ నముగఁజెలఁగఁ
బ్రతిపదంబుననూపు ♦ రర్పణంర్పణవిరావ, మునమూఁగఁబడిహంస ♦ ములు దొలంగఁ

గీ॥ దనరుచాతుర్యధుర్య సౌ ♦ దర్యరేఖ, దగిలిపడనిచూపులు ♦ మగిడిడిగియ,
రాకమర్త్యలవెంటాడి ♦ రానమర్త్య. నీరజాక్షి నిరంకుశుఁ ♦ జేరవచ్చె. 93

అ॥ అమర్త్యనీరజాక్షి - దేవతాస్త్రీయగునారంభ; జలుంగుపయ్యెద - చిత్రలేఖనము గల
చేలాంచలము దుకూలాంబరముయొక్క పైఁటయనియు జెప్పవచ్చును. జాఱు - దిగఁబడుండఁగా,
చికిలిగుబ్బలికాంతి - తుడిచి చక్కఁజేసిన కుచములయొక్కప్రకాశము, దిగఁబాఱు - క్రిందికిఁ
బ్రసరించుచుండఁగా; దిశల్లెన్ - దిక్కులన్నియును; తెలివిపఱవన్ - స్వచ్ఛమగాఁజేయుచుండఁ
గాను, అలవోకగాన్ - ఇప్టమువచ్చినట్లు - స్వేచ్ఛగా, చూడన్ - అవలొకిందుచుండఁగా, అస
మాస్త్రనిశితమార్గణపరంపరలు. అసమాస్త్ర - విషమసంఖ్యగల బాణములుగలవాడయిన మన్మథుని
యొక్క; నిశిత - వాడియైన, మార్గణ - బాణములయొక్క, పరంపరలు - వరుసలు, అనుక్రమ
ములు, ఒక్కరాశిన్ - ఒక్కప్రొవునందు, పడఁగన్ - చేరుచుండఁగాను, కరపంకజములు - పద్మ
ములవంటిహస్తములు, ఊఁపన్ - ఊగించఁగా, కనకకంకణర్పణనాదసంపద - కనకకంకణ - సువర్ణ
మయమగు హస్తాభరణములవలన, ర్పణనాద - ర్పణతార్మయయొక్క, సంపద - అధికము, గుమా
నముగన్ - అవ్యక్తమధురముగా, 'ని. గుమానము - సందేహము' అం. వా. చెలఁగన్ - ఒప్పు
తుండఁగాను, ప్రతిపదంబునన్ - అడుగడుగునందు, నూపుర - కాలియందెలయొక్క, ర్పణంర్పణ
వీరావమున్ - ర్పణంర్పణయనెడు ధ్వనివలన, హంసములు - హంసలు, మూఁగఁబడి - చుట్టు
కొని, తొలంగన్ - దారితొలఁగియావలికిఁ బోవుచుండఁగాను, తనరు - ఒప్పుచున్న, చాతుర్య
ధుర్యసౌందర్యరేఖన్ - చాతుర్య-సేర్పయొక్క, ధుర్య - భారమునువహించుచున్న, సౌందర్య -
చక్కఁదనముతోఁగూడిన, రేఖన్ - శరీరసౌష్ఠ్యముతో, తగిలి - పొంది, పీడని - విడివడనిఅనఁగా
అప్పువచ్చునియనుట, చూపులు - వీక్షణములు, మగిడి - మరల - డిగియరాక - తక్కువరచుటకు
వీలుగాక అనఁగా గమక్రమముగ నెక్కువయగునుగాని తక్కువకాదనిభావము. మర్త్యలన్ - మాన
వులను, వెంటాడిరాన్ - వెంటడించిరాఁగా, అనిమిషస్త్రీ యగుటవలన నాయువతిమాపుక్రమ
క్రమముగా నధికమై మానవుల నాక్రమించిన దని కవిహృదయము. పెద్దనార్యుడును 'ఉ. చూచి
ర్పణం ర్పణత్కటక ♦ నూచిత కేగపదారవిందయై, లేచి కుచంబులుందులుము ♦ లేనడుమల్లనాడ
నయ్యెడం, బూచినయొక్క పోకనును ♦ బోదియఁజేరి విలొకనప్రభా, వీచికలం దదీయపద ♦ వీ కలకాం
బుధి వెల్లిగొల్పుచున్' అనినాడు. రంభ నిరంకుశునియొద్దకు వచ్చునప్పుడు పయ్యెదజాఱుట కామేం
గితము.

ఓషః ప్రస్ఫుతీక్షణే విచలతః కూపాదకే మత్స్యవ
 ధమ్మిల్లః కుసుమాంచితో విగళతి ప్రాప్తోఽపి బద్ధంపునః
 ప్రచ్ఛన్నా ప్రజతః స్తనౌ ప్రకటతాం శ్రోణీతటం దృశ్యతే,
 నీవీ చ స్థలతి స్థితాఽపి సుదృఢం కామేంగితం యోషితాప రతి.

ఈశ్లోకమున కాంధ్రము:

చ॥ పెదవి గదల్చు గన్నగః ♦ పెంపెసలారఁబిలుందుఁజూచుచు బ
 య్యదవిదిలించు జన్నలు బ ♦ యల్పడఁ గొప్పననున్న క్రొవ్విరుల్
 పెదరినఁ బల్కరుందులుము ♦ జెక్కనజెమ్మట జీరనించు గ
 ట్టదిరిన జక్కగట్టు జప ♦ లాక్షి మనోహరమూర్తి జూచినన్. కళా. శా.

నిరంకుశుఁ - నిరంకుశుడనెడు పేరుగలయా బ్రాహ్మణుని, యెద్దకుచేరవచ్చెన్ - సమీపించెను, అలం -
 అతిశయోక్తి, విషయస్యానుపాదానా, ద్విషయ్యపనిబధ్యతే, యత్ర సాఽతిశయోక్తి స్యాత్. కవి
 ప్రాధోక్తిజీవితా' అని ప్రతా. ఉదా. 'కమల మనం భసికమలే. చమలయే తాని కనకలతికాయాం
 సా చ ను మారసుభగే త్యుత్పాత పరంపరాకేయం' కా. ప్ర.

తా॥ ఆదేవతాస్త్రియొక్కపైట జాటుచుండఁగా స్తనములకాంతి క్రిందికిఁబ్రసరించుచుం
 దిక్కులనిండుచుండెను. ఇచ్చవచ్చినట్లు మాచెడుమాపులవలన మచ్చధవాణపరంపరలు కురియుచుం
 డెను. కమలములవంటి హస్తముల నూపుచుండుటవలన గాంచనహస్తాభరములయొక్కధ్వని యవ్యక్త
 మధరముగా నుండెను. నడచునప్పుడు కాళియందెలయొక్క చప్పుడువలన నంచలు పాదములఁజుట్టు
 కొనుచు మరలఁదొలఁగుచునుండెను. నేర్పగలదియు నందకత్తెయు నైనయాబిడయొక్క చూపులు క్రమ
 క్రమముగా వృద్ధియగుచు జనుల నాకర్షించుచున్నవి. ఇట్లానిరంకుశునిచెంతకు వచ్చెను.

—: నిరంకుశుండు సంతోషించుట :—

క. చనుదెంచి యెదుట నిలిచిన, వనజేక్షణఁ గొంగిలించి ♦ వసుధా సురనం

దనుఁడు నయనాంచలాశ్రులు, కొనగోరం దొలఁగ మీటు ♦ కొనుచుం బలికె 94

అ॥ చనుదెంచి - తనసమీపమునకువచ్చి, ఎదుటన్ - ముందరనిలిచిన, వనజేక్షణఁ - నిలిచి
 యన్న పద్మములవంటి కన్నులుగలదైన యారంభను, వసుధాసురనందనుఁడు - పుడమికి వేల్పువంటి
 వాడయిన యాసురశర్మకుమారుఁడు, కొంగిలించి - ఆలింగనముచేసి, నయనాంచలాశ్రులు - నయ
 నాంచల - తనయొక్కకనుగొనలయందలి, అశ్రులు - కన్నీరు, కొనగోరక - కోటియొక్కచివ
 రతో, ఇంచట గోరక అనుటకు నూ. ఔప విధక్తికముల తృప్తీయా సప్తమీ విధక్తులకత్వంబాదేశం
 బగు బా. వ్యా. తొలంగక - స్వస్థానమును విడుచునట్లు, మీటుకొనుచుక - ఎగఁజిమ్ముకొనుచు
 పలికెన్ - ఇట్లువచించెను.

తా॥ రాఁగానే యారంభను నిరంకుశుఁ డాలింగనమొనర్చి తన కన్నులనుండి ప్రవించుచున్న
 యశ్రువులను గొనగోటితోఁ జిమ్ముకొనుచు నిట్లువచించె.

క. నాకై లోకై కస్తు, త్యాకారము తాతిలోన ♦ సణగించిమనో
వ్యాకీర్ణశోకభరమున, నాకులఁడయిఁడవలసె ♦ నౌదరఞ్గాక్షి.

95

అ॥ తరలాక్షి - ఓచంచలమైన కన్నులుగలదానా, నాకై - నాకోటకు, లోకైకస్తుత్యాకా
రముకా. లోక - ప్రపంచమునందు, ఏక - ముగ్ధులుగా 'ని. ఏకేయఖ్యాన్య'కేవలః అని నానా.
స్తుత్య - పొగడఁదగిన, అకారముకా - చక్కఁదనమును, తాతిలోనకా - శిలాగర్భమున, అణగించి -
మాటుపఱచి, మనోవ్యాకీర్ణశోకభరమునకా - మనః - మనస్సునందు, వి. విశేషముగా, 'ని. విశ్రేష్ఠా
తీతనానాథే' విస్సౌత్పత్తిజ్ఞానవ్యయం. అనివిశ్వ. ఆకీర్ణ - ఎవచులేక, యంతటనునిండినట్టి, అనఁగాఁ
బూర్ణిభవించియునుట, శోక - దుఃఖముయొక్క, భరమునకా - అతిశయముతో, ఆకులపడి - కలఁత
పడి, వ్యాకులముకుజెంది, ఉండవలసెకా - ఉండవలసినవచ్చెను, ఔకా - ఆవుగనుదా.

తా॥ ఓరంభా! నీవు నానిమిత్త మిట్లు కఠినమైన శిలాగర్భమున నీచక్కఁదనమును దాచి
కొనియుంటివి గదా.

వ॥ అన విని యయ్యరవి.దదళాయతాక్షి భూసురనందనున కిట్లనియె. 96

అ॥ అనకా - ఇట్లుపలుకఁగా, విని - ఆకర్ణించినదై, అయ్యరవందదళాయతాక్షి - 'తామర
పువ్వులయొక్క రేకులవంటి వికాలమైనకన్నులుగల యాదేవవేద్య, భూసురనందనునకు' - పుడమికి
వేలుపువంటివాడయిన యాసురశర్మ కొడుకునకు, ఇట్లనియెకా - ఈ ప్రకారముగాఁజెప్పెను.
పైపద్యముతో నన్వయము.

తా॥ ఇట్లు వచించినతోడనే యానిరంకుసునితో సంభ యాశీలిగాఁ జెప్పఁబూనెను.

సీ॥ నలునకా శనిచేతి ♦ యలత హాశ్చంద్ర, మహిపాల మాళికా ♦ మూలకొల్బు
రోహిణీభర్తకా ♦ రాహుచే బడుపాటు, పంచసాయకునకా ♦ భస్మమగుట
వనజసుభవునంత ♦ వానికా తలపోక, పాకశాసనునకా ♦ బ్రహ్మహాత్య
యరవింద నేత్రునకా బోయచే జావు, హాసకా భిక్షాట ♦ నావనక్తి
గీ॥ ఘుండు రామనృపాలున ♦ కా తలంప, నుత్కటంబై నచత్నీ వి ♦ యోగదూఖ
మెంతవారికిఁ గాని మ ♦ సీసురేంద్ర, కర్మనుభవసీజంబు ♦ గాకపోదు. 97.

అ॥ మహిసురేంద్ర - పుడమికి వేలుపులవంటివారిలో శ్రేష్ఠుడయిన వాఁడా, శనిచేతి
యలత - శనిబాధించుటచేత నయినకష్టము, నలునకా - చక్రవర్తియైన నయినయంతటివానికేనా
కలుగవలసినది, ఇది సంభవింపఁదగినది కాదనుట. ఇట్లై యుత్కటమయింపును. ఇచ్చట శనియనఁ గలి
పురుషుండయిన తెలియవలయును. 'శ్లో॥ హరిశ్చంద్రో నలో రాజా పురుషత్వః పురూరవః సగరః
కార్తవీర్యశృపదైతే చక్రవర్తినః' అను ప్రసిద్ధినిబట్టి నుండు కలియుగములోనివాఁడు కాఁడుగదా!
కలియని భారతాదులందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కాని యది యసంగత మని కలి యేపురాణములనుబట్టియో
యౌద్దేశించినట్లు భువిపడుచున్నది. 'సీ.నలునకా కలిచేతియలత' అని ననుగణదోషమాలేదు. మనము
నిమగ్నించినంతలో

తే|| “పాపగురుకొపరిథా వలీగుండైన, యాత్రికంతుండువో లెజం & భారియెదురఁ
గాంతిసంపదగోల్పయి & కలయగంటు, సాధ్వసాతీరేకంబు & జలవరించె” శ్మ. వై. సప్త 95.

అ|| ‘కలహముల ముగించుట ముగించి’ శ్మ. వై. సప్త. 107

‘కలిరాజున్ - కలిగుగుసుడెగొను’ (ఏతస్యోంఘవాక్యశ్చ 500 పు.) ఇల్లు శ్రీనాథాదులచే
గలియగమని రెండుబుడుచున్న కలిపురుగుండు కలియుగాగంధమున జనించుట సహజముగాని
యంతకుఁ బూర్వయుగములయందు ముండెననుట సమంజసముకాదు. శని యన్నియుగములయందుండు
వాఁడు శనియే కలిపురుషావతారమై యున్న కొన్నిపురాణాగానలన్నవి. ఇట్టిహరిశ్చంద్రకథయందును
గౌరన కాలకాశిండు కలిపురుషుడేయనియును శంకరకవి యొకచోఁ గలిపురుషుడనియు నొకచో
శనియనియుఁజెప్పిరి. (శంక. హరి. సం. 183. చ. 90.) శివుశాస్త్రములయందుఁ గలిని యముని
యొక్కమంత్రగా వర్ణింపబడియున్నది. ద్విభుజః కృష్ణవర్ణస్త భుజ్జ్వలకసంయుతః కరాల
దంష్ట్రీవదనో రక్తమాల్యానులేపనః రక్తవస్త్రధరః శోగ్రః కిరీటమకుటాన్వితః, దీప్తాగ్నిసదృశాక్ష
శ్చ మహామహిషవాహనః యమస్తు తస్యపార్శ్వస్థౌ × × × × చిత్రగుప్తః కలి
తైచివ, ద్వారపార్శ్వౌ తు సంధితౌ, కృష్ణశ్యామనిభౌ తౌ చ రక్తవస్త్రధృతౌ పుణౌ సీతపార్శ్వగతౌ
మృత్యుసహితౌ × × × × నీలలోహిత సంకాశౌ ద్వౌ చామరధృతౌ శ్రీయా
పురతః సంధితౌ విప్రా. ధర్మాధర్మసమాహ్వయాః యమః సింహాసనాయాథో మహిషోహితస్తుతా
శి. ర. ఇచట హరిచ్చంద్రశబ్దము హరిశ్చంద్రః అగుటను నూ. ‘ప్రస్ఫుణ్య హరిశ్చంద్రా
వృషీ. సిద్ధాం. హరిశ్చంద్రగ్రహణ మచంద్రాస్థమ్, ఋషీ ఇతికిం ప్రకణ్యో దేశః, హరిశ్చంద్రో
మాణవకః, ప్రస్ఫుణ్యహరిశ్చంద్రావృషీ అమంత్రాన్ మితి మంత్రేతు, హ్రస్వాచ్చంద్రోత్తరపదే
మంత్రే, ఇతి పూర్వపూత్రేణైవ సిద్ధ మితిభావః తత్సూత్రం వైదికప్రక్రియాయాం వ్యాఖ్యాస్యతే.
మాలికొల్వు - కడబాతివాని మాడిగము చేయుట, హరిశ్చంద్రమహిపాలమాళికా - రాజులలోశ్రేష్ఠుఁ
డయిన హరిశ్చంద్రునకేనా ప్రాప్తించవలసినది. రాహుచేబడుపాటు - విషధారులలో నధిపతుడైన
రాహువుచే మ్రొంగబడుట, రోహిణీభర్తకా - దేవతలందఱి కమృతము నొసంగెడి చంద్రునకేనా
తటస్థించవలసినది, భస్మమగుట - కాలి బూడిదయైపోవుట, పంచసాయకునకా - ఉన్నాదన, రోదన,
సమ్మోహన, శోషణ, మారణము లనునైదుబాణములు గలిగి ప్రపంచమునందలి శ్రీ పురుష సము
దాయమునంతటికిని సంతోషము గలిగించునట్టి మన్మథునికేనా దాపరించవలసినది. తలపోక - శిరస్సు
తెగిపోవుట, వసజసంభవునంతవానికా - జగత్సృష్టికర్త యైనబ్రహ్మదేవునికిఁ బ్రాప్తించదగినదేనా,
పూర్వము బ్రహ్మదేవున కైదుశిరములనియు నొకానొకప్పుడా యైదుశిరములలో నొకటి శివునిచే
ఛేదించబడినదనియుఁ బురాణప్రసిద్ధి. బ్రహ్మహత్య - బ్రాహ్మణునిఁ జంపుటవలని పాపము, పాక
శాసనునకా - పుణ్యలోమున కధిపతియైన యింద్రునికిఁ దగులవలసినదేనా, ఇంద్రుఁ డొకప్పుడు
త్వష్టృసుతుఁ డగువిశ్వరూపాచార్యునిఁ జంపినందున నతనికి బ్రహ్మహత్యాదోషము సంభవించి
యిక్కట్లుచెందినట్లు భాగవతమునఁగలదు. బోయచేజావు - కిరాతునిచేఁజచ్చుట, అరవిందనేత్రు
నకా - దానవులను సంహరించువాఁడైన శ్రీ కృష్ణునకేనా సంభవించవలసినది. శ్రీరాముండు వాలిని
బాణముతోఁగొట్టఁగా నాతఁడు నిష్కారణముగా నాపై నేల శరమువిడిచితివన రాముండు నీయుత్తర
జన్మమున బోయవాఁడవై నేను గృష్ణావతారమును విడుచుసమయమున నీవును నిట్లే బాణమునాపైఁ

బ్రహ్మగిరిపంచల వసుటయు నటులనే కృష్ణావతారాంతమున బోయవాని బాణప్రాప్తిచే శ్రీ కృష్ణుని తాన సమాప్తియగుటయుఁ బురాణములయందుఁ గలదు. ఘట్టాటనావసక్తి - అడుగుకొని తినుట, హూరునకా - వెండికొండ నివాసముగను సువర్ణపర్వతము హస్తమున విల్లుగను నన్నపూర్ణాదేవి భార్య గను గల శివునికేనా కలుగవలసినది, శివుఁడానిభిక్షుడండని కాస్త్రప్రసాది. తలంపన్ - విచారించఁగా, ఉత్పేటంబు - అధికము, ఐవ - అయినట్టి, పల్నీవియోగదుఃఖము - భార్య యెడబాటగుటవలని శోకము, ఘనుఁడురామనృపాలునకా - గొప్పవాడయిన పథురామునికి సంప్రాప్తించదగినదేనా, ఇచట వశీవిశేషమునకు వికల్పముగాఁ బ్రభూమావిధియంతమగుటకు 'నూ.విభాషయానుసంతంస్యా దత్రవష్టివిశేషణమ్, భావ్యదర్శనవ్యవధానేతు భేద్యస్యనిభిలంభవేత్' అధ. ఎంతవారికిఁగాని-ఎంతటి ఘనులకైనను, కర్మము - ప్రారబ్ధము, అనుభవనీయంబు - అనుభవించదగినది, కాకపోదు - అట్లుగాక వర్ణముగాఁబోదునుమా, ఇచట నలునకాశనిచేతీయలతగఁగల్గుపమానములనుప్రాసము. ఎంతవారికిఁగాని మహినురేంద్ర కర్మమునుభవనీయంబుగాకపోదు, అనుటచే బహుసమానార్థాంతరన్యాసము. 'సామాన్యం వావిశేషోవా తదన్యేనసమర్థ్యతే, యత్రసోఽర్థాంతరన్యాసః సాధర్మ్యజేతరేణవా' కా. ప్ర. ఇందుసీసపద్య చతుర్థ బృహత్పదమునతృతీయ చెప్పఁబడినది.

తా|| ఓనిరంకుశుఁడా! నలచక్రవర్తిని గలిపురుషుఁడు వేసించుటయు, హరిశ్చంద్ర సార్వభౌముఁడు మాలవానిని నేవించుటయుఁ, చంద్రుఁడు రాహువుచే మ్రింగఁబడుటయు, మన్మథుఁడు శివునికంటిమంటతో బూడిదయగుటయు, బ్రహ్మకు శిరస్సుతెగుటయు, నింద్రునకు బ్రహ్మహత్య దగులుటయుఁ, గృష్ణుఁడు కిరాతునిచే జచ్చుటయు, శివుఁడు భిక్ష మెత్తికొనుటయు, రాముఁడు సతి నెడబాసి దుఃఖమనుభవించుటయు, గలుగలేదా! వీరిల్లెరు సామాన్యులా ఇట్టివారిలో నేనెంతటి దానను. కావున నెంతటిమహనీయులకైనను ప్రారబ్ధమునుభవంపక తప్పదుగదా!

—: రంభ నిరంకుశుని బ్రశంసించుట :—

క|| ఆపద లెవ్వరికైనన్, బ్రాపింపకపోవు వానిఁ బాపగ.మిగులన్

బ్రా పగుచుట్టముగలుగుట, పో పుణ్యావిపాకఫలము ధూనురవర్యా,

93

అ|| భూనురవర్యా - పుడమికివేలుపులుగానున్నవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, ఎవ్వరికైనన్ - ఎటు వంటివారికైనను, ఆపదలు - కష్టములు, బ్రాపింపకపోవు - రాకపోవు, వానిన్ - ఆకష్టములను, పాపగన్ - తొలగించుటకుఁగాను, మిగులన్ - ఎక్కువగా, ప్రాపగుచుట్టము - 'అదరువుగలబంధువు, కలుగుటపో - లభించుటయేకదా, ఇచట 'కలుగుటపో' అనుటకు 'నూ. అన్యేపర్ణవిశేషే న్యురంతే శ్రుతిమసూహరాః' అధ. పుణ్యావిపాకఫలము - పుణ్యముపరిపక్వమునుజెందినఫలము. మహాదృష్టము, లోకమునెవ్వరికైన నాపదలు వచ్చునుగాని, వానిని దొలంగించఁగల బంధువులు లభించుటయే యదృష్టము. అనుటచే అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. 'అప్రస్తుతస్యకథనాత్ ప్రస్తుతం యత్రి గమ్యతే, అప్రస్తుత పృశంసేయం సారూప్యాదినియంతి' తా. 'అప్రస్తుత పృశంసాయా సానైవ ప్రస్తుతాశ్రయా కార్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి, తదన్యస్య వచస్తులే తుల్యస్యైవేతి పంచధా' కా. పృ. ఉదా. 'సుహృద్వనూ బాష్పజలప్రమార్జనం, కఠోతి చైరిప్రతి యా తనేన యః, స ఏవ పూజ్యః సపుమాన్ సనీతిమాన్ నుజీవితతస్య సభాజనం శ్రీయః'

తా|| ఓనిరంకుశుడా! కష్టము లేరికైన రాకపోవు గాని యట్టివానిని బోగొట్టగల సేహితులు లభించుటయే పూర్వపుణ్యసాఫల్యమునుమా!

ఉ|| ఆపదకై న బంధుజన ♦ మక్క-అదీర్చుధనంబు రోగమున్
బాపగఁ జాలునొషధము ♦ పాపము క్షినిజేయుపుత్తుఁడున్
గోపముడంచు తెల్వి బుధ ♦ కోటికి మెచ్చగువిద్య దీనసం
తాపముఁజూడలేదయ ♦ దైవవశంబునఁగాక కల్గునే.

99

అ|| ఆపదకు - కష్టసమయమునకు, విస - ఆక్కఱకు వచ్చిన, బంధుజనము - చుట్టముల యొక్క సముదాయమును, అక్కఱదీర్చు - అవసరమును దొలగించునట్టి, ధనంబు - ద్రవ్యమును, రోగము - వ్యాధిని, పాపగఁ పోగొట్టుటకు, చాలునొషధము - శక్తిగలిగినటువంటిమందును, పాప విముక్తిని - పాపమునుబోదోలుట, చేయుపుత్తుఁడు - ఆచరించునటువంటి కుమారుఁడును, గోపముడంచు తెల్వి - గోపమునునశింపజేయునట్టి జ్ఞానమును, బుధగోటికి - పండితుల యొక్క సమూహమునకు, మెచ్చగువిద్య - మెప్పుగలవిద్యయును, అవఁగాఁ బండితులు మెచ్చునటువంటివిద్య యనుట, దీనసంతాపము - దరిద్రులయొక్కకాఁకను, చూడలేనిదయ - చూచి సహించలేని కారుణ్యమును, దైవవశంబునఁగాక - అదృష్టవశముననేతప్పు, ఇచట 'దైవవశంబునఁగాక' అనుటకు 'నూ. కృచిదర్థవిశేషేచ రూఢావిత్రాంతిరుచ్యతే' అథ. కల్గునే - పొిప్తించునా - ప్రాప్తించదనుట, ఇందు కార్యసాధనమున కొక్కసాధనమేచాలియుండ బెక్కుసాధనములను గార్యమునందు నన్వయించుటచే సమచ్చయాలంకారము. ఉదా. పగలు వెలవెలబాటుచున్న చంద్రుఁడు కలువలు లేని కొలను, లుబ్ధుఁడగురాజు దరిద్రులగు సజ్జనులు, రాజసభలో బలుకుబడిగల దుష్టులు, ఇవి నాకుహృదయ శల్యములు.

తా|| ఓనిశంకుశుడా! వినుము! లోకమునం దెవ్వరికైనను గష్టకాలమున సహాయము చేయునట్టి సేహితులును, నవసరమైనప్పు డుపయోగపడు ధనమును, వ్యాధినిబోగొట్టగలిగిన యాషధమును, తలిదండ్రులు చేసినపాపములను బోగొట్టునటువంటి కుతుఁడును, గోపమును రహితముచేయునట్టి శాంతముతోఁగూడిన జ్ఞానమును, పొిజ్ఞులు కొనియాడఁదగిన విద్యయును, దరిద్రులయొక్క పరితాపమునుగాంచి సహించలేని దయయును, నియిన్నియు నదృష్టవశముననే లభించునుగాని సామాన్యముగా సంప్రాప్తించవు గదా.

గీ|| నాకు నినువంటివినయ♦నిర్ణయధురీణు, పొందు గలుగంగఁగాదె యో♦ భూసురేంద్ర
పాకశాసనదత్త శా♦ పము దొలంగె, వరతరంబైన నిర్జర ♦ త్వంబుఁగంటి. 100

అ|| ఓభూసురేంద్ర - పుడమికి వేలుపులుగా నొప్పినవారిలో నధికుఁడైనవాఁడా, నాకు - నాకు, నినువంటి - నీవంటి, నిన్నుఁబోలిన, వినయనిర్ణయధురీణుపొందు, వినయ - దర్పమునందు, నిర్ణయ - నిశ్చయమైన, ధురీణుపొందు - భారమునువహించెడివాని సేహము, కలుగంగఁగాదె - కలిగియుండుట చేతనేకదా, 'నూ. కాదెకదార్థకంబగు' అని ప్రా. వ్యా. ఉదా. 'శౌరికృపగాదెనాకున♦త్వయబలంబు' అని జై. భా. పాకశాసనదత్తశాపము. పాకశాసన - ఇంద్రునివలన, దత్త - ఇంద్యుఁబడిన, శాపము -

తిట్టు, తొలంగెక - విమోచనమయ్యెను, వరతరంబు - శ్రేష్ఠతరము, ఐన - అయినట్టి, నిర్జరత్వంబు - దేవతాత్వమును, కంటిక - పొందితిని, ఈపద్యమున, 'నినువంటి' అను పదప్రయోగమునకుదా. 'నూ. అట్టిపోనిబోటి శబ్దంబులు వదర్శకంబులు, బోటితనంతఁబ్రత్యయాన్వయమునగు, అట్టి ప్రభృతులు పరంబులగుచో నట్లు ప్రభృతి పరకనామానులకుంబలెఁ బూర్వపదంబులకు విభక్తులు త్రివిధంబులం బరంగు, అందుబోటివంటులు సమానంబులు అవి పరంబులగుచో నాత్మార్థమునకు నానుతచ్ఛబ్దంబు లకుంబోలెఁగార్యంబు, పోనిపరంబగు చోడు వర్ణకంబుమీఁదద్రుతంబునిత్యంబు' ప్రా. వ్యా. "క. నిను వంటినితిపరులుక" అనిశశాం. నాకు నీవంటి నీతిశాలిపొందు గలుగుటచేతనే యింద్రశాపము తొలగె నది, శ్రేష్ఠమైన దేవత్వము లభించినది, అనుటచే గర్వము అనుసంహరిభావ ముదయించినది. నీవు మానవుడవుగా నగపడినను దేవతాచక్రవర్తి యగు నింద్రుఁడు నాపైఁ బ్రయోగించిన ఘోరశాపమును దొలంగించితి వనుటకు "అ. మిరెఁపుగింబ చూడఁ మీఁదపల్లగనుండుఁ, గొఱికిచూడ లోనఁజూటకు మనును, సజ్జను లగువారిసార మిట్లుండురా, విశ్వ" నేను. 'జూడ్యం ధయో హరతి సింఛతి వాచిసత్యం మానోన్నతిం దిశతి పాపమపాకరోతి. చేతఃప్రసాదయతి దిక్షుతనోతి కీర్తిం సత్యంగతిం కథయ కిం సకరోతి పుంసాం" భర్తృ. మంచివారిస్నేహము సకలార్థసాధనము ఎట్లన సత్యసంభాషణము గలిగించు చున్నది. బుద్ధిమాంద్యమును బారద్రోలుచున్నది. గౌరవమును చెప్పుచున్నది. చెడుబుద్ధుల నడుచు చున్నది. యశశ్చంద్రికల దిశాంతములవఱకుఁ జూటుచున్నది. మనస్సును రంజింపజేయుచున్నది. సాధు సంగమము మనుష్యులకుజేయని మేలొక్కటియులేదు. నాకు నీవంటి మహనీయుని పొందుగలుగుట చేతనేకదా యింద్ర శాపముదొలగినది. శ్రేష్ఠమైన దేవత్వము లభించినది. అనుటకు 'జన్మతన్మహే ధన్యం సంసర్గోయత్రసత్తమైః, సౌభాగ్యంపశ్య నింబస్య చందనాచలజన్మనః' హరిసు. మంచివారి స్నేహము సమస్తసుగుణముల నిచ్చును. మలయాచలమునఁ బుట్టుటచేతనేకదా వేఁపచెట్టు చందన పరి మళమునందఁగలిగినది. ఇచట నిరంకుశుఁడు వేశ్యమాతచేఁ బరాభవింపఁబడినవాడయ్యు దివ్యలోక వాసిని యగు రంభచేఁ గొనియాడఁబడుచున్నాడనుటకు "స్మర్థామర్థాంగిన్యాకన్యా కత్త్రీగిరీంద్ర నందిన్యాః, సాతదపిజహ్నుకన్యామృగిన్యా ధూర్జపేర్జయతి" హరిసు. పార్వతి ద్వేషముచేత నిందించి నను గంగ శివునియొక్క జటాజూటముననే ప్రకాశించుచున్నదని భావము.

తా|| ఓ నిరంకుశుఁడా నాకు నీవంటి నీతిశాలియొక్క స్నేహము లభించుటచేతనే కదా యింద్రనిశాపము సైతము విమోచనమయ్యెను. శ్రేష్ఠమైన బృందారకత్వమునుఁ బొందితిని.

క|| అనివలికి ధారుణీసుర, తనయాగ్రణీ పూర్వమైన ♦ దయదప్పకుమీ
నినుమఱవ నేనే వత్తున్, గనియుం గనకుండఁగా నొ ♦ కానొకవేళన్. 101

అ|| అనివలికి - పైఁజెప్పిన ప్రకారముగావచ్చినదై, ధారుణీసురతనయాగ్రణీ - శ్రేష్ఠుడగు నో బ్రాహ్మణకుమారుఁడా, పూర్వమైనదయ - కడఁచినకాలమున నీవు నాయందుంచిన కనికరమును, తప్పకుమీ - ఇంకను దప్పవలదునుమా, నినుమఱవక - నిన్నుమఱచిపో. 5 నిన్నెప్పుడును జ్ఞాపకముననుంచుకొనెదననుట. కనియుంగనకుండఁగాక - కనుపడికనుపడనట్లుగా, అనఁగా దేవతలు నన్నుఁజూచి పరాకుతోనుండెడి సమయమున నెవ్వరికిఁదెలియకుండననుట; ఒకానొకవేళకా - ఏదో యొకసమయమునందు, నేనెవత్తుకా - నాయంతట నేనే నీదగ్గఱకువచ్చెదను, ఇందు ఓ బ్రాహ్మణ

శ్రేష్ఠుఁడా పూర్వస్నేహమును మఱవకుము, అని జ్ఞాపకముచేయుటచేత స్మృతియను సంచారిభావ మేర్పడినది. “పూర్వానుభూత విషయం జ్ఞానం స్మృతిరుదాహృతా” ప్రతా.

తా|| ఓ బ్రాహ్మణుఁడా నీవు నాయం దిదివఱకుఁ జూపుచున్నదయను వదలవలదు నుమా! నేనుమాత్రము నిన్నెన్నటికిని పొఱవను. దేవతలకుఁ దెలియకుండ నేదోయొక సమయమున నాయంతట నేనే వచ్చుచుండెదను.

చ|| వినయగుణోత్తమండవు వి ♦ వేకసమగ్రుండ వార్య కోటిలో
ఘనుఁడవు నీతిశాలి వని ♦ గాక మనోహరమూర్తి మోక్షయున్
వనితకు నిన్నువంటి మగ ♦ వాని కవుంగిలి గల్గుటల్ మను
బునఁ దలపోయఁ బూర్వకృత్ ♦ పుణ్యవిపాకము గాక కొంచెమే.

102

అ|| వినయ గుణోత్తమండవు — సమ్రతతోఁగూడిన గుణమునందు శ్రేష్ఠుఁడవు, వివేకసమగ్రుం డవు — నిండారిన జ్ఞానముగలవాఁడవు. అన్యకోటిలోక — పూజ్యులైనవారిలో, ఘనుఁడవు — గొప్ప వాఁడవు, నీతిశాలివి — న్యాయముతోనాపవచుండెడివాఁడవు. అనిగాక — అంతమాత్రమేకాకుండ, ఎంతయుక — మిక్కిలి, మనోహరమూర్తివి — సౌందర్యముతోఁగూడిన శరీరముగలవాఁడవు, కనుక, వనితకున్ — ఆడుదానికి, నిన్నువంటి మగవానికవుంగిలి — నీబోఁటి పురుషునియాలింగనము, కల్గుటల్ — చేకూరుటయనఁగా, మనంబునన్ — మనస్సునందు, తలపోయక — విచారించఁగా పూర్వకృతపుణ్యవిపాకము, పూర్వకృత — క్రిందటికాలమునజేయబడిన, పుణ్య — భాగ్యముయొక్క, విపాకము — పరిపక్వము; — చక్కఁగాఁబండుట, కాక — అట్టిదిగాకుండ, కొంచెమే — స్వల్పమా, ఇందు “నిన్నువంటి” అను ప్రయోగమున కుదా. ‘ఆ. నిన్నువంటి పుణ్యనిరతుండు, అని విష్ణు. రతి యనుసంచారిభావము వర్ణించబడినది. క. తరుణీమణులకుఁ బురుషుల, కరయఁగ సంభోగవిషయ ♦ మగునభిలాష, స్ఫురణము మనములఁబొడమిన, ధరలో నది రతి యనంగఁ ♦ దగు నెట్లున్నక, ఉదా. ఉ. చల్లదనందె చంద్రునకుఁ ♦ జక్కదనందె ప్రసూనధన్వికె, సల్లలితోదసౌరభమె ♦ చైత్రున కొక్కనికొక్కమేలిమే, తెల్లము గాకనాపతియు ♦ దీర్ఘగుణాఘ్నండు నారసింహభూ,వల్లభుఁ డట్టుసర్వగుణవైభవ మెవ్వరికైనఁగల్గునే” అని కా. సం. ద్వితీయసమచ్ఛయాలంకారము. భులేకపోతన్యాయేన బహూనాంకార్యసాధనే, కారణానాంసముద్యోగః సద్వితీయః సము

చ్ఛయః ” అని ప్రతా. చాంద్రాణోకమున సమచ్ఛయమనియే చెప్పినాఁడు, మఱియును “తత్స్నిగ్ధిహేతావేకస్మిన్ యత్రాస్య త్రైత్యరం భవేత్ సమచ్ఛయోఽసౌ. కా. ప్ర.

ఉదా. ‘కులములినం భద్రామూర్తిస్తృతిఃక్రతిశాలినీ భుజబలమలం స్వీతంలక్ష్మీః ప్రభుత్వమఖండితమ్ ప్రకృతిసుభగాహ్యోతేభవా అమీభిరయం జనోవ్రజతిసుతరాం దర్పంరాజం స్తవీవ తవాంకుశాః” (గంధవిషయం) యువతికి నీవంటిమగవానికవుంగిలి లభించుట పూర్వపుణ్యఫలమనుటచే, గర్వ మను సంచారిభావము గోచరించుచున్నది. పతియొ కలంకాంకితునకు, సతియగు రోహిణీయు నతనిసతియగు రతియుం, జతుఁగన్పసింహునిఁ జెందిన యతిధన్యకు నాకు ననుచు నంగన నవ్వెన్” కా. సం.

తా|| శ్రేష్ఠమయిన సప్రతగలవాడవు, జ్ఞానసంపన్నుడవు, పూజ్యులలో నధికుడవు న్యాయ వంతుడవు. చక్కనివాడవు, కనుక యువతికి నీవంటి సత్పురుషునియాలింగనము లభించుట పూర్వ జన్మమునఁ జేయబడిన సుకృతమువలని యదృష్టముగాని నేటొకటిగాను.

క. తనువుం దనువుం గూడుట, ఘనతరసంసర్గఫలము ♦ గాదు తలంపక

మనమున్ మనముం గూడుటయనుపమసంసర్గచు హిమ ♦ యవనిసురేంద్రా. 103

అ|| అవనిసురేంద్రా — పుడమి వేలుపులవంటివారిలో నధికుడైనవాఁడా, తనువుందనువుం గూడుట — ఒకశరీరముతో మరియొక శరీరము కలియుట, ఇచట ‘తనువు, అను శబ్దమునుగూర్చి నూ. సర్వత్రోదోతోద్వర్ణవతిమువత్’ నన్న. ‘మనువట్యాదిశబ్దానాం నడుజ్నిశ్చప్రయుజ్యతే’ అధ. ఘనతరసంసర్గఫలము — ఎక్కువగాఁగలయికయొక్క ప్రయోజనము, కాదు — కానేరదు, అనఁగా నట్టిది సంగమము కాదనుట, తలంపక — ఆలోచించఁగా, మనమున్ మనముంగూడుట — ఒకరి మనస్సుతో నొకరిమనస్సు కలియుటయే, అనుపమసంసర్గచుహిమ, అనుపమ — అసమానమైన, సమా నములేని, సంసర్గ — కూడికయొక్క, మహిమ — గొప్పతనము, అలం, అర్ధాంతరన్యాసాలంకారము. శరీరము శరీరము కలియుట సంభోగముకాదు, మనస్సు మనస్సు కలియుటయే సంభోగమగును. ఇరువురి మనస్సులొకటిగానిది సంభోగము కాదనుటకు “ఏతత్కామఫలం లోకేతద్వయోరేకచిత్తతా. ఆనృచిత్తకృతేకామే శవయోరివసంగమః ” భర్తృ.

తా|| ఓయీ త్రమబ్రాహ్మణుఁడా! ఒకశరీరముతో మఱియొకశరీరము కలియుట సంభోగము కాదు. ఒకరిమనస్సుతో నొకరిమనస్సుకలియుటయే. సాటిలేని సంభోగ మగును.

—; రంభ స్వర్గమునకుఁ జనుట ;—

క|| అదిగాక మనకు మదియున్, మదియుం గలసినది యొక ♦ మఱపులుగలవే

ముదమొదవఁ బోయివచ్చెదఁ, ద్రిదివంబున కనుచు రంభ♦ దివికింజనియెన్ 104

అ|| అదిగాక — అంతమాత్రమేగాక, ‘అదిగాక’ అనుటకు నూ. క్వచిత్తర్థవిశేషేచరూఢౌ విక్రాంతిరుచ్యతే. అధ. మనకున్ — మనయిరువురికిని, మదియున్ మదియున్ — నీమనస్సును నామన స్సును, కలిసినది — ఏకమైనది, ఇంకన్ — ఇకమీఁదట, మఱపులు — నన్నునీవు నిన్నునేను మఱచి యుండుటలు, కలవే — ఉండునా, ఉండవనుట, ముదమొదవన్ — సంతోషముకలుగఁగా, త్రిదివంబునకున్ — దేవలోకమునకు, పోయివచ్చెదన్ — వెళ్ళిమరలవత్తును, అనుచున్ — ఇట్లు పలుకుచు, రంభ — ఆదేవవేశ్య, దివికిన్ — స్వర్గమునకు, చనియెన్ — పోయెను. ఇందు మన యిరువురికి వనస్సుకలియుటచేత నొకరినొకర మెన్నటికిని మఱవముగదా! దేవలోకమున ‘కేగి వత్తు వత్తుననుచే ధృతి యనుసంసారిభావ ముత్పన్నమయినది. “ధృతి శ్చిత్తస్య నైస్సుహృద్యం జ్ఞానాభీష్టా గమాదిభిః” ప్రతా ఇచట రంభ నిరంకుశునితో మనకు మనస్సు లేకీభవించినవి కనుక దూరముననుం ధిను సమీపముననున్నట్లే యనుటను గూర్చి “దూరస్థోఽపి నదూరస్థోయో యస్యమనసిస్థితోయో,

యస్యహృదయే నాస్తి సమీపస్థోఽపి దూరతః” చాణ. మనయుభయుల మనస్సు కలసినదికనుక నిఁక మఱవమనుట శ్రీరసీరన్యాయమని యూహింపవలయును.

తా|| మనయిద్దరికి సంభోగన్నహమే కాక మనస్సు లేకీభవింతుటవలన నొకరినొకరము మఱచి యుండము గదా: సంతోషముగా దివ్యలోకమున కేగి వచ్చెదను. అని యాదేవకాంత స్వర్గమునకుఁ బోయెను.

—: రంభ యింద్రసభకుఁ బోవుట :—

సీ. చామరగ్రాహిణీ ♦ స్వర్ణకంకణరూఢా, త్కూరపోషితనటీ ♦ కటకనినదుఁ
దనులతాముఖశమే ♦ ధావిధాయకసార, గాయకగేయ సం ♦ కలితపులకు
ధవళసారసలన ♦ త్కూసారమతికార, కాంబకాంబుజ సహ ♦ ప్రాంచితాంగు
వర్ణిత దోర్లతా ♦ స్వస్తికామరయోషి, దభిరామకాంతి భా ♦ గుభయభాగు

గీ. నిర్జరాచార్య జల్పిత ♦ నీతిశాస్త్ర, వచనకంపితమూర్ధ పా ♦ ర్వప్రదీప్త
రత్నమయకుండలప్రభా ♦ రాజమానునింద్రుఁ జేరంగవచ్చెఁబూ ♦ ళ్లేదువదన. 105.

అ. పూర్ణేందువదన — నిండుచందురునివంటి మొగముగలవైన యాసురకాంత, చామర.....
నినదుక. చామరగ్రాహిణీ — వింజామరములను జేఁబూనిన దాసీలయొక్క, ‘ని. చామరంతు ప్రకీ
ర్ణకం’ అని అ. స్వర్ణకంకణ — అపరంజి హస్తాభరణములవలని, రూఢాత్కూర — రూఢాభరణముననట్టి
ధ్వనిచేత, పోషిత — రక్షించఁబడిన, నటీకటక — నాట్యముచేయుచున్నస్త్రీల కాలియందెలయొక్క,
నినదున్ — ధ్వనిగలవానిని, తను.....పులకున్. తనులతా — ఒడలనెడి తీఁగయందు, ముఖశ —
అపుడు వికసించిన మొగ్గలవంటి, మేధా — ధారణాశక్తిగలబుద్ధితో, ని ‘ధీర్ధారణావతీమేధా’ అని
అ. విధాయక — చేయుచున్న, సార. దేవతాసంబంధమైన, గాయక — గానముచేయువారియొక్క,
గేయ — సంగీతముతో, సంకలిక — కూడుకొనిన, పులకుక — మేనియొక్క గగుర్పాటుగలవానిని,
ధవళ.....తాంగుక. ధవళ — తెల్లనివైన, సారస — తామరపువ్వులవలన, లసత్ — ప్రకా
శించుచున్న, కాసార — కొలననెడి, మతి — తలంపునకు — ఇచ్చుకు, ని ‘మతిర్ధీచ్ఛాస్త్పృతివ్యపి,
అనివిశ్వ. కారణ — హేతువైన, అంబక — కన్నులనెడి, ని ‘అంబకోజనకేబాణ నేత్రమండేషు
చాంబకం’ అని విశ్వ. అంబుజ — పద్మములయొక్క, సహస్ర — వేయింటిచేత, అంచిత — ఒప్పు
చున్న, అంగుక — దేహముగలవానిని, వర్ణిత.....భాగుక. వర్ణిత — కొనియాడఁబడిన,
దోర్లతా బాహువులనెడి తీఁగెలుగల, స్వస్తిక — శుభయుక్తమయిన, అమరయోషిత్ — దేవతా
స్త్రీలయొక్క, ‘ని. స్త్రీయోషిదబలాయోషా, నాసీసీమంతినీవధూ’ అ. అభిరామ — మనోహరమైన,
కాంతి — ప్రకాశమును, భాక — పొందుచున్న, ఉభయభాగుక — ఇరుపార్శ్వములు గలవానిని,
నిర్జ.....మానుక, నిర్జరాచార్య — వెంపులకు గురువైనబృహస్పతివలన, జల్పిత — చెప్పఁ
బడిన, ‘ని. ఉక్తంభాషితముదితం జల్పితమాఖ్యాతమభిహితంలపితమ్’ అని అ. ఉదా. ‘ఇతిష్ఠిత
జల్పితం మదవకాత్కురంగీదృశః’ స. కం. నీతిశాస్త్ర — న్యాయశాస్త్రముయొక్క, వచన — వాక్య
ములవలన, కంఠిత — కదలించఁబడిన, మూర్ధ — శిరస్సుయొక్క, పార్శ్వ — రెండువైపులయందు,

ప్రదీప్త - మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, రత్నమయ - మణిమయములైన, కుండల - కర్ణభూషణముల యొక్క, ప్రభా - కాంతిచేత, రాజమానుక - ప్రకాశించుచున్నవానిని, ఇందుకొక - స్వర్ణాధిపతి యగునింద్రుని, చేరగన్ - సమీపించునట్లుగా, వచ్చెన్ - ఏతెంచెను, 'సూ. కర్మప్రవచనీయయ్యై ద్వితీయా' అనిశాస్త్రము. దివ్యలోకసభను వర్ణించుటచే, అలం. ఉదాత్తము. శ్లో॥ ఉదాత్తమృద్ధిశ్చరి తం, శ్లాఘ్యంవాఽన్యోపలక్షణం' అని చంద్రుడా. 'పూర్ణేందువదన' ఉపమాలంకారము మఱియు 'కంకణరుణగాయకగేయ-కలితపులకు - కాసారమతికార-అంబకాంబుజ-భాగుభయభాగు' ఇత్యాదుల సుప్రసారలంకారము.

తా॥ దివ్యలోకమున నిందుండి కౌలువుదీయుండఁగా వింజామరములను వీచుచున్న దాశీల యొక్క సువర్ణహస్తాధరణముల రుణత్కారమువలన నెదుట నాట్యము చేయుచున్న నాట్యస్త్రీల కాలియందెలచప్పుడు వివరబడకుండెను. గంధర్వలయొక్క మేధాసంపత్తిగల గానమువలన మేను గగన్పాడిచెను. వేయికన్నులతో నొప్పటవలనఁ జెలిదమ్మిపువ్వులతో నలరారుచున్న కౌలకువలె శోభారంతుఁడై యుండెను. స్తోత్రము చేయుచున్న దేవతాస్త్రీలయొక్క శరీరచ్ఛాయ యిరుపార్వ్యముల విరాజిల్లుచుండెను. బృహస్పతి వచించుచున్న ధర్మములకుఁ దలయుఁపుచుండఁగా రత్నము లతోఁ జేయఁబడిన చెవిపోగులయొక్క కాతులు సభ్యులపైఁ బ్రసరించుచుండెను. అట్టిసమయమున రంభ యింద్రుని సమీపమునకు వచ్చెను.

—: ఇందుండి కోపించుట .—

క॥ చనుదెంచి మొక్కి నిలిచిన, వనితామణిఁ జూచె దివిజ ♦ వల్లభుఁడు రవు
లొగునుకోపవహ్నికీలల, కును బొమముడిధూమపంక్తి ♦ కొదువం దీర్పన్. 106

అ॥ చనుదెంచి - వచ్చి, మొక్కి - సమస్కరించి, నిలిచిన వనితామణిన్ - నిలఁబడినయారం భను, దివిజవల్లభుఁడు - దేవతలకు రాజగు నాయందుండి, రవులొగును కోపవహ్నికీలలకును రవులొగును - కలుటకు మొదలుపెట్టుచున్న, కోపవహ్ని - కోరిధమనెడునిప్పుయొక్క, కీలలకును - జ్వాలలకు - మంటలకు, బొమముడి - కోపముచేతఁగలుగు బొమలముడియనెడి, ధూమపంక్తి - పొగ యొక్కవరుస, కొదువఁదీర్పన్ - తక్కువను బూరించునట్లు, చూచెన్ - పీక్షించెను, అలం: అశ్లిష్టకేవల పరంపరితరూపకము.

తా॥ వచ్చి సమస్కారముచేసి నిలువఁబడిన రంభను దివస్పతి చూచెను. ఆ చూచునప్పు డత తనికొక గోళిధాన్ని ప్రజ్వలించుచున్నట్లు బొమముడి యిరుపాగవలనఁ జెలియుచుండెను.

వ॥ ఇవ్విధంబునఁ గోపోద్రిక్తంబుగాఁ జూచి యిట్లనియె. 107

అ॥ ఇవ్విధంబునన్ - ఈప్రకారముగా, కోపోద్రిక్తంబుగాన్ - కోరిధమతిశయించునట్లుగా, చూచి - పీక్షించి, ఇట్లనియెన్ - ఈవిధముగాఁ బలికెను.

అ॥ లంజ విటఁ డొనర్చు ♦ లాలనభరమున, మఱచె నేమొ కాక ♦ మమ్ము లక్ష్య
పెట్టదో ప్రభావ ♦ పేశలత్యమున లే, కున్న శాపభీతి ♦ నొందకు న్నె. 108

అ॥ లంజ - ఆబోగముది, విటుండు - దానిమిండగాండు, ఒనర్పు - చేయునటువంటి, లాలనభరమునన్ - లాలించుటయొక్క యతిశయమువలన, మఱచెనేమొ - మఱపుచెందియుండెనేమో కదా, కాక - అటులగానిపక్షమున, పృథావపేశలత్వమునన్ - పృథావ - సామర్థ్యముయొక్క, పేశలత్వమునన్ - మృదుత్వమున, మమ్మన్ - అగ్నికారులమైన మామంటివాని, లక్ష్యపెట్టదో - సరకుసేయకుండెనేమో, దానికంటికి మావంటివారగపడుచున్నారో లేదోయనుట, లేకున్నన్ - ఈ రెండుపద్ధతులుగానియెడల, శాపభీతిన్ - నాయొక్క తిట్టువలని భయమును, ఒండకున్నె - పొందకుండునా,

తా॥ ఆబోగముది మిండగాని లాలింపుమాటలవలన మఱచినదో, లేక దానికిఁ గల గర్వము వలన మేము కంటి కగపడుటలేదో, కాకున్న శాపమునకు భయపడకుండునా.

వ॥ అని రంభనుద్దేశించి.

109

అ॥ అని - ఇట్లుపలికి, రంభను = ఆదివిజవేశ్యను, ఉద్దేశించి - నిశ్చయించి - బాగుగాజూచి,

అ॥ తొలుతఁ జేసినట్టి ♦ దుష్టకర్మంబున, సంగ్రహింపరాని ♦ శాప మొదె నద్రసంపునడక ♦ జరియుపు మిపుడైన, మగువయోజ మాన ♦ మందు గలదె 110

అ॥ తొలుతఁ - మొదట, చేసినట్టి - ఆచరించినటువంటి, దుష్టకర్మంబునఁ - చెడ్డసని వలన, సంగ్రహింపరాని - సంపాదించుకొనఁగూడనిదైన. శాపము - తిట్టు, ఒండెన్ - నీకుండట స్థించెను, ఇపుడైనన్ - ఇంతటనైనను, సద్రసంపునడకన్, సత్ - ఒప్పుచున్న, రసంపునడకన్ - అను రాగముతోఁగూడిన ప్రపర్తముతో, చరియింపుము - మెలంగుము, మగువయోజ - ఆడుదాని యొక్క స్వభావము, మానక - పరిహారముగుటకు, మందుగలదె - ప్రపంచమున నాపథమున్నదా - లేదనుట, ఇందు 'మగువయోజ మాన మందుగలదె' అనుటచే అలం. అథాంతరన్యాసము - మునుపటి వలెనే మరల శాపము ననుభవింతు వనునర్థముచేఁగావ్యలింగము. 'కావ్యలింగం హేతోర్వాక్యపదార్థతా' కా. ప్ర.

తా॥ నీవు మున్నుచేసిన దుష్కార్యమువలన స్వీకరింపఁదగని శాపమును బొందితివి. ఇంతటితో నైనను మంచి నడవడికతో మెలంగుము. ఆడుదాని యెగుడు దిగుడులను మాన్పుటకు లోకమున మందులేదు.

క॥ భూవలయంబున బలురా, యై వెలయు మటన్న విభవ ♦ మానపడిదివిక

నీ వెంతచుట్లఁబెట్టిన, బోవున శాపంబు భోగ ♦ మునఁగా కబలా.

111

అ॥ అబలా - ఓయాడుదానా, భూవలయంబునక - కుండలాకారమైన భూమియందు, బలురాయై - గొప్పతొయివై, వెలయును - ప్రకాశించుము, అటన్నన్ - అనిచెప్పఁగా, దివిన్ - ఈస్వర్గమునందుగల, దివియనుటకు 'నూ. ద్యుశబ్దము దివియనియు హృచ్చబ్దము హృదియనియు రూపములఁబొందును.' బా. వ్యా. విభవమున్ - సంపదను, ఆనపడి-అపేక్షించి, నీవు. ఎంతచుట్లఁ

బెట్టినన్ — ఎంతగాఁ జుట్టుకొని తిరిగినను, శాపంబు — నాయొక్కటిట్టు, భోగమునఁగాక — అనుభవించిననేతప్ప, పోవునె — విడుచునా — పోదునుమాయనుట. ఓసీ! పుణ్యలోకమున నుండినమాతృమున నీవు చేసినపాపము నశించు నని తలంచుచుంటి వేమో నాశాపము నెన్నటికైన ననుభవించియే తీరవలయును. అనుటచే అర్థాంతరన్యాసాలంకాగము. ‘సామాన్యం వా విశేషో వా తదన్యేన సమర్థ్యతే. యత్ర సో ఽర్థాంతరన్యాసః సాధర్యేణేతరేణ వా ’ కా. ప్ర. “ఉదా. గుణానా మేవ దౌరాత్మాత్ ధురిభుక్యో నియుజ్యతే. అసంజాత కిణస్కంధః. నుఖం స్వపితృగార్హతిః”

తా|| ఓసీ! నిన్ను భూలోకమున శిలవగు మనిశపించియుండఁగా నీ వీస్వర్గమును దెనవైచికొని యున్నమాత్రమున ననుభవించకతప్ప ననుకొంటివా?

—; రంభ తన శాపవిమోచనమును జెప్పట :—

క|| అని కోపగించివలికిన, యనిమిషవిభునకును మ్రొక్కి ♦ యది వినిపించెన్
దను శపియించుటమొదలుగ, ఘనతరశాపోపశాంతి ♦ గడవల గాఁగన్. 112

అ|| అని — ఈప్రకారము గా, కోపగించి — కనలినవాడై, పలికినయనిమిషవిభునకు — సంభాషించిన యాయుద్రునకు, మ్రొక్కి — దండముపెట్టి, అది, ఆవృత్తాంతము, తనుశపియించుట — ఇంద్రుడుశాపమొసంగుట, మొదలుగన్ — ఆరంభముగా మొదలుకొని, ఘనతరశాపోపశాంతి, ఘనతర — అధికమైన, శాప — తిట్టుయొక్క, ఉపశాంతి — లేకుండఁబోవుట — ఉపశమించుట, కడవలగాఁగన్ — కడపటయగునట్లుగా — అంత్యమగునట్లుగా, వినిపించెన్ — చెప్పెను.

తా|| ఇట్లు కోపముతోఁ బలికినయంద్రునకు ననుస్కరించి తానుశపించినదిమొదలు శాపవిముక్తి వఱకు జరిగిన వృత్తాంతమంతయును జెప్పెను.

—; ఇంద్రుఁ డాశ్చర్యపడుట ;—

క|| ఓహో యంతయుపాయన, మీహితుఁడా విప్రసూతి ♦ యిటు గాకున్నన్
సాహసికుడై జయించునె, యాహా నెయ్యంబుతోడ ♦ హూ జూదమునన్. 113

అ|| ఓహో — ఆశ్చర్యార్థకము, విప్రసూతి — ఆవ్రాహ్మణునికుమారుఁడు, ఇంతయుపాయనమీహితుఁడా — ఇంతటియాలోచనతోఁకూడినవాఁడా? యిటు — ఈప్రకారముగ, కాకున్నన్ — కానిపక్షమున, హూన్ — శంకరుని, నెయ్యంబుతోడన్ — స్నేహముతోనే, జూదమునన్ — పాచికలాడుటయందు, సాహసికుడై — చొరవగలవాడై, ఇచట సాహసికుడను శబ్దమునకు నూ. ఆయుధాశ్చయ, ‘హరత్యసంగాదిభ్యః, “తస్యసాహసిక స్యమే” రావ. జయించునె — గెలువఁగలఁడా అనఁ — మెచ్చుకొనుటను తెలియజేయును, “బుద్ధిర్యస్యబలంతస్య నిర్బుద్ధేశ్వకుతోబలం, వనేసింహో మదోన్మత్తః శశకేనపాతితః” చాణ. “అహోమహీయసాంపుంసా ముపర్యుపరి పౌరుషమ్, రామే కాజగవంశంభో, ర్భగ్నమంభోజనాలవతో” హరిను.

తా|| ఔరా: ఆబ్రాహ్మణకుమారుఁ డింతప్రభుగలవాఁడా! అవును. కాకున్న శంకరునంత
వానిని జూదమున గెలుచునా?

—; ఇంద్రుఁడు భూలోకిముసకు వచ్చుట. ;—

మ|| సొగటా లాడి హరుఁ జయించినజన ♦ స్తోత్రవ్యచారితుఁ డా
జగతీదేవకుమారుఁ డాతనికి నీ ♦ శాపంబువారింతు టెం
త గణింపం గనుఁగో ముదం బొదవె న ♦ ధాత్రీసురుం జూతముం
చు గజశ్రేష్ఠమునెక్కి వచ్చె హరి య ♦ స్తోకోన్నతిఁ ధాత్రీకిఁ . .

114

అ|| ఆ జగతీదేవకుమారుడు — పుడమి వేలుపుకొడుకైన యానిరంకుశుఁడు, సొగటాలు — జూదపు
పాచికలు, అడి — జూదమాడి, హరుఁ — ఈశ్వరుని, జయించిన — గెలుపొందినట్టి, జనస్తోత్రవ్యచా
రితుఁడు, జన — లోకులవలన, స్తోత్రవ్య - స్తుతింపఁదగిన, చారితుఁడు — సత్ప్రవర్తనగలవాఁడు, గణిం
పఁ — ఎంచుగా, ఆతనికిఁ — అటువంటిమహనీయునకు, నీశాపంబువారింతుట — నీయొక్కశాపము
నుఁబోగొట్టుట, ఎంత — ఏపాటి, అనఁగాసులభమనుట, కనుఁగో — అతనిఁజూచుటకు, నూ.
“మజ్జుపరంబగునపుడు కోశబ్దంబు కొనునకు బహుశంబుగా నగు” (బా. వ్యా) ఉదా.
“మ. కన్గోజాలకు జ్ఞుంభేత. స్తనయుగ్మంబు” వసు. “తే:వానిమాన్యునఁ బేర్కొని ♦ మానవతీయ ”
శృ. నై. ముదఁబు — సంతోషము, బదవె — కలిగెను, అధాత్రీసురుఁ — ఆ భూదేవతవంటివానిని
చూతము — వీక్షించెదము, అంచుఁ — అనిపల్కుచు, హరి — ఆయింద్రుఁడు, ని. “హరిర్వాతార్క
చంద్రదేంద్ర, యమోపేంద్రమరీచిషు అనివిశ్వ. గజశ్రేష్ఠముఁ — శ్రేష్ఠమైన తన యైరావతమునెడి
యేనుఁగును, ఎక్కి — ఆరోహించి; అస్తోకోన్నతిఁ — అల్పముగానిపాదపున, ధాత్రీకిఁ — భూలోక
మునకు; వచ్చెఁ — ఏతెంచెను, ఇచట వేశ్యమాతచే నిందింపఁబడిన నిరంకుశుఁడు స్వర్గాధిపతియగు
నింద్రునిచే శ్లాఘింపబడుచున్నాడనుటకు “నమాన్యంతే మహాత్మానో దుర్జనానాం కటూక్తిభిః,
కాకముఖాత్సుచిక్షేప్తైర్వీరకింమలిఘాభివేత్” నీతి. ఇందు శంకరుని జూదముననోడించిన యా విప్ర
కుమారునకు శాపమును బోగొట్టుటెంతవని, యనుటచే అలంకారము అర్థాపత్తి. “క. వరుస నొకా
నొకవస్తువు, గిరికొన వ స్వంతరంబు ♦ కిముతన్యాయో స్ఫురితంబై చనుజేఱఁగ, ధరనధాప త్తియయ్యె”
కావ్యా. సం.

తా|| శివునితో జూదమాడి గెలిచిన సమర్థుడగు నావిప్రకుమారునకు నీశాపవిమోచనమొనరించుట
యనఁగా నెంత. అతనిం జూడఁ గోరిక గలిగెననుచు దన యైరావతము నధిరోహించి మనుష్యులొకము
నకు వచ్చెను.

క|| సురరాజు వచ్చెఁ జనుదెం, చిరి తమతమవాహనములు ♦ చలఁగఁగ విద్యా
ధరగుహ్యకావ్వరఃకి, న్నరరత్నో యక్ష సిద్ధ ♦ నాకనివాసుల్.

115

అ|| సురరాజు - వేలుపులకుదొరయగు నిందుఁడు, వచ్చెన్ - ఏతెంచెను, విద్యా.....
హసుల్, విద్యాధర - జీమాతవాహనుఁడు మొదలగు విద్యాధరులును, గుహ్యక - ద్రవ్యముండెడి

పాతర (నిధు) లను గాపాడువారైన మణిభద్రాది గుహ్యకులును, అప్పురః - దేవతలలోఁజక్కని వారగు నూర్వశీ రంభా మేనకాదులును, 'అపసారయంతిస్థాలయంతి ధైర్యాంత్యర్వానిత్యప్సరసః' అనివృత్త. కిన్నర - కిన్నరులును, రక్ష - నిర్భత్యులును, యక్ష - కుదేరుఁడు మొదలగుయక్షులును, సిద్ధ - విశ్వావసుఁడుమున్నగాఁగల సిద్ధులును, అయిన నాకనివాసుల్ - దేవతలును, తమతమవాహనములు - వారివారి గుఱ్ఱములు, చెలఁగఁగన్ - ఒప్పవట్లుగా, చనునెంచి - వచ్చినవారైరి.

తా|| ఇందుగఁడు తన పరివారముతో బయలుదేరుటతోనే కడను దిక్పాలురు మున్నగువారు వారివారి వాహనములతో వెంబడించి యందఱును గలసివచ్చిరి.

—: నిరంకుశుఁ డిందుగిని స్తుతించుట :—

ప|| అట్లు దనకుఁ బ్రత్యక్షమైన దేవేంద్రునకు దండప్రణామంబులు చేసి యా భూసురనందనుఁ డిట్లనియె.

116

అ|| అట్లు - ఆవిధముగా, తనకున్ - ఆనిరంకుశునకు, ప్రత్యక్షమైన దేవేంద్రునకున్ - సాక్షాత్కరించినట్టి దేవతాసార్వభౌమునకు, ఆభూసురనందనుఁడు - పుడమికి వేలుపువంటివాఁడగు సురశర్మకొడుకు, దండప్రణామంబులు - ఆజ్ఞాబద్ధమైన నమస్కారములు, చేసి - ఆచరించి, ఇట్లు - ఈ రీతిగా, అనియెన్ - పలికెను, వక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెననుట.

సీ|| బలవృత్రనముచిజం ♦ భపులోమముఖదైత్య, వన వహ్నిహేతి యె ♦ వ్యానిహేతి చిత్రసంగరజయ ♦ శ్రీకరగృహణని, ర్వహణవిహస్త మె ♦ వ్యానిహస్త మనఘకర్మాయాత ♦ ఘనతరైశ్వర్యని, ర్వధపుణ్యలోక మె ♦ వ్యానిలోక మనమానకారుణ్య ♦ రనవర్షిలోచన, వనజనికాయ మె ♦ వ్యానికాయ గీ|| మమరవనమధ్యకేళిసా ♦ ధాతరాశ, వర్ణ్యతరసంప్రచరణ మె ♦ వ్యానిచరణ మట్టిలోకై కవదితు ♦ నప్రమేయు, నిన్ను వర్ణింపఁగా నేర్తు ♦ నేనుశేంద్ర. 117

అ|| శుశేంద్ర - ఓదేవతా చక్రవర్తి, ఎవ్యానిహేతి - ఎవ్వనియొక్కయాయుధము, ఇచట 'ఎవ్యాని' అనుటకు సూ. కొ'న్నియొడల మహదర్థంబుననే శబ్దంబునకు వాఁడు వారు. అనుహదర్థంబునంద్రికంబునకదియవులును స్వార్థంబుననేక బహువచనంబులంగ్రమంబుగ నను ప్రయుష్టంబు లగు.' ప్రౌ. వ్యా. బల.....హేతి; బల - బలాసురుఁడును; వృత్ర - వృత్రాసురుఁడును, నముచి - నముచియను దానవుఁడును, జంభ - జంభాసురుఁడును, పులోమ - పులోమాసురుఁడును, ముఖ - ప్రధానముగాఁగల, ని. 'ముఖం ప్రధానే ప్రారంభే వక్త్రే' నిస్సరణేఽపి చ, ఉపాయే ద్వారితామే' అని నానా. దైత్య - అసురులనెడి, వన - అరణ్యమునకు, హేతి - అగ్నిజ్వాలయొ, ఎవ్యానిహస్తము - ఎవ్వనియొక్కచేయి, చిత్ర.....హస్తము, చిత్ర - ఆశ్చర్యకరమైన, సంగర - యుద్ధమునందు, జయశ్రీ - జయమనెడిలక్ష్మీయొక్క, కరగ్రహణ - పాణిగ్రహణమును, - చేయిపట్టు కొనుటను, నిర్వహణ - సమర్థించుటయందు, - కార్యమునుసాగించుకొనుటయందు, విహస్తము - నెమ్మదిలేనిమనస్సుగలదియొ - అనఁగా వేగిరపడునదియాయనుట, ఎవ్యానిలోకము - ఎవ్వనియొక్క

భువనము, అన.....లోకము, అనఘకర్మ - సుకృతకార్యమువలన, ఆయాత - వచ్చిన . లభించిన, ఘనతర - అధికతరమైన, ఐశ్వర్య - సంపదలును, నిర్వ్యధ - సుఖమునుగల, పుణ్యలోకము . మనోహరమైనలోకమో, ని, 'పూర్ణం మసూక్షేఽభిహితం తథా సుకృతధర్మయోః, అనివిశ్వ.పుణతి శుభం కరోతీతిపుణ్యం, అనివృ - శుభమును జేయునది, ఎవ్వనికాయము - ఎవ్వని యొక్క మేను, అన.....కాయము, అనమాన - సమానములేని, కారుణ్యరస - కృపయనెడి రసమును, వర్షి - వర్షించునవియైన, కురిపించునవియైన, లోచన - కన్నులనెడి, వనజ - పద్మములకు, నికాయము - నివాసమో, ని. 'నికాయో నిలయే లక్ష్మ్యేసముదాయే సధర్మిణాం, అసంహతానా మేకత్ర కరణే పరమాత్మని' అనినా. 'నికాయఃసద్వసంఘయోః, హే. ఎవ్వనిచరణము - ఎవ్వనియొక్క పాదము, అమర.....ప్రచరణము, అమరవన - దేవతాసంబంధమైననందనవనముయొక్క, మధ్య - నడుమనున్న, కేళిసాధ - క్రీడాధవనముయొక్క, ఆంతరాశ - మధ్యమున, వర్ణ్యతర - స్తోత్రముచేయఁదగిన, సంప్రచరణము - ఎక్కువైనసంచారమో? ని. సంచారే చరణం క్లితే స్థండిలే ప్రాంగణే తథా ఏకతాఖ్యాధ్యాయుషా నస్త్రీ మూలే కులే పదే. అని నానా. అట్టి - అటువంటి లోకైకవందితుక, లోక - పదునాల్గు భువనములయందు, ఏక - ముఖ్యముగా, వందితుక - నమస్కరింపఁబడినవానిని, అప్రమేయక - యదార్థము నెఱుఁగనలవిగానివానిని, నిన్నుక - నిన్ను, వర్ణింపగానేర్తునే - నీయొక్కగుణలక్షణాదులను స్తుతించఁగలుగుదునా, నాకుశక్యము కాదనుట. ఈపద్యముయొక్క యెత్తుగీతి నాలుగవపాదమున. 'నిన్ను వర్ణింపఁగానేర్తునే నురేంద్ర, అనికాకుస్వగయతిచెప్పఁబడుటనుగూర్చి,

‘క. పశుకులతలఁగలవ్రాలకు, వలనగుచోఁబ్బుతమునిలిపి ♦ వానికిరెండుక
వశులుగఁజెప్పినఁగావ్యం, బులనది కాకుస్వరంబుఁ ♦ బ్బుతవళియునగుక”

ఆ. ఏకమాత్రహస్త ♦ మినుమడించినదీర్ఘ, మయ్యెమాఁడుమాత్ర ♦ లయినఁబ్బుతము
భీతశోకతర్క ♦ గీతదూరాహ్వన, సంకయార్థములను ♦ జరుగుఁబ్బుతము, అప్పు.

ఉదా. తే. ఆదితేయాప్రితాంఘ్రి ప ♦ ద్మాయనంగ, ద్మార కాపురమధ్యప ♦ ద్మాయనంగ,
నసురకులవైరిపీరులా ♦ రాయనంగ, రసికచిత్తోబ్బవాసులా ♦ రాయనంగ.”

‘వనవహ్నిహేతి యెవ్వనిహేతి, ఇట్లు చెప్పబడినవన్నియు, యమకాలంకారము. “అర్ధేన త్యర్థభిన్నానాం వర్ణానాం సా పునఃశ్రుతిః” కా. ప్ర. మఱియు మాలారూపకమును, మాలా తు పూర్వవత్, కా. ప్ర. ఉదా. “సౌందర్యస్య తరంగిణీ తరుణిమోత్కర్షస్య హస్తోద్గమః కాంతేః కార్మణకర్మనర్మ రహసా ముల్లాసనావాసభూః విద్యా వక్రగిరాం విధేరనవధి ప్రావీణ్యసాక్షాత్ప్రియా. బాణః పంచశిలీమఖస్య లలనామాడామణి స్సాప్రియా” ‘దైత్యవనవహ్నిహేతి’ ఇట్టివి యుపమాలంకారము. ఘనతరైశ్వర్యనిర్వ్యధపుణ్యలోక మెవ్వనిలోకము’ ఉదాత్తాలంకారము. ‘నిన్ను వర్ణింపగానేర్తునే నురేంద్ర, అతిశయోక్త్యలంకారమును.

తా|| ఓస్వర్గప్రభూ! నీయాయుధము బలానురుఁడు మున్నగుదైత్యులనెడు మహాఁరణ్యమును దహించుచున్నది. నీహస్తము మిగుల నాశ్చర్యకరమైన యుధములయందు జయలక్ష్మీనిగ్రహించుచున్నది. నీలోకము పుణ్యకార్యములవలన లభించినయైశ్వర్యములతోను నానందముతోను మనోహరగుచున్నది. నీశరీర మసమానమైనదయారసమును గురియుచున్న పద్మములవంటివేయికన్నులతో

నోప్పచున్నది. నీపాదము సంచనోద్యానమధ్యమునగల యంతఃపురములో సంచారయచేయుచున్నది. అట్టి మహనీయవైభవములచే జతుర్దశభువనములవలన గొనియాడబడుచుండువాడవును, మావంటి వారలకు నీయొక్క యగార్థమును దెలియవలవికానివాడవు, నగు నిన్ను వర్ణింప నా కలవియగునా.

శా|| వంశారణ్యముఁ గాల్చు పావకుగతిన్ ♦ వర్ధిల్లు వై విద్విష
ద్వంశారణ్యము నిర్దహించు భవమ ♦ ద్వామప్రతాపాగ్ని శీ
తాంశుస్ఫూర్తులు సంశ్రితావళికి నీ ♦ యాకార రేఖల్ త్రయ
స్త్రొశతోక్తిసుపర్యనాభుడవు కీ ♦ ర్తింప నినుక శక్యమే.

118

అ|| భవదుద్దామ ప్రతాపాగ్ని. భవత్ - నీయొక్క, ఉద్దామ - మదించిన, ప్రతాపాగ్ని - పరాక్రమమువలనబుట్టిన ప్రతిష్ఠయనెను నగ్నివంటితేజును, వంశారణ్యమున్. వంశ - వెదుళ్ళ యొక్క, అరణ్యమున్ - అడవిని, కాల్చు - దహనముచేయునట్టి, పావకుగతిన్ - అగ్నిహోత్రుని వలె, వర్ధిల్లువు - వృద్ధిబొందుచున్నది, వి. అపచ, విన్విషద్వంశారణ్యమున్. విన్విషత్ - శత్రువుల యొక్క, వంశ - కులమనెడి, అరణ్యమున్ - అడవిని, నిర్దహించున్ - నిశ్శేషముగాఁ గాల్చును, ని 'నిర్ణిశ్చయనిషేధయోః' అని అ. నీయాకారరేఖల్ - నీశరీరస్థావయవయొక్కకాంతులు, సంశ్రితావళికి - ఆగ్నికులయొక్క సమూహయవకు, శీతాంశుస్ఫూర్తులు - చంద్రునివలె నిండురునవి. చంద్రునివలెఁదోచునవి, త్రయస్త్రొశతోక్తిసుపర్యనాభుడవు. త్రయస్త్రొశతోక్తి - ముప్పది మూడు కోట్లయిన, సుప్య - దేవతలకు, నాగుడవు - రాజువు, నినుక - అట్టి మహనీయుడ వైననిన్ను, కీర్తింపక - పొగడుటకు, శక్యమే - నాతరమగునా, అలం. వంశారణ్యముఁగాల్చుపావకు గతిన్, ఉపమాలంకారమును 'విన్విషద్వంశారణ్యము నిర్దహించు భవదుద్దామప్రతాపాగ్ని' అనుటచే రూపకాలంకారమును. "తద్రూపక మభేదోయ, ఉపమానోపమేయయోః. అతిసామ్యాత్ (అనుప ప్నూతభేదయోః) అభేదః" కా. ప్ర.

తా|| నీప్రతాప మనునగ్ని 'వెదుళ్ళతోనిండినయడవిని గాల్చుచున్న కాల్పిచ్చువలె శత్రువులకుల మును గూపుమాపుచున్నది, నీశరీరకాంతి శరణాగతులకుఁ జంద్రుని వెన్నెలవలెనున్నది. ముప్పది మూడుకోట్లబృందారకుల కధిపతివగునిన్ను నుతించనాతరమా!

గీ|| తగఁ బరాగము గప్పిన ♦ తన్నుకొలను, మాడ్కిహరిచందనాలిప్య ♦ మగుచువేయుఁ
గనులతోనొప్పనీయున ♦ గ్రహదీప్తతనువుఁ గీర్తింపనేర్తునే ♦ యనిమిషేంద్ర. 119

అ|| అనిమిషేంద్ర - ఓవేలుపురేఁడా, తగక - ఒప్పనట్లు, పరాగము - పుప్పొడి, కప్పిన - క్రమ్ముకొనియున్న, తన్నుకొలనుమాడ్కిక - తామరపువ్వులుగల మడుగువలె, హరిచందనాలిప్యము. హరిచందన - కల్పవృక్షముయొక్క గంధము, 'హరిమింద్రంచందయతి ఆహ్లాదయతీతిహరిచందనం, అనివృ. ఇది పనుపువన్నెకలిగియుండును, ఆలిప్యము - అంతటను బూయబడినది, అగుచుక - అయి, వేయుఁగనులతోక - సమాప్రసంఖ్యగల సేత్రములతో, ఒప్ప - ప్రకాశించుచున్న, నీయుద గ్రహదీప్త తనువుక. నీ - నీయొక్క, ఉదగ్ర - భయంకరముగ, ప్రదీప్త - ఒప్పచున్న, తనువుక. శరీరమును, కీర్తింపనేర్తునే - నుతింపగలుగుదునా, అలం ఉపమ.

తా|| ఓవేల్పులయెక్కిమీఁడా! పుష్పాడిచేఁ గప్పబడియున్నతామరపువ్వులు గలకొలనువలె, హరిచందనము పూయఁబడినతనువునందలి వేయి*సులతోనొప్పచున్నభయంకరమగు నీశరీరమును నేను వర్జింపగలుగుదునా.

వ|| అని యనేకప్రకారంబులఁ గీర్తింప నన్నిలింపసార్వభౌముండు. 120

అ|| అని - ఇట్లుపలికి, అనేకప్రకారంబులక - బహువిధములుగా కీర్తింపక - కొనియాడగా, అన్నిలింపసార్వభౌముండు; ఆదేవతాచక్రవర్తియగునిందుండు.

—: నిరంకుశుఁడు రాజుపిచ్చి పోగోరుట :—

ఉ|| మెచ్చితి నీప్రవీణతకు ♦ మేలు ధరాసురవర్య వేడుకొ
మొచ్చెద నీకభీష్ట మన ♦ నెంతయు సంతసమంది వాఁచితం
బిచ్చెద వేని నా కనిమి ♦ షేశ్వర యీధరణీతలేశ్వరక
సచ్చరితాగ్రగణ్యగ్రహ ♦ సంగ్రహు నిగ్రహుఁ జేసి కావవే. 121

అ|| ధరాసురవర్య - ఓబ్రాహ్మణులలో శ్రేష్ఠుడైనవాఁడా, మేలు - ప్రసంసార్థకము, నీప్రవీణతకు - నీయొక్కనేర్పునకు, మెచ్చితిన్ - అనుగ్రహించితిని - ప్రేమగలవాడనైతిని, నీకు - నీకు, అభీష్టముక - ప్రీయమగుదానిని, వేడుకొమ్ము - అడుగుము, ఇచ్చెదన్ - ఒసంగెదను, అనక - ఇట్లుపలుకఁగా, ఎంతయుక - మిక్కిలి, సంతసము - సంతోషము, అంది - పొందినవాడై, అనిమిషేశ్వర - ఓదేవతలకు బ్రభువైనవాఁడా, వాఁచితంబు - నేను కోరినదానిని, ఇచ్చెదవేని - ఇయ్యదలంచియుండినట్లయిన, సచ్చరితాగ్రగణ్యక - మంచినడవడికయందు శ్రేష్ఠుడైనవానిని, ఈధరణీతలేశ్వరక - ఈరాజును, గ్రహసంగ్రహున్ - విశాచముపట్టినవానిని, నిగ్రహుక - అవిశాచమును గెలిచినవానినిగా, చేసి - ఒనరించి, కావవే - రక్షించుము. ఇచట నిరంకుశుఁడు తనంతటతానే రాజునకుపకారముజేయ వరమభిలషించుటకు “పద్మాకరం దినకరోవికచం కరోతి చంద్రో వికాసయతి, కైరవచక్రవాలం, నాభ్యర్థితో జలధరోఽపిజలం దదాతి సంతస్వయం పరహితే విహితాభియోగాః” భర్తృ. “ద్యుమణి పద్మాకరము వికాచముగఁజేయుఁ, గుముదహర్షంబుఁ గావించు, నన్యుతసూతి, యర్థితుఁడుగాక జలమిచ్చుచుంబుధరుఁడు, సజ్జనులు గారెపరహితాచరణమతులు. ఇందు ‘ఎంతయు - సంతస’ ‘షేశ్వర - వేశ్వరుక’ గ్రహ - సంగ్రహు - నిగ్రహు’ ఇవి యనుప్రాసాలంకారము.

తా|| ఓనిరంకుశుఁడా! మంచిది, నీచాతుర్యమునకు మెచ్చితిని. నీకుఁ ప్రీయమగుదానింగోరుము. ఇచ్చెదను. అని యిందుఁడుపలుకఁగా సంతోషపడి యోదివ్యప్రభూ! నాకోరిక నొసంగఁ దలఁచితి వేని యీరాజునావేణించియున్న భూతమును బోగొట్టి కాపాడుము.

—: నిరంకుశుఁడు రంభనిమ్మనుట :—

చ. అన నదియెంతమాత్రము ధ ♦ రామరనందన వేడు మింక నొం
డచుపమమైకకోర్కె యన ♦ నాబలసూదనుతోడ బ్రాహ్మణుం
డనిమిషులోకనాథ విబు ♦ ధాజ్ఞముఖిమణి రంభపట్టునన్
జన దభిలాష మేమియును ♦ సాగనగఁధిని నాకొసంగవే.

అ॥ అనన్ - అబ్రాహ్మణుండెట్లు పలుకఁగా, ధరామరనందన - ఓబ్రాహ్మణతనయుఁడా, ఇది యెంతమాత్రము - ఈవరమొసంగుటయనఁగా నాకుఁ దృణప్రాయము, ఇంకన్ - ఇదిగాక, ఒండు - ఒకటి, అనుపమము - అసమానము, సాటిలేనిది, ఐనకోర్కి - అయినట్టికోరికను, వేఁడుము - అర్థించుము, అనన్ - అనఁగా, బ్రాహ్మణుండు - ఆనిరంతుకుండు, ఆబలనూదనుతోడన్ - బలానురుని సరిహరించిన యాయుండునితో, అనిమిషలోకనాథ - ఓ స్వర్గలోకమునకధిపతియైనవాఁడా, విబుధాబ్జముభీమణి - దేవతాస్త్రీలలాశ్రేష్ఠురాలైన, రంభపట్టనన్ - రంభయందు, అభిలాషము - నాకుఁగలకోరిక. ఇచట రెండురూపములుకలవు, 'ని. అభిలాష, అభిలాషము. ఇచ్చు, ఆం. దీ. ఏమియును - కొంచెమైనను, చనదు - పొదయ్యెను, కావున, సారసగంధిని - తామరపువ్వులవంటి పరిమళముగల యాస్త్రీని, నాకొసంగవే - నాకిమ్ము, ఇందు మొదటిపాదమున స్వరయతిసెప్పఁబడినది లక్షణ ముదాహరింపఁబడియున్నది.

తా॥ ఇట్లు పలుకుటతోడనే యింద్రుఁడదియనగా నెంత యట్లే యారాజు నావేశించియున్న భూతమును బోఁగొట్టెదను, గాని యింకొక గొప్పవరమును గోరుమన నతం డోసురనాథా! నాకు రంభయందుఁ గల యనురాగ మించుకయైనను వదలలేదు. కనుక నాయువతిని నాకొసంగుము.

—; రంభనిత్యము వచ్చుచుండునట్లు వరమిచ్చుట ;—

ఉ॥ నా విని నవ్వి యవ్విబుధ ♦ నాయకుఁ డిట్లను విప్రసూతితో
నోవిటసార్వభౌమ విక ♦ చోత్పలలోచన రంభ నిత్తుఁ గా
కావసుధాస్థలిన్ దివిజ ♦ కాంతలకుండఁగరాదు వచ్చుచుం
బోవుచుండు భూతలికి ♦ భోగముఁ జేకొను పూర్వరీతిగఁ.

123

అ॥ నాన్ - ఇట్లుపలుకఁగా, విని - ఆకర్ణించి, అవ్విబుధనాయకుండు - దేవతలకుఁబ్రభువైన యాయుండుడు, నవ్వి - హాసముచేసి, విప్రసూతితో - అబ్రాహ్మణపుత్రునకు, ఇట్లనున్ - ఈ ప్రకారముగాఁజెప్పెను, ఓవిటసార్వభౌమ - ఓ వ్యభిచారపురుషులలో చక్రవర్తియైనవాడా. వికచోత్పలలోచనన్ - వికసించినకలువలవంటి కన్నులుకలదానిని, రంభను - నీవుకోరినయచ్చరను, ఇత్తుఁగాక - ఇచ్చెదనుగాని, 'కాక' యనునది యాశీరాద్యర్థము, ఆవసుధాస్థలిన్ - ఆయొక్కభూలోకమునందు, దివిజకాంతలకున్ - దేవతాస్త్రీలకు, ఉండఁగరాదు - నివసించుటయొప్పుదు, కనుక. భూతలికిన్ - భూప్రదేశమునకు, వచ్చుచున్ - అప్పుడప్పుడువచ్చుచును, పోవుచుండున్ - మరలఁబోవుచునుండును. పూర్వరీతిగన్ - మునుపటివలెనే, భోగమున్ - ఆవిడతోపాఖ్యమును, చేకొను - అందుము, ఇట 'నవ్వి యవ్వి, అనుప్రసాసాలంకారము, చేకొను అనుప్రయోగమునకు నూ. ఏకత్వే ౭ధ బహుత్వే ముడుజ్ఞా సంప్రాసాగ్నార్థకేషు స్తః అనికబ్బించి. అనియున్నను, "నూ. ప్రార్థనార్థముచేత్వే కథ్యతే మధ్యమార్థకః, విభాషాంతం వదం త్యేకే న ప్రాణేతు కదాచన." అధ. ఉదా. తోయజ్జేక్షణ సకం గృపతోడఁ జూడు, మఱియు 'న ప్రాణేతు కదాచన, అనుటచే హల్లుపరంబగు నపుడు వికల్పము. ఉదా. ననుం గృపజూడు భారతి" ఇందు దృఢీయపాదమున 'గాక + ఆవసుధ' అని ఛేదమున్నను కాకేయతి చెల్లినది.

ఉ॥ మానుగవిశ్రమాక్షరస ♦ మంచిత్తమైస్వరమూచినన్దదీ , యానుగుణాక్షరంబుఁ గొనియైనను

జెప్పుగనొప్పనీక్రియన్, భానుసమాస్రభాసి వృషభాధిపుండన్నటు లర్థయుక్తమై, పూనినచో నఖండయతి ♦ పొల్గునాదికవిప్రణీతమై” అనం. “ఆవనుభాతలంబునను ♦ రాంగనలుండగరాదు” పాఠాం. అర్థమునమానమే ఇది స్వరయతియగును. మానశౌర్యతి - త్సుత్తామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టం దశా, మాపన్నోఽపి విపన్నదీధిర్ధపి ప్రాణేషునశ్యత్స్యపి, మత్తేభేంద్రవిభిన్న కుంభపిశితగ్రానైకబద్ధస్పృహః, కింజీర్ణంతృణమత్తి మానమహతా మగ్రేసరః” కేసరీ” భర్తృ. ఉ “గ్రాసములేకస్సక్తిన్ జరాకృశమైన విశీర్ణమైన సా, యాసమునైన నప్టరుచియైనను బ్రాణభ్యయాత్త మైన సంప్రాసమదేభకుంభపిశి తగ్రహాలసశీలసాగ్రహో, గ్రేసరభాసమాన మగు ♦ కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే”

తా॥ ఇట్లడిగిన యాబ్రాహ్మణుని పలుకుల కింద్రుండు నవ్వి యోభోగలాలనుఁడా! అటులనే రంభనొంగెదను. గాని దేవతాస్త్రీలు పుడమియం దుండఁజనదు. కనుక నీవుకోరినప్పుడు వచ్చిపోవు చుండును. మునుపటివలెనే దానితో సంభోగానందము నొందుచుండుము.

ప॥ అన ననేకదండప్రణామంబులు సేసినీలిచిన, 124

అ॥ అనన్ - ఇంద్రుడిట్లువచించఁగా, అనేకదండప్రణామంబులు - ఎన్నియోశాస్త్రబద్ధమైన నమస్కారములు, చేసి - ఆచరించినవాఁడై, అనగా భక్తితోఁగూడిన నమస్కారము అనేకము చేసిన వాఁడై యనుట, నీలిచినన్ - నిలువఁబడఁగా

—: ఇంద్రుండు దివి కేఁగుట :—

శా॥ రింఖాపాతమునం జదల్గదల ని ♦ ర్విచ్ఛేదవారానిశ
ప్రేఖద్వాతపరంపరల్ దెసల నా ♦ భీలంబుగాఁ బర్వ వై
శృంఖల్యంబునఁ బట్టుకల్గెపుసరుల్ ♦ చేర్వార నుచ్చైశ్శృవః
కంఖాణంబుఁ గదల్చె వానవుండు ది ♦ కాపలాదిసంసేవ్యుడై. 125

అ॥ వానవుండు - ఇంద్రుండు, దిక్పాలాదిసంసేవ్యుడై. దిక్పాల - దిశలను బాలించువారైన యగ్నియసునిర్వృతిపరణవాయుకుబేరేశానులు, ఆది-మొదలుగాఁగలవారివలన, సంసేవ్యుడై-కొలువఁ బడినవాఁడై, రింఖాపాతమునక - కాలియొక్కగిట్టలు పడుటవలన, చదల్ - ఆకాశము, కదలన్ - చలించుచుండఁగాను, నిర్విచ్ఛేదవారానిలప్రేఖద్వాత పరంపరల్. నిర్విచ్ఛేద - ప్రత్యేకింపఁబడని. వేటుగాని, అనఁగామితితేనియనుట, వార - పరివారముయొక్క, అనిశ - ఎడతెగని, ప్రేఖతో అశ్వగతులవలన, వాతపరంపరల్ - గాలియొక్కవరుసలు, దెసలక - అన్నిదిక్కులయందును, ఆభీలంబుగా - భయంకరముగా. పర్వన్ - వ్యాపించుచుండఁగాను, అంతట నీండునట్లుగాను, వైశృంఖల్యంబునక - బంధసాధనమగు గొలునువలన నడ్డులేకుండుటచేత, పట్టుకల్గెపుసరుల్ - పట్టు - చేత బట్టుకొనిన, కల్గెపుసరుల్ - కల్గెమునకుఁగట్టినత్రాళ్ళు. చేర్వారక - సమీపమునకు వచ్చుచుండఁ

గాను. ఉచ్చైశ్శ్చివః కంఖాణంబున్ - ఉచ్చైశ్శ్చివమచుపేయగల తనయశ్వమును, ఉచ్చైశ్శ్చివః కీర్తిరస్య ఉచ్చైశ్శ్చివాః అనిప్య. ఉన్నతమైనకీర్తికలని, కదల్చున్ - చలింపఁ జేసెను - అనఁగా బ్రయాణమయ్యెనునుట, ఉదా. 'మ. గజకంఖాణశతాంగుపత్తి జనవర్గంబున్' సమ గ్రంబులై ♦ భజియింపన్' విజ. 'ని. కంఖాణము. సం. వి. అ. పుం. గుట్టము' 'మ. జయనత్కం ఖాణరింఖా విశ్వం, ఖలసంజాతధరాపరాంగపటలా ♦ క్రాంతంబు. రా. పాం. మఱియు సీ, కంఖాణతురగరిం ♦ ఖాపుంభితక్షమా. ఘాళినద్రభపదంబు ♦ చూటుగట్ట' పరా. పు. అతిశయోక్త్యలంకారము.

తా|| ఇంద్రుడు దిక్పాలురు కొలుచుచుండఁగా దనగుడ్డము నదలింప నని తనగిట్టల తాకుడు వలన నాకాశము కదలుచుండఁగాను, ఒక్కగుమిగా నందఱివాహనములు లేచుటవలన నుత్పన్నమైన గాలి దిశలెల్ల నిండఁగాను, అడ్డులేకుండఁ గల్గెనును వదలుటవలన బాగుగాఁ దలయెత్తుచుండఁగాఁ బల్లపుత్రాల్లు వదలై సమీపించుచుండఁగాను, వేగముగాఁ బోవుచుండెను.

—: నిరంకుశునకు రత్నాభిషేకమొనర్చుట :—

సీ|| అప్పు డారాజు భూ♦ తావేశనిర్ముక్త, దేహుండై కాంతినం♦ దీప్తుండయ్యెఁ
దదంతరమున ర♦ త్నంబుల నభిషిక్తుఁ, జేసిరి మంత్రులు ♦ భూసురేంద్రు
నాపిమ్మట నృపాల ♦ కాంతఃపురస్త్రీలు, తమతమసామ్ము నెం ♦ తయు నొసంగి
రటుతరువాత దే ♦ వాంగనామణి యగు, రంభ యేతెంచి సం ♦ రంభ మొదవ

గీ|| గ్రుచ్చి కొఁగిటజేర్చి యో ♦ గుణసముద్ర, నీకతన శాపమోక్షంబు ♦ నాకు దొరకె
నీవలన నచ్చరలలోన♦ లేవ గంటి, నిన్నుఁ గూరిచి హరియు మ♦న్నించెనన్ను. 126

అ|| అప్పుడు - ఆససుమునున, ఆరాజు - ఆశత్రుండముఁడు, భూతావేశనిర్ముక్తదేహుఁడు. భూత - పికాచము, ఆవేశ - శరీరమునఁజొచ్చుటను, నిర్ముక్త - విడువఁబడిన, దేహుఁడు - మేను గలవాఁడు, ఐ - అయ్యుండి, కాంతినందీప్తుఁడు - ప్రకాశముతో నొప్పుచున్నవాఁడు, అయ్యెన్ - ఆయెను, తదంతరమున - అటుపిమ్మట, మంత్రులు - ఆరాజయొక్క ప్రభానులు. భూసురేంద్రున్ - బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగునానిరంకుశుని, రత్నంబులన్ - వజ్రవైడూర్యాదిమణులతో, అభిషిక్తున్ - స్నానముచేసినవానినిగా, చేసిరి - బసరించిరి, ఆపిమ్మట - అటుతరువాత, నృపాలకాంతఃపురస్త్రీలు. నృపాలక - ఆరాజయొక్క, అంతఃపురస్త్రీలు - రాణివాసాంగనలు, తమతమసామ్మున్ - వారివారి యాభరణములను, ఎంతయున్ - మిక్కిలిగా, ఒసంగిరి - ఇచ్చిరి, అటుతరువాత - ఆ పీదవ, దేవాంగనామణి - దేవతాస్త్రీలలో సౌందర్యవతి, అనరంభ - అయినట్టిరంభ, సరంభము - తత్తరపాటు, ఒదవన్ - కలుగఁగా, గ్రుచ్చి కొఁగిటజేర్చి - చక్కఁగాఁబట్టి యాలింగనమునర్చి, ఓ గుణసముద్ర - సద్గుణములయందు సముద్రమువంటివాడవైన యోనిరంకుశుఁడా, నీకతన్ - నీవలన నొకట - నాకు, శాపమోక్షంబు - శాపమువిడిచిపెట్టుట - శాపవిమోచనమగుట, దొరకె - అభిం చెను, నీవలన - నీమూలమున, అచ్చరలలోన - నాతోడియప్పరసస్త్రీలలో లేవగంటి - ప్రకాశమునుబొందితిని, నిన్నుఁగూరిచి - నీకారణముననే నీవలననే, నన్నున్ - నన్ను, హరియున్ - ఆయింద్రుఁడుపైతము, మన్నించెన్ - గౌరవించెను. అపరాధమునుక్షమించెను, ఇందు హరియు

మన్నించె ననుటలో సముచ్చయార్థముయొక్క నుకారములోపించుటకు 'నూ. విసాద్వితీయం స్యా దస్మ దాత్మనో స్వంతయోరపినోరన్యస్యాపి సర్వం స్యా ద్భూషణం సత్త్వయోగతః, అని యధర్వణా చార్యులు అలం. ఉదాత్తము' పూర్వము నిరంకుశుఁడు వేద్యమాతచే 'వైదికపుబాఁపలేడ భూవర కుమారయోగ్య సౌభాగ్యలగనవారయవతులేడ' అనిపించుకొని యిప్పుడు మంత్రులచే రత్నాభిషిక్తుఁ డయ్యెననుటకు "మణి ర్లుతతి పాదాగ్రే కాచః శిరసి ధార్యతే, క్రయవిక్రయవేశాయాం కాచః కా చోమణ్మిర్మణిః" అనిచాణ. మఱియు నిరంకుశునియందు వ్యభిచారాదిదోషము లేనియన్నసుబ్రతి భావిశేషము కలవాఁ డగుటచేతనే పూజింపఁబడినాఁడు "వ్యాలాశ్రయాపి విఫలాపి సకటకాపి వక్రకాపి పంకసహితాపి దురాసదాపి, గంధేనబంధురపి కేతకి సర్వబంతో, రేకోగుణః ఖలు నిహంతి సమస్తగోషాత్" అనిచాణ.

తా|| అంతట నారాజు నావేశించిరభూతము తొలఁగి ప్రకాశమానుఁడుకాఁగా నతనిమంత్రు లాబ్రాహ్మణునకు రత్నములతో నభిషేకమొనర్చిరి. అంతఃపురాంగనలు వారివారి యాభరణముల నొసంగిరి. తదుపరి రంభ దగ్గఱకువచ్చి గట్టిగాఁబట్టికొని కవుఁగిలిచి యోగుణమంతుఁడా! నీవలన నాకు శాపవిమోచన మయ్యెను. నాతోడియచ్చరలలో వన్నె కెక్కితిని. ఇంద్రుఁడు సైతము మన్నించెను.

—: రంభ దేవలోకమునకుఁబోవుట :—

క|| వినవోయి నిరంకుశ నీ, కునునాకును లోకభర్త * కూర్చినయిష్టం
బునుఁ బాయమనియెఱుంగుము, చనియెద నిప్పటికిమిడి * చనుదెంతుఁజామి. 127

అ|| నిరంకుశ - ఓనిరంకుశుఁడా, వినవోయి - నేఁజెప్పుదానినాకర్ణించుము, నీకునునాకును - మనయిరువురికిని, లోకభర్త - బ్రహ్మ. "ని. బ్రహ్మైత్యభూమస్సరజ్జ్యేష్ఠః పరమేష్ఠీసితామహాః. హిరణ్యగర్భోలోకేశః" అమ. కూర్చినయిష్టంబునక - పొందించినన్నేహమును, పాయము - ఎన్నఁటి కిని విడిపోము, అనియెఱుంగుము - అనితెలుసుకొనుము, ఇప్పటికిక - ఈదినముననింతటితో, చని యెదక - దేవలోకమునకుఁబోయెదను, మిడి - తిరిగి, చనుదెంతుఁజామి - వచ్చెదనునుమా, సంజేహ పడవలదనుట, ఇందు భావశాంతి యనుసంచారిభావము చూపఁబడినది. ఇచట రంభ నీన్నేహమును వీడననుటకు "బంధనాని ఖలు సంతిబహూని, ప్రేమరజ్జుకృతబంధన మన్యత్, దారుభేదనిపుశోఽపి పడంఘ్రి, ర్నిష్క్రియోభవతి పంకబకోశే" చాణ.

తా|| ఓనిరంకుశుఁడా! మనయిరువురికీ భగవంతుఁడు కూర్చినన్నేహము నెన్నఁటికిని విడువము. ఈదినమున నింతటితోఁబోయి మరలివచ్చెదను. సంశయింపకుము.

—: తల్లిదండ్రులు నిరంకుశుని గౌరవించుట :—

క|| అని యనిమిషభామిని వో, యినపిమ్మటఁ దల్లిదండ్రు * లెంతో నంతో
షనితాంత హృదయు లై పు, త్తునిఁ గాఁగిటఁ జేర్చి పులక * భూర్వహతమతై. 128

అ|| అని - ఇట్లుచెప్పి, అనిమిషభామిని - ఆదేవకాంత. పోయినపిమ్మటన్ - వెళ్ళిన తరువాత, తల్లిదండ్రులు - ఆనిరంకుశునియొక్క బననీజనకులు, ఇవట పరుషమునకు సరళాదేశమగుటకు నూ. న్యుభిన్నాదేవతస్మాత్తే వినాద్వంద్వంహారేర్మతే' అధ. ఎంతో - మిక్కిలి, సంతోషనితాంత హృదయులు, సంతోష - ఆనంద యొక్క, నితాంత - అధిక - తోగూడిన, హృదయులు చునస్సగలవారు, ఐ - అగుచు, పుత్తునికా - తమకొడుకును, కాగిటకాజేర్చి - ఆలింగనముజేసికొని, పులకధూర్వహతనులు, పులక - గగుర్పాటుయొక్క, ధూః - భారమును, ని. 'ధూర్నాధూపేస్త్రీ' తుకంపే విత్తేభారేయగాగ్రయోః, అని నా. వహ - మోయుచున్నటువంటి, ధరించియున్నటువంటి తనులు - శరీరముగలవారు, ఐ - అగుచు. పైపద్యముతో నన్వయము, ఇందు 'అనియనిమిష - ఎంతో సంతోష' అను ప్రాసాలంకారము.

తా|| అని యాదేవకాంత సనినపిదప నతనితల్లిదండ్రులు మిక్కిలి సంతోషపడి మతునిఁ గాఁగిటఁ జేర్చి యెడలు గగుర్పొడవఁగా.

క|| తనయా నిన్నింత నయా, ధ్యునిఁ బ్రాప్త మెఱుంగ లేక ♦ యొకమానవమా త్రునిఁ గాఁగఁ జూచి నిరసిం, చిన యపరాధంబు నార ♦ సి నహింపఁగదే. 120

అ|| తనయా - ఓకుమారా, నిన్నుకా - నిన్ను, ఇంతనయాధ్యునికా - ఇంతటినీతిసంపన్నుని, ప్రాప్తముకా - పొందఁబడుటను, ఎఱుంగలేక - తెలిసికొనఁజాలక, ఒకమానవమాత్రునికా - ఒక సామాన్యమనుష్యుని, కాఁగకా - అగునట్లు, చూచి - కనుఁగొని, నిరసించిన యపరాధంబుకా - తిరస్కారముచేసిన నేరమును, ఆరసి - పరిశీలించి, సహింపఁగదే - సహించుము, "నూ. ప్రార్థనంబునం దస్మత్ప్రయాంత క్రియలమీఁద గద కదవు పూర్వకంబు లన్నాదు లను ప్రయుక్తలు లగు" ప్రా; వ్యా. ఉదా. "క. తాపసమందార నాకు ♦ దయసేయఁ గదే" భాగ. ఇవటఁ దండ్రికంటెఁ గుమారుఁ డధికుం డగుటచేఁ బరవశంబున నిట్లువచించెను. ఉదా. "ఆ. తండ్రికంటెఁ గొడుకు ♦ తాగుణి యయ్యెనా, పిన్న పెద్దతనము ♦ లెన్నవలదు, వాసుదేవు విడిచి ♦ వసుదేవు నెంతరా" విశ్వ "సతేన వృద్ధోభవతియేనా ప్యవలితం శిరః, యో వై యునః ౭ప్యధీయానః స్త దేవా స్థవిరం విషుః" తరుణవయస్కుడైనను జ్ఞానవంతుడైనవాడే వృద్ధుడని దేవతలుపలుకుచున్నారు. "గుణా. పూజాస్థానం గుణిమనచలింగం నచవయః, అనియును బుధులు చెప్పియున్నారు. "యశోదయాశీల రూప మాధుర్యైరపి సర్వతః, సబాలాపిపుమాకా వృద్ధః సాధుబృందావసేరతః" నూ. సం. దుతీయు "ఏకీనాపి సువృక్షేణ శోభమానేన గంధినా వాసితం తద్వనం సర్వం, సుపుత్రేణ కులం యథా" "ఏకీనాపి సుపుత్రేణ విద్యాయుక్తేన సాధునా, అష్టాదితో కులం సర్వం యథా చంద్రేణ శర్వశ్రీ" చాణ. ఇందు తనయానిన్నింతనయాధ్యుని, అనుప్రాసాలంకారము.

తా|| పుత్తునిఁ ఇంతటినీతిపరుడవు మాకు లభించుట యెఱుంగక నిన్నొకమనుష్యమాత్రునిగాఁ జూచి నిందించిన మాయపరాధముల సహించుము.

సీ|| ఒకనికి శక్యమే ♦ యురగభూషణుతోడ, నలఘుచాతురి జూడ ♦ మాడి గెలువ గలిచెఁ బో యొకనికిఁ ♦ దెలియునే సామాన్య, రమణుల సడుగక ♦ రంభ నడుగ నడిగెఁ బో యొకనికి ♦ నలవియే సురకాంత, లాలించి భూమిని ♦ ల్లాలిఁ జేయఁ జేసెఁ బో యొకనికిఁ ♦ జెల్లునే చిరభాగ్య, మగునింద్రశాపంబు ♦ నపుడే మాన్ప

గీ॥ నీకుఁ దక్కఁగ వికచనా ♦ భీకలోచ, నామనోహరదేహసాం ♦ దర్శధుర్య
తానివారితశీతల ♦ ధామ సోమ, ధరకృపాపాత్రపుత్రి కం ♦ దర్పదర్ప. 130

అ॥ వికచ.....ధామ. వికచనాభీకలోచనా వికసించిన తామరపువ్వులవంటి కన్నులు
గలస్త్రీలకు, మనూహర - మనస్సునకిష్టము గలిగించునట్టి, దేహసాందర్య - ఒడలిచక్కఁదనము
యొక్క, ధుర్యతా - భారమును వహించుటచేత, నివారిత - అడ్డగించఁబడిన, శీతలధామ -
చంద్రుఁడుగలవాఁడా, సోమ.....పుత్రి సోమధర - చంద్రుని జడయందుఁదాల్చిన
శివునియొక్క, కృపా - దయకు, పాత్ర - అర్హుడవయి, పుత్రి - తనయుఁడా, కందర్పదర్ప -
మన్మథునివంటి గర్వయుగలవాఁడా, నీకుఁదక్కఁగ - నీకుఁదప్ప. నీవుగాకయనుట, ఉరగభూషణు
తోడఁ - పాములు సొమ్ములుగాఁగల శివునితోడి? అలఘువాతుని - గొప్పనేర్పుతో, జూదమాడి
గెలువ - సాగటాలాడి జయించుటకు, ఒకనిశక్యమే - వేరొకనికెందరమా, - మరియొకనికెందరము
గాదనుట, గెలిచెఁబో - జయించుటసరియేకదా, సామర్యరసఃఖల - అందరితోసమానమైన
స్త్రీలను, - అనఁగా భూలోక స్త్రీలనుట, అడుగక - ఇమ్మకక, రంభనడుగ - దేవగాస్త్రీ
యగు రంభనొసంగునుట, ఒకనికెఁదెలియునే - ఒకనికెఱుకపడునా, - ఎవ్వరికెఁదెలియదనుట,
అడిగెఁబో - అడుగుటసరియేకదా, నురకాంత - దేవతాస్త్రీలలో సాందర్యవతియగు రంభను.
లాలించి - లాలనముఁజేసి, - అధికమైన ప్రేమజూపి, భూమిన్ - పుడమియందు, ఇల్లాలిన్ - ఈ
భార్యనుగా, చేయ - చేసికొనుటకు, ఒకనికెనలవియే - ఒకనిశక్యమగునా, - కావసుట,
చేసెఁబో - ఆవిధముగా భార్యనుజేసికొనుట సరియేకదా, చిరభోగ్యము - బహుకాలముభరి
దగినది, అగు - అయినట్టి, ఇంద్రశాపము - ఇంద్రునియొక్కట్టును, అపుడేమాన్మక - అప్పుడు
యముననే పరిహారముచేయుటకు, ఒకనికెఁజెల్లునే - ఇంకొకనికెఁగొనసాగునా, - మఱియొకనివలన
గానేరదనుట, ఇందు నాయకునియొక్క సర్వోత్కర్షను వర్ణింపబడినది. ఉత్తరోత్తరోత్కర్షముచే
సారాలంకారమును “ఉత్తరోత్తరముత్కర్షభవేత్సారః పరావధిః” కా. ప్ర.

‘క. నిరవధికముత్తరోత్తర. నిరతోత్కర్షంబుఁడెబడ ♦ నిఖిలకృతులయం
దరుడైతగు సారాలం, కరణము కవివినుతమగుచు,’ సరస.

సాందర్యధుర్య - ధామసోమ - పాత్రపుత్రి - కందర్పదర్ప, ఇవియును ప్రాసాలంకారమును ‘వికచ
.....ధామ, ప్రతిషేధోపమాలంకారమును ‘నజాతుశక్తిరింగోస్తేముఖేన ప్రతిగర్జితం. కళంకినో
జడస్యేతి ప్రతిషేధోపమామతా’ కావ్యాద,

తా॥ చుప్చుత్తా! నీకుఁదప్ప నీల కమున శివునితో జూదమాడి గెలువ నెవ్వరివక మగును,
ఒకవేళ గెలిచినను బ్రపంచమునందలిస్త్రీల గోరక దేవలోకమునఁ గలరంభ నిమ్మనుట యెవరికె
ఁదెలియును. పోనీ అడిగినప్పటికిని వేబుటాండ్రలో మిక్కిలియందకత్తై యై చిరకాలము సంభోగమునం
దారి తేరినారంభను లాలించి భార్యగాఁ జేసికొన నెవ్వరితరమగును. అధవా యెటులనో భార్యగాఁ
జేసికొనినను యుగములపర్యంత మనుభవింపఁ దగిన యింద్రునిశాపమును వెంటనే పరిహరింప నెవ్వరి
కలవి యగ్గును.

—; నిరంకుశుఁడు దనభార్యయందు సుతులఁగాంచుట ;—

క॥ అని వినుతి నేయుజననీ, జనకుల బహుభార్యములను ♦ సంతృప్తులుగా
నొనరించి రంభయనుమతిఁ, దనయంగనయందు సునయ ♦ తనయులఁ గాంచెన్. 131

అ॥ అని - ఇట్లు, వినుతి - స్తోత్రము, చేయు - చేయుచున్నట్టి, జననీజనకులకా - తలిదండ్రులను, బహుభార్యములను - అనేకమైనవస్తువులతోఁ; సంతృప్తులుగాకా - సంతోషపడినవారినిగా, ఒనరించి - చేసి, రంభయనుమతికా - రంభయొక్కసమ్మతితో, తనయంగనయందుకా - తనభార్యయందు, మనయతనయులకా, మనయ - మంచిసీతిమంతులైన, తనయులకా - పుత్రులను, కాంచెన్ - కోర్చెను, 'అనివినుతి - తనయంగనయం - మనయతనయ, ఇత్యాదులనుప్రాసాలంకారము'

తా॥ ఇట్లు పొగడినతలిదండ్రులన నేకవస్తువులతో సంతసింపఁ జేసి యారంభయొక్కసమ్మతితోఁ దనభార్యయందు మిక్కిలి నీతిమంతులగు సుతులఁగాంచెను,

వ॥ మఱియు నతఁడు వృషవాహనపదధ్యానానక్త మానసతత్త్వ పరాయణ ప్రప్రాప్త విజ్ఞానపాటవంబున నేకవాక్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యుండును, ద్విజవంశపావనుండును, ద్రివర్గనిరతుండును, జతుర్వేదపారాయణుండును, బంచశరాకారుండును, వడ్డాప్తపారిణుండును, సప్తాశ్వతేజోవిరాజమానుండును, నప్టభోగసంయుక్తుండును, నవనిధానసంపన్నుండును, దశదిశాపూర్వార్తిమండలుండు నై చెలంగె. 132

అ॥ ఖరియున్ - అదిగాక, అతఁడు - ఆనిరంకుశుఁడు వృష.....వంబునక. వృషవాహన - వృషపక్షిమేయశ్వముగాఁగల శివునియొక్క. పద - చరణములను, ధ్యాన - మనస్సునిలిపించితింతుటయందు, ఆనక్త - అధికమైనయిచ్చతోఁగూడిన, మానస - మనస్సుయొక్క, తత్త్వ - స్వభావమునందు, పరాయణ - ఆసక్తివలన, ప్రప్రాప్త - మిక్కిలిపొందబడిన, విజ్ఞానపాటవంబునకా - విశేషజ్ఞానముయొక్క పటుత్వముచేత, ని 'విజ్ఞానంశిల్పశాస్త్రయోః' అనిఅ, ఏకవాక్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యుండును, ఏకవాక్య - ఒక్కమాటనే, సత్యమునే, ప్రతిష్ఠాపన - ఉంచుటయందు, ఆచార్యుండును - ఉపదేశగురువును, ద్విజవంశపావనుండును - బ్రాహ్మణకులమునఁ బరిశుద్ధమైనవాఁడును, ద్రివర్గనిరతుండును - ధర్మార్థకామములను మూడింటియందెడతెగనివాఁడును, జతుర్వేదపారాయణుండును - ఋగ్వేదసామాధర్వణములను నాలుగువేదములకు ఆశ్రయమైనవాఁడును, 'ని. ఆశ్రయే తత్పరాభీష్టేపారాయణపదంబిదు?' శాశ్వ, 'సాకల్యాసంగవచనే పారాయణపరాయణే' అ. వేదమునందవర్గవార్ధోరణిగలవాఁడని భావము. పంచశరాకారుండును - మన్మథునివంటి యందముగలవాఁడును. వడ్డాప్తపారిణుండును - వేదాంత, వైశేషిక, భాట్ట, ప్రాభాకర, పూర్వోత్తరమిమాంసలను ఆటు శాస్త్రములుతుదముట్టఁజదివినవాఁడును, సప్తాశ్వతేజోవిరాజమానుండును - సూర్యునివంటి ప్రకాశముతోఁబొప్పుచున్నవాఁడును, అప్టభోగసంయుక్తుండును - ఎనిమిదివిధములైన సౌఖ్యములనుబొందినవాఁడును, అనగా. నన్నవస్తు గంధపుష్పతాంబూల వనితాశయనసంగీత విహారములనునవి, మఱియు దాసీ, బంధు సుత, భృత్యు, వస్తువాహన, ధనధాన్యంబు లనునవియపైశ్చర్యములు, నవనిధానసంప

నుండును—ఎన్నటికిని ద్రవ్యముతలొగకుండునట్టివియైన పద్మ మహాపద్మ శంఖ మకర కచ్చప ముకుంద వంద నీల వరములను తొమ్మదిపాతలతోఁగూడిన ధనసమృద్ధిగలవాఁడును, దశదిశాపూర్వకీర్తిమండలుండును — పదిదిక్కులందు నిండినకీర్తియొక్క పరివేళముగలవాఁడును’ దశదిశ లనఁగా నెనిమిది దిక్కులును నభోభాగమును నూర్వభాగము నని తెలియవలెను. అభోలోకమునకు శేషుడును, ఊర్వలోకమునకు బ్రహ్మయును నధిపతులు, ఏ — ఆగును, చెలంగెఁ — బిప్పెను, ఇందేకసంఖ్య మొదలు దశమసంఖ్యవఱకు గుణవర్ణనామలఁజెప్పను సంత్యానుప్రాసమును జీతించినాఁడు. మఱియు నాయగునియొక్క సహ్యోత్పన్నవర్ణించుటచే నుదాత్తాలంకారమును ధర్మార్థకామనిరతుఁడనుటనుగూర్చి “ధర్మార్థకామమోక్షాణాం యస్యైవకోఽపి నవివృతే, అజాగత స్తనస్యేవ తస్యజన్మ నిరర్థకమ్” అని చాణ. ధర్మార్థకామమోక్షలఁబొందని మానవుఁజన్మము మేఁకమొడయందుఁ బుట్టెడి చనులవలె వ్యర్థమైనదని భావము. ‘మంగళాచీని మంగళధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణిప్రధంతే’ అని చెప్పఁబడియుండుటచే మంగళాంతముగఁగావ్యమును రచించినాడు.

క॥ ఎటువంటి దురాచారున, కెటువంటిజగత్పూరిది ♦ యెఱిగితె రాజా

అటుగానఁ బూర్వపుణ్యో, త్కటభావం బల్పునైన ♦ ఘనుఁగావించుక. 133.

అ॥ రాజా - ఓధర్మశీలస్వపాలా, ఎటువంటి దురాచారమునక - ఏలాటి చెడ్డనడతకలవానికి ఎటువంటిజగత్పూరిది - ఏలాటిలోకప్రఖ్యాతిగలిగెనో, ఎఱిగితె - తెలిసికొంటివా, అటుగానక - అందువలననే, పూర్వపుణ్యోత్కటభావంబు-పూర్వ - క్రిందటికాలముచైన, పుణ్య - సుకృతము యొక్క - ఉత్కట - అతీతయైన, “ని. స్యాదుత్కటోబలవతి, క్షీణేచద్వావిమాత్రిషు” నానా. “క్షీణముత్కట స్త్రీవ్రత త్రయోః” యే. భావంబు - సంపద, “ని. భావస్వభావేఽభిప్రాయే, చేష్టా సత్తాత్మజన్మను, క్రియాశీలాపదార్థేషు, బుధజంతువిభూతిషు” అని విశ్వ. అల్పమైనక - నీచమైనను, ఘనుక - గొప్పవానినిగా, కావించుక - చేయును, ఇందు ‘పూర్వపుణ్యోత్కటభావం బల్పమైన ఘనుఁగావించుక’ అనుటచేత సనుగుణాలంకారము. “యథా ధేనుసహస్రేషు వత్సో గచ్ఛతి మాతరం, తథా యచ్ఛక్వతంకర్మ, కర్తార మనుగచ్ఛతి” చాణ. ‘నామమాత్రేణ సంతుష్టాః, కర్మ కాండరతానరాః, మంత్రోచ్చారణహోమాద్యై ర్భ్రామితాఃక్రతువిస్తరైః’ ఏకభుక్తోపవాసాద్యైర్ని యమైఃకాయశోషణైః, మాధాః సరోక్షమిచ్ఛంతి మమమాయావిమోహితాః’ గరు. మాధులగు మానవులు నామాయ నెఱుంగనేఱక కర్మకాండరతులై మంత్రోచ్చారణ హోమాదిక్రియలతోఁ గూడిన యజ్ఞములు మున్నగువానినిజేయుచు, ఏకభుక్తము, ఉపవాసము, మున్నగుకాయశోషణము లగుకార్యములతో సంతుష్టఁజెందుచు నామమాత్రముగఁ బరమాత్మను భ్యానించుచున్నారు. ఎటువంటిదురాచారున కెటువంటిజగత్పూరిది యనుటకు “అపిచేత్సుదుగాచారో భజితేమామనన్య భాక్, సాధులేవ సమస్తవ్య స్సమ్యగ్యవసితో హి సః” భగ. ఇతరప్రయోజనమును దలఁపక నన్ను భజించువాఁడు మిక్కిలి దురాచారముగలవాఁడైనను, వానిని సాధువనియే తలంపవలయును. ఏలయన భగవంతుఁడే తనకు స్వామి గురువు మిత్తుఁడు భోగ్యము అనెడి మనోనిశ్చయముగలవాఁడు వాఁడేకదా! “క్షిప్రం భవతి ధర్మాత్మా శశ్వచ్ఛాంతిం నిగచ్ఛతి, కాస్తేయ ప్రణానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతి” భగ. అట్టివాఁడు శీఘ్రముగా దృఢమైన యధ్యవసాయముగలవాఁడై సదాచారపరుడై శాశ్వతమైన యుప

శమమును బొందును. అర్జునా! అట్టి దురాచారముగలిగినను నాభక్తునికి నాశములేదని సభాస్థలమునందుఁ బ్రతిజ్ఞచేయుము.

తా|| రాజా! ఏలాటిదుష్ప్రవర్తనముగలవాని కేలాటిప్రపంచఖ్యాతికలిగెనో తెలిసికొంటివా!
కనుకఁ బూర్వపుణ్యలబ్ధ మైనయదృష్ట మెంతటి యల్పునైన నధికునిగాఁ జేయును.

చ|| అని ముని ధర్మశీలవసు ♦ ధాధిపత్యానికి నేర్పుమించి చె
ప్పికథ బాల్యచాపలము ♦ పెంపున స్వామికి విన్నవించితిన్
1 జరకుండు బాలుఁ డాడురవ ♦ శబ్దవచోనివహంబుచేత నె
మ్మనమున మోద మందుక్రియ ♦ మామకవాక్కుల సంతసిల్లుమీ. 134

అ|| అని - ఈప్రకారముగా, ముని - పులహఃడనెడిమహర్షి, ధర్మశీలవసుధాధిపత్యానికి - రాజులలో శ్రేష్ఠుడైన యాధర్మశీలునకు, నేర్పుమించి - చాతుర్యాతిశయముగలపలుకులతో, చెప్పిన కథ - ఆనతిచ్చిన పూర్వవృత్తాంతమును, బాల్యచాపలముపెంపున - చిన్నతనమునెడి చపలత్వము యొక్క యతిశయముచేత, స్వామికి - ఈశ్వరుడవైననీకు, విన్నవించితిన్ - విన్నపము చేసికొంటిని.నివేదించుకొంటిని, జరకుండు - తండ్రి, బాలుండు - తనపిన్నవయస్సుగలకొడుకు, అడు - చెప్పనట్టి, అపశబ్దవచోనివహంబుచేత - అపశబ్దతత్వముటలనెడు - శాస్త్రశిక్షితముగాని శబ్దములతోఁ గూడిన, వచోనివహంబుచేతన్ - వాక్యములయొక్కసమూహముతో, నెమ్మనమునన్ - తనమనస్సునందు, మోదము - సంతోషము, అందుక్రియ - పొందినట్లు మామకవాక్కుల - నాయొక్క పలుకులచేత, సంతసిల్లుమీ - సంతోషమునొందుము, ఇందు, 'జరకుండు బాలుఁడాడు చపశబ్దవచోనివహంబుచేత నెమ్మనమున మోదమందుక్రియ మామకవాక్కుల సంతసిల్లుమీ' అనుటచేత నుపమాంకారము.

తా|| ఈవిధముగా ధర్మశీలనృపాలునకుఁ బులహమహర్షి చెప్పిన యుపాఖ్యానమును బిన్నవాడనైననీకు శంకరుడవగునీకు విన్నవించితిని. కనుకఁ దండ్రీ చిఱుతనియొక్క వచ్చిరాని ముద్దుమాటల వలన సంతస మందునట్లు నాకావ్యమునఁ గల యపశబ్దములను బాటించక యానందించుము.

—: ఆశ్వాసాంతము :—

మ|| మదనధ్వంసక తారభూమిధరధా ♦ మా ధామధామాక్షన
మృదసంధాయక దివ్యనామ నిజవా ♦ మా వామవామాంగ దు
ర్మదదంతావళదానవప్రవరభీ ♦ మా భీరుభీమత్స్య సం
పదగారీకృతదుష్టదై త్య ధృతసో ♦ మా సోమసోమేశ్వరా. 135

అ|| మదనధ్వంసక - మన్మథుని నాశముచేయుటగలవాఁడా, తారభూమిధరధామా - వెండికొండయేనివాసముగాఁగలవాఁడా, ధామధామాక్షసమృదసంధాయక - ధామధామ - తేజస్సునకు నిధియైన యగ్నిహోత్రుడే, అక్ష - కన్నుగాఁగలిగి, సమృద - సంతోషమును, సంధాయక - కూర్చునటు

వంటివాఁడా, నివ్యనామ — మనోహరమైన ప్రఖ్యాతిగలవాఁడా, రమ్యమైన పేరుగలవాఁడా ఋనియుఁజేప్పవచ్చును, నిజవామా — నిజ — స్వయమైన, వామా — రమ్యముగలవాఁడా, 'ని నామం సవ్యేప్రతీపేచ ద్రవిణేచాతిసుందరే, పయోసరే హరేకామే విద్యాద్వామాపిచ స్త్రీయాం' అనివి వామ వామాంగ. వామ — సుందరమైన పార్శ్వతితోఁగూడిన, వామాంగ — శరీరముయొక్క యెడమపైపు గలవాఁడా, దుర్మదదంతావళ దానవప్రపరభీమా. దుర్మద — దుష్టత్వముగల గర్వముతోఁగూడిన, దంతావళదానవ — గజానురుడను, ప్రపర — శ్రేష్ఠునకు భీమా — భయంకరుడవైనవాఁడా, భీమ భీమత్వసంపదగా కృతమష్టదైత్య. భీమ — భయంకరులగువారికి నైతము, భీమత్వ — భయమును గలిగించుచున్న, సంపత్ — సమృద్ధికి, అగ్రాకీకృత — ఇల్లుగాఁజేయఁబడిన, దుష్టదైత్య — చెడువారైన రాక్షసులుగలవాఁడా, అనఁగాదుర్మార్గులగు రక్కసులకుమాత్రమే భయముగలిగించువాఁడనుట, ధృతసోమా — ధరించఁబడిన చంద్రుఁడుగలవాఁడా, సోమసోమేశ్వరా. సోమ — ఉమాసహితుఁడైన, సోమేశ్వరా — సోమేశ్వరుఁడను పేరుగలయోస్వామి, అని యాశ్వాసాంతమునఁ గృతిపతికి సంబోధనము, ఇందు ముక్తపదగ్రస్తమును దానివెంటనే ఛేదానుప్రాసాలంకారమును గూర్చుటయే కాక నాలుగు విశ్రమస్థానములయందును మకారమే వచ్చునట్లుకూడఁ జిత్రించఁబడియున్నది. ముక్తపదగ్రస్తమునఁగా ముగిసినపదమును వెంబడిగా వెండియుం గ్రహించుటమాత్రమే ఇట్టి యలంకారములతో శోభిల్లు పద్యములు కావ్యములందంతగాఁ గానఁబడవు.

శా॥ భస్మాద్ధూళితదేహపోషణకళా ♦ పారీణ వారాకరా

కస్మాదుత్థితకాలకూటవిషది ♦ గ్రీవ పాదాంబుజా

శస్త్రర్తప్రజకల్పభూజ కరుణా ♦ ధన్యేక్షణ సేవమా

నాస్మత్పైత్రిక మత్తనూభవక నా ♦ గాఢ్యాంకలింగాహ్వయా.

136

అ॥ భస్మా.....పారీణ. భస్మ — విభూతి, ఉద్ధూళిత — చెలరేగఁబడిన, ఎగయఁబడిన, దేహ — ఒడలియొక్క, పోషణ — వర్ధిల్పించుచుటయనెడి, కళా — విద్యయందు, పారీణ — ఆపరి దరిముట్టినవాఁడా — తుదముట్టినేర్పినవాఁడా యనుట, వారా.....గ్రీవ. వారాకరా — సముద్రమునందు, అకస్మాత్ — ఆకస్మికముగ — ఆఘోషపాటులోనే, ఉత్థిత — పుట్టిన, 'ని. ఉత్థితంస్యాత్రిషూత్పత్తే ప్రోద్యతే వృద్ధిమత్యపి' అనిమే. కాలకూటవిష — కాలకూటమును పేరుగలవిషముతో, 'కాలస్యవర్ణస్య కూటః కాలకూటః' అనివృ. దిగ్ధ — పూయఁబడిన, గ్రీవ — కంఠముగలవాఁడా, పాదా.....భూజ. పాదాంబుజాత — పద్మమువంటిచరణమును, శస్త్రర్తప్రజ — శస్త్రరించునట్టివారి సమాహమునకు, కల్పభూజ — కల్పవృక్షమైనవాఁడా, కరుణాధన్యేక్షణ. కరుణా — దయతోఁగూడిన ధన్య — పుణ్యవంతమైన. కృతార్థతగల, ఈక్షణ — చూపుగలవాఁడా, సేవమా.....హ్వయా. సేవమాన — కొలుచుచున్న, అస్మత్పైత్రిక — నాయొక్కమనుమలు గలిగినట్టియు, మత్తనూభవక — నాకుమారులు గలిగినట్టియు, నాగాఖ్య — నాగాయ్యయనుపేరుతోఁగూడిన, అంక — గుఱుతుగల, లింగాహ్వయా — లింగమనునామధేయముగలవాఁడా, అనఁగా నాగలింగమను నభిధానముగలవాఁడాయనుట, ఈనాగలింగమికవికిఁ బితృమహుఁడైయుండి స్వర్గము నలంకరించినట్టిపద్యము వలన బోధపడుచున్నది. 'సేవమానాస్మత్పైత్రిక' అనుటచేఁబిత్వపితృమహుఁడైయున్న శుభా

శుభ పుణ్యకార్యాదులయందుఁ బూజింపఁబడుచుండును. 'పాత్రైస్యస్మర్మనాన్మన్యోముచ్యతేచ
ఋత్రయాత్, లోకానత్యేదివప్రాప్తిః పుత్రైపౌత్రైప్రపౌత్రైః' అని గరుడపురాణమునఁ జెప్పఁ
బడియున్నను ప్రప్రపితామహుఁడుగూడ సేమిపఁబడు ననుభగ్మును బరిచించియే చెప్పియుండెను.
విస్తృతభీతిచే విరమింపఁబడినది. కొందఱుకవులు గద్యమున. 'పాత్రై, పుత్రై, నామధేయ' అని
చెప్పచుండురు.

* || అశులతర సోమవార, వ్రతనియఁగుధురీణహృదయ ♦ వారిజ సాధ్వీ
శత విమత చెన్నమాంబా, ప్రతిదినసంసేవ్యమాన ♦ పసపంకేజా. 137

అ|| అశు... ..వారిజ. అశులతర — అసమానముయిన, సోమవారప్రత — సోమవారమున
నాచరించెడి శాస్త్రసిద్ధమైన కర్మము (సోమ) యొక్క, నియమ — నిశ్చలబుద్ధియందు, ధురీణ — భార
మును వహించుచున్న, హృదయవారిజ — మనస్సెడి పద్మముగలదియును, సాధ్వీశతవిమత — బహు
సంఖ్యాకమైన పతిప్రతలచేత స్తుతింపఁబడినదియును, సగు, చెన్న... ..పంకేజా. చెన్నమాంబా —
చెన్నమృత్యును నామేవలన, ప్రతిదిన — నిత్యమును, సంసేవ్యమాన — కొలువఁబడుచున్న, పదపంకేజా —
చరణములనెడి కమలములుగలవాఁడా, ఈచెన్నమృత్యునునామె యీకవికిఁదల్లియగుటవలనను, నామె
పరమేశ్వరప్రీత్యర్థముగ సోమవారప్రతమాచరించుచుండుటవలనను, నిట్లువచించియుండెను.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్కృతీవరప్రసాదలబ్ధ లబ్ధవర్ణనర్ణనీయ కవిత్వతత్త్వధారేయ,
పెదలింగనార్యగర్భార్ణవపూర్ణిచూత్రేయ, గురువరాచార్యసదారవింద మిళిందాయ
మానమానసాశ్రేయ, పండితమ్మనైతరాజేయ, నకలవిద్యజ్ఞచవిధేయ, రుద్రయనామధేయ
ప్రణీతంబయిన నిరంకుశోపాఖ్యానంబును మహాప్రబంధంబునందు సర్వంబుఁ జతుర్థా
శ్వాసము.

అ|| తృతీయాశ్వాసమునఁబోలె నెఱుఁగునది.

ఇది శ్రీమద్దాయత్రీ విరాడ్విశ్వకర్మ వరప్రసాదజనిత కవితామృత రసపాత్ర, అహభూసన
గోత్రపవిత్ర, అచ్చమాంబా వేంకటశివార్చపాత్రై, లక్ష్మణబాణోటీశ్వర సుధీమణిపుత్రై, శిష్యవాన్తు
కోటీశ్వాస్త్రాదివివిధవిద్యాప్రపీణ, పదవాక్యప్రమాణ నిధాన, విమర్శకాచార్యశిల్పకళాకోవిదత్యాది
విరుద నిరుపమాన, బుధారాధన విరాజమాన, సుబ్రహ్మణ్యభిధాన, విరచితంబైన నిరంకుశోపాఖ్యాన
సూధాతరంగిణీవ్యాఖ్యానమునఁజతుర్థాశ్వాసము.

నిరంకుశోపాఖ్యాన పూర్వ ముద్రణమునందు దోషములకు సవరణలు

(సం - సంఖ్య, పూ - పూర్వముద్రణము, స - సవరణ)

ప్రథమాశ్వాసము

సం.	పూ.	స.
2	నెక్కిన	నెక్కిడు
3	తోడు	తోడు
4	మనస్సుమధూళినుమధూళి	మనస్సుమధూళినుమధూళి
6	మున్నుగా	మున్నుగా
7	గాపురంబు	గాపురంబు
8	చక్కదనమున	జక్కదనమున
8	బ్రత	బ్రత్తి
10	అనియిట్లు	అనియిట్లు
11	నోసరించి	కోఱడించి
14	సమస	సమస్త
19	పాప	పాప
20	కందర్పు	కందర్పు
21	విశాలుకూలి	విశాలకూలి
23	దనుజ	తనుజ
25	గతకీతల	ఘటితామృత
(ప్రాసభంగము)		
26	ప్రేయస్నిత	ప్రేయస్నిత
28	రామంబుగా	రామంబుగా
30	గాపులపా	గాంబులపా
35	తలంకనేము	తలంకనేను
39	కడు	శివ
43	లొట	లొట
44	స్ఫూర్తితెలియ	స్ఫూర్తిదెలియ
45	మాటగొత్త	మాటక్రొత్త
46	లొటనమర	లొటయమర
47	సువర్ణాబ్జత	సువర్ణాబ్జత
48	ధీధితి	ధీధితి
49	బ్రోవ	బ్రోవ
49	సత్వ	సత్వ
50	యాజగ	యాజన
50	జిలుగుచెంగావి	జిలుగుచెంగావి
51	మక్కువ	మక్కువ
53	కటకంబుపాద	కటకంబుచాద
54	యనకు	యనిక
60	లలామము	శిరోమణి
61	నిశాంతమునంధర	నిశాంతమునన్ధర

సం.	పూ.	స.
64	మదిచింతిలు	మదిజింతిలు
65	అనుటగాని	అనుట కాని
68	పుత్రు	పుత్రి
69	చంద్ర	చంద్ర
70	మస్తిత్	మస్తిత్
70	పుత్రుండు	పుత్రిండు
71	తనయుండు	తనుజుండు
72	సమకూర	సమకూర
75	యొకకొద్ద	యొకచోద్ద
79	జలజాంబకు	జలజోదరు
80	యతిభంగము	
81	పుత్రు	పుత్రి
82	నావుడున్	నావుడున్
79	సముద్యమ	సముద్యమ
80	యతిభంగము	
81	జాత	జాతు
81	గాన	యైన
83	కళ	కళ
87	పుత్ర	పుత్రి
88	మొలకల	మొలకలు
89	కరణి	కరణి
94	దుపేతంగుణ	దుపేతగుణ
95	ధని	విని
96	శృంగిరాజ	శృంగిణీశ
97	సురగంగా	శక్తిరేఖా
100	కవిత్వ	కవిత్వత్వ
98	మాన	మానమానస

ద్వితీయాశ్వాసము

3	ధరాసుర	ధరామర
6	నర్మలులేరు	నర్మలెయేరు
8	విభవంబు	విభవంబు
10	తలపోసి	తలపోసి
12	మిగుల	మిగుల
13	ధరాసుర	ధరామర
16	సౌకాలు	సౌకాలు
17	పోయి	పోయి
19	కామిల	కామినుల
20	మీదకప్పర	మీదకప్పర

సం.	పూ.	స.
22	లీల	లీల
23	లూయ్యఁగావీర్పు	లూయ్యఁగావీర్పు
24	వారణాశి	వారణాసి
25	మరువఁడు	మఱవఁడు
25	మంటపుట్టు	మంటపుట్టు
26	పరస్పరంబు	పరస్పరంబు
28	అనెడు	అనెడి
31	శత	సిత
33	యదట	యదలు
33	జాటుఁబైట	జాటుపైట
33	కులుకుఁబలుకు	కులుకుపలుకు
34	నెఱ	నెర
33	మార్గంబుచాకఁజేసి	మార్గంబుఁజాకఁచేసి
33	సాగటాలు	సాగటాల
30	కేళి	కేళి
33	ఝల్లితల్లి	ఝల్లిఁదల్లి
38	లక్షయొనిచ్చిన	లక్షయొసంగిన
41	పుంజ	పింజ
45	వృత్తిపత్యక్ష	వృత్తిఁబత్యక్ష
33	జరభి	జఱభి
46	ఒకపాయెజిబవ	ఒకపాయెఁజలువ
33	జెలువాయె	జెలువాయె
33	గునుమపూ	గునుమంపు
33	నడగ	నడగ
48	ఆయత్తయగు	ఆయత్తైత్తయగు
33	గ్రమ్మకరుణ	గ్రమ్మఁగరుణ
49	సర్వ	సర్వ
33	వాఁడు	పాడు
52	ధర్మంబుచూఱ	ధర్మంబుఁజూఱ
33	నగుబాటు	నగుఁబాటు
54	తలంపదో	తలంపదో
33	శ్రీచే	శ్రీచే
55	అన్నియును	అన్నియును
62	బాప	బాప
65	యుండెడు	యుండెడి
33	బొగ్గునయ్యె	బొగ్గెయ్యె
66	ఆతని	ఆతని
68	నెన్నటి	నెన్నటి
69	జీకు	జీకు
33	జేలా	జేలన్
33	దిగ	దిగ
70	బోత	వోత

సం.	పూ.	స.
33	వోత	బోత
72	పాలిక	సాలిక
33	వెల్వఁడు	వెల్వడు
33	వనచూర్ణ	నవచూర్ణ
74	కొన	గొన
33	చందురు	చందుర
75	గికగా	కికగా
76	తచ్చోత్ర	దచ్చోత్ర
33	లోపంచ	లోఁబంచ
83	వీటి	వీటి
33	గలపి	గలిపి
33	సుపుత్ర	సుపుత్ర
86	సముద్రంబిందు	సముద్రుండిందు
33	మహత్వ	మహత్వ
87	సత్య	సర్వ
88	ధారిణి	ధారుణి
89	విడువ	విడువ
90	సంభృతిపతి	సంభృతిఁబతి
91	గంధంబు	గందంబు
93	సరిగ	సేగ
యతిభంగము		
95	ఉత్పలిత	ఉత్పలిక
101	తలకుం	తలఁకుం
33	గోపించు	గోపించు
33	విధికిం	విధికి
103	నింకింపు	నుంకింపు
104	వన	జన
106	చిత్రాంబు	చిత్రాంబు
107	దిక్కులున్	దిక్కులన్
109	వర్తిక	వర్తిక
110	తను	తను
33	ఘట	ర్ఘట
111	దద్దయు	దద్దయు
112	వాద	నాద
114	వచనంబు	వచనంబు
115	దూగ	దూఁగ
33	గాండ్ర	గండ్ర
33	వాకు	నాకు
33	గుట్టంగ	గుట్టంగ
116	ఘంటిలు	గంటిలు
33	ఎత్తుగనడపె	ఎత్తుగఁగడపె
117	దుర్ని	దుర్ని

సం. పూ.	స.
118 సవ్య	సవ్య
119 మున	ముల
,, పర	పగఁ
,, విడియంపుపలు	విడియంపుఁబలుతుం
,, తుంపురులు	పురులు
121 వోలి	వోలె
123 వాటు	పాటు
125 జూచి	జూప్తి
,, లాఁబోలు	రాఁబోలు
127 యూరట	యూఱట
128 ఆసింది	ఆశించి
,, వలయుచల్లఁగా	వలయుఁజల్లఁగా
,, లొల్లకాఁడ	లొల్లగాఁడ
129 సావడి	స్సావడి
,, నేగియా	నేగియు
,, సందులు	సందులు
131 బాప	బాఁప
140 పాటి	పాటు
142 పుత్త	పుత్త
,, నిర్మదనార్థ	నిర్మధనార్థ
143 వసథాం	వసథాం
144 దోహ	మోహ
145 లబ్ధవర్	లబ్ధలబ్ధవర్
,, కవిత్వ	కవిత్వతత్త్వ
,, గర్భార్థవాత్రేయ	గర్భార్థవపూర్తి మాత్రేయ

తృతీయాశ్వాసము

6 నపత్తా	నపత్తా
,, నిష్పత్తా	నిష్పత్తా
,, తదనంత	తదంత
7 ధారుణీశ్వర	ధారుణీశుర
8 నొందుక	నెందుక
,, జూటాంతికా	జూటాంతితా
10 తజ్జాల	తజ్జాల
12 పట్టెన	పట్టెన
17 మినుక	మినుక
18 యెడలం	యెడలక
20 తివ్వ	తివ్వ
,, దుగా	తిగా
24 బ్రధన	బ్రధన
,, ఆసింతు	ఆశింతు

సం. పూ.	స.
23 తరల	ద్రువకోకిల
,, చఁదుర	చందుర
,, వావిట	నావిట
25 బుష్ప	పుష్ప
30 ధన్య	దైన్య
34 యంజని	నంజలి
35 వలుప	వలుప
,, నగమువేగ	నగమనంగ
36 పఱవ	పఱప
39 జండినకాఁ	పండునిగాఁ
40 నీకుం	నీకుక
41 రోపరంత	రాపరాంత
43 ములుచేరు	ములఁజేరు
44 కులొత్తంసంబ	కులీనూత్తంస
యతిభంగము	
45 పాడియె	పాడియె
48 నైతిం	నైతిక
50 కర్మములు	కర్మముల
54 దదాహ్లాద	తదాహ్లాద
58 రంభనం	రంభణం
59 కేయూర	కేసర
60 లగుచును	లగుచు
61 నురుము	నులుము
62 కాగిలి	కాఁగిలి
,, పలికె, వీసతి	పలికె, స్నేసతి
65 ఆభూసురుఁడుక	నయముగనతఁడుక
యతిభంగము	
68 మెయిం	మెయిక
69 సిత	శితి
72 తత్త్వ	తత్త్వ

చతుర్థాశ్వాసము

7 కకణ	కంకణ
8 బిందువులు	బిందువులు
,, వీడియంబుకర్పూర	వీడియంపుఁగర్పూర
10 రసపూర్తికమనీయ	రసవృష్టిఁగమనీయ
,, మోయప్రకట	మోయఁబ్రకట
11 తను	దను
19 చేతయెకాఁడలిసి	చేతయకాతెలిసి
27 వినయమున	వినయముగ
30 గనుగొంటి	గనుఁగొంటి
31 యిట	యిటు
32 సురభోగము	సంభోగము

సం. పూ.	స.
,, నేనునగలమో	నేరంబునకై
యతిభంగము	
33 లిచట	లిచటి
,, సమ్మదము	సమ్మతము
34 నాడె	నాడె
,, బైటపెట్టె	బైటబెట్టె
36 బాపనిమండగాని	బాపనమండగానితో
,, చరించునే	చరించునూ
37 బుంబీ	బుంబీ
,, ప్రభిమచెంది	ప్రభిమచెంది
,, వంబుకొంత	వంబుకొంత
39 ములునాడి	ములువాడి
,, గందపు	గంధపు
45 సాగి	సాగి
47 యెన్నటి	యెన్నటి
48 తమనివాసం	తమతిమనివాసం
,, నందలై	నందలై
,, దుఃఖితారంభ	దుఃఖారంభ
,, బాపలేక	బాపలేక
49 ఆలుగుల	ఆలుగుల
51 వటదలుగట్ట	పరగంగనేల
ప్రాసస్థానము	
55 మార్పయొక	మార్పనొక
61 దునిగి	దునిగి
64 తాయె	తాయె
,, గనొగొన	గనుగొన
69 వెలిబోక	వెలిబోక
71 మీఱు	మీఱు
,, మత్రించె	మత్రించ
74 ఉపచరించు	ఉపచయించు
,, వరలు	వరలు
75 తెల్లనాత్మ	తెల్లరాత్మ
76 దేహముం	దేహముం
80 కాఱ	కార
81 దయ	ధర
82 పొడవ	పొడువ
83 మేపాఱ	మేపార
86 బుప్త	బుప్త
89 కాఱ	కాఱ
,, దిక్కుల	దిక్కుల
91 దిగపారు	దిగబాఱు
92 మల్లి	మల్లి

సం. పూ.	స.
93 జిలుగుంబయ్యెద	జిలుగుపయ్యెద
,, దిగపార	దిగబాఱ
,, మాపుల	మాపులు
94 వచ్చి	యెదుట
95 నాతర	నాదర
97 తలఁపొక	తలపొక
99 పుత్తు	పుత్తు
111 యంబునఁబలు	యంబునబలు
112 గడవల	గడపల
113 యపాయ	యపాయ
,, యటు	యిటు
యతిభంగము	
114 గజశ్శ్రేష్ఠ	గజశ్శ్రేష్ఠ
116 బ్రహ్మన్నదై	బ్రహ్మన్నదై
117 లోక	కాయ
121 సమ్మద	సంతస
,, సంభృతు	సంగ్రహ
122 ధరామర	ధరామర
యతిభంగము	
124 అనియనేక	అననేక
125 నిల	నిశ
,, బట్టపల్లవుసిరుల్	బట్టశ్శ్రేష్ఠసరుల్
,, నుచ్చైశ్శ్రవః	నుచ్చైశ్శ్రవః
127 యిష్టంబున	యిష్టంబును
128 పుత్తు	పుత్తు
129 నయాఢ్యునిపాస్త	నయాఢ్యునిపాస్త
,, శ్రమింప	సహింప
130 పుత్తు	పుత్తు
132 మానసత్వ	మానసత్వ
,, పరాయ	పారాయ
,, తేజోవిరాజ	తేజోవిరాజ
మానుండును	
సంపన్నండు	
134 సేర్పరించి	సేర్పరించి
135 సంపద	సమ్మద
136 దుద్ధిత	దుద్ధిత
138 లబ్ధివర్ణ	లబ్ధివర్ణ

